

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

ZOLNAI GYULA
titkár

GOMBOCZ ZOLTÁN
jegyző

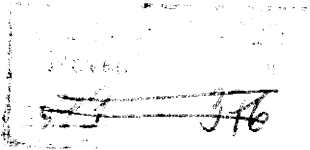
II. KÖTET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1906.

F 4168/75

376

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai:

Berczik Árpád, Budapest (1906)	200 kor.
Csorna: Prémontrei könyvtár (1905)	200 „
Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200 „
Gyulai Pál, Budapest (1904)	200 „
Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200 „
Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400 „
Hornyánszky Viktor, Budapest (1904)	200 „
Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200 „
Joannovics György, Budapest (1904)	200 „
Katona Lajos, Budapest (1906)	—
Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200 kor.
+ Gróf Kuun Géza, Maros-Némedi (1904)	200 „
Latzkó Antal, Budapest (1904)	200 „
Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200 „
Óváry Ferencz, Veszprém (1905)	200 „
Pécs: Főgymnasium Önképző-köre (1906)	200 „
Péller Pál, Veszprém (1905)	200 „
Pór Antal, Esztergom (1904)	200 „
Rada István, Veszprém (1905)	200 „
Rust József, Budapest (1906)	500 „
Semsey Andor, Budapest (1904)	2000 „
Szily Kálmán, Budapest (1904)	200 „
Ifj. Szimyei József, Budapest (1906)	200 „
Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	—
Szöts Ferencz, Budapest (1904)	200 kor.
Veszprém: Papnövelde könyvtára (1906)	200 „
Wodianer Arthur, Budapest (1904)	200 „
Zirc: Apátsági könyvtár (1905)	—

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
titkara és választmánya
1906-ban.**

Elnök: Szily Kálmán.
Alelnök: Ifj. Szinnyei József.
Titkár: Zolnai Gyula.
Jegyző: Gombocz Zoltán.
Pénztáros: Tiringer Béla.

Budapesti választmányi tagok:

Ásbóth Oszkár	Gyomlay Gyula	Melich János
Balassa József	Gyulai Pál	Nagy Gyula
Balogh Péter	Herman Ottó	Négyesy László
Beöthy Zsolt	Joannovics György	Sebestyén Gyula
Csapodi István	Katona Lajos	Simonyi Zsigmond
Erdélyi Lajos	Komáromy Lajos	Tolnai Vilmos
Frecskay János	Lehr Albert	Vikár Béla

Vidéki választmányi tagok:

Csengeri János (Kolozsvár)	Kardos Albert (Debreczen)
Erdélyi Pál (Kolozsvár)	Paal Gyula (Maros-Vásárhely)
Horger Antal (Brassó)	Réthei Prikkel Marián (Zala-Apáti)
Kalmár Elek (Lőcse)	Széll Farkas (Debreczen)
Szilády Áron (Kiskun-Halás).	

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

II. KÖTET.

1906. JANUÁR.

1. SZÁM.

Olvasóinkhoz.

Két évvel ezelőtt, mikor a Magyar Nyelvtudományi Társaság alakuló közgyűlésén, az előkészítő bizottság nevében, azt a kijelentést tettem, hogy az alakítandó társaság, bízva a művelt közönség támogatásában, a maga erejéből szándékozik megélni s nem fog more patrio a kormány s az Akadémia pénzbeli segélyéből kis fáradsággal és kis eredménnyel éldegélni akarni — mondom, e szavak hallatára legbuzgóbb társaink közül is sokan el nem titkolható aggodalommal gondoltak az új társaság kétes jövőjére. Hogyan akarhat e társaság segélyezés nélkül megélni, mikor más társaságok s más vállalatok, melyek a mienkhez hasonló célokat tűztek maguk elé, huszonöt-harmincz év óta élvezik már az Akadémia segélyét s még sem bírtak ennyi idő alatt sem úgy megerősödni, hogy segély nélkül ellehetnének.

Még fokozta az aggodalmat a Társaság folyóiratának, a Magyar Nyelvnek megindítása. Igaz, hogy Semsey Andor mély belátása és nemes áldozatkészsége biztosította a folyóirat első évfolyamának megjelenését, de mi lesz majd a második esztendőben? Birja-e a Társaság egy rövid év alatt a közönség érdeklődését oly mértékben fölébreszteni, hogy ezentúl már a maga emberségéből is kiadhassa, vagy ha az nem sikerül, nem kell-e majd egy év múlva szégyenszemre megszüntetnie az alig megindult folyóiratot?

Örömmel jelentem olvasóinknak, hogy mindezen aggodalmak fölöslegeseznek bizonyultak. Társaságunk tagjai a lefolyt évben oly mértékben felszaporodtak s folyóiratunk köré annyi előfizető sorakozott, hogy semmit sem kellett Semsey Andor adományából elköl-

tenünk s az egészszet alaptőkénkhez csatolhattuk, sőt még ezen felül is jelentékeny összeggel szaporíthattuk a Társaság vagyonát. Társaságunk és folyóiratunk léte ez idő szerint tehát biztosítva van.

Úgyde sem a Társaság, sem a folyóirat léte nem öncél. Hanem csak eszköz az Alapszabályokban kitűzött célok elérésére. Védeni nyelvünket a romlás és rontás ellen, küzdeni a beözönlő idegenszerűségek ellen, gyűjteni népnyelvi és népköltészeti adatokat, tüzetesen tanulmányozni a magyar nyelvjárásokat — és még sok egyéb feladata megoldását a Társaság csak akkor fogja megközelítheteni, ha működése iránt az érdeklődést az ország minden részében s a magyar társadalom minden rétegében föl fogja kelteni, vagyis ha tagjai száma nem százakra, hanem ezrekre fog majd rúgni.

Harmincz-harminczöt évvel ezelőtt sikerült a közönség érdeklődését a Természettudományi Társulat működése iránt oly mértékben fölkelteni, hogy e társulat tagjainak száma most már megközelíti a kilenczezeret.

Ily hosszú lejárátú tervek megvalósítására én már nem gondolhatok. Az én terveim már csak egy-egy esztendőre szólhatnak legföljebb, s engemet, Társaságunkat illetőleg, most még csak az az egy remény biztat, hogy tagjai és előfizetői létszámát a jelenlegi 780-ról 1906-ban talán sikerül fölvinniünk 1000—1200-ra. Ezt kérem én most a Társaság t. tagjaitól s a magyar közönségtől. A mi a milliomosnál az első millió forint, ugyanaz a közönség támogatására számító társaságoknál az első ezer tag. Ha okosan tudnak gazdálkodni, az elsőt csakhamar követi a második. Úgy legyen itt is!

SZILY KÁLMÁN.

A magyar táncnyelv.

Dal- és táncszerető nemzet vagyunk. Valamint dalban nem igen engedünk az olasznak, tánczban se nagyon maradunk el a spanyol mögött. A mi kedv hiányzik népünkől a zene megtanulására, azt a természet bőven pótolta dal- és táncszeretetünkkel.

Tánczra való erős hajlandóságunk nem újabb keltű fejlemény, hanem vérünkben és lelkünkben gyökeredzik. Apáink is szenvedelmes tánczosok voltak s utódaik nem különben kedvelik a tánczot. Ékesen szóló bizonyosság erre az a rendkívül gazdag és páratlanul színes táncnyelv, mely részben a multból maradt reánk, részben máig él népünk ajakán. Minden nemzeti elfogultság nélkül állíthatjuk, hogy táncnyelvünk gazdagsága és színessége vetekedik bármelyik európai nemzetével.

Értekezésemnek célja e táncnyelvnek hű megismertetése. Kiterjesztem benne figyelmemet mindenre, a mi a tánczchal összefügg multban és jelenben egyaránt; s a szétszórt adatokat úgy állítom össze, hogy az olvasó igaz és tiszta fogalmat szerezhessen nemcsak magáról a magyar táncnyelvről, hanem ezzel együtt mind régi, mind újabbkori tánczunkról is.

Eleve hangsúlyozom, hogy bár valamennyi forrásomat — a rajzolandó kép könnyebb áttekinthetése kedvéért — név szerint nem nevezem is meg, adataimat egytől-egyig eredeti forrásból meríttem.

Őseinknek arra a fogalomra, a melyet manap úgyszólván egyedül a német eredetű *táncz** szóval jelzünk, nem is egy-, hanem ötféle tősgyökeres kifejezésük volt, úgymint: 1. *lejtés*, *lejtő*; 2. *szökés*, *szökellés*; 3. *tombolás*; 4. *toporzék*, (*toborzék*, *toporzok*, *toborzok*); 5. *ugrás*, *ugordás*, *ugrálás*. A *tánczolni* ige helyett pedig ezeket az eredeti szókat használták: 1. *lejteni*, *lejtőzni*, *lejtőt járn*; 2. *ropni*; 3. *szökni*, *szökcselni*, *szökdecselni*, *szökdősn*, *szökelleni*, *szökedelzni*; 4. *tombni*, *tombolni*; sőt a *toporzék* név alapján föl kell tennünk, hogy valamikor még a *topni*, *toporni*, *toporzani* is használatban volt.**

* Ez a XVI. században vált közkeletűvé nyelvünkben.

** A *táncz* fogalmának ősi nevei közül eredeti jelentéssel ma már csupán az egy *lejtő* él a nép nyelvében, ez is jóformán csak a Balaton mellékén (= lassú táncz). A *szökés*, *tombolás* és az *ugrás* nevek is élnek ugyan, de már elváltozott jelentéssel. A *tánczolni* fogalomnak eredeti kifejezései közül a *lejteni* és a *szökelleni* némileg szűkült értelemmel ugyan, de általánosan, a *ropni* több helyen (Pozsony m., Arad, Székelyföld) és a *szökni* csak a székelyek nyelvében használatos *tánczoltatni* értelemmel.

R. P. M.

Elődeink a *tánczot* nem csupán *járták* és *ropták*, mint a hogy a jelen ivadék járja és ropja, hanem még *lejtették*, *nyomták*, *rakták*, *szökdösték*, *tették* és *ugordták* is.

A nemzeti hagyomány ötvennél is több táncznevet őrzött meg számunkra a hajdankorból. A régi magyarok tánczolták, vagy legalább ismerték a következő tánczokat: *bojnyik*, *tolvaj v. zsvány*; *borbély*; *bundás*; *cziczke*; *czigány*; *csörgő*; *dobogós*; *egeres*; *egyes*; *farkas*; *fegyveres*; *forgó*, *német v. stájer*; *gombostű*; *gyertya*, *gyertyás v. szövetnekes*; *hajdú*; *halottas*; *hanák*; *haragos*; *hármás*; *háromszáz-özvegyasszony*; *incselkedő*; *kalamajka*; *kardos*; *kállai kettős (v. kettő)*; *kerék*; *kopogó*; *kozák*; *kuferczes*, *lapát v. lapoczkás*; *lassú*; *lejtős*; *lengyel v. változó*; *magyar*; *menyasszony*; *mennyegzős*; *oláh*; *pajkos*; *nemes v. palotás*; *parolás*; *paraszt*; *reverencziás*; *róka*; *sátoros*; *sétáló*; *siket*; *sövény*; *süveges*; *szabács*; *tapsi v. tapsos*; *tót*; *tökés*; *tüdős*; *ugrós*; *varga v. eszmadia*; *vánkosos v. párnás*; *verbunkos* és *zsidó tánczot*, nem is szólva a teljesen idegen nevű tánczokról. Tehát kétségtelenül igaza van Káldynak, mikor azt állítja, hogy „a német, francia és olasz nemzetnek együtt véve sincs annyi és oly sokféle táncza, mint a magyarnak“. (A régibb és újabb magyar tánczokról, 4. l.)

Őseink ezeket a tánczokat *tánczhelyen*, *tánczszobában*, *tánczolóházban* járták *táncz- v. tánczó nőtára*, *táncznótán való éneke*, *éneknótára*, *ugrónótára*, melyet a *hegedűs*, *lantos*, *czigány*, *czimbalmos*, *hárfás*, *muzsikás (muzsikás)*, *tánczsipos*, *vagy a bordósipos* (= dudás) *pendített*, *rántott*, *ront*, *húzott*, *zengett*, *vert*, *zörgetett* avagy *fújt* az *örvendezőknek*, *tánczolni*, *ugrálni rágyakozóknak*, *tánczó társaknak*, *táncz osztozóknak*, *meg a tánczolóknak*, *tánczó, tomboló leányoknak*.

Már hajdanta is voltak *előlszökök*, *előltánczólok*, *tánczmesterek*, *tánczosztók*, kiknek egyik tiszte a példaadás mellett az volt, hogy kinek-kinek megfelelő *párt osztoznak*. A *tánczosztás* mind az úri, mind a jobbágyi sorban divatos volt. Az úri rend mulató ifjairól beszéli Koháry István egyik rabéneke: „*Fejek ha megkajdul, s ha jó kedvek indul, elrúgják a széket, az asztalt kiviszik, avagy félre teszik s osztozzák a szüzeket!*“ Gvadányi pedig badalói parasztmulatójának rajzában a bíróról mondja, hogy „*az iffiúságot párokra osztotta*“.

A *tánczosztók* rendelkeztek a zenészekkel is, kiket a maitól nem igen eltérő módon szoktak volt buzdítani, teszem így: „*Pendíts(d) az hegedűt, vonj egy szép tánczot! — Vonjad vígan! — Vonjad reá javát alföldi nótának! — Vonjad czigány a nótát, ne kéméljed az hurját, megadom az árát! — Dudás, hosszan fúdd a dudát, ne kéméld asszonyok talpát!*“ — Sőt a zenészek korholása se nagyon tért el a jelenlegi módtól; bizonyítják a következő régi korholó mondások: „*Hegedűs, három az táncz! — Rántsd(d) keresztül rossz hegedűdet! — Ne kéméld az hurját! — Szakadjon el hírok az hegedűsöknek! — Az emlőjét, az tömlőjét, ne kéméld a sípját!*“

A *tánczosztó* e szókkal adta meg a jelet és buzdítást a tánczra: „*Szabad a táncz! — Nosza most, nosza! — Nosza, rigadjunk! —*

Rajta fiak, rajta! — Ucczu, tánczba fiak! — Nosza legény a tánczba, itt a leány, szedd ránczba!“

A táncz vagy fejenként, azaz: egyesben („esznek, isznak, lakoznak, fejenként tánczolnak“ egy XVI. századbeli hegedős énekben) és kerékben: körben („elől tizenketten tánczoltunk kerékbe“ Gvadányi Rontó Pál-jában), vagy páronként, párban (növel) járta, melyben a kézadást és az átkarolást *aranyláncz*-nak nevezték: „Leány fogd az *aranylánczot*; ne tégyen az köztünk gáncsot!“ — mondja egy XVII. századi menyegzői dal; egy XVIII. századból való népi vers meg ekkép enyeleg: „Jer be rózsám katona, no járjunk egy tánczot; majd nyakadba vetek egy szép *aranylánczot!*“

A zenészek — Rettégi György naplója szerint — „*elsőbén sétáló, vagyis lassú tánczokat húztak, annak utánna szaporább magyar tánczot*“. S apáink tánczukat ennek megfelelően előbb *szép halkal, nagy-ékesen, módjával, módosan járták és lejtették*, majd meg *frissen, szaporán ropták, rakták, aprították, aprítgatták, aprózták, ugordták és cifrázták; redropták a tánczot a muzsikára*.

Tánczközben leggyakoribb kiáltásuk volt: „*Három a táncz!*“ Ez tánczszavainknak egyik legrégebbike, a mely nemesnek és pórnak szájából egyaránt gyakran hangzott, — „mert hahogy megszünne, s hegedüs pihenne, mondják: *három az táncz!* Azt is hogyha érzik, hogy majd elvégezik, megint: *három az táncz!* Ropják, frissen ropják, nagy ékesen járnak, s ugyan: *három az táncz!* (Koháry verse.) Egy XVII. századi menyegzős dal ekkép oktatja a házi gazdát: „Erre gazda jól is vigyázz, ifjakat mikor tánczba látsz, olyankor vigan azt kiált(s)d): *hegedüs, három az táncz!*“ Dugonics András meg Jolánka cz. regényében elmondja őseinkről, hogy mialatt „*elterjedt csusztatással ropták a lejtőket, aprózták a frisseket, riszálták és kanyarították a forgásokat*“, egyik „*fölemelte jobb lábát és hoppot mondott háromszor*“, másik „*kürlögost kivirratott kiáltott*“, harmadik „*a három a tánczot sürgette*“. Voltak tehát egyéb tánczszavaik is, például még ilyenek: „*Ez az élet! — Ez az élet gyöngy-élet! — Hajda, hopp, hajda! — l ssed, üssed!* (t. i. sarkantyúidat össze) — *Mint a hintőkerék, forog!* (t. i. a tánczosném) — *Áltadom szivessen, mint másét!*“ (t. i. a tánczosnemat). Ez utóbbi mondás a mellett szól, hogy a *párváltás* is szokásban volt tánczközben.

A *lassú, sétáló*, Gvadányi szerint „*nemes*“, Faludi szerint „*palotás*“ tánczban, miután — „*felséges állásba tették természetüket, valódiba szedték férfü képüket*“ (Csokonai Dorottyája), — *méltóságosan tették lépéseiket, helyesen szedték rakták inaikat kellő-tetsző móddal viselték, ingatták, hajlították derekukat, ezer mesterséggel forgatták kezeiket*.

A *mint a muzsika a szapora, friss tánczra indult, pendült, a vigadó ifjak* — „*szépét az szüzeknek s az friss menyecskéknek*“ tánczba *kiánták, vitték, vonták, kapták, rántották, ragadták, sodrották* — s a nélkül, hogy *kemény fogással bántották volna, ugratták és forgatták őket, mint orsót, mint szél a vitorlát*; s e közben *sarkantyújok pengett, fényes patkójuk dörgött*. Majd *elszaladtak egymástól és magán rakták, ropták tánczukat*; s ilyenkor az *ifjaknak*

keze-lába mozgott: összeverték, csattogtatták tenyerüket s bokáikat, különféle figurákat tettek és magukat kényesen ingatva, nagyokat toppantottak, döböntettek. A leányok meg tánczosuk bokájára vigyázva csak módjával czifráztak, a tánczot „hol elő, hol pedig visszálták“ (Gvadányi) s aligság lépve, farukat szépen mozgatták, riszálták. Végül a párok, mint a szélmotolla, forogtak együtt.

Látnivaló tehát ezen eredeti kifejezésekkel megrajzolt képből, hogy a régi magyarok táncza nem volt afféle idegenszerű „dísztelen forgódás“ s „éktelen tapodás“, a minőt a XVI. századnak egyik lakodalmi éneke egyenesen eltiltatni akart, hanem, miként a József császár korabeli dicsérő ének mondja, valósággal „Szent Dávid táncza“, azaz: Isten szíve szerint való, férfit és nőt egyaránt díszítő gyönyörűséges táncz.

Nem csoda, hogy őseink az ilyen tánczot még jókivánságaikba is belevették, mondván egymásnak: „Kivánok Kegyelmednek egy szép vigasztaló társot és az fársághban friss tánczot!“

Főleg akkor folyt vigan elődeinknél a táncz, a mikor jó boruk termett, mert a muzsika és „a tánczra menni kész sok kegyes“ mellett ez adott nekik „jó erőt tánczragerjesztőt“ (Vásárhelyi daloskönyv). Olyan vérpezsdítő hatása volt ennek nemcsak a férfiakra, hanem a nőkre is, hogy, a mint a Vásárhelyi daloskönyvnek egyik verse megjegyzi: „bátor legyen nyolezvanesztendő asszony, mégis mozdul, indul, vidul a boron“. Bor mellett tehát még zene nélkül is eltánczoltak. Azért mondja Tinódi csipősen a korabeli asszonyokról s leányokról, hogy „két rossz tálat ők zörgetnek, tombolnak, szöknek“ (Sokféle részögösről). A hol ilyen tánczragerjesztő volt, ott nem kellett külön táncztanító. A mit Bethlen Miklós állít önéletírásában Erdélyről, hogy ott „csak a hajlandóság, a bor és a muzsika a mester“, ugyanez a nagyobb magyar hazáról is elmondható volt.

Apáink erős tánczoló kedvére vallanak továbbá a tánczról vett képes kifejezések, melyekkel gyakran éltek beszédükben:

Ha azt akarták a régi magyarok kifejezni, hogy ez vagy az a dolog nem tartozik valakire, azt mondták az illetőnek: „Ez nem afféle táncz!“ Tánczára venni meg annyit jelentett nálunk, mint „kezei közé kaparintani“. „A kit ő tánczára vehet, — mondja Heltai egyik meséjében — bizony annak kitépi a szárnyát“. Telegdi püspök Bornemisziának irt Feleletében ezzel a tánczról vett képes kitéttel inti figyelemre ellenfelét: „Neked vér tánczot a lantos!“ — Te hozád szölok — akarta vele bizonyára mondani. Faludi Ferencz meg a következő tánczról vett érdekes szólással írja körül a poklot: „A madrigál-énekek oda valók, a hol Luczifer füttyül s kölkei tánczolnak“. Nádasdy Tamás így panaszodik egyik levelében: „Jól megtemérdekült az orcám vére, igen félek az asszonyom-tánczától“. Úgy látszik tehát, hogy az asszonyom-táncza hajdanta valamiféle bőrbetegséget, kiütést jelentett. A szarkatáncz pedig a „kisebb botlás“-t jelenthette, miként Vajda, Krisztusnak élete cz. művének eme mondasából kivehető: „Pilátus Herodeshez küld, a ki egy kis szarkatánczért is hamar fejét veheti az embernek“. A baráttáncz, melyről őseink találó humorral azt mondták, hogy valamennyi

táncz közt a legunalmasabb, legrosszabb, általában a türelmet jelentette. Az *alpári-, borjú-, bömblő-, eb-, lapoczkás- és medvetáncz* a verés fogalmának, a *majomtáncz* meg az „ideodakapodás“-nak volt jelölője. A török világ idején jött divatba sok magyar talpnek fájdalmára a *töröktáncz*, vagyis: a talpverés, a melyet átokképen szoktak volt egymásnak kívánni ezzel a szólásmóddal: „Tatárétel (= korbács), *töröktáncz* (= talpverés), magyar adta (= káromkodás), ördögláncz (= bilincs, börtön)!

De az unokák nyelvében is akad több képes kifejezés a tánczról.

Mikor, teszem, manap valakit *meztánczoltatás*-sal fenyegetnek, még a legkisebb gyermek is tudja, hogy veréstől kell tartania. Ha pedig *eljáratták velük a kutyakopogósat*, vagy *megugratták a Kinizsi Pál tánczát*, akkor az ütlegek nyoma már a hátukon van. A hétfalusi (Brassó m.) nép a forgó szelet *szépasszony táncz*-nak nevezi, a szegedi pedig a kora reggeli esőt *öregasszony táncz*-nak hívja azzal a tapasztalati hozzátevéssel, hogy „nem tart sokáig“. Gyöngön, Tolna megyében büszke legény lehet az, a kit *jó tánczos*-nak neveznek, mert ez ott anyyi, mint: derék, helyre legény. Viszont azonban nem igen örülhet neki, a kit Szatmárt *féltáncz*-nak, Aradon *féltáncz*-nak mondanak, mivel ez eszelőset jelent. De az se megtisztelés, ha valakit Tokajban *tánczingerlő* névvel illetnek, lévén ez azon a vidéken a lázítók, bujtogatók jelzője. Kassa vidékén meg *Verbung-Bora* (a *verbunkos* tánczról) a szeretőtartó leányok csúfneve. Dunántúl a féltében izgő-mozgó *kalamajkát jár*, a nagy bajban levő pedig *fején tánczol*, stb.

A tánczról vett eme régi s újabb képes kifejezéseket megtézi másfél száznyi *táncz-példabeszéd*: közmondás és szólásmód, melyeknek legtöbbje már a hajdankorban termett, de azért ma is járatos nyelvünkben. Ezek tehát szakadatlan átmenetül szolgálnak az egykori és a jelenlegi táncznyelvünk között. Épp ezért felsorolom itt az érdekesebbeket. Értekezésem végén csoportosítva közlöm valamennyit.

Bizonyára kedvükvesztett, barna vérű öreg emberektől vagy asszonyoktól származtak a következők: *Nem sokat hajt (hoz) a táncz a konyhára.* — *A táncz bolondnak való.* — *Egy kedv szerint írott levél jobb egy tãncznál.* — *Békés alvás jobb a békétlen táncznál.* — *Tãnczos anyjának tãnczos a leánya.* — *Jó tãnczos, rossz dolgos.* — *Tãnczos leányból ritkán válik jámbor (asszony).* — *Néha reggel tãncz. este pedig láncz* (örömmre szomorúság). — *A pénteki tãnczot vasárnapi láncz követi.* — *Nem illik étel előtt a tãncz.* — *A ki fiatal korában megszokta a tãnczot, öregségére is ugrál.* — *Késő tãncznak háborgás az eleje* (azaz: esztét veszti előbb, ki agg korában tánczol).

Viszont jókedvű, fiatal szerzőkre vallanak ezek a mondások: *Még a vén kost (v. vén embert, agg kofát) is tãnczra viszi a bor.* — *Könnyű Katót tãnczba vinni* (t. i. mert neki is kedve van rá). — *Negyven éves leánynyal ördög se tãnczol már.* — *Egy duda mellett sok jó eltãnczolhat.* — *Sajt és kenyér mellett is megjárják néha a lejtőt.* — *Leányvásárnak tãncz a vége.* — *A ki tãnczol, az fizet.*

Kemény markú férjtől eredhetett a következő régi tanácsszerű

közmondás: *Ha a hőresökös asszonyt meg akarod szelidíteni, járd meg vele a tánczot gyakorta a mogyorósban!* Viszont azonban katuska férfi találománya lehet ez az ugyancsak nem mai példaszó: *Könnyebb asszonyt tánczba vinni, mint ránczba szedni.* Az ilyen férjekre, ha különben nagy testű, erős emberek, azt szokták gúnyosan mondogatni, hogy *ha erejét tudná a medve, magát nem tánczoltatná!*

Szerencsés az a jókedvű nő, a kire társai irigykedve mondják, hogy *könnyű tánczolni, mert az apja hegedült* (azaz: szerzett) *neki, vagy a mint Szögedében hallani: könnyű annak tánczolni, kinek a szőröncse muzsikál;* mivel hát — *könnyebb tánczolni, mint hegedűbe keresni!* Csak az ad némi vigasztalást az irigyeknek, hogy többször *annak adja Isten a sarkantyús csizmát, a ki nem tud benne tánczolni, vagyis: a vagyont, ki nem tudja megbecsülni.*

Nem valami nagy tisztesség, ha egy lányra azt fogják rá, hogy mindig *ott söpör, a hol a papok tánczolnak,* azaz: nem szereti a tisztaságot; vagy ha az új menyecskére a lakodalmán jelen voltak szemhunyorogtatva azt jegyzik meg, hogy — *az anyjával vele tánczolt a gyerek.* Nem kevésbé szégyen, ha valamely asszonyra olyan hasonlatot alkalmaznak, hogy — *tánczol, mint a borsodú asszony,* mert ez annyit jelent, mintha a komámasszony felöntött volna a garatra. Az meg az időnek szomorú jele, ha egy valamikor ünnepelet szépségű hölgyre azt a csipős megjegyzést teszik, hogy bizony — *már eljárta a menyasszonyi tánczát.* De ez még csak hagyján, mert az a legszomorúbb sors egy nőre nézve, ha már odaig jut, hogy *szentgellérthegyi tánczos* címet kap a rossz lelkű férfiktől.

A friss erőben levő idősb férfi — *eljárna még a kállai kettőst és a debreczeni kopogóst is!* De ha már — *elunta a frisset, csak a lassút járja:* ez hanyatló erejének a jele, mert — *nehéz az öregnek a frisset eljáráni, sőt — nehéz a vén embernek akárminő lejtősi!* Az a legöregebb baj pedig, a mikor — *a halál-verbungnak ad kezet,* mert akkor már a végét járja.

Mikor a gyenge erőlködik, az a szokás-mondás, hogy — *ma szakadt ember tánczot akar járni,* mert azt tartja a józan magyar nép, hogy — *bolond ember az, a ki jobban tánczol, mint a hogy tud.*

A ki a közpályán kétkulacsosan ide-oda kezd kapkodni, az a magyar felfogás szerint — *czifrázza már* (t. i. a tánczát); s ha mégis elhagyja a szerencse, akkor — *a lejtőt járja.*

A szokás hatalmát bizonyítja ez az agg-szó: *Ki mint szokta, akkép ropja,* vagy másként: *Ki mint tanulta a tánczot, úgy járja.* Ez még nem mindig baj, de az már aztán nehéz helyzet, ha az embernek — *úgy kell tánczolni, a mint mások húzzák, vonják, fújják,* vagy *a hogy mások dudálnak, füttyülnek.* Még szerencsés, a ki odavághatja a parancsolónak, hogy — *eb fújja, kutya járja!* vagy — *eb fújja a nótát, kutya járja a tánczot!*

Bajban levő emberek szavajárásai a következők: *Nehéz lánczban tánczot járni; nehéz tánczot szákbán járni; nehéz egy lábbal tánczolni; nem esik vigan vagy keserű kalodában a lejtő.*

A kegyetlen szívű — *tánczolva gázol másnak meleg vérében,* a mindig vig kedvű pedig — *tánczolva megy ki a világból.*

Baján a henczegőt ezzel a szólással szokták lefőzni: *Várj csak, tánczolsz te még bagóért!* Zilahon meg: *Az én tánczomra jut-hatsz még te is!*

Szegeden azt a gyereket, kinek a békaláb kilóg az orrán, ekkép szokták csúfolni: *Fényöseknél kint tánczolnak.*

Érdekes ez a régi példabeszéd is: *Latornak aranyláncz, jámbornak nehéz táncz íteltetik bíraktól.* Értelme Kis-Viczay szerint az, hogy „a szegényt akárhol is megnyomorítják, de a gazdagnak borba veszik véréét”. Ugyancsak a hajdankornak mondása: *Más bíró járása, kapálás s dudálás, mi nemcsak tánczolás*; jelentése az, hogy más az elüljárói hivatal, más az alattvalóság. Gyakran használták apáink ezt a szólást is: *Az ősz haj dudazaj, de a ráncz már nem táncz,* azt akarván vele Dugonics szerint mondani, hogy ősz hajjal még csak el lehet tánczolni, de a ránczos vénség már nem a táncz ideje. Népünk élénk képzeletét bizonyítja a Wagner Phraseológiájában megőrzött következő egykorú szólásmód: *Rezi, Tátika tánczot jár, Sümegh is utánna lejtöt jár.* Értelme nyilván az, hogy Rezi és Tátika vidéke hegyes, Sümegé meg már lejtős. Szirmay is közli e mondást, de más alakban, t. i. *Léva, Tatika lejtöt jár, de Csicsó is vendéget vár.* Értelmezéseül a „czifra ruhába öltözött, mintha Csicsóba készülne” szólásmódot hozza fel, azzal a megjegyzéssel, hogy Csicsó várában egykor fényes lakmározások jártak.

De nem folytatom tovább. Áttérek inkább a jelenkori táncznyelv ismertetésére.

Az irott hagyományban elszórt régi magyar tánczkifejezéseket úgy állítottam össze, hogy híven tükrözzék őseinknek tánczát. Ugyanezt teszem a jelen tánczbeli kitételekkel is: úgy illesztém őket egybe, hogy összehangzóan s e mellett igazán mutassák népünknek tánczát tartalmi gazdagságában s alaki változatosságában. Tapasztalni fogjuk, hogy a mai magyar táncz és nyelv teljesen a régi alapján fejlődött ki, csak gazdagabb, változatosabb, szinesebb annál. Lássuk tehát:

A cigány, a muzsikus, némely helyeken a hangász magyarosan ráhuzza, rákezdí, rárántja, rávonja, rázendíti a talpalávalót, melyre a mai magyar tánczba indul, megy, ugrik, kerekedik, vagy tánczra kél, lendül, perdül, kiszáll és azt — ha jó tánczos — szépen, ékesen, módosan, delien, nyalkán, hetykén, rátartósan, büszkén, hegyesen, feszesen, szivesen, lelkesen, könnyedén s ropogósan járja, kitesz magáért, emberül ki- v. megrakja, kiczifrázza; ha meg rossz tánczos — mert ilyen magyar is akad! — akkor esetlenül, ügyetlenül, csoszogva, topogva, dőcögve, düllögve, ugrándozva, buk-dácsolva, összevissza, robotba tánczol.

A magyar legény, akár szárazon: egyesben, akár párban (nővel), akár karikában, kerékben (körben) akar tánczolni, először is tánczra illeszti bokáit, lábait tánczra billegeti, kezeit csúpeire teszi, derekát mértékre egyengeti, vállait és fejét fölveti, azaz: egész testével mintegy nekiidomul a táncznak.

A lassú, verbunk (verbung) v. verbunkos hangjai mellett andalogva, lejtve, azaz: testét könnyedén föl- és leeresztve, lábujjhegyről sarokra

lépeget, jobbra-balra, oldalfelezve, előre és hátra; módosan *szelel-rakja lábait, erősebb helyretoppánásokkal* és sarkantyúpengető, patkóverő *bokázással*, vagyis: a csizmasarkak rhythmikus összeütogetésével. A zene menetének élénkebbre váltásával *szökelleni* kezd, azaz: ugorva lép különböző irányban és lábaival a *figurákat kirakja, megrakja, kicsinálja. czifráz v. cikornyáz*, vagyis: a szökő tánclépéseket saját ötlete szerint szabadon többféle összevágó lábmozditással ékesíti. Közben-közben *lépve* egyet *fordul. a tenyerébe csap*, középső *ujjaival pattog*, egyet-egyet *kurjant, láb v. csizmaszárára üt* és *kopog dobog*, vagyis: a sarkain dobol. Mind a lejtést, mind a szökellést *testének illegetése, ödöngése, riszálása*, azaz: hullámzatos mozgatása kíséri.

A mint a lassú a *friss, gyors, sebes, szilaj, ugrós* tánczba csap át, a *tánczos legény* — ha *tánczot* nem *osztanak*, azaz: ha az *első tánczos v. tánczmester* ki nem jelöli kinek-kinek a maga párját — a körülálló leányok és menyecskék közül *tánczosnét, párt szemel, néz, választ* magának s azt *tánczra inti, szólítja, kéri, húzza, ragadja* vagy *tánczba viszi, vonja, kapja*. Választott vagy osztott *párját derékon fogva, vigan apróz, szaporáz* vele, azaz: aprózó ugrásokkal szaporán emelgeti sarkait; majd *hegyezi* a tánczot, vagyis: lábujj-hegyen járja, majd *reszeli*, azaz: lábszárait összedörzsölve (surolyva) tánczol. Többször *szót ad a tánczoknak*: örömeben különféle szokat, mondásokat, vagy verseket rikkant bele; *tenyereivel* a zene rhythmusára *tapsol*, vagy a *lábszáraira csapkod*, melyeket folyton *váltakozó czifrázással hány-vet*, hullámzatosan *kirüg* jobbra-balra, közben-közben rhythmikus *dobogtatásokkal és rábokázásokkal*. Olykor még a *csizmája orrát is megpöczküli, fricskázza és olyan figurákat vet, hogy a patkója szikrát hány. Tánczosnét* egyszer *elereszti*, vagy *kiperdíti* karjaiból, másszor *fölkarolja* hevében, *ideveti-odaveti* s kedvére *megpörgeti, téringeti, forgatja* jobbra és balra egyaránt, úgy hogy annak szoknyája messze kirepül; majd meg gyönyörködve *mártogatja, ugratja, lógatja*, azaz: emelgeti s buktatja. sőt vele együtt maga is *le-lelppen*, többször lehajlik, leguggol. A *tánczosnét* nem egyszer önként *kiperdül* tánczosa karjaiból és *magán rakja, tipeg*, *bokázza s riszálja* (testét hullámosan illegeti) a *tánczot*, de mindig szemmel kísérve párját, kinek mozdulataihoz igazodik. Többször *serdül-fordul* erre-arra, vagy *tányéron*, azaz: egy helyben. Közben a szétváltak *csalogatják egymást*, vagyis: epedő arcczal közelednek egymáshoz, s a férfi erre tánczosnétét győzelme jeléül alaposan *megforgatja*. Mikor pedig a cigányok a *nóta czafrangját*, azaz: mindig egyforma cziira záradékát játszsza, a *párok* valamennyien *lénian forognak*, vagyis úgy, hogy a tánczos a nőnek bal karját vízszintes vonalban tartja maga előtt. Nagy szégyen a tánczosra, ha a czafrang idején párjától elválva találják.

Népiünk a maga tánczát nem nevezi *csárdás*-nak; legfeljebb újabban kezdi használni a műveltség hatása alatt ezt az elnevezést.

Még a *magyar* nevet sem igen alkalmazza tánczára, mert hiszen igazában csak ezt az egyet ismeri és járja. Hanem ha lassút akar tánczolni, akkor *verbungot*, *verbunkosat*, *lassút* parancsol; ha pedig kedve magasabbra szökken, akkor *frisset*, *sebeset*, *gyorsat*, *ugrósat*, *szilajat* rendel. S e mellett legtöbb helyen megtartja azt az uraktól ma már elfeledett régi természetes és józan jelszót, hogy „*lassút hosszút, frisset rövidet!*“

A magyar néptáncznak *csárdás* elnevezése úri eredetű s nem valami régi: a múlt század negyvenes éveinek elejéről való, a mikor báró Wenckheim Béla és lelkes társai a népi tánczot a fővárosi úri bálókba bevezették s egyszersmindenkorra meghonosították. A krónika följegyezte, hogy maga Wenckheim Béla volt az első, a ki gróf Károlyi Györgynével a Nemzeti Casino egyik vigalmán eljárta a csárdást.

Az új elnevezés — etymológiáját tekintve — nem mondható valami találónak. A *csárdás* szónak ugyanis a nép ajakán nem éppen tisztos értelme van: kaczer, rossz erkölcsű nőszemélyt és tulajdonságot jelent, miként a nóta is bizonyítja: „*Csárdás kis angyalom, rossz híredet hallom!*“ Ámde a néptáncz úri terjesztői Garay Regelő-jének (1844. évf. 127. l.) tanúsága szerint azzal adták a névváltoztatás okát, hogy „*ez éppen ugyanaz, melyet vasárnaponként az utolsó csárdában is láthatni pór leányok által tánczolni.*“ Szerintük tehát a *csárdás* a. m. *csárdás táncz*, vagyis a csárdákban legeredetibben, legtermészetesebben járt néptáncz. S ezzel a megokolással azután nincs is gáncsolni való rajta. A fődolog az, hogy népi tánczunk *csárdás* névvel lett örök időkre az egész magyar nemzetnek táncza. Ezen a néven ismerik ma a külföldön is.

Megjegyzendő azonban, hogy a *csárdás*-sal kezdetben inkább csak a páros friss tánczot akarták jelezni, míg a lassút külön *verbunkos*, *palotás*, *andalgót lassú* névvel emlegették. A *lassú* és a *friss csárdás* megkülönböztetése már újabb keltű szokás.

A páros friss népi táncz a régebbi iratokban többféle névvel kerül elő: Csokonai Dorottijához irt egyik jegyzetében — mint mondja: „a nép után“ — *kuferczes táncz*-nak nevezi. S valóban Kisújszálláson még ma is azt kiáltják oda a cigánynak: „*Húzzék rá kend egy jó kuferczeset!*“ Ez az elnevezés alkalmasint a *lekuperczol*, *lekuperczál* = lekuporodik, lehajlik, leguggol igével függ össze, a melynek *kuferczol* mellékalakja is járatos az alföldi nép körében. A *kuferczes* táncz értelme tehát minden valószínűség szerint ugyanaz, a mi Dunántúl a *buktató*sé, *mártogató*sé.

A páros frissnek egyéb régebbi irodalmi elnevezései: *friss táncz*, *néptáncz*, *paraszttáncz*, *pórtáncz*, *magyar forgó*, *páros magyar szabálytalan magyar*, *természetes magyar*, *cifra forgó*, *háromtáncz*, *pörgő táncz*, *ugró*s táncz.

A nép körében még most is vannak vidékenként némi choreographiai (tánczmozdulati) eltérést jelző különleges nevei, mint teszem Dunántúl *buktató*, *mártogató* v. *mártogató*s, a Duna-Tisza közén *lppenős* v. *lppentős*, Szegeden *kutyakopogós* és *röszketős*, Gömörben

csámpás, Debreczenben *kopogó*, Nyírségben *ugrós*, Csikban *kalupos** stb.

A lassú magyar tánczot, a mely eredetileg kétségtelenül egyes táncz volt, népünk még napjainkban is legtöbb helyt *verbung*, *verbunkos* névvel nevezi és járja. Ez a német eredetű szó tudvalevőleg *szerezést*, *csalogatást*, *édesgetést* jelent s a XVIII. század utolsó negyedében vált általánosan ismeretessé és divatossá nálunk, a midőn a katonaságot mindenféle csábitásokkal, főleg zenével és tánczczal szereztek össze országunkban. Kapcsolati átvitel útján a *verbung* név csakhamar a *fogadó*, *csábitó katonacsapat* jelölője lett („A városi csapszéknél megálltunk, hol báró Hallernek *verbunkja tánczola*“ Gvadányi Rontó Páljában); majd pedig a *verbuválók tánczára* alkalmazták („Összeütöm bokámat, *járom verbung-nótámat*“ Erdélyi, Népdalok és mondák 1 : 366 l.). Ez a katonatáncz annyiban tért el az általános nemzeti lassútól, hogy a *verbunkosok* a táncz figuráit bizonyos katonai rendben járták. Két része volt: az első *lassú*, s a második *czifra* névvel; a *lassút megjárták*, a *czifrát* pedig *mejrakták*. A nép utóbb a katonáktól változott alakkal és névvel észrevétlenül átvette — helyesebben: visszavette — a maga ősi tánczát és maiglan járja vigalmaiban. Jelenleg azonban már — legalább Dunántúl — akkor is *verbungnak*, *verbunkosnak* nevezi, ha nem katonai módra, hanem párosan járja.

Barczafalvi Szabó Dávid a *verbungot hadarász*-ra akarta magyarosítani; Berzsényi pedig a maig használt *toborzó* nevet adta neki azzal a megokolással, hogy „*toborzó* v. *táborozó* nóta és táncz az volt a régieknél, a mi most a *verbung*“. Való igaz, hogy a *toborzó* név hadi táncz értelemmel Heltainak 1575-iki krónikájában (de csak egyedül ebben!) már előkerül a 159. lapon („És mikoron minden vitéz ott [t. i. Kenyérmezőn] *toborzót járna*, inték a vitézek Kinizsi Pált is, hogy ő is megmutatná az ő diadalmas vigasságát“); csakhogy Berzsényinek erről nem volt tudomása, valamint Verseghynek *toborz* igéjéről sem. Az ő *toborzó*-ja, miként a *táborozó* mellékalak említése is mutatja, biztosan saját magának alkotása. Elég az hozzá, hogy magyarítása közkeletűvé lett, sőt ivadéakai: a *toborzani* (= werben) meg a *toborzás* (= werbung) is általánosan elterjedtek.

* A *buktató*, *mártogató* a nő gyakori buktatásától, mártogatásától kapta nevét. A *lippenos*, *lippentős* név onnét eredt, hogy a tánczosok ugrálás közben többször *lelippennek* és balról jobbra torognak, majd ismét hirtelen lelippelve jobbról balra fordulnak gyorsan. Ebből tehát egészen világos a következő kiskunhalasi versnek az értelme: „Az én szoknyám sárga pikét, *lippentsünk* hát egy pirikét!“ A Tájszótár megkérdőjelezi a *lippent* igét, pedig nyilván *lehajlik*, *lebukik* a jelentése. Vö. *lippent* = mártogatósan tánczol. (Nyelvtör 32. : 523. l.). A szegedi *kutyakopogós* név eredetét maga a szegedi nép úgy magyarázza, hogy az ottani leányok egy alkalommal lábbelijükre patkót veretvén, táncz közben akkora kopogást vittek végbe, hogy a kutyák ijedtükben mind szét-szaladtak. Ebből természetesen csak annyi bizonyos, hogy a *kutyakopogós* a friss tánczbeli gyakori *kopogás*-sal függ egybe, szintűgy a debreczeni *kopogó* is. A szegedi *röszketős* elnevezés a közbe vegyített *reszkető* mozgástól, a nyíri *ugrós* meg a többszöri *felugrástól* vette nevét. A gömöri *csámpást* az ott divatozó sajtászerű *csámpás tánczlépéstől* nevezték el, a csíki *kalupos* eredete pedig valószínűleg a francia-német *galopp*-ra vezethető vissza. R. P. M.

Nemzeti tánczunk általános változatainak különféle állandó jelzői vannak nyelvünkben, így a *lassú*: „méltóságos, komoly“; a *verbung*: „deli, nyalka, csintalan, dévaj, pajkos“ (Vö. „Pajkos ritmusokat szüntelen danlottam“: Gvadányi a maga verbunkosáról A mostan folyó országgyűlés-ben); a *csárdás*: „tüzes, ropogós“. Am Szegszárdon „*rogytányi*“ sebes csárdást is emlegetnek (Nyelvőr 33 : 289. l.).

A sajátos szerkezetű vidéki néptánczok közül említésre méltók: a ma már kiveszőben levő *kállai kettős* (v. *kettő*) és a *palócz oldal* („*ód*“) *táncz*, valamint a még divatozó székely *csüördögölő* v. *csüördöngető*, meg a csángó *boriczatáncz*.

A *kállai kettős* nevét *Nagykálló* várostól kapta, a hol hajdan, úgy látszik, legszebben járták. *Kettős*-nek azért nevezték, mert rendszeren ketten (férfi és nő) tánczolták. A *palócz oldaltáncz* nevét onnét vette, hogy a tánczmozgás főleg oldalt történt benne. A székely *csüördögölő*, *csüördöngető** a *csür* és a *döngöl*ni, *dönget*ni szóból eredt. A székely fiatalságnak egyik legkedvesebb tánczhelye ugyanis valamelyik gazdának a *csüre*, főkép új csüre, melynek földjét tánczolván *döngöl*ik, *dönget*ik le, hogy a tulajdonos gabonája csépléskor bele ne verődjék. A csángó *boriczatáncz* neve szláv eredetű s jelzőszava *fenyőfácskát* jelent. (Vö. horvát *borovicza*, bolgár *borika*, újszláv *borovecz* stb.) E tánczban tudniillik eredetileg egy öreg ember, gyakran a falu esküdtje, selyemkendőkkel, aranyos almával és diókkal diszitett fenyőfa-galyat szokott hordani a tánczosok előtt.

Egyes alkalmakról, személyekről, külsőségekről vannak elnevezve, de különben a közös magyar néptáncztól nem térnek el a következő helyi tánczok: az alföldi *lakodalmas*, az általános *menyasszonyi* v. másként *rostatáncz* (mivel tánczolása közben a pénz számára rostat tesznek az asztalra). A menyasszonytánczot Szegeden megelőzi a *sörtáncz*, melyet a menyasszony a rokonaival sorban jár el. Az Alföld más helyein ugyanezt a menyasszonytáncz után járják és *családi táncznak* (Dunántúl: *öregék tánczának*) nevezik. Szirnyegen (Zemplén m.) a lakodalom előtti nap estéjén *konyhatánczot* járnak (alkalmasint a konyhában); az esküvő éjjelén a menyasszonyi táncz végeztével a *kendőtánczba* fognak, a melyben minden tánczos kendővel kedveskedik az új asszonynak (rendszen ráterítik s úgy tánczolnak vele; a palóczok ugyanezt *ajándéktáncznak* hívják). Reggel felé a násznap a falu közepén rakott tűz körül *hajmáltánczot* lejt; fölöstököm után pedig, mikor a menyecske fejét bekötik, *kontyoló tánczra* perdül. Kolonban (Nyitra m.) a legények farsang utolján a falun keresztül, bottal a kezükben *botos tánczot* járnak.

Az ország különböző vidékein bizonyára még több ilyen helyi tánczelnevezés akad, melyekről nekem nincsen tudomásom.

Vidékenként a „*tánczolni*, *táncz*“ fogalomra s ennek egyes mozzanataira sajátos kifejezések vannak, így teszem a bezdáni nép

*Vannak egyéb nevei is, mint Csikban: *féloláhos*, Háromszékben: *kalákás* (mivel *kalákák*on járják), Marostordában: *szeredai négyenyűstös* (a fonóból vett elnevezés: *nyüst* = vastag fonál a szövészekben), Udvarhelyen: *udvarhelyi ugrós*, *ferkótáncz*, *árpádfalvi*.
R. P. M.

(Bács m.) *piligéz*, a bukovinai magyar *tropizgál*, a moldvai meg *hopoczál* (talán a *hopsza* szóból). A csécuti (Veszprém m.) mulató *szök-rúg*, az alsólendvai (Zala m.) pedig *ideoda-riszál*. Veszprém megyében azt, hogy valaki tánczol, ezzel az érdekes kitételrel szokták körülírni: *pirul a bokája*. Kassa vidékén, ha a tánczolók énekelnek is, akkor *drindálnak*; Kemenesalján a lejtve, guggolva tánczó *móczirkál*; Göcsejben pedig a kis gyermekek módjára tánczó *muczerkálnak* (mind a kettő valószínűleg a *mozorog*, *moczorog* ige származéka). Bősárkányban (Sopron m.) az indulóra tánczó *keresztez*, Felsőszakonyban (Sopron m.) meg a nagy testű tánczos *tapaskol*. Lozsádon (Hunyad m.) a friss tánczban *surolnak*, t. i. forgás közben a külső lábon levő csizma talpával dörzsölik a padlót; az udvarhelyszéki siklódiak pedig *kézzel-lábbal tánczolnak*, ugyanis táncz közben czombjaikat kezükkel kacskaringósan forgatják. Kemenesalján megtánczoltatni helyett *megtekernek*; a brassómegyei Hosszúfaluban viszont *szöknek*, *megszöknek* („Tennap es mind merén *szökték* Furust. Tennap ők es Furust *megszökték*“ Nyelvör 22 : 238. l.); Rimaszombatban a lányokat *tánczra penderítik*; Sirokon (Heves m.) pedig nem megforgatják, hanem *megsergetik*; Csíkszentkirályon viszont *megsírítik*. Az Alföldön a párok több helyt *tánczra penderülnek*. Székelyföldön a lányokat tréfásan szólva: *megdöcögtetik* (az alföldi lakodalmakban a szakácsnékkal szokták ugyanezt megtenni). Nagykállóban a kettőst járó nő *höcögtet*; Kisborosnyón (Háromszék m.) meg a tánczosné többször *riczál* (mindkettő a. m. testét illegeti, lengeti, riszálja). A székely legények, ha magán járnak a tánczot, akkor *gyalogolnak*; s ha ügyesen megrakják, akkor *tempóra tánczolnak*, *tempóra vágják a tánczot*, *kivégják a pontot*.* Csánádon (Pest m.) *lassúst és gyorsast*, Csíkszeredán *magyarosát*, Udvarhelyszéken *jártatósát*, *forgatósát*, Hosszúfaluban *lassancsárdást* járnak.

Népünk a maga *tánczvigalmait* legtöbb helyt egyszerűen *táncz*-nak nevezi és *vasárnap*, *nyári*, *téli*, *farsangi*, *guzsalyas*, *kalákás*, *fonó*, *arató stb. tánczba jár*, ritkábban *multságba*, *tánczmultságba*. A *bál* elnevezés — többnyire *báld* kiejtéssel — csak a legújabb időben kezd általánosabbá válni. Mint helyi elnevezések említésre méltók a Háromszék és Udvarhely megyében használt *szökő* (vö. *szökőre való* leány = jó tánczos), a lozsádi (Hunyad m.) *szöktető* („Eressze kied Sárít a *szöktetőbe!*“), a Vág mellékén divatos *dálábó* (a *dáridó* változata), meg a hosszúfalusi (Brassó m.) *gyűjtő* („Eljövök, hō Farust kivezesse a *gyűjtőbe*“). A székelyek tréfásan *döcögtető*-nek is nevezik („Azétt jövének kjetekhez, hogy aggyák ide Katót, hogy vigyük el a *döcögtetőbe*“); Gútán (Komárom m.) meg a harmonikás házi tánczot *lippogó*-nak hívják.

Régebbi időben az *első tánczos* v. *tánczmester* a multság megkezdése előtt több helyen *verses buzditást* szokott volt intézni a tánczra indulókhöz. Öregektől hallottam, hogy Dunántúl például

* Baróti Szabó D. Toldalékjában kerül elő a *rőfölmi* szó (valószínűleg a *rőf* ivadéka) „egész éjjeleken tánczolni“ értelemmel. A MTsz. is közli Váczról és Félegyházáról, csak hogy más (bár rokon) jelentéssel: nagyokat (rőföket) lép, fut, szalad, siet.

Nagy Jánosnak, a Nyájás műzsa (1790) szerzőjének ezt a versét szokták elmondani serkentőül: „*Nosza legény a tánczba; itt a leány, szedd ránczba; ugrasd, forgasd, mint orsót; köszöntsd reá a korsót! Ez az élet gyöngyélet!*“ (Érdekes, hogy Egyeken, Hajdu megyében, ma is így buzdítják a tánczosokat: „*Nosza legény a tánczba; itt a leány, szedd ránczba; kezeld lábad mozogjon, a leányhoz simuljon!*“) Erdélyi gyűjteményében is van közölve egy „*bálba köszöntő vers*“ Váczról (Népd. és mond. 1: 143. l.). A népi lakodalmakban meg általános szokás, hogy vendégség után a vőfély versben buzdítja tánczra az ifjúságot. E versben a magyar táncz lelkes dicsérete mellett rendszerint találóan jellemző kifejezéseket hallunk tánczunknak egyes mozzanataira. Mutatóban közlöm itt a következő győrvidéki lakodalmi tánczra buzdítást: „*Tánczra föl legények, menyecskék és lányok! Peng a czimbabálom már, nosza hát járjátok!* Jól áll a magyarnak a táncz fordulata, hogy ha, a mint illik, módosan aprózza. Nincs a magyar táncznanak a világon párja, mikor összeillő gyönyörű pár járja. Rajta hát legények, föl a tánczba sorba! Ugorjék a lányka; pördüljön a szoknya!“

A táncz folyamata alatt a körülállók nem fogynak ki a találóbbnál találóbb megjegyzésekből, melyek hol dicsérnek, hol buzdítanak, hol pedig ócsárolnak. Állításom igazolásául érdemesnek tartom ide iktatni Kriza után a székely nép illetén tánczközi szavajárásait: „*Úgy tánczol, mint a labda. Ugy forog mint a pereszlen* (= orsókarika). — *Kétszer is összeüti bokáját*. — *Kezivel, fejjel, derekával két annyit tánczol, mint a lábával*. — *Ugyan csúful lógassa magát*. — *Olyan nehéz tánczú, mint a medve, vagy mint egy köből búza*. — *Szót a táncznanak fiaim!* — *Már most szeretem, mert tempóra vágják a tánczot*. — *Ezek igazán kirakják!* — *Vegyetek fejrénpet hej, mert né mind várják!* — *Úgy kijárja, mint a legény; de a legényt is ki tudja vágni!* — *No ezek istenigazában dolgoznak!* — *Ne járj a közepibe öcsém, mert majd azt mondják, hogy rossz tánczú vagy!* — *Bezzeg jó volna, ha úgy szeretnél dolgozni, mint tánczolni!* — *Az a jó tánczú legény, ki a leányt úgy forgassa, hogy a szoknyája messze kirepül*. — *Ha nincs ereje a legénynek, nem jól megyen a fordulás*. — *Fordíts rajta, hadd dobogjon a pántlikája!* — *Hát ti elnézitek, hogy azok a lányok a padot melegítsék?* — *Ébredj Pista, mert mindjárt elaluszol!* — *Mikor én olyan legény voltam, bezzeg kijártam!* — *Taj Istenem, mikor mi legények voltunk, akkor voltak igazi tánczok!* — *Adjátok meg a böcsületet a vidéki legényeknek!* — *Fáradtság (= szünet) legények!*“ (Vadrózsák, 362. l.). Az ilyen megjegyzések — ha nem is ugyanezekkel a szavakkal — más helyeken is élénkitik, fűszerezik a magyar nép tánczvizalmait.

Szegeden a keményen tánczolóra ezt szokták mondani: „*Raki ám a Pétör!*“; Földesen (Szabolcs m.) pedig: „*Járja a táncz ugyan-csak!*“, azaz istenigazában tánczolnak. A szegedi lakodalmakban a vőfély ezzel a mondással szokta a férfiakat egyenként tánczra szólítani: „*Táncz vagy láncz!*“, vagyis: vagy tánczolsz, vagy lánczra kötlek. Tudni kell ugyanis, hogy régenten az alföldi menyegzőkön

lánczot húztak át a mestergerendán, s a rendetlenkedőket ezzel fékeztek meg. Valahányszor régi példabeszédeink lánczot emlegetnek, többnyire ebben az ősi szokásban leli magyarázatát.

A táncmulatsági megjegyzések emlegetése önkénytelenül s észrevétlenül átvezet bennünket nemzeti tánczunknak jellemzetes költői kíséretéhez: a *tánczszók*-hoz. Szólni fogok tehát ezekről is, annál is inkább, mert a magyar táncznyelvnek ismerete hiányos volna nélkülök.

(Vége következik.)

DR. RÉTHEI PIRKEL MARIÁN.

R é v é n.

Z. úr ezt írja nekünk: „Bizonyára nemcsak nekem, hanem másoknak is feltűnt, hogy szerzőink néhány év óta feltűnően sokszor használják a *révén* szót, felfogásom szerint akkor is, a mikor egyáltalában nincs helyén. Jó szolgálatot tenne a t. szerkesztőség, ha kifejtené, hogy *mikor* használható a *révén* és *mikor* nem“.

Nem Z. úr az első, a ki észrevette a *révén* szó túltengését irodalmi nyelvünkben. Már Simonyi említi (1888), hogy az „mai iróinknál nagy népszerűségnek (!) örvend“ (Hat. I. 184. l.) Szamosfalvi Gergely pedig (1904) a Nyr. 33. köt. 520—521. lapján meg is rója a vele üzőtt visszaélést, ezt mondván többek közt: „Most már alig van olyan rag vagy névutó, a mely helyett ne használnák. Ha valaki nem tudja, milyen ragot vagy névutót használjon, akkor a *révén*-nel segít magán. Az mindenre jó“. De ennek csak oly hatása volt, mint a langyos esőnek: a *révén* vígan burjánzik tovább. Kivált a hírlapi stilusban. A minek, meglehet, az is az oka, hogy az írók jó része *nemtudva*, jóhiszeműleg vétkezik. Simonyi nem kárhoztat semmiféle *révén*-t; Szamosfalvi is csak „üti, csigázza“, csúfra teszi a bitorlót, de nem mondja meg, hol a határ, melyen innen lehet élni e kifejezéssel, s melyen túl a használata — nyelvrontás.

Próbáljuk hát mi kipécézni a *révén* határát, Z. úr biztatása révén, akarom mondani: biztatására. S ezt csak úgy tehetjük sikerrel, ha elsöben is kimutatjuk s vizsgálóra vesszük a *révén*-nek *népnyelvi használatkörét*.

A *rév*-nek tulajdonkép két jelentése van: portus, Hafen és trajectus, überfahrt; tehát vagy a hajók kikötőjét vagy valami vizen átkelő, átszállító helyet jelent. Mindkettőnek kiindulója ez a fogalom: *part*, *vízzél*.

Ily eredeti értelem van ezekben:

„Kincsem *révész*, gyere értem!
Jobb lesz túl a keszi *rében*.“ (Tompa.)

„Szentmártonnál az nap *át* is
Megy a révén.“ (Petőfi.)

A *rév*-et átvitt értelemben a nép nyelve a következő esetekben használja:

1. Akkor, még pedig többnyire akkor, ha valamit elvittek, elloptak, ha valami elveszett, eltűnt, elsikkadt, elkallódott, elhanyagódott stb., s ki akarja fejezni, hogy azt a bizonyos tárgyat ki vitte vagy vihette, ki lopta vagy lopatta el; kinek a munkájával tűnt el, ki az, a ki tudós, részes benne, ki igazította útba a tolvajt, ki adta kézre a tárgyat, — egyszóval: *kire van gyanú*. Ezt így mondja: „az én *révemen*“, „a te *réveden*“, „az ő *révén*“, „a mi *révünkön*“, „a ti *réveteken*“, „az ő *révükön*“ *ment el, költ el*, (tűnt, veszett, sikkadt, kallódott el).^{*} Ilyenkor sohse hiányzik a birtokost nyomosító külön személynév: *én, te, ő* stb.; tehát nem mondhatni s nem is mondják így: „(a) *réveden*“, „(a) *révén*“ stb. ment el. De állhat azonban birtokosjelzőül egyéb névmás, vagy valamely személyjelölő főnév is, mint: *annak a révén, másnak a révén, kinek a révén, a többinek a révén*, továbbá: *a szolgáló, a kocsis, az inas, a kanász* stb. révén. Példák. A szomszéd faluból csirkét hoz a vonaton több asszony. Kiszálláskor észreveszi egyikük, hogy két csirkéje hibázik. Lármát üt. „Dejszen, tudom én, *kinek a révén* ment el (= ki a tolvaj), de nom szólok.“ — Keresik a pincze kulcsot. „Panni! a *te réveden* sikkadt el, te nálad volt utoljára“. „*Másén* nem is sikkadhatott, úgy-e?“ „Előkerítsd, mert a béréd bánja meg“. — A kanász egyetért a betyárral. Benéz este valamely ismerősehez (hogy alibijét bizonyíthassa szükség esetén), a két bojtárt furfangosan bepálinkáztatja. Megesik a lopás. A hús darab disznó „*a kanász révén* ment el“ (= az ő tudtával, segítségével). Nem így Petőfi csikósa (l. „Kinn a ménes . . .“). Ő volt ugyan az *oka* a lovak elvitelének, de nem volt tudója, *előmozdítója*. Nem volt benne a keze. Tehát nem is mondhatom, hogy: „az ő *révén* veszték el“.

Ez a „*révén*“-nek rendes, mindennapi használata. Ide való a Kassai példája: „Az ő *révén* méne el azon jószág = *medio ipsius* perivit res illa.“ Ezt jegyzi föl közmondásul Kresznerics: „Az ő *révén* költt el“. És Erdélyi: „Az ő *révén* költt vagy ment el“, evvel a jegyzettel kísérvén: „Rév, mint közlekedési eszköz a folyóvizeken, jelenti e helyütt azon egyetlen módot, mely által valami elveszhetett vagy elveszett“. Ugyanígy közli CzF., de rosszul magyarázza: ő költötte (?), vesztegette el (?). Ide tartozik a Nyr.-ből ez a kettő: „A te *réveden* ment el“ (te adtál túl rajta), és: „Az *ördög révén* gyüött ez a tinó is“ (lopott jószág) [II. 274. l. III. 29. l.]. Így használja Jókai is „Az új földesúr“-ban: „Volt egyszer a tekintetes úrnak egy részeges hajdúja, a kit aztán el is kellett bocsátani, *ennek a révén* sok palaczkokra elrakott bor *elpusztult* a pinczéből“ (megitta alattomban s az üres palaczkokat elásta). Így Mikszáth:

^{*} Néhol így is mondják: „az én *révemen*“, „a te *réveden*“, „az ő *révén*“ stb. A szónak ez az elváltozása az eredeti jelentésnek, a származásnak nagyobb elhomályosodását mutatja. — Hallottam ezt is (egyszer): „Annak a *révén* ment át“ Ez volna a hid, mely összeköti az eredeti jelentést azt átvittel.

„A negyedik tyúk sétájok alatt csempésztetett be a szomszéd *rendéglősné révén* az udvarra.“ (A Jókainé tyúkjai.)

2. Van azonban e kifejezésnek a nép száján még más használat, mely rokon ugyan az 1 pontbelivel, de el is tér tőle annyiban, hogy nincs meg benne az *elveszés, eltűnés* fogalma, minélfogva százféle ige lehet a mondat állítmánya. P. valaki jó állásba jut, melyet nem érdemelt meg, vagy más jobban. Hallani ilyenkor: „Az is a gazdag *keresztapja révén* került ám oda!“ (nem a maga érdeméért, hanem a keresztapja szolt vagy dolgozott mellette; az tette, szerezte be, tekintélyével vagy vesztegetéssel). — „Tölts rá pajtás, szűz dohány; a Zámbo *koma révén* tettem rá szert“ (a ki „trafikos“-októl vette vagy kapta, vagy valami jó ismerős fiáncaz kedveskedett neki vele). — Egy juhászszámadó megszedi magát. „A *mi révünkön* lépesedett meg ő kelme, aztán most ránk se néz“ (mondják, a kik valaha neki loptak, hozzá takarítottak, mint orgazdához, aztán egypár garassal ki-titörölte a szemüket). — „Ugyan szép házat épít az új szűcs!“ „Azt ám, de *más révén*“ (nem a maga emberségéből, hanem az ipa adta hozzá a pénzt). — „Nagy róka! *más révén* tesz mindent“ (maga teszi s másra ken). — „*Másnak a révén* öntötte a hamut a kapu elé“ (más lakókra árulkodik, hogy őt magát gyanúba ne fogják). — „Az mindig a *más révén* iszik“ (ügyes potyázó). — „Könnyű annak! a *felesége révén* kap ebédet“ (felesége szakácsné X. gróféknál). — „A *szeretője révén* uraskodik“ (az tartja pénzzel). — „A *maga révén* tartja fenn magát“ (rossz hírű asszonyról). — „A *többinek a révén* hordta el a zsákokat“ (az egyik arató, a kinek becsülete van; annál bátrabban lop, úgy se fogják őrá). — Két inas van a háznál, mindegyik szereti a tütit. „*Egymás révén* dézmálják a borokat“. — Két éjjeli őr van a népligetben. Egyikük egyszer jót szundít a padon. Másnap a kertészet két koronára bünteti. Találkozáván a pajtásával, rátámad: „A *kend révén* történt, hogy megbüntettek, de majd megfizetem az istenit!“ (csak kend láthatta, hogy aludtam, kend árult be).

3. Végre felhozok a *révén*-nek egy különös kapcsolatát, melylyel szintén él a nép, t. i.: *halál révén*. Ezt kétféleképp használja. Vagy így: „*Halál révén* van“ = közel a halálhoz, halálán, haldoklik (vő. sir szélén). „Kibékiült vele a *halál révén*“. Vagy ily értelemben = halálos veszedelem közt, élete veszedelmével (életveszélylyel). Pl. „Sokszor *halál révén* járt (forgott)“ = sokszor koczkáztatta az életét. „*Halál révén* menekültünk ki a Dunából“ = nagy bajjal, kinnal; kicsibe hogy bele nem vesztünk. Amaz az irodalomban sem ritka. (V. ö. a Toldi Estéje magyarázatos kiad. 336. l., hol több példát találasz.) Ez is előfordul: *halál révére, halál révéről*.

Ezzel, úgy hiszem, hű képét láttatom a *révén* népnyelvi használatának. Itt a törvényes határ, melyen átlépni az irodalomnak s a köznyelvnek nem tanácsos. Nem mondom éppen a bibliával, hogy „ennek felette valami esik, a gonosztól vagyon“, de ha nem akarunk tág kaput tární a soloecismusnak, korlátok közé kell szorítani a *révén* szabados, rendetlen, szeszélyes használatát, még pedig a népnyelv igaz útmutatása szerint.

Az eddigiekből világosan kitűnik, hogy a népnyelv a *révén*-nel (kivéven a 3. pontbeli állapotjelzést) a cselekvés *eszközét, útját-módját* fejezi ki (elhomályosodván az eredeti *localis* jelentés), de kitűnik az is, hogy majd mindig oly körülményt, a mely *nem nyilvános, rejtett, titkos, alattomos, fortélyos*, a mely *meg nem engedett, nem helyes, tilos, bűnös* stb. Legközelebb áll hozzá az *által* névutó, vagy ezek a határozók: *útján, segítségével, közbenjárásával* stb. De azért ezek és a *révén* nem fődözik egymást teljesen. Mert míg a helyesen alkalmazott *révén* többnyire fölcserélhető *által*-lal, addig korántsem tehetünk minden *által* helyébe *révén*-t. Más szóval: ez amannál sokkal szűkebb körű. Pl. ezt mondhatom: „apám *által* vagyok, a mi vagyok“ = apámnak köszönöm anyagi és erkölcsi értékemet; de nem mondhatom (ily értelemmel) ezt: „apám *révén* vagyok, a mi vagyok“. Ellenben ezt: „apám *révén* lettem főispánná“. így is mondhatnám: „apám *által*“, noha így nem világos, hogy apámnak *minemü része* volt az én főispánságomban (ő nevezett-e ki, vagy ő volt benne az *alattomban munkás* eszköz). S éppen ez az, a hol az irodalmi s köznyelvi használat túlcsapott a népnyelvi mintákon. De sietek megjegyezni, hogy ez a határbovítés nem oly tetemes kár, hogy ottan-ottan el ne lehetne nyögni. A kár csak az, hogy ezen a révén (pardon!) a régi tisztés *által* kerül sokszor sutba — oktalanul s méltatlanul, de a nyelv lelke nem vész meg vele. Azonban romboló veszedelem az a gazdálkodás, mely a nyelvben meglévő, kész, szokott s egyedül helyes szerkezetek s vonatok rovására esik. S valóban bosszúság fog el, ha kivált újságot veszünk kezünkbe: minduntalan felüti fejét a *révén*, a hol más rag vagy névutó volna helyén, a hol más mondatszerkesztés volna természetes és ajánlatos. Mindig eszembe jut ilyenkor az a régi ismerősöm, a kinek minden hatodik szava ez volt: „annak daczára“, melylyel mindenfélét ki tudott fejezni: okot, módot, időt, kéket, zöldet, még — *ellentétet* is. Ihol egy pontban kétszer is ledérkedik a *révén*: „A parlamentben való megothonosulása *révén* új ösvényt tört, új formákat adott a politikai riportnak, megszerezvén annak azt az irigyelt, első rangú helyet, melyet más országokban már rég elfoglalt, nálunk azonban jóformán csak a Kemechey *révén* birt elérni“ (Lipcesey Á.).

Már most csak az van hátra, hogy — határozott feleletet adván Z. úr kérdésére — felsoroljunk oly eseteket, melyekben a *révén*, a népnyelvi használaton *túl* is, megengedhető, elnézhető, mert nem árt; továbbá olyakat, melyekben vétkelteni való, mert árt, ront.

1. *Megengedhető* a „*révén*“ használata“ ha *eszközt, módot* fejez ki, s körülbelül egyet jelent ezekkel: *által, útján*; de ekkor is csak úgy, ha nem éppen ezeket követeli a finomabb *distinctio* (l. fentebb). Ez még félig-meddig a népnyelv alapján áll, s csupán továbbfejlesztés, melynek útját állani nincs ok. Nem kárhoztatom tehát azt az úri asszonyt, a ki minap ezt mondta: „Az én *révemen* ismerkedtek meg a varró kisasszonynyal, s most magam nem jutok hozzá, ha szükségem van rája“ = én *általam* (én ajánlottam. dicsértem nekik). Aranyt se érheti vád ezért: „E német szót (ezurukk)

a hintós *kocsisok révén* tanulhatta el a nép, a hol eltanulta“ (Hátra-hagy. Ir. II. 461. l.) = ragadt rá. Más árnyalat volna: *kocsisoktól*. Nem kifogásolhatók ezek sem: „Az inasok és lovászok, a kik többnyire szegény jobbágyfiak és futott emberek voltak, csakis vitézi *tettek révén* emelkedhettek“ (Takáts Sándor). „Rászánta volna az esze felét, ha ki tudja vala sütni, miféle *csuda révén* kerültek ezek együvé“ (Szemere György). — Lehet a *révén* birtokosjelzője (a mint a két utóbbi példából is látni) valamely *abstract* főnév is. Ezt se lehet rosszallani, noha a néptől soha sem hallani efféjét. Pl. „Hohenlohe herczeg egy újabb *birtokvásárlás révén* tovább terjeszkedik a Magas Tátrában“ (Budap. Hirl., nov. 18.). „A szociálistákkal való *szövetkezés révén* sikerülni fog elvonni a népet a nemzeti követelések támogatásától“ (Bud. Hirl., nov. 21.). „Mi reménye van neki, ha *lemondás, elhagyás, a nemzeti ügy elárulása révén* valahogy újra tömörül“ (Bud. H. nov. 10.) „Nem tudják az általános titkos szavazati jog történetét, s abbeli perverzusz célját, hogy a népjog *hangoztatása révén* segítse diadalra a népjog ellenségét, a reakciót és az absolut fejedelmi felségjogot“ (Bud. H., decz. 27.) — Gyakori a birtokosjelző helyett a mutató névmás, mint egyszerű jelző, leginkább *ez*, ritkábban *ily*. A nép egyiket sem használja, de szemet húnyhatunk rá. Ilyenkor *persze révén* helyetti *réven* van: *ezen a révén, ily révén*. Pl. „A középkori Himfi-család leányágon bosnyák báni ivadék, s *ezen a révén* (= így, ez úton) kerültek a szóban forgó oklevelek a körmendi levéltárba“. (Bud. H., nov. 14.) Melléknévi jelzővel is előfordul, pl. „Az is gyakori eset, hogy a nem német eredetű szólásmódok *német révén* jöttek át hozzánk.“ (Nyr. 1899. 11. l.) Jobb így: „Az egyházi latin nyelv a velencei *olaszok révén* jutott a magyarokhoz“. (Balassa József.)

2. *Kerülendő a révén*, mint kétségtelen sérelme a syntaxisnak, akkor, ha egyéb határozók, névutók vagy ragok megállapodott funkcióját bitorolja. Ez már valóságos visszaélés, melyet részint kényelmesség és gondatlanság, részint a nyelvnek hiányos tudása és romlott nyelvérzék szül és táplál. Bolond divat, melynek kiváltkép az újságírók hódolnak, olyanok is, a kik helyesen is tudnának írni. De beszéljenek a következő példák, melyeket jórészt a Budapesti Hirlapból jegyeztem ki, nem mintha az volna a legludasabb, hanem mert azt olvasom reggelenként.

„Leányát, Erzsébetet I. Lajos magyar király vette feleségül s *ezen a révén*, mint hozományt, magának követelte a mai Herczegovinának Dalmatia felé eső részét“. (Bud. H., nov. 14.) Jól = *ennélfogva, ezért*.

„A jelzett czikkek tömegárúkká növekedtek a hegyvidéki háziipar *térfoglalása révén*“. (Bud. H., nov. 15.) Jól: t. *következtében, folytán*.

„Legalább egy milliója van a *felesége révén*“. (Szöllösi Zs. Bud. H.) Jól: f. *után*.

„Ez az épület most, az egyetemi *szünet révén* zárva volt“, (Bud. H., nov. 14.) Jól: sz. *miatt*.

„Hogy valakit még az ajándék is tönkre tehet, bizonyítja ama tragikomikus helyzet, melybe Rooseveltt A. kisasszony, illetve az

elnök jutott a keleti *potentátok és méltóságok révén*, a kiket leánya utazása alkalmával meglátogatott“. (Bud. H., nov. 8.) Jól: p. és m. *miatt*.

„Ezután az előadó, *fejtegetései révén* megállapította, hogy ezek az ismeretek egészen új dolgok“. (Bud. H. nov. 14.) Jól: *fejtegetéseivel* vagy: f. *során*.

„Be kell bizonyítania, hogy van saját létezése, s ezt bizonyítja *művészete révén* tizenkét esztendő alatt“. (Malonyay. Bud. H.) Jól: *művészetével*.

„Lujza hercegnő, *képviselői révén* egész sor javaslatot fog beterjesztetni“. (Magyarország, nov. 22.) Jól: *képviselőivel* vagy: k. *által*“.

„R. B. főkapitány ma este K. *ezredes révén* provokáltatta Sz. P.-t.“ (Az Ujság, nov. 26.) Jól: *ezredessel* vagy e. *által*.

„Csak az akadémia uralkodó klikkje áll ellent, a mely a hatalom nélkül nem élhet meg, mert a *tudománya révén* rég elsüllyedt volna.“ (Bud. H., decz. 28.) Jól: t. *mellett*.

„A közönség hecczásokott Dumas problémáihoz, jobban mondva: megbocsátotta neki tételeit egyéb ragyogó *érdemei révén*“ (Bud. H. 1903. I. Szamosfalvi cikkét.) Jól: *érdemeiért*“.

„A tüzet reggel vették észre a járókelők a templomból kituduló *füst révén*.“ (Pesti Hirl., 1904. I. Szam. cikkét.) Jól: *füstről*.

„G. tüntetően mellőzte a magyart s D.-t nevezte ki, a ki Belgrádban botrányos *kalandjai révén* lett ismeretes.“ (Bud. H., decz. 30.) Jól: *kalandjairól*.

„A dallam török melódia. A *szöveg révén*, a melyet a magyar bakák faragtak, máig is az a mese járja stb.“ (Bud. H., nov. 15.) Jól: a sz. *szerint*.

„Az *apácák révén* csorbát szenved a tudomány egyedül való uralma a hit kedvéért.“ (Az Ujság, decz.) Jól: az *apácáktól*.

„Így került B. S. is a pörbe, a kinek *vallomása révén* D. J. államvasuti tisztviselőre is kiterjesztették a vizsgálatot.“ (Esti Ujs., nov. 24.) Jól: *vallomására*.

„A jelenlegi többség a hatalmat nem vállalhatta, mert ez csak széleskörű *kikapcsolások révén* lett volna lehetséges.“ (Bud. H., decz. 4.) Jól: k. *árán*.

„Gyalog ment új lakására, a mely a földi *élet révén* utolsó szállása volt.“ (Bud. H., nov. 19.) Itt a *rév* egyszerűen *utat* akar jelenteni. Jól: a f. é. *útján, pályáján*.

„Ekkor a kézen lévő *gyűrű révén* megállapították, hogy a halott G. Zs. fiatal színésznő.“ (Esti Ujs., nov. 23.) Jól: *gyűrűről*.

„A *kegyelet révén* becsúszott visszaélések.“ (Ball. szót.) Itt a rokon hangzású *örv* lehetett a megtévesztő. Jól: *örvével*, örve, színe, palástja alatt stb. stb.

A kijegyzett példák jó részét elhagytam. Ennyiből is világos mindenki előtt, „hogy mikor használható a *révén*, mikor nem“. Nem tudom, hogy „jó szolgálatot tettem-e“ fejtegetésemmel, de azt tudom, hogy ez csak *egy* seprühárítás stílusunk Augias-istállójában.

LEHR ALBERT.

S z t r o n g a.

A *sztronga* szót, vagy annak magyarosabb alakját, az *esztren-gát* mind a NySz.-, mind az OklSz.-ban megtaláljuk ugyan, de a hozzáfűzött jelentések sem itt, sem ott nem szabatosak. Az említett szótárak szerint a „sztronga“ *birkaakolt* vagy *fejőhelyet* jelent. Bizonyos, hogy az *esztren-ga* szót ma csakugyan ilyen értelemben használják, de a múltban egészen mást is jelentett. Ha egyébből nem, már az OklSz. adataiból is kitűnik, hogy a sztronganak más jelentésének is kellett lennie, mivel az ott felhozott példák egyike sem felel meg a „birkaakol“, vagy a „fejőhely“ jelentésnek. Az OklSz. legelső adata 1554-ből imígyen szól: „quilibet kenez de integra sessione tempore Ztronga oues XII.“ A második adat ezt mondja: *singulos sex agnellos in ztronga ad festum Penthecostes* (1569). Ezekon kívül még három adatot találunk ott, úgymint 1570-ből: *kenezius singulo anno soluit tempore stronga vnum agnum et caseum*; 1619-ből: „*eztren-ga pünkösdben. Ugian pünkösdben ztrongan soltezok iöuedelme*“; s végül 1621-ből: „*in festo pentecostes ratione stronga quilbet scultetus pendit annuos agnos vel oues steriles quatuor et agnellum vnum*“. A mint láthatjuk, ezen adatok mindegyike bizonyos *pásztoradóról* szól, a mit a *skultétok*, helyesebben *sóltészek* és a *kenézek* szedtek vagy a maguk, vagy a földesúr részére. Szó sincs tehát ez adatokban birkaakolról vagy fejőhelyről.

Ha törvénykönyvünkben lapozgatunk, gyakran találkozunk a *census Valachorum* és a *vigesima orium* kifejezésekkel. A fordítók a *census Valachorum*-ot mindig *oláhadó*-nak fordítják! De ez a fordítás helytelen; mert ha igaz volna, hogy a *Valachus* szó csak oláht jelent, akkor arra a furcsa eredményre jutnánk, hogy egész Felső-Magyarországon fel Csehorszáig, aztán a Dunántúl Sopron, Vas. Veszprém stb. megyékben oláhok laktak. S mivel egészen nyugodtan állíthatjuk, hogy ez nem igaz, el kell fogadnunk, hogy a *Valachus* nemcsak oláht, hanem *pásztort* is jelentett, a *census Valachorum* pedig nem oláhadót, hanem *pásztoradót*. Azt azonban el kell ismer-nünk, hogy ha hibásan is, de a *Valachus* szót már a XVI. században is oláhnak fordították, még akkor is, mikor nem oláhról, hanem pásztorról volt a szó.*

A vlach nevű pásztor-nép, a mint tudjuk, szinte észrevétlenül jelent meg Magyarországon. Nem egyszérré, hanem hosszú időn át

* Nádasy utasításai között például gyakran olvashatjuk, hogy a magyar pásztorok mellé oláhokat (*Walachos*) is kell fogadni. Bizonyos, hogy ez alatt akkor nem az oláh nemzetiséget, hanem a *Vlachus* nevű pásztorokat értették.

szakadatlanul vándoroltak be. A XV. század végén és a XVI. században még folyton jönnek hazánkba, s nemcsak a havasi tájakat, de az Alföldet és a dunántúli részeket is egészen ellepik. A magyar urak és a földes gazdák igen szívesen látták e csendes pásztornépet, mivel a megfogyott jobbágyok helyébe, a puszta telkeken, hasznos munkaerőt nyertek bennök. A vlachok kitünően értettek a pásztorkodás minden fajához és a *sajtesinálás* minden módjához. Különösen az utóbbi dologban való jártasságuk miatt szerették őket. Lent az Alföldön és a Dunántúl hamar megmagyarosodtak, hamar beolvadtak a magyar népbe. A mily észrevétlenül jöttek, épp oly észrevétlenül el is tűntek. Jelenlétüket csak néhány szláv szó és a juhtenyésztés felvirágzása hirdeti. A hol megjelentek, ott a juhtenyésztés a régi magyar szarvasmarha-tenyésztést szűkebb térre szorította. A marhás gazdák és emberek száma fogyott, a juhos gazdák száma pedig növekedett.* Nagyon valószínű, hogy a XV. és XVI. századi okiratokban még számtalanszor előforduló *hajtó* (marhahajtó) szót is a vlachok használta *hajdu* szó nyomta el. A mint ők nálunk megjelennek, egyszerre feltűnik a *sztronga* szó is; ismeretessé lesz a *bronza* (boroncza) sajt, elterjed a *bajka* (bárány), a *jerkebárány*, a *jerkegedő*, *bakgedő* (kecske), a *czíp* és a *czípocska* (kecskefi), a *podauini bárány*, a *birke*, a *tretinapénz* (a mit a dézsma helyett fizettek) a *kosárbárány* és *kosárpénz*, az „*oves valachicae*“ (quae bis per annum tonderentur) stb.

A míg a vlachok a magyar vidékeken hamar beolvadtak a lakosságba, fent a havasokon sokáig megmaradtak nemzeti szokásaikban. Itt különben, önállóan, saját kiváltságaikkal éltek. A *sedes Walachales* vagyis a *pásztorszékhelyek* akár a vlachusoké, akár a ruténeké a közönséges adózástól mentesek voltak. A pásztorok, adó helyett, csak *sztrongát* fizettek. A vlachus és a rutén pásztorszékhelyek élén *kenézek* és *soltészek* (zwltiz sive iudices) állottak. Mindkét szó ugyanazt (vagyis a bíróságot) jelentette. A németek lakta tájakon a pásztorszékhelyek örökös biráit *soltészeknek*, az északkeleti rutén és vlachus falvakban *kenézeknek*, az oláh falvakban pedig *vajdáknak* nevezték. A *kenézlevelek* és a *soltészelevelek* szerint a *kenézhelyeken* és *soltészságokban* a bíróság firól-fira szállott; de mert idővel a *kenézek* és a *soltészek* elszaporodtak, a *kenézség* (bíróság) vagy a *soltészság* a családtagok között évről-évre rendre járt. Azokat, a kik a birói soron nem voltak, pásztoradó alá vetették. Ha valahol „*pásztorfalut ültettek*“, a telepések feje *kenézlevelet* vagy *soltészelevelet* kapott, a miben a földesúr a *kenézsádot* megszabta. A mármarosi havasokon a *kenézlevelek* legtöbbjét Magochy Gáspár és Ferencz, a Perényiek, öreg Rákóczi Zsigmond és Eszterházy Miklós adták ki a XVI. század másik felében és a XVII. század első éveiben. A legrégebb *kenézlevél* itt 1506-ban kelt.**

A pásztorszékhelyeken a *kenézekkel* együtt a *batykok* (papok,

* Erre nézve számtalan példával szolgál Debreczen és Keeskemét levéltára.

** Orsz. levéltár: Urbarium arcis Munkács 1570, 1610, 1622, 1625, 1634, 1682, 1690. Ezen összeírások kisebb-nagyobb eltéréssel ugyanazt mondják.

kiket *atyus*-oknak hívtak; a batykó szót ma már nem használják) szintén adómentességet élveztek. A hány plébánia, helyesebben *czerkum* volt a faluban, annyi volt a batykó is. A batykóknak a pásztorok *atyus-zabot* fizettek, a mit *aborával* mértek.*

Maga a pásztor nép a kenézeken kívül még más elüljárókat is ismert. Köztük jártak a *futosó birák*, a *kút-birák*. Külön tiszt szedte be a *kosárpénzt* (a kosárbárány-váltság fejében). Aztán a pásztorok között is bizonyos rang-különbség volt. Első helyen állottak az úgynevezett *királyok*. A disznópásztoroknak meg a juhászoknak is megvolt a maguk királya. Az 1622. évi, magyar nyelvű összeírás szerint például a mármarosi havasokon Pető János volt a munkácsi uradalom „*disznókirálya*“. Ugyanakkor *János rabonczár* állott a juhászok élén. Voltak *botos pásztorok* és *fejszés pásztorok*. Az utóbbiak kecskepásztorok valának és fejszéikkel az ágakat vagdosták a fákról nyájaik számára. A juhászoknak voltak *főgazdáik*, *juhászgazdáik*, a kondásoknak meg *disznódolgosaik* (id est disznópásztorok gazdái). Fent a havasokon *paraszt juhokat*, majorság-juhokat, morva és oláh (Walachicae oves) juhokat tartottak. A kondások meg *csonka disznókat*, *tardisznókat*, fehér és moldovai disznókat legeltettek. A havasi pásztorok élete a legzajosabb akkor volt, mikor pünkösdi táján a *disznóváltság* és a *sztrongá szedésének* ideje elérkezett. Ilyenkor a pásztorok a *sereg disznót*** , a *sereg juhkecskét* és a *sereg juh*ot a szállásokra hajtották. Előkerültek a *fejő zójtárok*, a *zelya bedenek*, aztán hozzáfogtak az úgynevezett *vörös sajt* (caseum rubrum), a boroncza (borza turó), a *vestingh turó* és a *dinnyesajt* készítéséhez. A mint pünkösdkor megjelentek a szállásokon a *sztrongások* (ztrongatores) és előkerült a *sztrongabor*, hozzáfogtak a *sztrongáláshoz* (ztrongatio incepta est). A sztronga ősrégi szláv szó, nálunk, a mint említők, akkor tűnik fel először, a mikor a vlachus nevű pásztor nép megjelenik. A sztrongán ekkor *pásztoradót* értettek! Ezt az adót a vlachusok rendszeresen természetben fizették, de olykor meg is váltották pénzen. A sztrongát másképp huszadnak is hívták, mivel minden 100 juhból vagy kecskéből, adó fejében, huszadot vettek. Ezért a latin nyelvű iratok a sztrongát így fejezik ki: „*census Valachorum, seu vigesima ovium ztronga dicta*“. A sztrongának illetően jelentésére százával találunk példát a XVI. és XVII. századi összeírásokban. Bár minden vidékről elegendő példával szolgálhatnánk, a sztrongára vonatkozó adatainkat mégis jobbra olyan helyekről vesszük, a hol oláhok nem laktak, a hol tehát oláh-adóról szó sem lehet.

A munkácsi uradalomnak 1570., 1610., 1622., 1625., 1645., 1685., 1690. és 1700. évi összeírásai az egyes községekben majdnem ugyanazt írják a sztrongáról. Az 1625. évi Conscriptio például ezt mondja: „az felsővidéken lakozó kenézek, kik t. i. az főkenézséget viselik és évenként egy nest bőrrel, egy karvalylyal és két császár madárral tartoznak ő felsége munkácsi várához. Az sztron-

* Ugyanott az 1622. évi összeírásban.

** Az összeírások a nyájak helyett a *sereg* szót használják. Egy-egy sereg rendszeren 5—600 juhból vagy kecskéből állott.

gának idején minden juhos kenéz 6 felségének 2—2 sajttal tartozik. Az *sztrongásnak* pedig minden főkenéz egy-egy báránnyal és 16 pénzzel tartozik. Azonkívül az batykók juhokból 6 felségének sztrongát nem adnak; de az kik nem főkenézek, az jobbágyokkal egyetemben ha melyiknek juha vagyon minden húsz fejős juhnak egyikét bárányostul sztrongába adni tartozik minden esztendőben. Azonképpen minden húsz meddő juhnak, minden húsz kosnak, fejős kecskének fiastul, meddő kecskének és czápnak az huszadikat 6 felségének adni tartozik. E mellett minden juhos ember egy sajttal tartozik 6 felségének az sztrongán“!^{*}

Az 1610. évi összeírásban Felső-Vereczke községéről e sorokat olvassuk: „minden juhos ember pünkösöd napba 25 fejős juhból bárányostul egy fejős juhot bárányostul tartozik adni; meddőből meddőt ad, kecskéből kecskét az ztrongában. Minden juhos ember az ztrongának idejében egy sajttal is tartozik. *Minden juhatlan ember az ztrongának idején egy forintot és 21 pénzt tartozik ztrongát fizetni.* Az kenézek, mikor az juhokat *ztrongálják*, 12 frt-ot tartoznak fizetni. A kenézek az *ztrongásnak* is egy báránnyal tartoznak“.^{**}

Lankafalváról ugyanez az összeírás azt mondja, hogy *ztrongakor* Visznicze vidékével együtt szokott *ztrongálni*, s a ztrongában annyit ad, mint a többi falu.

Kukszálláson „a kenézek karalyt^{***} nem adnak, hanem nestet; az batykók is nesttel tartoznak; juhztronga és rajtizedszedés hasonló mint az több vidéken. Ezen vidéken az *ztrongaborral* együtt 12 hordó bort árulnak ki. Az ztrongabor az két vidéken három hordó.“

Az 1610. évi összeírás Nagy-Lámfalváról azt írja, hogy az egész Krajnán (Mármarosban) a főkenézek egy nest bört, a batykók is nest bört adnak *kenézadóban*: „Minden főkenéz az régi szokás szerint az *ztrongának* idején 3 frt-tal tartozik, a *ztrongásnak* pedig egy báránnyal és 16 pénzzel. Az batykók is 16 pénzt adnak az ztrongásnak, de juhokból *ztrongát* nem adnak. A mellett minden kenéz akár főkenéz, akár nem főkenéz legyen, ha juha vagyon, két sajttal tartozik. Az batykók is ha juhok vagyon egy sajtot adnak. A főkenézekre és batykókra kívül minden juhos ember húsz juhok egyikét ztrongában adja minden esztendőben.“

A munkácsi uradalom 1682. és 1690. évi összeírása szerint 141 főkenéz, 88 marhával szolgáló kenéz, 46 gyalogszeres kenéz volt a falvakban. Ezekon kívül ugyanott *henye kenéz gazdákat, adófizető kenézeket és szolgáló kenézeket* is találunk.

Erdőszáda 1583-i összeírásában a sztrongáról e sorokat olvashatjuk: *singuli oves habentes ex ovibus usque et supra denarium numer. singulas oves dare debent cum agnis ad festum penthecostes et caseos similiter singulos*“!^{††} Sárosváranak 1579-iki összeírásában^{†††}

* Országos levélt. Urbaria et conscriptiones 18. és 19. fasc,

** Ugyanott.

*** Karvaly madarat.

† Orsz. Levélt. Urbarium arcis Munkács.

†† Extractus super proventibus ordinariis et extraordinariis oppidorum Szathmar et Némethy 1583. Közös pénzügyi levéltár.

††† Conscripctio Arcis Saaros 1579. Ugyanott.

a ruténekről írják: „nonam de frugibus non dant, sed tantum de ovibus et capris *vigesimam stronga vocatam*“! Rhadiczka rutén falu összeírása ugyanezt mondja: „*ex vigesima ovium quae alias stronga dicitur*“ etc. Murány várának 1549-iki összeírása a soltészek vagyis bírák adózásának felsorolásában a sztrongáról ugyanezt mondja.* A jobbágyok között itt olyakat is találunk, a kiknek ugyancsak szép nyájuk volt! Jagos Miklósnak például 800, Urban Jakabnak 600, másoknak 4—500 birkájuk volt. A birkahuszádban vagyis sztrongában ők a bárányokon kívül egy *heredert* (cingulum), egy *nemezt* és egy *brinzát* is adtak.

Lehotának 1598-iki összeírásában e sorokat találtuk: „*censum hi coloni solvunt Valachorum*, idest a centenis singulis agnos tres, agnellos duos, caseos tres et pro censu annuo communiter brynsae tonnam unam. Praeterea ab integro grege secundum plus vel minus tenentur dare unum agnum, quem ipsi usitato nomine *prazowithi* vocant.“** Zdicsava falunak 1598-iki összeírásában majdnem ugyanezt olvashatjuk: „Valachorum censum solvunt coloni. de singulis centum ovibus dant per annum agnos duos, agnellos totidem et duos caseos et ex integro unum agnum *prachowithi* vocatum, cingulum equinum (heveder) et subsellium unum“*** Wernerfalva, Polunka, Dluhaluka, Révutcza, Sometz és Murány községek ugyanígy fizették a „census Valochorum“ nevű pásztoradót.† Révutcza községnél megjegyzi az összeírás, hogy pásztoradót csak akkor fizetnek, ha barmokat tartanak.†† Ungvárhoz tartozó községek 1576-iki urbariumában Kemencze községről írják: *ex strongali ovium decima* proveniunt in natura . . . . censum sculteti solvunt tempore *strongae* ab integra scultetia 18 Fl.“ Petrócz község összeírásában ugyanott ez olvasható: „*strongalem ovium* praestan tceduntque ex eadem oves mulgibiles 2, agnellos 2.“ Domazsina falu „*strongalem pecuniam*“-ot fizetett. Pásztély *sztronga* czimén két kost adott. Szmerekova,††† Voloszanka,* Sztavna, Uszok, Bisztra, Nagy-Berezna és Huszna községek szintén sztrongát fizettek. Az összeírás megjegyzi, hogy a sztrongaszedéskor a földesúr tartozott bort adni.**

A lipcsei uradalom 1569. évi urbariumában olvassuk, hogy Stembniczka *oláh faluban* (helyesebben pásztorfaluban) a soltészek vagyis az örökös bírák 1547-ben kapták kiváltságukat. A felsorolt jobbágynevek között egyetlenegy oláh sincs, hanem mindannyi rutén, de az összeírás azért folyton *Wallach*-ról beszél, végül aztán ezeket írja: „bisheru ist es von alters gebräuchig gewesen, dass die *Wallachen* in gemain Wallache Schaf und auch Gaisvich haben; geben zum

* Connumeratio, perlustratio et revisio bonorum et possessionum officinorumque et proventuum ordinariorum Arcis Murány 1549. Ugyanott.

** Ugyanott.

*** Ugyanott.

† Ugyanott: „*censum solvunt Valachorum*“ és „*cum sint Walachi maxima parte solvunt censum Walachorum usitatum*“.

†† „*Si pecora aluerint solvunt usitatum censum Walachorum ztronga dictum*.“

††† „*Ex strongali proveniunt*.“

* „*Ex strongali ovium proveniunt*“.

** *Conscriptio arcis et domini Ungvariensis*. Közös pénzügyi levélt.

Haus Lipsch von 100 Vich 4, und von 100 Käs 3 Stuck“.* Azaz, hogy sztrongával adóztak. Nagymihály várának összeírásában olvassuk, hogy Klokozca községben két *soltézság* (scultetiae) van, s ezek „*census et datiae scultetorum*“ czimén 3 birkát, 4 bárányt és egy sajtot adnak. Azonkívül minden bárány után, ha már megnyírták, 12 denárt, egy pokróczot (stragula) és egy hevedert adnak.** A gömörmegyei *Sumjác* község 1695. évi összeírása a falu népét *walach*-nak mondja, pedig a felsorolt jobbágyok között*** egyetlenegy oláh sines. „*Incolae* — mondja az összeírás — habentes oves solvunt *censum Valachorum*, scilicet a qualibet mulgibili seu lactante per d. 14., a sterili vero 12 d. A *Tugurio* uno unum agnum cum agnello“. Murányalja, Hosszúrét, Zdiclava és Nagyrőcze szintén *censum Valachorum*-ot fizettek.† Az itt szereplő *tugurium* igen sok urbariumban előfordul s nem volt egyéb, mint az idegen földről legeltetni jött pásztorok szállása. Kokova (Ujvárhoz tartozó) liptómezei község 1596. évi összeírásában például e sorokat olvassuk: „*ab ovibus vigesima pars solcitur*, *ab Alpibus extranei* dant 60 Fl. A *singulis hospitiiis seu tuguriis Zalas dictis* solvunt unum caseum“.†† Vyhodna község 1596. évi urbariuma pedig ezt mondja: „*ab ovibus vigesimam* dant et tres caseos *bronza*; *singuli unum cingulum vulgo kocsis heveder*. *Ab omnibus hospitiiis Zallas dictis per singula hospitia* dant caseum unum“! A turócmezei Thurány, Béla, Prikopa és Bisztriczka községek „*census agnorum ex vigesima*“ fizettek.††† Dowalowo, Wichodna (Wallachi de Wichodna) liptómezei községek az 1554. évi összeírás szerint szintén pásztoradót fizettek; még pedig 100 juh után ötöt és egy sajtot adtak, a mi a huszadnak felelt meg.* *Lednicze* vártartományának 1600. évi összeírásában Wyderna-t oláh pusztának mondják, pedig egyetlen oláh lakója sem volt, s mégis *censum Valachorum*-ot fizettek; tehát bizonyos, hogy pásztorok laktak.** Ugyanezen összeírásban olvassuk, hogy Dubkova községben: „*wallachalis iudex solvit a scultetia* 3 Fl., *ab ovibus* dat vigesimam et caseum *Vallachicum*“. Wyderna, Lisza és Luky községek szintén pásztoradót, azaz huszadot fizettek*** A Nagybányához tartozó községek 1695. évi összeírásában különösen kiemelik a *Feketehegy* nevű tölgyes erdőt, melyben 2000

* Bereitung und Beschreibung des Urbars der Herrschaft Lipsch. Anno 1569. Ugyanott.

** Portiones possessionariae confiscatae 1672. febr. 19.

*** Jakubik, Szedlák, Rusniak, Bruchnies, Zuosko, Petricska, Macsik, Plachta, Szikla, Nemezz, Lipták, Repcsák, Szedlák, Banhacs, Kubik, Dolinyak, Pojak stb. szláv és rutén nevek.

† Urbarium über die Muranyische Güter 1695. Köz. pénz. levélt. fasc. 8. Nr. 290. 15428 cs.

†† Urbarium et conscriptio Arcis Ujvár 1554. és 1596. év. Köz. p. levélt. 15429. fasc.

††† Conscriptio Sklabinya et Blathnicza. Ugyanott.

* Regestum proventuum atque colonorum ad arcem Ujvár pertinentium 1554. febr. 2. Ugyanott. 15429. fasc.

** Sunt sessiones quae vocantur Wallachales; singuli coloni solvunt a sessione Walachali etc.

*** Urbarium arcis Lednitze et pertinent. eius 1600. (négy hatalmas füzet) Köz. pénz. levélt. 15429. fasc.

disznót szoktak hizlalni. Erről a Feketehegyről mondja az összeírás, hogy „dum et quando Marmarosienses ad pascuationem oves et capras pellunt, iuxta conventionem cum provitore in itam teneantur ab illis solvere, similiter proximi pagi in Cottu Zathmar, existentes ab uno grege ovium sive sint 100, aut non iuxta morem ab antiquo allegatum d. 12.“* Sztropkó városának 1567. évi összeírásában olvassuk, hogy mind a tót, mind a rutén falvak soltészek alatt állottak, s maga a *soltészság* is fizette a sztrongát, meg a pásztornép is. Prawroc, Bukoucz, Woglocz stb. rutén falvak urbariuma például azt írja, hogy „scultetus sive habeat oves sive non, tenet dare oves sex nomine ztrongae. Colonus Rutenus oves habens de viginti dat unum, de media sessione dant agnellum unum; item temporae ztrongae quilibet scultetus et colonus gregem ovium habens tenet officiali unum caseum.“**

Az eddig felsorolt XVI. és XVII. századi adatokból világos, hogy a havasi pásztornép között a sztronga név alatt a pásztoradót (Census Valachorum), vagyis a bárány-huszádot értették, a mi több-kevesebb eltéréssel mindenütt egyforma volt. A helyet, a hol a havasi pásztorok juhaikkal együtt meghúzták magukat, s a hol fejték és nyírták a nyáját, *hospitium*-nak és *tugurium*-nak, magyarul *szállás*-nak és nem *sztrongá*-nak hívták.

A Wesselényi-féle szövetkezés idején 1670–72-ig lefoglalt nemesi birtokok közül igen sok a havasi vidékeken terült el. Ezen birtokok összeírásában nemcsak a sztronga szerepel, hanem a *havasi szállások* is megemlítetnek. Az összeírásokból látjuk, hogy a míg a szarvasmarhát, a ménest és a sertélyes marhát a majorságban tartották, addig a juh- és a kecskenyájak egész éven át a havasi legelőkön éltek. A helyet, a hol a nyájakat fejték és nyírták, az összeírások egyöntetűen *tugurium*-nak, magyarul *szállásnak* írják. A *birkaakol* szót egyszer sem találtuk, valamint a *sztronga* szót sem „akol“ értelemben. A tapolcsányi (Klobusitzky Dániel lefoglalt javai) uradalmak 1671. évi összeírása például ezt mondja, *birkaakol* vagy fejtőhely jelentésben: „extat in montibus *tuguriolum* seu *caula ovium* et *caprarum* . . . e regione alodii caula seu ovile in quo reperitae sunt oves vulgo *bayka* antiquae 125“ stb.** Kasza várának 1671. évi összeírásában † is szerepel a *tugurium* („in tuguriis montanis opilionum“). Liptóújvár 1671. évi összeírásában is megtaláljuk a havasokon levő *tuguriumot* vagyis pásztorszállást, †† a hova telelésre (pro hybernando) idegen nyájakat is hoztak. Tudjuk, hogy a régi rutén oklevelekben is számtalanszor előfordul a *tugurium* szó; s

* Conscriptio seu urbarium bonorum impignoratorum Nagybányaensium 1695. Ugyanott.

** Summarius Extractus bonorum et proventuum oppidi Ztropko 1567. sept. 30. Köz. p. levélt. Hungarica. Sztropkónak egy másik (1569. évben készült) összeírásában olvassuk Welkrop rutén faluról: „tenet dare oves sex nomine *ztrongae*“. Ugyanott: Hungarica 14355. fase.

*** Conscriptio Arcis Tavornak et Tapolcsán. Ugyanott 15432. fase.

† Anno 1671. Inventatio universorum bonorum arcis Kasza. (Ugyanott).

†† Inventarium rerum in arce Liptó-Ujvár Köz.. p. l. Hungarica 1671.

hogy ez alatt ők is *szállást* értettek, kiténik abból is, hogy a rutének azt a helyet, a hol a havasokon a pásztorok nyájakkal tartózkodnak, s a hol a nyájukat fejkik, ma is *szálás*-nak hívják a saját nyelvükön.

A kokovai havasi pásztorokról például hivatalosan jelentik, hogy: „a singulis hospitiiis seu tuguriis *Zalas* dictis solvunt 1 caseum . Vyhodna juhászairól is azt jelentik, hogy „ab omnibus hospitiiis *Zallas* dictis per singula hospitia dant caseum unum“!* A *szállás* elnevezés úgy látszik, még a XVIII. században is tartotta magát. Legalább Rónaszék és Bocskó 1725. évi összeírásában azt olvassuk, hogy a kövér havasi legelőket (*pinguia Alpium pascua*) nemcsak a szomszéd megyék nyájai keresik föl, hanem Moldvából és Lengyelországból is igen sok jön. A pásztorok „*per regnum Graecum profitentes ritum*“ szerint élnek, s ősrégi szokás szerint az udvarbirák minden vendégpásztorok bizonyos díj fejében jelvényt adnak. Ezek a vendégpásztorok „a quolibet *tugurio licet in eodem duo, tres, sex aut plures hospites simultaneum seu coadunatum gregem teneant*“, a fiskális részére is adnak egy ürüt és egy derék sajtot.**

Ha a XVIII. századi összeírásokat olvasgatjuk, hamar rájövünk, hogy a sztrongát mint pásztoradót a legtöbb vidéken már nem szedik. Mindenütt növekedett a pásztorok adója, s az ősrégi huszadvagy sztrongaszedés helyébe a tizedszedés lép. Néhol már a XVII. században megszüntették a sztrongát, s helyébe a dézsmát hozták be. Így Lednicze 1669-iki összeírásában már a pásztorfalvak soltszei is juhdezsmát fizetnek (Orsz. levélt. Urbaria 18. fasc.), holott ezelőtt csak sztrongával adóztak. A mármarosi kincstári javak 1725. évi összeírásában olvassuk a juhnyájak tartóiról: „*decimam ovium sicut Bocskoienses, licet eadem non in Alpibus sed in montibus et collibus pascuare soleant, solvunt*“!*** Az 1741. évi mármarosi összeírás sem szól már egy hangot sem a régen szedett sztrongáról. E helyett a havasi községekben itt is ilyeneket olvashatunk: „*decimam ovium tenebantur tempore vernali ex agnellis et praeterea dum ad Alpes pellebantur ex vervecibus rursus decimam*“. † Ime így változott át a régi huszad tizeddé! A pásztoradó tehát megszűnik, de megmarad a sztronga szó, azonban már nem az eredeti jelentésben

TAKÁTS SÁNDOR.

* Urbarium Castris Ujvár 1554. és 1596. Köz. p. levélt. 15429. fasc.

** „Original Conscription et Urbarium über die fiskalischen Herrschaften Baesko et Ronaszek in Marmaros“. Ugyanott. Baeskonak 1600. évben készült összeírása is szól az idegen pásztorok szállásától szedett ezen díjról, mondván: „de ovibus extraneis in die St. Petri *veteri consuetudine* sive sint 20, sive 40 dabunt agnum unum, si vero superavit 50, dabunt unum vervecem et unum caseum magnum.“ Ugyanott.

*** Ezen összeírás szerint Kobola Pojana, Kaszo Pojana, Karácsfalva stb. havasain tömérdek birka legelt; Kőrösmezőn például csak az uradalmi birkák száma 8560-ra rúgott.

† Conscription der ganzen Marmaros 1741. Köz. p. levélt.

A magyar bajusz.

Lehr Albertnek az Arany János „Toldi Estéjéhez“ fűzött kitünő magyarázatában, mely mint önálló mű a „Jeles írók iskolai tára“ XC. köteteként jelent meg, sorról-sorra halad. A III-dik ének 13-dik strófájának két első sorához is — 158. l. — mely ez:

Megsodorta bajszát, de az visszahajla
S mely elébb volt csakó lett belőle kajla.

a 182-ik lapon beható magyarázatot fűz. Helyesen indul ki abból, hogy a szarvasmarha szarvállásának és a bajuszformának elnevezése (több esetben) páros, hogy II. Rákóczy Ferencz szép bajusza *csakó*. Szerinte az Arany Jánosé „szép, tömött *kajla*“ — és hogy Madáché is ilyen volt, „csak hogy vékonyabb és lógó“. A kajla szarvállást, tehát a bajuszt is, így jellemzi, „lefelé görbült“.

Arany Jánosnak azonban határozottan „*vastag*“ volt a bajusza. közszólás szerint olyan, „mintha varjút nyelt volna“; Madáché pedig határozottan „*harcsa*“ forma, vékony és lelógó.

A „*kajla*“, szarvnál és bajusznál egyaránt jellemző az, hogy *egyik* fele fölfelé áll, a *másik* lekonyul és éppen ebben a rendellenességben nyilatkozik meg az a komikum is, a melyre a költő az idézett helyen Bencze festésében törekedett.

A magyarázat végén zárjelben Lehr azt a kérdést intézteti a tanítványhoz: „Miféle bajusz van még?“

Ezek miatt tökéltém el magamat arra, hogy azokat a bajuszformákat, a melyeket ismerek, kép és elnevezés szerint összeállítom és evvel a MNy. olvasó körének is módot nyujtok arra, hogy a sorozatot a maga részéről alak és tájzólások szerint kiegészítse, esetleg tévedéseimet helyreigazítsa.

A dolog nem oly kicsi, mint a minőnek látszik. A magyarság bajuszából éppen olyan cultust esinál, mint a török a szakállából, és bizonyos bajuszformák bizonyos foglalkozási körökkel is járnak; de sőt nemzetiségi tekintetben is jellemző a bajuszforma.

Lehr Albert magyarázatához még meg kell jegyezni, hogy a „molyos“ nem a szarvak növéseire vagy állására, hanem arra vonatkozik, hogy a szarv beteg. A szarv molyossága korhadásszerűségben és töredezésben jelentkezik. Lehr Albertnek mindenesetre érdeme, hogy a tisztázást kezdeményezte.

Vegyük most már a huszonkét formát sorra.

1. *Ütköző* bajusz, mikor a fejlődő szőrözet a pelyhet elnyomja és észrevehetővé válik.

2. *Kanász*-bajusz — b. Splényi Ödön szerint Fejérmegyében így. — Ezt régi táblabiráink viselték, ma már ritka. Ezt viselték a tulajdonai kanászsorból való betyárok — a hírhedt Milfajt* — és a régi színészeink közül *Megyeri*.** Lévy József t. barátom velem együtt jól emlékezik e formára, de borsodi nevét már nem tudta megállapítani. Ezt a formát borotválással kicsinyítették, idomították és keményre kifenték.

3. *Nyalka* bajusz, a jól gondozott forma, ifjabb férfiaké, kik nagyon rátartósak; természetesen összeálló.

4. *Pörge* bajusz, olyan mint a pörge kalap behajló karimája; a hegyével nagyon összehajló szarvállás is *pörge*, a kevésbé összehajló „búbos“. Gondozott, természetesen összeálló, magyar forma.

5. *Csákó* szarvállás, melynek azonban változatai is vannak.

6. *Csákó* bajusz; II. Rákóczy Ferenczé ilyen volt. Lehr Albert i. h. jól megkülönböztette. Nagyon gondozott, szimmetrikus forma.

7. *Csákós*, erős, inkább egyenes, de mégsem sugár; természetesen összeálló.

8. *Kicsapott, csákós*, keményre *kifenne*; öreg huszárok, régi hajdúk, de az alföldi betyárok kedvelt formája is.***

9. *Kajla* szarvállás, a félszarv fölfelé, a másik fele lefelé konyul; sok helyen *csula*; ezzé változott Bencze csákó bajsza azért, mert nyilván a szabad jobb kezével csak a félbajuszt sodorta meg, a ballal a kantárszarát fogta; így lett a bajusz asymmetrikus és mint ilyen komikus hatású is; ennél fogva

10. *Kajla* bajusz, asymmetrikus, sokszor szerzett forma, mely úgy keletkezik, hogy az ember mindig egy oldalon fekve úgy alszik, hogy félarczát a párnába temeti.

11. *Fennálló* vagy *villás*, mind a két elnevezés alakilag a szarvállással talál; rendesen fenéssel jár.

12. *Pödrött* vagy *sodrött*, az utóbbi gyakran a szarvállással talál, bajuszkenővel — pedróvel — való sodrással nyeri alakját.

13. *Kacsaringós*, alapjában véve pödrött s azután zsinórra csavart alak, mely hasonlít a dugóhúzóhoz. Urasági magyar kocsisok kedvelt formája.

14. *Harcsa* feje a két hosszú bajuszszal; innen

15. *Harcsa* bajusz, mindkét oldalt hosszan lelógó, vékony, természetesen összeálló; a költő *Madách* szép és jellemző bajuszvisellete; gondolom családi.

16. *Szláv-harcsa*, összéb álló; délszlávoknál és lengyeleknél gyakori; de akad magyar embereknél is, ekkor *konya*.

17. *Vastag* bajusz, ez az a forma, a melyről a népies szólásmód így emlékszik: „mintha varjút nyelt volna“ hozzáértve: „és csak a szárnya maradt volna künn.“ Kipödörve és kiegyenesítve ebből lesz a „bige bajusz“, a melyről *Lévy József* úgy emlékszik meg, hogy szülővárosában volt egy „bigebajuszú Tóth János.“ A bige egy kurta,

* Egykorú könyomatú kép dr. Kósa Gyula tanár gyűjteményében.

** Beöthy Zsolt: „A magyar irodalom története“ 1900. II. 156. l.

*** Herke Pál, a Rózsa Sándor postása viselt ilyen bajuszt, l. H. O. „A magyar nép arca és jelleme“ 1902. IV. tábla 1.

1

8

15

21

2

9

16

22

3

10

17

23

4

11

18

24

5

12

25

6

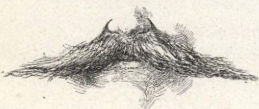
13

19

7

14

20

26

mindkét végén rövid hegyre faragott, gömbölyű fáska — ismeretes játékszer; máshol „blinczke“.

18. 19. Arany Jánosnak nem *kajla*, hanem szépen, symmetrikusan álló vastag bajusza volt, mely már korán indult ennek az alaknak, a miről Petőfi Sándor rajza — 18 — világos tanúságot teszen. Teljesen kifejlődve ez a bajuszforma Arany János utolsó arczképén szemlélhető, mely alá sajátkezűleg a „Melyik talál“ című kis verset írta; rajzunk — 19 — erről van véve.

20. *Csurgóra* álló bajusz. Ez is alapjában véve „vastag“, de egészben lefelé szegeződő forma; az, a melyről ivás után lecsurog a folyadék, a mit azután úgy szokás leszedni, hogy az ember a közép- és nevendékujj között futtatja meg a bajuszt stb. Ez a Deák Ferencz bajuszformája.

21. *Sugár* bajusz, egyenesbe szétálló, nem pödrött, vékony forma; ritkán a népnél, leginkább katonabajusz.

22. *Macskabajusz*, a két végén szétálló és hajló bajusz; úri-, sokszorosan hivatalnok- és katona-forma. B. Bánffy Dezső formája.

23. *Torzonborz* bajusz, erős, melynek úgyszólván minden szőre másképpen görbül s így folyton kuszálódik. Munkácsy Mihály bajusza.

24. *Vendég-* vagy *toldott* bajusz, mikor, különösen borotvált áll mellett, a bajuszhoz a szakáll egy része is hozzá van toldva és idomítva. Inkább külföldi forma. A leghatalmasabbat br. Jósika Miklós viselte.

25. *Sörte*-bajusz, durva erős szőrű, lefelé konyuló, tövén vastag és ivesen kelő, a végén hegyes bajusz. Leginkább szlávoknál és legtöbbször szőke. Munkácsy Mihály a „Honfoglalás“ képén kitűnően alkalmazta a „földet hozó“ szlávon.

26. *Nyírott* bajusz, alapjában tót és oláh; de kor és divat szerint sokszorosan a magyar középrendnél is.

Meg akarom jegyezni, hogy itt csupán a jól megkülönböztethető típusokat iparkodtam megállapítani. A „csákó“ egyéb értelmezéseit is mellőztem. Külön meg arra is figyelmeztetek, hogy bajusznál, szarvnál az átmenetek száma „légió“; a szarvaknál az elnevezések vidék szerint különbözők — valószínű, hogy a bajusznál is.

HERMAN OTTÓ.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

VII.

1. **Főzik a kapezáját.** A „Vörös Rébék“ című balladában fordul elő ez a képes kifejezés, avval a különbséggel, hogy „kapezáját“ helyett ez van: „bocskorát“. Íme, az egész hely:

„Ő volt az (t. i. Rebi néni), ki addig főzte
Pörge Dani *bocskorát*,
Míg elvette a Sinkóék
Czifra lányát, a Terát.“

Érti ezt minden értelmes ember, veleje szerint (t. i., hogy addig mesterkedett Rebi néni, míg elvetette Danival Terát): még az is, a ki ezt a szólást most hallja először s éppenséggel nincs vele tisztában. De legyünk vele tisztában. Nézzük elsöben, mit irnak róla mások. Megvan már Dugonicsnál így: „*főzik a kapezát*“, „*főzik a kapezáját*“, mely utóbbi evvel van magyarázva Margalics környékben: „*szorítják, bajban van*“. Ugyancsak itt (a Függelékben) Tolnai Vilmos ezt: „*főzi a szomszéd bocskorát*“ ekkép értelmezi: „*rosszra biztatja*“. Erdélyi így magyarázza: „*Főzik a kapezáját*“: „Arra mondják, ki leányos házhoz jár, s a szokott időben akármily társaságot is elhagy miatta.“ A M. Népk. Gyűjt. III. k. 311. lapján: „*főzik a kapezáját*“ ezzel világosittatik: „*várják a lányok*“. A Nyr. VI. 173. lapján ez a szólásmód van közölve: „megint *fűzik* már a *bocskorát*“ s így magyarázva: „az olyan emberről mondják, a ki szeret kóborolni.“ Én azt gyanítom, hogy itt a „*fűzik*“ (ű-vel) vagy sajtóhiba vagy félreértés, ámbár igaz, hogy a „*bocskor-fűzés*“ s a „*kóborlás*“ összefügg egymással.

Tehát „*bajban van*“! „*rosszra biztatja*“! „*várják a lányok*“! „*mehetnék*“! Ez mind = *főzik a kapezáját* (bocskorát). A ki ezt az egybeállítást olvassa, e szólásról annyit se tud, mint a mennyit tudott. De menten oszlik a homály, ha visszamegyünk e szólás valószínű *eredetére*. Ugyanis, faluhelyeken néhol még ma is él az a babona, hogy a szerelmes leány, ha valamely legényt magához akar hódítani, megkerit, elcsenget egy pár *kapezarongyát*, s azt valósággal *főzi*, szentül hívén, hogy evvel „*megteszi neki*“, megigézi, megrontja, magába bolondítja, magához csalja, maga után járattja, úgy hogy nem bir tőle elmaradni. Hallottam ilyeneket: „De mehetnéked van, hékás! *hol főzik a kapezátodat?*“ „Az enyémet ugyan sehoh.“ Vagy: „Ne menj még no!“ „Ne tartóztasd, *főzik a kapezáját*“ (nem tud maradni, mennie kell) stb.

E tudva, a fentebbi különféle jelentések látszólagos ellenmondása megszűnik, s világ derül Rebi néni nemes mesterségére is, a ki főzte a Dani *bocskorát*, azaz: addig beszélt neki, csábitgatta, csalogatta, keritette, „fogta“, addig kommandálta, dicsérgette neki a leányt, míg — beleharapott (vesztére). Itt a szóláson átsilánlik még az *eredeti* jelentés.

(V. ö. *szapulják az ingét*, szőlják-szapolják, főzik, sütik-főzik, mossák, áztatják stb.)

2. Testi ruha. A „Daliás idők“ első dolgozatából való ez a versszak:

„De ki látott ilyet! mindenik fa bitó:
Hozzákötte egy-egy isten adta zsidó;
Szájokat feszíti száraz, fojtós moha,
Alig fedi őket az egy *testi ruha*“ (Hátrahagy. Ir. I. 346. l.)

Mi ez a *testi ruha*? Hiába keresnéd szótárakban, pedig legalább a MTsz. följegyezhetette volna, mert ime, így végződik a „Barna Péter szomorú nótája“ (Erdélyi: Népd. és Mond. I. 381.):

„Szegény Barna Péter gyors inge, gatyája,
Vérrel virágozik a *testi ruhája*“.

Budai Ferencz ezt írja Cseh Lászlóról (I. 504. l.): „A klastrom leveleiről függő pecséteket levagdalta, sőt magukat a szerzeteseket is mindnyájukat üttette, verette, *testi ruhájoktól* megfosztatta“. Baksay Iliászában háromszor is előfordul (65, 148 és 373. l.) Az első helyen így:

„Elröpült a dárda, káprázik az árnya,
Priamus fiának szép pajzsát találja
Átvervén paizsa tündöklő érczét
Megszaggatja remek mivezetű vértjét,
Testi ruháját is hosszába találja “

A „*testi ruha*“ népi szó s nemcsak azt a ruhát érteni rajta, a mely épen a *testet* fűdi, az alsó ruhát, hanem általjában a „rajta-valót“, minden ruharabot. Pl. „Szegény az! még *testi ruhája* sincs.“ „Nincs egyebe, csak a *testi ruhája*“. „Csak a *testi ruhácskája*!“ „Mit vennének el tőle? a *testi ruháját*? egyebe sincs.“ „Add ide a *testi ruhámat*! ott lóg a fogason“ „Fene egye meg a *testi ruhádat*!“ (szokták mondani = bőrdet? vagy azt, a ki benne van?) [v. ö. „f. egye meg a kapczádat“ „Nem baj!“ „De az állkapczádat!“] Így is mondják: *testi gunya* (v. ö. a németben: Leibrock, Leibwäsche).

3. Nem bolond. „A bajusz“-ban ez van mondva a „kopasz-szajú“ Szücs Györgyről:

„A mi pedig Szücs György gazdát
Máskülönbben illeti;
Nem bolond ember volt ám ő:
Ládájába' pénz egy bögre,
Azonkívül juha, ökre“ stb.

„*Nem bolond*“ itt nem annyit tesz, hogy „okos“, „van esze“. A költő is aláhúzza, rátérítvén a figyelmet: ne közönséges értelemben veyétek! Tehát mit jelent? Ezt = nem-szegény, pénzes.

jómódu. A népnél közönséges, s inkább ily alakban: „*nem félbolond.*“ Pl. erre: „*dejsz nem félbolond az!*“ így tempóznak: „*hanem egész!*“ V. ö. M. Népk. Gyűjt. II. 462. l.: „Az a négy kártyaspiller meglátta, hogy arannyal fizetett. Hó! — gondolták magukban — ez *nem valami félbolond ember!* még arannyal fizetett! Jó lenne ezt egy kicsit befűsülni!“ Azt hiszem, a NCz. IV. énekében is így kell érteni, a mit Puk Mihály mond:

„De mikor a vajda *kincseit* emlité,
Orrán pápaszemét feljebb emelité.
Füleit hegyezvén, így kiálta fel: nos?
Ez az ember mégsem egészen bolondos!“

(Volt egy fiatalkori jó barátom, a ki, ha valakiről azt mondta: „*az derék ember*“, mindig *gazdagot* értett rajta.)

4. **Nemadhatója.** A „Buda halála“ XI. énekében fordul elő ez:

„Más haragot színel, makacsabb hűrt penget:
Nem volt szabad azzal, nem tudja, mit enged;
Társul az öcscsét hogy székébe fogadja,
S a *nem-adhatóját* valakinek adja.“

Az utolsó sor értelmét könnyű kivenni: Budának nem lett volna szabad olyat *adni* Etelének, a mit *nem adhatott*, azaz, a mit *adni* nem volt joga az ország megkérdezése, beleegyezése nélkül, t. i. megosztani vele az uralkodást. Tehát *nemadhatója* = a királyi szék, az uralkodás fele. Aranyé-e ez a talpraesett kifejezés? Ugyanezt többször megtaláljuk Budai Ferencznél: „Rudolf császár Magyarországot a maga fiának, Albertnek ajánlotta. Ámbár pedig Rudolf *nemadhatóját adta*, mindazáltal Albert karácson tájban beütött és az országban sok kárt tett.“ (I. 31. l.) *Nemadhatóját* = Magyarországot, mely nem volt az övé, melylyel nem rendelkezett. „Vitéz László fia Lőrincz megmutatta, hogy Peréni Miklós a szerzeteseknek *nemadhatóját adta*, mert Harapkő az ő tulajdona“. (III. 65. l.) Valószínű, hogy A. ezt a kifejezést Budai lexikonából vette, melyet sokat forgatott. De megvan ám a nép nyelvében is, pl. „Hogy *adná a nemadhatóját?*“ „Te is a *nemadhatódat igéred oda!*“ Tehát még valószínűbb, hogy ebből a közös forrásból merítették mind a ketten.

Nem ritka, hogy a nép a ható igék *ó-ó* képzős nevét személyragozza, pl. „Isten a *megmondhatója*“. „Ez az *igazíthatója*“ (a masinának)“. „Az eke kinn hálhat, csak a *leszedhetőjét* hozzátok be“. „*Megettük* minden *megehetőjüket*“. „Hát még ha a *nem láthatóját látnád!*“ stb.

LEHR ALBERT.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.*

Abronsos pohár. 1573. Vagon három *abronczos pohar* eg eg icczes (Orsz. Ltár N. R. A. fasc. 764 No. 3.) — Vagon ket *abronczos pohar* eg eg meszeles. (U. o.) 1573 körül. Item neg ezwst *abronthyos pohar* ewreg. (U. o.)

Adós-levél. 1576. Draskowyth p̄spek *ados leueley*, Es egyeb fele sok ados *leuelek* (N. R. A. 621 : 1.) Ugyanekkor: Jo Geörgy *ados leueley* kyt neky attam negy zaz forintho, hogy kereskedgyek wele es mind nyeresegemel megh adgyon. (U. o.)

Adósság-levél. 1576. Zermegh (t. i. Zermegh János) *adossagh-leuele* zaz aranrul. (N. R. A. 621 : 1.)

Aracsin (?). 1576. Egy aranyas *arachyn*. (N. R. A. 621 : 1.)

Arany-szem. 1551. Quorundam eciam duorum granorum aureorum wlgo *arany szem*, vnum dicte domine Anne et alterum puelle Elizabeth legasset. (N. R. A. 419 : 45)

Aranyos aczél. 1576. Az attyam vtolso chymere *aranyas aczelra* meczwen. (N. R. A. 621 : 1.)

Árvák pénze. 1589. Item Rohonczon Istwanffy wram fyzeteth az *Árvák penzebol* Mýhal deaknak az pozto arraba . . . fl. 80. (N. R. A. 672 : 31.)

Asszonyember-csizma. 1576. Két lábra walo *aszonyember csizma* sarga. (N. R. A. 621 : 1.)

Becsű. 1492. Pratum vnum habent communiter, dispensatori vero gramina ipsius prati annuatim vendunt in fewdem (igy! t. i. feudum) hoc est *bechwbe*. (Dl 36992.)

Csatorna. (Az Okl.-Szótár csak szóösszetételben ismeri.) 1568. In secunda serie ascendendo per gradus sunt testudines praetoriales et puteus in medio *chatornya* vocatus. (N. R. A. 31 : 4.)

Csoportos-kő. 1576 Egy öregh aran gyřw valamý *choportos kő* benne. (N. R. A. 621 : 1.)

Czifrált. 1576. Egy feyer bokor gem tol puplican tollal *zjfralth* aran fonalal tekerth rez veszők mellette. (N. R. A. 621 : 1.)

* A czímszó után következő szám az előfordulás éve, azután jön az oklevélbeli idézet. Végül zárjelben az Országos Levéltár illető osztálya s az oklevél száma. — Pótlékul az Oklevél-Szótárhoz.

Czífrás. 1576. (Az Okl.-Szótárnak csak 1591-ből van adata.) Egy dupla aranyos eöregh kupa egybeyaro *zýfras*. Egy igen eöregh aranyas dupla kupa egybeyaro *zýfras*. (N. R. A. 621 : 1.)

Czímer-level. 1576. *Czímer leueley* petsetesen. (N. R. A. 621 : 1.)

Elefántfog. 1576. Egy ezüst aranyas hansar az maroklattya *elefanthfogh*. (N. R. A. 621 : 1.)

Ember-kép. (Erre az Okl.-Szótár csak 1799-ből idézhetett példát.) 1576. Egy aranyas eöregh kupa, felette egy vyragos gomb, az gombon egy *ember kép* aranyas. Egy aranyas vyragos kupa, felette három gomb zöld vezön huzalkottak közöttök egy *ember kép* zablyawal, dardawal es verthel. Egy eöregh aranyas dupla kupa egybeyaro *emberkepek* az foganteján. (N. R. A. 621 : 1.)

Eresztett arany. 1576. Egy darab *ereztheth arany* zalogon zaz magyar aran forintert, ky nyom szaz negywen aranyat, de nem er anyt, mert nem *erezthettek* tisztan. (N. R. A. 621 : 1.)

Fedeles-pohár. 1587. Ebben a ladaban vagion harmynecz nyolez aranyas *fedeles pohar*. (N. R. A. 1690 : 40.)

Felhuzalkodni valamint. 1576. Egy aranyas vyragos kupa, az hegyeben vesző *huzalkodott fel*, azon egy aranyos rosa vagon. Egy aranyas vyragos kupa, negy vesző *huzalkodott fel rayta*, azokon gombok wadnak es egy ember kép az hegyeben, nyla es verthye vagon. (N. R. A. 621 : 1.)

Fertonpéncz. Erre az Okl.-Sz. csak 1594-ből hoz fel adatot, azonban előfordul ez a szó már egy 1498. szept. 27-én kelt oklevélben. (Dl. 20. 737.)

Font-selyem. 1576. Keth motringh feyer *fonth selem*. Negy motringh zöld *fonth selem*. (N. R. A. 621 : 1.)

Forgó-grádics. 1560 körül. Ad ascensum arcis superioris extractus est gradus ligneus wigo *Forgo Gradich*. (N. R. A. 398 : 11.)

Gubás-bársony. 1619. Egi darab *gubas barsoni* sing $4\frac{1}{2}$. (N. R. A. 771 : 34.)

Gyalult-káposzta. 1612. *Gyalult kapuzta* vasis No. 24. (N. R. A. 740 : 10.)

Gyöngyös-szoknya. 1521. Vnam vestem gemmis praeparatam wigo *Gjengjicsoknja* dictam (Dl. 343 : 17.)

Hadakozó szerszám. 1573. Az *hadakozo zersamokat* minde-nestul fogua chiak az fiaimnak hagiom. (N. R. A. 764 : 4.)

Hajszin. 1619. Egi *hai szin* uagdalt atlacz szoknia (N. R. A. 771 : 34)

IVÁNYI BÉLA.

(Vége következik.)

SZÓMAGYARÁZATOK.

Sirály. Nem tartom kétségtelennek, hogy ez a szó a nép szájáról való s inkább Földi alkotásának vélem. Hortobágy, Hajdúság, Nagy-Kúnság — s nem tudom, hogy a Tiszamente alatt mennyit kell érteni — egészen az a vidék, a melyen Földi könyve után leg hamarabb ismeretessé válhatott a szó. A Tisza-Duna közén: *halászmadár* és *pióka-csalogató* néven volt ismeretes, a mit ma *sirálynak* neveznek.

A természetrajznak valamire való tanítása csak 1850 után kezdődött iskoláinkban. A kik az előtt tanultuk volna, semmit sem tanultunk belőle. A sirály szót és madarat tengeri viharok, hajótörések költői leírásából ismertük s eszünk ágában sem fordult meg, hogy ez a madár a mi csendes vizeink körül is éldegél. Jól emlékszem, hogy mikor P. Szatmáry Károlynak *Sirály cz.* 3 kötetes regénye 1854-ben megjelent, különböző vidékről származott tanuló társaim közül több volt, a ki először hallotta a szót s a könyv címét különösnek, keresettnak, idegenszerűnek tartotta. Úgy tapasztaltam, hogy ennek a maga idejében kedvelt regénynek a címe révén vált a *sirály* szó közönségesen ismertté.

Gombocz Zoltán cikkéből (MNy. I. 421.) kimaradt a *csér* szó, ugyanannak a madárnak másik népi neve. Én 1851—52-ben hallottam először Nagy-Körösön; Hódmezővásárhelyen is így hívják. Herman Ottó Túr mellékén jegyezte fel s kétszer is említi a Nyrben 16 : 221. és 27 : 538., a MTsz.-ből mégis kimaradt. Benne van azonban Szegedről a *csérog* a. m. nyafogva nyugtalankodik a gyermek és *csérog-csörög* a szarka. Vadrózsák 430—1. l.: „a seregéjfiak *csérogásától* a malomzúgás nem hallott.“ Herman O. említi még első cikkében a *csér*-nek *szerkő* nevét is. Miért *szerkő*? kérdi H. s azt feleli rá: mert örökösen *szerköl*. Miért *csér*? kérdi ismét: mert a túriak füle a *szerkölést csérelés*-nek hallja. Folytatni lehetne; miért *csüllő*? mert *csüröl* stb. Igaza van Hermannak; kétségtelen hangutánzás mindenik. Ezeket rokon vagy idegen nyelvekbeli párjaikkal lehet s talán tanulságos is egymás mellé állítani, abból a czélból, hogy melyik fül hogy érzette, hallotta a madárszót, de a kettő közt mutatkozó különbséget egymás rovására magyarázni, egymásból alakulásukat vitatni merő képtelenség. A *pipis*, *pipiske* madár neve másképen *búbos* pacsirta; Miklosich-Szarvas paktuma folytán (Nyr. 11 : 366.) már szláv szová bélyegeztetett a *pisitnek* azonban megmarad magyarnak. A székelyeknek mint *szántóka madár* vagy *kontyos pacsirta* téli hideg időben azt mondja: *csiki szür*, *csiki szür*! (Vadr. 383. l.): vajjon a szürjén vagy! cseremisz pipiskék nem mondanak-e valami ehhez is hasonlíthatót?

Ha ki talál derülni, hogy a *sirály* Földi alkotása, mit használ a *harkály*-lyal (székely *horokáj*-jal) való egybeállítás? nem többet mint a *szekveregéj*-ből lett *seregély*-lyel, vagy akár a *sordély*-lyal, a mi legtöbb vidéken *surgyé*.

Megemlítem még, hogy Újvidéken intelligens emberek a *kormos szerkő*-t vagy *czigány csér*-t *sirály*-nak mondják S végül, hogy a *caprimulgus*, a mi Calepinusban is *ketske feő*, Lodereckernél: *keczke szopo madár*. SZILÁDY ÁRON.

Zártszék. A NyUSz. ezt írja erről a szóról: „Bayer József szives közlése szerint már 1792-ben megvan, s később is így, *zárt-helylyel* váltakozva. Debreczenben (1799): *numerizált szék*, elrekesztett szék; sőt Pesten az 1827 augusztus 19-iki szinlap szerint *töltött szék* is, talán a mai zsöllye.“ Hogy a végén kezdjem: a *töltött szék* minden bizonynyal párnás szék, az *elrekesztett szék* meg az osztrák németiségbeli *separierter Sitz*. Maga a *zártszék* nincs meg azokban a szótárakban, melyeket a Czimszó-jegyzék munkásai feldolgoztak. És, furcsa, a *Sperrszitz*nek sincs nyoma régebb német-magyar szótárainkban. A Hartleben-féle 1827-iki Szókönyv nem tud róla; az 1854-iki Ballagi nemkülönben. De ez mellékes. A német nyelv ismerői alkalmasint igazat adnak nekem, ha azt mondom, hogy a *Sperrszitz* nem valami új szó. Azt hiszem, már Goethe *Italienische Reise* könyvében is olvastam. De mi az a *Sperrszitz* meg a *zártszék*? Miért zárt? Megvallom, nem egyszer fordult meg már az eszemben ez a kérdés. Most aztán válaszolt rá a véletlenség révén egy spanyol író: Pedro A. de Alarcón. *De Madrid á Nápoles* című gyönyörű útleírását olvastam a minap. A nagy elbeszélő 1860-ban járt ezen az útván. Az első kötet 225-ik lapján (a madridi, 1894-iki negyedik kiadást idézem) kezdődik ama csevegése, a melyben elmondja: hogy járt ő egy turini színházban. (Torino városát a spanyol is Turinnak hívja, mint a magyar, akarom mondani a német.) Don Pedro elmegy két barátjával a pénztárhoz, s három jó földszinti helyet kér. „*Butacas, lunetas*“; és francziául is megmondja spanyol olvasóinak: „*stalles, fauteuils*“. Erre a pénztáros eléjük tesz három kulcsot.

— Nem páholyt kériünk, főképpen nem három páholyt egyszerre! kiáltottuk mind a hárman. (Írja Alarcón.) *Fauteuils d'orchestre!* Azt tessék nekünk adni!

— Hiszen azt adok, válaszolta a pénztáros, ki francziául is. olaszul is egyformán jól tudott. Itt azoknak a székeknek *sedia chiusa*, zártszék a nevük. Majd ki tetszik nyitni ezekkel a kulcsokkal.

— De, kérjük szépen, hogy lehet a széket kinyitni?

— Azt majd megmondja a jegyszédő.

— És ezek a páholyok után a legjobb helyek?

— Igenis, ezek a legjobbak. Francziaországban *fauteuils d'orchestre* a nevük.

Bementünk. — A földszinten négy vagy öt sor ilyen *sedia chiusa* volt, meg vagy tizenkét fa pad, nem szólva az állóhelyekről. A mi a *sedia chiusákat* illeti, azokat azért hívják így, mert az ülések

(mint némely templomban a karbeli székek) fel- és lecsapódnak; a felcsapott ülést meg zár rögzíti a szék hátához, tehát csak az a boldog foglalhatja el, a kinek a zsebében a kulcs . . .

Ennyit mond Pedro A. de Alarcón. — Hogy a spanyol úr azt véli: páholyokat adnak neki, mikor kulcsokat raknak elébe, érthető. Ez a latin népek színházaiban talán még ma is élő szokás itt-ott. Édesapám elmondta nekem, mekkorát bámult és milyen furcsát gondolt a hatvanas évek elején egy párizsi színházban, mikor páholyjegyet akart váltani, aztán a markába nyomtak egy számozott kulcsot. Ugyanez esett meg velem, most harmincz estzendeje egy velencei színházban: páholyjegy helyett kulcsot kaptam. Alarcón írása azt bizonyítja, hogy ez a berendezés Spanyolországban sem volt ismeretlen. De a kulcsra járó zártszék hallatlan ott is. Megjegyzem, hogy a *sedia chiusa*, a szó szerint való *sedia chiusa*, intézményét én már sehol sem láttam Olaszországban, jellehet Alarcón után alig tizenöt esztendővel kezdtem ott kóborolni és megfordultam a színházi hagyományokhoz ragaszkodó vidéki városkákban is. Piemontban, igaz, nem jártam régebben. Elég az hozzá: *sedia chiusa* = *Sperrstiz* = *zártszék*. Vagyis a *zártszék* akkor sem németesség, ha csakugyan németről fordítottuk; de még a német nyelvből sem italianismus, hanem a *dolog neve*. Nem az én feladatom eldönteni: az olaszok találták-e ki előbb a kulcsra járó zártszéket vagy a németek? Csak úgy gondolom, hogy az olasz színház mindenestül régibb a németnél. S ha sorra venném a német színház mesterszavait, hát kiderülne, hogy a legtöbb francia meg olasz. De tulajdonképpen csak azt akartam mondani, hogy a spanyol könyvet olvasó magyar ember is lelhet néha egy-egy bennünket is érdeklő adatot, ha az idegen betűtengerbe merülve sem feledi el, hogy gondolkoznia mindig magyarul kell.

Különb en azt hiszem, hogy ez a kis színháztörténeti adat megmagyarazza a *zártszék-nyitogató*, *páholy-nyitogató* kifejezések eredetét is.

BÁLINT KELEMEN.

Kárjában. Minap (MNY. I: 420.) e szóról írván, eszembe ötlött, hogy, mivel „kár“ a harmadik személy ragját *j* nélkül szokta fölvenni, pl. „kár-á-t vallja, stb.“, talán *kárjában* ennek rövidülése: kár hiában = kárhjában = kárjában. A mit akkor féltrefásan mondtam, azt most már tréfából se mondanám. U. i. éppen ma (decz. 15) találkoztam egy abaujmegyei ismerősömmel, a ki beszélgetés közben ezt mondta: „Sohse voltam én neki *kárjára*, mért haragudnék rám?“ Kitudtam aztán tőle, hogy náluk a „kár“-t mindig *j*-vel ragozzák, pl. „kárjába vezett“, „kárján tanul a magyar“, „sok kárjok volt az idén“ stb.

Merre divik még a „kár“-nak ez a *j*-s ragozása?

Vakbor. A MNY. mult évi nov. számában (416—417. l.) a *vakbor*-ról értekezvén azt kérdeztem, hogy „titkon árult bor“ értelemben „használgják-e a *vakbort* valamerre ma is?“ Tegnap (decz. 22.) egy debreczeni születésű éltes úri nővel (özv. Kulcsár Imrénével) beszélgetvén, előhozakodtam a „*vakbor*“-ral, s ő határozottan azt

állította, hogy nem egyszer hallott gyermekkorában ilyeneket: „mértél te már *vakbort* is“, „*vakbor* mérésük van“, sőt úgy rémlik neki, ezt is: „*vakon* mérik a bort“ = alattomban, suttymban, tilalom ellen. De újabb időben, nem emlékszik, hogy hallott volna „*vakbort*“ mondani.

LEHR ALBERT.

TÁJSZÓK GYŰJTEMÉNYE.

I.

(Muzsla vidéke, Esztergom megye.)

Alangyár = rongyos, kopott (ruha). [A MTsz. ban csak ez az értelem: szelid, jámbor, gyenge, ügyefogyott, bárgyú, hülye.]

Begyegő = nyakdisz (a gyöngyön csüggő szalagcsat). [Vö. MTsz. „bigyeg“ = fityegve mozog (Háromszék).]

Buffándli = tournure (álfar). [Így is: „pufándli“. Vö. francia. bouffante. Gvadányi Pelesk. nót.: „a mellyeket nevez kend dobnak iszáknak, nevezetnek azok mindentől *buffánnak* (1790 : 103).]

Büsseng = bukfenczet hány. „Ne *büssengj* akkorát, mert kitörik a nyakad“ [A MTsz.-ban is közölvé van „büsseng“ Ipolyvidékről, de mint főnév; az ige: „büsseng öl“.]

Csetres = lucskos, sáros. „De *csetres* a ruhád!“ [Megvan a MTsz.-ban, Csallóközről, Komárom megyéből stb.]

Csőszörög = lábbal a földet horzsolja. „Ne *csőszörögj*, mert elkopik a csizmád talpa“ [vö. csőszkörél, csoszog, csuszog, csuszorog].

Dudorodik = fázik. [Vö. dudorog, didereg : MTsz.]

Elesiger = erőszakkal elvesz valakitől valamit. [Vö. „elcsikar“.]

Elmujász = elszuszog. [Így is: „elmujászkodik“.]

Elséremórász = késedelmeskedik, ögeyleg. „Hogy *elséremórászlál!*“ [Vö. MTsz.]

Erge = bolond, szeles; szeleburdi. „Ne légy olyan *erge!*“ [A MTsz.-ban „csintalan“, helytelen“. Vö. u. o. „ergelős“, „ergojás“.]

Farit = félrehúz pl. bútort [vö. megfarit, faroltat (ökröt)].

Gége = kályhacsó [nincs meg a MTsz.-ban].

Elvarr = ellilán, eloson. „Jól *elvarrt*“ [a MTsz.-ban csak a Székelyföldről].

Kölöncz = ruhakapocs [ily jelentésben nem ismeri a MTsz.].

Kudal = fut, takarodik. „*Kudaltam* ám úgy, hogy el nem értek volna egyhamar“ [a MTsz.-ban niues meg, valamint ezek se: *elkudal*, *elkudorodik* (Dunántúl)].

Lafnya = vékony, átlátszó szövet [nincs meg a MTsz.-ban].

Lipityő = blouse, zubbony [a MTsz.-ban: lipityő, lipityó, lipityánka].

Lótya = tócsa [vö. lotty, loty].

Lunyha = lusta [nincs meg a MTsz.-ban.; „lanyha“ + „tunyá“-ból lett].

Maczaj = testhez álló derék [a MTsz.-ban; „testhez álló női ujjas“ Esztergom vidéke].

Péntő = női ing [pendely].

Pillancs = léleklámpa (halott emlékére gyújtott lámpa) [a MTsz.-ban: „mécs“, Csallóköz].

Reczeg = erősen nevet, kaczag [vö. „recseg“: „Általános kaczag *recseggett* (Arany)].

Színél = vél hozzá, sejt. „Mindjárt *színlettem*, hogy ez az ángyom lánya“ [a MTsz.-ban: *Színlek* az úrhoz“ = úgy tetszik nekem, hogy már láttam az urat (Bars m.)].

Tesszin = halvány rózsás, lila [a. m. *testszin*].

Tívő = kemenczeajtó [„tévő“, „másutt: előte“].

Tupa = ügyetlen [a MTsz.-ban *túpa* = ostoba, buta (Esztergom); vö. topa, toplaki].

A [-]beli megjegyzéseket Lehr Albert úrnak köszönöm.

WERTNER LAURA.

II.

Patikabeli szók a nép nyelvén.

- Angygalikom-gyökér*: radix Angelicae. (HMV.)*
Arcz: katonaoorvos, Arzt. (HMV.)
Álló ess: aloë. (HMV.)
Alomméz: mákfej-szörp, Syrupus Diacodii. (HMV.)
Büdös mész: chlormész. (L. v. p.)**
Déák falastrom: diachylon-tapasz. — Aggyon déák falastromot; — akkis lányomnak *szenvedély* támadt az újján. (HMV.)
Eléfant-tetyű: semen Anacardii, fogfájás ellen. (L. v. p.)
Epetus: appetitus. — Jó epetust kívánok a délebédhön. (HMV.) Vö. MTsz.
Falastorom: tapasz, emplastrum. (HMV.)
Fekete-víz: jódkáli-oldat. Mivel fekete üvegben szokták tartani. (HMV.)
Fóraszító-kü: lapis calaminaris. (HMV.)
Foszpor: foszfor. (HMV.)
Gáfor: kámfor. (L. v. p.)
Griczenéros olaj: ha bevenni akarják akkor ricinus-olaj; ha kenekedni akarnak vele: gliczerin. (HMV. és Ó-Becse.)
Gulimásztí: gummi elasticum. (HMV.)
Gyák-lajstrom: diachylon-tapasz. (L. v. p.)
Gyara-por, hal-por, hala-por, epe-por: jalappa por, pulvis radiceis Jalappae, hashajtó szer. (HMV.)
Hálál-élesztő: szalmiák-szesz. (L. v. p.)
Himpör: chinin. (HMV.)
Hótt-korom, hótt-kolomp: kölni víz (eau de Cologne). Szólás: Aggyon hótt kornot, vagy hótt kolompot, — vagy mi a kórságnak is hijják. (HMV.)
Huszárszír: szürke higanykenőcs, unguentum Hydrargyri cinereum. (HMV.)
Kancza-marína: Scincus marinus; aphrodisiacum. (HMV.)
Karmont: karbolsav. — Mikor Szónakba a koréla vót, aszt a sok szép drága gyümölcsöt mind mög karmontozták. (Szolnok.)
Kénya-só: chinin. (L. v. p.)
Kük-kü: rézgálicz, cuprum sulphuricum. (HMV.)
Kinpör: chinin. (HMV.)
Légyforgács: lignum Quassiae; légyvesztő szer. (HMV.)
Mannazab: málnaszörp, Saft. (Zagyvaróua. Nógrád megye.)
Páczaaszír: diachylon-tapasz; tótul: paličkovu mast. (L. v. p.)
Papsipka: füstölő kupocska, candela fumalis. (HMV.) Vö. MTsz.
Párnaczel: spermacet. (HMV.)
Pipamüller-gyökér: pimpinella-gyökér, radix Pimpinellae. (HMV.)
Rabarbara, kszaft: rhebarbara-szörp. (HMV.)
Sörö terpetyén: terebinthina crassa. (L. v. p.)
Száz itcze bor: Seidlitzer-por. (HMV.)
Szélfü: szenna-levél. (HMV.)
Szénulevél: szenna-levél, folia sennae. (HMV.)
Szénapötty: szenna-levél, *Sennes-Blätter*. (Zagyva róua.)
Szúnyog-gyökér, szúnyog-füstölő: radix Enulae; szúnyogűző szer. (HMV.)
Szú-por: korpafümagliszt, semen Lycopodii. (HMV.)
Tirpancs, tirpang: sérvés-tapasz (emplastrum ad rupturas). Származik talán a *Verbandpflaster*-ből. (HMV.)
Vastag terpetin: terebinthina crassa. (HMV.)
Vérkü: lapis haematitis, vörös vasércz. (HMV.)
Vikon terpetin: terpentinolaj, oleum Terebinthinae. (HMV.)
Vörösmarkú zsír: Vörös mercurium-zsír, unguentum Hydrargyri rubrum. (Óbecse.)

DR. ÉRDŐS JÁNOS.

* (HMV.) = Hódmezővásárhely.

** (L. v. p.) = Losoncvidéki palócszág.

ROVÁS.

Voltam Bánkbánnál. A budapesti nyelvnek, nem merem mondani *magyarságnak*, alig van rá több és egyre jobban terjedő hibája a *-nál, -nél* rag helytelen használatánál; kizsorit ez lassanként minden más ragot. Egynéhány esztendeje még csak ilyen kapcsolatban hallatszott: „Voltál-e a Sarah Bernhardt-nál?” „En tegnap este a Bánkbánnál voltam“, kedves párjával: „Most jövök a Sarah Bernhardtól, nem el(!)jössz te is?” „En is hozzá jövök (!)“. Csakhamar ezt is mondották: „A Nemzethez, a Vighez, a Néphez, a Vigadóhoz megyek“. Eléggé megrótták, elmondták idegenszerűségnek, németességnek, pedig a német nem mondja így. Tudj' Isten, hol vette magát ez a fattyúhajtás. Azóta vigan továbbtenyészett, megbokrosodott; nem is kell nagyon keresnünk, magától ötlük úton-útfélen szemünkbe, fülünkbe. Ime egy kis szemelvény: Ot nem alkalmazták *czen intézetnél*, helyesen: ebben az intézetben; a szendarab *elemzésénél látjuk*, h. elemzésében v. elemzéséből; — *cséplésnél* esett az eső, h. csépléskor; — *dohányzásnál* egészségtelen köpni, h. d. közben; — *eszméletnél van*, h. eszméleten; — a *nevelésnél* a főczél, h. a nevelésben a főczél, a nevelés főczélja; — az eszme *megindításánál* történt a hiba, h. megindításakor; — a mester *ennél a képnél* teljes lelkével dolgozott: ezen a képen; — *megalkotásánál* az vezette, h. megalkotásában; — ennek *szemlélésénél* eszünkbe jut: szemlélésében, szemlésekor; — 120 *foknál* olvad, h. fokon; — a renaissance-*stílusnál* a szobrász és festő munkája a fő, h. stílusban; — mi mindig Nagy János *boltjánál* vásárolunk, h. boltjában (helyes azonban: mi mindig Nagy Jánosnál vásárolunk); — találkozunk a pályaudvarnál, ez helyes, ha valahol körülötte, mellette, előtte találkoznak, de helytelen, ha maga a p.-u. a találkozás helye, e. h. pályaudvaron, stb. stb. Az igaz, azt a sokféle ragot, névutót, vonzatot mindig észben tartani, ha már nem jár rá az ember nyelve, igen nehéz; egyetlen raggal sokkal könnyebben boldogul az ember.

TOLNAI VILMOS.

Kulcsol. Ez igét a régi nyelv ilyenformán használta: „kezét fejére kulcsolván“, „Nyakukat egymáshoz kulcsolván“ (NySz.). Ma leginkább az *át* és *össze* igekötőkkel szokásos, de megvan magában is, pl. KB. szótárában: „kulcsol, schliessen; kezeit kulcsolja, die Hände falten“. Az Ujság nevű újság azonban furesa újságot akarna az igével meghonosítani, ilyeneket mondván: „Nemcsak az alkotmánypárt, hanem maga a koalíció *kulcsolná*, hogy ez a két irány nem árulhat egy gyékényen“ (m. év. 322. sz.). „Berlinben ilyen eshetőségeket is *kulcsolnak* a magyar válságból“ (328. Borzasztó! kiált föl Berczik Árpád, ki ez adatokat velem közli. Biz ez borzasztó, de hát minek iratnak németül gondolkozóval magyar vezérczikket. Mivel a német „schliessen“ magyarul *kulcsol* is, meg *következtet* is, a vezérczikkező akkor is *kulcsol*, mikor más ember *következtet*.

Sz. K.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

V. Felolvasó ülés.

(1905 november 21.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Zolnai Gyula titkár; Balassa József, Concha Győző, Császár Elemér, Erdélyi Lajos, Frenkel Bertalan, Gárdonyi Géza, Grünwald Margit, Karácsonyi János, Kolumbán Samu, Lehr Albert, Manninger Vilmos, Melich János, Pápay József, Pungur Gyula, Szemkő Aladár, Szegedy-Maszák Hugó, Tiringér Béla, Tolnai Vilmos, Vargha Ilona, Vikár Béla, tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán.

1. Réthei Prikkel Marián rendes tag felolvassa „A magyar táncszók“ című értekezését.

2. Gombocz Zoltán bemutatja „A bor“ című értekezését.

X. Választmányi ülés.

(1905 november 21.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Zolnai Gyula titkár, Balassa József, Erdélyi Lajos, Katona Lajos, Lehr Albert, Tiringer Béla, Réthei Prikkel Marián, Tolnai Vilmos, Vikár Béla vál. tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán.

1. A jegyzőkönyv felolvasása és hitelesítése után Zolnai Gyula titkár jelenti, hogy a Társaság részére a következő könyvadományok érkeztek:

1. Simonyi Zsigmondtól: Nyelvészeti Füzetek, 26.

2. Kimnach Ödöntől: A magyar névmások használatának fejlődése a legrégibb nyelvmélekek kora óta. Karczag. 1905. -- Köszönettel vétetnek.

2. Rendes tagokul megválasztottak:

Ajánló

Jalsoviczky Károly, fogalm. gyakornok, Budapest

König György

Dr. Majovszky Pál, miniszt. titkár, Budapest

König György

Dr. Martos Ferencz, miniszt. fogalmazó, Budapest

König György

Dr. K. Lippich Elek, miniszt. osztálytanácsos, Bpest

König György

Tordai Sípos József, adótárnok, Orsova

Kiss Elemér

Berger Miksa, bankigazgató, Temesvár

Móricz Zsigmond

Baloghy Dezső, megyei levéltárnok, B-Gyarmat

Szily Kálmán.

A tagok száma tehát: alapító 19, rendes 517, előfizető 184. — Összesen 720.

3. Tiringer Béla pénztáros bemutatja a pénztár állapotáról szóló jelentését — Tudomásul szolgál.

4. Balassa József, a népnyelvi bizottság előadója, beszámol a népnyelvi gyűjtők eddigi jelentkezéséről. Ajánlatára a választmány 104-et a jelentkezők közül felvesz gyűjtői sorába s erről levélben értesíti őket.

Hogy a gyűjtők sora már most tervszerűen egészítették ki s hogy ily módon a gyűjtés kiterjesztessék az egész magyar nyelvterületre, az előadó indítványára a választmány elhatározza, hogy:

a) a jelentkezőknek a lapok útján már most tudomására hozza, hogy a Bizottság működése megindult;

β) felszólítja a tanár-, tanító- és tanítónőképző-intézeteket, valamint a theologiai akadémiákat, hogy a Társaság gyűjtőinek számát a maguk hatáskörében is igyekezzenek szaporítani.

Balassa József előadó jelenti továbbá, hogy a Népnyelvi Bizottság a gyűjtők számára kidolgozott tájékoztató füzetet általánosságban elfogadta s a következő változtatásokat javasolja:

a) a példák számának szaporítását;

β) egy-két kisebb népnyelvi mutatóanyag csatolását az átirás bemutatása czéljából.

A választmány a javaslatokat elfogadja s fölkéri az előadót az Utasítások végleges megszerkesztésére.

Ezzel az elnök az ülést berekeszti.

XI. Választmányi ülés.

(1905 december 19-)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Zolnai Gyula titkár, Balassa József, Erdélyi Lajos, Gyomlay Gyula, Katona Lajos, Lehr Albert, Melich János, Nagy Gyula, Négyesy László, Vikár Béla választmányi tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán.

1. Zolnai Gyula titkár jelenti, hogy a pécsi főgymnasium Önképző-köre, a magyarországi cziszterci-rend apátjának intézkedésére, belépett a Társaság alapító-tagjai közé. Szily Kálmán elnök indítványára a választmány elhatározza, hogy Vajda Ödön apát úrnak mély köszönetét fejezi ki.

2. Az elnök indítványára a Választmány elhatározza, hogy Berczik Árpád r. tagnak, a ki a Horger-féle nyelvjárási térkép kiadásának költségeit (120 korona) a Társaságnak felajánlotta, ugyancsak köszönetét fejezi ki.

3. Következik a tagajánlás:

a) alapító tagokká lettek: *Szily Kalmán* (eddig r. tag) és a *pécsi főgymnasium Onképző-köre*,

b) rendes tagokká:

Alszegehy Zsolt, tanárjelölt, Budapest
Dr. Balassa Jenő, ügyvéd, Czellödömök
Balázs Sándor, tanár, Szt-Gothárd
Batta Béla, tanárjelölt, Budapest
Bebesi István, tanárjelölt, Budapest
Berghoffer Károly, Gyömrő
Berkovich Miklós, Budapest
Berzeviczy Albert, a M. T. Akadémia elnöke
Bíró Imre, kegyesr. tanárjelölt, Budapest
Bökényi Dániel, igazgató, Máramaros-Sziget
Dr. Chyzer Béla, orvos, Budapest
Cholnoky Lászlóné, Budapest
Dr. Czimmermann Lajos, Budapest
Dzubay István, tanárjelölt, Budapest
Falk Miksa, orsz. gyűl. képviselő
Forgács Ferencz, tanárjelölt, Budapest
Glósz Ferencz, tanár, Budapest
Gyömöreý Vincze, Ukk
Horváth Endre, főgymn. tanár, Budapest
Jacobovich Emil, Budapest
Dr. Keczer Géza, főgymn. tanár, Nagyszében
Kherndl Antal, műegy. tanár, Budapest
Kovács Gyula, miniszteri tanácsos, Budapest
Körösi Sándor, főgymnasiaumi tanár, Budapest
Közégi Armand, ügyvéd, Miskolcz
Krémer Gyula, kegyesr. tanárjelölt, Budapest
Lányi Béla, főgymn. tanár, Rózsahegy
Majunke József, tanárjelölt, Budapest
Mándy Ede, törvényszéki bíró, Kalocsa
Molnár Kalmán, kegyesr. tanárjelölt, Budapest
Nagy Imre, árvászéki ülnök, Szentes
Nagy Lajos, főgymn. tanár, Sárospatak
Dr. Papp Gábor, főorvos, Szolnok
Perczel György, ügyvéd, Budapest
Ruisz Gyula, kir. jószágfelügyelő, Bábolnapuszta
Dr. Scheiber Zsigmond, ügyvéd, Czellödömök
Sebestyénné-Stetina Ilona, Budapest
Szentiványi Béla, kegyesr. tanárjelölt, Budapest
Tragor Ignác, Vác
Urbányi Karolina, Pozsony

Ajánló

Ruhmann Jenő
 dr. Szabó Imre
 Zolnai Gyula
 Ruhmann Jenő
 Ruhmann Jenő
 Szily Kalmán
 Szily Kalmán
 Zolnai Gyula
 Sági István
 Tiringer Béla
 Tolnai Vilmos
 Cholnoky László
 Lehr Albert
 Ruhmann Jenő
 Zolnai Gyula
 Ruhmann Jenő
 König György
 Szily Kalmán
 Tolnai Vilmos
 Szily Kalmán
 Zolnai Gyula
 Zolnai Gyula
 Tiringer Béla
 Sági István
 Zolnai Gyula
 Sági István
 Tiringer Béla
 Sági István
 Tiringer Béla
 Zolnai Gyula
 Szily Kalmán
 Tiringer Béla
 Zolnai Gyula
 dr. Szabó Imre
 Tiringer Béla
 Sági István
 Szily Kalmán
 Szily Kalmán

c) pártoló tagokká:

Dr. Stoffer Gusztáv, pénzügyi titkár, Budapest Zolnai Gyula
Magyar-Kossu József, Budapest Zolnai Gyula.

4. Az elnök indítványára a választmány elhatározza, hogy azokat, a kik a tagdíjat ismételt fölbívrásra még 1904-re sem fizették meg, a tagok sorából törli; továbbá 1906-tól kezdve kilépésüket bejelentik kettlen, végre a rendes tagok sorából az alapítók közé átlép egy. Ezek után a tagok száma: alapító tag 21, rendes tag 533, pártoló tag 2, előfizető 189, összesen 745.

5. Az elnök indítványára a választmány elhatározza, hogy a Magyar Nyelv első kötetét halálja jeléül Semsey Andornak ajánlja.

6. Zolnai Gyula titkár jelenti, hogy Gr. Zichy Jenő „Harmadik Ázsiai Utazása“ V. kötetét, továbbá Liszt Nándor „Népies gyógyító szokások és babonák Hajdu megyében“ című munkáját (különnyomat) megküldötte a Társaság könyvtárának. Köszönettel vétetnek.

7. Balassa Józsefnek, a Népiyelvi Bizottság előadójának indítványára a választmány elhatározza, hogy az újabban jelentkezettek közül 36-ot felvesz gyűjtői közé. továbbá, hogy az Utasításokat 500 példányban nyomatja ki.

8. Az elnök indítványára a választmány elhatározza, hogy az évi közgyűlést január 16-án tartja meg s a pénztár megvizsgálására Erdélyi Lajos és Négyesy László választmányi tagokat küldi ki.

Ezzel az elnök az ülést berekeszti.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

1. Társaságunk t. tagjainak a magyar nyelvtudományt, nyelvhasználatot és nyelvhelyességet illető minden kérdésére szívesen szolgálunk felvilágosítással. Szerk.

2. **Nyomán.** Természettudományi könyveink és folyóirataink a más munkákból átvett ábrák magyarázatában egyre sűrűbben, itt-ott egészen következetesen használják az *után* vagy *szerint* (après, after, nach) helyett a *nyomán* kifejezést, még olyan esetekben is, a mikor ez a kifejezés félrevezethet. I. egy szerző egy régebbi szerzőnek valamely tárgyról közölt rajzát a saját rajzával együtt annak kitüntetése végett veszi át, hogy a régebbi és újabb vizsgálat eredménye között levő különbséget élesen kitüntesse s amaz átvett rajz magyarázata mégis azt mondja, hogy N. *nyomán*, holott világos, hogy ez esetben a *nyomán* szót nem lehet, nem szabad használni, mert az olvasó, a *nyomán* szótól félrevezetve, okvetlenül azt fogja hinni, hogy a szerző N. rajzát nem változtatlanul adja vissza, hanem rajta egyben-másban, talán éppen valamely fontos részletben változtatott. Felfogásom szerint ez a kifejezés N. *nyomán* csak azt teheti, hogy a szerző az N. rajzát csak mintául vette, azaz azt, a mit régebben így szoktunk kifejezni: természet után, N. rajzának felhasználásával vagy N. rajza *nyomán*. De lehet, hogy a régebben használt *után* vagy *szerint* kifejezés nyelvészetiileg kifogásolható s ha ez így lenne, akkor mit használjunk helyette?

Íme válaszunk: A *szerint* nemcsak, hogy nem kifogásolható, hanem a szóban forgó esetben egyedül helyes. Sz. J.

3. **Retkes.** E szavunk, melyet tulajdonkép csakis kézre, lábra, térdre, könyökre, vagyis oly testrészre, melynek bőre, érdes volta miatt, a szennyet megtartja, alkalmaznak, abban leli magyarázatát, hogy az ily testrész nagyon hasonlít a fekete reték héjához. Ez járulhatott ama szokásmondáshoz is, hogy az ily piszkos testrészre azt mondjuk, hogy: „retket lehetne bele ültetni.“ Multkor hallottam Balassa-Gyarmaton, midőn egy tömjái, erősen barna asszony nedves talajon ülökéjére esett, hogy: „retket ültet“. BALOGHY DEZSÓ.

4. **K. Gy.** úrnak. A *verőmalac*ot még csak össze lehet kapcsolni — mint már Budenz is tette — a *verőfény*nyel, de már sem a *verődísznö* és *verőártány*, sem a dísznök *leverése* (MNy. I. 315.) nem magyarázható meg a *süt* igéből. *Verődísznö* és *vágó marha* egyazon észjárás szüleménye. Valamint ez, úgy amaz is leölésre szánt állat, s a *verő-malac* is az, noha a *verő* jelző itt már csak átvitt értelemben értendő.

5. **G. R.** úrnak. A *férhezmenendő*, melyet háromszor is így írva talált egy 1829. évi levélben *férjhezmenendő* helyett, nem vag a *leendő-lendővel*. Ez contractio, amaz elisio. Inkább talál SI. okoskodásával: „*süldő*, pro *süendő*, (Sokféle, 7: 229), vagy pedig a NySz.-beli *esztő*-vel pro *esztendő*.

6. **Marusák Pál** úr írja: „Lehr Albert Arany-magyarázata a Hincz és Kunczról (MNy. I:146) eszembe juttatja, hogy szülővárosomban, Miskolczon különbséget tettek a *német lakatos* és *magyar lakatos* közt. Amaz a több legénynyel dolgozó nagy iparos, *géplakatos*; ez a szegény kis mesterember, a ki rendszeren egymaga dolgozik s mert megesik, hogy munkája nincs, vagy a mi kevés akad, azt tűz nélkül végzi, trefásan, vagy gunyból, lenézésből *hídeg lakatos* a neve.

7. **Sz. A.** úrnak. Aldrovandi Ornithológiájában (Bologna, 1599—1603) kerestünk magyar madárneveket, de csak egyetlen egyet találtunk, t. i. a „gallina

coryllorum“-nál (2 : 80. ezt a megjegyzést: „Ungari *Tschasarmadar* (vocant), id est, Caesaris aeni, fortó ob carnis praestantiam, quasi Caesare digna sit.“
Így van az indexben is. Sz. K.

8. Nyügös. Kisujszállás vidékén lovat is neveznek *nyügösnek* a lábaira rakott nyűgről. Ez a nyűg vasból készül s a békónak egy szelidebb s könnyebben kezelhető faja. Legeléskor rakják a ló első lábaira. A nyűg nem akadályozza a lovat menésében, sőt még a mérsékelt futásban sem, csak éppen visszatartja a kóborlástól, más szóval zsenirozza a szabad ficzkándozásban. (Vö. MNy. 1 : 418. és 459.) Mészáros Kálmán.

9. G. V. úrnak. 1. Az igék szenvedő alakjának oktalanságig menő üldözése bizony szörnyűségekre vezethet: *iródott* 1906-ban; *nyomódott* Budapesten; *meghívódott* udvari ebédre; a gonosztevő fél esztendőre *bezáródott*; a t. közönség *kérődik*; az oroszok *megverődtek*; a költő *szülődik* stb. 2. Az *abajgat* igét ismeri a nép az egész országban; meg is van minden valamire való szótárban.

10. K. E. úr írja nekem: „Multkor egyik kollégámnak ráült valaki a kemény kalapjára s agyon nyomorította. „Ez már az ördögé: vehetsz másat!“ — mondtam én neki. Mire ő (érthető indulattal) így felelt: „Akkor se másat veszek, hanem *mást!*“ Erre nagy vita támadt a tanárok közt, s mindnyájan a kárvallottnak fogták pártját. Én váltig erősítettem, hogy *másat* is jó. De magamra maradtam. Sziveskedjék a Magyar Nyelv jövő számában eldönteni, *kinek van igaza?*“

Onnek. Mind a kettő helyes, csak *más-t* a szokottabb. Dunántúl ez forog a nép száján, de sok más vidéken *más-a-t*, melyet az irodalomban is megtalálunk. Pl. Aranynál e mellett:

„Adott-e az *mást*, mint béres tejét?“ (A dajka sirja) előfordul néha *másat* is.

„A vágók pedig, hisz mit tehettek *másat?*
Biztatták keményen a döglött kutyákat.“ (Toldi IX. É.)

„Váltig mondja, hogy az ország
Fejedelmet *másat* kíván.“ (T. Szer. VI. É.)

Budai Fer.-nél is: „Almus herczegnek testamentumban hagyta, hogy a fa templom helyett kőből építtessen egy *másat*.“ (II. 697. l.)
Erdélyi Népd. II. 95. l. is találkozunk evvel az alakkal:

„Ha el nem jön, *másat* vetek.“

Különbben nemcsak *más*, hanem sok egyéb s-végű szó is hol kötőhangzó nélkül hol kötőhangzóval kapja a tárgyragot. Pl. ugyancsak Arany egyszer ezt írja:

„Ez a szoba, hol én most
Tillaárom haj!
Pusztítom a *papírost*“ stb. (Írószobám.)

másszor ezt:

„A vezér pediglen ágy alól kivonva
Egy nagy *papírosat*, mint egy szóróponyva.“ (NCz. II. É.)

Megjegyzem még, hogy a nyelv sokszor evvel a kétféle ragozással valami különbséget is fejez ki. Így pl. ha azok a melléknevek, melyek s képzősök, főnevekké válnak, a tárgyragot mindig pusztán veszik fel. Pl. „Melyik szekrényt vetted meg? azt a *munkás-a-t?*“ de: „Hány *munkás-t* fizetél ki?“ „*Szoros-a-t* ölelt rajta“, de: „Bevették a Sipka-*szoros-t*“, „Beszélj *okos-a-t*“, de „Tiszteld az *okos-t*“ stb. LEHR ALBERT.

11. Kérdés a Magyar Nyelvtud. Társaság t. gyűjtőihez. Vidékön nem ismeretes-e valami efféle mondás:

„Olyan sötét volt már, hogy nem lehetett tudni, melyik a farkas,
melyik a kutya?“ Szerk.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

II. KÖTET.

1906. FEBRUÁR.

2. SZÁM.

Adatok hazánk honfoglaláskori s X—XII. századi helyneveinek értelmezéséhez.*

A nyelv szókészletét igék, névszók és particulák alkotják. A ki valamely nyelv multját és jelenét meg akarja írni, annak a nyelv egész szókészletét figyelembe kell venni. A mi nyelvészeink a szókészlet egy részét, értem a tulajdonneveket, újabb időben egészen, vagy részben mellőzik. Pedig tulajdonnevek nélkül épp oly lehetetlen beszélni, mint lehetetlen köznévi használatú névszók nélkül. S aztán ha a tulajdonneveket hangtani, vagy pedig a tulajdonnév alapjául szolgáló köznévi jelentése szempontjából tekintjük, a tulajdonnevek és a nyelv szókészlete többi szófajtaí közt nincs is különbség. Ha valaki *Ajándék*, *Almás*, *Hárság*, *Híten*, *Körtvélyes*, *Munka*, *Szerető*, *Szerelmes*, *Száldobágy*, *Szilágy*, *Szilvagy* stb. nevű szolgájáról, szolgálójáról, illetőleg birtokáról beszél, mindenki tudja, hogy itt az *ajándék*, *alma*, *hárs*, *hit*, *körtvély*, *munka*, *száldob*, *szeret*, *szil*, *szilva* stb. köznévi használatú névszókból, illetőleg igékből alkotott tulajdonnevekkel van dolgunk. Azonban a tulajdonnévben rejlő köznévi használatú névszó jelentését abból a nyelvből, a melyben az illető tulajdonnév használatos, igen gyakran nem lehet kimutatni. A tulajdonnevek közt ugyanis épp úgy vannak eredetiek és kölcsönzöttek, mint a köznévi használatú névszók közt. A különbség az, hogy a kölcsönzött tulajdonnevek egy része, értem a földrajzi elnevezéseket, helyhez kötött, míg másik része, értem a személyneveket, különféle művelődési hatások eredménye. A helyhez kötött, földrajzi elnevezések rendkívül becsesek az illető terület történetére, a személynevek pedig azon kulturális hatások vázolására is, a melyek egy-egy népet értek. A tulajdonnevek kölcsönzött része magyarázásához már most szükségünk van különféle nyelvi ismeretekre. Ha pl. tudni akarjuk, mit jelent az *Ascricus*, Szent István idejében élt benzés apát, *Kálmán* király, vagy *Veszprém* város tulajdonnevekben levő névszó köznévi használatban, ismernünk kell a germán, a latin és a szláv nyelveket. E nyelvek ezt a felvilágosítást adják:

Az *Ascricus* névből a latin *-us* végződést elhagyva (előfordulására vö. MELICH, Szláv jövevényszavaink I. 2, 136) marad *Ascrie*; így nevezték egykor azokat a német helységeket (és embe-

* Felolvastatott a M. Nyelvt. Társaság 1906. évi január 16-án tartott közgyűlésén.

reket) is, a melyeket, illetőleg a kiket német nyelven ma *Escherich*-eknek neveznek (vö. MEYER-LÜBKE, Romanische Namenstudien 13. l.). S ez az *Escherich* megfejtí az *Aseric* nevet; összetett szó az *Asc* + *ric*, előtagja az újfeln. *esche*, középfeln. *asch*, ófeln. *asc* „kőrísa“. utótagja pedig az újfeln. *reich*, középfeln. *riche*, ófeln. *rihhi* „gazdag“ szó. *Aseric* jelentése tehát „kőrísfában gazdag“, s valószínű, hogy először helyet, s csak azután jelentett személyt. Mi lehetett azonban *Asericus* apát magyar neve? Erre nézve KARÁCSONYI János azt írja (vö. Szent István király élete 17. l.), hogy „*Aseric* . . . apát . . . neve a magyarok ajkán idővel tán *Ecser*-re változott“. E sejtést valószínűvé teszi két körülmény: a) *Friedrich*, *Udabrich*, *Hedrich* neveknek a magyarban *Feldör*, *Odor*, *Héder* felel meg; β) *Aseric*-nak van *Ascher* alakja is; a Lajtha melletti Bruck-ot ugyanis „*Ascheris* brugge“-nak is hívták (vö. PAULER: A magy. nemz. tört. I. 502; azonban FÖRSTEMANN Atd. Nb. II. 132. lapján: *Aschiriches* alak van, ugyanígy OESTERLEY: Hist. geogr. Wörterbuch). Egy ilyen *Ascher* alakból keletkezett a mai *Ecser* név (vö. *Atil*: Constant. Porph. HFK.; Anonym. 7: fluvium *Etyl*; KÉZAI, ed. Flor. 4: *Etul* = *Etél*: Volga folyó).

Kálmán nevének megfejtésében a latin nyelv segít. Emlékeinkben három alakváltozatban fordul elő a név: α) Egykorú pénzeken *Calman* (vö. RÉTHY, Corpus I. 14, 15). Mivel ez az alak hangalakilag a KÉZAI Chronicájában levő „*Qunwes Kalman*“ alakkal egybeesik (vö. KÉZAI, ed. Flor. cap. 36 és OklSz.), azt kell állítanunk, hogy *Kálmán* királyt életében magyarul *Kálmán*-nak, esetleg *Kálmán-nak hívták. β) Latin krónikákban, nem egykorú okleveleken *Colomannus*, *Kalomannus*, *Calamannus* (vö. OklSz.). Ha csak ez a két alakváltozat volna, akkor én is azt mondanám, a mit ÁSBÓTH Oszkár (vö. Izvjestija VII. 4, 315), hogy *Kálmán* királyunk neve az osztrák védőszent *Koloman* nevéből alakult (vö. FÖRSTEMANN I^o: 372; itt *Kálmán* királyunk tévesen Szent István testvéreként szerepel s a X. században él), a mely német név azonban a németből megfejthetetlen (vö. Förstemann I^o: 372, KISCH, Bistritzer Familiennam. 17). Kizárja azonban a német eredetet az, hogy *Kálmán* királyunkat az egykorú pénzek és a kétségtelen egykorú oklevelek latinul „*Colymbanus* rex“-nek nevezik (vö. RÉTHY, Corpus I. 14; 1109. görög-latin okl. Múzeumi péld. kétszer *Columbano*, dat. és abl., az Orsz. lev. példányban *Columano*). S ebből kiderül, hogy *Kálmán* királyunk az ir barát Szent *Columbanus* nevét kapta a keresztségben, a mely név a latin *columba* „galamb“ származéka. E magyarázatot különben az is igazolja, hogy személyneveink közt épp oly gyakori a *Galamb*, *Galambos*, *Galambod* név (vö. OklSz.). mint a másik ir barát Szent *Gallus*: *Gál* nevének fordítottja a *Kakas* tulajdonnév. *Columbanus*-ból különben a szó hangalakja is könnyen megmagyarázható (vö. *Cölumbān > *Cölümānn > *Cölümān > *Colmān > *Külmān > *Kálmán*). Csak arra akarok még felelni, miért van a későbbi krónikákban, oklevelekben *Colomannus*. Erre az a válaszom, hogy név-összezavarásból. Ilyen név-összezavarásból keletkezett *Imre* herczeg lat. *Henricus* neve is. SZABÓ Károly KÉZAI fordításában (57. lap),

s utána PAULER Gyula (vö. A magyar nemz. tört. I. 96, 530) azt tanítja, hogy Szent István fia a keresztségben anyai nagyatyja, *Henrik* nevét kapta, s ebből a *Henrik*-ből lett idővel a magyar nyelvben *Imre*. Hát ez tévedés. Abból, hogy *Imre* herczeg nevéül „Szent István legendái“ *Henricust* irnak (s tegyük hozzá: a Pray codexben levő Pozsonyi kis krónika) *Imre* királyunkat pedig a XIII. század elején a ném. krónikák *Henricus*-nak mondják (vö. PAULER i. h.), még nem lehet következtetni, hogy *Imre* herczeget és *Imre* királyt a maga korában *Henrik*-nek nevezték. Nem lehet következtetni pedig a következő okokból: 1. Az *Imre* név a magyarban *Ymbreh*, *Embre*, (innen horv. *Imbrihovec*, *Jambrešič*), *Jimreh*, *Jimrö*, *Emreh*, *Envrö*, *Emre* ejtett alakokban fordult elő (vö. MELICH, Szláv jövevény-szavaink I. 2, 144), s ezek csakis a ném. *Ambricho*, *Embrico*, *Imbricho* személynévből (FÖRSTEMANN I^o: 98) magyarázhatók. 2. *Imre* herczegünket és *Imre* királyunkat KÉZAI *Emricus*-nak, *Emiricus*-nak, *Emericus*-nak írja (vö. KÉZAI, ed. Flor. 24, 42, 46, 61). Ebből az alakból olyan írással, mint *hungarus*: *ungarus*, a hol a *h* felesleges írás, lett *Hemericus* (így van ez a Vita S. Ger.-ban 9. §.: „*Hemerici ducis*, *ducem Hemericum*“, Legenda S. Emerici-ben, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8; Leg. S. Lad. 6. §. és *Imre* királyunk 1198., 1201. évi eredeti oklevelein). Ebből a *Hemericus*-ból lett név-összezavarás útján *Henricus*, úgy hogy a magy. *Imre* nevet német fordításban *Heinrich*-chel fordították (vö. PESTHY, Nomenclatura 1561-ből: *Imre* = ném. *Hainrich*, fr. *Henri*, lat. *Henricus*). A milyen összezavarásból lett a *Hemericus*-ból *Henricus*, ugyanolyanból lett a lat.-ném. *Colomanus* is *Columbanus* helyett.

Veszprém városa nevének megfejtésében a szláv nyelvek segítenek. A város neve XI., XII. s részben a XIII. századi emlékekben *Bezprem*, *Bezprim*, s később, mikor *Bela*, *Beztricus*, *Boyta*, *Bastel*, *Bulgaria*, *Blachus* stb. helyett emlékeink *Wela*, *Veztricus*, *Voyta*, *Vastel*, *Vulgaria*, *Vlachus* alakokat irnak, *Vezprem*, *Veszprém*. Ezt a *b* $\approx$ *v* hangmegfelelést a magyar nyelv köznévi használatú szavai hangtanából nem tudom igazolni (vö. *vásár*: tör. *bazar*), felhozom azonban, hogy a mai bolgár *Vidin* nevében ugyanez a változás van. E várost ugyanis egykor *Bödönia*-nak hívták (vö. HÖLDER, Altcelt. Sprachsch. I. 487, *Bönönia* alatt), a melyből a szlávban *Bzdyn* lett (vö. *Bzdyn*, *Bzdin*, JIREČEK, Geschichte der Bulgaren 106, DANĀČIĆ, Rječnik; az *-yn* végződésre vö. hogy a lat. *Apollonia* magyar *Apalín* neve szintén szláv eredetű az *-in* alapján). Ebből a *Bzdyn*-ből a magyarban *Budin* (Vita S. Ger. 10. §.), *Bundyn* (Anonym. 11. §.), *Budum* (KÉZAI ed. Flor. 45. §.), *Bodon* lett. A bolgár analogiával azonban nem azt akartam bizonyítani, hogy *Veszprém* bolgár név; az azonban, hogy a *b*-vel való alak régiebb, mint a *v*-vel való, lerontja SÁNDOR István (Sokféle VI. 118, IX. 197, XI. 7) s követőinek (vö. Honfogl. kútfői 453. l.) azt a tanítását, hogy *Veszprém* egy ném. *Weissbrunn*, *Weisbrünn* névből ered s tulajdonképp honfoglaláskori német telepítés. De nemcsak a *b* $\approx$ *v* alapján nem lehet német; egy mai német *Weissenbrunnen* helynév a X—XIII. században *Wizanbrunno*-nak, *Wizenbrunne*-nak

hangzott (vö. FÖRSTEMANN II. 337, OESTERLEY Hist. geogr. Wb.) Ezért se lehet tehát a XI. századi *Bezprem* név német. De milyen eredetű hát? * PAULER Gyula azt írja (A magy. nemz. tört. I. 34.), hogy „*Veszprém*, a régi római *Cimbriana*, homályos monda szerint, már a honfoglalás idejében a szláv SZVATOPLUK atyjának vára“. KARÁCSONYI János is „Szent István király élete“ című művében (36. lap) azt mondja, hogy „*Veszprém* azelőtt valamelyik ó-szláv fejedelem vára volt“. Hogy e két jeles tudósunk honnan vette ez adatokat, nem tudom. Való azonban, hogy a cseh-lengyel tulajdonnevek közt a X—XII. században *Bezprem* nevű férfiak előfordulnak (vö. MOROSKIN Slavjanskij imenoslov, ERBEN, Regesta stb.). Sőt THIETMAR Chronicá-jában a 999. esztendőnél azt olvassuk, hogy a lengyel *Boleszló* Magyarországból vett magának feleséget, a kitől *Besprun* nevű fia született. Ezt az asszonyt, a ki neki második felesége volt, Boleszló később hazakergette. *Besprim* sok bajt okozott testvérének, *Miesko* lengyel fejedelemnek, a mint arról az 1031. évnél a Hildesheimi évkönyvek értesítenek (itt a név *Bezbrimo*, *Bezbrimo*, nom. ? dat. ? vö. PERTZ, MG. SS. VII. 98, 784). Fontosnak tartom kiemelni, hogy a cseh-lengyel nyelvet kivéve, másunnan *Bezprem* nevű embereket nem tudok kimutatni. De felesleges is; a cseh nyelvből könnyen megfejtendő a név, a mennyiben a cs. *bez + přémz* szavak összetételéből való. A régi csehben *bezpriem*, *bezpriemj* (illetve régibb cseh *bezprémz, vö. az ř-re GEBAUER, Hist. mluv. I. 329) „indulatos, szenvedélyes, mértéktelen, összeférhetetlen“ jelentésű (vö. GEBAUER, Staroč. slov., JUNGMANN, Slownjk). VESZPRÉM városának a neve tehát ilyen, végelemzésben cseh eredetű személynévből való, a mely cseh személynév el volt terjedve a lengyeleknél is. Mit keres azonban a XI. század legelején Dunántúl cseh eredetű személynév, illetőleg helynév? Mellőzöm PAULER állítását, hogy itt SZVATOPLUK atyjának vára lett volna; mellőzöm azt, hogy 850 táján a pannóniai szlovén templomok felszentelésekor jelen volt 15 szláv nevű úr közül 7 olyan névvel bir, a milyen név csak a csehek közt fordul elő (vö. JAGIČ, Zur Entstehungsgeschichte I. 87), mellőzöm pedig azért, mert a népek személynévei közt szintén kimutathatók a kulturális hatások (vö. pl. a kereszténységgel elterjedt neveket). De nem hallgathatom el, hogy a XI. században olyan férfiak, olyan helységek vannak Dunántúl, a kik, illetőleg a melyek csehek. Ilyen cseh pl. *Duch*, a ki Szent László idejében zágrábi püspök s a kiról egykorú oklevél azt mondja, hogy „vir boemicus“; neve „spiritus“ jelentésű. Ilyen cseh nevek még: *Beztricus*, *Veztricus* püspök (Képes krón. 58; Szent Gellért Leg. 19, 20: *Beztridus*, *Biztridus*; hogy a két név közül melyik a helyes, nehéz eldönteni; *Beztridus* mellett az szól, hogy van *Bezeréd* községünk, a melynek egykori neve *Bezred*, *Bezdered*, vö. CSÁNKI. III. 36. Zala m.), a ki Szent Gellérttel együtt vértanu halált halt; neve a cseh *bez* „nélkül“ és a cseh-tót *strjč* „patruus, bruder des grossvaters“

* Az a magyarázat, mely Fraknói V., A veszprémi püspökség római oklevéltára I. köt. LXXVI. lapján található, teljesen hibás. Miklosich Ferencz *Veszprém* nevét sohasem magyarázta.

(vö. JUNGMANN, Slownjk) szavak összetétele; körülbelül „rokontalan, testvértelen“ a jelentése (vö. MELICH, Szláv jövevényszavaink I. 2, 104). A mai győrmezei *Vének* községről egy 1083—95. évi oklevél azt mondja, hogy „a colono accepit vocabulum *uueinic*“ (vö. MELICH, Szláv jövevényszavaink I. 2, 130). Ez a *Veinic* alak pedig kicsinyített, becuzzó alak a cseh *Věnceslav*-ból, a mely fordított személynév a görög Στέφανος („koszorú“) szóból. A milyen cseh nyelvi becuzzó alak a *Vének* község nevében levő személynév a cs *Venceslav*-ból, ugyanolyan, csak hogy lengyel becuzzó alak lesz Szent István THETMAR Chronicájában levő *Waic* neve is (vö. PERTZ, MG. SS. III. 784), a mint ezt igen nagy valószínűséggel DEDEK CRESCENS Lajos bizonyította először (Századok XXXIX: 759, 760; valószínű, hogy lengyeles hangalak a *Waic* *Wiac helyett). A XI., XII. században azonban sok cseh eredetű személynév, illetőleg helynév van Dunántúl; ilyenek *Procu* Szent István anyai nagybátyja, jelentése: *Maradék* (vö. OklSz.), *Karakó*, *Paloznak*, *Becsen* stb. Az eddig felhozott példákkal bebizonyítottam, hogy *Veszprém* város neve, mint cseh eredetű személynév, nem áll magában, mert a XI. századból Dunántúl több ilyen cseh személynév és helynevet lehet kimutatni. Bebizonyítottam azonban azt is, hogy a tulajdonnevek végelemzésben köznévi használatú névszókából erednek; és ez természetes is, ha figyelembe vesszük a tulajdonnevek keletkezését.

A tulajdonnevek közül ugyanis a földrajzi elnevezések kétféle eredetűek: a) Eredhetnek olyan névszókából, a melyek a hely fekvésére, a talaj minőségére, lakosainak eredetére, foglalkozására, nemzetiségére, a település minőségére stb. vonatkoznak; pl. *Szárszó*, *Szükszó*, *Kövesd*, *Németi*, *Csehi*, *Kovácsi*, *Szentkirályszabadja* stb. b) Származhatnak személynévekből. E személynévekről aztán könnyű kimutatni, hogy végelemzésben vagy a gyereknyelv becuzzó szavaiból (pl. *dada*, *nana*) vagy pedig köznévi használatú névszókából erednek, mert hiszen a személynévekben rejlő névszó az illető személy testi vagy erkölcsi jellemére, foglalkozására, nemzetiségére, társadalmi állására vonatkozik vagy pedig az állatvilágból vett kifejezés (vö. MÁTYÁS Flór.: Nyelvtört. szót. 134. l.). E tekintetben nem kivételek a keresztnévek sem, pl. *Kélemen* lat. *Clemens*, szláv *Milost* „kegyes“-et jelent és így tovább. A hely- és személynévek közt tehát szoros a kapcsolat. A magyar helynevekről meg kell még jegyeznem, hogy PAULER Gyula azt állítja (A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I: XVI, 16, 489), hogy „a magyar helynevek legnagyobb része tulajdonnév . . . *Torda*, *Doboka*, *Szathmár*, *Szabolcs*, *Szolnok*, *Békés*, *Bars* és kicsinyítője *Borsod*, *Győr*, *Várad*, sőt még ilyen is, mint *Mosony*, *Pozsony* tulajdonnevek“. Ilyen kategorikus alakban ez a tétel nem helyes *Szolnok*, *Győr*, *Mosony* első sorban helynevek, s csak azután személynévek. A mint ugyanis személynévből lesz helynév, ugyanúgy lehet fordított esetben is. S hogy valakinek a neve helynévből való legyen, elég, ha ott született, vagy övé lett a falu. A személynév és helynév közötti eme kapcsolatra a többi közt BENVENUTO CELLINI „Önéletírásában“ olvassuk

ezt a példát: „Ez a képiró' olasz vala és Bolognában született. *Bologna* név alatt ismerték, de a valódi neve *Francesco Primaticcio* volt“ (II. 56). Ugyane könyvben *Villeroy* és *Marmagne* nevű urakról azt olvassuk, hogy azért hívták őket így, mert *Villeroy*, illetőleg *Marmagne* urai voltak, valódi nevük azonban „Nicolas de Neufville“, illetőleg „François L'Allemant“ volt (u. o. II. 29, 30; vö. még ARANY Walesi bárdok cz. költeményében: *Montgomery* a vár neve stb.). Ilyen esetek azok, ha valakit okleveleink *Moson*-nak, *Pozson*-nak hívnak, de személynévek eredetileg helynévek.

Az első tétel már most, a melyet fejtegetéseinkből levonhatunk, hogy minden egyes tulajdonnév köznyelvi használatú szóból ered. E tétel egyetemes érvényességét nem rontja le az, hogy sok tulajdonnévnek alapjául szolgáló szó köznyelvi értelmét nem tudjuk megmondani, nem tudjuk pedig sokszor azért, mert az a nyelv, a melyből egy-egy tulajdonnév megfejthető volna, régen nyom nélkül eltűnt. Herodotos pl. elmondja, hogy az agathyrsek egy folyót *Μάρης*-nek hívnak, s ma is e folyó *Maros*. Hogy náluk e név eredeti volt-e vagy kölcsönzött, s hogy első esetben mi volt nyelvükben a jelentése, meg nem fejthető. Egy-egy kihalt nyelvből tulajdonneveken kívül gyakran semmi más nyom nem maradt; ilyenkor e tulajdonnevek alapján kell eldönteni, hogy az illető nyelv mely nyelvcsoportha tartozott; (vö. e tekintetben KRETSCHMER „Die Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache“ cz. jeles művét). De a tulajdonnevekben levő köznyelvi használatú névszó jelentése nem első rangú fontosságú a tulajdonnevek kutatása terén. Abból, ha én elmondom, hogy a honfoglalás idejebeli helyneveink közt a jelentés szempontjából négyféle csoport van, még pedig α) kelta eredetű nevek, pl. *Kápa*-folyó neve, melynek *Aräbo(n)* neve „lágý, szelid, barátságos“ jelentésű kelta szóból való; β) germán eredetű nevek, pl. *Moson*, jelentése „sás, sáros hely“; γ) szláv eredetű nevek, pl. *Balaton*, jelentése „sáros“; δ) közelebből meg nem határozható, valószínű thrák eredetűek; *Olt*, *Déva* (ez utóbbira vö. Korrespondenzblatt XXVIII. 141) stb.: a históriára legfeljebb annyi haszon háramlik, hogy itt egykor kelta, germán, szláv s thrák nyelvű népek laktak; a nyelvtudományra pedig még ennyi sem. Hogy már most mind a história, mind pedig a nyelvtudomány a tulajdonnevek vizsgálatával biztos eredményeket érhessen el, szükséges dolog, hogy a helynevek vizsgálatánál ne az legyen a fődolog, hogy mit jelentenek, hanem az, mikép, milyen közvetítéssel lettek olyan hangalakúakká, a milyenek ma, illetőleg milyen fokokon át fejlődtek mai alakúakká. Egyszóval, a mint a köznyelvi használatú szavak eredetének vizsgálata csak azóta ér el biztos eredményeket, a mióta a vizsgálódás hangtani alapra van fektetve, azonképen van az a tulajdonneveknél is. Második tételünk már most, a melyet be fogunk bizonyítani, hogy a tulajdonnevek ugyanazoknak a hangtani törvényeknek, változásoknak vannak alávetve, mint a köznyelvi használatú szavak. Ezt a tételt néhány részint a magyar, részint pedig az indogermán nyelvek területéről vett példán akarom bizonyítani.

1. A magyar nyelvben egykor a mai *megye*, *dínyye* szavakat *megya*-nak (írva: 1055: *mega*), *dínyyi*-nak (írva: 1083—95: *dinna*) mondták; más szóval ezek oly két-, esetleg háromtagú jövevényszavak, a melyek első szótagja *e*, *i*-vel, utolsó szótagja *á*-val hangzik s eredetileg a magyarban illeszkedés nélküli alakban volt meg. Ezt a tételt általános érvényűvé emelik a XI—XII. századi helynevek, személynevek. Íme néhány példa: a mai Vág-*Vecse* 1111-ben *Weza*, a mai *Vinnye* 1083—95-ben *Uueihna*, a mai *Kenese*, *Veröcze*, *Szemere* a XI—XII. században *Kinessa*, *Uereucea*, *Wereneca*, *Zemera*. Így van ez *Bene*, *Cseke*, *Décse* (= Géza), *File* stb. nevekkel is (vö. Nyelvész. füz. 15: 92). Látszólag kivétel *Bega*, a mely azonban Anonymusnál (44) „ad partes *beguej*“ (HFK. 442) és *Tisza*, a melynek szabályosan *Tesze*, *Tisze*-nek kellene lenni (nb. *Teza* alak előfordul Beszt. szój. 246). Ha azonban az utóbbit nem tudjuk is megmagyarázni, kétségtelen e hely- és személynevek alapján, hogy olyan szavaink, mint *sekrestye* (Murmellius 126. lap: *segósty*e és NySz.), *remete* (*remóthe*, NySz.) eredetileg nyelvünkben *a*-ra végződtek, úgy mint azt a latin-olasz *sacristia*, *romita* szó mutatja.

2. A HB.-ben *Scerelmes bratym* fordul elő s erről a *bratym*-ről, minthogy a szláv *brat* szóból való, azt szoktuk mondani, hogy ekkor még ejtéskönnyítő segédhangzó nélkül mondták a mai *barát* szót. E tanítással, természetes, össze nem férne az a tétel, hogy két mássalhangzón kezdődő idegen szót nyelvünk nem tűr meg. A helynevek, személynevek megerősítik a *bratym* adatot, íme néhány példa: *Garam* folyó neve 1157—58. évi oklevélben *Grana*. ANONYMUS-nál négyszer *Gron* (34. és 35. §§.), KÉZAI-nál (ed. Flor. 50. §.) *Goron*, később *Garam* (Nomencl. 1629. N.-Szeben A. b.; vö. ORTVAY, Magyarország. vízrajza); ha már most figyelembe vesszük, hogy MARCUS AURELIUS „Elmélkedéseinek“ első könyvét a quadok földjén a Kr. u. II. században πρὸς τῷ Γρανοῦν irta (vö. Egyet. Phil. Közl. IV. 558), a mely figyelembe vételnél mellékel, hogy a név germán eredetű-e (vö. BOROVSKY, A hönfoglalás 84); ha figyelembe vesszük továbbá, hogy a folyót tótul *Hron*-nak, régebben *Gron*-nak hívták, világos dolog, hogy a XI—XII. században a magyarban is *gr*-rel, tehát két mássalhangzóval ejtették a nevet | *Gerencze*-patakot, a mely Malomsok táján a Rábába ömlik, 1086-ban még *Gremce*-nek hívták | a vasmegyei, illetőleg veszprémmegyei *Gerencserőcz* [mai Geröháza], 1109-ben γερντζαρι, 1109 OL. *grincear*, 1109 MP. *Girinchar*, 1366-ban *Gerencer* (vö. CSÁNKI, II. 750) | *Kolozsvár* legrégibb feljegyzett alakja *Clus*, *Clusuar*, ebből későbbi *Calus*, *Culusuar*, végül *Kolosvár* (v. ö. MNy. I. 82) | *Körös*-folyó neve ANONYMUS-nál (22. és 50. §.) *cris* (11., 28. §.: *crisius*, 32. §.: *grisius*), Vita S. Ger. 10: „a fluvio *Keres*“, Schlägli szój. *Keres* (vö. SZABÓ Károly kisebb tört. munkái, mai magy. *Keres*), Szikszai Fabr. Nomencl. *Körös*. Mivel ezt a folyót az erdélyi századok *Kreisch*-nak, a mi régibb *Krîsch*-ből való, az oláhok *Cris*-nek nevezik, s mivel a folyó neve Konstantinosnál Κρίσος (HFK. 127., Const. Porph. De adm. imp. cap. 40), Jordanesnél *Grisia*, kétségtelen dolog, hogy ezt a folyót a magyarban is a XI—XII.

században két mássalhangzós szókezdettel mondták. A tulajdonnevek tehát szabálylyá emelik, a mit magyar nyelvi emlékeink csak az egy *bratym* adattal igazolnak, hogy t. i. minden két mássalhangzón kezdődő jövevényszó eredetileg nyelvünkben is két mássalhangzóval kezdődött. Biztos dolog ezek alapján, hogy a *király* szó egy ideig *král*-nak hangzott nyelvünkben s e mellett bizonyítékul az is felhozható, hogy Szent István görög oklevele 1109. évi másolatában (Muz.) ez van: ἐγὼ στέφανος χριστιανὸς ὁ καὶ κρᾶλ πάσης οὐγγρίας = én, keresztény István, egyszersmind egész Ungria *král*-ja (vö. GyOMLAY, Szent István veszprémi-völgyi donatíójának görög szövegéről 10., 13. lap). Ugyan így vannak példáink arra, hogy *berkenye*, *barázda* (vö. OklSz.), *haraszt* (vö. NyK. XXXV. 121.) szavaink eredetileg két mássalhangzón kezdődtek nyelvünkben is, s a segédhangzó bennük későbbi keletű.

3. A HB.-ben a mai *asszony* szó *ach/sein*-nek van írva; minthogy megfeleltője az oszét *axsin*, azt kell mondanunk, hogy a HB. idejében e mélyhangú szóban a mai *-ony* helyett *-in*-t mondtak (a szó *axsin* > *ajszin* > *asszony* fejlődésen ment keresztül, vö. lejjebb *-cht-ht-jt*). Ha azonban tulajdonneveinket is megfigyeljük, akkor azt látjuk, hogy mélyhangú szavaink zárt végszótagbeli *o*-ja (a magashangúaknál az *ö* ~ *ë*) igen sok esetben (az *ö* ~ *ë* is sok esetben) eredetibb *i*-re megy vissza. Íme néhány példa: *Balaton* 1055-ben *balatin*, *bolatin* | *Bálványos* 1093-ban, 1223-ban *Baluanis* | *Lajos* 1255-ben *Lois* stb. (vö. MNy. I. 185). Hogy ezekben az esetekben *i* az eredeti hang, bizonyítja az, hogy *Balaton* már a honfoglalás idején *Blatyns*(skoje jezero), *Lajos* az ó-franciában *Lois*, ma *Louis*. Ez általános szabály alapján mi kikövetkeztethetünk egyes olyan alakokat, a melyekre nincsenek ugyan példáink a XI. századból, de ha előkerülnek egykor, hát csakis az általunk kikövetkeztetett írott alakban fordulhatnak elő. Mi pl. a *Márton* keresztnévnek csakis *Mortun* írott alakját ismerjük (OklSz.), ha a XI. századból volna reá példánk, emlékeinkben csakis *Martin* alakban fordulhatna elő. Ha már most figyelembe vesszük ezt a szabályt, akkor rendbeszedhetjük az OklSz. *karácsony* cikkében felsorolt adatokat is. Az OklSz.-ban ugyanis közölve vannak *Crachin* (2-szer), *Crachynus* (1-szer), *Karachyn* (1-szer), *Karuchyn* (1-szer), *Karachun*, *Karachon* személynevek, s úgy vannak feltüntetve, hogy ezekben a karácsony („dies nativitatis Christi“) ünnepnap nevével van dolgunk. Joggal tarthatta ezt ZOLNAI, az OklSz. szerkesztője helyesnek, mert hiszen *Husvét*, *Szombat*, *Péntek*, *Pünközsd* jobbagynevek tényleg előfordulnak. Mellékesen jegyzem meg, hogy napok, ünnepnapok neveit személynevűl szokás volt felvenni, még pedig felvették annak az ünnepnapnak vagy hétnapnak a nevét, a melyen születtek. Ilyen szokást ki tudunk mutatni a bolgároknál (vö. MELICH, Szláv jövevényszavaink I., 2., 311) francziáknál, olaszoknál, s ma is a spanyoloknál. Nem régen erre nézve ezt olvastam: „A spanyoloknál . . . mindennapi eset, hogy az újszülött gyermeket annak az ünnepnapnak a nevére keresztelik, a melyen született, vagy a mely születésével valaminő összefüggésben volt. Akárhány leányka szaladgál

például Sevilla utczáin, a kinek *Assunta* = Mária mennybemenete, mennybemenetel a neve“ (vö. Pesti Napló 1905 jún. 15. Furcsa keresztnévek) S mégis azt kell mondanunk, hogy a *Crachin-Karachyn-Karachun-Karácson* nevek csak véletlenül egyeznek a magy. *karácson* szóval. A m. *karácson* ugyanis a szlávtságban állandóan *kračün. krečün, kerečün, karačün, koročün* (vö. MELICH, Szláv jövevényszavaink I. 2., 313.), egyszóval a szóban *-ün* az eredeti, a melyet sohase lehetett volna a magyarban *-in*-nel írni. Ha a fentebbi személynevek a köznévi *karácson*-ból valók volnának, akkor magyarul legrégebben *krachun*, később *karachun* volna az irott alak. Abból a szóból, a melyből a vasmegyei *Karakó* (XII. században *Craco*) való, van a szlávban *Kračin* személynév is, cseh kútfőkben sűrűn fordul elő (vö. MIKLOSICH, Denkschriften XIV. 38. és MELICH, Szláv jövevényszavaink I. 2., 115.). Ebből a cseh *Kračin*-ből magyarázható meg hangtanilag kifogástalanul a magyar *Krachin, Karachyn, Karachun, Karácson* személynév és helynév; pl. az alsófehérm. *Karácsonfalva* oklevelekben egykor *domus Karachyni* (Zimmerman-Werner, Urkundenbuch I. index).

4. Nyelvemlékeink közül a KT.-ben a mai *rajtunk rohtonc*-nak, a mai *üdvözít* a KTSz.-jain *iduzuht*-nek, a mai *tanítványának* pedig a Gyulafehérvári Glosszákban *tonohtuananac*-nak van írva (NyK. XXIX. 2.; ugyanígy *tarsoht* Birk-Cod., *Puzthohtow* 1398. NyK. XXXV. 440). Mivel az *-ít* képzős igék egykor *-ét* < *éjt, öjt, ojt, oht* alakkal birtak, *tanít* tehát *tanét* < régebben *tanejt* < *tanojt* < *tonoht* volt, azt állíthatjuk, hogy a mai *-jt* nyelvünkben egykor *-ht*-vel volt jelölve és *-jt*-nek hangzott. Minden egyes jövevényszó, a mely nyelvünkbe e *jt*-vé való válás előtt került, átment e fejlődésen; így lett a mértéket jelentő német *achtel*, erd. szász *eichtel* szóból nyelvünkben *ejtel* (legrégebbi adatunk eddig 1550-ből, OklSz.), így a német *schlecht*-ből (kfn., öfn. *sléht*) *selejt*, s a szláv *žehtar, žochtar*. (Mikl. EtWb. 407.) német *sechter* (Kluge EtWb. öfn. *sehtare* kf. *sehter*, lat. *sextarius*) szóból *sajtár, zséjtár, séjtár, sétér* (OklSz., NySz.), a mely még a Beszt. Szójegyzékben *sahthar*-nak van írva (vö. NyK. XXIV : 150). Ha már most azokat a helyneveinket vizsgáljuk, a melyekben ma *-jt*- hangzik, s kutatjuk régebbi irott alakjukat, eredetüket, két dolgot fogunk tanulni: α) a ma *-jt*-vel hangzó helynevek legnagyobb része egykor mind *-ht*-vel volt írva; β) olyan korban, mikor még nincs összefüggő magyar nyelvemlékünk, e ma *-jt*-vel hangzó helynevek a *-ht*-nél régebben *-cht*-vel vannak írva. E két tétel igazolására a következő példákat hozom fel: 1. A mai nógrádmegyei *Dejtár* községet 1397-ben, 1427-ben, 1436-ban, 1438-ban *Dehtar, Dehtar, Dahtar* alakban írják (vö. CSÁNKI I. 92). Ebben az alakjában pedig ez a helynév egy eredetű a Csehországban sűrűn előforduló *Dechtár, Dechtáry* (vö. GEBAUER, ¹ Slovník staroč., a hol *Dehtaři, Dehtary* helynevek vannak) helynévvel. A cseh *dehet* „terpentinafát, kátrányt, szurkot“ jelent, *dehtár* pedig „kátrány- vagy szénzsíregetőt“. *Dejtár* tehát olyan foglalkozást jelentő névből való helynév, mint pl. *Kovácsi*. — 2. A szatmármegyei *Majtény*nek ezek az irott alakjai: 1332—37-ben *Mochtin*, 1387-ben *Mahtyn*, 1490-ben *Maythen* (vö. CSÁNKI I. 468).

Miután a *Mochtin*-nál még régebbi írott magyar alak *Machtin lehet, ezzel eljutottunk oda, hogy e névben a német *macht* szóból alkotott *Mahtin* személynévet lássuk (vö. FÖRSTEMANN I. 1083). De volt-e történetünkben valaha *Machtin* nevű ember? PAULER, Gyula „A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatti“ című művében (I. 111.) azt írja, hogy Aba Sámuelnek három olyan bajor polgárral voltak összekötetései, a kiknek nagyravágását III. Henrik ki nem elégítette. Ezek közé tartozott *Machtin* bajor polgár is. 3. *Ajtony* helynevéünk tudvalevően személynévből való, ez a személynév a Vita S. Gerardiban *Achtum*-nak, Anonymusnál *Ohtum*-nak van írva (vö. NyK. XXXIV. 132. s köv. l.). A jelölés tehát itt is *cht-ht-jt*. S ha már most veszek olyan példákat, a melyekre régi írott adatom nincs, de a melyeket hazánk nem magyar ajkú lakói ma is *-cht*-vel, mi pedig *-jt*-vel mondunk, ezek a mai nevek az írott alakok hangzására még biztosabb alapot nyújtanak. Ilyen példák: A pozsony—nyitrai megyei *Dejte*-t tótul *Dechtice*-nek, németül *Dechtitz*-nek mondják (vö. TAGÁNYI: Nyitram. Közl. VII. 50. szám 1158 *Degece* 1280 *Dekte*); a nyitrai megyei *Csejte* (vel *Csejta* Lipszky Repertoriuma szerint) tótul *Cachtice*; régibb tót neve *čechtice lehet a tót nyelv hangtani szabályai szerint. S JUNGSMANN cseh szótárában azt olvassuk, hogy Csehországban is van *Čechtice* a Časlav-i kerületben (GEBAUER Staroč. slov.: *Čechtice*); a hontmegyei *Palojta*, régibb *Palajta* községet tótul *Plachtince*-nek hívják. ORTVAY, Geogr. ecll. hung. I. 32. lapja szerint egykor *Palakta*-nak is irták. Ez a *Palakta* másoláshiba *Palachta* helyett. Hogy a *Palajta*, *Palojta* hely mit jelent, megtanít rá a MTsz., a hol Dunántúlról *palojta*, *paléta* „ponyva“ jelentésű szó van közölve. Ez a köznévi szláv kölcsönzés a szlov. *plähta*, tót *plachta* stb. szóból. *Palojta* helynév tehát „Ponyvád, Sátoros“ jelentésű helynév. A mai magyar *jt*: régibb írott *-ht*-, *-cht*- hang-megfelelések tehát épp úgy kimutathatók a hely- és személynéveken, mint a köznévi használatú névszókön, sőt a *-cht*-jelölést helyesírásunk történetében ki se tudjuk mutatni, ha a tulajdonneveket figyelembe nem vesszük.

MELICH JÁNOS.

(Vége következik.)

Rövidítések:

HFK. = A magyar honfoglalás kútfői.

KT. = Königsbergi Töredék.

KTSz. = A Königsbergi Töredék szalagjai.

A magyar táncnyelv.

II.

A táncszók a magyar néptáncznak sajátos költői sallangjai, mondhatni: a táncfigurákkal összehangzó költői szó- és mondásalakzatok, népiünk élénk képzelő tehetségének, éles elméjének, találékonyságának s érzelmi gazdagságának csattanós bizonyosságai. A mi kívánni, dicsérni, buzdítani, megszólítani vagy gúnyolni valója van a tánczó magyarnak, azt mind táncszókba foglalva pörgeti le a zene rhythmusával összehangzóan. S ez a szokás, mint már láttuk, nem az újabb kor szülötte, hanem ősi hagyománya népiünknek.

A székely apa már kiskorú fiát is biztatja: „*Monlj fiam tés is valamit a táncznak!*“; a tánczó legényeknek meg, sohase felejtene el odakiáltani, hogy: „*szót fiak a táncznak!*“ És azok csakugyan *szót is adnak mindegyre a táncznak*. De bátor táncszókban a székelység a legkifoghatatlanabb, azért az anyaországi magyar is azt tartja, hogy — *szó nélkül nem is táncz a táncz*; és nemcsak kijárja s kirakja, hanem ki is kiáltja, a mi öröm-ihlette szívét-lelkét eltölti.

A táncszók legnagyobbrészt a frissben szoktak elhangzani. Ennek okát abban találom, hogy a lassú eredetileg vitézi táncz lévén, a benne nyilatkozó diadalmas büszkeség és komoly méltóság nem szokott féltelenebbül kitörni. Ellenben friss tánczunk már eredete szerint is a szerelmi öröm kifejezője volt; ez pedig természetének megfelelően korlátlanabban és zajosabban nyilatkozik meg.

Mellékesen megjegyezhetem itt, hogy a táncszókat helyesebben *tánczkurjantás, tánczrikkantás* névvel kellene neveznünk, mert igazabban úgy kurjantják, rikkantják bele pergő gyorsasággal a tánczba.

Megfigyelésem alapján nyelvalaki szempontból három csoportba oszthatni őket.

Az elsőbe biztatást és örömet kifejező indulatszók: réják tartoznak. Ilyenek az ország minden részében hallható *ucczu (icczu),* hajrá, nosza, hopp, rajta* biztató szócskák, valamint a széles jókedv

* Sajátságosan magyarázza az *ucczu* szó eredetét Bartalus István (A magyar palotás zene eredete. Századok. 1892. évf. 14. l.). Szerinte a *huczu* (= rutén, rusznyák) névből eredt a kalamajka (kolomyjka) pásztortáncz útján, melyet a huczujok terjesztettek el hazánkban. Ez azonban csak délibábos értelmezés, mert az *ucczu* minden valószínűség szerint az örömet kifejező szava.

kifejezésére való szintén általános következő rikkantások: *ejhaj, hejhaj, sejhaj; hajhajhaj; hejehuja, hajaha; hej dinom-dánom; ihaj, tyuhaj; ihaja, tyuhaja; ihajla, tyuhajla; ijjuju, ujjuju; tyuhaj (csuhaj), tyuhaja, tyuhajla* stb. Ezek a lassú táncban is felhangzanak, de csak ritkábban a szökellés, kézösszezcsapás és a bokázás kíséretéképen.

A második csoportba már értelmes, de rendszerint elliptikus (kihagyásos) felkiáltások tartoznak — részint az előbbi indulatszókkal kapcsolatban, részint azok nélkül. A leggyakoribbak országszerte ezek: *ucczu neki, ucczu rajta; icczu neki, ne hadd magad; ucczu lábam, ne hibázz; csak szívessen; ne kedvem, ne; édes eszem, ne hagyj el; ez az élet gyöngyélet; nyakamba, karomra; szoridd no; ne engedd, csülökre; hopp Sári. sarokra; szembe szívem; busújjon a ló; tyuhaj, sohse halunk meg; ejhaj, tánczra táncz; három a táncz; kivilágos virradtig (kivirradtig)* stb. Ezek a felkiáltások már majdnem valamennyien a friss táncznak kísérői.

Még inkább azok a harmadik csoportbeliek, melyek az érzést és gondolatot kerek, szabatos formában és rimesen: versben fejezik ki.

Mintegy átmenetül szolgálnak hozzájuk az első két csoport rikkantásainak rimes kapcsolatai, a minők: *Ihaja, tyuhaja; libeglobog a haja! — Haj eziez tralárom, most élem világom! — Haja haj, semmi baj! — Haja hess, de feszes! — Ijuju, jujuju; a nadrágom kétágú! — Dinom-dánom nadrágom — a komának testálom!* Stb.

A harmadik csoportot alkotó kerek tánczkurjantások legtöbbször két, ritkábban három vagy négy jól-rosszul rimelő sorból állanak. Az egyes sorok hét vagy nyolcz szótagúak s egyenkint többszörre önálló, de különben összefüggő gondolatot fejeznek ki.

Ezek vannak legnagyobb számmal, s mind tartalmi, mind nyelvi szempontból ezek a legértékesebbek is.

Nyelvalaki szempontból a legnagyobb változatosságot találjuk bennük: felkiáltó, felszólító, föltételes, hasonlító, ellentétes, következő s egyéb kifejező formák váltakoznak közöttük meglepő különfeleséggel. S e mellett bőven van alkalmunk élvezni bennük a kifejezésnek hol csattanós rövidségét, hol drámai szagatottságát, hol közmondásszerű kerekdedségét. Egyszer a tartalmas jelzők halmozásával, másszor a jól talált hasonlati képekkel gyönyörködtetik a vizsgálót.

A kifejezésbeli tömörségre és drámaiságra mily szép példák, teszem, a következők: *Fogsza meg, forgasd meg; téringsed meg, lógasd meg! — Szembe szívem, ha szeretsz; ha nem szeretsz, elmehetsz! — Úgy szeretlek, majd megeszlek; megbecsüllek, ha elveszlek. — Szorítsátok, csak járjátok; most a java, ne hagyjátok! — Ez a kis lány biztatott; megkértem, elfutott. — Ez az anyém, ezt nem hagyom; a ki kéri, megalkuszom.*

Az örömtől keltett lelki mozgalmasságnak megfelelően számra leggyakoribbak a csattanós felszólító alakú versek, a minők: *Járd ki lábam, járd ki most; nem parancsol senki most! — Ide lábam, ne tova; hátra van még a java! — Félre tőlem búbanat; búzat vágok. nem nádat! — Szorítsd hozzád, nem anyád; ha szorítod, csókot ad! —*

Édes kicsi kerekem, fordulj egyet előttem! — Járjad, járjad hajnallig, míg a szoknyád langallik! — Adj egy csókot holdvilágom, úgy sem adsz a másvilágon!

A találó jelzőkkel bővelkedő felkiáltó formák is eléggé gyakoriak, mint: *Óh de ügyes, óh de jó, óh de kedvemre való! — Ez a leány sokat ér: se fekete, se fejtér, se kövér, sem ösztövé! — Óh te kicsi konytalan, mért vagy olyan csintalan? — Jaj Istenem, ezt a vént — hogy ölelem meg szegényt! — Karcsú-magos, gyenge-piros! — Édes, kicsi geliczém, holtig tied vagyok én!*

Ismeretes népünknek keleti fajra valló, különös szeretete a hasonlatos, képes beszéd iránt. Sehol se találunk erre ékeesebb bizonyosságot, mint a tánczversekben, a melyek meglepőbbnél-meglepőbb hasonlatokkal festik az érzést és a gondolatot. Íme: *Húzd rá cigány hegedűs; fekete vagy, mint az üst, kiúrtón jártál, mint a füst! — Édes a szád, mint a méz; perg a nyelved, mint a réz. — Egyenes vagy, mint a nád: hozzám szabott volt apád. — A leányka szóltan: tejes kása sóltan. — Hugom asszony, kend csak úgy: én a kakas, kend a tyúk. — A menyecske jámbor fecske: nem rúg, nem döf, mint a kecske. — Úgy szeretem az öregot, mint a bivaly a töreket. — Az első mondat többször festői képét adja a másodikban kifejezett gondolatnak, mint például ezekben: *Kiszáradt a füge fástul: elválnunk rózsám egymástul. — Levendula ágastul: ugorj egyet párostul! — Vékony czérna, kenderszál: jaj de kicsiny maradtál! — Száraz kóró, nem nedves: a vén asszony nem kedves. — Kicsiny csupor hamar forr: a vén asszony puskapor. — Némelykor a kép és gondolat közt semmi értelmi kapcsolatot se találunk; tehát az összefüggést csupán a tánczos sajátos körülményeiből lehet magyaráznunk, teszem, a következőkben: *Rezes villa, rezes kés: jössz te rózsám, tánczolj tés! — Kereszturi szitakéreg: ne futkározz, mint a féreg! — Sárga rigó, köménymag: jaj be kevély legény vagy! — Vékony czérna kendermag: jaj be kevély leány vagy! — Szűrő, szita, tejeslábas: álljon félre, a ki házas!***

Az érzést és gondolatot nemcsak a hasonlat, hanem az ellentét is világosabbá s hatékonyabbá — mondhatni: élessé — teszi. Bizonyítják ezek a metszős tánczversek: *Czifra ruha kazimér; nincs az asztalon kenyér. — Csöngő-böngő sarkantyú; nincs a pajtába bornyú. — Pille Gyuri jó katona; azt se tudja, hol a lova. — Kicsiny legény, nagy puska; nagy a hágó, nem bírja — Édes kicsi, karcsu bogom, derekadat öllel fogom. — Friss menyecske Kurucz Örzi: ember legyen, ki megőrzi!*

Erő, rövidség és határozottság jellemzi az egyenesen következtető alakú tánczvereket, például: *Kicsiny nekem ez a ház: kirúgom az oldalát. — Se nem kicsi, se nem nagy: éppen hozzám való vagy. — Adott Isten kezemre: meghordozlak kedvemre. — Kedvére megpörgeti: talán bizony szereti! — Kapud előtt mély árok: hozzád többet nem járok. — A házasság kaloda: ne tedd lábadat oda! — Akadnak csattanós feltételes következtetések is, mint: *Ha igazán nem járod, száradjon el a lábod! — Ha ezt el nem vehetem, nem ihatom-ehetem, magamat eltemetem. — Vénasszony-**

nak nem kár volna, ha pokolban lánczon volna! — Ha kicsinyek vagyunk is, tágasságot nekünk is!

Az elősoroltam példákából látnivaló, hogy a mily tartalmas és jellemzetes a magyar táncz, éppen oly tömör és kifejező a velejáró költői nyelv is; s a mily gazdag és sokoldalú a magyar táncz mozgásfiguráiban, ép oly változatosak és színesek költői sallangjai: a kísérő szó- és mondásalakzatok is.

Nemzeti tánczunk egységét s ősiségét bizonyítja több táncz-kurjantásnak azonossága oly egymástól messze eső vidékeken, melyeknek népe a nagy távolság miatt nem érintkezhetik s a multban még kevésbbé érintkezhetett egymással. Nem is szólva arról, hogy az első két csoportbeli tánczrikkantások legtöbbször az egész országban, külön meg kell említenem, hogy találtam tánczverseket is, melyek az anyaország legkülönbözőbb helyein szintűgy divatoznak, mint Erdélyben. Ilyenek: *Húzd rá cigány, disznót adok; nem túrja föl az udvarod! — Kicsiny nekem ez a ház; kirúgom az oldalát. — A kinek ma kedve nincs, annak egy csöpp esze sincs. — Járd ki lábam, járd ki most; nem parancsol senki most! — Ha kicsinyek vagyunk is, tágasságot nekünk is! — Se nem kicsi, se nem nagy, éppen hozzám való vagy. — Hopp Sári, sarokra; fogd derekam marokra! — Szembe rózsám, ha szeretsz; ha nem szeretsz, elmehetsz. Stb.* Hozzátehetem még, hogy ezek az egyezések már a régebbi időből is kimutathatók.

A magyarság minden időben legszívesebben saját nemzeti tánczát járta. De azért az idegen szomszédokkal való gyakori érintkezés, meg a honi nemzetiségek hatása által a német és szláv kerengő tánczokat is eltanulta. Főleg az uri osztálybeliek hódoltak a divathozta idegen tánczoknak — annyira, hogy volt idő, a mikor (a XVIII. század második felében és a XIX. század első évtizedeiben) a nemzeti tánczot mulatságaikban legfeljebb mutatónak járta el egy-két pár. A paraszt sorban levők jobban ragaszkodtak apáik hagyományához. Am az idegen katonák és a hazai nemzetiségek sok helyt ezek közé is becsempészték a *minétet* (Apor *minevét*-nek csúfolja) *lándárist*, *langászt*, meg a *polkát*. De az igaz magyarok, kik a maguk tánczát *Szent Dávid tánczá*-nak tartották és hirdették, mind fönt, mind alant tüzzel-vassal küzdöttek a betolakodott „módi bolondság“ (Csokonai) ellen. Apor Péter „*Metamorphosis*“-a és Csokonai Dorottya-ja nem magukban álló szócsövei ennek a nemzeti tisztító törekvésnek. Számos más prózai és verses gúnyoló irat csipdezte-ostorozta az idegen tánczokat. Gvadányi Peleskei nótárius-a a *voltzeris*-nek *kálló-táncz*- (kálló = posztós malom) gúnynevet adott, mert „*természete ennek szüntelen forogni, mint malomkeréknek*“. A népi nemzeti érzés pedig *czepedli*-nek, vagy még inkább *kalamajká*-nak csúfol mai napig minden kerengő idegen tánczot: „*Óh átkozott kalamajka, — kiált fel egy népvers — ki a szüzet földhöz vágta; a szoknyáját földhajtotta, fehér lábát kimutatta; óh átkozott kalamajka, mért a szüzet földhöz vágta!*“ (Erdélyi, Népd. és mond. 3 : 184. l.). A *kalamajkázni*, *kalamajkálkodni* igék meg az össze-visszaugrándozás, kerengés, bukdácsolás kifejezői a nép nyelv-

vében. A színmagyar pór nép érzése annyira idegenkedik a német táncztól, hogy ennek járását egyik-másik helyen nem is nevezi táncznak, hanem *dajcsolás*-nak (Gömör m.), *tájesolás*-nak (Somogy m.), vagy *tájcsolás*-nak (Zala m.). Ám a székelység már magyar nevet is adott neki, mert Csikszentdomonkoson *karingsós*-nak, Hosszúfaluban (Brassó m.) pedig *kerékforgó*-nak hívja.

A magyar táncnyelv ismertetésének betetőzéseitl szükségesnek tartom, hogy időbeli sorrendben csoportosítva közöljem és megmagyarázzam a tánczról való példabeszédeinket.

Említettem már, hogy másfél százra megy e példabeszédek száma, s nagy részük a régmúlt korból származik. Már Kis-Viczay Adagia-iban mintegy húsz található; Dugonics Példabeszédei és jeles mondásai-ban pedig ötven szól a tánczról. A többit más gyűjteményekből, írókból és a nép ajakáról szedtem össze.

Közmondások és közmondásszerű szólások.

A *táncz* bolondnak való (Molnár A. szótára): nemo saltat sobrius; józanul senki sem tánczol.

A *táncz* csélcscapokat illet (László: Petrarca a szerencséről 203. l.); értelme az előbbivel azonos.

Hol jámbor személy nincs, balkörmű a *tánczos* (Molnár A.) Vö. A ki jámbor asszonyt nem talál, kurvával kell annak tánczolni (Actio curiosa 167). A hol szűz leány nincs, kurva is elkél a tánczban (Kovács Pál, Magy. példa és közmondási). Ha becsületes asszony nincsen, kurvával is eltánczol az ember (Nagybánya): ha nincsen miben válogatni, olyannal kell beérmünk, a milyen van.

A mint vonják, úgy kell *tánczolniunk* (Mikes levelei). Vö. Miként fűjják, néked csak úgy kell tánczolni (Thaly, Adalékok 1: 273.). A hogy dudálnak, úgy kell tánczolni (Kis-Viczay). A dudálás szerint kell tánczolni (Kis-V.). Úgy járd a tánczot, a mint húzzák (Dugonics). Dúdolás szerint kell tánczolni (Ballagi közm.-gyűjteménye): igazodnunk kell a parancshoz, a körülményekhez.

Egy kedv szerint írott levél jobb egy *táncznál* (Mikes).

Nincs rosszabb táncz a *baráttáncznál* (Mikes): a türelemnél.

A ki mint szokta, akkép *ropja* (Kis-V.) Vö. A ki mint tanulta a tánczot, úgy járja (Dugonics): a szokás második természetté válik.

A mint János fűjja, Jancsikó úgy *ropja* (Kis-V.): a fiatalok az idősebbek példája után indulnak.

A mint atyák fűjták, fiak úgy *megropják* (Kis-V.). A mint atyák dúdolnak, fiak úgy tánczolnak (Kis-V.): a gyermekek arról szoktak beszélni, a mit szüleiktől hallanak.

Ki gyönyörűséget űz s kezére égett, izetlen annak *táncza* (Kis-V.): fruenti voluptatibus crescit carenti dolor: az élvezetek a nélkülözést nehezítik.

Nem illik étel előtt a *táncz* (Kis-V.): nemo saltat sobrius.

Néha reggel *táncz*, este pedig *láncz* (Kis-V.). Reggeli vig tánczot s megevett malasztot estvéli bú találhat (Kis-V.). Pénteki vig

tánczot s megevett malasztot vasárnapi bú talál (Kis-V.): az örömet váratlanul követi a szomorúság.

Macska mikor szunnyad, egerek *tánczolnak* (Kis-V.) Vö. Mikor alszik a macska, tánczolnak az egerek (Baróti-Szabó, Magy. virági). Ha macskák távoznak, egerek tánczolnak (Kassai Szótára): a feljebbvalók gondatlansága féktelenné teszi az alattvalókat.

Más bíró járása, kapálás, dudálás, mi nemcsak *tánczolás* (Kis-V.): l. föntebb!

Latornak aranyláncz, jámbornak *nehéz táncz* ítéltetik bíraktól (Kis-V.): l. föntebb!

Még a vén embert is és az agg kofát is *tánczra unszolja* a bor (Kis-V.). Vö. Még a vén embert is tánczba viszi a bor (Kovács). Bor a vén kost is tánczba viszi (Ballagi): a bor mindenkit fölvidít.

Nehéz lánczban *tánczot járn*i (Kov.). Vö. Nehéz tánczot zsákban járni (Dug.): nehéz bajban vignak lenni.

Nem esik vigan kalodában *a lejtő* (Kov.). Vö. Keserű kalodában *a lejtő* (Dug.): az előbbivel azonos jelentésű.

Sajt és kenyér mellett is *megjárják* néha *a lejtőt* (Kov.): szegény ember is tud néha vigadni.

Késő agg ebet *tánczra tanítani* (Kov.). Vö. Nehéz a vén kuvaszt tánczolni tanítani (Dug.): a mit az ember fiatalon nem tanult meg, öreg korában még kevésbé fogja.

Tánczos leányból ritkán lesz jámbor asszony (Kov.). Vö. A tánczos leányból ritkán válik jámbor (Kresznerics szótára). Tánczos leányból ritkán válik jó asszony (Sirisaka közmondásgyűjteménye): magyarázatra nem szorul.

Ha a hörcsökös asszonyt meg akarod szelidíteni, *járd meg* vele *a tánczot* gyakorta a mogyorósban (Kov.): verd el.

Negyven éves leánynyal *ördög se tánczol* már (Szirmay): Sz. e mondásnak eredetét a tarczali hegyre vezeti vissza, a melyen a nép hite szerint éjfélkor a boszorkányok ördögökkel szoktak tánczolni. Egyik 1703-iki boszorkánypör tanúsága szerint a boszorkányok idős lányokat is vittek magukkal a mulatságra, de a negyven évesekkel már az ördögök sem akartak tánczolni.

A lány pásztor miatt farkas *lejtőt rúghat* s gyapjat hányhat előtte (Szirm.): szigorúság tartja fenn a tekintélyt.

A békés alvás jobb a *békétlen táncznál* (Dug.): öreg emberek szavajárása.

A leányvásár *tánczozal végződik* (Dug.). Vö. Leányvásárnak táncz a vége (Sir.). Sirisaka úgy értelmezi, hogy a leány kezének elnyerését lakodalom szokta követni; de úgy is magyarázható, hogy a hol leánysokadalom van, ott utoljára is tánczba fognak.

A *kérő táncznak* háborgás az eleje (Dug.). l. föntebb!

Egy duda mellett sok jó *tánczolhat* (Dug.). Vö. Sok jó tánczolhat egy duda mellett (Dug.): sok jó ember elfér egy helyen.

Könnyű annak *tánczolni*, kinek az apja hegedült (Dug.): l. föntebb!

Jól tánczol, kinek hegedüse a szerencse (Dug.). Vö. Könnyen tánczol, kinek a szöröncse muzsikál. (Szeged): könnyű a szerencsés embernek vignak lenni.

Könnyen ugrálhat, ki az anyját megfogta (Dug.): gazdag anya leánya könnyen lehet vidám.

Könnyű Katit *tánczba vinni* (Dug.). Vö. Könnyű nénit tánczba vinni (Dug.). Könnyű Katót tánczba vinni, ha magának is kedve van rá (Pelkó közm. gyűjt.): az akarót nem éri méltatlanság.

Könnyebb tánczolni, mint hegedűbe keresni (Dug.): l. föntebb!

Könnyebb asszonyt *tánczba vinni*, mint ránczba szedni (Dug.): lásd föntebb!

Ki fiatal korában *megszokta a tánczot*, öregségére is ugrál (Dug.): értelme világos.

Ősz haj dudazaj, de a ráncz már nem *táncz* (Dug.): l. föntebb.

Piros csizma *tánczba való*, sárga csizma sárba való (Dug.): mindent a maga helyén s idején!

Nehéz *egy lábbal tánczolni* (Dug.): nehéz a bajban levőnek vig arczot mutatni.

Nehéz az öregnek *a frisset eljárni* (Dug.). Vö. Nehéz a vén embernek akárminő *lejtősdí* (Dug.): l. föntebb!

Tánczos anyának *tánczos* a leánya (Dug.): nem messze esik az alma a fájától.

Nem sokat hoz (hajt) a *táncz* a konyhára (Kreszn.): kedvükvesztett emberek szokták mondani.

Bolond ember, a ki *jobban tánczol*, mint a hogy tud (Erdélyi közm. gyűjt.): kiki annyit tegyen, a mennyit elbír!

Ha szegény vagy, *ne tánczolj* (Erd.): addig nyújtózzál, a meddig a takaród ér!

Nem illik, nem szabad barátnak *tánczolni*! (Erd.): szegény ember ne henczegjen!

Annak adja Isten a sarkantyús csizmát, a ki nem tud benne *tánczolni* (Halas): l. föntebb.

Mindennek módja van, mint a *perecztáncznak* (Deregyő, Zemplén m.): mindennek megvan a maga ideje és módja.

Szólásmódok és kifejezések.

A kit az ő *tánczára vehet*, bizony annak kitépi a szárnyát (Heltai, Meséi 186. l.): l. föntebb!

Neked *vér tánczot* a lantos! (Telegdi, Felelet 100. l.): l. föntebb!

Dávid János kérdezkedvén miséről, szolosmáról, *majomtánczot jár* (Monoszlai, Apologia 378. l.): l. föntebb!

Nem afféle táncz (Decsi, Adagia 113.): l. föntebb!

Kivánok Kglmdnek egy szép vigasztaló társot és az fársángban *friss tánczot* (Történelmi Tár 3: 400. l.): l. föntebb!

Az hazugok *tánczokon való pártodat* megmutatom (Balásfi, Csepregi iskola 185. l.): a hazugokkal való egyezésedet.

Síralomra fordula a *könnyen pengő táncz* (Szentmártoni Bodó I., A tékozló fiú 10. l.): a nagy vígság szomorúságra vált.

Jól megtemérdekült az orcám vére, igen félek az *asszonyom tánczától* (Nádasdy F. Levelezése 101. l.): l. föntebb!

Hát még a hol *ropják a te tánczodat!* (Matkó, Bányászcsákány 299. l.): téged követnek.

Sédóra vonszák a mestert és a bömbölő tánczot is eljártatták vele (U. o. 153.): 1. főntebb!

A sátánnak szekere farkára ült s véle cigánykodván, kedve szerint járja lejtős tánczát (Csúzi, Evang. trombita 60. l.): rossz irányt követ, rossz után jár.

Nékem az rossz táncz volna! (Mikes, Levelei 225. l.): nem nekem való.

A békességet járják, gondolom, hogy itt is redropják (U. o. 422. l.): hozzájárulnak, beleegyeznek.

Itt csak baráttánczot kell járni, más nótát nem fűnak. (U. o.) Vö. Pacientia, baráttáncz (Dug.) l.: főntebb!

A madrigál-énekek odavalók, a hol Luczifer fütyül s kölkei tánczolnak (Faludi, Nemesasszony 105. l.): l. főntebb!

Pilátus Heródeshez küld, ki egy kis szarka tánczért is hamar fejét veheti a legszentebb embernek (Vajda, Kriszt. élete 3 : 486. l.): lásd főntebb!

A mint sipolsz, úgy tánczolok (Molnár A. Szót.). Vö. A mint sipolnak, úgy tánczol. (U. o.) A mint fűjják a nótát, úgy tánczol (Dug.): jelentése könnyen érthető.

Csak hátul járja a tánczot, mint a tót leány (Actio curiosa 102.): alattomos.

Az én nótám szerint szoktatlak tánczolni (Kis-V.): megtanítlak engedelmeskedni!

Kérkedékeny leány, tudod, tánczban mint jár (Kis-V.). Vö. Kérkedékeny leányzó, tudod, tánczban mint járó (Kassai Szótára): a henczegőre mondják.

Te is más nótát dúdolsz, de másokat onszolsz, hogy menjenek a tánczban (Kis-V.): csak beszélsz, de mások cselekedjenek.

Rezi, Tátika tánczot jár, Sümeg is utána lejtőt jár (Wagner, Phraseologia). Vö. Léva, Tatika lejtőt jár, de Csicsó is vendéget vár (Szirm.): l. főntebb!

Eb fűjja, kutya járja (Kov.). Vö. Eb fűjja a nótát, kutya járja a tánczot (Dug.): két jelentése van: 1. nekem nem parancsolsz; 2. mikor valaki énekelve tánczol.

Eljáratják veled az ebek tánczát! (Baróti): l. főntebb!

Megjárta szárazon a tánczot (Dug.): elverték.

Megjárta az alpári tánczot (Dug.): l. főntebb!

Megjárta (arczul fekke deresen) a lapoczkás tánczot (Dug.): l. főntebb.

Megjárták vele a borjútánczot (Dug.): l. főntebb!

Keserű neki a lejtő (Dug.): verés.

Ért hozzá, mint Balázs Máté a tánczhoz (Dug.): mint hajdú a harangöntéshez: esztelen.

Rá-rákezd, mint Bosnyák a tánczot (Dug.): öreg volt, mindenáron fiatalnak akart látszani. Az erőlködőre mondják.

Hosszú, mint a hármás táncz (Dug.).

Ha sogy három a táncz, három a kupa bor is! (Dug.): jókedvű borisszák szavajárása.

Egy dudára ugranak. Egy tánczot járnak. Együtt járnak a tánczot (Dug.): összejátszanak.

Eljárta a menyasszonyi tánczát (Dug.): l. föntebb!

Láncz nem táncz! (Dug.): nem mindegy.

Tatár étel, török táncz, magyar adta, ördög láncz (Dug.): lásd föntebb!

Ha erejét tudná a medve, magát nem tánczoltatná (Dug.): lásd föntebb!

Kati is csak szokásból tánczol (Dug.): a szokás hatalmának nyilvánulására.

Tánczolva gázol másnak meleg vérében (Dug.): l. föntebb!

Tánczolva megy ki a világból (Dug.): l. föntebb!

Szépén elkapta a süveget (Dug.): l. föntebb!

Szentgellérthegyi tánczos (Dug.): l. föntebb!

Elunta a frisset, csak a lassút járja (Dug.). Vö. Már ő is csak a lassút járja (Kov.). Unja már a frisset. Már ő is csak a lassút járja (Pelkó közmond. gyűjt.): l. föntebb!

Kezet adott immár a halál-verbunknak (Dug.): l. föntebb!

Verbunkos katona (Dug.): a szemtelenek jelzője.

Verbunkos káromkodás (Kreszn.): förtelmes.

Rosszul hegedülnek, ebül tánczolunk ma (Kreszn.): veréssel fenyegetnek.

Jó tánczos, rossz dolgos (Erd.): vénasszonyok szavajárása.

Összeüti bokáját (Erd.): vigan van.

Járjad, járjad, majd elunod! (Erd.): nekem hiába beszélsz, hasztalan erőlködöl.

Inszakadt ember tánczot akar járni (Erd.): l. föntebb!

Czifrázza már (Erd.): l. föntebb!

A lejtőt járja (Erd.): l. föntebb!

Robotban tánczol (Erd.): eredete szerint a kedvetlen tánczolókra alkalmazzák, de képesen mondják a kötelességét kelletlenül teljesítőre is.

Eljárja még a kállai kettőt (Erd.). Vö. Eljárna a kállai kettőt is (Ethnographia 6: 299.), Eljárja még a kállai kettőt, meg a debreczeni kopogóst (Sir.): e mondásoknak két jelentése van: 1. mondják az ügyes tánczolóra, 2. a jó erőben levő öregekre.

Három a táncz! (Erd.): ennek is két alkalmazása van: 1. a tánczban annyi, mint a „hogyan volt?”; 2. a közbeszédben pedig ugyanaz az értelme, a mi a „három a magyar igazság“-é („omne trinum perfectum“). Erdélyi és Czuczor eredetét arra magyarázzák, mintha a magyar táncznak hármastagozására vonatkoznék, hogy t. i. az első része lassú, második élénkebb s a harmadik friss. E magyarázatnak azonban egyáltalán semmi oka-alapja nincs. Érdekes, hogy a „három a táncz“ mondás a felvidéki tótság körében is meghonosult, még pedig a mienkkel teljesen összehangzó kétféle alkalmazással. Czuczor említi (Athenaeum, 1843. évf. 117. l.), hogy zeneszünéskor többször hallotta felkiáltani a nyitrai megyei tót legényt, hogy „harmatáncz!“ (tehát egészen úgy, mint nálunk). De e mellett a nyitrai tót embernek akkor is szavajárása a „harmatáncz!“,

mikor valamely zajos verekedést, csetepatét akar megjelölni (Nyelvőr 30 : 530. l.). Vö „*Három a táncz!*“ — monda s egyre hegedült, hegedült bottal a hátam közepén; keservesen, siralmasan jártam én!“ (Petőfi, Szeget szeggel).

Ej, hajh, *tánczra táncz!* (Erd.): 1. tánczközben az előbbi mondással egyértelmű, 2. beszédben a. m. : rajta, egymásután, szaporán!

A ki *tánczol*, az fizet! (Erd.): jókedvű tánczosok szokásmondása.

Szent Dávid táncza (Erd.): a nótával megegyező igazi táncz. Vö. „Csak az igaz magyar táncz a *Szent Dávid táncza!*“ (egy József császár korabeli dalban).

Járja a baráttánczot (Pelkó): türelmes.

A szamar is jégre ment *tánczolni*, mikor jó dolga volt (Ball.). Vö. Szamar is jégre ment tánczolni, mikor jó módja volt (Sir.). Járja a tánczot, mint szamar a jégen (Veszprém): jó sorsában elbizakodik.

Dunáig *tánczolva*, Dunántúl *lánczolva!* (Sir.): figyelmeztető szó a mértéktelenül vigadókhöz.

Lassú táncz — nemes táncz (Sir.): magyarázata az, hogy az úri osztálybeliek régenten jobban kedvelték a lassút, ezt tartották s mondották igazi nemes táncznak. Vö. *Lassú tánczot* jární — *adelich ungarisch tanzen* (Adámi, Ungarische Sprachkunst 195. l.).

Fején tánczol (Sir.): 1. föntebb!

Ugy *tánczol*, a hogy mások füttyülnek (Sir.): mások szolgálja.

Megjárom vele a *medvetánczot!* (Sir.): veréssel való fenyegetés.

Megadta a módját, mint a patai asszony a *táncznak* (Sir.): a póruljártakra mondják.

Tart, mint Sörös a *verbungtól* (Törökbecse): nem mer belekapni.

Tánczol, mint a borsodi asszony (Földes): 1. föntebb!

Tánczol, mint a veszett fene (Petőfi: „*Tánczolok*, mint veszett fene.“. A faluban uca hoztat): féktelen kedvében van.

Belegyün, mint Gubodi a *tánczba* (Nyelvőr 19. k.): lassan tanul bele.

Fényöséknél *kint tánczolnak* (Szeged): 1. föntebb!

Majd *eljáratom* veled a *kutyakopogóst!* (Kecskemét, Szeged, Csallóköz): megraklak.

Megugrotta a Kínizsi Pál tánczát (Nyelvőr 5 : 264.): jól elverték.

Majd *meztánczoltatlak!* (általános használatú): elbánok veled. Vö. „Lejárt a napod német; *nem tánczoltatod* te többé ezt a népet.“ (Petőfi, A magyar nép.)

Tánczolsz te még bagóért! (Baja): 1. föntebb!

Az anyjával vele *tánczolt* a gyerek (Nyelvőr 8. k.): 1. föntebb!

Ott söpör, a hol a papok *tánczolnak* (Szegzárd, Baja): lásd föntebb!

Az én *tánczomra juthatsz* még te is! *Egy tánczra jutsz* a másikkal (Zilah): sorsra.

Féltében ugyancsak *járta a kalamajkát!* (Dunántúl): izgett-mozgott, nem találta helyét.

Nincs kezem útjában, mint a szimei lánynak a *táncz* (Komárom m.): nem tudom úgy csinálni, a hogy akarják.

Öregasszony *táncza* nőm tart sokáig (Szeged): I. föntebb!

Veled járom kemencze, mint a géresi ember mondaná (Géres, Szatmár m.): jókedvemben mindent megteszek, mint a géresi ember, ki virágos kedvében még arra is késznek nyilatkozott, hogy a kemenczével járja a tánczot.

Szabad a táncz! (általános): minden megvan engedve.

Féltánczú (Szatmár), *féltáncz* (Arad): I. föntebb!

Jó tánczos (Gyöng): I. föntebb!

Tánczingerlő (Tokaj): I. föntebb!

Szépasszony táncza (Hétfalu): I. föntebb!

Verbung-bora (Kassa): I. föntebb!

Befejezésül végigtekintve ismertetésem bizonyosságain, úgy hiszem, teljes joggal-alappal ismételhetem meg a bevezetésben hangoztatott azon állítást, hogy a magyar táncnyelvnek gazdagsága és színessége vetekedik bármelyik európai nemzetével. Ország-világ előtt büszkének lehetünk nemcsak tánczunkra, hanem a nyelvére is. Ha igaz — a minthogy igaz! — Arany Jánosnak szép szava, hogy „egy élet e táncz, melyben lélek a dal“: akkor az is igaz, hogy a magyar táncz nyelve egy hervadhatatlan, sokszínű bokréta, melyet a legválogatottabb kifejezések virágaiból kötött össze nemzetünk géniusa.

DR. RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN.

Még egy élő képző, melyről keveset tud az irodalom.

A Nyr. I. 3. füzetében ez van a *kérdések* között (149. l.): „Az igéből képzett főneveket, pl. „hajtás“, használja-e a nép tulajdonságjelölő attributum gyanánt, pl. „hajtású“, objectív viszonyban, tehát nem „olyan, a ki hajt“, hanem „olyan, a kit hajtanak“ jelentésben; pl. Jó *hajtású* ló. Könnyű *meghágású* hegy. Nehéz *hordású* gyermek. Könnyű *lövésű* állat? A megfigyelők ne téveszszék ez esetet össze azzal, melyben a határozott (*ló*) subjectív viszonyban áll (*tartású, járású, állású*). Az előbbi példában (*jó hajtású ló*) azt kérdezzük: „Kit hajtunk? a lovat“; az utóbbiban (*jó járású ló*): „Ki jár? a ló.“

E kérdésre három felelet érkezett: Krizától, Káplány Józseftől, Varga Jánostól.

Kriza ezt írja (4. füz. 200. l.): „Az objectív értelmű igéből képzett főneveket használják a székelyek attributum gyanánt, pl. könnyű *szántású, kapálású* föld; erős *szorítású* vagy *szorítós* villanyel (mely nem fekszi meg a dolgozó markát, hanem kifordul belőle a rendes tartásból más irányba s azért szorítva kell tartani dolgozóskor); jó vagy rossz *szabású* köntös. De nem mondják: *nehéz hajtású* ló, hanem: *nehéz hajtó* vagy csak *hajtós*, nagy vagy nehéz vagy kicsi *hágójú* hegy (meredek vagy törpe emelkedésű); nehéz *hordozó* (nehezen hordozható) gyermek, könnyű vagy nehéz *lövő* (könnyen

vagy nehezen lóhető) vad, *suhogós* (nem könnyű *suhogású*) vessző. Jó *járású ló* helyett azt is mondja a székely: jó *járatú*, friss *járatú*, rest *járatú* marha stb.⁴

Káplány válasza ez (5. füz. 247. l.): „Leginkább a mezei munkások körében hallható, kik lovaik, marháik s egyéb eszközeik jó, vagy rosszaságának kifejezésére használják. P. o. *Könnyű fogású* vagy *suhintású* bot. Jó *csavarású gúzs*. *Nehéz zárású lakat*. Jó *vágású* vagy *könnyű hasítású fa*.“

Végre Varga ezt feleli (6. füz. 296. l.): „Szeged vidékén közönségesen használják e kifejezést. Könnyű *járású* csizma (a melyben könnyen lehet lépni s nem töri a lábat), jó *hordású* kaput, vagy mándli stb.“

Bizony, a Nyr. kérdése egy kissé naiv s a népnyelvben való járatlanságról tanuskodik, ha csak az nem volt vele a célja, hogy azt, a mit úgy is tud, különböző vidékekről kapott adatokkal igazoltassa. De a feleletek is korántsem kielégítőek. Ezekkel aztán szépen el is aludt a dolog s tudj' Isten, meddig aludnék, ha fel nem kelteném.

Mármost én teszem meg a kérdést, de nem mástól várom rá a feleletet. Kikapom a többi közül Krizának ezt a példáját: „jó *járású ló*“, mely helyett szerinte ezt is mond a székely: „jó *járatú ló*“. Tehát *járású* és *járatú*. Vajjon mond-e a nép *járású* helyett vagy mellett *járatú*-t más vidéken is? Emez alak használata csak ez egy esetre szorítkozik-e, vagy többre is? Minthogy *jár* intransitívum, képez-e a népnyelv *transzitiv* igékből is effele jelzőket?

Az ily képzésű jelzők (*járatú*) épen nem ritkák a népnyelvben; s nemcsak intransitív igékből képezi őket, mint pl. könnyű *járatú* kocsi, jó *fövetű* lencse, rossz *ázatú* bőr stb., hanem transzitivokból is, sőt emezek, legalább Dunántúl, számosabban vannak. Az *ás-u*, *és-ü* és az *at-u*, *et-ü* közt különbséget is érez a finom nyelvérték; mert pl. jó *járású ló* = a melynek jó *járása* van; jó *járatú ló* = a mely jól *jár*. Velejében egy ugyan ez a kettő, de emitt inkább az *igei fogalom* üt elő, a cselekvés. Ez a különbség kivált akkor érzik, ha az *ú-ü* képző oly *at-et* képzőjű főnevekhez járul, melyek önállóan vagy nem, vagy *már** nem használatnak. Pl. könnyű *ásatú* föld = melyet könnyű *ásni*, de *ás-at* főnév nincs, nem is mondjuk: ennek a földnek könnyű az *ásata*, hanem *ásása*. Sőt ha van is ily *at-et* képzőjű főnév, mint pl. *gyujt-at* (gyertyagyujtat), ebben: „nehéz *gyujtatú* forgács“ a jelző nem a „gyujtat“-ból lett, vagyis: nem oly forgács, melynek a *gyujtata* nehéz, hanem = melyet nehéz *meggyujtani*. Azért is az a szabály, hogy az *ú-ü* képző mindig jelzős főnevekhez járul, itt csak forma szerint van érvényben. Íme, oda jutottunk, hogy itt nem *két* képző van, hanem kettőből összeforradt *egy*. Nem: *ás+at+á*, hanem: *ás+atú*. Méltán beszélhetünk tehát *atú-etü* képzőről, mely szépen kezet foghat a *tányi-tényi*-vel, melyben a *t* tulajdonkép szintén deverbális képző.

Közlök már most egy csomó *atú-etü* képzős szót, melyeket a

* A régi nyelvben, a mint tudjuk, jobban virágzott az *at-et* deverbális képző, mint az *ás-és*. Pl. szület-*et*, kinz-*at*, pusztul-*at* stb.

néptől (nagyrészt a dunántúlitól) hallottam s csak úgy nem magam koholtam, mint a *tányi-tényi*-eket. Mind e példákban a jelző és jelzett közt — mintegy válaszul a Nyr. kérdésére — „objectív viszony“ van, azaz, az *atú-etű* képző *tárgyas* (transzitiv) igékhez függed.

Jó, rossz *szivatú* (dohány). Nehéz *töretű* (kender, dió, kő, gyp). Nehéz *munkálatú* (agyagos föld). Nehéz *nyomtatú* (búza, árpa). Könnyű *ásatú* (föld, homok). Nehéz *tilolatú* (kender). Könnyű *szántatú* (föld). Nehéz *emeletű* (sár). Könnyű *huzatú* (kút). Jó *boronálatú* (föld). Jó *terítetű* (murva, kavics). Rossz *irtatú* (bozót, tüske). Nehéz *vágatú* (fa, dohány, jég). Könnyű *nyesetű* (bokor, gypű). Könnyű *nyúzatú* (nyúl, béka). Erős *fujatú* (sip, trombita). Könnyű *mosatú* (ruha). Nehéz *kapálatú* (szikes föld). Rossz *fonatú* (len). Erős *nyüvetű* (kender). Rossz *szövetű* (fonál). Nehéz *rágatú* (mócsing). Nehéz *nyergeletű* (ló). Erős *metszetű* (üveg). Erős *lövetű* (vaddisznó). Könnyű *olvasatú* (öreg betűs biblia). Nehéz *gyalulatú* (csomós deszka). Nehéz *kaszálatú* (fű, gödörben). Nehéz *gyűjtetű* (széna). Nehéz *szeletű* (káposzta). Nehéz *fejetű* (rügös tehén). Nehéz *tipratú* (kender, érdes szállú). Nehéz *szóratú* (polyvás mag). Nehéz *varratú* (derék). Rossz *vasalatú* (fodros szoknya, ing). Nehéz *gyűjtatú* (mécs, nedves forgács). Jó *pipálatú* (kajdacs dohány). Rossz *fúratú* (fa). Nehéz *örletű* (gabona). Nehéz *csépletű* (roz). Könnyű *foltozatú* (puha bőru cipő). Nehéz *nyíretű* (birka). Nehéz *tolatú* (talicska). Nehéz *hajtatú* (masina). Könnyű *nyujtatú* (tészta). Nehéz *sodratú* (czérna). Új *veretű* (péNZ). Tavali *veretű* (forintos). Nehéz *reszeletű* (torma). Erős *fordítatú* (föld). Könnyű *morzsolatú* vagy *zuzatú* (kukoricza). Erős *mászatú* (hegy). Nehéz *tüzetű* (ruha). Keserves *fejetű* (kő). Nehéz *söpretű* (konyha). Rossz *markolatú* (kaszanyél). Nehéz *masímlatú* (búza). Nehéz *hámozatú* (krumpli). Nehéz *töltetű* (puska, kukoricza). Nehéz *fosztatú* vagy *köpesztetű* (kukoricza). Könnyű *szabatú* (ing). Nehéz *patkolatú* (ló). Rossz *metszetű* (bőr). Könnyű *valkolatú* (bőr). Nehéz *kerítetű* (talp). Nehéz *gyuratú* (tészta). Nehéz *veretű* (nád). Nehéz *oltatú* (mész). Rossz *fűtetű* (kemencze). Nehéz *köpületű* (tejfél). Nehéz *fogatú* (róka). Nehéz *főzetű* (bab). Nehéz *kantárvatú* (paripa). Könnyű *szegetű* (keszkenő). Kinos *tömetű* (lúd). Nehéz *bujtatú* (szőlővessző). Nehéz *meretű* (kút). Nehezebb *vetetű* (a zab, mint a búza). Bajos *tisztítatú* (kócos bőru csizma). Nehéz *fejeletű* (kérges szárú csizma). Nehéz *sikálatú* (padló). Könnyű *kenetű* (vaj). Nehéz *gyomlálatú* (taraczk). Könnyű *rázatú* (fa, szeder). Nehéz *dagasztatú* (kenyértészta). Nehéz *préseletű* (szőlő). Nehéz *sulykolatú* (kender) stb.

Hadd kísérjük e gazdag példalajstromot egypár oly megjegyzéssel, melyek az *atú-etű*-s szerkezet mivoltát és használatát jobban megértetik.

1. Ki-ki látja, hogy az *atu-etű* képzős szók (mint általában az *ú-ű*-képzősek) soha sincsenek valamely tulajdonságjelző nélkül; de egyúttal azt is, hogy e jelzők száma nagyon korlátozott, s jörendin ezekre szorítkozik: *nehéz*, *könnyű*, vagy a mi ezekkel rokon értelmű. Nem mond hát a nép pl. ezt: „szép varratú ruha“, mert ez átalakítva ennyit tenne: „oly ruha, melyet varrni szép“, a minek pedig nincs helyes értelme.

2. Látnivaló továbbá, hogy az *atú-etű* képző mindig concrét cselekvést jelentő igékhez függesztetik. Sohase hallani (legalább én nem hallottam) a néptől ilyet: „a csúfság nehéz *felejtetű*“, bár szépen át lehet idomítani ezzé: „oly csúfság, melyet nehéz *felejteni*“.

3. Az *atú etű* képző sohase járul, a mint látjuk, *igekötős* igéhez, de ez vagy amaz igekötő fogalma benne rejlik a kifejezésben s ki is érzeni belőle. Pl. nehéz *nyergeletű* ló = melyet nehéz *megnyergelni*. De már ebből: „könnyű *huzatú* óra“ nem érthető ki ez: „melyet könnyű *felhúzni*“. Ezért is, ha nem hiba, de merészség, hogy egy régi cikkemben ezt írom: „könnyebb *kiejtetűvé* görgeti“ (e helyett: *kiejtésűvé*). Nem mond ennek ellent s más ez: „jó *felfogású* gyermek“, „szűk *bejáratú* ház“, mert ennyit jelentenek: *felfogása* jó, *bejárata* szűk. Tehát nem tartoznak ide.

4. Igazam van, midőn az *atú-etű* képzőről azt mondom, hogy „*keveset tud róla az irodalom*“. Régi képző biz ez, de *új*, mert fel kellett fedezni. Az irodalmi nyelvben csak egy-két ily képzőjű szó fanyalog észrevétlen, pl. nehéz vagy könnyű *emésztetű*. Nyelvkönyveink se tudnak róla. Simonyi Tüzetes Nyelvtanában egyetlenegy sincs. A Nyr.-ben csak kettőt találtam a néptől feljegyezve: „Beh rossz *csinálátú* ez az eke!“ (II. 230. l.), és: „Már a búza úgy szok tenni, nehéz *vetetű*, könnyed *nyeletű*: nehéz a munkája, de hamar el lehet költeni“ (XVIII. 42. l.). S ha még megemlítem azt az ismeretes obscoen adomát, melyben szintén előfordul egy ily képzős szó („az én leányaim mind könnyű . . . stb.“), jóformán kimerítettem e szerkezet irodalmi s köznyelvi divatát.

5 De igazam van végre abban, hogy nemcsak özöne van a népnyelvben az *atú-etű*-s képzéseknek, hanem hogy ez a képző *él* és folyton produkál. Bizonyítja ezt a közlöttem sok példa, melyeket a nép beszédének gondos megfigyelője százakra szaporíthat, de főkép az, hogy egy-egy efféle kifejezés mily könnyen megszületik alkalomszerűleg is a nép ajkán. Hallottam egy öreg asszonytól ezt: „semmire se *használatú* leány“ (= a kit semmire sem lehet használni), a mit tán se előtte se utána senki se mondott. Hallottam ezt is: „jó *ítatú* borocska“, sőt így is: „jó *ihatú*“. Amabban kettős a deverbális képző (v. ö. nagy *ítu*), melyre hatással lehetett ez is: *ítatja* magát; emebben nem potentialis képző van (hat-het), hanem a *h* hiatus-töltő: *ivatu-iatu-ihatu* (mint: mives-mies-mihes).

Avval a jogos felszólítással s jó tanácsccsal fejezem be cikketemet, hogy juttasson külön helyet ennek a termékeny képzőnek a nyelvten, s fogja pártul az irodalom is, mert hasznát látja. Nem mondhatnám-e pl., hogy „Petőfi Örültje nehéz *szaválatú* költemény“, vagy; „Goethe nehezebb *fordítatú*, mint Schiller“, s hogy ez a folyóirat se — könnyű *szerkesztetű*?

LEHR ALBERT.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

II.

Halászó tanya. 1609. Az Dunán vgyan azon hatarban egy igen jó *halazo Tanya* vagjon. (N. R. A. 405 : 1.)

Hamuszinű. 1574. Item keth *hamuzjñw* kamoka wankoshaynak walo (N. R. A. 764 : 3.)

Iktatás levél. 1576. Zepessy joszagrul valo donatio leuel es *iktatas leuel.* — Zyget-fele ioszagnak donatioy es *iktatas leueley.* (N. R. A. 621 : 1.)

Imes (himes?). 1506. Ibidem terras arabiles ad *Ymes* habent divisas. (DI. 37005.)

Inguj. 1580. Tria brachialia vulgo *Ingh vj.* — Vnum Brachiale vulgo *Ingh-vy* (N. R. A. 818 : 22.)

Iskolai-marha. 1576. Thowabba kéth ladaban wasyon oskolay Zerzam, kenywek michodak, *oskolay marha*, a my abban wasyon es ky tetszyk . . . (N. R. A. 621 : 1.)

Iskolai szerszám. 1576. Thowabba keth ladaban wasyon *oskolaj zerzam* kenywek, michodak . . . (N. R. A. 621 : 1.)

Kanczás barát = buja barát 1508. Quod esset hospes latronum, raptorum et quod esset lascivus dicentes *kanczas barath.* (DI. 21890.)

Kenyértartó láda. 1584. Ittem egy *kenyer thartho lada*, ismeg kett kis ladaczka (N. R. A. 672 : 30.)

Képes kárpit. 1551. Tres aureas karpyth simulcum aliis culcitris effigiatís wigo *kepes karpythokat* . . . domine Anne Thurzo legasset (N. R. A. 413 : 45.)

Királyszin. 1619. Egi *kirali szin* attlacz szoknia. (N. R. A. 771 : 34.)

Kistaraczk. 1526. Vnam pixidem *Kjys-Tharazk* dictam . . . (DI. 24179.)

Koronka. 1612. Neig (négy) geongios *koronka*, három boglaros az negiedik tizta geongios. Egi aranibol uert *koronka* gieman-tokkal rubintokkal giongiöckel rakot. — 1620. Mas kisebb aranibul vert *koronka* smaraghdokkal es apro giongiöckel rakot. (N. R. A. 771 : 34 és 35.)

Közösleg. 1576. Egy ezüst mosdo medencze, kyben belől *közösleg* emberfeyek wadnak aranyazwan, attyam czymere rayta werös tokban wagyon. Egy ezüst mosda kynek *kezesleg* aranyas az oldala es partaŷa verös tokban wagyon. (N. R. A. 621 : 1.)

Kulcsos-csap. 1655. Alá menvén az pinczében, az mely hordó bort . . . . . szorgalmatossan be pöczétellye és pöczét alatt tarcza *kulcsos czappal.* (Orsz. Lltár. Nádasdy utasítások I. kötet.)

Kurta-palást. 1576. Egy kék *kurtha palast* lengyel modra. (N. R. A. 621 : 1.)

Lábas-csésze. 1667. Egy *labas csesze* aranyos. (N. R. A. 762 : 19.)

Lábas sötartó. 1576. Egy dupla ezüst es *labas sotartha* (N. R. A. 621 : 1.)

Lábas szekrény. 1588. Egy eöreg *labas zekreni*, az marhak azon zekrenben vannak. (N. R. A. 1576 : 23.)

Maroklat (Markolat). 1576. Egy ezüst aranyas hansar az *maroklattya* elefanthfogh. (N. R. A. 621 : 1.)

Menedék-level. 1576. Draskowyth pyspek ados leueley. Es egyeb fele sok ados leuelek, *menedek-leuelek.* (N. R. A. 621 : 1.)

Mosdó szerszám. 1573. Az en leaniomnak Annanak kyualt-keppen hagiok, egy esüst medencziet es esüst korsot, kiket *mosdo zezammak* hynak. (N. R. A. 764 : 4.)

Mostoha anya. 1576. *Mastoha anyamwal* walo szerződés leuel. (N. R. A. 621 : 1.)

Narancs szín. 1619. Mas nyari kis suba *narancs szín* (N. R. A. 771 : 34) — 1620. Mas nyari kis suba *narancz szín* buitos barsonnal bellett. (U. o. 35.)

Narancsszínű 1588. Egi *narancz zin* dupla tafota zoknia, fenes peremel hant. (N. R. A. 1576 : 23.) 1589. Item ahoz wettem *Nyarancz zyneo* pasamath eg wegeth fl. 6. (N. R. A. 672 : 31.)

Nyest-gerezna. 1579. Item egi oo *nest gerezna.* (N. R. A. 1606 : 10.)

Nyoszolyó-leány. 1588. Arani giwrw negi, Anna azzonnak, nozolio azzonnak, *nozolio leannak.* (N. R. A. 1576 : 23.)

Orcza-takaró. 1588. Eöt *orcha takaro*, homlok elesteöl. (N. R. A. 1576 : 23.)

Pacsmag. 1576. Egy verös *pacsmagh* (N. R. A. 621 : 1.)

Párducz-bőr. 1579. Item azon boltba melibe az ladak vadnak, wagon az rudon egi paplan es egi *Pardusz beor* (N. R. A. 1606 : 10.)

Publikán-toll. 1576. Egy feyer bokor gem tol, *puplican tollal* zjfralth. (N. R. A. 621 : 1.)

Rácztafota. 1576. Keth verös *Racz tafotha.* Egy vegh sarga *Racz tafota* N. R. A. 621 : 1.)

Ránczos-ingváll. 1588. Tizenegi *Ranchos Inqual*, harmanak giöngiös az fodra. (N. R. A. 1576 : 23.)

Reczés-ingváll. 1588. Három aranyas *Reches Inqual*. (N. R. A. 1576 : 23.)

Reteszes lakat. 1576. Egy öregh fjas lada . . . kin chak *retezes lakath* wagyon. (N. R. A. 621 : 1.)

Rubint színü. 1576. Egy zederyes barsony w; zöld, zederyes zomanchos aranyas függw gomb rayta, abban nyolcz *Rubintzjnew* kw . . . (N. R. A. 621 : 1.)

Slogos szoknya. 1521. Aliam vestem de Athlasio deaurato factam wlgo *Slogos zoknya* dictam. (DI. 34317.)

Spanyol-haczuka. 1580. Vna vilissima talaris, feketehe Barson *spanyol haczoka* heölgyel belleth. (N. R. A. 818 : 22.)

Spanyol-köntös. 1579. Ittem egi azzoni embernek valo fekete barsoni *Spaniol keonteos* heolgiel bellet. (N. R. A. 1606 : 10.)

Suba-gallér. 1619. Egi *suba galler* giongios, szederjes barsoni subara valo. (N. R. A. 771 : 34.)

Számadó szolga. 1576. Jo Georgy Captalanban keteth leuele, hogy wgy lakyk az ioszagban, mint *Zamado zolgam*. (N. R. A. 621 : 1.)

Szaratlan gomb. 1576. Item tyz ruhara walo fekete *szaratlan gombok* — Tizenegy ruhara valo *szaratlan feyer gomb* tizennyolczasawal. (N. R. A. 621 : 1.)

Szarú-kalán. 1587. Esmegh egi *zarw kalan*. (N. R. A. 1690 : 40.)

Szarú-pohár. 1587. Item egi ezwst aranyazoth *zarw pohar* (N. R. A. 1690 : 40.)

Szerződés-level. 1576. Mastoha anyamwal walo *szerződés leuel*. (N. R. A. 621 : 1.)

Szoknya-derék. 1580. Vna vilis et attrita coloris aurei wlgo vonth arani *zoknya deryk* . . . (N. R. A. 818 : 22.)

Szopóka. 1580. Decimo tercio. Vnum argenteum instrumentum *Bokali* deauratum lapidibus ex genere *gamahath* enato circumductum suggillacrum habens wlgo *zopokaya* vagon (N. R. A. 621 : 1.)

Tabla gyémánt. 1551. Est in scatula in qua monilia sunt locata vnus anulus cum lapide *tabla gemanth* valoris flor. centum (N. R. A. 419 : 45.) — 1580. Octauo. Vnus annulus aureus, qui continet in se *tabla gemanth*. (N. R. A. 818 : 22.) — Decimo tercio. Vnus paruus annulus aureus instar formam serpentis in cuius capite pusillulus lapis ex genere *tabla gemanth* habetur. (N. R. A. 818 : 22.)

Talpas nadrág. 1576. Egy skarlat *talpas nadragh* (N. R. A. 621 : 1.)

Tekertnyelű kalán. 1587. Item vagion harmyncz ezwth *tekerth nyelv kalán.* (N. R. A. 1690 : 40.)

Tengerszin. 1619. Egi *tenger szín* attlacz szoknya (N. R. A. 771 : 34.)

Test színü (tafota). 1551. Item vestes puellarum pedissequarum *testhzyiny* thaffota veluto nigro ornatas lego aequaliter iisdem filiabus meis. (N. R. A. 419 : 45.)

Torkos him. 1580. Alterum auratum gutturale aranyas *torkos hym.* (N. R. A. 818 : 2.)

Tündöklő tafota. 1579. Ittem egi weoreos kamoka felseoruha zederyes *tündekleo tafotauaal* bellet. (N. R. A. 1606 : 10.)

Tüzés. 1580. Vnum stigmatum hwtturale aranyos hym *tor-kostwl Tüzyssel* (N. R. A. 818 : 22.)

Vert-selyem (zsinór) 1576. Egy vegh verös *vert selem* sinor, ruhara valo. Egy vegh zöld *verth selem* synor, ruhara walo. (N. R. A. 621 : 1.)

IVÁNYI BÉLA.

*

Valál. E régi kihalt szavunk, mint ismeretes, a XV. és XVI. században 1. birtokot, 2. falut, községet, vagyis köznépet is jelentett. Az itt közlendő két adat is az utóbbi jelentéssel áll kapcsolatban. Török Bernát 1557 márczius 25-én ezt írja a nádornak: „ma reggel korán ide *béhvátám mind az valalt, kik ez városban laknak és igaz törvény szerint végére mentem!*“ Ugyanez a Török Bernát valamivel később egy teherbe ejtett szolgálóleány ügyét jelenti a nádornak „Az *biró — írja — az egész valalt begyűjti, énis nemes ember gyermekit, kapunállókat küldék oda az napra* (t. i. a törvéynapra). Az *biró* mind az *egész valalt* megesküdteti“. Erre aztán kimondják az ítéletet. A vádlott Nagy Jánosra, a ki a szolgáló leányt teherbe ejtette, a valál a következő ítéletet mondta: „az ű hites felesége harmad ezten nap* *fejét vegye, és ha az felesége neki fejét nem vennéje, tehát Nagy János az ű hites feleséginek fejét vegye, mert jól tudta, hogy az szolgáló leánynyal latorkodott volt*“. A házasfelek közül azonban egyik sem akarta a másikat lefejezni, azért tehát mindkettejüket pénzbírságra ítélték azzal a kötelezettséggel, hogy „*Nagy János az egész valalt megkövesse és az valal is megbocsásson neki!*“ (Orsz. levélt.)

TAKÁTS SÁNDOR.

*

Laskai Ozsvát három glosszája. Temesvári Pelbárt jeles tanítványa és négy könyvből álló theologiai encyclopaediájának, az „Aureum Rosarium“-nak (Hagenau 1503, 1504, 1507 és 1508), mely a mesternek 1504-ben bekövetkezett halálakor csonkán maradt, folytatója és befejezője, abban is követte nagy elődjét, hogy prédikációinak latin vázлатаiba itt-ott egy-egy magyar szót is elegyít, mint azt e kor német, franczia, angol és olasz egyházi szónokai is elég sűrűn

* Mához három hétre.

Szerk.

teszik a maguk anyanyelvének szavaival. Laskainak egyik beszédgyűjteményében, a *Quadragesimale Bigae Salutis*-ban, melynek négy kiadása ismeretes (Hagenau 1498, 1501, 1506, 1515), tárgyánál fogva kivált a különféle babonákról szóló VIII. Sermo érdemel hagyománytörténeti szempontból figyelmet. A beszéd menete ugyan nagyjában Nider János Praeceptoriumát követi, de néhol a magyar szerző önálló megfigyeléseit és tapasztalatait is közbeszövi az egyes babonák ismertetésénél, s ennyiben magyarországi népszokásaink- és népbabonáinknak is egyik legrégebb tanuvallomása. Ezen babonák ismertetése közben fordul elő a három alábbi magyar szó, a melyek a Biga Salutis e kötetének legrégebb kiadása keltével (1498) legalább is a XV. század végső éveibe tehetők, tehát körülbelül a Temesvári Pelbárt magyar glosszáival egyidősek. (Ezeket SZILÁDY ÁRON jegyezte ki Pelbárttól szóló jeles monographiájában. Budapest. 1880. 67—73. l.) Laskai Ozsvát többi beszédgyűjteményeinek gondos átvizsgálása talán még gyarapítani fogja e néhány régi szavunkat. Alábbi idézeteimben a birtokomban lévő 1501. évi hagenau kiadásra (SZABÓ-HELLEBRANT, Régi Magyar Könyvtár III. 1. 89 sz.) hivatkozom.

1. Sermo VIII. x: Tertio queritur Utrum *malefici* (vulgo *bijweffek*) possint veraciter suis maleficijs hominibus nocere?

2. U. o. y: Sexta species superstitionis dicitur *carminantia*, i. e. diuinatio per *carminiacos*. *Carminatores* siue *carminatrices* sunt vulgo *bajolas*: qui per verba conantur tollere maleficium, vel aliquos reducere ad sanitatem.

3. U. o. alább: Circa hoc queritur Utrum *fascinationes* (vulgo *yghezes*) habeant efficaciam a vetulis in puero?

E három szó közül az elsőre a Nyelvtört. Szót. (*büvös* = incantator alatt, *byes* alakban) a Virginia-codex 5. lapjáról idézi a legrégebb alakot. A második Laskainál tévesen került a *carminatores* és *carminatrices* (a. m. *bájolók*) közé; helyesen az előbb álló *carminantia*, i. e. *divinatio per carminiacos* mellé való volna. (Mellesleg jegyzem meg, hogy a *carminantia* és *carminiacus*, *carminator* és *carminatrix* szavak a BARTAL-féle Magyarországi Latin-ság Szótára pótlandói közé is felveendők. Ducange-nál sincsenek meg. Pelbárt és Laskai műveinek gondosabb kiírása útján e mű még igen sok szóval lenne gyarapítható. Pelbárt csak nagyon hiányosan van, Laskai pedig egyáltalában nincs benne feldolgozva.) A *bájolás* szóra a NySz.-ban a Jordánszky-codex 920. lapjáról van idézve a legrégebb adat. De kevéssel alább, a *bájoló* szó alatt a Döbrentei-codex 116. lapjáról is idézi a szótár. Az *igézés*-re pedig egyáltalán nincs codexbeli tanúság; a legrégebb adat Calepinusból való.

KATONA LAJOS.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

VIII.

1. **Nyers-nyakas.** „Az Elv. Alk.“ II. énekében ezt mondja Rák Bende magáról:

„ — utánzám Fercsit, a hajdút,
A ki az udvarban botozott szép ünnepiséggel
Nyers-nyakas embereket, kik apámat nem süvegelték.“

Ez a hely mintha Ludas Matyi reminiscenciája volna. Matyi a döbrögi vásáron árulja libáit.

„A mint Döbrögi úr ekkor sétála alá s fel,
A mi Matyink és a szép húsz liba tüne szemébe,
Annyival inkább, mert minden süvegelte személyét,
Csak Matyinak volt fenn egyedül a főrevalója.
Kérdi az úr: ki ezen lúdak gazdája? *Magam la!*
Így szólott nagy *nyers nyakason* Matyi. — Ejnye gazember!
Nem tudod, itt ki az úr? majd emberségre tanítlak!
Hol vagyon a süveged? mi ezen lúdaknak az ára?
Bényomván süvegét s megrázintván kaczagányát:
Három márvás, úgymond, párja az ilyen-amolyan!
Kérdi az úr: id'adod fele árán? — Ó biz' az apja
Lelkének sem alább párját egy kurta forintnál.“

A ludakat erre elveteti tőle Döbrögi s „ötvent vágat“ rá.

Hogy Aranynek L. M. foroghatott elméjében, azt nemcsak a helyzet, hanem a kifejezések egyezése is valószínűvé teszi: úr — jobbágy — nemsüvegelés — botozás. De kiváltképp ez a szó: *nyers nyakas*. (Meggjegyzendő, hogy a L. M. nyelve egyébként is hatással volt az Aranyéra.)

Álljunk meg ennél a kettős szónál, mely, azt hiszem, magyarázatra szorul. Hogy nem véletlen kerültek egymás mellé, azt egyrészt az összekapcsoló kötőjel bizonyítja (Aranyánál), s a határozó ily alakja: „nyers nyakason“, nem: *nyersen nyakason* (L. M.-ban); másrészt az, hogy álliterálnak: *nyers nyakas*, mint *piros pozsgás, tenyeres talpas*. Tehát alliteráló ikerszó, melynek azonban, mint ilyennek, semmi nyoma sincs a szótárakban. A Nysz.-ban előfordul ugyan részint a „nyers“, részint a „nyakas“ czímszó alatt, de a nélkül, hogy a szerkesztő sejtene vagy sejtetné az összetartozásukat. Comenius Januá-jából ezt idézi: „Egészségben maradsz és *nyers, nyakas*, friss erőben lész.“ A birtokomban lévő egyik löcsei kiadás szerint (1724) így van ez a hely: „*nyers (nyakas, friss) erőben lessz*“, mely fordítása ennek a latinnak: (valebis et) *vigebis*. Ebben *nyakas* synonymja a *nyers*-nek, azért van paranthesisben a „friss“-el együtt. A másik példa Rimaiból ez: „Erős és *nyers nyakkal* olyan vagy, mint repedt ércz“. A harmadik egy 1698-iki könyvből

ez: „Még az erős Hercules sem elégséges két magához hasonló *nyers nyakasknak* megfelelni“. Mindezekben „vívidus“, „vegetus“, „alacer“, „munter“, „rüstig“, „jung“ értelmet tulajdonít neki (a „nyers“-nek) a NySz. (vö. „nyakas“). De jól belenézve, azt vesszük ki e példákából, hogy 1. a *nyers, nyakas* fogalmának magva a *testi erő* és szívósság, 2. csak a harmadik példabeli „nyers nyakas“ compositum, vagy hajlik a compositum felé s érezteti az egybevalóságát.

Ha ez ikerszónak az újabb irodalomban és a népnyelvben való használatát vizsgáljuk, nem lehet észre nem vennünk, hogy *jelentése tetemesen megváltozott*. Kiveszett belőle az *erő*, legalább a „testi“ erő fogalma. Vegyük sorba, a mik eszembe jutnak.

1. Dugonics Példabeszédei-ben (II. r. 29. szak.) a „Nyakasok“ gyűjtőczim alatt találjuk ezt is: *nyers nyakas*. Már a társaság, melyben van, mutatja, hogy értelme = a ki *nem enged*. Synonymjai, ugyancsak Dugonicsnál: makacs, fejes, akaratos, átalkodott stb. Fő itt nem „nyers“, hanem „nyakas“ (*pervicax, hartnäckig*). „Nyers“ csak fokozza a „nyakast“, mintha volna = nagy nyakas, szörnyű nyakas.

2. Budai Ferencz Lex. I. 294. l. ezt írja: „Ehhez a Veránczhoz egy olaszországi jötehetségű ember jó barátja a maga fiát elküldötte tapasztalás és a magyar nyelv megtanulása kedvéért. Hogy ez az ifjú a magyarok közt *pallérozódhasson*, Veráncz arra kérte Battháni Orbánt, hogy azt a maga udvarában lévő sok nemes magyar ifjak és úrfiak közé vegye be, hogy ott annak olasz *nyers nyakassága* törődjön és a *szabad száján való járástól* elszokjon stb.“ Látnivaló, hogy itt „*nyers nyakasság*“ = pallérozatlanság, bárdolatlanság, műveletlenség, zabolatlanság, természeti vad erkölcs. Tehát a fő benne a *nyers* = *rudis, incultus* (ungeschliffen).

3. Ludas Matyiban (I. fent) a „nyers nyakasság“ a tiszteletlen magaviseletben, jelesül a *feleletben* van, mely vakmerő, hetyke, negédes. [*Én helyett magam la!*] Itt tehát „nyers nyakas“ a jobbágyi köteles külső tisztelet meg nem adását jelenti.

4. Aranynál „A szegény jobbágy“-ban is előfordul ez a kifejezés. A „kajla sőrével“ csak alig vánszorgó jobbágyra a szemközt jövő úri hintó dolyfős kocsisa így kiált csúfolódva:

„Földi, a kerékagy siratja a hájat!
Kár volt annak árát a csapszéken hagyni,
Szegény tengelyedet siralomnak adni.“

mire ezt feleli a jobbágy:

„Hej! biz a háj árát nem koresma nyelte el,
A mi volt körülöm, egy kevés zsiradék,
Gyors hintóitokra mind felkenegetek.
De a hintó népe nem hallotta e szót:
Szegény ember! és ez így talán jobb is volt,
Másképp ki áll jót, hogy e gyámságos kezek
Nyers-nyakasságodért meg nem fenyitének.“

A „nyers-nyakasság“ itt is a feleletben van, mely nem tiszteletlen, se nem durva ugyan, hanem inkább bánatos, keserű; de *annak venné* a megalázkodást követelő zsarnok földesúr az igazság bátor kimondását is.

Ha már most a mai népnyelvet nézzük, kétségtelen, hogy *nyers-nyakas* szinte országoős keletű szó, s így annál érthetlenebb, hogy senkisésem jegyezte föl. A mai irodalomban is teljesen idegen. Mintha a népiesen írók se ismernék. A nép, egyértelműleg, olyanról mondja, a ki „megszegi a nyakát“, a maga akaratján jár, nem enged, s a mit elgondol, azt bátran, keményen, gögösen, nagy hangon ki is mondja akárki előtt, tekintélyt nem ismer, meg nem hunyászkodik; visszaszól, el nem hallgat, felesel, pattog, szembeszáll. Az ilyenekre jegyzik meg: „Ejha, ez osztán *nyers-nyakas* ember! csak meg ne bánja!“ „Mire való az a *nyers-nyakasság*? magadnak ártasz vele“. „Dejszen! *nyers-nyakassággal* nem sokra mén. Utóbb is letörik a szarva.“ Ilyen *nyers-nyakas* ember nem egy fordul meg a faluházán, ott szájkaskodik, úgy hogy a bírónak, jegyzőnek kell keményen rendreutasítani. Az urasági cselédek közt is akad *nyers-nyakas*, a ki az ispánnal is szembe áll, ha igazát érzi. Olykor jó szolgálatot is tesz az ilyen természetű, szókimondó, szabadszájú ember, mert ott is szólni mer, a hol más meghúzza magát. *Nyers-nyakasan* viselték magukat Kont és társai, a velszi bárdok, vagy Petur bán. *Nyers-nyakasan* vágott vissza (1860 körül) az áldott emlékü Pálfi József s^{zi} tanár, midőn az okvetetlenkedő M. kormánybiztosnak ezt dobta a rémülten lapító tanárok előtt: „Tudja meg, nagyságos uram, csunya madár az, a ki a maga fészkebe rutit!“ (N. B.: M. is protestáns volt.) *Nyers-nyakasoknak* mondhatók bizvást a mai renitenskedő vármegyék is, ha igazuk van, ha nincs.

Mindezzel én nemcsak Aranyt magyarázom, hanem azt is akarom, hogy a *nyers-nyakas* szót iktassák be a szótárak, éljen vele az irodalom. Hisz az igazi magyar embernek egyik fő jellemvonása, melyet a kultúra se töröljön el végkép, a — nyersnyakasság!

LEHR ALBERT.

„Oly sok viszály után.“

A viszály szó jelentését mindnyájan ismerjük. *Családi viszály*, *testvérvizzály*, *trónvizzály* mind pereskedést, egyenetlenséget, visszavonást jelentenek Így használja Egressi Béni Hunyadi Lászlójában e szót:

„Meghalt a cselszövő
Eltűnt a rút viszály“ (I. felv. 13. jel.)

Itt is Zwist, Zwietracht, Streitigkeit a jelentése.

Vörösmarty Szózatának 6. szakaszában szintén előfordul a viszály szó.

És annyi balszerencse közt,
Oly sok viszály után
Mégfogyva bár, de törve nem
El nemzet e hazán.

Itt is úgy értettük a *viszályt*, hogy a sok magyar-fogyasztó visszavonást, osztályharczot, pártoskodást emlegeti a költő.

Így is fordították idegen nyelvekre.

Íme: E ad onta di tante calamita e ad onta di tante *discordie*,
(Ford. K.) [valószínűleg Pulszky Teréz]. — Et après tant de désastres,

après tant d'années d'oppression (ford Saint René Taillandier.) — Yet after many a fateful chance And dangers wild and grand Still lives . . . (Ford. Pulszky T.) — Van továbbá három német fordításunk: Inmitten herben Misgeschicks, Nach manchem Schicksalsbrand . . . (Treumund G. ford. 1846). — Doch wenn auch oft im harten Streit An des Verderbens Rand . . . (Pulszky T. 1850). — Und trotz so manchem Schicksalsschlag Davon dies Land erbebt (ford. Moltke Miksa). — Van még néhány szláv nyelvű fordítás is, de ezekkel nem foglalkozhatom.*

Mint látjuk, valamennyi fordítás, ha szószerinti, *viszavonásnak* értette a vizsályt. Treumund Schicksalsbrand-ja pedig nagyon szabad fordítás.

Pedig nagyon valószínű, hogy Vörösmarty itt a *viszály* szót más jelentésében használta.

Van ugyanis e szónak a fönti jelentéseken kívül még más értelme is.

Jókai a Politikai Divatok (1862) cz. regényében két ízben használja a *viszály* szót egészen más jelentéssel, mint a hogy közönsegesen használjuk.

Elmondja Jókai, hogyan esett meg az a baj, hogy Melchior nem tudott találkozni az öreg Lávaynéval, a miből aztán még nagyobb baj keletkezett.

„Hja bizony az a *viszály történt*, hogy Melchior barátunk épen az nap utazott el K. . .-ba, Lávaynéét fölvilágosítani a családi rejtélyről, a mely nap Lávayné K. . .-ból elindult Judittól számot kérni. A két gőzös találkozott is Esztergom alatt, s a mint ilyenkor egyik gőzösről a másikra át szokás tekintgetni, Melchior felismeré a fedélzeten az öreg asszonyságot s a vele bizalmasan beszélgető Fertőyt s mindjárt egy gondolatra kitalálta, hogy Fertőy mi jóban töri a fejét? Sietett is azonnal Almásnál kiszállani a gőzösről s gyors fogatokon vágatni vissza Pestre, a hova azonban épen csak reggelre érkezett meg.

Ha akkor az a veszedelmes rögeszméje nem támad, hogy egy fővárosi orvosnak azon porosan, a hogy a gyors paraszttól elszabadult, nem illik látogatóba menni, még szállásán kaphatta volna az öreg asszonyságot, míg azonban megmosdott és átöltözködött, azalatt Fertőy megelőzte és vitte magával Judit szállására.“**

Ebből aztán feneketlen felfordulás keletkezik. Láthatja mindenki, hogy olyan értelemben vett vizsály, a hogy ma értjük e szót, nem forgott szóban. (De meg nem is mondjuk, hogy vizsály *történik*.)

Szóval a vizsály abban állott, hogy Melchiornak nem sikerült az öreg Lávaynéval találkoznia s mikor már majdnem találkozhattak volna, akkor ugyancsak Melchior rögeszméje miatt új *baj* jött közbe, valóságos *baleset*. És Jókai ezt a *bajt, furcsaságot, kalandszerű viszonyt* *ütságot* nevezi *viszály*nak.

Egy másik helyen meg így beszél:

„Hol járt, miket állt ki? Minő vizsályokon ment keresztül bujdosása közben.“***

* A fenti fordítások, kettő kivételével, a Vasárnapi Ujság 1861. évi 1. számában jelentek meg összegyűjtve. Ott megvannak a szláv nyelvű fordítások is.

** Nemzeti kiadás XVII. kötet 317. l.

*** Nemzeti kiadás XVII. kötet 335. l.

E második példa még világosabban mutatja, hogy Jókai a *viszály* szót itt *viszontagság* jelentésben használta.

A szó két jelentése elég közel áll egymáshoz. *Viszontagság* és *visszavonás*. A ki sok viszontagságon (viszályon) megy át, annak sok *ellenkezéssel, bajjal, viszálykodással* kell vesződnie.

Hogy mily könnyen csaphatott át az egyik jelentés a másikba, mutatja az, hogy a Tájéskötet közlése szerint a *viszontagságot* Kis-Kéren (Abauj) *viszálykodás* jelentéssel használják. Azt mondja: „viszontagságban éltek“. (Nyr. XIX. 330.)

A szó, mint a NyUSz. megmondja, eddigi tudomásunk szerint, Peretsényi Nagy Lászlónál fordul elő először 1806-ban megjelent *Értekezés* című munkájában. A törvénykezés magyar műszavait állította össze ebben a kis füzetben a galsai (Arad vm.) jegyző. A *viszály* szót „controversia“ helyett ajánlja.

A Nyelvtörténeti Szótár ugyan már 1779-ből, Kónyi, Magyar Hadi Románjából idézi: „Az had az *viszaynok* [igy] nem kedves vendége, mert már ettől soknak a szája elége“. De az eredetiben *országoknak* van s nem *viszálynak*. A fenti idézetnek különben sincs semmi értelme.

De van rá erős bizonyítékunk, hogy *Vörösmarty is ismerte a viszály „viszontagság“ jelentését*. Ugyanis a Tudós Társaság magyar és német Zsebszótára (1838), melynek egyik szerkesztője éppen Vörösmarty volt, a *viszályról* ezt mondja: die Zwietracht, Uneinigkeit; *Wiederwärtigkeit*, das Drangsal... *Viszontagság* alatt pedig: die Wiederwärtigkeit.

Vörösmarty Szózatját 1836-ban írta, de csak 1837-ben adta ki Bajza Aurorájában. Ez éppen összeesik a szótár keletkezése idejével.

Régebbi szótáraink mind tudnak a *viszály* e második jelentéséről. Így FOGARASI Zsebszótára (Pest 1848): *viszály*: die Streitigkeit, Zwietracht, *Wiederwärtigkeit*, *viszontagság*: *Wiederwärtigkeit*.

BABOS KÁLMÁN francia és magyar szótára (1864) *viszály*: 1. discorde, dissidence; 2. *contrariété*; *adversité*; *viszontagság*: *contrariété*, *adversité*. — MOLÉ francia-magyar szótára (1865): *adversité* = *viszály*, *baj*. Tehát *viszály* és *baj* rokonértelmű szók.

Még feltünőbb a Pallas francia-magyar szótárában (1892) *adversité* = *balsors*: *viszály*. *Szükség*: *baj*. Itt meg *viszály* és *balsors* a rokonértelmű szók. Innen már csak egy lépés ahhoz, hogy Vörösmarty *balszerencsését* és *viszályát* is azoknak tekinthessük. Végül Ballagi Mór A magyar nyelv teljes szótárában (1872)

viszály: 1. visszavonás, egyenetlenkedés, perpatvar; 2. a. m. *viszontagság*.

Érdekes, hogy újabb szótáraink, mint Simonyi-Balassa, Kelemen Béla szótára, talán éppen adatok hiányában, nem is említik a *viszály* e jelentését.

Pedig Jókai adatai, valamint e szótári bizonyságok kétségtelenül mutatják, hogy a *viszály* „viszontagság“ jelentése megvolt.

A Szózat négy sora sokkal világosabb értelmet kap, ha a *viszály* szót *viszontagság* jelentésében olvassuk.

Mennéi többször olvasom, mindinkább jobban érzem, hogy *gondolatrhythmus*sal van itt dolgunk, hogy a Szózat e sorában a költő a magyar haza tenger sok viszontagságát, baját, balsorsát emlegeti.

Megfelel a szakasz hangjának és valószínűvé teszi az is, hogy a költő maga is akarhatta a szakasz első sorával egybehangzó *gondolatrhythmust*.

DR. FISCHER IZIDOR.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Czintus, czinkus. A MTsz. szerint e tájszavak *jáczi*nt-ot jelentenek. A forrásul megjelölt Nyr. V. 280. lapján egy szeged-vidéki pütkösi játékszövegben ez olvasható:

Hej *czintus*, *czintus*,
Fehér tulipántos!
Hincsetők virágot
A Jézus markába.

Kovács János, a közlő, e czintusra megjegyzi: „Mondják *czinkus*, *czinkus* is; e szavak a *jáczi*nt virágra vonatkoznak, melyet népünk *czintus*-nak nevez“. Mődünkben van bebizonyítani, hogy ez a szegedi különlegesség merőben téves megfigyelésen alapul.

A közlő figyelmét elkerülte, hogy játék-szövegének egy szegedi változata már Ipolyi Magyar mythológiájának 584. l. is megjelent. (I. hagyatékából teljesebb szövegét másodszer kiadta dr. Kiss Áron Magyar gyermekjáték-gyűjt. 452—5.) Itt a játék magyarázatában az olvasható, hogy „a kisebb leányok pütkösd napján délután koszorúval fejükön s egy virágcsomaggal, mit *királyné pálczájának* s különös névvel még *czinkusnak* is hinak, házról-házra járva mennek pütkösdölni.“ Megtudjuk továbbá, hogy a karének befejezése után egyenként kezdtek énekelni s a körben csóvált czinkust mindig átadták annak, a kinek éneke következik stb. Midőn az első leány kezébe vette, ezt a rá vonatkozó verset énekelte el:

Bor, búza és gyümölcs
Földetökben legyen.
Az úr Messiásnak
Kibimbózott ága,
Juda nemzetének
Királyné pálczája,
Király koronája.
Szálljon erre házra
Az isten áldása,
Mikint régenten szállott
Az apostolokra.

A hetedik leánynak pedig ezt kellett elénekelni:

Haj *czinkus*, *czinkus*,
Fehér tulipántos
Öntsetek (hintsetek) virágot
Az isten markába.

Szegeden e versek változatait Kálmány Lajos: Szeged népe, I. 105. és Kovács János: Szeged és népe, 297. szerint még ma is énekelik; de a czinkust már nem hordozzák s nevét a versben *czintus*-ra torzítva szerepeltetik. Ugyanígy szerepel a kecskeméti

játék-szövegben is (Ethnographia, XIII. 357.). A királyné pálczáját a dunántúli pünkösdlők sem ismerik, noha nevének emlékét a vépi (Vas vm.) játék-szöveg refrainje máig is megőrizte:

Jácintos, jácintos,
Tarka tulipányos.

(U. o. XII. 415—6.) Sajtó alatt lévő dunántúli népköltési gyűjteményemben (M. Népkölt. Gyűjt. VIII. köt. Kiadja a Kisfaludy-Társ.) pünkösdi játékaik közt szintén merülnek fel ilyen emlékek. A vitnyédi (Sopron vm.) változat romlott szövege így hangzik:

Aczintus, páczintus,
Tarka tulipányos,
Hintsetek virágot
Az isten fiának.

A balaton-ujlaki (Somogy vm.) még romlottabb:

Ilinkám, pilinkám,
Jácéntos virágom,
Kertben tulipántok
Hintsetek virágot
Az isten fiának.

A szántói (Tolna vm.) már épebb:

Jácintus, jácintus,
Tarka tulipános,
Hintsetek virágot
A kis Jézuskának.

A vásáros-dombói (Baranya vm.) viszont így hangzik:

Jácintus, jácintus,
Kertben tulipántos,
Hintsetek virágot
Az isten leányának.

Íme, a „*jácint*“ tulajdonképpen nem is Szegeden, hanem a *czintus*t egészen mellőlő dunántúli nagy országrészen kísért. És a szegedi „*czintus*“ mégsem „*jácintus*“, hanem *pálcza*, a pünkösdi királyné *czinkus* nevű pálczája. Igen, *pálcza* még annak daczára is, hogy a legrégebb szegedi följegyzés a pünkösdlők *virágsomagját* azonosítja vele.

A *czinkus*, mely Ipolyi 1854-ben kelt megjegyzése szerint már különös neve volt a pálczának, PP. 1708-ki szótára szerint a „sors“ czikkben a. m. „sortes“, vagy „valami jegy, melyet a sorsvetők kivonnak“. A népnyelv szórványosan szintén ebben az értelemben használja, mert a MTsz. adatai szerint sorshuzásnál alkalmazott jegyet (l. Ethnogr. VI. 305.), valamely tárgy átvételét igazoló bárczát, igazolványt, továbbá feszítő hegyes vaseszközt is jelent. A vásárbírók, vásárfelügyelők ugyanitt említett *czinkus-bíró* neve abban a ma már ritka szokásban gyökerezik, hogy az árusok elhelyezkedésének sorrendjét sorsvetés útján, tulajdonjegyes, számozott, vagy betűkkel ellátott czinkusokkal állapították meg. (Vö. „Rovás és rovásírás“ cz. művem 124. l.). Mivel ennél több közkezen forgó adalék, tudommal, eddig nem állott rendelkezésünkre, örömmel kell fogadnunk azt az új oklevéltári anyagot, a melyet Tagányi Károly közvetítésével dr. Herrmann Antal közölt az Ethnogr. XV. 156–8. lapjain. Ez a közlés

hozza tudomásunkra, hogy a XVIII. század végén még az adószedésnél használt és hivatalosan nyilvántartott *rovás-pálczákat* is czinkusoknak nevezték. Így aztán nyilvánvalóvá lesz, hogy a királyné pálczáját azért nevezték régebben czinkusnak, mivel a közhasználatban lévő rovás-pálczákhoz hasonlított.

A magyar pünkösddöléssel rokon külföldi népszokások leírásában gyakran előfordul az a megjegyzés, hogy a pünkösdi, vagy májusi királyné egy lehántott virágos pálczát tart. A lehántott s többnyire szögletesre ki is faragott magyar czinkus a pünkösdi királyné kezében szintén virágosan szerepelt. Ezért énekelték hozzá, hogy „haj czinkus, czinkus, *fehér tulipános, tarka tulipános.*“ Mikor aztán a czinkust az adókönyv feledésbe merítette, értelmetlenné vált neve is torzulni kezdett. Az ilyen holt anyagot a nép naiv etymologizálással szokta új életre gerjeszteni. Mivel ezt a műveletet itt az értelmetlenségre rimelő tulipán, sőt a pálczán lévő egész „virágcsomag“ is irányította, a *czinkus*-ból lett *czintus, áczintus, páczintus, jáczintus*. Szóval Szeged vidékén csak etymologizálni kezdtek; de a *jáčzintus*-ból nem csináltak *czintust*, mint a hogyan Londonban csináltak az *omnibus*-ból — *bust*.*

DR. SEBESTYÉN GYULA.

Mindenüket eladnak. K. A. úrtól ezt a levelet kaptuk: „Engedjék meg, hogy nyelvi kérdésben Önökhöz, mint a legilletéke-sebb fórumhoz folyamodjak.

Minap egy társaságban egy családról volt szó, melyre az egyik menyecske a következő megjegyzést tette: „Nagyon le vannak szegények, lassanként már mindenüket *eladnak*“. Mikor a menyecske elment, az egyik jelenlévő úr megjegyezte: „Csodálom, hogy S. M.-né bihari asszony létére, a ki még csak másfél esztendeje van Pesten, ilyen rosszul beszél magyarul!“ Én, a ki szintén bihari vagyok, azt mondtam, hogy azt a kifejezést egészen helyesnek érzem, bár nem tudom miért, mert így: „mindenüket *eladják*“, kissé más az értelme. Az egész társaság azonban ellenem volt, s a hogy mondják, lesajnáltak nyelvi érzékemért.

Kérésem már most, kegyeskedjenek eldönteni, helyes-e ez a kifejezés vagy sem, és miért.“

Midőn S. M.-né ezt mondta: „lassanként már mindenüket *eladnak*“, nagyon jól mondta, azt bizonyítván, hogy egészséges nyelvérzékének mit sem ártott a másfél esztendei pesti élet rossz levegője, mely „az egész társaság“-ét, ha ugyan volt neki valaha, megrontotta. Ön is helyesnek „érzi“ úgy, a hogy a bihari asszony-ság kifejezte magát; csak azt nem tudja, miért helyes. Így is mondhatta volna ön szerint: „mindenüket *eladják*“, de ennek kissé más lett volna az értelme. Már most arra szólít fel bennünket, hogy döntsük el, miért jó ama kifejezés (*eladnak*), ha jó, s mi a különbség közte s eme szokásosabb között (*eladják*).

Nagy kívánság ez! Mert itt a magyar syntaxisnak tán legfogasabb kérdése forog fenn, melynek minden zege-zuga máig sincs

* Mind a *czinkus*, mind a *czinkos* a franczia *cinq*-re és a vele azonos német *zink*-re vezethető vissza. L. Szarvas G. Nyr. XI. 445.

földerítve. T. i. arról van szó, hogy, ha a mondatban *személyragos tárgy* van, mikor kerül az ige *tárgyas*, mikor *alanyi* ragozásba. Én voltam az első, a ki „A tárgyas-tárgyatlan ragozáshoz“ című értekezésemben (Nyr. III.), hogy Arany szavaival éljek, ezt az „eddig csupán nyelvérzékünkben lappangva élő, de tudatunk előtt ismeretlen nyelvtörvényt megállapítottam“, kifejtvén fővonásokban, hogy mily esetekben lehet a *személyragos tárgy is határozatlan*, s kerül az ige *alanyi* ragozásba. Azóta sokan hozzászóltak e kérdéshez, részint pro, részint contra, a nélkül, hogy végkép megfejtették volna. Inkább összekuszáltak. Voltak s vannak, a kik azt állítják, hogy valahányszor *birtokosszemélyraggal* van ellátva a tárgy, az ige mindannyiszor *tárgyas ragozásban* tartozik lenni. Nem kisebb nyelvtudós, mint Brassai is így vélekedett; s ha élne, a „társasággal“ együtt ő is megróná a derék bihari asszonyt, a miért nem így mondta: „mindenüket eladják“. Már rég feltettem magamban, hogy e nehéz kérdéstről hosszabb tanulmányt írok, a mit méltán is várhatnak épen én tőlem; de mindeddig nem mehettem rá. Sok anyagom van már együtt a régi s újabb irodalomból, kivált pedig a nép nyelvéből; de a feldolgozás halad — halad (tán el nem marad). Nem akarok hát ezúttal tüzetes fejtegetést írni (mintegy magam elé vágva), csak néhány fölvilágosító szóval felelek az Ön kérdésére.

A határozatlan névmások, mint: *valami, akármí, semmi*, ha tárgyai a mondatnak, természetesen alanyi ragozásba kívánják az igét. Pl. „*Valamit mondok magának*“, „*akármít kívánsz, megadom*“, „*nem kapsz semmit*“. Ha azonban ezek személyragot vesznek föl, akkor a nyelvszokás tanúsága szerint, mint tárgyak, néha tárgyas, néha alanyi ragozással állanak. Mondják ezt: „*semmit se találom*“, de mondják ezt is: „*semmit se találok*“; ezt: „*még összezúzza valamimet*“, de ezt is: „*még összezúz valamimet*“. Ezt az ingadozást sokszor tapasztalja a népnyelv tanulmányozója.*

Ily határozatlan névmás (*minden*) személyragos tárgya van a szóban forgó mondatokban is: „*lassanként már minden-ük-et eladnak*“, melyet kétségkívül így is mondhatnék: „*mindenüket eladják*“. Hogy a kettő közt különbség van, vagy lehet, az kétségtelen, csak hogy ezt a különbséget inkább érzi az ember, mintsem okát tudná adni. Ha alanyi ragozást használok, akkor = „*mindent* (a mi az *övék*) *eladnak*“; ha tárgyas, akkor = „*mind azt* (a mi az *övék*) *eladják*“. Amott a névmás *határozatlansága*, emitt a személyrag *határozó ereje* kerekedik fölül. Az alanyi ragozásra a mi mondatunkban fontos a „*lassanként*“ is, melylyel a „*minden*“ részletezve van: tegnapelőtt valamit, tegnap valamit, ma ismét valamit adnak el, a minek eredménye = *mindent*. A tárgyas ragozás (az én érzésem szerint) nem tűrné meg itt ezt a határozót: „*lassanként*“. A *mltban* meg inkább a tárgyas ragozás volna helyén: „*mindenüket eladták*“ s nem: „*eladták*“. De sok más egyéb is közreműködik, hogy ily s hasonló esetekben az ige nek melyik ragozásával éljünk: a hangsúly, a szó-

* Csak nem rég hallottam egy törzsökös magyar asszony szájából ezt: „*mijét szeretsz?*“, s néhány percz mulva ezt: „*mijét szereted?*“ (csirkének).

rend, a beszélő gondolata, az abstractum vagy concretum, a szólás állandó volta stb. Így, teszem, én vagy ezt mondom: „mindenüket elvesztegetnek“ vagy ezt: „mindenüket elvesztegetik“, de csak ezt: „mindenüket úgy vesztegetik el“ és soha ezt: úgy vesztegetnek el stb.

De hagyjunk fel e minutiosus fejtegetésekkel, melyek messze vinnének. Inkább ide irok egy pár oly mondatot, melyeket a néptől jegyeztem fel s melyek a megvádolt alanyi ragozásnak (eladnak) helyességét igazolják. „Kimosatok mindenemet“. „Ágyi ruháját, mindenit elhoztak“. „Letörnek mindenemet“. „Majd mindenit megmutogat“. Sőt, ha a mondat személyragos tárgyának minden a jelzője, akkor is gyakori az alanyi ragozás, a mint a következő (néptől vett) példák bizonyítják: „minden kedvét megadunk neki“. „Minden szobáját fölkatutott“. „Nékem minden titkát kibeszélt“. „Minden poggyászsunkat kivitt“ stb.

Ezek után, úgy tartom, más észre térnek azok is, a kik Önt méltatlanul „lesajnálták“. Az az egy menti őket, hogy ily esetekben a *mivelt* (!) nyelvszokás csakugyan nem alanyi ragozást használ.

Alig leli helyét. Ez a szólás kétféle jelentésű, vagy: nem leli a maga helyét, vagy: nem leli másnak a helyét. Amaz = nyughatatlan, emez = nagyon szívesen látja, fogadja. Mindkettőt megtaláljuk közel egymáshoz Arany Toldi Szer. II. É.-ben:

„Itt fogadá mostan királyi vendégét,
Legszebb sátorába hívta ő felségét;
Alig leli helyét, szolgálja, köszönti —
Csakhogy a lelkét már elébe nem önti (10. strófa).

„Nyerit a harezi mén, *alig leli helyét,*
Előre szegzi mind hegyes dárda-fülét;
Nyihog, kapál, rüg, vág Toldi paripája,
Ha most el nem szakad, jó erős a pályva“ (13. strófa).

V. ö. még III. É. 17. strófa:

„Dehogy leli helyét Miklósnak az anyja!“

Így is: *nem találok (lelem) vagy sehol sem találok helyemet.* De már ezt nem igen mondják: *nem találok helyét.* Ezt azonban igenis: *alig találták helyemet, vagy helyemet se találták.*“

Egyik szavát a másikba ölti. Arról mondják, a ki nem rendben beszél el valamit, a maga szavába vág, félbeszakítja a beszédjét s másba fog. Így is: „egyik szavát a másikba üti.“ Előfordul Csonkainál (Dorottya IV. É.):

„De hogy egyik szómat másikba ne öltsem,
És a tens úrnak is úri kedvét töltssem stb.“

s Aranynál (Toldi VIII. É.):

„Toldi György pediglen kigondolta bölesen,
(Hogy egyik szavamát másikba ne öltsem) stb.

Merényi, kiről maga Arany azt mondja, hogy „igen jól ismeri a nép nyelvét, előadási modorát, szokásait“, ezt a szólást egész más értelemben használja meséiben. P. a Dunamell. Népm. I. k. 16. l. így ír: „Mit volt mit tenni a királynak, *egyik szavát a másikba*

csak nem ölthette, vagy akarta vagy sem, kénytelen-kelletlen odaadta a rohadt oldalú rossz csikót Miklósnak“. Az összefüggésből világos, hogy itt azt akarja vele mondani, hogy a király *nem vehette vissza a szavát*, ígéretét; körülbelül azt, a mit ezek a szólások fejeznek ki: „megrágja a szíjat“ „szájából s . . . -t csinál“. Félreértette volna tehát Merényi ezt a szólást? Bajos állítani egyenesen, egyért azért, mert többször él vele így (l. u. o. 215. l.), másért azért, mert a rendes, a helyes értelem is megvan nála. P. a 27. lapon ezt írja: „De *hogy egyik szavamat a másikba ne öltsem*, elmondom az egész dolog sorját-rendjét“. Nekem mindamellett az a véleményem, hogy Merényi e szólást mégis csak összetévesztette egypárszor evvel: „*egyik szavát agyonüti a másikkal*“ = meghazudtolja magát. Mert ő nála, sok kincs mellett, találni pl. irodalmi szókat is (erőteljes, hírnök, fuvola, létezik), sőt szólásmódok ferde alkalmazását, pl. „jégre vezet“ (visz), „hátára vette az erdőt“ (nyakába), „idő után kántálni“ (ünnepl. u.).

Mivelhogy azonban jó az ovatosság, azt kérdem, használják-e a czimbéli szólást valamerre oly értelemben, mint Merényi használja egyszerű-másszor?

Közöl. A MNy. 1905 májusi számában (228—229. l.) megmagyaráztam ezt a szólást: „közöli a vágást“. Pótlásul ide írok még egynehány használatát a „közöl“ igének a népnyelvből. „Mit *közölöd az ételt?* azért vagy olyan, mint a hét sovány esztendő“ (= mit válogatsz? finnyáskodol?). „*Ne közöld a szót!*“ (= mondd ki nyilván, kereken; ne kerülgesd). „Majd *kiközüli magát*, ne félj!“ (= kimagyarázza m.). „*Közültesd ám a szót*, ha urak elejbe mész!“ (= vigyázz a szóra, megrágd). Minap egy fehérmegyei paraszt elbeszélte, hogy a pékerdőben kifosztották, még a kalapját is elvették tőle. „Hát nem tudott kend kereket oldani?“ „Jó lett volna, de *megközültek* ám a czudarok“ (= közre fogtak, bekerítettek).

Lék. Ezt a szót háromféleképp ragozza a nép nyelve. Vagy így s rendszeren így: *léket* vág (a dinnyén, jégen), vagy így: *leket* vág, vagy így: *lékot* vág. Ez utolsó legközelebb áll a *luk-*, *lik-*hoz, mert mély hanggal veszi föl a ragot s képzőt (lék-el, lek-el, meglékel, meglekel, de lék-ol). Én emígy sohasem hallottam, csak olvastam. Merényi a meséiben mindig emezt használja. Pl. „Azt parancsolom, ez óriás tojáson vágjatok akkora *lékot*, hogy egy ember könnyen beférhessen rajta“ (Dunam. népm. I. 160. l.). S többször is. Szeretném tudni, hol járatos ez a ragozás?

Tudatlanba’. *Látatlanba’* (ab invisis) mindennapi használatú szó. Van párja is, melyet az irodalom eddig nem ismert, ez *tudatlanba’* = nem tudva, ha nem tudom. A nép gyakran él vele. Pl. „Megteszed-e, a mire kérlek?“ „Hadd hallom!“ „Ígérd meg előre“. „*Tudatlanba’* nem ígérek semmit“ (t. i. ha előbb nem tudom, mit tegyek meg).

Vasfejú, vasfeje van, vas a feje. *Vasfejú*-t a szótárak arról mondanak, a ki „makacs, rá nem beszélhető, kimondott nézetéhez

makacsul ragaszkodó“ (Ball.); „nagy merészségű“; továbbá makacs, átalkodott akarató, fejes, nyakas, csökönyös, magát megkötő“ (CzF.); „kemény fejű“ (Kreszn.); „kemény akarató“ (Erdélyi). Ily értelemben használja Jókai egy novellájában: „*Vasfeő Ribarcz*“, és Arany:

„Igazi *vasfejű* székely a Bálint,
Nem arra megy, a merre Hunfalvy Pál int“ (Hátr. Ir. I. 420).

De már ezt: „*vasfeje van*“ vagy „*vas a feje*“, se szótáraink, se közmondásgyűjteményeink nem ismerik; vagy ha följegyzik is, rosszul vagy sehogy se magyarazzák. Megvan Erdélyinél: „*vas a feje*“, de magyarázat helyett utal a „*vasfejű*“-re. Kreszn. közmondásul közli ezt: „*Vas a feje*, hogy azt meri cselekedni“.

Vasfejű és *vas a feje* nem egészen egy. Eme szólással szél-türe él a nép, még pedig akkor, ha valaki olyat tesz, a mit józan észszel, előre megfontolva nem tenne. Tehát körülbelül annyi, mint „vakmerő“ (tollkih). „*Vas volt a feje*, hogy ilyen pogány időben útnak indult“ (= de nem volt esze!). „*Vas a feje*, apjuk, hogy azokon a félős helyeken jár éjtszakánként!“ (mondta a k—i csizmadiáné az urának, mikor ez a két órányira lévő szőlejéből éjjél után ért haza). Budai F.-nél is előfordul: „*micsoda vas feje volt Zápolyának*, hogy Budára bé mert menni, arra a helyre, melyet Solimán török császár paripáinak körmei tapodtak“. (II. 508. l.)

LEHR ALBERT.

Három fa. A NyUSz.-ből kimaradt; Kreszn.-nél am.: „*akasztófa, patibulum*“, Gyöngyösiből és SI.-ből idézve: „*három-fa virágja, gyümölcsse, czimere: patibulatus, trifurcifer*“. De megvan Tinódinál is 1554-ben:

„Parancholanak hogy fel akasztaná
Vár pyaczan három fat allatánac
Nyelue vallasa szerent fel akaszták
Az párttartóc fülöket mind le chyapác.“

(Vö. RMK. 3 : 136). — CzF. meg is magyarazza, hogy „*igy nevezik képes kifejezéssel azon akasztófát, mely görög II formájára alkotott három darab fából áll.*“ Sz. K.

Kortés. Egész kis irodalma van már ennek a szónak. A Pozsonyi Hirnök 1845. évfolyama 15. számában foglalkozik vele először Huszthy Kálmán, a ki magyar megfelelőjéül a *bujtárt* ajánlja (= *bujt-ár*). Erre ugyancsak a Pozsonyi Hirnökben Virányi név alatt valaki élcelődve azt jegyzi meg, hogy nem mind bojtár a kortés és hogy „*a kortések nem bujtogatnak, hanem bujtogattatnak*“ (Nyr. 11 : 86 138). Huszthy szóajánlata nem kapott életre, a *kortés* megmaradt tovább is szókincsünkben, sőt átvették tőlünk a németek is. Nyr. 23 : 278. ugyanis azt olvassuk, hogy a *kortesch*, *korteschkediren* sűrűn megfordult a magyar választások idején a bécsi lapokban. A Pallas Lexikon már a szó eredetét is kutatja és a spanyol *cortes* átvételének tartja, Horger Antal pedig a francia *cortège*-ben keresi az eredetijét (Nyr. 28 : 136, 31 : 98, 32 : 507) és igyekszik megczáfolni a NyUSz.-nak azt az állítását, hogy a fr. *cortège*-ből a magyarban alkalmasint *kortézszi*, *kortézsia* lett volna, mint a *bagá-*

zsia, gázsi, kurázsi, menázsi, sarzsi stb., mert ezek a német katonai nyelvből kerültek hozzánk. Megczáfolja Horger Tóth Béla véleményét is, ki a latin *cohortes*-ből akarta szavunkat származtatni (Nyr. 31 : 98). E szerint tehát a magyar *kortes* a francia *cortège* átvétele volna. A Jelenkor 1832. évfolyamának 91. lapján azonban találtam egy adatot, mely Horger származtatását nagyon kétségessé teszi. Ott a szó *Cortesz*-nek van írva. A hely így szól: „[pénzt nem adnak] de bezzeg bort annál többet csapolnak proletarius *Cortesz*eink számára, hogy t. i. ezek annak mámoros malasztjától felhevülve annál harsogóbban orditozhassák lekenyerezőjük nevét, vagy hogy annál igazságosb és lélekisméretesb módon 's annál méltóbbakra essenek kolompos vezéreik mutatása után a' szavazások“. Ez az adat arra mutat, hogy szavunkat átvétele után először *kortesz*-nek ejtették. Ha sikerül ezt még több adattal is megerősíteni, akkor elesik a francziából való eredeztetés és bebizonyosodik, hogy a magyar *kortes* a spanyol *cortes* átvétele.

SÁGI ISTVÁN.

Eben gubát cserél. Ezt a közmondást akkor alkalmazzuk, ha azt akarjuk kifejezni, hogy valaki rossz vásárt csinál, hitvány holmit cserél hitványon. A szólás azonban, mai szerkezete szerint, nyilván ellenemond világos értelmének. A szerkezet akkor földnő a szólásnak nyelvtudatunkban élő jelentését, ha az *eb* mellett egyenrangú, jobban mondva: egyenlően alacsony rendű, értéktelen csere-tárgy volna megnevezve. Amde épp ellenkezőleg van, mert hiszen *guba* értékes dolog.

A szóláshoz fűzött magyarázatok többnyire (Nyr. 22 : 4 és 424, 32 : 577) abba a hibába estek, hogy nem vették figyelembe a szólásnak köztudatunkban világosan meglévő jelentését. Azért nem csoda, hogy helyes megfejtést nem tudtak adni.

Jó úton jár R. *Prikkel* Marián (Nyr. 24 : 71, A kutya a magyar szólásokban cz. cikkében), a ki Kassainak értelmezéséből és a szólás jelentéséből indulva ki, utalt a régiségben található *gubás* alakra, mely egészen ide illik.

Ez a *gubás* megvan *Thaly*-nál (Vit. Én. II. 125. l.):

Ollybá tartom rossz embernek reámszólását,
Mint szeméten *gubás ebnek* az ugatását.

Továbbá :

Nem gondolok rossz embernek rám szólásával —
Mint egy hitvány *gubás ebnek* ugatásával. (U. o. 131. l.)
Gubás ebnek borzas szőri, rám tátva szája. (U. o. 132. l.)

Az előbbi kettőnek egy újabb változata *gubás* helyett már *rosz* ebet említ. (U. o. 136. l.)

Mindezekben *gubás* az ebnek jelzője, mint *bundás*, mely szintén kutyát illet. Még fontosabb azonban, hogy ma is élő néphagyományunk ezt a *gubás* szót — még pedig alkalmasint 'kutya, eb' jelentésben — szintén ismeri. Egy Libásdi játékban olvassuk :

Mibe törülközik?
A *gubások* farkába. (Nyr. 4 : 93.)

Itt *gubás* valószínűleg kutyát jelent.

Vö. Népk. Gy. III. 253.:

Mihez kendik?

Kutya lombos farkához.

Tehát az előbbinek egy változata, melyben *gubásoknak kutya* felel meg.

E szerint a szólás eredetileg így hangzott: *eben gubást cserél*. Az utóbbi két szó a kiejtésben *gubáccserél*-lé változott, s ezt azután így értelmezték: *gubát cserél*.

A Debreczenből közölt szerkezet, mely szerint *eben kutyát, szűrön gubát cserél*, szintén ily utólagos értelmezés lesz. „Eben gubát” értelmetlennek látszott, azért bővítették ki a szólást olyképpen, hogy az ebnek párjául odavetették a kutyát, gubás, illetőleg guba mellé pedig a szűr, mint rokonértelmű szót. Ez a bővült szerkezet azért sem lehet eredeti, mert szűr és guba értékes tárgyak lévén, ellenmondás van a szólásnak két fele közt; azonkívül a közmondásnak ez az alakja csupán egy helyről, Debreczenből van kimutatva, s ezzel szemben az egész ország a rövidebb szerkezetet ismeri, ezt tehát már ennél fogva is régiebbnek kell tartanunk.

Van ugyan példa rá, hogy a néphagyomány ily kincsei — közmondások és más efféle rövid, velős szólások — időjárával megcsonkulkak, de jelen esetben az *eben kutyát, szűrön gubát* szerkezetből legfeljebb az egyik vagy a másik szópár maradt volna meg és bajosan tehető fel, hogy éppen az össze nem tartozó *eb* és *guba* kerülhettek volna egymás mellé.

A vitát természetesen az döntené el végkép, ha a népnyelvi adatok *gubás*-nak egyenesen „kutya” jelentését igazolnák. Talán t. gyűjtőink buzgalma ezt is fel fogja deríteni.

VIKÁR BÉLA.

TÁJSZÓK GYŰJTEMÉNYE.

Szeicz Leó nyelvjárási gyűjteménye. Erdélyi Lajos gondos tanulmánya (MNy. 1 : 291) azok között az íróink között, a kik nyelvjárásainkat már a XVIII. században megfigyelték és jegyeztették, nem említi Dayka Gábor haragos ellenfelét, a legjobb magyarok egyikét, a vallásában és hazaszeretetében egyként vakbuzgó P. Szeicz Leó Máriát. Szeicz, a ki úgy látszik dunántúli ember volt és pap korában került Egerbe, 1788-ban Pozsonyban Máriafi István név alatt megjelent phraseológiájának todalékában közli népnyelvi megfigyeléseit. Csak műkedvelők módjára, mert érdekesnek gondolta, irogatta össze egyes szóknak kiejtésbeli eltéréseit a Dunántúl és Tiszáninnen. Kétszáznál több szót ölel föl a „Különbség a Magyar Szóban, a mint azt Dunán-túl, Kivált Soprony- és Vas-vármegyében, és a Tiszán innen, kivált Heves- és Borsod-vármegyében, 's a Jászágban észrevettem” című fejezetben.

Jegyzeteit — szintúgy, mint közmondásgyűjteményét — nem rendszerezte. Egyetlen általános megjegyzése az *ly*-re vonatkozik, és ez is kissé merészen hangzik: „Dunántúl az *l* után az *y*-t mindenütt el-hadgyák; valamint ellenben a Tiszán-túl elhadgyák az *ll*-t és *llyen, Ollyan, Tellyes* helyett azt mondgyák, *Ijjen, Ojjan, Tejjes* 's a t. Másutt pedig hozzá teszik, a' hol se a Dunán-túl, se innen *l* nincsen, 's azt mondják, vagy leg-alább írják: Uly. Ulyság. Tály. Tályék. Béts tályékán, Béts tályékán. Azért mi az *ly*-t illeti-is abban mind a Dunán túl, mind a Tiszán túl hibáznak, hanem leg-jobban mondgyák azt itt a Duna és Tisza között, kik úgy mondják mint közönségesen nyomtatva vagyon.” Rendszertelen adatainak nagy hibája az is, hogy nagy — és éppen

ezért nem egységes — nyelvjárasterületre terjednek ki. De megfigyelései gyakran érdekesek és tájszavai között is van használható Rámutat az igeragozás különbségeire az *elszalajja—elszalaszsza, veszíje—veszesse, felfogodom* egy itsze borba—*felfogadok* egy itsze-borba, *ledőjtieni—ledönteni* példákban, az illeszkedésbeli eltérésekre a *szekerverel, késsel, kanálval—szekérrel, késsel, kalánnyal, a korhelység, korhelykodni—korhelység, korhelykedni*, ejtőmódookban, hangzóbeli különbségekre a *gereblye—garáblya, galagonya—gelegenye, billyag—béllyeg* stb. példákban.

Szeicz phraseológiája nyelvészeti szempontból ma értéktelen. Tájszó-toldaléka is sokkal fontosabb lenne, ha szűkebb nyelvterületre szorítkoznának, mert akkor az illető nyelvjárás mai állapotával összehasonlíthatnók. De ez a néhány följegyzés és a másik toldalék (Magyar Köz-Mondások), a mely szintén sok értékeset tartalmaz, megérdemli a megemlékezést. Hadd említsünk meg néhány közmondását: „Nem tsak egy ebnek *fari* a neve. Borheszki, az az: bor be, esz ki. Ide hátra még az *ugordója* ennek a nótának. Tsak a' *potzikban* hever. *Maragoradgyába* menni másszor is. A' kinek a' kása meg-égeti a' száját, még a' *tarlaját* is-fújja. *Köz-köpiüködni*. Tsak addig nyujtózzál, míg a *lepet* ér.”

GÁLOS REZSŐ.

*

Hódmező-Vásárhely.

Aczél-tükör: gyujtóüveg, a melylyel — a néphit szerint — a hetedik gyermek a földre elásott kincset meglátja.

Ahunhátég: azután hát. Szabójéknak is vót éty szép kótytyuk, ahunhátég ak kutya mögötte; — így mentegeti magát a csósz az elveszett dinnyékért.

Ahun viszik ni!: neheztelő csodálkozás kifejezése.

Akóvas: akópálcza. (Vö. MTsz.)

Anglis picze: olyan picze, a melyiknek visszahajló horga van.

Arva mönyecske: megesett leány.

Avas: az állat tavalyi szőre. — *A ló hányja az avast* = vedlik.

Bádogos szömmü: hályogos szemű.

Baka-fütyürütyü: puska. (Kaszárnyai szó).

Bakter-láb: a gyermek orrából csüngő takony. — Kinn a bakter lába, hé!

Bandi lögyek: (Tréfás esküvés). — *Bandi lögyek, ha még ma lē nem iszom magam.*

Bangó-forint: régi váltó forint (40 krajczár).

Baraczk: ütés a fejtetőre, a hüvelykújj hegyére támasztott ököl gyors lefordításával.

Baszfircz! (Indulatszó). Akkor mondják, ha valakit hirtelen kisebb bal eset ér; p. o. kezét gyufával megégeti vagy a szikra a nyakába esik stb.

Raszuta Benkő: gyámoltalan, ügyetlen, együgyű.

Baussodró: bajuszpedrő.

Beadta a dörékát: felhagyott az ellentállással.

Beköti a fejit: a magát anyának érező leány.

Belebeszél: elhitet valamit.

Bele-zottyan: bizonyos ellentállás legyőzése után gyorsan bejut valamibe.

Benyalatos: házakhoz bejáró, hírhordó, pletykaterjesztő valaki.

Bibasz: gyatra, hitvány, silány. Szólás: *Bibasz lögyön a szöröncséd!* (czigányos átok).

Bicskás: rossz tanuló, a ki az osztályt megismétli.

Bikfatülök: ostoba.

Bizonyosan: talán, alighanem, alkalmasint. — *Hun van édosapád?* — *Nem tudom, de bizonyosan a palláson van.*

Biztosít: jót áll valamiért — *Biztosítom az urat, hogy ilyen disznót nem talál többet ezönn a pijaczon.*

Bizsók: buta.

Bodza-türü: kaka.

Bojt: füstkarika a dohányzásnál. — *De szép bojtot eresztöttél!*

Borsokádzik: gyöngyözik — a pálinka, ha az üvegben összerázzák.

Botolás: a fák ágainak megkurtítása. — *A fűszfát mindön hét esztendőbe mögköll botolni.*

Bödörgös fejü: reszketős fejü.

- Bömböl*: sir. Nē bömböjj = ne sírj.
Bördő: a vöröshagyma üres szára.
Bőzzög: valaminek a bekapcsolója. Szólás: Erromlott al lámpásunk bözzögje. (Vö. MTsz.)
Buffogató: verő. — *Ez clejtő, ez fölkapó, ez jól hátba buffogató.*
Bukja: jól van, megvan. — *Így mán bukja.* (Valószínű, hogy a lebillenő, lebukó mérleg-serpenyőtől ered.)
Bukkó: buta, neveletlen, sült paraszt.
Büti-boszorkány: rendetlen öltözetű, piszkos, házsártos nőszemély.
Bütykő-gomb: gömbölyű gomb.
Csacsi-f . . . : gummi elasticum.
Csakány-förgeleg: rút idő. — *Elmönnyünk, ott löszünk, még ha csakány-förgeteg esik is.*
Cselleng: = teng-leng.
Cserepecsik: a cserepesek — göröncsérék — gúnyveve.
Csicscsan: „csicscs“ hangot ad. — *Mögcsicscsant a fülem, mikor az óromat fűttam.*
Csikóbál: parasztbál, paraszt táncmulatság.
Csillag-szar: egy moszat-fajta.
Csímók: 1. összecsapzott gubancz. 2. egy férfi hajviselet.
Csipalagos: haszontalan. Szólás: eriggy innen, te csipalagos.
Csiriptető: villaalakú fácska, melylyel a kötélre kiterigetett ruhát a kötélhez szorítják, hogy a szél le ne fújhassa.
Csirke-borító: krinolin.
Csizma:iat fogott: szégyent vallott, kudarcot vallott.
Csőbika: bűgő csiga. (Vö. MTsz.)
Csőkolódzó: A lakodalom előtt néhány nappal tartott estéli összejövetel, a mikor a jegyepár az első csókot váltja.
Csorba-csik: a kinek a fogai hiányosak.
Csőngettyű: élesen ugató kis kutya.
Csuka = csuda. — *De naacs csuka!* (gúnyos csodálkozás).
Csüvön-fosó: 1. nyavalyás; 2. deák.
Czaplat: rossz, sáros úton erőlködve jár.
Czédula: arczpirosítót magában foglaló papirtokocska. — *Aggyon czédulát* = adjon egy pakli pirosítót.
Czipó: göcsöre ember hátán a púp.
Depó: pálinkamérés.
Dészka-mejjű: lapos mellű.
Dob-fenekű: nagy ülepű.
Dócziné ládája. — Pl. *Hun van a törülköző?* — *A Dócziné ládájába* (a földön).
Dög: beteg. — *Akkor öttem utójjára lúdhúst, mikor nad dög vótam.*
Dög: halott — *Mire harangoznak?* — *Nem tudom, de bizonyosan nad dög van.*
Dörgöl: szemre hány. — *Majd az órod alá dörgölöm én eszt néköd.*
Dörgölődzik: hízeleg.
Dúc: ökölnyi kerekkalács, kalács-czipó.
Dupó: 1. mozsár ütő. 2. nagy dobverő.
Dupó Sári: elhizott fiatal asszony.
Ébszar: Szólás: kapnak rajta, mint vargaimások az ébszaron.
Éds m: édesanyám.
Éh. Szólás: nincs éh lelkinek hova lönni. = el van hagyatva. (Vö. MTsz.)
Elájul: elájul.
Elbojt: eldug, elsikkaszt, elveszít. — *Úgy látom, hogy ez a gyereök mán elbojtotta a bicskáját.*
Elcsinál: elsimít.
Életős ház: magtár, hombár.
Ellágyul: elérzékenyedik.

(Folytatása következik.)

DR. ERDŐS JÁNOS.

ROVÁS.

An-drássy. A Nyr. 21 : 471. lapján már felszólaltam egyszer az efféle magyar szótagolás: *re-stancia*, *re-stauráció*, *tem-plom* stb. ellen s kifejtettem, hogy a magyarban ezeket is így kell sillabizálni: *res-tancia*, *temp-lom* stb. A *Budapesti Hírlap* azonban mind a mai napig megmarad az idegen nyelvek szótagoló szabályaiból összerótt sillabizálás módja mellett: mindennap ott látom a sorok elején a *drássy* vagy *trák* (An-drássy, osz-trák) kezdetű idegen szóképeket.

„De hisz’ osztrák és András csakugyan idegen eredetű szók!” — mondhatná e Rovás figyelmes olvasója — „s így a hírlap nem tehet róla, hogy e szók elválasztásával idegen szóképet nyújt?”

Ezt az ellenvetést azonban nem fogadhatjuk el, mert ilyenformán az idegen eredetű *ablak*, *szekrétény* és *fáklya* szókat is így kellene a BH.-nak elválasztania: *a-blak*, *sze-krétény* és *fá-klya*, hogy az olvasó egy pillanatra se feledkezhesék meg a szó származásának minéműségéről.

Ez tehát nem lehet eljárásának oka. Helyesebben cselekszünk, ha az *osztrák* és *Andrássy* szók egymásra torlódó három mássalhangzójában keressük az anomália fészket.

Nyelvünkben nem szokott három mássalhangzó egymásra torlódni. A mi ilyen szavunk van, pl. *templom* és *korcsma*, az mind idegen eredetű. A ragozott vagy képzett szókban előfordul ugyan három mássalhangzó torlódása, pl. *lángtól*, *hungzás*, de ezek szótagolására nézve nincs eltérés a különböző irányok követői közt. A *templom* szót azonban némelyek még most is *tem-plom* alakjában választják el. Világos, hogy ez az analógia hozta létre az *An-drássy* és *osz-trák*-féle idegenszerű szótag-elválasztásokat is.

Miért viszi át a latin nyelv a *templom* szónak *pl* csoportját a következő szótagba? Mert szótag elválasztásában az az elv, hogy az egymásra torlódó mássalhangzók úgy választandók el, hogy a sor elejére kerülő szótagnak latin képe legyen, vagyis csak oly mássalhangzó-csoportok vihetők át, a melynek latin szó kezdetén is megállhatnak. Van *plenus* és *planta*, tehát a *templum*-ból is átmehet a *plum* szótag. Van *stramen*, *struo* és *stringo*, tehát az *austriacus* (osztrák) szóból is átmehet a *-striacus* (-sztrák, de nem trák) a következő szótagba.

Mint hogy azonban mi nem vagyunk latinok, s mint hogy nekünk nemcsak latin, hanem szláv és német eredetű szókkal is meggyűlhetik a bajunk (*korcsma*, *hunczfut*), világos, hogy európai kulturánk forrásának, a latinnak idevágó szabályát csakis így alkalmazhatjuk nyelvünkre: Az egymásra torlódó mássalhangzók úgy választandók el, hogy a sor elejére kerülő szótagnak magyar képe legyen, vagyis, mivel eredeti magyar szó csak egy mássalhangzóval kezdődhetik: két vagy három mássalhangzós csoportból csak egy mássalhangzó vihető át a következő szótag elejére.* *Osztrák* és *Andrássy* tehát a magyar helyesírás szerint csak így választandók el: *oszt-rák*. *And-rássy*.

KÖRÖSI SÁNDOR.

* E szabály azonban csakis a teljesen meghonosodott s nyelvünk hangtörvényeihez már hozzáilleszkedett, egészen magyarrá váltózott szókra alkalmazandó. Tehát *And-rás*, *Szend-ró*, *Nög-rád*, *temp-lom*, *ist-ráng*, *oszt-rák*, *pond-ró*, *plund-ra*, *pánt-lika*, *krump-li*, *lajb-li*, *res-teg-ráció*, stb., de már az afféle, teljesen idegen vagy csak félig megmagyarosodott szókat — ha némelyek magyar ruhába bújtatják is őket — nem szabad magyar módra szótagolni. Tehát nem így: *abst-rakt*, *obst-rukció*, *kont-raktus*, *kont-ribúció*, *konf-liktus*, *konf-lagráció*, *konf-rontál*, *hermaf-rodita*, *konk-rét*, *komp-lanál*, *komp-letál*, *komp-likál*, *komp-lot*, *ins-titúció*, *kons-titúció*, *res-titúció*, *imp-raktikus*, *inst-ruál*, *konst-ruál*, *ins-tancia*, *rest-ringál*, *insk-ribál*, *rep-rodukál*, *kons-tábler*, *Kons-tantinápoly*, *res-tauráció*, *topog-ráfia*, *fonog-ráf*, *prog-ram*, *ref-raktor*, stb.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

12. Válasz a 11. kérdésre. A Múcsarnok őszi tárlatán volt látható egy festmény, melynek művésze (egy francia, a kinek nevére nem emlékezem) ilyen czímet adott a képnek:

„*Entre chien et loup*“ azaz: *félhomályban*. Ábrázolt pedig két nőalakot: egy vénasszonyt, a ki egy szép fiatal leányt kísór *estenden*. Afféle symbolikus, nyavalyás munka lévén, meglehet, hogy másfelé is vágott vele a nyilvánvalóképen polemizáló piktor. Annyi azonban bizonyos, hogy az az „*entre chien et loup*“ azt jelenti, a minek, úgy látszik, Magyarországon is van teljesen hasonló egyértékese. Én ugyan sohasem hallottam. ÁGAI ADOLF.

1. U. O. úrnak. 1. Akárki mondta ne higgye el, hogy az *úrasszony* rossz szó. Hogyan lehessen valaki egyszerre *úr* is, *asszony* is? — kérdi Ön. Ha így akarja ezt az összetett szót fölfogni, akkor önnek a *királyasszony*, *hercegasszony*, *gazdaasszony*, *parasztaasszony*, *sógorasszony* is rossz szó, valamint az *úrfi*, *úrgomba*, *úrnap*, *úrvacsora* is rossz. Akár jelzőnek, akár birtokosnak vesszük is ez összetételekben az első szót, mindig jól megáll a kapcsolat. Nem is új szó az *úrasszony*. Megvan már a XVII. század elején is. (NySz.) — 2. Az *a ki*, *a mi* külön írására nézve I. Arany János „Hátrahagyott dolgozatai“ 2: 342.

14. Mulatja magát. Egy tagtársunk azt hiszi, hogy a „*mulatja magát*“ csak olyan rút germanismus, mint pl. a *féli magát* volna.“ Nagyon téved, s tévedése onnan van, hogy nem gondolja meg a *mulat* ige származását. Íme a családfa, miként ezt már Szarvas egybeállította (Nyr. 10: 164.): *mūlik* = praeterit; *mūlat* = facit praeterire: *mulatja az időt* = facit, ut tempus praetereat; *jól mulatja* az idejét = animum recreat. Innen származott azután egytől: a *jól mulat*, másfelől a *jól mulatja magát*. Nem is valami újdon sült képződmény ez. Megvan már Páriz-Pápainál 1708-ban („interpellator“ és „oblector“ alatt): „*a kertben mulatja magát*; „*magamat mulatom*“. Megvan Mikesnél (Lev. 40.); *igen mulattuk magunkat*. Tisztelt tagtársunk is tehát e miatt bátran *mulat-hatja magát*.

15. K. M. úrnak. A gróf Kemény Józseftől és Nagyajtai Kovács Istvántól 1837-ben kiadott „Erdélyország Történeti Tára: igen különös egy munka. Szövegek, állítólag XVI. századiak, telve XVIII. és XIX. századi neologismusokkal! Nagy tájékozatlanság kell hozzá, hogy ilyen forrásból nyelvtörténeti bizonyítékokat akarjon valaki meregetni, különösen akkor, mikor gróf Kemény József hamisításai már több mint tíz év óta le vannak leplezve. (Vö. Tagányi Károly, Századok, 27: 52.)

16. Lámpa vagy lámpás? Papír vagy papiros? kérdik tőlünk. *Lámpás* és *papiros* kölesónszó; *lámpa* és *papír* irodalmilag csinált szó. A nép 30—40 esztendővel ezelőtt ezeket nem ismerte, csak amazokat; most már a vasút meg az újság megismertette vele emezeket is. A *lámpát* Versegly vonta el 1804-ben a *lámpásból*, a *papírt* pedig Bugát vagy az ő köre csinálta 1828 körül a *papirosból* vagy a német papierből (NyUSz.). *Papír* és *papiros* közt még nincs jelentésbeli különbség, de a *lámpa* és *lámpás* között már van. A fájnabb *lámpást* hívják *lámpának*, az ordinárébb *lámpát* pedig *lámpásnak*: teremben lámpa, istállóban lámpás.

17. H. I. úrnak. *Meghunyáskodik* a. m. ravaszul vagy féltében megalázza, meghúzza vagy megsúnyja magát (CzF.), sich demüthigen, sich unterwerfen, sich ducken (SimB.). *Megjuhászodik* nem pedig *megjuhászodik*, a mint Ön

gondolja) mondatik „felháborodott, haragos emberről, midőn lecsendesül s megszelidülve magába tér“. E szó nem a *juhász*-ból, hanem a régi *joh*-ból (emberi vagy állati belső rész) származik, tehát voltaképen nem is *juhászdik*, hanem *johászdik*.

18. **Köntörfalaz** „a pesti aszfalton termett szó“ — írja egy vidéki olvasó. Hát biz' ezt nem jól tudja a vidéki olvasó! A *köntörfalaz* tősgyökeres székely szó. Már 1843-ban följegyezte a Székelyföldről Andrassy Antal; azóta pedig Csaplár Benedek, Kriza János, Gálffy Sándor, Györffy Iván, Gáborffy Károly, Incze György, T. Nagy Imre. Erdélyi Lajos (MTsz.). Jelentése: himezhám, kertelget, kerülgeti a szokimondást, csüri-csavarja a dolgot, kifogásoskodik, vonakodik, oldalog. Salamon Ferencz szerint *köntörfaloz* változata is él Erdélyben: a Bodrogközön pedig Karsa Ferencz közlése szerint *köntörfaloznak* ejtik. A szó eredetére nézve némi világot vet Sándor István száz év előtti följegyzése (Told. 490) „*Köntölés* = szekér hátuljának tsavarodása, Kotsi hátulsó kerekének az útból oldalt letsúszása“. Ebből látni, hogy *köntöl* ugyanaz, a mi a *farol*; továbbá, hogy *köntöl-farol* olyanforma összetétel, mint *izeg-mozog, sűrög-forog*.

19. **E** tudva (MNy. II : 35) se nem toll-, se nem sajtóhiba. A népnyelvben közönséges (MTsz.). Arany is használja:

„E tudva, fokosát megszorítá Imre.“ (Az első lopás). Sz. K.

20. **A. A.** úrnak. Azért rövid a tövégi magánhangzó a *-kor* előtt, mert ez voltaképpen még nem vált teljesen *raggá*, hanem félig-meddig még névutószámba megy; erre vall az is, hogy az egész magyar nyelvterületen mélyhangú alakjában járul magashangú szavakhoz is. Ugyanílyen névutószertű rag a *-képpen, -kép* és a *-ként* is. S. J.

21. **K. B.** úr ezt a kérdést intézi hozzám: „Simonyi szerint „es ist die höchste Zeit“ értelemben nem mondhatjuk: *nagy ideje*, hogy . . . Ezt csak az elmúlt időre vonatkozóan mondhatjuk. Igaz-e ez? Szíves válaszát kérve stb.“

Való, hogy ez a kifejezés mód „ideje“, ha azt jelenti: „itt az idő“, nem tűr maga mellett attributumot, csak időhatározót, (rendesen ezt: *már*). Pl. „*Ideje*, hogy tartozását minden ember lerója (Petőfi). „*Ideje*, hogy útnak eredjen“ (Vörösmarty). *Ideje már*, édes néném, egy levelét venni kendnek“ (Mikes). „*Ideje már* egy kevésbé szellőztetni a szűk házat“ (Arany). „*Még nincs ideje befogni*“ (nép). Való, hogy ezek: *jó ideje, rég' ideje, szép ideje, sok ideje, mennyi ideje* stb. „az elmúlt időre vonatkoznak“. Pl. „*Jó ideje*, hogy a nap lenézett“ (Petőfi). „*Most már rég-ideje*, nyomon üzve járok“ (Arany). Való továbbá, hogy a nép ezt „*nagy ideje*“ szintén a multa szokta érteni, pl. „*nagy ideje*, hogy a tető igazítva volt“ = nagy (= sok) idő telt el azóta, hogy stb.“ De való az is, hogy „es ist die höchste Zeit“ kifejezésére is használatos ez: *nagy ideje* (= legfőbb ideje, nagyon itt az ideje, nem lehet tovább halasztani). A kétértelműséget elenyészteti a vele ilyenkor kapcsolatos *infinitevus* vagy „hogy“-os mellékmondat *conjunctivusa*: „*nagy ideje lefekünnünk*, vagy hogy *lefeügyünk*“. Arany is így használja Toldi Szer. IV. E-ben:

„Nem jutta hirmondó e felől a várba,

Š oly távol esik, hogy nem hat oda lárma;

De Lajos mond bölcsen: „*Nagy ideje mennünk*;

Pünkösdi királyság a mi győzedelmünk“.

Arról nem tudok, hogy Simonyi ezt hibáztatná. Legalább a NM. Szólásokban ezt találok: „Es ist die höchste Zeit, dass . . . Nagy ideje, vagy nagyon ideje“. Szótárában is. Azóta persze megváltoztathatta a véleményét.*

LEHR ALBERT.

* A Helye Magyarság 170. lapján hibáztatja.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

II. KÖTET.

1906. MÁRCZIUS.

3. SZÁM.

Adatok hazánk honfoglaláskori s X—XII. századi helyneveinek értelmezéséhez.

(Második és befejező közlemény.)

5. A magyar hangtörténet körén kívül hadd idézzek a szláv nyelvtudomány köréből is példákat, de olyan példákat, a melyek hazánk X—XII. századi helyneveivel szoros összefüggésben vannak. Ismeretes dolog, hogy a szláv *g* hang a cseh-tótban *h*-vá lett; a *grad* „várat“ jelentő szó például a szláv nyelvekben *grad*, *górodz*, *gród*-nak hangzik, a cseh-tótban azonban *hrad* az ejtés. A szláv nyelvtudomány kimutatta, hogy ez a változás a cseh-tótban az írott kútfőkben a XIII. század közepe táján hajtódott végre, a népi kiejtésben pedig valamivel hamarabb, mondjuk a XIII. század elején már megvolt (vö. GEBBAUER, Hist. mluv. I. 456). Evvel a hangtörvénnyel már most eldönthetjük azt, hogy pl. a *Nógrád* név a magyarba a XIII. század előtt került, ellenben *Podhragy*, a hol a magyar nyelv is *h*-t mond, a XIII. század után került. A hontmegyei *Terbegécz* község neve is kétségtelenül 1250 előtti község a *g* alapján. E név ugyanis abból a szláv személynévből való, a melyből a csehben *Trěbichošť*, *Trěbichostice*, a lengyelben *Trzebiegoszcz* helynevek alakultak (vö. Miklosich, Denkschr. XIV. 65.); a név a szláv *trěbiti* „irtani“ + *gostь* „vendég“ szavak összetétele. Legtanulságosabb például azonban fölhozom *Gölnicz*-patak, *Gölnicz*-bánya neveket, mert ezek világot vetnek arra a kérdésre, vajjon a szepesi szászok letelepedésükkor találtak-e a mai Szepeségen valamilyen lakosságot. LIPSZKY Repertoriuma azt mondja, hogy *Gölnicz*-patakok a tótok *Hnilec*-nek mondják. Ma Szepes megyében a *Gölnicz*-patak partján Nagy-*Hnilecz*, tótul *Hnilec*, a *Gölnicz*-patak egyik mellékpatakja mellett pedig, a melyet hivatalosan is *Hnilecz*-pataknak hívnak, Kis-*Hnilecz* fekszik, tótul *Hnilek*. *Hnylicza*, *Gnila*, *Gnilice*, *Gnilista* stb. nevű patakok, helyek vannak a tótok, rutének, szerbek által lakott területeken. Ezek a folyónevek mind a szláv *gnil* „rothadt, poshadt“ melléknévből valók, a mely MIKLOSICH szerint jelenthet „agyagos“-at is (vö. Mikl. Denkschr. XXIII. 162), szerintem, mivel *hnilicza* „körtefajt“ is jelent, „körtevélyest“ is. De nem a jelentés, hanem a szó hangalakja a fontos. CSÁNKI *Gölnicz* nevére legrégebb adatot 1264-ből hoz fel (vö. I. 248, 251); mi ehhez csak azt tesszük hozzá, hogy a letelepült németiség e nevet csakis szlávoktól, még pedig olyanoktól vehette, a kik régebben *Gnilecz*-nek,

később *Hnilecz*-nek mondták a patakot. Ezek pedig csakis a ma is ott lakó tótok lehettek. Más szóval Szepes megyében a németek előtt már kellett tót lakosságnak lenni a XII. század folyamán.

Az eddigiekben, azt hiszem, bebizonyítottam, hogy a tulajdonnevek, tehát a magyar tulajdonnevek is ugyanazoknak a hangváltozásoknak vannak alávetve, a melyeknek a nyelv köznévi használatú szavai. S az a körülmény, hogy a tulajdonnevek is ugyanazon hangváltozásokon mentek keresztül, a melyeken az illető nyelv köznévi szavai, teszi lehetővé, hogy e tulajdonnevekkel tudományosan lehet foglalkozni s a magyar nyelv XI., XII. századi hangállapotát pontosabban tudni (e nemben vö. két értekezésemet a Nyk. XXXIV. és XXXV. kötetében). Sehol talán annyi délibábos nyelvészkedés nem történik, mint a tulajdonnevek terén. De a köznévi szavak eredetének kutatása is mindaddig csak játék volt, a míg a főszerepet a szavak jelentésének s nem hangalakjának juttatták. Addig, a míg a latin *lapis* = quasi *laedens* pedem, vagy a latin *fenestra* = quasi *ferens nos extra* a helyes, addig tudományos tétel, hogy *Dézs* neve *Deus*-ből ered. Mihelyest azonban az etymologiai kutatásoknak tudományos alapja, az egyetlen helyes alap, a hangmegfelelések szabályossága lett, a „*lucus a non lucendo*“-féle etymológiák maguktól összedőltek.

A helyneveket tehát hangtani alapon kell kutatnunk, tárgyalnunk. Mindazokat az elveket, a melyeket köznévi használatú szavaink kutatása terén helyeseknek vallunk, alkalmaznunk kell a tulajdonnevek vizsgálata terén is. Ilyen elv, hogy pontosan ismerünk kell az illető tulajdonnév különböző korokban feljegyzett alakjait, mert a fejlődést általában csak úgy tudjuk megfigyelni, ha vannak különböző korban megrögzített, jelen esetben papírra vetett alakváltozatok, fejlődésbeli fokozatok. A mai *-ót* végű helyneveket pl. hajlandók volnánk egyforma eredetűeknek tartani; *Rátót*, *Gyímót*, *Hahót*, *Barót*, *Babót*, *Bajót* ma egyforma szövégyűek. A régi nyelvben azonban az egyik rész *-alt*, *-olt*, a másik *-ot*, *-ut* végű; így *Ratolt*, *Boralt*, *Haholt*, *Gymolt*, ellenben ugyanekkor *Bobut*, *Boiot*. E világítás mellett az *-alt*, *-olt* végűek germán eredetűeknek bizonyulnak (vö. FÖRSTEMANN I²: 1496), ott pl. előfordul *Haholt*, *Hohold* stb. A mai *Tátra*, *Fátra*, *Mátra* is azt mutatja, hogy mind a három név egy nyelvből való. Ha azonban a különböző korbéli alakokat összeállítjuk, akkor azt látjuk, hogy Anonymus a Mátrahegységet *matra*-nak írja (vö. *silvam matra*, in *silua matra* 32. §.), ellenben *Tátra* neve nála kétszer „*mons turtur*“ (18., 57. §§.), s ugyanigy egy 1269. évi oklevélben is (vö. HFK. 416). A XII. században tehát a két nevet nem mondták egyforma hangalakkal. A *Mátra* név eredetére megjegyzem, hogy a Rajna *Moder* nevű mellékfolyóját s a folyó mellett fekvő elsassi *Modern* helységet 702—1017. évek közt *Matra*-nak írták (vö. OESTERLEY, Hist. geogr. Wb., FÖRSTEMANN I. 1073). Ez a *Matra* név pedig HOLDER (Altceltischer Sprachschatz) szerint kelta szó, mások szerint germán szó. (A m. á kelta eredet mellett szól.)

A helynevek alakváltozatainak összegyűjtésénél nem szabad

pusztán arra szorítkoznunk, hogy összegyűjtjük a honfoglalás koráig visszanyúló emlékek adatait. Hangtörténeti szempontból, de egyébként is fontos tudnunk, hogy a *Temes* folyó neve Const. Porphyrogen.-nál Τριήσις (HFK. 127), JORDANES-nél *Tibisia*, PRISKOS-nál Τριήσις, a *Körös*-é Jordanesnél *Grisia*, a *Lapincs*-é 865-ben *Labenza* (vö. HFK. 449) stb. S ez elvünk keresztülvételében oly szigorúsággal kell eljárunk, hogy olyan neveknél, mint *Zobor*, *Bihar*, *Zemplén*, *Valkó* (ma *Vukovár*), a melyekre a X—XI. századnál nincs régebbi adatunk, de a melyek valószínűen a honfoglalással egykorúak, inkább azt mondjuk, hogy a X. századnál régebbi időre nézve e helyekről semmit se tudunk, mert nagyon könnyen megesik, hogy újabb adatok romba dönthetik összes elméleteinket, a melyeket ily feltételezett előfordulásokra építettünk. Itt van pl. *Pest* neve, a mely kétségtelenül bolgár név, s „kemenczét“ jelent. E nevet hajlandók volnánk IX. századi bolgárnak tartani, de ott van Anonymus, a ki azt mondja, hogy *Taksony* idejében két bolgár ember jött (cap. 57.): *Billa* és *Bocsa*, a kik *Pest*-et kapták. SZABÓ Károly szerint *Pest* lakói a tatárdúlás előtt gazdag bolgár kereskedők voltak (vö. HFK. 462). Már most *Pest* név sem fordul elő hamarabb a XII. század vége előttnél (vö. ANONYMUS és CSÁNKI, I.); hogyan tegyük fel tehát, hogy *Pest* név már megléte volna a IX. században. *Pest* példája azonban azt is tanúsítja, hogy a hely- és személynevek kutatásához történelmi ismeretek is kel- lenek. Történelmi, jogtörténelmi ismeretek nélkül pl. sohase lehet meg- fejteni, miért hívnak egy községet *Akaratjá*-nak (Veszprém m.), egy másikat *Szentkirályszabadjá*-nak (Veszprém m.), másokat ismét *Lehotá*-nak, *Volyának*, pedig a *Lehota* község neve a cseh-től nyelvben köznévi használatban „libertas, freiheit, befreiung, erleichterung“, a *Volya* pedig a kisoroszbán és a lengyelben akaraton, szabadságon kívül „freigrund, freicolonie“ jelentésű is. Az ilyen helynevek aztán a telepítés történetére nyújtanak megbecsülhetetlen anyagot.

A tulajdonnevek hangalakja különböző fejlődési fokozatainak összegyűjtésén kívül szükséges dolog a magyar hangtörténet alapos ismerete, s mivel honfoglaláskori neveink közt a jelentés szempontjából kelta, germán, szláv és thrák-dák eredetűek vannak, ugyane nyelvek hangtörténetének legalább az elemeit kell ismernünk. Így felfegy- verkezve aztán sok tanulságot meríthetünk a tulajdonnevek vizsgá- latából. Nem akarom részletezni mindazokat a tanulságokat, a melyek a tulajdonnevek hangtani vizsgálatából meríthetők. Csak egyet veszek tárgyalás alá, s ez az: mennyiben nyújtanak honfoglaláskori föld- rajzi neveink felvilágosítást arról, hogy a honfoglalás idején minő ethnographiai viszonyok voltak hazánkban. S hogy e tekintetben a kutatók eddig se voltak tételek, felhozom, hogy az oláhok dáciai eredetét ROESLER azon az alapon támadta, hogy Erdélyben nincs egyetlen olyan városnév, a mely a római uralom idejében használt néven volna meg a mai oláhban s ettől kölcsönözve a magyarban. HUNFALVY Pál is magáévá tette ez érvelést, de hozzátette, hogy a folyó- nevek e tekintetben kivételek. Nagyon fontos az a kérdés is, hogy a honfoglalás idején voltak-e bajor nyelvi telepek a Dunántúl. E kér- dés szorosan összefügg a hún-magyar monda germán elemeivel. Az

én nézetem erről, a mint szintén lejjebb tárgyalni fogom, hogy nyelvünkben a honfoglalás idejéből germán és nem német eredetű helynevek vannak, s e tekintetben teljesen hibás az e kérdésről megjelent legújabb értekezés, a melyet *Melzer* Alfréd „Die Ansiedlung der Deutschen in Südwestungarn im Mittelalter (Pólai cs. kir. áll. gymn. 1904., ismertetve Mitteilungen des Institutes für oesterr. Geschichtsf. XXVI. 676) czimen irt; a szerző ez értekezésben a IX. század óta itt élő bajor telepeket vél kimutathatóknak. Lássuk tehát, hogy néhány hangtani megfelelés alapján mit vallanak honfoglaláskori földrajzi neveink hazánk honfoglaláskori lakóinak nyelvi hovatartozását illetőleg:

1. Az indogermán *ü* hangnak a szlávtságban *o* a megfelelője. A szláv nyelvek régi latin, germán, görög jövevényszavai is túlnyomó többségben az idegen *a* helyén *o*-t mutatnak. Ilyen szavak a többi közt: latin *casula* a szláv nyelvekben *košulja*, *košile*, *koszula*, *košel'a* (Mikl. EtWb.), a latin *acetum*, gót *akeit* minden szláv nyelvben *ocet*, *ocat* (Mikl. EtWb), a görög *σατανῶς* a szlávban *sotona*, a szláv *gorazds*: magyar *garázda* egy gót *garazds-ből ered (Archiv XXVII. 233.); *Adrianopolis* = bolgár *Odrin*, régi latin *Asmus* folyó = bolgár *Oszm*, *Achrida*, = bolgár *Ochrida* stb. E megfelelés oly általános szabály, hogy teljesen felesleges reá több példát idézni (vö. *GEBAUER*, Hist. ml. I. 124). Itt van mármost három folyónév: az egyik a *Morva*, a másik a *Maros*, a harmadik pedig az *Ompoly*. *Morva* nevééről nem sok mondanivalónk van. Régi alakja *Mara*, *Marha*, *Maraha*, cseh kútfőkben *Morava*. Itt tehát a régibb a helyett a csehben *o* lép fel, épp úgy, mint a szerbiai *Margus* helyett ma *Morava* a név. A mi emlékeinkben: *Moroua*, *Morua* (Anonymus 35., 37., 50., 51., 57.), *Morowa* (Kézai ed. Flor. 46.), később *Morua* (XVI. századi Szikszai, Nomencl.; és vö. *ORTVAY*, Vizrajz), ma *Morva*. A név az *a* : *o* alapján szláv: cseh közvetítéssel került hozzánk. Hogy a név mit jelent, ránk nézve mellékes. Semmi szín alatt sem szláv, mint *JIREČEK*, Die Geschichte der Bulgaren 33. lapján gondolja s „kékes“-nek magyarázza.

A *Morva*-folyó nevénel sokkal tanulságosabb a *Maros* neve. A mi emlékeink e folyót *Morisius*-nak (Anonym. 11., 44. §§., Beszter szój.), urbs *Morisen*a-nak (Vita S. Ger. 10., 11., 12. §§.), *Morosius*-nak (Vita S. Ger. 10.; vö. *Moroswar* Vita S. Ger. 10. §.), *Morossus*-nak (Honterus térképe 1532-ből), *Morus*-nak (Anon. 11., 44. §§.), *Moroz*-nak (Beszter. szój.), *Mors*-nak (Anon. 11. §. és *ZIMMERMANN-WERNER* I. 19., 23.), később magyarul *Maros*-nak írják (Schlögli szój., Szikszai, Nomencl., Molnár A. Diet³. 354.). A latin elnevezésben az a sorrend, hogy emlékeinkben *Morisius* régebbi alak, *Marisius* (vö. *ORTVAY*, Vizrajz, Kovács Index), *Marusius* (Schlögli szój., Szikszai, Nomencl.) pedig újabb. Az adatokból kétségtelen, hogy az *o*-val irt alak a régebbi, míg az *a*-val írott újabb. Már most az a kérdés, *o* hanggal van-e dolgunk a *Maros* név régi m. *Moris*, *Morus*, *Moros* alakjában. Két bizonyíték szól a mellett, hogy itt az *o* betű *o* hangot jelöl: *α*) Az erdélyi szászok a folyót ma *Nieresch*-nek (*ZIMMERMANN-WERNER*, Urkb. I. index, Honterus térképe 1532: *Merisch*), régebben *Mörisch*-nek hívták (nagyszzebeni 1629-ből való Nomencl. A₄: *Marusius* der

Mórisch-Maros; ugyanígy Szikszai 1602., 1629., 1641. évi Nomencl.-ban). Ezt a nevet csak akkor lehetett *Mórisch*-nek nevezni, ha az átadó nyelvben *Moris* volt a szó. β) Az oláh elnevezés *Muresz*, *u*-val (vö. latin *morire: *mori*, *portare* = oláh *muri*, *purta*, MEYER-LÜBKE, I. 281.), a mit csak úgy lehet megértenünk, ha felteszszük, hogy az oláhok *Moris* alakot vettek át. Ez az *o*-val írt alak elő is kerül Constantinos Porphyrogenetánál és a Ravennai névteleennél (vö. BOROVSKY, A dákok 15.). Const. Porph.-nál $\acute{o}$ $\mu\omicron\rho\rho\acute{\eta}\sigma\eta\varsigma$ olvasható (HFK. 127; De adm. imp. cap. 40). Ez a *Morisis*: $\mu\omicron\rho\rho\acute{\eta}\sigma\eta\varsigma$ alak pedig csak úgy érthető HERODOTOS $\mu\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$, STRABO $\mu\acute{\alpha}\rho\iota\sigma\omicron\varsigma$, JORDANES *Marisia* (vö. BOROVSKY, A dákok 15., ORTVAY, Vízrajz), tehát *a*-val bíró szavaival összehasonlítva, ha felteszszük, hogy $\mu\acute{\alpha}\rho\iota\sigma$ -ból az egykori erdélyi szlávok szabályosan *Moris*-t alkottak, s ebből vettük át mi, tőlünk pedig a szászok és az oláhok. A $\mu\omicron\rho\rho\acute{\eta}\sigma\eta\varsigma$ -beli *o* tehát szláv hangtani sajáttságot mutat, ezt a szláv *Moris* alakot vettük mi át. Az átvétel kérdésénél azonban teljesen mellékes, hogy a *Maros* folyó nevében levő köznévi szó mely nyelvben mit jelent (vö. HOLDER, Altk. Sprachsch.). Ide való név az *Ompoly* is. Ismeretes dolog, hogy *Ampelum* a dácziai bányászat székhelye volt a mai Zalatna táján (vö. Okori lex.), s e név ma az *Ompoly* folyó nevében él. Az oklevelek *Onpoy* (Székely Oklevélt. I. 17.), *Onpai* (1553-ból Lazár deák térképe), *Ompay*, *Ompey* (vö. ZIMMERMANN-WERNER: Urkundenbuch I. index, MERCATOR: Atlas minor 1634. évi 132. lap; ORTVAY, Vízrajz) alakban írják, a XVI., XVII. század folyamán aztán *Ampoly* alak is fejlődik (1528. évi térképen Korrespondenzblatt IV. 42.). A latin *Ampelum*-mal szemben a magyar *Ompoly* *o*-ja szláv közvetítést mutat. Szláv eredete mellett szól különben mellékpatakja, az *Ompolyicza* is, a melyben *-icza* szláv kicsinyítő képző van (oláhu is *o*-val van a folyó név, a mi magyar eredet mellett szól; a lat. *a* az oláhban *a* és nem *o*, vö. lejjebb az *Olt* tárgyalásánál).

2. A szláv nyelvek egyik sajáttsága, hogy ha egy szó a többi indogermán nyelvben mássalhangzón $+e + r$ vagy $l +$ mássalhangzón kezdődik, akkor a szláv nyelvekben az *e*-ből *ě* lett s az *l*-lel vagy az *r*-rel hangátvetés történt; pl. a német *bërg*, gót *baïrgahei*, vagy a litv. *dërva* „lignum“ szavaknak a szlávban *bërg, *dërvo, majd pedig ebből, *brëgъ* (cs. *brëh*, l. *brzeg*, orosz *beregъ*), *drëvo* (cs. *dřëvo*, lengyel *drzewoi* orosz *derevo* vö. VONDRÁK, Altkgr. 36. l.) a megfelelője. Ez a hangtani sajáttság élő hangtani törvény volt még akkor, mikor a szláv népek mai lakóhelyeiket elfoglalták (vö. Izvjestija X. 3., 7.). A mai *Sofija* bolgár várost bolgáruul *Srëdec*-nek (és *Srjadec*, vö. Anonymus 45. *Scereducy*) hívják. A várost már a szlávok előtt *Serdica*-nak nevezték. Ebből a latin *Serdica*-ból épp úgy lett *Srëdec*, a hogy a *bërg, *dërva szavakból *brëg*, *drëvo*. E hangmegfeleléshez tartozik a magyar *Szerém* szó is. A mi emlékeinkben *Szerém*-nek hármas használata van: a) Jelenti a Szerémséget. 2 A Schlägli-szójegyzékben *zerem* = szerb, rácz. 3. Egy 1171. oklevelünkben *Zerem* egy házi szolga neve, a miből következik, hogy személynévül is használták. Mind a három használat a helyet jelentő *Szerém*-ből magyarázandó. Mivel már most a Szerémséget szerbül *Srijem*, *Srëm*-nek,

bolgáruul *Srem-* és *Srjám-*nak nevezik, s mivel a két mássalhangzón kezdődő idegen szavak nyelvünkben is eleinte két mássalhangzóval kezdődtek, fel kell tennünk, hogy a *Szerém* név nyelvünkben is először *Zrém volt. Ez a *Zrém alak pedig a szláv *Srēm* átvétele. Igen ám, de a szláv *Srēm* épp oly szabályos alakulás a latin *Sirmium*, görög Σίρμιον, Σέρμιον szóból (vö. JIREČEK, Christl. Elem. 4., 93., 94.), mint akár a *bréžz*, *drévo*, *Srědčc*. Jóllehet tehát *Sirmium* neve már a Kr. e. I. században is *Sirmium* volt (vö. HUNFALVY, Egy. Phil. Közl. IV. 587, HOLDER. Altcelt. Sprachschatz), s kelta eredetű név, mi mégis a szlávoktól kaptuk, mert szláv hangtani sajáttság van a hosszú *é*-ben és a két mássalhangzós szókezdetben.

3. Ha az indogermán nyelvekben egy szó *a*-n kezdődik s utána *r* vagy *l* + mássalhangzó van, akkor a szláv nyelvekben szintén nyújtás (néha a nyújtás a szláv nyelvekben elmarad), majd metathesis történt; pl. a latin *arca* szónak a szlávban *raka*, *rakev* a megfelelője, a gót *arms*-nak a szláv *ramę* felel meg. Ha *r* consonans van a szóban, a hangátvetés minden egyes esetben megtörtént (a nyújtás nem mindig, vö. VONDRÁK, Altkir. gr. 46.). A Fiumétől nem messze fekvő *Arbe* szigetet (Plinius: *Arba*, HOLDER: Alt. Spr.) pl. horvátul *Rab*-nak hívják. Ha már most e hangtani szabály figyelembe vételével a mai *Rába*, *Rábcza* (ANONYMUS 50: ad *rabam* et *rabuceam*, Szikszai, Nomencl. *Rába* = latin *Rabus*, KÉZAI ed. Flor. 26: *Rebche* 45: *Rebeha* és vö. ORTVAY, VIZI., PAULER, A m. n. tört. I. 539) folyó nevét összevetjük azzal, hogy e folyót Ptolemaeus és más írók *Aräbo(n)*-nak nevezik (vö. HOLDER, Alt. Spr.; *Narabon*-ra vö. még MEYER-LÜBKE, Einleitung), a mi kelta szó, s annyit jelent, mint „mitis, placidus“, rögtön világos lesz előttünk, hogy itt egy *Arbo alakból csakis a szláv hangtani törvények szerint keletkezett a *Raba* alak, a mit különben a *Rábcza* kicsinyítés is mutat; ebből a szláv *Raba*-ból való a magyar *Rába*. S tényleg a VIII. századból vannak *Raba*, *Hrapa*, *Hraba*, *Rhaba* adataink (vö. UMLAUPT). Mellekesen jegyzem meg, hogy *Aräbo* folyó nevéből való Győr római uralomkori *Aräbōna* neve (vö. HOLDER Alt. Spr.; KRETSCHMER, Einleitung 246); ebből a szlávban szabályszerint *Rabynz lett volna, de ilyen alakban Győr nevét ki nem lehet mutatni (vö. *Albona*—*Labin*, *Salona*—*Solin*, *Noua*—*Nin*, *Scardona*—*Skradin*, *Colonia*—Köln cs. *Kolín*, vö. JIREČEK, Die Gesch. der Bulg. 106).* Mi tehát *Győr* nevét nem vehettük a honfoglalás idején a szláv lakóktól, hanem másoktól.

Az eddigi példák olyanok voltak, a hol indogermán *a* + *r* + mássalhangzó volt a szókezdet; ekkor minden egyes szláv nyelvben kivétel nélkül megtörtént a hangátvetés. Nem így áll a dolog, ha a szó *a* + *l* + mássalhangzón kezdődik. A mai *Elbe* folyót egykor *Albis*-, *Albia*-nak hívták (vö. OESTERLEY, Geogr. hist. Wörtb.), ma csehül *Labe*, lauzitzi szorbul *Labjo* a neve; az isztriai latin *Albona*-t ma

* Az idegen *-ōna*: szláv *-yn* megfelelés az *ō*-nak az átadó nyelvekben való *ū* kiejtése mellett szól; vö. KRETSCHMER, Einleitung 256, 264.

horvát-szlovénül *Labín*-nak hívják, s az egykori *Almus*, a mely a Duna bolgárföldi mellékfolyója, ma bolgárul *Lom*. A IX., X., XI. századi bolgár nyelvemlékek már most arra tanítanak, hogy a történelmi korban egyes ma *l + a* vagy *o +* consonanson kezdődő szavak még magánhangzón kezdődtek. Így a litv. *álkti* (hungern) igének szláv megfelelője *lakati*, a mely az ó-bolgár emlékekben *lakati* és *alkati* (éhezni, bőjtölni) alakban maradt meg; ugyanigy a litv. *aldija* szónak a szlávban *ladiji* a megfelelője, a mely az ó-bolgár emlékekben *ladiji* és *aldiji* (schiff, ladik) alakban fordul elő. E példák tehát azt mutatják, hogy némely esetben a hangátvetés a bolgárban a IX., X. században elmaradt. Az *aldiji* eset ismétlődik a magyar *Olt* folyó nevében. Az *Olt* folyó legrégebb magyar neve *Alt*: ennek két bizonyítéka van: 1. Okleveleinkben legrégebben *Alt* néven fordul elő (vö. Székely Oklevéltár I. 3., 4., ZIMMERMANN-WERNER: Urkundenb. I. index alapján), s csak a XIII. század második felétől fogva van az oklevelekben állandóan *Olt*-nak, tehát *o* betűvel írva. 2. Az erdélyi szászok mai napig *Alt*-flusznak nevezik az *Olt*-ot (HONTERUS térképe 1532: *Alth*-Land, *Alth* flus: Aluta fl.; MERCATOR: Atlas minor 1631: 134. lp. Die Olt oder Alt), a mi a mellett szól, hogy a mikor ők e folyó vidékére kerültek, a népies név *Alt* volt. Ez az elnevezés pedig csakis a magyarból való lehet, a mint mindjárt látni fogjuk. Honnan való azonban a régi magy. *Alt* elnevezés? Herodotosnál a folyó Ἄλτας, a Tab. Peut.: Ponte *Aluti* (vö. BOROVSKY, A dákok 22., a Rav. névteleennél ugyanigy) alakot közöl. Úgy látszik, a latinositott név *Alutus* (vö. ORTVAY, Vizrajz), nem *Aluta*, mint HUNFALVY gondolja (Egy. Ph. Közl. IV. 588). Ezt a latin alakot azonban iróink csak a XVI. században elevenítették fel (vö. Lázár deák térképén 1553-ból *Aluatus* Fl.; a név esetleges jelentésére vö. kisázsiai Ἄλωπτης nevet KRETSCHMER, Einleitung 334). E latin és görög nevekből én *Alt-us* (és nem *Alutus*) alakot reconstruálok, a melyből a bolgárban **Altz* (és nem **Altz*) és **Latz* keletkezhetett. Ilyen bolgár **Altz*-ból való a magyar *Alt*. S akkor, mikor a régi magyar első szótagbeli *a*-ból *o* lett. pl. *pagan*-ból *pogány*, *Lampért*-ből *Lompért*, *arbanás*-ból *orbonás* stb. (vö. NyK. XXXV. 126), lett *Alt*-ból is *Olt*. Az *Olt* folyó neve tehát bolgár eredetű a magyarban. Ugyanílyen bolgár a Barzaság *Barcza* folyója is (régii alak: *Borsa*, *Borza* ZIMMERMANN-WERNER Urkundenbuch I. index alapján, német *Burzenland*, moldvai oláh okl. *Brzca*); eredetére egy a Tab. Peutingeriana-n levő dák *Berzovia*-val (= mai *Berzava*, mellékfolyója a Temesnek). Mindkét név a dák **brz*, szláv *brzъ* (gyors, vö. Miklosich, Denkschriften XXIII. 149) melléknév származéka. Ugyanílyen bolgár név Háromszéken: *Nemere* szél- és hegynév, *nemira* „nyughatatlan“ szótól; *Feketeügy*, oláh *Černa rođa*, a mi fordítás; *Esztelnek* község = nyug. bolgár *istilnik*: hajfonat; *Kovászna* stb. (vö. még JIREČEK, Die Geschichte der Bulgaren 82. l.). Az *Olt* folyó mentén tehát sok bolgár nevet lehet kimutatni, s így nem kérdéses, hogy a régi magyar *Alt*, későbbi *Olt* bolgár eredetű. Az eddigiekben figyelmen kívül hagytuk az oláh nyelvet. Pedig HUNFALVY azt mondja, hogy Erdélyben csupán római

folytonosságon alapuló városelnevezés nincsen, ellenben folyónév igenis van. Nos hát a mint *Maros*, *Ompoly* oláh elnevezéseinél láttuk, hogy magyarból valók, azonképen az az *Olt* is. Az oláh nyelvben a latin *a*-nak ma *a*, *ă* a megfelelője és sohasem *o*, már pedig az oláhok hazánkban is, Romániában is *Olt*-nak hívják a folyót, s ez az *o* biztosan mutatja, hogy ez nem keletkezhetett a latin *Alutus* elnevezésből (vö. latin *malva*, *caldu-*, *altru-*, *falsu-*, *casu-*, *calu-* = oláh *malbă*, *cald*, *alt*, *fals*, *căzú*, *căl* stb. vö. MEYER-LÜBKE, Gram. I. 277).

4. Az indogermán *ā*-nak a szlávtságban *a*, a latinban, keltában *ā*, a gótban *ô* (az V. századon túl *u*), az ó-felnémetben *uo*, mai németben *u* a megfelelője. Ennek a hangtani megfelelésnek a keretében két tulajdonnevet akarok megmagyarázni, az egyik a *Duna* folyam, a másik a *Bakony* erdő neve. Egyről, a hol hasonló a helyzet, t. i. a *Mátrá*-ról már szoltam.

A *Duna* folyó magyar nevére legrégebbi adatom a Besztercei Szójegyzékből való, a hol *Duna* = Danubius, valamennyi későbbi emléken is magyarul *Duna* a név (Schlögli Szój., Marg. Leg. 27., 127., 128., 169., MURMELLUS 24., PESTHY Gáb. Nomencl., CALEPINUS Onom., SZIKSZAI Nomencl. stb.). A mennyire csak összegyűjthettem a régi adatokat, összegyűjtöttem, s a XIV. század második felétől kezdve a magyar elnevezésben állandóan *u*-t találtam irva. Latin emlékeinkben *Danubius* a név (vö. 1109. okl. Muz. p. 1083—95. okl., Anonymus 1., 9., 11., 14., 15., 16., 33. stb. §§.; Kézai ed. Flor. 7. 8. §. stb.; Képes Kr. 8., 9. §§. stb.). Ez a *Danubius* név már jóval a honfoglalás előtti időkben is előfordul, a mennyiben JULIUS CAESAR is *Danubius*-nak nevezi a *Duná*-t (vö. HOLDER, Altelt. Sprachsch.). A latinban kelta eredetű az elnevezés; a kelták ugyanis a Duna felső- és középfolyását *Dānū-īo-s*-nak nevezték (az alsó folyás *Ἰστρος* volt, thrák elnevezés, jelentése: folyam), a melyet tőlük a germánok a Kr. előtti első században vettek át. A germán alak **Dōnawi* (**Dōnaujōs*, acc. *Dōnauja*; HOLDER, Altelt. Sprachsch.), **Dōnavia* (MÜLLENHOFF, Deut. Alterthümer II. 362—372), minthogy kelta *ā*-nak a germánban *ō* a megfelelője. A germánok e nevet magukkal vitték vándorlásaikon is, s így történt, hogy a germán népek közül a gótok, megjelenvén a Duna alsó folyásánál, ezt az alsó folyást is **Dōnawi*-nak hívták, a mely név aztán végleg kiszorította az *Ἰστρος* nevet. Ezalatt a felnémetben szabályosan *Tuonouua*-vá lett a név, mert a gót *ō*-nak a felnémetben *uo* (ma *u*) a megfelelője. A gótoktól a **Dōnawi* név átkerült a szlávokhoz; a szláv nyelvekben ugyanis szabály, hogy a germán kölcsönvételek hosszú *ō*-jának a szlávban *u* a megfelelője, a mint általában latin-görög *o*, *ô* nak is a szlávtságban a kölcsönvételekben *u* felel meg, pl. a germán *bōka*, ó-felnémet *Buohha*, új-felnémet *Buche* szónak, a szlávban *buky*, a gót *dōm* (sinn, urteil), ó-felnémet *tuom* szónak pedig szláv *duma* (vö. VONDRÁK, Altk. gr. 52 és Časopis Musea Král. Českého LXXIV. 30.) a megfelelője; ilyen jövevényszavak többek közt még: görög *ἐπίσκοπος*, latin *episcopus* = szláv. *enuckoynz*, *biskup*, latin, olasz *Pola* = szláv *Pulj* stb. stb. A gót átvételeknél az *ô*-nál még azt is lehet mondani, hogy a gót *ô*, a mely igen zárt, az

V. század óta *u*-nak hangzott. S tényleg gót *Dônavi*-ből való későbbi gót Δόνναβις-t ki is tudunk mutatni. Pseudo-Caesar. Naz. dial.-ban ez fordul elő (vö. HOLDER, Altcelt. Sprachschatz I. 1235 és MÜLLENHOFF, Deutsche Altert. II. 366): „παρ' Ἑλλησι Ἰστρον, παρὰ δὲ Ῥωμαίοις Δανούβιον, παρὰ δὲ Γότθοις Δόνναβιν προσαγορευόμενον“ (= a görögök Ἰστρος-nak, a latinok Danuvius-nak, a gótok Dunavis-nak nevezik). A gót *Dônavi, későbbi *Dunavi* átment az újjörögbe; mai újjörög Δόνναβις a XI., XII. században Δόνναβις, a mint azt a mi 1109. évi veszprémvölgyi görög oklevelünk is vallja, a hol εἰς τὸν δόνναβιν olvasható (vö. GYOMLAY, 17.). A szláv népek a *Duná*-t *Dunav*-nak és *Dunaj*-nak mondják; a szóban levő *u* kétségtelen jele annak, hogy ők e nevet a gótoktól, még pedig akár *Dônavi*, akár pedig *Dunavi alakból vették, s minthogy a Dunának nincs eredeti szláv neve, nem is igaz az, a mit NESTOR Chronikája állít, hogy a szlávok őshazája a Duna alsó és középső folyása. A magyar *Duna*-beli *u* kétségtelenül szláv *u*-ból való; a szó végét azonban a szláv *Dunaj*-ból, *Dunav*-ból nem tudjuk pontosan megmagyarázni (vö. *Nitra*va honfoglalás előtt, ma *Nyitra*, *Kassa* — latin *Cassovia*; de *-ava*-ból *-va* is: *Morva*, *Arva*). Ha azonban a szóvéget nem tudjuk is pontosan megmagyarázni, a magyar *Duna*-beli *u*-t csak úgy érthetjük, ha kelta *ā* ~ germán *ô*, gót, *ô*, *u* > szláv *u* átvételi sort állapítunk meg.

S ezzel eljutottam oda, hogy egy más ilyen kelta-germán-szláv kölcsönzött tulajdonnevet bemutassak, s ez a *Bakony* erdő neve. *Bakony* erdő emlékeinkben legrégebben *Bukon*-Somlou (1279. okl. Fejér CD. V. 2., 540), *Bukan*-Sumlui (Hartv. ed. Flor. 23., mindkét névben a kéziratban vakarás), később *Bokon* (1086. oklev.), *Bochon*, *Bocon*, *Bakon* (Kovács, Index) alakban járatos. Ez alakok közül szerintem *Bukon* a legrégebb s ebből való a mai *Bakony*. Hogy a mai *a*-nak a XI., XII. században *u* jelzés is megfelelő, arra felhozom, hogy Anonymusnál a *Tarzal* név állandóan *Turzol*, *Tursol* (16. §. 17. §.), idézhetnék több példát is, mint *Taksony-Tucsun*, *Csanad-Sunád*, *Farnod*, *Farnád-Furnod*, *Tasnád-Tusnad*, de *Tarzal*-nál maradok, mert itt meg akarom magyarázni, hogy az *u* jegy *u*-nak olvasandó. Van nekünk ugyanis egy egész hasonló nevünk, ez a *Marczal* folyóé, a melyet 1086-ban *Murzol*-nak, később *Morzol*-nak, *Morchol*-nak, *Marczal*-nak írják az oklevelek (vö. ORTVAY, Vízrajz). Azt hiszem, ismeretes hallgatóim előtt, hogy ott, a hol a *Marczal* a Rábába szakad, állott a rómaiak *Mursella*-ja (a név kelta, vö. *Mursa* és *Mursella*, HOLDER, Altcelt. Spr.). A mi *Murzol* írásunk a latinositott *Mursella*-hoz nagyon közel áll s kétségtelenné teszi, hogy itt *u* olvasandó, a melynek a mai nyelvben *a* felel meg. Így a mai *Bakony* szóbeli *a* is megfelelő lehet egy régi *u*-nak, s ezért veszem legrégebb alakul a *Bukon* alakot, a melyet tehát *u*-val olvasok. Mi lehet azonban a *Bukon* alak? Ha a szláv *buky* (bükk) szóból alkotott név volna, *bucouna* volna az alakja (vö. 1113. zabori okl. silvam *bucouna*, Nyitra v. Pozsony megyében). Nem lehet tehát szláv szóból alkotott helynév a *Bakony*. De lehet szláv közvetítéssel került szó, a melyet a szlávok a germánoktól (és nem a németektől) kül-

csönöztek, s nekünk átadtak. De hogyan? Ismeretes dolog, hogy JULIUS CAESAR: De bello gall. VI. 10. szerint a suevek és a chersukok között *Bācēnis* erdő fekszik; némelyek szerint ez a Harz-hegység. mások szerint a thüringiai erdő. Ez a *Bācēnis* pedig kelta szó s „bükfaerdőt“ jelent; teljesen egy vele a mai német *Buchenwald* (vö. OESTERLEY, Hist. geogr. Wb.: *Baconia* stb.) elnevezés. A kelta *Bācēnis* névről azt írja PETZ G., hogy „talán ugyanaz az etymologiai magyarázata a magyar *Bakony* nevének, feltéve, hogy germán eredetű“ (Ókori lex.). PETZ e sejtése egészen helyes. Mivel hazánk területén kétségtelen germán eredetű helynevek vannak (vö. Moson, Hernád, Vág), föltehetjük, hogy a kelta *Bācēn(is)* erdőelnevezésnek a germánban mint eredeti germán elnevezés **Eōkom*, **Bōkam* (több dat.) felel meg s egy ilyen germán alakból a szlávtságban szabályosan **Bukon* (esetleg **Bukun*) lesz (t. i. germ. *ō* = szláv *u*, germ. *a* = szláv *o*), s ez a régi magyar *Bukon* alak. Azonban nézetem szerint a germán helynevek, a milyen pl. *Mosony* neve is, s a melyek oly szorosan függnek össze hun-magyar mondánk germán elemeinek eredete kérdésével, közvetlen germán átvételeknek nem magyarázhatók. A *Bakony*, *Bakon*, *Bukon* egyike azoknak az eseteknek, a mikor a germánból való szláv közvetítőt hangtanilag is ki tudjuk mutatni.

*

Igen tisztelt közgyűlés! Három dolgot tűztem magam elé mai felolvasásomban; először meg akartam győzni önöket arról, hogy a tulajdonnevek köznévi használatú névszókból, esetleg a gyermekbeszéd becéző szavaiból erednek; másodsor, hogy a tulajdonnevek ugyanazoknak a hangváltozásoknak vannak alávetve, mint a nyelv köznévi használatú szavai, s ezért megbecsülhetetlenek a magyar hangtörténetre. Harmadsor pedig arról, hogyha mi honfoglaláskori tulajdonneveinket, első sorban a földrajzi elnevezéseket, ilyen hangtani alapon tárgyaljuk, ez elnevezések kétségbevonhatatlan vallomást tesznek arról, minő nyelven beszélő lakosokat találtak itt a honfoglalók. Ha valamennyi elnevezésnek ilyen hangtani alapon való tárgyalásával elkészülök, abban a helyzetben leszek, hogy hazánk honfoglaláskori térképe ethnographiai viszonyait pontosabban rajzolhatom meg, mint azt eddig tudósaink tették. E térképen azonban feltétlenül lesznek rajta a szlávok közül bolgár és nem bolgár szlávok.

MELICH JÁNOS.

A magyar sóvágók régi műszói.

Magyar bányászati műszókat leginkább a régi sóbányákról szóló összeírásokban találunk, mert a sóbányák munkásai között az uralkodó elem a magyar volt. A mármarosói sókamarak tartományát még a XVII. században is teljesen magyar nép lakta, s magukat a bányákat magyar munkások művelték. Az erdélyi sóbányák művesei is jobbra magyarok voltak. A németek csak a mohácsi veszedelem idején kerültek ide nagyobb számmal, a mikor e bányákat a Fuggerék bírták zálogban. Mind a XVI., mind a XVII. századból több összeírás maradt ránk, s ezek nemcsak a sóbányákhoz tartozó közösségek lakóit, hanem magukat a sóbányászokat is névszerint felsorolják. És a felsorolt nevek majdnem kizárólag magyarok. Csak a *sóvári sófőző-hutákban* találunk idegen népet. Ide ugyanis, mivel a magyar nép az osztrák sófőzés módját nem értette, Gmundenből és Hallstadtból hoztak mestereket.*

Magyar lévén a sóbányászok zöme, természetesen magyar szóval is éltek minden téren. Ha tehát valahol, a sóbányák összeírásaiban kellene legtöbb magyar bányász-szóval találkozunk! Sajnos, a XVI. századból egyetlen magyar összeírást sem sikerült találnunk. Mindannyit latin és német nyelven írták. De még ezek is hemzsegek a magyar szóktól, világosan hirdetvén a magyar világot, a mi sóbányáinkban uralkodott. Mivel ezen összeírások nyelvi emlékei ismeretlenek s mivel sok téves magyarázatot helyreigazítanak, jónak látjuk a rendelkezésünkre álló összeírások magyar műszóit megismertetnünk.

A sóvágók és a *sóhajó-csinálók* ősrégi kiváltságokkal éltek. Ezen kiváltságokat királyaink időről-időre újra megerősítették. A mohácsi veszedelmet követő zavaros időkben azonban a kiváltságlevelek legnagyobb része elveszett. Mátyás király 1471-ben Budán kiállított kiváltságlevele (privilegium salicidarum) azonban megmaradt. Ez a kiváltságlevelél azt mondja, hogy a *sóvágóknak* minden száz kivágott (excisis) só után tíz dénár és tíz rőf *kolonia posztó jár* (de panno Colonia, vagyis kölni posztó). Bolyai Máté *sóispán* (decanus salium) és Süveg Lukács *sóvágó bíró* kérelmére ezt a kiváltságlevelet II. Ulászló király is megerősítette.** Szapolyai

* Közös pénzügyi levélt. Salzkammergut IX. és Hungarica 14358. fasc. Az első telepítés 1570-ben történt, a második 1571-ben, a mikor Hallstadtból hozták a sófőzőket.

** Mindkettő megvan 1551-ben készült másolatban a közös pénz. levéltárban. II. Lajos 1524-ben szintén megerősítette.

János kiváltságlevele szerint az erdélyi *sóhajócsinálók*, a *czellérek* és a *kormányosok* régi kiváltságleveleit Aranyos Balázs és Aranyos Gáspár Budára vitték, hogy II. Lajos királylyal megerősíttessék. Azonban épp akkor értek Budára, mikor II. Lajos halálának híre jött. Ezért tehát a kiváltságleveleket János királyhoz vitték, a ki azokat 1532-ben Segesvárott meg is erősítette. E kiváltságlevélben a *czelléren* kívül még egy ismeretlen magyar szót találunk. Azt mondja a király, hogy a Maroson a malmok gátjait úgy kell a molnároknak építeniök, hogy a sóhajók számára elegendő nyílást, azaz *varátát* hagyjanak („semper aliquem meatum *vulgo warathath* in latitudine 66 cubitorum permisissent“).*

Az erdélyi sóbányáknak 1515-ben, Bornemissza János kamaragrófsága idején készült számadásaiban előfordul a *szekérsó* (sales curuales), a *hajó-só* (sales navales), a *föl-só* vagy *fölös-só* (superflui sales), a *vesmás-só* (wesmas sales), a *töményesek* (thumenistae), a *máglyások* (magulatores), a *szengpénz* (zenghpenz), a *gépely* (kepel) és a *czellérek* (cellristae).** Ugyanezen magyar szókat megtaláljuk az 1520-ban és az 1522-ben készült összeírásokban is.*** Az itt említett magyar szókat a későbbi, részletesebb összeírásokban is megtaláljuk, s így azoknak közelebbi meghatározása semmi nehézséget nem okoz. Az 1551-i összeírás szerint a *szekérsó* nagyobb a *hajó-só*-nál és darabonként 17 $\frac{1}{2}$ fontot, Vizaknán pedig 22 fontot nyomott. A *hajó-sót* másként *máglyásónak* is hívták „minores sales, qui dicti sunt navales vulgo *maglya soo* aut *haio soo*“) s rendszeren 5 $\frac{1}{2}$ fontot, Vizaknán pedig 10 fontot nyomott. A *fölsórol* ugyanitt azt olvassuk: „superadditi sales nominantur *superflui!*“ Azaz a sóvágóknak minden száz só után még nyolcz fölsót vagy fölös-sót kellett adniök. A fölös-sót némelyik összeírás egynek tartja a *vesám-sóval*. Az 1549. évi összeírás például ezt mondja: „superflui sales qui wesmas vocantur, qui tempore numerationis priorum salium ex debito addi per sectores solent.“ Más összeírás meg a *vesmást* és a *föl-sót* határozottan megkülönböztetik, és a vesmásról azt írják, hogy a só-számláláskor az eltörött vagy a hibás só helyébe a sóvágóknak *mást* kell *vetniök*, azaz *vessmást* kellett adniök.† A *szengpénz* az összeírásokban hol *zenpenz*, hol *senghpenz*, hol meg *zenghpenz* néven szerepel. Azt a hét dénárnyi díjat értették rajta, a mit a munkások a mélység (*sink* = stollwand) fejében kaptak. A *czellér*, vagyis a hajós a német „Ziller“-ből keletkezett. A *töményesek* alatt azokat értették, a kik a *töménysó* nevű kősót vágták („salis lapides dabant, quos vulgo *tomensoo* nominabant“).††

Az 1528. évből Vizakna, Dézs és Torda sóbányáiról szóló kimutatások német nyelven készültek. A sóbányák ugyanis akkor

* „De libertate *naviparium, celeristarum* gubernatorumque et nautarum *seriaconum salium eisorum*“. Ugyanott, 1532. in festo Epifan. Domin. 1532.

** Közös pénz. levélt. 13231. fasc. Acta in Transylvania per Commissarios Reg. Maj.

*** Ugyanott.

† Például az 1534. és az 1535. évi Ratio camerae Vizakna (ugyanott).

†† Huszt 1600. évi összeírásában (Inventarium arcis Hust). Köz. pénz. levélt. Hung.

Függer kezén voltak, s ő a számadásokat németül vezettette. De azért ezekben a számadásokban is megtaláljuk a sóvágók szokásos szóit. A „Vizakna Rechnungen Aug. 23, 1528“ című kimutatásban például olvashatjuk a *gépelyes* (gepelistae), a *millyérek* (miliaristae, vagyis a *por-sósok*) a *gira* (sópajta) stb. szokat.* A „Dees Rechnung 1528-“ című kimutatásban a többi között ilyeneket is olvashatunk: *Magla schoo* oder *Schiffsalz*, *Wagensalz*, *sallaria cisorum judicum* oder *Salzhauernrichter*, *sallaria magulatorum*, was wir den *magloschen* auf ihren Soldt geben, *magulatio salium* in der *schür*, (t. i. a csürben, a hova a sót máglyázták) stb.** A „Dornberger Rechnung ex anno 1528, Salzberg zu Torda“ című számadásban előfordul a *themynsaltz* (töménysó), a *maglasch*, a *kochy*, a *fürdőpénz* stb. Ugyanitt ilyen tételeket is olvashatunk: „*ligna magulatoribus ad fodinam*, den *maglaschen* und *gepelyischen*, auf den Urfar *aufgemagelt*, den *miltaristen*“ (millyér) stb. Ugyanitt többször előfordul ez a tétel: „*descensus salium Turnualium* ad vadium Aranyos.“ Mi lehet ez a sal Turnualis, nem tudjuk.

Az „Anno Domini 1532—1533. Ratio Camerae Tordensis“ című kimutatásban*** az eddig említett magyar szókön kívül előfordul még a *földes só* (sales terrosi, a mit *fekete sónak* is hívtak (sales nigri). Az 1532. évben a dézsi só-csűr kimutatásában megtaláljuk nemcsak a sövénynyel körülvelt só-csűr leírását, hanem az ottani felmáglyázás módját is. Itt szerepel először a *darabsó* (in darabones redacti sales).† Vizaknának 1534. és 1535. évi számadásaiban a fentebbieken kívül a *vesmas* szóról ezt az új dolgot olvashatjuk: „*dantur cum eisdem sales wesmas*, hoc est sales remansiones vocati!“ †† A tordai sókamarának 1534. évi számadásaiban olvassuk ezeket: „*ad sales beatae Virginis wesmas non dantur*“; „*restant terrosi nigri darab* et in nihilum ac sub *gram* projectis pecuniae *zengh* in singulis centum salibus 7 denar“. A munkások között egy *Hyntha* Miklós nevű ember is szerepel.†††

Az 1551. évben készült erdélyi sókamara számadásaiban olvassuk, hogy kétféle sóvágók dolgoznak ott: *szegődött sóvágók*, a kiket *posztósoknak* is hívnak,* mivel évenként „*revid lurnbergi posztót*“ kapnak (hoc est Nurnbergiensis pauni) és jövevény (indigenae) sóvágók. Minden száz só után a posztósok 20 denárt és négy kősót, a jövevények meg nyolcz sót, a mit *zsáksó*-nak is hívnak (sales octo, quos *saksoo* vocant) és minden szombaton két *bulga darabot* (duas bulgas darabonum, hoc est portionum salium confractorum, vagyis két tarisznya töredéksót). Megmondja ezen összeírás azt is, hogy mi az a *tordai* és a *dezsi sóshajó*. A tordai sóshajó 30 láb

* Közös pénz. levélt. Siebenbürgische Urkunden 1556. fasc.

** Ugyanott.

*** Köz. pénz. levélt. 13231. fasc. Az erdélyi biztosok iratai közt.

† Ugyanott. 1532 ad annum 1533 Ratio Camerae Deesiensis.

†† Ugyanott: 1534 ad annum 1535 Ratio Camerae Wizakna. 13231. fasc.

††† Ugyanott: Ratio Camerae Tordensis.

* Ugyanott 13231. fasc. De proventibus regis in Transylvania per Commissarios Paulum Bornemissza et Georgium Wernherum conscript. 1552.: „sectorum alii sunt conductitii, quos *pozthos* vocant“ etc.

hosszú és 15 láb széles, a dézsi 61 erdélyi rőf hosszú és 18—19 rőf széles.

A mármarosi sókamarának 1549—1550. évi összeírásában* az Erdélyben használt szók egy részét is megtaláljuk, de ugyanott újakkal is találkozunk, helyesebben olyanokkal, melyeket az erdélyi sóbányákban egyáltalán nem használtak. Ilyen például a *rójasó* („*Roya vocati sales, qui in singulos centum salium ex veteri consuetudine duo sales addi solent*“), aztán a „*sales qui vocantur dei*“. Ez utóbbinak magyar nevét az összeírás nem adja. De ha volt *boldogasszony-sója*, akkor *isten-sója* is lehetett. Ezt a feltevésünket megerősíti egy későbbi összeírás (l. alább). Az *Inventarium salis fodinarum Marmarosiensis*. 1614. című magyar urbariumban pedig a következő sorokat olvashatjuk: „Vagyon a *sóvágók között kit Isten fiának* hinak, esztendőnkint ez az *sóvágók közé számláltatik*, ennek két sója jár minden *sóvágótól* minden napra. Ezt a kamoraispán ötével váltja be másfél pénzen!“** Egyébként a *sales dei* nevű sóról az 1549-i összeírás ezt mondja: „*sales, qui dei vocantur, redimuntur 100 denariis*“. A nagyobb kősókat ugyanezen összeírás szerint *faragósónak* hívták (*paulo majores qui faragoo soo vocantur*). A *szekérsónál* és a *hajósónál* nagyobb kősónak *tulkó-só* volt a neve (*sales Thulcones* és *sales Tulkonum*). Ezzel a *tulkó* nevű sóval az egykorú urbariumokban gyakran találkozunk. Így például 1574-ben olvassuk: „*sales magnos Tulkó dictos*“*** Munkács várának 1567. évi összeírása az *introitus salium* cím alatt ezt mondja: „*magni sales tulcones*“ és „*magni sales aliter tulcones*“. Munkács 1603. évi összeírása pedig ezt mondja a *tulkó-só*ról: „*sales maiores tulko, qui mensurari non possunt*“ (Orsz. levélt. Urb. et. Conser. 97. fasc.). Ugyanitt a *sales rotas* is előfordul, a mit eleink *karikasó*-nak is hívták.†

Az 1547. évből egy jelentés maradt ránk, melyet a magyar kamara V. Károly német császár számára készített. Ez a jelentés a mármarosi sóbányákról szól és több magyar szónak a magyarát adja. A *gépelyesekről* például ezt írja: „*gepelystae duo qui curant et impellunt equos, quibus sales de fodina trahuntur!*“ Megemlíti a *sóvágó birákat* (*judices sectorum*), a *kerekesekeket* (*kerekystae*), aztán a *darabsót*, a *számsót* és a *vesmást* (*sales quos vocant Zamsoo . . . et eorum loco alios subjicere iubet, quos wesmas vocant*).††

A rónaszéki sókamara-ispán részére 1591. évben kiadott utasítás az eddig közltekre több tekintetben világosságot vet.††† A *rójának* nevezett sóról például ezt írja: „minden *sóvágó* valamely nap sót vág az régi szokás szerint mindennap az kovácsnak 4—4 sót ad, . . . mikor kedig afféle sónak a száma ötvenig telik, arra egy sót tartozik az kovács vetni, melyet *royának* hinak, ha százra telik,

* Köz. pénz. levélt. 15556. fasc. *Extractus rationum camerarum salium Marmarosiensium* 1449—1550.

** Országos levéltár: *Inventarium etc. salisfodinarum Marmarosiensium* 1614.

*** Közös pénz. levélt. Hung. 14365. fasc.

† Ugyanott. *Summarius extractus provisoris arcis Munkach*.

†† Bericht der hungarischen Camer an Kayser Karl V. (Ugyanott.)

††† Országos levélt. *Instructiones*, fasc. 6.

két sót! Ez a magyarázat — a mint látjuk — megegyezik az 1549. évi, fentebb közölt leírással. „Ismég mindennap — mondja az 1591. utasítás — az mely nap sóvágók sót vágnak, tartozik minden sóvágó két sót vágni, melyet *Isten savának* hínak“. Megemlíti az utasítás a *posztó-sót*, vagyis azon 100 só, a mit a sóvágók a posztó helyett kaptak; a töménysót, a *biró-áldomás-sót* (66 darab kősót) és a *millye-sót*. Ez utóbbi szót a NySz.-ban és az OklSz.-ban is megtaláljuk, de mind a két szótár pontatlanul mondja a millyét *örölt sónak*, mert a *millyén* azon porsót értették, a mit a bányákból taligákon hordtak ki, hogy a közé kevert földtől és piszoktól odafent megtisztítsák. Hogy többet ne mondjunk, az 1614-i mármarosi összeírásban a többi között ezt a tételt találjuk: „gyalog talyiga, melyben sárt, millyét hordnak ki az aknákból!“ Az *örölt só* valamennyi összeírás egyöntetűen *lágysónak* mondja. Ezzel a *lágysóval* a végházak tárházaiban számtalanszor találkozunk.

Az Országos Levéltárban van egy magyar nyelvű összeírás mely a mármarosi sóbányák leltárát adja 1614-ből. Ezen igen becses urbarium teljesen kiegészíti az előző évek összeírásait, s a mellett sok dologra világos magyarázattal szolgál. Vagyon itt — írja a leltár — két *sóvágóház*, vagyon benne *sóvágó csákány*, kit *király csákányának* neveznek, *kerekesház*, *feredőház*, benne *katlan*, *kád*, melyben a sóvágók ferednek. A *kerekesekről* azt mondja az összeírás, hogy mikor *sójártatás* vagyon, ha ezer vagy kétezer só *feljártatnak*, adnak nekik 70 denárt. Van egy *feredős*; mikor az sóvágók az aknából kijönnek, az csinál feredőt nekik. ennek minden sóvágó két-két só ad minden napra, melyet ötével vált vissza a sókamara-ispán. Vagyon két gazda (*bányagazda*) a sóvágók között, a kik vizet hordnak, tüzet raknak és főznek nekik, ezeknek minden sóvágó szombaton két só ad (*gazda savát*). Mindenszentek napján, mikor bíró szottak tenni, annak áldomásába szottak adni 33 sót mindenik szállásban. (Ez a *biró-áldomás-só*.) A sóvágóknak, kerekeseknek, gépelyeseknek, kovácsoknak, ferdősnek, gazdáknak szottak adni egy-egy *öreg-sót*, *ki három sóért vagyon. melyet szombati darabnak hínak*. A sóvágóknak az új aknában minden *sófelszakasztástól* szottak adni hét pénzt. Az sóvágók bíráinak egy-egy lajtorjacsinálástól szottak adni 1 frtot, *becresztéstől* a sóaknában 50 pénzt, *kötözéstől* minden szál istrángtól egy-egy iccze bort. Az akna mikor víz miatt *megbomlik*, *becsinálástól* szottak adni 6 frtot. Az *sóvirágnak leverésétől* az aknában minden bírónak adnak 1 frtot. Egy *gárdafa-csinálástól*, felső és alsó *ajakon* való *gárda-fától* szottak adni 25 pénzt, minden *keresztbecsinálástól* egy frtot, *kapocsbeverésért* 50 pénzt. Valaki sóhajót csinál, azoknak munkájokért adnak 200 kősót, *első kormány*-nak 3 frtot, *farakonállónak* 1 frtot, 16 legénynek, kik az hajót evezik, 50—50 pénzt, ugyanezen legényeknek szottak adni 36 pénzt. kit *marton-álló-pénz* nek hínak. Vagyon az kamarához nyolcz *sóhordó* (soo hordo), kik az pajtában behordják az só, kiknek esztendőnkint 3—3 frtot adnak *segédpénzt*. *Lapátosoknak* 36 frt az évi fizetésük, *szeneseknek* 24, *kenyérhordóknak* 12, és minden héten egy-egy *tereh millye-só* Egy

tereh millyétől 20 pénzt adnak. Mikor *sökötélért* küldenek, egy zsák millyét adnak. A *vámosnak* a só *kiszámlálására* jár esztendőnként 12 forintja.*

Az említettekén kívül ugyanezen összeírásban a *darabos kamara*, *sópajta*, *sókamara*, *gépelyes ház*, *félkéz-kalapács*, *szarvas-ülő*, *elől-ütő*, *palaczkverő* szókat is megtaláljuk.

Ugyancsak a mármarosói sóbányákról szóló későbbi (1711) latin összeírásban olvassuk ezeket: „sunt linea vel scamma vulgo *sópád*“, aztán „ligones acuti vulgo *gajhóvas*, salis fodinae tectum vulgo *gépejszin*“.**

A huszti uradalom öt magyar községéből kerülvén ki a mármarosói sóvágók, ezen uradalom összeírásában is találhatunk egyet-mást a sóvágókról és szerszámaikról. Az 1673. évi összeírás például azt mondja, hogy Sziget városának lakói gépelyeseket négyet adnak, *millyéret* nyolczat, *kenyérhordót* egyet. Visk, Técső, Hosszúmező és Száldobos községek leírásánál ugyanezt olvashatjuk. A *sópajtákról* azt mondja az összeírás, hogy Bethlen idejében a lakosoknak minden sópajtától 100 kósót adtak.***

A huszti vár tartományának összeírásában Sziget és Rónaszék leírása a sóbányák felszereléseit is adja. Ezen összeírásokban a sóvágók használta gépek és szerszámok magyar neveit is megtaláljuk. A Brodarich és Mechkey István készítette 1549. és 1550. évi latin összeírásban például a következő magyar szókkal találkozunk: *anchora ferrea vulgo vasmacka*, *instrumentum ferreum ad effringendos lapides vulgo wasrwd*, *harpagines vulgo washorog*, *culter vulgo wonokees*, *securis huswago*, *claviculi majores vulgo leetz*, *pernae vulgo soldor*, *vehicula unius rotae vulgo talyga*, *instrumentum ferreum ad restringenda incendia vulgo fackkandyw* (fecs-kendő), *thwba cum bokoly*, *tympanum suhanczar*, *malleus vulgo bányavas*, *cardo v. hewederwas*, *pistilabra vulgo kynyrhanyo lapat* (kenyérhányó), *ferrum vulgo segyeldwas*, *tres keozeorw* (köszörű), *claviculi vulgo hyazo zegh*, *unum tekereő was*, *keötő vas unum, halvágó kés*, *instrumentum carpentarium vulgo gyalw*, *unum gyalwas*, *equi kepeliferi*.†

Az 1600. évi huszti összeírás a *tömény-sóró*l a következő magyarázatot adja: „iuxta privilegia antiqua a 11.000 salis lapidibus 33 salis lapides dabant, quos vulgo *Tömensoo* nominabant.“ Ugyanezen összeírásban olvassuk a *fűsülés* szóról e magyarázatot: „*orificium salis fodinae, quando corrumpitur, quod vulgo fűsüles* vocatur, *doliariis ex assibus clavi parantur, quibus ruptura restaurantur*.“ A sóshajók építéséről ugyanitt azt olvassuk, hogy minden hajóhoz 14 szál deszka és két *súly* (instrumentaque duo lignea vulgo súly dicta) kell. A mikor a hajót vízrebocsátják — mondja az összeírás — a só alá *perelyét* vetnek (instrumentum sali subjectum

* Ugyanott. *Urbaria et Conscriptio*nes 152. fasc. *Invent. salis fodinarum* Marmar. 1614.

** Ugyanott. *Invent. domus camerariae et salis fodinarum* Marmar.

*** Ugyanott 123. fasc.

† Ugyanott

vulgo perelye dictum), a perelye elé lombokat raknak, hogy a só a vízbe ne merüljön. A hajó vezetése és javítása fejében a *czillér* (curatori cziller dicto) száz kósót kap.

A sóbányák felszerelése között az összeírás a következő magyar szókat említi: *scopae fabrinae* vulgo *kohlegyező* (kohölegyező), *instrumentum ferreum* vulgo *foghóvas*, *cardines ferrei ad lignum sémely* dictum, *machina tractoria*, *quam equi duo trahunt* vulgo *targoncza* vocata, *ferrum hidvas* vulgo dictum, *rotarii* vulgo *kerekese*k, *claustrarii* vulgo *kerekese*k, *ferrum vulgo fancz* dictum, *instrumentum* vulgo *ellenző*, *instrumentum* vulgo *fákjavas*, *instrumenta scandularia* vulgo *horgyoló*, *vincula ferrea* vulgo *csikosin*, *pixis* vulgo *pessely*, *instrumentum* vulgo *szegfejező*, *machina tractoria sémely* vocata, *ferrum spálinghvas* dictum, *instrumentum foghóvas*, *clava lapicida kővágó vas* dicta. Ezekon kívül a *bányász*, *taligás* és *aranyász* szókat is megtaláljuk ugyanitt.*

A mint említettük, Magyarországon (Sóvárrott) *főtt sót* is készítettek. Mivel itt a munkások betelepített németek voltak, s mivel magyar szóval nem igen éltek, a sóvári összeírásokat mellőzzük. Csak mindössze annyit említünk meg, hogy kétféle sót készítettek itt, *fekete sót* (*nigri sales*) és *fehér sót* (*candidi sales*).**

Egy későbbi (1682) magyar összeírásban a *főtt só*, az általa-gokban levő *fejér* és *szürke só*, *fejér darabos só*, a *sófőző huta*, a *hálló*, kivel az darabos sót a bányából kivonják, a *bürhám*, az kin az bányászok lebocsátkoznak az bányában, *bindász*, *puskér*, *berg*, *geng*, *sóvíz*, *sómérő*, *hutman* stb. szók fordulnak elő.***

A végházak összeírásaiban található magyar szók között a sónak különféle elnevezésével gyakran találkozunk. Így például Sáros urbariumában előfordul a *sóvíz* és a *sóvízes hordó* †; Verőcze 1547. évi összeírásában a *kupsó*, az *örejsó* (ereg soo) és az *aprósó* ††; Sümeg 1597. évi urbariumában a *kúpsó*, a *grécki só*, a *sóórló bokorkó*, Munkács 1685. évi összeírásában a *lágysó* és a *kösó* †††, Csáktornya összeírásában a *tengeri só*,* Sárospatakéban a *vám kúsó*, Szombat-helyében a *grécki só* (*salis Graecensis particula major*) és a *bécsi kupasó* (*Viennensis salis kupa*),** a verőczei összeírásban (1547) *tőredéksó* (theredeket intéztek negyven soo zamaba).*** Az osztrák *főtt sót*, a mint tudjuk, rendszeren kúpsónak vagy kupasónak hívták, de a komáromi városi jegyzőkönyvek, megkülönböztetésül a debreczeni *sós*-ok (sókereskedők) savától, állandóan *hajós-sónak* nevezik, mivel e sót Magyarországra hajókon szokták volt hozni. Ezt a sót a jegyzőkönyvek szerint kétes hírű asszonyok, a kik böcsületüket a

* Közös pénz. levélt. Hungarica (több példányban).

** Orsz. levélt. Urbaria 41 fasc. Bona Georgii Soos in comit. Saros. 1676.

*** Ugyanott. A sóvári sóbányáról. 1682.

† Ugyanott: Invent. univ. bonorum Helenae Zrinyi 1678.

†† Ugyanott: 99. fasc.

††† Ugyanott, 18. és 19. fasc.

* Köz. pénz. levélt. Hung. 1670. bona fiscalia.

** Orsz. levélt. Invent. arcis Sabariensis 1578. Urbaria 76. fasc.

*** Orsz. levélt. Invent. castri Werewche 1547.

nimet katonák közt szokták keresni, a piacon itczével mérték. E szerint bizonyos, hogy a *hajó-só* és a *hajós-só* két különféle sót jelentett; mivel az első alatt kősót, a második alatt osztrák főtt sót értettek.*

Végezetül még kétféle sóról kell megemlékeznünk. Több összeírásban és levélben szerepel a *bálvány-só*. Így például az egyik harminczados 1578-ban jelenti: „tartóztattam meg valami négy *bálvány sót*, . . . innét lopva elment két *bálványával*“.** Az 1597. évben Dersffy jelenti a magyar Kamarának, hogy 20 *bálvány-sót* hozatott Lengyelországból.*** Ez a *bálványsó* („sales magni balvany soo dicti“) igen gyakran szerepel ugyan a magyar összeírásokban, mégis *lengyel kősónak* kell tartanunk, mivel a magyar sóbányák egyetlen összeírásában sem említik. Ugyanezt mondhatjuk a *banksó*ról (multis *bankonibus* opus habeo, integros *bankones* salis mittat — írja Révay Ferencz 1584-ben és (unus *bancus* salis) is. Az 1583 évi Árva váráról szóló összeírás például világosan megmondja, hogy ez *lengyel kősó*.† A *dugasó* (donga só) elnevezésen, a mi a dunántúli urbariumokban szintén többször szerepel, a hordókban szállított osztrák főtt sót értették.

A mint az eddig közölt adatokból láthatjuk, régi nyelvünk módfelett gazdag volt a sóra vonatkozó elnevezésekben. Annál különösebb, hogy szótárainkban mindebből alig találunk valamit. A *szekérsó*, *hajósó*, *hajóssó*, *tengeri só*, *fölös-só*, a *vesmás*, az *Isten sava*, a *darabsó*, a *máglyasó*, a *fölles só*, a *zsáksó*, *boldogasszony sava*, *tulkósó*, *faragósó*, *töménysó*, *rótás só*, *számsó*, *fehérsó*, a *grécki só*, *szürke só*, *bálványsó*, *banksó*, a *rójasó*, *sópad*, *öregsó*, *gazda sava*, *sóvirág*, *szombati darab*, *biró-áldomás-só*, *lágysó*, *posztósó*, *feketesó*, *bulgasó* és *millyesó* közül csak a *millyesót* és a *tulkósót* találjuk meg a NySz.-ban és az OklSz.-ban.

TAKÁTS SÁNDOR.

A „sirály“ és rokonhangzású társnevei.

A *sirály* szó nem Földi alkotása (l. MNy. 2 : 39), mert már előtte Grossinger 1793-ban egy, ebbe a madárcsaládba tartozó nemről azt mondja, hogy „Hungari *sirály*, Germani *Seeschwalbe*, Slavi *Wlastowice wodnj dicunt*“ (Ornithologia 370. l.). Grossinger itt a *sirály* elnevezést, mind a német és szláv nevekből, mind a leírásból („cauda est bifurcata more hirundinum“) láthatólag, csak a *sternanemre*, mai tudományos, de népies eredetű magyar néven *csér*-re érti. Ez azonban a dolog lényegére nem fontos, mert Grossinger igen sokszor vét a szabatoság ellen a nevek alkalmazásában.

Tény tehát, hogy a *sirály* név Földi könyvének megjelenése előtt már megvolt és a magyarság száján élt, a miről eléggé tanúskodik Grossingernek fennebb idézett mondata. Népiessége

* Komárom város levéltára : 8. számú jk. „*sóshajó* az tőkére ráment és megtörvén“ . . . . „Pápán *sós* szekereink vannak.“

** Orsz. levélt. Kamarai levelezések.

*** Ugyanott.

† Ugyanott : Urbaria et Conscrip. 99. fasc. „unus *bancus salis Polonici*“ etc.

mellett szól, a mint már Herman Ottó ismételten jelezte, hogy több magyar vidéken él a nép ajkán.

Él pedig a következő alkalmazásban:

Sirály (Alföld) = *Larus ridibundus* L.

Sirály („Sír a sirály”, Bodrogek; Herman O.) = *Larus*.

Sirály-tanya = fészkelő telep (Bodrogek; Herman O.)

Sirály madár (Alföld) = *Larus ridibundus* L.

Danka sirály (Szabolcs m.) = *Larus ridibundus* L.

Kéklábú sirály (Velencei tó) = *Larus canus* L.

Kis sirály (Iharos-Berény, Somogy m.; ritkábban használva) = *Sterna hirundo* L.

Ló-sirály (Alföld) = *Larus argentatus* Brünn. (Tiszakeszi, Borsod m.; Poroszló, Heves m.) és *Larus ridibundus* L. — Általában a *Larus*-nem fajai szemben a *Sterna*- és *Hydrochelidon*-nemekkel (Herman O.). Az összetételt olyan értelemben véve, mint népünk-nél a lódarázs, lótetű, lósóska, lódió stb. mutatják, nagyítás van a névben kifejezve.

Lószemű sirály (Hajdúság) = az átvonuló *Larus argentatus*; Herman O.

Nagy sirály („A nagy sirályokat népünk nem igen különbözteti meg s így a nálunk megforduló *Larus fuscus*-ra és *argentatus*-ra is általában csak a „nagy sirály járja”. Chernel: Magyarország Mad. II. 39).

Széki sirály (Püspök-Ladány, Herman O.): *Glareola*.

A mi a szó eredetét illeti, nyelvészeink az összehasonlító nyelvészet útján keresték a megoldást (MNy. 1 : 421). Ebben azonban nem vették tekintetbe az erre legalkalmasabb nyelvet, a melyből pedig a természet kebelén élő legtöbb nemzet rendesen meríti az elnevezéseket: a *madarak nyelvét*. Nem vették tekintetbe, hogy a népies madárneveknél, különösen és első sorban, a madár életmódját s legfőként hangját kell számításba venni.

A jelen esetben a sirálynál maradvány, az ide tartozó madarak hangjában, legalább a magyarság felfogása szerint, van valami *szomorú*, *panaszos*, *síró*; ezt a vonását a hangnak még azoknál a fajoknál is megtaláljuk, melyeknek hangnyilvánulása *nevetésszerűen* tagozódott, mint *Larus ridibundus*, *Sterna nilotica* fajnál.

E madarak hangját így fogták fel nagy költőink is.

Vörösmarty (a „Rabló”-ban):

„A csüllő *sír*, csapong | A pusztá habokon.”

Arany. („Buda halála”):

„Reggel Buda nője. . . . | *Rijjongva* sirályként, mely zivatart érez”.

Tompa („A vándor lép”):

„Hol *jajongva* röpked légben a gyors sirály”.

(„Levél Pogány Karolinához”):

„. . . . . tavatokon | Ha *jajgat* rajta a fehér sirály”.

És hogy népünk is így fogja fel, láthatjuk a már fennebb említett „*sír* a sirály” kifejezésből. Így természetesnek találjuk a

sirály-nak a sír igéből való levezetését, a mint ezt Czuczor-Fogarasiék is tettek.

Attérve azokra a nevekre, melyek a *sirály*-lyal nemcsak jelentést illetőleg, hanem hangzásbeli rokonságnál fogva is összetartozóknak tekintendők, a kezemnél levő anyagból bemutatom, a gyűjtési helyek feltüntetésével, a következő sorozatot:

Czerkó (Alföld, Chernel; Tiszamente, Lakatos. — „Így híják Szeged körül a halászmadarakat, azon *ezer* szóról, a melylyel élnek, midőn megijednek.* Kreszn. I. 66.) = *Sterna* és *Hydrochelidon*-nem.

Czerkó = *Sterna hirundo* L. Tiszamente, Chern.

Ló-czerkó (Tiszamente, Lakatos) = *Larus*- és *Stercorarius*-nem. Az összetétel a magyar nagyító értelemben.

Cséjja (Heves m., Chern.) = *Sterna* és *Hydrochelidon*-nem.

Cselige (Szeremle, Pest m., Szilády Áron) = *Sterna*- és *Hydrochelidon*-nem.

Csélla (Heves m., Chern. — Jász-Nagykun-Szolnok m., Herman O.) = *Sterna* és *Hydrochelidon*-nem.

Csér (Tiszamente)** = *Sterna*.

Czigány-csér (Bács-Bodrog m., Chern.) = *Hydrochelidon nigra* L.

Fekete-csér (Alföld, Chern.) = *Hydrochelidon nigra* L.

Halász-csér (Mezőtúr, halász név, Herman O.; — Tiszamente, Chernel) = *Sterna hirundo* L.***

Ló-csér (Tiszamente, Lakatos) = *Larus*.

Vízi csér (Körösmente, Herman O.) = *Sterna*-nem.

Csérja, *cserla* (Alföld, Chernel) = *Sterna*, *Hydrochelidon*.

Csérka (Kórógy). Szilády Áron szerint kácsa-féle vízimadár; valószínűbb azonban, hogy *Sterna* és *Hydrochelidon*, mely esetben a *csér* kicsinyítésének tekintendő. (Vö. *Czerkó*.)

Csilla, *csille* (Jászberény, Chern.) = *Sterna*, *Hydrochelidon*.

Csilige (Szeremle, Pest m., Szilády Á.) = *Sterna* és *Hydrochelidon*.

Csillige (Ormánység, Baranya m. MTsz.) = *Sterna*.

Csilling (Duna-Drávaköz, Chern.) = *Sterna*, *Hydrochelidon*.

Csira (Mátravidék, Nyr. XXIV. 432) = *Larus*.

Csire (Poroszló, Heves m., gr. Teleki J.) = *Hydrochelidon*.

Csór (Rába vidéke.) = *Sirály*, Szilády Áron. A faj még meghatározandó.

Csóré (Bodrogeköz, Herman O.) = *Sterna hirundo*. *Csóré tanya* = fészkelő hely. (U. o. Herman O.)

Csória (Bodrogeköz, Luka táján, Herman O.) = *Sterna hirundo*.

Csőrész (Dömsöd, Pest m., Szilády Áron.) = *Sirály*; a faj meghatározandó.†

Csüllő (Alföld, Erdély, Chernel) = *Larus ridibundus*. A *csüllő* nevet, eddigi ismeretünk szerint, legelőbb Grossingernél találjuk

* Nemcsak akkor, hanem rendszeren hangoztatják.

** Szilády Áron szerint Szolnok környékén, Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyében és Nagy-Körös vidékén is.

*** Kűszvágó, mert a legapróbb halra, a *kűsz*-re vadászik. Balatonmell. Herman O.

† Más csoportba tartozó neve: *Hőrész*. (Szeged, Vöneki Pál)

feljegyezve, ki azt a szövegből láthatólag a Larus- és Sterna-nemre alkalmazta, de hozzáteszi: „sed plebs passim vulgare, ac genericum nomen Halás z - m a d á r usurpat”.

Sivolyka (Kórógy, Szilády Á.) = Larus.

Sojja (Makád, Pest m.) = Sirály, Szilády Áron. Szorosabb meghatározásra vár.

Sorgya (Babarci tó, Chern.) = Hydrochelidon nigra L.

Sorigály (Ecsedi láp, Szatmár m., gr. Teleki Jenő; — Herman O.) = Hydrochelidon.

Sorja (Velencei tó, Fehér m. Chern.) = Hydrochelidon nigra L.

Sorja (Apáti, Szabolcs m. Schenk Jakab) = Sterna.

Sorján (Ecsedi láp, Szatmár m., gr. Teleki Jenő) = Hydrochelidon.

Sorjáng (Eör, Szabolcs m., Schenk Jakab) = Sterna.

Sőjje (Aporka, Pest m., Szilády Áron) = Sirály

Sörje (Kún-Szent-Miklós, Szilády Áron) = Sirály.

Sörje (Velencei tó, Fehér m., Chern.) = Hydrochelidon nigra L.

Szerkó (Alföld, Chern.) = Hydrochelidon nigra L.

Szerkó (Szeged, Herman O.) = Sterna hirundo L.

Szerkó (Szeged, Herman O.) = Sterna hirundo L.

Ló-szerkó (Szeged, Herman Ó.) = Larus ridibundus, őszi és Rissa tridactyla, átvonuló.

Hal-szerkó (Szeged, Herman O.) = Sterna.

E nevek, mint hangutánzók, a különböző vidékek népe ajkán egymástól függetlenül keletkeztek, úgy a mint — Herman Ottó helyes kimutatásaként — ama nép a madár hangját, a maga hallása után, a maga nyelvén hangzathatta. S így e neveket nem igen tekinthetjük vagy legfeljebb lényegtelen kis mértékben tekinthetjük egymás származékának. Ha ez áll az itthon gyűjtött anyagra vonatkozólag, még inkább áll a más, távoli nyelvek adatainak összehasonlításával szemben, bármily rokonságban álljanak is azok velünk. Még kevésbé alkalmas ez az anyag arra, hogy nyelvészeti összehasonlítással nyelvek között való atyafiságot erősítsen meg. Hiszen a messinai olasz egyik Larus-fajt cirru, cillu néven nevezi, a Malta-sziget olaszai több fajt cirleua és a Friaul vidékén lakók: ciul, ciule néven hívnak. Miből azonban semmi nyelvbeli atyafiság, de még átvétel sem következik, hanem csak az az egy tény, hogy e madarak hangját ők is olyan formának hallják, mint a mi népünk: csira, csilla, csüllő stb.

Ezek után megállapítottunk vehetjük, hogy:

1. a sirály szót Grossinger már Földi előtt és mint olyat említi, mely nyelvünkben használatban volt; és

2. hogy hangutánzó népies név;

3. hogy rokonhangzású társnevei nem egymásból való származékok;

4. azt is, hogy e társnevek között a nép megkülönböztetésének olyan árnyalatai nyilvánulnak, melyeknél fogva e nevek egészen alkalmasak arra, hogy a *sirályfélék* családjába tartozó nemek neveit elfogadjuk őket, s így helyes alapon nyugszanak azok az elneve-

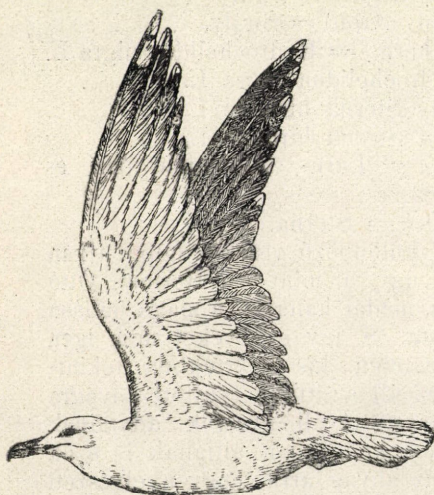
zések, melyeket a Magyar Ornithologiai Központ az 1898-ban kiadott „Nomenclator“-ban alkalmazott.

Ezeket a neveket, megtoldva a csoportok jellemző jegyeinek felsorolásával, a következő rendszertani táblázatban azzal a megjegyzéssel mutatom be, hogy a Csörgei Titusz tollából származó három rajz nemcsak a rendszertani megkülönböztetéseknek, hanem a népies felfogásban szerepet játszó mekkorasági arányoknak is szemléltetésére szolgál.

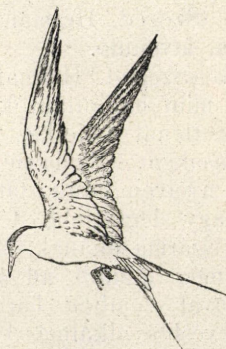
Sirály-félék családja.

I. Alcsalád: *Sirályok* (Larinae). Jellemző jegyek: a csőr vége kampós, a fark vége elkerített vagy egyenes (1. kép).

Nemek: 1. *Sirály* (Larus). Lábukon jól kifejtett négy ujjal. Hat hazai fajjal, melyből hármát, nagyságánál fogva, *ló-sirály* néven különböztet meg a nép.

1. kép.

2. kép.

3. kép.

2. *Csüllő* (Rissa). Három előreálló, jól kifejtett lábujjal, a hátulsó hiányzik, vagy csökevényes. Egy fajjal.

II. Alcsalád: *Csérek* (Sterninae).

Megkülönböztető jegyek: Csőrük kissé ívesen lefelé hajló, hegyes, s a felső káva nem kampós; a fark többé-kevésbé villás. A sirályoknál kisebbek.

Nemek: 1. *Csér* (Sterna). Farkuk nagyon hegyesen s hosszúan villás (2. kép) négy fajjal.

2. *Szerkő* (Hydrochelidon). A fark villája rövid és tompa hegyű (3. kép). Három fajjal.

III. Alcsalád. *Halfarkasok* (Stercorarinae). A fark két közbülső tolla megnyult. Ennek fajtái hazánkban ritkán s csak vonuláskor fordulnak elő; népünk előtt kevésbé ismeretesek.

*

Itt tehát a tiszta népnyelvi anyagból kelve, a szaktudomány is ki van elégítve.

PUNGUR GYULA.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

IX.

1. A „Tetemre hívás“ némely félreértett helye. Greguss magyarázataiban (Arany J. balladái, III. kiadás, 1900) a nyelvek általában gyengék, sokszor hibásak. A mit kellene magyarázni, nem mindig magyarázza; a magyarázottat pedig nem egyszer félremagyarázza. A „Tetemre hívás“-nak is rosszul érti, tehát rosszul is magyarázza egypár helyét. Nevezetesen:

1. A II. strófában:

„Kastélyába vitette föl atyja,
Öt letevék a hús palotán;
Ki se' terített, meg se' mosatja:
Vérben, a hogy volt, nap-nap után
Hever egyszerű ravatalán.“

ezt: „*vérben, a hogy volt*“, a mi világos, így magyarázza Greguss homályossá: „azon helyzetében, a hogy eldölt“. Bizony mester-ség lett volna az ifjú Bárczit úgy vinni föl a radványi erdőből a kastélyba s ott úgy tenni le, hogy megmaradjon azon helyzetben, melyben találták. „*Vérben, a hogy volt*“ nem egyéb, mint: *azon véresen*, s csak azt mondja határozottabban, a mit az előtte való mondat: „meg se mosatja“. Megvan ez a kifejezésmód a németben is: „*Sie schlief zuletz, bewegt und ausgeweint, wie sie war, in ihren Kleidern ein*“. Hasonló ez is: „*Ki labancz! a ki vagy . . . tövét nem kapáltad!*“ (Tomba: Szuhay M.).

2. A III. strófában:

„Állata őrzeni négy alabárdost:
„Lélek ez ajtón se be, se ki! . . .“
„Hátha az anyja, szép huga *már most*
Jönne siratni?“ — „Vissza! neki;
Jaj, ki parancsom, élve, szegi!“

ezt: *már most*, így értelmezi Greguss: „mielőtt még a vizsgálat végbemenne“, s evvel az egész helyet kiforgatja, sőt komikussá teszi. Így értve, a szólni merész alabárdos böleselkedő csizmadia, az öreg Bárczi meg kötözni való bolond. Hisz ha „*már most*“ „*már most*“ volna (schon jetzt, jam nunc), akkor az következnek, hogy anya és testvér tegyék el a sirásukat a tetemrehívás idejére, vagyis: *még most* ne sirassák a holtat.

No de „már most“ szerencsére nem időhatározó, nem is nyomatékos a „most“, hanem következtető conjunctio, melyet bizvást egybe is lehetne írni (mármost). S az alabárdos azt kérdezi, hogy: „látha mármost az anyja, szép huga jönne siratni? . . . őket beereszszük-e a holthoz?“ Nyomaték ezeken: *anyja* és *huga*. Greguss nyilván az tévesztette meg, hogy „már most“ hátra szorult. Persze, tudhatta volna, hogy ez gyakori a közönséges beszédben is, Arany-nál is. Mondhatom így: „*már most* mitevők legyünk?“ de mondhatom így is: „*mitevők* legyünk *már most*?“ Arany nem ritkán hátrakeríti. Pl.:

„Egyszerre levágtam karddal egy-egy várost:
Mit jósol ez álom, bölcs öregek, *már most*?“ (B. H. IX. É.)
„Mint hogy az elmélet most ezúttal sáros:
Hadd lám, a gyakorlat, mire viszen *már most*?“ (N. Cz. II. É.)

Megjegyzem még, hogy a Greguss-féle „már most“ tetemes vétség volna a *verselés* ellen is, a kéttagú rim *második* tagjának erős hangsúlya miatt, holott a vers az *első* tag kiemelését kívánja.

3. Az öreg Bárcki fenyegetését: „*Jaj, ki parancsom, élve, szegi!*“ szintén nem egész szabatosan magyarázza Greguss evvel: „Jaj minden élőnek, ki parancsomnak nem engedelmeskedik“. Ugyanis, ama mondat a rendetlen indulat rendetlen kifejezése. Azért is van ez: „*élve*“ vesszők között, hogy ne vegyük valahogy az ige („szegi“) egyszerű állapothatározójának, a mi furcsa értelmet adna (*hisz halva* csak nem szegheti!). Tehát szabatosabban = jaj annak, a ki parancsomat megszegi *s még él!* mert (s ez a fenyegetés) *nem él tovább, halál fia lesz.*

Különben is „parancsomnak nem engedelmeskedik“ és „parancsomat megszegi“ közt különbség van. Amaz = nem teszi, a mit kellene. Emez = teszi, a mit nem kellene.

4. A XII. strófa, mely a tetemre hívott Kund Abigélt rajzolja (a XI.-kel együtt) így hangzik:

„Könyve se perdül, jajja se hallik,
Csak oda kap, hol fészkel az agy:
Iszonyu az, mi oda nyilallik! . . .
Döbbenet által a szív ere fagy!
Lányom, ez ifju gyilkosa vagy!“

A 4. sort jönnek látja Greguss megmagyarázni: „Ügy *megdöbben*, hogy szive verése eláll“. Tehát Abigélre érti. Pedig, hogy nem ő rá vonatkozik, már csak abból is világos, hogy az előző sorokban festett *mondhatatlan fájdalom* után nagy esés volna a „*döbbenet*“, s hogy a harmadik sor végén levő felkiáltójel és pontok mintegy befejezést s nyugvást jeleznek. Hát kire vonatkozik? Senkire se vonatkozhatik másra, mint a *jelenlétökre* s azt a hatást fejezi ki, melyet a vér megindulása, Abigél iszonyú fájdalma s a tébolyodás jelentkezése tett mindazokra, a kik a megrendítő jelenet tanúi voltak, mely hatás alól legelőször a poroszló szabadul föl, midőn hivatalos kötelességénél fogva kimondja a „gyilkos“-t.

2. **Tudákos.** A Hunyadi-ballada-kör előhangjában, „Hunyadi csillagá“-ban fordul elő ez a szó:

„Nem vagy-é te ama bolygó,
Minden bolygók fejedelme,
Kinek útját szabja, méri
A tudákos emberelme?“

Mit ért itt Arany „tudákos“-on? Azt-e, a mit régen jelentett s ma is jelent? Scitulus-t, nem scitust? [Pl. „Utálok a *tudákos* (vagy tudálékos) embereket“, a kik, a mi keveset tanultak, tudnak, szeretik fitogtatni, mindenbe beleokoskodnak, mindenhez érteni akarnak.] Bizonyára nem. Hanem abban az értelemben van itt véve „tudákos“, a melyet a XVIII. század utolsó tizedeiben kapott Dugonics révén, a ki 1784-ben adta ki „A *tudákoságnak* első és második könyvét (amabban a betűvetés vagy algebra, emebben a földmérés vagy geometria foglaltatik). Ez az értelem csakhamar kihalt a használatból. Arany itt föleleveníti: *tudákos* = matematikus (I. Sz. D. 1792.), tehát csillagvizsgáló is, a ki „tud“ a csillagokhoz, kiszámítja pályájukat.

Egyébiránt a népnelvben néhol „tudákos“ ennyit is jelent: tudós, tanult. Pl. *tudákos* bába = a ki kitanulta a bábaságot, okleveles. Nem „parasztbába“ (vö. MTSz.).

3. **Öreg embernek is a melle kívánja.** Ezt Buda mondja „nagy fejjel“ s boldog ömledezéssel Hildának s Gyöngyvérnek (BH. VIII. E.):

„Húgom, feleségem, nosza még egy cseppet!
Soha én két asszonyt, soh'se láttam szebbet,
Mosolyogj rám, puszták két arany almája!
Öreg embernek is a melle kívánja . . .“

Tapasztalásból tudom, hogy ezt a helyet sokan nem értik; s ha kiveszik is az értelmét, nem tudják, hogy az egy nagyon közönséges népi *szólás*. Följegyezve sehol se találom. Hasonló hozzá, de nem egészen az, Erdélyinél (289. I.): „Csak a melle kívánja“, ily magyarázattal: „Vén emberre mondják, ha szerelmes“. Szabatosabban = szeretne szeretni, de már tehetetlen; tréfásan: „már nem tud ártani“, csak látással mivel kell beérnie. „Csapja ám a levegőt az öreg!“ „Hadd csapja! úgy is *csak a melle kívánja* már ő neki.“ Ellenben a mi mondásunkban ez rejlik: az öregben is felpezsdül olykor-olykor a szerelmi vágy. A néptől ily alakokban ismerem: „*Öreg embernek is kívánja a melle*“. „*Öreg ember hája is megkívánja*“.

Syn.: „Vén kecske is megnyalja a sót“ (darabosan is megeszi).

„Öreg ember nem vén ember“ (Jókai).

4. **Holtszegény.** Az „Aranyaimhoz“ című versben ez a strófa van:

„Inkább . . . de mit beszélek én!
Eszembe jut Peru s hazám:
Mért mindenik oly *holtszegény*,
Pedig aranyja sok van ám.“

A ki sohase hallotta vagy olvasta ezt a szót: „holtszegény“, kiérzi az összefüggésből, hogy nem lehet más, mint: „földhöz ragadt“ szegény. De minthogy szótárakban hiába keresi, könnyen azt hihetné,

hogyan Arany alkotta a közönséges *holtrészeg* mintájára. Csalódnék. Oly összetett szók, többnyire mellénevek, mint *holtszegény*, melyekben a „holt“ előtag az utótag fogalmának legnagyobb fokát fejezi ki, nagy számmal vannak a nép nyelvében s kivált a felső megyékben (Heves, Abauj) s az Alföldön (leginkább Debreczenben s vidékén) divnak. „Csuda, hogy mindeddig nem emlékeztünk erről“ — Ilosvai-ként. Ilyenek: *holtsüket, holtvak, holtnéma, holtbéna, holtárva, holtnyomorék, holtnyavalóság, holtbruta, holtkoldús, holtmulya, holtbolond, holtsötét, holtkorhely, holtbetyár, holtfösvény, holtállat, holtbitany, holtök, holtmajom, holtbeteg, holtbarom, holtállat, holtszamár, holtfáradt, holtlusta, holtrút, holtszerelmes, holtbizonyos* s még sok. Ezt is hallottam debreczeniektől: *holtmameluk!*

Syn. *földrészeg, földüket, földnéma és földszegény.*

Megjegyzem végül, hogy „holtszegény“-t másutt is használ Arany:

„Elég volt ennyi, sőt ezt is vegye

Köszönettel az úr adta *holt szegénye*“.

(Bol. Ist. I. É. 69. vsz., itt nem összetett szó.)

LEHR ALBERT.

NÉVMAGYARÁZATOK.

Hétköznapokról vett helynevek. Hogy a „hely“ szótagra végződő egynehány helységet mind a közép-, mind az újkorban hétköznapokról neveztek el, okiratilag be van bizonyítva. 1221-ben találunk Vas megyében egy *Hétfőhely* (= Hettfehely) nevű községet Pornó mellett.* Ma már ez nincs meg Vas megyében, de hogy a Baranya megyében még most is meglévő *Hetvehely* nem egyéb, mint a Hétfőhely változata, kétségtelen. *Kedhely* nevű helységek a középkorban oly nagy számban fordulnak elő, hogy felsorolásuk teljesen fölösleges. Hogy ezen helységeket *Keddhely*-nek ejtették, bizonyítja azon körülmény, hogy a sopronmegyei *Kedhely*-t, melyben valamikor cziszterczita apátság volt, Borsked-nek is neveztek, a mi abban találja magyarázatát, hogy Miskócz nembeli Bors úr az apátság alapítójának fia volt s hogy így e helységet a „Kedd“-del kezdődő többi helységtől megkülönböztessék, tehát Bors-Ked(d)-nek nevezték. Ma már ezen községeket nem ismerjük, nevüket helytelenül „Kéthely“-nek ejtik, a minek azonban értelme nincs. Hogy a jelenlegi „Kéthely“ csakis a régi *Keddhely* ferdítése, bizonyítja azon körülmény, hogy pl. a sopronmegyei *Kedhely* hébe-korba az okiratokban „Kethel“ alakjában is szerepel; továbbá az is, hogy a Vas megyében még most is meglévő *Kéthely* nevű helységek egyikét németül *Markt*-, a másikat pedig *Neumarktnak* nevezik. *Szerdahely, Csütörtökhely, Péntekhely, Szombathely* nevű helységek még most is vannak. Ha már most azt kérdezzük, hogy mit jelentsen e helységeknek a hétköznapokról adott megnevezése, akkor a szepesmegyei *Csütörtökhely* erre világosan válaszol.

* Hazai Okmánytár, VI. 13.

Ezen helység 1294-ben latinul mint „Quintoforum“ fordul elő, a mi annyit jelent, mint „a hét ötödik napjára eső vásár“; lévén a hét ötödik napja csütörtök, meg van magyarázva a „Csütörtökhely“, de még jobban mutatja ezt a helység német neve: *Donnersmark*. Ez szószerint annyit jelentene: „a mennydörgés veleje“, a mi egyszerűen képtelenség. De mert a csütörtöknek német neve *Donnerstag*, világos, hogy a helység legrégebbi neve „*Donnerstagmarkt*“; de ez kissé hosszúra nyuló, hamarosan nehezen kiejthető szó, melyből a kellő rövidség és könnyebb kiejtés kedvéért „*Donnersmark*“-öt gyártottak.

WERTNER MÓR.

Szászváros. *Broos*, Szászváros erdélyi szász neve, a régi magyar *város*, mai magyar *város* szóból származik.

Ismeretes dolog, hogy a mai *Szászváros* 1224-ben az *Andreanum*-ban *Waras* néven fordul elő („a *Waras* usque in Boralt cum terra Syculorum terrae Sebus et terra Daraus unus sit populus“;* ennek az elnevezésnek aztán következő változatai vannak:

1. *Waras*-ból, latinositva *Warasium* (írásváltozatok: *Warasyum*, *Warasjum*, *Varasium*, *Varasyum*, *Warasjum*,** lett. E nevek a XIII—XV. században járatosak; a XV. században *szász* jelzővel ellátva *zazwaras*, *zazwarus* is előfordul, a melyből való a XVI. századi *Saxopolis* (nb. MOLNÁR ALBERT Dict. ung. lat. 1621-ből *Szász város*-t ír);

2. A *Waras* alak mellett már a XIII. században fellép a belőle keletkezett *Wras*, a melyet egy 1291. évi oklevélben olvasunk:*** „Hench plebanus de *Wrasio*“);

3. A *Wras* alakból fejlődött a régebbi szász *Bras*, s ebből a mai *Broos*. E két alak közül a *Bras* egy 1271. évi, illetőleg 1403. évi oklevélben fordul elő,† míg a hosszú *o*-val való *Broos* alak egy 1449. évi oklevélben olvasható először.†† Ez adatokból világos a következő fejlődés: magy. *Város* > *Vras* > régi erd. szász *Bras* > mai erdélyi szász *Broos*.

Nem foglalkozom szakszerűen a nyelvészettel. MELICH JÁNOS szíves figyelmeztetése alapján azonban ide irok még két dolgot: 1. A magy. *va*- kezdetű helynevek egy része az oláhban *o*-val kezdődik (vö. LIPSZKY, Repertorium: Szászváros—ol. *Orăștiă*. *Várhely*—ol. *Orla*, *Váralja*—ol. *Orla*, Maros-Vásárhely—ol. *Osorhej*). 2. A *vlach* (= oláh, pásztor) szóból az erdélyi szászban *blöch* lett (vö. Korrespondenzblatt V. 5, XXVIII. 56; a beszterczenaszódmegyei Oláh-Németi szászul *Blösch* Böldref). Minthogy az erdélyi szász nyelvben a nyug. germán *ä*-nak zárt egyszótagú szavakban, továbbá a nyug. germ. *ä*-nak általában *ô* a megfelelője, a *blöch*, *Bröhs* szavak szabályos alakulások *vlach*, *v(á)ras* szavakból. A *Broos* név tehát nem *Szent Ambrosius* nevéből, hanem a magyar *Város* szóból származott.

TÉGLÁS GÁBOR.

* Zimmermann-Werner: Urkundenbuch I: 34.

** U. o. index.

*** U. o. I: 184.

† U. o. I: 110: Ebl de *Brasu*, u. o. III. 291, 295: „de *Brasio*“).

†† Vö. AMLACHER: Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles *Broos*, 30. sz. oklevél. Archiv XV. 190.

SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Iskolaviselt. Jókai „Két menyegző“ cz. elbeszélésében fordul elő ez az összetett szó, ilyenképen: „Gubádi urannak volt egy nagy *iskolaviselt* fia, kit ő papnak szánt, kinek azonban több kedve volt a mezei gazdasághoz, s nagy tógátus quinquennis diák korában, félig menve, félig menettetve válét mondott az exegeticának s kiment a tanyára törökbúzáat mivelní“. Az összefüggésből világosan kitetszik, hogy itt *iskolaviselt* annyit akar jelenteni, hogy „*iskolát járt*“, „*iskolát végzett*“, „*kitanult*“. Tehát *tárgyas összetétel* (az előtag, „iskola“. tárgya az utótagnak, „viselt“). Kimondhatjuk eleve, hogy ez a szó Jókai csinálmanya, mert se a nép nyelve, se a közbeszéd, se az irodalom nem ismeri. De jó-e? Mintái nyilván ezek: *katonaviselt*, *biróviselt*, *rabviselt*, *betyárviselt*, *bakterviselt*, *béresviselt*, *gazdaviselt*, *hajdúviselt*, *pandurviselt*, *csendőrviselt*, *káplárviselt*, melyek mind megvannak a nép nyelvében (a szótárak csak az elsőt jegyezték föl, Kelemen a három elsőt). Csakhogy Jókai nem követte hiven a mintáit; mert ezekben az előtag „személynév“. Igaz, hogy ez összetételekben sajtáságos rövidítés van, s pl. *katonaviselt* = katonaság(ot) viselt, mint a hogy megvan még Calepinusban ez: „*kapitányságviselt*“; igaz az is, hogy „tisztviselő“ mellett *tisztviselt* is előfordul a régiségben; mi több, ma is hallani ezt: *hivatalviselt*: de az is igaz, hogy Jókai „iskolaviselt“-jében a két fél nem illik össze, mert *iskolát* nem lehet *viselni*. Helyesen cselekedett azonban, a ki amazok mintájára a *consulviselt*-et alkotta (*consularis*, volt *consul*); s helyesen cselekednénk, ha használatba vennők ezeket: *miniszterviselt* (volt miniszter, exminiszter), *főispánviselt* stb. [a Bud. Hírlap márczius 13. számában: „Az ülésnek, a melyen három *miniszterviselt* akadémikus is megjelent, egyetlen tárgya stb.“]

Abban az egy esetben grácia az *iskolaviselt* fejének, ha *alanyos* összetétel kíván lenni = a kit az *iskola megviselt* (pl. falusi mester). Mert van: *dologviselt*, s lehetne még: *bánatviselt*, *gondviselt*, *életviselt*, *kórviselt* s egyebek. † †

Vörös kakas. Van a németnek egy képes szólása, mely így hangzik: „*Einem den roten Hahn aufs Dach setzen*“ (den roten Hahn aufstecken, krähen lassen, zum Gibel ausjagen), s ennyit tesz = sein Haus *in Brand stecken* (felgyújtani a házát). Nem kutatom itt a vörös kakas mythologiai viszonyát a tűzistenséghez, csak azt említem, hogy ez a kép más népek nyelvében, úgy látszik, nincs meg, pl. a szláv nyelvekben. De megvan a magyarban. Trencsény

Károly (Nyr. XXVIII. 14. l.) azon német eredetű szólások közé sorolja, „a melyek már annyira meghonosodtak, hogy a kiküszöbölésükre való törekvés nemcsak sikertelen, de káros is volna“. Ezért szerinte „megtarthatók“. Ő így közli: „házára röpi a vörös kakas: tűz“. — Erdélyi a „vörös kakas“-hoz ezt a magyarazatot teszi: „Mikor valaki vörös kakással álmodik, oda magyarazzák, hogy az tüzet jelent. Azért fenyegetéseknél mondják: „házára lesz a vörös kakas“, vagyis meg fog égni háza“. CzF.-nál: „feltették házára a veres kakast, azaz felgyújtották“. — Ball.-nál: „veres kakas = szántsándékkal gerjesztett kártékony tűz; veres kakast vetni valaki házára; felteszem házára a veres kakast, fölégetlek“ (Telj. Sz.). — Margalicsnál a Függelékben ezt közli Balogh Jenő Veszprémből: „Rászállott a vörös kakas a portájára“. Merényinél kétszer is előfordul. Sajóv. Népm.-ben ezt olvassuk: „Mikor ezzel is készen voltak, a mézáróslégény a vörös kakast felültette a boszorkánytanyára, s az porrá égett“ (I. 209. l.). Továbbá: „Fizessék meg az ő királyának a tartozást, mert különben kő kövön nem marad s az egész város háza tetejére felülteti a vörös kakast“ (II. 106. l.).

Mindebből látnivaló, hogy a tűznek, a gyújtogatásnak ez a képes kifejezése nálunk is honos. A néptől magam is ismerem, még pedig különféle formában. Pl. „Az is félhet a vörös kakastól“, „nem kerüli ki a vörös kakast, mert sok a haragosa“, „majd a házára röpi a vörös kakast!“ „majd vörös kakast ültetek a falu sarkára!“ „ráröpi a pajtájára a vörös kakas“, „felült a házára a vörös kakas“, „majd megszólaltatom háza fölött a vörös kakast!“ „annak is kukorikol ám nemsokára háza tetején a vörös kakas!“ „majd neki röpi a vörös kakast!“ „istállójukra dobták a vörös kakast!“ stb.

E szólásnak nagy elterjedtsége s az a körülmény, hogy alakra változatosabb, mint a német, legalább is kétségessé teszi, hogy a németből került volna nyelvünkbe. Megszülhette a magyar észjárás és képzelődés is (vö. MNy. I. 419. l. „fübe harapni“). De ha a németnek köszönjük is (a mit ugyan se bizonyítani, se czáfolni nem lehet), nekünk is van, a mi, azt hiszem, csak a mienk. Vigasztalására azoknak, a kik a „vörös kakas“ német eredetét vallják, s azoknak, a kik szemet húnyanak rá, mert nincs magyar egyértékese. T. i. a nép sokfelé, eddigi tudtommal leginkább Dunántúl, a bosszúszülte felgyújtást, ugyancsak metaforával, másképp is ki szokta fejezni; névszerint ezekkel: *vörös bika, vörös tehén, vörös macska*. Pl. „Majd neki eresztem a házára a vörös bikát!“ „Még fölböki az asztagjukat a vörös bika!“ „Ott ám a vörös (vagy tüzes) bika a házon!“ „Leette a vörös tehén a háza tetejét“. „Majd leeteti a háza tetejét a vörös tehénnel!“ „Ráugrott a házukra a vörös macska“ stb. Azt tapasztaltam, hogy több helyen, a hol „vörös bika“ van, nincs „vörös kakas“, s hogy amaz szokottabb a „vörös tehén“-nél. Véleményem szerint ez utóbbiak (vörös bika, tehén, macska) nem a „vörös kakas“ analogiájára keletkeztek, hanem — ellenkezőleg — a népnyelvben meglétiük csak valószínűbbé teszi, hogy a „vörös kakas“ se a szomszédból röpült hozzánk. De vizsgálódnak tovább ez irányban mások.

LEHR ALBERT.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Zomor János levele 1554-ből. E levelet Csallóköz egyik leg-régibb családjának, a még a XVI. század folyamán kihalt Pókateleki Zomor-családnak utolsóelőtti férfitagja írta. Előkelő férfiú: kir. személynök s caesarum regalium director. Hat leánya volt; egyik leendő vejével megegyezésre akar jutni, különösen a lakodalmi költségek viselését illetőleg. A levél eredetijét a Nemzeti Múzeum Törzsgyűteménye őrzi.

Egrecie domine, mi observande. Salutem et servitiorum meorum commendationem. Pentheken vettem az k. levelet, kybe* panazkodyk k. hoág ennek therhesnek tecczenek az yt valo elhalas, és hoág az twtta k., hoág my Zenthpethery vrammal eghmast erthwk, et cetera.

Azert byzon, hoág nem zynthe eleg bewes vagyok azhoz valo hazal, kyt k.(nek) meg akkor ys meg montam, es megh mwtattam vala, mykort az keezfogas meg lewn, de myert k. ygen erewssen kywanya vala, hoág az menyegze w egyewt lenne k. keweseb kewichegenek okaert, mert k. nem akarna sokan yewny, hanem chak kewesen, es myndazaltal ys k. azoknak ytt walo tartasara mynd borral, vago ewkewrrel, thywkal, lwddal, vadal es egyeb fele elesegel vgi gondolna rea, hoág kyn meg kellene maradnom. Azert en montam vala, hoág meg k.(del) zembe legywnk es ezekrewl wegezwnk; de myert ennekem ott fen enny kesedelmem lewn, az zembelethel nem lehattet ez ydeigh. De Immar jm ython vagyok es chak posomba megyek valamy chynaltatny. Azert, ha k. akar velem zembe lenny, ytt hon megh lehet, mert en ysmeg megjewek posombol. De en oda ky Byzon nem hyzem, hoág mehessek az mynt az attyafyak dolgaert montam vala es akarok vala ys kymennem es ott k.(del) zembe lennem.

Ozton ez wtan Zent pethery vrammal Bechbe hoág latam Az en ott valo kesedelmemet, vág Zoltam vala, hoág az dolog, azaz az menyegzew wag el Mwlnek, wag chak egh hettel thowab halladna, Es az mynt keg: kywantha Bator az elhalas ys ytt lenne, es az vasarnap es az hettfen ebeden k. ytt valo maradas. de hoág meg ertenem, kykel akarna, es mynyd vah (vagy?) hanyadmagawal k. Jewny es ytt lenny, mert k. azt mongya vala, hoág chak kewessen Jewne, es azokra ys mynden elesel Jo moldon rea gondolna, chak hoág ne lenne k. otthonys, es az uton ys nagyobb kewlichege, en ez yllyen Zawahoz kepesth kegelmeknek, montam, hoág Bathor az el halas ys ytt legyen, es az k. megyegzeye ys; de Zent pethery vram az ky zemelyeket Newezet vala ennekem Jrasaban, sem Jgen sok, sem ygen kewes nem wala, Azert Irtam vala k.(nek) Nem egh lewelemba, ha nem kettewben, hoág en k.(et) Nem Erewtetem: ha k. annyn, az mynt Zent pethery vram jrta vala, wag ha kewesseben jewne is, Zabad lenne vele, chak k. az ytt valo menyegzew tartasra vág gondolna az Ew nepe Zama Zerent, az my keppen mongya vala, hoág fogyatkozasonk ne lenne, mert en az egez menyegzew ytt lette therhet magamra akort sem vettem, sem vehettem volna ys. mert yt Zywk fewiden vagyonk; sem k. akort nem kywantha. azert en Zenthpethery vramal chak yg Ertettem az dolgot. De az hol k. az lrya, hoág ez terhezs dologh lenne k. nek, mert k.(nek) meg otthon ys kewlicheg

* Az y felett, kivétel nélkül, mindenütt két pont van.

lenne, azért k. lassa most is melyken akar meg maradny: vağ azon, hoğ ytt legyen az halas es k. kewesen jewyen, az menyegzewys ytt egyewt legyen, vağ kegyg azon, hoğ Keg: vğ jew, az mynt Ew akarja es az ew thyztessege Mwtattya es az ebed vtan ottan el wyzy k. az k. yegyesset. Ha k. mynd Jarast el[vy]zy, Nem ygen Zywkzeg ennekem . . . . . (tu dnom azt mynyed magawal . . . . . kykkel Jew k. de en azokot es azoknak Zamat chak azért akartam thwdnom, es Jlyk vala meg ertenem, hoğ ha az menyegzew egyewt lewt volna, hoğ twttam volna enys azhoz kepest kezewlnem azt egyewt valo menyegzew tartashoz mynd elesemel mynd kegyg Vraym es attyamffyay Be hywatalawal, de k. kesek ezeket ertenem meg adni. es az napot k. nem akara thowab halasztany, azért enys ymar az en Wendeegymet mynd Be hywtam sok Jamborokot, kyket en mynd talant Be nem hywtam volna, ha ertehettem (olv. érthettem) vala ydeyen, hoğ ha az menyegzewnek egyewt kelle lenny, vağ nem.

Azert az k. elsew lewelere 'ez az valaszt, az masodykra kegyg, az kyt ma, anynt hat, vagh het or(a) korban, zynte akkort adanak megh, mykort ez lewelet Jmmar el wegezem, kyben Jrja kegelmedis, hoğ Jmar sok Jamborokat hywot Be es annak laystromat kylthe k. — Byzon nem kewes az kyket k. hywot. Jmar kegyg mind ezekel k. ys menyegzewth nem tharhat en gondolatom Zerent, ha nem otthon yol lehet. Ha k. delewyt myg az vendegeket Be nem hywtok, egmast meg Ertywk vo . . . . . tabat sem ennekem, sem kegyg k. y . . . . . felewte magat nem kellett volna . . . . . vany, mert k. chak zamos attyaffyay[v]al jewt volna,

enys Jsmegh azhoz kepezt chak Zamos attyamffyayth hywttam volna es yg mynd k. mynd En kewesebel Ertewk volna megh. mynd az altal. nekem theczijk hoğ ha mar k. mynd Jarast az ebeden vtan az k. ygyes attyaffyat el kel wynny is az k. vton valo kewesebb kewlchegeert, nem Zywkes es enys nem Erewtetem k. sokad magawal Jewny. hanem chak az mynt k. akarja, En kegyg, ha vğ lezen, hoğ k. vasarnapon elmegey. Eremest azon lezek, hoğ k.(et) meg nem keselelem feletteb.

Isten tarcha megh k.(et) mynden Jawawal.

Wyffalwba, feria secunda proxima post dominicam proximam post Corporis Christi, anno eiusdem 1554. Servitor eiusdem Joannes Zomor.

Közli: KÜJÁNI GÁBOR.

*

Aba. Az OklSz. a NySz. után, ez pedig PP. után mondja, hogy az aba *pannus vilis* (grobes tuch) volt. Ez nem helyes. Az abaposztónak igazi latin neve ugyanis *pannus Turcicus* volt. Aztán a minőséget illetőleg is volt jobb minőségű *aba*, és volt silányabb fajta. A Bethlen Gábor-féle 1627. évi és az 1654. évi hivatalos „vectigal“-ok is megkülönböztetik a veres, kék, zöld és sárga jöminőségű abát és a durva fehér aba-posztót. Hogy az aba-posztót Törökországból hozták hazánkba és az örökös tartományokba, arra nézve tömérdek levéltári emlék maradt reánk. Ime egynehány: a keleti kompánia 1668-ban 600 vég aba-posztót szállít az örökös tartományokba Konstantinápolyból.* Stain báró 1673-ban szintén több száz vég aba-posztót („*panni Turcici vulgo aba*“) hozat Törökországból Felső-Ausztriába a katonaság számára.** A mitroviczi harminczados 1724. és 1725. évi kimutatásában naponként olvashatjuk, hány vég aba-posztót hoztak Törökországból Magyarországba.***

Abrakos pincze. E szó jelentése felől a Századok 1904. és 1905. évfolyamában Szily Kálmán és Zolnai Gyula között nézeteltérés

* Köz. pénz. levélt. Hung. 14564. fasc.

** Ugyanott, 14582. fasc.

*** Ugyanott. Hung. 1725. (Camerale.)

támadt. Az OklSz. szerint az abrakos-pinczében abrakot (t. i. lónak valót) tartottak. Erre Szily igen helyesen azt jegyezte meg, hogy lónak való takarmányt pinczében alig tartottak. Az abrakos-pincze tehát — írja Szily — valószínűleg *cselédboros-pincze volt!* E két véleményre nekünk a következő megjegyzésünk van:

Abrakon, a mint tudjuk, eleséget is értettek, rendesen szalonnát és kenyeret; mert ez járt az *abrakosoknak*, ellentétben a *béresekkel*, a kik bért kaptak. *Abrakos-pinczének* tehát azt a pinczét hívták, a hol az abrakosok számára az élelmi czikkeket tartották.* Másképpen ezt *czipótartó-boltnak* vagy *praebendás-pinczé-nek* is hívták.** Így pl. Sárospatak 1631. és 1635. évi összeírása szerint az abrakos-pinczében ezek a dolgok voltak: *asztalczipó* 368, *praebenda-czipó* 326, *fehérczipó* 80, kevés bor, nyers alma, lőre, vereshagyma. Ugyanezen uradalomban a borokat a *bolondos pinczében* és a *lantos-pinczében* tartották; a gabonaneműeket pedig 15 veremben őrizték. Az 1634-iki évi összeírás szerint az abrakos-pinczében a következő dolgok voltak: *seprőborok*, *lőre*, *fehérczipós-kád*, *új bor*, *asztalczipós-kád*, *abrak-czipós-láda**** Munkács 1685-iki összeírásában is megtaláljuk a *czipótartó-boltot* a pinczében. Egerszeg 1597-iki összeírása az abrakos pinczét *kenyeres-pinczének* nevezi.*** E szerint határozottan állíthatjuk, hogy az abrakos-pinczékben nem abrakot (már t. i. lovagnak valót), nem is csupán cselédbort, hanem főleg kenyeret és czipót tartottak; innét van a *kenyeres-pincze* vagy *abrakos-pincze* elnevezés.

Alföldi. E szón a XVI. és XVII. században közönségesen baromhajtót, baromtőzserét értettek. Az 1590. évben például a kecskeméti, halasi és kevi marhatőzsérek maguk írják a királynak: „my, kik az *alfeöldről* és az *pogányok birtokából* barmokat haytunk . . . marháinknak és barmainknak egy zál és chiak egy talpalatny földünk sincsen feölségtek birodalmában, hol az mi barmaynkat jártat hatyuk . . . ha pedig feölségöd ebben módot nem talál, my az egesz *alfeöldiek*, marhát ide nem hozhatunk.“† A XVI. és XVII. századbeli úgynevezett „*Marktruf*“-okban, különösen gyakran szerepelnek az alföldiek, mint baromhajtó tőzsérek. Így 1578-ban Rudolf mondja: „di *Hungarischen Ochsenhandelsleut*, so dass *Viech* von unten herauf bringen, die man *alpheody* nennet“.†† Az 1588. aug. 26-án kiadott császári resolútióban olvassuk: „weil sich die *Alfeedi* zum höchsten beschwärt . . . und alle haimbliche Contract mit den *Alfeedien* zue Raab . . . und wann alsdann ain *Alfeedi* sain *Viech* verkauft . . . jedoch solt den *Alpheedien* or zue Raab unverkauftes *Viech* . . . dass die *Alpheedi* alles das *Viech* so si verkaufen“ etc.††† II. Mátyás

* Utólag magam is eleségtartó pinczének értelmeztem a szót (I. Századok 1905. 186.).

** Orsz. levélt. Urb. et Conscript. Munkács Urb. 1685.

*** Orsz. levélt. Urb. et Conscript. fasc. 40.

† Köz. pénz. levélt. Hung. 1590.

†† Ugyanott, Österreich 17405. fasc.

††† Ugyanott, Hungarica 1588. aug. 26.

király írja 1605-ben: „omnem negociationem cum cunctis *Alfeoldys* boum quaestoribus et pulsoribus . . . sed *Alfeoldy* ipsi omnia pecora ultra dictum fluvium ad consueta fora annualia pellant“.* III. Ferdinánd írja 1651-ben: „*pulsoribus boum Turcicae ditionis, qui domestica lingua alfeoldy nuncupantur*“. Lindvay János győri harminczados írja 1651-ben „az szegény alföldi embereket úgy *satolják* (igy !) és szorongatják, hogy teljesen elfogynak . . . az alföldieket itt való Vakmájszter uram ne adóztassa maga számára, midőn felmennek Bécsbe“.** Az 1651. aug. 20-án kiadott császári rendelet magyar fordítása „az ökrökkel kereskedő tőzséreket“ csak alföldieknek nevezi. Így például mikor az *előleg vásárlókról* (*praeemptores*) ír, a többi közt ezt mondja: „azok az tőzsérek eleiben, kik az török párton lakkak, *kiket alföldieknek* hívják . . . az megirt előleg vásárló tőzsérek se az alföldiek, se az fölföldiek se penig az erdélyiek eleiben ne mehessenek“***. Az 1652. év június 22-én Győrből jelentik, hogy a generális a szegény tőzséreket pálczával kergeti. „Szükségnek idején — mondja a jelentés — szabad legyen az itt való *tőzsérektől, de nem az alföldiektől* 4—5 marhát, megadván árát, egy-egy falkából kiszakítani“.†

Aranyszem. E szót a NySz. megemlíti, de példákkal nem szolgál, csak MA. után mondja, hogy az aranyszem *balux, baluca, goldsand* volna. Ez az értelmezés hibás, mivel a *balux* jelent ugyan aranyfövenyt és aranyszemet is, de azért az aranyszem nem aranyföveny, hanem egy a régi magyar családoknál divatos terméсарany, vagy aranykincs. Példákkal is szolgálunk. A mikor Frater György 1553-ban Pálchán budai bíró javait lefoglaltatta, azok között nagyon értékes „*aureas massas vulgo arany zemeket*“ is találtak.†† Az 1551. évben június 3-án Batthyány Ferencz bán írja Nádasdy Tamásnak, hogy „*két zem aranyat szerzettenek*, egyik érne mas fel zász foryntot, az másik ket zaszat“.††† Abstemiuss Bornemissza Pál püspök 1577. szept. 2-án kelt végrendeletében szintén találkozunk a „*massa auri*“-val, de a magyar jelentés itt kimaradt (*massam auri, quam vulgo goldstain vocant*“).*

Arcza- és oreza-takaró. Az *orcza-takaró* nincs meg az OklSz.-ban, pedig igen gyakori szó a régi összeírásokban. Az Apponyi-árvák javainak 1627. évi összeírásában olvassuk például: „*patyolat arcza-takaró; patyolat arcza-takaró arany végű, mellre való, selyemmel varrott fátyol, olasz gallér fodor támasztóval együtt; öreg reczés szapolya lepedő*“ stb.** Pongrácz Anna javainak 1687. évi összeírásában meg

* Ugyanott. Hung. 14427. fasc. Ugyancsak Mátyás egy másik 1605. márcz. 1-én kiadott rendeletében írja: „*Turcis subjectis boum pulsoribus, qui Alfeoldy vocantur*“.

** Orsz. levélt. Kamarához intézett levelek. 1651.

*** Köz. pénz. levélt. Hung. 1651.

† Ugyanott. Hung. 1652.

†† Orsz. levélt. Kamar. level.

††† Ugyanott, Nádasdy level.

* Közös pénz. levélt. Hung. 1571.

** Orsz. levélt. Urb. et Conscr. fasc. 101. nr. 72.

ez olvasható: „*fátyolos orca fedő*“.* Fraknó 1645. évi összeírása „*hím féle orca törő*“-t említ.** Végül megemlítjük, hogy a Károlyi Okl.-tárban is több adat található az *orca-takaró*-ról.

Árva. Az OklSz. adatai között csupa tulajdonnevet találunk; azonban a XVI. és XVII. század levelezésében százával található adatokat, a melyekben az *árva* szó szegényt, nyomorultat, elhagyottat jelent. Erdemes megemlitenünk, hogy a magyar nép az *árva* szót az állattenyésztés körében is gyakran használta. Akárhányszor találkozzunk a régi irásokban az *árva bárány*, *árva borjú*, *árva csikó* stb. szókkal. Hogy mit jelent itt az *árva* szó, arra nézve idézzük 1635-ből (Szerencs összeírásából) a következő sorokat: „*bárányos juhok, kiknek bárányokat még el nem választották 107, item árva bárányok, melyeket juhok nem szerettek* és az bárányok nélkül való juhokkal szoptatják.“*** Gellyén György erdélyi kapitány javainak 1657. évi összeírása ugyanígy említi az *árva borjúkat*.† Kis-Várda 1670. évi összeírása megint *árva bárányok*-ról szól.††

Asztal. Az OklSz. és a NySz. az *asztal*-nak csupán „*mensa, tisch*“ jelentését ismeri. Erre mi csak annyit mondunk, hogy a XVI és a XVII. században a katonai fizetések lajstromaiban százszor meg százszor olvashatjuk, hogy az *asztal ellátást, koszt*-ot jelent. S a kinek *szabad asztala* volt, arról mindenki tudta, hogy ingyen ellátás járt neki. Minden katonai kinevezésben ott találjuk az *asztal-pénzt* is, a mi természetesen a *kosztpénzt* jelentette. A nemesek és a főnemesek udvarnépének is *szabad asztal*, azaz ellátás járt. Murány 1652. évi összeírása például nyolcz különféle *asztalt* sorol fel s megmondja mindegyikről, hány tál étel jár vele.††† A XVI. század közepéről ránk maradt Zay Ferencz naszádos főkapitánynak ilyen című kimutatása: „*Midőn én főzethök, akkor menyi borom kell énnekem minden felé az vajdák asztalára*“. E kimutatásban megtaláljuk, mennyi volt a vajdák, a huszárok, a tizedesek, az úr rendén lévőeknek, az ifjaknak és a lovászoknak *asztala*.*

Balita. A *balita* szóról a NySz. azt mondja, hogy *symbolum, signum, zettel, tesserula*. Ezek közül a leghelyesebb a *tesserula* szó. Íme, egy igen világos adat a *balita* szóra 1673-ból: „*két féle balitája legyen penig az vámosnak, mikor alá megyen, tölgyfa balitát adjon, mikor föl jü, nyárfát adgyon mindeneknek az vámos. Sokadalmakkor is két féle balitája legyen az szerint az vámosnak, hogy kárt ne tégyen. Ha valaki barmot veszen, az vámos balitán fel rójja, mennyi számú barmot vett légyen*“.**

* Ugyanott. 100. fasc.

** Ugyanott.

*** Orsz. levélt. Urb. et Conscr. 41. fasc. Urbarium arcis Szerencs 1635.

† Ugyanott 102. fasc. 1657.

†† Ugyanott 100. fasc. 1670.

††† Orsz. levélt. Urb. et Conscr. „*Murányi cseléd prébendája*“ 47. fasc.

* Zay-levéltár Zay-Ugróczon.

** Orsz. levélt. Urb. et Conscr. 20. fasc. Munkács.

Betyár és betyárleány az olyan volt, a ki állását otthagytá s faczérkodott. Kecskemét városa 1754-i jegyzőkönyvében olvassuk: „Marczy nevű *betyár*, ki itt dolgozik a városban s taval csikosbojttár volt, nadrágját is eladta az csárdában!“ . . . „Én Muksó János betyár vagyok, hol itt, hol Szegeden dolgozom jó embereknél.“

Birke. E szó az OklSz.-ban csak mint személynév fordul elő egy adatban, a melyből jelentése meg nem állapítható, lévén a mai népnyelvben két különféle *birge* szavunk is (l. MTsz.). A juhott jelentő *birke* és *birge* szó igen gyakori volt, főleg Felső-Magyarországban, a havasi legelőkön. Itt legeltették ugyanis azt a morvaországi birkafajt, a mit a mieink birkének hívtak. Az 1673. évben kelt egyik összeírásban olvassuk: „*oves Moravicae alias Birke vocatae mulgibiles* 239“.*

Boér. E szóról Sándor István s utána Kresznerics, a NySz. s az OklSz. egyértelműleg, mind azt mondják, hogy „nobilis valachus“-t jelentett. Már Edelspacher megjegyezte (Nyr. 7:241) hogy az értelmezés nem egészen helyes, mivel sem Moldvában, sem Oláhországban a nemesi intézmény nem volt honos. Ehhez hozzátehetjük, hogy a boérságokat ugyanúgy adományozták, mint a kenézségeket s nemcsak nemes boérok, hanem szolgáló és szabados boérok is voltak, s nemcsak oláhok, hanem magyarok is. Így pl. Fogaras vára 1632. évi összeírásában olvassuk, hogy Lészay Jánost a fejedelemszöly tette boérrá s Daczó István magyar nemes is birt boérságot.

Buja és bulya. Az OklSz. adatában előforduló *buja* nem a mai *buja* melléknév, hanem a. m. a *bulya* nevű keleti vászon.

Csárda l. betyár szónál.

Csata. E szó kisebb csapatokat is jelentett a XVI. században. Volt *gyalog csata* és *lovass csata*; a legnagyobb lovas csata 400 emberből állott. Íme néhány példa: „in kleinen und grossen Tschatten“ (Köz. pénzügy. levéltár, Oesterr. 1555); „die gestrige Tschatta ist zu 300 Pferd stark“ (Udv. ltár); „az lovas terek chiata által jött“ (Bécsi hadi ltár, 1600); „istorum nostrorum chyatas pedestres profligarunt“ (Orsz. ltár 1555. Zaberminus levele); „Beche Istvánnak cyataja“; „terek chyata ellen vitezekben kibocsátottam“ (Orsz. lt. 1555, Mágochy Gáspár levele.)

Csök. E szóval a XVI. sz.-ban a pénzbírságok kiszabásában gyakran találkozunk. Így pl. 1590-ben mondják a komáromi bírák: „az *chyöki* penig 100 forynth“. 1606-ban ugyancsak így ítélnék: „száz forint lögyön a chyögi és kövesse meg az tanácht“. (Komáromi 1. sz. jegyzőkönyv.)

Csutura. Az OklSz.-ban csak a *csutura* szót találjuk 1714-ből. Hogy a *csutura* jóval előbb is előfordult, az kétségtelen. Paksy János nagyszombati kereskedő 1624-ben egy szekér török árúval ment Komáromon keresztül, *harminczad-levele* szerint (a mit akkor

* Orsz. lev. Urbar. 42. fasc.

írott igazságnak is hittak) hatvan pár *abanadrágot*, négy *iszákcot*, 30 *szattyán-csizmát*, 30 pár *karmasin csizmát*, *bagaziát* stb. meg egy *csutorát* (*Tschutor oder Rosstögg*) hozott magával.*

Czipellős-szájú. A XVI. és XVII. században a nagyszájúakat hívták így. Pl. 1676-ban: „ő engemet meredt szeműnek mond, én is ötet czipellős szájúnak mondtam.“ (Komáromi 7. sz. jegyzőkönyv.)

Czipó. Az OklSz. a NySz. után azt állítja, hogy a czipó weissbrod. Ez az értelmezés nem szabatos, mivel a czipó a kenyérnek nem a színét, hanem alakját, helyesebben nagyságát jelentette, (vö. PP.-nál „ein *kleines weissbrod*“) s épp úgy volt fehér, mint barna és fekete czipó. Béltek 1594. évi összeírása (a mit különben az OklSz. is idéz olykor) mondja, hogy a pinczében: „*öt száz fekete czipó, két száz fejer czipó*“ vagon.** Megjegyezzük még, hogy az OklSz. az *asztal-czipót* is tévesen mondja fehér czipónak. Az egykorú összeírások szerint ugyanis az *asztal-czipót* azok kapták, a kiknek az udvarnál élelem vagyis *asztal* járt. Ilyenek voltak például a katonák is. Ez az *asztal-czipó* közepes minőségű volt, vagyis a fehéرنél rosszabb, a fekete czipónál jobb. Fekete czipó az *abrakosoknak* járt, az ilyen czipót máskép *prébenda-czipónak* is hívták. Sárospatak 1631. évi összeírásában például mind a három fajta czipót megtaláljuk, az *abrakos-pinczében* ugyanis 368 *asztal-czipó*, 326 *praebenda-czipó* és 80 *fehér czipó* volt***.

Dal. Megvan már 1556-ban. „Az Moré László dallyára akar-nak minket is fogni.“ (Orsz. ltár Nádasdy-lev. Alaghy János lev.) — E levelében Alaghy azon panaszkodik Nádasdynak, hogy őt, noha szintén királypárti, a többi királypárti urak úgy üldözik, mintha ellenség volna s ennek során hivatkozik Moré Lászlóra, kiről ismeretes, hogy portyázásaival sokat ártott a töröknek s mégis mikor a törökök elfogták s Konstantinápolyba vitték, senki sem gondolt a kiváltására.

Deli csizma. A XVI. és XVII. sz.-ban kétféle deli csizma divott: lengyel és török. A török deli csizma lovagi viselet volt, ellentétben a *cselebi* csizmával, a mit köztörökök viseltek. Zalánczy 1552-i levelében azt írja, hogy a törökök deli csizmát (*calceos Turcicos*) szoktak küldeni a bajra hívott vitézeknek (Udv. ltár. Hung.). Késmárk 1671. évi összeírásában: „*polonici calcei, vulgo deli csizma*“. (Köz. pénzügy. ltár. 15432. fasc.)

Égett bor az OklSz.-ban Kresznerics értelmezése szerint „*crematum, crematura*“, azonban a levéltári emlékek „*vinum adustum*“ néven ismerik. A *crematum* szót csak akkor kezdik használni, mikor már nem törkölyből égetik, hanem gabonából s ekkor magyar neve már nem „égett bor“, hanem pálinka.

* Köz. pénz. levélt. Hung. 1624. április 24.

** Orsz. levélt. Urb. et Conscr. 106. fasc.

*** Ugyanott. 40. fasc.

Életteltig. Az 1593. évből olvassuk egy osztály-levéiben: „*életteltigh*, migh Isten élteti eöket, felére ra fogadgia az *Czinkamalomnak* bírására“.*

Értekezik. Az OklSz.-ban nincs meg. Az 1549. év június 29-én írta Daczó Máté: „*értem* azt, hogy te N. *értekezik volt* (*erthewkewzik*) azon, hogy az johazoknak ez Fogaras földön minemü *zertartasok* (l. Nyelvtört. Szót.) volt. Itt ez féle *zertartással* fizetiünk nekik Szt. Györgytől Demeter napig 100 *johból* kettőt és esztendeig kétszer ruhát, a joh börökből, kik meghalnak, is kap, vagy kedighlen gubáth; egy ember egy hóra egy köbül buzat, télben azon jó (juh) hasznából *Brenzéth*, nyárban azon joh tejéből vagyon *élese*. Napjában egy sajtot kell csinálnia, ezt Szt. György napkor kezdik (kezdig) annak utánna, hogy az bárány *öoregded* leszen, napjában két sajtot kell csinálni. Annak utánna Szt. Urbán napban az báránt *el válastják*, aztán minden nap három sajtot. Az ki az majorságnak gondját viseli, annak az sajtból heted jut.“** Itt tehát *értekezik* a. m. a mai *tudakozódik*.
TAKÁTS SÁNDOR.

ADATOK NYELVÜNK ÚJABB FEJLŐDÉSÉHEZ.

A Jelenkor 1833. évfolyamának első kötetéből közlöm a következő nyelvújítási adatokat:

Biztosító intézet. „Minden hazafi méltán ohajtja, hogy ezentül még tágabb hatáskört szabna czélül ki magának e' *biztosító intézet*“ (130. l.) NyUSz.: *biztosító társulat* Fog. (1842).

Czímtábla. „Kalmárok 's boltosoknál 's egyéb középületek 's helyeken is nem magyar feliratok, *czímtáblák* és jegyek láthatók“. (154. l.) NyUSz. nincs.

Előfizetési díj. „A' félesztendőből elmaradandó egy hónapi (juniusi) ujsághijányt az *előfizetési díjből* megtéríti“ (367. l.) NyUSz. nincs.

Felülosztalék. „Véleményünk az: hogy belőle 2,000 fr., mint *felülosztalék* (superdividend) minden részvényre 10 frjával a' részvényes urak közt osztassék ki“ (203. l.) Vö. NyUSz. *osztalék*.

Gyógyrendszer. „Eljen, 's élend is e' dicső emberbarát *gyógyrendszerével* együtt“ (147. l.) NyUSz. nincs.

Idegzet, idegrendszer. „17 évü 's így elidült in-zsugorulatból, lába egész *idegzetének* v. *ideg-rendszerének* (nervovum systema) tökéletes helyreálltával, teljesen felépült“ (147. l.) NyUSz.: Ball. (1857.)

Idomár. „Első volt Bilby angol *idomár* (trainer = lovat versenyzésre készítő) sötét pej lova“ (362. l.) NyUSz. szintén a Jelenkor ezen évfolyamából (690. l.) közli az első adatot.

Időmérő. „Ezentul minden hadi hajó kapjon egy *chronometert* (*idő-mérő*) 's egy reflexio-kört (Reflexionskreis)“ (221. l.) Vö. MNy. I. 279.

* Köz. pénz. levélt. 14399. fasc.

** Orsz. levélt. Nádasdy level. 1549. jun. 29.

Jogtalanság. „A' biztosság jönak 's alkalmasnak nyilatkoztatja, hogy minden polgári tilalmak v. *jogtalanságok* (inhabilitas), mellyek a' zsidó vallást tartó személyeken feküsznek . . . törültesenek el“ (282. l.). NyUSz. nincs, hanem tévesen *jogtalant* közöl ugyaninnen.

Koronaörökös. „Az árulás azon véték, melly a' statust ejti veszedelembé, tehát minden egyenes megtámadtatása a' király vagy *koronaörökös* életének“ (4. l.). NyUSz. nincs.

Közigazgatás. „Járásbeli fősz. bíró urak a' köz *igazgatás* szerkezetéhez képest czéhek főbiztosi levén, oda utasittatnak“ (178. l.). NyUSz. nincs.

Lázongás. „Tévedés O'Connellt ezen *lázongás* okának vagy lelkének nevezni, ő annak csak első szülött fia“ (84. l.). NyUSz.: 1835 (Gyal.).

Léteq. „Ezek hijával jó Statistikánk nem lesz, nem lehet, minthogy ezek valódi lényege (essentia) 's csalhatatlan *létege* (organon) nemzeti művészetünk és szorgalmunknak 's így mérlege (bilanxa) országos gazda- és gazdagságunknak is“ (370. l.). Vö. NyUSz. *lényeg.*

Napdíj. „A' nemesség a' mostani országgyűlésre nézvest a' hongyűlési követek *napdíjai* fizetését magára vállalá“ (145. l.). NyUSz. szerint Kölcey alkotta.

Órkanonok. (73., 153. stb. l) NyUSz.: Fog. (1845).

Polgárjog. „Egy civilizált 's jól elrendelt statusban senkit sem kell csupán vallásbeli vélekedésért a' *polgárjogokból*, statushivatalokból 's más illyes igazakból kizárni“ (282. l.). NyUSz. nincs.

Szemész. „Szabó János orsz. *szemész* gyógyítási“ (289. l.). NyUSz.: Bugát 1833 (Orv.).

Tánczvigalom. „Szint e' célra szánta *tánczvigalma* 200 ft. bevételit a' helybeli zsidóság is“ (122. l.). NyUSz.: Tzs. (1838).

Vezérlet. „Az én fiaim szerencséjöknek tartják, hogy osztottattak vitéz katonáink fáradalmiban azon érdemes marsal *vezérlete* alatt, ki zászlóink becsületét már annyi ütközetben vívta ki“ (151. l.). NyUSz.: Kunos 1834 (Szf.).

Világpolgári. „[A lengyel menekültek], *világpolgári* háborgókká lettek“. A *világpolgár* Döbrentei szava. Vö. NyUSz.

Ujságíró. „Knapp ohajtja, hogy minden *ujságírónak* engedtessek a' kamarában hely“ (391. l.). NyUSz. nincs.

Utasítvány. „Dedel ur *utasítványi* békések ugyan, de végegyezés megkötetésére nincs felhatalmazva“ (211. l.). NyUSz.: 1838 (Tzs.).

SÁGI ISTVÁN.

*

Két hírlapból, a MO. (Magyarország) és a PN. (Pesti Napló) három-négy havi számaiból jegyezgettem ki, olvasás közben, az itt következő szókat. Egyikök sincs még meg a kézi szótárakban (Ballagi, Kelemen, Simonyi-Balassa) s kettő kivételével a többi semmiféle szótárban sincs.*

* Ez érdekes kis közlemény követésre méltó például szolgálhat a MNy. olvasóinak. Szerk.

Ajnácsol = becézget. *Ajnácsoló* szavakkal ápolta gyermekét. (MO. 1905. okt. 3. Regény.)

Becsücsintett: leitta magát, elázott. (MO. 1905. X/8. Tárca.)
Vö. MTsz.

Bizonyistenkedik, hogy . . . (PN. 1906. I/17. 11. lap.)

Dalidókat rendezett a kávéházban: mulatozásokat. (Lisznyay Kálmán készítette szó.) (PN. 1905. X/22.)

Denevérhitű: félig pogány, félig keresztény ősmagyarok. (PN. 905. XI/7. 13. lap.)

Éjszakánta fel szokott ébredni. (PN. 1905. XII/17. 16. lap.)

Elmefutkározás. Túlságos megbecsülése volna a miniszteri *elmefutkározásnak*, ha komolyan vennénk. (PN. 1905. XI/7. 3. lap.)

Felsőséges intelligencia látszik arcán. (PN. 1906. I/24. 15. lap.)

Vö. NySz.

Hasonszőrű lapot találhatni itthon is (t. i. mint a Neue Freie Presse). (MO. 1906. I/16. 11. lap.)

Hemperbuczkázik. Csintalan napsugár hemperbuczkázik a fehér havon. (MO. 1906. I/30. 10. lap.)

Mibenvoltát nem szabad félreérteni. (MO. 1905. XII/9. 1 lap.)

Nemodalóság. (MO. 1906. I/24. 14. lap.)

Pálfordulása (a megvásárolt sajtóé). (MO. 1905. XI/21. 3 lap.)

Rá-rácsérogatok (ráagyarkodtak). (MO. 1906. I/24. 14. lap.)

Móra István.)

Régvolt. A régvolt iskola hagyományai. (PN. 1905. XI/7. 14. lap.)

Riszkál az ember (riszkiroz, koczkáztat). (MO. 1905. X/8. 2. lap Tárca.)

Rókamesélni kell, hogy a kormány az erősebb fél . . . (Tulajdonképpen = hazudozni.) (PN. 1906. I/28. 3. lap.)

Szüzpróba a civilisatio kipuhatólására Magyarországon. (Esti Ujság 1905. XII/11. 1. lap.)

Tűzeshangú szónoklat. (PN. 1905. X/22. 9. lap.)

Vihodár = bakó, hóhér. (MO. 1905. XI/29. 4. 1.)

GÖNCZY BÉLA.

TÁJSZÓK GYŰJTEMÉNYE.

Hódmező-Vásárhely.

II.

Élőmozsija = elemózsia.

Elszi: satnyává tesz. — *Eszt a gyereket az iskola egészen elszíjja.*

Énekös halott: olyan halott, a melynek a temetésén csak énekelnek, de nem prédikálnak.

Enyvó: mézga a gyümölcsfákon.

Eresztő: vizes gödör, melyet a folyóval vagy tóval keskeny árok köt össze. (Vö. MTsz.)

- Érközik*: ráér. — *A mult hétön nem érköztünk szalmát hordani.*
Eszibe lüködik: eszébe jut.
Ezis (tréf.): ezüst. — *Ezis pipakupak.*
Faggyas (gúnyosan): vézna, sovány ember.
Fájal: fájlal. — Fájlajja a derékát.
Falra-huggyozó: gyermek. — *Majd mögemplögeti eszt még az utolsó falra-huggyozótok is!* (Vö. NySz.)
Falu-ülés: falualapítás.
Farba: kártyajátékban színre-szint adás. — *Eszt adom farba.*
Fehérítő: arczkendőzésre való por, ú. n. rizspor.
Félló: egyes ló a kocii előtt. — Félló talyiga, Apám uram kocsija.
Fene. — *Fene álgya mög.*
Fene: fészkes fene, avas fene. (Vö. MTsz.)
Fene-gyerök: ellentmondásra, veszekedésre, verekedésre hajlandó ember.
Fene-övébe van; *ösi a fene*: kötekedik.
Férközik: hozzá jut, közelébe ér.
Fértály: 1. fél messzely; 2. negyed telek (14 hold föld).
Fiadzik: kamatoz.
Ficzkó: golyó vagy sörét helyett használt vágott-vas vagy ólom.
Fiktéros: tréfás, furfangos.
Fing: pörsenés a nyelven.
Fingabolyó: apró, hitvány alma.
Foglyos: viasztapintatú, ragacsos, tapadós. — *Ez a baussodró nem elég foglyos.*
Fonnyózsír: az abárló-lé tetején összegyűlt zsír.
Fóradalom: forradalom.
Fórozott. — *Lót-fut, mint a fórozott kutya.*
Fosat. Fosat 1. a tinta, ha a papíron szétfut; 2. fosat a papír, ha a tintát magába szívja.
Fődi embör. Ha reggel a házban patkány- vagy poczoktúrást találnak, azt mondják a gyereknek, hogy: a fődi embör járt itt az écczaka.
Fölfele: befelé. — *Hova mégy?* — *Majd ára fölfele* (a piacra, város-háza felé). (Vö. Fölmék az iskolába.)
Fölad: följelent. (Vö. MTsz.)
Fölbír: fölemelni képes. — Fölbírod-e eszt a zsák búzát?
Fölfordul: megdöglik.
Gaburgyás: félig tréfásan, félig komolyan kötekedő részeg ember.
Gancsó: hónaljmirigy-gyuladás.
Gangosan huggyozik: nagy ivben bocsátja a vizeletét.
Garagy: garat. — *Fölmött a garagyra* = részeg.
Gát. Szólás: *Embör vat té ag gáton, Mint asz szar al lapáton.*
Galya kötés. *Gatyakötésig érö*: derékig érö.
Gasztető, gazos tetö: gyékényből, nádból vagy szalmából készült háztető. — *Gasztetjü ház.*
Gegöz: valamely nótát szöveg nélkül dalol, miközben hüvelykujjával gégejét gyorsan fel- és lerángatja. (Vö. MTsz.)
Gógyó: gögyé, a. m. fej, tréfásan. (Vö. MTsz.)
Gondviselő: kurátor.
Göcsöre: görnyedt, púpos.
Gölöncsér: göröncsér, cserepes, fazekas, tálás.
Gönnycség-szaró: nyavalyás.
Göröcsöl: a varrást összerántja.
Gyaláz. Szólás: *gyalázom az életöd!* (tréfás káromk.)
Gyufina: gyufa.
Gyula-kisasszony: nőies természetű, ványadt fiatalember.
Gyurkál: gyúroгат. Gyertök gyerökök gyurkálni.
Gyütt-mönt: nem állandó tartózkodású, vagy nem helybeli származású.
 DR. ERDÖS JÁNOS.

Szentés.

Bika-péncz: azon pénzösszeg, melyet a tehén megfolyattatásáért fizet ennek tulajdonosa.

Botóka: a *lótalp békája* időnkénti kitisztogatásánál használt késféle eszköz. (Több példányban látható a M. N. Múzeum néprajzi osztályában.)

Búza-hasa: a búzaszárnak azon része, a melyben a kalász fejlődik.

Gyakár: a ki (v. a mely állat) sokat szeret közöszülni (gyakni). — Szólásmondás: „Mentül soványabb, annál *gyakárabb*”.

Hegedű-nyakú: olyan szarvasmarháról mondják, a melynek nincsen *leménye* s nyaka hasonló a hegedű nyakához. A hegedűnyakú szarvasmarha nem magyar fajta, mert a magyar fajtájúaknak mindnek van *leményük*.

Kálácsrács: így is nevezik a kenyérrácsot. — Karácsonyi szólásmondás: „Van-e kalács a *rácson*? Itten van a karácsony. Mert ha nincs kalács a *rácson*, Nincs is akkor jó karácsony.”

Kent-bot. Az alföldi pásztornépnek félelmetes ütőszerszáma a *kent-bot*. Így készül: leginkább vastag meggyfa-szárát, embermagasságút, egyesenes botnak faragta a pásztor, rajta hagyva héját is. E botot aztán mindennap megkente hájjal vagy zsírral s napra tette. E kenést addig folytatta, míg a bot zsírral teljesen át nem szívódott. Az ilyen *kent-bot* nem tört, nehéz volt s kellőképen hajlott s a kard- vagy baltavágást is felfogta.

Kenyer-rács: az a rácsos függő alkotmány, a melyen a kamarában a kenyeret tartják.

Kismekkora: az olyan kis emberkét nevezik így gúnyosan, a kinek a fajtája kicsiny. Pl. a Sarki Molnár és a Mikecz-nemzetségek a kismekkorák Szentésen.

Kötőfékszár: a lókötféknek a kötele.

Kurvít: fiatal menyecskeről mondják, a ki ura hon nem létében házasságtörést követ el. Így is: *elkurvítja magát*.

Lemény: a szarvasmarha állától a szügyéig terjedő, lecsüngő, redős bőr-lebernyeg, mi egyedül a magyar fajú szarvasmarhának a sajátysága. Van a lúd-félének is *leménye* a lábai között: *lúd-lemény*.

Lókötfék-álladzója: a lókötféknek az áll alatti része.

Lótalp békája: a ló talpán előforduló békaszzerű kitudorodás.

Lúdleemény: a hizalt lúdfélének a lábai között lecsüngő zsíros bőr-lebernyeg.

Mihanya békája: az anyaméh petefészke.

Mihanya-cseppek: méhfájdalom ellen használt aromás szesz (spiritus aromaticus).

Mihanya-fájdalom: méhfájdalom.

FARKAS SÁNDOR.

ROVÁS.

Utolsó divat. A fővárosi boltablakokban és mindenféle divattudósítókban közkeletű. Mása a német *letzte Mode*-nak, a mi németül is rossz. Helyes magyar jelentéssel az *utolsó divat* = legrosszabb divat, holott itt a legjobbat akarja jelenteni. Magyarul így van jól: legújabb divat.*

Kimenet, bemenet. Más helyütt több ízben is szóvá tettem, hogy a boltokban és más nyilvános helyeken, például a kórházakban is egészen közkeletű ez a fölírás. Hogy a német *Eingang* és *Ausgang* nyomán keletkezett, onnan lehet tudni, hogy régebb nyelvünkben mindig a helyes *kijáras* és *bejárás* szót találjuk, a mi ma is éppen olyan jó és kifogástalan, mint régen volt.

* Meg kell jegyeznünk, hogy a gyűjtő ebben a rovatban kizárólag olyan szókat és kifejezéseket ró meg, a melyeket az irodalomban vagy a mindennapi életben személyesen észlelt. Ez utóbbiaknál az adat az *életből* lévén merítve, forrást nem idézhet, de az adat helyességeért bátran felelősséget vállal.

Szerk.

Egyik nagyon is sűrű példája ez a két hibás szó annak, hogyan mennek veszendőbe az egészen kifogástalan jó magyar szók is pusztán csak azért, mert az idegen nyelvből kifordított szó — előkelőbbnek tetszik.

Egyes intézetekben, pl. a Nemzeti Színházban már kijavították. Ott a „kijárás” és „bejárás” ősi jogaiba visszakerült. Azonban a közhelyeken e fölíráások legnagyobb része még most is: bemenet, kimenet.

A magyar nyelvben mindenestre előfordulnak ezek a szók is, de egészen mást jelentenek. Például: „A templomból *kimenet* azt gondoltam magamban . . .” Vagy: „A lakásomba *bemenet* észrevettem . . .”

Ezt a két közkeletű magyartalanságot maga a művelt közönség küszöbölhetné ki, ha a hibás fölíratokat következetesen kifogás alá veszi.

Lemarasztalták az alperest. A gyakorlati jogászai nyelvből való közkeletű torzítás. A régi „elmarasztalni” kifejezésből hajtott ki. De a *lemarasztalás* már torzító túlzás, melynek nem kellene helyet engedni azért sem, mivel egészen mást jelent. Pl. Lemarasztalták a kocsirol. A jogász-nyelvben elég tűrhető ez a forma is: Elmarasztalták, vagy jobban: *elítélték* (fizetésre kötelezték) az alperest.

El lehet tőle tekinteni. A német „versehen” kapcsolataiból eredt. Már szinte nyelvténynek kell venni. Mindazonáltal azt gondolom, hogy a *figyelmén kívül lehet hagyni* jobb, vagy legalább tűrhetőbb volna, bár bizonyos, hogy ez is németből van véve: ausser Acht lassen. Legtöbb esetben ez a fordulat segíti ki az embert: „Nem figyelve arra, mellőzve azt, stb.”

Beképzelní magának. *Sich einbilden.* Sült németesség. A fővárosi társadalmi nyelvben kivált a hölgyek használják sűrűn. A napi irodalomban is előfordul. A hypochondriára és az ehhez hasonló makacs képzelődésre használják. Pl. Ne képzeld be magadnak, hogy okos vagy.

Nagyon is erősen érezhető németessége, valamint a nyelv természetébe ütközése kívánatossá teszi, hogy ú. n. nyelvténynek mégse fogadják el. A magyar gondolkodásnak egészen megfelel ez: ne *képzeld*. Vagy: ne *képzeld*, hogy szép vagy.

Beszüntették pl. a fogalmat. Közhasználatú. Csak éppen valamivel jobb, mint ez: *beállították* (eingestellt) a fogalmat. A „beszüntették” nem fordított németesség, csak igekötője magyartalan. Érthetetlen, hogy miért kell így használni, holott a *megszüntették* mindenképpen magyarosabb és a fogalmat is egészen kifejezi.

Mindent egy lapra föltenni. A kártyás nyelvben így is: „Rossz lapom van.” A német *Blatt* elfogadása, minden szükség nélkül. Ez a szóhasználat is köztudomású. A *kártya* (az olasz carta = papiros) rég elfogadott szó. Nincs rá szükség, hogy a német Blatt másával helyettesítsük. A régi közmondás is jobban hangzik így: „Mindent egy kártyára föltenni.”

Rokon ezzel ez a kifejezés: „Ez a megjegyzés nem erre a lapra tartozik.” Ez a közkeletű szólásmód is németes, bár nem rossz. Végre is a szólásmódok átvételével éppen úgy vagyunk, mint a mesékkel. Az átvétel gazdagítja a nyelvet. Mégis azt ajánlani, hogy az ilyen átvételeknél se legyünk szolgálai utánczóik az idegennek, hanem vegyük tekintetbe a magyar gondolkodás igényeit is. E helyett a szólásmód helyett is kifejezőbb és érthetőbb volna ez a fordulat: „Ez a megjegyzés nem ebbe a fejezetbe tartozik.”

Szép lovat lovagolt. A sportnyelvből való. Az accusativus használata egészen németes. Magyarul így van jól: Szép lovon lovagolt. Pedig ez a hiba már egészen mindennapos.

KENEDI GÉZA.

*

Éles töltés — golyós töltés helyett. A múlt század negyvenes éveiben *kemény töltést* irtunk magyarul, noha a németek akkor is „*Scharfe Patron*”-nal jelezték a golyós töltést.

Kemény föltésnek azért nevezték, mert a vaktöltés — a miben csak lópor volt a papirhüvelyben — lágy volt, engedett a nyomásnak. A golyós töltést ellenben kemény fogásúvá tette a beleje kötött golyó, mely azonban gömbölyű lévén, *éppen nem volt éles*. És ezzel egyenesen meghazudtolta a német elnevezést.

Am a német ragaszkodott az éles-hez — és élesnek nevezte akkor is, a mikor a golyó a gömb alak helyett *hegyessé* változott. De akkor *sem vált élessé*. Különös dolog, hogy a magyar sajtó, noha nem nagyon szereti a németet, mégis bukdácsol utána s követi a német hibás elnevezését és éles töltésről beszél, a mi *nincs*.

Sokkal helyesebben azt mondhatnók magyarul, hogy: *golyós töltés*.

Feladja (németül *aufgiebt*) magyarul *lemond róla*. Ezt a német kifordítást, a feladást nem arra a cselekményre alkalmazzák, a mikor valaki valamit felad, azaz *felnyújt* magasabb helyre, hanem arra, a mikor valaki például valamely tervének vagy szándékának fogantatásáról, megvalósításáról *lemond*, avagy annak befejezésétől *eláll*. Pedig erre sem a *feladás*, sem a *felhagyás* nem találó. Az *elhagyás* még megjárná. Az *aufgeben* még németül is erőszakolt, átviteles, elvont jelentésű. Magyarul meg éppen vad. Maradjunk a *lemond* vagy *eláll* mellett!

SZEGEDY-MASZÁK HUGÓ.

Meg lesz tartva. Az orthologus iskola munkája egyetlen egy nyelvtani tétel terjesztésében sem vált oly sikeressé, mint a *-tatik, -tetik* üldözésében. Csakhogy ennek a kiüldözésével törököt, vagyis inkább németet fogtunk. Ütonútfélen, bizalmas társalgásban s a stílus curialisban, fővárosiak és jó magyarságú vidékiek ajkán, iskolai tanulók feleletében és politikai szónokok beszédében egyaránt a *német szenvedő alak* szó szerint való lefordítása lépett helyébe.

A keleti pályaudvar csarnokában egész télen át ilyenforma hirdetésbe botlott az utas szeme:

„A jégzajlás miatt a komp közlekedése Gombos mellett **be lett szüntetve**.”

A Főrendiházban a február 19-iki emlékezetes ülésen a méltóságos főrendek megbízott szónokának beszéde a következő mondatokat szolgáltatja:

Törvénytelenység törvényteleniség fölé lett halmozva. Most meg úgy halljuk, hogy az országgyűlés is fel lesz oszlatva. Föltétlenül biznunk kell abban, hogy szentesített törvényeink meg lesznek tartva.

Idézhetnék ilyen szerkezetet minden pártszínezetű politikusunk beszédéből.

Mondjam-e, hogy a *werden* segédigével szerkesztett német szenvedőnek ilyen szó szerint való magyarra fordítása százszor rosszabb a *-tatik, -tetik* használatánál? Hogy ez a szerkezet valóságos merénylet a magyar nyelv ellen?

A *-tatik, -tetik* nem magyartalan; csak a szép stílus szempontjából jutott a rovásra, mert a *-tatik -tetik* sűrű összezsengését, különösen a *-tattatik, -tettetik* sok t hangját nem szereti a jóhangzásra törekvő stilisztá. Igaz ugyan, hogy a magyarban fölösleges is a szenvedő alak sűrű használata! Ilyenforma kétértelműség, mint a németben, francziában vagy olaszban, pl. *Agamemnon tödtete Klytaimnestra*, — a hol nem tudjuk, hogy Agamemnon ölte-e meg Klytaimnestrát, vagy viszont — a magyarban a cselekvő ige használata miatt nem támadhat; mert nekünk van *accusativusunk*, van *tárgyragunk*; ellenben a román és az újabb germán nyelvek elvesztették az *accusativus* ragját. Ők tehát minduntalan rászorulnak a szenvedő szerkezetre, mi ellenben nagyon világosan megérthetjük magunkat a cselekvő szerkezettel is. Ha mi magyarul azt mondjuk, hogy: *Agamemnon megölte Klytaimnestra*, nincs senki, a ki tévóvázva tudakolná, hogy ki volt a gyilkos, ki az áldozat.

Nekünk tehát nincs szükségünk a szenvedő mondat szerkezetre, ellenben a német, franczia és olasz el nem lehet nélküle. Minthogy azonban nyelvünk még is kifejlesztette a *-tatik -tetik* képzős szenvedő alakot: ám használjuk bátran, a hol szükség van rá. Mondjuk továbbra is: *Dicsértessék a Jézus*, és *Tudtára adatik a városi lakosoknak*, és mondjuk továbbra is, hogy: *tudomásul vették*; csak a német szerkezetet ne ültessük át a magyarba, mondván, hogy: *tudomásul lesz véve*: es *wird zur Kenntniss genommen*. KÖRÖSI SÁNDOR.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XII. Választmányi ülés.

(1906 január 9.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Zolnai Gyula titkár, Balassa József, Erdélyi Lajos, Gyomlay Gyula, Katona Lajos, Lehr Albert, Négyesy László, Tiringer Béla választmányi tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán.

1. A jegyzőkönyv felolvasása és hitelesítése után
2. Zolnai Gyula titkár bejelenti dr. Széchy Károly egyetemi tanár, rendes tag elhunytát. — Szomorú tudomásul szolgál.

3. A titkár jelenti, hogy a Magyar Nyelvtud. Társ. könyvtára számára a következő könyvadományok érkeztek: Erdélyi Lajostól: 1. „Az összevont mondat“. 2. „A ráértés“.

4. Tiringer Béla pénztáros bemutatja az 1905. évi bevételek és kiadások kimutatását, továbbá az 1906. évi költségvetést (l. az 1. mellékletet). A választmány a kimutatást tudomásul veszi, a költségvetést változtatás nélkül elfogadja s a közgyűlés elé terjeszti.

5. Erdélyi Lajos felolvassa a pénztárvizsgáló bizottság jelentését (l. a 2. mellékletet). — Tudomásul szolgál s a közgyűlés elé terjesztetik.

6. Következik a tagválasztás. Megválasztottak

a) alapító taggá:

Heinrich Gusztáv (eddig rendes)
Rust József (500 kor.; eddig rendes)

Ajánló
Szily Kálmán
Szily Kálmán

b) rendes taggá:

Bolgár István, kir. aljárásbíró, Körmend
Fischer Colbrée Ágost, püspök, Kassa
Kiss István, kegyesr. tanár, Szeged
Lugosi József, orvos, Bábolna
Móczár József, gymn. tanár, Nagy-Szalonta
Orbán Dénes, r. kath. lelkész, Mező-Sámsond
Póra Ferencz, felső leányiskolai igazg. Budapest
Sarudy Ottó, állami tanítók. tanár, Pápa
Schafarzik Ferencz, műgyet. tanár, Budapest
Szidarovszky János, főgymn. tanár, Lugos
Ifj. Szirbik Antal, Makó
Than Károly, egyetemi tanár, Budapest
Tóth Károly, főmérnök, Szekszárd
Wilde Ferencz, tanító, Budapest

Tiringer Béla
Zolnai Gyula
Zolnai Gyula
Ruisz József
Zolnai Gyula
Tiringer Béla
Zolnai Gyula
Zolnai Gyula
Zolnai Gyula
Lehr Albert
Zolnai Gyula
Zolnai Gyula
Zolnai Gyula
Sztankó Béla

A tagok száma: alapító 23, rendes 546, pártoló 2, előfizető 212, összesen 783.

7. A titkár jelenti, hogy a Társaság terjesztése céljából a középiskolák, polgári és keresk. iskolák, fels. leányiskolák, tanítóképző és papnevelő intézetek, theol. és jogakadémiák igazgatóságaihoz, a megyei tanítóegyletekhez, az Akadémia tagjaihoz s a Nagy Szótár dolgozó társaihoz körleveleket küldött, melyek a Társaságot és folyóiratát röviden ismertetik. Tudomásul szolgál.

8. Az alapszabályok értelmében a választmányi tagok egy harmada minden évben választás alá kerül. Kisorsoltattak: budapestiek: Ásbóth Oszkár, Balogh Péter, Csapodi István, Erdélyi Lajos, Gyomlay Gyula, Nagy Gyula, Négyesy László; vidéki: Szilády Áron. A választmány a kisorsoltakat újra ajánlja a közgyűlésnek; Borbás Vince s gr. Kuun Géza elhunyt vidéki választmányi tagok helyére pedig Csengeri János kolozsvári egyetemi tanárt s Erdélyi Pál ugyancsak kolozsvári könyvtárigazgatót jelöli.

9. Balassa József indítványára a választmány az újabban jelentkezettek közül 16-ot felvesz gyűjtői sorába.

10. A titkár jelenti, hogy egy vidéki rendes tag a közgyűlésre indítványt küldött: hogy a) a M. Nyelvt. Társaság lépjen be a Párizsban székelő „Délégation pour l'adoption d'une langue internationale auxiliaire“-be s b) a Magyar Nyelv minden számához 2—4 oldalas „Resumo“-t adjon esperanto nyelven. — A választmány elhatározza, hogy az indítványt, a mely tárgya szerint a Társaság feladatának körén kívül esik, nem fogja pártolólág terjeszteni a közgyűlés elé, s megbizza a titkárt, hogy e határozataról az indítványtevőt még a közgyűlés előtt értesitse.

Ezzel az elnök az ülést berekeszti.

Jegyzőkönyvi melléletek.

1. Bevételek és kiadások 1905-ben s költségvetés 1906-ra.

I.

B e v é t e l	Költségvetés 1905-re		Bevétel 1905-ben		Költségvetés 1906-ra	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Maradék a megelőző évről	4	67	4	67	590	02
Alapítványokból	2200	—	3600	—	—	—
Kamatokból	96	—	205	10	260	—
Árkülönbözet értékpapírok vásárlásakor	—	—	12	47	—	—
Tagdíjakból és előfizetésekből	3000	—	7033	—	6600	—
Oklevelekből	—	—	102	—	—	—
Rendkívüli bevételek	—	—	130	—	—	—
Összesen	5300	67	11087	24	7450	02

A bevétel 1905-ben 5786 kor. 57 fillérrel több a költségvetés szerintinél.

II.

K i a d á s	Költségvetés 1905-re		Kiadás 1905-re		Költségvetés 1906-ra	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Írói tiszteletdíj	1500	—	1642	45	1800	—
Tiszti díjazás	1000	—	1000	—	1000	—
A „Magyar Nyelv“ nyomtatása	1850	—	2313	43	2400	—
Különnyomatokra	250	—	191	30	250	—
Expedíció, kis nyomtatványok	500	—	1120	64	1200	—
Oklevelek kiállítására	—	—	172	—	—	—
Könyvárusi százalék	—	—	57	40	60	—
Népnyelvi adatok gyűjtésére	—	—	—	—	500	—
Összesen	5100	—	6497	22	7210	—

A kiadás 1905-ben 1397 kor. 22 fillérrel több a költségvetés szerintinél.
A maradék 1905-ről 1906-ra 4590 kor. 02 fillér.

Alapítványok állása.

1904.	1905.
B. Forster Gyula . . . . . 200 kor.	Áthozatal 1904-ről . . . . . 2400 kor.
Gyulai Pál . . . . . 200 „	Csorna: Prémontrei
B. Hornig Károly . . . . . 400 „	könyvtár . . . . . 200 „
Hornyánszky Viktor . . . . . 200 „	Heinrich Gusztáv . . . . . 200 „
Joannovics György . . . . . 200 „	Jánosi Ágost . . . . . 200 „
† Gr. Kuun Géza . . . . . 200 „	Kránitz Kálmán . . . . . 200 „
Latzkó Antal . . . . . 200 „	Óváry Ferencz . . . . . 200 „
Pór Antal . . . . . 200 „	Pélier Pál . . . . . 200 „
Szóts Ferencz . . . . . 200 „	Rada István . . . . . 200 „
Wodianer Arthur . . . . . 200 „	Semsey Andor . . . . . 2000 „
A Társaság tőkésítése . . . . . 200 „	Szily Kálmán . . . . . 200 „
Összesen . . . . . 2400 kor.	A Társaság tőkésítése . . . . . 400 „
	Összesen . . . . . 6400 kor.

2. Jelentés a számadások megvizsgálásáról.

Mélyen tisztelt Közgyűlés! Alulírottak, mint a Magyar Nyelvtudományi Társaság választmányától 1905 decz. 19-én kiküldött pénztárvizsgáló-bizottság tagjai, tisztelettel jelentjük: hogy tisztünkben 1906 január 9-én d. e. eljárván, a Társaság elnökétől és pénztárosától vezetett pénztári számadásokat, bevételket és kiadásokat átvizsgáltuk és mintaszerű rendben, okiratokkal és értékpapirokkal igazoltaknak s az a) és b) alatt mellékelt táblázatokkal egybevágóknak találtuk. Örömmel jelezhetjük a szép sikert az anyagiakban is, a mennyiben a mellékelt táblázatok I. pontja alapján az 1905. évre előirányzott 5300 K *bevétele* 5786 K 57 fillérrel lett több a költségvetés szerintinél. Ezt az eredményt főként az alapítványokból, kamatokból és a tagdíjakból s előfizetésekből bevett összegek tételei gyarapították. Így vált lehetségessé az is, hogy (II.) az 1905-re előirányzott 5100 K költségvetés szerinti kiadásnál is 1397 K 22 fillérrel többet lehetett kiadni, mely kiadásbeli többletet az írói tiszteletdíjaknak, a folyóirat nyomtatásának s az expeditionak és kisebb nyomtatványoknak többlete okozta. A maradék 1905-ről 1906-ra 4590 K 2 fillér. Alapítványokból és a Társaság bevételeiből *tőkésített* a mult évre 2400 K áthozatal, 1906-ra 6400 korona.

Tiszteletteljes jelentésünket megtévén s még egyszer örömünknek és elismerésünknek adván kifejezést a pénz kezelésében elért szép eredményért, kérjük a mélyen tisztelt Közgyűlést, hogy az 1905. évre a pénztár kezelőinek a felmentést méltóztassék megadni. NEGYESY LÁSZLÓ, ERDÉLYI LAJOS DR., pénztárvizsgáló-bizottsági tagok.

LEVÉLSZÉKRENYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

22. Kortes. A MNY. 2 : 90. lapján Sági István 1832-ből idéz egy adatot, mely szerint a mai kortest akkor még kortesz-nek ejtették. Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy Erdővidékén ma is így ejtik: „De sok lobogó vala a követ-választáskor, mongya Oszvát Árpai, a kü kortesz vala s e marattak neki kilencz forintyáva”: A nemzeti lobogót láttam, de a nemzeti pénzt min máig sem!” (Vö. Nyr. 35 : 46). GÁLOS REZSŐ.

23. T. S. úrnak Belkeny Péter záloglevele, állítólag 1452-ből (Nachlese auf dem Felde der ungarischen und siebenbürgischen Geschichte, Kronstadt, 1840), szintén gróf Kemény József gyűjteményéből való hamisítvány. (Vö. MNY.

2 : 47). Már Döbrentei észrevette 1842-ben, hogy az „Ezernegynél az n ki van szakadva, vagy inkább szelve s az *egy* most is egészen koromfekete s az *ezer* is azzal megfuttatva, holott a többi betű már sárgálék“ (Régi Magy. Nyelvemlékek. IIIb. : 138). Ezért nincs meg ez a nyelvemlék (!) Zolnai összeállításában.

24. L. A. úr a következő levéllel keres föl bennünket : „A „tehát“ kötőszócskának szörendi helyéről folyt a vita és 5 szavazattal 1 ellenében azt állítottuk, hogy így van jól mondva : Értesítem, hogy a szállított vasanyag ára fejében 5 K-t, a faanyag ára fejében 3 K-t, tehát összesen 8 K-t küldtem.

Erre 1 szavazat azt állítja, hogy ez németes, mert így van jól mondva : (. . . . összesen tehát 8 K.).

Érvünk, hogy „összesen“ a számra vonatkozik, tehát közvetlenül a szám előtt van a helye.

Véleményem szerint senki sem követ el nagy hibát, sem a ki így, sem a ki amúgy használja a „tehát“ szócskát, de minthogy egy szavazat szerint a „tehát“ szócska az első vonatkozásában németes, azzal a kéréssel fordulok a tekintetes szerkesztőséghez, hogy véleményét L. A. jel alatt a márcziusi számban közölni szíveskedjék.

Feleletünk ez : A *tehát* következtető kötőszó helye rendszerint és természetesen a mondat élén van, de azért nem hiba, ha a mondat egy vagy több tagja után áll. Mondhatom : „*tehát* összesen 8 K-t küldtem“, de mondhatom így is : „összesen *tehát* 8 K-t küldtem“. Szürdölmány vagy dolmányiszűr. Azoknak, a kik az utóbbi szórenden fennakadnának (mert csak ezen lehetne fennakadni), felhozok itt Aranytól három mondatot, melyekben szintén nem elől áll a *tehát*. „Jobb lesz *tehát* gyalog sétálnom addig“. „Füstös vityilló áll *tehát*, vagy ül.“ „Alszik *tehát*, álmában hortyogat.“ Megemlítem még, hogy akár elől, akár hátrább van a *tehát*, ez a határozó : „összesen“, mely nyomatékos, csak a *számra* vonatkozik és vonatkozhatik. Németességről itt szó sem lehet. Egyébiránt azt tanácslom, egyezzenek meg a disputáló felek abban, hogy dobják ki onnan a „tehát“-ot ; úgy a vita is megszűnik, mondva is úgy volna — legjobban. Nincs ott a „tehát“-nak keresete. Legalább is fölösleges.

25. B. D. úrnak. Ezt írja ön nekünk : „A Bud. Hirlap márczius 2. számában ezt olvasom : „Mindenki tudja, hogy nem egyeseknek, hanem a tömegeknek a magatartásán múlik a nemzeti ügy győzelme és ezzel azoknak a megjutalmazása is, a kik már elszenvetdék az elmozdítás következményeit“. En úgy érzem, hogy ebben a „múlik“ ige nem jól van alkalmazva, de nem tudom megmondani, miért. Kérem véleményüket, melyben előre is megnyugszom“.

Igenis, rosszul van itt használva ez a kifejezés : „rajta múlik“. Vele az értelem is megbomlik, úgy hogy a cikkíró mást mond, mint a mit mondani akar. Ezt mondja : „a tömegek magatartása az oka, ha a nemzeti ügy nem győz stb.“, holott ezt akarja mondani : „a tömegek magatartásától függ a győzelem, hogy győz-e a nemzeti ügy, vagy nem.“ A „rajtam múlt“ jelentését világosabban magyarázza, hogy így is mondják vagy mondták : „rajtam múlt el valami“, a mi csak azt jelentheti, hogy *nem* történt meg, mert *elmúlt*.

Ez is bizony egyike azon „bolond divatú“ soloecismusoknak, melyeket üldözni kell, hogy el ne hatalmazzanak. Jól így van : „tőlem függ“, jobban : „rajtam áll“.

26. D. Gy. ezt írja nekünk : „A Budapesti Hirlap mai (febr. 27.) számában Alfá-nak Prielle Kornéliáról írt tárczájában ezt a mondatot olvasom : „Tudok gyönyörködni más színművészi egyéniségekben is ; nem is akarom ezeket leszólni, vagy Prielle Kornélia rovására kisebbiteni“. Tessék nyilatkozni, jól van-e ez mondva. En rossznak érzem.“

Rossz is. Mert a mit valakinek v. valaminek „rovására“ tesztek, azt annak kárára teszem. Ha *egészségem rovására* dolgozom, *egészségem bánja meg, vállalja kárát*. De Alfa azt akarta mondani, hogy : „P. K. javára“, vagyis : nem akarja őt mások *kisebbitésével nagyítani, emelni*. Tehát a *rovására* alkalmazása itt világos hiba. Prielle K. „rovására“ csak *dicsérmé* lehetne másokat. Vö. a német „auf Kosten“ kifejezést. Pl. „die Geschichte ist unterhalten, obwohl auf meine Kosten. (J. Paul) = a történet mulatságos, ámbár az *én rovásomra*, azaz engem tesz nevetségessé.

Lehetetlen, hogy mindezt Alfa is ne tudná; csak a tolla botlott meg siettében. De az ily botlásokat is jó észrevenni, mert a példa ragadós s akadhat, a ki efféléket divatba hoz, a jó magyarság — rovására.

27. Atú etű. Márczius 8-án ezt a levelet kaptam dr. Fischer Izidor úrtól:

„A Magyar Nyelv legutóbbi számában olvastam értekezését az -atú képzőről. Engem bizony igen meglepett, hogy ez a képző még él, mert sohsem hallottam idáig. Elkezdtem tanári társaságban az atú képzőről kérdezősködni és bizony a palócszág legközepéről való társam, a ki nem is olvasta az cikket, azt mondta, hogy az Püly-ben (Nógrád m.) egészen közönséges. Bizonyosság okáért szolgált is egy csomó példával, a miket én rögtön le is jegyeztem, ime: könnyű nyüvetű (kender), rézveretű (fokos), rossz tipratú (kender), patyolat húzatú (ágy), nehéz vallatú (rab), nehéz kenetű (kocsi), jó kapátatú (föld), szép ránczolatú (gatyta), könnyű sodratú (kehder), jó rakatú (vályog), könnyű szedetű (gyümölcs), rossz keletű (bor), nehéz húzatú (kút), jó lakatú (ház), nehéz elválasztatú (gyerek), könnyű töretű (dió), szép faragatú (pad), tiszta szüretű (viz), sőt a mit cikkének végén méltóztatott ajánlani, szintén ismerte az én Halász Bertalan barátom, mert szép szavaltatú japant is említett. Ha az én barátom csak így egyszerre emlékezetből ilyen sor példát tudott a nép nyelvéből, akkor bizony él ez a képző.“

Örülök, hogy az atú-etű képzős szók megléte (l. a MNy. febr. számát) ily hamar igazolást nyer, még mielőtt gyanúba foghatná a nép nyelvében járatlanok. Nem baj, hogy egyik-másik példa nem tartozik ide.

LEHR ALBERT.

28. Bálám bikája? Szilády Áron figyelmeztet bennünket, hogy e békésmegyei népi kifejezésben (MNy. I: 428) bizonyára tévedés van, minthogy a biblia Bálám Szamaráról és Bázsám (Básám) bikájáról (22. zsoltár, 13. vers) beszél. A Nagy Szótár kérdéses adatának beküldője, Vozáry Gyula pedig arról értesít, hogy Bonyháy Benjámín írásában, a kinek jegyzeteiből a kifejezést közölte, az l és s könnyen összetéveszthető, úgy hogy a fentebbi följegyzés is, ezek után, minden bizonyynyal Básám bikájá-nak olvasandó.

29. Nesze a garasod. Baross Gyula közli velünk, hogy a MNy. I: 429. l. megjelent közleményének utolsó soraiban hibásan van e kifejezés: „nesze a pénzdarabod“, e helyett: „nesze a garasod“. Szerk.

30. Csángál. (Vö. MNy. I: 402.) Gyermekkorom óta ismerem, de itt Szekszárdon is már hallottam többször a csángál igét: „Ne csángáld azt a kötelet. Mit csángáld ide-oda? No, csángáld már! (= lóbbáld ide-oda). Labdázáskor, midőn valamelyik fiú, mielőtt a labdát eldobná vagy valamelyik fiút meg akar dobni, előbb az egész karját kétszer-háromszor megcsóválja a levegőben s úgy dobja ki a kezében levő labdát, ilyenkor szokták mondani: „mit csángáld már annyit? dobd rá!“

A fiúk disznópásztorost játszanak. Középen egy nagyobb lyuk a labda számára. Körben a lyuktól bizonyos távolságra apróbb lyukak, miket a fiúk foglalnak el, mindegyik egy bunkós botot tart kezében s a bot bunkóját bele dugja a lefoglalt lyukba. Egy a kanász, a ki a labdát (= disznó) igyekszik a körbe és a középső lyukba behajtani = becsángálni. A többiek pedig ezt nem engedik, hanem bunkós botjaikkal vissza elcsángálják. Ilyen kicsángáláskor a kanász igyekszik valamelyik fiú lyukát elfoglalni s akkor az lesz a kanász; gyakran messze kicsángálják a labdát a nélkül, hogy a kanász lyukat foglalhatott volna el. Ezt a játékot csángázásnak is hallottam már hivni: menjünk csángázni; gyerekek, csángázzunk. — A juhász a juhok lábait a gamós bottal elcsángázza; a fiúk valamelyik álló társuknak lábát, térdben behajlított lábbal gátat vetve, elcsángázzák. — Madzagra kötött nehezebb tárgyat a madzagon a levegőben ingatva, körben csóválva csángázzák. Szóval a csángál, csángáz ige valaminek ide-oda ingatását, valaminek ide-oda hajtását, terelését fejezi ki s a mint a két példa mutatja, görbe végű bottal vagy görbére hajlított lábbal valakinek vagy valaminek elejtését, megfogását is jelenti. Csánkáz is járatos. Két kisfiú egymással tülekedett játékból, de aztán összegabalyodott s akkor a kicsiny a nagyobbak azt mondta: „hát minek csánkáztad el a lábamat? elcsánkáztad a lábamat, hát én is megütöttelek.“

KOVÁCH ALADÁR.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

II. KÖTET.

1906. ÁPRILIS.

4. SZÁM.

A b o r.

A bortermelésre vonatkozó gazdag műnyelvet két csoportba osztva tárgyalom: az első csoportban a szőlőfajok, a másodikban a borfajták neveit.

Nem hagytam ki azokat a szőlő- vagy borneveket sem, a melyek etymonját nem ismerem, vagy csak sejtem. Hátha valaki, ha figyelme így ráterelődik, egyikét-másikat megfejti, vagy legalább helyes nyomra igazít.

A mi mindenekelőtt magát a *szőlő* szót illeti (a növény, a gyümölcs és a beültetett terület közös neve; már a Beszt. Szj.-ben: *zelew* = uva, vinea; *zelew thew* = vitis), török eredetét már Munkácsi kimutatta (Nyr. 11: 58); magyarázata szerint a *szőlő* eredetileg általánosabban „bogyót“ jelentett s megfelelői: kazáni tatár *jiläk*, altáji *jiläk* „bogyó“; *jiläk arakkizi* „bor-bogyó“; kojbál *čestäk* „erdei eper, bogyó“, csuvas *šjrla* „bogyó“. Látnivaló, hogy a magyar *szőlő* (< *szörlö) a csuvas alakhoz van legközelebb. Megjegyzendő még, hogy a török alapalak *jilläk; a csuvas -*r*- tehát ebben az esetben nem köztörök *z*-t, hanem -*d*-t képvisel.

A szőlő megmunkálására vonatkozó műszavak közül csak két érdekesebb és ritkább szót említek: a *porhajas* és *nyírlök* szavakat.

Porhajas. Erre a szóra a MTsz.-ban egy adat van, Debreczenből: „egész hosszában meghagyott termővessző, melyet a szőlőtőke mellé lehajtanak és gyökereztetés végett fél méternyi hosszúságban földdel befödnek, hogy azután, mikor gyökeret vert. főlhúzzák, levágják és mint gyökeres vesszőt más helyre elültessék“. Ugyancsak Debreczenből közli Oláh Gábor is (A debreczeni nyelvjárás 24. l.). A régi Tsz. a Székelyföldről *porhajaz* igét is emlit. (Haller is i. m. 110 l.) Ismerik e szót Márt., CzF., és Ball. is. A NySz. a régi nyelvből nem közöl adatot, pedig megvan már Szikszai Nomenclaturájában is: *palmes mergus: porhaias*; *mergis propagare vitem: porhaiassal rakni* (a vesszőt). (48., 49. l.) Megvan MA. és PP. szótárában is: „*pór-hajas szőlő vessző: palmes, mergus, trunci genitales*“.

Mi ennek a különös szónak az eredete? Vajjon a *porhó*, *porhanyó*, *porhál*, *porhad* szócsaládba tartozik-e? Aligha. Munkácsi (Nyr. 13: 314) a szerb-horvát *po-vrch* „oberhalb“ szóval veti egybe, csak hogy ez a magyarázat, még ha hangtanilag elfogadható volna is, szintelensége miatt nem elégít ki. Talán némi világot vet erre

a homályos szóra a következő három adat: MA.: *pórhajas* hirsutus, crinitus, sentus, hispidus, haaricht, dornicht, rauh; PPB.: *por-hajas* ua.; SzD.: *porhajas* szőlő neme; v. borzas, borzadtthajú, szőrös (181. l.). E szerint a porhajas általánosabban „borzas“-t is jelentett? Összevág ezzel Kassai meghatározása: *porhajas* szőlővessző, azaz *rojtos*, *gyökeres* vessző, *mergus*, *crinitus* palmes. (IV. 147.) Úgy látszik tehát, hogy összetétellel van dolgunk, a melynek második tagja kétségtelenül *hajas* = *crinitus*; hogy az első tag *por* = „pulvis“, vagy *pór* = „bauer“-e, nem merném eldönteni. Haller Ferencz (Az ugaros szőlőmivelés, 109. l.) a „pulvis“ szóra gondol: „Erdélyben az illyent *Porhajas*nak hívják: mert porral-is lehetett valahol a dőltenikének befédése . . . s így csak *por* lévén a fedele, vagy is *héjja*, innen neveztetett *Porhajas*nak; v. *Porhajas*nak a csak *porban* lett *hajáról*, vagy: gyökeréről-is.“

A *nyírlés* szóra a régiségből csak egy adatunk van: Szikszai-ban: *exacination* = az szőlőnek meg *nírtese*. Az *exacination* szót C. így magyarázza: „*racemorum pestis non bona, acinorum scilicet defluentia*“. A NySz. egy adatot idéz a *nyírlék* igére Melius Herbariumából: „el *nyírlék* szeme szőrt ha gyakran kened *spicanard*dal, szőrt hoz.“ Kétségtelennek tartom, hogy e szóval azonos a népnyelv (*elnyel*) *nyellik* szava, a melynek jelentései a MTsz. szerint: 1. elenyészik, elfogy, elhasználódik; 2. leperereg (a száráról) (Kassai, 3: 427.). Szirmay pontosan meg is határozza: „Tapasztalt dolog az, hogy az úgy össze szorított szőlők, vagy ha a virágzaskor a sok essők a virágjoknak ezen nemző porát le mossák, kevés, vagy semmi gyümölcsöt nem hoznak, azért a szőlős-gazdák méltán azt mondják, hogy *el nyellett* a szőlő.“ (Szirmay Antal, A tokaji vagy is a hegyaljai szőlőknek ültetéséről stb. Pest. 1810. 18. l.)

Az érdekesebb szőlőneveket abécze-rendben közlöm.

Aprafer (Kel. 69, 75). Arad vidékén: *aprofer* (Ters. 103) valószínűleg az *apró fehér* összerántása, a mely több vidéken ugyanezen faj neve; németül is *Kleinweiss*. A Balaton mellett, Ábrahamban *zöldfehér*. Említ Keleti egy *mefer* szőlőt is; vajjon ez meg *mézes fehér*-ből rövidült volna? Egy harmadik fer-re végződő szőlőnév a *musztafer* (BorL. 1: 55, 3: 244; Moln. 118.) az aradi Hegyalján, Magyarad vidékén. Schams *aprofer* és *musztafer* oláh alakokat is említ. Szótárban nem találom.

Bákor SzD.; Kr.; MTsz. a Balaton mellékéről; *bakor* SI.; *bakar* BorL. 1: 79; Moln. 106.; CzF.; NyelvF. 26: 25 Debreczenből. Kreszn. szerint Uva *cyribotrus*, Uva *rhaetica*, míg a *bakator* Uva *helvola*. Sok vidéken *bakar* és *bakator* ugyanazt a fajt jelelik. Azt hiszem, a *bakar* *Bukkari* horvát nevéből, *Bakar*-ból származik (vö. kadarka); megvan ez a feltevés már a Tud. Gyűjt. 1836. VIII. 89. lapján is.

Bakator. Szikszainál: uva *helvola*, *rosa szemőe* vagy *bakator*; ugyanígy MA. és PP. Tompa is így:

Rózsaszőlő bakator,
Piros a bor, ha kiforr! (I. 39.)

Igazi hazája az Érmellék, onnan terjedt el Erdélybe s a dunántúli borvidékekre. Valószínűleg olasz jövevényyszó: *bacca d'oro* = arany

bogyó; így magyarázta már CzF. is, sőt már 1834-ben Haller Ferencz (Az ugaros szőlőművelés, Kolozsvár 84. l.). Kosutány szerint e szőlőfajt a XVI. században hozták be hozzánk Nápoly vidékéről; ez a dátum alighanem nagyon kései, mert az OklSz. már 1385-ből idéz *Ladislao Bakator* személynevet. Érdekes, hogy Schams (A magyar és erdélyországi bortermesztést tárgyzó folyóirat. II : 97. l.) következetesen *bacador*-t ír.

Balafánt. Tokajvidéki szőlőfaj; horvát neve *pikolit* (= olasz. *piccoletto*), német neve *blaustingel* (Moln. 106); a MTsz.-ban két adat van Abaujból és Zemplénből. Említi már Szirmay is (Not. 18): „... proxime affinis est (t. i. a hárslevelű forminthoz) uva *balafánt*, caudice durabili, bacca globosa, succo dulci, spisso, melleo, uvas passas majores producens...“ Eredetét nem ismerem; csak hozzávetésképen említem, hogy talán egy német **blaufahner* átvétele, vö. *czilifánt*.

Bálinka (Borcsarnok, 2 : 219), *bálint-szöllő* (Moln. 107, Goethe 38). Ugyanez a szőlőfaj más vidéken *aprófehér*, *zöldfehér*, a bánáti sváboknál *kleinweiss*. Vajjon a *bálint*-sz. csakugyan *Bálint*-szöllő-e? Igen is, meg nem is. Tudjuk, hogy az effajta gyümölcsnevek nem ritkák; van *jakab-szöllő*, *szentanna-szöllő* (= Madelaine noir), *szentiványalma*, *lampért-szöllő* stb. Csakhogy a *jakab-szöllő* *Jakab* vagy *Anna* napjára érik meg, a *szentivány*-alma *Szent-Iván*-kor érik, stb.; *Bálint* napja pedig február 14-re esik! Nem is *Bálint* napjával függ össze ez a szőlőnév, hanem — az *aprófehér*, *kleinweiss* synonymák igazítanak a helyes nyomra — a szláv *bjelo* 'fehér' szóval. Példaképei a horvát-szerb *bjelina* „fehér szőlőfaj“, *bjelijanka* „körtefaj“ (Ivek. 1 : 64, Vuk, Kar. 29) szlovén: *belina* 'weisser heunisch' *laška* (= olasz) *belina*, ahornblättriger wippacher; *belinščak* 'szőlőfaj'. (Plet. I : 18). Ebből a *bjelina*-ból lett a magyar nép száján *bálint*-szöllő olyanforma népetymológiával, mint a *balin*-halból a Duna mellékén *bálint*-hal, a *chasselas* Zalában *hasláb*, vagy a *Lombardtraube*-ből (= *trollinger*, t. i. tiroli) Németország némely vidékén s Pozsonyban (vö. Schams, 229 l.) *Lambert*-traube.

Bárzsing-szöllő. Esztergom m. Moln. 117., más vidéken *sárga muskatály*. Nyilván a szagáról nevezték el, vö. *ló-bárzsing* „*Salvia pratensis*“ MTsz.

Czilifánt. Kresznericsnél: *czilifánt*, uva *rhätica*; Kassainál: bátai szőlő, vulgo *tziri-fán*. 4 : 477; a MTsz.-ban: *cinifaj* „apró, halavány szemű, kis fürtű szőlő-faj“. Györmegyében, Nyulban *czilifantli* (Kel. 70. l.). Ismerik a pozsonyi és soproni németek is: *cirfándl*. A mi szótáraink (Márton, Ballagi) *zierfahner* irodalmi alakot is adnak, a mely azonban alighanem csak visszakövetkeztetett alak a népi *cirfándl* alapján. A németországi szótárak nem ismerik s a *cirfándl* hangsúlya (az *a-n*) is nyilván elárulja, hogy nem eredeti német szóval van dolgunk. Megvan a csehben is: *cinifadl* Bartoš 2 : 440. Pankl szerint, a ki a szláv alakokat is adja (Compendium oeconomiae ruralis, Budae, 1797.): „Uva *cyribotrus niger*, fekete bákor, schwarze zierfahner, *Cyñifal čěrný*. *Cyribotrus viridis*, zöld

bákor, grüne zierfahner traube, *cynifal zelený, cyryfandl*. E szó végső forrását nem ismerem.

Dinka. MTsz., CzF. piros, ritkábban zöldes szőlő-faj neve, leginkább Délmagyarországon, de Buda vidékén is. A Szerémségből került át hozzánk, erre mutat neve is, a melynek példaképe a szerbhorvát *důlka* „rother traminer, vitis apiana. Vuk Kar. 125. l., Ivek. Broz. 212.; nyilván a *dinja* szó deminutivuma. A magyar *dinka* szó nagy vidéken a sütő-tök, úri-tök egy fajtát is jelöli. A *dinka* „dinnye-szőlő“ nevét illatáról vagy még inkább levele alakjáról kaphatta; ilyen elnevezések pl. *kecskecsesű-sz.* (már C. MA. = bumamma, bumastos); *jány-cseső-szőlő* (MTsz. Bereg m.); *leány-szőlő, leányka* (Balaton melléke, Tokaj vidéke, Erdély). Haller szerint (Az ugaros szőlőmivelés, 85 l.) ez utóbbi faj németül „*frühe von der Lahn*“, a *leány, leányka* elnevezés tehát csak népetymologia volna; *som-szőlő*; *juh-farkú* (Moln. 113., MTsz. Szilágy-Somlyó; fürtje hosszú s hengeres; olaszul is: *coda di volpe*).

Durbancs. CzF. szerint „... így nevezik Somogyban azon szőlőfajt, a melyet Szalában *cserbajornak*, vagy *somogyi-fehérnek* hívnak“. Ismeri a MTsz. is. A NySz. idéz egy „satelles, trabant“ jelentésű *durbancs* szót; nem tudom eldönteni, hogy ennek a két szónak van-e valami köze egymáshoz.

Figér: sárféher szőlő, a Dráva mellékén, Eszék, MTsz.; *fügér* baranyai faj, Moln. 111. Etymonja ismeretlen.

Formint, furmint, sárga bogyójú, nagyfürtű szőlőfaj, Tokaj vidékének jellemző faja, a mely Hegyalja trachit-hegyein a borok királyát, a *tokaji bort* termi. Szirmay (Not. 17.) a furmintnak három fajtát különbözteti meg: a *hólyagos*, a *madárkás* (vö. a MTsz.-ban: *madari* Győr, *madárkás, madarkás* Heves, Tokaj, Bereg, apró szemű szőlőfajta; *megmadarkásodik*: legnagyobbbrészt apró szeművé fejlődik, Sárospatak), és a *hárslevelű* furmintot. Kassai 4 : 477. *ligetes-f.*-ot is említ (*ligetes* = hézagos, ritkás, MTsz.). Ugyanez a faj más néven *vigályos-f.* (*vigályos* = ritkás, gyér, MTsz.) vö. Kel. 69. l. Van még *vicsiri furmint* is; ez elrúgja a virágját; serét-nagyságú bogyókkal (vö. MTsz. *vicsori*). A furmint a Hegyaljáról terjedt el — más-más néven — a dunántúli és az erdélyi borvidékre: a Balaton mellékén *szigeti-szőlő* (Moln. 110), Pécsent *kéknyelű* (Kassai, 4 : 476), Zalában *zöld-szőlő* (Kassai, 4 : 477), Győrben és Vas megyében *szala-szőlő*, vagy egyszerűen *szala* (MTsz., Kassai i. h.), Erdélyben *somszőlő* (Moln. 110.), a Sopron-vidéki németsegnél *zapfner, zapfete*.

Közismeretű dolog, hogy Tokaj vidékét a tatárjárás után IV. Béla Itáliából behítt gyarmatosokkal telepítette be, a kik magukkal hozott venyigékkal ültették be a Hegyalját. Ennek az olasz telepítésnek emlékét őrzi még ma is két helynév: *Olasz-Liszka* és *Olaszi*. Kétségtelennek látszik, hogy a *formint* olasz eredetű szőlőfaj s Kerékgyártó (A magyar művelődés fejlődése 452. l.) azt is tudja, hogy „... az olasz szőlőmivesek a *furmint* és *gohér* venyigéjét hazájukból, *Formi*-ből és *Malvasia*-ból hozták“. Ám az olasz *hospites*-ekre vonatkozó oklevelek nem említik meg, hogy a gyarmatosok Itália

mely részéről valók, s Kerékgyártó valószínűleg csak a *furmint* és *gohér* latin nevéből következtette ki Formit és Malvasiát. A *furmint* ugyanis már a Debreczeni Grammatika szerint is = uva *formiana* (338. l.) s ezt a magyarázatát átvette s bőven kifejtette Szirmay is (Not. 16. l.). A *gohér* meg Szirmay szerint „species vitis etiam vitis *malvaicae*, incolis *gohér* dictae“! A *furmint* = *formian(a)* származtatásnak tehát két bökkenője is van: egyszer fel kellene önkényesen tennünk, hogy a gyarmatosok éppen Formia-ból jöttek, a mire pedig semmi históriai adatunk nincsen (a Debreczeni Grammatika *formiana* adata nyilván klasszikus reminiscencia, vö. „Mea nec Falernae temperant vites, neque Formiani pocula colles“ Horatius, Od. I. 20.); azután meg egy olasz *formiana*, v. *formiano*-ból sehogy sem tudnók a magyar *formint*, *furmint* alakokat kielégítőleg megmagyarázni.

De nincs is szükségünk arra, hogy ilyen távoleső magyarázathoz folyamodjunk; van egy sokkal közelebb eső szó, a melyből a magyar *furmint* alakilag s jelentésileg is könnyen megmagyarázható, t. i. a latin *frumentum* szó, s a belőle származó olasz *fromento*, fr. *le froment* „búza“. Megjegyzendő azonban, hogy az irodalmi *fromento* helyett a legtöbb észak-olasz nyelvjárásban a metathetikus *forment* járja; Franciaországban is közönséges a *froment* mellett a tájdivatos *forment* (olv.: *formé*). Alaki szempontból tehát nem tehetünk kifogást e származtatás ellen; de a jelentés szempontjából sem. Hogy sárga -szöllőt „búza-szöllő“-nek hívnak, könnyen érthető; e mellett szól az is, hogy román — igaz, hogy nem olasz, hanem francia — nyelvtérületen effajta szőlőnevek csakugyan járatosak: észak-francia: *forment*, *formentau* (= lat. **frometellum*), *formenté* (= lat. **fromentatum*) (Goethe). Különben lehet, hogy az utóbbi két alak újabb francia képzés.

Fürmöny, *fürjmony* (Ters. 175. Moln. 152. Kel. 71.) itt-ott, török-bajor néven. Németül is *wachteleiertraube*. Állítólag török eredetű faj. Van *bakmony*-sz. is.

Gacsal-sz. MA. és PPB.-nál: „*gatzal szőlő-tő* vitis insana, ungesunder rebe, ein kranker weinstock“. Így idézi MA.-ból Kr. is. Másképp Kassai: „*gatsal szőlő*, a Hegyalján, azaz lugas szőlő, fán termelt szőlő, fákra felfutott szőlő, vesszőn termelt szőlő. Uva pergulana (Erronee in PP. et Kreszn.: Uva insana)“ (2 : 264, 4 : 276). Szikszai Kassainak ad igazat: „*gacsal szőlő vessző*, vitis brachhiata“ (47. l.). Szirmay *gacsai* alakot említ: *Bátai*, *Gacsai* et *Bakátor* (sic!) bacca ovali, nimis carnea, quae ternae species ex partibus Transtybiscanis translatae, etiam *Alföldi szőlő* vocantur“. (Not. 19.) Vajjon a *kacs* szóval függ-e össze?

Gerzsely-sz. MA. szerint: uva dactylina, fingers grosse traube (PPB. fingersdick beerige trauben). CzF. szerint „szőlőfaj, melynek bogyói sűrűn összevacsomódnak“. A MTsz.-ban *gersely* Abauj-megyéből. Szikszai Nomenclaturájában: uva dactylina = *bolgar szőlő*, míg *gersely szőlő* = uva helvenata, s alighanem neki van igaza, mert Szirmay is azt írja: *gersett* (nyilván azonos a *gersely*-lyel) caerulescentis coloris, succo et qualitate priori consimilis (t. i. a *rózsához*) Not. 18. l. *Gerzsset* alakot idéz Keleti is. (73. l.)

Gohér-sz. (alakváltozatok *gohér* MTsz. *gahér* BorCsarn. 2 : 219, CzF.), a *furmint* mellett a Hegyalja legjellemzőbb faja. Így Tompa is:

„Száz kapás szőlőt birt a tarczali hegyen,
Hol a *gohér*, *formint* és muskatál terem.“

Megvan már Szikszai-nál: uva praecoqua, praecocia, praecociana (46. l.). Szirmay szerint: „uva dulcissima, in passas quidem cito vertitur nobilissimas, Malvaticisque simillimus“ Not. 17. Az ország legtöbb vidékén *bajor-sz.*, Baranyában *bajnák* v. *bajnár*, *bajmár-sz.* (MTsz., C., Kassai.)

Pankl Mátyas „Compendium oeconomiae ruralis“ (Budae, 1797) című művében a szójegyzékben a következő érdekes adat van: „uva augusta, fehér *gohér*, *weisse augster*, *bjlj gahger*, *gohger*“. Ezek után alig kételkedhetünk a magy. *gohér*, *gahér* szláv eredetében (e mellett szól a szó földrajzi elterjedése is); a furcsa csak az, hogy a Pankl említette szláv (tót?) alakokat a rendelkezésemre álló szótárakban nem találom.

Járdovány, „egy allfajja a Tokaji igen nemes *Formintnak*“ (Haller Fer., Az ugaros szőlőművelés, 83 l.), leginkább Erdélyben járatos név, de Beregszászon, Munkácson is *járdány*, N.-Szöllösön *árdány* (Bor. L. 3 : 72, 243; Moln. 113., Kel. 69.). Alfajai a *rozsdás járdovány*, a *zöld j.*, *som j.*, a *madárkás j.* (Haller F. 84 l.) Alighanem szláv eredetű szó, alakjáról ítélve, de megfelelőjét nem találom (talán *jargovän*, orgonafa, „*Syringa vulgaris*“? Schams szerint a *járdovány*nyal rokon *hárslevelű-sz.* borának az illata a *hársfa*- és az *orgonavirág* illatára emlékeztet,“ 85 l.).

Kadarka, *kadárka* Somogy megyében *kádárka* is, feketeszemű szőlőfaj, a legtöbb magyar vörösbor fő alkotórésze. Eszót a Nagy Szótár — természetesen tévesen — a *corinthiaca* melléknévből származtatja (3 : 318), majd meg *Carthago* nevével hozza kapcsolatba (2 : 912, a *furmint* cikkkben). Igazi megfelelőjére már Miklosics rámutatott: szerb-horvát *skadarka* „art rebe und traube (Vuk⁵ 706, Ivek. Broz.).

De e szóból még egyebet is megtudhatunk: Skutari város szerb neve *Skadar*, *skadarka* tehát annyit tesz, hogy *skutarii*, *Skutariból* származó szőlőfaj. Az ampelographusok is e fajt déli eredetűnek tartják, sőt egyenesen Skutarit jelölik meg hazájául; a kadarkafaj hazánkban még ma is csak melegebb vidéken, pl. az aradi hegyalján diszlik igazában. Ugyanezt a fajt Visontán (s talán egybeitt is) *török szőlőnek* is hívják (Keleti, 72. l.), s Horvátországban a *skadarka* és az *okruglica* nevek mellett a *skutari* is járatos.

Kolontár, fehér szőlőfaj, leginkább a Balaton mellékén ismerik; alakváltozatai: *korontár-sz.*, *kolontári-sz.* (MTsz.), Felső-Nyéken *gyurgyóka-kolontár* (Kel. 75. l.). Voltaképen *karinthiai* (= *kolontár*) szőlő. Carinthiának ezt a régi magyar nevét megtaláljuk pl. Sándor Istvánnál is: *Koront*, *Korontályos*: Carinthius; *Korontország*, *Korontály*: Carinthia (Sokféle, XII. 230. l.). Van a régiségben *korontár-répa*, *korontári répa* is (NySz., CzF.). MA. és PPB. szerint: *bumas*, *bumastos*, *runde steckerübe*.

Lepovino: a MTsz.-ban egy adat Alsó-Lendváról „egy szőlőfaj“. Nyilván egy a horvát *lipovina* „hárs“ szóval, a mely egyszers-

mind szőlőfajt is jelöl: *lipovina*, *lipovsina*, *lipusna* = wippacher, mehlweinbeer (Goethe 143. l.). Nevét levelének alakjáról kapta; ugyane faj a Hegyalján is „hárslevelű“.

Malozsa (*malosa* vinum malvaticum, Murm. vinum cretense Szikszai 54; később hangátvetéssel *mazsola* is). Rokonai messze földön el vannak terjedve; ol. *malvagia*, *malvasia*, sp. *malvasia*, fr. *malvoisie*, ném. *malvasier*- (wein) s valamennyi *Napoli di Malvasia* (a térképeken ma rendszeren *Monemvasia*, Lakonia keleti partján) város nevéből ered, a mely a középkorban e szőlő-, ill. csemegebor kivitelének fő piacza volt. Hozzánk olasz közvetítéssel került.

Muskatály, *muskotály*: uva apiana; *m. bor* vinum apianum (Murmelliusnál *vinum apianum* félreértésből: *Apai beli bor*); a Beszt. szójegyzékben: nectar *muskath*. Német jövevényszó: vö. középfnl. *muscätel*, újfnl. *muskatell* ua. A német szó olasz közvetítéssel a latinból: *vinum muscatellum*, *vinum muscatum* = v. apianum. Persze nem a *musca* „légy“ szóval függ össze, a hogy Du Cange gondolja („quod muscae et apes huiusmodi uvas appetant“), hanem keleti eredetű szó, vö. gör. *μόςχος*, arab. *misk*, *müsk*, *mişk* „moschus, bisam“; *misket* „moschustraube“, a latinban is: *muscus* ua. Megvan a legtöbb európai nyelvben: ol. *moscado*, *moscadello*, fr. *muscat*, spany., port. *moscatel*; cseh *muskatel* (Bartoš, 2 : 440).

Ostály-szőlő. Csak Calepinusban találom: „lageos, uvae genus quae leporaria dicitur (ung. *ostály*, *baior*).“ Etymonját nem tudom.

Porcsiny, *purcsiny*, a Hegyalján apró szemű, tömött fürtű, fekete szőlőfaj neve (MTsz. Kassai, 4 : 162); más neve *festő szőlő* (Tud. Gyűjt 1835. X. 87.). Alig van valami köze a *porcsin*-fűhöz, („Polygonum arenarium“) inkább olasz eredetűnek tartom; hasonló olasz szőlőnév Bagnoliban: *porcina*; máshol *chínco*, *chingo*, *campantina*, vö. *Bulletino Ampelografico* 3 : 169. Ugyane faj németül is „süsser römer“. Schams (168 l.) *purczinok* oláh szót említ. Szótárban nem találom.

Rak-szőlő (Göcsej, Debreczen, MTsz. Sághegy, Kel. 69. l.), *rajk-sz.* (Kőszeg, Kel. 69. l.), *ratok-sz.* (Szalában, Kassai IV. 476.); *rag-sz.* Schams 2 : 275.

A *rizling* szó német jövevény; persze maga a szőlőfajta is; német alakjai *riesling*, *riesler*, *rössling*, *rösslinger* (Goethe, 118.). Schmeller szerint (III : 132) a bajor népnél *Riess* (ejtsd *riäs*) annak a vidéknek a népi neve, a mely Bopfingen, Nördlingen és Öttingen városok között fekszik. Ez a Riess szó a lat. *Rhaetia* átvétele, a mit támogat az is, hogy hajdan sokkal nagyobb terület neve volt, a mely körülbelül megfelelt a *Rhaetia* provinciának. *Rizling* tehát eredetét tekintve = *uva rhaetica*.

Romonya-sz. Először Szikszaiiban találom: *romonia*: uva romana, uva durancina (48. l.); MA. és PPB. is: *romonya*: uva praecoqua, praecocia, praecociana. A MTsz. Beregből *romonya*, Czeglédről *rumoj* alakot idéz. Keleti szerint (78. l.) Beregben *rumolya*. Kétségtelen, hogy *romonya* = *Romania*, *romana*, a hogy Kassai is gondolja: „*Romonya-szőlő* v. Római szőlő, Uva de Románia (Rátz országi Szőlő IV. 478.). Molnár szerint is Romániából származó faj (138. l.).

A Tud. Gyűjt. 1835. X. 85. lapja szerint is *sárga rumonya*, más-kép *fehér bógár*. Romania *Romonya* alakját említi Sándor István is (Sokféle, XII. 237); a baranyai *Romonya* község neve is hasonló eredetű lehet.

Sárfehér (a *furmint* neve több vidéken), *sárfekete* (leginkább Tolnában, Baranyában, Kel. 75, Moln. 103); a *sár* előtag természetesen = *sárga*, vö. MNy. 1 : 63.

Zelenka-szőlő (Tótfalu, Bogdány); németül *kleinweiss*, Styriában: *grünler, grünauer, grünstock* is. Horvátországban és Dalmáciában, a honnan a magyar név is való: *zelenika, zelenka*. Lippai Posonyi Kert-jében: *zelenka* „őszi körtvély, zöld, kerekded“.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

(Folytatása következik.)

A madi határjáró-levele 1404-ből.

1905-ben a Magyar Nemzeti Múzeumba került a Várbogyai Bogyay-család levéltára örök letéteményképen. Három XV. századi oklevele egy nyelvészetileg is igen érdekes oklevélhamisítvány szövegét őrizte meg.

A hamisítvány 1260. évről van keltezve. Benne a pozsonyi káptalan jelenti IV. Béla királynak, hogy parancsára Madon (Csallóköz, Dunaszerdahelytől délre), *Losaba* és rokonai birtokán, határjárást tartott. E hamisítvány átíratását tartalmazza a három oklevél, melyeknek eredetisége kétségen felül áll.

Az elsőt a győri káptalan adta ki 1404-ben Nagymadi Márk fia Miklós kértére. A hamis oklevelet az átíráskérő nevében Péter győri kanonok mutatta fel a káptalanban, mely azt gyanú nélkül privilegiumi alakban átírta. Szakadozott hártyaoklevél, pecsétje elveszett, csak veres selyemfonata van meg.

1407-ben a pozsonyi káptalan átírja az 1404-i győri átíratot Nagymadi Márk fia Miklós és Tamás fia Pál kérésére. Privilegiális, hártyan, írása fakult, pecsétje elveszett, sodrott zöld zsinórja függ csak rajta.¹

1413-ban a pozsonyi káptalan másodszor is átírja az 1404-i győrit, Madi Mihály fia Máté kértére. Privilegiumi alak, vastag bőrhártyan, pecsétje zöld és veres selyemfonaton függött. A három közül legtisztábban olvasható. Ebből közlöm a nyelvészetileg is érdekes határjárást, a másik kettőnek változatait jegyzetekben adom:

¹ Az átíró oklevelek eredetiségét legjobban bizonyítja, hogy ugyanezen kéz írása: Múz. gróf Teleki-levéltár 1407. IX. 17. Pozsonyi kápt. és Múz. törzsanyag 1408. III. 23. Pozs. kápt. Az író azonosságáról meggyőznek bennünket furcsa lb alakú w betűi, v. ö. Madi átírat: feliw, enew; Teleki: *consuetudinem*; törzsanyag: *Bews, Warkon* szavait. Mint alább, a jegyzetekben adott változatokból látjuk, írója nem volt magyar (vö. *halmadnag, nodgmerege, nodsebes, nadgyesebes* stb.), sok helyen nem ismeri fel a magyar szavak értelmét: *selyn* (= szélén) helyett feliw; enen (= innen) helyett enew-et ír. Az említett átíratkérők szerepelnek a Múz. Bogyay 1394. évi oklevélben.

Excellentissimo principi domino eorum domino Bele dei gratia inclito regi Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. capitulum ecclesie Posoniensis orationes in domino debitas ac devotas. Noverit vestra excellentia, quod nos literas vestre maiestatis reambulatorias nobis directas reverentia qua decuit recepimus in hec verba:

Bela dei gratia rex Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. fidelibus (igy!) suis capitulo ecclesie Posoniensis salutem et gratiam. Dicitur nobis in persona *Lofaba de Mod* et cognatorum eiusdem, quod eadem possessio ipsorum *Mod* vocata legitima reambulatione et metarum erectione plurimum indigerent (igy!) Super quo fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente *Ellije*¹ filio *Remeg de Eghazaf karcha*² vel Petrus filius Johannis *de tali* aliis absentibus homo noster ad faciem predictae possessionis *Mod* vocatæ . . . reambulet ipsam per suas veras metas . . . statuatur eidem *Lofaba* . . . Et posthæc totius facti seriem, ut fuerit expediens, nobis fideliter rescribatis.

Nos itaque mandatis vestre excellentie in omnibus obedire cupientes, ut tenemur, unacum prefato *Ellije* filio *Remeg* homine vestro nostrum hominem fidedignum Johannem sacerdotem chori ecclesie nostre prebendarium ad premissa fideliter exequenda pro testimonio duximus transmittendum, qui tandem exinde ad nos reversi nobis uniformiter retulerunt, quod ipsi feria sexta proxima post festum sancti Michaelis archangeli proxime preteritum ad faciem predictae possessionis *Mod* vocatæ vicinis et commetaneis eiusdem universis inibi legitime convocatis et presentibus accedendo ipsam per suas veras metas taliter reambullasset, quod primo incepissent orientali in loco, qui dicitur *harum halmađnak felyn a factouaf kesken tou*³ vocato, ubi duas metas erexissent, unam ad villam *Mod* et aliam ad villam *Chenkefete*⁴ predictam vocatas pertinentes, deinde transeundo pervenissent ad unum locum, qui dicitur *culiafely*⁵ a parte orientali, ibi iterum duas, unam ad *Mod*, aliam ad *Chenkefethy*, exinde pergendo pervenissent ad quandam locum *Semtefegete*⁶ vocatum super fossatum in medio aque, ubi etiam duas⁷ erexissent, unam ad *Mod* et aliam ad *Chenkefethy*, exinde pervenissent ad rotundam insulam et in fine iterum duas metas erexissent duas (igy!), unam ad *Mod*, aliam ad *Teberethy*,⁸ exinde pergendo pervenissent ad fenetum ville *Ethy*⁹ a parte superiori iuxta aquam erexissent duas metas, unam ad *Mod*, aliam ad *Balafethy*¹⁰ et iterum inde veniendo pervenissent ad locum *Bithangyolcha*¹¹ nominatum, a parte superna circa insulam erexissent unam ad *Mod* et iuxta insulam *Ricat* pervenissent ad locum *Nemesabahevg*,¹² a parte orientali in acie insule erexissent duas metas, unam ad *Mod*, aliam (igy!) inde venissent ad terram nobilem (igy!)¹³ ville *Baar*¹⁴ et inde saltum facit extra et fine terre arabilis unam metam ad *Mod* a parte orientali et per eandem terram arabilem in fine est una parva seu gracilis aqua et iuxta aquam transit infra a parte orientali et iuxta stagnum transit infra ad terram et transit magis infra ad *Nogyfebes enen hatarufahas*¹⁵ transit circa *haratat* et iuxta insulam due magne *halmul*¹⁶ habetur et in medio *halmul*¹⁶ habetur una insula et illa insula erexit duas metas, una ad *Mod* pertinet et inde saltum ultra facit ad terram extra et ad *Belen cutanac mellete*¹⁷ erexit duas metas, unam ad *Mod*, aliam ad *Nogyfebes*¹⁸ et inde tendit ad locum, qui dicitur *Porth*¹⁹ et tenet se ad partem

¹ 1407-i átirat *Helye*. — ² 1404-i átirat *Heghazaskarcha*; 1407-i átirat *Eghazazkarcha*. — ³ 1404-i átirat: . . . *a factou af kesken tou*; 1407-i: *harum halmadnag feliv A factouaf kesken tou*. [Egy 1772-i nagymadi periratban: Három Halmi Domb- és Kenderásztó, Múz. Bogyay]. — ⁴ 1404-i átirat mindenütt: *Cenkefete*: 1407-i: *Chenkezetthy*. — ⁵ 1407-i átirat: *culiafily* [1772. évi periratban: Kulaszeg.] — ⁶ 1404-i és 1407-i átirat: *Semtefike*. — ⁷ 1407-i duas metas. — ⁸ 1407-i: *Theberethy*. — ⁹ 1404-i: *Ete*; 1407-i *Ethe*. — ¹⁰ 1404. és 1407-i: *Salasethy*. — ¹¹ 1404-iből kiszakadva; 1407-i: *Ricagolca*. — ¹² 1404-i átirat: *Nemesabahevg*, 1407-i: *Nemesakahevg*. — ¹³ 1404-i: *igy*, olvasási hiba „arabilem“ helyett, 1407-i: *arabilem*. — ¹⁴ 1404-i: *Bar*. — ¹⁵ 1407-i: *Nagyese* bes enev *Atharushaz*. — ¹⁶ 1407-i: *hambul*. — ¹⁷ 1404-i: *Belen kutanak melete*, 1407-i: *Belenkuthanak melete*. — ¹⁸ 1404-i: *Nogyfebes*; 1407-i: *Nadsebes*. — ¹⁹ 1404-i: *Port*, 1407-i *Portt*.

meridionalem ad fossatum, veniet supra ad *Porth* et ad *Nogmege*¹ ubi erexit duas metas, unam ad *Mod*, aliam ad *Nogsebes*,² exinde transeundo pervenissent ad locum *Noggyolchfarca*³ nominatum, erexit duas metas, unam ad *Mod*, aliam ad *Alistal*,⁴ inde veniendo venissent *Okus Noggyolch farcara*,⁵ erexit duas metas, unam ad *Mod*, aliam ad *Alistal*⁶, exinde pergendo pervenissent ad *Poggyolchfarcara*⁷ erexit unam ad *Mod*, aliam ad *Alistaal*⁸ et deinde pervenissent ad quemdam locum *Magdolna noggyolchfarcara*⁹ ibi erexit duas, unam ad *Mod*, aliam ad *Nogpodan*¹⁰, inde saltum facit ad *Zilban*¹¹ et in eadem *Zilbikor*¹² erexissent duas metas, unam ad *Mod*, aliam ad *Pethen*,¹³ exinde pervenissent supra a parte occidentali ad locum *Petenhidara*¹⁴ nominatum circa *Chipkebokor allata*¹⁵ erexit duas, unam ad *Mod*, aliam ad *Peten*, exinde saltum facit extra ad terram arabilem et in medio terre erexissent duas metas, unam ad *Mod*, aliam ad *Petennyek*,¹⁶ deinde saltum facit intro inter duas silvas et in medio silve iuxta insulam erexit duas, unam ad *Mod*, aliam ad *Peten*, inde veniet a parte occidentali ad locum *vezzesta*¹⁷ nominatum, *askebarastanach alfarkaban*¹⁸ erexit duas metas, unam ad *Mod*, aliam *Lothardo*, intro exinde pergendo pervenissent supra a parte occidentali ad locum *Keparasta*¹⁹ nominatum, veniet *felfarkara Az toban*²⁰ erexit duas, unam ad *Mod*, alia pertinet *Lutardo*²¹, intro inde veniet a parte occidentali ad locum [lo] *Chokateleluc*²² nominatum, *Az porton*²³ erexissent tres metas, unam ad *Mod*, aliam *Lutardo*,²¹ intro tertiam ad *Nyék*, exinde venissent supra *euzzasalfarcaban*²⁴ erexissent tres metas, unam ad *Mod*, aliam ad *Nyék* tertiam ad *Dohafalua*, deinde transeundo pervenissent extra ad ortum *Dohe*, ubi modo simili erexissent duas metas, unam ad *Mod*, aliam ad *Dohanach*²⁴ et sic terminassent erectiones metarum. Factaque huiusmodi reambulacione et metarum erectione, prefatum possessionem *Mod* simulcum predictis suis utilitatibus prefatis *Lofaba* et suis cognatis statuissent nullo penitus contradicente²⁶ perpetuo tenendam et possidendam, diebus legitimis in facie eiusdem permanendo. In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem presentes concessimus literas nostri sigilli pendentis munimine roborandas²⁷ (igy!) magistris *Petro* lectore, *Stephano* custode, *Ladislaio* cantore, ceterisque fratribus et dominis ecclesie nostre existentibus. Datum feria quarta proxima ante festum beati *Mychaelis* archangeli, anno domini M^{mo} CC^{mo} LX^{mo}.

Mint említettük, ezen oklevelet, jöllehet valamennyi benne szereplő királyi emberrel, határossal stb. — *Losaba* kivételével — találkozunk a XIII. század második feléből való csallóközi oklevelekben s a pozsonyi káptalan tagjai is az itt említettek voltak 1260-ban,²⁸ mindamellett hamisnak kell tartanunk. Hamis voltát a káptalanirelatio és

¹ 1404-i: *Nog merege*, 1407-i: *Nodg Merege*. — ² 1407-i: *Nodsebes*. — ³ 1404-i: *Noggyolchfarca*, 1407-i: *Noggyolchfarca*. — ⁴ 1404-i: *Olistauel*, 1407-i: *Olistabel*. — ⁵ 1404-i: *Okus noggyolchfarcara*, 1407-i: *Okus Noggyolchfarcara*. — ⁶ 1404-i: *Alistauel*, 1407-i: *Olistubel*. — ⁷ 1404-i átirat: *Poggyolchfarcara*, 1407-i is így. — ⁸ 1404-i: *Olistauel*, 1407-i: *Olistalobel*. — ⁹ 1404-i: *Magdolna golchfarcara*, 1407-i: *Magdalnagolcha farcara*. — ¹⁰ 1404-i: *Nogypadan*, 1407-i: *Nogpadan*. — ¹¹ 1404-i: *silban*, 1407-i is így. — ¹² 1404-i: *silborkor*, 1407-i: *Silborker*. — ¹³ 1404-i: *Peten*, 1407-i: *Pethen*. — ¹⁴ Mindkettő ugyanigy. — ¹⁵ 1404-i: *Cipkeborkornac allata*, 1407-i is így. — ¹⁶ 1404-i: *Petemiek*, 1407-i: *Pelhenyek*. — ¹⁷ Mindkettő: *vefofta*. — ¹⁸ 1404-i: Mindkettő ugyanigy. — ¹⁹ 1404-i: *Keparasta*, 1407-i: *Kupharastia*. — ²⁰ *felfarkara astoban*, 1407-i: *felfarcara Astoban*. — ²¹ Mindkettő: *Lothardo*. — ²² 1404-i: *Cokateleluc*, 1407-i is így. — ²³ 1404-i: *asporton*, 1407-i is így. — ²⁴ Mindkettő így. — ²⁵ 1404-i: *Dohanac*, 1407-i: *Dohanoc*. — ²⁶ 1407-i: *contradictore*. — ²⁷ 1404-i: így; 1407-i helyesen: *roboratas*. — ²⁸ *Remeg*, *Remigius comes*, de *Karacha* vagy *Karcha* szerepel *Wenzel XI. k.* 312., 316. l. (1240) 425. (1256.) 519., 523. (1262.). *Hazai okmtár VII.* 28. (1255), *Bartal György*: *Commentarii II. rész*, mantissa VIII. l., u. a.: *Csallóköz tört. vázlat* 54. l. *Múz. Bartal levár* 1255. — *Elias de Karcha*: *Haz. okltár*: 165. l. (1298), nem volt *Remigius* fia, mint oklevelünk mondja. — *Lothardus*: *W. XII.* 34. (1270.) 44. (1271.), *Múz. Véghely*, XII. szd. évnélk., *Bartal*: *Csallóköz tört. vázl.* 52. l. — *Duha* de *Mod*: *Hazai Okmt.* III. 19–20. (1260–1270), *W. IV.* 289. (1286), *Múz. Végh.* XIII. szd. év nélk. *Pozsonyi kápt. tagjairól* 1260-ban: *Rimely Capitulum Posoniens.* 250. l. *Ortvay*: *Pozsony város tört.* I. 384.

a benne ártirt kir. mandatum formuláris részei (király megszólítása, czime különösen három ország említése egyszerű mandatumban stb. l. azon szavakat, melyeket a szövegben kiemeltünk), ezek kifejtett stílusa árulják el. Ezen formulákkal nem találkozunk az egész Árpád-korban; határozottan Zsigmond uralkodásának első éveire vallanak.¹ Tehát az első átirás idejében, legfeljebb egy-két évvel korábban hamisították.² Hamisítója nem volt gyakorlott oklevélszerkesztő. A szereplő személyek neveit eredeti IV. Béla korabeli oklevelekből szedegette össze, a formuláris részeket pedig sajátkorabeli formulás könyvből írta ki (bizonyítja ezt a formulás könyvek szokásos „*de tali*“ kitétele, melyet hamisítónk elfelejtett a kir. emberek felsorolásánál „*de eadem*“-mel helyettesíteni), de a contextualis rész, a szorosán vett határjárás stilizálásánál már cserben hagyja tudománya. Ez oly kezdetleges szövegezésű, hogy semmiképen sem tarthatjuk gyakorlott káptalani jegyző munkájának. A magyar határelnevezéseket — s ebben van nyelvészeti érdekessége — csak magyar ragok segítségével tudja a latin szövegbe szőni, kitévén előbb néhány helyen — középkori okleveleinkben majdnem példátlanul — a magyar névelőt is.³

¹ Az Árpád-kori káptalani relatiók bevezetésének általános alakja: *Excellentissimo domino suo* (vagy ritkán *ipsorum*) *N. dei gratia illustri regi Hungarie capitulum . . . Literas vestre serenitatis* (vagy: *excellencie, celsitudinis, magnitudinis*, XIII. szd. legvégén: *maiestatis*); *principi*-re csak egyetlen adatot találtam az Árpád-korból: W. XII. 1287, gyakoribbá a XIV. szd. derekán válik, *domino*-t szintén ekkor kezdik megismételni (*domino suo domino; domino eorum domino*), általánossá Zsigmond alatt lesz, l. Teleki oklt. I. 45. 56. (1333., 1338.), Károlyi oklt. I. 150, 162, 239. (1343, 1359.), Sztáray oklt. I. 309, 317, 371. (1359—70.) *Relatióban és mandatumban régi Hungarie-n kívül Polonie, Dalmatie etc.* Károlyi oklt. I. 352. (1376). *Hung. Dalm. Croatie-t* Mária kezdi, Zsigmond alatt pedig majdnem mindig ott találjuk, szintúgy az *inlyto regi* és *noverit vestra exc. quod nos . . .* kitételeket is. Zichy okl. V. 216, 252, 306, 380. (1400—1404.)

² A hamisítás valószínűleg összefügg a Bogyay lev. egy 1394-i oklevélével. Ebben Hswai Leustach nádor elmondja, hogy a Madiak Nyitrai Miklós mester királyi procurator azon felszólítására, hogy minő jogn birják madi birtokukat, nyolcz oklevéllel igazolták magukat, ezek közt azonban nincs az 1260-i, a legkorábbi csak 1330-ból való. Ez eset után hamisíthatták az oklevelet, birtokuk nagyságának és határainak igazolására. Az 1394-iki oklevélben szerepel egy Madi Péter, lehet, hogy egy a hamisítványt felmutató győri kanonokkal. Ez esetben őt tarthatjuk a hamisítónak, ő hozzáférhetett a káptalanban a formulás könyvhöz és IV. Béla korabeli eredeti oklevelekhez. Gyanús az is, hogy az 1260-ról keltezett oklevelet, Péter kanonok tekintélye mögé bújva, nem a rájuk nézve illetékes pozsonyi, hanem a győri káptalan elé vitték. Pozsonyban már nem a hamisítványt, hanem a győri privilegialis átiratot mutatták fel. Ez ellen már nem lehetett a pozsonyi káptalannak kifogása.

³ Valamint a keltezésben elkövetett hibát (nála a határjárás október 1-én történt, erről szeptember 22-én írnak jelentést), úgy a magyar ragok tömeges használatát is gyakorlatlanságának tudhatjuk be. Nem hisszük, hogy a hamisító ez utóbbival régiességre akart volna törekedni. Ragozott magyar szók alkalmazása sohase volt divatos középkori latin okleveleinkben. Csak elvétve fordul elő egy-kettő; véletlenül csúsznak a magyarul gondolkodó oklevélíró tolla alá. Egyedül a tihanyi 1055-iki alapítólevél írója és hamisítónk élnek vele tömegesebben, egyik sem volt hivatásos oklevélíró. A tihanyi oklevelet egy véletlenül a királyi udvarban jelenlevő püspök írja. Anonymus -nek ragjai, a Várad Regestrum -t tárgyragjai, valamint okleveleinkben a *járó, menő* szókkal összetett út- és folyónevekben előforduló -*ra, -re* ragok más sor alá tartoznak (vö. OklSz. -nek és -*ra* alatt).

Egy helyen a határjáró-levelekben gyakori *inde ad-*ot magyarul *enen-*nek (= innen) írja.

Térjünk át most már ezen nyelvészeti érdekességeire. Az ösz-szes 1493. év előtti (ebben az évben kelt legrégebb magyar nyelvű oklevelünk: Vér András menedéklevele) okleveleink közül ez tartal-mazza magyar szókkal kapcsolatosan a legtöbb magyar névragot:

A *-ra* rag ötször fordul elő benne: „inde veniendo venissent Okus Noggjölcs farcara“ — „pervenissent ad Popgiolchfarcara“ — „ad quendam locum Magdolna noggyölch farcara“ — „veniet felfarkara“ (gyölch = stagnum, palus; farká-val összetett határnevekre nézve l. OklSz.: 1241/1338: ad quendam terram que *Oztofark* vul-gariter vocatur, Orsz. Levár Dl. 2273.; 1341.: terra vocatur *woryou-mezeuforka*, u. o. Dl. 3402.; 1347.: usque ad finem cuiusdam clausure in vulgo *Chabagatafarka* dicte, u. o. Dl. 3909) — „ad locum Petenhidara“.

A *-nak*, *-nek* rag is ötször: „in loco qui dicitur harum halmad-nak felyn afactou, afkefken tou“ (= három halmadnak szélén az áttó (vagy áztó) az keskeny tó; az áttó-ra pl l. az OklSzótárban: 1343: ad Leenattow, 1269: kendur athlo, 1293: kenderattov, 1295: stagnum kenderattou stb.) — „Belen cutanac mellete“ (= B. kutának mellette) — „Cipkeborkornac allata“ (igy az 1404-iben, = csipkebokornak alatta; e két utóbbihoz hasonló szerkezeteket a codexekben találunk: Nádor-cod.: *ördögneec hatalmanac* alatta; *zivemneec* alatta, *ő testenec* mellette; Tihanyi-cod.: *Rivuid időneec* alatta stb.) — „afket barafta-nach alfarkaban“ (= az két barázdának alfarkában) — „aliam (t. i. metam) erexissent ad Dohanach“.

A *-ban* rag négyszer: „saltum facit ad Zilban“ — „afket barafta-nach alfarkaban“ — „veniet felfarkara Az toban“ — „exinde venissent supra euzezas alfarcan“.

Az *-on*, *-en*, *-ön* rag kétszer fordul elő: „harum halmadnak felyn“ stb. (= szélén). — „Az porton erexissent tres metas“.

Az *-ul* rag is kétszer: „due magne halmul habetur et in medio halmul habetur una insula (= halmul, határhalom gyanánt)“.

A *-hoz* rag is előfordul: „transit magis infra ad Nogyfebes enen hatarusahas“ (= innen határosához; érdekes, hogy itt az oklevélíró a magyar határnév után a határjárás tisztán szövegi részét is magyarul írja; az *innen* szó itt fordul elő először).

Az 1407-es átirat egy helyen az 1404-i szöveg Olistavel (= Alistál, község neve) szavát Olistalobel-nek írja, nem lehetetlen, hogy a magyar *-ba* *-be* rag (e korban még *-bel*) csengett a magyarul kevéssé tudó (fentebb jegyzetben érintettük) átiró fülébe.

Oklevelünkben fordul elő másodszor az „az“ szócska névelő gyanánt: „afactou afkefken tou“ (= az áttó, az keskeny tó) — „afket baraftanach alfarkaban“ (= az két stb.) — „Az toban — Az parton“ —. A Halotti Beszédben még csak mint mutatónévmás szerepel az „az“ szó: ki nopun eindul *oz* gimilf tvvl; ef evek *oz* tiluvt gimilftvvl, ef *oz* gimilfben halalut evec. Ef *oz* gimilfnek vvl keferuv uola vize stb. A Königsbergi Töredékben már névelőül is előfordul, Ez *oz* ysten mynt evt efmeriuc stb. Névelőnek vehetjük már a Gyulafehérvári Glosszákbán is: *oz* kerez fán figeu kepeben (= in sui

imaginis vestigio). Középkori oklevélben csak egy példáját tudom: 1477. in aqua, ubi retia non potuerunt ambulare, non in lacu, sed extra lacum vulgo „az sas kezeeth.“ Múz. Kállay-csal. lt.

Ricat, haratat, vezza (vesosta) *euzezas* szavak értelmét nem tudjuk. *Keparafsta* (kwparafsta) talán kőbarázda akar lenni, az 1407-i átíró *kupharafsta*-t csinált belőle. Az okleveleinkben számtalanszor emlegetett *haraszt* = *silva, dumus, dumetum*-ra gondolt, de mivel a korábbi 1404-i oklevélben *keparafsta* van — az 1407-i átíró pedig ezt és nem a még korábbi hamisítványt látta — nem valószínű, hogy a hamisítványban az említett szó szerepelt volna. — *Chokatelehu* vagy csókatelek volt a hamis oklevélben, vagy csókatelelőjé-nek olvasandó. Az oklevélben előforduló falunévek közül: *Mod, Eghazaskarcha, Csenkefete, Teberethy, Balafethy* ma Mad, Egyházkarcsa, Csenkeszfa, Töböréte, Balázsfa stb. Alistál falu nevééről l. Magyar Nyelv 1905. 3. füz. dr. Csánki Dezsőtől, u. o. 8. füz. Herman Ottótól. *Halmad* a *halom* szó helynévképzős származéka: OklSz. 1055. inde ad *holmodi* rea, postea gnir uege *holmodia* rea (Pannh. Tih. 1/1). 1231: Ad sempemtrionem versus *Holmod* (Orsz. lev. Dl. 168.) — *Okus* nem = Ákossal, hanem inkább *okos*-nak olvasandó, mert a hosszú *á*-t sohasem írja a XI—XV. századi magyar helyesírás *o*-val, csak az *a*-t. De azért lehet személynévből alakult helynév az *Okus noggolchfarka*, hisz volt ily személynévünk, vö. *Buta, Bús, Szomorú* rabszolganévvel. *Bitanggyolcha* talán gazdátlan mocsaras-hely volt. *Belen kuta* egy 1302-ben a Maddal szomszédos Tejeden élő nemes nevét örizte meg. Anjouk. okmt. I. 33: mediantibus probis viris . . . Belen et Choc de Teyed. Bölényre nem gondolhatunk, ilyenek aligha akadtak Csallóközben. — Azon körülményt, hogy legtöbb magyar szavában nem az Árpád-kori, hanem az 1400 körüli, a rövid magánhangzók jelölésében ingadozó helyesírást találjuk, nem vethetjük fel hamissága mellett bizonyítéknak, mert tudvalevő, hogy az átírók legtöbbször saját koruk helyesírását alkalmazták.

Mint látjuk, hamisítónknak az oklevélszerkesztésben való járatlansága a magyar névragok és a névelő fejlődésére érdekes adatokat tartott fenn. Némileg módosítanunk kell tehát Szamotának azon tételét, hogy „*a hamis és hamisított oklevelek egyáltalában nem jönnek tekintetbe*“ (Tihanyi apáts. 1055-i alapítóleveléről írt értekezésének bevezetésében). Igen is tekintetbe jönnek azon hamisítványok, melyekről a diplomatika segítségével kétségtelenül be tudjuk bizonyítani, hogy még a középkorban készültek. Ilyen hamisítványunk pedig igen sok van. Ha hamisításuk idejét körülményesebben meg tudjuk állapítani (a hamisító legtöbbször anélkülja magát), a bennük előforduló nyelvtörténeti adatok éppen annyit érnek, mint az ez időből való eredeti oklevelekben találhatóak. Másrészt hamisítványunk figyelmeztetésül szolgálhat arra, hogy az oklevelekben található nyelvészeti adatok vizsgálatában — tekintettel a sok hamis oklevélre — óvatosaknak kell lennünk. Például az 1260-ról keltezett, de 1400 körül írt oklevélből könnyen hamis eredményeket vonhattunk volna le a magyar névragok illeszkedésének korára vagy a névelő Árpád-kori használatára nézve.

JAKUBOVICH EMIL.

A magyar hún-monda néhány tulajdonnevről.

Dr. BLEYER JAKAB „A magyar hún-monda germán elemei“ című tanulmányában (megjelent a Századok 1905. évi folyamában s különlenyomatban a „Magyar irodalomtörténeti értekezések“ 7—8. számaként) két kérdésre óhajt megfelelni: a) „Micsoda helyet foglal el a magyar hún-monda, a mennyiben germán eredetű, a germán hős-monda chronologiai és geographiai kialakulásában? b) Hol és melyik germán törzstől vette át a magyarság hún-mondájának germán elemeit?“ (10. lap.) E két kérdés közül a másodikra azt a feleletet adja, hogy „a magyar hún-monda keleti gót eredetű, melyet a magyarok nem ugyan közvetlenül a keleti gótoktól, de mindenesetre Pannóniában vettek át“ (61., 135., 137. l.). A két nép között a közvetítők a pannóniai szlávok: szlovének voltak.

A nagy olvasottsággal megírt értekezésben kiváló szakértelemmel vannak tárgyalva a magyar hún-mondában előforduló tulajdonnevek is. A szerző ugyanis vizsgálódásaiban a mondatörténeti bizonyítékok mellett elsőrangú fontosságúnak tartja a magyar hún-mondában előforduló tulajdonnevek hangalakjának helyes nyelvészeti magyarázatát. Épp azért a krónikákból pontosan összegyűjti az illető tulajdonnevek különféle alakváltozatait, fejlődésbeli fokozatait. A tulajdonnevek e különféle alakváltozataira azért van szüksége a szerzőnek, hogy ezzel is bebizonyítsa, hogy a magyar hún-mondában levő tulajdonnevek több száz éven át szerves elemei voltak a magyar nyelv szókészletének s részt vettek azokban a hangváltozásokban, a melyek ezen idő alatt a magyar nyelv közszavait érték.

A magyar hún-monda latin krónikákban maradt reánk, legrégibb szövege a Kézaié. Mivel e tulajdonnevek latin szövegekben maradtak reánk, gyakran megtörténik, hogy a latin szövegben előforduló tulajdonnév nem tükrözi vissza a magyar nyelvben használt népies alakot. A nem latin eredetű tulajdonneveknek latin szövegekben való előfordulásakor figyelembe kell venni, hogy a régieskedő irány minden korban megvolt. Ha Anonymus *Attila*-t ír, hát ez nem magyar nyelvi XII. századi alak, hanem Jordanesre visszavezethető régiesített alak. A régiesítés különösen nagy arányokat öltött a XV—XVI. században, a mint erről Galeotto is értesít. Ekkor történik, hogy a *Tisza* folyót, a mely a XV. század közepéig emlékeinkben „*flumen Tiza, Tiscia*“, egyszerre csak latinul *Tibiscus*-nak

kezdik nevezni, pedig *Tibiscus*, *Tibisis*, később *Timisis* tulajdonkép a *Temes* folyó neve.

A régiesítő irányon kívül számolni kell azzal is, hogy a latin nyelv sok germán eredetű tulajdonnevet vett át, a melyeken közlatin hangváltozások történtek. Az egyházi latin nyelvvel aztán ezek a germán tulajdonnevek is mint latin szavak terjedtek el. Megtörténik pl., hogy valaki magát *Gottfried*-nek, *Willhelm*-nek nevezte, latin szövegben azonban *Godofredus*, *Guillermus* az illetők neve. Ez utóbbi nevek már most nem a német nyelvi alakot tükröztetik vissza, hanem közlatin hangsajátsággal alakult germán nevek.

A latin szövegekben előforduló „nem latin“ tulajdonnevek vizsgálatához tehát rendkívül óvatosan szabad csak hozzányúlni. Bleyer Jakab ilyen óvatossággal fogott a magyar hún-monda tulajdonneveinek magyarázatához, a mint arról értekezése 23. lapja mindenkit meggyőzhet. S mert ennyire óvatos volt a tulajdonnevek vizsgálatában, legtöbb magyarázatát el is fogadhatjuk.

Nem akarok valamennyi magyarázatáról szólni, csupán azokat emlitem meg, a melyek nagyobb érdeklődésre számíthatnak. Fejtegetéseire megjegyzem, hogy Bleyer Jakab részletesen elmondja, bírálja, méltatja mindazokat a magyarázatokat, a melyeket a hún-monda egy-egy tulajdonnévéről eddig felállítottak. Az alábbiakban én csak a Bleyer magyarázatait közlöm. Ilyenek:

1. *Attila*. Számtalanszor elmondták, hogy *Attila* neve gót szó; kicsinyítő, becéző forma az „atyá“ t jelentő gót *atta* szóból. Ez a gót *Attila* alak került a latin szövegekbe (a görögökbe görögösen Ἀττηλας), első sorban Jordanesbe. Ha már most a magyar krónikairók közül Anonymus *Attila*-alakot ír, hát ez nem magyar népi alakváltozat, hanem régiesített alak. Ellenben azok az írók, a kik *Etela*-t (*Ethela* alakban), *Etele*-t (*Ethele* alakban; vö. Oláh M.: „*Attila* hungarice *Ethele* dictus“) írnak, azok magyar nyelvi alakban közlik a nevet. Az a kérdés már most, hogyan keletkezett az *Etela*, *Etele* alak.

Annyi kétségtelen, hogy *Attila* és *Etela*, *Etele* egy és ugyanaz a szó. A magyarban szókezdő *a*-ból mélyhangú szóban nem lett volna *e*. A germán nyelvekben azonban *i*-umlaut útján (*Attila*) az *a*-ból *e* lesz. Így lett az *Attila* névből a felnémet *Etsel* (vö. Anonym.: civitas *Atthile* regis: *ecilburgu*). A felnémet *Etsel*-ben a magy. *Etela*, *Etele* szóval egybevetve *cz*-t (irva *tz*) találunk a *t* helyén. Ez a ném. *tz* a felnémet hangmozdítás útján lett a *t*-ből. Mi tehát az *Etela* alakot csak olyan néptől vehettük, a hol megvan az *i*-umlaut s nincs meg a felnémet hangmozdítás. Az illető germán népről aztán még azt is ki kell mutatnunk, hogy Pannóniában lakott. Ilyen nép a gót, a melyben a felnémet hangmozdításnak nyoma sincs, s a melynek kései szakára az *i*-umlaut feltehető. Más szóval a gót *Attila*-ból a kései gótban *Ettila lett. Egy ilyen kései gót *Ettila-ból a magyarban *Etela, *Etöla, *Etöla* > *Etele* lett, a mi teljesen megfelel nyelvünk XII—XIV. századi hangváltozásainak.

2. *Buda*. Általánosan elfogadott nézet, hogy *Buda*, Attila testvérének neve népetymologiai úton keletkezett. Attila testvérét ugyanis *Bledán*-nak hívták. A *Bledán*-névből, a márrégebben meglevő *Buda* város nevének hatása alatt, lett *Buda* személynév. Bleyer ezt a nézetet nem fogadja el, hanem azt mondja, hogy *Buda* város neve szláv eredetű (= gót *bōða, újfeln. *Bude*, szláv *buda* stb.) s független Attila testvérének, *Buda*-nak nevéétől. Bleyer abból, hogy a skandináv mondában *Budli*, a középfelnémetben *Botelung Attila* atyjának a neve, nyelvészeti pontossággal kimutatja, hogy a *Budli*, *Botelung* névnek a gótban *Budala felelne meg. Ez a szabályosan kikövetkeztetett *Budala* személynév kicsinyített forma egy *Buda gót személynévből. A *Buda* személynév tehát szintén keleti gót, ugyanaz a személynév, melyből a felnémet eredetű *Pot* magyar család is ered. Attila és *Buda* nevének magyarozatára megjegyzem, hogy BLEYER fejtegetéseire mellékes, vajjon a két tulajdonnév a gót nyelv köznevi szókészletéből való-e, vagy pedig a gótba is máshonnan jutott; a földolog nála az, hogy a két tulajdonnév, ha közvetett úton is, a gótoktól jutott el hozzánk.

3. *Aladár*. Attila és Kriemhild fia *Aladár*, a ki egy a thidreksaga *Aldrian*-jával, a gepida *Ardarich* királyal. *Ardarich* — góttul helyesen *Arda-reiks* — összetett szó; előtagja egy az angolszász *eard*-, ó-szász *ard*-dal, a mi „ősi birtok“-ot jelent, utótagja, a *reiks* pedig „gazdag“-ot. Az *Ardarich*-ből, dissimiliációval *Aldarich-ből az *Aldár, *Aladár* olyan alakulás, mint a magyar *Ecser*: ném. *Aseric*, *Odor*: ném. *Udalic* stb. A második szótagbeli *a*-ra vö. *alamizna*: szlov. *almužna*, *alamázia*: t. *almazia*.

4. *Csaba*. Attila kedvelt fia *Jordanes*-nél *Ernák*, az Eddában *Erpr*; *Erpr* neve a német mondában *Erpfe*, némely forrásban *Scharpfe*. A keleti germánban ennek a névnek *Scarpa*-nak kellett hangzania. Bleyer nem tartja kizártnak, hogy „*Csaba* neve a magyar szájhagyományban *scarpa*-ból származott, egy talán már meglevő magyar személynév hatása alatt“.

E négy magyarozat közül teljesen kifogástalan az *Attila*, *Buda* és az *Aladár* név magyarozata, kevésbbé a *Csaba*-ról szóló.

Azok a nagyrészt negatív természetű, kritikai megjegyzések, a melyeket a szerző *Hunor* (tudós eredetű *Magor* analogiájára), *Bendecuz* (? < *Mundzucus*), *Detre* (< ném. *Dietrich*), *Kremheld*, *Cesunmavr* (< ném. *Zeizinmür*) nevekről mond, egészen helyesek. Nagyon helyesen hangsúlyozza a szerző azt is, hogy *Scevem* alakban az *sc* *t* nem lehet *s*-nek olvasni, mert a magyar helyesírásban az *e* és *i* előtti *sc* ügyszólván kivétel nélkül *sz* hangot jelent. *Scevem* tehát csakis *Szöny* (fejlődése: *Scevem* > *Szerm > *Szeun > *Szöny*).

Ildico és *Micolt* névről a szerző is azt hiszi, hogy kétségkívül palaeographiai hiba következtében keletkezett „*Ildico-Hildico*“-ból (88. lap). E magyarozatba egyelőre nem lehet belenyugodnunk, bármennyire mellette szólnak is a mondatörténeti okok; nem pedig azért, mert sem a *H*-nak, sem az *ild*-, *Hild*-nek nem tudjuk elképzelni olyan capitalis, uncialis formáját, vagy pedig valamely nem-

zeti írásnemben (frank, montecasinói stb.) leirt alakját, a melyből *m*-et lehetne lemásolni.

Ismertetésem elején említettem, hogy Bleyer szerint hún-mondánk keleti gót eredetű, a melyet Pannóniában szlávoktól vettünk át. A szerzőnek már most azt kellene bebizonyítania, hogy a húnmonda magyar személynevein valami szlávos hangsajátságok is vannak. Ezt azonban nem teszi, hanem azt írja: „Most még azt kellene kifejtenem, hogy hogyan viszonylanak e hypothesishez hún-mondánk azon személynevei, melyeket a keleti germánság nyelvéből származtattam. Sajnos azonban, nem rendelkezem a szláv nyelvtörténet terén a szükséges ismeretekkel . . .” (144. lap.)

Az érdemes kutatónak segítségére akarok jönni, a midőn azt bizonyítom, hogy van nekünk két germán-gót eredetű helynevünk, a melyekről bebizonyítható, hogy szláv közvetítéssel kerültek nyelvünkbe. Az egyik *Bakony* erdő neve, a melyről részletesen írtam (MNy. II: 2. és 3. füzet), a másik *Mosony* neve. *Mosony* neve a Nibelungen-énekben *Miesenburc*, ebből *Mosony*-t nem lehet megmagyarázni. Ha azonban a gót *mōsa többes dativusából *mōsōm-ból indulunk ki, akkor megmagyarázhatjuk. Egy gót *mōsōm-ból a szlávban szabályosan *mušum lesz, s ez már nagyon közel áll a magyar „lutum *mušun*“-hoz (esetleg *mužum; Anonymusnál). — A legbiztosabb jel azonban, hogy *Mosony* szláv közvetítéssel került gót eredetű földrajzi elnevezés az, hogy a gót *s* helyén a magyarban *š* hang van. Csakis a szlávban van az, hogy germán és ófelnémet *s* helyén a szlovénben *ž*, *š* jelentkezik (vö. pl. szlovén *škof* = ófn. *bischof*: püspök, sok példa PLETTERŠNIK szótárában), ellenben a magyarban az *s* = *sz*, *z*-nek marad. E két földrajzi elnevezés tehát (*Bakony*, *Mosony*) Bleyer Jakab fejtegetéseinek helyességét igazolja.

MELICH JÁNOS.

Drágffy János két nyugtatványa 1514-ből.

Családtörténeti adatok kiegészítése végett a zsélyi levéltárból, a Magyar Nemzeti Múzeumban leendő használatra, okleveleket kértem. Kérésemet a levéltár birtokosa, id. gróf Zichy János úr kedvesen intézte el, miert is mély hálámat és köszönetemet nyilvánítom ez úton is. Kutatásaim között két magyar nyelvemlékre bukkantam, melyek eredetijét tehát a zsélyi levéltár őrzi, a Perényi-családra vonatkozó iratok között a K. p. 1373. f. 217 et B. B. Nr. 87 és 88 jelzések alatt.

Drágffy János neve már nem ismeretlen nyelvemlékeink sorozatában sem. Korra nézve legelső az eddig ismertek között Drágffy Jánosnak Károlyi Istvánhoz intézett levele 1512. aug. 23-ról (gr. Károlyi

Handwritten signature or initials, possibly "M. P."

Large handwritten text, likely a transcription of the original document's content, written in a cursive script.

csal. oklt. III. köt. 86. l. hasonmással). Zolnai Gyula „Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig” című munkájában szintén két Drágffy-féle nyelvméleket mutat be hasonmással, melyek közül az első (XVIII. fejezet). Drágffy sajátkezű írása 1516-ból és hugának, Máriának kelengye-lajstromát tartalmazza; a második pedig (XXVI. fejezet) két nappal a mohácsi csata előtt, 1526. augusztus 27-én kelt, de nem Drágffy saját kezétől ered, hanem egykorú másolat és a mely egy már előbb megírt teljesebb végrendeletnek változata.* Ezekon kívül Döbrentei Gábor is közölt egy Drágffy-féle nyelvméleket a R. M. Nyelvmélekek IIb. kötetének I. kiadásában, a mely menedéklelél Várday Ferencz részére és 1520-ból való.** Bár terjedelemre a föntieknél hasonlíthatlanul kisebbek az utóbb említett és az alább közlendő nyelvmélekek, de koruk miatt — a Károlyihoz intézett levélhez legközelebb esvén — mégis elsőbbség illeti meg őket. Mind a kettő Drágffy János sajátkezű nyugtatványa a Várday Ferencztől, az akkori erdélyi püspöktől felvett összegekről.

A két nyelvmélekek, melyek egyikét hasonmásban is bemutatjuk, betűszerinti szövege a következő:

En ky vagyok Dragffy Janos belthek adom emlekezetwl ez leweleth hogy pysesk vram erdely adoth megý nekem ez may napon az adozsagba ewth zaz forýnthoth aranwl ez gertha senthelew bodogh azon estýn gýalwba ez lewel kelth gýalwba gertha senthelew bodog azson napyan 1514. manu propria.

A mintegy félesztendővel későbbi keltezésű nyugtatványnak hasonmását ide mellékeljük.

* L. Zolnai fent idézett művének 255. l.
** L. Zolnai, MNy. I. 118.

Eredeti kiejtés szerint:

Én Drágffy János bélteki, adom emlékezetül ez levelet, hogy ez nagyságos erdélyi pispék adott meg nekem az adósságba kétszáz forintot aranyul és ez levélvel adtam az kétszáz forintrul menediket neki. Ez levél kelt Ezdőden * szeredán szen Ilona-(a)sszony napján 1514. Manu propria.

Mindkét iraton Drágffy papirosra nyomott gyűrűs pecsétje van. Végül megemlítendőnek tartom, hogy a későbbi, XIX. századi dátum-megoldás a menedéklevelek hátlapján hibás, mert keltét 1518-ra teszi.

KUJÁNI GÁBOR.

Gyöngyösi műveinek új kiadásáról.

Nemcsak az irodalomtörténetnek, hanem a nyelvtudományak is nagy szolgálatot tett Badics Ferencz azzal, hogy a Franklin-Társulat *Magyar Remekírók* című vállalatában Gyöngyösi Istvánnak két fő munkáját, a *Murányi Vénust* és *Kemény János emlékezetét*, az első kiadásokhoz híven kiadta. Sem az irodalomtörténet munkásai, sem mi nyelvészek nem tudtuk, hogy Gyöngyösi fő művei, különösen a *Murányi Vénus*, teljes két századon át — mint Badics a maga kiadásáról tartott akadémiai fölolvasásában ** mondja — „nem az egyedül hiteles első, hanem egy szörnyű módon elrontott későbbi kiadás után terjedt el s forgott mind máig közkézen“. E kiadás, a melynek alapján a többiek készültek, még a költő életében, 1702-ben jelent meg ugyan Kolozsvárt, de, mint Badics meggyőzően kimutatja, nem származhatik magától Gyöngyösitől. Ez az 1702-iki kiadás összes későbbi, egyre jobban romló lenyomataival együtt csaknem minden versszakban különbözik az eredeti 1664-iki kiadástól, mely amazokkal szemben 54 ismeretlen versszakkal gazdagítja Gyöngyösinek azóta közkézen forgó költői hagyatékát.

Badics érdekesen, jellemző példákkal mutatja ki: miként teszi az 1702-iki kiadás Gyöngyösi eredeti helyeit szintelenebbé, sőt értelmetlenné; miként másítja meg az értelmet a szórend fölbontásával, helytelen központozással, vagy rontja el legalább a sor ritmusát; miként származnak az új kiadás tudatlansága és pongyolósága következtében olyan hibák, melyeket eddig a költő rovására irtak; s végül miként forgatnak ki sokszor egész versszakokat eredeti helyes értelmükből az 1702-iki és az „újabb megjobbítással“ készült későbbi kiadások.

Bennünket Gyöngyösi műveinek sorsából e helyen a nyelv érdekel. Erre vonatkozólag Badics azt mondja, hogy az eredeti 1664-iki kiadás ismerete által „helyes értelmet fog nyerni szám-

* Kétségtelenül *Erdőden-t* akart írni.

** „Gyöngyösi főműveinek új kiadása.“ Fölolvastatott az 1905. május 22-iki ülésen. Egész terjedelmében megjelent a Budapesti Szemle 1905. októberi füzetében és különnyomatban is.

talan nem értett vagy félremagyarázott verssor és költői szólam, újabb példákat nyer egy-két ritkán előforduló régi szó és kifejezés, s természetesen halomra dül egy-pár, az apokryph Gyöngyösire alapított nyelvészeti adalék vagy fejtegetés“.

Ebben van ránk nézve Badics új Gyöngyösi-kiadásának s az 1702-iki kiadás romlott voltát kimutató fejtegetésének legnagyobb fontossága. Most látjuk igazán, mit veszítettünk a XVII. századi költő nyelvkincsének ismeretéből az által, hogy a Nyelvtörténeti Szótár a Murányi Vénust nem első, 1664-iki, hanem a teljes egy századdal későbbi s most már mondhatjuk: teljesen megromtott 1767-iki kiadásból idézte. Hiszen ilyen formán a Gyöngyösi-idézetek nemhogy nem a Gyöngyösi szavait és szólásait tükrözik, de nem is a XVII., hanem a XVIII. század nyelvének adatai voltaképpen. Az 1693-ban megjelent *Kemény János*-t a Nyelvtört. Szótár a félszázaddal későbbi, 1748-iki kiadásból idézgeti. Badics fejtegetései után, Gyöngyösi műveinek sorsát megismerve, ezt az időközt is elég nagynak kell tartanunk ahhoz, hogy a Kemény Jánosból való idézeteket se tekinthessük a XVII. századi költői nyelv igazi tükrének.

De lássunk a Murányi Vénusnak Badicstól ismertetett eredeti szövegéből néhány tanulságos példát arra, minő szókat és alakokat vesztett el régi nyelvkincsünk első gyűjteménye, a Nyelvtört. Szótár az által, hogy Gyöngyösinek e művét nem az első kiadásból dolgozta föl, a mint kellett volna. A tárgyalandó szók természetesen egytől-egyig hiányzanak a Murányi Vénus 1702-iki s következő, még romlottabb kiadásainak megfelelő helyeiről, egy pedig olyan versszakból való, a melyet csak az első kiadás ismer.

A *csökken* igének *csükknen* ejtését a NySz. után csak a XVIII. századból, Csúzból és Faludiból ismertük. Most megtaláljuk a XVII. század derekáról, a MV.-ban is: „Nemes szive nemhogy *megcsükkent* ezekkel“ (II. r. 227. vsz.).* A későbbi kiadások egészen más kifejezést iktatnak helyébe.

Az *eltekint* ige megvan ugyan a NySz.-ban a codexek korától Molnár Albertig „körülnéz, körültekint, circumspicio, herumsehen“ tárgyatlan jelentéssel. Gyöngyösi Murányi Vénusának eredeti kiadása azonban más árnyalatban, tárgyas „végigtekint, megtekint“ értelemmel mutatja: „Hanem *eltekéntel* azokat (a virágokat) elsőben, Az mely tetszik, úgy szedsz azoknak szépében“ (II. r. 14. vsz.).

A *forró* melléknevet elvont főnevek jelzőjéül a NySz. csak Faludiból tudja idézni. E költői használat pedig megvan már Gyöngyösinél is: „*Forró* szándékom“ (II. r. 32. vsz.).*

A *hűség* szónak *hűség* alakját a NySz. alapján csupán Geleji Katonából ismertük; most előkerül Gyöngyösi MV.-ban is: „Császára *hűségén* nem járván egy nyomban“ (I. r. 65. vsz.). A későbbi kiadások természetesen *hűség*-gé alakították.

* Idézeteimet Badics fölolvasásából, tehát a Badics-féle új kiadás helyesírásával közlöm, a mely, mint a kiadó mondja, nem betűszerinti ugyan, de Gyöngyösinek nemcsak szavait, hanem minden hangtani, sőt fontosabb helyesírási sajátságait is hiven tükrözi.

A *megkajonol* „megirigyel“ igét egyetlen adat után ismertük eddig, Póсахázinak, Gyöngyösi kortársának egyik művéből. Gyöngyösinél két helyen is előfordul: *megkajonolná* (II. r. 36. vsz.) és *megkajonlotta* (II. r. 299. vsz.).

A „lármás“ értelmű *zajos* szóra a kurucz ének *jajos-zajos szélvész*-én kívül csupán Faludiból voltak tanúságaink. Most a MV.-ban is olvashatunk már *zajos* tótokról (III. r. 153. vsz.).

Két kifejezés egészen ismeretlen a NySz.-ban: az *alomműző* költői összetétel (II. r. 3. vsz.) és a *lefüggedtség* szó. Ez utóbbi egy olyan versszakban fordul elő, mely az 1702-iki s későbbi kiadásokban egyáltalában meg sem található:

Mint fű kisüttetik déli verőfénytül,
Meghervad s elesik szokott zöldségétül,
Vizsont nedvesülvén harmatok gyöngyétül,
Megéled s helyreáll *lefüggedtségétül*.

Olyan szó, melyet ritkább képzése módjánál fogva bizonyára kijegyzett volna a NySz. munkása, ha benne lett volna az ő romlott szövegében. A hely egyébiránt azért is érdekes, mert magára a *függed* igére is csak egyetlen adatunk volt eddig, az igekötős *föl-függed*.

Ezek után alig mernék már a Nyelvújítás Szótárával Gyöngyösi *utozás* szavára is hivatkozni, főképp mikor a NySz. *GyöngyD.* jelzetéből azt látom, hogy az illető hely a Dugonics-féle kiadásból való. Az *utazás*-t megtalálom ugyan a MV. 1702-iki kiadásában is Badics szemelvényei közt: „fog az *utazáshoz*“ (I. r. 135. vsz.), de az 1664-iki eredeti szöveg egészen más kifejezést mutat helyette: „járul az *fiához*“!

E néhány nem érdektelen tanulság csupán abból a kevés szemelvényből való, a melylyel Badics a Gyöngyösi-kiadások romlott szövegét mutatványként megvilágította. A ki Gyöngyösinek közkezen forgó kiadásait, vagy akár csak a NySz.-ban levő helyeket is egybevetné a hiteles 1664-iki nyomtatással, igen-igen sok és nyelvtörténeti szempontból talán még meglepőbb efféle észleletekről adhatna számot.

Köszönet Badics munkájának a nemcsak irodalomtörténeti, hanem nyelvi tanulságokért is.

ZOLNAI GYULA.

„A magyar bajusz“-hoz.*

Örülök, hogy Herman Ottó érdemesnek tartja lapozgatni Toldi Estéjé-t magyarázó könyvemet, s benne egy s más különösen is felkölti figyelmet. Az a néhány sornyi jegyzet, melyet a III. é. ezen helyéhez tettem:

„Magsodorta bajszát, de az visszahajla,
S mely előbb volt csákó, lett belőle kajla“

arra indítja őt, hogy a MNy. januári számában „azokat a bajuszformákat, a melyeket ismer, kép és elnevezés szerint összeállítsa“.

* Ez a czikk már febr. eleje óta hever nálam. Csak a mivel most toldottam meg, a vége új.

Elismeri, hogy „a tisztázás kezdeményezése“ az én érdemem, de magyarázatomban több kifogásolni valót is talál. Engedje meg, hogy felhozzak itt egyet-mást a magam mentségére s állításaim igazolására.

Én azt állítottam, hogy Aranynak „szép tömött *kajla* bajusza volt“. Herman Ottó szerint „Arany Jánosnak nem *kajla*, hanem szépen, szymmetrikusan álló *vastag* bajusza volt“. Előre bocsátom, hogy a Vasárnapi Ujság 1854. 332—333. lapján közölvén Aranynek „A bajusz“ című versét, ezt írja hozzá csillag alatt: „Ezen gyönyörűséges *bajuszt* . . . azon reménnyel mutatjuk be t. olvasóinknak, hogy a ki végig olvassa e jeles költeményt, bár nincs aláírva, menten kitalálja a jeles szerző nevét, kinek szép tömött *kajla* bajuszát már rajzban is láthatta a „Vasárnapi Ujság“ képei között“. Íme tehát, a mit én mondok, azt már más is mondta. S csakugyan, ha megnézzük Arany arczképét a 109. lapon, *kajla* biz az, a meny nyíben a két vége egy kissé le van *kajladva*, konyulva. Az előttem álló Izsó-féle mellszobron is *kajla* a bajusz, nemkülönben a Voimovichné birtokában levő Horovitz-féle szép festményen; szintűgy a Múzeum előtt álló Strobl-féle szobron.

A mit Herman Ottó a *kajla* szarvról és bajusról mond, abban nem érthetek vele egészen egyet. Először is, a mi a szarvat illeti, nem mindenütt mondanak *kajlá*-t, hanem *kulá*-t, *kuli*-t vagy *csajlá*-t (H. O. szerint *csulá*-t), s a hol mondanak is, nemcsak oly szarvat értenek rajta, melynek egyik ága fölfelé áll, másik lefelé konyul, hanem olyat is, melynek mindenike be- vagy lefelé görbed. Minap találkozom a Hungária-úton egy isaszegi legénnyel, a ki egy *emily* szarvú tehenet hajtott a közvágó-hídra. Kérdésemre, hogy nevezik azt a szarvasmarhát, a melynek mindakét szarva így alágörbedt, mint a tehénéé, azt felelte: „hát *kajlának!*“ Egy szabadszállási mészáros a H. O. *kajláját félkajlának*, az enyémet *egész kajlának* mondta. Megjegyzem, hogy a szarvasmarháknak egy bizonyos faját *kuli*-nak nevezik, éppen mert *kuliszarvú*, azaz *kajla*, vagyis nem-felálló szarv jellemzi. De hisz a H. O. „*kajláját*“ is csak az *egyik* szarváról nevezik el annak, miért ne mondhatnák az olyan szarvat is *kajlának*, melynek mindkét fele az? Ez már a priori is csak természetes. Különben Herman Ottó maga is tudja, hogy „szarvaknál az elnevezések vidék szerint különbözők“. Én is tudom, hogy néhol csak a fület mondják „*kajlának*“, pl. a disznóét, másutt „*konyának*“, meg másutt „*siskának*“; tudom azt is, hogy pl. Dunántúl a rendetlen szarvú ökröt *balognak*, ha az egyik szarv fejletlen vagy elkopott, *csonkának*, *tonkának* (tusának), ha az egyik fölfelé áll, a másik *egyenesen* lefelé, *puskás*-nak mondják stb.

Én tehát azt hiszem, hogy a H. O.-féle „*kajla*“ csak speciese a „*kajlának*“, mint genusnak. Erre még visszatérünk a bajusznál. De magával Arannyal is bizonyíthatom, hogy *kajla* nem miúdig *félkajla*. „A szegény jobbágy“-ban fordul elő ez a sor:

„Tántorogva ballag a két *kajla* sőre“.

Gondolható-e, hogy *mindakét* tinó a H. O. értelmében lett volna „*kajla*“? S én úgy vélem, hogy itt a *kajlaságot* a *faj* hordozza, s hogy „*sőre*“ nem = „*göböl*“, hanem, a mi másutt *csira*.

Így áll a dolog a „kajla“ *bajuszs*zal is. Igaz, hogy rendszerint olyat értenek rajta, a melynek egyik fele *kajla*, a másik rendes állású. „De *kajlán* áll az egyik bajuszod! mért nem pödöröd meg?“ Ilyen volt a Petőfi „jó tanító“-jáé:

„Ez alatt az orr alatt egy
Nagy bajusz ácsorga,
Egyik rúdja égbe készült,
Másik le a porba.“

vagy a Jókai öreg Kapor Ádámjáé: „Még a bajusza is ki van pödörve.“ „Csakhogy az *egyik ága felfelé áll, a másik meg lefelé.*“ De bizony „kajla“ s annak is mondják sok helyt sokan azt a bajuszt is, mely *ellentéte a csákónak*, úgy hogy a „csáko“ fölülről nézve „kajla“ vagy „konya“ (mint a német v megfordítva: a). Évekkel ezelőtt együtt utaztam vasuton egy hódmezővásárhelyi tősgyökeres-magyar jó barátommal. Hosszú hallgatás után egyszer csak elkezdí: „Ejnye, pajtás, mióta ismerlek, s csak most veszem észre, hogy *kajla* bajuszod van!“ Pedig az én bajuszom, sajnos, hogy már „kajla“, de rendes állású. Dugonics a „tulajdonsági hasonlatosságok“ közt ezt mondja: „*kajla*, mint a bajusz.“ Hogy evvel nem „félkajlá“-t akar értetni, világos, mert nyomban ezeket hozza elő: „kajla, mint a *szemöldök*“ és: „kajla, mint az *ekeszarv*“. Ez utóbbiak csakugyan nem „félkajlák“.

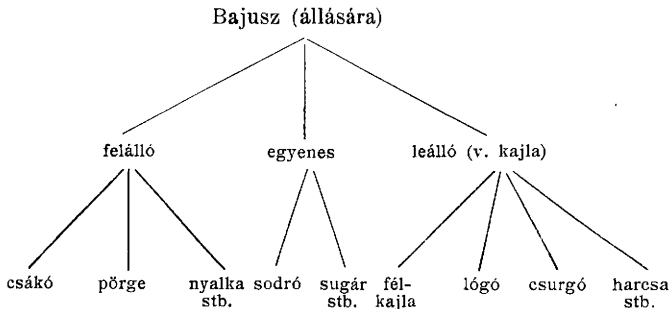
De igazat ad nekem a Toldi Estéjének szóban forgó fenn közlött helye is, melyet Herman Ottó, azt hiszem, nem jól értett. Szerinte az öreg Benczének *csáko* bajusza volt, de *kajlává* „változott azért, mert nyilván a szabad jobb kezével csak a *jobb* fél bajuszt sodorta meg, a ballal a kantárszárat fogta; így lett a bajusz aszimmetrikus és mint ilyen komikus hatású is“. — — „éppen ebben a rendellenességben (hogy t. i. a bajusz egyik fele fölfelé áll, a másik lekonyul) nyilatkozik meg az a komikum is, a melyre a költő az idézett helyen Bencze festésében törekedett.“ E magyarázat ellen több kifogásom van. Először is, nem lehet, hogy a *csáko* bajusz pödréssel *kajlává* legyen; megfordítva, igenis, a *kajla* bajusz, ha jól felpedrik, *csáková* lehet, legalább kis korig; továbbá az öreg Bencze, ha a bal keze nem volt is szabad, a jobbal bajusza mindakét felét szépen megsodorhatta (nem is esik minden ember két kézzel a bajuszának); végre nem is bajusza H. O.-féle kajlaságáért nevettek az öreget „a pajzán suhanczok“, hanem — a mint a költemény ki is mondja — „e hiúságért“, t. i. azért, hogy hetykélkedett, legénykedett, s *csáková* próbálta felsodorni *lógó* bajuszát, de *kudarczot* vallott vele. Ez volt komikus. Hogy így értendő az a hely, mutatja az, hogy a „megsodort“ bajusz „*visszahajla*“. *Vissza*, azaz oda, a hol volt: kajla volt, megint csak azzá lett, a megsodrás után is. Én e helyhez fűzött jegyzetemben a második sort a *multra* értettem, azt gondolván, hogy a költő evvel is a *hanyatlást* akarja festeni: nemcsak maga nem a régi már Bencze, hanem a bajusza se; hiába erőlködik maga is az lenni, bajuszát is azzá tenni, a mi volt. Tehát ezt: mely *előbb* volt csáko“ így magyarázom: „*azelőtt*, fiatalabb korában“. Most azonban hajlandó vagyok ezt a *jelenre*

vonatkoztatni, úgy hogy „előbb“ = az *előbb*, imént, vagyis, a sodrás pillanatában, nyomban a sodrás után. Egy szó, mint száz: Arany szerint is a *kajlaság* az *egész* bajuszt illeti.

Herman Ottó szerint, a mint már oda feljebb említettem, Aranynak *vastag* bajusza volt, nem *kajla*. Ha a *vastagot* típusnak veszem, hát nem az volt, csak *erős, dús, tömött*, melylyel nem ellenkezik a *kajlaság*. A „vastag“ bajusz mindig *feltűnő*, Aranyé nem. Vastag bajusza volt pl. Péterfy Jenőnek, vagy van Pruzsinszky Jánosnak. Az ilyent nevezik néhol *durung* (dorong) v. *durmó* bajusznak. Különb is egy és ugyanazon embernek mássá és mássá lehet a bajusza, szoktatással, gondozással, kenéssel, korral. A 19. számú Arany-kép bajusza is nem úgy áll, a hogy szokott. A fényképhez egy kissé rendeztedte (mint afféle *hiú* ember).

Azt mondja még H. O. helyreigazítólaga, hogy „*molyos* nem a szarvak növéscére vagy állására, hanem arra vonatkozik, hogy a szarv beteg“. Jól tudtam ezt magam is, de minthogy az egyik *szarv* szüettségét, „szulos“-ságát jelenti, jó helyen van ott, a hol van. A *molyos* nevű ökröt mégis csak a *szarváról* nevezik el annak. Bajusz is van „*molyos*“, molyette. Ilyen félbajusza volt Vizsoly Gusztávnak.

Ha én vagyok a bajusz osztályozásának szerény *kezdője*, Herman Ottó is csak hatalmas *folytatója*, nem *befejezője*. De emez is meg kell vallanom, csak ő lehet. Nem könnyű dolog itt rendet csinálni már csak azért is, mert lehetetlen *egy* fundamentum divisionis-t találni. Véleményem szerint így lehetne osztályozni a bajuszt *állására* nézve:

De ha tekintetbe veszem, hogy a nép száján mily tömérdek (sokszor humoros) elnevezése forog a bajusznak, újra csak azt kérdem: *miféle bajusz van még?* Jól tenné, ha valaki a bajuszneveket, s mi mindent mondanak a bajusról, összegyűjtené, de úgy, hogy gyűjteménye inkább *nyelvi* érdekű és értékű legyen. Útmutatásul közlök itt néhányat: szájbalogó, tulipános, cifra, kusza, hegyes, tüskés, peczkes, kaczkias, csuti, csutak, susnya, pusnya, liskadt, huszáros, betyáros, (toll)seprű, czudar (a hány szála, annyifelé áll), bozontos, gordon, gangos, helyes, takaros, legényes, csöpp, csipet, kese, bőrbajusz (ha nincs, „belül hordozza“), kölcsönkért, serkés, fodros, húros, csajtós, sörény, vad, csepű, rosszgazdájú, czafrangos, rozsdás,

bodor, bolond, férges, ritkaszép (gúny), gyenge, szegény, mérges, asszonyb., püspökb., suta, kenderb., göndör, gyűrűs, bogárb., bojtos, boglár, hamiskás, csúf, hitvány, bokros, hosszú v. réfes („fülére tekerhetné“), kóczos, ronda, mocskos, tejfeles, pipogya, cserebogárb., csitri, árral ültetett (ritka), gyomlált, kefe, kaczifántos, kuruczos, szapult, libaszőr, tübeszedett, fászedett, spárgás, disznófark, tótos, sváb, magyar, rosszulfakadt, szalmab., aszalt, selymes, sima, puha, hullámos, rongyos, goromba, oltott (a régi huszároknál), hervadt, kaszás, tacszó, nedves, seszinű, fakó, ifjú, öreg, tarka, sodorított, lotyó, savós, szilaj, szarvas, hatalmas, otromba, kótyavetye, kajcsos, tasla, furuval ültetett, csajla, kemény, pehely, karcsú, torzas, tompa, sudár, sudaras, nyavalyás, mohodzó, ütögető, sikár, nyúl., egerb., ürgeb., finta, durva, aludttej., rosszul táplált, czompób., vidrab., czédra (czidri), pákosz, stb.

LEHR ALBERT.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Állás-pénz. Az állás-pénzt a harminczadosok és a handgrafok szedték a vásárokon a marhatózsérektől. Rendesen egy-két krajczár volt az álláspénz minden marha után. A mátyusföldi tózsérek írják 1625 február 25-én a magyar kamarához a pusztapécsi (auspitz) perceptor ellen: „jól emlékezik Nagyságtok, midőn az elmúlt nyárba Baráth Istvánné asszonyunk házához hivattatott bennünket ily okon, hogy mi az *régi szokás szerint való garast*, melyet *állás pénznek* szoktak nevezni, Bede uramnak meg fizessük.“ (Köz. pénz. levélt. Hung.)

Barázdolni. Az 1625. évben olvassuk egyik tanúvallomásban: „mikor megülték az Komádi vitézek azon helyet, melyen most is laknak, határát ekével *határozták*, kerítették, az ökor szarván levő kötelet ő (t. i. a tanú) fogta, úgy *barázdolták* határát.“ (Orsz. levélt. Urbaria 12. fasc.)

Beburkózni. Az 1588. évben írt „*Lélekjárat*“ című feljegyzésben ezt olvassuk: „Akkoron amint arányzók az sátánt, még ott vala, holott az ő *hidegsége* oly nagy vala, hogy az kik az földön az lasnakban fekiüdtenek, ugyan *be burkóztanak*, de mégis ugyan által hatotta őket.“ (Zay-ugróczy levélt.)

Becsület. Régebben a *becsület* szót a *becslés* értelmében is használták. Íme egy adat, melyben a *becs* és a *becsület* szó is előfordul. A tolcsvai főbirót 1783-ban kisbiró társaival együtt felkérték, hogy „*tennének becsületet*, s *köz becs* szerint mit érne (t. i. a szőlő) *becsülnék* meg“. Ezt a kívánságot a nevezett birák teljesítették, és confirmált „*becsleveleiket*“ kiállították, s kimondották, hogy ha „*valami oly vér vagy háborgató támadna*, a megháborító félnek vagy vérnek költségén az szőlő ujonnan megbecsültessék“. (Orsz. levélt. Urb. et Conscr. fasc. 104.)

Borvető. Majd minden urbariumban olvashatjuk, milyen módon és mennyi bort vetettek a falvakra. Az ezzel foglalkozó mestereket *borvetőknek* hívták. Fogaras 1654. évi összeírása felsorolván a mesterembereket, közöttük ilyeneket is említ: „Disznóverő* Tamás, Veres György *borvető*, Eczetes György sellér *borvető*, Kádár Bálint *borvető*, Vagya Márkus *borvető*“. (Orsz. levélt. Urb. et Cons. 112. fasc.)

Bot. E szó a régiségben nemcsak a. m. „baculus, fustis, stock, stab“, hanem akárhányszor buzogányt is jelentett. Bethlen Gábor javainak 1629. évi összeírásában a botok között ilyeneket is találunk: „hat tollú jaspis feiű rubintos *botth*, kerek feiű türkises duplétás *botth*, hét tollú eöregh feiű rostelios ezüst *botth*, hét tollú faragásos merő ezüst *botth*“ stb. (Orsz. levélt. Urb. et Conscr. 118. fasc.) Thököly Imre fejedelem javainak összeírásában a botok között találjuk ezeket: „sceptrum militare vulgo *buzogány* argenteum una cum manubrio argenteo inauratum, item simile argenteum cum manubrio et globo aeneo inaurato“. (Közös. pénz. levélt. 15432. fasc.) Munkács 1603. évi összeírásában még másféle botokat is találunk. Ez ugyanis felsorolja a várban lévő „*tüzes szerszám bot*“-okat is. (Orsz. levélt. Urb. et Conscr. 97. fasc.)

Duda. A régi huszársapatok a *tárogató síp* mellett a *dudát* is használták trombita helyett. Így például 1551-ben Balassi János huszársapataiban minden kapitány alatt volt: „Zwen Trumeter, ain *Dudo* und ain Schalmeyer“. (Köz. pénz. levéltár: Autographen: „Ich Hans Walasch Obrister über die Hungerischen Geringen Pfüardt, weliche Ir. Kün. Maj. gezondt in Italien fueren“ stb.; a *duda* szó ugyanitt néha *tudo*-nak is van irva.)

Eltakarít. 1590-ből: „Ot az zegeny iobagiokat *dulták* mint egi rablo nepek, ugi anira, hofi kinek talaltak penzeöket és egieb *holvaloiokat* zekerön *el-takarítottak*.“ (Köz. pénz. levélt. 14397. fasc.) Vö. NySz. OklSz.

Eltikkad. 1550-ből: „Az nagy menésben az lovak igen *el bágyattak*; hét mértföldig voltunk utánnok. Lovaink is *el tikkadtak*, foglyokat hozánk, rabokat szabadítánk. de fű lovakban az nagy *üzésnek* miatta sok hala meg.“ (Orsz. levélt. Nádasdy-lev. Rummy Ferencz levele 1550. jun. 8.)

Fa-ló. „Valaki adtával, teremttével káromkodik, elsőben egész vasárnap falovon üljön; elbocsáttatván, keményen megverettség. Ha ugyanabban comperiáltatik, falóra ültessék, egész nap követ tartson nyakában; elbocsáttatván, megkiáltsa, hogy halált érdemelt volna.“ (Hajdú megye ltára, 1698-ból.)

Far. Az OklSz.-ban e szó csak egy-két összetételében fordul elő. Íme egy adat 1552-ből: „Báttya úgy jarj ot az viz mellett hogy *farba ne rugjanak*, igen erkeölcheös nep vagon az ferteö mellett, rea

* Ez a tulajdonnév kétségtelemné teszi B. Radvánszky Béla és Herman Ottó fejtegetéseinek helyességét a „verő disznó“-ról. (L. MNy. 1 : 315, 414.)

tartyak magukat, en tanach zerteö [?] Batyam, hogy meg oltalmazd magadat rugástól, mert oly helyen találhatnak, hogy fél segh lesz bele, kivált képpen ha az inadon esik“. (Orsz. levélt. Nádasdy-level. Deberhegyi Ambrus levele.) Czobor Imre jelenti 1569-ben: „*farba rugá* az én közben járásomat.“ (Ugyanott.) A győri levéltárban olvastuk: „*far csináló* asszonyoknak való kolbász“. (Győr város levéltára 1751. fasc. 8. ladula 128.)

Fartő. Az OklSz. a MTsz. után a fartót „büjtásra hagyott szőlővessző“-nek mondja. Nekiünk úgy tetszik, hogy e szónak másféle jelentése is volt. Mivel az OklSz. csak egy adatot közöl 1643-ból, mi jóval régebb levéltári adattal szolgálunk. Mikulics Markó írja 1556-ban: „fekete zeüleonek nem hagynek *fartőt*, hanem *pogont*“. (Orsz. levélt. Nádasdy-level.)

Fehérkő. Az OklSz. szerint a. m. granulit, weissstein. Nézetem szerint gyémántot értettek rajta. Komárom levéltárában ugyanis ezt olvassuk (1670-i jegyzőkönyv): „fejérkő avagy diamant“.

Feling és felnadrág. Az OklSz. *féling* és *felnadrág* szavait én *féling*-nek és *felnadrág*-nak olvasom. Az 1669-i keresztúri összeírás egész csomó felinget sorol fel. Ezek a fel-(felső)-ingek persze sokkal fényesebbek voltak az alsóingeknél. Így pl.: „aranyas ezüstös felümeg“, „jancsár patyolat felümeg“, „skofiumos felümeg“ akárhány volt a Nádasdyak kincstárában. (Köz. pénz. lt. Nádasdyana, keresztúri inventarium). Komárom levéltárában is szerepel (1661. jegyzőkönyv): „három felümeg, ketteji aranyos, az harmadik paraszt“.

Fűrész. Fűrészmalom is jelentett. Az 1640. évben olvassuk: „egy *fűrész* minden eszközivel, deszkának való tőke nr. 32, az többi borona fa. *Fűrész* mellett egy kis rossz pusztá házacska. Az *fűrésznek* sendelyezése jó“. (Orsz. levélt. Urb. et Consc. Inventarium claustr. Lechnicens. 112. fasc.) Ungvár 1619. évi összeírása is fűrészmalomról szól, mikor ezt írja: „az mezőn vagyon egy *deszka fűrész*“ (U. o. 116. fasc.)

Gáz.* Annyit jelentett, mint *huta*. Murány vára 1558. évi összeírásában ezt olvassuk pl.: „mallei sunt quattuor et *huta*e seu *gazae* quinque, quattuor *gazae* sunt relictae.“ (Orsz. ltár.) Az OklSz.-ban tehát *gaz-sár* helyett *gáz-sár* olvasandó.

TAKÁTS SÁNDOR.

*

Báthory Erzsébet bűnpöréből**: „Az asszony ő maga *tüvel gyakdosta* őket; ha az *reczét* meg nem kötötték, *vitten vitték* az *kínzó házba*.“ — 7-ik kérdés: „Az holt testeket hová temették vagy hová tették és kik voltak azok, kik kikkel *rekentették* aféle holt testeket

* Ha t. dolgozó társunknak az idézett latin mondaton vagy hozzá hasonlókon kívül más, eredeti magyar adata nincs, akkor a régi magyar nyelvben a *gáz* (*huta*) szó létezését nem lehet megállapítani. Z. Gy.

** Az 1611. évi bűnvizsgálati iratokat és ítéletet, a felmutatott eredeti okiratok alapján, 1765-ben az esztergomi főkáptalan lemásoltatta és kiadta.

és mint *rekontették el*?“ Felelet: „Ezek a vén asszonyok *rekontették* és temették *el* az leányzókat Cheitén, Leseticzen, Kereszturot, Sár-
várot, Biccsén, Beczkóban, Illaván stb. A Csejtén egyszerre halva
feküdt öt leány holttestét Dorka asszony egy ágy alá rakta és szősz-
hányatott rájuk felül. Annak utánna az Asszony ell ment Sárvár-
ra és az fatensnek megparancsolta, hogy az háznak pádimentumát föl-
ássa és eltemesse, de ő nem művelte, mert nem volt elégséges reá,
hanem mind úgy *rosvattak* az szegény holt testek és oly büdös volt
az egész kastély, hogy *mind kiérszett*.“
Gr. V.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

X.

Télvíz. Ez összetett szót ily kapcsolatban: „*télvíz* időn“ „Sir
Patrick Spens“ fordított balladában találjuk:

„Ki dolga ez? Ki tette ezt?
Ki mondta ezt neki,
Hogy a király, *télvíz* időn,
Küldjön tengerre ki?“

Vajjon mit jelent ez az összetétel: *télvíz*? (tél vize? téli víz?)
s hogy került a „tél“-hez a „víz“? Akárki tapasztalhatta, hogy ez
a kifejezés: *télvíz idején*, különös kedveltje a lapok „hírész“-einek.
Használják, ha kell, ha nem. „Télben“, „téli időben“ már alig tör-
ténik nekik valami, csak „*télvíz idején*“. Pl. „Feleséget, gyermeket
télvíz idején kereső nélkül hagyva, kénytelenek fegyver alá bevonulni“
(Az Ujság, 1905 nov. 21.). Közbeszédben is gyakran hallani. Több-
nyire olyanoktól, a kiknek budapesti az anyanyelvük. Felkapták.
Divat. De merem állítani, hogy kevesen vannak vele tisztában. Nem
található ez a kifejezés a szótárak nagy részében sem: nincs meg
CzF.-nál, SzD.-nál, a MTsz.-ban, Sándornál, Kassainál, Kresznericsnél.
A NySz.-ban egyetlenegy példa van rá a XVII. századból: „Örö-
mestebb maradnánk helyünkben, mintsem ilyen *télvíz idején* bujdos-
nánk“ (ezt a szerkesztő egyszerűen „hiems“- s „Winter“-nek veszi).
Az újabb szótárak feljegyzik, de úgy látszik, csak a divat nyomása
alatt. Sim.B.-nál kétszer előfordul, nem egyformán: *télvíz idején* =
in Winterszeit, és: „*mitten* im Winter“ = *télvíz idején*. Kelemennél
csak a magyar-német részben, így: *télvíz idején* = zur Winterszeit.
Ball.-nál, a Magy.-Német Szót.-ban: *télvíz idején* = bei schlechtem
Winterswetter, zur schlechten Winterszeit. Teljes Szót.-ában pedig ez
van: „*Télvízben* ih. hideg, fagyos vízben.“ Idéz is rá egy népdalt:
„Megtanított földön hálni, *Télvízben* meztláb járni“. Végre Erdélyi
igy közli (okoskodva): „*tél, víz idején*“. Vesszővel választja szét,
tehát szerinte *télvíz* nem jelzős vagy birtokos összetétel, hanem „tél“
és „víz“.

Mindebből ugyan nem tapogatózunk ki, hogy mi hát a *télvíz*?
Csak oda kell folyamodnunk itt is, a hol szépen eligazitanak: a nép-
nyelvhez. Én úgy tudom, hogy e szó népi használata vidékenként
kétféle.

1. A *télvíz*-ben érezteti magát a *víz* fogalma: midőn tél van, még tél van, de az idő nem száraz, kemény, derült, fagyos, hanem, ha éjjelenként fagy is, nappal olvad; midőn esik a hó, de vízzé válik; midőn ólmos eső esik, megy a hóvíz, sár, lé, lucok mindenfelé, fölromlanak az utak, de azért hideg van: egyszóval, midőn *megebomlik az idő* — sok a nedvesség (= a víz). Akármikor télen, de kivált február táján Azonban világért se tavaszi *lágy* idő. Pl. „Mikor is volt itt a sógor, anyjuk?“ Hát *télvíz*kor. Nem emlékszik kend?“ Az ideai tél ilyen „*télvizes*“, azaz változó. Minap (január 20-a táján) egy épülő ház előtt elmenvén, megszólítom az egyik (vidékről jött) kőmiveslegényt: „Hull a vakolat, barátom!“ „Hull ám! Hiába mondtam a mesternek, ne vakoltasson *télvíz*kor, ha nem állandó az idő“. Így használja egy éleclap is (Fid. febr. 16.): „Olyan edzett a meghülés ellen, hogy *télvíz idején* is lyukas cipőben jár.“ „Majd megiszsa egyszer a levét annak, a mi ott *befolyik*.“ Egy pestnegyei ember beszélt nekem, hogy némelyik esztendőn lakadalmazni mentek át a befagyott Dunán, csikorgó czudar hidegben; mikor aztán másnap hazatértek, víz borította a Duna jegét. „*Télben* mentünk, *vízben* jöttünk“ — mondotta tréfásan. Ide tartozik Ballaginak fentebbi idézete is („*télvízben* meztláb járni“). Úgy látszik, a szótárírók közül csak ő tudta, mi a „*télvíz*“. Végre némi világot vet a „*télvíz*“-re Baksay Iliásának következő helye:

„Most Antilokhosz egy hordót veszen észre,
A talajnak ottan vala mélyedése,
Út-hosszat az árka régi vizmosásnak,
Melyet a megtorlott *téli vizek* ásnak.“ (515. l.)

2. Azonban *általánosságban* is használja a nép ezt a kifejezést, mikor is *télvíz idején* = tél idején, téli időben (mint nyár idején, idejében). De megjegyzendő, ekkor sem jelenti a telet, mint *évszakot*, tehát nem ezt: *tél-en*, *teletszaka*, hanem mindig a *téli rossz, rút idő* fogalma érzik benne. Ilyent sohse hallani: „Mikor látogattok meg?“ „Most nem érünk rá, majd *télvíz idején*.“ De annál inkább ilyeneket: „*Télvíz idején* jó a kemence mögé.“ „*Télvíz idején* nem tanácsos nagy útra kelni.“ „Szegény öröknek *télvíz időbe* is kinn kell bolyongni.“ Így használja pl. Jókai: „*Télvíz idején* útnak indult a fiú.“ (Egy magyar nábob.) Így használja majd mindig az irodalom s a közbeszéd (l. a fentebbi példákat).

Mondanom sem kell, hogy az első pontbeli az *eredeti* jelentés, s az fajult vagy változott emezzé, melyből kivesszett a „*víz*“ fogalma. Am, használjuk e kifejezést tágabb értelemben, csak odáig ne menjünk, hogy „*csikorgó hideget*“, „*kemény fagyot*“ értsünk vele, vagy pláne „*tél közepét*“ (mint Sim.B.).

Visszatérek most Aranyhoz s azt kérdem, mit értett ő ez alatt: „*télvíz időn*“? Minthogy Sir Patrick Spens *tengerre* kél, bizonyosan azt az időszakot, midőn a tengert (kivált az északit) sűrű viharok járják s veszedelmes a hajózás. Az eredetiben így van ez a hely:

„O quha is this has don this deid,
This ill deid don to me:
To send me out *this time o'the yeir*, (= az évnek ezen idejében)
To send upon the se?“

NB.: Dugonicsnál többször előfordul ez: *szél-víz*. Pl. „Etelká“-jában: „Örüljön-e, avagy a következő *förgetegek szél-víze* végett szomorkodjon?“ Noszkó „Virág-Szótár“-ában (1791) *szél-víz* az égi-háborúval (*procella*) „azon egyet jelentő nevek“ közt található. Édes Gergelynek Horatius „Odi profanum“-ja fordításában ezt olvasom: „Veteményeit hogy rontsa *szél s víz*“ (az eredetiben: „*aquae*“). Kérdés, hogy ez a *szélvíz* „télvíz“ akar-e lenni vagy csak okoskodó elváltoztatása a *szélvész*-nek (vö. *szélvesz*-ek, *szélvész*-es). Én a néptől ilyenek nem ismerem, de ismerem ezt a mondást: *szél, víz!* = semmi! ne törődj vele! sebj!

Virrada sok alvó örökös éjjelre. A „Buda halála“ XII. énekében mondja ezt Arany, ott, a hol elbeszéli, mikép lopta el Kanyaró az Isten kardját Etele sátrából. Frappans kifejezés, melynek *paradoxona* abban áll, hogy az *alvó éjjelre* virrad (nem *reggelre*). De minthogy „örökös éjjel“ = *halál* (mint pl. P. Nagy Lászlónál: „Az örökös éjjel szemét békeveri“ = meghal), a benne rejlő természetes értelem az, hogy „sok alvó *halálra* ébredt“, azaz, „sokat álmában, altában ölték meg“. Ez a gondolat (álomból halálba) nem Aranyé, de ily hatásosan alig ha kifejezte más. Valószínű, hogy a Szigeti Veszedelem hatása alatt írta, melynek II. énekében ezek a sorok vannak:

„Mély álmában sok jancsár megölettetik,
De nem messzi *álombul halálba ugrik*“.

Mig Zrinyi előtt Tassónak következő helye lebeghetett: „*Che dal sonno alla morte è un picciol varco*.“

Hasonlót mond Mátyási I. „Soknak *édes álma halállá változott*“ (I. 95. l.).

Budai Ferencznél is, a kinek, noha történetet ír, nem egyszer kedves humor és költőiség van stílusában, ezt olvassuk (II. 233. l.): „Akkor éjjel soká fenn mulattak s tivornyáztak a törökök és éppen azért igen mély *álomba* merültek, melyből *sokan fel sem serkentek*, mivel Ferencz és katonái — — őket igen véletlenül meglepték és egy *más örökös álomba merítették*.“

Megjegyzendő, hogy Arany általában kedveli a paradoxonokat, ellentéteket. Ilyenek pl.:

„*Késégb'esés* minden *remény*:
Ezt hja védül a *legény*.“ (Katalin.)

„Szűnj meg, panasz; ne háborogj, szív!
Bűnöd csak egy volt: az *erény*.“ (Évek, ti még . . .).

LEHR ALBERT.

NÉVMAGYARÁZATOK.

Kolozsvár = **Temesvár**. A MNy. I. 82. lapján ismertette volt *Márki Sándor* azon dolgozata, a melyben *Kolozsvár* nevének különböző alakváltozatai, latin-német elnevezései össze vannak gyűjtve. Az idegen nyelvi elnevezések közt nem találom megemlítve, hogy Kolozsvárt szászul *Temesburg*-nak, s ennek alapján magyarul *Temesvár*-nak is hívták. Pedig az emlékekben ilyen nevek is előfordulnak. Íme az adatok:

Windecke Eberhard (született 1382 körül) „*Historia vitae imper. Sigismundi*“ cz. művében az 1439. esztendő eseményei közt ezt írja: „So zog König gen Ofen und liesz die Türken da stehen, die die grosze Walachei und das kleine Wurzelland (= Barcaság) und Siebenbürgen bis um die Umgegend von *demesburg* (más kéziratban: *domesburg*, *comesburg* e. h. *tomesburg*) verwüstet und verheert hatten, ausgenommen Kronstadt, Hermannstadt und einige Schlösser“.* Hogy ez elbeszélésben szereplő *Demesburg*, *Domesburg*, *Comesburg* Erdélyben fekvő hely, kitűnik a többi helység nevéből. Hogy azonban mely helységet kell rajta érteni, azt más adatok felhasználásával lehet eldöntenünk.

PETANCIUS FELIX XV—XVI. századi író „*De itineribus aggre-diendi Turcain*“ cz. művében ezt írja: „Hinc ad Rhium oppidum prope Crissiam amnem, est via vnus diei, semper campestris. Ex eo patet accessus per vallem longam in *Colusuariam*, siue *Themis-uariam* (más kiadásban: *Themesvariam*). Inde ad Sibinium“** stb.

WEYSS MIHÁLY (XVI—XVII. századi író) „*Liber annalium*“ cz. krónikájában ezt írja: „Anno 1603 die 5. Septembris, als der Borbély György mit einer gewissen Anzahl der Edelleute sich auf *Temesburg* zu begeben, wird ein Landtag ausgeschrieben auf obbestimmten Tag.“***

Az utóbbi két idézetből kétségtelen, hogy Kolozsvárt a XV—XVII. század folyamán *Demesburg*-nak (*Domesburg*, *Comesburg*, ez utóbbi *Tomesburg* helyett), *Temesburg*-nak is hívták, s hogy ennek megfelelően magyarul *Temisvár* is a neve.

Az a kérdés, népi vagy tudós eredetű elnevezés-e Kolozsvár régi *Demesburg*, *Temesburg* (ebből fordítás: *Temisvár*) neve. A tudós elnevezés eshetőségét azért hozom fel, mert a névre a XV. századnál

* Vö. Das Leben König Sigmunds von Eberhard Windecke. Nach Handschriften übersetzt von Dr. von Hagen. Leipzig, 1886. (Geschichtschreiber XV. Jahrh. I: 298); Korrespondenzblatt III. 11.

** Vö. Korrespondenzblatt des Vereines für sieb. Landeskunde II. 89.

*** Vö. Korrespondenzblatt III. 23.

régibb adatunk nincs, már pedig tudjuk, hogy a földrajzi nomenclaturát a renaissance és a humanismus kora zavarta össze a legjobban.* Ekkor történt, hogy az eredetileg *Temes*-folyót jelentő *Tibisis*-t (*Tibiscus*, később *Timisis*; $b \sim m$ thrák nyelvi hangmegfelelés) lefoglalták a *Tisza*-folyó latin nevéül. A tudós eredet nyomai után azonban hasztalan kutatnánk *Kolozsvár* német *Temesburg* nevénel. Marad tehát a másik feltevés, hogy a név népi elnevezés volt.

Volt ugyanis idő, mikor az erdélyi szászok a Nagy-Szamos *Timis*-nek hívták. Erre a következő adataink vannak:

1. Egy 1412. évből való oklevélben ez van: „in . . . . aquis videlicet Samuseh, Theotonice: *Thumesch*“.**

2. Honterus 1532-ből való térképén Nagy-Szamos „*Thymes flusz*“-nak van nevezve.***

3. Nagy-Demeter besztercze-naszódmegyei szász lakosságú község levéltárában van egy 1589. évi oklevél, a melyben „feldern neben dem *Times*“, „das wasser *times*“ fordul elő. Az itt említett földek a Szamos mentén fekszenek s ezt a határt ma is *Times*-nek hívják.†

4. Krauss Gy. krónikájában az 1660. évnél elmondottakban ez van: „durch den *Szamos* oder fluss *Tomösch*“.††

5. Szikszai Fabricius Nomenclaturájának 1602. évi lat.-magy.-ném. kiadásában, majd az 1629. évi nagyszebeni, valamint az 1629. és 1641. évi bécsi lat.-magy.-ném. (cseh) Nomenclaturákban ez olvasható: „*Samusius* — *Szamos* — Der *Timesz*“.

Ez adatokból világos, hogy az erdélyi szászok a Szamos *der Times*-nek nevezték (ma a folyónak ez a neve nyelvükben ismeretlen). Hogy és mint jutottak e névhez, ma még nem tudom. Abból azonban, hogy az erdélyi szászban *Tomösch*, *Thumesch*, *Temis*, *Times*, *Timmes* alakváltozatok vannak, azt következtetem, hogy a név csakis a magyarból kerülhetett nyelvükbe. A magyarban t. i. bizonyos szavakban $i \sim \ddot{o} : \ddot{e}$ változás kimutatható, ellenben a szászban ilyen változás nincsen. Hazánkban három *Témés* $\sim$ *Tömös* $\leftarrow$ *Timis* volt. Az egyik a mai *Temes*, a másik a mai *Tömös* (az Olt mellékfolyója) a harmadik a *Szamos* egyik ága (ma Nagy-Szamos). Ez utóbbit a magyarból nem tudjuk kimutatni, csupán a szász alakokból következtettük ki.

Kolozsvár-t tehát erd. szászul *Demes*-, *Temis-burg*nak is hívták, s e nevének onnan kapta, hogy a *Timis* (= Nagy-Szamos) folyó mellett fekszik. A m. *Temisvár* egyszerű fordítása lesz a szász elnevezésnek, s aligha nevezték valaha a magyarok *Kolozsvárt* ezzel a névvel.

MELICH JÁNOS.

Kölyü és Esküllő. Nagyon szívesen magamévá tenném Viski Károly magyarázatát (MNy. I : 457) s elfogadnám, hogy Esküllő

* Vö. Galeotto M.: De dictis et factis Matthiae, cap. 28.

** Vö. Korrespondenzblatt II. 89.

*** Vö. Értekezések a tört. tud. köréből. VII. köt. 7. szám.

† Vö. Korrespondenzblatt IV. 54.

†† Korrespondenzblatt IX. 121.

tulajdonkép Öregmalmot jelent, ha a régi magyar nyelv hangtörvényei azt megengednék.

Azonban a régi magyar nyelvben kölyű és küllő nem egyet jelentett és a tiszántúli nyelvjárásban ma sem jelent egyet.

Mindjárt a második hangzó a kölyűben eredetileg is *ö* volt s nem *ü*, mint a küllőben. Bizonyítja ezt az, hogy a XV. században a második hangot gyakran *e*-vel írják, nevezetesen: *kelew*, *kelyue* (Oklsz. 535) és *Kelüd* (Csánki: Magyarország tört. földrajza. II. 204) alakok fordulnak elő. Már pedig a magyarban az *ë* egyértékű az *ö*-vel s így természetesen a *kölyüt* ejthették is, irhatták is *kelyü*-nek. Ellenben a *küllő* második hangja az *ü*, nem egyértékű az *ë*-vel, hanem az *i*-vel. Innen van, hogy az ilyen *ü* hangot a régi magyarok sokszor írják *i*-vel, p. o. *Kykylleu* = *Küküllő*, de sohasem írják *ë*-vel.

Továbbá a harmadik hang a *kölyűben ly*, a *küllőben* pedig *ll*. Innen van, hogy a bodrogmegyei Kölyüd falunak *kölyü*-ből származó nevét 16 eset közül egyetlen egyszer sem írják két *l*-vel, hanem mindig csak egy *l*-vel, vagy *ly*-vel (Csánki i. m. 188). A NySz. hét adata közül csak egy mutat tévedésből *küllő* alakot; az Oklsz. 15 adatából csak kétszer írja a kölyüt két *l*-vel s ezek is megbízhatatlan német jegyzőtől származnak.

Ez nem véletlen műve, hanem annak a tudatnak eredménye, hogy a *kölyűben* a harmadik hang *ly* és nem *ll*. Lám, a dobokamegyei jegyző 1416-ban *Esküllő* nevét hét eset közül négyszer két *l*-vel írja (Teleki-Öklevéltár, I. 417—23. l.), tehát a *kölyüt* is tudták volna *küllü*-nek írni, ha úgy ejtették volna.

Tanú erre végre a tiszántúli nyelvjárás. Ez a *kölyü*-t gyakran *köjü*-nek ejti ki. Már pedig e nyelvjárásban csakis a *ly*-ből lesz *j* hang (vö. *lyuk* = *juk*, *lyán* = *ján*), de a *ll*-ből sohasem.

Tehát a *küllőnek* és az *Esküllőnek* a *kölyühöz* semmi köze.

KARÁCSONYI JÁNOS.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Szégyenkő. Anno 1746. 23ta Januarii. Másodszori paráznságban esett személyly ifjú Seni Jánosné Csatári Judit abszolvtattott, egyszeri *fel-állítására*, mivelhogy minden órán várandós volt a szülése.

Anno 1753. 1^a Apr. Kardos Mihály és Baratsi Mihály nőtelen paráznak a *köröl* el-botsáttattak.

Anno 1754. 7ma Julii. Márjási János csikós nőtelen személyly testi paráznságából. Ismét Riga György felesége Vörös Panna három személylyekkel lett már másodszori rútt parázna abszolvtattattak. Amaz egy, E pedig két hétig való *kövön állása után*.

Anno 1762. 10. Januarii. Ifjú Kalmár János nőtelen-korába Szolgálójokkal véghez vitt testi paráznságaért egy Heti *kövön-való*

állása után felszabadított. (A kiskunhalasi ref. egyház régi anyakönyveiből.)

A *szégyenkő* a templomban állt.

SZILÁDY ÁRON.

Maga halála, maga döge. Ezeket az orvosi kifejezéseket: „végelgyengülés“, „végelgyengülésben halt meg“, nem ismeri a nép. De minthogy a fogalom nála is megvan, azt természetesen ki is tudja fejezni. Még pedig sokféleképen. Pl. „Eljött az ideje“, „oda való volt“, „elérte (utolérte) az öregség“, „elvitte az öregség“, „eleget élt“, „elégett a gyertyája“, „megérett a halálnak (v. -ra)“, „mi volt a baja? semmi! az öregség“ stb. Van azonban ezeknél egy érdekesebb kifejezése a „végelgyengülés“-nek, midőn pl. erre a kérdésre: „Miben halt meg az édesapja?“ így felel a nép fia: „A *maga halálában*“, vagy: „Nem volt annak semmi baja.“ „Hát?“ „*Maga halálában halt meg.*“ Hasonló ehhez, de persze mást jelent ez: „A *maga dögibe' döglött meg*“ (halt meg, veszett, pusztult el)“, a mivel azt akarják mondani, hogy „maga okozta a halálát“ (rossz, kicsapongó életével). Így is: „az is *úgy döglök ám meg!*“ Alkalmat veszek itt megemlíteni, hogy egy 86 esztendőös paraszt ember így írta körül a nagy korát: „*Elkerülte az öregség az időmet*“, azt akarván ezzel mondani, hogy túl van már az emberi kor rendes határán, a szokottnál hosszabbra terjedt az élete.

Terem, toppan. „Valahol“ *teremni*, azaz egyszerre, váratlan megjelenni, ismeretes mindennapi kifejezés köz- és népnyelvben s irodalomban egyaránt. Pl.:

„Hát előbb, mint Miklós, ő is *Budán termett*“ (Arany).

„*Nálam teremnek* kendtek teljes számmal“ (Petőfi).

„Hazúdsz, vén gazember! — s Mária *benn terem*“ (Tómpa).

„Mind *harczon termenek*“ (Vörösmarty).

Ritkább ez: „valahova“ *terem* (azon jelentésben). Nincs is meg a szótárakban sehol. A nép mond ilyeneket: „*oda ki termett*“ = *kinn* termett, de az irodalomban jórendin csak Arany használja, még pedig sokszor és szeretettel. Pl.:

„Egy iramodással a *pitvarba terem*“ (Csal. Kör).

„Vagy honnan *teremtek* ily váratlan *ide?*“ (M. O. IV.).

„Képzetelem szárnyán *oda visszatermek*“ (T. Sz. IV.)

Más írónál, nem emlékszem, hogy olvastam volna. Hasonló Petőfinél:

„Ha érköznek, nagyot nyerit, *rá termők*“ (Hirös város . . .)

de mégsem egészen az, mert ezt jelenti = rá pattanak, t. i. a. lóra.

A *terem*-nek synonymja ily értelemben: *toppan*, bár köre kisebb, használata korlátoltabb. Vele megfordítva áll a dolog, mert „valahova“ *toppan* szokottabb, mint „valahol“ *toppan* s emezt nem találni újabb szótárakban (l. a NySz.-t). Pl.:

„Egyszer a szarkához

Gilicze *betoppen*“ (Gyulai: A szarka és g.)

„Lemenőfélben volt már az égen a nap,

Hogy vitézeink a *faluba toppannak*“ (Tómpa: A huszárkaland).

A másik szerkezetet („valahol“ toppan) szintén használja a nép, pl. „Azt tudtuk, elveszett; hát a minap csak *köztünk toppant* ám!“ De az újabb irodalomban ritkaság. Vö. Tompánál:

„Avval neki mordul
S népevel legottan
Tótok földén toppan“ (Rétel patakja).

A mult század elejéről: „A hol akarják, mindjárt *ott toppannak*, hipp-hopp hírével járnak“ (Fábián József, 1803). „Azonban alig állapodik meg Kaszon Erdélyben Tótváradján, mikor *nála toppan* az Izabella követe, a ki ötet arra kéri, hogy csak forduljon vissza Budára“ (Polg. Leg. III. 281. l.).

Megjegyzem még itt, hogy Gvadányinál (Fal. Nót.) „dobban“ fordul elő „toppan“ helyett: „Három vasas német a *szobába dobban*“ s hogy a régi Tsz.-ban mint balatonmelléki szó van közölve ez: „*robbanni* (meg v. *ott*), hirtelen s egyszerre ott teremni“. Vö. Aranyánál:
„Utána *berobban* a hivatlan vendég“ (T. Sz. IV. É.).

LEHR ALBERT.

Eb fújja, kutya járja. A MNy. 2 : 66. lapján Réthei Prikkel Mariánnak „A magyar táncnyelv“ című közleményében, a szólás-módok és kifejezések között ezt olvassuk:

„*Eb fújja, kutya járja* (Kov.). Vö. *Eb fújja* a nótát, *kutya járja* a tánczot (Dug.): két jelentése van: 1. nekem nem parancsolsz; 2. mikor valaki énekelve tánczol“.

Az első magyarázatban — szerintem — erőltetés van s ezért nehezen is érthető. A dolog érdekében kívánatos volna tudni, hogy használják-e ezt a szólást ilyen értelemben és hol?

Én a Székelyföldön és a Szilágyságban ennek a szólásmódnak alkalmazását olyan esetekben hallottam, mikor egy gonoszlelkű ember egy másik gonoszlelkűt elkeseredetten üldözött s kérérlhetlenül sanyargatott: „*Eb fújja (a sanyargató), kutya járja (a nyomorgató)*“. E mondásban mindkét félre vonatkozóan, bizonyos kárörvendő, vagy legalább is elítélő nyilatkozat van.

Igy ennek a szólásmódnak, ha talán az első értelmezése is megáll, legalább is három jelentése van. A második jelentés meg lehetősen összevág azzal, a melyet a Székelyföldről és Szilágyságból felhoztam; ettől csak abban különbözik, hogy alkalmazása mindig tréfás, s humoros élével derültséget kelt.

PUNGUR GYULA.

Papucs-szájú. Takáts Sándor *Adatok nyelvünk történetéhez* cím alatt (MNy. II. 132.) főlemlíti a *cipellős-szájú* szót is, mely közlése szerint a XVI. és XVII. században a nagyszájúaknak járt ki. E régiségnek közel-azonosát nemcsak egykorú feljegyzés, de a mai népnyelv is őrzi. Szatmárt mint gúnyszó használatos; kálvinisták mondogatják a katolikus papokra: *papucs-szájú*. Ezeknek ugyanis, bajuszuk le lévén borotválva, szájuk egész nagyságában, az árnyékoló bajusz okozta kisebbités nélkül látszik, a mi szokatlan nekünk a férfiember képén; az olyanon pedig, kinek valóban nagy a szája, húsos az ajka, csúf is. Őrzi e szót a gyermekvers:

Haragszom rád,
Papucs a szád.

VÁRDAI BÉLA.

ADATOK NYELVÜNK ÚJABB FEJLŐDÉSÉHEZ.

Kalmár Györgynek, a XVIII. századbeli sok nyelvet értő, termékeny írónak nyelvújító törekvéseiről még a NyUSz. megjelenése előtt írt Tolnai Vilmos egy cikket (Nyr. 29 : 165). Cikkére többször hivatkozás is történik a NyUSz.-ban. Én nemrég újra átnéztem Kalmár Prodromusát, a honnan Tolnai az új szavakat kiválogatta; még pedig, a mit ő még nem tehetett, a NyUSz. felhasználásával, s több érdekes adatra is bukkantam, melyek tetemesen megnövelik Kalmár szerepét nyelvünk történetében. Csak az életben maradt szavait szedtem ki én is, s csak azokat, melyek Tolnainál és ennek következtében a NyUSz.-ban sincsenek :

agyon : agyonrüg 256., „nemis üttet 's ver agyon“ 261 ;

arcz : „semmi-némű mesterségnek nincs anyi divatja, mint a' rut eleven képfestésnek, pokol arcznak.“ 274. (Csak itt ; egyebütt *arca*.) Nem Sándor István elvonása tehát, mint a NyUSz. vélte.

csaleMBER : „Ményi szint mutat éltében e' világi csal-ember“ 263 ; talán az első példa az így kezdődő összetételekre ;

elhibáz : „Úgy-de csudább mia ! hogy téged pontban el-hibáz-tak“ . 253 ; vö. NyUSz. : *hibáz* ;

faragatlan : „nem tudja, hogy ő nyomorúlt barom és faragatlan“ 260 ; ebben a jelentésben csak jóval későbből ismeri a NySz. ;

fásul : „Jaj ! ha talám inkább fásulsz, s kövesülsz azok által“ 261 ; *fásít* : „Oh té kevély ! ha azok inkább fásítanak ! Oh te !“ u. o. Jelentésük tehát : „gefühllos, stumpf werden és — machen. Vö. NyUSz. ;

fészkesedik : „fészkesedik már-is olyan buja gondolat ában“ 360 ;

gyarapul : „fog gyarapodni sokat, gyarapúlva napokként“ 341. A NySz. ismeri — de csak az Érdy-codexből — a *gyarapultat* igét ;

gyilkol : „De ő nekik nem tisztek, hodj gyilkoljanak embert.“ 401. Ez adat kétségtelenné teszi, hogy nem a *gyilkol* van a *gyilok*-ból képezve (NyUSz.), hanem a *gyilok* van elvonva a *gyilkol*-ból (vagy a mi még hihetőbb, a *gyilkosból*) ;

hason : „S úgy-de a jó-akarátjának mihez van hasonja?“ 284, vö. NyUSz.

hüs : „Ha van egészségek- s, eszékét függesztik a-Hüstre“ 314, vö. Nyr. 33 : 273. ;

iker : „Nincs okom, hodj költsem magamat két fővel ikernek“ 272. vö. NyUSz. ;

jelezní : „s nézegetém . . . emberek erkölcsét a'-miből lehet el-ki-jelezní“ 416. vö. NyUSz. ;

kizsarol: „edjüket a' három közül tőlem ki-zsarolják“ 413. Kalmár vitte be tehát az irodalmi nyelvbe, nem Baróti-Szabó;

körmöl: „Sokszor imé valamit körmel a'-beszéde magának“ 277. Jelentése: kicsal, megkaparit. Ebben a jelentésben nincs a NySz.-ban;

köz-: közút 230: közhaszon 369 és közmese 417;

küljel: „Mert, ha csalárd léssen s igazat nem mutat a küljel“ 354. Kalmár kezdi meg tehát a *külföld* mintájára a *kül* összetételeit;

nyomatek: „Így lésszen kedvesség . . . ajakidban — ha tekinti az ember, mind erejét a Magyar szóllásmódnak, mind pedig annak, a mit a jelent, fontos nyomatekját“ 372. Már közel jár az „accent“ jelentéséhez, vö. NyUSz.;

örül: „Nem vészi-eszbe, hodj örülés az ilyen örülés“ 331, vö. *örjöng* a NyUSz.-ban;

röffen: „ám másért- 's mindjárt röffenni szokott az“ 278;

soroz: „a'- sort néki különböztetni, sorozni“ 336; „hodj -à- mi Nyelvünknek minden szavait le-sorozzam“ 206. Tehát nem Barótinál először (NyUSz.);

szémél: „Nosza szümélj, aki szült, annak szájára, szemére“ 366. l. NyUSz.;

szível: fert aequo animo 123; az igeképzés tárgyalásában emliti ezt az igét, vö. NyUSz. SIMAI ÖDÖN.

*

Adoma. Kölcsey 1838-ban (Kárpáti Kincstár XII.) *anekdót*nak nevezte.

Aggály, Kovacsóczy Mihály 1828 (Varázs rózsa, 11. l.): „ha bösz, remény, vágy, *aggály* . . . változó lánggal fogják körül“.

Ajánlkozni. Széchenyinél 1835-ben (Illum. 33.): „külséje leg-kevésbbé *ajánlkozó*“.

Áj尔多zni, Bugát 1833 (Orv. Szókönyv): „ájuldozás, animi deliquescencia“. — Kunossnál 1834 (Szf.): „*ájuldozni*, ohnmächtigt werden“.

Alakulni. Még 1844-ben is a Végegylet *alkotó* közgyűléséről van szó, a mai „alakuló“ helyett (Magy. Szózatok 1847.).

Alkalatos, Széchenyi 1828 (Lovakrul, 226.): „egy szép *alkalatos* s tágas vendégfogadó“. Érdekes fölcserélése az *-at* és *-alom* képzőknek.

Állandósulni még egy szótárunkban sincs meg.

Álláspont. Márton Szótáraiban (1803 és 1823) *állópont*; Széchenyinél 1828-ban (Lovakrul 161) *állóhely*, 1830-ban (Hitel, Munk. I. 361) *álláshely* s végre 1831-ben (Vil. 172) *álláspont*.

Általános. Márton Szótáraiban (1803) „allgemein“: *mindenes, mindenesen*; ellenben „apodiktisch“: *általános, általánosan* és még 1811-ben is *általános*: „unbedingt, apodiktisch“.

Alzat. Széchenyi 1835 (Hunn. 243): „kellemeK vadászata volt jobbadán foglalatoságink fő alzata“. Szótárban SimB. (1902.)

Sz. K.

A magyar nyelvtudományi irodalom 1905-ben.

a) Folyóiratok.

- Egyetemes Philologiai Közlöny.* Szerkeszti Császár Elemér és Láng Nándor. XXIX. évfolyam. Budapest, 1905.
- Magyar Nyelv.* Közérdekű havi folyóirat a művelt közönség számára. A Magyar Nyelvtudományi Társaság megbízásából szerkeszti Szily Kálmán, Zolnai Gyula és Gombocz Zoltán. I. évfolyam. Budapest, 1905. — 1—3. füzetét ismerteti g—gy. Budap. Szemle 122. köt. 306—310. l.
- Magyar Nyelvőr.* Szerkeszti Simonyi Zsigmond. XXXIV. évfolyam. Budapest. 1905.
- Nyelvtudományi Közlemények.* A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Szinnyei József. XXXV. évfolyam. Budapest, 1905.

b) Önálló munkák.*

- Balassa József,* A nép nyelvének tanulmányozása. Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság néprajzi gyűjtői számára. Budapest, M. Nyelvt. Társ. 1905. (8-r. 13, 2 l.) 40 f.
- Beke Odón dr.,* A pápavidéki nyelvjárás. Veszprém vármegye s a pápai Jókai-kör támogatásával. (Nyelvészeti Füzetek 17. sz.) Budapest, Athenaeum. (8-r. 72 l.) 2 K. — Ism. röviden Magy. Szemle 35. sz.
- A vogul határozók. (Nyelvészeti Füzetek 25. sz.) Budapest, 1905. Athenaeum. (8-r. 63 l.) 2 K.
- Bojnái dr. Ivan,* Slovnica madžarskoga jazika. Treći upravljeno izdanje. U Zagrebu 1905. (8-r. 274 l.) Ism. Hajnal Márton. Nyelvőr 423—427. l.
- Borbély Sándor.* Azonos és rokonalakú szók gyűjteménye. Vác, Kohn M. ny. (8-r.) 50 f. — Ism. Nyelvőr 96. l.
- Breznay Imre,* Néhány szó a helyesírásról és tanításáról. Eger. (28 l.) — Különnyomat az egri r. k. tanítóképző 1904/5. értésítőjéből.
- Erdélyi Lajos,* Nyelvjárásaink ügye és teendőink. Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest, 1905. M. Nyelvt. Társaság (8-r. 27 l.) 40 f.
- Horger Antal,* A csángó nép és csángó név eredete. A brassói áll. főreálisk. 1904/5. értésítője (3—39 l.)
- Horváth E. János,* Példabeszédek és közmondások. Budapest, 1905. Szt-István-Társ. (8-r. 50 l.) 24 f.
- Kertész Manó,* Analógia a mondat szerkesztésben nyelvtörténeti és lélektani szempontból. Különnyomat a Magyar Nyelvőről. (Nyelvészeti Füzetek, 21. sz.) Budapest, 1905. Athenaeum. (8-r. 56 l.) 2 K.
- Kimnach Odón,* Magyar-Sumir kis kézi szótár. Karczag, 1905. (Budapest, Lampel R.) (8-r. 124 l.) 1 K.
- A magyar névmások használatának fejlődése a legrégebb nyelvemlékek kora óta. Karczag, 1905. (Budapest, Lampel R.) 8-r., VI, 107 l.) 2 K.
- Kovács Géza dr.,* Sipos József nyelvészeti munkássága. Budap. VII. ker. (külső) főgimn. 1904/5. értés. 20—42. l.
- Melich János,* Szláv jövevényszavaink. I. kötet. 2. rész. A magyar nyelv keresztény terminológiája. Budapest, 1905. Pfeifer F. (8-r. 182—448 l.) (Különnyomat a Nyelvt. Közleményekből.)

* Az iskolai könyvek kivételével.

- Melich János*, A brassói latin-magyar szótár-töredék. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIX. köt. 4. sz.) Budapest, 1905. Akadémia (8-r. 35 l.) 60 f.
- Nagy János (Berze)*, A hevesmegyei nyelvjárás. Budapest, 1905. Athenaeum. (8-r. 58 l.) 1 K. 50 f. — Ism. Nagy József. Nyelvőr 163. l. — Dombi Márk. Philol. Közl. 510—512 l. — Berze Nagy János Nyelvőr, 47. l. (Megjegyzéseket tesz az Egri Híradó bírálatára.)
- Pápay József*, Osztják népköltési gyűjtemény. Az osztják nép hitvilágára vonatkozó hősi énekek, istenidéző igék és medveénekek. Bevezetésül Reguly emlékezete, hagyatékának földolgozói és az osztják népköltés ismertetése. Reguly Antal hagyatéka és a saját gyűjtése alapján közlésezi — (Zichy Jenő gróf harmadik utazása. V. kötet.) Budapest, Hornyánszky V. 1905. (4-r. LXXXII., 282 l.)
- Reguly Antal emlékezete. Nyelvészeti hagyatékának földolgozása alkalomból. Budapest, 1905. M. Nyelvt. Társaság (8-r. 28 l.) 40 f.
- Nyelvészeti tanulmányutam az északi osztjakok földjén. (8-r.) Különnyomat a Budapesti Szemle 123. kötetéből.
- Puhala Sándor*, A rokonértelmű szókról általában. (Wagner, rákospalotai főgymn. 1904/5. értes. 3—23. l.)
- Radó Antal*, Idegen szavak szótára. II. javított kiadás. Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. 180 l.) 4 K.
- Réger Béla*, A határozott névmutató. (Nyelvészeti Füzetek 24. sz.) Budapest, 1905. Athenaeum. (8-r. 41 l.) 1 K 50 f.
- Sarneczky Gellért*, A régi és mai magyar nyelv szórágazása. (Nagyváradai prémontr. főgymn. 1904/5. értes. 3—22. l.)
- Simonji Zsigmond*, A magyar nyelv. A m. t Akadémia könyvkiadóbizottsága megbízásából írta —. Második átdolgozott kiadás. Budapest, 1905. Athenaeum. (8-r. VI., 485 l.) 10 K. — Ism. Szinnyei József. Nyelvt. Közlem. 427—451. l. — Balassa József. Új Idők 4. sz. — Dombi Márk. Philol. Közl. 711—713 l.
- Magyar Nyelvészet. A középiskolák legfelső osztályának és tanítóképző-intézeteknek. Budapest, 1905. Athenaeum. (8-r. 128 l.) 1 K.
- Szeglet István*, A főnévi igenév. (Érsekújvári kath. főgymn. 1904/5. értes. 3—16. l.)
- A főnévi igenév Arany Jánosnál. (Nyelvészeti Füzetek. 23. sz.) Budapest, Athenaeum. (8-r. 132. l.) 1 K.
- Szily Kálmán*, A mágnás-czím a magyarban. Történeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1905. M. Nyelvt. Társaság. (8-r. 18 l.) 40 f.
- Szinnyei József*, Magyar nyelvhasználat. (I. Bevezetés a finn-ugor összehasonlító nyelvészetbe. II. Vázlatos összehasonlító magyar nyelvtan. III. Összehasonlító szójegyzék.) Harmadik javított és bővített kiadás. (Finn-ugor kézikönyvek. III.) Budapest, 1905. Hornyánszky V. (8-r. XVI., 184 l.) 3 K.
- Szinnyei József*, Finn-magyar szójegyzék. (Finn-ugor kézikönyvek. IV.) Budapest, 1905. Hornyánszky V. (8-r., VI., 129 l.) 3 K.
- Szücs István és Gencsy István*, Nyelvjárás tanulmányok III. A nyitravidéki palócz és a gyergyói székely nyelvjárás. (Nyelvészeti Füzetek 20. sz.) Budapest, 1905. Athenaeum. (8-r. 62 l.) 1 K 50 f.
- Theurewk Emil (Ponori)* Gyermeeknyelv és gyermeklélek. Budapest, 1905. M. Nyelvt. Társaság. (8-r. 23 l.)
- Valló Albert, Ágner Lajos, Szenttamási János és Stan Vazul*, Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt. I. Tót jövevényszók. Magyar elemek a móczok nyelvében. (Nyelvészeti Füzetek 19. sz.) Budapest, 1905. Athenaeum (8-r. 50 l.) 1 K 50 f.
- Velics Antal*, Nyelvegység és hangutánzás. Budapest. 1905. (8-r.) Ism. us „A magyar Trombetti“ czímmel. Figyelő 465—469. l.
- Vértés József*, A gyermeknyelv hangtana. Javított lenyomat a Magyar Tanítóképzőből. (Nyelvészeti Füzetek 22. sz.) Budapest, 1905. Athenaeum. (8-r. 32 l.) 1 K.

Viszota Gyula dr., Révai, Verseggy és a tisztí szótárak. (Révai Miklós és a pestvármegyei, Verseggy Ferencz, Kisfaludy Sándor és a zalavármegyei tisztí szótár. Budapest, 1905. (8-r. 190—234 l.) (Különnyomat a Nyelvt. Közleményekből.)

Zolnai Gyula, Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. A legrégebb magyar nyelvmélekek rövid ismertetése. Budapest, 1905. M. Nyelvt. Társaság. (8-r. 23 l.) 40 f.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.*

III.

Melich János: „Szikszai Fabriczius szójegyzéke“ (1905 decz. 4-én). A felolvasó ismerteti Szikszai Fabriczius Szójegyzékének különféle kiadásait, valamint azt a hatást, a melyet ez a Nomenclatura száz esztendőn keresztül irodalmi nyelvünk kialakulására s szótár-irodalmunkra gyakorolt. Szikszai Nomenclaturája a maga korában a humanismus elvei alapján készült legjobb magyar iskolai könyv volt s ezért tartotta magát száz évig a magyar iskolákban. (Megjelenik egész terjedelmében az I. osztály Értekezései között.)

Zolnai Gyula: „A nyelvmélekek közlése módjáról“ (1906 febr. 5-én). A fölolvásó a szorosabb értelemben vett *nyelvmélekek* kiadására vonatkozólag helytelennek tartja, hogy az Akadémiától 14 kötetben közzétett *Nyelvmélektár* a nyelvmélekek (codexek) különféle s éppen ennél fogva jellemző helyesírási sajátosságainak egy részét takarékoságból, kényelmességből, alkalmatlanságok elkerülése céljából eltüntette s valamennyi nyelvméleknél egyöntetű eljárással helyettesítette. A 14 kötetben ilyen módon mintegy 50-féle jellemző régi helyesírást tüntet el az egységes közlésmód. A fölolvásó tehát arra kéri a Nyelvtudományi Bizottságot, hogy a Nyelvmélektárnak éppen most meginduló új és korszerű kiadásában az előbbi eljárást, a kéziratoknak egyöntetű betűalakokkal való nyomtatását, mint czélszerűtlen és helytelent, mellőzzék s codexeinket minden tekintetben mintaszerű, palaeographiailag is teljesen pontos és hű alakban tegyék közzé.

A régi írott maradványoknak nem nyelvészeti, hanem irodalom- vagy műveltségtörténeti célból való közlésére nézve a fölolvásó erősen hibáztatja azt a csaknem általánosnak mondható eljárást, mely szerint történetíróink s irodalomtörténetbúváraink a régi iratokat mai helyesírással teszik közzé. Ez a közlésmód nem-nyelvészek kezében sok veszedelemmel jár. A fölolvásó nagy számmal idéz az ilyen közlésekből helyeket, a melyekben az újszerű helyesírás örve alatt a régi nyelvnek fontos hangtani és alaktörténeti sajátosságai egyszerűen el vannak tüntetve s mai alakokkal vannak helyettesítve. Íme néhány példa. A régi irat eredeti *mű* ejtése a közlésben

* L. MNy. 1 : 329.

„mi“ (nos); a régi *écczaka*: „éjszaka“; *mélyföld*: „mértföld“; *édni-hány*: „egynéhány“; *színvonyó*: „szénvonó“; *tolyó taliga*: „toló taliga“; *asztaljártó*: „asztalgyártó“; *szögfejedző*: „szegfejező“; *vadnak*: „vannak“ stb. stb. A régi *rérem* (a. m. sógorom) ezzé van átírva: *vérem*, a mi pedig csak rokont jelent általában. A fölolvasó olyan példákat is említ, a melyekben a régi, XVI—XVIII. századi szövegek közlésébe az újszerű helyesírás révén XIX. századi nyelv-újítási szók csempésződnek be, minők: *szállásoló* (az eredetiben *szállássok*), *készlet*, *helyettesít*, a melyekről a nyelvész kétségtelenül bebizonyíthatja, hogy a nyelvújítás kora előtt a magyar nyelvben meg nem lehettek.

E tapasztalatok alapján tehát — mondja a fölolvasó — kétségtelenül megokolt és jogos a nyelvtudósnak az az óhajta, hogy nyelvünk minden maradványát, ha történelmi, illetőleg irodalom- vagy műveltségtörténeti czélból teszszük is közzé, vagy teljesen betűhöz híven, minden palaeographiai sajáttságának pontos megőrzésével közöljük, vagy, a mikor a régi írásmód föltüntetése szükségtelen, nyelvtudós közbejöttével végezzük mai helyesírásra való áttételét. A történettudósainktól ma alkalmazott közlésmód, a fölolvasó szerint, a régi nyelvállapotot nemcsak fontos hang- és alaktörténeti részleteiben másítja meg, hanem lényegtelennek gondolt újszerűsítései által számtalanszor a szokat és kifejezéseket is teljesen kiforgatja mivoltukból. (Egész terjedelmében Nyr. 35 : 62.)

Gombocz Zoltán: „Csuvas-mongol hangtani analogiák“ (1906. márcz. 5-én). A felolvasó a „hullámméleletet“ alkalmazza a török nyelvjárásokra s a részleges hangtani egyezések megállapításával igyekszik kölcsönös viszonyukat meghatározni. Kutatásainak eredménye a következő pontokba foglalható: *a*) a bolgár-csoport az őstörök korban a mongolsággal állott területi kapcsolatban; *b*) a mai csuvas nyelv nem egyenes folytatása annak a bolgár nyelvjárásnak, a melyből a magyarság honfoglalás előtti török jövevényszavai valók; *c*) régi jövevényszavainkban nem szükséges két réteget, bolgár és mongol réteget különböztetnünk meg; olyan jövevényszavaink, a melyek külön mongol hangsajátságot tükröztetnének, nincsenek. (Megjelenik egész terjedelmében a NyK.-ben.)

TÁJSZÓK GYŰJTEMÉNYE.

I.

Hajdú megye.

Aggódik: előregszik, teljesen aggá lesz.

Arcc-illatja: arczulatja, orczájának a színe, formája.

Azt okádja: azt adja oká:l, azt okolja.

Asszonyos a tehén: az asszonyokat és csak az asszonyokat nem tűri maga mellett.

Beesetti: lopás miatt elfogták, bajba került.

Boldogtalan eszii: bolondos, habóka, filesákó.

Bor reumája: „bor arómája“ helyett.

Badáros egy asszony: helyreasszony, a ki éli világ it.

Bondor : tüzelésre használt giz-gaz.

Beleznát csinált : beleznás a vászon, ha szövéskor az elszakadt szálát nem a megfelelő szálhoz toldják s a vászonban lyuk támad. Átvitt értelemben, ha valaki bonyodalmat támaszt.

Bün Gergely : Grünberger, a ki mindenben hamis tanú.

Berhelni : elcsenni, ellopni kisebb értékű tárgyat.

Be tetszett alkonyodni : bealkonyodott.

Bírót busít : egy öreg hajdúasszony így kezdi a szóbeli panaszát: „Azzal busítom meg nemzetes bíró uramat!”

Czompó : a bába segédje, a füröszttö.

Csatit : veszekedik, lármázik.

Csihad, elcsihad : csendesül, elcsendesül.

Csilye : kis boglya.

Elszakadni : elszármazni valahonnan, más helyre kerülni.

El van ütve : le van ütve verekedés közben.

Eltökítették : csalárdul eltulajdonították.

Fenyér : vizenyős, fűben gazdag, jó legelő.

Főlöstököl : reggeliz.

Fejét vette a lányomnak : jó hírnevét meggyalázta.

Felvirágosít : felvilágosít.

Fagyár : faraktár.

Gomorodik : a sár megfagy és röggé válik.

Igen : „igen sár volt” : nagy sár volt.

Katonaszékér : katonák k . . . aja.

Kótyázott a bottal : hadonázott, jobbra-balra csapkodott, hogy őt meg ne üthessék.

Kormyó : puszta hely.

Legeltet : azzal legeltetett : azzal biztatott, hitegetett.

Tördel : csendőrök tördeltek : kinozták, vallatták.

Szilaj : gyertek utánam szilajon : hamar, gyorsan jöjjetek.

SOMLYÓDY ISTVÁN.

Szólásmódok Nógrádból.

„Ügy élnek, mind a hazafiak” : bőven esznek (munkások), mintha otthon lennének. (Szécsény.)

„Enyém apám 7 foggal született, én meg hetegyik gyereke vagyok” : teszek, a mit akarok! (Füle).

„Ügy csikarta a hasamot, mintha kamóra szedték vóna a hurkám, oszt kutágast átam neki”. (Mohora.)

„Jobban adta az Isten” : jobban lett a beteg. (Karancs-vidék.)

„Szoros helyen van!” mond a zsugori ember a kölesönpénzt kérőnek. (Balassa-Gyarmat vidéke.)

„Ügy egyél, mind a katona : egyet harap, kettőt nyel”. (Mohora.)

„Biz ezt csak a fődrül szedtük fel” : mond a csitári ember, ha vásáron a káposztáját ócsálják. (B.-Gyarmat vidéke.)

Répdék a pacsirta (B.-Gyarmat vidéke.)

„Barazdolt mán ez a Dunán is!” mondják a gebe lóra (hajót is húzott). (B.-Gyarmat vid.)

„Olyan szegény vagyok, hogy a madár is megsirat”. (Karancs vidéke.)

„Ki tehet róla, hogy a barát katolikus” ! (Karancs vidéke.)

„Kénlódik, mint a fába szorult fereg”. (Karancs vidéke.)

„Ellennék tengelyvég is, ha olyannal kennének” ! (jó szalonnára). (Karancs vid.)

„Szarbúl köt majjoranna legbüdösebb”. (Árendből származott gögörsre mondják.) (Karancs vid.)

„Szépre vénül, mint a sas”. (Karancs vidéke.)

„Meggyütt mind a fűzfa”. (Karancs vidéke.)

„Keveset szopott, azért korhely”. (Karancs vidéke.)

„Szádbó kelebedbe” : mondják, ha valaki valakinek rosszat kíván. (Karancs vidéke.)

„A rossz kocsis üresen veri lova fejéhez az abrakos ruhát”. (Karancs vidéke.)

„*Ki avatta magát belőlle a bíró, mert látta, hogy nem jó az ügye.*“ (Karancs vidéke.)

„*Bekötöttem a kendőm szarvába*“ = csücskébe. (Karancs vidéke.)

„*Neki löcsölte magát.*“ Veszekvő asszony csipőre rakja az ökleit. (Karancs vidéke.)

„*Bolond vagy, csak hogy nem keringesz!*“ (Karancs vidéke.)

„*Neki borozdaltak*“ : hozzáláttak a boriváshoz. (Karancs vidéke.)

„*Kutyának se mutatok utat!*“ ha vagyonhoz jutnék. (Mohora.)

BALOGHY DEZSŐ.

ROVÁS.

A történeti hűség. A régi kormányt felmentő s az újat kinevező királyi kéziratokkal több hirlap nagyon furcsán bánt el. Az ily nagyjelentőségű történelmi documentumokon nem illik egy betűt sem változtatni, úgy kell őket közölni, a mint irattak s kiadattak. Ezt kívánja a történelmi hűség. A legfelsőbb kéziratokon a király így szólította meg minisztereit: Kedves dr. Wekerle, Kedves dr. Darányi, Kedves gróf Andrássy, Kedves gróf Apponyi stb. s mégis három vagy négy hirlap, mintha összebeszélte volna, így mondatja a királyljal: Kedves Wekerle dr., Kedves Darányi dr., Kedves Andrássy gróf, Kedves Apponyi gróf stb. Így önkénykedni nemcsak hogy nem illik, de nem is szabad.

Hűsnagyvágó. „A kereskedelmi minisztériumban tudvalevőleg egy *hűsnagyvágó* berendezése érdekében tárgyaltak Swift amerikai czezzel. A tárgyalásokra a fővárost nem hívták meg, noha a főváros hasonló célból a kereskedelmi részvénytársasággal tárgyal.“

A hirlapi cikk, honnan e sorokat kiírtam, elmondja továbbá, mintegy magyarozatképen, hogy „amerikai és francia érdekelték *nagyszabású hűsvágó* és kiviteli vállalatot akarnak Budapesten életbeléptetni.“ Ebből kitétnik, hogy a *hűsnagyvágó* nem egyéb, mint *nagyszabású hűsvágó vállalat*, (vagyis *nagy vágóhíd*) és kitétnik az is, hogy a közönséges *hűsvágó*-ból, az amerikai és francia terv szerint, akkor lesz *nagy hűsvágó*, ha a *nagy* jelző a szó belsejébe illesztődik. Eddig a magyar ember így mondta: a *nagy vendégfogadó*, a *nagy köfejtő*, a *nagy birkaúszató*, a *nagy kenderáztató* stb., mikor pedig a *hűsnagyvágó* elkészül, majd így fognak beszélni: a *vendégnagyfogadó*, a *könagyfejtő*, a *birkanagyúszató*, a *kendernagyáztató*, a *földnagybirtokos* stb. Sz. K.

Eltekint. A Kenedi Gézától megrótt idegenszerűségek egyik leggyakoribbja: az *eltekintve valamitől*. Az értekező iratokban lépten-nyomon előnkbe bukkanik. Gyulai Pál mondotta, hogy az ő tanári és szerkesztői munkakörében ez egyike volt a legsűrűbben irtogatott s mégis untalan felbukkanó, szinte kiírthatlan makaesszágú németességnek. Szemináriumban, tanárjelöltek dolgozataiban, magam hallatára is, sokat javítottam. És pedig, hogy a sokak előtt oly igen kedves *tekinteni* ige mégis megmaradjon, mindig így: *nem tekintve azt, hogy*; vagy legrövidebben: *nem tekintve, hogy*. VÁRDAI BÉLA.

HIBASKIFEJEZÉSEK.* — „Én, a ki első voltam megdöbbenve látni, hogy . . . (Pesti Napló 274 : 6. br. Bánffy Dezső beszéde).“

„Az Érmelléknek ez a része már teljesen felújítva lett“ (Magyarország 244 : 18.). (E h. : felújították.)

„Lábficzomodást, csonttörést szenvedett“ (Pesti Napló IX/1 : 1.). E h. : kificzomodott a lába, eltört a csontja stb.

„A beszédhibások érdekében tanítókat képeztet ki a kormány“ (Magyarország 245 : 12.). E h. : a hibásan beszélők számára stb.

„El volt jegyezkedve“. E h. : Jegyet váltott. Különösen a hirlapok fordított regényeiben olvasható.

* Ha az év nincs megemlítve, az idézet az illető folyóirat múlt évi számából van véve.

„Terve vízbe esett.“ Germanismus a napi lapokban. E h.: füstbe ment, meghíusult.

„Keresztkérdéznek tőle mindenfélét“ (Pesti Napló 1906, 6:5.) Magyar fülnek lehetetlen szó.

„Csakis a zárlat felé nyereményrealizálásokra az összes értékek mérsékelten csökkentek“ (Magyarország 309:20) Helytelen szórend.

„Boldog lennék felőled hallani“. Rossz szófűzés (Magyarország 1906, 26:24.).

„Bár meg vagyunk szokva, hogy“ . . . (Magyarország 203:3.)

„A katonák sokszor ok nélkül is bántalmazták a közönséget és megtorolva sohasem lettek“. E h.: megbüntetve sohasem lettek. Hibásan alkalmazott kifejezés. Megtorolni csak tettet, cselekedetet lehet, de nem személyt. (Pesti Napló 276:8.)

„Ismertetvén a Fejérváry-kormány kinevezésével elkövetett helyzetet“ (Esti Ujság 242. 1.). Bizonyára tévedés e helyett, hogy „beállott helyzetet“.

„A kik eddig mellőzve és kigúnyolva voltak“ (Magyarorsz. 264:1.) Magyartalan s hozzá még hibás szórend. E h.: A kiket eddig mellőztek és kigúnyoltak.

„Tudatja az alispánt, hogy . . .“ (Pesti Napló 297:4.) Újabban nagyon lábrakapott a *tudatni* szó helytelen alkalmazása. Pl. ez is általános: „*tudatlak*“. E. h.: tudatom veled.

„Nem szándékoltatik“. Ismeretes és rossz hivatalos stílus.

GÖNCZY BÉLA.

„Der Nation ersparen“. Gr. Tisza István a szabadelvű párt utolsó gyűlésén mondott beszédében ezzel a kifejezéssel élt: „mennyi szenvedést lehetett volna a *nemzetnek megkimélni*“. Ez germanismus és csak így helyes a szólás: „mennyi szenvedéstől lehetett volna a nemzetet megkimélni.“

GÄRTNER HENRIK.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

IV. Közgyűlés.

(1906 január 16.)

Jelen voltak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Zolnai Gyula titkár. Alexics György, Bán Aladár, Batta Béla, Bleyer Jakab, Cholnoky László, Cholnoky Lászlóné, Császár Elemér, Dézsi Lajos, Erdélyi Lajos, Goldziher Ignác, Grünwald Margit, Gyomlay Gyula, Gyulai Agost, Hegedűs István, Hellebrant Árpád, Herman Ottó, Horváth Endre, Horváth János, Jambrikovics László, Katona Lajos, Kolumbán Samu, Lehr Albert, Mátrai János, Melich János, Náday Pál, Nagy Gyula, Négyesy László, Némethy Géza, Pápay József, Rubinyi Mózes, Ruhmann Jenő, Rust József, Sági István, Siegescu József, Simai Ödön, Széll Farkas, Szemkő Aladár, Szeremley Császár Lóránd, Szívós Béla, Szöcs Ferencz, Szöts Albert, Téglás Gábor, Tiringner Béla, Tolnai Vilmos, Vargha Ilona, Vikár Béla tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán.

1. Melich János felolvassa „Adatok hazánk honfoglalás kori s XI—XII. századi helyneveinek értelmezéséhez“ című értekezését.

2. Ezután az elnök rövid beszéddel megnyitja a tulajdonképeni közgyűlést (l. MNy. II. 1—2.)

3. Zolnai Gyula felolvassa titkári jelentését (l. a. mellékleten). — Tudomásul szolgál.

4. Erdélyi Lajos felolvassa a pénztárvizsgáló bizottság jelentését (l. MNy. II. 142). A közgyűlés a jelentést elfogadja s Tiringner Béla pénztárosnak az 1905. évre a fölmentést megadja.

5. Az elnök előtérjeszti a választmánytól elfogadott 1906. évi költségvetést (l. MNy. II. 141). A közgyűlés változtatás nélkül elfogadja.

6. Következik a választmány egy harmadának választása. A szavazatszedő bizottság tagjai voltak: Sági István, Teleky István és Ruhmann Jenő. A szavazás eredménye a következő volt. Beadott 38 szavazat. Választmányi tagokká lettek: Ásbóth Oszkár (37 szavazat), Csapodi István (38), Balogh Péter (33), Erdélyi Lajos (38), Gyomlay Gyula (37), Nagy Gyula (37), Négyesy László (38), Csengeri János (38), Erdélyi Pál (38), Szilády Aron (38).

A megválasztottakon kívül szavazatot kaptak még Pápay József (4), Császár Elemér (1), Goldziher Ignác (1), Tagányi Károly (1), Váczy János (1).

7. Goldziher Ignác indítványára a közgyűlés egyhangúlag elhatározta, hogy Szily Kálmán elnöknek és a tisztikarnak odaadó és fáradhatatlan buzgalmaért, a melylyel a Társaságot egy év leforgása alatt felvirágoztatták, a jegyzőkönyvben is köszönetét fejezi ki, mire az elnök maga és tisztársai nevében a közgyűlésnek jóindulatáért hálás köszönetet mond. — Ezzel a gyűlés véget ért.

Jegyzőkönyvi melléklet.

Titkári jelentés. Tisztelt Közgyűlés. Mídon fiatal tudományos társaságunk tényleges működésének első évéről jelentést kell tennem, örömrzettel hatja át lelkemet, mert Társaságunk már pályája nehéz és zajtalan kezdetén is tisztességes sikerű munkásságot fejtetett ki s ennek nyomában társadalmunk részéről is nem várt mértékben jelentkezett iránta az érdeklődés. Ez utóbbi jelenés, míg egyfelől buzdító hatással lesz a Magyar Nyelvtudományi Társaság további munkásságára, másfelől biztos jele annak, hogy Társaságunknak, czéljánál és földadatainál fogva, kétségtelenül megvan a létjogosultsága.

A lefolyt 1905. év történetének legfontosabb mozzanata Társaságunkra nézve a folyóirat megalapítása. A választmány hosszas és beható megfontolás után megállapította *Magyar Nyelv* című havi közlönyünknek programját, a mely az első füzet élen olvasható, s a melynek keresztülvitelére a szerkesztőség legjobb erejével igyekezett. A folyóirat szerkesztését a választmány *Szily Kálmán* elnökre, majd a márcziusi füzettől kezdve rajta kívül *Zolnai Gyula* titkára és *Gombocz Zoltán* jegyzőre bízta. A folyóirat munkájában nemcsak nyelvészek, hanem más tudományszakok tudósai, sőt széprók is részt vettek s tartalmát nemcsak értékessé, hanem érdekessé is tették. Értekezéseink és cikkeink a nagyobb közönség érdeklődését is fölkellették, a miről a *Levél-szekrényünk* című rovatnak számos tudakozó, helyreigazító és adatpótló közlé-ménye tanuszkodhatik.

Társaságunk havonként fölolvadó üléseket is tartott, melyek iránt nemcsak tagjaink, hanem a nagyobb közönség is érdeklődött. Fölolvasásaink sorát febr. 14-ikén *elnökünk* „A mágnás-czím a magyarban“ című értekezésével nyitotta meg. Utána a következő tagtársaink voltak szívesek fölolvadó asztalunkat fölkeresni: márczius 7-én *Gombocz Zoltán* „Régi magyar ételnevek“ és *Simai Ödön* „Kassai József mint szótáríró“ című értekezésével; április 18-án *Vikár Béla* „A regösénekről“ és *Erdélyi Lajos* „Egy érdekes mondattani jelenés“ című tanulmányával; október 24-én *Berczik Árpád* „A magyar nyelv és a világnyelvek“ és *Horger Antal* „A keleti székelység nyelvjárasi térképe“ című értekezéssel, s végül november 21-én *Réthei Prikkel Marián* „A magyar táncszók“ és *Gombocz Zoltán* „A bor“ című értekezésükkel.

Választmányunk elhatározta, hogy a folyóiratunkban megjelent fontosabb értekezéseket, mint a Társaság kiadványait, külön füzetekben is közzéteszi. Így jelentek meg a lefolyt évben időrendileg a következő füzeteink: *Szily Kálmán*-tól: A mágnás-czím a magyarban, *Zolnai Gyula*-tól: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig, *Pápay József*-tól: Reguly Antal emlékezete (Reguly Antal arcképével), *Erdélyi Lajos*-tól: Nyelvjárásaink ügye és teendőink.

Társaságunk működésének nevezetes mozzanata volt továbbá a népnyelv tanulmányának szervezése, melylyel alapszabályainkban megállapított egyik főczélunkat igyekszünk elérni. Választmányunk már 1904 október 29-iki ülésében bizottságot küldött ki azon megbizással, hogy a népnyelv rendszeres és tervszerű kutatása ügyét megvitassa s keresztülvitelére javaslatot tegyen, majd a márczius 7-iki ülésen állandó *népnyelvi bizottságot* szervezett, melynek elnökévé *iff. Szimyci Józsefet*, tagjaivá *Balassa József*, *Erdélyi Lajos*,

Herman Ottó, Komáromy Lajos, Lehr Albert, Négyesy László, Vikár Béla választmányi tagokat és *Zolnai Gyula* titkárt választotta meg, s egyszersmind megvitatta és megállapította a bizottság teendőit. Az ekként kiküldött bizottság, előadójává *Balassa Józsefet*, helyettes előadójává *Erdélyi Lajost* megválasztván, azonnal munkához is látott: javaslatára a Társaság a nényelvi gyűjtés czéljából hirlapokban és folyóiratokban fölhívatott tett közzé; a közoktatási kormányt megkereste a végből, hogy a tanítóképző intézetek továbbképző tanfolyamain a magyar nyelvet előadó tanárok a nényelv tudományos és tüzetes átbúvárlásának nagy fontosságú ügyét is méltassák, s a tanfolyamok hallgatóit a Társaság működéséhez való csatlakozásra buzdítsák; *Balassa József* előadó az Országos Középkiskolai Tanáregyesület júliusi közgyűlésén Pécssett indítványt fogadtatott el, melynek értelmében ezen egyesület a vidéki köröket Társaságunknak s a nényelvi gyűjtés ügyének támogatására fölszólítja; *Erdélyi Lajos* helyettes előadó a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának augusztusi gyűlésén a nényelvi gyűjtés ügyében fölolvasást tartott; végül *Balassa József* kidolgozta a gyűjtésre vonatkozó utasításokat, melyeket a Nényelvi Bizottság megvitattott s a választmány jóváhagyása után kiadtunk ily czímmel: „*A nép nyelvének tanulmányozása. Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság nényelvi gyűjtői számára. Írta Balassa József, a Nényelvi Bizottság előadója*“. A gyűjtés ügye iránt már is nagy érdeklődés mutatkozott, s a választmány az 1906 január 9-én tartott üléséig bezárólag, 156 jelentkezőt választott meg a Nyelvtudományi Társaság nényelvi gyűjtőjeül. Mindez azonban csak kezdete Társaságunk ez irányú munkásságának; a fő feladatok, a nényelvi gyűjtés eredményeinek átvizsgálása és tudományos értékesítése, csak ezután nyerhetnek még megoldást.

Ím, ez a mi első évi szerény munkásságunk képe. Bizton reméljük, hogy Társaságunk szellemben és anyagiakban folyton erősödvén, működésének eredményei is egyre nagyobbak és kihatóbbak lesznek. E reményre múlt évi történetünknek az a nem várt eredménye jogosít föl legfőképpen, a melyet Társaságunk tagjainak szaporodása mutat. A múlt közgyűlési titkári jelentés szerint alapító tagjaink száma 11, rendes tagjainké 365, előfizetőinké 104, összesen 480 volt. Ma — örömmel jelenthetem a tisztelt Közgyűlésnek — alapító tagjaink száma 23, rendes tagjainké 543, előfizetőinké 205, partoló tagjainké 2, összesen 773. Szaporulat 293. Oly eredmény, a melynek alapján Társaságunk jövője elé a legszebb reménnyel nézhetünk. Alapító tagjaink közé a múlt közgyűlés óta időrendben a következők léptek be:

Jánosi Gusztáv, cz. püspök és kanonok (Veszprém),
Kranitz Kálmán, kanonok (Veszprém),
dr. Óvári Ferencz, országgy. képviselő (Veszprém),
Péller Pál, kanonok (Veszprém),
dr. Radu István, kanonok (Veszprém),
Szögyény-Marich László, nagykövet (Berlin),
Zirczi apátsági könyvtár,
Csornai premontrai könyvtár,
Pécsi ciszterciata főgymnasium önképzőköre,
dr. Heinrich Gusztáv, akadémiai főtktár és
Rust József, nagykereskedő (Budapest, 500 K-val).

Alapító tagjaink közé iktattuk *Szily Kálmán* elnökünket 200 és *Semsey Andor* 2000 koronás adományukért, melyeket folyóiratunk megindítása czéljából tettek, melyeket azonban, minthogy a folyóirat költségeit rendes bevételeinkből is fedezhettük, alaptőkénkhez csatoltunk; legnagyobb alapítónk *Semsey Andor* iránti hálánknak pedig azzal is kifejezést óhajtott adni a választmány, hogy a *Magyar Nyelv* első évfolyamát neki ajánlotta. Itt fejezzük ki köszönetünket *Berczik Árpád* tagtársunknak is, ki a *Horger Antal*tól tervezett keleti székely nyelvjárási térkép elkészítésének s folyóiratunkban való közzétételének költségeit volt szíves magára vállalni.

Társaságunkat ez évben négy jeles társunknak halálával súlyos veszteség is érte. Elvesztettük gróf *Kuun Gézá*t az európai híri orientalistát, Társaságunk alapító és választmányi tagját, *Szilasi Móricz*ot, a finn-ugor összehasonlító nyelvészeti művelőjét, rendes tagtársunkat, *Borbás Vincze* növénytudóst, választmányunk tagját, s legutóbb *Széchy Károly*t, a magyar irodalomtörténet bűvárá

rendes tagtársunkat. A választmányunkban Kuun Géza és Borbás Vineze halálával támadt hézagnak betöltéséről e közgyűlésnek lesz föladata gondoskodni.

Az alapszabályok értelmében egyelőre a könyvtár kezelése is a titkár teendője lévén, e részben csak az év folyamán tett könyvadáományokról lehet megemlékezni. Nevezetesen, hozzájárultak fejlődni kezdő könyvtárunk gyarapításához: *Simonyi Zsigmond* 10 művel, *Erdélyi Lajos* 2 művel, az *Athenaeum*, *Beke Ödön*, *Hajnal Márton*, *Kimmach Ödön*, *Liszt Nándor*, *Mixich Lajos*, *Nagy József*, ifj. *Szinnyei József*, és gr. *Zichy Jenő* 1—1 művel, *Gregorovics Antal László* 1 művel és 1. drb. kézirattal (egy 1848-iki jegyzőkönyvvel). Fogadják adományaikért a Társaság köszönetét.

Midőn ezekben, tisztelt Közgyűlés, Társaságunk múlt évi történetéről jelentésemet előadtam, azon reménynek adok kifejezést, hogy a nagyra hivatott Nyelvtudományi Társaság működésének szerény kezdetei után, szellemi és anyagi erőiben egyre gyarapodván, céljairhoz hovatovább közelebb fog jutni, mert nyelvünk iránti szent kötelességünket nemcsak azzal róhatjuk le, ha jogaiért rendületlenül küzdünk, hanem azzal is, ha megismerését tudásunk világával előbbre mozdítjuk.

Kérem jelentésem tudomásul vételét.

Budapest, 1906 január 10.

ZOLNAI GYULA,
titkár.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

31. **Olvasóinkhoz.** Lehr Albert a MNy. januári számában a „révén” kifejezésről hosszabban értekezett s a népnyelv alapján megsabta annak használati körét. Fejtegetését minden hozzáértő helyeselte, csak Tóth Béla nem, a ki a Pesti Hírlap február 4-iki tárczájában támadást intéz ellene s elmondja a „révén”-ről való saját véleményét. Lehr Albert megírja feleletét s a dolgra tartozó állításait rendre megegyeztet. Noha nem vagyunk barátjai az oly hosszabb polemikáknak, melyeknek egyes részei a tárgyhöz nem tartoznak szorosan, mind a mellett közöltük volna — egy-két szó kivételével — Lehr Albert védekezését, ha éppen kívánja (s ezt meg is mondtuk neki), de ő maga is jobbnak látta a Budapesti Szemléhez fordulni, a hol úgy is évek óta közleni szokta vitázó cikkeit. Tehát nem áll, a mit Tóth Béla a Pesti Hírlap április 1-i számában oly bizonyossággal állít, hogy az iránta való kíméletből nem közöltük Lehr Albert cikkét. Hogy Lehr Albertnek egy régebbi akadémiai felolvasását miért nem közölte annak idejében az Akadémiai Értesítő, annak is rosszul tudja okát Tóth Béla. Nem közölte, mert Lehr Albert nem is akarta, hogy közölje.

De a Budapesti Szemle szerkesztője is téved, mikor azt mondja, hogy én „a polemikák ellensége” vagyok. Polemiája válogatja. A polemikákban, ha a tárgyilagosság határai között maradnak, én is tudok gyönyörködni; s hogy milyen polemikáknak nem vagyok barátja, az imént már megmondtam, most pedig hozzáteszem, hogy az olyanfajájú polemikáktól, mint a milyenre Tóth Béla a Pesti Hírlap április 1-i számában tévelyedett, egyenesen undorodom.

Szükségesnek tartottuk ezt kinyilatkoztatni, solidaritást vállalván t. dolgozó társunkkal, ki hogy mit ér nekünk és folyóiratunknak, azt olvasóink számról-számra tapasztalhatják.

SZILY KÁLMÁN.

32. **K. M.** úrnak. Abból, hogy Gyöngyösinél megvan a *csendes* és *csendetlen*, ne következtesse azt, hogy Gyöngyösi korában már megvolt a *csend* fn. is. Lám a *kellemes* és *kellemetlen*, *egyenes* és *egyenetlen* régi szók, mégis a *kellem*-et Kazinczy, az *egyen*-t pedig Verseghy csinálta; *facsaros* és *facsaratlan* élő szók, noha *facsar* főnév még ma sincs.

33. **P. H.**-nak. Azt kérde: miért *tulipán* s miért nem *tulipánt*? Íme a válaszuk. A magyar e szót a velencei olaszból vette át *tulipán* alakban s az irodalmi nyelv megmaradt mellette. A népnyelv azonban az *n*-végű szókhoz, különösen az idegenből átvettekhez, *t*-t vagy *g*-t szeret még hozzáfűggeszteni. Pl. *rubint*, *rozsmaring*, *fáintos*, *singvas*, *éppeng*, *megintelen* stb. Így lett a *tulipánt* is.

34. B. Á. úrnak. Ön azt kérdi: „szája íze szerint beszél“ helyett szabad-e azt mondani: „szája ízére beszél“? Ha szabad „kedve szerint“. „tetszése szerint“ helyett „kedvére, tetszésére beszél“ kifejezéssel élni, miért volna tilos *szája ízére* is beszélni? Régi íróinknál, még a legjobbaknál is, gyakori ez a kifejezés. Például (NySz.): „*Szája ízére* tud főzni“ (Heltai); „Barátom! ingyen hiszem, *szád ízire* volna s lenyugasztalná kedvedet“ (Faludi); „Az közönséges gyülekezeteket is átok alá vetik, mikor *szájok ízire* nem szólnak“ (Pázmán). Igaz, hogy ma már a „*szája ízére*“ szokatlanul hangzik, de kétszáz évvel ezelőtt viszont „*a szája íze szerint*“ hangozhatott különösen. A XVII. században „*a szája ízént*“ volt a szokásos (NySz.) s ebből lett a *t* lekopásával a mai *szája ízén*.

35. M. O. A kérdezett idegen szók szótárainkban (pl. Ballagi, Kelemen Béla, Simonyi-Balassa, Tolnai) jól meg vannak magyarázva. Ha nincs birtokában, szerezzé meg Tolnai Vilmos Magyarító Szótárát. Ára 1 frt.

36. E. G. úrnak. Tabernaemontanus „*Neuw Kreuterbuch*“-ja legelső (1588. évi) kiadásában is megvannak már a magyar növénynevek, szám szerint valami 50. Valamennyi Clusius „*Stirpium nomenclator Pannonicus*“-ából (Antwerpen 1584) van kiírva, természetesen az eredeti helyesírással és a sok sajtóhibával még az 1756-i kiadásban is. Pl. *Fiu* (fü), *Irom* (üröm), *Feyerneragu* (Fejérvirág), *Eskapor* (Ebkapor), *közot leuelo flu* (köz ötlevelű fü), *tenkoly* (tönkölly) stb.

Sz. K.

37. T. G. úrnak. Ön azt írja, hogy „a hunyadmegyei *Szarkafalva* = Szaraka = Zarka = ősi mivoltában Zarkad = *Sarkad*“. É nézetét azzal támogatja, hogy „épen Szarkafalvához a déli havasok egyik hegysarka nyomul ki s így alakzatával is rávall, hogy eredeti neve *Sarkad*“. Állítását és bizonyítását nem lehet elfogadni a következő okok alapján: *a*) A mai hunyadmegyei *Szarkafalva* oklevelekben, a melyeket Ön idéz, mindig *Zarkad*-nak, később *Zarká*-nak, *Szarká*-nak van írva. A magyar helyesírás történetében a régi *z*, későbbi *sz* írás régi *sz* hang mellett bizonyít. A magyar *s* hangot soha sem írták *z*-vel, *sz*-vel, s ezért a régi *Zarkad*, *Zarka* csakis *Szarkad*-nak, *Szarká*-nak olvasható. — *b*) Hogy a mai *Szarkafalva*, régen *Zarkad*, *Zarka*, a köznyelvi használatú *szarka* szóból ered, bizonyítja: 1. Német neve *Elsterdorf* volt (vö. Lipszky, Repertorium), oláh neve *Seraka*, *Sereka* (vö. oláh *țarcă* = szarka); 2. *Zarkad* kicsinyítő képzővel ellátott alak, a milyen másutt is van (vö. OklSz. *szarka* szónál).

M. J.

38. T. M. úrnak. „A főigazgató úr *ő nagysága*“, „a polgármester úr *ő nagysága*“ stb. nyelvtanilag épp oly hibátlan kifejezések, mint „a király *ő felsége*“, „a miniszter úr *ő nagyméltósága*“ stb. Az *ő nagysága* czimet férfira és nőre egyaránt használták régen is és használják ma is. Ha azonban valakinek a nyelvrékét bántja a férfira alkalmazott *ő nagysága*, könnyen kikerülheti a másik, szintén helyes fordulattal: „a nagyságos főigazgató úr, a nagyságos polgármester úr“ stb.

Z. Gy.

39. A *kuferczes* szóra (MNy. 2 : 11.) vonatkozólag megemlítem, hogy Berekböszörményben a sánta ember bukdácsoló járását így fejezik ki: „*ott keferczelt el az ördögkerülönél*“. Csúfolódásként pedig ez járja: „*sánta kefercz.*“

40. (Válasz a 11. kérdésre.) Ezt a mondást: „Olyan sötét volt már, hogy nem lehetett tudni, melyik a farkas, melyik a kutya“, sem a berekböszörményi, sem a szegedi nép nyelvében nem ismerem s nem hallottam. Talán nem is állandó szójárás ez ott sem, a hol esetleg említették.

ÖLYVEDI VAD IMRE.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

II. KÖTET.

1906. MÁJUS.

5. SZÁM.

A b o r.

II.

A bornevek.

Bor. szavunk törökségét először Vámbéry mutatta ki, az ujjgur *bor* „weïn“ szóra hivatkozva. (NyK. 8 : 132.). Előkerült ez a ritka török szó a gr. Kuun Gézától kiadott Codex Cumanicusban is: *bor* vinum, *borla* vinea (89, 90. l.). A Cod. Cum.-ról irt tanulmányában Radloff is idéz idetartozó török alakokat a krimi tatárból: *borla* „szőlőskert“, *borlačik* id. (NyK. 21 : 159.).

Itt említhetjük meg a szintén török eredetű *seprő* és *szür* szavakat, bár nem tartoznak szorosan a szőlőművelés műszavai közé. A *seprő* „faex“ szabályos megfelelője a csagatáj *šeprek* id. (Čagat. Sprachstudien; más szótárban nem találok). A csuvas *söpřä* szót, a melyet Munkácsi (NyK. 32 : 285) szintén ide vont, külön kell választanunk. A csuv. *š* török megfelelője rendszerint *č*, pl. csuv. *šul-*, *šol-* ∼ tatár *čal-* „aratni“. A csuv. *söpřä* igazi megfelelői kazáni tatár *čüprä*, kirg. *šöpřä* (Bálint; Budagoff, 1 : 491).

Szür- igénk megfelelője köztörök *süz-*, *siz-*, csuvas *šür-* id. Érdekes, hogy a magyar *szüret* a szüretelésnek későbbi mozzanatát („a bor megszürését“) jelzi, mint a latin *vindemia* vagy a német *weinlese*. A Beszt. Szj. szerint, „vindemium“ még *zelew scedeti kor*, de már Szikszaiiban: *vindemia szüret*, *vindemiare szőlőt szedni*, Cal.-ban: *vindemia szüret*, *vindemiare szürni*, *vindemiator szürő*, *szőlő szedő*. A *szüretel* ige kései képzés; a NySz. először Adámiból idézi, szótarilag először SI.-nál.

A legtöbb szőlő név (*bakator*, *rizling*) egyszersmind a belőle készült bor megnevezésére is szolgál, s így a bornevek lajstroma aránylag szegényebb lesz, mint a szőlőneveké volt.

Kástélyos-bor. Szikszai, Nomencl. 53. l.: *vinum rubellum: kastelly*. Az OklSz.-ban 1551-ből: *kastel es elvegh borok; kástélyos b.* M. A. *kástélyos b.*: vörhenyeges, fakó színű, sillér bor SzD. A MTsz.-ban: *kástelos, kástilos* 1. törött, zavaros bor; 2. sillér bor.

Sándor István olasz eredetűnek tartja. A Sokféle, XII., 62. lapján azt írja: „*kástélyos bor*, Vinum helyvolum. Ilyen az olasz bor: *Vino di Castello*“. Valószínűbbnek tartom, hogy a *kástélyos bor* eredetileg nem *sillér* bort, hanem *zavaros, fakó* bort jelentett,* s talán

* Vö. „A vizek kristályi kástélyossá lettek“ Gyöngy. Kem. I. 95.

a *kast*, *kastos* szavakkal van kapcsolatban. De ezt csak hozzávetésképpen.

Must. (Beszt. Schl. *must*, *musth*) végeredményben a latin *mustum* „fiatal, friss, új“ szóra megy vissza; innen a latinban *vinum mustum*, vagy röviden *mustum* „must“. A latinból valók a román alakok, ol. *mosto*, fr. *moût*, sp. *mosto* s a német (kfn ófn.) *most*. A magyar *must* közvetve vagy közvetlenül a németből. A szőlőművelés terén a német hatás emlékét a *must* és az alább tárgyalandó *löre* szavunkon kívül még több jövevényszó is őrzi. Ilyenek:

törköly, *fecatum*, *vinaceum* < kfn. *torkel*, ófn. *torkula* „kelter“, a mely viszont a latin *torculum*, (*torcular*, *torcularare*) átvétele. A magyar *törköly* szó mai értelmét a hibásan értelmezett *törköly-nyomó* (PPB.) magyarázó összetételben nyerhette. (Vö. Melich-Lumt. 255. 1.);

vinczellér (*vinczelér*, *vinczlér*, NySz.) < kfn. *wînzürl*, *wînzürle*, *wînzürler* id. (Lexer, 3 : 922.) < lat. *vinitor*, *vineator* id. Ugyane szónak úfn. alakja a *Weinzierl* családnév (Vö. Paul, Wb.);

kötör, székelyföldi szó, (MTsz.) = „borsajtó“. Megfelelője: német *kelter* „prés“ < lat. *calcatura* id.

Pinyol: Az OklSz.-ban két adat van e szóra: Eg pint *pineelt* (1544), Vöttem *ranfolt piniolt* (1545). Már Takáts Sándor utalt arra (Századok, 40 : 197), hogy az OklSz. értelmezése helytelen; *pinyol* nem fenyőmagot, hanem „délvidéki édes vörös bort“ jelentett. Olasz jövevény. vö. olasz *pignuolo*, *pignolo* „dunkler, in der Lombardei wachsender wein“ (Rigutini-Bulle. 1 : 594). Ismerték akkoriban a németek is:

„reynfal, *pinol* und malvasier
vernetz, welschwein und rumenier“.

H. Sachs, fastn. sp. 1. 73, 122.

Vagy egy másik helyen:

„dâ gap man den siechen
guoten wîn von Kriechen
Pinol von Ciper und Schâvernac“.

Apollonius 2777. Grimm Wb. 8 : 701.

Rámfol. Az OklSz.-ban két adat van erre a szóra: 1545-ből, Vöttem *ranfolt piniolt*, és 1554-ből: *Eg pinth ramfolth*. A czimszót a szerkesztő nem értelmezte.

A kapcsolatból mégis annyi kiderül, hogy a *ramfol* is valami borfajta, mint a *pinyol*. A régebbi német írók is gyakran emlegetnek a *pinol*-lal együtt egy délvidéki bort, a mely a szóban forgó magyar szóval nyilván egy eredetű: a *reinfal* (*raival*, *raifal*) bort, a melyből a nép — hamis etymologizálással — *rheinfall*-t csinált. Latin neve: *vinum rabiote*, *rivale*, *revole*, *regivolum*, vagy „*vibacum* (= wippacher) *reibolicum*, *rheinfall*, wächset bei *Capo d'Istriae* auf einem felsigten hügel“ (Der wohlerfahrene weingärtner, 1756.) Vö. még a *pinyol* alatt idézett adatot.

Kétségtől kivül valamely észak-olaszországi helynévvel függ össze, *Rivoli*-val, vagy még inkább az isztriai *Rivoglio*, vagy *Rivolla*-val. Isztriában egy borfajtát még mai is *ribolla*-nak hívnak, erre megy vissza egy egész csomó stíriai szőlő- és bornév: *ranful*, *ranfel*,

ranfler, ranfoliza, ranfolna, ranfolina. Vö. Babo, Der weinstock, 1844; Grimm, Wb. 8: 700. A magyar *rámföl* a *ranful* alakhoz áll legközelebb.

Sillër, német eredetű, vö. *schiller-wein,* régebben *schielër-wein* is, „wein, dessen farbe zwischen roth und weiss schwankt“, Grimm Wb. 9: 149 (= *schillern* csillámlani, színt játszani, intenzív képzés ebből *schielen*).

Szalmabor (MTsz.), „ép és teljesen érett fürtökből készül, melyek száraz s szellős helyiségben szalmán száríttatnak 2—3 hétig, míg bogyóik megtöppednek“. Moln. 445.

Szamorodni, szomorodni, „az a borfajta, a melynek készítésénél az aszú szemeket nem szedik külön, hanem a többi szemekkel egybeaszúretelik és tapossák“. (Moln. 445.). Vö. tót *samorodni* (?).

Torsia (?) ismeretlen eredetű szó. Csak Calepinusban találok: *sapa*; fr. *du vin cuit*; ol. *sapa. vin cotto*; ném. *wein oder most bis auf den dritten theil eingessen*. Ung. *föt bor torsia*. Kresznerics szerint *sapa*: *fujtott bor*, PPB. szerint: „tüznél főtt, forrott must“.

Nagy keletje volt a régiéknél a különféle „fives boroknak“, „fött boroknak“. „Ninčen immar vad es madar husod, sem ielőš vačorad, sem io *fiues boraid*“, mondja a Nádor-codex (318. l.).

Ilyenek voltak pl. a *köményes bor, feniculumos bor* (marathrites, Cal., PPB.), a *szegfüves bor* (caryophilites, Szikszai), a *rutás bor, az ürmös, az istenfájával főzött bor* (Com. Jan. 103.), az *örvényes v. örvénygyökeres. örménygyökeres bor* (helenites, nectarites, alantwein Sziksz. 54; *örvény-gy.* = *Inula helenium*). Az utóbbit orvosságnak is használták (nyilván kissé másképp elkészítve): „ha kedigh — írja Melius és Beythe — az örueny gyökeret az Mustban vetöd, meg for benne es azt a bort izod minden napon igen io fuladas, hurut, ver pökes, nyállas és öklelés ellen . . .“

A nem sokat érő alj-bornak, a zavaros, nem-tiszta, megromlott bornak, — a jelzős vagy képes kifejezéseket, a melyekből Lehr Albert a MNy. 1: 417. lapján egész kis gyűjteményt állított össze, nem is számítva — népünknel rendkívül sok neve van.

A közölt sorozatba fölvettem azokat a szavakat is, a melyek eredetét nem ismerem.

Burcsák: szüret utáni új bor, Bars m. MTsz.

Csavirga: savanyú, rossz bor, Heves m. MTsz. Tót jövevényszó: t. *čvarga colluvies, faex*, Bernolak, 322. (vö. Valló A: Tót elemek, 39. l.)

Csere-bora (?): 1578. „hoc vinum est valde leue vulgo *chere-bora* vocatum“. OklSz.

Csevicze: voltaképen savanyúvizet jelent (SzD.-nál is: acidulae), de némely vidéken „löre, aljbor“ értelemben is használják (Szilágy-Somlyó, Kecskemét, MTsz.) vö. tót *štavice sauerbrunnen*, Jungm. 504.

Cankó, cangó, csángó: vinkó, pálinka alja, Sátoralja-Ujhely, Székelyföld. MTsz.

Csiger (alakv. *csigér, cségér, csügör, ciger, cigere, csingér, csenger, csengér* NySz. MTsz.). Először a schlägli Hortulariumban fordul elő: *chyger acinus*. A Gyöngy. Szót. szerint: *accinatum* vel

accinum, vinatium: *chyger*, löre, máslás. Borovszky német jövevényszónak magyarázta (Nyk. 24 : 335), de a tőle idézett kfn. ófn. *ziger, ciger* („die festere aus dem geronnenen molken ausgeschiedene masse, quark, topfen“) jelentését tekintve, annyira távol esik, hogy a magyar *csiger* szóval semmiképen sem foghatjuk össze. Sokkal közelebb állanak hozzá alak és jelentés szempontjából is a következő török nyelvi alakok: kun *čager* (talán inkább *čäger*-nek olvasandó) vinum, Cod. Cum. 90. | csagatáj *čarír, čakír*, bor, pálinka | tarancsi *čágir*, pálinka“. A törökségből átkerült néhány kaukázusi nyelvbe *čagur, čäghir. čaxir* alakban, sőt az oroszban is van *čegir* „kaukázusi bor“ értelemmel. (Vö. ÁKE. 188.). A csingér n-jét Munkácsi a rokonértelmű *vinók* analógiás hatásából magyarázza. A magyarból való horv.-szerb *činger* tresterwein. Vuk. 853, Ivek Br. 1 : 164.

Czalbáj: fejtéskor zavaros bor, Baranya m. MTsz. Lehr Albert *szalvajt* alakban közli, MNy. 1 : 417. Német voltát Simonyi is sejtette: „a végében — írja a Nyr. 30 : 470. lapján — alkalmasint a német *-wein* szó lappang; de mi az eleje? Erre a kérdésre is megfelelhetünk. Először a német *sal* melléknév, a mely az irodalmi nyelvben ismeretlen ugyan, de több nyelvjárásban közkeletű. Jelentése: „matt, fahl, verschossen, trübe, schmutzig“, Grimm Wb. VIII : 1678. Az angolban is *sallow*; a németségből való a fr. *sale*, ol. *salavo* is. Az osztrák népnyelvben *salwein*: „zavaros bor“ vö. Höfer 3 : 58, Castelli 225. Innen került a magyarba is.

Icsar: löre, csiger, Hegyalja, MTsz. Munkácsi a „savanyú, fanyar“ jelentésű *acsari* szóval (MTsz.) veti egybe s török eredetűnek magyarázza, vö. csagatáj *ačar* savanyú, besavanyított gyümölcs, főzelék (NyK. 32 : 272).

Korkovány: Schams (2 : 169) ezt írja e szóról: „die westliche abdachung (t. i. a Badacsony-hegynek), *Läbdy* genannt, gehört dem grafen Eszterházy. . . . Mehrere adeliche sind die besitzer des nördlichen theiles, der den namen *Korkovány* hat, welche benennung auch die mit wein handelnden Croaten aus dem Oedenburger und Wieselburger comitat, mit ihrer, derben, deutschen mundart *Gorka-Wein* aussprechen, um damit die mindere brauchbarkeit dieser getränke zu bezeichnen“.

Löre: deuteria Murm., vinum secundarium Szikszai, accinatum, vinatium, avinum Gyöngy. Sz. — Német eredetű szó, vö. ófn. *lúra*, kfn. *lüre*, [leur, liure Diefenb.], újfn. *lauer* nachwein, tresterwein. Mint a legtöbb német szőlőművelési műszó, ez is latin eredetű: latin *lora, lorea*. (Melich-Lumtzer.)

Máslás: vinum secundarium Szikszai, 53. l. *eleö leöre, maslas leöre, harmadlás leöre* 1638. OklSz. *másolás-bor* Kassai, 3 : 331. Érdekes, hogy Szirmay és Schams következetesen *mászlás*-t írnak. Szirmay szerint a *máslás* így készül: „remanentí brisae mustum denuo superfunditur et post sex horas per saccos colatur, obtinetur *Máslás*, sive secundarium vinum uvarum passarum“. Persze a meghatározás csak a tokajvidéki gyakorlatra vonatkozik. Schams is azt írja a tokaji *máslás*ról: „ . . . seine zubereitung ist genau dieselbe, wie beim ausbruche, mit dem einzigen unterschiede, das auf ein

fass most nur ein oder zwei butten trockenbeere genommen werden“ (1 : 75). A *tokaji máslás* hatása alatt használja az irodalmi nyelv a *máslás* szót „asszú bor“ értelemben, míg a nép a legtöbb vidéken „lőrét, fölöntött bort“ ért rajta (vö. az idézett régi adatokat).

Nyárlott bor: *niarlot bor*, vinum vappa (Szikszai, 54.); 1623-ból az OklSz.-ban (a *nyúlós* czimzó alatt): „büdös, *nyárlott*, eczetes, nyúlós borokat ki ne vitessen“. SzD, MVir.: *nyarasodott*, *nyárlott*, *nyulasodott bor* (NySz.). A MTsz.-ban is: *meg-nyarasodik*: megnyúlósodik, megnyálkásodik, megvirágosodik (a bor, Kecskemét); *nyállik*: megromlik.

Elfogadható etymológiája nincsen (Munkácsi a „hab“ jelentésű vogul *nār. nēr*, osztják *naur, naur* szavakra gondolt, NyK. 25 : 179).

Rámpás: „már kiforrott, de még meg nem tisztult új bor“ (Pozsony vid. Bicske, Baranya-m., Baja; MTsz.). Német jövevény, vö. *rampes, rampas, rambes*: „geringer saurer wein“. Leginkább a Rajna és a Majna vidékén elterjedt szó, de meg van az erdélyi szászoknál is: *rampásch* (talán magyar közvetítéssel). Eredetibb alakja e szónak a nasalis nélküli alak: *rappes* „wein, der aus den *rappen*, traubenkämnen gemacht wird“ vagy egy Schmellertől idézett 1618-i latin meghatározás szerint: „vinum ex acinorum folliculis aqua mixtis et expressis confectum“. Vö. *aciatum* Dief., Grimm, Wb. 8 : 81, 120., Schmell. 2 : 99, Jacobsson 7, 30. Melich-Lumtzer, Lehnw. 216.

Vinkó: „nachwein, tresterwein“ < tót. *vinko* borocska.

Vinos. Takáts Sándor, a Bud. Hirl. 1905. júl. 13. számában, „Vigkedvű Tahy Bernát“-ról irván, megemlíti a *vinos* szót is: „Ki ismeri például a földfazekakban főtt *vinos* nevű bort, aztán a szintén főzés útján készült *grádicso* bort . . . ? Bizony ezek neveit ma már a szótárakban is hiába keressük“. Pedig bizony nem hiába, mert a NySz.-on kívül majd minden valamire való szótárunkban megvan! Íme az adatok: vappa, *vinos*, kiment szeszű bor Cal. vappa, kiment szeszű bor, megfordult bor, *vinos* MA., PPB., Jamb. — MA. után idézi Kr., Kresznerics után CzF. Nyilván valamennyi adat Calepinusra megy vissza. Külön adat Kassainál (3 : 331): *vinos*: máslás, csiger; pécsvidéki szó. Pécs vidékéről írja Schams is: „Bei der bereitung des roten weines . . . herrscht hier die gewohnheit, aus den trestern einen nachwein zu fabriziren, den man *vinos* nennt“ (2 : 145). E szó szláv voltát nem nehéz fölismerni: vö. horv.-szerb *vinos* Vuk⁵ 65. l., Ivek Br. 2 : 719 (< *vin*). Mind a két szótár meghatározása pontosan egyezik a Schamstól idézettel. Föltűnő, hogy Takáts „főtt bornak“ mondja a *vinost*, az összes többi adatok pedig „máslás“- , „nachwein“-nek.

Zevelicás-bor, vappa. A NySz. egy példát idéz Kresznerics után Csúzi Evangeliumi trombitá-jából (1723.): *öllel mérük garázdával csávált zevelicás borokat*. A MTsz. is ismeri: *zevernyiczás*: az olyan nyúlós bor, a melyet a korcsmáros fölkevert vagy más borral elegyített (Tisza-Szamosköz). Szláv jövevény; példaképe: szlovén *zavrêlica* „eine durch faule gährung verdorbener wein“;

zavrělka id. (< *zvrěti* aufsieden; Pleterš Slov. 898.). Megvan Jambresicsban is, a *vappa* címűszó alatt: *vappa*, kiment szeszű bor, vinhos, megfordult bor, *zewrelicza* (1012. l.).

*
*
*

Ha a közölt etymológiákat nyelvek szerint csoportosítjuk, az összeállítás rövid képét adja a magyar szőlőművelés történetének is.

I. Honfoglalás előtti, török eredetű szavak: *bor*, *csiger*, *icsar*, *seprő*, *szőlő*, *szür*.

II. Olasz eredetűek: *bakator*, *formint*, *mazsola*, *pinyol*, *porcsiny* (?), *rámfol*.

III. Délszláv (leginkább szerémségi) szavak: *bakar*, *bálinka*, *dinka*, *járdovány* (?), *kadarka*, *lepovino*, *romonya-sz.*, *vinos*, *zelenka-sz.*, *zeverliczás-b.*

IV. Német eredetűek: *balafánt* (?), *czalbáj*, *czilifánt*, *kolontár*, *kötör*, *leányka* (?), *löre*, *muskatály*, *must*, *rizling*, *siller*, *törköly*, *vinzellér*.

V. Észak-szláv (tót) eredetűek: *csavirga*, *csevicza*, *gohér*, *sza-morodni*, *vinkó*.

Rövidítések:

Bor. Csarn. = Bor-Csarnok. Pest. — *Bor L.* = Borászati Lapok. 1869 — ; Budapest. *Goethe* = Hermann Goethe, Handbuch der Ampelographie. 2. Auflage. Berlin, 1887. *Haller* = Hilibi Haller Ferencz, Az ugaros szőlőművelés. Minden eddigi Szőlő-Művelés' módgyához alkalmaztatva, Kolo'svárat, 1834. *Kel.* = Keleti Károly, Magyarország, szőlészeti statistikája 1860—1873. Budapest, 1876. *Moln.* = Molnár István, A szőlőművelés és borászat kézikönyve. Budapest, 1897. *Not.* = Szirmay Antal, Notitia topogr. com. Zempl. Budae. 1803. *Ters.* = Tersánczky József, A jobb szőlőművelés . . . korszerű könyve. Nagy-Kanizsán, 1869. *Schams.* = Franz Schams, Ungarns Weinbau. Pesth, 1832.

Szómutató.

acsari 196	czankó 195	gacsai 149
alföldi-sz. 149	czirifan 147	gacsai-sz. 149
aprafer 146	czilifánt 147	gahér 150
apró fehér 146, 147	czinifaj 147	gerzsely-sz. 149
árdány 150	csángó 195	gerzset 149
	csavirga 195	gohér 148, 149, 150
bajnák 150	cserbajor 148	hárslevelű 148, 150, 151
bajnár 150	csere bora 195	hasláb 147
bajor-sz. 150	csevicza 195	hólyagos-furmint 148
bakar 146	csiger 195	
bakator 146	csinger 195	icsar 196
bakmonya 149		istenfás-b. 195
bákor 146	dinka 148	
balafánt 147	durbancs 148	
bálinka 147		jakab-sz. 147
bálint-hal 147	fehér bógár 152	jánycecsű-sz. 148
bálint-sz. 147	feniculumos-b. 195	járdány 150
bárzsing-sz. 147	festő-sz. 151	járdovány 150
bátai-sz. 149	figér 148	juh farkú 148
bolgár-sz. 149	formint 148	
bor 193	fött-b. 195	kadarka 150
buresák 195	fujtott-b. 195	kast 194
	furmint 148	kástélyos-b. 193
	füger 148	kecskececsű-sz. 148
chasselas 147	fürmony 149	kéknyletű 148
czalbáj 196	füves b. 195	kolontár 150

- korontály 150
 korkovány 195
 köményes-b. 195
 kötőr 194

 lampért-sz. 147
 leányka 148
 lepovino 150
 ligetes-furmint 148
 löre 196

 madarkás-furmint 148
 malozsa 151
 máslás 196
 mazsola 151
 mefer 146
 mézes fehér 146
 muskatály 151
 must 194
 musztafer 146

 nyállik 197
 nyarasodott-b. 197
 nyárlott-b. 197
 nyellik 146
 nyirlés 146

 ostály-sz. 151

 örvényes-b. 195
- pinyol 194
 porcsiny 151
 porhad 145
 porhajas 145
 porhajaz 145
 porhó 145
 puresiny 151

 rag-sz. 151
 rajk-sz. 151
 rak-sz. 151
 rámfol 194
 rámpás 197
 ratok-sz. 151
 rizling 151
 romonya-sz. 151
 rózsaszöllő 146
 rózsás 149
 rumoj 151
 rumolya 151
 rutás-b. 194
 sárfehér 152
 sárfekete 152
 sárga muskatály 147
 seprő 193
 siller 195
 som-sz. 148
 somogyi-fehér 148

 szala 148
 szalma-b. 195
- szalvajt 196
 szamorodni 195
 szentiványalma 147
 szentanna-sz. 147
 szigeti sz. 148
 szöllő 145
 szőlőszedet 193
 szűr 193
 szüretel 193

 torsia 195
 törköly 194
 török-sz. 150

 ürmös 195

 vicsiri-furmint 148
 vigályos-furmint 148
 vinczellér 194
 vinkó 197
 vinos 197

 zapfner 148
 zelenka-sz. 152
 zeverliczás-b.
 zöld-sz. 148
 zöldfehér 146, 147.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

A n y í l.*

Mottó: Itt a nyilam, mibe löjjem?
Petőfi.

A nyil jelentésére nézve az 1903-ik év egy megfejtésre törő vizsgálatot és egy kifigurázást nyújtott azoknak, a kiket a tárgy érdekelt.

A vizsgálatot, eredménye szerint kissé különösen is, a buzgó Melich János, szláv jövevényszavainak tárgyalása rendén ejtette meg.** Különböző codexek zsoltárfordításainak, továbbá különösen a Münchencodex, Jordánszky-codex, Károli Gáspár, a Vulgata stb. megfelelő szövegeiből, illetőleg magyar fordításaiból, a melyek Máté, Márk, Lukács és János evangelisták illető helyét adják, azt véli megbizonyíthatni, hogy az ősi magyar *nyíl* eredetileg *sorsot* és *szerencsét* jelentett, tehát — saját szavai szerint: „a sors és a szerencse kiszorította a régi magyar nyilat, melynek sors-szerencse jelentése

* A rövidítések l. a szöveg végén.

** Melich János; „Szláv jövevényszavaink. I. köt. I. rész. Az óbolgár nyelvemlékek“ stb. Budapest 1903.

összefügg a régi magyar földosztással — vö. Tagányi Károly: A földközösség története stb. 7. lap **

Az evangelisták codexbeli szövegfordításáiból, a melyek arra vonatkoznak, hogy a strázsáló római zsoldosok mit csináltak Krisztus ruháival, népiesen szólva palástjával, tisztán az sül ki, hogy ott bizony, mai szóval élve, „kilutrizás“ folyt, alkalmasint koczkavetés-sel, mely műveletnek ősi soron magyar terminusa *nyílhúzás*, *nyílvonás* vagy *nyílvetés*. De hogyha Melich János *Tagányi* jeles történetében a 7-ik lapon túl a 24-ig halad, úgy Magyar Valkóról feljegyezve találta volna, hogy ott földosztás céljára „*nyílczédulát*“ készítettek, ezeket valami edénybe tették, minden communitási tag húzott egy czédulát „és kinek melyiket mutatja az általa kihúzott nyílczédula, azon esztendőben azon *nyílnak* veszi hasznát“, jelentvén a *nyíl* azt a darab földet, a mely a *nyílczédulán* meg volt jelölve.

Itt a földosztásnál tehát a *nyíl* sem magára, sem a czédulával való kapcsolatban nem jelentett *sorsot* vagy *szerencsét*, nemcsak azért nem, mert „sors és szerencse“ épp annyira kétféle, mint a „sors és fortuna“, hanem azért sem, mert egyszerűen az *osztás* — *divisió* — *eszköze volt*; Magyar-Valkón a haladásnak megfelelően *czédula* alakjában. Ez az osztási mód közmegegyezésen nyugodott és közmegnyúgvást szült, ennél fogva nem volt szerencsejáték, már azért sem, mert *mindenkinek okvetetlenül egyenlő részt juttatott*.

Nyílt kérdés marad ezután, hogy miért nevezte a magyarság már ősi soron *nyílvonásnak* stb. azt, a mi a Vulgatában „emittere sortem“ szavakkal van írva?

A felelet alább majd meg fog kerülni.

Egyelőre átmegyünk az 1903.-i kifigurázásra. A Magyar Nyelvőr XXXII.-ik évfolyamában, a 115-ik lapon a következő sorozat áll: „*Nyíllaz, megnyíllaz, megnyíllal*, a MTsz. szerint a Balatonnál, a Székelyföldön, Szatmárban stb. = a kovács patkószeggel megsérti a lovat“. — „A NySz.-ban is *megnyíllaz* (2: 1048); de a régibb két adat *r*-rel: *megnyírraz*. Alapszóul a NySz. a Císio nyomán ezt adja: *nyír* — *furcula unguiae*; *hufgabel*. — „Ha a lónak a *nyírrját* igen megfaraggyac, hogy az laba megdagadna“. — A MTsz.-ban pedig azt találjuk: *nyíl* a ló körme alatti eleven hús: A kovács nyilba ütte (igy) a szeget — Székelyföld. Hát már most — kérdi a Nyelvőr szerkesztője — szeg-é az a nyíl, vagy pedig hús?“

Ez a kérdés nyilván kifigurázása a sokféle okoskodásnak.

Ez volna a *nyíl* kérdésének 1903-ik évi termése, mely a következő ékes sorozatba foglalható, azokkal együtt, a mik erőszak nélkül ide vonhatók:

A nyíl = sors, szerencse.

A nyíl mint földosztó.

A nyíl mint czédula.

* A *nyílnak* „sors, szerencse“ jelentéséről már 1835-ben noha sokkal szűkebb alapon, vita folyt Podhradczky József és a Tud. Gyűjtemény egy bécsi olvasója közt. (Tud. Gyűjt. 1 : 72, továbbá 9 : 56, végre 10 : 94). Szerk.

A nyíl mint a nyíl földnek nyila.
 A nyíl mint patkószeg.
 A nyíl mint eleven hús.
 A nyíl mint nyír és megfordítva.

Sőt idevonható még a Nyr. idézett helyén álló cigány-lécszög is, melynek *feje* (!), tehát *nem hegye* „nyílalakú”; ez a régi magyar „sátoros szög”, *clavus umbellatus* PPB., a mely fejalak azonban elégséges arra, hogy egyvalaki felvesse a kérdést: hátha a szöveget hajdan nyílnak nevezték?

Tisztán látjuk immár a „gordiusi csomót”, a melylyel szemben két utat követhetünk: az egyik a találgatás, a tapogatózás útja, mely a csomót tovább hizlalja; a másik, nem Alexander Magnus kardja, mert ennek a tudományban nem lehet helye, hanem más és teljesen megbízható szerszám, mely lassan, de biztosan fölfejtí a csomót. E szerszám neve: „*tárgyismeret*” — akár történeti, ballisztikai vagy bármilyen viszonylatban vesszük is, a népnyelv hagyományain, a költészetén át — el az élő szokásig.

Vegyük most már rendre.

*

A nyíl alaki meghatározása.

Nyíl, *sagitta*, *telum*, *belos* — βέλος — pfeil. MA.—PPB., a legősibb „löveg”, melyet az innal vagy ideggel felszerelt ruganyos íj — *arcus* — röpitett. Szára = vesszeje rendszerint kemény fából, de nádból is készült.

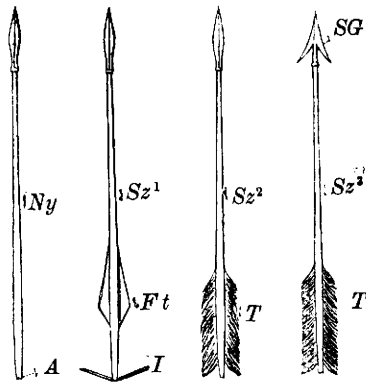
Hegye: *spiculum*; a legősibb: kovaszilánk, majd csont, majd bronz, végre vas.

Nyílaj: *crena*; a hegygyel ellenkező végen rovátka, melybe az ideg befeküdt; ez *nyíllág* is PPB., innen a nyílat ajzani = a nyílat az idegre illesztve, az újakkal az ideget megfeszíteni.

Ellőni a nyílat: *arcu sagittas emittere* PPB. 1. ábra Ny. A.

A nyíl alakjai. (1. ábra.)

Ny. a tollatlan *nyíl* sima szárral v. vesszővel. *A* az *ajja, ága* MA. PPB. A legbizonytalanabb röptű, innen 1641: Tsuda, hogy annyira kovályog elméd, mint a *tollatlan nyíl*. Kereszt. Fels. Ker. 80.

1. ábra. Nyíl alakok.

Sz. 1. A *szárnyas nyíl*: *sagitta* alata; alsó felén a szárny *fából* való *Ft.*, *I.* az ideg vagy ín; ennél és az alább következő formánál a szárny a nyíl röptét biztossá, egyenletessé tette. — (1905). „Dárda, ember és ló úgy suhant előre | Mint egy óriási *szárnyas nyíl* kilöve“. Arany-Lehr: Toldi estéje, Gyulafi

Bertalanról, 150. l.; továbbá Aranynál, 44. l. „Hátul a nyeregnél feküdtek a *nyilak* | Ezek is megannyi *szárnyas kopjafiak*.“

Sz. 2. A *tollas nyíl*, telum pennatum PPB.; alsó felén a szárny tollból való — T — hegye sima.

Sz. 3. A *szigonyos nyíl*, telum spiculatum, PPB. tollas, vasa kétoldalt szigonyyszerűen szakás; nagy sebet vág: kihúzni alig lehet. SG a nyíl szigonya.

1588: „War giutho *zigonios nyl*“. OklSz. 696. Ezekre a nyilakra csóvát kötöttek, ezt meggyújtották s így lőtték be az ostromolt várba.

1619: „Eszekbe vevek, hogy az *nyilnak szigoni* volnának“. Forró. Curt. 568. — „Egy ember érte ezék, kitől *szigonyos nyíl* elővételék | Az Alexanderhez az nyíl löveték“. RMK. IV. 150. 1643—73. „A könnyűszerű vitézek távolról a gerelyeket, avagy *szigonyos nyilakat* állhozszorító ideggel kilövdözvén“. Com. Jan. 1673: 149.

A *nyíl vastagsága*. 1683: „Egy kis mogyoróni gömbölyötségű nyilat lőne az hólnod alá“. Tofeus, Zsolt. 551. A *nyílvessző* és sima vasa tehát kisujjnyi vastagságú volt; innen *nyílvessző*.

Nyilat lövök: sagitto, MA.

Lövő nyíl, lövellő *nyíl*: missile telum.

Megnyilazni, sagittis configere.

A nyilazás és képei.

1436—1439: „es *nilnalkül* . . . vyot ó istenec ó ertec“. Bécsi.-C. 18. — A tehetetlenség képe.

1519: „Beh tölték a *nyilakkal* az ő zent testet“ Debr.-C. 137. A kegyetlenség képe.

1584: „Ha szinte a ny kedvünk szerint laknának is, mint ez lakot, ugyan elmúlna, mint az árnyék, a kilőtt *nyíl*“. Born. Préd. 391. — A sebesség képe.

XVI. sz. „O *nyíl* al meg zent Il'és prophetanak hatalmanak myatta“. Peer.-C. 251. — Csoda.

XVI. sz. „Az nyomoru zyuet meg sebhety keserteteknek *nyilayual*.“ Virg.-C. 136. Képletes sebzés.

1526: „Az halaal zylő *hamarya nyl*.“ Érdy.-C. 343. Ölés, sebesröptű nyíllal.

1539: „The *nyilayd* en belem zegeztettenek: sagittae tuae infixae sunt mihi.“ Kulcs.-C. 69. Vö. Debr.-C. 137. Kegyetlen ölés nyilakkal.

1548: „Az hatalmasnac *nyilai* elesbec“. Székely István: Soltár 133.

1608: „*Nyilaid* szereznek én nékem nagy sérelmet.“ MA. Bibl. V. 19. Panasz, kegyetlenség ellen.

1616: „Hamis esztergárban faragta szakadékony idegű *nyilat*.“ Bal. Cs. Isk. 126. Nem tudott sebet ütni szavaival.

1636: „Éles *nyilak* legyenek, melyek az szivek keménységét megszaggassák.“ Pázm. Préd. c. 3. Találó erős szavak, érvek legyenek, hogy hassanak.

- 1779: „Nem árt neki semmit a *nyíl* szaporája.“ Kónyi: Hadi Rom 182. Az érveknek, szavaknak nyílzáporhoz hasonló sokasága hatás nélkül visszapattan.
- 1905: „A *nyíl* megsüvöltött a levegőégben | Mint a futó csillag tündökölt reptében, | Majd leszállt a földre szárnyasuhogtatva“. Szent László fiúve. Arany-Lehr, Toldi estéje. 151. 1.
- Tegez és Puzdra.** Corytus, Galbanum, PPB.
- 1522: „Fel wettek yweketh zereztek w nylakoth *puzdorayokba*.“ Keszth.-C. 17.
- 1577: „Egy *puzdora nyilastul*.“ OklSz. 696.
- 1582: „Imelővő *nyila* berakott *tegzében* Szép drága kövekkel fénlük tündöklésben“ Huszti, Aen. 26. Tegez, a nyiltartó.
- ? „Egy selem ő, keth *teghes nyíl*.“ RMNy. II. 170.
- XVII. sz. „Ezüst pléhvél egészben burított *tegez nyiltokostul*.“ Mon. hist. Irók. XXIV. 184. A tegeznek belső tokja.
- 1620: „3 *bokor* tegezben való *nyilakat*, egyikben 40 *nyilat*“. Bethlen Gábor udvartartása 52.
- 1688: „1 bőr *tegez* hordozó táská, *nyilastól* tegezestől 45 frt.“ Radvánszky: Családelet. II. 288.
- 1787: „Arany *puzdrát* tart kezében, | *nyilazza* a vadakat.“ Fal. Vers. 875. Költői kép.
- 1779: „Elől rántá a *nyilas puzdráját*.“ Kónyi Hadi Rom. 115.

Nyilas fegyveresek.

Nyilas vitez, sagittarius, ein Bogenschütz.“ Szikszai Fabricius: Nomenclatura, 109.

Nyilas: sagittarius PPB.

Nyílhoz való, nyilas: sagittarius PPB.

Nyílhordozó: sagittifer PPB.

- 1526—27: „Parancholaa a kyral, hogy neegy zazan allananak reea es *meg nyilaznaak*“. Érdy.-C. 437.
- 1585: „*Nyilas* louagosok: hippotoxotae.“ Calepinus.
- ? „Ezek előtt vala mind az *nyilas nép*“. RMK. IV. 99.
- 1692: „Rettenetes nagy haddal indulának, Az fő *nyilasok* mind előállának“. Huny. Troja. 23.
- 1695 (1751): „Mások felett igen *tudós nyilasok* és dzsidások, kik ritkán vétik el a tzélt.“ Hall. Hárm. Hist. III. 99.
- 1717: „Egy görög kéreté a királyt, hogy fogadná bé szolgálatjába, mivel olyan *nyilas* volna, hogy a madarat reptében lelővi“. Mik. TörL. 467.
- 1767: „Jó *nyilas*, *nyíllal* jó lövő: sagitti potens“. PPB.

Nyilas család.

Nyilas, mint elterjedt és régi családnév, mely tulajdonságra és hivatásra is vezethető vissza, már 1343-ban: Joanne dicto *Nyilas*, és így tovább. 1359., 1384., 1386., 1390., 1400., 1413., 1423., 1425., 1430., 1449., 1463., 1478., 1485., 1504. Nilas és Nylas I. OklSz. 697. *Ijgyártó*, mint családnév: ez is idevonható.

Példabeszéd.

- 1767: „Nem mindenkor találja a *nyilas* a czélt = ictus iaculantium saepe deerrant.“ PPB.
 1778: „A ki fullánkját könnyen bocsátja másra, nyilakat várhat helyébe“. Fal. B. E. 580. „*Nyilat* tompít, a ki serpenyőt lövöldöz.“ Ballagi Péld. 5575.

A nyíl és az ív a biblia magyar fordításaiban.

(Az Úr) mintegy tzélül tött engem a *nyílnak*. Siral. 3 : 12. — Ne félj a Nappal repülő *nyíltól*. Solt. 91 : 5. — Megsebesítő *nyíl* az ő nyelvek. Jerém. 9 : 8. — Ne kiméljétek a *nyilat* Babyrontól, mert az úr ellen vétkezett. Jerém. 50 : 14. — Készítetek a *nyilakat*, a paisokat keressétek össze. Jerém. 51 : 11. — A te *nyilaid* széllyel futkoztak. Solt. 77 : 18. — Éles *nyíl* az olyan ember, a ki hamis bizonyágot szól felebarátja ellen. Péld. 25 : 18. 26 : 18. — A *nyíl* nem üzi őtet (a czethalat). Jób. 41 : 28. — A hamisság szólló ajkaknak beszéde hasonlatos az erősnek eles *nyilaihoz*. Solt. 120 : 4. — Kibocsátá az ő *nyilait*. Solt. 18 : 15. — Meglővé az Isten őket az ő *nyilával*. Solt. 64 : 8. — A te *nyilaid* igen élesek. Solt. 45 : 6, 34 : 6. — Uram! a te *nyilaid* belém akadtak! Solt. 38 : 3. — Az én lelkem olyan emberek között vagyon, kiknek fogok dárda és *nyilak*. Solt. 57 : 8. — A Mindenhatónak sülyos *nyilai* vagnak én bennem. Jób. 6 : 4., 34 : 6. — Az Assziriai Király bé nem jő e városba és *nyilat* sem lövöldöz ebbe. Kir. II. 19 : 39. — Az urnak győzedelmes *nyila* ez a Siriabeliek ellen. Kir. II. 13 : 17. — Jonathán *nyíllövéssel* ad jelt Dávidnak. Sam. I. 20 : 20. — Mint a *nyilak* erős kézben olyanok az ifjúságnak fiai. Solt. 127 : 4. — Izrael a Pogányokat az ő *nyilával* általveri. Mózsos. IV. 24 : 8. — Az elfordult izraelt azzal fenyegeti az isten, hogy az ő *nyilait* mind hozzájok lövöldözi. Mózsos. V. 32 : 23. — A hitnek paizsát felvegyétek, hogy ama gonosznak minden tüzes *nyilait* meg olthassátok. Éfés. 6 : 16. — Olyanná tett engemet, mint a fényes *nyíl*. Ésa. 49 : 2. — Kimégyen a Juda kezéből az ő *nyila*, mint a villámás. Zak. 9 : 14. — Az isten az ő *nyilait* az üldözők ellen készítette. Solt. 7 : 14. — A paráznát követő, mint az ökör, nyúzásra mégyen, míg nem általjárja a *nyíl* az ő szívét. Péld. 7 : 23. — Az éhségnek veszedelmes *nyilai*. Ezék. 5 : 16. — A hitetlenek az ő *nyilokat* az idekbe vetették. Solt. 11 : 2. („Idegbe vetni“ = a nyilat az ujjal az ij idegeire illesztieni. H. O.) — Az ő *nyilaink* élesek és minden *kéziveik* felvetve. Ésa. 5 : 28. Jerém. 50 : 9. — *Nyilakkal* és *kézívvvel* menjen oda az ember. Ésa. 7 : 24. — Az Úr eltörte a *nyilakat*, *kéziveket* stb. Solt. 76 : 4. — Sault a *kézívesek* megnyomják. Sam. I. 31 : 3. — Dávid a Juda fiait *kézívből* való lövésre akarta szoktatni. Sám. II. 1 : 18. — Isten az ő *kézívét* megvonta és el arányozta. Solt. 7 : 13. Ismáel *kézíves* volt. Mózs. I. 21 : 20. — A hitetlenek megvonták az ő *kéziveket*. Solt. 37 : 14. — A Messiás eljövételével az erős *kézívesek* megromlanak. Sám. I. 2 : 4. — Villámások, Isten *kézíve*. Habak. 3 : 2. — A seregeknek Ura eltöri az Elám *kézívét*. Jér. 49 : 35. — A Babylonét. 51 : 56. — Az Izraelét.

Hós. 1 : 5. — Elisem *kézívet* parancsol a Joás kezébe vétetni. Kir. II. 13 : 15, 16. — Isák azt mondja Esaunak: végyed a te tegezedet és *kézívedet* és vadászsz énnékem vadat. Mózs. I. 27 : 23. — Az Ulám fiai jó *kézívesek* voltak. Krón. I. 8 : 40. — A Beniámin nemzetéből való *kézívesek*. Krón. II. 17 : 17. — Az Éfrajimnak fegyveres fiai, kik *kézívesek* valának. Solt. 78 : 9. — Jonathán a maga *kézívét*, mely soha hiában nem járt, Dávidnak adja. Sám. I. 18 : 4. II. 1 : 22. — A *kézíves* erős emberek megrontatnak. Sám. I. 2 : 4. — Isten tanítja az én kezemet a viadalhoz annyira, hogy az atzél *kézív* eltörött az én karjaim által Sám. II. 22 : 35. Solt. 18 : 35. — A Jób *kézíve* az ő kezében erős lészen. Jób. 29 : 20. — Egy ember ellövé szerentsére az ő *kézívét*, és találá az Izrael Királyát. Kir. I. 22 : 34. — De az ő *ívek* eltörettetnek. V. 15. — Nem bizom az én ivemben. Solt. 44 : 7. — Az *íves* helyén meg nem maradhat. Ámos 2 : 15. — Az *ívesek* Sault megsebesítik. Krón. I. 10 : 3. — A hitetlenek az ő *íveket* megronták. Solt. 11 : 2, 37 : 14. — Jéhu meghúván az ő *ívét*, Jórámot hátba lövé a két lapoczkák között. Kir. II. 9 : 24. — Az Isten a hitetlen ellen, ha meg nem tér, az ő *ívét* megvonta. Solt. 7 : 13. Siral. 2 : 4. — Az Isten szállítja le a hadat, ő törí el az *ívét*. Solt. 46 : 10. és 76 : 4. — Az Isten a maga *ívét* adja Noénak szövetségének jeléül. Mózs. I. 9 : 16.

Az idézetek egész tömege világosan bizonyítja a *nyílnak* és járulékaiknak mint fegyvernek felfogását a magyar fordítóknál.

A nyíl eddigi jelentősége.

Forrásaink, a mint ezeket eddig itt megfakasztottuk, kétségen kívül bizonyítják, hogy a nyíl a magyarságnak már az ősiségben *fegyvere*; hogy alakilag kifejlődött, tartója a tegez, vagy puzdra volt; hogy nemzeti fegyver voltánál fogva, rávezetett a nemzet szellemének megfelelő szólásmódok, hasonlatok, képek és végre példabeszédek keletkezésére. A nyíl, mint fegyver, fogalom szerint sohasem ingadozik.

Köztörténetünk azt tanítja, hogy a nemzet lovas-nomád állattenyésztő volt, mint lovas vívta harczeit, így végezte portyázásait és taktikájához a *nyílzápor* tartozott. Hogy ilyen körülmények között a *nyíl* nagy szerepet játszott a nemzet közfelfogásában is; hogy a magyarságnak a fogalmak átvitelében ismeretes elevensége és könnyűsége a *nyílat* nem hagyhatta ki a sorból, az nagyon természetes. És hogy kiváló hadi jelentősége a családnévben is kifejezést nyert, az nagyon érthető. Haladjunk tovább.

A nyíl, a sors és a szerencse.

A főirányzatot a nyíl és a sors viszonyításában és általánosan véve a szerencsejátékban megadta a nyíllal való lövés természete, a melyet a közmondás, de több szólásmód is világosan kifejez: „Nem mindenkor találja a *nyílas* a *célt*.” Csupán ebből fejlődhetett ki idővel a magyarságnál is az, a mit ma *nyílvetés*, *nyílvonás* vagy *nyílhuzásnak* mond és a mit rajta ma a *szerencse*

játék viszonylatában ért. Egy kérdésbe foglalva a viszony ez: kinek juttatja a *nyílhúzásban rejlő véletlen ezt vagy azt, tehát ki nyer és ki vesz?*

Régi forrásaink a gyakorlatra nézve nem adnak felvilágosítást, de ráigazít a ma is élő szokás; erről itt csupán annyit, hogy a húzásnál az, a minek neve ma is *nyíl* — noha már nem az, az ellentét a döntő, t. i. a hosszabb vagy rövidebb; a fejes vagy nem fejes; a tollas vagy tollatlan; és hogy csak *két fél közt folyik a döntés*.

Ez a forma azonban nem kizárólagosan és nem is a legősibb magyar. Az ősi forma és jelentőség más. Vegyük azonban előbb a szerencsejátékot.

Schuchardt Hugo barátom bámulatos rögtönösséggel szolgáltatott egy régi német versikét, mely bizonyítja, hogy ez a forma másutt is élt. Az a versike így pattant ki *Schuchardt* emlékezetéből: kérdeztem mit ért a német akkor, a mikor mondja: *der mann zog den kürzeren, die frau zog den kürzeren, das kind zog den kürzeren, was?* A felelet: „*den halm*“, a vers pedig ez:

Ziehen wir zwei *gracselin*,
One allen falschen wank,
Das eine kurz, das ander lang;
Weders auch immer mag ziehen an,
Das länger soll gewonnen han.

(Húzzunk ketten két fűszálat
Jóhiszemmel, nyilvánsággal,
Rövid emez, hosszabb amaz,
Bármelyiket húzzuk ki:
A hosszabb az, mely megnyeri.)

A magyar, két fél között folyó formánál, tehát a húzásnál használt tárgynak, bármi legyen is, különben „*nyíl*“ a neve; *ez benne a nemzeti vonás*.

A szerintem tiszta magyar és nemzeti „*nyílhúzás*“ stb. nem az, a melyben a véletlen a szerencse színét, a „minden és a semmi“ képében ölti magára, hanem az, a mely *minden* jogosultnak egyenlően *juttat*, a véletlen pedig nyílhúzás rendén csak azt dönti el, hogy mit, helyesebben *melyiket?* Ez tehát nem szerencsejáték, a melyben csak egy nyertes és egy vesztes fél van, hanem osztás, a melynél a véletlen a *megnyugtató*, a mégis létező különbségek tekintetében, *mert közmegegyezésen alapúl*.

Tudnunk kell most már, hogy az állattenyésztő lovas-nomád magyar, nemzetségi szervezettel bírt, hogy a nemzetségek egyazon területen telepedtek, külön-külön nyájaik voltak, így tehát anyyifelé kellett gazdasági érdekből, de közmegegyevással is felosztani a megszállt területet, a *hány* nemzetség volt: *ez az osztás történt nyílhúzással*, úgy, hogy a nemzetségek összeadták nyilait — a veritabilis sagittákat — melyeket pontosan ismertek, talán jegyeztek is és a vének az összeadott nyilakkal előbb kiosztották, hogy a sorrendet melyik nemzetség kezdí; azután a területeket, a hogyan következtek és végre ehhez képest sorban húzták ki a nemzetségek nyilait, a mibe ezek belenyugodtak.

Hogy ez melyik történeti forrásban van hitelesen megírva? Az erre szolgáló felelet az, hogy nagyban és egészben ez volt az eljárás a nálunk divott itt-ott talán még élő földosztásnál, melynél a nyílvetéssel osztott részek neve „nyílas“, „nyílföld“, a húzásra használt tárgy neve pedig ma is „nyíl“, legyen az czédula, bárcza, gyujtó, vagy bármi egyéb, toll, szalmaszál, kóró, stb. Itt tehát egy az ösiség minden kellékével bíró szokás, mely, mint látni fogjuk, még a közelmúltban is nagy életérdekben döntő erővel birt, alakul történeti forrássá.

Vegyük most már rendre előbb az általánosabb értelmű sorolásnak magyarázható bizonyítékokat.

Szótár és hagyomány.

Szótáríróinknál a *nyíl*, a sagittán és telumon kívül *sors*, *loos* PPB-MA., de soha *fortuna*, *Glück*; *nyíllazni* = nyílat húzni; de PPB.-nál a latin *sors* alatt sok egyéb közt: „*kockát vetni*“, sőt: „*tzinkus*“, vagy „*valami jegy is*, a melyet a sorsvetők *kivonnak*“. Ez utóbbi már az ősi magyar *nyíl* mai sokféle helyettesítője. De a codexek és egyéb iratok magyar fordítói a magyaros *nyílat* tartják meg. Lássuk a sort.

Nyíllazni, sortem mittere, jacere.

1466: „Ne megűc megh azt a szoknyat, de *nyilazionc* ő rolla kie legen. Münch.-C. 221.“ Így szerencsejáték, de ha annyi darabra vágta volna a hány zsoldos volt, magyar *nyílvonás*, *osztás* volt volna.

Nyíltra kelni.

1466: „Zacharias az papsagnac zokasa zereut *nyíllal kele*, hogy bemenuen vrnac templomaba geriesedetet vetne.“ Münch.-C. 107.

Nyílon játékon nyerni

1513: „A te kegyösszegűdneç fileyth en ymadsagomhoz hayczod - a te fyadnak ő rwhayan *nyilon jateekon* megnyerteen.“ Czech-C. 43.

Nyíl esése.

1519: „*Esek a nyl* Mathiasra es a tizen egy apostol köze zamlal-tatek“. Debr.-C. 198.

1688: „A melyre *esett* az ur *nyla*: *cujus exierit sors domini*.“ MA. Bibl. I. 103.

„Holnap az ifjú had — rendeli kövessék,
Tizre öreg harczos, nyíllal egy-egy *essék*.“

(Arany-Lehr, Toldi estéje 150. l.)

Nyílat készítenek.

1566: „Nylat készítenek az osztásra.“ Helt. Mes. 21. (Ma is élő szokás, l. alább.)

Nyíljárás.

1760: „Sok szép portékai, készületei maradtak szegénynek, mely is oly kopsi (kapós) volt ezen feljebb nevezett atyafiaknál, hogy szintén úgy reszketett mindenik, míg *kézhez nem ment a nyíl*“. Gér. Kár. Cs. Hazánk I. 378.

Nyílhúzás.

Nyílat húztak, a nyíl esék — Gyulafi Bertalanra — az az: sorsot húztak, hogy melyikök vívjon meg először az olaszszal. Arany-Lehr, Toldi estéje, 150. l.

„Azután *nyílat húztak ki* sorjába.

Hogy szép rendbe menjen, ne csak bolondjába“ DI. II. É. u. o.

Nyílvetés.

Jertek vessünk sorsot és *nyílat*. RMK. II. 90.

1506: „Ne meteeliök meg öket, hanem *vessünk nyílat* raytha kie legen“. Winkl.-C. 211. l. *Nyílazni* alatt is.

1512—13: „Wk engemet megfosztanac es en ruhaimon *nyílat* vetenek. Nagysz.-C. 283.

1516—19: „Wessung sorsoth raytha, kyee legen . . . az ruhamon sorsoth vetének“. Jord.-C. „Sortiamur de illa cuius sit . . . in vestem meam miserunt sortem“. Jord.-C. A magyar szöveg itt nem magyaros: „*vessünk nyílat*“, kell vala állani; mert *nyílat* vetek már 1611.-ben: MA. szerint *sortior*, *sortem* jatio.

? „*Vessenek nyílat* reá s a *nyíl* szerint oszszak háromfele.“ Radv. Csal. III. 286.

1551: „Es *vessen nyílat* a két kosra.“ Heltai: Biblia. I. Fff2.

1552: „A *nyíl* vetés meg chendesziti à versengést.“ A Bólts Salamon Kiralnac könyuei, E3.

1590: „Az ő öröksegeknek sorsa által Az az: mellyet sorssal vagy *nyíl* vetéssel vőttenec.“ Károli: Biblia. I. 205.

Nyílat vet (von, ereszt) Pl. Erdősi: „Az én ruhámra *nyílat* vetének.“ Károli Gáspárnál: „az én köntösömrre sorsot vetének“; de így is: „És *nyílat* vontak én népemre“. Arany-Lehr: Toldi estéje. 150.

Nyílvonás. Sortitio PPB.

? *Nyílat vonanak*: jacerunt sortem. Erdősi, Uj Test. I. 122.

? *Nyílat vonának*. Erdősi, Lukács XIII. 34

1693: „*Nyílvonásban* . . . *nyílat* vetvén.“ Hanvay-levéltár. Ballagi A. gyűjt.

Nyíleresztés.

1436—39: „Ereztetek *nyíl* edeenbe, mel napon es mel honapban sidok nemzeteenek kellene megöletni. Bécsi-C. 55. (Missa est sors in urnam. — Miserunt sortem. Vulgata.)

1460: „*Nyílazione* (sortiamur) ő rolla kié légen . . . en ruhamon *erezettek nyílat*.“ Münch.-C. 211.

„*Megoztuan* ő ruhaiat *ereztenec nyílat*kat.“ Lukács XXIII. 34. Münch.-C. 165.

„*Meg oztac* ő ruhaiat *nyílat* *ereztuen* . . . en ruhamon *erezettek nyílat*.“ Máté XXVII. 35. Münch.-C. 68.

1460: „*Megoztac* ő ruhait *ereztuen nyílat* azokon“. Márk XV. 24. Münch.-C. 104.

A letárgyalt sorozatból tisztán kivehető, hogy a *nyílvetés* stb., mely itt főképen Krisztus ruháinak az örökdő római zsoldos kato-

nak által való elkötyavetyélését tárgyalja, egyrangú volt a koczkavetéssel, tehát szerencsejáték, melynek értelme nyeres és vesztes jellegével bírt és a *nyíl e játéknak magyar értelemben csupán eszközét* jelentette; ennél fogva sohasem jelenthette magát a sorsot és még kevésbé a szerencsét. Erre nézve legjellemzőbb a *nyílon, játékon* való *nyerést* kifejező Czech-C.-beli idézet.

HERMAN OTTÓ.

(Folytatjuk.)

Három ismeretlen nyelvemlékün.

Zolnai Gyula a MNy. I. évfolyamának három első számában, majd különlenyomatban is, közzétette a könyvnyomtatás koráig terjedő s eddig ismeretes nyelvemlékeink lajstromát. E sorozat most ismét három darabbal bővül.

A Héderváry-család évrendben összeállított levelei között található Héderváry István levele leányához, Zsófiához 1530-ból (I.), Héderváry Lőrincz levele atyjához, Istvánhoz 1531-ből (II., hasonmását I. a mellékleten) s Héderváry Györgynek, Lőrincz öcscsének levele atyjához, Istvánhoz 1532-ből (III.).

Héderváry István, a családban e néven VI., az oklevelekben 1482-ben szerepel először. 1506-ban a veszprémi püspökség administratora, 1514-ben öcscsével, Imrével, fejjermegyei alispán, 1527-ben pedig a győri püspökség jövedelmeinek kezelője. Halála 1541-ben következett be. Vasdinnyei Vas Annával kötött házasságából származott Lőrincz (V.), György (III.) és Zsófia. Mind a két fiút 1517-ben említik először. 1530-ban az atyát két fiával együtt elfogja Kaczianer s Laibachba hurczolja. István még abban az évben, György a következőben megszabadul, Lőrinczet azonban csak 1537-ben váltja ki az öcsce, György.*

A levelek betű szerinti másolatban így hangzanak :

I.

Héderváry Istvánnak 1530-ban Laibachból írt levele leányához, Zsófiához.

Zerelmef leyanom ayanlom en maghamat te [neke]d az theb ajad fyaajwal azerth ne bankoajatok . . . th merth az wr yfthen ef megh mynden yojra fordit]ya az my dolghwnkath ezth mynd yo new[en vegyetek] az wr yfthen thyl az he zenth annat[w]l . . . hel ne felleghethek az wr yfthenth az zyf [mar]yath folghallathok nek[y] ef kerhethek hogh [meg]h bollafa az my wethkynketh a zerth en . . . az wr yfthen hakarayabol ryw[y]d napon [me]gh lathlak mynd nayan azer yma[ya]thok . . . n ef kerhethek az zyf mar[ya]th hogh efedef[tek] az wr

* Az életrajzi adatokat a Héderváry-családnak már sajtó alatt levő oklevél-tárából vettem.

ýfthenek helthe es zabadefon ký ez [na]vallankbol wr ýfthen tharfon megh*
[mý]nd naýan az kýf hefehýdeth ne haghathok . . . fegehe megh wenhýth**
magýt . . . ez kelth lwbyan*** waraba zenth . . . ia azfon nap wthan walo
hethfen 1530.

hederwarý ýfthwan
[aze]rth kerlek en zerelmef leýanom hogh kerhetek . . . hapaffa azfonokath
ef hogh ýmaýanak hertýn[k].

Kivül: ez lewel adafek az en zerelmef leýanomnak hederwarý foffya
azfonnak.

Olvasása: Szerelmes leányom! Ajánlom én magamat te neked az több
atyádfiaival. Azért ne bánkódjatok . . . mert az úr isten ésmég minden jóra
fordítja az mi dolgunkat. Ezt mind jó név[en vegyétek] az úr istentül, az ő
szent anyját[ul]. El ne feledjétek az úr istent, az sziz Máriát; szolgáljatok neki
és kérjétek, hogy megbocsássa az mi vétinket. Azért én . . . az úr isten aka-
ratjából rivid napon meglátlak mindnyájan; azért imádjátok . . . és kérjétek az
sziz Máriát, hogy esedezzék az úr istennek előtte és szabadétson ki ez nyava-
lyánkból. Úr Isten tartson meg mindnyájan. Az kis öcséidet ne hagyjátok . . .
sege (?) megvénhüdt magit (?) . . . Ez kelt Lubján várába, szent . . . ia asszony
nap után való hétfén. 1530.

Héderváry István.

[Az]ért kérlek én szerelmes leányom, hogy kérjétek . . . hapassa (?)
asszonyokat és hogy imádjának értünk.

Kivül: Ez levél adassék az én szerelmes leányomnak, Héderváry Zsófia
asszonynak.

II.

Héderváry Lőrincznek 1531-ben Laibachból írt levele atyjához, Istvánhoz.

Zerelmes vram atyám ýftenert kerlek hogý ezenel bochafd viffa ez
legent: mert anýra elý haragwt az kochany† hogý femy ketfegeged nelegeny
bene hogý meg nem mýelý týzen neged napot hagog neký: Ený hozam penýg
ýmar fenkýt nem bochatnak: nem kyleombený vago ny az ený dolgomy: mýnt
ha eg vekon cernawal keoteotek volna egý malomý keowet feýem feolyre:
hogý nem tudnam melý oraba feyemre effyk kerlek az nagý ýftenert hogý
chak egý oraýg fe kefielyed ez embert: hanem ezenel kyld výza hozam: ten
magadýs vtana Indulý: ýzend meg az napýat mert azon haragít (*egy*) hogý:
femý napot nem yrtal neký mykort tened le hanem chak azt yrnad hogý le
akarnad tený: azt yzene: az nagý yftenre hogý Ely vagatya az kezýnket
mýnd Ennekem mýnd eochemnek azer ne kefelý yftenert kerlek: ha zerezhetel
valamy attul fogwa ýrd megý es ýzend megý: ten magad ys ely Indwlý . . .
nelý datum labacie anno 1531

Laurencius filius tue d[ominationis]
manu propria

Kivül: Egregio domino Stephano de hederwara domino et patri aman-
tiffimo.

III.

Héderváry Györgynek Budáról 1532. jún. 27-én írt levele atyjához, Istvánhoz.

Solgalathomnak vthana: Jwthem vala Ide Bwdara vramtul kewetfege
Balint†† vramhoz az fegeen nep dolga felel az kýknek Poduerýfký ††† Borokat es

* Utána törölve: me.

** Törölve utána: marýth.

*** Laibach.

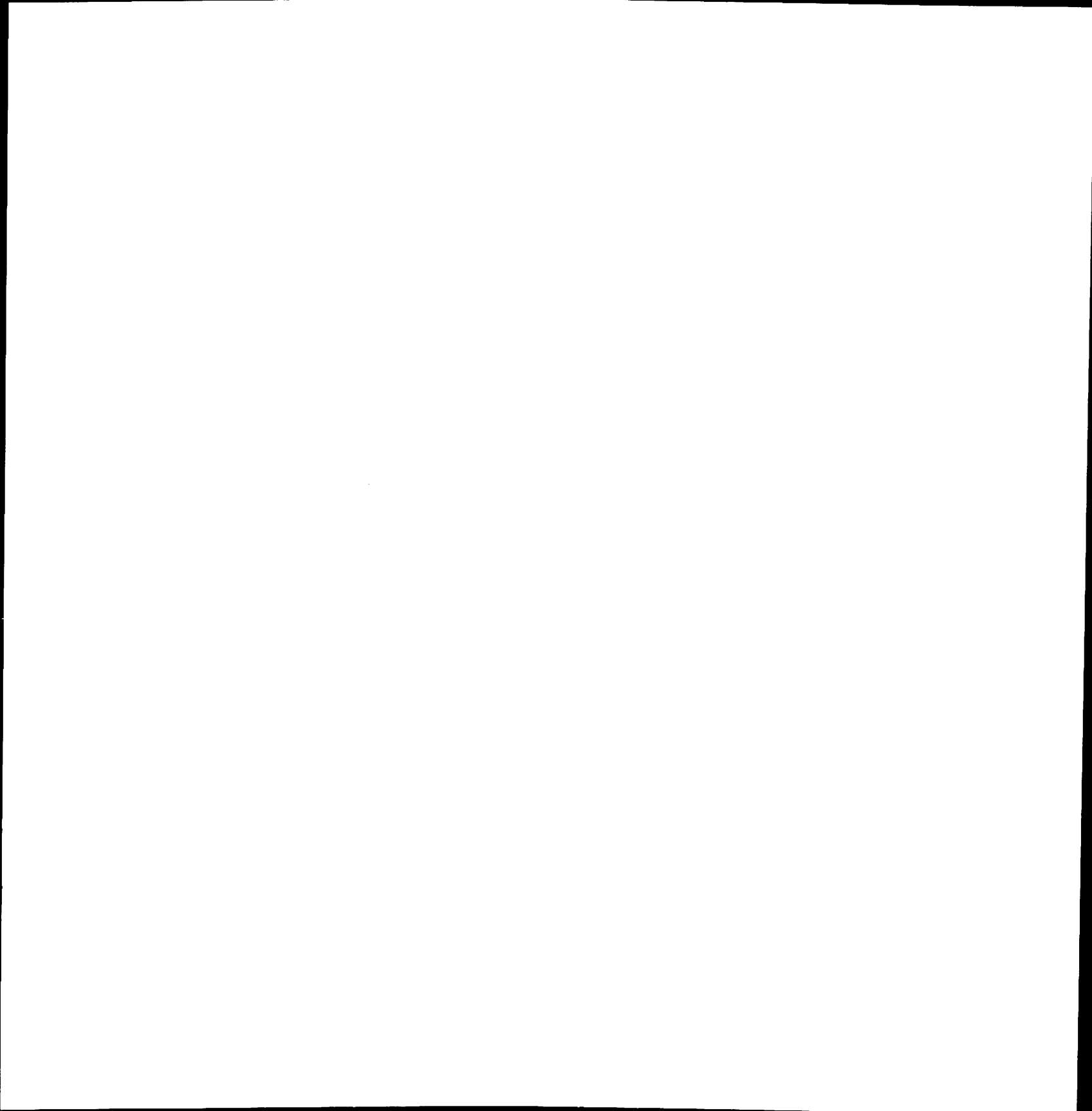
† Kaczianer János.

†† Enyingi Török Bálint.

††† Podmaniczky.

Zoltánom váram atyám ystomert kerlek Gogij v. Jancz
 Borfajd Vassa "z legem: mert dny za elij Garagura az
 Borfajd Gogij senny ket fogad nelegemj bene Gogij meg
 Nem nyolij tyzen Nagod nyot Gagot nekij: K. nij Gofam
 pnyij q ymar sunk yt Nem Borfatmak: Nem tyhombonyi kago
 nyij az nny dolgomij nyot Ga ny v. kon ronnacal krototek
 vohm uaj Malonyi krotet fejrm folyze: Gogij Nem tudm
 melyi otaba fejrmze nyik kerlek az Nagij ystomert Gogij
 fak nyij dnyij se krotelynd "z vmbert: Gamm v. Jancz
 kyle Nyza Gofam: hon magadya verana tuduly: yfand mag
 az Nagyat mert azon Garagur Gogij: senny Nagot
 Nem yztal nekij nykott kum le Gamm fak azt yzmad
 Gogij le a vrnad kony: azt yfand: az Nagij ystomert. Gogij
 fly vad abaj az k. ny nkt mynd kumkom mynd vofmumk
 afor N. k. nyly ystomert kerlek: Ga Zenn Jancz volamij
 attul fogva ijnd magij is yfand magij: hon Nagod y. t. ty
 tuduly melyi datum labaru dnyo 1531.

Lőrincz f. l. 6. m. 9
 Mamm Vassa

eges marha'yokath el vethe de Immar el menth vala balint vram, azerth meg'ys fõllon: k: balinth vramnak hog'y e kegelme az en vram barat'fagaerth m'yelne. Nam az en vram Jo atth'ya e kegelme nek, terekedneek k'yrnalnal hog'y az legen nep marha'ya hatra adatneek, mer az en vram okoth nem adoth, hog'y merth e ra'ya kezdetek el ez haboru'ffagoth, Merth az en vram I'megh teheteth* volna rola: vag'y tartafal vag'y ifmegh dulalfal de az en vram Inkab lafitany akarna, hog'y nem m'ynth inditanj az haboru'ffagoth, azerth ha meg'h nem ag'ya Podu-er'y'fkj** vram az el vethe marhat, az en vram karba nem hathat'ya az e zegen Jobagit, valam'ynt valahog'y de I'megh lefen rola azerth: k: M'yelle az en vram barath'fagaerth hog'y legen: k: Jo therekede ebe balint vramnal vele egetembe k'yrnalnal e felfege'nel,

Thowaba, Jo vram Jo atth'jam El mentem vala az ty'fth foglalni, meg'h bochata vala Bebek*** vram rofnobanath tartomanau'al egetembe, de oftan hog'y k'yrnalhoz alla Monda neken, Jo at'yem'f'ya, az en dolgom ebbe vagon hog'y merth ferdinandof k'yrnal folgalathomath meg'h nem f'fyzethe, es Jofagomba meg'h nem oltalmaz Im latod az ellenfegeth mel kezel vannak hozam ky' ellen en nem allhatok, azerth merth ke ketelen'ys Allothom Janos k'yrnalhoz, es k'yrnal atta nekem Gwmer varnegebe. Erfek vram Jofogat, Rofnobanat es az thewbit, twrfoetis, azerth merth nekem atta e felfege, en az en'y'meth ma'nak nem enge th'hetem azerth valam'ynth gondols dolgodrol Jo at'yam'f'ya de az Jofagoth en magamnak foglalom, oftan igh kelletek el Jwnen, Nagy' kenal vefedese'l, lengel or'fagh felel ker'y'ltem haza, merth m'yn'deny'ynth allotath vthamath loha ky'lemben el nem Jwhetem volna, M'ygh Bebek vram el azigh nem lefen nugodalma az en vram Jofaganak oth.

Pen'ffinger I'fthwan meg' holph, affonom Immar h'y'lvathoth keeris hog'y hoza mennek, e'yak az lowakath nugotom meg' otthan el megek, Fanc'y agol'thonis oth vagon ma'fth, az legen Markor vramnak valanak Jo lowa'y, egeth I'gert† affonom az lowak kezel.

Azerth kerem: k: hog'y ferefen: k: nekem E'gy vrath, az ky'fth:k: Jobath gondolna. vag'y k'yraly, vag'y va'yda †† vramnal, merth az en vram I'gen legen maganak f'ynchen nek'y'ynth lem at'hat, En | pen'y'gh ty'fth nek'y'l e'thet nem folgalom.

Thowaba keneregh†††: k: az Salgay M'yhal es az f'ya'y E'gy at'h'af'f'ath fogtath volth el M'ykor orzagh La'flo kenchet el veteth vala az balaf'syak Masth neg'y faz forintoth kewanak ra'ya az at'h'af'f'ian valc'yaghba, keneregh. k. es ke'y'k hog'y. k. vag'y meg'h adna az faz forintoth, vag'y k'yraltul kerne meg'h k. hog'y engedneek meg'h ha nem tebeth e'yak az zaz forinth'yat az kegelme d'ert'h.

I'ften tarc'ya meg'h. k. Ez kelt Bwdan zen La'flo k'yrnal nap'yan anno 1532.

Hederwa'y Gerg'y
.k. folga'ya.

Kivul: Egregio domino Stephano de Hederwara, domino et patri mihi observandissimo.

Mind a három nyelvemlék papirosra van írva. Az I. vízfoltos és szakadozott s írása elűt a másik kettőtől. Ez a körülmény, s továbbá az, hogy írója már 1482-ben szerepel, arra enged következtetni, hogy a betűvetést István még a XV. században sajátította el. A levelek nyelvészeti fontosságának a megállapítása a nyelvészeket illeti.

DR. ZÁVODSZKY LEVENTE.

* Sor fölött; előbb írva, de kihúzva: myelheteth.

** Podmaniczky.

*** Bebek György.

† Először: I'gertem-et irt, de azután a végét áthúzta.

†† Előtte egy szó kitörölve.

††† Utána kihúzva: az.

V e l e n c z e.

A különféle európai nyelvekben *Velencze* neve két főalakra vezethető vissza, az egyik *v*-n, a másik *b*-n kezdődik.

A) *V*-n kezdődő alakváltozatok: újgör. Βενετία (Konstant. Porphyrog.) | lat. *Venetia* (IX—XI. száz.), *Veneçia* (XII. századon túl), *Venetiae*. *Venetiae*, e többes számú név a XIII. század után lép fel vö. Byzantinische Zeitschrift XIII. 484; a mi emlékeinkben először *Venetia* vö. Hartvicus, ed. M. Florianus 16, 22 §§., később főleg a XVI. századtól *Venetiae*; | ol. *Vinegia*, *Vineggia*, *Vinégia*, *Venèzia* (laibachi Letopis 1891 : 130, Pesthy G. Nomenclat. Valentini, Dizzion; velencei XIV—XVI. századi olasz okiratokban *Venezia*, *Uenesia*, *Venezia*, *Veneçia*) | frcz. *Venise*, ném. *Venedig*, lengy. *Wenecya*, orosz *Venecija* stb.

B) *B*-n kezdődő alakváltozatok: II. Roger, Szicília királya 1154—60 közt készített térképén: *Benadek*, XIII. századi perzsa és mohamedán térképeken: *Bendekia* vö. Byzantinische Zeitschrift XIII. 484) | Adria-menti horv. és szerb *Mlèci* (többes nom.; ez a ma használt alak régibb *Mneci* < még régibb *Mnetci* < *Bnetci* < *Binetci* < *Bneteci* < *Beneteci* alakokon keresztül fejlődött; e különböző alakváltozatok mind elő is fordulnak a különböző korokbeli horv.-szerb emlékekben vö. (*Jireček*, Die Romanen in den Städten Dalmatiens I. 84), ma *Mletke*, kaj-horv. *Benetki* (többes n., Habelich, Jambressich, Bellosz-tenecz szótárai) | szlov. *Benetki* (többes n., Krajnában, Karinthiában *Benetke*, *Banéce*, Janežić szótára, Udinében *Benetka* egyes nom., laibachi Letopis 1891 : 130, Krajnában *Benecija* Pesmi krajn. nar. 123) | cseh-tót *Benátky* (többes n., Gebauer Slov. staroč.; az 1629. évi bécsi és az 1641. évi magyar-cseh-lat.-ném. Diction.-ban cseh *Benatka* is, egyes sz. nom.).

A *b*-n kezdődő elnevezések nem köznyelvi használatú szláv népszó-
ból való nevek (vö. Denkschriften der k. Ak. der Wiss. Wien XXI. 76: *Miklosich*); helyesen csak úgy magyarázhatjuk, ha a *v*-vel való alakot veszszük fel eredetibbnek. Hogy ez a *v*-n kezdődő alak az eredetibb, a mellett az is szól, hogy *Venetia* tartomány (a várost legrégebben *Rivus altus*-nak hívták, vö. mai *Rialto*) tulajdonkép a régi *veneticus*, *venetus* nép nevéből alakult elnevezés (a *venetus*-ok nyelvére vö. *Kretschmer* P.: Einleitung 266 s. köv. I.). *Venetia*-ból lett tehát *Benetia*, s ebből a többi alakváltozat. A *v* ~ *b* megfelelésre már most két lehetőséget tehetünk fel. Az egyik feltevés szerint a kihalt ó-dalmata nyelvben, a mely ép olyan újlatin nyelv volt, mint az

olasz, a francia stb., a lat. *v*-nek szabályos megfelelője a *b* volt (vö. *Jireček*, *Die Romanen* I. 84). A másik feltevés szerint a vulg. lat. *v*-nek bilabiális ejtése volt, s ép úgy, mint az ol. *volta*: magy. *bolt* megfelelősnél, feltehetünk olyan átadó olasz nyelvjárást, a hol ilyen vulg. lat. *v*-ből *b* lett (vö. *Verona*: ném. *Bern* stb.-féle megfelelést is).

Az a kérdés már most, milyen eredetű a m. *Velenceze*. Nagyon természetes, hogy a *v* szókezdet alapján a mi szavunk csakis olyan nyelvből ered, a hol a szót labiodentális *v*-vel ejtik. Csakhogy a *v*-n kezdődő alakváltozatok egyikéből se lehet kifogástalanul megmagyarázni a mi *Velencezénket*. Ha azonban *Velenceze* régibb magyar nyelvbeli alakváltozatait időrendben összeállítjuk, a magyar elnevezés könnyen megmagyarázódik. Íme az adatok:

a) Debreczeni-codex: Szent Miklós „fekszik *venőcze*ben mastan kilomb kilomb üdakaal fenluen mi vronk kristusnak tisztőssegere“ (eredeti 17, Nyelvelméltár XI. 10); u. o.: Szent Lucza „mast kegig *venőcze*ben tisztöltetik vronk kristusnak tisztőssegere“ (eredeti 30, Nyelvelm. XI. 18).

b) Murmellius szótára 35. lap: „Venetiae-Venedig-Venecze“ | Székely István *Chronica*-ja: „Lucius *Venecze*be hala meg“ (99. b. lap), u. o.: „Szent Marc teste *Venecze*be hozatec“ (146. a. lap).

c) Érdy-codex: „zent Gelerd eredet zerent tamada *Veneczenek* kyraly varasabol“ (eredeti 543, Nyelvelméltár V. 324); u. o.: „Eegy *Veneczey* dws palogar . . . . . hozaa *Venecze*ben . . . . . az *weneczey* wraknak enghődelmőkől . . . .“ (eredeti 631., Nyelvelméltár V. 463); u. o.: „Elssew hazalattya leen zyz zent paal ewsenknek magyar orzagban hozaasa az nagy felseeges reeghy layos kyralnak *veneczeseken* valo dyadalma, kynek mykoron fogadast tett vona hogy ha az *veneczeyeket* meghodolthatnaa . .“ (eredeti 632, Nyelvelméltár V. 465).

d) Verancsics Antal Összegyűjt. munkái II: 15: „*Venence* . . . *Venencei* követ“ | Verancsics Faustus *Dictionariuma* 1595: „Venetiae—Venedig—Bnetzi—*Venenceze*“.

e) A mai *Velenceze* alakot megtaláljuk a XVI. század első negyedéből való Gyöngyösi-codexben (vö. Nyelvelmélt. II. 242.), Pesthy Gábor *Nomenclaturájában*, Szikszai-Fabrizius *Nomenclaturája* valamennyi kiadásában, Calepinus (*Venetus—Velencezei*), Molnár Albert szótáraiban (MA.-nál: *Venetiae—Velence*, *Veneti—Velentzsések*; a Noriberga szónál előforduló *Valence* sajtóhiba *Velence* helyett) s a XVII. századtól kizárólag *Velencezét* minden nyelvelméltárunkban.

Az eddigiekből az derül ki, hogy az olaszföldi *Velencezét*-t magyarul *Venőcze*-nek, *Veneczé*-nek, *Venecché* nek, *Venenczé*-nek hívták s hogy a mai *Velenceze* alak nem régibb a XVI. század eleje tájánál. Mielőtt már most tovább mennék, meg kell említenem, hogy hazánkban két *Velenceze* község van, az egyik Fejér-megyében, a másik Biharban. A biharmegyei Várad-*Velencezét*-t oklevelekben *Venenceze*-nek hívják (vö. Bunyitay, A váradi püspökség tört. III. 128), míg a fejérmegyei „*Welence* al. nom. *Venecia*“ (Csánki III. 315). Van egy harmadik hely, a mely ide tartozik. A mai sárosmegyei *Veneczia*-t tótul *Benátky*-nak hívják (vö. Lipszky, Reper-

torium), magyarul ezt a községet régen *Venezé*-nek hívták (vö. Csánki, I. 315: 1410-ben: *Venezze*, 1410-ben: *Venecye*, 1427-ben: *Veneche*). A régi magyar írott alakok, valamint a tót elnevezés a mellett szólnak, hogy a sárosmegyei *Venezziát* helyesen magyarul *Velenczének* kellene hívni.

Ezek szerint mind az olaszföldi, mind pedig a hazai *Velence** helyeket egykor magyarul *Venöcze*, *Venezze*, *Veneccze*, *Venencze* néven emlegették őseink.

Az eddig megállapítottak után nem lesz nehéz eldöntenünk, honnan ered a m. *Venöcze* > *Venécze* > *Venezze* < *Venencze* > *Velence*, s mi a legrégebb magyar alakja.

A legelső, a mi az eredet megállapításához biztos alapot nyújt, a magyar szóban levő *cz*. A velencei olaszban lat. *c*** *i*, *e* és *z* előtt *sz*-nek hangzik (vö. erről részletesebben Melich J., Szláv jövevényszavaink, I. 2, 9); már Kézai Krónikájában is van erre adatunk, mikor ezt olvassuk (Mátyás Fl. kiad. 12): „insula usque hodie Venetica lingua Vecca *Venesia* (= olv. *Veneszia*) nominatur“. Ilyen *sz*-szel hangzó velencei alakokat közöl Boerio velencei olasz szótára is (vö. *Venezian*, *Vinissian*, *Venissian* szavakat).

A m. *Velence* *cz*-je alapján nem lehet velencei, hanem más északolasz nyelvjárásbeli vagy pedig a latin irodalom útján elterjedt név. Az átvett alak szerintem *Venizia (olv. *Veniczia*, s vö. vel. ol. *Venissian*, frcz. *Venise*), *Veniza (olv. *Venizza*, vö. Meyer-Lübke, Einführung 194). Ebből a XI—XII. században *Venicza, *Venicza lett nyelvünkben, majd később *Venöcza, *Venöcza, *Venöcze*, *Venécze*, *Veneccze*. A *Veneccze* alakból *Venencze* lett s ebből dissimilatióval *Velence*.

MELICH JÁNOS.

A bige-bajusz és a természetrajzi műszók.

A MNy. januáriusi számában *Herman Ottó* a magyar bajusz osztályozása során megemlíti a *bige-bajusz*-t, sőt bige-bajuszú Tóth Jánosról is szól.

Ez juttatja eszembe, hogy valamikor *bigebecző*-nek tanultam a *Catalpa*- vagy *Bignonia*-fa magyar nevét. Bámultam is, kaczagtam is, mert egészen érthetetlen szónak tetszett, mint Diószegiék annyi más növényneve. Most aztán ime a bige-bajusz egyszerre csak megérteti velem, hogy a Bignoniát csak olyan jogosan nevezték el Diószegiék bigebeczőnek — a bigeforma beczőiről — mint a hogy a nép *virzsinafá*-nak nevezi — a virzsinia szivarhoz hasonló természetéről. Sőt helyesebb, találőbb névnek kell elismernem, mint a helyette ajánlott *trombitafát*, melyet csak akkor lehet megérteni, ha tudjuk, hogy a szintén Bignoniának is nevezett *Tecoma radicans*

* Ez utóbbiakat azért nevezték így, mert első telepeseik Velenczéből valók voltak.

** A szóban tulajdonképp *t* van eredet szerint, de ez a *t* összeesett a latin *c*-vel.

révén jutott hozzá, a mennyiben e felfutó növény tölcseres virágja az ú. n. *trombitavirág*; de a virágzaskor egész fehér felhőbe boruló szép fát sehogy sem tudom trombitafának elképzelni.

Érdekes, hogy Diószegiék nyelvében még egy *bige* van, az *Ulex europaeus* nevű cserjét nevezték *sülbigé*-nek, melynek nevétől Fialowski a *tüskés jeneszter*-t ajánlotta. A legújabb képes botanika, a Wagner Jánosé (Magyarország virágos növényei, Hoffmann atlaszával) *sül-zanót* néven hívja. Itt találóbb is a zanótszerű virágról vett név, a mellett, hogy a Diószegiék hagyományához ragaszkodik a *sül* jelző megtartásával.

A bige-bajusz a bigebecző révén aztán eszembe juttatta azokat a nagy szorgalommal összegyűjtött adatokat, melyeket Fialowski a *Nyelvőr* VII. kötetében közölt. Elhül az ember azon a sok szörnyűségen, a mi a magyar állattan és növénytan nyelvébe beférkőzött Diószegiéktől fogva Hanáig, Mihálkáig, Gönczyig.

F. közleményei bizonyára hozzájárultak, hogy természetrajzunk nyelve ma már tisztább. Azonban közleményeinek olvasója arról is meggyőződhetik, hogy F. a gazzal együtt virágokat is kigyomlálna. Ezt nemcsak a bigebecző példája igazolja, hanem egyebek is, kivált azok a műszavak, melyeket már Arany János (Szalontai J.) védelmezett, ugyancsak a Nyelvőrben, a F. megrovása ellen. Egyiket-másikat Arany határozottan népies szónak vallja, másokról sejtji, hogy jók. Ezek közül többeket az azóta megjelent *Nyelvtörténeti Szótár* segítségével most már könnyebben igazolhatunk.

A kifogásolt *lábbó* (fluitans) szóról megjegyzi Arany, hogy a *könnybe lábbó szem* erősen bizonyít egy *lábbik* ige mellett. A NySz.-ban csakugyan megvan a *lább* ige (MA. és PPB.) A *konya* (nutans) javára ismeri A. a *konyakalapot*, a NySz. szerint megvan SI.-nál és Orcznál: A *meg-gyökönt* (geniculatus) szóról gyanítja A., hogy élő szó; a NySz. nem ugyan ezt, de Com. Jan.-ból közli a *gyökcent* alakot. Megvan ez a régi Tájszótárban is, mint *székely* szó. Élő szónak vallja A. a *degesz*, *félszer*, *nyakó* (görbe nyakú), *fenyér*, *komócsin* szavakat. A régi Tájszótár szerint a *fenyér*: lóhere, és *fenyér*: vékony szálú réti fű, a *komócsin* lenge nádforma réti fű. Védi A. a *ták*-ot, sőt a *libatopp*-ot is (Chenopodium), melyet F. *lúd-lábfü*-nek nevez, Wagner újra a *libatop*-ot használja. A *ták*ot is ismeri a MTsz.

A magam részéről a következőket védelmezem meg F. ítélete ellen: *csillaghúr* (Statice) igazolására a NySz.-ban ott van *madárhúr* MA., *tyúkhúr* MA., PPB. *pipehúr* Kr., meg a nép nyelvéből a sopron-megyei *tikhúr*. A *mézkerep* (Melilotus) szerintem jobb, mint a F. molyfüve; igazolja a *sárkerep* Com. Jan.-ból, *sárkelep* Zsoldos-ból. A *páponya* (Solanium melongena) régi jogon (Mel. MA, PPB., Com. Jan.) többet ér a határozatlan tojásvirágnál. A *locsagaz* (ceratophyllum) F. szerint bozontoska lenne, W.-ban *tócsagaz* helyesebb javítás, különben a *locs* szót ismeri SI. (iluvies, lacuna); valamint a MTsz. is. A *tarjag* (verruca) megvan MA.-nál, s ma is él a tarjagos szavunkban. A *babug* (papilla) megvan C. és MA.-nál, a *babugos* a MTsz.-ban (csecses, tölgyes).

F. a *fogasír* (Dentaria) nevét foganótt fű-re javítja. Azonban kár ezt megbolygatni, mert vele dül vagy áll egy másik érdekes növénynevünk sorsa. Ugyanis a *Corydalis cava* magyar neve Gönczy könyvében *likasír*. F. nem említi. Érthetetlennek látszó szó. Tanuló koromban azt képzeltem, *lika-sír*, mert mélyen a földben, mintegy mély sírban van a töve. Szily Kálmán szóbeli közléséből tudom, hogy ő a *likas-ír* szóban az *ír*-nek gyökér értelmet tulajdonít. (V. ö. Nyr. 25 : 537.) E mellett szól a növény botanikus neve, *Corydalis cava* és a NySz. egyik mondata a *likas* szó idézetei között: „A keresztes füvec két virága vagyon, likas az gyökere“ (Mel. Herb.) Kár, hogy az újabb botanikusok, nem bizván a likasír helyes voltában, odvas keltikének nevezik. (Wagner J. Magy. vir. növényei).

F. az *Ailanthus* magyar nevéről az *istenek fája*-t ajánlja, nyilván a német götterbaum-ból fordította. A mai botanikusok *bálványfá*-nak hívják. Talán a göttergasse = bálvány-utca volt a fejlődés menete.

Sokkal kevesebb a megvédhető szó az állattani műszók között. Arany élőnek ismeri az *acsa* (szitakötő) nevet, védi a *fakúsz* madarat, a *furdancs*-ra megjegyzi, hogy a nép valami kútfúró eszközt *furdáncs*-nak hí. Részemről a következőket igazolhatom: *lajhár* (*Bradypus*) megvan MA.-nál (iners, deses, vecors), a MTsz. is ismeri; *agykér* (*meninx*) megvan PP. Pax corporis című művében, sőt *haskér* (*peritoneum*) is; a *bönye* (*aponeurosis*), *bönyeg*, *bönyeges* alakban él a somogyi nép nyelvében; a *vetelő ujj* megvan MA.-nál, de megvan a mai takácsok nyelvében is; *verőcz-ér* (*vena portae*) teljesebb *verőcze-ér* alakban a nép nyelvéből igazolható, mert a MTsz. szerint: „felajtó, pitvaron“, s mindenképen jobb, mint a mit F. ajánl helyette, „a kapu visszavezetője“; a *fővenyész* (*Arenicola*) természetes jó képzés; *szipoly* megvan MA. PPB.-nál, valamint a MTsz.-ban is; *babócs* túl a dunai élő szó, magam is használom.

Méltán rossz hirbe keveredett a *busa szöketér* (*Physeter macrocephalus*); hogy megjavítsák, neveztek nagyfejű czetnek, fuvó czetnek. Pedig kár volna a jó *busa* jelzőért, mely a nép nyelvében éppen nagyfejűt jelent, a szöketért pedig könnyen kijavíthatjuk *szökető*-re. Paszlavszky használja is Állattanában a busa szöketőt.

Az így megvédhető mult századbeli műszavakat kár volna a használatból kiszorítani. Eredetibbé, színesebbé teszik a természetrajzi nyelvet holmi általános értelmű helyetteseiknél.

Másrészt persze meg kell vallani, hogy Diószegiéknek a jól alkotott szavai közül sem lehet valami sokat használni, mert a Linné rendszere jármában olyan aprólékos jelek szerint neveztek el a növényeket, hogy a magyar ember természetesebb szemlélődése nem veheti be őket. Ilyen a *redőszírom*, *türtszírom*, *csészeszárny*, *gyöngyhím*, meg az ismertebbé vált *nőszírom* (*Iris*). Nem magyar a lelkük. De azért nem ártana Diószegiék nyelvét újra átböngészni, nem lehetne-e egyet-mást értékesíteni, akár bizonyos megjavításokkal is, pl. egyetemi katedréről hallottam a *vicsor* (*Lathrea*) helyett *vicsorgó*-t, a *szádor* (*Orobanche*) helyett *szádorgó*-t. Emezt nem tudom, mi jogon, talán csak amannak analogiájára.

A botanikai mesterszavak végleges megállapításában termé-

szetesen a nép nyelve legyen a főforrás, — a hogy Fialowski is ajánlja — de a régi botanikai följegyzések (Beythe, Melius) számba vételével. Így remélhetni, hogy a botanika magyar nyelve is megközelíti azt a tökéletességet, melyre Herman Ottó a madarak és halak mesternyelvét emelte.

Azonban a nép nyelvével is csinján kell bänni. A magyar nép gondolkozása nem egyezik mindenben más népekével. Fogalmainak köre majd tágabb, majd szűkebb, mint más népeké.

Érdekes pl., hogy az *állat* szavunk eredet szerint tágabb körű, mint az *animal*, *tier*. Ha erre érti, hozzá teszi, hogy *oktalan állat*. Különböen pedig a magyar *asszonyi állatot* is ismer, sőt a hitremény-szeretet fölkeltésének régi formája azt mondja az Istenről: Hiszem, hogy egy vagy állatodban, három személyedben, Atya-, Fiú- és Szentlélek-Isten. Bessenyei *A philosophus* című vigjátékában Párménio azt mondja Ángyélíkáknak: De hogy lehettek ti ilyen csélcsap *állatok*. Ángyélíka: Inkább te mondd meg, hogy lehetsz ilyen izetlen-büzetlen, komor állat?

Még érdekesebb, hogy a magyar nép ismer füt, fát, virágot, de a *planta*, *pflanze* fogalomkörére kiterjedő szava nem volt; a *növény* vagy akár *növevény* szó újabb alkotás. A Gyöngyösi *növevény* szavát a mai nyelv nem ismeri, bár a túladunai népnyelv *gyövötény* szava lehet a rokona. A természet harmadik országára is csak új, bár jól alkotott elnevezésünk van, *ásvány*. Az állatosztályok és rendek elnevezésében is a magyar nyelv szavai, majd tágabb, majd szűkebb jelentésűek a nemzetköziéknél. Így különösen érdekes a *bogár* szavunk. A magyar nép nyelvében bogarak nemcsak a födeles szárnyúak, az ú. n. keménybogarak, hanem a legyek, némely félfödelűek, sőt a rákokhoz tartozó pinczebogár is. A lepkék közül a *Bombyx mori* hernyója *selyembogár*. Az én kis leányom az ágaskodó bothernyót *térbetülő bogár*-nak nevezte a nyáron. Mondunk ugyan *tücsköt-bogarat*, tehát mintegy kirekesztjük a tücsköt a bogarak közül, de a zalai nép a szőlőéréskor szülő tücsköt *őszi bogár* nak nevezi.

Kár, hogy zoologusaink ebben nem hallgatnak a nép szavára, nem nevezik *bogár*-nak az összes insectákat, a rettenetes *robar* vagy *rovar* helyett. Már pedig illetéknél attól lehet tartani, hogy a *bogár* szavunk kivész a természetrajz nyelvéből, mert a Coleopterák hivatalos magyar neve: *Födeles szárnyúak*. Csak úgy teszik hozzá: vagyis bogarak. Itt tehát alig van szükség a bogár szóra.

Ellenben hibásan hivatkoznak zoologusaink a népre, mikor az elődjeik *széles merüly*-ét *csikbogár*-nak nevezik, míg a világosan emebből csonkított *csibor*-t meghagyják. A nép nem különbözteti meg kétféle, nagy, feketés vízi bogarunkat, a *Dyticus*-t meg a *Hydrophilus*-t, mind a kettőt csikbogárnak hívja. Aztán a ki először halotta a néptől, a merülyre alkalmazta, holott ezt jogosabban *merülőre* javíthatta volna. A *csibort* túrja hát ki inkább a *csikbogár*.

Így jártak a botanikusok is két szép piros virágú, vízmelléki növény-nemünkkel, a *Lythrum*-mal, meg az *Epilobium*-mal. Amaz

Diószegiéknél *füzény*, emez *csövirics*. Mindakettő a fűzhöz hasonló levelű. Fialowski a csövirics helyett *füzike* vagy *füzi rózsza* neveket ajánl. Wagner könyve csakugyan füzikének hívja, ellenben a füzényt megtartja. Mennyivel okosabb dolog lenne a füzényt javítani meg füzikére, a díszesebb virágú csövirics lenne *füzi rózsza*, a füzényre aztán semmi szükség sem léssen.

A szegény *kosbor*-ról is ejtünk néhány szót. Egy boldogult jeles növénytudósunk azt állította, hogy az Orchis magyar nevét a csonka *borék* = scrotum további csonkításával csinálták; a kosbor annyi volna, mint scrotum arietis. Én azonban a jó Páriz-Pápai szótáromtól kérvén tanácsot, a magyar-latin részében megtaláltam a *kosbor*-t, a latin-magyar részben pedig a *koszboly*-t. A NySz. C.-ból, MA.-ból, Major Márton-ból idézi, tehát csak üres etymologizálás volt, a mit említettem. Nem kell hát a görög név tragárságának lefordításával keresni holmi népies *agármony* nevet.

Végül arról a sajtószertű dologról kell megemlékezni, hogy a botanikai nyelv jó útra térésekor egyben-másban annyira szakítani akart a rossz hirbe keveredett multtal, hogy még a nép nyelvvel és az addigi helyes szokással is összeütközött.

Erre nézve két példát vegyünk számba.

A virágrészek közül a *calyx* magyar neve *csésze* volt. Ebbe belekötöttek, vagy azért, hogy ama latin szó magyarul kelyhet jelent s a németek is *kelch* néven nevezik, vagy pedig azért, mert a csészét a makk *cupulá*-jára akarták értetni. Már pedig a magyar nyelvszokás másképen érti a virágok kelyhét. Kelyhük van a magyarban az egyszirmú, harang- vagy tölcséralakú virágoknak, valamint azoknak a több szíromra avagy lepelre oszló pártájúaknak is, melyeknek a viráglevelei harang- vagy tölcséralakban állanak össze. Kelyhe van pl. a harangvirágnak, gyöngyvirágnak, a trombitavirágnak, a tulipánnak. A fehér liliom szűzies kelyhébe száll a méhecske mézgyűjteni. E virágok bájos öblét tiszteli meg a magyar nyelv az oltári edényben felmagasztalt kehely nevével. A kétszikű növények virágjának szürkészöld csészéjére nem alkalmazza a kehely ünnepe nevét. Legföljebb a színes, nagy, harangalakú, felfuvódott csésze lehet kehely, a hogy Jókai az alkekengi vörös kelyheit említi az *Eppur si muove* című regényében levő gyönyörű természetrajzi leírásában.

Térjünk tehát csak vissza az előbb használt *csészé*-re. Ez legyen a *calyx* botanikai magyar műszava.

Még érthetlenebb, hogy az újabb botanikusok a növények termését *gyümölcs*nek nevezték. A magyar nyelvszokás szerint a búza legföljebb képes értelemben lehet a munkás fáradságának gyümölcse, de a termést ahogy sem nevezi gyümölcsnek. Ugyancsak szemébe nevetne a magyar ember annak, a ki neki a maszlagnet, a szerbtövist, a koldustetüt vagy akár a búzát, zabot, kendermagot is gyümölcsnek nevezné. Minden növénynek van *termése*, de gyümölcse csak azoknak, melyeknek termését gyümölcsként eszszük. *Gyümölcs* az alma, körte, cseresnye, meggy, szilva, dobzó, kajszi, őszi-baraczk, ribiszke, szőlő, lasponya, berkenye, dinnye stb., továbbá a

száraz gyümölcsök, ú. m. dió, mogyoró, mandola, gesztenye stb. Az meg képtelen állítás, hogy az eper, füge, ananász, tehát a legjobb gyümölcsök nem igazi gyümölcsök, mert nem csupán a mag-rejtőből alakulnak, tehát csak *álgyümölcsök*. Gyümölcsnek bizony igazi gyümölcsök, habár *áltermések*. Ha már magyarán *álgyümölcs*-nek akarnánk valamit nevezni, az olyan termés lehetne *álgyümölcs*, a melyik olyannak látszik, mint a gyümölcs, de nem ehető, sőt mérges. Pl. a vadgesztenyét nem fogadjuk el gyümölcsnek, csak a szelíd gesztenyét; gyümölcs a dinnye, de nem lehet gyümölcs a tök, meg az uborka. A gyümölcsnek látszó, de ehetetlen, sőt mérges terméseket bizonyos elitélő jelzővel bélyegzi meg a magyar. Ennek példái: az *eb-szőlő*, *farkas-alma*, *farkas-cseresnye*, *zsídó-cseresnye*. Gyümölcsnek el nem ismeri őket.

Erre nézve is azt kell tehát ajánlanunk, hogy térjünk vissza az előbbeni szokásra, vagyis, hogy minden növény termése legyen csak ismét *termés*, csupán a nyersen ehető termés legyen *gyümölcs*. Ennek evése kellemes, kívánatos érzést kelt bennünk. A képes beszéd is felmagasztosítja e szavunkat, mikor az imádság szavával „a te méhednek gyümölcse“ kifejezéssel tiszteli a világ Megváltóját.

CSAPODI ISTVÁN.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XI.

1. **Hamvából kialudt.** „Szent László füvé“-ben azt a gondolatot, hogy a barátság végkép megszűnt az emberek között, evvel a találó képpel fejezi ki a költő:

„Szomszédnak a szomszéd bajához nincs köze,
Hamvából kialudt a barátság tüze.“

Eredetére könnyű visszamenni. A tűz először *lánggal ég* (lobog), aztán *lohad*, utóbb csak *pislog*, majd *parázsszá* lesz, *behamvad*, végre egészen *kialszik*. S ez az, hogy „*hamvából kialszik*“, vagy: „*kihamvad*“. Pl. „Kotorj össze egy kis parazsat, annál is felforr“. „Ha volna! 'sz' már a *hamvából is kialudt*“ (kialudt még a hamujából is). Az a kérdés, hogy ezzel a kifejezéssel, mint tropussal, Arany él-e csak, vagy először? Már Mátyásinál ezt találjuk:

„A benne volt *remény kialudt hamvából*“ (I. 274. l.). Csakhogy míg Aranynál a „barátság“, ő nála a „remény“ — *tűz*.

Felhozok itt még két hasonló képét Aranyinak:

„Este van, este van: a *tűz* sem világít,
Kedzi *hunyorogni hamvas szempilláit*.“ (Csal. kör.)

Itt a tűz meg van személyesítve, hogy *álmos* (a mit mondanak is a mindennapi beszédben).

„Csak Laczfi, a vajda nincs ott az urakkal,
Csapata élén vár, *behamvadtt haraggal*.“ (T. Sz. XIII. É.)

= még haragszik, de nem mutatja mások előtt. Haragja „hamu alatt lappang“.

NB.: Az olyanról, a kiben *nincs tűz*, mondják néhol: „hamvába aludt“ (v. *dült, fulladt*), de leginkább: *hamvábaholt*. V. ö.:

„Van-e olyan *hamvábaholt* fiatal,
A ki mostan fegyvert fogni nem akar?“ (Arany)

„Csapott olyan lakzit a Pali ipája,
Hogy azon a földön nem igen volt párja;
Már az *hamvábaholt*, kinek nem volt kedve — —“
(Tompa: Egy házasság.)

2. **Vén gyerek.** „Katalin“ -ban a háborodó Szunyog mondja ezt:

„Bűn ez? — Ne hidd, ősz fej, ne hidd,
Hazudnak mind — s a szív, ez itt,
Ez a bolondos *vén gyerek*
Éretlen dolgokat cseveg.“

Itt „vén gyerek“ oxymoron s egyszersmind a szív personifikációja. *Vén* (mint ő maga), de *gyerek*, mert éretlen dolgokat „cseveg.“ „Vén gyerek“ szokásos kapcsolat, melyet a nép is használ, tréfásan. Pl. „*Vén* (öreg) *gyerek* ő már.“ Így is: „nem mai gyerek“. Tompánál: „Bor a teje *vén gyerekeknek*“ (Sándor bácsi). De oly értelemben, hogy „vén léteire gyerek“, tehát „gyerekes öreg“, vagy „másodszor gyerek“ („Lettem magam újra *másodszori gyermek*“, mondja Detre magáról a BH. III. énekében; v. ö. „senex bis puer“, „saepe vir in puero est, in *sene saepe puer*“) inkább csak az irodalomban kelendő. Azt hiszem, minden irodalomban. A német is mondja: „alter Knabe“, „altes Kind“, az angol is: „old boy“. De hogy eme kifejezésnek Ezsaiás volna az eredeti forrása (65, 20) — puer centum annorum, Luther szerint: Knabe von hundert Jahren — nehezen hiszem.

Most olvasom ezeket: „Az is mosolygott az apján, a kedves, naiv *öreg gyermek*“ (Szemere György). Itt *naiv* fölösleges. „En sohse javuló *vén dőre gyerek*“ (Telekes Béla).

V. ö. még: „Reszketett a keze az *öreg legénynek*“, t. i. a vén Benczének (Toldi X. É.).

NB. Más az *agglegény* (Hagestolz), és *öreglegény* (Altgesell) (a mester alter ego-ja).

3. **Fölérez.** Arany ezt a szót többször használja. Pl.:

„Messze mezőn háló sok erre *fölérez*,
Takaróját jobban felvonja füléhez
S mélyebben elalszik, hogy a hajnal költi.“ (BH. VIII. É.)

Értelme világosan = *fölébred*, de inkább csak azt a nem tiszta öntudatos, féléber állapotot fejezi ki, midőn valaki éjjel egy kissé eszmél, magához tér, aztán tovább alszik, úgy hogy reggel maga sem tudja, hogy ébren volt. A ki „*fölérez*“, sohse *kel föl*. Hallani a néptől ik-esen is: *fölérezik*. Csokonai „A csókok“ I. énekében ezt írja: „Melitesz *fölérezette magát*, körülhordoztá bolyongó szemeit stb.“ Ehhez ezt a megjegyzést teszi a kiadó (Kelemtföldy): „Ez nem magyaros kifejezése a magyarabb fölserkent vagy fölébredt-nek“. Azt látom ebből, hogy K. a „*fölérez*“ szót sem ismerte. De ugyan melyik nyelv volt a minta? a francia s'éveiller? Bizo-

nyosan tudta Csokonai, a mint tudom én is, hogy a nép mond ilyeneket, pl. részegről vagy elaléltról: „Vigyétek a felszerbe, majd fölérzi ott magát“ (magához jön).

NB. A *fölbredés* synonymái: fölbred, fölérez, fölserken, föl-ocsudik, föllillan, föleszmél, fölüdül, fölvirrad, fölsejt, föléled, föl-eszüdik, fölneszüdik, fölzsisszen, fölhorkan(t), föl-pittyen, (fölemed), föl-ijed, fölretten, fölriad, fölrezen, fölrebben, fölránkodik, fölnéz, föltekint, fölplisnant, föl-pattan a szeme. Szeretném tudni, mondják e ezt valahol: *fölperezen?* Én nem hallottam, de ismerem ezt: „*kiper-czent* a szeme“, „*kipercent* a szeméből az álom“, s ismerem Ludas Matyiból: „*Felperezene* benne az ország látására való kívánság“ (= fölbredt). V. ö. „A mint a hajnal *megperczent*“. (MTsz.)

4. **Mióta kétágú.** „Szegény Jóka bátyá“-ról van ez mondva „A Jóka ördögében“:

„Azt se tudja szegény, mék lábára álljon:
Ha leül, az is baj, ha feláll, az is baj;
Pedig áldott ember Jóka, mint a friss vaj:
A légynek sem ártott, *mióta kétágú,*
Oly szelid, türelmes, jó tulajdonságú.“

Mit jelent ez vajjon: „*mióta kétágú?*“ Könnyen megfelelt rá egy valaki, a kitől furfangosan kérdeztem: „Mit jelentene egyebet, mint hogy: *mióta feleséges?*!“ Persze, mert nőtelen korában „*egyágú*“ volt. Más valaki meg evvel ütötte el a dolgot: „Nem jelent az semmit. Arany koholta.“ Nohát nem Arany koholta, hanem nagy vidéken járatos *népies szólás*, csak a szótárak nem tudnak róla. De nem is „*feleséges*“-t jelent. Tudtommal leginkább a felsőtiszai nyelvjárásban divik, de hallottam abauji s hevesi embertől is. „Így se jártam még, *mióta kétágú vagyok*“ (Abauj—Hajdu m.). „Ez se esett rajtam, *mióta kétágús vagyok*“ (Heves). (V. ö. „Bele ne menj a pocsolóába, mert elsülyedsz a *kétágúsig*“). A debreczeni *Dongó* márczius 11-i számában ez van: „Még így meg nem szégyeltem magam, *mióta kétágú vagyok*“. Más vidékeken, pl. a Kiskunságban, Jászságban és Dunántúl szintén járja ez a szólás, de kissé más formában, pl. „Ez se történt velem, *mióta kétágú gatyát viselek*“ (Alföld) v. „*mióta a kétágú gatyát viselem*“ v. „*kétágú gatyában járok*“ (Dunántúl). Így is: „*mióta egyágú pendelyben járok*“ (ezt asszonyok mondják). Ezek a példák már maguk világossá teszik, hogy mit értsünk ezen: *kétágú?* Nem egyebet, mint a *két lábat*, vagy a *kétlábra valót*. Támogatja ezt, hogy így is mondják: „*mióta két lábon járok*“ (v. *a két lábamon j.*) [v. ö. *tótágast* áll]. Tehát ez: „*mióta kétágú*“ = = *mióta a világon van, mióta él, teljes életében*. Más szóval = *soha*.

A ki a nép beszédjét ismeri, tudja, hogy mily tömörked kifejezése van erre: „születésem óta“, „gyermekkorom óta“ stb. Bennök többnyire humor van, néha vaskos, a mi nem ok rá, hogy ne közljek itt nehányát. „*Mióta az eszemet tudom*“ (m. tudom az eszem), „*mióta az eszemre emlékszem*“, „*mióta élek a világon*“, „*mióta enni tudok*“, „*mióta a fejem hordozom*“, „*mióta itt lakom*“, „*mióta kenyérpusztító vagyok*“, „*mióta magyar kenyeret eszem*“, „*mióta a magam kenyerét eszem*“, „*mióta a magam gazdája* (asszonya, szegénye,

koldusa) vagyok“, „mióta más bolondja (keze-lába, kutyája) vagyok“, „mióta Antal a nevem“, „mióta a pap rám loccsantotta a szentelt vizet“, „mióta átlátok a szitán“, „mióta rücskös vagyok“, „mióta meg tudom kötni (magam kötöm meg) a gatyám“, „mióta húszkőrű vagyok“, „mióta az agyaram kihasadt“, „mióta a csikófogam elhullott“, „mióta az orrom' elől hordom“, „mióta szőr nőtt az orrom alatt“, „mióta a fülem kétfelé áll“, „mióta bekötötték a fejem“, „mióta a kontyom' hátul hordom“, „mióta kontyon hordom a tojást“, „mióta a köldököm elszáradt“, „mióta kilukadtam (a s . . . m kilukadt v. lukas)“, „mióta a s . . . m hátul hordom“ (viselem), „mióta beszéltek“ (a s . . . m beszéltek), „mióta hátra (s . . . mig) ér a kezem“. „mióta a s . . . m (likja) beforrt“, „mióta a s . . . mmel egy úton járok“, „mióta a magam v . . . án sz . . ok“, „mióta sárgát k . . . ok“, „mióta a s . . . m bemohosodott“, „mióta kisz . . . dött a h . . . m alja“, „mióta kit . . . t (kisz . . t) az anyám“, „mióta az anyám kitett (kiszült) a világra“, „mióta az anyám kitett a szárazra (szárazra tett)“, „mióta az anyámból kipottyantam (kicseppentem)“, „mióta a baba az anyámtól elvett“, „mióta a baba fölmarkolt (az anyám alól)“ stb., stb.

5. Jövendői számlálva. Miután Etele megölte Budát,

„ — had ura Isten jól látva egéből,
Hunokért nagy könnyű csordúla szeméből:
Jaj! betelik, mondá, már ime *betelnek* —
Népe *jövendői számlálva Etelnek.*“ (BH. XII. É.)

E hely értelme világos, kivált ha elolvassuk a VIII. éneket, hol Hadúr Etelének megjelenik álmában. De a kifejezés kissé szokatlan, szinte erőltetett. Azt akarja mondani, hogy ha Etele nem tud erőt venni indulatján („ez egy hibáján“) s megöli bátyját: beteljesedik a végzet, mely *tudtára van adva neki*, t. i. hogy ő maga is, vele együtt „népe“ is, a hún nép elpusztul. Tehát *számlál* itt = előszámlál, értésére ad, megjelent. Hogy miért használja Arany éppen ezt a sajátságos kifejezésmódot, azt a Zrinyiász hatásának kell tulajdonítanunk, hol a II. énekből Isten feltárja Zrinyinek jövendő sorsát:

„Mártiromságot fogsz pogánytól szenvedni,
Mert az én nevemért fogsz bátran meghalni.
Zrini, hallgasd meg most, mit fogok mondani,
Ím te *jövendőidet* fogom számlálni.“

LEHR ALBERT.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Ácsi. (Vö. OklSz.) Somlyó 1594. évi összeírásában a mesteremberek között ilyeneket is találunk: „Fichioló Simon *zabados áchi*, Kerekes István *zabados áchi*“. (Orsz lev. Urb. et Conscr. 113. fasc.) Sáros 1600. évi összeírása meg ezt mondja: „*aachi festékhez* való fából chinált *clomáris*“. (Ugyanott, 76. fasc.)

Bakonyi. A vaddisznót így is nevezték. Likava összeírásában (1670) olvassuk például: „*Apri vulgo Bakonyi*“. (Köz. pénz. levélt. 15432. fasc. Inventatio arcis Likava.)

Csúz. (Vö. NySz., OklSz.) 1560: „*lábomba* esett volt az csúz“ (chywz). (Orsz. levélt. Nádasdy level. Belchytch János levele.)

Gernely. (Vö. OklSz.) A *gernely* vagy a *görnely* (így is irták) épp úgy, mint a *szuszék*, a *kaszt*, a *lábás kas* és a *hombár* (hambár) rendszeren deszkából készült láda volt, melynek felül csapó ajtaja vala. Mindannyija gabna- vagy liszttartóul szolgált. Mivel olyik végháznak őrsége több száz emberből állott, tehát több, és jó nagy ládára volt szükség, hogy az őrség lisztkészletét elhelyezhessék. Szily Kálmánnak azon megjegyzése tehát, hogy 73 köből liszt semmiféle *scrinium*ba el nem fér (Századok, 1904. évf. 906. l.), tévedésen alapszik, mivel olyan *scrinium*okkal is találkozunk, melyekben több száz mérő liszt is elfért. Ha a várőrség nagyobb volt, vagy ha a *scrinium*ok elhelyezésére elegendő védett helyiséggel nem rendelkeztek, akkor különálló, a magtárhoz hasonló *gernelyt* és *szuszéket* építettek, a mibe rendes ajtón jártak be, s a mi belül rekeszekre volt osztva. Az ilyen „*künn való gernelyek*“ és „*szuszékok*“ is többfélék voltak. A deszka-alkotmányt néha csak bőrrel, máskor meg zsindelyezéssel fődtek be. De olykor rendszeres padlást is építettek fölébe. Ecsed 1680. évi összeírásában olvassuk például: „az *bástya végiben* egy hosszú *gabonatartó szuszék* vagyon két renden, *gerendás padlásos*, talpon álló, *boronából rótt*, kívül belül *borona közt tapaszos*, *rossz sindelyezés* alatt, egyik végén *bejáró ajtaja vas sarkas hevederes*, belől *retezes lakat rajta kulcsostól*. Egyik feliben vagyon 350 köből *buza*, *rozs* 133 köből. Ezen *szuszék* padján vagyon *zab* 7 k., *árpa* 34 k., és *dohos árpa* 31 k. Item az vár *küfala* mellett más *kisebb szuszék*, talpon álló *boronából rótt*, melyet most csak nem régen a német foglalt el.“ (Orsz. levélt. Urbaria 101. fasc.) Ilyen *szuszékok* lehettek azok is, mikről Zoltán Imre élésmester 1555-ben Kassáról ezt írta: „*öreg kasztokat*, azaz *szuszékokat* csináltatok *liszthez*, kikben két-három ezer köből *liszt el férjen*“. (Ugyanott, Nádasdy level.) A mint voltak magában álló, épületszerű *szuszékok*, úgy

voltak ugyanilyen gernelyek is. Török Bernát jelenti 1551-ben Nádasdynak: „az bastat megh chynaltattam, *ghernelek* is vannak benne, *kyn való ghernekt is* harmat chynaltattam“ (Ugyanott.) Mondanunk sem kell, hogy az ilyen épületszerű szuszékokból és gernelyekből fejlődött ki a XVIII. században már közönséges magtár vagy granarium. Vittány 1772. évi összeírásában például a granarium leírása teljesen ráillik a régi különálló szuszékokra és gernelyekre. „Granarium — mondja a jelzett urbarium — solidi lignei operis cum tecto stramineo, capax 400 metret., aliud vetustissimum pariter ligneum stramine tectum 260 metratarum.“ (Ugyanott, Urbar. 103 fasc.) [Vö. a francia *grénier*-vel. Sz. K.]

Gránát. Mind az OklSz., mind a NySz. hibásan mondja a gránát-posztót biborvörös, skarlátvörös posztónak. A gránátvörös szín ugyanis nem a posztótól, hanem a gránátkőtől eredt; maga a gránát-posztó mindenféle színű lehetett ugyan, de épp a gránátvörös gránát-posztóval találkozunk a legritkábban. Pócs István javainak összeírásában olvassuk 1637-ben: „*zöld gránát* csausz mente, egy *kék gránát* róka háttal bélelt suba.“ (Orsz. levélt. Urb. et Conscr. 37. fasc.) Hidvégi javai közt 1672-ben volt: „*chamys ex genere Granat erinei coloris*“ (ugyanott 36. fasc.), Homonnay javai közt meg „egy úy *kek granath* dolmani, egy *zeöld granath* mente“ (ugyanott 108. fasc.); Gellyen javainak 1657. évi összeírásában: „egy *megy zin török granath* uyas menthe“ (ugyanott 102. fasc.), Sárospatak 1639. évi összeírásában: *szederjes granath* (ugyanott 41. fasc.) és végül 1684-ben: „négy *singh kék granath* posztó“ (ugyanott 32. fasc.).

Guta. (Vö. NySz.) Büdy Mihály munkácsi várnagy és beregi főispán írja 1546-ban: „nagy vigan *lakozik* vala; még én reám egy üveg bort köszöne; két tál étékben igen evénk, az harmadik tál ételbe nem nyulhata, addig az *gutta meg euté*“. (Orsz. levélt. Nádasdy level. 1546.)

Guzsaly. (Vö. OklSz.) Szendrő 1610. évi összeírásában olvasuk: „egi hymes *gusaly* sazar, keet hymes *gusaly*“. (Orsz. levélt. Urb. et Conscr. 120. fasc.)

Gyermeklő. (Vö. NySz. OklSz.) Nemcsak fiatal lovat jelentett. 1587-ben ugyanis ezt olvassuk (Orsz. levéltár, kamarai lev.): „Bíró uram valami gyermeklovon ült, egy agg kaczolán“. Tehát a *gyermeklő* itt kis lovat jelent.

Harambasa. Az OklSz.-ban hibásan van értelmezve. A harambaság épp olyan katonai tisztség volt, mint a vajdaság s nemcsak a királyi seregben, de a törökök között is megvolt ez a tisztség. Rendesen az *uszkókok*, olykor meg a horvát-szlavon csapatok gyalogjai élén állottak harambasák. Ezt a gyalog népet másképp martalócoknak is hívták. A „*Muster-Register der Martalozen, welche zu Landstrass angenommen sind im 1542*“ és a „*Vermerkt die Uskoken zu Kopréinicz durch gemustert 1541*“ című kimutatókban pl. egész csomó harambasával (*Harum Vascha*) találkozunk. A kapitány után következő tisztnek a neve volt *harambasa*

(Hauptmann Mikola und sein Harum Vascha Czwetho Lalatovics stb.) (Gráci tartományi levéltár Kriegswesen I. és II. fasc.). Az 1696. évi kimutatás szerint a kamenskoï, velikai, brezlováci stb. csapatok élén is mind harambasák állottak (pl. „comparuit Harambasa cum decurionibus suis“ etc.). Hogy a török hadakban is volt harambasa nevű tisztség, idézzük Ifjú Kristóf 1556. évben kelt leveléből e helyet: „Piri harambasát is mondja, hogy 300 lóval megyen Budára“. (Csász. és kir. udvari és állami levélt. Hung.) Megemlítjük még, hogy Petrics Márton harambasát 1736-ban azért jutalmazták meg, mert kitűnt a rablók üldözésében. (Köz. pénz. lev. 15029. fasc.)

Haramia. A NySz. és OklSz. hibásan értelmezik A *haramia* gyalog katona volt. A gráci tartományi meg a laibachi levéltárakban százával találunk iratokat, melyek magyarországi haramiák toborzásáról szólnak. Itthon minálunk a *haramia* és a *hajdú* szót egymás helyett gyakran használják. Íme néhány példa: Kerechényi László 1554. évi levelében a somogyi gyalogokat hol hajdúknak, hol meg haramiáknak nevezi. Az 1560. évben a váci hajdúkról ezt jelentik: „az váci haramiák két negyvenen mentek volt útra; fejét veszik az haramiák Mankucs bég fiának“. (Csász. és kir. hadi levéltár.) Az 1691. évben olvassuk: „decurionibus duodecim et ducentis stipendiatis vulgo *haramiis* praefecerimus“. (Közös pénz. levélt. Hung. 14681. fasc.). Még a 18. században is haramia volt a horvát végekben a gyalog neve. Az 1717. évben jelentik például: „*pedites quos ipsi vocant haramias*“. (Ugyanott, 1717. eszt.)

Harmat-kása. Szered 1603. évi összeírásában olvassuk: „*quaelibet sessio integra piffam voratitem vulgo Harmat kassa vocatam tenetur dare*“. (Köz. pénz. levéltár. Urbarium super bonis ad arcem Zerediensem pertinentibus.)

Házasítás. Losonczy István özvegye, Pekry Anna írja Nádasdynak 1555-ben: „*azt is tudia te kiegyelmed, minemi keseriseggel enghemet zeretet az ur isten, és mi nemw gondunk volt ez el mult eztendékbe az hugaje (olv. hugai) hazasetasara.*“ (Csász. és kir. állami és udvari levéltár, Hung. 1555.)

TAKÁTS SÁNDOR.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Se pénz, se posztó. Evvel a szólással akkor élünk, ha többféle, legtöbbször különböző értékű várandóságunk van, s aztán reményünk füstbe megy, megcsalatozunk, sem a nagyobbat, sem a kisebbet nem kapjuk. Valószínűleg a latin „*oleum et operam perdidit*“ (Plautus, Poenulus, I. 2. 112) hatása alatt, kárba veszett fáradság körülírására is mondjuk: „Lótottam-futottam, költöttem is belé, s itt van ni, most se pénz, se posztó!“

Közmondás- és szólásgyűjteményeink közül Erdélyiében találjuk meg először (1851), a szótárak közül pedig Kresznericsben (1831).

Erdélyi nem magyarázza a szólás eredetét; csak, úgy látszik magyarázat helyett, a következő verset veti melléje:

Volt egy szegény ember, nem vala egyebe,
Csak egy kék tehene, egy szép felesége.
„Lám, a szomszéd asszony nem olyan szép, mint én,
Mégis van ruhája, szép piros csizmája.“
Az asszony az urát arra ösztönzi;
Adja el a kéket, ruházza fel ötet.
Elhajtják a kéket gyorsan a vásárra,
Vásárolnak posztót, száz forint az ára.
Sem flanér, sem posztó, sem zsinór reája.
Édes kék tehenem! hová lett az ára?

A szólást, tudtommal, Zlinszky Aladár magyarázta először a Balassi Bálintnak tulajdonított: „A magyar nemzet romlott állapotjáról“ című vers fejtegetésében (Szemelvények a nemzeti lyra köréből. 2. kiadás. 1904, 20 l. Jeles írók iskolái tára XLIV. Franklin-Társ.). Bárá Radvánszky Béla azóta nyomós okok alapján Rimay Jánosnak tulajdonítja a verset (Rimay János munkái. Kiadja br. Radvánszky Béla, 1905; 69 lap). Ennek a versnek hatodik szakában olvassuk a következő két sort:

Sem pénz, jószág mostan s méltó árrú posztó
Nem indít, hogy szolgálj, megszükkült az osztó.

Zlinszky igen helyesen a XVI. és XVII. századi katonaeletben keresi a szólás eredetét s bizonyosságul Salamon Ferenczet idézi: „Tudjuk, hogy azon időkben egy lovas évenként 36 forintot, egy gyalog 24 forintot kapott összesen zsoldul egy év alatt; ha hozzá- veszzük a posztót is, tehetjük egyremásra 30 forintra egy gyalog és 42 forintra egy lovas fizetését.“ (Salamon Ferencz: Magyarország a török hódítás korában. VIII. fejt. 2. kiad. 151 l.) A katonaságnak azonban nagyon rendetlenül utalványozták ki a zsoldját, úgy hogy a végek akárhányszor még élelem híján is voltak s e miatt nem egyszer nagy volt az elégtelenség. Innen keletkezhetett tehát, hogy *se pénzt nem kaptak, se posztót.*

Hogy a posztó csakugyan a fizetséghez tartozott, bizonyítja igen sok adat. Így például egy „*Panni per confinia distribuendi*“ című kimutatás szerint 1554-ben több száz vég sájposztót adtak a katonaságnak; 1555-ben egyik szigetvári katona is ilyen sájposztót kapott (Századok, 40 : 206). — Zrínyi Miklós is írja Áfium-ában: „Szükséges ez az armáda hogy elégedendő fizetéssel és minden provisióval adminisztráltassék . . . Minden embernek fegyvert jót hivataljához adni kellene, minden készületivel, szerszámmival. *Ehez jó erőss posztót . . . ruházatjára, dolmányára, mentéjére, süvegre elégedendőt.*“ (Áfium. Operatio. III.) 1688-ból van számszerű kimutatásunk, hogy a katonaság fizetése felében pénzben, felében *posztóban* történt (Századok, 38 : 226). Ugyanígy ír Apór Péter is: „Tartott . . . szakácsot, kinek az fizetése volt száz német forint, hét *sing fajlandis posztó.*“ (Metam. Transs. II.)

Hogy azonban a katonák fizetésének szabálytalan kezelése nemcsak ideiglenes rendtelenség vala, hanem a magyar hadi erő szándékos, sőt tervszerű megrontása, hogy a „*se pénz se posztó*“

szólás mennyire keserves valóság volt, legjobban bizonyítják Takáts Sándornak, főleg a közös pénzügyi levéltárban folytatott kutatásai, melyek igen szomorú képét mutatják azoknak az időeknek. Takáts Sándor kutatásait eddig részint szakszerű értekezésekben (Kísérlet a magyar haderő feloszlására. Századok, 38. kötet), részint tárczáiban tette közzé (Budapesti Hirlap, 1903 őszén); belőlük idézem az idetartozó részeket.

„Mivel a magyar kamara a hadi nép fizetésére reá rótt évi 75000 forintot nem bírta előteremteni, s mivel az udvari kamara sem rendelkezett pénzzel, a katonák vagy nem kaptak fizetést, vagy pedig (nagy ritkán) pénz helyett *posztóval*, sóval és fegyverekkel fizették őket. Így például 1653-ban a kanizsai végházak hadi népének pisztolyokat és karabélyokat küldtek . . . A legtöbb katonát azonban pénz helyett mégis *posztóval* fizettek ki, mert *ez volt a legjobb üzlet*. Az udvari kamara ugyanis a posztó végjét 14—20 forinton vette, bécsi rőfökben. A katonáknak ugyanezen posztó végjét 48 forinton adták, de nem bécsi, hanem sokkal rövidebb brabanti rőffel mérve. (Íme a Rimai „nem méltó árrú posztó“-ja). A legszokásosabb fizetési mód az volt, hogy egy évre négy havi zsoldot készpénzben, hat havit pedig posztóban adtak. De az ilyen fizetés öt-hat évben csak egyszer esett meg.“ (Századok, 38 : 14.) (Közben: „Se pénz, se posztó“). — „1665-ben . . . a felsőmagyarországi végházakban négy havi zsold fejében kifizettek 31,708 forintot, hat havi zsold helyett pedig posztót adtak. A posztót 49,999 forintba számították.“ (Száz. 38 : 15). — „1673-ban . . . elhatározták, hogy „ad evitandum odium nationis“ a megmaradt 3000(!) magyar katonát ezentúl évenként(!) fizetik, még pedig felében posztóval; a 21 frtos posztót ezentúl 48 frt helyett 40 frtban adják a katonáknak, és nem brabanti, hanem bécsi rőffel mérik.“ (Száz. 38 : 121). — „Mikor a magyar hadi nép kenyérért és ruháért esedezett, nekik semmit nem adtak . . . Ugyanakkor (1554) a dédelgetett spanyol katonák ruhájára Ferdinánd 351 rőf bársonyt és 3772 rőf atlaszt küldött . . . Találónan írja 1620-ban Igali István keszthelyi vajda a kardja alá tartozó igen megpusztult és elszegényedett vitézeiről: „Minket az régi vitézeket az polgároktól úgy ösmerik meg, hogy azok közül némelyeknek posztóruhájuk vagyon és jó szűrők, mi penig meztláb, ruhátlanul járunk és csepp (= csép), kapa az fegyverünk . . . Az éhség kerget immár koldulni bennünket. Ilyen szűk, drága időben feleségünket, gyermekeinket éhel nem ölhetjük meg“! (Bud. Hirlap. 1903 okt. 6, tárcza.)

Íme, két százados, keserves szenvedés emlékét őrzi ez a rövid szólás: „Se pénz, se posztó!“

Öreg embernek is a melle kívánja. (MNY. 2 : 121). Erre a szólásra czéloz Mikszáth Kálmán is az Új Zrinyiászbán. Az öreg Bobor ezredes nem tudja, megbocsásson-e bűnös feleségének, meg Zrinyinek, vagy sem: „Volt olyan percz, hogy Zrinyinek megbocsátott volna, de az asszonyt epedve kívánta. (Még azt mondják, hogy az ilyen embernek már csak a *melle* van meg.)“ Az eredeti szövegben is dőlt betűvel. (Magy. Könyvt. 335. sz. 212. lap).

A nemesség szüz vállalai. Ez is egyike a közszájon forgó történeti szálló igéknek, melyeknek eredete teljes pontossággal nincsen megjelölve. Közhiedelem szerint Andrassy Mihály mondta volna 1830—1840 közt Esztergom-megye közgyűlésén az örökváltsági viták alkalmával, tiltakozván az ellen, hogy „a nemesség szüz vállalaira terhet rakjanak.“ (Vasárn. Ujs. 1904, 514. l.). — Még ma is emlékezem iskolás időmből arra a történeti órára, mikor tanárunk nagy lelkesedéssel magyarázta, hogy „... a nemesség szüz vállalain Széchenyi lánczhidgarasa vágta az első léket, melyet befoldozni többé nem lehetett!“

Hátra van még a fekete leves. Ezt a közkeletű szólást általában Enyingi Török Bálintnak 1541. augusztus 29-én Buda alatt történt elfogatásához kapcsolják. Tóth Béla kutatásai megdöntötték Szirmay Antal adatát, mely szerint a szólás Ahmed basától ered, mikor vele jelt adott Thököly Imre elfogatására Nagyváradon, 1685 október 4-én. (Szájru! Szájra,² 30. l.)

Ide vág Takáts Sándor adata a XVII. sz. elejéről: „Mikor a szerdár vezir Hasszán basa Palotát ostromolta s „a rettenetes karóba huzással“ fenyegette a maroknyi őrséget, ha a várat föl nem adja, Horváth Gáspár kapitány nyugodtan felelte neki: „Itt Palotán aranyunk, ezüstünk és gyöngyeink nincsenek, de vannak jó vitézeink, s ha csak egy hangocskát ejtene valaki a vár földadásáról, menten darabokra vágnók ő kigyelmét. Hogy Hasszán ur barátom erővel akarja a várat elfoglalni, arra csak annyi szavunk van, hogy próbálja meg. *Ha megettük a pecsenyét, megiszszuk a levest is!* Bolond, a ki hisz az töröknek!“ — Íme, a fekete leves-féle mondás már 1601-ben is divatban volt!“ teszi hozzá Takáts Sándor (Magyar hadi nép, Budapesti Hirlap, 1903 szeptember 12.)* Nem egészen bizonyos ugyan, hogy ez a „leves“ itt „fekete levest“ jelent, mert lehet az a pecsenye leve is; a régi magyar konyha ugyanis Galeotto Marzio, Apor Péter s a régi magyar szakácskönyvek tanúsága szerint alig talál pecsenyét lé nélkül; ám felfoghatni kávénak is. A szólás történetén úgy sem változtat, a teljesség kedvéért hadd vegyüljön a többi adat közé.

A minap harmadik magyarázatát olvastam. A körülmények teljesen összevágznak az előbbi adatokéval, csak a személyek, a hely és az idő más, még pedig Török Bálint elfogatásánál korábbi; ezért tartom érdemesnek az adat közlését.

Kőváry László írja „A magyar családi és közéleti viseletek és szokások“ című könyvében (Pest, Ráth Mór. kiad., 1861; 68. l.): „... az elfogatni szándékolt Majláth István vajdát a basa megbédelte, s mikor Fogaras várába vissza szándékozott volna menni, azzal marasztá, hogy hátra van még a fekete leves“.

Sajnos, hogy Kőváry László nem mondja meg, honnan vette ezt az adatot, történeti forrásból-e, vagy a hagyományból. Majláth Béla, a ki Majláth István életrajzát megírta (Tört. Életrajzok.

* Kár, hogy nincs megnevezve a forrás. Azt hiszem, hogy az eredeti kútfő idézése nem rontana a cikken, ha mindjárt napilap tárezája is.

Mayláth István. Budapest, 1889.) nem szól róla a történeti eset elbeszélésében. — Verancsics, a ki az esemény napját is pontosan megjelöli, legbővebben mondja el az elfogatást, de a szálló ígéről nem tud. (1541, július 19.) „... (Maylád) lakozik sátorában Balibeg fiaival, Bornemyszával, főfőbojerekkel nagy vígan, mert minden jó spessel ötet a mesterek megtölték vala. Másod napon is így mulaták az időt délig... Péter vajda... ötet vecserne táján hozá hivatá. Jüve Bornemyszával, ott leülteti az Bornemyszát jobb kézre, Majlátot balra... Ott benn hogy leültek vala, Péter vajda mindjárton szidni kezdé Mailádot... és... bal kezit reá veti, mondván: eb, terek császár foglya vagy.“ (Verancsics. II. 76. Magy. Tört. Eml. II. oszt. III. k.) — Bethlen Farkas emlékirataiban következőképen beszéli el az esetet: „Alii autem referunt, praedictum Majlátum ita esse seductum, quod Petrus Vojvoda ex mandato Balibegi dederit illi litteras, quarum medio affidabat, dum sol esset in coelo, nihil adversi ipsi metuendum esse, quibus ille fretus ad Balibegum egressus, dum sol luxit securus fuit postquam vero occasum dedit... captivatus, ac in Turciam abductus.“ (1: 406).

Úgy sejtem, hogy Bethlen Farkas adomás menedéklevele is régibb eredetű, a fekete levesről azonban nem tud. Ugyancsak hallgat róla Fessler is (6: 584), valószínűleg forrásai is, melyeket mostanában nem állt módomban megnéznem. (Jovius, lib. XL. 306; Katona; Hist. Regn. XXI. 97; Eder SS Transsylv. II. 287.)

Lehet, hogy szálló ígénket csak utólag füzte az erdélyi köztudat Majláth Istvánhoz, mint adomákkal történni szokott. Közöltem az adatokat, hátha más, szerencsésebb kutató kideríti a valóságot.

TOLNAI VILMOS.

Eb fujja, kutya járja. Ennek a szólásnak két jelentését közli Réthei Prikkel M. (I. MNy. febr. 66. I.). Pungur Gy. az áprilisi számban (179. I.) kételkedik az egyik jelentésben; egyúttal felhossa, hogy a Székelyföldön s a Szilágyságban egy harmadik jelentése is ismeretes. A mennyire én tudom, e szólásmódnak a következő alkalmazásai vannak egyes vidékeken:

1. Akkor mondják (leginkább Dunántúl), ha „szárazon járnak“, azaz muzsika nélkül; ha valaki tánczra perdül (maga vagy ketten), se helye se ideje, de nem éppen „mikor valaki énekelve tánczol“, a mint Réthei P. mondja, hanem *másnak* a nótájára, vagy többnyire: *füttyre*. Ilyenkor nem a tánczolóok maguk mondják a rigmust, hanem a jelenlévők, a nézők egyike-másika, tréfás bosszantásul. Teljesebb formái:

„Eb fujja, kutya járja:
Ördög bujjék a bokádba!“ vagy:

„Eb fujja, kutya járja:
Ménkű csapjon a bokádba!“ vagy:

„Eb fujja, kutya járja:
Ördög buj'k a bokájába!“ vagy:

„Eb fujja, kutya járja:
Száradjon el a bokája!“

Nem mindenütt divik ez a szólás; van vidék, hol ezt mondják a „szárazon“ tánczolókra:

„Kocsioldal, vendégoldal,
Járjad, bolond, járjad!“ vagy:
„Járjad, bolond, járjad:
Száradjon a lábad!“ vagy:
„Járd meg, bolond, a mint illik,
Ott törjön el, a hol hajlik!“ vagy:
„Járd meg, borzas, neked illik,
Ott törjék el, a hol hajlik.“ vagy:
„Szekéroidal, járomszeg,
Járjad, bolond, nincs eszed.“ stb.

(Így is mondják: „Eb fujja nótáját, kutya járja tánczát“). Hallottam ezt a szólást akkor is, ha *muzsikára* rúgják a port, de csak, ha a muzsika is rossz, a tánczolók is ócska nép. Még pedig ily formában: „Eb *húzza*, kutya járja“ (Összeillenek; egyik eb, a másik kutya).

2. Az szokta mondani, a kinek fennen parancsolgat oly valaki, a ki nem feljebbvalója, a kinek nincs jussa hozzá, pl. gazdaságban egyik béres a másiknak, vagy mesterségben egyik legény a másiknak. Körülbelül annyit jelent ilyenkor, hogy: „ebnek parancsolj“; „eb ura (a) fakó“, „annak parancsolj, a kinek enni adsz“, vagy: „eb teszi!“ Tehát nyers visszautasítást, az engedelmesség egyenes megtagadását fejezi ki. Mintha ezt mondaná: „eb fujja, azaz eb parancsol, kutya járja, azaz kutya teszi meg“ (*nem én*). Nincs ebben — mint Pungur véli — erőltetés, sőt könnyen érthető. Hallottam ily értelemben olyantól is, a ki az 1. pontbeli használatot nem ismerte.

Mondják akkor is, ha valamely hatalmas osztogatja parancsait s az alattvalója, alárendeltje *kénytelen* teljesíteni. Tehát egyrészről basáskodást, önkénykedést, másrészről föltétlen engedelmességet fejez ki. Jó példakkal szolgál erre a közelmúlt, midőn pl. „úgy *kellott járnia* R.-nak, a mint Kr. *fujta*“. Ez a Pungur-féle jelentés. De arról, hogy az egyik „sanyargató“, „üldöző“, a másik „nyomorgatott“, „üldözött“ legyen, legalább én nem tudok.

Ezek e szólásnak legismertebb jelentései. De ismerek én még két alkalmazását, melyben vagy az egész vagy (többnyire) csak egyik fele használatik, s az eb és kutya *valóságos* eb és kutya.

4. Midőn azt akarják kifejezni, hogy valami, pl. ház, fa, szőlő, templom, malom stb. — nincs már, *elpusztult*: „Eb fujja, kutya járja“ már annak a helyét! Gyakrabban: „eb fujja“ m. a. h. Még gyakrabban: „kutya járja“ m. a. h. Minap is hallottam a Simorutca melletti katonai temetőről egy kalauztól (midőn arra villamosoztunk): „Ennek a temetőnek is *eb fujja, kutya járja* már a helyét!“ (Úgy rémlik, *emberről* is hallottam így: „Eb fujja, kutya járja már annak a dolgát!“ = oda van! vége van! löttek neki! le van!).

5. Mondják oly vidékre, melyen *kutyákkal* (agárral, kopóval) szoktak vadászni, tehát *vadászterületre*: „Eb fujja, kutya járja“ ezt a földet („de nem az enyém“ — mondja rá valaki tréfásan). „Sok eb megfujta“, „sok kutya járta“ már ezt a bozótot stb.

Ádáz. Ez a melléknév azon szavaink közé tartozik, melyek újabb időben kerültek az irodalmi nyelvbe, de honnan? hogyan? mikor? nem tudni. Első nyoma Molnár Albertnél van, szótára magyarlatin részében, rabidus, rabiosus jelentéssel. Utána feljegyzik PP. SzD. SI. s egyéb szótárak. A NyUSz. szerint „Az irodalom nem élt vele; a XVIII. század végén, úgy látszik, SzD. (1792) hozta divatba“. Megjegyzem, hogy SzD.-nál (valamint SI.-nál és Kresznericsnél is) így fordul elő: *ádász*, (dühös, veszett, mérges) s ez a példa van: „*ádász* gyermek“. [Kreszn.-nél: „*ádász* halál“]. Hogy az irodalom ne élt volna vele SzD. előtt, s hogy ő hozta volna divatba Kisded Szótárával, oly állítás, mely egyelőre csak állításnak marad. Igaz ugyan, hogy a XVII. és XVIII. század legnevesebb s olvasottabb íróinál nem találjuk, nem ismeri se maga Molnár A. (Zsoltáraiban), se Zrinyi, se Gyöngyösi, se Mikes, se Faludi, se a XVIII. században megújított irodalom sok számos munkása; igaz, hogy a NySz. is csak kiírja MA.-ot, s nincs egyetlenegy példaadatja a régiségből; de azért nem hiszem, hogy egy-egy félrezugban ne akadhatnánk rá. Lám, Kazinczy Orpheusa II. k. 267. l.-án Mede Pál ezt írja a Kisd. Szót. előtt két évvel (1790.):

„Erre foly el nyálom nekem is; más a ki az *ádáz*
Tengert s a záport tűrheti, tömjé zsebét.“

(Tibullusnál, kiből fordít: *fuorem maris*). Azt sem tartom valószínűnek, hogy éppen SzD.-ből jutott volna ez a szó az irodalomba; még pedig egyrészt alakja miatt (*ádász*), másrészt azért, mert — feltéve, hogy szótár volt a terjesztő — jobban kézen forgott, kivált az iskolákban, Párizspái.

De akárhogy, akármint áll a dolog, annyi tény, hogy az „*ádáz*“ szó kedvelt szavává lett a mult század első negyedébéli költőknek, főkép epikusoknak, s népszerűsége mind máig nem fogyatkozott meg. Egy-egy tetemesebb hőskölteményben minduntalan rábukkanunk, ha nem is annyiszor, mint az „ingens“-re, mely 152-szer fordul elő az Aeneisben. Pl.: „*Ádáz*“ tengeri vész“ (Virág). „Sok *ádáz* ostromokat mosolyogva nézett“ (Berzsenyi). „*Ádáz* Ali tábora csattog alatt“. (Czuczor). „Retteg az *ádáz* Csorna kaczér szándékától“ (Vörösmarty). „*Ádáz* tusa napja“ (Arany). „Lehel *ádáz* kürtjét“ (u. a.). Mint adverbium is: „Vitte magas szarvát *ádázan* előre szegezve“ (Vörösmarty). Prózáirók is sűrűn használják: *ádáz* indulat, harag, gyűlölet, sors, zsarnok stb. Az újságok leginkább „*ádáz*“ *küzdelmet* emlegetnek. Különös, hogy a közbeszédbe, a műveltek beszédébe nem igen talált utat; talán azért, hogy nagy kelete mellett is valami határozatlan fogalom tapad hozzá, úgy hogy pleonastice is használják: *ádáz* *düh*. Ez az oka, hogy az újabb szótárakban (CzF., Ball.) sokféle az értelmezése: *dühös*, *bósz*, *vad*, *kegyetlen*, *szörnyű*, *vérszopó*.

A mit eddig mondtam, csak üres szalma volt. Hadd szolgálak már most egy kis *szemmel* is. Én azt hiszem, hogy „*ádáz*“ a *nép nyelvéből* került az írói nyelvbe, s úgy lett irodalmivá, mint sok egyéb *tájszó*. Tájszó volt eleitől fogva, s hátha ma is az? A MTsz. nem ismeri, következésképp az általa felbúvárolt népnyelvi gyűjte-

ményekben nincs meg. A régi Tájiszótár (1838) közli ugyan Cserey Elektől, mint székely szót (= dühös, megveszett), s Horváth Zsigmondtól, mint kemenesalit (= mérges, bosszús); de ezek az adatok nem érdemelnek hitelt, azért is nem vette föl a MTsz. (I. Bevez. X. 1.). De ott van a szavahihető Kassai, a ki Szókönyve I. 127. lapján ezt írja: „*Ádáz*: rabidus, venenosus (in Com. Poson.) v. g. *Ádáz* szél fű, azaz mérges szél fű; *ádáz* eb: dühös eb.“ Alább ezt mondja róla; „nem közönséges, hanem csak *vidéki szó*“. Ezt kár volt át nem vennie a MTsz. szerkesztőjének.

Mit tudok én magam az *ádáz*-ról, mint tájszóról? Dunántúlról csak ezeket az igéket ismerem: *ádázódik*, *ádázódik* érte = majd *megvész* érte. De tudom, hogy Kassai Pozsonymegyéjében, a Csallóközben *ma is él* a nép száján. Egy *uszori* paraszttasszony így nyilatkozott az uráról: „Csunya *ádáz* ember ez az én uram!“ (verte szégyent). „Hogy tudsz olyan *ádáz* lelkű lenni!“ = irigy, gonosz I. (mellesleg megjegyzem, hogy a csallóközi Mészáros Ignác Kartigámjában egyszer sem fordul elő). Tudom azt is, hogy Zemplénben s Szatmárban oly vad természetű emberről hallani néha, a ki dühében tör-zúz. Borsodban is divik, legalább Kerékgyártó E. ismeri Mező-Csáthról s nem rég is hallotta egy kerülőtől: „Ugyan *ádáz* idő volt tegnap!“ Tudom végre, hogy Abaujban is használatos, de ily értelemben: kétszinű, álnok. „Cserben hagytál bennünket, úgy-e, te *ádáz*!“ Egy devecseri csizmadia, ha összeveszett kikapó feleségével, evvel szokta megfenyegetni: „Te *ádáz*, te!“

Ennyit tudok. Nem sok, de talán felgerjesztem a figyelmét s kedvét másoknak, hogy tovább kutassanak; szőfejtő is találkozhatik, a ki megleli az „*ádáz*“ etymonját (vö. CzF., Kass., Dankovszky.).

LEHR ALBERT.

A kajla bajusz. El voltam készülve rá, hogy Lehr Albert nem hagyja szó nélkül a magyar bajuszról írott cikkemet s hogy vitatni fogja annak igazát, a mit én másképen láttam. E helyen és ez alkalommal nem kívánok a dologba belemenni, mert ki kellene meríteni egyebek közt a szarvállások egész anyagát, a melyet összehasonlító alapon gyűjtöttem s mely készülő könyvem szerves része.

Mindössze csak a következőket kell megjegyeznem, hogy t. i. én az Arany János bajuszára nézve sem Horovitzot, sem Stöblt, sem Izsót nem fogadhatom el illetékesnek, nemcsak azért, mert „*pictoribus, sculptoribus, atque poetis multa licent*“, szeretik a vonalakat „megeleveníteni“, hanem azért, mert előttünk van egy képmás, melyet Arany János több kép közül kiválasztott és verssel és keze írásával approbált. Ennek az approbálásnak illetékességét tagadni nem lehet, nem is szabad. Az approbált képen pedig a bajusz nem kajla.

Ha Lehr Albert lehetőnek tartja, hogy Arany János bajuszát csinósította vagy csinósíthatta, akkor ez oly vonás, a melyet én Arany János jellemében nem találtam meg s a mely nagyon is bizonyításra szorul.

A szarvakra nézve mindössze megjegyzem, hogy a „fél kajla-“ és „egész kajla“-féle megkülönböztetéssel nem találkoztam, nem is

egyezik — szerintem — a nép eszejárásával, mely a biztosan megkülönböztethető alakzatokat önállóan megnevezi és a hol kinálkozik, a hasonlathoz folyamodik; így az a szarvállás, a melyet Lehr Albert szabadszállási mészáros embere „egész kajlának“ nevezett, csak mészáros-okoskodás eredménye lehet, mert ha a szarvnak mind a két fele lefelé görbül, tehát határozott alakot ölt, akkor az *kukora*, a mi annak a halász-szerszámnak is a neve, a melynek két villaága kerekre és legörbül.

A bajusz alakzatainak graphikai osztályozását igen nyomós okoknál fogva a jövő magyar *Bajusz-Haeckel*-re kívánom bízni.

HERMAN OTTÓ.

Czinkus, czintus. Sebestyén Gyula (MNY. II : 83.) kimutatta, hogy a pütködsdi királyné pálczájának *czinkus* is volt a neve s hogy ebből lett a *czintus*, nem pedig megfordítva. Azután összeállítja e szónak egyéb alakjait a néphagyományból: *áczintus*, *páczintus*, *jáczintus*, *jáczintos* és megkísérti ezeket a *czintus*-ból levezetni. Levezetése véleményem szerint nem kielégítő. Magyarázatának az a hibája, hogy nem vet számot egy tényezővel, mely pedig versben — s itt erről van szó — a hangváltozás minden tüneményét legerősebben irányítja, t. i. a rhythmussal. Itt nem a *czintus*, *czinkus* szó, hanem az egész *verssor*, a melyben előfordul, a változások alapja, kiinduló pontja. Ez a sor a pütkösdőlő vershez tartozik, a mely csupa hat szótagú sorokból áll s éppen csak ez az egy sor rövidebb egy szótaggal:

Haj czinkus, czinkus.

Így van Ipolyinál s utána Kiss Áronnál, mint Sebestyén helyesen idézi. Azonban valószínű, hogy ennek az ismert változatok közt legrégebb szerkezetnek már oly előzménye volt, a hol *Haj czinkus* a sor második felében pontosan ismétlődött:

**Haj czinkus, haj czinkus.*

V. ö. Haj páva, haj páva | császárné pávája! (Saját gyűjt.) és: Haj alá, haj alá | ne menj a víz alá! (Népk. Gy. II : 132).

Ez az eredetinek föltett sor azután több irányban módosult. Először csupán a *czinkus* szót ismételték s ez által rövidült a sor *Haj czinkus, czinkus*-ra. A *czinkus*nak pálcza jelentése elavulván, az eredeti verssor helyébe *Hej czintus, czintus* lépett. Másfelől **Haj czintus, haj czintus*-ból lett **háczintus, háczintus*, ebből pedig emitt *áczintus-páczintus* (még a pálczára is emlékeztetve talán), amott *jáczintus jáczintus* s végre *jáczintos, jáczintos*; az utóbbinál vö. még a párhuzamos sor végétét is: *tulpántos*.

Az én magyarázatom tehát annyiban tér el Sebestyénétől, hogy a változások keletkezésére szerintem a *haj* szócska is, meg a „haj *czinkus*“ szópárnak versbeli helyzete is befolyással volt.

VIKÁR BÉLA.

Nemadhatója. E kifejezésre Arany „Buda halála“ alapján Lehr Albert hitta föl a figyelmet (MNY. II : 36). Arany, a mint Lehr helyesen mondja, vagy Budai Ferencz Polgári Lexiconából, vagy, Budaival együtt, a népnelyvből merithette a kifejezést. Ez utóbbi

nézet mellett szólhat az, hogy a nép már a XVII. század közepén is ismerte a *nemadható*-t, a mint az OklSz.-nak következő adata tanúsítja:

1664: „Mivel az Incattus az Actoroktól malomhoz való köveket megbízottatott [a. m. rendelt], kire Sz. Miklós pénzét [a. m. foglalót] is adta, de az alkuvás szerént az Actoroknak az kövek árrát meg nem adhatta, s az vásárbul is őket kimarasztotta, azért az Actorok valahol köveket találják, ahoz nyuljanak, mivel az Incattus *nem adható*-t adta el (DebrJk., I. NyK. XXVI. 343, „Szent Miklós pénze“ a.).

Mint hogy szótáram főrészében e szó nincs meg, alig kell mondanom, hogy fontosságára egyenesen Lehr cikke tett figyelmessé, s így már csak a Pótlások adalékait gazdagíthattam vele.

ZOLNAI GYULA.

TÁJSZÓK GYŰJTEMÉNYE.

Hódmező-Vásárhely.

III.

Habuttyol: hig tésztafélét kanállal dagaszt.

Hajnalvelő: a marhahús vastag ina.

Halhatatlan: rendkívüli, kiváló.

Halottas könyv: olyan könyv, a melyben halotti énekek vannak.

Hámfa. Szólás: „Oan alma kéne ténékőd, akki a hámfánn teröm“.
(T. i. lóganaj.)

Hányhatnám [befelé]: éhes vagyok.

Hátra-köt. Szólás: „Nē hadd nyitva az ajtót, mer hátra-kötöm a sarkad“.

Heveder: sérvkötő. Szólás: „Elszakadt a heveder. Még gyalázatba kever.“ (Vö. MTsz.)

Hévr: emelő gép. (Heber.)

Hibás embör: zavart elméjű ember.

Hideg kovács: olyan kovács, a kinek kevés a dolga.

Hidegletős adogató: ideiglenes adogató (a métázás kezdetén).

Higgad: leülepedés által megtisztul, pl. a zavaros viz.

Hó-gulya: hó-gömb.

Hökkenes: csizma. „Sijess no, ráncsd föl a hökkenesödet, osztán szalaggy.“

Hörböl: szürcsölve iszik.

Húgyos kása: főtt kása, mely a kihülés után levet eresztett.

Húgyos körte. Szólás: „Mögájj, maj rászorász még a húgyos körtére!“

Huj-ki: menj ki. (Disznónak mondják.)

Hukkoz: putyókáz. (Vö. *putyóka* MTsz.)

Iberók, iberókos-mente: Ueberrock. (Ma már aligha ismerik.)

Iha: madzag, a melyre a piezével fogott halat felfűzik.

Ingyes: ingyenes.

Iszontató; *éktelen*; *kögyetlen*; *rémisztő*; *röttentő*; *szörnyű*; *éghetetlen*: rendkívüli, kiváló.

Iszra-vősz: észre-vesz. (Tréfás.)

Jócskán: nagyobb részt.

Jófajta: hitvány, kicsapongó.

Jó-égetű: a gyertya vagy olaj, ha világosan ég. (Vö. MNY. II. 69.)

Jójjárt asszony: olyan asszony, a ki házasság, örökség vagy véletlen folytán vagyonhoz jutott (jól járt).

Juhász kutya: tányérsiga (planorbis).

Kajtol = kojtol. (L. MTsz.)

Kakas tökü paszár: fehér bab, a melynek köldökoldalán piros folt van.

Kalányi: kanári-madár.

Kanáli-[madár]: kanári-madár.

Kapaczimör: kapucziner kávé. Pl. „Keller, aggyon eggy kapaczimört.“

Kapadozik: különféle vállalatokba fog.

Karó: hosszúszerű pipa.

Karót nyelt: kevély.

Katracz: hanyagul öltözött. Mondják laza erkölcsű emberre is.

Kátyú: 1. melyedés sáros kocsiúton; 2. nádszál, a melynek vége villaalakúra van metszve, hogy vele a virág (akácvirág) a fáról le legyen sodorható. (Vö. MTsz.)

Keller: pinczér.

Kemén-tarhonya: sűrűre főzött tarhonya.

Kerek: gömbölyű. Pl. „kerek mint az alma“.

Kerepöl: sokat beszél. „Né kerepöjj mán annyit.“

Kéroró: a ki a leányt házasság czéljából megkéri.

Kertész-pecsőnye: sült tök.

Keszeg-ferke: félkegyelmű.

Kihasút: elkülönít. „Ebből a tagból két holdat kihasítunk luczernásnak.“

Kihúz. Szólás: „Fene húzzon ki“.

Kikerít: vkinek oldalúton elébe kerül, hogy vele elbánhasson. Pl. „Mög-áj! majd kikeritelek még écczör!“

Külábal: meggyógyul.

Kimén: „kimén a rigmus“, ha a vers jól rimel és a sorok egyforma szótagúak, vagy arányosak.

Kipicéz: kieszel. „Régön kipicézték mán aszt az okosok“.

Kitanál: kitalál, megfejt. „két part között mi jár ki? Neköd adom; tanáld ki.“

Kofa-czúg: olyan vasuti vonat, a mely hetivásáros napokon jár.

Kolompos: szóvivő, előcsahos.

Koma-csésze: szíjra fűzhető ételhordó-edény, melyben a gyermekágyas asszonynak a komaasszony vagy más ismerős ennielőt küld.

Konkolyozó: végén éles vassal ellátott bot, melylyel a vetés közül a gyomot kiirtják.

Kontrabont: a regále-bérlő embere, a ki a tiltott italok elkobzásával volt megbízva.

Koplató: olyan korcsma, a hol a vendég enni nem kap.

Korpa-bároró: nagyra látó szegény fráter.

Kosztá: a falusi tanítók gúnyneve.

Kotak: pipa.

Kotlós: beteges.

Kötyfarú: ferde csipejű.

Kötyván: melyedés sáros kocsiúton.

Körösztfá: a sütőteknőre helyezett kereszt- vagy villaalakú fa, hogy a teknőt borító abrosz a kovászba bele ne érjen.

Elkörösztól: a szokott név helyett valamely más elnevezést használ, elbérnél.

Möghörösztól: megvizezi a bort.

Körte: nagyobb fajtájú mérősúly, vaskörte.

Követ-asszony: = pemete-asszony.

Králnét, kalárnét = klarinéta.

Krétás: rovott multú.

Krisztus-koszorú: téli-magyal (ilex aquifolium).

Kuflót: kuglóf.

Kurázi: nemi ösztön a férfinál.

Kurumplin-hízott: cseh, német, tót.

Kút-ágas: nyúlánk, magas termetű ember.

Kutya-gerinczös kalap: a mult század 50—60-as éveiben divatos férfikalap, a melynek tetején — elülről hátra — egy gerinczszerű emelkedés húzó-dott végig.

Kutya-lyuk: tömlöcz.

Kutyú-deák: kis deák.

Küldött ördög: mosdatlan, szennyes, piszkos személy. „Eriggy, mosakoggy mög; ojan vagy mint a küldött ördög“.
Kümvés, kúmérge: kőműves.

DR. ERDŐS JÁNOS.

*

Hajdú megye.

II.

Alkalom: „Lakadalomba ment a testvére alkalmára“: testvére lakodalomra ment.

Kalári: Klára, Klári.

Két karácsony közt: karácsony és újév közt.

Kétszeretnyi kötél: kiterjesztett karokkal két fogásnyi kötél hossza.

Kojtol: az eloltott tűz füstje.

Kunint: bosszant, ingerel.

Kutyatörvény: szabályrendelet a kutyatartásról.

Leheveredik: lebetegszik. (Asszonyról.)

Megverekedtünk: egymást tettelegesen is bántalmazó panaszos asszonyok szájából hallottam.

Meres-merevül: egészen, merőben.

Mereszkedik: feszít, nagyra tartja magát.

Mélységes télen: egész télen (talán: a tél derekán. Sz. K.).

Örögni-forogni: maga körül forogni.

Összetépelődünk: megtéptük egymást.

Panaszt leadni: panaszt tenni.

Pustol: pustol a hó (hófuvásról).

Sarkal: nyomában van.

Sóvárgott utána: lassan ment utána.

Szempont: szempont.

Tanu Laji: csúfneve annak, a ki sokszor tanúskodott.

Telekes föld: televényes föld.

Vámbergely: Veinberger.

Veres kassza: függetlenségi pártiak által alapított takarékpénztár.

Viszontagság: perpatvar.

Uristen: Orstein.

Utczát emelt rám: az utczán rám kiabált és a kiabálásra többen kiállottak a kapuba. SOMLYÓDY ISTVÁN.

ROVÁS.

Útban van. Zola híres mondását: *la vérité est en marche* a magyar lapok jobbára így fordították le: „az igazság útban van“. Magyarul azonban ez a kifejezés éppen az ellenkezőt jelenti, azt t. i., hogy az igazság láb alatt van, valakinek az útjában van. A hírlapirodalom szinte minden nap hibásan használja az *úton van* helyett.

Nem föltehető. Ebben a formában olvastam a magyar nyelv nem kisebb tudójánál, mint boldogult Bartha Miklós: „Nem föltehető, hogy annyira merjen vetemedni“. Helyesen: „Nem tehető fel stb.“

Ugyanezt a hibás, szerintem németes szóösszeragadást más kiválóbb írók műveiben is sokszor olvastam. Például:

„Különbén csak óvatosan felhasználandók“. (Alfa.)

A hiba magát magyarázza.

Arany János utca. Ugyanígy: Ferencz József tér. Királyi Pál utca, És még számos három szóból álló utca vagy tér elnevezése.

Ezek arról nevezetesek, hogy mindenki másképpen írja. Például úgy, a hogy a cikkecske élére van írva. Vagy így: Arany-János-utca. Vagy így: Arany János-utca.

Ennek a kétségnek az az oka, hogy maga az elnevezés is rossz, ebben a formában magyartalan. A magyar gondolkodásban az utca, tér, hid stb. mint

valakinek az utcája, tere, hidja él. Egyszer egy faluról jött parasztleány így szólított meg az utcán: Ugyan kérem, merre van itt a *Margit hídja*.

Hogy mégis birtokos vonatkozás nélkül keletkeztek ezek a fölírások, csakis a német hatásnak tulajdoníthatom. Hogy nyelvünk és elnevezéseink szellemébe itközik, ezer régi helynévvel tudnám igazolni. De fölösleges, mivel úgyis érzi az ember.

E szerint a helyes, magyaros elnevezések ezek lettek volna: *Arany János utcája, Ferencz József tere, vagy hídja, Andrássy útja, Mátyás földje* (nem Mátyásföld) és így tovább. A levélczímeken én magam így is szoktam használni és soha nem akadok meg a helyesírásban.*

Odanyilatkozni. Nem tudnék róla hamarjában beszámolni, hogy melyik német kifejezés vagy szóhasználat szerint keletkezett, tehát egyszerűen csak torzításnak tartom. Bár érzem benne a német szagot. Magyarul: *úgy nyilatkozott*.

KENEDI GÉZA.

Toldy Ferencz emlékezete című — különben igen szép — emlékbeszédben, mit az Akad. Ért. 196. füzete közölt, a 246. lapon olvasom ezt: „Toldynak, a tudósnak egyik főjelessége, hogy mindig az eredeti forráshoz *leszállt*.” Nyelvérzékem szerint itt az igekötős állítmány rosszul van használva. Helyesen így kellett volna írnia a szerzőnek: „... mindig az eredeti forráshoz *szállt le*”. Esetleg: „... mindig *leszállt* az eredeti forráshoz”. Úgy azonban, a hogy Riedl írta, semmi körülmények közt sem jó.

Ugyane munkában fordulnak elő — a 243. lapon — a következő kifejezések: „Toldy abban a *Budapestben* született”, „abban a *Budapestben* halt meg.” Nyelvérzékem ez ellen is tiltakozik. Magyar ember nem születethik és nem halhat meg *Budapestben*, legfeljebb *Budapesten*. Lejebb, az 5-ik bekezdésben már nagyon helyesen különböztet maga is: „... a régi *Pesten*, Dugonics városában”. Ezzel a megjegyzéssel szemben talán azt lehetne felhozni, hogy Arany így mondja *Török Bálint*-jában, a nyelvszokástól eltérően: *Budában* („Izabella királyné Budában” és „Nem lesz-e jobb maradni Budában”), Nem is emlegetve a költői szabadságot — melylyel Arany a nyelvszokás ellenére nem igen szeretett élni — nézetem szerint itt azért használta és használhatta így a költő *Budán* helyett a *Budában* kifejezést, mert voltaképpen a *budai várról* beszélt, s éppen a *várban* lételet, a *várban* maradást akarta hangsúlyozni.

A 245. lapon is megakadt szemem és irónom egy helyen. A 7. bekezdés ugyanis így hangzik: „Van-e szebb tudományos pályafutás, mint az, midőn valaki mint ifjú már elhatározza magát egy nagy mű megalkotására, melynek aztán minden erejét szenteli és élete végén be is fejez.” Úgy érzem, hogy az

* Igaza van t. dolgozó társunknak, hogy a régi magyar nyelv mintájára, mely szerint *Andráshida, Bánréve, Csáktornya, Jánosháza, Leányfalva, Szerviták piacza, Urak utcája, Város erdeje* stb. helynevek formálódtak, nekünk is, a logika embereinek, így kellene mondanunk: *Városligete, Margitszigete, Széchenyi-hegye, Károlykaszárnyája, Victoriakózmalma, Lipótváros, Terézkerútja, József-tere, Andrássyútja, Béla utcája, Dorottya utcája, Erzsébethida, Rudolfrakpartja* stb. Csak az a kérdés, hogy ha mi így mondanók is, követelhetnők-e, hogy a nagy közönség is így mondja? Én azt hiszem: nem! Követelésünknek úgy sem lenne fogantaja. De ennyire talán nem is megy t. dolgozó társunk kívánsága sem; megelégednék talán azzal is, ha a háromszavú *Arany János-utca, Deák Ferencz-tér* stb. helyett *Arany János utcáját, Deák Ferencz terét* stb. mondanánk. Amde ha követne is bennünket eleinte a közönség, a temérdek contra-analogia hatása alatt csakhamar lekopnák ezeknél is a birtokrag. Íme egy pár példa. „*Szent György napja, Szent Mihály napja*” a helyes és mégis *Szent György-napkor, Szent Mihály-napig* — mondja az egész ország. Bizonyára így mondanák ezt is: *Deák Ferencz-térig, Arany János-utcáig*, s ezekből azután mindjárt *Deák Ferencz-tér* s *Arany János-utca* lenne. Lám az egy-két Fehérvár, Földvár, Sárvár, Szigetvár, Vörösvár hatása alatt a Csákvárból, Pétervárból, Szent Györgyvárból is *Csákvár, Pétervár, Szent Györgyvár* lett. Hogyne lenne az ezer meg ezer *-utca* és *-tér* hatása alatt a néhány *-utcájából* és *-teréből* is csakhamar *-utca* és *-tér*. Ne quid nimis!

Sz. K.

„élete végén be is fejez“ mondatból a tárgynak semmi szín alatt sem szabad hiányoznia. Vagyis így szabad és lehet csak mondani; „... melynek ... minden erejét szenteli és melyet ... be is fejez.“

Legifj. SZÁSZ KÁROLY.

Eszközöl. Bármilyen jó és kifogástalan származású is az *eszközöl* ige: még sem tartom jó magyar szónak, egyszerűen azért, mert nyelvünkben teljesen fölösleges. A régi nyelv nem ismerte. És éppen azért, mert fölösleges szó, senki sem tudja, hogy szorosán véve mit jelent. Alkalmazzák derűre-borúra, össze-vissza; de csak a szót szaporítják s az egyszerűség rovására az értelmet homályosítják el vele. Olvastam ilyeneket: „A számitást X. eszközölte“, „A rendezést Y. eszközölte“, „A darab színrehozatalát ő eszközölte“, „A munkát X. X. vállalkozó eszközölte“. Sőt (horrendum dictu) már ilyet is olvastam: „Felkérem tehát szeretve tisztelt Elnökünket, hogy helyét elfoglalni s az ülés megnyitását eszközölni méltóztassék“. Nyilvánvaló, hogy az idéztem legtöbb esetben az „eszközöl“ szó csak szószaporítás s egyszerűen elhagyható. Az illető szónok azt hiszi, hogy stílusa ú. n. „curialis“-sá, előtte többé s a díszes társasághoz méltóbbá válik, ha nem azt mondja, hogy „az ülést megnyitni“, hanem a „megnyitást eszközölni“ kell. Azokban az esetekben, midőn az „eszközöl“ nem valami czafrang, hanem tényleg cselekvő igét pótol, ott mindig van megfelelőbb és magyarosabb kifejezésünk. Ilyenek: végezni, végrehajtani, véghezvinni, teljesíteni, foganatosítani, előállítani, tenni, csinálni, létesíteni stb. „A munkát X. Y. vállalkozó (eszközölte) hajtotta végre“. „A szállítást Y. teljesítette“. „A rendezést Y. végezte“, „Az iratok átadását bizottság foganatosította“ stb.

Egyetlen esetben tartom helyesnek az „eszközöl“ ige használatát, de ekkor is összetételben, nevezetesen a „*kieszközöl*“ szóban. Ez igének már meg van az egyenes, félreérthetetlen jelentése és származásának is legjobban megfelelő, mert a kieszközlésnek bizonyos eszközökre, érvekre (akár szellemiekre, akár anyagiakra) van szüksége, hogy célját érhesse. De ma már ott vagyunk a szószaporításban, hogy az ilyeneken sem ütköznénk meg: „Az engedély kieszközlését X. úr eszközölte“.

GÖNCZY BÉLA.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XIII. Választmányi ülés.

(1906 febr. 20.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Zolnai Gyula titkár, Csapodi István, Erdélyi Lajos, Frecskay János, Joannovics György, Lehr Albert, Melich János, Nagy Gyula, Sebestyén Gyula, Vikár Béla választmányi tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán.

1. Az elnök jelenti, hogy Berezik Árpád rendes tagot meghívta a választmányi ülésre, hogy bejelentett indítványát személyesen terjeszthesse elő.

Berezik Árpád részletesen kifejtett indítványt tesz, hogy a Magy. Nyelvt. Társaság a magyar nyelvtudomány elméleti művelése mellett a nyelv gyakorlati művelését is vonja bele feladata körébe. Gondoskodjék különösen arról, hogy a köznyelvben és az irodalmi nyelvben egyre szaporodó idegen szavakat és kifejezéseket a helyes magyar szavak, illetőleg kifejezések ismét kiszorítsák.

Az elnök indítványára a választmány a kérdés megvitatása végett bizottságot küld ki, a melynek elnökévé Berezik Árpádot, tagjaivá Frecskay Jánost, Lehr Albertet, Szily Kálmánt, Szinnyi Józsefet, Tolnai Vilmost és Zolnai Gyulát választja meg.

2. A titkár jelenti, hogy a közgyűlésre beküldött indítványt az indítványozó visszavonta. — Tudomásul szolgál.

3. A titkár bemutatja Csengery János egyetemi tanár és Erdélyi Pál egyetemi könyvtárigazgató levelét, melyben köszönetet mondanak választmányi taggá választásukért. — Örvendetes tudomásul szolgál.

4. A titkár jelenti, hogy a besztercze-naszódi tanító-egyesület, a körlevélre válaszolva, hajlandónak nyilatkozott a Társaságot népnyelvi gyűjtéssel támogatni, s kéri az Utasításokat.

5. Következik a tagválasztás. Megválasztottak:

a) alapító taggá:

Ifj. Szinnyei József (eddig rendes.)

Berczik Árpád (eddig rendes.)

b) rendes taggá:

Ambrus Aladár, segédjegyző, Unip
Bleyer Jakab főgymn. tanár, Budapest
Chernel István földbirtokos, Kőszeg
Chityil Pál, igazgató-tanító, Berzevicze
Fischer Izidor, tanár, Budapest
Fülöp Áron, könyvtáros, Budapest
Gaal Gaston, Boglár, (Somogy m.)
Heltai Lajos, czégyezető, Budapest
Keleti Jenő, tanárjelölt, Budapest
Keresztes Zsigmond, Székesfehérvár
Kimmach Ödön, tanár, Karczag
Kovács Gyula, p.-min. tanácsos, Budapest
Kőhalmi Mihály, minorita r. tan., Sz.-Somlyó
Köpe Viktor, Budapest
Kőszeghi Sándor, megyei főlevéltáros
Laczkó Géza, tanárjelölt, Budapest
Leővey Sándor, min. tanácsos, Budapest
Lukács József, mérnök, Budapest
Báró Miske Kálmán, földbirtokos, Kőszeg
Náttly József, posta- és távirafelügy., Bpest
Dr. Plechl Béla, segédkönyvtárnok
Putnoky Imre, tanárjelölt, Budapest
Révész Antal, tanárjelölt, Budapest
Dr. Rónay Zoltán, kultuzsm. s.-fogalm. Bpest
Somlyódy István, kir. járásbíró, Szeged
Szabó Lajos, tanárjelölt, Budapest
Szemző Sándor, ügyvéd, Kőszeg
Sztempák Mariska, Nyiregyháza
Téglás Gábor, a M. T. A. tagja, Budapest
Tolnai Kornél, máv. üzletvezető, Budapest
Tóth Gyula, r. kath. lelkész, Tarna-Méra
Trocányi Zoltán, tanárjelölt, Budapest
Vörösváry Szigfrid, Budapest
Waisbecker Ede, takarékp. tisztv., Kőszeg

Ajánló

Zolnai Gyula
 Gombocz Zoltán
 Réthei Prikkel Marián
 Zolnai Gyula
 Ruhmann Jenő
 Takáts Sándor
 Herman Ottó
 Tiringer Béla
 Teleky István
 Kelemen Béla
 Szily Kálmán
 Zolnai Gyula
 Zolnai Gyula
 Tiringer Béla
 Csánki Dezső
 Szeremley Császár Lóránt
 Szily Kálmán
 Zolnai Gyula
 Réthei Prikkel Marián
 Takáts Sándor
 Takáts Sándor
 Soós Mihály
 Kanitz L.
 Zolnai Gyula
 Zolnai Gyula
 Batta Béla
 Réthei Prikkel Marián
 Zolnai Gyula
 Szily Kálmán
 Lehr Albert
 Zolnai Gyula
 Szeremley Császár Loránt
 Zolnai Gyula
 Réthei Prikkel Marián.

A tagok száma: a) alapító 25, b) rendes 578, c) pártoló 2, d) előfizető 236, összesen 841.

6. Zolnai Gyula indítványára a választmány az újabban jelentkezettek közül 29-et felvesz a Társaság gyűjtői sorába.

Ezzel az elnök az ülést berekeszti.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

41. V. S. úrnak. A kérdezett szavak jelentése és eredete a következő:

Szalup. („A fiatal szüzek felkötött *szalupban*“ Csokonai, Dorottya, III. 290. sor.): női köpönyegféle; vö. német *salopp* (< franczia *salope*) „art überwurf für weibliche négligé“ (Sanders, Fremdwörterbuch, 464. 1)

Freycor. („Azok az eleven *Freycorok* valának“ Dorottya, III. 299.; „A pajzán *Freycorság* ötöt megtámadta“ u. o. III. 371.). Nyilván *frei* + *corps* = szabadcsapat.

Tintuk. („*Tintukkal* bodrozott főkötő volt húzva“ Dor. III. 342.). Megvan a MTsz.-ban is. Kiskúnhalasról, Kecskemétről, Szegedről közölve: *tintok* fátýolszövet, túll. Német jövevényszó, vö. német *dünn Tuch* „schleierleinwand, auch der schleier selbst“. (Grimm, Wb. 2 : 1557.). G. Z.

42. S. I. úrnak. Igaz, hogy Gvadányi Rontó Páljában így van: „Beste karafia!“, de azért ez a régies fajta káromkodás nem *Básta-Caraffa* elferdítése, hanem a *beste*, *bestye*, *bestia* és a *kurafia*, *kurvafta* egybekapcsolása. Hiszen már 1507-ből van rá adatunk (OklSz.), továbbá egy 1566-iki tanúvallomásban föl van jegyezve: „gal deakoth zýdnýa kezdettek volna *Besthije*, *kwrwaffjanak*“ (R. Magy. Nyelvelm. II : 189); 1569-ből pedig „*bestie arolo kuruafti* gondollion velec“ (Comedia Balassi Men. áruátatásáról, 13. l.); holott Básta csak 1590 óta kezd nálunk szerepelni, Caraffa pedig éppenséggel csak a XVII. század végén.

43. L. J. úr azt kérdi tőlünk, „hogyan lehetséges az, hogy a dr. Kardos Samu kiadásában megjelenő Régi Okiratok és Levelek tára (II. Év. 58. l.) egy üdvözlő beszédet közöl 1664-ből s ebben már a *tény* szó is előfordul. Hiszen eddig úgy tudtuk, hogy a tény szavunk csak a XIX. század első felében készült.“ Íme válaszuk: A *tény* szó, semmi kétség sincs benne, csakugyan a XIX. században készült s ebből az következik, hogy vagy hamis az az 1664-iki üdvözlő beszéd, vagy pedig az olvasata hibás. Hogy a két eset közül melyik felel meg a valóságnak, azt a Régi Okiratok és Levelek Tára szerkesztőjének lesz a kötelessége kinyomozni és helyreigazítani.

44. P. J. úr közli velünk: „Kiskunfélegyházán mindenki ismeri a *csuvályost*, máskép *csuvarúst*: azt a legényt, a ki az örölni való búzát a malomba kocsiján összehordja, de senki sem tudja e szó etymológiáját. Fölvilágosítást kérnék“. — Szentesen a taligát vagy kocsit, a melyen az örölni való búzát a malomba összehordják, *csóvának*, a kocsisát *csóvásnak* vagy *csúvárnak* nevezik. (MTsz.). Nyilvánvaló, hogy a félegyházi *csuvarús* és a szentesi *csuvar* vagy *csóvás* egy tő hajtása. Valószínű, hogy az ilyen kocsi, a föltünés kedvéért, régente valami csóvával lehetett fölczifrázva. Sz. K.

45. Anonymusnak. Ezt a névtelen levelet kaptam tegnapelőtt: „Mióta ön a *révén*-cikkét megírta, nem veszi észre, hogy az újságok sokkal sürűbben használják ezt az elátkozott szót? A Budapesti Hírlap vasárnapi tárczájában („Választás után“) Sipulusz kétszer is meri használni. Kellett ez önnek?“

Erre a furcsaságra ezt felelem: 1. Ön nem olvasta a cikkemet; máskép tudná, hogy a „*révén*-t *nem átkoztam el*, csak kifejtettem, hogy mikor lehet vele élni, mikor nem. 2. Ha az újságok még egyre *rosszul* használják, arról nem én tehetek. Lelkők rajta! majd megveri őket az isten! 3. Sipulusz mind a kétszer *helyesen* alkalmazza, a miről íme mindenki meggyőződhetik. „A ki sok pénzt költ a kerületre, majd lesz gondja rá, hogy a *mandátum révén* visszaszerezze“. „Itt a nép teljesen az uradalom kezében van s vele feles kukoricza, krumpli, dohány és kaszáló *révén* százféle összeköttetésben áll.“ Hát önnek kellett-e ez? LEER ALBERT.

46. Kis magyar hangtan, bevezetésül a magyar nyelvjárások tanulmányozásához, írta Balassa József. Bolti ára 1 kor. 60 fill. A Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvi gyűjtői féláron, tehát 80 filléért kapják. Az összeg 5 fillér hozzácsatolásával (tehát 85 fillér), a Társaság czimére (V., Akadémia-útca 2.) küldendő. Szerk.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

II. KÖTET.

1906. JÚNIUS.

6. SZÁM.

A n y í l.

II.

A nyíl a földosztásban.

Már bevezetőleg érintettem, hogy a magyarság ősi, patriárchális szervezetében, a területeknek a nemzetségek között való felosztásában, mint eszköz, a *nyíl* szerepelt. A nyílvetéssel odaosztott területnek neve innen *nyílas* volt; ezt *Sándor István* így magyarázza: „*Nyílas*: pars rata, pars sorte obtenta“. — *Rata pars*: kinek-kinek *tulajdon része*, PPB., — pars sorte obtenta: *nyílvetéssel* megnyert, v. *osztott* rész.

Magát a földosztást, mely a földközösségből folyt, *Tagányi* így határozza meg:* „A földközösség lényege mindenütt abból állott, hogy a község határa közös tulajdont alkot, annak használatához a község minden tagjának egyenlő joga van; vagyis, mindenkinek egyenlő távolban, egyenlő nagy és egyenlő minőségű földet kell kapnia. Minthogy ez azonban nem volt lehetséges, a határterületeket előbb osztályozni kellett: a jobb földeket kisebb, a roszabakat nagyobb darabokra kellett felosztani, a darabokat pedig annyi részre, a hányan azokra igényt tartanak. A daraboknak egy-egy (összesített) része volt, átvitt értelemben, a *nyíl*, mely 30—50 darabból is alakult, a mely részek a határban szerteszórva heverték.“ Az odaosztás = *nyílas osztás*, *nyíllal* való húzás, vonás, vetés stb. útján történt. Ez a művelet, mint már így is látni való, nem birt a szerencsejáték jellegével, hanem a lehetőleg egyforma értékű daraboknak nyíllal való oly kiosztása volt, a mely közmegegyezésen alapult és a miben mindenki megnyugodott. Itt a sors juttathatott egynek-egynek czélszerűbb fekvésű darabot, de ez a sors nem volt a nyíl, hanem a véletlen, már azért is az utóbbi, mert hiszen annyi nyíl szerepelt, a hány *jogosult* volt! Salamon király idézett mondása mintha erre volna szabva (L. *nyílvetés*, 1552).

Lássuk most már a sort.

Zemplén megye.

1567-ig visszamenve a lapályosabb részeken: Sárospatakon, Kispatakon, Golopon, Tarczalon stb. 1715—1720. Mádon a közös-föld felosztása *nyílvetéssel*, *nyílvonással* történt; a kiosztott részek

* A földközösség története 1894.

nyíl-nak, *nyilas*-nak, az egész felosztás alá jött föld neve pedig *nyílföld*, falu *nyílfölde*, a rész *falunyílának* neveztetett.

Hajdúság.

1571. Debreczen az úrbériség rendezéséig a közös földek — legelők — *nyílvetéssel* vagy *nyílvonással* osztattak, még pedig utcák és azután házak szerint. A mely utca húzta az első *nyílat*, annak osztottak házanként, ismét *nyíllal*, a részeket — *nyilasokat*. A gyakorlatról majd alább.

Fogaras vidéke.

1626-ban a város *nyílföldei* említettnek.

1690-ik évi statutum a *nyílak egyenlő nagyságáról rendelkezik*. Ez nyilván a szerencse kizárása.

Alsófejér megye.

1721. Az adóösszeírásban a *nyílföldek* terjedelme (agri et prata sorte dividendi) községenként vannak kimutatva.

Vizakna.

1796-iki jelentés azt mondja, hogy a város közföldről a magyaroknak, mint törzspolgároknak, sokkal nagyobb *nyílat* osztanak, mint az oláhoknak, kik csak libertinusok.

Magyar-Valkó, Kolozs megye.

1800-ban itt már csak egy darab szántóföld és mintegy 10 kaszáló maradt *nyílasföldnek*; a *nyílvetés* gyakorlata pedig ez volt: a communitás a hány telkes gazdából állott, a közösföldet annyi darabra szaggatta. Mindenik darabra *nyílczédulát* készítenek és a czédulákat *valami edénybe beteszik* (vö. *Nyíleresztés* 1436—39), kiki a communitás tagjai közül húz belőle és kinek melyiket mutatja az általa kihúzott nyílczédula, azon esztendőben annak a nyílnak veszi hasznát. Ebbe mindenki belényugodott.

Ez a nyilván ősi eredetű gyakorlat, a melynél azonban az ősi *nyíl* már czédula alakot öltött, világosan reátárat, hogy a hány jogosult, annyi darab és annyi czédula, úgy hogy itt a nyílvonás nem a szerencsejáték, hanem a jogosultak közmegnyugvásához vezető *osztás* jellegét ölti magára. Eddig *Tagányi* alapján.

Az élő nyílvetés.

Debreczenben a nyílvetés gyakorlására nézve, a földosztás tekintetében, mindeztideig régi feljegyzés nem akadt; de fennáll a gyakorlat a vásárosoknál. A legmagyarabb iparágak: a szücsök, csizmadiák, szijgyártók, szürszabók és a „fonatos sátrak gazdasszonyai“ *nyílat vetnek* a helyért, a melyen árulhatnak. Minden iparosnak, gazdasszonynak van saját *nyíla*, azaz nevével vagy jegyével ellátott *réz-* vagy *bádog-bárczája*. Meghatározzák a helyeket, a sorokat és a kezdő pontot, azután összeadják a *nyílat* — *nyíleresztés* — és végre következik a húzás = *nyílvetés*. A kié az első kihúzott *nyíl*, azé az első és tovább a többi *nyíl* szerint a többi hely. Ez teljesen azonos a *nyilasokért* való *nyílvetés* gyakorlatával, csak hogy a *nyíl*, a kor haladtával, bárcza alakot öltött.* Ez tiszta osztás.

* Ezt a kitűnő meghatározást *Zoltai Lajos*nak, Debreczen város s.-leveltárosának köszönöm.

Ide tartozik a következő adat a XVI-dik századból:

1570—1580 Debreczenben: „Az nyilas Kalmárok között és az kádas módon nyíl nélkül levők között, kiknek sátoruk, szekerek marhájok mellett nines, az árulás dolgából az tanács ilyen rendelést tett, hogy aféle kádasoknak is szabad legyen az marhájokat árulni az sátorokon kívül, ahol nékiek hely rendeltetik, de az nyilvető sátorosok kívül sátor alatt ne árulhassanak, azaz hogyha sátor akar csinálni, hát az többi között nyilat vessen.“ Gazdaságtört. Szemle. XII. 380. 381.

Pusztá-Hantházán az aratásnál van szokásban a kifejlett és megmaradt *nyilazási* gyakorlat. Az aratók „*bandákat*“ alakítanak, a melyek bizonyos számú kaszából és ugyanannyi marokverőből állanak. A hány banda van, annyi darabra. azaz *nyilásra* osztják a learatandó életet; a *nyilasokat* kicsovázzák és annyi fakoczkát készítenek, a hány a *nyilas*, illetőleg a banda; ezek a koczkák római sorszámot kapnak, a mely megfelel a *nyilasok* számának; ekkor a koczkák már *nyilak*; ezekből húz minden banda egyet és a mely számozott koczkát = *nyilat* húzta, az annak megfelelő darabot, *nyilast*, aratja le.*

A *nyílvonást*, *nyílhúzást* a közös szántónál és legelőnél a Nagykúnságon 1900 táján még gyakorolták, a *nyilvetés* szót nem ismerik.

Nagykúnságon a *nyilak*, most, a kettő közötti játéknál: *Tollas nyíl*: tollal, az egyik lefosztva, a *tollatlan*, a másik ép, a *tollas*.

Perje: az egyik *fejes*, a másik nem. Ujabban a gyűjtő szerepel így.

Hosszabb v. rövidebb, a *nyílhúzásra* alkalmas tárgy.**

„Ma is húz a nép *nyilat*, de már nem igazít, mint a Gyulafi testvérek, hanem hosszabb-rövidebb korószárat, síma vagy csomós pálczikát, fejes vagy nem fejes gyűjtőt.“ Lehr az Arany Toldi estéje magyarázatában 150. l.

Ez a magyar földosztásra is vonatkoztatható és még megállapítható gyakorlat, a melyben nyoma sincs annak, hogy a *nyíl*, mint szó, sorsot vagy szerencsét jelentett volna; még ott sem, a hol a szerencse már belejátszik.

A földosztás nyíla, nyilasa.

1. Valaki egy egész *nyilast veszen*, egy öl szénát ad minden ember; a ki *nyilast nem veszen*, öl szénával nem tartozik.

2. Minden jobbágy ember, a ki *nyilast veszen* az erdőn, az várhoz egy öl szénával tartozik.

3. Minden ember, valaki az mezőn *nyilat veszen*, az szolgáló jobbágy tartozik az várhoz egy-egy meszely vajjal, az gyalomember — halász — pedig, mivel ketten *vesznek* egy *nyilat*, azért ketten adják meg az accidentiát; ha ki pedig *nyilat* nem veszen, semmi vel nem tartozik.

* Ezek *Lányi Béla* tanár igen ügyes és kitünő meghatározásai. H. O.

** Ezek Kupa Árpád kimeríthetetlen buzgóságának eredményei. H. O.

4. Az mely cseres vagyon falu számára, azt tilalmasban és esztendőnként *nyíl számra* osztják.

E négy adatot I. Gér. Kár. Cs. IV. 284—329. Itt nem vásárról, hanem szolgálmány fejében való felvállalásról van szó.

Abból a birtokból egy *nyilat* én is *megveszek*. Székelyföld. Tsz. Ez nem jelent vásárlást, hanem osztás révén időleges szerzést.

Ez a jószág *nyíl szerint juta* nekem. Székelyföld, Tsz.

Ez a *nyíljószág* nekem juta. U. o.

Saarnak felét, Kis-Hodost ki váltottuk volt idvezült feleségemmel idegen kéztől, mivel ezek jöllehet *nyílamban jutottak* (osztás útján H. O.); de akkor mind másoknál volt. Gér. Kár. Cs. IV. 567.

Az ő *nyíljába több juta* mind az enyémbé. Háromszék. Tsz.

Minden jobbágy ember, a ki *nyílast fog*, tartozik az várhoz egy öl szénával. Gér. Kár. Cs. IV. 290.

Fogtam egy *nyilas* rétet. Szeged. MTsz. Ez úgy értendő, hogy egy megalkotott, de gazdátlanul maradt rétet haszonélvezetre vett át, az az fogott.

1618: „Az én *nyilasom* sorson (az az nyilvetés útján, osztás rendén) *esett* én nekem *kies* helyre. MA. Scult. 905. A *kies hely* az élő beszédben, Borsodban = kívül, távol a helységtől.

Nekem ugyan *kijutott a nyilazásból*, mert ugyancsak hitvány *nyilas* esett. Alföld. MTsz. Ugyane forrás szerint: *nyilaz* = sorsot húz, sorsot vet rét vagy nádas felosztáskor, innen *nyilazás* sors-húzás, sorsvetés rét- vagy nádasfelosztáskor. *Leeresztette* a tinókat a *nyilasba*. Pocsaj, Bihar m. *Nyíl szerint* osztottak meg az örökségen.

Nyilat húztak, hogy kié legyen a szőlő.

Nyíltra ment a birtok (az az : osztózásra). Szabolcs m. Besenyőd. MTsz. Az első *nyilasba* vettem négy *nyilat* kaszára.

Kevés szénát *adott a nyilasom*.

Meghúzta a derekam a *nyilas*, pedig elég keskeny. Túrkeve. Annak három helyen is *volt nyilasa*.

Kétszer nyilaltunk. Arany-Lehr, Toldi est. 150. l.

Nyilat húztak reá. Háromszék. MTsz.

A nép nyelvén egyébként: *Nyíl*: sorshúzás útján jutott föld-darab vagy erdőréssz. Háromszék, Szolnokdoboka, Apanagyfalu. Tsz. — *Nyilat vetni*: Szeged, Csallóköz, Mátyusföldre Tsz. — *Nyilat húztunk*: Kopács, Drávamellék.

Nyílhúzás = sorshúzás: l. nyilat vetni.

A mennyiben ezekben nyilvételről, fogásról stb. van szó, ez nem megvásárlást, hanem haszonélvezetet jelent, mely nyilvetéssel osztatott. De a *nyíl*, *nyilas* elnevezés sokszorosán rajta maradt az illető darabokon akkor is, mikor már nem húztak nyilat, hanem csak odaosztottak. (Abauj, dr. Horváth G.).

A nyilas alakí része.

Nyilas, egyenes vonalakkal határolt rét vagy erdőréssz parcella. Dunántúl, Sopron, Nagy-Kovácsi, Pest m., Dorozsma, Szeged, Csallóköz, Mátyusföldre, Szihalom, Borsod, Tokaj. MTsz.

Kinyílaz, egyenes vonalakkal határolt részekre oszt, erdőt, vágásterületet. Szolnok-Doboka. MTsz.

„*Nyíllala ki a rétet.*“ Tamási. MTsz.

Megjegyzendő, hogy a kinyílazásnál mindig az *egyenlő szélesség* az alap, a nyílas oly hosszú lehet, a mennyire a terület viszonyai engedik. Az *egyenes* vonalakkal való határolás a *kinyílazással* való kapcsolatban, valószínűvé teszi, hogy a *nyíllövés* helyettesítette egykoron a mai mérőszközt: a *nyílegyenes* vonal kitérését, talán a szélesség meghatározását is.

A nyíl mint kép.

A kit szerelemtől el akar hajtani
Az ónos nyíllal — ólom golyó — szokta azt sujtani.
Gyöngy. M. V. 21.

Vadait *nyílazza* Diana,
Halált hozó náddal földre teregeti.
Sz. D. M. Vir. 325.

Hány, a ki nem férges
A kit *íves* Cupido *meg nyílazott*,
U. o. 326.

Nyílsebesen röpül a sólyom, általánosan.

Nyílal a fecske, általánosan.

A ló *elényílamodott* v. *elényílamlott* = elővágatott, Háromszék. MTsz.

Symbolica. A nyíllal átlőtt szív = a legnagyobb szerelmi bánat képe. Szent Sebestyén nyílazása = állhatatosság.

Mérges nyíl.

1617. Az isten az ő rettenetes igazságának *mérges nyíllal* elkészítettett Kézyiat előnkben adja. Lép. P. Tük. I. 272.

Nyíla, *istennyíla* (villám, fulmen, blitz.)

1625: „Az égből lejtött *tüzes nyíl* által megégett templomunk.“
Figyelmező, 1870. 439.

1635. Az isten nyílai élesek, mikor belénk akadnak, Mad. Evang. 768.

1683. Nem olyan bolond *nyíl* az *Isten nyíla*, hogy ha engem arányoz, téged találna. Tof. Zsolt. 33.

1761. Éppen mikor a pap az ostyát felemelte volna, akkor ütötte meg az *istennyíla*. Hazánk. II. 59.

Egy kevés vaczkort és hoztunk Kügyimednek, kemény mint az *istennyíla*. Nyr. II. 226. a.

Harmadéve a *nyíla* is leütött a házába. Tápé. Kálmán Lajos.

Káromkodás.

Üssön belé az *istennyíla*, általánosan.

Meglepetés.

Mi az *istennyíla*! ? általánosan.

⚡ A nyílas a csillagászatban.

1572. Az tizenkét kiualt kepen való iegieknék nevek: kos, bika, rak, *nilas* stb. K. Bécs A. 2.

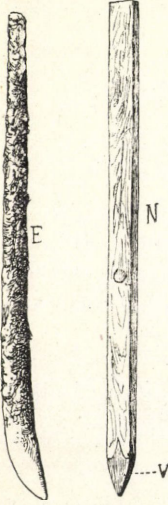
- 1643—1673. A tizenkét égi jeleknek állati ezek: bika, kettős-ikrek, gemini — *nyilas*. Com. Jan. 7.
 1655. Az ég közepén való csillagzatok: a kegyo, a *nyíl*, a keselyő stb. A. Csere. Enc. 99.
 U. a. Fenix, *Nilas*, Páva. A. Csere. Enc. 101.
Nyíleszillag = sagitta, pfeil, ein gestirn. Szótári.

A nyíl a fűvészetben.

1578. Barát monyu fű . . . kettő a leuele, *Isten nyílánac* hiác. Mel. Herb. 89. — Orobanche PPB.
Nyílfű — Sagittaria sagittifolia,
Nyíltok — Jungermannia,
Nyoleczorij — Peziza (Octospora).

A nyíl a szerszámban.

Alakrokonság: rúd.

2. ábra. E = emelő-rúd; N = érczűző-nyíl. V = vasa.

2. ábra E.

- Nyíl*, emelőrúd. Rábaköz MTsz.
Nyílaszó, emelőrúd. Csaplár. B. MTsz.
Nyílaló, emelőrúd. Szeged. MTsz.
Nyílal, emelőrúddal emel. Rábaköz, Balatonmellék, Bereg-Rákos, Háromszék. MTsz.
Nyílasz, emelőrúddal p. házat emel. Székelyföld. MTsz.
Elnyílasz, emelőrúddal elmozdít Székelyföld. MTsz.
Főlnyílasz, emelőrúddal eltol, főlemel. MTsz.
Megnyílal, emelőrúddal emel. Szatmárhegy; székre rakott fát átsatol, Palóczság. MTsz. (dorroggal feszít).

2. ábra. Ny. *Nyíl*, az alsó végén nyílszerűen megvasalt nehéz érczűző-gerenda. Szólásmód: N. N.-nek három-hat stb. *nyíla jár*. Zalatna, HO. Verespatak, MTsz.

1767. *Mutato nyíl*, a kétkarú komponán. „A fontnak mutató *nyíla*, phalanx PPB. ligula librae PPB.

U. a. *Font-nyíl*, phalanx, liberamentum PPB.

A nyíl az élő fájdalom viszonylatában.

Az embernél a fájás bizonyos neme a *nyíllal* van viszonylatban. Ez a fájdalom szűrő és mint ilyen *nyílaló* is, az az: sebesen be- vagy áthatoló, közszólás szerint *szegező* is. Mind a *nyílaló*, mind a *szegező* rendkívül jellemző és a következőre vezethető vissza.

Az ij inának vagy idegének hatása a *nyíl* mélyített ajzójára, a feszítés és *hirtelen* elbocsátás vagy szabadtítás következménye s ez lényeg szerint egybeesik a szeg fejére intézett kalapácsütéssel: a *nyíl* a távolba hajtva testbe ütődik és a röpítő erő még fennmaradt hatórészéhez képest éppen úgy behatol a testbe, mint a *szeg* a kalapács ütésétől. Ez a sebes behatolás egybeesik a tör v. kard dőfésével is. Ezek alkotják meg a szűrés, szegezés és nyílalás fogalmát a fájdalom viszonylatában.

Vegyük előbb az embernél.

1573—8. *Nyílallás*: pleuritis, laterum dolor MA (1621) továbbá: Mel. Herb. 26 és K. Krakko A. 3. Ez a tüdőgyuladással, mellhártyagyuladással járó közönségesen „*oldalnyílalás*, *oldal-szegezés*“.

Ide vág ez:

Hadd éljen. Talán majd ha nem is a vallás
Istenhez téríti az *oldalnyílallás*.

Arany János: „Jóka ördöge“.

XVII. sz. Fejem is kétfelől igen *nyíllalt*. Mon. Írók XIII. 36.

1687: „a' nyíllaló fájdalom hol alá felé üti magát az oldal-tsontok alá, hol pedig fel-felé lövellik.“ Pápai-Páriz: Pax. Corporis. 93. *Nyíllaldosik* a fej, szűrő, *nyíllaló* fájdalmat érez. Székelyföld. MTsz. *Nyíllalás*, *szegezés*, innen *oldalnyíllalás*, *szegezés bantja* CzF. *Belenyíllal* a szívbe a váratlan, hirtelen nagy fájdalom. Közszólás.

Nyíllalós, pleuritis PPB.

Nyíllamlás = *nyíllalás*, szúrást érezni. Csallóköz, Szeged. MTsz.

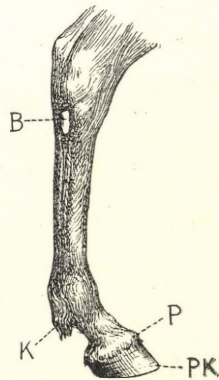
Nyíllankodás = *nyíllalás* p. o. oldalny. Arany-Lehr: Toldi est. 26.

A ló megnyíllazása.

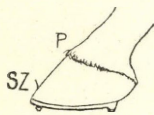
A lónak *megnyíllazása*, noha könnyen magyarázható, tehát meg is érthető, a *nyír*, *nyírazás*, *megnyírazás*, ennek rendén még a *béka* közbevetésével is, sokszorosan összekuszáltatott és éppen azért a rendbeszedés csak az egész anyag belevonásával pontos tárgyismerettel és rajz alapján válik lehetségessé, a mint következők.

Megnyíllazás. Ez a lóláb patáján akkor esik, a mikor a kovács a patkó felverésénél a szöget hibásan, t. i. úgy veri be, hogy nem a pata *szaruanyagába* — körmibe — és kifelé, hanem beljebb az „*elevenbe*“ hatol, vagy azt éri. Ismerkedjünk meg a lábbal.

A 3. ábra a ló hátulsó ballábát mutatja és alulról véve a részek im ezek: PK = *pataköröm*, P = *párta*, K = *kapca*, B = *béka*, mely utóbbi soknevű. ú. m. *kisbéka*, Nagykúnság, — *vadköröm*, Szilágyság, — *kötököröm*, *köldökköröm*, *kötőhely*, Bács-Bodrog megye, Kiskúnság, Solt megye, — *köldökköröm* — a Nagykúnság egy részében. Ezek Kupa Árpád meghatározásai, Finta Miklós öreg számadó bemondása után. A *béka* fölötti térdalakú hajlás — tulajdonképen a sark — népiesen *horgasín*.

3. ábra. Hátulsó balláb, belső oldal.

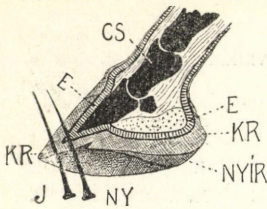

4. ábra. A fölvert patkó.

A patkó természetesen a pata talprészének peremére esik; rendesen hat, de több szöggel = *patkószöggel* is *verik fel*. A szögeknek úgy kell a patából kibujni, a mint ezt a 4. ábrán Sz mutatja.

A kibujt szög le lesz hajtvá, mert csak így tartja meg a patkót a patán.

Hogy most már a *megnyilazással* jöjjünk tisztába, meg kell ismerkednünk a patarész belső szerkezetével. Erre szolgál a patarész átmetszete — 5. ábra — a melyen *Cs* a csontrész, mely újjperez- zekből alakul; *KR*, *KR*: a pataköröm, szaruállománya; *EE*: az

5. ábra. A lópatarész átmetszete.

„eleven hús“, mely tehát a pataköröm és a csontrész közé esik. Állapodjunk meg itt pár szóra. A pataköröm szaruállománya úgy borítja az „eleven húst,“ mint akár az ember körme az emberét; maga a szaruállomány *érzéketlen*, éppen mint az emberi köröm külső rétege és kinőtt vége, melyet fájdalom nélkül vágni, nyírni lehet; a míg tehát a patkószög a szaruállományban jár, nem okozhat fájdalmat és azért aztán a helyesen bevett szög, 5. ábra *J*. De mihelyt a szög beljebb kerül, úgy hogy „a köröm alatt fekvő eleven húst“ 5. ábra *EE*, nagyon megközelíti és még inkább, ha megsebzí: mint 5. ábra *NY*, akkor a ló *meg van nyilalva* és azonnal sántít is.

Ez, mint gondolom, a *megnyilazás* félre nem érthető magyarázata, mert világos képe is.

A *nyírt*, 5. ábra *NYIR* itt csak említem, mert tárgyalása alább önállóan következik.

Előbb ismerkedjünk meg a ló igazi „lába“-részével: 6. ábra — hol *S* a sarok-csont, *T* a török — többszámaban törökök, Nagykúnság = az os calami-forme, Griffelbein, de nyilcsont is, innen a „nyilláb-szár“, Somogy; *K* a kapeza. *P* a párta, *Ny* a nyilazó szög, *Sz* a helyesen bevett szög.

Az idetartozó történeti és népnyelvi anyag most már a következő és gondolom tisztán érthető is.

1767. *Nyilazott*: laesus clava subpactae soleae = a felvert patkó szögével sebzett. PPB.

1767. *Megnyilazni* — a lovat: equum induendo soleam clavo pungo, convulnero, configo — ugyanaz PPB.

1767. *Megnyilazott ló*: equus a solea confixus, clavo confixus — ugyanaz, PPB.

1676. Ha az ló valamely tagjában megrokkann: mintha *megnyilaztattanak* volna, az első lábokon úgy járnak. Cseh. Orvk. 28. Hüdés, hasonlat H. O.

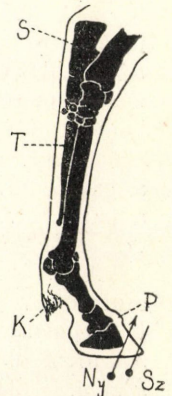
Nyilaz, patkószeggel megsért, rosszúl veri be a szeget, úgy, hogy az eleven húsba megyen és a ló megsántul. Balatonmellék. MTsz.

Megnyilaz: Ez a ló erőssen sántít, bizonyosan meg van *nyilazva*. Székelyföld. MTsz.

Megnyilal, patkószeggel megsért, Szatmárm., Dengeleg, MTsz.

Megnyilalni: „Ha a kovács patkoláskor nem a körömbe, hanem az elevenbe veri be a szöget, megnyilalta, megsebesítette a ló lábát“. Koritsánszky, Nyr. 33: 525.

Megnyilá'va: — így — „ez a ló meg van nyilá'va, azért sántít“, Somogyzerte, Gaal Gaston; ugyanígy Kiskúnhalas, Szilády Áron; de így is: „megszögee'tem az is . . . -t!“

6. ábra. A ló lábárésze.

A nyír.

A *nyírt* sok gyűjtő és szerző a *nyíllal* zavarta össze. Ennek oka a rokonhangzason kívül az, hogy a *nyír* a ló patáján van és a *nyíllazás*, *megnyíllazás* is ugyanott esik meg.

A feladat már most az, hogy a *nyír* és a *nyíl* merőben különböző voltát megismerjük.

A *nyír* a lópata talpának szarúállománynyal borított, egészen szivalakú, szerves része — 7. ábra. Ny — mely éppen úgy növekszik, mint a köröm-rész is KR. Minthogy e részek a patkolás folytán nem kopnak: a köröm-rész azért nem, mert a patkó borítja, a *nyír* bizonyos fokig azért nem, mert a patkó kiemelkedése védi, ezeket patkoláskor faragással rendbe kell szedni, a szabadon növekedő *nyírt* meg- és le- kell V formára faragni; a peremet pedig ki kell igazítani.

A különbség tehát az, hogy a *megnyíllazás* a patkónak a pata peremére való *fölszögezések*kor történik, holott a *nyír*, a pata hátulós részén egymagára és szabadon állva, csak *faragással* sérülhet meg.

A megsérülés úgy esik meg, hogy a kovács a szarútakarót túlságosan lefaragja, úgy, hogy az megvékonyul és kavicsból, rögtől beszakad, vagy behorpad, tehát az elevenre nyomást gyakorol, vagy azt megsérti, mire a ló megsántul — vö. 5. ábra NYÍR. — Ezt nevezi a régiség *megnyíllazásnak*, a mint ezt alább látni is fogjuk.

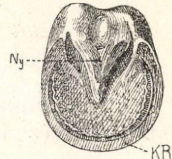
Valami eszmetalálkozást lehet föltenni a ló érzékeny, könnyen sebhető *nyírja* és a szőlővessző *nyírja*, az az fiatal, tavaszi, tehát érzékeny hajtása közt — Pécs, MTsz. — vagy a nád zsenge tövével, az az *nyírjával* — Fertőmellék, MTsz. — és a lópata *nyírja* között.

Következne most már a történeti és népryelvi anyag felsorolása, a melyet azonban a következővel kell megelőzni: a *nyír* és a *nyíl* összezavarását nem kis mértékben az is okozta, hogy a *nyír* némely vidéken „béka“; Somogy némely részén a „nyír vagy béka“; a Nagykúnság némely részén csak a „nagy béka“ nevet viseli; ellenben a *nyíl* mindenkor és minden vonatkozásban *nyíl* és mint tudjuk, a *megnyíllazás* rendén a patával is kapcsolatos. Ez okozta a *nyír* sokszoros elhomályosodását, az ingadozást. Most már átmehetünk a nyelvi részre:

Nyír: furca unguiae, equi, Hufgabel, szótár; ugyanigy Algyő körül. Kupa Á.; Somogyszerte, Gaál Gaston, de itt *béka* is; csak *nyír*: Kiskúnhalas, Szilády Áron; de csak így is: „mögsértöttem, mögvágtam“.

1504—60: „Koloszwarath pathkolthateek louamat, akkor *megnyíllazak*, megsanthula.“ Lev. T. I. 9. — Tehát patkoláskor a *nyírt* nagyon megfaragták. H. O. „Mikor valakik az kovácsmesterek közül lovának megpatkolásánál *szeggel* megsérténeje, avagy *megnyíllaznája*, olyankor az mester gyógyítani tartozik.“ Hornyik, Kecskemét tört. II. 296. Itt a szeggel való megsértés és a *megnyíllazás* külön van felhozva H. O.

1551: Sárkány Ferencz Nádasdy Tamásnak: „Azért én megvárom az két napot, jelesben azért, hogy az Rumi lovat *megnyíllazták*“

7. ábra.

- volt, hogy meggyógyuljon addig.“ Takáts Sándor adata. Elsőrendű bizonyíték a megnyirazás jelentésére nézve. H. O.
- 1592: „Ha az lónac az *nyírt* igen *megfaraggyák*, hogy lába megdagadna, ved az lenmagot, főzd meg, kösd az ló lábára.“ Cisio, O₃. — Egészen szabatos.
- Nagybéka*, a *nyír*: Nagykúnság, Túrkeve, Kupa Á.
- Béka* a *nyírral* együtt vagyilagosan, Somogy, Gaal Gaston.

*

Mindezekkel igazolást vagy helyreigazítást nyernek azok az adatok és hozzászólások, a melyek a Nyr. 32—33. évfolyamában található; ellenben *Wiklund* adata, mely arra vonatkozik, hogy „a *nyíl* vagy *nyír*“ a lapp nyelvben *egyazon* elnevezést viseli — „üölla“ — bővebb magyarázatra szorúl, mert mint most már tudjuk, a nyíl és nyír két különálló dolog (vö. Nyr. 33 : 49).*

*

Az egész fejtegetésből nyilvánvaló, hogy a nyíl a magyarságnak ősi soron fegyvere és éppen ősiségénél és kiválóságánál fogva mélyen bevette magát a nemzet gondolatvilágába.

A nép a nyilat értelmileg sokféleképpen átvitte; minden tulajdonságát képpé, cselekvéssé formálta és bevitte képét, hatását a fájdalom legemberibb érzéséig és kifejezéséig; átvitte alakilag a szerszámba, annak járásába, reábizta a sors osztó, megnyugóvason alapuló szerepét; belevitte a költészetbe, a szárnyaló képzelet magasságáig és végül vele magyarázza a szenvedő állat kinjának okát is.

* *Rövidítések. A. Csere Enc.* = Apáczai Csere-Encyclopédia. *Bal. Cs. I.* = Balásfi Tamás: Csepregi Iskola. *Ball. Péld.* = Ballagi Mór: Példabeszédek. *Bécsi C.* = Bécsi-Codex. *Born. Préd.* = Bornemissza prediciók. *C.* = Calepinus szótára. *Com. Jan.* = Amos Comenius Janua linguae. *Cseh Orvk.* = Cseh Márton Lovaknak orvosságos könyveskéje. *Czech C.* = Czech-Codex. *CzF.* = Czuczor-Fogarasi-szótár. *Debr. C.* = Debreczeni-Codex. *Érd. C.* = Érdy-Codex. *val. B. E.* = Faludi Ferencz: Bölcs Ember. *Ital. Vers.* = Faludi Ferencz: Verses költemények. *Forró Curt.* = Forró Pál: Curtius stb. *Gér. Kár. Cs.* = Géresi: Károlyi család levéltára. *Gyöngy. M. V.* = Gyöngyösi Ist. Murányi Vénusz. *Hall. H. Hist.* = Haller János: Hármastörténet. *Helt. Mes.* = Heltai Gáspár meséi. *Huny. Troja.* = Hunyady Ferencz: Trója stb. *Jordan. C.* = Jordánszky-Codex. *K. Bécs* = Bécsi Kalendárium. *Kereszt. Fels. Ker.* = Keresztúri Pál Felserdült Keresztény. *Könyi: H. Rom.* = Kónyi, Magyar Hadi Román. *Kules. C.* = Kulesár-Codex. *Lép. P. Tük.* = Lépes Bálint: Pokoltól retentő tükör. *M. A.* = Molnár Albert szótára. *M. A. Bibl.* = Molnár Albert: szt. Biblia. *M. A. Scult.* = Molnár Albert: Jubileus esztendei praed. *Mad. Evang.* = Madarász Márton, Vasárnap evangéliomokból . . . Lőcse, 1635. *Mik. Tör. L.* = Mikes Törökországi Levelek. *Mon. Írók* = Monumenta historica: Írók. *MTsz.* = Szinnyi, Magy. Tájsszótár. *Münch. C.* = Münchener Codex. *Nyr.* = Magyar Nyelvör. *NySz.* = Nyelvtörténeti Szótár. *OklSz.* = Oklevél Szótár. *Páz. Préd.* = Pázmán Péter prédikációi. *Peer-C.* = Peer Codex. *PPB.* = Pápai-Pariz-Bod szótára. *Radv. Csal.* = Radvánszky J. Magy. családi élet. *R. M. K.* = Régi magyar költők tára. *R. M. Ny.* = Régi magyar nyelvemlékek. *Sz. D. M. Vv.* = Baróti Szabó Dávid: A magyarság virági. *Tatrosi C.* = Münchener-Codex. *Tof. Zsolt.* = Tofesi Mihály: A szent Zsoltárok stb. *Virg. C.* = Virginia-Codex. *Winkl. C.* = Winkler-Codex.

„A nyíl és az ív a biblia magyar fordításaiban“ című fejezethez (204 l.) az adatokat Körösi Mihály 1788. évi „Magyar Concordantzia“-jából merítettem.

És hogy e fejtegetés a kezdethez térjen vissza, kizártnak kell tartani, hogy a *nyíl*, mint szó az ősiségben sorsot és szerencsét jelentett volna, a mire közvetlen bizonyítékunk eleddig nincs is. A sorsot és a szerencsét együtt sem jelenthette, mert a kettő lényeg és értelem szerint más-más; mindamellett, hogy a *sors* szerencsének is van mondva — PPB. — a *fortuna* szüksége fennmarad és éppen ez a szükség bizonyítja a különbözőséget, a mely kizárja a synonymiát, így azt is, hogy kétféle fogalom egy szóval legyen fedve tehát: sors + fortuna = *nyíl*.

Megkísértettem gondolatban a sors és a szerencse jelentését értelmi tekintetben külön-külön meghatározni; de meg kellett hátrálnom a feladat terjedelme és mélysége elől, a mely nem tanulmányt, hanem — vastag könyvet jelent; egyben azonban megbizonyosodtam, abban, hogy a *nyíl* a magyarságnál nyilat = fegyvert jelentett s az osztás gyakorlatába azért is került, mert alakilag alkalmas volta mellett, mindig kéznél volt, még pedig bokor- vagy tegez számra, éppen úgy, mint mai helyettesítője, a „pakli gyufa“, a mely sokszorosan a mai nyilvetésre szolgál. A többbit hozzáalkotta a nyelvhasználat, a „verba valent usu“ rendén is — a nép sajátos szellemében.

Köszönetet mondok *Ballagi Aladár* barátomnak sok és kitünő adalékáért.

HERMAN OTTÓ.

Az úrhatnámság a magyar nyelvben.

A nyelvben nyilatkozó fonákságnak egy tudományosan eddig alig tárgyalt sajátos magyar fajtáját akarom bemutatni jelen értekezésemben. A pórnép úriaskodó, czikornyás beszédmódjára kívánom mind a szakemberek, mind a művelt közönség figyelmét felhívni, hogy megismerve e vadmagyar csodabogarat — úton-útfélen ne csak kinevessék, hanem kérlelhetetlenül üldözzék is.

Széles e világon ismeretes a magyar pórnépek eszessége és egyszerű, világos beszéde. Elfogulatlan idegenek is nyíltan elismerik ezt róla. Ép ezért fölötte csodálni való, hogy népünk hagyományos józansága mellett is sehol a világon nincsen annyi kacskaringós, tarka-barka beszédű ember, mint nálunk, Magyarországon.

Mikor *Gárdonyi* Göre Gábor bíró úr alakját az irodalomban fölléptette, többen kikeltek ellene, hogy a magyar parasztnak torzképét adta. Pedig, alapjában, nem volt igazuk a gáncsoskodóknak. A kik a magyar népeletet jól megfigyelték, tudják, hogy Göre Gábor oly fajkép, a kinek majd minden faluban nem is egy élő mássa akad — főleg az úriaskodó beszédmódban.

A magyar fajban ugyanis ősi hiba az úrhatnámság: a hiú magafitogtatás, üres mutatnivágyás — viseletben és beszédben egyaránt. A paraszt ebben teljesen méltó párja nemes fajtestvérének. Mihelyt, teszem, úri körbe kerül, mindjárt akarja mutatni, hogy van

érzéke a módi és a finomság iránt: nemcsak a finomabb viseletre, hanem arra is van gondja, hogy a beszéde úrias legyen. Természetesen nevetségessé teszi magát; de azért a legközelebbi alkalommal megint csak kitör rajta az úrhatnáság. Még inkább bántja pedig e nyavalya akkor, ha falujában belső ember: bíró, kisbíró, esküdt, árvakatyja vagy egyházi lesz, vagy ha a mesteremberi sorba emelkedik. Az ilyen állásbeliek többnyire hivatali tekintélyükhöz tartozónak gondolják, hogy a falusiak előtt mennél kifordítottabb bundájú stílusban adják elő mondanivalójukat. A műveltektől hallott, de meg nem értett szavakkal dobálódnak; a szókat önkényesen toldozzák s rövidítik; a legegyszerűbb dolgokat nevetséges körülírásokkal és rőfös mondatokban fejezik ki. Egyeseknél valósággal szokássá válik ez az úrhatnám-beszédnyavalya, olyannyira, hogy az egyszerű beszédet egészen elfelejtik; még ha akarnak se tudnak közönségesen szólni. Az ilyenek aztán állandó rémei lesznek a papnak, kántornak és jegyzőnek meg a különféle hivataloknak, melyekkel dolguk akad.

Minthogy pedig állásuknál fogva a környezetükben nagyobb-részt szóvivő emberek, könnyen meg lehet értenünk, hogy gyakrabban használt szavaik közkeletűvé válhatnak. Egész kis szótárt lehet összeállítani azon szókból, melyeket ilyenén módon az úrhatnáság juttatott a nép nyelvébe.

* * *

De lássuk most már példákon, mikép nyilvánul a magyar paraszt úrhatnásága beszédében.

Először is nagyon szereti idegen, főleg latin szavakkal cifrázni mondásait, de persze ügyetlenül, mert vagy oda nem illő jelentést ad nekik, vagy az alakjukon változtat önkényesen.*

— A bíró háza elé széles tornácot csináltatott. A széles tornácához természetesen úri mód és úri beszéd is kellett neki. Rendesen a tornáczon szokott ebédelni; s ha kérdezték tőle, hol akar étkezni, rendesen így fejezte ki magát úriasan: „A *révéréndán* fogok ebédelni.“

— Ugyanezzel esett meg, hogy egyszer meglátja egyik ismerőst, a ki vasárnapi napon, szokása ellenére, nem volt megborotválkozva. Így fejezi ki rajta való megbotránkozását: „Ejnyé s^uógor, millen nagy a *parókiája*!“

— Fázik a paraszt. Valami belső nyavalya bőrzöngeti. Megszólítja a szomszédja, kinek föltűnt az összezsugorodott, ténfergő járás: „Mér ollan köllemetlen ma szomszéd?“ — „Én magam se tom; egész nap *kandélábér* vagyok“ — feleli az atyafi fájdalmasan.

— Mulatnak erősen a korcsmában; de a főmolnár sehogy se tud inni. Biztatják, de nem csúszik neki. Birálat alá veszik a bort, de megállja a helyét. Akkor aztán az egyik ivótárs nagy bölcsen kivágja az igazságot: „Úgy látom én, főmolnár úrnak ném *gratulál* a bor.“

* Példáimat nagyrészt a Nyelvőr évfolyamaiból szedtem össze. R. P. M.

De a falusi nénémasszonyok és asszonyságok sem igen maradnak el férjük mögött az idegen szavak kedvelésében és ferdtetésében.

— „Meghozták már az új menyecskét?“ — kérdik a boldog örömanyt. — „Igen is kirem ásson; ténnap gyűttek mäg.“ — „Hát aztán hoztak-e sok mindent?“ — „De mennyit; fainabbná fainabbat! Alig győzzük beáprehendányi.“

— „Ki volt az az úri ember, a ki tegnap itt volt?“ — kérdik egy tisztes asszonyságtól. — „Az kérem egy *echt modell* ember, egy *intelligeny*es úri ember volt“ — felel méltósággal a tisztes matróna.

— Biróné asszonyom igen fájdalmas arczezal áll a kapu előtt s lógatja az egyik kezét. „Mért van a kezé ollan *l'óggóban*?“ — kérdi tőle egyik arra menő ismerőse. „Azér — feleli — mer ollan *romantikus*, honnem tudom hasznányi. A múlt ijjé ollan kinba v^uótam, hommá fölőslages v^uót.“

Az úri helyeken szolgáló cselédekre is ragadnak az idegen szók.

— A nagysága énekel. A szobaleány áhitattal hallgatja és szívbéli gyönyörűségének ezekkel a hízeltő szókkal ad kifejezést: „Na, a naccsága ollan szépen tud danányi, hogy émēhetne evvel a hanggal az *opēráczióba* is.“

— A Jancsi parádés kocsisnak alaposan fölvirradt. Mint afféle úri paraszt, sok kiváltságot élvezvén, belekerült egyszer egy mulató úri társaságba. Ki is akart tenni urasan magáért, hát a legválogatottabb szavakkal udvarolt a kisasszonykáknak. Az egyik kisasszonynak a belemelegedett gavallér imígyen bókol: „Nincs itt a *kéffērye*?“ — „Micsoda?“ — „A *kéffēr*.“ — „Mi az?“ — „Hát amivē szelēnek, vaj akarom mondányi, legyeznek.“ — „És mit akar vele?“ — „Mos csapnám velē a szelet“.

Sokszor ez a nagyképű úrhatnáság az idegen szókat anynyira kiforgatja eredeti alakjuktól, hogy alig lehet rájuk ismerni.

Mikor, teszem, a göcseji tudálékos paraszt ezen mód dicsekszik: „Hēj, könnyen is *fácziásztom* én akkor, mert vót *gerácziya*, meg *czerepócziya* a kedvünkér“ — a két első idegen szavát csak felismerhetjük, de már a *czerepócziya*-ra nem mindenki tudná egyszerre rámondani, hogy igazában *czeremónia* akar lenni. Vagy ki gondolna akkor *dispensatio*-ra, mikor a paraszt fontoskodva *pendelstácziót* emleget! Kinek jutna nyomban eszébe a *genealogia* szó, mikor egy másik a *gyenegyóriáját* hánytorgatja.

A felhozott példák azonban inkább csak alkalmi esetek az idegen szóknak úrhatnáság szülte alak- és jelentésbeli önkényes elváltoztatására. Sokkal fontosabbak ezeknél azok, melyekben az egyéni kontár elcsavarásokat egész községek, sőt vidékek elfogadják. Csakis ezen az alapon érthető meg, miért kaptak, teszem, a kemenesalji nép nyelvében teljesen vissza jelentést az *importál* (= beszállít) és az *expediál* (= ki- v. elszállít) igék. Ott ugyanis a lábatlankodót *kiimportítják* a házból, a dologkerülőt viszont *beékszpédiállák* az utczaról. Hogy továbbá a pozsonymegyei tárnoki nép a *komót* melléknevet „csinos“ értelemmel („Ejnye de *komót* lányka“, Nyr. 8: 142. l.), a tokaji pedig a *manēr* szót „udvarló“

(Nyr. 24 : 196. l.) jelentéssel használja: megint csak innét magyarázható.

Egyáltalán, hitem szerint, a népnyelvbeli idegen szók feltűnő alak- és jelentés-elcsavarásainak fő szülő okát a magyar paraszt hiú úrhatnamságában kell keresnünk.

A közkeletűvé vált szótortítások közül ezeket a feltűnőbbeket állítottam össze :

Jelentésváltoztatások.

- Affektál* = udvarol. (Rell, Latin szók a magyar népnyelvben. 30. l.)
Agonizál = az időt haszontalanul tölti, tétovázik (Nagy-Kúnság Nyr. 19 : 576. l.)
Ájeres = hüvös. „Ájeres a levegő“ (Debreczen, Nyr. 9 : 476. l.)
Akademikus = akadémikusodó. „Akademikus ember“. (Bács m. MTsz.)
Ampóna = czókmók. „Magával hordja minden ampónáját“. (Csallóköz, MTsz.)
Angária (< lat. *angaria* = kényszerű szolgálat v. fizetés) = zúrzavar. „Nagy *angáriába* vótak“. (Mindszent, Csongrád m. MTsz.)
Arguvál = ácsorog, áldogál. „Ne *argoválj*, eredj a dolgozdra!“ (Rozsnyó, Nyr. 8 : 564. l.)
Czirkulál = dorgál. „A kihez mentek vala lelkiatyához gyónni, az *czirkulál* őket.“ (Gyergyószentmiklós, Nyr. 8 : 232. l.)
Diplómáz = okoskodik. (Kálmány, Koszorúk 2 : 169. l.)
Distrahál = ugrabugrál. „Ne *distraháj* annyit a gyermek körül!“ (Rell, i. m. 35. l.)
Dividál = haszontalanul tölt. „*Eldividálja* a napot.“ (Czegléd, Nyr. 19 : 221. l.)
Fállal = télenkedik, henýél. (Csallóköz, MTsz.)
Fidélis = szineskedő. (Uzon, Háromszék m., MTsz.)
Fínsz = ravasz. (Nagy-Kúnság, Nyr. 16 : 237. l.)
Fundamentomos = tiszta, jó. „*Fundamentomos* bor.“ (Alföld, Nyr. 5 : 85. l.)
Gála = cifrázkodó, cifrán öltöző. (Uzon, Háromszék m., MTsz.)
Gang = tempó, bravúr. (Hetés, Zala m. Nyr. 2 : 373. l.)
Hecczelődik = nagyralát. (Domokos, Szolnokdoboka m. Nyr. 11 : 335. l.)
Herzi = naiv. (Mármarossziget, MTsz.)
Kapacitál = illik. „Az ilyen dolog nem *kapacitál*.“ (Rozsnyó vidéke, Nyr. 13 : 571. l.)
Kapricz = daczos, makranczos. (Gyöngyös, Nyr. 9 : 333. l.)
Kiuzovál = kiesinosít. „Piha, de *kiuzováta* magát a menyecske!“ (Békés m., Nyr. 3 : 525. l.)
Kóftál = törődik. „Én nem *kóftáltam*.“ (Hétfalu, Brassó m. Nyr. 3 : 224. l.)
Komási = női czipő. (Felsőnyék, Tolna m. Nyr. 6 : 274. l.)
Kurrencs = csordás. (Göcsej, Nyr. 2 : 474. l.)
Liberiáskodik = pongyoláskodik. (Tállya, Zemplén m. Nyr. 4 : 520. l.)
Liferálás = olcsó adás-vevés. „Olyan *liferálás* folyt!“ (Uzon, Háromszék m. MTsz.)
Morczifikális = kötekedő. (Pocsaj, Bihar m. Nyr. 6 : 424. l.)
Murmutír = mogorva. (Nagy-Kúnság, Nyr. 20 : 45. l.)
Natura = makranczos, akaratos. „Hadd el *natura*, hadd el!“ (Székelyföld, MTsz.)
Paksamétáz = komédiáz. (Győr vidéke, Nyr. 5 : 522. l.)
Parádéz = tréfál. (Kovárvételek, Hont m. Nyr. 16 : 526. l.)
Preceptor = inas. „Mos meg itt vót a ténsuraság *preceptora* és aszonta, hogy a ténsúr a bikacsékká maj égkorbácsutat, mér téttem bolondá.“ (Felsőnyék, Tolna m. Nyr. 6 : 313. l.)
Regnál = kunyorál, rimánkodik. „Ne *regnálj* annyit!“ (Hegyalja, Nyr. 24 : 479. l.)
Rezenéroz (< rezoniroz) = nyafogva kér. (Szeged, Nyr. 7 : 381. l.)
Simforizál = hízlekedik. „Addig *simforizált*, míg czélt ért.“ (Háromszék m., Nyr. 9 : 425. l.)
Sindikuskodik = kunyorál, esengve kér. (Udvarhely m. Nyr. 3 : 554. l.)
Studencz = pörösködő, csalni akaró. „Igen nagy *studencz*.“ (Tarany, Somogy m., Nyr. 15 : 44. l.)
Timporál = szerez. „Etört a kapa! — No maj *timporájunk* valahunnan másikat.“ (Kiskúnhalas, Nyr. 15 : 473. l.)
Turpisz = alattomos, sunyi. „Pista nagy *turpisz*.“ (Szentes, MTsz.)

- Uzovál* = rossz néven vesz. „*Uzovája*, hogy nem köszöntem neki.“ (Veszprém, Nyr. 8 : 177. l.)
Virga = baj. „Nagy *virgábo* vagyok.“ (Komárom, Nyr. 7 : 282. l.)
Volentir = heverő. „Szomszéd uram, nincs köcsön egy *volentir* hordója?“ (Debreczen, Nyr. 9 : 476.)
Zélus = 1. akaratos. (Pocsaj, Bihar m. Nyr. 6 : 425. l.) 2. változó. „Zélus az időjárás.“ (U. o.)

Alakváltoztatások.

Toldás :

- Czopák* = czopf, hajfonadék. (Mármaros m. MTsz.)
Egzámentom = iskolai vizsgálat. (Rell i. m. 36. l.)
Fantalléroz = fantaziál, félrebeszél. (Nagy lengyel, Zala m. Nyr. 10 : 191. l.)
Fajultómos = finom. (Nagy lengyel, Zala m. Nyr. 6 : 420. l.)
Házsártéros = házsártos. (Úzon, Háromszék m. MTsz.)
Mőrestesen = illően, komolyan. „*Mőrestesen* viseli magát.“ (Székelyföld, MTsz.)
Nótura = nóta. (Székelyföld, MTsz.)
Riktikségesen = csakugyan. „A kés lésik a tojásra és *riktikségesen* eltöri.“ (Buzita, Abauj m., Nyr. 7 : 134. l.)
Spóroszol = spórol. (Tállya, Zemplén m. Nyr. 4 : 521. l.)
Standár = hajóállomás. (Baja, MTsz.)
Vakabunda = csavargó. (Tokaj, Nyr. 24 : 240. l.)
Virtusság = virtus. „Nem nagy *virtusság* az ijent kapányi.“ (Veszprém, Nyr. 4 : 83. l.)

Csonkítás :

- Ántivilág* = antik, régi világ. „Régön még az *ántivilágban*.“ (Údvarhely m. MTsz.)
Behema (< behemoth) = idomtalan. (Ormányság, Nyr. 1 : 424. l.)
Dokumány (< documentum) = okirat. (Nagy lengyel, Zala m. Nyr. 10 : 191. l.)
Hektor = hektoliter. (Sarkadi, Bihar m. MTsz.)
Herczi = naiv. (Mármarossziget, MTsz.)
Mélánkus (< melancholicus) = melázó. (Pocsaj, Bihar m. Nyr. 6 : 424. l.)

Belső változtatás :

- Bagot* = bigott. (Miskolcz, MTsz.)
Benzer = spenczer. (Baranya m. Nyr. 2 : 184. l.)
Cako part (< backenbart) = pofaszakáll. (Monor, Pest m. Nyr. 11 : 477. l.)
Diskutál = disputál. (Szolnokdoboka m. Nyr. 17 : 315. l.)
Epítámfia (< epitaphium) = sírkő. (Nagy-Kúnság, Nyr. 19 : 576. l.)
Fakszió (< pactio) = szerződés. (Kúnmajsa, Nyr. 8 : 470. l.)
Fetyel (< fächer) = legyező. (Úzon, Háromszék m. MTsz.)
Gyepitáció (< deputatio) = küldöttség. (Rell i. m. 35. l.)
Kápszidenczia (< accidentia) = járulék. (Nagy lengyel, Zala m. Nyr. 7 : 131. l.)
Kompetál (< compactare) = pajtáskodik. „Nem *kompetálunk* többet együtt.“ (Údvarhely m. Nyr. 4 : 378. l.)
Maczkerál = maczerál, nyaggat. „Ne *maczkeráld* mán azt a lányt!“ (Gyöngyös, Nyr. 9 : 333. l.)
Principálás (< princzipális) = násznagy. (Szécsény. Nógrád m. MTsz.)
Princzöltet (< springen, = ugrat. „Te Kati, *princzöltésd* már mög azt a macskát!“ (Kecskemét, Nyr. 25 : 95. l.)
Sillenczió (< silentium) = titok. „*Sillenczió* alatt megteszi az.“ (Szentgál, Veszprém m. Nyr. 3 : 184. l.)
Szukszummál (< subsumere) = neheztel. (Érmellék, Nyr. 5 : 425. l.)
Vorsol = voksol, szavaz. (Gömör, MTsz.)
Zegáll = vekszál. (Nagy lengyel, Zala m. Nyr. 10 : 191. l.)

Teljes kiforgatás :

- Elsibikléroz* = elsvindléroz, elcsen. (Nagy-Kúnság, Nyr. 2 : 325. l.)
Építus (< appetitus) = étvágy. (Kúnszentmiklós, Nyr. 7 : 379. l.)
Fidubusz, filubusz = omnibusz. (Údvarhely m. Nyr. 4 : 276. l.)
Lefrittől = lekivittől. „Nem adom még, maj *lefrittől*om.“ (Kopács, Nyr. 16 : 284. l.)
Lagéroz = rigoliroz. (Somogy m. Nyr. 20 : 430. l.)
Reczeficze = recept. (Kecskemét, Nyr. 4 : 284. l.)

Repecz = rezepisz. (Őrség, Vas m. Nyr. 4 : 521. l.)

Reszkiroz = szekiroz. (Rozsnyó vidéke, Nyr. 13 : 571. l.)

Simforizál (= szinczerizál) = hizelkedik. (Háromszék m. Nyr. 9 : 425. l.)

Siribizálgat = silabizálgat. (Palóczság, Nyr. 6 : 518. l.)

Untifrakk (= unterrock) = alsó szoknya. (Nagy-Kanizsa, MTsz.)

Varsli = svartli, disznósajt. (Bács m. Nyr. 16 : 144. l.)

Vesztigál = vekszál. „Nyűgös ember szörnyűségesen... Csak engem tud *vestigálni!*“ (Pocsaj, Bihar m. Nyr. 9 : 558. l.)

Kerültek az urhatnámság révén olyan idegen szók is a népnyelvbe, melyeket kitekerttségük miatt egyáltalán nem tudunk biztos eredetre visszazármaztatni. Ilyen, teszem, a nagykúnsági járatú *fesztelenczia* szó, melynek jelentése : csinosabb tanyai épület ; ilyenek a szentesi „pörpatvar“ értelmű *vilonczia* (adai *virinczió*), a pocsaji (Bihar m.) *bazzalikus* = „kötekedő“, meg a baranyamegyei *veléczióz* = „rossz néven vesz“ szavak, stb.

RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN.

(Folytatása következik.)

Ingóságok jegyzéke a XVI. század elejéről.

A magyar kir. Orsz. Levéltár diplomatikai osztályában nemrég egy részben magyar nyelvű tárgyjegyzékre akadtam, mely úgy látszik eddigelé kikerülte a kutatók figyelméből, noha nyelvünk történetére vonatkozólag nem egy érdekes adat van benne.

Az alábbiakban közöljük e jegyzéket. Második és harmadik oldalát, melyek a legérdekesebbek, palaeographiai hűséggel adjuk, a magyar szók olvasatát zárjelben hozzá csatolván.

I. oldal.

Item vna tunica *Zederyes Barson* et hanc testamentaliter (?) legauit Anne

Item vna tunica *felsew* rosa suta *gengejes*

Item tunica vna *Zeld Barson vonth Aranyal wetheth*

Item vna tunica de *kamoka* Alba

Item vna *testh Zynw* Atlasium

Item vitta *Aranyos* wlgo

Item vitte wlgo *kamoka kyt Gengel wethetek kernyl*

Item tunica rubea wlgo *pernys* vna *Zewld aranyassal wetheth*

Item tunica vna *fekethew Athlacz* subducta cum pellibus agnel-

linis nigris

Item vitte due *Gemmate*

Item vlnarum vnam legauit ad *Zewchem* ad claustrum

Aliam legauit marito suo ipsa domina domino Johanni

Item vna vitta wlgo *Zewld Barson* ipsam* legauit ad *Zewchem*

Item *Leppel* duo, vnum legauit ad idem claustrum *Zewchem*, alium domino Johanni

Vitta vna wlgo *Zewderyes Barson*

II. oldal.

Egh sederijesh barson fechetew (Egy szederjes bársony főkötő)

Azth hatha az solgalo Lyanach (Azt hagyta az szolgáló leánynak);

Egh veres barson fechetew (Egy veres bársony főkötő)

Azth is hata az solgalo Lyanach (Azt is hagyta az szolgáló leánynak);

Majjch ~ Cingwlus VI (Majcz);

Az Menj genge wolth az mind (Az mennyi gyöngye volt, az mind)

egh Chetesben az ladaba (egy kötésben az ládába);

Nasfa 1 (Násfa 1);

Legibulus de argento 1;

Kahhadonya** (Kacadonia 1, vö. OklSz.);

Item *kalaris* II (Item kaláris 2);

Item *Nachbarvethe* II (Item Nyakbavető 2);

Item *fathyol* III *Cernyl Leweges* (Item fátyol 3, környül Levegős);

Item *cutellus* 1 de Argento disposita;

Item *Valamenj gwrwy* *volth* (Item valamennyi gyűrűje volt)

Az Mind Janos vramnach egh Ladajaba vagon (az mind János uramnak egy ládájába vagon);

Lepel vonth Aranbol II (Lepel vont aranyból 2);

Lepel sedeth 1 (Lepel szedett 1);

Discos scutellas canteros et lagenas plumbeos sine numero;

Arma sine numero;

Algw (álgyű) sine numero;

Vitrum cum vno scrinyo;

Egeb Morhanach samath Nem twgya (Egyéb marhának számát nem tudja).

III. oldal.

Equi Armigerj VI;

Parta genges 1 (Párta gyöngyös 1);

Cosorw genges 1 (Koszorú gyöngyös 1);

Hajj nomthato 1 (Haj nyomtató 1);

Fodroth Aranas 1 (Fodrott aranyos 1);

Fyltw 1 (Fültű 1);

Egh veres Chemelet Chentes (Egy veres csemelet köntös);

khahol III (Csaholy 3).

A jegyzék eredetije keskenyre vágott papíron M. O. D. L. 35026. szám alatt őriztetik. Az Orsz. Levéltár kormeghatározása szerint 1526 körül kelt.

Ha a jegyzéket közelebbről vizsgáljuk, látni fogjuk, hogy az voltaképen végrendeletféle, melyet valami ismeretlen emlékezetből írt le. Az iratban kormeghatározó tényezőt egyet sem találunk, sem valamely szereplő személy, sem valamely esemény, sem más körülmény az irat korára nézve támaszpontot nem nyújt. A jegyzetben két személynév fordul elő, valami Anna és János úr, de hogy ezek kik voltak, természetesen nem tudjuk, találunk azonban egy helynevet, mely többször előfordul és ez „Zewchem“, azaz Szőcsény vagy Szécsény, a hol szerzetesek is laktak, a kiknek a végrendelet-

* A szövegben kétszer írva.

** A második *h*, a *c* és *a* betűk közt későbbi betoldás, sötétebb tintával.

kező szintén hagy egyet-mást. Ha már most előveszszük hazánk középkori földrajzát és ebben a Szécsényeket végig nézzük, azt fogjuk tapasztalni, hogy sem a nógrádmegyei,* sem a vasmegyei,** sem a sopronmegyei*** Szécsényben a középkorban szerzetesek nem laktak. Marad még a somogy megyei *Szöcsény* vagy Szécsény,† a mely Nagy-Szakácsival határos és a melynek határában a középkorban a Szent Domonkoshoz czimzett pálos kolostor állott, melyet, mivel úgy látszik a kolostor Nagy-Szakácsihoz közelebb feküdt, rendszerint erről neveztek el, noha a kolostor maga voltaképen *Szöcsény* területén épült, a mint ezen állításunkat egy 1508 február 9-én kelt oklevél bizonyítja, mely szerint Enyingi Török Imre, nádorfehérvári bán a somogy megyei Szécsény („Zechen in comitatu Simigiensi“) birtokán levő szőlők jövedelmét, melyeket néhai Szécsényi László „claustru beati Dominici confessoris *penes eandem possessionem Zechen fundato*“ lelki üdvéért adományozott, a kolostornak megadta.†† 1521-ben Hédervály Ferencz Szakácsi András nevű szolgájának a somogy megyei Szécsényben földet adományoz.††† Oklevelekben 1539-ben szerepel utóljára a szakácsi-szécsényi pálos kolostor,* mert már ezután úgy látszik a közeledő török uralom menekülésre készítette a pálosokat.

Mindezekből annyit mégis megállapíthatunk, hogy 1526—1539 közt kellett jegyzékünknek készülni, de mindenestre 1526-hoz közelebb, mert a Dunához, de főleg a Drávához, mint a hadak természetes útjához oly közel eső vidéket a folyton jövő-menő és portyázó törökök bizonytalanná tevén, a nemes lakosság kénytelen volt vagy a várakba húzódni, vagy pedig nyugalmasabb vidékre menekülni, minthogy e vidéken a körülmények már nem voltak kedvezők csendes, fontolgató végrendelet-szerkesztésekre.

A kormeghatározó tényezők közé tartozik még az írás is. Jegyzékünk írása hasonlít Drágffy Jánosnak 1514-ből való nyugtatóványának írásához (melynek hasonmása a MNY. ez évi áprilisi füzetében jelent meg). A különbség a kettő között csak az, hogy a jegyzék írása inkább álló; látszik, hogy írójának volt ideje a betűket szépen egymás mellé állítani, míg az idézett nyugtatóvány írása dölt cursiv.

Különösen jellemző betűk a jegyzékben a *w*, *z*, *h*, *k* *s* a szóvégi *s*, melyek a XVI. század eleji írás jellegét feltétlenül magukon viselik, úgy hogy mindezek figyelembe vételével az Orsz. Levéltár kormeghatározását, mint a valósághoz nagyon közel állót, el kell fogadnunk.

DR. IVÁNYI BÉLA.

* Csánki Dezső dr.: Magyarország földrajza a Hunyadiak korában. I. 93.

** U. o. II. 795.

*** III. 630.

† II. 648.

†† M. O. D. L. 21812.

††† M. O. D. L. 23548.

* Orsz. Lítár. Acta Paulin. Szécsény.

Az amerikai magyarság nyelve.

Micsoda? Hát az amerikai magyarságnak valami különleges nyelve van? Hát nem olyan a kivándorlott testvéreink nyelve, mint a miénk? kérdezzhetik sokan. És jogosan, mert szinte hihetetlen, hogy a szülőföldjét elhagyó magyar anyanyelve egy-két évi ott tartózkodása alatt megváltozzék. Pedig úgy van. Az új bevándorlott az első napokban alig érti testvéreinek nyelvét, mert azoknak majdnem minden második szavuk angol.

Állításom igazolására egy kis párbeszédet idézek.

A. „Halló Miszter Tóth! Ismeri Szabó majnert, a ki a mult héten mufolt ki innét az apstévről?”

B. „Jesze! És miért kérdezi?”

A. „Bráderja, a ki kárpennter, tegnap a reggeli trénnel érkezett meg az ó-kóntriból.”

B. „Ne mondja! Hát minek jött erre a plézre? hiszen itt nincs kárpennter-sap!”

A. „Talán a majnában fog dolgozni, mint a bátyja.”

B. „Hiszen a majna most stappol, az öreg majnerek sem dolgoznak s a bász azt mondta, hogy egy hónapon belül aligha fog megindulni a munka!”

A. „Nem baj! Várhat; van hol burdon lennie, a míg pedát kap.”

B. „Sietek a bucsér-stórba lancsért. Gud báj Miszter Balázs!”

A. „Gud báj!”

Körülbelül ilyen, sőt még ennél is czifrább az amerikai magyar beszéde. Nem is csoda. Hiszen teljesen idegen nemzetiségek, szokások és viszonyok között él. Legnagyobbrészt idegen ajkú emberekkel érintkezik, kiknek nyelvéről mindig ragad valami reá, s így lassanként az ő beszéde is teljesen átalakul.

Ápolhatja ugyan faji szokásait, anyanyelvét, de alkalmazkodnia kell az amerikai viszonyokhoz és hódolattal kell meghajolnia az angol államnyelv előtt. Rajongó híve és hirdetője lehet a magyar nemzeti eszmének; mindennapi imádsága lehet a „Hazádnak rendületlenül” és szabadon tüntethet elhagyott szülőföldje, az édes magyar haza szeretetével: hanem jó amerikai polgárnak is kell lennie; tisztelnie kell az Egyesült Államok törvényeit, hivatalos nyelvét és becsületesen kell dolgoznia az amerikai államérdek lobogója alatt. Magától értetődik, hogy ily kényszerhelyzetben nemcsak szokásai, de nyelve is megváltozik.

Berczik Árpád egy nagyérdékű dolgozatában, mely e folyóirat mult évi novemberi számában látott napvilágot, elmondja, hogy minden kisebb nemzet nyelvét nagy veszély fenyegeti a világnyelvek

részéről: az elárasztás, a meghamisítás, a kiszorítás veszélye. Áll ez főleg az angol nyelvre, melynek hódító ereje pl. Amerikában ellenállhatatlan. A roppant kiterjedésű birodalomban elszórtan és kis csoportokban élő magyarság nyelve talán a legszerencsétlenebb körülmények között van: idegen nyelvű népek veszik körül, nincs tehát mire támaszkodnia. A kicsiny csoportok a nagy távolságok miatt egymás gazdagságából nem merithetnek s a maguk ereje pedig gyenge ahhoz, hogy arra támaszkodjanak. Innét van az, hogy az angol befolyás oly óriási s annyira hatalmas, hogy a bevándorlott magyarság nyelvét rövid idő alatt teljesen megmáskítja. Az angol befolyást előmozdítja még az a körülmény is, hogy ott úgyszólván minden új és idegen, a minék kötelező átvételével a magyar kénytelen az idegen szókat is elsajátítani. Hasonló a bevándorlott magyarok nyelve a folyam vizéhez: megszűnik édes lenni, mihelyt a tenger sós vizével vegyül. Az amerikai angol nyelv egy hatalmas tenger, mely a belerohanó sok folyó és patak édes vizét könnyörület nélkül sóssá változtatja.

Száz meg száz példával lehetne bizonyítanom, mint özönlik be az ottani magyarság nyelvébe a sok angol szó és szólásmód, de jelen cikkem szűk kerete nem engedi. Csak néhány olyan példát hozok fel, melyek az amerikai magyarság nyelvében általánosak s a melyek, bár csak vázlatban, de mégis áttekinthető képet nyújtanak az újjvilági magyar köznyelvről.

Mivel az idegen befolyás nagyon erős és gyors, a szegény, árva magyar nyelv nem képes minden idegen szót átgyúrni s a magyar jelleg bélyegét rásütni. Csak kevés szó van, mely a magyar nép ajkán átváltozik, magyarossá lesz. A meggyöngült nyelvérzék a jövevényszókat legtöbbször minden módosítás nélkül veszi a köznyelvbe. Legfeljebb magyaros szint ad neki a kiejtésben vagy a végződését változtatja át s magyar ragokkal látja el.

Az amerikai magyarság beszédének különösen két része az, melyet leginkább támad meg az idegen elem: a főnév és az ige. Kiváltképen e két térben mozog a sok elsajátítandó fogalom és cselekvés. Alább felsorolok néhány általános használatban lévő idegen szót, főnevet és igét, zárjelben az eredeti angol szóval s a megfelelő magyar jelentéssel. *Főnevek*: apstéz (upstairs) = emelet, emeleti lakás; daunstéz (downstairs) = földszint, földszinti lakás; bojsz (boy) = fiú, inas. Az angol boy ez utóbbi értelmét használják sok helyütt ily kifejezésekben is: hány inasod van? (fiad helyett); Molárnak egy erős inasa (a sajtó hírében: bojsza) született (fia helyett). Bébi (baby) = csecsemő, kis gyermek; dáli (dolly) = baba (játékszer). Az amerikai magyar asszony így beszél: „ma egy szép dált vettem a bébimnek“. Bráder (brother) = fiútestvér, sziszter (sister) nőtestvér. Biznisz (vagy: biznicz) = üzlet (business). Mind az angol, mind a kölcsönző magyar nyelv e szót a legtágabb értelemben és a leggyakrabban használja. Nemcsak minden oly cselekedetet jelöl vele, mely haszonnal jár, de az angol módjára más és oly szólásformákban is él vele, a hol e szónak „üzlet“ értelemben tulajdonképen nem volna helye. Pl. Hol itt a biznisz?

(ratio), vagy: Ez nem biznysz! (ez nem jól van így!). Nem a te biznyszed! (mi közöd hozzá!)

Blok (block) = négy utca által határolt háztömeg. Nagyon használatos, az amerikai magyar pl. így beszél: A fäder (father = pap, szentatyja) innen a harmadik blokban lakik. Az amerikai sohasem megy ki az utcára, hanem a sztrit-re (street), vagy nem lakik pl. az A. úton, hanem evnún (avenue). Stór (store) = üzlet, kereskedés, bolt, pl. groszeri stórba megyek (vegyes kereskedésbe), vagy: ruha-stórban vettem stb. Sap (shop) = műhely, gyár pl. báber-sap (barber = borbély), bucser-sap (butcher = mészáros), kár-sap (car = vasuti vagy villamos kocs). Bász (boss) = mester, műhelyvezető, főnök; fóрман = előmunkás. Érdekes, hogy a mesterségek egy részét már magyar végzetten látja el, pl. bucseros = mészáros, grószeres = vegyeskereskedő, szalonos = vendéglős = (saloon = sörcsarnok), módlis = vasöntő (mould = forma). Másokat változtatlanul hagy meg, de a kiejtés szerint használja úgy írásban, mint szóban, pl. léber (laborer) = közönséges napszámos, (lébereskedik); kárpenter (carpenter) = ács, asztalos; majner (miner) = bányász; majna (mine) bánya.

Pléz (place) = hely, telep, sőt város értelemben, pl. más plézen dolgozik; a szomszédos plézen lakik. Kóntri (country) ország. Az amerikai magyar szülőhazáját ó-kóntri-nak hívja s a country magyar nevét (ország) használja „haza“ értelemben, pl. levelet kaptam az országból (t. i. Magyarországból). Ofisz (office) = gyári iroda, hivatal; tiket (ticket) = jegy (mindenféle). Pl. Az ofiszra megyek tiketért. Rúm (room) = szoba, helyiség; pl. hány rúmos a lakásod? (hány szobás). Igen tág az értelme a bakszi-nak (box, skatulya, ládika); mindenféle doboz, skatulya, láda, fiók, sőt edény, mérő, táskák stb. helyett használják. Az amerikai nem telket vesz házhelynek, hanem lot-ot (lot = telek) s nem vasuton vagy villamoson, hanem trénen (train = vonat) vagy kárén (car, vagy streetcar = villamos) utazik, az állomást meg dipó-nak (depot = raktár) nevezi. Érdekes szó a „peda“ és a „burd“, mely már szinte vérebe ment át. „Peda“ ez két angol szónak: pay (fizetni) és day (nap) összetételéből lett s a magyar munkabért és fizetési napot ért alatta. Pl. e héten kis pedát kaptam; vagy: csak a jövő héten lesz pedánk. Burd (boarding), oly ház neve, hol embereket tartanak lakáson és ételmezesen, a kiket burdingos-oknak hívnak. Burdosasszony = gazdasszony. Hol vagy burdon? A burdot se birom fizetni, stb.

A sok közkeletű angol szóból felemlitem még a miszter-t (mister = úr) és a miszisz-t (mistress = úrnő, asszonyság), melyet az amerikai magyar a megszólításnál sosem hagy el. A magyar Amerikában már nem sarczipót hord, hanem rabbert (rubber). A nevét is angolul mondja meg írja minden magyar: pl. John Lukács, Mary Soltész. A megszólításokban már eltűnnek a szép nevek: Ferkó, Böske stb. s helyükbe lép az angol. Pl. Hogy vagy Frenki fiam (Frank)? vagy: Hová mégy Lizie? (Örzse helyett). Némelyek már annyira mennek az angol-majmolásban, hogy szép magyar családi nevüket is angolra fordítják, pl. Király King-nek nevezi és írja magát.

Igék: Az amerikai magyar a kölcsönzött igéket már jobban alakítja át: a névszóból képzett igék módjára *-l* képzővel alkotja, magyarul ragozza sőt igekötővel is ellátja. Pl. csencsol (change) = vált, változtat; becsencsol, átsencsol is előfordul. Igen tág értelemben használatos a „fikszo” ige (fix = erősít), jelentése: igazít, javít, helyrehoz, megerősít, elkészít, megcsinál. Az amerikai magyar „megfikszoja” pl. az elrontott vízvezetékot, zárt; „felfikszo” (berendez) egy új üzletet; „fikszo” lesz a munkájával (elkészül), sőt még az eltörött lábat is „megfikszoja” (lábfixszoló és cipőfixszoló). Fajtol (fight = verekedni), az amerikai páros viaskodás különös neme = öklözni. Kecsol (cath = fogni) = fogni, elcsipni, szert tenni valamire értelemben. Pl. Hela (Ilona) vén lány maradt, mert nem tudott legényt „kecsolni”. Mufol (move) = költözködik. Az amerikai a lakásból kimufol, vagy az újba bemufol. Stappol (stop) = vesztegel, áll, munka nélkül van; pl. a munkás stappol, ha nincs munkája, vagy ha bestappolt a gyár. Sápól (sharp) = hegyez, élesít, pl. már az iskolás gyerek sem faragja vagy hegyezi a czeruzáját, hanem sápolja. A német eredetű „pászól” (illik) helyébe ott a még idegenebb „mecsól” lép (match = összehasonlít, illeszt, versenyez). Érdekes jelenség, hogy az angol cselekvő igéből a magyarban visszaható lesz (illeszt-ből — illik).

A tagadást és állítást „nosze” (no sir) és „jesze” (yes sir)-vel fejezi ki mindig az ottani magyar, még ha e két szón kívül nem is tud egyebet angolul. A köszöntés angol nyelven történik s a „gud báj!” (Good bye!) szinte magyar lett s teljesen kiszorította az „Isten veled!” vagy „Minden jót!” kifejezéseket. Az amerikai magyar még az „ó-hazai” rokonaihoz írott levelét is ezzel végzi: „All right!” (ol rájt!).

Ezek nagyjában azok az idegen szavak, melyek helyett az amerikai magyar sohasem, vagy csak a legritkább esetben használ megfelelő magyar szót. Azokból pedig, melyek gyakorta hallhatók beszédjében, de a melyeket még a magyar szókkal felváltva használ, azokból kitelnék egy jókora kötet is. Ha hozzávesszük azt, hogy a magyarság amerikai élete még csak negyedszázados, akkor az idegen befolyásnak roppant nagy mértékét kell megállapítanunk, melyet nem képes ellensúlyozni a napról napra jövő új bevándorlók tiszta magyar beszéde. Miért? Mert az újonnan jöttek sietnek elsajátítani az ottani beszédmodot, mert addig „green horn” (zöld szarvú) a nevük s ki vannak téve nemcsak az idegenek, de saját véreik gúnyjának is. Mindenki igyekszik mennél több angol szót keverni magyar beszédébe s ezt nem éppen szükségből teszi, hanem rossz szokásból: tüntetni akar angol nyelvismeretével. Így tehát az idegen szók beözönlésének két oka van: az angol nyelv és viszonyok hódító ereje és saját véreink rossz szokása. E kettő annyira meghamisítja a tiszta magyar nyelvet, hogy a magyarországi magyar nem képes megérteni az amerikai magyar beszédét.

Ez az idegenség azonban nemcsak az amerikai magyar köznyelvbe árad és szűrődik be, hanem észrevétlenül belopódzott már az amerikai magyar saját egy részébe is. A toll embereinek nagy

része a helyett, hogy védelmezné nyelvünket az idegen befolyás ellen s igyekeznék ottani magyarjaink nyelvében megtartani a tisztaságot, maga is enged a befolyásnak és a „közérthetőség kedvéért“ lépten-nyomon használja a fentebb felsorolt idegen szavakat. Igaz, hogy ott a szétszórt magyarság nyelvét az idegen nemzetiségektől elzárni képtelenség, de korlátozni mégis csak lehet. A mit ki tudnak fejezni magyar szóval, miért használnak arra idegent? Hiszen népünkben a nemzeti öntudatot csak úgy képesek megtartani és megerősíteni, ha gyönyörű anyanyelvét nem csúfítják el idegen elemekkel s ha a most ellenkező irányú érdeklődését a magyar nyelv tisztasága, szépsége és gazdagsága iránt felkeltik, mert „nyelvében él a nemzet“ és máskülönben fajunk azon része elveszett az ezeréves magyar haza számára.

A magyar fajnak több mint egy nyolczadrésze él már Amerikában, jóval több egy milliónál. Számuk a folyton szaporodó bevándorlással egyre nő. A kivándorlottak nagy része nem tér vissza szülőhazájába, hanem ott telepszik meg végleg; gyermekei meg már annál inkább nem vágnak az „ó-hazába“, mert ők már Amerika szülőttei s hymnusuk már nem az „Isten áldd meg a magyart!“ hanem a „My country!“ Csak az ott működő magyar papság érdeme, hogy az ifjú nemzedék megtanulja még úgy a hogy szülőinek nyelvét is! Lelkesedni azonban már csak az angolért tud, s idegenek jelenlétében világerő sem társalogna magyarul.

SPISSÁK FERENCZ.

A t u l i p á n .

Az utóbbi időben, a tulipán-mozgalommal kapcsolatban, annyi szó esett napilapokban és egyebütt (vö. Budap. Hirl. 1906 ápr. 21; a Neue Freie Presse-ben is, húsvét táján) a *tulipán szóról* is, hogy talán nem lesz alkalmoszerűtlen, ha kissé pontosabban összegyűjtven az adatokat, mint a hogy napilapban megjelenő cikkben szokás vagy lehet, elmondjuk, a mit e szó eredetéről, vándorlásáról és történetéről tudunk.

A tulipán virág tudvalevőleg a XVI. század közepe táján került Európába, s nevezetei a különféle európai nyelvekben két török, illetőleg perzsa-török névre vezethetők vissza.

A tulipán voltaképen perzsa (és török) neve *lāle* (ZENKER, 2 : 789). Így tudja már PLACIUS is: „Hactenus Tuliparum bulbi nobis Byzantio missi sunt, praecocis quidem *Café lalé*, serotinae vero *Caulalá lalé* nomine : a locis nimirum unde primum Constantinopolim illati fuerunt appellatione indita ; *lalé enim Turcis florem significat* ; Caffa sane urbs est in peninsula Gazaria dicta . . .“ (Rariorum aliquot stirpium etc. Antverpiae, 1583. p. 169.) A törökséggel közvetlenül is érintkező balkáni népeknél leginkább ez a név terjedt el: újjörög *λαλές* Denk. XXXV. 117. ; oláh *lalea* DAMÉ, 2 : 258., ЦИНАС 2 : 589. ; szerb-horv. *lale* IVEK. BR. 1 : 614., VUK.

A tulipán másik török nevét, a *tulipán*-t, tudomásunk szerint

AUGIER GHISLAIN DE BUSBECQ említi először 1589-ben megjelent „Legationis turcicae epistolae IV.“ című munkájában. BUSBECQ, a ki 1556-tól kezdve, mint I. FERDINÁND követe, hét évig lakott Konstantinápolyban, nagy tudományú ember volt, a ki többek között a botanika iránt is érdeklődött; sok odavaló növényt hozott magával Németországba; többek között az orgonafát is ő honosította meg.

Az első Epistola-ban leírja a követség útját Drinápolyból Konstantinápoly felé, s megemlíti, hogy, bár tél volt, mindenféle szebbnél-szebb virágok nagy tömege gyönyörködtette a szemet. „Unum diem Hadrianopoli commorati progredimur Constantinopolim versus iam propinquam, veluti extremum nostri itineris confecturi. Per haec loca transeuntibus ingens utriusque florum copia offerebatur. Narcissorum, Hyacinthorum, et eorum, quos turcae Tulipan vocant: non sine magna admiratione nostra, propter anni tempus, media plane hieme, floribus minime amicum. Narcissis et Hyacinthis abundat Graecia miro fragrantibus odore. Sic ut, cum multi sint, odorum huiusmodi insuetis caput offendant; Tulipanti aut nullus, aut exiguus est odor; a coloris varietate et pulchritudine commendatur.“ (47. l.)

Hogy ez a *tulipán* voltaképpen „turbánt“ jelent s hogy a virág némileg a turbánra emlékeztető alakjáról kapta nevét, azt a régiek közül már LOBELIUS is tudta: „Tulipan a turcico vernaculo dictum amiculum capitis ab ipsis gestari solitum, cui flores similes sunt in effigie“ (1576.; Adv. p. 52.; idézi ALFÖLDI FLATT KÁROLY, A kerti tulipán története, Budapest, 1892.). Az a dalmát szó, a melyre Gessner (Val. Cordi Annot. 1561. p. 213: nomen habere à flore, qui formam refert pileoli Dalmatici) és MATTHIOLUS hivatkoznak („Tulipae vero nomen a pileo Dalmatico propter floris similitudinem nomen habere dicitur“ MATTHIOLUS, Opera 1598, p. 861.) nyilván szintén török jövevényszó.

Az adatok a következők. A sorozat őse a perzsa *dülbend*, *dülbend*, a köznyelvben *tülbend* is („nesseltuch, musselin; kopfbund, turban“, Zenker. 2: 433, 442), a melynek a konstantinápolyi népnyelvben — úgy látszik — *tulban* alakja is járatos volt (vö. BUSBECQ idézett adatát, s a következő jövevényszavakat: oláh *tulban* mouchoir de tête des femmes de mousseline imprimée CIHAC 2: 265, magy.-lat. *tulupan*, Bart., szerb *tulpenta*).

A közvetítő a kelet és a nyugat között az olaszság volt. Az irodalmi, vagy jobban mondva írott olasz alak *tulipano*, de a legtöbb nyelvjárásban *tulipan*, vö. bolognai ol., piemonti olasz *tulipàn* (FERRARI 572; GAVUZZI 658.), velencei ol. *dulipàn*, *tulipàn* (BOERIO, 249.). Olasz jövevényszó, közvetve vagy közvetlenül, a többi európai nyelv tulipán szava: spany. port. *tulipa*, *tulipan*; mai francia *tulipe*, de még az 1605-ben megjelent DE SERRES-féle Théâtre d'agriculture-ben „... le tulipan est une plante haute de deux à trois pieds“; régibb újfelnémet *die tulipan*, *die tulipane*; ez az alak járja még ma is számos nyelvjárásban. Az újabb *tulpe* alakra az első adatot 1691-ből idézi a Heyne-féle szótár. Angol *tulip*, dán *tulipan*, svéd *tulpan*, orosz *tulpan*. Az oláh *tulipan* (CIHAC 2: 426), a szerémségi *tulipàn* (Ivek. Broz. 2: 603), tót *tulipàn* (Bern. 4: 3365) talán magyar közvetítéssel.

A magyarra térve át, meglepő, hogy a *tulipán* szó emlékeinkben milyen későn tűnik fel.

A NySz. adatai közül a Janua második kiadásából idézett adat — úgy látszik, téves. A NySz.-ban ez áll: „Az mellyeknek gyöker helyett fejek vagyon; ezek: veres hagyma, lilium, *tulipán*.” Ez a mondat sem a második, sem a későbbi kiadásokban nincs meg (1673, 1693, 1698). Az illető hely voltaképen így hangzik: „Fejesek avagy a' mellyeknek gyöker helyet fejek vagyon, ezek: fokhagyma, vörös hagyma . . . lilium, és idegen országból való, ókór fark, pipats (patats), kigyó hagyma, nárcios lilium, tengeri vörös hagyma, fokos hagyma”. A megfelelő latin szöveg: „Bulbosa seu bulbum pro radice habentia sunt: allium, cepa, . . . lilium; et exotica: asphodelus, anemone, hyacinthus, narcissus, scilla (squilla), *tulipa*“ (23. l.). A földolgozó talán a párhuzamos latin szövegből nézte bele a magyarba a *tulipán* szót.

A NySz. biztos adatai, néhánynyal megtoldva, már most — időrendben — a következők:

1649. Index vocabulorum Januae Linguarum J. A. Comenii: *tulipa virág*.

1664. Lippai, Posoni kert, 47. l.: *tulipa*. Megjegyzendő, hogy Lippai határozottan megmondja, hogy a tulipa nevet igazi magyar név hiányában használja: „... elsőbenn-is arrul intem az kegyes olvasót, hogy ne ütközzék abban, ha sokaknak Neveket igazán Magyarul meg nem találom nevezni. Mert sokan-is vannak olyan idegen virágok, kiket Érsek Urunk ő Nagysága elsőben bé hozott Magyar Országban . . . kiket mind ez ideig Magyar Ország a mi údónkbe nem ósmért . . . Azért ne csudálkozzék senki, ha igaz Magyar nevét nem tudhattuk, hanem más idegen nyelven kell neveznünk. A mi leg-közönségesebb, légyen első . . . *Tulipa*, mellyet némelleyek Liliumi Narcissusnak neveznek . . .“

1685. COMENIUS, Orbis sensualium pictus trilinguis, 33 l.: a *tulipán*.

1688. THÖKÖLI Naplója, 2 : 335: „unus torax . . . ad formam *tulipanorum*.”

1693. GYÖNGYÖSI, Kemény János, II. k. 5. r. 7. vsz.: „Mint hervadt *tulipán* gyöngyét harmatoknak . . . Úgy vártam . . . Irásodat.”

1698. COMENIUS, Janua linguae latinae vestibulum, 25 l.: „A' *Tulipán* a' virágoknak ékességek, de illat nélkül való.”

1708. PP. *tulipán* (a NySz.-ban csak PPB.-ból; MA. 1708-iki kiadásában még nincsen meg).

? MIKES, TörL. 378. „Mindeniütt a mezők bé voltanak terítve virágokkal, hogy tsak a szegfűre és a *tulipánra* léptek lovaink.”

1740. THALY, VÉ. 1 : 277. „Heje huja katonám, Gyöngyvirágom, *tulipám*, Édes majoránám!”

Sándor István, Sokféle, XII. 154: „*Tulbán* virág, most *tulipánt*.”

Az idézett alakok közül *tulipa* latinos alak; a *tulipán*-t KÖRÖSI (A magyar nyelvbeli olasz elemek, 36 l.) velencei olasz jövevényszónak tartja. Alakját tekintve éppen olyan joggal tarthatjuk német jövevényszónak is. Hogy a népnyelvbéli *tulipánt* *t*-je csak olyan

járuelkmássalhangzó, mint a *rosmarint*, *majoránt* (Osere, Encycl. 243 l.), *rubint* stb. szavaké, arra már többször utaltak.*

A tulipán szó történetétől külön kell választanunk a tulipán-motivum történetét.

Magyarország területén a vad tulipánnak két faja is előfordul ugyan — ritkaságképen — t. i. a *Tulipa hungarica* Borbás és a *Tulipa Grisebachiana* Pantocsek, de amaz csak a Kazán-szorosban, emez csak Horvátországban (vö. P. ASCHERSON, Synopsis der mitteleuropäischen flora, Leipzig, 1905. III. k.). Kétségtelen tehát, hogy a tulipán *naturalistikus* utánzása ládákön, szűrőkön stb. nem lehet régiebb a XVII. század közepe tájánál, a mikor a *Tulipa Gessneriana* L. már a mi népünknel is elterjedt. Ilyenformán ír Huszka is: „Lilium: . . . legszokottabb alakjai hasonlítanak a tulipánhoz, a mellyel folytonosan összezavarják.“ A jegyzetben meg: „Általában tulipános ládáról beszélnek és a magyar ornamentikát „tulipános“-nak hívják éppen a festett ládák miatt, melyeken különben a ritkán előjövő tulipánnak a neve a tüzes és a fehér liliumot is takarja. A nagyon ritka tulipán *naturalis* alakjait a festett ládákön kívül alig láthatni — szűrön, subán nagyon ritka. A XVII—XVIII. sz. *naturalisztikus* iránya sürűbben alkalmazza nálunk is magyaros jelleggel, kivált zománczolt ötvös-műveken.“ (Magyar Ornamentika, 1898. 8—9. l.)

A nélkül, hogy kellő szaktudás híján e nehéz kérdéshez hozzá akarnék szólni, csak azt jegyzem meg, hogy — beszélgetés közben — ENTZ GÉZA tagtársunk is arra figyelmeztette a szerkesztőséget, hogy vajjon a XVII. századnál régiebb emlékeken előforduló, úgyn. tulipán-motivum nem valami más, tulipánszerű, de elterjedt virág ábrázolásából fejlődött-e? Ilyenekül első sorban a *Pulsatilla vulgaris* Mill.-t (és *P. nigricans*-t) s a *Colchicum autumnale* L.-t jelölte meg. A nyelvi adatok annyiban támogatnák ezt a feltevést, a mennyiben e két növénynek a régiségben és a népnyelvben közös neve van: *kököröcsin* (MELIUS, BEYTHE) *kököröcs*, *küküröcs* (NySz., MTsz.), *kiküröcs*, *kiküröcs*, *kivüröcs* (MTsz.). Föltűnő adat a Casanate-glosszáokban: „Item contra *hijmle*, ad comedendum debent eis dare radicem *kekerczin* vulgariter, scilicet latine *primule veris*, conterendo cum sale“ (MKönyvsz. XII. 460). E szó török jövevény, tehát honfoglalás előtti eleme szókincsünknek. Megfelelőit MUNKÁCSI mutatta ki: kazáni tatár *kügüröcsin*, tobolszki tat. *kügüröcsin*, altai tat. *kögüröcsin*, kirg. *kögüröcsin*, kara-kirg. *kögüröcsin*, *kögüröcsin* „die wilde taube“ (Radl. Wörtb. II : 1232, 1427.); mong. *kegüröcsin* u. a. (Kow. Schm. 149a.) ; valamennyi a köztörök *kök* „kék“ szó származéka (vö. tarancsi tat. *kökänäk* „eine turteltaube“ RADL. W. 2 : 1223). *Kököröcsin* tehát „galamb-virág“ vagy „kék virág“ volna.

Kivánatos, hogy a magyar diszitóművészettel foglalkozó szakemberek is hozzászóljanak ehhez a kérdéshez. GOMBOCZ ZOLTÁN.

* Semmi köze sincs a tulipánhoz a tulipiros kifejezésnek (vö. Kassai, Flatt Károly i. m.); tulipiros talán ebből turipiros (megvan ez utóbbi alak Tud. Gyűjt. 1836. VIII. 53.) s ez viszont = *Túri-piros (vajjon nem Tours-i piros-e?). De ezt csak hozzávetésképen.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XII.

Egérút. A „Rozgonyiné“ című balladának ez a helye:

„Kár volt neked, Zsigmond király,
Mindjárt megijedned,
*Gyaláza*ton a pogánytól
Egérutat vened“

arra vonatkozik, hogy a Galambóczot ostromló Zsigmond „*nem merészelve*n (a vár fölmentésére közeledő) Murad százezerre menő seregével megmérkőzni, *alkudozásra lépett* a törökkel, hogy visszavonulását eszközlésbe vehesse. És Murad csakugyan fegyverszünetre lépett vele, melynek erejénél fogva Zsigmond háborgatás nélkül vihette át a Dunának szerb partján levő hadait Lászlóvárba, ha Galambócz ostromával azonnal felhagy. Ehhezképest a vivók hajókra szállítottak, s a magyar erőnek egy része már a tulsó parton volt, midőn Murad népei, megszegvén a fegyverszünetet, Zsigmondra és a tartalékseregére vetették magukat stb.“ (Szalay, II : 390. l.)

Ez a történeti előadás világot vet ugyan a föntebbi idézetre, de annak nyelvi kifejezését nem érteti meg. Különösen magyarázatra szorul benne ez a szó: *egérút*, melynek jelentésével és használatával nincs tisztában mindenki. Ennek megmagyarázása a tulajdonképi szándékom. Mi hát az *egérút*? Nézzük meg mindenekelőtt a szótárakban. Nagy részökben hiába keressük. Nem jegyezte föl ezt az összetett szót MA., PP., SzD., Márt., SK., SI., Kass., Kreszn., CzF., nincs meg a NySz.-ban, sem a MTsz.-ban. Ballaginál találjuk először. Magy.-Ném. Sz.-ában (1890) ez van: „*Egérút*, die Ausflucht, der Ausweg zum Entfliehen, Entschlüpfen; *egérutat nyerni*, einen Ausweg finden; *egérutat keresni*, einen Ausweg suchen“ (az 1881-iki kiadásban még nincs meg, sem a Telj. Sz.-ban). SimB.-nál a Ném.-Magy. részben „Vorsprung“ alatt ezt olvassuk: „einen Vorsprung gewinnen, vor Jm. haben, *egérutat nyer*“, s a Magy.-Ném. részben: „*egérutat nyer*, einen Vorsprung gewinnen, einen Ausweg finden“. A Szólásokban is előfordul (Jókaiból idézve): „*egérutat nyerni*, einen Vorsprung gewinnen“. Kelemennél: „*egérút*, der Ausweg; *egérutat nyerni*, einen Ausweg finden“. — A közmondásgyűjtők közül Erdélyi említi meg, s ily czifrán értelmezi: „*Egérút*, azaz menekülő út, minő egére a rét füvei tövében.“ Ezt írja ki Greguss is a ballada magyarázatában. Margalits is közli E.-ből, de utána „kibúvó“-t tesz rekeszbe.

Ezen se nem teljes, se nem kielégítő adatok és értelmezések után kapunk ugyan valamiféle képet az *egérút*-ról, de korántsem oly határozottat, hogy ne lenne szükség a következő fejtegetésre, mely a népnyelvi használatra támaszkodik. Az „egérút“ eredetileg vagy sajátképen nem a házi, hanem a mus rusticus, a „mezei“ egér útja, mely hogy mily mesterséges, elágazó, sokszoros, jól tudja az, a ki az egér lyukait, földalatti fúrásait csodálva látta. Ha egyszer a kergetett egér besuttyanhatott a lyukába, többnyire meg is menekült. Hiába ásnak utána. Ebből természetesen következik, hogy az átv. ért. vett „egérút“ fogalmában is a fő a *menekülés*, a szem elől hirtelen, nyomtalan eltűnés. A mennyire én tudom, ezekben az esetekben alkalmazza a nép az „egérutat“, mint tropust:

1. Közönségesen akkor használja, ha valakit üldöznek, kergetnek, keresnek. „Egérutat“ *vett, kapott, talált, nézett, keresett, vetett* stb. = utat vesztett, nyomot vesztett, félrecsapott, elillant, eltűnt szem elől, azaz, szabaduló, menekülő utat talált. Pl. ha egy tolvajt kergetnek, az beszalad egy házba, az üldözők minden ajtót elállnak, de valami hátulsó ajtón kijut a kertbe s elmenekszik: *egérutat vett, kapott, talált*, üthetik a nyomát. Vagy ha valaki pl. mulatságból, lakodalomból észrevétlen el akar távozni. „Hol a sógor?“ „Nem tom én! Biztosan *egérutat vett*“ (haza szökött). Így használja ugyancsak Arany többször is, pl. „Rózsa Sándor“-ban:

„Rózsa Sándor, megszorultál
Most az egyszer;
Egy anya szült: innen ugyan
Nem menekszel — — —
Körülhordja a szemét, de
Nincs egér-út.
Rést keres a sokaság közt,
Merre nyilna stb.“

a NCz.-ban (IV. É.):

„Mingyár' teljesíték a parancsolatot,
A mi a dádéknak úgy szívére hatott,
Hogy felugrándozva szélyel szaladnának,
Ha legkisebb *egérutat* is *kapnának*.
De minthogy szorosan környül vannak véve stb.“

Így használja Buday Fer. (I. 582. l.): „A várat odahagyta Máté, hanem a városnak és káptalannak esett, azokat felgyujtogatta, melyeknek oltására mikor Filep kijött a várból, kevésben mult, hogy Máténak kezébe nem akadt, és azt el sem kerülte volna, ha egy Uszi nevű vitéze neki *egér út*at nem *nyitott* volna.“ Így Szemere Gy. („A Forray cs.“): „A kalandor ráemelte vérbenforgó szemét. Majd körüljártatta a szobában. Fegyvert *keresett* vagy *egérutat*. Hamarosan belátta, hogy *menekülésre* gondolni sem lehet.“

2. Akkor használja, ha valaki (gyalog, kocsin, lovon) letér a rendes útról s rövidebb utat vesz, olyat, melyet nem mindenki ismer, pl. dülőúton, szántókon megy át, vagy valamely tanyán, sorompón, erdei föl hagyott csapáson, holt derékon stb., — s így előbb célhoz ér, mint a többi, a kikkel egyszerre indult el. „Hát te már itt vagy?“ „Itt ám, már egy jó órája.“ „Akkor valami *egér-*

úton kellett jönnöd.“ Ha jól emlékszem, a lovas tiszteknek néhány éve tett távlovagló versenyén is (Bécsből Berlinbe) a győztes efféle *egérutakat* kapott vagy talált. Tehát ez az „egérút“ = rövidebb, ismeretlen út, félreút, mellékút, általút.

3. Akkor használja, ha valaki elébe kerül a másiknak, elhagyja; vagy ha valakit előre eresztenek vagy küldenek; sport-nyelven „előnyt“ adnak neki. *Egérutat ad* (hagy, enged), *egérutat kap, nyer*. Pl. „Gyere, Józsi, futtassunk“. „Nem bánom, ha hűsz lépés *egérutat adsz*.“ — „Jó *egérutat engedtem* neki, mégis utólértem.“ Így alkalmazza Arany L. egyik meséjében: „A várból csak kimehetünk, tudok én egy földalatti utat, hogy pedig hamarjában észre ne vegyenek, köpök ide az asztalra hármat, azok majd szólnak helyettem, addig mi jó *egérutat kapunk*“ (66. l.) = jó előre megyünk, messze járunk. Ilyen a Jókai példája is (Rab Ráby): „A míg a vármegeye a maga pandurjait lóra ülteti, addig ők *nagy egérutat nyeretnek*.“ Ezt az „egérutat“ találjuk a TSz. IV. É. 31. szakában is:

„Ottan Apor-Lacfit mind az egész hadunk
Javalák, az Endrét, országos hadnagyunk
S nevezé a király maga személyébe,
Utasításul im ezt szabva elébe:
Két nap egérutat a királynak adjon,
Hogy Prága felé az *jó messi haladjon:*
Azután törjön bé egyenest Morvába,
S azt nézze: mely úton legközelebb Prága?“

= a király elindulása után *két napot várjon*.

4. Akkor használja, ha valaki alattomban jár valahova, pl. feleséges ember a szeretőjéhez, nem az utcán s világos nappal, hanem, hogy meg ne lássák, este s a kert felől. Vagy kocsmás ember, hogy a felesége észre ne vegye, nem megy ki az utcájtón, hanem hátra sompolyog, mintha a szérűn volna dolga s úgy szökik meg, ravasz módon. Ezt így fejezik ki: „*egérúton jár*“, „*egérútra tért*“, „*egérútja van*“ stb. = tilosba jár.

5. Mindezekben az *egérút* tropus ugyan, de *valóságos út*, a melyen járnak, vagyis: az összetételnek csak az előtagja hordozza a metaphorát. Van azonban eset, hogy az „út“ is átv. értelmet vesz föl. Pl. falun többen összeállnak gazdák, vállalkoznak valamire, a mi pénzzel jár. Egyikök megbánja utóbb, hogy közibük állt, tehát „*egérutat keres vagy talál*“, hogy jó móddal, becsülettel szabadulhasson = kibúvót, mentséget, kifogást, ürügyet (pl. hogy nem fér a kinn lévő pénzéhez, vagy nem engedi az — asszony), „nem igaz ám az!“ — mondja róla valaki — „az csak olyan *egérút!*“ Itt is, tudnivaló, megvan a „menekülés“ fogalma. Ide tartozik ez a példa is: „Csak anyagilag tette tönkre, neve becsületének megmentésére *egérutat hagyott neki*“ (Szemere Gy.).

Ezek után könnyű megmondani, hogy melyik *egérút* az Aranyé, vagy Zsigmondé? Kétségkívül az 1. pont alatti. Csakhogy egy kis bibéje van a dolognak. Mert Arany ezen a szóláson „*egérutat vesz*“ (nimmt), erőszakot teszen, a mennyiben „vesz“ nála azt jelenti, hogy *vásárol* (kauft, erkauft), úgy hogy a főt közölt hely két utolsó sorának ez az értelme: „Zsigmond *egérutat vett*, az az *vásárolt* a

pogánytól, fizetett pedig *gyalázattal*“ (pénn gyanánt). [Hogy mi volt a *gyalázat*, arra nézve olvasd el a balladát.] Tehát Arany itt egy állandó szólást megváltoztat. Szabad-e ez? Erre megmondtam a véleményemet már a Nyr. 1877-iki évfolyamában, hol „Igazítások“ czimű cikksorozatban az Arany balladáinak Greguss-féle magyarázatait nyelvi szempontból bírálgom. E helyre vonatkozólag ezt mondom: „— fel kellett volna hívni a figyelmet arra, hogy Arany, valamint másutt is (pl. „Nagy vargabetűt *írt* fejjel a „homokba“. Dal. I.) a közmondásokat, szólásokat némileg megváltoztatja (*nem kivetkezteti!*); úgy itt is, a helyett, hogy „egérutat vened“ (arra *veszi útját*), azt mondja: „egérutat vened“ (= vásárolnod), kitévén a menekülés árát is, a *gyalázatot*“. Ebből Arany vádat olvasott ki s levelet írt a Nyr. szerkesztőjének, melyben védekezik ellene. De minthogy időközben magához kéretett s ezt a kérdést más egyebekkel előszóval hoztuk tisztába, a megírt levelet nem küldötte el. Hogy nem megrovásképen mondtam, a mit mondtam, már csak a parenthesisba tett „nem kivetkezteti“ is mutatja. Az el nem küldött levél azonban (mely most birtokomban van), fennmaradt A. kéziratai közt s közölve is van Hátrahagy. Ir. II. k. 391—392. lapján. Belőle az idetartozó érdekes részt kiírom: „Másik észrevételem Lehr Albert azon állítására van, hogy én szeretem a közmondásokat megváltoztatni, módosítani; mert az „egérutat vesz“ kifejezésben a *vesz* igének *vásárlani* értelmet adok. Ez igaz, de épen így származnak a szójátékok, melyeket hogy költőnek ne legyen szabad csinálni, most hallom először. Hát a nép maga nem csinál? épen a *vesz* igével? „Ötön *vette*“. „Azaz nem vásárolta, csak *elvette* az öt ujjával.“

Íme, ide „lyukadtunk ki“ az „egérút“-ból!

LEHR ALBERT.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Hernác. (Vö. NySz., OklSz.) Nézetem szerint nem posztó, hanem selyemszövet volt.* Az 1562/63. évi hivatalos vámtarifa a selyemszövetek között említi ezeket: „de una pecia Hernacz (igy) vilioris, de una pecia Hernaczii duplicis, és de una pecia Hernaczii simplicis“. Hogy a hernác nem silány szövet volt, mutatja az a körülmény is, hogy a dupla hernác után például a legmagasabb vámtételt kellett fizetni. S a míg a selyem karmazsin vámtarifája csak 20 d. volt, addig a dupla hernáczé 40 denár.

Idő, idő. Annyi mint: év, éves. (Vö. NySz., OklSz.) 1556-ban olvassuk: „azon embernek aggyon keet diznot *mas feel idewst*“. (Köz. pénz. levélt. 14.341. fasc. „Testimoniales super compositione certarum dissensionum“ etc.) Porumbák 1649. évi összeírásában

* Az OklSz. 1531-iki adata a *pannus*-ok közt említi.

Szerk.

olvassuk: „*hon hizott harmad idejü ó szalonna*“. (Orsz. levélt. Urbar. et Conscr. Porumbak.) Az 1698. évben írják: „*harmad idén is kelle-tett Huszt várát megerősíteni*“. (Köz. pénz. levélt. Hung. 1698. febr. 19.)

Ing. Sok fajtája volt. Íme néhány adat: „*alsó ingh vall*, zeder-
jes tafotából egy *alsó ingh*; két feredőbe való *zoknya ingh* az egyik-
nek selyem prem az allyán, ugyan ahhoz két csipkés vall; arannyal
selyemmel varrott ingh alá való *kis ingh* három; köröztölni való
feyer fatyolbol skofummal aranynyal zines selyemmel és gyönggyel
varrott arany csipkes *ingecske*.“ (Orsz. levélt. Urb. et Conscr. 118.
fasc. Barcsay Anna javai 1666.) Az 1685. évi kassai összeírásban
meg ezt olvassuk: „*jezsuita hosszú ing*“. (Ugyanott 109. fasc.)

Isztár. (L. *esztár* OklSz.) Az 1562/63. évi vámtarifában is
előfordul a vászon- és a gyapotszövetek között: „*de una pecia Isthar*“.
Farkasics javainak 1558. évi összeírásában is olvassuk: „*isthar*
pecia una“. (Orsz. levélt. Urb. 97. fasc.)

Itató tanya. Az OklSz. azt mondja, hogy az *aquatio*, *aquarium*,
tränke szónak felel meg, holott ez a halak számára *ivató tanya*,
s nem itatásra szolgáló tanya.

Kakas-ülő. Az OklSz.-ban nincs meg. 1655-ben a ház-héjának
leírásában a többi közt ezt mondják: „*az kokas ülein két zál fenyeő*
dezka“. Ugyanitt a *tyukászház* padján volt: „*az kokas üleöre fűg-*
geztvén (igy) egy tulok beőr“. (Orsz. levélt. Urb. 29. fasc. Nr. 10.)
Regécz várának 1678. évi összeírásában meg ezt olvashatjuk: „*Ezen*
padokon (padláson) öt mezei nagy és szép festett sátorok, külön
öszve kötve kakas ülőkre fel függesztve, árbusz fái is meg vannak“.
(Ugyanott 39. f. Nr. 24.)

Kaloda. A régiek leggyakrabban a *catasta* szóval értelmezik, a mi
Du Cange és Bartal szótára szerint csakis bilincset jelentett volna (!).
A végházak felszerelésében a *catasta* = *kaloda* szóval igen gyakran
találkozunk. „*Kaloda vulgo catasta*“, „*Catasta kaloda dicta*“. (Köz.
pénz. levélt. Divisio Terebes 1612.) Mivel a *kaloda* fából készült, tehát
a Du Cange és Bartal-féle bilincs sehogysem illik reá! Megjegyez-
zük itt, hogy a *kalodázni* ige is megvolt! Tury György írja 1565-ben
Nádasdynak: „*immár elkeserültem zegényeket temlecezni és kalo-*
dázni“.

Kapunálló nem volt sohase türsteher, a mint a NySz. és az
OklSz. írja. Kapunállóknak azokat a katonákat nevezték, a kik a
végházak kapuit őrizték.

Karvas az OklSz. és a NySz. szerint „*brachiale ferreum*“. A levél-
tári emlékek latinul *manica ferrea*-nak hívták. Zrinyi lefoglalt javai
közt olvassuk például: „*ferrearum manicarum vulgo karvas deaura-*
tum pulchra paria“.

Kas. „Sánczkosár“ jelentésére (l. NySz. 4. jel.) ime egy adat
1556-ból: „*csak léptébe menj és Kerecsényi László urammal legyen*
jó értelmed . . . az meg szállottaknak az tud tanácsot adni, a ki
az kast tolja, az uton járóknak penig az ki az útban vagyon; tudjuk,

hogy elég gondviselő és szorgalmatos legény vagy, és az földnek *csínyját* (chynnyat) állapotját oda jól tudod“. (Orsz. levélt., Nádasdy T. levele Horváth Márkhoz 1556.)

Képez. Beche István írja 1552 decz. 3-án Nádasdyhoz: „towabba ezt yrhatom the N. hogy ýth en semy yoth nem *kepezek* az feyedelmek kezeött egyebet *gewlósegnel*, az hol penigh az *gewlóseeg* wagyon az feo nep kőzöt, ott semy yo nem *kewetkezyk*“. (Orsz. levélt. Nádasdy-level.)

Kép-utalás. Trombitás János kémdeák írja 1556-ban „Szt. János nyaka vágása napján“: „Im ezennel jöve az én emberem Fejérvárról . . . az pasa Budán van, Budán álgyukat ki vonyattott; az is hire volna keztek, hogy csak *kép utalásért* vonyatta volna ki az álgyukat, mintha ő *várszállni* akarna menni, és ennek alatta rablást akar tétetni.“ (Csász. és kir. udvari és állami levélt. Hung.)

Kereset. 1607-ből: „meg bizonyítani nem tudván, az törvény el vezett *keresetim* mellől, nem *perlekedem*, nem *törvénykedem*, hanem Istent imádok érte“. (Andrássy levélt. 67. fasc.)

Kever. 1588-ban Szatmár tartományának jobbágyairól írják: „ha penig *kevernek* (t. i. szántóföldet) minden holdat *keveréskor* bevetik“. (Köz. pénz. levélt. Hung. „Conscriptio arcis Szathmar“ 1588. júl. 6.)

Kiteljesít. 1595-ben kelt egyességlevélben olvassuk: „ha penigh az udvar nagyságával *megh haladná* az másikat, tehát az atyai kertből *ki teljesítsék*“. (Andrássy levélt. 67. fasc.)

Konez. E szó jelentései közül az OklSz.-ban nincs meg az, a miből a *konezolni* és *felkonezolni* ige keletkezett. Ime egy adat rá: „mert az esküvés úgy volt, hogy az ki szól az törökkel . . . ha szinte az feő kapitán eő nagysága lenne, *konezra adják*“ azaz összevagdadják. (Csász. és kir. hadi levélt. 1600. és 1611-ben olvassuk a Tört. Eml. Belügy című gyűjteményben: „konchrol konchra hányatták“.

Korocz, korocz. (Vö. OklSz.) A köbölnek nem hatod-, hanem negyedrészt tette. Sáros 1631. évi összeírásában a *korocz* szóról ez adatok olvashatók: „fél korotz törött só, öt korotz buza tiszta, egy mérő fél korotz, három korotz lenmag id est $\frac{3}{4}$ köböl, egy eperjesi köböl és egy eperjesi korotz, három köböl és fél korotz kender mag id est $3\frac{1}{8}$ köböl, három korotz lencse seu $\frac{3}{4}$ köböl“. (Orsz. levélt. Urb. et Conscr. 126. fasc.) A korocz és a szapu mindig egy dolognak vétetik, s hogy nemcsak a korocz, de a szapu is a köbölnek negyedrészt tette, arra nézve például idézhetjük az 1678. évből a következő adatot: „hat szapu lencse kassai köb. 1 és quarta 2, aljas lencse két szapu id est quarta 2“. (Orsz. levélt. Urb. fasc. 39. Nr. 24.)

TAKÁTS SÁNDOR.

NÉVMAGYARAZATOK.

Bakony és Bökény. A mit Melich a Bakony-erdő nevének származásáról ír (Magyar Nyelv, II. 105) helyes. De a kiinduló ponton Fejér György hibás közlése megtévesztette. „Bakony erdő emlékeinkben *Bukon-Somlou* (1279. okl. Fejér. CD. V. 2. 540), *Bukan-Sumlui* (Hartv. ed. Flor. 23. mindkét névben a kéziratban vakarás), később *Bokon* . . . alakban járatos“ — írja Melich.

Azonban a Fejértől közölt oklevelet Wenzel is közli (Árp. Okm. IX. 235) az eredetiről és abban nem *Bukon-Somlou*, hanem *Bukensumlou* olvasható. Ezzel mindjárt útbaigazit bennünket s megtudjuk, hogy az 1279-iki oklevélben nem a *Bakonyról*, hanem a *bökény-somlyai* monostorról, illetőleg a *Bökény-Somlyó* hegyről van szó. Ez pedig Székes-Fejérvártól délnyugatra, Szabad-Battyán mellett állott s még 1436-ban is *Bukensomlya* néven volt ismeretes (Csánki: Magy. tört. földrajza. III. 345). Ma csupán Somlyónak hívják. A bökény-somlyai egyházat pedig 1268-ban és 1276-ban is erősen emlegetik (Wenzel. Árp. Okm. VIII. 216, IX. 161). A hegy a Bökény nemzetségtől, legrégebb birtokosától vette nevét (Magyar nemzetségek. I. 284—86). A Hartvik-féle életrajz 1180 táján készült bővítésében előforduló „Bukan sumlui“ e szerint vagy (tollhiba s valóban a bécsi kézirat *Bukensumlou*-t irt), vagy a Bökény névnek mélyhangú változatát őrzi (*Bokány—Bökény*, vö. *Tarján—Terjén*).

A Bakony nevének legrégebb alakjai tehát: *Bokon* 1180 és 1232 (A Szent-Benedekrend története. VII. 269, 281) és *Bucan*, *Bucon* 1210. (U. o. I. 619.) A pápai levelekben előforduló alakokat bajos tekintetbe venni, mert az idegen íródeákok nyakra-főre írnak *Bucan*, *Buccon*, *Boccon*, *Bochon* alakokat.

Furmint. Helyesen mondja Gombocz (MNy. 2 : 148), hogy e szőlő neve tulajdonkép a latin *frumentum* s a belőle eredt olasz *fromento*, francia *froment* szóból származik. De már ezen mondatából: „Hogy sárga szőlőt „búza-szőlő“-nek hívnak, könnyen érthető; e mellett szól az is, hogy román — igaz, nem olasz, hanem francia — nyelvterületen effajta szőlőnevek csakugyan járatosak; észak-francia: forment, formentau (> lat. *fromentellum), formenté (> lat. *fromentatum)*, a következtetést levonni nem meri.

Akadályozza őt ebben az, hogy a Hegyalján a mult századi történetírók hozzávetéseiből kiindulva, mai értelemben vett olasz telepítéseket lát s közismeretű dolognak tartja, hogy Tokaj vidékét a tatárjárás után IV. Béla Itáliából behítt gyarmatosokkal telepítette be.

Csakhogy e közismeretű dolog nagy tévedés, s az *olasz* szónak XVIII—XIX. századbéli használatából indul ki.

Azonban a XI—XIII. századokban, mikor a Hegyalján az Olaszi és Olasz-Liszka (eredetileg Liszka-Olaszi) helynevek keletkeztek, *olaszon* a magyar nem talián-t, hanem francziát, különösen pedig észak-francziát és vallont értett.

Íme egy pár bizonyíték éppen a tiszáninneri részekről. 1350 körül „Gallici de valle Agriensi“ támadják meg a királyi pénzváltókat (Fejér. Cod. Dip. IX. 7. 481) s 1494-ben már e helyett ugyanott az egri völgyben Olasz-utca vagy Olaszfalu fordul elő. (Adatok az egri egyházmegye történetéhez II. 346, 394.) Ugyanott, valamint Zemplén megyében *Tállya* helységek keletkeztek, már pedig ezek neve *tailles* metszet, vágás szóra veszedelmesen hasonlít s valóban van Franciaországban az Ardennes kerületben *Tailly* falu, vannak továbbá *Taillebourg*, *Tailleville* összetételű helynevek. *Szepes-Olaszinak* hivatalos neve Latina villa, de németül már 1404-ben *Wallendorf*nak említik. Tehát lakosai nem talián-olaszok, hanem vallon-olaszok valának.

1224-ben II. András egy Lőrincz nevű hívének ajándékoz, sok érdemeiért, különösen (Vörös-) Oroszországba való követjárásaért egy darab Bodrogközön (intra Tyciam et Budrug), Zsadány (Ysdan) falu határába eső s azelőtt a Sárospatakvég-Ardón lakó erdő-óvóktól (= ardóktól) használt földet és erdőt. Ha kutatjuk, miért kérte Lőrincz e földet s miért ajándékozta annak egy részét testvérének, Mártonnak (Hazai Okmánytár VI. 17—18), okát könnyen megtaláljuk abban, hogy ez urak ez oklevél tanúsága szerint Frankavillán (hibásan Fraakavilla) laktak. Pillantsunk a térképre s láthatjuk, hogy Sárospatakvég-Ardó és Zsadány közt Olaszi (Bodrog-Olaszi) áll. Frankavillát tehát magyarul első lakosairól, a francziákról Olaszinak hívták. Egészen egybevág ezzel az, hogy a szerémségi Frankavillát is, mint azt Csánki számos adattal igazolja (Magyarorsz. tört. földrajza II. k. 236), a magyarok Olaszinak hívták.

Ennyi is, azt hiszem, elégséges annak igazolására, hogy a régi magyarok a XI—XIII. századokban a franczia vagy vallon románokat hívták olaszoknak s a Hegyaljára is ilyenek telepedtek már a tatárjárás előtt.

E franczia-(vagy vallon-)olaszok hozták tehát a formint vesszeit és nevét Magyarországra Észak-Franciaországból vagy Belgiumból (s nem Itáliából!), s innen van, hogy a magyar jövevényszó a franczia-román nyelvterületen járatos *forment* szóval egyezik.

DR. KARÁCSONYI JÁNOS.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Válasz egy kérdésre. 1871-ben az ipolysági gyakorló táborban honvédtisztek közt vita támadt egy magyar nyelvi kérdésben. Fogadtak s bíróul a M. Tud. Akadémia főtitkárát kérték föl, ki is választ a kérdés beküldőjének, Sipeki Balás Géza tartalékos honvédhadnagyok írta meg. E választ mind Balás Géza, mind pedig ennek halála után özvegye, Bolgár Ilona úrnő kegyelettel őrizte meg s most (1906 június 2-ikán) örök letéteményképen a M. Tud. Akadémia kéziratárának engedte át, beleegyezését adván, hogy a Magyar Nyelvben közzé is tétethessék. Íme itt következik:

Tisztelt Hadnagy Úr! Önnek a fenforgó vitában igaza van. Minden ép nyelvérzékű magyareMBER azt fogja mondani, hogy e kérdésre: „fát veszsz?” azt kell felelni: „*azt* keresek.” Mert az *azt* névmás itt a „fát” helyén áll: s a mint nem jó volna: „*fát* veszed?” „*fát* keresem”; úgy nem jó: „*azt* keresem”, t. i. ebben a syntaxisban. Más volna e kérdésre: „megtaláltad a fát?” mert erre így felelnénk: „*azt* keresem.” Tisztelettel Pest, 1871. nov. 6. alá-
zatos szolgálja
ARANY JÁNOS.

Kazinczy s az „erény”. Kazinczy nyelvújítási buzgósága talán sohasem forrt hőbbben, mint az 1811. évben. Ekkor adta ki *Töviseit és virágait*, ekkor alkotta a *szerény* szót, ekkor pályázott a Puky Ferencztől és Balla Antaltól hirdetett két jutalomra a *spiritus* és az *univrsium* magyar másával: a *szellem*-mel és *egyetem*-mel. Ugyancsak ez évben biztatta új szóképzésére s az általa helyeselt új szók kötelező használatára leghívebb követőit: az ő pesti triászát, Horvát Istvánt, Vitkovics Mihályt és Szemere Pált, valamint legközelebbi barátját, Kis Jánost és az érte rajongó tanítványát, Kölcsey Ferenczet.

Nyelvújító gondját különösen a *virtus* megmagyarosítása foglalta el. Nem fogadta el a Baróti-Szabó képzelte *erényt*, hanem, ha másképp nem lehet, kész volt egészen új gyökérszó teremtésével pótolni a magyar *virtus* hiányát. 1811. évi levelezéséből, de a Nyelvújítás szótárából is tudjuk, hogy egyszerre csak a *csány* szóval állott elő s ezt ajánlotta nyelvújító társainak. Máig sincs megmagyarázva, hogy miért és miképp ötlött éppen ez a szó eszébe? Nekem az a sejtelmem, hogy a Hevesben, Szilágyban, de azonkívül országsszerte előforduló *Csány* helységnév zsongott lelkében és a fülében. Van ugyanis, az abauji és csongrádi *Csányt* nem számítva, *Csány* nagyközség, *Csány* kisközség, van Kiscsány, Nagycsány, van

Dráva-, Mura-, Zalaacsány, sőt ő még *Turesány*- és *Tapolcsány*-ban is ugyanezt az alapszót vélhette. Akárhonnan vette is Kazinczy a *csány* szót, az bizonyos, hogy nagyon beleszeretett és mindaddig nem állott el tőle, míg Szemere az *erény*ből csonkított *rényt* nem vetette föl. Érdekes, hogy a *Rény* is megvan, mint helységnév; így hívják egy pozsonyvármegeyei puszta, úgy hogy az újabban elég gyakran hallható *Rényi* családnév e pusztaának köszönheti az eredetét s nem a nyelvújításnak, mint az *Erényiek*, *Talányiak* stb.

Hogy Kazinczy mennyire szerelmes volt a *csány*ba, a mellett hangos tanúságot tesz egy csak most előkerült eredeti levele.* Kazinczy e levelet Ragályi Tamáshoz, tehát egy hozzá, sőt a nyelvújítás munkájához sem nagyon közelálló műkedvelő írőhöz intézi az említett 1811. évben, február 27-én s mégis siet vele is közölni a *csány* szót** A levél nemcsak az újonnan teremtett s ajánlott gyökérszóért, a *csány*ért érdekes, hanem fontos azért is, mert Kazinczy a maga merész nyelvújító elveit talán sehol sem hirdeti határozottabban, s érthetőbben, mint e helyütt. Azt hiszem, csak szolgálatot teszek a Magyar Nyelv olvasóinak, ha a levélből az idevonatkozó részt szó szerint átveszem, azonkívül, ha szives figyelmökbe ajánlom Kazinczynak azon négy ismeretlen levelét, a melyeket a nevezett folyóiratban, némi magyarázatokkal kísérve, közlök és a melyek Kazinczy egész irodalmi pályájához, de főképp nyelvújításához becses adatokat foglalnak magukban.

„E napokban — így ír Kazinczy — néki állottam a . . . . teljesítém a' Pali (Szemere) kívánságát, egy rövid pályairást készitvén estveli 4-től éjjelig, a' Cons. Puky által kértett Spiritus (szellem) és a' Balla által kértett Universum (egyetem) szavak eránt. Mottóm ez:

qui sibi fidit,
Dux regit examen (Horat. Ep. I. 19.)

's a' Mottót azért is, mert azt projectáltam hogy némelly ideáknak, mellyekre gyökeret sem kapunk nyelvünkben, csináljunk egészen új gyökérszót, mint Virtusnak: *Csány*. Megmondtam, hogy tudom, hogy gyökérszót teremteni nem szabad; de hogy azt is tudom, hogy Epaminondas sine imperio nyerte meg a' csatát, mellyért azok, a' kik csak a' Nem szabad !-ot stupeálják, meg akarták öletni, de Epaminondas szemekre vetette, hogy épen ennek a' nem szabadnak köszönhetik, hogy lélegzhetnek. Herder azt mondja, hogy a' melly szót a' nép nem bír, a' dolgot sem bírja. Ha ez igaz — pedig bizonyos értelemben az — mit kell rólunk itélni, kiknél nincs *Virtus Courage*, *Muth*, mert bátorság *securitas*, *Höflichkeit* és ezer meg ezer más.

* Régi levelek és okiratok. 1906. IV. füz.

** Úgy látszik, hogy éppen a Ragályinak szóló levél írásakor jutott reá a *csány*ra, mert három nappal előbb, febr. 24-én, hasonló tárgyú levelet ír *Fazekas István* érsemjéni lelkésznek, de neki csak a *szellem*, *egyetem*, *szerény* (itt *modestus* értelemben) szókat ajánlja, a *virtusra* pedig még keres szót, „mert a *jóságos cselekedet* csak nem maradhat meg.“ Ugyancsak febr. 24-én ír Szemerének, 25-én Kölcseynek, de nekik sem említi a *csányt*; ellenben márcz. 11-én Pápay Sámuel előtt kijelenti: Virtus legyen *Csány*. Vö. Kaz. Lev. VIII. 346, 382 stb.

Én a modestiát *szerénynek* csináltam és Szemere azt is kivánta, hogy ezen merésnek írjak Apológiát. Irtam. Megvállik, mi lesz belőle.“

A *szerény* — tudjuk — megélt modestus értelemben, de a *csányt* és *rényt*, ezt az egész idegen, mondhatni szervesetlen anyagot nem vette be a magyar nyelv szervezete, bármennyire erőltette az egyiket Kazinczy, a másikat nemcsak ő, hanem az ő pesti triászja, a mely vele együtt kötelezte magát a *rény* használatára. A nyelv nem szentesíthette a gyökérszó-alkotás és a fejtől való megcsonkítás példáit.

KARDOS ALBERT.

Csány. Honnan vehette Kazinczy e nevet a „virtus“ fogalmára? Kardos Albert azt mondja, hogy „a Csány helységnév zsongott a lelkében és a fülében“ (I. MNy. 2: 275). Hihető, de miért éppen Csány? Hiszen, ha csak egy szótagú helynév kellett, lehetett volna győr, pécs, vácz, dab, dég, szany, szöny, böny is. A zsongás nem magyarázza meg, miért esett éppen erre a választása.

Nekem úgy rémlik, hogy azt olvastam valahol, de hamarjában gazdáját adni nem tudom, hogy Kazinczy a *csinál* igéből faragta a *csányt* a tőle megszokott erőszakossággal.

Erre mutat, hogy Szemerének a *csány* helyett eleinte jobban tetszett a *csály*, nemcsak a csányi dinnye miatt, hanem alkalmasint azon okból is, mert a *csály* valamicskével mégis közelebb áll a *csinál*hoz, mint a *csány*. De még jobban e mellett szólnak Szemerének 1811 május 28-án Kazinczyhoz irt következő sorai: „Társamnak (Horvát Istvánnak) eleinte tetszett a *csály* s nem azután. Csáli hó hajsz! Csáli! az ökrész szava s a *csály* erre emlékeztetne. Én a *hőnyt* (*hős*) projectálám; s az inkább tetszett. Azután a német Tugendet vettük mustrául. Tugend az etymologia szerént (?!) nem több mint a That: mind a kettő Eggy s ugyanazon Eggy gyökértől származik, a *thu*-tól. Lehetne a *te* gyökérből virtusnak való szót alkotni? Én így próbálám: *tény*.“

Valamint Szemere, bizonyára Kazinczy is a német *thun-Tugend* állítólagos kapcsolatot tartotta szem előtt: *csinál-csány*, *teszen-tény*.

SZILY KÁLMÁN.

Ádáz (I. MNy. 2: 231—232. 1.). Móricz István arról értesít, hogy szentesi és vajdácskai (Bodrogek) tanító korában sokszor hallotta a néptől az „ádáz“ szót, ilyenformán: „Ne menj hozzá, hugom, *ádáz* ember az!“ „Csunya *ádáz* időben jöttünk haza“ (téli viharos i.). „*Ádáz* kutya jár a faluban“ (veszett). Mindennapi szitokszó is azon a vidéken: „te *ádáz* kutya!“

Hirtelen hamar-jó. Szülőfalumban hallottam ezt a sajátságos szólást többször is. Oly asszonyra, a ki szeret kotyvasztani, sütkérezni, torkoskodni, se ideje, se órája. Kivált ha az ura nincs otthon, a kinek kiszúrja akármivel a szemét, maga meg süt-főz, kör-ficzől magának, másnak is, de olyat, a mi *hamar kész*, pl. rántottát, forgácsfánkot, bába fogát, hirtelen-sült pecsenyét. „Derék asszony az! tud *hirtelen hamar-jót* készíteni“ („*hamarjót*“ *egybe* mondva). „Menjetek, gyerekek, Kata nénétekhez: majd *csinál hirtelen hamar-jót!*“

Átvitt értelemben is lehetne használni. Pl. a mai kormánytól sokan azt várják, hogy *hirtelen hamar-jót alkosson*, s nem gondolják meg, hogy „*hamari hamvas!*“

Kevetál. Ezt a furcsa hangzású szót csak a MTsz.-ban találom. Mint *órségi*-t (Vas m.) Könyve Nándor közölte még a Nyr. II. kötetében, egyszerűen így: „*Kevetál* = követel.“ Ismerem gyerekkorom óta, s tudom, hogy az egész Rábavidéken, Vasban és Sopronyban közönséges. „Csak azt *kevetálok*, a mit megszolgáltam.“ „Rajtam ne *kevetáld*“. „*Elkevetálta* tőle“ stb. De a következő szólások helyett vagy mellett is: „Hegedült arról Szent Dávid“, „irt arról Szent Dávid, el is magyarázta“, „elhegedülte azt Szent Dávid“, ezeket mond az ottani nép: „*Kevetált* arról Szent Dávid“, „*elkevetálta* azt Szent Dávid“. Azt kérдем, vajjon ez a „kevetál“ egy-e *amazsal*? Az értelem bizony elköti őket egymástól. „Isten *kevetál* arról“ ennyit tesz = „Isten *számol* (felel) arról“ (azaz senki, tehát: oda van, vége van, keresztet vehetsz rá). A „követel“ jelentés sehogy sem illik ide. Én hát úgy tartom, hogy míg ama „kevetál“ csak a „követel“ elformázása, emez ebből lett: *kvietál* (quieto, quitto, quitter, quittiren). Föltevésemet erősen támogatja, hogy pl. a dunántúli nyelvjárásban, de másutt is, a hol nem divik a „kevetál“ szó, az említett szólásokat így is mondják: „Szent Dávid (Isten, Jézus, Krisztus) *kvietál* vagy *kvétál* már arról.“ „*Elkvietálta* azt Szent Dávid“ stb. Megjegyzem még, hogy néhol így is hallani: „Isten *détál* róla“. Ez a „détál“ nyilván = *dietál* (diéta). Mondják: „Már megint együtt *détálnak* v. *détát* tartanak“ (tanakosznak). Vö. *dévánkodók*. (MTsz.).

LEHR ALBERT.

Sulyokból lett fulánk. A NySz. (I: 1000. 1.) *fulánk, fulák* szó alatt hivatkozással az Érs.-C. 383. lapjára, e helyet is idézi: *meg tewre kewwelfegnek fulakyawal*. Nem valami nagy ihletű elmeél kell hozzá, hogy itt szövegromlást gyanítson az ember, s én mindenesetre legalább is haboztam volna e helyet a *fulánk* szó nyelvtörténeti tanúságai közé sorozni. Habozásomat még erősebb kétséggé fokozta volna a néhány sorral alább olvasható következő hely: *Es meg egyennesytte ew az ygaffagnak tewrewel awagy Swlyokyawal faragwan az tū alnokfaktokath az ew zentfezes teften oly ygen nagy tewkelleteffegwel meg eppyte . . .* Ezt olvasván, felmerült volna előttem legalább is a lehetősége annak, hogy — másolatról lévén szó, a minő kétségtelenül annyi más codexünkkel együtt az Érs.-C. is — nem állott-e az első helyen is az eredetiben *fulokyawal* a *fulakyawal* helyett? Szerencsére ma már semmi szükségünk sincs ilyen ihletszerű szövegjavításra. Minden kétséget eloszlat a kérdéses helyek latin eredetije, melyet csak a napokban jelöltem ki f. é. jan. hó elején tartott akadémiai felolvasásom* pótlékában. E latin eredeti Sienai Sz. Katalin Dialogusainak a szent gyónatójától és életírójától, *Raimundus Capuanustól* való fordítása,

* Kivonatát l. az Akad. Értes. XVII. köt. (1906) 289. l. s az egész értekezést az Irodalomtört. Közl. ez évi (XVI.) kötete 1. és 2. füzetében.

melynek 1496. évi bresciai kiadását csak az imént volt alkalmam a müncheni kir. áll. és udv. könyvtár szivességéből a magyar szöveggel tüzetesen egybevetnem. Az Irodalomtört. Közlem. idézett füzetében teljesen kiadandó latin szövegnek illető helyei ekként szólnak (i. h. 155. fej.): *conterendo eam cum malleo superbiae*, és valamivel alább: *cum gladio sive malleo justitiae direxit eam. fabricando vestras iniquitates in incude sui sacrati corporis, ipse reparavit ita perfecte . . .*

Semmi kétség sem lehet tehát az iránt, hogy a *fwlak* helyett az első helyen is *fwlok* volt, *malleus* értelemben; az Érs.-C. e helye tehát a *fulánk*, *fulák* szó bizonyítékai közül bátran törülhető. Ismét egyike azoknak a számos példának, a melyek „ad oculos“ demonstrálják középkori nyelvemlékeink felkutatott és még felkutatható latin eredetieinek nagy fontosságát és elengedhetetlen szükségességét a magyar szöveg értelmezésében és szótári vagy egyéb tudományos célra való felhasználásában.

KATONA LAJOS.

Járdovány. Rab István úr, vonatkozással arra az egybevetésre, a melyet a MNy. 2 : 150. lapján az erdélyi *járdovány* szöllőnév és a szerb *jargovān* („*Syringa vulgaris*, orgonafa“) szavak között tettem, közli velem, hogy Sár-Szt-Mihályon (Fejér megyében) az orgonafát *járdovány*nak is hívják. Ez az érdekes, eddig tudtommal ismeretlen adat kétségtelenné teszi, hogy a *járdovány-szöllő* csakugyan „szelencze-sz., orgona-sz.“ A Syringának másik népi alakja *orgovány*. (MTsz. Baranya megyéből, SI. SzD.) Perzsa-török eredetű szavak, a melyek hozzánk szláv közvetítéssel jutottak: perzsa-arab *ergevān*, *erguān* „spanischer hollunder, lilas, fleur du lilas“ (Zenk. 1 : 29a); szerb *jergovan*, *jorgovan* (Vuk.); tót *orgovan* u. a. (Loos).

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Szállító levél. E szónak, vagyis inkább az e szóval jelölt, különös fajtájú írás magyar elnevezésének egész kis története van nyelvünkben.

A „frachtbrief“ magyar nevére az első adat, a mit ekkoráig ismerek, a XVIII. század végéről való. Wályi K. András „A' Norma és a' Levél író“ című, Kassán 1789-ben megjelent munkájában találom először. E könyv 192-ik lapján ugyanis „Kereskedésbeli Levelek“ összefoglaló cím alatt külön fejezet van: „Tört Levelek, Frachtbriefe“. A könyv utolsó lapján levő Jelentésben pedig ezt olvashatjuk: „A' tört Levelek nevezetét betű szerént, *szekerező* vagy *szekeres levél*nek kellett volna fordítani, de mivel mind a *szekerező*, mind a *szekeres* személyt és nem dolgot jelentő vagy képzelhető szavak, tört Leveleknek neveztetnek.“ Ez elnevezés magyarázatául a 192-ik lapon ez van mondva: „Ha messze Helyekről *szekeresek* által valakinek bútorok, Portékák, könyvek, vagy egyebek küldetnek; szokás egy *feltört levelet* mellette a Furmányos kezébe adni: mellyel ő számol, hogy semmi el ne veszessen.“

A *tört. levél*, ugyancsak *frachtbrief* értelmében, megvan még a Kis János superintendenstől 1805-ben, 1815-ben, 1819-ben és 1824-ben Pesten névtelenül közrebocsátott „Magyar és Német leve-

lező Könyvben, éppen úgy magyarázva, mint Wályinál 1789-ben. Egyebütt sehol nem találok a *tört levelet* „frachtbrief“ értelemben.*

Wályi magyarázata, mely szerint a tört levél voltaképen *feltört levél* volna, aligha fogadható el. „Feltört levélnek“ csakis az olyan levelet nevezhetjük, a mely előbb le volt pecsételve. Úgyde a szállító-leveleket soha sem volt szokás előbb lepecsételni, azután feltörni s így adni a furmányos kezébe. Okvetetlenül máshol kell e név eredetét keresnünk.

A XVIII. században kereskedelmünk még tisztára német volt. A magyar furmányosok sokszor hallhatták uraiktól a *frachtbriefet*, a mit ők aztán minden valószínűség szerint, *fraktlevélnek* ejtettek ki (Vö. MTsz.). Ezt meg viszont a deákoskodó magyar nemes urak, még nem igen tudván németül, „*litterae fractae*“-re értették s *tört levélre* fordították le.

Természetes, hogy ez az úri népetymologia nem sokáig maradhatott használatban. Márton szótára már 1803-ban *tereh-utasítás*, *tereh-utasító levélnek* nevezi, ugyanigy 1816-ban, utóbb pedig (1823-ban) *terehvalló levélnek*, *tereh lajstromnak*. 1829-ben Farkas és Kövi Házi Szekretáriusa (199. l.) *fuvarlevélnek*; ugyanigy Staut Közönséges levelezője 1834-ben (279. l.); a M. Tud. Társ. Zsebszótára 1835-ben *terehlevélnek*, Fogarasi 1836-ban *viteljegyzéknek*, 1842-ben *fuvarlevélnek*, 1845-ben *szállító levélnek*; Katona Elek 1838-ban (Kereskedéstudomány 76. és 77. l.) *fuvarlevél*, *fuvarlevél*, *postatzédula*; Karády Ignác 1848-ban (Új magy.-ném. levelező 75. l.) *vitellel*; Ballagi ném.-magy. szótáraiban márt 1846-tól kedve megvan a *szállító levél*, de azért még 1854-ben is így értelmezi a *frachtbriefet*: *rakodási levél*, *teherlevél*, *viteljegyzék*, *fuvarlevél*, *szállító levél*, bő alkalmat nyujtva a válogatásra. Teljes Szótárában (1873-ban), valamint CzF.-nál még nincs meg a *szállító levél*; Ballagi Magy.-Ném. szótáraiban először 1890-ben találok.

KERTÉSZ SAMU.

TÁJSZÓK GYŰJTEMÉNYE.

Szaboles megye.

(Kisvárdá—Bezded.)

Ászokfa = pinczefa, melyre a hordókat, hombárokat helyezik.

Arvatóggyfa = magányosan nőtt, egyenes, tehát fiatalos hajtásában botnak való tölgyfa.

Basztirihuri = tréfás káromkodás.

Börvéng = vegyes, szálas zöldség, takarmánynak való.

Buvalbaszott = bús, fanyarképű, rosszkedvű.

* „*Pagina fracta*“ jelentésben megvan 1832-ben (Jelenkor, szerk. Helmecezy Mihály, 190. lap.) Sz. K.

Beste-kurafi = ma már csak öregek szájából hallható káromkodás.

Botrafingó = csúfnév arra, a kit egyszer valamikor nagyon megvertek.

Csereptálhoz fakanál = akkor mondják vőlegényre és menyasszonyra, ha nagyon egymáshoz illők, de egyik sem szép, csak csinos, takaros.

Eleventisza = folyó Tisza. *Hóttisza* = morotva, (Vö. *Hóttisiket. Hóttárszeg.*)

Eljáratom véled a kállai kettőst = megverlek, de istenesen, keményen.

Egy csatára = egy időben, egy alkalommal (már ez és az történt).

Ebftng kött a nyelvem (apró, mérges pattanás) — mondja az egyik. — „*Ha kött?*” kérdi a másik? — „*Ma kött.*” Feleli az első — „*Olyan legyék, mint a Nagy Esváné fara.*” És ettől a babonától az „ebftng” elmúlik.

Elharkolni = ellopni valamit ügyesen.

Értékes ember = a kinek ideje, érkezése van, ráér.

Gorond = árteres réten kiemelkedő magányos domb, vagy összefüggő domblánczolat, mely árvizkor szigetet, gorondot alkot.

Gubuj = gubaujj.

Gengézsúró, gyengézsúró = szerbtövís.

Gengebornyu = gyenge borjú, fiatal borjú.

Gerembódázik = maga körül forog, támoltyog.

Húr = a disznó vékony bele.

Huzujj = húzódj arráb!

Hoczide, hacczidaszta kést = hé, add ide azt a kést.

Hüppen, pl. szarba hüppent az óma, a. m. felülről beleesett, belesüppedt.

Hosszu levél gyüitt = hivatalos levél, keresztlevél.

Istenökre, pl. oh te istenökre, hogy tehetnél ilyen marhaságot, ostobaságot!

Istenlova f . . . = lekicsinylő szólásmód, tulajdonképen szamarat jelent.

Istenkedni, vátig istenkedtem neki = úgy kértem, hogy majdnem istenné tettem.

Isten fakóját neki = káromkodás.

Istenpalját kendnek = káromkodás.

Kabóna: ekefoglaló V alakú kétágú fa, ezen húzzák haza este az ekét, (vö. *kabóna* MTsz.).

Köpécze = merítő faedény, 1—1½ literes.

Kerekítés = a kilist (kelés) párna csücskivel háromszor körülkerekítik, ettől elvész.

Kankurjázik = felfordul fején keresztül futás közben.

Körömködik = kézzel-lábbal, körmeivel kapaszkodik valamibe, hogy abból el és ki ne maradjon.

Kijátok neki kerekagyon = két markát szájához emelve kiált, hogy hangja erősebb legyen.

Kutjánál a egres = ebura fakó-féle kicsinylő szólásmód.

Kihordi = csúfneve annak, ki mindig mindent ellop.

Kotybelé-szilvalé = a felesleges közbeszólókra mondják.

„*Karón varjut láttam én mán*”, hozzáértendő, ha nem mondódik is: „de elrepült”. Arra mondják, a ki felettébb rátartós, de alap nélkül.

Koszpáredé [?] = cifra nyomorúság.

Kertajjasi = a kertek alatt lakó Pál—Pali Pesta, t. i. ha két hasonló nevű van a faluban és az egyik „Pál—Pali Pesta” a kertajjasi.

Kurja = ha valaki nyilvános helyen végzi a félre való nagyobb dolgát, göröngyökkel dobálják, miközben ezt kiáltják: „*kurja sz* . . . ik faluvégen, szabad hajingálni!”

Kóduscipa = a fából csurgó, ragadós, enyvszerű nedv.

Leveles = gyanús ember.

Ligetelni = a menekülő emberre mondják tréfásan.

Megfutosott = megfolyatott a tehén.

Meglékolta a dinnyét = meglékelta.

Ménkü-mag = a homokdombokon talált obsidián mag-köveket nevezik így

Meredek ember = igen magas természetű, nagy meredek ember.

Megevődött: „Méték ette meg mán azt a kis maradék szalonnámat hé?”

Erre a jelenlevők hallgatnak, mert árulkodni nem akarnak. Végre az, a ki a

szalonnát csakugyan megette, úgy általánosságban aszongya, hogy: „Hát — megevodótt“. Tudnivaló, hogy ő, a szoló ette meg, de resteli nyíltan bevallani, tehát csak „megevodótt“.

Nem bornya, nem nyajja = nem az övé, nem bánja.

Nebusujj = csúfnév arra, a ki lehorgasztott fejfel jár.

Peslet, sleptet = késlekedve érkezik; elkésettnek szemrehányásképen mondják: „hol pesletsz, vagy sleptetsz olyan sokáig“.

Pacsitos faluház = sövényyszerűen galyakkal befont és sárral bevart falazatú ház. Magát a falazat belsejét, a vesszőfonást a falban *pacsit*-nak nevezik.

Pupikéket, vert vereset ígér az anya a gyerekének, ha veréssel fenyegeti.

Posatt, poshatt = gyengén savanyított, p. o. káposzta, posatt káposzta.

Pillempántyos = pillangós, pánklikás.

Paczuha = rendetlen öltözetű.

Páhog, pl. délről páhog a szél, alig páhogott egy kis szellő.

Rontás, rontásba lépett: a beteg testrészt megmossák és a fürdőlevet az útra kiöntik; a ki belelép, arra ragad rá a nyavalya. Ezt a kiöntést nevezik „rontás“-nak.

Rakás, pl. *de nagy rakás vagy*: arra mondják kicsinylőleg, a ki *rátartó*.

Sóskakeringő = sóskarengő, a felmagásznak indult szár.

Szűnyogcsödör = csúfnév a vékony görbe emberre.

Szert vetni, szert vet, szert venni = a szárazmalmokban az őrlők az őrlés sorrendjét azzal biztosítják maguknak, hogy a molnárnál valami tárgyat, pl. kendőt, tarisznyát otthagynak, a ki azokat sorba rakja és ebben a sorban, szerben fogadja el csak az őrlőket.

Szeresse meg = ráadást adjon a megvett tárgyra.

Tiribicska = bugylibicska, melynek régente 3 krajczár, ma 2 krajczár az ára, fanyelű bicska, mely becsukódik.

Tégy rá türomfüvet = ha fáj valamid, türjed.

Téb-láb ember = tedd-ide tedd-oda gyámoltalan ember.

Termés = szemhéján levő pattanás, árpa. De így nevezik az ondót is.

Tetenke = a határban a legmagasabb dombtető. (Bezdéd.)

Tiltó = csatornazsilip.

Titillálni = apróra összeverni valakit, pl. a csendőrök jól megtitilláltak.

Tükő = bárgyu, boldogtalan eszű.

Szólásmódok. „Rám bélélt az urát, hogy verjen meg.“ „Két év óta szánkázik rajtam.“ „A kis bornyu erányába vagyunk itt.“ „Gyermekemet felkapta és úgy el-emelvágta [?] ttillem, hogy csak úgy nyekkent.“ „Én csak ezt a két tanut nevezem meg, mint ebben nagy dologüdübe a legértékesebb egyéneket.“ „Megétette valamivel, hogy el ne vegye az annyokomot.“ A vádlott személyleírásának felolvasása után így szólt a falusi bíró: „Ilyen kiállásu embert nem esmérek.“ Panaszos: „Becsületsértés végett jöttem.“ „Igen szívhasító fájdalmat hozok a tek. bíró úrnak.“ „Mán ha megvert, térítse vissza legalább a fájdalmamat!“ „Tisztára megvallom, hogy volt két kis lovam, de ez a jó ember mán ezt is megétette az ügyvéddel.“ „Mindennek jó lenni, csak anyának nem.“ „Van két tehenem, az is a kincstáré, én mán csak káplár vagyok benne.“ Tanu: „Én egy baltával ott csibálgattam a galyat, úgy hallottam a csentemperjőket (lármájokat).“ „Az és'apám halála után mi mán a százalékot is megszenvedtük.“ Hitvestársi örökléskor: „Tessen mán rám tétetni a feleségem részit, mert igen el vagyok aljasodva az adósságok végett.“ A ki uzsora miatt panaszkodik: „Égy luhuzógépet vettem kasszapénzből, osztán a sertéseim is döglődözött, no — meg a feleségem is meghótt kétszer!“ (t. i. két felesége volt, de mindkettő elhalt). Másik: „Az én földem, az én házam, abból kenyerezek. Én a magam kevesését Amerikában a föld alatt kerestem nehezen, azért úgy védem aszt, mint méj (méh) a maga mézzét.“ „Láti komé, montam én othon is, hogy egyezték ki kē, minek adnánk azt kis pézt is a bugyogósoknak (az uraknak).“

Helyreigazitások a hajdúmegyei tájszókhoz.

(MNy. II : 186.)

A *bondlor* szóval nem mindenféle gíz-t gíz-t jeleznek, hanem csakis egy növényfajt, melyet zöld korában hívnak *bondornak*, mikor pedig megszárad s a szél ide-oda hajtja: *ördögsszékér* lesz a neve.

Be tetszett alkonyodni. Korántsem általánosan mondják így, csak holmi udvariaskodó emberek, a kik, ha az embernek a lába kitörik, arra is azt mondják, hogy: ki tetszett törni a lábának. Ha t. i. „uri“ emberrel beszélnek.

„*El van ütve: Le van ütve verekedés közben.*“ Csak így mondják: *Elütötték* vagy még így is: *Elütődött.*

„*Fejét vette a lányomnak.*“ A. m. elcsábította, megejtette, elbolondította a lányomat.

„*Felvirágosít: felvilágosít.*“ Nem általános. Csak egyes tudáskodó mondhat ilyest.

„*Kornyó: Puszta hely.*“ Egy határrészt neveznek Kornyó-nak, de „kornyó“ egyáltalában nem jelent pusztát. Valamint pl. a *Tisza* sem folyóvizet.

Szilaj. Ugyanazt jelenti, mint az irodalmi nyelvben; hanem *szilajon* az már azt teszi Hajdúszoboszlón, hogy: *gyorsan.* Pl. Sándor, Samu, Salamon, gyertek fiam szilajon! Vagyis jertek gyorsan.

(MNy. II. 236.)

Örög-forog. Nem örög, hanem: *űrög*, tehát *űrög-forog.*

Panaszt leadni. Szentpont. Egyszerű tudáskodás, a melyet százával csinálnak a hivatalokba, bíróságok elé járkáló emberek. S némelyik aztán csakugyan meg is gyökeresedik az efféle mondások közül.

„*Mélységes télen: Egész télen.*“ Szerkesztői megjegyzés szerint: „talán a tél derekán?“ Az én tudomásom, érzésem szerint semmi esetre sem „tél derekán“, hanem csakugyan „egész télen“. Mert hiszen így is mondják. „Az egész mélységes télen.“ A *mélységes* itt „hosszat“ jelent. SZIVOS BÉLA.

ROVÁS.

„Igérteét betartotta“; e helyett: *megtartotta.*

„Bemondta magát nála délutánra“; e h., hogy *bejelentette.*

„Bemondta a pagát ultimót“; e h., hogy *kimondta.*

„Beadta neki!“ E helyett: *megadta neki!*

„Feladta a további küzdelmet“; e h., hogy *felhagyott a további küzdelemmel* vagy *lemondott a további küzdelemről*: vagy *abban hagyta*, megszűntette a további küzdelmet.

„A tenorista lemondta az előadást“. E helyett, hogy *lemondott az előadásról.*

„A rikkancsok beadták a versenytéren a biztos tippeket“; A kaszinóban a tagok *beadták* egymásnak a legfrissebb híreket. Tömörebb kifejezés akar lenni a helyett, hogy elterjesztették, elmondták stb. Magyar fülnek határozottan bántó kifejezés.

„A személyzet beváltása“. E h.: *felváltása.* (Magyarország 905. X/14 25. sz. 11. lap (Dunagözh. társ. nyilatkozata).

Felkínálják neki a Nyiri lemondásával megüresedett mandátumot.“ E h.: *Megkínálják a mandátummal stb.* (Pesti Napló 905. X/21. 291. sz. 3. lap.)

„*Visszamondda neki a pletykát.*“ A budapesti társaságban, különösen a nők közt rendkívül elterjedt, helytelen kifejezés. *Visszamonddani* valamit csak szemtől-szembe lehet. Pl. „a visszhang visszamonddja a szót.“ A fenti értelemben azonban éppen ellenkezőt akarnak kifejezni vele, hogy t. i. a háta megett elmondja másnak, a mit bizalmasan beszéltek róla. Helyesen így volna: „elmondta neki, mit beszélnek róla.“ GÖNCZY BÉLA.

„Útban van“. Kenedi Géza (MNY. II : 236. l.) kifogásolja, hogy Zola híres mondását: *la vérité est en marche*, a magyar lapok jobbára így fordították le: „az igazság útban van — e helyett: *úton van*, mert magyarul az *útban van* kifejezés — Kenedi szerint — „éppen az ellenkezőt jelenti, azt t. i., hogy az igazság láb alatt van, valakinek az útjában van“.

Azt tartom, Kenedi téved, mikor azt hiszi, hogy az *útban van* kifejezés jól magyarul csupán azt jelenti, hogy láb alatt van. Igenis, jelenti azt is, de azt is jelenti, hogy valaki készülődik, indulóban van, közeledik valahová, valamihez. (Vö. a NySz. Pázmán Kalauzából vett idézetével).

„ . . . Én már *útban voltam* családomhoz, talán másnap indultam is“, — írja Arany János, Petőfinek hozzá intézett utolsó (1849 július 21-én kelt) leveleéhez csatolt jegyzetében („A. J. levelezése“. I. 201.). Vagy pl. Petőfi „Csalogányok és pacsirták“ cz. versében :

„ . . . Orvost küld hozzánk, és ez *útban is van*,
És már ma holnap meg is érkezik . . .“

Ugyanezt fejezzük ki sokszor egyszerűen ezzel: *útban*. Pl. :

„ . . . Éjszak fele tarta,

Útban (a hol már járt) Morva-, Csehországnak.

(Toldi Szerelme, VIII. 90.)

Az *útban van* kifejezésnek emez értelme és az *úton van* kifejezés értelme közt azonban jelentékeny különbség van. Az *útban van* — a jeleztem értelemben — mint már említém, mindig a valahová készülődést, közeledést jelenti s közel rokona az *útba esik*, *útba ejt*, *útban talál* kifejezéseknek; míg az *úton van* kifejezéssel azt akarjuk mondani, hogy valaki elment hazulról, nincs itthon.

Zola mondását tehát nézetem szerint nemcsak hogy jól fordítják az újságok így: az *igazság útban van* — de a Kenedi ajánlotta kifejezéssel: az *igazság úton van* — igazán egészen más értelmet adnának a mondatnak; mert míg az előbbi kifejezés az igazság *közeledését* jelenti (vagyis a mit Zola mondani akart) — addig az utóbbi, éppen ellenkezőleg, azt jelentené, hogy az igazság *eltávozott*.

Legifj. SZÁSZ KÁROLY.

Fölvilágosítani. Alexander Bernát Kant Prolegomenái VII. l. ezt írja: „Ezeket akarjuk röviden a mű keletkezéséről, szerkesztéséről, sajátosságairól *felvilágosítani*.“ Helyesen: Ezekkel akarjuk . . . a mű keletkezését . . . megvilágítani. *Felvilágosítani* csak ebben a kapcsolatban használható: *felvilágosít valakit valamiről*.

Hajmeresztő vétségek. Az Egyetemes Irodalomtört. I. kötetében a magyar nyelvtan ellen ilyen vétségek fordulnak elő (185. l.): *szemeit sujts* betegséggel, *csipőit sujts* betegséggel, *lábait sujts* betegséggel, *szívét sujts* betegséggel, *fejét sujts* betegséggel.

U. ott (185. l.): „áldozatruhába *öltsd* (a hullát)“. *Ölt, felölt* nem mondható *felöltöztet* helyett.

(187. l.) Ember vérét *öntöttem-e?* Helyesen *ontottam-e?*

U. o.: „Úruk főnséges városodban a nyomor uralkodik.“ Ilyen beszédben az *Uruk* nevet csak vocativusnak érthetjük. Helyesen: Urukban vagy Uruk városában. Az érdemes szerző, ki még nem sajátította el nyelviünket tökéletesen, bizonyára nem tehet e tévedésekről, de nagyon bántó az, hogy a revisor szeme is átsiklott e csodabogarakon.

VÉRTESY DEZSÓ.

Kimondottan = ausgesprochen. „Különösen az volt (a helyzet), mikor a Fejérváry-kabinet jött *kimondottan* békemissióval.“ Helyesen: *kifejezetten* vagy a béke-küldetés szándékával. (Az Ujság 1905. decz. 22-iki Rovásban.)

E. G.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

VI. Főolvasó ülés.

1906 márcz. 10.

Jelen vannak : Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Zolnai Gyula titkár, Balassa József, Ballagi Aladár, Bán Aladár, Berczik Árpád, Berkovics Miklós, Csörgey Titusz, Erdélyi Lajos, Fenyvessy Adolf, Frecskay János, Frenkel Bertalan, Görgey István, Halász Dezső, Heinrich Gusztáv, Herman Ottó, Horváth Endre, Horváth János, Katona Lajos, Lehr Albert, Lósy József, Martian Livius, Máthé György, Melich János, Muzsnay Géza, Muzsnay Gézané, Nádai Pál, Pápay József, Póra Ferencz, Pungur Gyula, Schenk Jakab, Sebestyén Gyula, Szemkő Aladár, Szivos Béla, Szöts Albert, Téglás Gábor, Tolnai Vilmos, Vezényi Elemér. Jegyző : Gombocz Zoltán.

1. Herman Ottó felolvassa „A nyíl” című értekezését.
2. Ballagi Aladár, teljes elismerését fejezvé ki Herman Ottónak mélyreható tanulmányáért, néhány megjegyzést tesz a főolvasásra s ő is különösen hangsúlyozza a tárgyi ismeret fontosságát a nyelvtörténeti kutatásban.
3. Ezzel az elnök az ülést berekeszti.

VII. Főolvasó ülés.

1906 április 21-én.

Jelen vannak : Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Zolnai Gyula titkár, Ágai Adolf, Balassa József, Bán Aladár, Berczik Árpád, Berkovics Miklós, Csapodi István, Gombássy Imre, Grünwald Margit, Gyulai Pál, Katona Lajos, Kolumbán Samu, Lehr Albert, Melich János, Méhely Lajos, Nagy Gyula, Pápay József, Pungur Gyula, Rust József, Vargha Ilona, Várdai Béla, Vikár Béla. Jegyző : Gombocz Zoltán.

1. Réthei Prikkel Marián főolvasa „Az úrhatnáság a magyar nyelvben” című értekezését.
2. Ágai Adolf megjegyzi, hogy Göre Gábor nyelve, a melyről a főolvasó is megemlékezett, Tolyás Dániel és Mokány Berezi nyelvéből van összeszűrve.
3. Csapodi István főolvasa „A bige-bajusz és a természetrajzi műszók” című értekezését.
4. Bán Aladár bemutatja „A fosztó és tagadó képzés a finn-ugor nyelvekben” című tanulmányát.
5. Ezzel az elnök az ülést berekeszti.

XIV. Választmányi ülés.

1906 április 21-én.

Jelen vannak ; Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Zolnai Gyula titkár ; Balassa József, Csapodi István, Gyulai Pál, Katona Lajos, Lehr Albert, Melich János, Nagy Gyula, Réthei Prikkel Marián, Vikár Béla választmányi tagok. Jegyző : Gombocz Zoltán.

1. A jegyzőkönyv felolvasása és hitelesítése után
2. Zolnai Gyula titkár jelenti, hogy Horger Antal vál. tagtársunknak a Társaság múlt évi októberi ülésében főolvasott s folyóiratunk deczemberi füze-

tében megjelent értekezését (A keleti székelység nyelvjárasi térképe) a M. T. Akadémia Sámuel-díjjal tüntette ki, továbbá

Gombocz Zoltán jegyzőnk és Melich János vál. tagtársunk, mint a Lukács Krisztina pályázat nyertesei, az Akadémiától megbízást nyertek a magyar etymologiai szótár megírására, a mely mű régóta érzett hiányt fog pótolni nyelvészeti irodalmunkban. — Örvendetes tudomásul szolgál.

3 Zolnai Gyula titkár bemutatja a Bereczik Arpád elnöklete alatt kiküldött bizottság előleges jelentését. E szerint a Társaság a legtekintélyesebb napi- és hetilapok szerkesztősegeinek felajánlotta abbeli szolgálatát, hogy a közönség köréből jövő nyelvi kérdésekre a szakszerű választ maga állapítja meg s közlés végett a szerkesztősegeknek kellő időben rendelkezésükre bocsátja. A megkeresett lapok csaknem valamennyien köszönnel fogadták a Társaság ezen ajánlatát.

4. Következik a tagajánlás:

Megválasztattak a) rendes taggá:

Dr. Beke Ödön, tanár, Budapest
Beregi Oszkár, a Nemzeti Színház tagja
Felbermann Lajos, a „Life” szerkesztője, London
Báró Huszár Károly, Abafája
Dr. Lovrich Gyula, ügyvéd, Budapest
Dr. Lovrich József, orvos, Budapest
Melczér Lajos, takarékp. tisztviselő, Budapest
Munkás László, postafelügy., Budapest
O. Nagy József, gyárvezető, Palocsa
Németh Sámuel, főgymn. igazg. Felső-Lövő
Dr. Petz István, kir. aljárásbíró, Budapest
Simon Dezső, közigazgatási bíró, Budapest
Simonyi Kálmán, tanárjelölt, Budapest
Dr. Tóth István, egyet. m. tanár, Budapest
Dr. Várdai Béla, főgymn. tanár, Budapest
Vezér Mór, tanár, Budapest
Dr. Závodszy Levente, tanár, Zombor,
Zseni József, Budapest,

Ajánló

Balassa József
 Zolnai Gyula
 Dr. Chyzer Béla
 Paal Gyula
 Dr. Chyzer Béla
 Dr. Chyzer Béla
 Lehr Albert
 Lehr Albert
 Zolnai Gyula
 Hajas Béla
 Dr. Chyzer Béla
 Zolnai Gyula
 Zolnai Gyula
 Dr. Chyzer Béla
 Pápay József
 Dr. Fischer Izidor
 Br. Radvánszky Béla
 Lehr Albert

b) pártoló taggá:

Buzzi Géza Félix
Grézló Ernő
Lux Mihály
Obendorfer József
Reinisch Henrik

Nátly József
 Nátly József
 Nátly József
 Nátly József
 Nátly József

A tagok száma tehát:

Alapító 25, rendes 596, pártoló 7, előfizető 246. Összesen 874.

5. Szily Kálmán elnök indítványára a Választmány elhatározza, hogy a pártoló tagok, tagdíjuk fejében, a különnyomatokat s a Magyar Nyelv azon füzetét kapják, a melyben a tiszti jelentések vannak.

6. A választmány meghallgatja a jelentést a pénztár állapotáról s örvendetes tudomásul veszi, hogy a Földhitelintézet hajlandónak nyilatkozott a Társaság vagyonának ingyen kezelésére.

7. A titkár jelenti, hogy a Társaság részére a következő könyvadományok érkeztek:

Balassa Józseftől: Kis magyar hangtan. Budapest, 1905. — Mészöly Gedeontól: Tinódi Sebestyén. — Ölyvedi Vad Imrétől: A törzsörnmester. — Simonyi Zsigmondtól: Nyelvészeti Füzetek 27—31. — (A M. Tört. Társulattól: Teleki Mihály levelezése II. köt Szerk. Gergely Sámuel.

8. Balassa József vál. tag jelenti, hogy a) a Társaság népnyelvi gyűjtőinek száma 198, b) hogy Kis magyar hangtanát a gyűjtők a Társaság útján féláron szerezhetik meg. — Tudomásul szolgál.

9. A Társaság tagjai és gyűjtői közti érintkezés megkönnyítése okáért a gyűjtők névsora (a lakás és a gyűjtés-terület megjelölésével) a Magyar Nyelv májusi és júniusi füzeté borítékán közzé fog tétetni.

Ezzel az elnök az ülést berekeszti.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

47. T. M. úrnak. 1. A kért szónak eredetibb ejtése kétségtelenül *csat*; ezt mutatja származéka is *csatol*, melyet soha sem ejtünk kettős *t*-vel. A *csatt* ejtés azonban már igen régi az irodalomban s a népnyelvben is ki van mutatva Háromszékből. A kettős *t*-vel való írást és ejtést tehát nem hibáztathatjuk, bár okát határozottan nem tudjuk megállapítani. Azt hiszszük azonban, hogy a *csatt* ejtémódra a hasonló kezdetű *csattog*, *csattan* igék lehettek befolyással. 2. A *verejték*-et vagy *veríték*-et országszerte és régi idők óta így ejti a magyar, ennél fogva nem írhatjuk tájnyelviesen *veröték*-nek, sem pedig *verödék*-nek.

48. Cs. K. úrnak. A vitás kérdéstről az a véleményünk, hogy az egységes fogalomná lett jelzős kifejezéseket egybe írjuk ugyan (pl. *szépirás*, *Kaligráfié*), azonban a hol hosszabb kifejezések kerülnek össze s külön írásuk félreértést nem okozhat, mint pl. az *énekes könyv*-ben is, nem kell az összeírást okvetlenül megkövetelnünk.

49. B. I. úrnak. *Ezen ház*, *ezen házban*, *ezen hírrel* stb. az irodalmi nyelvben kifogástalan magyarságú kifejezések. bár az élő beszéd csakugyan ilyenformán használja a mutató névmásokat: *ez a ház*, *ebben a házban*, *ezzel a hírrel* stb. Az *ezen ház*on, *ezen földön* stb. kifejezések, melyeket Ön is helyeseknek tart, szakasztott májai a kifogásolta *ezen ház*, *ezen házban* stb.-nek. Az *ezen ház*on-féléknek ezen névmása ugyanis, nyelvészeink eddigi kutatásai szerint, nem *-n* határozóragos alak, mint a *házon*, hanem az *ez* névmásnak régi bővebb változata. Az *azonban* ősrégi kötőszó is egyszerűen a mutató névmásnak ilyen bővebb *azon* alakjából származik a *-ban* rag hozzájárulásával; nincs tehát benne két határozórag, s nincs is rajta semmi kifogásolni való.

A mi az *azon*, *ezén* névmásalakok *n*-jét illeti, ebben Budenz és Szinnyei elhomályosult névmási továbbképző elemet látnak, melyet a rokonnvelvekben is megtalálunk (l. Budenz: Ugor alaktan 288; Szinnyei: Magy. nyelvhasznítás, 3. kiad. 105.).

50. G. I. úrnak. A *tiszteleti* és *tiszteletbeli* kifejezések magukban véve azonos jelentésűek, a mint hogy pl. a tudományos társaságok is hol *tiszteleti*, hol *tiszteletbeli* tagokat választanak. Főszolgabíróra, főjegyzőre, főorvosra s egyéb hivatali állásokra azonban csak a *tiszteletbeli* jelzőt szokták alkalmazni, a mint általános rövidítése, *tb.* is mutatja. Z. Gy.

51. A. Zs. úrnak. *Onomatopoeia*, vagy *onomatopoesis* = hangutánzás, hangutánzó szóképzés.

52. K. J. úrnak. A *zuzmó* növénynevet Diószegiék csinálták (1807), még pedig szóösszetétel útján: *zuz* + *mó*. Az első szó több helyütt él az országban, *zúzmará* értelemben (pl. „de zúzos a bajsod”); a második pedig a *moh*, *moha* szónak felel meg. A *zuzmó* név tehát a. m. *zúz* formájú *moh* s a „gyöngyvirág, gyűszűvirág, harangvirág” nevek példájára van alkotva. Ha *zúzmo*-nak írják, semmi kifogás alá sem eshetnék. Sz. K.

53. Musztafer szöllőfajt (MNy. 2 : 146.) Pankotán „mustos fehér“-nek nevezik. (Vö. *aprafer* = aprófehér, u. o.) Dr. A . . L

54. G. R. úrnak. Ön megrója a következő fölszólító módbeli alakokat: *látszassunk, látszassatok* stb. Ha e megrovással csak annyit akar mondani, hogy az idézett alakok grammatikai szempontból nem szabályosak, teljesen igaza van. Ebből azonban még nem következik, hogy mindenkit, a ki él velük, átokkal kell sújtani.

A *látszik* ige fölszólító módját, éppen úgy, mint a *tetszik*-ét, az *sz*-nélküli tőből képezzük: *lássam, lássál, lássék, lássunk, lássatok, lássanak*. Ezek volnának a szabályos alakok. Ha már most ide írjuk a *lát* ige fölszólító módjának alanyi és tárgyias alakjait, mindjárt kitűnik, hogy hol a baj: *lássak, láss, lásson, lássunk, lássatok, lássanak; lássam, lássad, lássa, lássuk, lássátok, lássák*. Vagyis: a *lással* és *lássék*-ot kivéve, a *látszik* ige valamennyi fölszólító alakja összeesik a *lát* ige fölszólító alakjaival, tehát félreérthető. Nem mondhatjuk pl. „Úgy vegyen le bennünket, fényképész úr, hogy a képen valamennyien jól (*lássunk?*)“, pedig szabályszerűen így kellene mondanunk. A *tetszik* igenél nincs meg ez a baj, mert a régi *tetik* igét ma már nem használják.

Az ilyen esetekben a beszélő úgy segít magán, a hogy tud. A háromszéki nép pl. megtoldja az igetövet *-od* képzővel s azt mondja: *látszodjék, látszodjunk* (vö. (TMNy. 223., Zolnai, Phil K. XV. 1051). A köznyelvben inkább a *látszassunk* analógias alak járja; még jobb írónk is használják, pl. „Ilyenkor kitűnt, hogy . . . mélyebben lát, mint azok, a kik, hogy szakszerű politikusoknak *látszassanak*, örökké a közkérdéseket bonczolgatják . . .“ Mikszáth, Az én kortársaim, 135. l. GOMBOCZ ZOLTÁN.

55. Pohárköszöntő. Valamikor régen így köszöntött poharat „pincezeren“ egy öreg csizmadia:

„Igyunk!
A meglettek éltükért,
A nemlettek létükért,
A kik nem lettek, légyenek,
A kik lettek, éljenek —
Isten dicsőségére!

56. S. M. úrnak. Azt kérdi ön: „Melyik a helyes: „nem hagyom (engedem) magamat *tőle* szidni“, vagy: „*neki* szidni“? Többet azt hisszük, hogy az első (*tőle* sz.). Sziveskedjék eldönteni a MNy.-ben.“

Rosszul hiszik; mert a második szerkezet van jól: „nem hagyom magam *neki* szidni“. Ez az ú. n. dativus cum infinitivo, mely szerkezetről írtam már valamit a MNy. 1905. szept. számában (320—22. l.) Merényi (Dunam. Népn. II. 67. l.) egy lapon írja ezeket: „No hát inkább senkitől sem, még tulajdon nemző apámtól és szülő anyámtól sem *hagyom* magamat *megcsókolni*“. S alább néhány sorral: „A királyfi sem az anyjának sem az apjának nem *engedte megcsókolni* magát“. Emitt M. az ép nyelvezékét követte, amott az irodalmi romlott nyelvhasználatnak hódolt. Mert a német mondja így (az is csak újabban): „ich lasse mich von jm. *küssen* v. *schelten*“. K. urambátyám (a ki Somogyban töltötte élete javát) igazán is, jól is mondotta a minapi örvedetes fordulatkor: „Többet eztán nem engedjük magunkat *megcsálni* a németnek!“

LEHR ALBERT.

57. K. A. úrnak. *Poroszló* (MNy. II : 120. l.) sajtóhiba *pörosztó* helyett.

Sajtóhibák:

234. l. 18. sor alulról *rászorúsz* helyett olv. *rászorulsz*.

238. l. 16. sor felülről *előtte többé* helyett olv. *előkelőbbé*.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

II. KÖTET.

1906. SZEPTEMBER.

7. SZÁM.

Az úrhatnámság a magyar nyelvben.

II.

Az úrhatnám-beszéd második jellemző tulajdonsága az, hogy ép oly könnyelműen bánik a műveltek nyelvéből elcsente magyar szókkal, mint az idegenekkel: képtelen jelentéssel ruházza fel, nyújtja, csonkítja és csüri-csavarja őket. Lássuk csak, hogy miként.

— Két esztergomi komámasszony panaszolja el egymásnak töviről-hegyire, a mi mindegyiknek szívét nyomja. A sok szónak azonban egyszer mégis végének kell lenni. Elválnak. De a minő már a komám- és egyéb asszonyok szokása, az egyik még egyszer visszafordul s utána kiált a másiknak: „Igaz a, majd el is felejtettem, tisztelem a férgedet!”

— Nagyott mulatott az egyik falusi polgártárs vidékről érkezett úri rokonaival, a kiktől sok új dolgot hallott a világ folyásáról. Másnap azután ekkép dicsekedett el szomszédai előtt: „Mégis csak nagyot élesedik a földművelői észszerűség, mikor a népies egyediség hölgyemberekkel társalkozik.”

— „A fal felé tartson tekintetes úr” — figyelmezteti a lóhoz kissé közel sétálót a palócz kocsis — „mert ez a ló *ruganyos!*”

— „Ki lánya ez. földi?” — „A Kurta botosé amott ni.” — „Takaros az istenadta!” — „Az a. Nem is vóna neki más baja, csakhogy nagyon *regényes.*” — „Micsoda, regényes?” — „Hát ha jobban érti az úr, hát ojan kikapóféle, szereti a szép *legény* nyomát gázulni.”

— A bíró úr a mulatozás közben összeverekedett legényeket, kik azzal mentegetőztek, hogy borosak voltak, ezenmód leczéztette meg: „Ez nem ok fíjajim, mer vig zaj és öröm között is szüksége van a fiatal embernek a nyilvánosságos észfentartásra!”

— Az újságolvasás hatása fölötté neveltetően nyilvánul egy parasztból lett vasuti őrnök következő hivatalos jelentésében: „30. számú őrjelöntés. Az *időgyárás mögszünt. A szélcsend mögálot.* Azonban tudniillik *a vihar az sineket* öt-hat czentiméternyi magossan *ellepte.*”

De a nagyképű úrhatnámság nemcsak a művelt szókkal, hanem a művelt szólamokkal is szeret czifrálkodni, miként a következő példa igazolja:

— Pöcze Gábor polgártárs úri banketre került. Mikor immáron a lakoma és jókedv azon fokához jutott, hogy a szíjjon nem vala

többé szabad lyuk, Pöcze uram fölemelkedett helyéről, s miután viharedzette torkának ismételt megráspolyozásával a jelenlevők között csendet és várakozó hangulatot teremtett, körülhordozván tekintetét, ilyen úri felkészöntőre fakadt: „Tisztelt hölgyi nők és urak! *Bocsánat az engedelemért! én is fölszólamlok becses szavammal, mert... daczára az államnak... daczára az egyháznak... daczára Sárkeresztúr községének... úgy engedje a fölséges Úristen, hogy hála Isten!... A jelen örömkörülmények között... tiszteletemet ajánlom!*“

Nemcsak idegen, hanem magyar szó-torzítványt is nagy számmal csempészett már bele az úrhatnáság a népnyelvbe. Különösen önkényes jelentés-változtatásai, meg alak-nyújtásai és ferditései terjedtek s terjednek el szélesebb körben, míg a szócsonkítás fölkapása ritkább tünemény.

A szakértő nyelvész nyomban tisztába jő vele, hogy a következő összegyűjtöttem szókat a tekintélyvadászó tudálékosság juttatta a nép nyelvében különleges fonák jelentésükhöz:

Aláír = beleegyezik. „Nem irok alá.“ (Pocsaj, Bihar m. Nyr. 6 : 420. l.)

Alapít = beszerez. „Új könyvet köllene *alapítani*.“ (Majláthfalva, Arad m. Nyr. 8 : 224.)

Alapos = vagyonos, jómódú. (Csallóköz, MTsz.)

Avatkozik = hivatkozik. „Mindig rám *avatkozik*.“ (Beje, Gömör m. Nyr. 25 : 287. l.)

Beismer = megismer. „Ű má engem *beismért*.“ (Veszprém m. Nyr. 7 : 376. l.)

Deákol = magyaráz. (Felső-Csallóköz, Nyr. 8 : 189. l.)

Elegendőség = illetmény. „Az öcsém nem akari az *elegendőségemet* kiannyi.“ (Ormánység, Nyr. 7 : 525. l.)

Elmés = épeszű. „Tökéletes bolond, nem is *elmés* ember.“ (Rába melléke, Nyr. 17 : 524. l.)

Engedelmes = enyhe, lágy. „*Engedelmes* az üdő.“ (Tiszadob, Nyr. 19 : 95. l.)

Engedelmeskedik = kitér. „*Engedelmeskedjék* egy kicsit!“ (Zenta, Nyr. 18 : 383. l.)

Érdemes = 1. értékes. (Szeged, MTsz.) 2. képes. „Nem *érdemes* a házát ellátni.“ (Mecsekhat, MTsz.)

Érték = érkezés. „Nincs *értékem*.“ (Hegyalja, Nyr. 6 : 425. l.)

Értelem = értesítés. „Ha *értelém* lenné nekem akkorára.“ (Gömör m. Nyr. 15 : 429. l.)

Érvényes = jó, érdemes. „Ez a széna a lónak nem *érvényes*.“ — „Szépen beszélt, de nem volt *érvényes*.“ (Túrkeve, Nyr. 5 : 227. l.)

Fogalmaz = jól indít. „*Fogalmaz*, mint a dékány lova.“ (Kecskemét, Nyr. 9 : 86. l.)

Határoz = alkalmatlan. „Nem *határoz* ez itt.“ (Majláthfalva, Arad m. Nyr. 8 : 225. l.)

Hiteles = hisz. „Nem *hiteles* az embérnek.“ (Bánfihunyad, MTsz.)

Igazság = igazolvány. (Csuza, Baranya m. Nyr. 16 : 571. l.)

Jegyez = jelez. „Mit *jegyez* az ujság?“ (Göcsej, Nyr. 14 : 396. l.)

Jelesebben = jobban. „*Jelesebben* van.“ (Csallóköz, Nyr. 1 : 279. l.)

Kaczaj = pörpatvar. „*Kaczajt* indít.“ (Kecskemét, Nyr. 19 : 90. l.)

Kalandoroz = ide-oda ütődik. (Székelyföld, Nyr. 5 : 377. l.)

Kávédzani = reggelizni. „Hát szoktak-e kétékné pályinkát *kávédzani*?“ — „Mink csak szalonnát *kávédzunk*.“ (Gyöngyös, Nyr. 16 : 523. l.)

Kellemetes = kelendő. (Tiszabó, Nyr. 8 : 186. l.)

Kieszmél = megismer. „Látom, de nem tudom *kieszmélni*.“ (Mélykút, Nyr. 12 : 280. l.)

Kijelent = kihirdet. (Székelyföld, MTsz.)

Kitünő = feltünő. „Jaj de furcsa *kitünő* volt nekem először!“ (Kolozs, MTsz.)

Kíváncsi = kívánság, vágyódás. „Nagy *kíváncsija* van rá.“ (Örség, Vas m. Nyr. 2 : 472. l.)

- Kötelesség** = jog, köz. „Mi kötelessége kennek ehñon a ruháhon?” — „Nincs hozzá sòmmi kötelességöm.” (Szeged vidéke, Nyr. 3 : 365. l.)
- Köztársaság** = közösség. „Köztársaságba megyünk innya egy fél liter pájinkát.” (Kassa vidéke, Nyr. 9 : 557. l.)
- Leginkább** = legalább. „Jöjj hozzám délután, leginkább töltünk egy pár jó órát.” (Kecskemét, Nyr. 4 : 284. l.)
- Maradék** = maradás. „Pñü de meleg van; az embernek nincs sohon maradékja!” (Keszthely, Nyr. 11 : 237. l.)
- Meggyözödik** = belenyugszik. „Meg vagyok gyözödve.” (Kolozsvár, Nyr. 4 : 370. l.)
- Megszólít** = meghív. „Ha itt marad ifür fárságra, megszólítom vendégségbe.” (Göcsej, Nyr. 12 : 95. l.)
- Méltat** = juttat. „Kézhez méltat.” (Veszprém m., Nyr. 16 : 314. l.)
- Oktalan** = rendkívül. „Oktalan nagy város lehet az a Pest.” (Erdővidék, Nyr. 8 : 188. l.)
- Sikerül** = kerül, jut, szakad. „Bizony félek tüle, hogy ez az adósság a nyakamba sikerül.” (Kalotaszeg, MTsz.)
- Számít** = szándékozik. „El számítottam adni, de nincs értékem (= érkezésem), hogy vásárra mennek.” (Tiszadob, Nyr. 25 : 330. l.)
- Szavaz** = szónokol. „Jól szavazott a tisztelendö úr.” (Fehér m. MTsz.)
- Szemlél** = ismer. „En azt a közeledö urat mintha szemlélném.” (Háromszék m. Nyr. 3 : 326. l.)
- Szeszélyes** = szeszés. „Szeszélyes ital.” (Debreczen, MTsz.)
- Szórakozik** = fecseg, locsog. „No ez ugyan sokat szórakozik, csak úgy züg bele a filem.” (Félegyháza, Nyr. 14 : 186. l.)
- Szövetséges** = szövevényes. „Ez a hagyaték nagyon szövetséges dolog.” (P-Ladány, Nyr. 6 : 174. l.)
- Tanítvány** = tanító. „Jó tanítványa volt a fiának.” (Csusza, Baranya m. Nyr. 18 : 429. l.)
- Tárgyal** = pletykáz. (Alsó-Zemplén, MTsz.)
- Törvény** = szokás, természet. „Rossz törvénye van ennek a fene embernek; az Isten se bír vele!” (Ipoly vidéke, Nyr. 3 : 428. l.)
- Vélekedik** = vitatkozik. „A faluházánál úgy vélekednek vala, hogy!” (Lozsád, Hunyad m. Nyr. 22 : 457. l.)
- Vélekszik** = emlékszik. „Ismered ezt a fíjút? — Nem vélekszem rá.” (Hódmezö-vásárhely, MTsz.)
- Veszélyes** = halálos. „Nem kapott veszélyes lövést.” (Velencei tó vidéke, Nyr. 17 : 431. l.)
- Viszony** = viszály. „Má rég úta viszonybá vannak egymással.” (Mohács, Nyr. 27 : 110. l.)
- Vizgáz** = vizsgál, kutat. (Göcsej, Nyr. 14 : 165. l.)
- Vonal** = vonat. „Kocsin megy-e kéé Gyüörre vagy vonalon?” (Soprony m. Nyr. 25 : 512. l.)
- Zavarog** = csavarog. „Csak azt tunnám, hun zavarog az uram!” (Vas m. Nyr. 18 : 144. l.)

Az önkényes jelentésváltoztatások mellett gyakoriak a kontár szó-kitoldások is, melyeknek mind létrejötte, mind népnyelvbeli elterjedése legnagyobbbrészt ismét csak az írhatnomság rovására írható. Nem csupán a névszók, hanem a határozó-, kérdö- és kötöszók toldása-foldása is jellemzi az írhatnám beszédet. Az úriaskodó magyarnak például nem elég hosszúak a *korántsem* és az *éppen* szók, neki *korántomse* meg *éppenségesen* tetszik; a *megint* helyett *meginttestennek* v. *megintlennek*-et mond; a *mihelyt*-et *mihent-ségtelen*-re, a *valamint*-et *valamintségesen*-re nyújtja. Önmagam is fültnája voltam már, a mikor egy művelteskedö paraszt úri társaságban bizonyos dologra vonatkozó nehézségét ekkép fejezte ki: „*Mikéntségesképpen* lehetséges az?”

A népnyelvben elterjedtebb tudálékos szótoldások közül álljanak itt mutatóban a következők:

- Babratéroz* = babrál. (Szamosköz, Nyr. 11 : 92. l.)
Csupádokoncscupa = csupán. „*Csupádokoncscupa* csak annyit montam.“ (Nagybánya, Nyr. 9 : 132. l.)
Élénkeny = élénk. „*Legélénkenyebb.*“ (Vas m., Nyr. 18 : 144. l.)
Éppenségesen = éppen. (Háromszék m., MTsz.)
Foglalva = fogva. „Azok a lólopók má *foglalva* vannak.“ (Hetés, Zala m., Nyr. 2 : 373. l.)
Garádicsony = garádics. (Csurgó vidéke, MTsz.)
Hagymázat = hagymáz. „*Hagymázatban* van.“ (Tiszadob, Nyr. 19 : 47. l.)
Holttetemény = holttetem. (Nagy lengyel, Zala m., Nyr. 6 : 229. l.)
Ingerleszt = ingerel. „Hogy ne vóna haragos az ember, ha mindig *ingerlesztik*!“ (Kovárvétele, Hont m. Nyr. 17 : 42. l.)
Jelenleg = jelen. „Igenis kérem ássan, majd *jelenleg* leszek.“ (Félegyháza, Nyr. 14 : 186. l.)
Jelenség = jel. „Miféle *jelenséget* akarsz?“ (Szaján, Torontál m. Szeged népe. 2 : 243. l.)
Kiváncsikos = mindenfélét kívánó. (Nyáregyháza, Pest m. MTsz.)
Kiváncsiságos = kíváncsi. (Perkáta, Fehér m., Nyr. 2 : 520. l.)
Korántsem = korántsem. (Sárospatak, Nyr. 11 : 284. l.)
Kuruzmányol = kuruzsol. (Székelyföld, MTsz.)
Megintestennemek = megint. (Felsőőr, Vas m., MTsz.)
Megintlennék = megint. (Sopron m., MTsz.)
Megintlenség = megint. (Göcsej, Magy. Nyszet 5 : 99. l.)
Mihelytségtelen = mihelyt. (Palócság, Nyr. 21 : 423. l.)
Mihelytségesen = mihelyt. (Eger vidéke, Nyr. 17 : 476. l.)
Mostanságimái = mostani, mai. „*Mostanságimái* korban.“ (Szeged, MTsz.)
Műkölködik = működik. (Csik m., Nyr. 9 : 43. l.)
Örömség = öröm. „Lett nagy *örömség* a rezidenciájába.“ (Runya, Gömör m. Nyr. 19 : 526. l.)
Pezsmegő = pezsgő. „*Pezsmegő bor.*“ (Paks, Tolna m. Nyr. 19 : 479. l.)
Semmiletteképpen = semmiképpen. „*Semmiletteképpen* se tuttam semmire se menni.“ (Marosvásárhely, Nyr. 15 : 136. l.)
Szörnyühetetlen = szörnyű. „*Szörnyühetetlen* sok.“ (Várpalota, NyK. 24 : 136. l.)
Tunyhásos = tunya. „*Tunyhásos* ember.“ (Kisbesenyőd, Szabolcs m. Nyr. 9 : 136. l.)
Valamentennyi = valamicske. „Alig hogy az úrfi *valamentennyit* ekerükszött, ékkevis vártatva odakerüi éggy asszon.“ (Páka, Zala m. Nyr. 1 : 374. l.)
Valamintségesen = valamint. (Göcsej, Magy. Nyszet 5 : 100. l. Szeged vid. MTsz.)
Válosztat = választ. „Hanem ére kéröm az uraságotam, minél előbb a *válosztatot* mögírgya!“ (Babod, Somogy m., Nyr. 12 : 506. l.)
Vezetékenynev = vezetéknev. (Székelyföld, MTsz.)
Viszontaglagosan = viszont. (Dautova, Bács m. Nyr. 26 : 238. l.)
Viszonyság = viszony. „Azon időtől fogva jó *viszonyságban* voltak.“ (Tiszacszlár, Szabolcs m., Nyr. 12 : 506. l.)
Zokony = zok, sértő. „*Zokony* szavak.“ (Szeged, MTsz.)

A szókurttítás ritkább jelenség, noha ilyen is került már néhány a népnyelvbe. Ilyenek:

- Álloma* = állomás. „Én maár vaótam az *állománá.*“ (Dráva vidéke, Nyr. 5 : 11. l. Baja Nyr. 2 : 144. l.)
Homáj = homályos. „Ojjan nagy *homáj* képi van.“ (Tiszadob, Nyr. 20 : 285. l.)
Ipar = iparkodó. (Mezőtúr, Nyr. 10 : 285. l.)
Izgat = igazgat. (Göcsej, Magy. Nyszet 5 : 100. l.)
Ivad = ivadék. „Mit bánom én, nekem se *ivadom*, se csimotám!“ (Alföld, Nyr. 13 : 517. l.)
Kiváncs = kíváncsiság. „Olyan nagy *kiváncsom* jött!“ (Fornos, Bereg m. Nyr. 20 : 476. l.)

- Követel** = követelés. „Mi követele van rajtam? — „Nálunk semmi követelt nem tehet!“ (Csallóköz, MTsz.)
- Kiközül** = kieszközül. (Hétfalu. Brassó m., Nyr. 2 : 327. l.)
- Retent** = rettentő. „Rötent rossz.“ (Szeged, MTsz.)
- Szörnyeg** = szörnyeteg. (Szeged, Szeged népe 1 : 133. l.)

Gyakoribb ennél a szók önkényes belső változtatása, a mely több elterjedt példával mutatható ki a nép nyelvéből:

- Bébert** = hóbort. „Idegen nyelv *bébertja* nyom.“ (Forrófalva, Ar.—Gyulai Népk. gyűjt. 1 : 298. l.)
- Csalárd** = család. „Mehalt szegény öt ilő *csalárdot* hagyott hátra.“ (Nagyigmánd, Komárom m. Nyr. 8 : 94. l. Egyebütt is!)
- Divatkozik** = vitatkozik. (Nagydobos, Szatmár m. Nyr. 8 : 524. l.)
- Döbrüködik** = töprenkedik. „Ezen annyit *döbrüköttem*.“ (Veszprém, Nyr. 8 : 40. l.)
- Éghetetlen** = éktelen. (Ibafa, Baranya m., Nyr. 19 : 498. l.)
- Ékhetetlenség** = éktelenség. „Úgy fáj, hogy *ékhetetlenség!*“ (Jánosháza, Vas m. Nyr. 15 : 141. l.)
- Falánság** = nyalánság, csemege. (Göcsej, MTsz.)
- Ficzoma** = cziczoma. (Gömör m., Nyr. 17 : 561. l.)
- Foganat** = fogat. „Utt gyűnnek a két gerőfok gyaluguson és utánnik gyön a fényes *foganttyik*.“ (Baranya m., Nyr. 8 : 426. l.)
- Foglalom** = fogalom. (Háromszék m., Nyr. 18 : 527. l.)
- Gyöngyhátás** = gyöngyházás. „A kemenczén egy kést láték, kinek nyele *gyöngyhátás* volt.“ (Udvarhely m., Nyr. 9 : 39. l.)
- Halhatatlan** = hallatlan, igen-igen. „*Halhatatlan* jó ló.“ (Kecskemét, MTsz.)
- Helénség** = henyélés. „Megöli a *helénség*.“ (Órség, Vas m., Nyr. 2 : 472. l.)
- Homájog** = homályos. „Olyan *homájog* kinézése van.“ (Fehér m., Nyr. 21 : 94. l.)
- Ispánol** = istápol. (Nagy-Kúnság, Nyr. 20 : 45. l.)
- Jövendény** = jövevény. (Szőreg, Torontál m., Szeged n. 3 : 127. l.)
- Káprányos** = káprázós. „*Káprányos* a szeme.“ (Kürt, Komárom m., Nyr. 19 : 187. l.)
- Kerekület** = kerület, kör. „Csinálok ér raótát s beleülök a *kerekület* közepibe.“ (Palócszás, Ethnogr. 3 : 261. l.)
- Külömbözik** = különbözik. (Gyöngyös vidéke, Nyr. 5 : 273. l.)
- Mammorás** = mámoros. (Csúza, Baranya m., Nyr. 18 : 286. l.)
- Mármaros** = mámoros. „Olyan *mármaros* arczot vág, mint mikor az ég zörög.“ (Győr, Nyr. 14 : 185. l.)
- Megmáslit** = megmáslít. „A mi egyszer megtörtént, azt imá *megmáslitnya* nem lehet.“ (Órség, Vas m., Nyr. 2 : 563. l.)
- Nyiltosan** = nyiltan. (Hegyhat, Vas m. Nyr. 1 : 467. l.)
- Ocsmár** = ocsmány. (Kürt, Komárom m. Nyr. 19 : 188. l.)
- Ocsmárol** = ócsárol. (Kürt, Komárom m. Nyr. 19 : 188. l.)
- Párhóttatlan** = páratlan. (Páty, Pest m. Nyr. 18 : 288. l.)
- Péstálódzik** = példálódzik. (Székelyföld, Nyr. 6 : 324. l.)
- Piszmál** = fitymál. „Ejnye de csúf kendőt vettél Kati; ugyan hogy tudtál érte pénzt adni? — Ne *piszmáld*, jó ez nekem!“ (Alföld, Nyr. 15 : 95. l.)
- Rejtem** = rejtély. „Ah hát nar *rejtem*, aztat mi nem értjük.“ (Pest m. Nyr. 13 : 37. l.)
- Ripakodik** = iparkodik. (Nagy-Kúnság, Nyr. 16 : 474. l.)
- Személyvesztő** = szemfényvesztő. „Aha, úgy tünedözöl, mint a *személyvesztő*.“ (Ráczkeve, MTsz.)
- Történlik** = történik. (Kalocsa, Nyr. 9 : 583. l.)
- Vadar** = vadon. „Jártam-keltem egy *vadár* erdőbe.“ (Szegvár, Csongrád m., MTsz.)
- Valószínűssen** = valószínűen. (Révfülp, Zala m., Nyr. 19 : 142. l.)
- Vizengős** = vizenyős, vizes. „Nem köll többet befőcskenedezni ezt a ruhát, mert már úgy is elég *vizengős*.“ (Sopron m., MTsz.)
- Zondor** = zordon. „De csunya *zondor* üdő van! — *Megzondorodott* az üdő.“ (Kiskúnhalas. Nyr. 23 : 191. l.)

Végül *harmadik feltűnő tulajdonsága az úrhatnám beszédmód-
nak, hogy maga-alkotta szókkal is tarkítja mondásait!*

— „Ojan dologba léptem most, — panaszolja ismerősének egy debreczeni paraszt — a kibe nem léptem vóna sokér. Mér? Azér, hogy válik ez a nagy jány. Na tuggya, van egy *harmadnapoló* korhej ura. De az ember még csak megjárna, hanem az embernek az édesannya az egy ojan *gájlátos, kitevő* asszony, hogy én győzödést vettem magamnak, hogy az én jányom nem lehet így *hányavetőbe*. Bár az Isten akkor riva vette vón el az eszemet, hogy agyonütöttem vóna, mikor riva haza jött. De az asszony: így fijam, úgy fijam . . . Na jó, hát haza jött a nagy jány. Kézbe attam az ügyet; *Vásárhelyi karolja*. Na tuggya, piszok ember, szemrefüre is csak csömör ember. Azt bírta nekem mondani, önnön Erdélyi Pálnak, a ki megjárta egy Budapestet és azonban vótam egy ojan negyedik emeleten, a kibe más ember egy újsorosi házér se merne belépni, és a kinek azomban van annyi eszem, mint húsz gatyásnak, hogy addig fel sem veszi a *tényvázat*, míg le nem olvasok tíz ezüstöt. No hát majd teszek én rajta egy fordítást, csak az ügy odafenn metegye a hatást.“

Ezen önérzetes panaszkodásban előkerülő *harmadnapoló, gájlátos, kitevő, hányavető, karolja* szavak minden valószínűség szerint a húsz gatyás eszével fölérő Erdélyi Pálnak önnön alkalmi csinálmányai.

— Volt egy földesúr s annak volt egy szolgaleányból előléptetett kertésze. Az úr nagy kedvelője volt a virágoknak, különösen a ritka fajú rózsáknak. Egy alkalommal azonban távollétében iszonyú zivatar támadt, mely a kedvelt virágok között szörnyű pusztítást vitt véghez. Másnap haza térvén, elbúsultan látja a nagy rombolást, mire e szókkal vonja kérdőre a szótalanul éppen ott motozó kertészt: „Mi történt itt? Ki tette tönkre az én rózsáimat?“ — „Hát uram, feleli a kertész nagy alázattal, kit a maga erkölce, kit meg a *szózatós lebegő*.“

Tehát a tudálékos kertész a zivatart *szózatós lebegő*-nek keresztelte el.

Emez alkalmi példák is eléggé bizonyítják, hogy az úrhatnám-ság szóalkotásain majd mindig van valami különlegesség, a mely elárulja, hogy nem a természetes magyar nyelvérzék, hanem a tettető tudálékoság hozta létre őket. Egyszer az alakjuk, másszor a jelentésük tanuskodik fattyú-voltuk mellett. A *szózatós lebegő*-t teszem már mesterkéltnél formájánál fogva se tarthatnók a vihar természetes kifejezőjének; viszont például a *karolja* ige, jöllehet grammatikailag egészen helyes képzésű, különleges „intéz“ értelmével is leleplezi a maga törvénytelen szülöttségét. Akadnak köztük természetes helylyel-közzel teljesen kifogástalan szók is, a minő teszem a *hányavető*; de viszont találunk olyanokra is, melyeket csupán a gyártójuk tudna megfejtani, minő pl. a *gájlátos*.

A népnyelvben már számos ily különleges úrhatnám-szó kapott polgárjogot. Bizonyítják ezek:

- Becsmérés** = drágás. „*Becsmérés ember.*“ (Csikmadaras, Nyr. 19 : 527. 1.)
- Behelyesít** = behelyez, beiktat. „Itten a fiút *behelyesítették* a kiráságba.“ (Mátra vidéke, Nyr. 22 : 240.)
- Beleegyesül** = beleegyeznek. (Balaton melléke, Nyr. 12 : 474. 1.)
- Böcskéröz** = becsülget, nézeget. (Kiskúnhalas, Nyr. 15 : 213. 1.)
- Égigéje** = égboltozat. „Setét éjjel, csak az *égigéjében* láthatni valamit.“ (Mecsek-hát, MTsz.)
- Elementesség** = elevenség. „Möte olyan beteg vót az én Märikám, azóta nincs benne semmi *elementesség.*“ (Ipoly vidéke, Nyr. 3 : 428. 1.)
- Élemész** = élénk, életrevaló. (Háromszék m. MTsz.)
- Elidöz** = fogságra ítél. „Miskát egy esztendőre *elüdüzték.*“ (Szeged vidéke, Nyr. 5 : 265. 1.)
- Érmenség** = értés, tudás. „*Érmenségére* adom a tekintetes úrnak.“ (Kisbese-nyöd, Szaboles m. Nyr. 9 : 135. 1.)
- Észméricskel** = töri a fejét valamin. „Hasztalan *ésméricskelek*, nem megy sehogy sem a fejembe.“ (Alföld, Nyr. 13 : 286. 1.)
- Falukozik** = faluról falura vándorol. (Ibafa, Baranya m. Nyr. 20 : 46. 1.)
- Féligitt** = féllé tesz. (Göcsej, Nyr. 13 : 310. 1.)
- Fogalmatos** = jó felfogású. (Szatmár m., MTsz.)
- Folyamat** = folyamodvány (Ormánység, Nyr. 7 : 525. 1.)
- Föllebbző** = föllebbvaló. (Hetés, Zala m. Nyr. 2 : 373. 1.)
- Fölmérgel** = fölmérgesedik. „Ha az ember . . . *fölmérgel*, sokszor a maga kára fejibe dolgozik.“ (Enying, Veszprém m. MTsz.)
- Fölokosit** = fövilágosít. (Székesfehérvár, Nyr. 7 : 139. 1.)
- Függenyös** = lejtős, hajlós. (Baranya m. MTsz.)
- Házgondos** = házgondozó. (Kapnikbánya, Nyr. 2 : 183. 1.)
- Helybesít** = helyesel. (Paks, MTsz.)
- Hihetősitő** = hitelesítő. (Háromszék m. MTsz.)
- Huzományos** = zsaroló, kapzsi. „*Huzományos ember.*“ (Örség, Vas m. Nyr. 2 : 472. 1.)
- Jelenest** = mai napság. „Hej csak a zisten örizzen minden fehérnépet az ollanos embertü; *jelenest* jobb is, ha a lány otthun marad!“ (Veszprém, Nyr. 7 : 474. 1.)
- Kiadás** = előadás. „Ennek a papnak jó *kiadása* van.“ (Kovászna, Háromszék m. MTsz.)
- Kiállomás** = vasuti állomás. (Nógrád m., Nyr. 4 : 142. 1.)
- Kihelyéből** = kimozdit, helyéből eltesz. (Hely nélkül, Nyr. 21 : 281. 1.)
- Kártíloz** = kárt tesz. „Ez a lián minden edinyimet összetöri; mindig *kártíloz.*“ (Örség, Vas m. Nyr. 4 : 228.)
- Kéremés** = kérvény, folyamodvány. (Tolna, Fehér m. MTsz.)
- Kézlekedik** = többször kezet szorit. (Bácska m., Nyr. 5 : 471.)
- Kiköltekezik** = kiaszik. „Ideje volt mán, hogy meghajjon, mert egisz *ki* volt *kötekezve.*“ (Jászberény, Nyr. 18 : 330. 1.)
- Kisikerít** = előteremt. „Hát osztán munkánál csak kenyeret eszik itt a nép? — De bizony *kisikeríti* a szalonnát is, a hol lehet!“ (Szaboles m., MTsz.)
- Kitalálmány** = találmány. (Szólát, Heves m., MTsz.)
- Kiváltozik** = kiszabadul. „*Kiváltozott* a katonaságból.“ (Torda, Nyr. 18 : 184. 1.)
- Kötelmény** = kötelesség. „Úneki lett vóna a *kötelménye* vigyázni rá.“ (Somogy m., Nyr. 13 : 425. 1.)
- Lajtványos (?)** = hitvány. „*Lajtványos* a kártyám.“ (Kecskemét, Nyr. 14 : 330. 1.)
- Lebetüz** = vitában leföz. „Ügy *lebetüzte*, hogy azt se tudta, mit mondjon.“ (Paks, Nyr. 19 : 479. 1.)
- Leledezik** = áhitozik. „Mindig boré *leledözik.*“ (Kiskúnhalas, Nyr. 15 : 237. 1.)
- Leméltat** = leszállít. „Maj *leméltatlak* árú a zasztóru!“ (Gelse, Zala m. Nyr. 15 : 573. 1.)
- Lettjevöltja** = körülmény (?). „Itt járt (a tanító), tudakolta is az eskola *lettje-*

* A *kéremés* alak megvan ugyan a régiségben is; de itt közölt mássa nekem újabb tudálékos alkotásnak tetszik. R. P. M.

- voltját*; megvan elégedve, el fog jönni.“ (Dobozmegyer, Békés m. Nyr. 19 : 83. 1.)
- Magányozik* = külön válik. (Csallóköz, Nyr. 1 : 280. 1.)
- Meghelybesít* = helybenhagy. (Gyöngyfalva, Kolozs m., MTsz.)
- Megjavasodik* = megjavul. „Mos má naon *megjavasodott* a birtok, miuta a nagyságos úr megvétte.“ (Zalalövő, MTsz.)
- Megkülönöz* = megkülönböztet. „*Különözzük meg* egy kissé a dolgot!“ (Szeged, MTsz.)
- Megvizsgál* = megvágik. „*Megvizsgámlott* tőlő “ (Őrség, Vas m. Nyr. 7 : 422. 1.)
- Megzavaronyóskodik* = megzavarodik. „A világ *megzavaronyóskodék* merejibe.“ (Udvarhely m., Nyr. 4 : 275. 1.)
- Mesterkül* = mesterkedik. (Göcsej, Nyr. 14 : 165.)
- Mosatlanít* = szennyez, piszkol. (Szikszó, Abaúj m. MTsz.)
- Naggyáz* = nagvartart. „Ugyan mit *naggyázod* azt a leszkek-urat?“ (Alföld, Nyr. 14 : 527. 1.)
- Nincsenység* = szegénység, szűkség. „Nincs nagyobb baj a *nincseniségnél*.“ (Hódmezővásárhely, Nyr. 2 : 420. 1.)
- Nyíltosít* = kinyilvánít. (Pocsaj, Bihar m. Nyr. 8 : 379. 1.)
- Odébbjon* = odább álljon. „*Odébbjon* az úr!“ (Hegyalja, MTsz.)
- Orvosít* = orvosol. „Mét tuggya je kiéd al lovatat *orvosítanyit*?“ (Mátra vidéke, Nyr. 24 : 478. 1.)
- Örömkedik* = gyönyörködik. „*Örömkedik benne*.“ (Veszprém, MTsz.)
- Összeegyesít* = összebékít. (Őrség, Vas m. Nyr. 7 : 88. 1.)
- Összeegyesül* = összebarátkozik. (Mátra vidéke, Nyr. 22 : 335. 1.)
- Összekülömbözik* = összevész. (Makó, Nyr. 23 : 578. 1. Más helyeken is!)
- Pengász* = festő. (Veszprém m., Nyr. 7 : 381. 1.)
- Rémtelen* = rémitő sok. (Szeged, MTsz.)
- Rettentelen* = rettenetes. „*Rettentelen* nagy.“ (Losoncz, NyK. 24 : 203.)
- Sérelemkedik* = sérteget. (Györpázmánd, MTsz.)
- Széjjelmul* = szétválik. „Szaz forintba *mitunk széjjél*.“ (Fél, Csallóköz, MTsz.)
- Szeretnemrevaló* = kedvemre való. „Aggyik az úr egy *szeretnemrevaló* kalapot!“ (Debreczen, Nyr. 5 : 177. 1.)
- Szeretengős* = szerelmes természetű. „Miska feleségét most már negyedszer hagyta el. — Nincs azon mit csodálkozni; hiszen mindenki tudja, hogy M. *szeretengős*.“ (Kaposvár, Nyr. 17 : 183.)
- Szömkösít* = szembe állít. „Én nem bánom, ha a plébános úr *szömkösít* is vele.“ (Szaján, Torontál m., Szeged n. 2 : 244. 1.)
- Tankegyelő* = tanköteles. (Nagy lengyel, Zala m. Nyr. 10 : 191. 1.)
- Tartományos* = tartózkodó, óvatos. (Csongrád, Nyr. 9 : 90. 1.)
- Tudalmas* = tudós, tanult. „*Tudalmas* embernek nem való az asszonyszemélyt reszkirozni.“ (Rozsnyó vidéke, Nyr. 13 : 571. 1.)
- Utasul* = utasítódik. „Hová akar *utasúnyi*?“ (Almádi, Veszprém m., MTsz.)
- Üzelmez* = kutat. (Közép-Baranya, Nyr. 3 : 327. 1.)

E példák mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy az úrhatnamság számottevő, bővítő tényezője nyelvünk, főleg a népnyelv szótárának. Némelyik szava már az irodalmi nyelvbe is belekerült. Legalább egyről egészen biztosan merem ezt állítani. t. i. az *összekülömbözik* igéről (és főnévi alakjáról: az *összekülömbözés*-ről), a melyet minden bizonynyal az úrhatnamság teremtett meg s hozott forgalomba.

Ha most már azt vizsgáljuk, hogy a tudálékos szótorzítások és kontár szóalkotások a nép körében különösen mely helyeken s vidékeken jutottak közkeletre: úgy találjuk, hogy bár az országnak majd minden vidékére esik egy-kettő, nagyobb mértékben mégis inkább a városi parasztság kapta és kapja fel őket. S ez könnyen is érthető, mert a városi parasztban tudvalevőleg nagyobb a hiú úrhatnamság, mint a falusiban. Ez az oka, hogy, teszem, a halasi,

kecskeméti, szegedi, debreczeni, veszprémi s egyéb városi népnyelvben nagyobbban találjuk a hatását, mint a falvakéban. De e mellett rámutathatunk egyes vidékekre is, melyeknek nyelvére föltűnőbben, reányomta bélyegét, így pl. a székelyföldi, göcseji, ormánysági, őrségi stb. népnyelvre. Megelégszem ennek pusztá megállapításával, a nélkül, hogy bármiféle különösebb következtetést akarnék belőle vonni.

Azt az úrhatnám beszédet, melyet eddig ismertettem, jobbadán az alkalom és az állás szüli, a mennyiben tudniillik a magyar paraszt részint akkor él vele, ha urakkal érintkezik, részint akkor, ha falujában mint hivatalbéli, vagy mint mesterember fitogtatni akarja másoknál tudósabb voltát.

Van azonban állandó jellegű úrhatnám-beszéd is, a mely úgy jó létre, hogy egyeseknek valóságos természetévé válik az illetén finomkodó beszédmód, olyannyira, hogy másként szinte nem is tudják magukat kifejezni, mint műveltesen. Ezeknél tehát az úrhatnám beszéd nem szorítkozik csupán egyes alkalmakra és szólásokra, miként az eddigi esetekben láttuk, hanem valójában állandó stílussá lesz. A nép latin szóval *persóniás*, *personátus*, *perszonátus** (l. MTsz.) vagy *próciás** (Somogyban!) jelzővel nevezi az ilyen tudálékos, nagyképű, tekintélytartó alakokat, a kik a legegyszerűbb dolgot is oly czikornyás és kacskaringós beszédben szokták előadni, hogy első hallásra alig tudjuk őket megérteni. Majd minden faluba jut belőlük egy-kettő, főleg a hivatalbéliék és a mesteremberi sorban levők közül. Ezeknek a beszédmódja sajátos vadmagyar különlegesség, melynek párját — legalább én — más nyelvekben nem tudom.

Gárdonyinak *Göre Gábora* — bár kissé haloványan — a persóniás stílusnak megtestesítője. A Bor cz. színművének Czeglédi Pál nevű „kovács és állatorvos“-ában is van valami a persóniás természetből. Mikszáth — ha jól emlékszem — Demokraták cz. elbeszélésének egyik helyén szintén utánozza e stílust a főkapitány és Munczy szabó jelenetében (Mikszáth „iparos stílus“-nak nevezi e beszédmódot).

A persóniás stílusnak szótára ugyanolyan, mint a már ismertettem úrhatnám beszédé, csak jobban forgatja ki a szavakat eredeti alakjukból s jelentésükből. Lássuk csak:***

— A szilasbalhási árvakatyja egy árva fiú ügyében ily figyelemzetetéssel járult a községbeli jegyzőhöz: „Az holott hozzá, hogy édes jegyző uram, ezen árva gyermek még csak nyolcz esztendőös lévén, nem tudja a *lételt oda szorosítani*, hogy a maga emberségéből megéljen; kellene tehát egy olyan *észjárást kitiintetni*, mely a *felvilágosultsági egyensúlyt ne kompromittálhatná*.“ (Értelme: nem tudja dolgát úgy intézni, hogy a maga emberségéből megéljen; tehát egy olyan irást kellene kiállítani, mely a kiskorúságát bizonyítaná.) — „Ne arról beszéljünk most, Csinkó bácsi — viszonzá a jegyző —

* A nép a latin *persona* szót a „tekintély“ fogalmával fűzi kapcsolatba.

** Alkalmasint a *prosa* szónak elváltoztatott ivadéka.

*** Hiteles példáimat *Kálmán Dezsőnek* 1897-ben kiadott *Füstkarikák* cz. gyűjteményéből veszem. R. P. M.

hanem azt mondja meg nekem, hol vakult meg az a kese ló, a mely miatt most kegyelmed bajba keveredett? — „*Legzélszerűbben* én nálam.“ — „És most hol van?“ — „*Jelenleg* (nagyon kedvelt szava a persóniás embereknek!) még a mult héten a Somogyi uram száraz malmában *kedveltette magát.*“

Látható eme példából, mily nevetséges önkényeskedéssel bánik a persóniás magyar a műveltek beszédéből elcsent szavakkal és szólamokkal.

Az is jól idevág, a mit kölesdi gyógyszerész szikviz-hordó personátus kocsisa mondott, midőn úgy ősz idő tájban ezt a kérdést intézte hozzá valaki: „Hogy megy a szóda-geseft, István bácsi?“ A felelet így hangzott: „Vándormadarak őszelőt hozván, csökkent a forróság; tehát most már a tekintetes gyógyszerész úr is *szűkebb körülményekben forgolódik.*“

Mind ebből, mind az előző példából az is kivehető, hogy a *persóniás stílus igen kedveli a legegyszerűbb fogalmaknak minél kiforgatottabb körülírását.*

Felülről sajátja továbbá a persóniás beszédmódnak a hosszú, bonyolult mondatszerkesztés, a melybe azonban a szóló soha sem sül bele, mert a végső állitmányt mindig ki tudja vágni. Igazolja a következő példa:

Egyik torjádi persóniás polgártársnak meghalt az öreganyja. Rendes halottkém nem volt a faluban; a szomszéd községben lakó körorvos pedig éppen távol volt. A lesújtott atyafi tehát a papjához fordult, a kit ezzel az ékes, teketóriás mondókéval kért meg a halotti bizonyítvány kiállításában való közbenjárásra:

„Jól tudom én azt, hogy pórnépség és földművelő nemzet vagyunk, civilizálatlan gyermekei szülötte földünknek, de azért a méltánylatnak hozzánk is származékosnak kellene lenni. Mert pedig ennek ellenében főorvos-sebész nagyságos N. doktor úr, a ki vidéki medecinálék által okozott halálos sérelmekben a bizonylati okozatok miatt és végett hozzánk önállású egyéniséget a holt-tetekem kipuhatolására nem utalványozott és önnön maga sem szándékozván körorvosi hatályosságának lépteit felénk gyorsosítani: én mint katona-viselt egyén tudván, hogy a rend és szubordináció még a jelen honvédszakmányban is érvényes, alázattal kérem főtisztelendő atyaságodat, ne tiltsa fáradságát akár a községi előljáró, akár a nagyságos főkörorvos-sebész doktor úr által, mint halált kémlő kinevezettekkel jelen szomorú esemény fundamentumának szomorú alaposságát írási jelekkel eszközöltetni!“

Ez a magasabb színvonalú persóniás mondóka — az elejét leszámítva — egy mondatból áll.

A mily könnyen kikerekíti azonban a perszonátus ember a maga stílusában még a leghosszabb mondatot is, épp oly ügyetlenné válik akkor, ha közönségesen akar beszélni. Rendes dolog, hogy ilyenkor a legegyszerűbb mondásba is belesül. Nevettető tanúbizony-ság erre az a baranyamegyei persóniás természetű kurátor, a kit azért küldöttek az egyházmegyei gyűlésre, hogy községe számára káplánt és segédtanítót kérjen. Mindössze ennyit kellett volna ott neki mondania: Nagytiszteletű egyházmegyei gyűlés! Alázattal kérjük, kegyeskedjenek hozzánk egy káplánt és egy segédtanítót küldeni! E helyett aztán zavarában így szólott: „*Nagymegyü egyházi tisztölöm! Küldjenek nekünk egy legénypapot meg egy inasmestert!*“

A közölt példák alapján érdekes tanulságul kiemelhetjük, hogy a persóniás embereket nem csupán a tekintélytartó úrhatnám hajlandóság, hanem egyszersmid különös észjárás is jellemzi. Ez a kettő együttesen szüli azt a vadmagyar beszédmódot, a melyet népi jelzővel persóniásnak, perszonátusnak nevezhetünk.

A népnyelvben elterjedt szótorzításokat és fattyú-szavakat (melyekből fentebb közöltem példákat*) pedig nem szabad egyedül az úrhatnáság rovására írunk, hanem legalább is egyforma (ha nem nagyobb!) részt kell belőlük juttatnunk a persóniáságnak is. A perszonátus emberek ugyanis rendszerint hangadók a maguk falujában. A gyakrabban használt kifejezéseiket tehát környezetük könnyen elsajátíthatja, sőt tovább adhatja a szomszédságnak, úgy hogy egyes szavaik lassankint egész vidéken elterjedhetnek, miként ezt a valóságban számos példa igazolja.

Azt hihetné az ember, hogy az úrhatnám beszéd mind alkalmi, mind állandó persóniás megnyilatkozásában csak az újabbkori művelődés eredménye. Pedig nem így van. Hiteles történeti adataink vannak reá, hogy régenten is akadtak magyarok, a kik kedvüket lelték a finomkodó kifejezésbeli dőre magafitogatásban.

Így kétségtelenül ilyennek kellett lennie annak a Szirmay-említett (Hungaria in parabolis 76. l.) takta-harkályi papnak, a ki 1794-ben az Almássi-uradalomhoz intézett egyik folyamodványában ezen kacskaringós módon iratkozott alá: „Alázatos szegény szolgája, N. N., a takta-harkályi reformáta szent gyülekezetben, az Isten beszédi titkait sáfárló Nazáretbeli Jézus szolgája.“

Ha nem ettől, hát bizonyára hasonló természetű persóniás szerzőtől származtak a következő régi czikornyás imádságok:

„Óh felséges Jehova, szent Isten, kinek színe előtt olvadnak a világi hatalmok, mint az éhes cigánynak fogai alatt a fehér kenyér, végy fel minket fényes hintódnak ha csak bakjára is. Amen.“ Vagy ez: „Jövel, jövel mennyei kakas, kapargálj a mi lelki szemetünkön, hints meg mennyei gyöngyökkel, mert megvesztegettünk az álnokság bimbóitól. Jövel, jövel mennyei szabó, foldozgasd meg a mi lelki lyukainkat. Oh Uram, megrongyollottak a mi szíveink, mint ama rongyos köpönyeg, hanem óh Uram, jöjj el a te lelki foltaiddal és foldozd meg azokat; mert, óh Uram, a te nagy irgalmasságodat ki nem beszélheti ama harminokét fogú állat. Amen!“ (Szirmay, Hungaria 111. l.)

Szemesebb nyomozással igen valószínűen több bizonyító példát lehetne még idézni a hajdani korból arra, hogy a régebbi magyarok közt is akadtak egyesek, a kik gyönyörűségüket tudták lenni a mennél kiforgatottabb dagályos beszédmódban.

Van a műveltség-fitogtató mesterkélts beszédnyavalyának egy

* E példákhoz két hozzáadnivalóm van. Egyik az, hogy az előadottakkal legkevésbé se tartom kimerítettnek a népnyelvben közkeletre jutott úrhatnám szók számát. A népnyelv állandó figyelői igazat fognak nekem adni abban, hogy e fattyúhajtások a művelődés terjedésével napról-napra nagyobb számmal lopódnak józan népünk ajkára. A másik megjegyezni valóm pedig az, hogy bizonyára akadnak majd nyelvész társaim között, a kik példáim egyikét-másikat nem fogadják el az úrhatnáság szülőttének. Megengedem, hogy néhányra talán igazuk is lehet, de abban biztos vagyok, hogy a többséget nem vitatják el. R. P. M.

magasabb fajtája is, mely nem az alsóbb néposztályból, hanem az úri körökből szedi áldozatait: férfiakból és nőkből egyaránt. Mert hát az úri sorbeliek épp úgy szeretnek műveltebbnek feltűnni, mint a nép gyermekei. És mi volna alkalmasabb mód a feltűnésre, mint a beszédbeli képzelt finomság! Ezt a finomságot pedig legalkalmasabban azzal gondolják elérhetőnek, ha mennél több idegen szót kevernek a beszédükbe. A kik a tudományba csak egy kissé is belekóstoltak, meg a kik a politikához valamelyest értenek, — ehhez pedig ugyan ki ne értene Magyarországon! — az ilyenek rendszerint latin szavak közbevegyítésével akarják tekintélyesebbé tenni beszédüket. A nők pedig, ha csak néhány órai leczkét vettek is az országunkba — fájdalom! — még mindig bőven özönlő idegen nyelvmenesternőktől, német, francia vagy angol szavakkal fölciczomázva szeretnek beszélni. Az úri osztálybeliek beszédje sokszor szinte nevetségesen hemzseg a keresetten alkalmazott idegen szóktól. Nem szükség reá példákat idéznem: eléggé meghányták-vetették már őket nálam hivatottabb nyelvészek; meg különben is az élet árja annyit vet fölszínre belőlük, hogy naponként van alkalmunk megundorodnunk tőlük. Én tehát megelégszem annak egyszerű megállapításával, hogy az idegen szavakkal való emez úri páváskodás szintén csak egyik finomabb faja a nagyképűsködő persóniás beszédnek. Ennek is az üres mutatni vágyás a célja! Miként az alsóbb osztálybeliek művelteskedő beszédmódjára, erre is teljes igazsággal alkalmazhatjuk a régi latin közmondást, hogy „ignotos fallit, notis est derisui“, vagyis: a tudatlanokat ugyan tévedésbe ejti, de az avatottak előtt nevetség tárgya.

RÉTHEI PIRIKKEL MARIÁN.

Magyar szófejtések.

(Mutatvány a készülő Magyar etymologiai szótárból.)

A M. Tud. Akadémia 1904-ben a következő pályatételt tűzte ki: „Kivántatik próbadolgozat a magyar etymologiai szótárból. A dolgozat foglalja magában az alapul szolgáló elvek rövid kifejtését, azonkívül az A betűn kezdődő szavak eredetét. Főfeladat az eddig megállapított szófejtések szabatos és kritikai összeállítása.“ A bírálóbizottság javaslatára az Akadémia a jutalmat nekünk adta ki s egyszersmind megbízott az egész szótár kidolgozásával.

Ahhoz a néhány cikkhez, a melyet alább a próbadolgozatból mutatványképen közlünk, csak néhány magyarázó megjegyzést kell fűznünk.

Az egyes cikkeket, a melyek kiválasztásában csupán az vezetett, hogy az eredeti szavakon kívül jövevényszavaink különböző csoportjai is képviselve legyenek, abban az alakban közöljük, a hogy munka közben magunk számára kidolgoztuk; lényeges változást azonban — legalább a mi a cikkek általános berendezését illeti — a végleges kidolgozásnál s a sajtó alá rendezésnél sem fognak szenvedni.

Minden cikk elején a *címszó áll*, a mely a szónak mai irodalmi alakját tünteti fel; tájszavaknál a MTsz.-beli címszó van

közölve, elavult szavaknál pedig az az alak, a melyik hozzánk időben közelebb áll (vö. pl. *ajoncza*, régebben *ajancza*).

A cikkek két főrésze oszlanak: az egyikben az alakváltozatok és a magyar szó jelentései vannak, a másikban a rokonyelvi vagy átvétel esetén az átadó nyelvi megfelelések. E két részt $\sim$ vagy $\leftarrow$ jel választja el, a melyek előtt a kérdőjel a két rész összetartozásának kétes voltát jelzi.

Mivel a szavakat eredetükre annál biztosabban lehet visszavezetni, mennél több nyelvtörténeti és népnyelvi *alakváltozat* áll rendelkezésünkre, igyekeztünk ez alakváltozatokat lehetőleg teljesen összegyűjteni s a nyelvtörténeteket időrendi, a népnyelvieket fejlődésfokozati sorrendben felsorolni (pl. *almu* $\rightarrow$ *alm* $\rightarrow$ *álam* $\rightarrow$ *áalom*).

A származékszókat abban az esetben vettük fel, ha a származék az alapszótól elszigetelődött a) vagy divergens jelentésfejlődés folytán (pl. *áll* $\rightarrow$ *állat*; *ad* $\rightarrow$ *adó*), b) vagy ha az elszigetelődés oka a származékszó képzése módjában van (pl. *alszik* $\sim$ *áalom*). Mindkét esetben némi eszmélkedés vagy éppen nyelvtörténeti ismeretek szükségesei az alapszó és a származék kapcsolatának felismeréséhez.

Ezen első rész után, a mely voltaképpen a magyar szónak rövidre fogott hang- és jelentéstörténetét adja, a *második fő rész* következik, a mely nem csak a rokonyelvi, illetőleg átadó nyelvi alakokat állítja össze lehetőleg teljesen, hanem szükség esetén a magyar szónak hozzájuk való viszonyát bővebben is tárgyalja. Megemlítjük alkalomadtán azt is, hogy a magyar szó mely nyelvekbe ment át, mint jövevényszó (vö. pl. *áld*).

Minden egyes cikk végén egy vö.-vel megadjuk a kérdés irodalmát, még pedig 1. lehetőleg megemlítjük azt, a ki az általunk helyesnek elfogadott etymológiát felállította, 2. felsoroljuk azokat, a kik az etymonhoz újabb adalékkal vagy szemponttal járultak. Az olyan magyarázatokat, a melyeket mi nem tartunk elfogadhatóknak, de a melyek módszeresen készültek, rendesen „máskép“ szóval bevezetve említjük meg a bibliographiában.

Szótárunk anyaga annyiban különbözik a legtöbb etymologiai szótárétól, hogy a közneveken kívül a biztos vagy legalább mai tudásunk szerint biztosnak látszó etymonú tulajdonnevek közül is felveszi azokat 1. a melyek a magyar hangtörténet szempontjából fontosak (pl. *Lajos*, *Kolozsvár*, *Temes*, *Maros*); 2. a melyeknek helyes hangtörténeti megfejtésével fontos történeti vagy művelődéstörténeti kérdések kapcsolatosak (pl. *Erdély*, *Buda*, *Pest*, *Bécs* stb.). A magyar köznevekből származó tulajdonnevek (pl. *Szükszó*, *Nyárágy*) az illető czimszók alatt vannak felemlítve.*

* * *

agár (acc. *agarat* NySz.; a Beszt. Szj. *aga* alakja íráshiba *agar* helyett; valószínűleg ugyanez a szó *ágár* ‚sovány‘ MTsz. Hely-

* Kérjük a Magyar Nyelv t. olvasóit, hogy megjegyzéseiket (akár az egyes cikkek berendezésére vagy tartalmára, akár a feldolgozott anyagra vagy az egyes adatokra) vagy kifogásaikat — az ügy fontosságára való tekintettel — mentől hamarabb közöljék a szerkesztőséggel, hogy a szerzők e megjegyzéseknek még munka közben hasznukat vehessék. Szerk.

nevekben: *Agárd*, *Agáros* OklSz.) molossus, vertagus, windhund, windspiel.

= csuv. Anatri (Buguruslan kerület) *agar* (erős testalkatú kutya, FUF. 2 : 114) | bar *igär* | tel. *azär* (vadászkutya, RADL. 1 : 711, 1425). kumand. *eger* (id. Verb. 36.).

Ugyancsak török jövevényszavak:

vog É. *ākər* | Pel. *oākər* | Lozvai *ākər* (kis házikutya);

osztj. Fels-Demj. *ācār* | Tremjugan *ākār* | Vach, Vasjugan *ēkār* | Nizjam *ākār* | Kazym *ācār* | Obdorszki *āgār* | Kond *ākār* (lelógó füllő orosz kutya, Mém. 23 : 24, FUF. 2 : 113).

A vog. Szigva *āri* (agár, III. 259) és osztj. É. *ōri* (szuka) nem tartoznak ide, vö. Mém. 23 : 24.

Van a kaukázusi nyelvekben is: osztét *igār*, *yegār* (vadászkutya), avar. *egér* id., a melyeknek viszonya az idézett alakokhoz nincs tisztázva.

Vö. VÁMBÉRY, Magy. Er. 289, ÁKE. 119, GOMBOCZ, NyK. 28 : 151, PAASONEN, FUF. 2 : 113—4.

A magy. *agár* szót szláv eredetűnek magyarázták: GYARM. Voc., LESCHKA, El., DANK. Lex., MIKL. Slav. El., Nyr. 11 : 71, EtWb. (vö. régibb szerb *ogar* MIKL. Lex. p., mai szerb *ogar* VUK., szlov. *ogar* PLET., cs. *ohai* BRANDL GLOSS. JUNGM., lengy. *ogar*, *ogarz* LINDE, szorb *hogor*, a szláváságból az oláhba: *ogar* DAMÉ, CIHAC, 2 : 225), de már ÁSBÓTH Izvj. VII. 4 : 290. szláv voltát kétségesnek jelzi. Semmiképen sem szabad azonban a szláv alakokat a magyarból származtatni, a hogy ezt MUNKÁCSI teszi, ÁKE. 119.

* * *

† *ajoncza* [alakv. *ayancha* Beszt., *ayoncha* Schl.; 1336. évi adat: „de curru . . . qui vulgariter Rudas dicitur . . . item de curru *Aynczas* dicto“ Századok 27 : 167; 1370. évi adat: „de curru vulgariter Rudas Zeker . . . de curru paruo *Ayanthos* Zeker vulgariter dicto“ Fejér, CD. 9 : 7 : 299, MF., kiadásbeli vagy tollhibából *Ayanchas* helyett] temo, gabeldeichsel;

a különbség rudas és ajonczás szekér közt az, hogy a rudasnál két ló volt egy rúd mellé fogva, míg az ajonczásnál két rúd közé fogva egy ló húzott;

= szlov. *ojnica* (ein arm der gabeldeichsel, plur. *ojnice*: die gabeldeichsel PLET.), cs. *ojnice*, *vojnice*, szorb *wujneica* (id., JUNGM.). A szláváságból való a ném. *oymitz*-wagen (Magyar Gazdaságtört. Szemle 5 : 238, Nyr. 28 : 87), osztr. baj. *anz*-karren (SCHMELLER 1 : 87, MIKL. EtWb.). A szláv szó a szláv *oje* 'rúd' származéka (MIKL. EtWb.).

Vö. TAGÁNYI K., Századok 27 : 323, ML. 59; — tévesen magyarázva Századok 27 : 167.

* * *

al [alakv. *ol* OklSz. NySz. *olul* MTsz.]. 1. ima pars, unterer teil, 2. inferior-, unter-;

alj elvonás a személyragos *alja*-ból, SIMONYI, Nyr. '5 : 324, 16 : 247; = *aljas*;

alatt sub, subter, subtus, unter, unten, UAl. 386., Nyr. 7 : 293—301; *alattán*, *alattón* NySz., Nyr. 31 : 407. BUDENZ Alb. 72, id.; *alatonos* SzD., SJ.; *alattonyos* MTsz.; *alattomos* (*m*-je az *alattomban* < *alattónban* hatása alatt) subdulus, hinterlistig, heimtückisch; *alattonyába* MTsz. *alattomban* 1. subter, infra, unten NySz. 2. clam, tecte, occulte, heimlich, insgeheim UAl. 386, ALBERT NYR. 19 : 173—6, Nyr. 22 : 134, SZILASI Nyr. 21 : 571, SZILY Nyr. 31 : 407.; *alant* (< *alatt* a *lent* és *fönt* analogiájára, SIMONYI, Magy. Hat. 1 : 349) először MÁRTON-nál 1803-ban, NyUSz.

alól, *alül* ab imo, a deorsum, von unten; *alsó* inferior, imus, unter- (< *alul-só < *alul-eső*, vö. *innen-ső* < *innen-eső*) SIMONYI, Budenz Alb. 58, TMNy. 583; máskép: FÁBIÁN NyK. 7 : 123, UAl. 266.

alá deorsum, infra, sub, unter, hinab;

alacsony [alakv. *alacson* NySz., *alacsany*, *alacsiny* MTsz.; az OklSz.-tól idevont *Olasun* alakok nem *alacson*-nak, hanem *Aláson*-nak olvasandók] depressus, humilis, subditus, niedrig, untergeordnet (deminutiv képzés? vö. BUDENZ, NyK. 6 : 25, 26, HALÁSZ, Nyr. 8 : 488).

alag (vö. *alag-út* tunnel) BARCZAFALVI SZAVA. NyUSz. A MF.-től és SIMONYI-tól (Nyr. 17 : 11) idevont *Alag* helynév nem ide való.

alany subjectum, subjekt, először BÁRÁNY P.-nél 1790-ben, vö. NyUSz., Nyr. 10 : 308.

alap fundamentum, fundament, BARCZAFALVI SZAVA, NyUSz.; *alapos*, 'corpulent' és 'wohlhabend' jelentéssel a népnelvben is, MTsz.

∞ vogÉ. *jol* | Kond. Alsó-Tavd. *jäl* | KLozv. *jol*; igeekötői alak: *jel-*, *jäl-* | Felső-Tavd. *jäl*, igeekötői alak *il-*, ritkábban *jil-*, *jäl-* (al, alsó rész).

osztj. Felső-Denj. *ít* | Tremjugan *ᶑᶗ* | Vach, Vasjugan *ᶑᶗ* | Nizjam *itō* | Kazym *ᶑᶗ* | Obdorszki *il* (alsó, alá, KARJALAINEN, Mém. 23 : 217. 283).

zürj. *ul* : *ulīn*, *ulīs*, *ulō* (alatt, alól, alá) | perm. Kel. *ul* : *ulōn* (alacsony, alatt), *ulīs* (alól), *ulō* (alá) || votj. *ul* : *ulīn*, *ulēn*; *ulīs*, *ulīs*; *ulū*, *ulū* (alatt, alól, alá).

cser. H. *ül* : *ülnə* (alatt), *ülts* (alulról RAMST. 161); | K. *ülöl* (alsó), *ülkő* (le, UGF. 13 : 268).

md. M. *al* | E. *alo* (al, NyK. 5 : 158).

fi. *ala* (al, álló v. fekvő hely), *ali*, gen. *alen* (al, a mi vmi alatt van).

lp. N. *vuölle*, *vuöle* (locus inferior sub aliqua re) | Lule. *vuölle* - | Kola. *vīlle* id.

Vö. SAJN. 114, GYARM. 62, 156, 190., AHLQV. Ung. 7, LINDST. 13, MUSZ., NyK. 25 : 270, Nyh.³ 161.

A többi ural-altaji nyelvsoportból idevonható még:

∞ szamojéd Jur. *riil*, *il* (al, CASTR., NyK. 22 : 325) | Tavg. *riela* | Jen. *ilo*, *iro* (fenék) | Oszty. *il* | Kam. *ilgän* (alatt), *ilgä'* (alól).

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 23 : 88, HALÁSZ NyK. 24 : 453.

∞ oszm. *alt* (al ZENK. 1 : 85) | esag. *alēi* St. 213. | tel. bar. *alt* | kojb. kar. *altè, — jak. *alīn* (al) | alt. tel. leb. šor. *alīn* (RADL. 1 : 373—4).

De van e mellett a törökségben: kaz. *ald* (elő rész, Bál. 13) |

tel. *ald* | tob. *altjn* (elől) — oszm. *aljn* (ZENK. 1 : 93). | kojb. **alèn* | a keleti dialektusokban *aljn* | kaz. ujj. csag. *al* id. (RADL. szerint *aljn*, *aln*-ből rövidült (?).

Vajjon valamennyi idézett alak egy közös töre vezetendő vissza, vagy két külön tö (‘*al*’ ∼ ‘*elö*’) keveredett? vö. RADL. 1 : 375.

Vö. BUDENZ, NyK. 10 : 76, 18 : 1.

* * *

*al- [alakv. *olas*, *alas* NySz., *alás* MTsz.; *alo*, *alu*, *alv* NySz., *aló*, *alu* MTsz.] dormire, schlafen ;

aluv-, *alv*- (*aluvó* v. *alvó*; *alvás*; *alvék*, *alvál* stb.; *alva*);

alusz-, *alsz*- (*aluszom* v. *alszom* stb.; *aluszékony*);

aludni valószínűleg csak a hibásan értelmezett és irt *aludtam*-ból (o : *aluttam*, vö. *tev*- : *tettem*) kikövetkeztetett alak, vö. Nyr. 15 : 177; SIMONYI, Elvonás, 10.; TMNy. 266.

alut (NySz., MTsz.; *alutni*; part. perf. *alutt*) 1. sopire, consopire, einschläfern, 2. coagulare, zum gerinnen bringen (a jelentésváltozásra vö. kirg. *süt ujuzan* ‘a tej megaludt’ tkp. ‘elaludt’); *alutat* NySz., *altat* id.

alvad coagulari, gerinnen ;

alél [alakv. *alil* MTsz.] animo linqui, ohnmächtig werden ‘(-él frequ. képzővel vö. MUSz., UAL. 39. Nyh.³ 67; föltűnő a hangzó-illeszkedés hiánya).

alom substramentum, unterstreu (-m deverbális névszóképzővel, vö. SETÁLÁ, NyK. 26 : 386). A jelentésfejlődésre vö. lp. N. *oaddē*, *cupile ursi*’ < *oaddēt*, ‘*aludni*’.

*ol- : *olt* [alakv. *ojt* MTsz. A NySz. ide veszi a külön eredetű *olt* ‘einimpfen’ igét is, 1. az *olt* cikkekben] 1. extinguo, auslöschen, 2. coagulare, zum gerinnen bringen. A népryelvi *el-ölik*, *el-öjlik* (‘elöjlik a gyertya’) analogiás elvonás, vö. TMNy. 427, SIMONYI MNy.² 355.

*ál- : *álm* [alakv. *almu*, *alm*, *alam*, *álm* NySz.; -m deverbális névszóképzővel, vö. TMNy. 469.] sopor, somnus, somnium, schlaf, traum, UAL. 207. Személynév : *Álmos*, Anonym. 5. §.

A MUSz. az *ájul*, ‘animo linqui’ ‘ohnmächtig werden’ szót is ide vonja (*ájul* < *ául refl. ill. inch. képzéssel), de e feltevés igazolására mit sem hozhatunk föl.

Vö. még az *álm-, *ám cikket.

Az *ál*- : *al*- : *ol*- tövekben mutatkozó *á* : *a* : *o* hangzócsere (vö. még a magyarban *ház* : *haza* : *honn* stb.) párhuzamba állítható az osztják megfelelőiben fellépő *ä*, *a* : *u* hangzócsérével (vö. MÉM. 23 : 88, 90) s kétségkívül ugor vagy talán finn-ugor előzményekre vezetendő vissza. Vö. SETÁLÁ, Journ. 14, 3, 17, SIMONYI, Nyr. 29 : 242, GOMBOCZ, NyK. 35 : 476.

∞ vogÉ. Kond. *älom* | Pel. *vu'om* (VNyr. 234) | Tavd. *älom* (VNyr. 259, 265), *wöläm* (VNyr. 278, *álm*);

osztjÉ. *оалем*—Irt. *ädem*, *ödem*, *ötém* | Surg. *älam*, *älam*, *älam* (fekünni, alunni, NyK. 30 : 410; 31 : 174) — Felső Demj. *ödam* | Tremjугan *älam* | Vach, Vasj. *älom* | Nizjam *ätom* | Kazym.

ᾠλᾶm | obdorszki ᾠλᾶm : Tremj. ᾠλᾶm | Vach, Vasj. ᾠλᾶm | Nizj. ᾠτᾶm | Kaz. ᾠλᾶm | Obd. ᾠλᾶm (áalom, Mém. 23 : 90, 100. Az ᾠ, a : u hangzócsereire vö. Mém. 23 : 88);

zürj. *un, on* || votj. *um, un* (töve : *unm-, um- < *ulm-*; áalom) cser. E. K. *omo* (UgF. 13 : 146) | H. *om* (RAMST. 91), mdME. *udan* (fekünni, alunni); M. *udm*, E. *udomo* (áalom, NyK. 26 : 385, Nyh.³ 151.),

lp. Norv. *oaddet, oadam* (dormire); *oaddem* (soven, sovñ, FBHS, 512) | Kola, *vjotte-, vjotte- uadde-, odde-* (schlafen) | Lule *öte-* id., *oddaje-* (einschlafen).

Vö. GYARM. Affin. 204, MUSz. stb. vö. fenn.

* * *

alamázia [MTsz.; vö. még: JÓKAI, Névtelen vár 1 : 173

„A pálinka még akkor a magyar köznép előtt ismeretlen volt s *alamázianak* hitták“; *almázia*, MIKSZÁTH, Szent Péter esernyője 3. §.] *vinum adustum sive sublimatum, brandwein*;

– középk. lat. *almasium* (DIEB. NGL., HAUPT, Zschrft. 5 : 413; magyarországi oklevelekben, 1399-ből Ethn. XIII : 286, 1389-ből Korrespondenzblatt, 6 : 73, KUUN Relat. 1 : 222, BARTAL és az OklSz. az *áldomás* czimszó alatt) *mercipotus, weinkauf, leitkauf, kauftrunk*; *almazia* (vö. MRNĚ., Prešp. Slov.) id. Nyilván azonos e szóval a középnémet *almeys* (DIEFENBACH-WÜLCKER, Hoch- u. niederdeutsches Wörterb. 49. l.).

A lat *almasium*-mal, a melyet az OklSz. és BARTAL tévesen a magy. *áldomás*-sal azonosítanak, függ össze a régi cseh *almazie* (vö. GEB. Slov.), s a tót *almazia* (nectar, nectarites, göttertrank, alantwein, örménygyökeres bor, BERN. JUNGM.). A t. *almaziából* való a magy. *almázia, alamázia*.

Máskép SZINNYEI J. Nyr. 22 : 71.

* * *

Alap [a régi nyelvben személynév vö, Anonymus 8., 10., 14., 15. §§.; *Oloph-tulma* kún vezér, és MF., a személynévből helynév vö. 1055: ad *oluphelrea* OklSz., NyK. 25 : 136, 145; 1235-ben, 1361-ben: *Oloph*, 1352-ben *Oloph*, későbbi oklevelekben *Alap* CSÁNKI 3 : 316. 544. MF., NySz.; ma *Alap* nevű helységek és puszták Győr- és Fejérmegyében; a fejérmegyei *Alap* besenyő telep volt] *nomen personarum et locorum, personen- und ortsnamen*;

– tör. *alip, alp* (der held; alttürkisch wurden die bege 'alp' genannt; az oszm.-ban személynévek: *Alp-arслан* = löwenheld, *Alp-kara* = viehheld, *Alp-tigin* [VÁMBÉRY, A magy. er. 30, 73 szerint *Alp-tigin, Alp-tikin*], *tigin* = die höchste würde, der prinz, RADL. 1 : 430, 3 : 1034).

Vö. VÁMBÉRY, Magy. Er. 173. HFK. 403.

* * *

áld [NySz., OklSz.] 1. immolare, offerre, opfern 2. benedicere, segnen; *áldoz* immolare, opfern;

áldomás [alakv. *aldumas*, *aldamas* NySz., OklSz] sacrificium, benedictio, epulae sacrificiales, mercipotus; offer, segen, offermahl, kauftrunk; vö. Századok, 2 : 239.

átkoz [$\leftarrow$ *áldkoz vö. TMNy. 135., Nyr. 32 : 530] maledicere, fluchen; *átok* [alakv. *átk* NySz.] elvonás az *átkoz* igéből, vö. Nyr. 32 : 530.

Elfogadható etymonja nincs. Vö. MUSz., NyK. 18 : 476.

A magyar szó, származékaival együtt, több nyelvbe átkerült, mint jövevényszó:

a) hazai és staj. szlov. *áldov* (áldozat, offer), kaj-horv. *aldov* (lajbachi Letopis 1887 : 216), csa-horv. *aldov* (NEM. 1 : 394), hazai bulg. *aldov* (KRISTOFCSÁK, Kás. nauk, 13); továbbképzések: 1. hazai szlov. *áldovnik* (offerer, PLET.); 2. hazai szlov. *áldüvati*, (áldozni) staj. szlov. *aldováti* (PLET.), kaj-horv. *aldovati* (lajbachi Letop. 1887 : 216), erdélyi kihalt bolg. és hazai bolg. *alduva* (Denk. 7 : 119, KRISTOFCSÁK, Kás. 13), oláh *alduésc* (Cih. II. 475.);

b) hazai és osztr. szlov. *áldomás* (geschenk, besonders an getränk, den arbeitern nach vollendeter arbeit gegeben, PLET.), szerb-horv. *áldumašće* (trinkgeld, VUK, IVEK.), kisor. *odomás* (kauftrunk), t. *oldomás*, oláh *aldámás*, *adámás*, (id. Cih. 2 : 475). Továbbképzések: csa-horv. *aldomasnik* (az adás-yevésnél hivatalos tanu, poroszló; legrégebb adat 1403. oklevélben. SURMIN, Acta cr. 106 stb.). Az erdélyi szász *álomás* kapcsolata a magy. *áldomás* szóval (vö. legrégebb adat 1545. oklevélben, Korresp. XV. 41; vö. még Korresp. VI. 73. KUUN, Relat. 1 : 222, BART., JACOBI, Progr. d. evang. Gymn. in Schässburg, 1895, 8. l.) legalább is kétséges (szász *-əs* $\approx$ magy. *-ás*!); talán inkább gondolhatnánk a középlatin *almasium*, a közép-ném. *almey*s szavakra (vö. az *alamázia* cikket);

c) oláh *aldás* (benediction. Cih. 2 : 475).

Vö. Denk. 15 : 741. NyrK. NyKK.

* * *

álnok [alakv. *alnuok*, *alnuoc* OklSz., *álnak* NySz., Apor C. 63. zsolt. 6. vers] astutus, versutus, versipellis, furtivus, malitiosus, heimtückisch, listig, schlau, falsch, hinterlistig;

álnalkodik [alakv. *álnolkodik* NySz., Apor C. : 72. zsolt. 18, 104. zsolt. 25, 108. Zsolt. 2, 3.; BUDENZ szerint NyK. 2 : 152 eredetibb *álnokolkodik, a mit megerősíthetne a CALEPINUS-nál előforduló „*álnokoskodom-contechnor*”; nem valószínű azonban, hogy a m.-ban egy *álna melléknév lett volna, mert *álnolkodik* és *álnalkodik* csakis egy **áln-*ből való lehet, de egy ily alak átvevése lehetetlen dolog] machinari, insidiari.

$\leftarrow$ BUDENZ kimutatta Nyk. 1 : 308, hogy az *álnok* nem a m. *ál* 'dolosus, falsch' szóból való, hanem egy *-nik* képzős szláv szó átvétele. A glagolita horv., kaj-horv. és a szlovén emlékekben, az élő szláv nyelvek közül pedig a kaj-horv.-ban és a szlov.-ban van egy szó, a melyből a m. *álnok* nagyjában megmagyarázható. Az adatok ezek: a) horv. glagolita emlékek: *als* (nequitia, MIKL Lex. p., EtWb.: vö. XIV. századi Szent-Benedek-regulák Starine 7 : III,

szozi *alb* sotoninъ = propter illusiones diaboli; a Statut poljičkiben előforduló *jala* 'invidia, fraus' Mon. jur. Slav. mer. 4 : 246 talán nem ide tartozik HASz.), kaj-horv. emlékek: *jâl* (invidia, odium HAbD., JAMBR., BELL., HASz.), szlov. emlékek: *jâl* (der neid, die missgunst, das übel PLET.). Ennek az *alz*, *jalz* főnévnek melléknévi származéka *albnz*, *jalbnz*, a melyre vö. horv. glagolita emlékek: *albnz* (insidiosus, MIKL. Lex. p., EtWb., *jalnimъ* umomъ Archiv f. slav. Ph. 25 : 14), kaj-horv. *jâlen* (invidus, invidiosus HAbD., JAMBR., BELL.; legrégebb adat Pergossich Verböczi-fordítása 5. a. lap : *ialne*), szlov. *jâlen* (neidisch, trügerisch PLET., Szalay-Koss. m. gram. 150.). Az *albnz*, *jalbnz* melléknévből való továbbképzés: kaj-horv. *jâlnik* (simulator, deceptor, circumventor Bell., HASz.), szlov. *jâlnik* (der neider, der falsche heuchler, betrüger PLET.) Itt jegyzem meg, hogy valahányszor a Münch. C.-ben 'álnokság' van, mindannyiszor a szlovén KŰZMICS-féle fordításban *jâlnoszt'* : *jâlnošč*-ot olvasunk (vö. Márk 7 : 22, 14 : 1, Luk. 20 : 23 stb.).

A m. *âlnok* e szerint egy szláv *albnikъ-ból ered, csak hogy ilyen magánhangzón kezdődő alak nem mutatható ki; a glagolita emlékekben ugyanis glagolita betűkkel csak azért van *alz* írva *jalz* helyett, mert a glagolita ábécéjében a *ja*-ra nincs úgy külön jegy, mint a cyrillica ábécéjében (ѧ). Más szóval a szláv nyelvekből mi tulajdonképp csak *jalz*-nak ejtett alakot ismerünk, s ez rendkívül megnehezíti a m. *âlnok*-beli *â* eredetének a magyarázatát. Másrészt a szláv *jalz* szó eredete is homályos; a tör. *al*-ból (vö. az *âl* : falsch cikket és HASz., Denk. 15 : 93, MIKL. EtWb.) aligha való.

Vö. Nyr. 7 : 148, 8 : 300.

* * *

angol [acc. *angolt*] anglicus, english;

Az 'anglicus, english'-t jelölő m. népnévnek következő története van:

a) *anglis* Schl. 530, Debr. C. 79;

b) *angliai* Erdy C. 182, 183, Debr. C. 80, 83, PESTI Nom. 1550. évi 1. fejezet 16, CALEPINUS Onomasticon a Britannicus szónál;

c) *angliabeli* MURMELLIUS; bécsi 1629-i Nom. 443, nagyszebeni 1629-i Nom. A₅. lap;

d) ? *angaly*, GyöngySz. „*angaly* orszagh“, valószínű, hogy az eredetiben tollhiba „*anglya* orszagh“ helyett, vö. Erdy C. 183 : *anglyay* írásmódot és ZOLNAI, Nyr. 31 : 516;

e) *anglus*, *ânglus*, Index januale az angli szónál, MÁRTON J. szótárai; a XVIII. században és a XIX. elején sűrűen használt szó; az *ânglus*-ból SÁNDOR ISTVÁN vonta el az

f) *ângoly*-t, MÁRTON szótáraiban *ângoly*-, *Ânglia*-, *Ângolyország* NyUSz.; *ângoly*-ból *angoly* GYARM. Voc., s ebből a mai *angol*, ki használta először, nem tudjuk, vö. BALL. TSz., CzF.;

g) *anglia*, legrégebb adat a XVIII. századból, SIMONYI Elv. 4, Nyk. 25 : 252, MTsz.; a régi nyelvben *Anglia*, *Ânglia* = Angolország, vö. Debr. C. 84, PESTI Nom. 1550, MURMELLIUS, CALEPINUS Onom. Britannia szónál, bécsi 1629-i Nom. 443, nagyszebeni 1629-i

Nom. A.₅, Index januale; ugyanígy *Francia* = Franciaország vö. Érdy C. 183; *Anglia* helyett azonban itt-ott *Angliaország*-ot is mondtak, vö. CALEPINUS Onomastica a *Anglia* szónál s ebből a *Magyarország*, *Németország*: *magyar*, *német* stb. analogiájára *anglia* 'anglicus'.
 < Középk. lat. *anglus*, *Anglia*.

* * *

ángolna [alakv. *angolna*, *angvilla*, *ángvilla*, *ingolna*, *ingola* OklSz., NySz., GyöngySz., MTsz.] *anguilla*, aal;

< lat. *anguilla* (id., WALDE EtWb. 31, KÖRTING EtWb.), ol. *anguilla* id., vel. ol. *anguela* (id., BOERIO, ebből isztr. lad. *anguela* IVE 41), bol. ol. *anguella* (id. FERRARI), piem. ol. *anguila* (id., GAVUZZI), gen. ol. *anghilla* (id. OLIVIERI) stb. MUNKÁCSI tévedett, mikor az *ingolna*-beli *in*- szókezdetet a szlávból akarta megmagyarázni (vö. Ethn. 4 : 185, a szláv alakokat MIKL. EtWb.-ban az *ong*-szónál); az ol. nyelvjárásokban nem ismeretlen a szókezdő lat. *an*, *am* (+ mássalhangzó)-nak *in*, *im* (+ mássalhangzó)-val való váltakozása; a mil. ol.-ban az *anguila* szónak *inguilla* (BANFI) változata is van, ugyanott az *anguria* váltakozik *inguria*-val, a vel. ol.-ban *inghistera*, a fior. ol.-ban *inguistara* az ol. *anghistara* (vö. *ángustár* szónál és BOERIO), ugyancsak a vel. ol.-ban *ampolina* váltakozik *impolina*-val (BOERIO). A m. *angolna*, *ingolna*, *ingola* tehát olasz eredetű. A szóvégi *-lna*-ra vö. *ámpolna*.

Vö. SÁNDOR, Sokféle 12 : 9, GYARM. Voc., SZARVAS NYR. 16 : 23, MUNKÁCSI, Ethn. 4 : 180, MIKL. Slav. Et. 4. számú szónál, KOVÁCS Lat. el.

* * *

árbocz [alakv. *árbosz* (írva *arboz* NySz., *sz* > *cz*-re vö. *abrocz*, *atlacz*), *árbucz* MTsz., a régi nyelvben *árboczfa*, a nyelvújítás óta *árbocz* NyUSz., SIMONYI Elv. 6.] 1. *malus navis*, mast, 2. *columna abiegna*, gerüstpfeller aus tannenholz;

< középk. lat. *ārbōs* (vö. CALEPINUS *ārbōr*; a jelentésre vö. lat. *ārbōr*... *speciatim dicitur de malo navis*... in *torculari arbores* *dicuntur bini stipites erecti*, FORCELLINI és DuC.). — Az ó-lat. *arbōs* helyett már a class. lat.-ban is a cas. obl.-ból elvont *arbor* a nom. alak (vö. frcz. *arbre*, ol. *albero*, friauli *arbul*: részint ol., részint lat. eredetűek dalm. horv. *arbor*, *ārbul*, *ārbuo*, *jārbuo*, *jāmbor*: mastbaum IV. Br., HASZ., JIR. Die Rom. 1 : 88, szlov. *árbola*, *jārbol*, *jārbola*, *jarbolu*: id., PLET., MEGISER vö. Denk. 15 : 75, MIKL. EtWb.); a magyarországi lat.-ban azonban az *ārbos* is használt szó volt (vö. GyöngySz.).

Vö. SÁNDOR, Sokféle 12 : 10, GYARM. Voc., LESCHKA El., KOVÁCS Lat. el. 9, NYK. 6 : 300, NYR. 7 : 433, Ethn. 4 : 270.

* * *

aszag: *stercus*, *finus*, *purgamenta*, *mist*, *dünger*, *kehricht*; SzD. ezt írja: „*aszag*: szemet, trágya“; innen SL., utána KRESZN. („*aszag*, szemet, trágya SzD. bűdös mint az *aszag* DUGONICS“), CzF.

(„*Aszag*. Szemet, holmi a szottt gyimgyom, trágya. Büdös, mint az *aszag* Km. Egyezik vele a cseh és szerb *osek*“), MF., BALL. TSz. (itt a szó tájszónak van feltüntetve). Valamennyi szótáríró adata tulajdonképp egy adat, t. i. BARÓTI SZABÓ DÁVID-tól való). — BARÓTI SZABÓ DÁVID szava nem kerülte ki figyelmét a szófejtőknek sem. LESCHKA El.-ában ezt mondja: „*Aszag*, szemet, trágya (in Kisded Szótár BARÓTI SZABÓ DÁVID), formatum est ex slav. *oszog*, *oszoh*, lucrum, quod stercoratio agrorum, finis et quisquiliis, lucrum adferat hominibus.“ A t. *osoh* (vö. MIKL. EtWb. *soz* szónál) ‚hasznot‘ jelent, s a szlávásban nincs rokonsága; talán ez bírta rá DANKOVSZKY-t, hogy Lex.-ába ezt írja: „*Aszag* (oszek, boh. serb.) segmentum, ramentum, die abgehauenen Stücke Holz, die Holzspäne, das Auskehrig.“ DANKOVSZKY tehát a cs. *osek* (behau, etwas behauenes, etw. abgehauenes, der beschnittene weinstock RANK), szerb *osik*, *osjek* (locus declivis, der abhang VUK) kedvéért, a mely eredete szerint ‚valami levágottat‘ jelent, ráfogta SzD. *aszag* szavára, hogy ez a m.-ban ‚segmentum‘-ot jelent; DANKOVSZKY-t kiírta MIKLOSICH (vö. Slav. El., Nyr. 11 : 72 és EtWb. *sek*- 2. alatt). Föltéve, hogy a m.-ban van egy *aszag* főnév, ennek semmi köze se lehet a t. *osoh* (XII. század előtti alakja *osog, *osogz volna) szóhoz, még kevésbé pedig a cs. szerb *osek*-, *osjek*-hez. Nem tekintve a jelentést, egy szláv nyelvi *osěkz*-ből a m.-ban *eszék* lenne, vö. *Eszék*: szerb-horv. *Osik*, *Osijek*, *ebéd*: szláv *obědz*, stb. Nagy kérdés azonban, van-e a m.-ban *aszag* szó. Az a nézetünk, hogy nincs; a meglevőt SzD. csinálta az *asz*-ni igéből az ismert *-ag* nyelvújítási képzővel, szótárában azonban elfelejtette a szót mint saját alkotását megjelölni.

* * *

aszat [SzD., KRESZN., alakv. *aszot*, a mely eredetibb alaknak veendő s a melyből népetymológiával *aszott* MTsz., MNy. 1 : 282, *aszát* MTsz. lett; *acat* (igei származék: *acatol* MTsz.); kicsinyítve *aszotka* BALL. TSz., *oszotka* MTsz.; az *aszot*-ra legrégebb adatunk DANK. Lex.) herba spinosa inutilis, unkraut, wucherpflanze;

– a szó eredetére kétféle magyarázat van:

a) HALÁSZ J. szerint Nyr. 12 : 6, NyK. 33 : 43 a szó az *asz*-ni ige származéka; e magyarázat helytelen 1. a jelentés szempontjából, mert a m. *aszat* nem elszáradt, megaszott füvet jelent (ez értelmezés helytelenül MF. 72. lap), hanem élő gyim-gyomot, a mire különben az *acatol* ‚*aszatol*‘ *aszat*ot ‚gyomlál‘ ige is bizonyíték; helytelen azonban 2. a hangalak szempontjából is. Ha megértenők is az *aszot* > *aszat* alakokat (vö. állapot: állapot, nyugat: nyugot), érthetetlen maradna az *acat* és az *oszotka* alak. Az egyedüli helyes magyarázat, mely a szót

b) szláv eredetűnek mondja; itt ezek a megfelelők: egyházi szl. *osetz* (alakv. *osotz*, *osetz*: genus spinae, carduus MIKL. Lex. p., Srezn.), dalm.-horv. *oset* (vö. *osset*: carduus Mic. Stulli), szlov. *osát*, *oset* (carduus, distel PLET.), cs. *oset* (stachel, ackerdistel RANK), lengy. *oset* (distel LINDE, Karl. gwar), or. *osótz*, kisor. *osot*, *osét* (stachel-distel DALJ. ŽEL.), szorb *woszet*, *wost* (id., LINDE, MIKL. EtWb.).

A szlov.-ben és a tótban *c*-vel hangzó alakváltozatok, vö. szlov. *ocet* (gen. *ócta*: *cirsium arvense*, *lajbachi* Letopis 1875: 221), *ócet* (die ackerdistel PLET.), *óctek* (kratzdistel, distel PLET.), t. *octák*, *octoviňa* (aszat JANCS). A szláv szó etymológiáját lásd MIKL. EtWb. az *os* szónál.
Vö. LESCHKA EL., DANK. Lex., MIKL. Slav. El., EtWb. Nyr. 11: 72.

* * *

aszó [acc. *aszót*; alakv. *azah* (birt. személyraggal *azaa*), *ozov*, *ozou*, *azow*, *azo* OklSz. MELICH, NyK. 35: 116.] 1. vallis, planities, tal, niederung, 2. fluvius, rivulus, fluss, bach OklSz., NySz., MTsz. Helynevekben: *Aszód*, *Kajászó-Szt-Péter* (Kézainál: *Čuwe-azoa*, ENDL. 91. l. népetymológiával *Keveháza* vö. CSÁNKI, III: (349), *Szárszó* (= *Szárászó*), *Szükszó* (= *Szik-aszó*, vö. NyK. 4: 190), *Szarvaszó* = *Szarvasaszó* (NyK. 4: 191.)

E szó eredetével — elfogadható eredmény nélkül — már sokan foglalkoztak. A legfigyelemreméltóbb nézetek a következők:

1. SZAMOTA szerint (NyK. 25: 132) „az *aszni* igéből származik épp úgy, mint az *asszu* melléknév is.“ E származtatás ellen elég, ha arra utalunk, hogy az oklevelek helyesírása e két szót mindig megkülönbözteti. Az *asszu*, *aszju* alakv.: *ozscyu*, *osyu*, *ozyu*, *oziu*, *ozzyw*, *azyw*, *azyu*, *azyo*. *azw* stb.. míg az *aszó* alakv.-t l. fennebb.

2. MUNKÁCSI B. az *aszó* szót, 2. alatt közölt jelentésére támaszkodva, a következő vogul alakokkal veti egybe: vogÉ. *sās* K. *sōs*, T. *šas* (,patak, hegyipatak', Ethn. 4: 182, NyK. 25: 269). Nem tekintve, hogy így az *aszó*-nak kétségkívül épp oly fontos s valószínűleg eredetibb 'völgy' jelentése magyarázatlan marad, a magy. magánhangzós szókezdet sem fér össze a vog. *s-*, *š-*szókezdettel.

3. Gombocz (Nyr. 29: 53—4) szavunkat a törökből magyarázza, a következő alakokra hivatkozva: kirk. *asū*, töl. šor. *ašik*, tel. *ašū* 'bergpass, bergübergang, die thalhöhlung, ohne fluss'. Ez az egybevetés kielégítő volna a jelentés szempontjából, s a magyar szó vocalismusát is megmagyarázná, de másrészt magyarázatlanul hagyja az intervocalis *sz-t*. Az idézett tör. alakok hangviszonyából kétségtelen, hogy a török alapalakban intervocalis *-š-* volt (köztör. *š ~ ṣ̌ = kirk. s ~ ṣ*, tel. šor. *š ~ ṣ̌*) s csakugyan igei alapszavuk *aš-* 'steigen, hinaufsteigen, über etwas hinübersteigen', innen *ašik (= kirk. *asū*) tkp. 'hágó'.

* * *

atraccél [NySz., alakv. *atrocél* OklSz., ? *átracél* DANK. Lex.] *buglossum*, *cynoglossum* vulgare, ochsenzunge;

? = cs. *jitrocel*, *jitrocil* (wegerich, plantago RANK), ó-cs. *jitrocěl* (*jitrociel*, *jitrocěl*, *jitrocil* id., GEB. Slov.)

Összetett szó, utótagja *cělz, vö. ó-egyh. szl. *cěliti* 'sanare' *cělz* 'totus, integer, saluus'. Az előtag LESCHKA szerint cs. *jitro* 'reggel', ó-egyh. szl. egyh. szl. *utro*, *jutro* 'mane' s e szerint értelme 'herba mature vel cito celeriterque sanans', vö. cs. t. *skoro-cel* (id., RANK, 'skoro, cito');

JUNGMANN szerint *játry* (plur., sing. *játra*) 'máj', jelentése tehát 'májgyógyító',

s végül MIKLOSICH szerint az előtag ugyanaz a szó, a mely megvan a cs. *jitríti*, *jitríti* (eitemn machen RANK, ó-cs. *jietríti* id. GEB. SLOV.), t. *jatrit'* (GEB. SLOV.), lengy. *jatrzyć* (eitemn, LINDE; vö. egyh. szl. *objetriti* 'ardere facere') igében, s a melynek eredete homályos ugyan (vö. MIKL. EtWb. *jentro* 2. és MIKL. gr.² 1 : 39), de annyi kétségtelen, hogy a közszláv alakot nasalissal *jetro-cěls-nek kell feltennünk. E szerint a név értelmet „evesedést, sebet gyógyító“ volna.

Már most MIKLOSICH a *jentro-cěls-ből eredt (t.?, cs.?, or.?) lehetne esetleg horv. is, vö. *jětra*, 'jecur' HASz.; MIKL.-nál cs.) *jatrocěl alakot vesz fel, s a magyar szót ebből származtatja. Ámde *jatrocěl-ből a magyarban nem lehet *atraczel*, s ezért az egybevétést megkérdőjeleztük. Ha a hangalakot kifogástalanul meg tudnók magyarázni, a jelentések eltérését ki lehetne egyenlíteni,

A m. *atraczel* átkerült az oláhba (vö. *atrăţel*, *otrăţel* cynoglosse, langue-de-chien, bourrache DAMÉ, Cih. 2 : 477; MIKL. EtWb. ban tévesen a szlávból) és a tóba (Nyitra m. felső részeiben *otrociel*: anchusa).

Vö. SÁNDOR, Sokféle, 12 : 12, GYARM. VOC., LESCHKA EL., DANK. Lex. (itt az egyezés kedvéért a m. szó szándékosan *plantago*-val van fordítva), MIKL. Slav. El., Nyr. 11 : 72, EtWb., ASBÓTH, Izvj. 7 : 4 : 297.

Rövidítések. *ÁKE*. = MUNKÁCSI BERNÁT, Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. Bpest. 1901. | *Asbóth. Izvj.* = Izvjestija otdjelenija ruskago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademij, nauk. Sanktpeterburg, 1903. 7. köt, 4. könyv. | *Bál.* = Bálint Gábor, Kazáni tatár nyelvtanulmányok. Bpest. 1875—77. | *Banfi* = Banfi, Giuseppe, Vocabolario milanese-italiano, Milano, 1870. | *Bell.* = Joannis Bëlosztëncz ... Gazophylacium seu latino. illyricorum onomatium aerarium. Zagrabiae. 1740. | *Bern* = Bernolak Anton-Slovár slowenski ... Budae. 1825—27. | *Boerio* = Boerio Giuseppe : Dizionario del dialetto veneziano. Venezia, 1867. | *Castr.* (szamojéd adat után) = Al. Castrén : Wörterverzeichnisse aus den samojedischen sprachen. St. Petersburg, 1855. | *Cih.* = Cihac, Dictionnaire d'étymologie dacorumaine. Francfort s/M. 1870—9. | *Damé* = Fr. Damé, Nouveau dictionnaire roumain-français. Bucarest. 1893. | *Dank. Lex.* = Dankovszky, Magyaricae linguae lexicon critico-etymologicum. Posonii, 1833. | *Dief. NGL.* = Diefenbach L. : Novum glossarium latino-germanicum mediae et infimae aetatis. 1867. | *FUF.* = Finnisch-ugrische Forschungen. Herausg. von E. N. Setälä u. Kaarle Krohn. Helsingfors. 1901—. | *Geb. Slov.* = Gebauer Jan. : Slovník staročeský. 1903 | *HASz.* = Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. 1880. | *HFK.* = A magyar honfoglalás kútfői. Bpest. 1900. | *Jambr.* = Jambressich Andreas : Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica. Zagrabiae. 1742. | *Jancs.* = Új kimerítő szláv-magyar és magyar-szláv szótár ... Készíté Jancsovics István. Pozsony. 1863. | *Journ.* = Journal de la Société Finno-ougrienne. I—. Helsingfors. | *Jungm.* = Jungmann Josef : Slovník česko-německý. W Praze. 1835—9. | *Iv. Br.* = Iveković F. i Broz Ivan : Rječnik hrvatskoga jezika. U Zagrebu. 1901. | *Körting, EtWb.* = G. Körting, Lateinisch-romanisches Wörterbuch,² Paderborn. 1901. | *Leschka El.* = Leschka Steph. : Elenchus vocabulorum Europaeorum cum primis slavicoorum Magyarici usus. Budae. 1825. | *Linde* = S. Linde : Slovník jezika polskiego. Lwów 1854—60. | *Lindst.* = Lindström J. A. : Samling af med finskan beslägtade ord från de uralska, altaiska och kaukasiska språken (Suomi, 1852.) | *Mém.* = Mémoires de la Société Finno-ougrienne. I—XXIII. Helsingfors. | *Menčik, Prešp. slov.* = Menčik Ferd. Prešpurský slovník. Prag. 1892. | *Mic.* = Micalia Jacobus : Blago jezika slovinskoga illi slovník ... Thesaurus linguae illyricae ... Lavreti, 1649. | *Mikl. EtWb.* = Miklosich Fr. : Etymologisches Wörterbuch der slavischen

Sprachen, Wien. 1886. | *Mikl. Lex. p.* = Miklosich, Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae, 1862. 5. | *Mikl. Slav. El.* = Miklosich, Die slavischen Elemente im Magyarischen Wien. 1871. | *ML.* = Lumtzer V. und Melich J. Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes. Innsbruck, 1900. | *Nem.* = Nemanic, Čakavisch-kroatische Studien. I—II. | *Nyh.*³ = Szinnyi József, Magyar nyelvhasznítás. Harmadik kiadás. Bpest. 1905. | *Plet.* = Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar. V Ljubljani 1894—5. | *Radl.* = Radloff, Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte. St. Petersburg. 1889— | *Ramst.* = Ramstedt, Bergtscheremissische sprachstudien. Helsingfors. 1902. | *Rank.* = Rank J. Neues taschenwörterbuch der böhmischen und deutschen sprache. Prag. 1895. | *Srezn.* = Sreznovskij J. J. : Materialy dlja slovarja drevnerusskago jazyka . . . Sanktpeterburg, 1893. | *UAl.* = Budenz J. Az ugor nyelvek összehasonlító alakтана. 1884—94. | *UgF.* = Ugor füzetek I—. | *VNy.* = Munkácsi B. A vogul nyelvjárások stb. UgF. 11. | *Walde* = Walde, Lateinisches etymologisches wörterbuch, Heidelberg. 1905—6. Vö. még MNy. 2. évf. 2. szám borítékán.

GOMBOCZ ZOLTÁN ÉS MELICH JÁNOS.

Fordítás-töredék a XVI-ik századból.

A borsodmegyei Sajóvamos és vele szomszédos faluk 1592-iki dézsmalajstromának egyik füzetéhez varrva találtam egy hosszában négyyszeresen összehajtott kis nyolczadrét-alakú lapot, melyen latin sorok közé irt magyar szöveget pillantottam meg. Az odavarrott papirlapot lefejtvén és kisimitván, Vergilius I. Eclogájának öt utolsó s folytatólag a II. Eclogának kilencz első sora és ennek a sorok fölibe irt magyar fordítása lón olvasható rajta. A lefejtett lap — úgy látszik — egy egész füzetnek a töredéke lehet, melybe talán tanulás és nyelv-gyakorlat céljából írta vagy iratta le valaki Vergilius eclogáit s azután próbálgatta azokat magyarra fordítani. Erre mutat az is, hogy az eredeti latin sorok jó ujjnyi széles hézagokkal vannak írva, helyet hagyva a magyar fordítás bejegyzésére. A latin és magyar szöveg valószínűleg más-más kéz írása, de lehet az is, hogy mind a kettőt egy kéz, a magyar fordítást azonban minden-estetre később, apróbb betűkkel és halványabb tintával írta. Az első eclogából való sorok nincsenek is lefordítva; a két utolsó sor közé beirt magyar vers nem Vergilius fordítása.

A töredék kétségtelenül az 1592. évet megelőző időből, az írás jellege után ítélve, a XVI-ik század közepe tájáról származik. Nem oly értékes, mint a könyvnyomtatás kora előtti magyar nyelv- emlékek, de megérdemli, hogy megőrizzük, a mint következik:

*Hic tamen hac mecum poteris requiescere nocte
Fronde super viridi. Sunt nobis mitia poma,
Castaneae molles et pressi copia lactis.
Et iam summa procul villarum culmina fumant,
minden alat diczer Vristen tegedet
Maioresque cadunt altis de montibus umbrae.*

ECLOGA II. ALEXIS.

e . . parazt coridon, szereti uala az szep
alexist

Formosum pastor Corydon ardebat Alexim,

ki az ő uranak giüniörösegire uala
es imar ugian . . . remensege nē uala

Delicias [domini; nec, qu]id speraret, habebat.

Czak nag szorgalmatosā ala fel iar
uala az sörö bik fak között kik-

Tantum inter densas, umbrosa cacumina, fagos

nek teteiek arnikot* tart uala;
ot egiedül leuen ezeket ma

Assidue veniebat; ibi haec incondita solus

gaban hania uala hozszontala
nul az hegiek között es az erdők

Montibus et silvis studio iactabat inani:

közöt, oh te kegyetlen alexis,
semít az en enklesemel nē gondolz

O crudelis Alexi, nihil mea carmina curas,

semít en raitam nem köniörülz,
uegezetre meg halasra kézeri
tez engem.

Nil nostri miserere; mori me denique cogis.

mostan megh az barmok is szepē
hiuiteznek,**

Nunc etiam pecudes umbras et frigora captant,

meg az bokrok is mostā reítik
el az szöt*** gikokat.

Nunc virides [etiam occu]ltant spineta [lacertos].

Közli: NAGY GYULA.

Gyöngyösi István nyelvújításához.

„Az, ki régen fegyvert fogott hazájáért“ kezdetű, Zrinyi Ilona és Thököly házasságáról szóló ének névtelen szerzőjéről már fölfedezője Thaly † s utána Marusák Pál †† kétségtelenül megállapították, hogy az Gyöngyösi István. Főérveik: a versek zengzetessége, folyékonyága; a hangzatos rímek, a tárgyalási modor, a jelképes előadás kedvelése és a költőnek az 1682–84. esztendőkbén való kuruczpartisága. Ezekhez a döntő erősségekhöz — azt hisszük — egy nem kevésbé fontos bizonyítékot csatolhatunk az idézett költemény szókincséből; nem azért, hogy a bizonyost bizonyítsuk, hanem hogy a ma már általános vélemény hitelét még jobban megszilárdítsuk. Az ének 1683-ban készült, a benne előforduló új szók egy részét a Murányi Venusból, néhányát Gyöngyösi későbbi műveiből ismeri először irodalmi nyelv-

* Az eredetiben hibás tollvonással: *annikot*.

** Így; kétségtelenül *hütöznek*. Vö. a *hivejt*, *hyvóitez*, *hyvóitöz* stb. alakokat. NySz.

*** Zöd, zöld.

† Adalékok stb. és Századok 1872. évf. 200.

†† Nemzeti Hirlap 1879. május 31.

vünk s még több benne a csak későbből kimutatott új szavunk. A verselés, előadásmód stb. mellett ezek az alább következő újítások is a Kemény János szerzőjére vallanak. Helyesírásán kívül teljesen hű és pontos kiadás a Háhn Adolfé az Olcsó Könyvtárban;* én a Nemzeti Múzeum szivességéből az eredeti Hung. Fol. 154 jelzésű kéziratot használtam.

Íme a Thököly házasságáról szóló ének újszerű szavai:

akadalom: akadály. Ép úgy a rim kedvéért alkotva, mint sok új szó Gyöngyösinél:

Kezdettdolgainak romlik akadalma

Mert van az gátlások ellen nagy oltalma. (835. versszak.)

ártomás: ártalom; a *hallomás*, *látomás* analogiájára:

És noha Hymennel megkötetvén egymást

Az hamar ellválás tehetett ártomást. (399.)

balszerencse: a Murányi Venusból idézve a NyUSz.-ban: Forga nagy veszélyben, hánván balszerencse 121; *bal fatum*: „De most bal fátuma hozta oly idejit“ 437; a *balsors* helyett, melyet ugyan-csak tőle, a Palinodiából ismer a NyUSz., ezt találjuk:

Lemetszeték a' melly *sorsnak* is *balsága*

Lén sérült szivednek nagy szomorúsága. (120.)

bizalmas: csak Kunoss Szófüzéréből 1835-ből a NyUSz.-ban. A *bizalom* is Gyöngyösi összerántása (Char. 171. 1700):

Ez is tovább mozdul sok szép seregivel

Bizalmas szívének olyan reményivel. (331.)

borpincze: régebben *bortartó pincze*, a *borkút*, *borkád* mintájára: „Borpinczejdet is töltebben találni“. (244.)

czirkálat: czirkálás: „Végezván ezekben elméd czirkálatjat“. 234.

ellenkezet: ellenségeskedés, háborúság. Csak Vargyastól (1750) idézi a NyUSz. „Troja alatt az hol sok ellenkezetben kellett lenni.“ (155.)

fegyverszünet: eddig Dugonicsnál olvastuk először (Szerecs. I: 803) 1798-ban l. NyF. 14: 21.

Inkább békességet vésznek, mint ostromlást

Fegyver szünetekben nem tesznek több bomlást. (150.)

A 349. versszakban *fegyver megszünés*.

figyelem: Gyöngyösinék tulajdonítva a NyUSz.-ban, 1693-ból (Kem. Ján.), de 1676-ból idéztem a MNy. 1: 278. Itt előfordulási helye következő: „Az hol kell, mint daru, oly szemes fegyelme“ (68.) Bizonyosan *figyelme* értendő. Ép úgy, mint a *fegyelmes figyelmesnek* ebben a sorban: „Beszédemet néha hallja fegyelmesen.“ (271.)

fivalom: csak (Kem. Ján. 539.) 1693-ból ismeri a NyUSz. „Gondolom fivalma majd fel is ébreszti.“ (89.)

győzelmeskedik: ép úgy a *győzedelmeskedik*-ből összerántva, mint a *győzelemből* a *győzelem*. „Úgy győzelmeskedik, mint tetczik kedvinek“ 185; a *győzelmes* csak Kunossnál 1834-ben.

* 1884: 172.

halványodik: különös, hogy csak a XVII. században lép föl e szó; Pázmánynál és Zrínyinél a *meg halaványodik*; igekötő nélkül költeményünkben először: „Mint az borongó Hold néha halványodik“ 280; *elhalványodik* Mur. Vén. 2 : 58; *halványít* Char. 4 : 134.

időz; alighanem a népnyelvből véve; moratur, cunctatur a jelentése. Faludinál, a honnan a NyUSz. ismeri, *időt szabni* a jelentése. *irtózat*; irtózás, csak Barótitól 1792-ből a NyUSz.-ban; „Tudom, nagy irtózat ülne itt sziveden“ 217; vö. változat, lángozat.

kelet: már a Mur. Vén. 3 : 126 is (NyF. 14 : 31.) „Kelettől napnyugtig hat erős sugára.“ (184.) Bizonyosra vehetjük, hogy Gyöngyösi vonta el a régi *napkelet*ből.

kigyózni: kigyóval ellátni; csak Tzs.-ből idézi a NyUSz. 1835-ből; „És keziben vévén kigyózott Pálczáját Elröpül.“ (315.)

lángozat: lángozás, a vers kedvéért:

Ugyanis elnézván az ő állapotját . . .

Mint tehetted le szived kezdett lángozatját. (62.)

mohazat: pubertás a jelentése, a régi mohozik, pubescit igéből:

Mert a' melly gyengeség ülte ábrázatyát

Nem látván még akkor semmi mohazatját. (144.)

ragyogvány: csak Kem. Ján.-ból a NyUSz.-ban 1693-ból; „Annak ragyogványi nem ott setétülnek“. (431.)

remény: nemcsak a Char.-ban tehát, hanem előbb is: „Mit tehet csak másint az Remény ne csalja“. (326.)

szárnyszárny: szárnyakkal ellát; ebben a jelentésben csak Faluditól ismeri a NySz.; *fliegen* jelentésben már Mur. Vén. Előb. 3. „Végre Mercurius szárnyazván bokáját“. (315.)

szenderít: a NySz. Thaly Adalékaiból közli, ugyanezen sort: „Az rá ehült Sasok szemit szenderítsed“. (177); ott ugyanis ez ének szemelvényesen közölve van.

sziveskedik: a *sziveskedés* = jóindulat, előzékenység Char. Előb. 2-ből idézve a NyUSz.-ban, itt is hasonló jelentésű:

Végre terhe alatt alig piheskedik

Illyen az szeretet, az hol sziveskedik. (366.)

szülemény: nem Faludi, Orczy elevenítik föl a Jord.-C.-ben is meglevő szót, hanem Gyöngyösi:

In (ilyen?) szüleményi mert az természetnek

Sokáig lappangó helyben nem lehetnek. (127.)

töltemény: tehát nemcsak a Char.-ban, hanem előbb is: „Mint az hó töltemény majd egyben is omol“. (114.)

változat: ugyancsak nem a Char.-ban először, hanem itt: „Ott érhesed végre káros változatját“. (274.)

vezér: a régebbi *vezércsillag* (Kájoni 1676) mintájára *vezértárs*:

Ariadne nélkül baj lesz menekedned

Vezér társod légyen azt kell cselekedned. (38.)

és *vezérösvény* a 31. szakban.

virágzat: csak Barótitól 1779-ből ismeri a NyUSz.

Az bölcsöben látszik első *csirázatja*

Kinek jövendőben lesz szép virágzatja. (125.)

ARANYMAGYARÁZATOK.

XIII.

1. **Lehr-helyesbitések.** Arany János szövege nekünk *kánon*. Így ne csodáljuk, ha a magyar tudósokban, legalább, közülök egyben, LEHR ALBERT-ben föltámad az az áhitatos buzgóság, a melylyel az ó-kori scholiasták Homért, a középkori scholastikusok pedig a bibliát fejtegetik, értelmezik, magyarázzák. A buzgóság azonban gyakran fokozódik „trop de zèle“-lé, a minek következtében a lelkes buvár könnyen félre-, bele- vagy elmagyarázhat egyet-mást. Azt hiszem, így járt Lehr Albert a *Buda halála* egyik versszakával, a melyből a MNy. 2. 222. mást és többet magyaráz, mint a mi és a mennyi benne van.

Hadúr, midőn a gyilkos Etele tettén könnyezve így szól:

„Jaj! betelik, mondá; már ime betelnek —
Népe jövődői számlálva Etelnek“.

éppenséggel nem azt akarja mondani, a mit Lehr Albert olvas ki e sorokból, hogy t. i. Etelének tudtára, értésére adta népe jövődőjét, hanem hogy az Isten megszámlálva látja a hun nép éveit. Hiszen azon nem volna mit sóhajtoznia Hadúrnak, hogy valamikor (BH. VIII.) tudatta Etelével az ő és népe sorsát, de azt méltán sajnálhatja a Hadisten, hogy az ő hivatott hőse, Etele, s az ő választott népe, a hunok, vesztükhöz közelednek, annyira közelednek, hogy az úr meg is számlálta jövődőiket, holott életüket és dicsőségüket számlálhatatlan évekre szerette volna kiterjeszteni. Hogy Hadúrnak ez a gondolatmenete, kitűnik a költemény következő sorából:

„Isten, alant földjén, ő lehtett volna.“

Etele tehát Isten, örök életű és mennyei hatalom lehetett volna, ha Hadúr feltételéhez tartja magát.

A maga felfogása mellett hiába hivatkozik Lehr Albert a Zrinyiászra, a melyben (II. ének) az Isten így szól Zrinyinek:

„Zrini, hallgasd meg most, mit fogok mondani,
Ím te jövődőidet fogom számlálni.“

A kifejezést onnan vehette Arany, de nem a Zrinyiász értelmében használva, nem *elősorol, tudtára ad* értelmében, hanem abban a köznapi jelentésben: *meg vannak számlálva évei, napjai*, a mely fordulat bizonyára bibliai eredetű. Felfogásunk mellett szól e mondat is: *már ime betelnek*. Míg ugyanis a sor első felében a hiányos mondathoz: „Jaj! betelik“ a *végzet* értendő, addig a sor második

felében levő *betelmek* állitmányhoz már a hun nép életét, kevésre szabott éveit gondoljuk hozzá.

Tudom, hogy felfogásom helyességét nyelvtörténeti bizonyítékokkal vagy legalább konkrét forrásból vett adatokkal kellene igazolnom, de ilyenekkel most nem szolgálhatok. Legföljebb az *évei meg vannak számlálva* kifejezésnek bibliai eredete mellett hozhatom fel a XC. zsoltárt, a melynek 10. verse szerint: „A mi esztendeink napjai hetven esztendő, vagy mennél feljebb nyolczvan esztendő“, 12. verse pedig így szól: „Tanits meg minket, hogy tudhassuk meg a mi napjainknak számát.“

Erzem azonban, hogy bővebb bizonyítgatás nélkül, csupán a kérdéses sorok összefüggő értelmére s az élő nyelvhasználatra támaszkodva igazam van; Arany nem azt akarta mondani, hogy az Isten elősorolja Etelének népe jövőndőit, hanem azt, hogy Hadúr sajnálattal látja a hun nép közeli végét.

KARDOS ALBERT.

2. Válasz az előbbire. Kardos Albert nemcsak olvassa az én Arany-magyarázataimat, hanem meg is rostálja. Kritikával olvas. S ez rendén van. Nem baj, hogy szinte keresi a hibát, csak, a mit hibának lát, igazán az legyen. Minap egy helyreigazító cikket küldött be, mely egy *világos sajtóhibára* volt építve (poroszló — pörösztó), s melyben nagy lével leczkéz engem, tudós minával mutogatván, hogy „pörösztó“ nem „poroszló“. Furcsán kellene vélekednem Kardos Albert felől, ha jól nem tudnám, hogy csak egy kis tréfát akart ütni. Annak vette a MNy. is, és — nem közölte (l. jún. sz. 288. l.).

De ez a mostani helyreigazítás teljességgel komoly dolog. Meggyőződésből ír. T. i. a MNy. májusi számában a Buda halála egyik versszakának következő szokatlan kifejezéséről: „jövendői számlálva“ azt állítottam, hogy forrása a Zrinyiász. Ennek egyszerű constatalása volt a czélom, nem is lehetett más egy nyelvészeti folyóiratban. A mit egyebet mondok a mű szerkezetébe, az aesthetikába vágót, az csak e kifejezésmód jobb megértetésére szolgál. Szerintem u. i. „számlál“ = előszámlál, megjelent, tudtára, értésére ad; tehát „jövendői számlálva“ = jövendő sorsa megjelentve, elmondva, kitarva. A vergiliusi „aperit futura“ (Aen. VI. É.) Éppen mint a Zrinyiászban, melynek szóban forgó helye, mellesleg említve, a NySz.-ban hibásan közöltetik a „számlál“ czímszó 1. pontja alatt numero, rechnen, zählen), holott a 2. pont alá tartozik (enumero, anführen, erzählen).

Kardos Albert más véleményben van. Neki ez: „népe jövendői számlálva“ úgy értendő, a hogy a közbeszédben is mondják: „meg vannak számlálva évei, napjai“, azaz: nincs sok hátra az életéből. Tehát: „a hunok vesztükhöz közelednek“. Így Arany a Zrinyiászból vett kifejezést megváltoztatta volna, az ottanítól különböző jelentést ruházván reá.

E két eltérő, sőt merőben ellenkező felfogás és magyarázat közül melyik már a helyes? Hol az igazság? Kardos Albert nagy önérzettel mondja, hogy neki van igaza, kell igazának lenni. Ez az

önérzet, ez a biztosság vitte rá, hogy czikke bevezető soraiban felsősegesen, de kedvesen gúnyoskodjék is velem (vagy rajtam).

No de vizsgáljuk csak meg a vitás helyet egy kissé tüzetesebben. Úgy is, a mint ő érti, úgy is, a mint én értem. Még pedig először s főképpen *nyelvileg*, syntaktikai elemzéssel. Kardos Albert felfogása szerint ama két sor oly többes mondat, mely *három* egyes mondatból áll. 1. „Jaj! betelik (mondá)“. 2. „Már ime betelnek“. 3. „Népe jövendői számlálva Etelnek“. Látjuk, hogy itt mind a három mondat csonka. Az elsőből hiányzik az alany, mely Kardos Albert szerint „a végzet“; a másodikból szintén az alany, mely Kardos Albert szerint „a hun nép élete“ vagy: „kevésre szabott évei“; a harmadikban az állítmány lappang, mely nem lehet más, mint „vannak“. Kiepitve az egész összetett mondat így hangzanék: „Jaj! betelik a *végzet*, mondá; már ime betelnek a *hun nép élete* (így nem megy, hát) *kevésre szabott évei* — népe jövendői számlálva *vannak* Etelnek.“ Nem tekintve azt, hogy így csonkázni mondatokat, hogy a kiegészítés lehetetlen, vagy tetszésszerinti, önkényes, erőltetett, még Hadúrnak sem „licet“ — azt kérdem, mit ért Kardos Albert ezen: „betelnek évei“? Csak ezt érthetné: „lejárnak“, „végződnek“, holott a költő csak azt akarhatta vele mondani, a mit az első mondatbeli „betelik“-kel, a mi = *beteljesedik* (geht in Erfüllung). Így, Kardos Albert szerint, a harmadik mondat csak szószátyár ismétlése a másodiknak; mert „betelnek az évei“ = meg vannak számlálva a jövendői. Kértem továbbá: ha Arany a harmadik mondatnál azt akarta volna kifejezni, hogy „a hun nép napjai (évei) meg vannak számlálva“, miért mondja „számlált“ „megszámlált“ helyett? miért „jövendők“-et „napok“ vagy (nem bánom) „évek“ helyett? Hisz senki sem mondja ezt: „az ő *jövendői* meg vannak számlálva“. Nincs is ennek értelme, csak a *határozott időszakot* kifejező „napnak“ (évnek): ezeket lehet „számlálni“. Ha azt akarta volna mondani Arany, a mit Kardos Albert gondol, nemde könnyen s világosan így mondhatta volna: „Népe *esztendei* számlálva Etelnek“? A vers is elszenvedte volna. Aztán úgy, a hogy Kardos Albert magyarázza, vajjon „Etelnek“ micsoda mondatrész? részes határozó-e vagy birtokos jelző? Ha amaz, nem ad helyes értelmet; ha emez, nagyon merész a „népe“ birtokosának (Etelnek) hátratétele, túl a csonka állítmányon is. Mikor a birtok birtokos is egyszersmind.

Az én felfogásom szerint egész más képet mutat az összetett mondat, szerkezetre is, összefüggésre is. Én itt csak *két* egyes mondatot látok, melyeknek elseje szintén: „Jaj! betelik“, a második pedig ez (végig): „Már ime betelnek — népe jövendői számlálva Etelnek“. Az elsőnek szerintem is „a végzet“ a lappangó alanya, de nem szükségkép. Hadúr lelkét a „beteljesedés“ szomorú gondolata kapja meg, úgy hogy a hiányzó alany inkább csak érezhető, mint határozottan kifejezhető: betelik, *a mitől tartottam*, vagy: *a minék be kell következnie*. Tehát „betelik“ mintegy involválja magában az alanyt is. Tán nem csalódom, ha (ismervén Arany számító, tudatos művészetét) úgy tartom, hogy itt Hadúr mintegy reflektál a VIII. énekben általa mondottra: „*Nosza hát teljék be, a mi betelendő!*“

Felelet: „Jaj! betelik (a mi betelendő).“ A második mondat állítmánya „betelnek“, alanya pedig „jövendői“. Ekkép értve, ez a második mondat csak határozottabb, világosabb kifejezője, úgyszólván, amplificatiója az elsőnek, mely csak egy fájdalmas sóhaj kitörése. s ez is szépen megfelel a VIII. ének következő sorának: „Jó vagy gonosz is bár, *jöjjön a jövendő!*“ Íme, jön már a jövendő, a *gonosz*. Ekkép értve, ez: „számlálva Etelnek“ az alanynak („jövendői“) jelzője, tulajdonkép: rövidítése, összevonása ennek a jelzői mellékmondatnak: „(melyek) számlálva (vannak) Etelnek“, úgy hogy „Etelnek“ részeshatározó, dativus [v. ö. „Azt hinné az ember, élő tilalomfa, *ütve* általútnál egy csekély halomba“. Toldi I. É. = (mely) *ütve* (van)]. A ki megfigyelte Aranynek sokszor sajátságos interpunctióját, nem ütközik meg azon, hogy „betelnek“ után vonás van (—). Különben is ott, a sor végén, a vers rhythmusa is némi szünetet tartat; ezt javasolja Hadúr lelki állapota is, melyben nyilatkozik: a bús elgondolkodás.

Kiki átláthatja immár, hogy pusztán a nyelvbéli kifejezést tekintve is, sokkal valószínűbb az én magyarázatom, azaz, csak az én magyarázatom a valószínű: átláthatja, hogy Arany nem azt akarta mondani, hogy a hún nép *jövendői meg vannak számlálva*, hanem azt, hogy a hún nép *Etelének számlált jövendői betelnek*.

De akárhogy, akármint vélekedjünk e helyről, minden okoskodást elhallgattat az a tény, hogy a szóban lévő kifejezést Arany Zrinyitől vette (nem vehette, mint Kardos Albert kegyelmesen megengedi). Képzelteth-e vajjon, hogy egy epikus valamely kifejezést, azt is szokatlant, vegyen át egy másik epikustól s ne abban az értelemben használja, mint az, hanem oly jelentést oktrojáljon rá, a minőben nincs meg sehol senkinél? Ez oklatan szeszély volna, a mit egy Aranyról föltenni is vétek. Nem az-e a természetes, hogy a gondolat, a helyzet rokonsága juttatta eszébe Aranynek a Zrinyiász kifejezését is, melyet lám, félre is lehet érteni?

Szinte fölösleges megjegyeznem, hogy aesthetikai szempontból, az epos szempontjából is az én felfogásom áll meg. Mert mig Kardos Albert értelme szerint az egész hely csak annak ürgetése-forgatása, hogy a hún nép nemsokára elpusztul: addig az én felfogásom szerint azaz epikai vonás is benne van, hogy Etele végzetes hős, a kinek tudtára adatik (álomban vagy jóslat által) a maga és népe jövendő sorsa, s a kinek tragikuma abban van, hogy vétségével magát is, népét is romlásba viszi (v. ö. „Csaba“ töredékeit).

Kardos Albert, úgy lehet, tovább is tamaskodik. De ha nekem és okaimnak nem hinne, higgyen magának Aranynek. A Nemzeti Múzeum könyvtára őrzi az ő eposainak kézíratait. Köztük van a Buda halálá-é is, 1863-ból, mely bizonyára megelőzi a pályázatra beküldöttet. Tele van törléssel, javítással. A zaklatott strófa így van benne:

*Am had ura Isten, jól látva egéből,
 Anonket nagy könnyű csordila szeméből;
 Jaj! betelik, monda, már íme betelnek
 Népe jövendői [számlálva] Etelnek.*

Világos ebből, hogy Aranynak esze ágában sem volt azt mondani, hogy Etele „népe jövőndői számlálva vannak“, a mint Kardos Albert elgondolta; világos, hogy „már ime betelnek“ nem külön mondatnak veendő, hanem az utolsó sorral képez egy mondatot, a mint én értettem és magyaráztam. Kétségtelenné teszi mind a kettőt az eredetileg megvolt, de utóbb kihúzott s evvel „számlálva“ helyettesített *haragos* jelző.

Azt hiszem, Kardos Albert, ha eddig „érezte, hogy igaza van“, most már *tudhatja, hogy nincs igaza*. Az a „lelkes buvár“ pedig, a ki „félre-, bele- és elmagyaráz“ — nem én vagyok. —

Sok százra rüg azon költői helyek száma, melyeket életemben magyaráztam és fejtegettem. Nem volna csoda, ha tévedtem volna egyszer-másszor. Tévedtem is. S valamint magam kímélet nélkül rovom-rovogatom más magyarázók botlásait, készen vagyok rá, hogy nekem is azon mértékkel mérjenek. De az oly „Lehr-helyesbitések“ben, mint a Kardos Albertéi, nincs köszönet. Mert a más (jól meg sem értett) magyarázatot elvetni, de a magáé mellett egyebet fel nem hozni, mint hogy „bizonyítékokkal és adatokkal most nem szolgálhatok“ — csak olesó gáncsoskodás és tehetetlenség jele. Bizony, Kardos Albert ennek a dolognak nem embere. Tanúsítja ezt jelen czikke is, mely *egy* zavar. Hogyan magyarázza pl. a Buda halálának következő helyét: „Isten, alant földjén, ő lehetett volna“! Így: „Etele tehát *Isten, örök életű és mennyei hatalom* lehetett volna, ha Hadúr föltételéhez tartja magát“. Nem érti, hogy itt Etelenek valódi „istenségéről“ szó sem lehet, ez ellenkezne a történeti Etele jellemével is: hisz lám „a szegény versköltő“.

„ — midőn Etelét *istenekhez mérte*,
Kicsibe', hogy máglyán nem lakola érte“. (Toldi Sz. VII. É.)

Aztán ott van Hadúr mondása: „*Ur az egész földön*, ha ez egy hibáján“, vagy magáé Eteléé: „Nincs is a *világnak ura* kívül rajtam“ vagy Detréé (Csaba királyfi, első dolg.):

„Mert ki egy világgal kénye szerint játszik,
Az nem földi pornak — az *istennek látszik*.
Amde őt is anyja szerelemmel hordván
Szülte Bendeguznak, Etel vize partján:
Halandói sorsban enyészet kíséri — —.“

Továbbá, e kifejezésnek: „évei meg vannak számlálva“, bibliai eredete mellett oly példákat hoz fel, mintha ezt mondaná: „nomina in x ut talpa.“ Restelt beletekinteni egy concordantiába. Ott van (más nem jut eszembe) a Dániel *mene-je*: „*Megszámlálta Isten a te országodat*“. Felhozhatta volna ugyancsak Aranytól ezt: „*Napjaid számítvák*, megifjult az idő“, mely a *meg* igekötő elmaradhatását hirdette volna.

De hogy mily gyenge Kardos Albert a magyarázásban, többszörösen bizonyítja a „Peleskei Nótárius“ (rontott czim), melyet magyarázó jegyzetekkel kísért. Ide irok egy-két „esetet“. Gvadányinak ezen helyére: „Nem volt látni borát“ ez a megjegyzése: „Erőszakolt kifejezés e helyett: nem lehetett látni borát“. Nagy tájékozatlanság. Tudnia kellett volna, hogy más jó írók is élnek vele,

pl. Czuczor, Tompa, s hogy a nép is széltire használja (v. ö. Toldi Comm. 132. l.). Ezt meg: „Sok *deutrumokról* szólott és habogott“ így magyarázza: „*Deutrum*: sajtóhiba vagy szándékos ferdítés *decretum* helyett“. Sem nem sajtóhiba, sem nem szándékos ferdítés biz az! Nézzünk csak bele „A Magyar Latinság Szótára“-ba, a hol ez van: „*Deutrum*, quaestio, interrogatio, inquisitio, *vallatás*“. Vagy nyissuk fel akár Párizpápaít, megvan ott is: „*Deutri puncta*: kérdések a vallatásban“.

Mindezek után annak, hogy valami derekassal járulhasson Kardos Albert az Aranyt magyarázó irodalomhoz, nagyon meglohadt bennem a reménye.

LEHR ALBERT.

Aachs Mihály széljegyzetei.

A MNy. I: 316. lapján fölhívtuk a figyelmet a régi könyvek kötés-tábláján, czimlapján, a szöveg lapszélein s egyéb üres helyein gyakran található magyar bejegyzések esetleges fontosságára.

E figyelmeztetésünk arra indította Farkas Sándor urat, hogy könyvtárából az 1560-ban Frankfurtban Egenolff Christiannál nyomtatott „Kreuterbuch“ egy csonka példányát, melyben a szöveg között s a lapszéleken több régi magyar bejegyzést vett észre, hozzánk megvizsgálás s ha érdemes rá, fölhasználás végett beküldje.

A legtöbb bejegyzés, a dolog természeténél fogva, növénynevekre s a gyógyfüvek hatására vonatkozik; jó nagy részük azonban érdektelen, mert a bennök előforduló szók ugyanazon alakban s értelemben már előbbrol is ismeretesek. Az írás jellegéből ugyanis mindjárt látni, hogy a legkorábbi magyar bejegyzés a XVII. század végén történhetett, tehát utóbb, mint mikor Comenius Januája és Páriz Pápai Pax Corporisa ugyanezen fűnevekkel és gyógyhatásokkal már nyomtatásban is megjelent. A 253. hátlapon egy bejegyzés hivatkozik is Pápai Páriz Ferencznek Az Emberi Testnek belső Nyavalaíruil írott könyvére, vagyis a Pax Corporisa, melynek első kiadása 1690-ben jelent meg. De nem is kell valami éleseszű kormeghatározást kifejtenünk, hiszen a 156. előlapon (a hol az aloeról van szó) a bejegyző nemcsak a bejegyzések korát, hanem még a maga nevét is világosan megmondja. ú. m.: „Ilyen füvet láttam Stutgardian az Méltosághos Würtembergai Eberhardus nevű Fejedelemnek virágos kertjében. E felől mondotta az kertész, hogy száz Esztendőkben csak egyszer termi meg gyümölcsét. Gyökerit is láttam azon kertben levő Fejedelmi mulato házban szárazon föl kötvő egy vas lánczra. Aachs Mihaly Mostan Simonyi praedicator es az Kemenesallyai (et circumjacentium) Ecclesiaknak érdemetlen Seniora. Anno 1706-dik 7. April. m. p.“

Acs Mihály (így ejtették t. i. ezt a furcsán írt családnevet) nem ismeretlen név a régi magyar irodalomban. Három vallási tartalmú munkája jelent meg magyar nyelven s mindenik több kiadást

ért (L. Szinnyei, M. Írók I : 1). Noha Győr-Szt-Mártonban született (1631-ben), a vas megyei, különösen kemenesaljai prédikátorkodása alatt úgy megszokta az idevaló tájejtést, hogy még a keze írásából is ez hangzik ki: Szent János *füvő*, földi bozzának *gőző*, *öszvő* vonnya, *fölkötő* Szent Antal *tüző* stb.

Főntebb már említettem, hogy a szóban forgó széljegyzetek legnagyobb része Comeniusból és a Pax Corporisból van véve. Mindamellett vannak olyan bejegyzések is, melyek egy vagy más tekintetben figyelmet érdemelnek. Ezek között mindenestre azok a legfontosabbak, melyek új nyelvtörténeti adatokat foglalnak magukban. Ilyenek:

Bogaras: „Hunyor levivel kennyed az bogaras marhát, az hol nem nyalhattya.“

Girlicze túske: genista, ginster. (A Nysz.-ban iglicze-túske).

Aldott kóró: cardobenedicti.

Agnó-posz: bubenist, crepitus lupi. (Ma *banya-posz*, de Ballagi Magy. Ném. szótára minden kiadásában *bányaposz*: bofist.)

Tölcsigél: „És az után tölcsigeld az sos bort egy korsóbul az másikba és mikoron eléggé elegyeledett, id meg erővel egy huzomban és purgál.“

Író: buttermoleken; *savó*: käsmoleken.

Kehöles: „hurut, köhögis s kehölis ellen“; „kehelő hurut.“

Gólyahúgytartófü: carduus veneris, kartendistel. Magyarázata I. Kresznericsnél: *héjakút* szó alatt.

Menydörgő fü: sedum, sempervivum. (Ugyanez még: Szent Benedek füvő, Báranyesecs, Fülfü).

Aranyas Pátrácz: farnkraut. (Csakis a MTsz. ismeri, még pedig éppen Vas megyéből).

Szent János gyökere: filix querna, steinfarn. (Szent Jánosnak fája, füve, kenyere, öve, virágja eddig is ismeretes volt).

Laboda paréj: atriplex. (A NySz.-ban és a maiakban csakis laboda).

Sarkantyúvirág: saxifraga. PPB.-nál sarkantyúvirág „rittersporn“. A NySz.-ban egyik sines meg.

Királyné asszony káposztája: „fejér tövés, macska tövés, száz fejű fü, az melet az Szel az Tarrokon szokot (minekutána lemecezetet) mint egy nagy gombolu kuglit ide s tova fujnyi.“ Eryngium. (Ez elnevezésben ugyanaz a gúny nyilvánul, mint a párjában: a királydinnyében.)

Apró kapor, feymosnyi valo kapor: Edel Chamill, chamomilla.

Klárás fü: Asparagus. Az elnevezést megmagyarázza a Kreuterbuch idevágó szövege: „im Sommer tragen diese Spargen geelrote Körner, als rote Corallen . . .“

Divófa: nussbaum. Dunántúliás.

Galambicza, item úrgomba: Heyderling und Treyschling. (Márton 1803-i szótarában pfefferschwamm: galambitza gomba, borsos gomba).

Nyúlgomba. A rehling vagy *rehdelschwamm* mellé hozzájegyzik: „talánd (igy): nyulgomba“. (Ballaginál is csak: eine art schwamm.)

Kenyerélgomba: Brödtling. Diószeginél: boletus medulla panis.

Vargánya. Eychschwamm und Hasenöhrlin mellé tréfásan (?) hozzá teszi: talánd (igy) *vargák anyja*. A Fliegenschwamm mellé pedig: *bolond vargánya*.

Fül zöngése, de megvan benne a „fül zugása“ is.

Hájazni: „sarut vele hájazni igen jó“. (Ez igére a NySzban alig van adat).

Száraz fájdalom: „Ha valakinek kezeiben — mint énnekem volt — száraz fájdalom vagyon avagy derekában.“ . . . .

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

(Miskolc város jelezkönyveiből.)

1771-ből: „szögfüszin kamellot szoknya; kamuka *krágli*; fekete bársony *kukla* csipkével; viola szín *czipellös*; *czipére* való eziüst csatt.“

1788-ból: „Mivel Zajetz János és felesége Koleszár Andrásné tizedesné *czafinkának* mondotta, holnap reggeltől fogva estig való arestomra büntettetnek.“

1788-ból: „Gazdag János házánál, a szomszédok botránkozásával, éjjel-nappal sokféle gyanús személyek *tanyászni* és *dévánkozni* szoktanak . . .“ (Dévánkozik: korhelykedik, dorbézol. MTsz. Abaujából.)

1790-ből: „*Új magyar* Puky István . . . az magistratus *hivataljára* meg nem jelent, in contumaciam az 3. májás adosságban, törvényes expensákban 27 krajczárookban convincáltatik.“ (*Új magyar* a. m. cigány; *hivatal* itt a. m. meghívás.)

1790-ből: „Proponáltatván az város tavaszvetéseinek (azon okból, mivel az mostani *sengés* idő miatt épületet vettenek) az *gordonoktól* és más egyéb dudvaktól való kitisztittatása, publice committáltatott inspector uramnak, hogy földről földre kimenvén, kiváltképen a *keresztfaszerben* való földet megvizsgálván, azokat *levélszeresek* által kitisztogattassa.“ (*Sengés* = zsengés, nedves, nyirkos MTsz.; *gordon* = magasra nőtt kórós burján; *szer* = dülő; *levélszeres* = a levélhordás során levő.)

1791-ből: „Vámosi inspector Scháy József az iránt folyamodván, hogy itt lakos *frizér*, két óráját oly véggel kicsalt légyen, hogy az órással megnézetvén, a melyik jobb lészen, megveszi; azomba pedig az egyikét a *kávészázba* eljádzotta légyen, melyre nézve a titulált úr kiván magának a Nemes magistrátus által a frizérral hat aranyig való cautiót tétetni, hogy órája el ne vesszen és a frizér, szokása szerint, Miskolcraól is cautio nélkül el ne szökjön.“

1793-ból: „Béres Mihály Fejértóra való tolvaj személy . . . négy lovat ellopni s eképen ártatlan *hazafi társának* tetemes kárat hitetlenül munkálodni önként való maga vallása szerint bátorkodván, bűnének büntetéséül s az ő hozzá hasonló veszett indulatúaknak rettentő példái, erős testi alkotásához képest, két hónap alatt három ízben ötvenenként elveendő 150 kemény pálczabotokra íteltetett.“

1794-ből: „Ezután az idő *kifolyván*, a közgyűlésnek folytatása holnapra általtétetett.“

1795-ből: „Varga Mária Magurányi András felesége Trojka Kati tolvaj személyel *öszve sugarolván* s az tolvajságra helyet adni nem iszonyodván, *orgazdaasszonyosságáért* 40 korbácsütésre ítéltetett.“

1795-ből: „A szegényeknek a diósgyőri erdőben a szabad *fázás* megengedtetik, de csak omlásbul.“ (Fázás = fáizás. Az „omlásbul“ azt jelenti, hogy csak önmagától kidőlt, vagy vihar-kidöntötte fákat volt szabad az erdőből elvinni; élőfát kiválni tilos volt.)

1797-ből: „Portörő Szabó Mihály megromlott erkölcsstelenségének könnyen engedő s káromkodó személy Zsóry urat bassza lelke *puskaszemű* Zsórynak mócskolni, bíró urat meghunczfutolni nem iszonyodott.“ („Puskaszemű“ bizonyára szúrós nézésű, kemény tekintetű embert jelentett.)

1797-ből: „... ledülvén, a gyertyát égve hagyta s emberi gyarlóságbul elaludván, a gyertya kevés volta miatt elégett s kiesett és a nyoszolyáját meg is *pergálta*. Azért is ezen vigyázatlanságáért, minthogy a *kiüthetőséggel* nagy károkat okozhatott volna, mások példájára maga kenyerén s vizen kitöltendő 3 napi áristomra ítéltetik.“

*

A kávé szó történetéhez. A *kávé* nevét az abissziniai *Kafa* városától vette. 1670-ben Czeglédi István *cávénak* írja; 1683-ban már előfordul magyar levélben, *kávénak* írva. Faludi 1748-ban *caffé*-nek, Bárány Orczy Lőrincz *coffé*-nek írja. 1751-ben egy érdekes levélben *chavé*-nek írják. Ezt a műveltségtörténetileg is fontos levelet egész terjedelmében közöljük.

Szól Latinovics Péternek Bács megyében: „Mivel tudom azt, hogy Felsőleges asszonyunk a *chavét* igen szereti, remélem, kedvesen venné, ha valamely friss török *chavét* azon a részen szerezhethetne kegyelmed és azzal ő felségének, ha Pestre lejön, a Nemes Vármegye kedveskednék, mely iránt legközelebb elvárom kegyelmed tudósítását, hogyha személyem szerint meg nem jelenhetnék Pesten, előre Méltóságos főkomornyik gróf Kevenhiller uram Ő Excellentiájának tuttora adhassem és kérhessem azon, hogy ő Excellentiája a Nemes Vármegye nevével Felsőleges asszonyunknak praesentálni méltóztatnék. Pozsony 1751 július 7. Gróf *Csáky Miklós* kalocsai érsek.“

DR. SZENDREI JÁNOS.

*

(Nógrádmegye jegyzőkönyveiből.)

1653-ból: Producault levelből is *alattya* és erősíti.

El mult való esztendőben.

Ugyan akkor talyban mikoron annak kezdetiben és *forgásában* voltanak volna Birák uraimék.

Eő maga is meg vallya immár hogy nem arrul *forogna a Pör.*

Eő maga *honn nem lévén.*

Igi hadgia annianak *igazán kelt* jó igazságos levelekkel.

Felindult magában, egy elsőben nem is tudta miért és *mit akarja.*

Az kik penig valakit valami tiszteletlen szóval illetnek, azok — czyak 100 fl. *maradnak.*

Az *miben* pedig ember *nem tudós*.

Minden igaz ok nélkül *elszánt szándékból* meg öltenek.

Törvént látot és akart volna is tennj.

1670-ből: Ugyan nem hordoztak engem az *boza fa* alá, mint
eötet a' híres kurvát.

Kezdetek *peöreössé-fojni* és tenni 's *rajta kapdosni*.

Holott eö *nem tisztá becsületes személy*, mert eö *szalma-*
koszoru, kézpénzemberségü, hamis hitü.

Bizonyságot *szedni*.

1671-ből: A szegénység többnyire zabkenyérrel él és *abban*
sem ehetik eleget.

Holdult Vármegye.

Az Nemes *Vármegyét néző dolgokban*.

Szükség h szorongattya ezt az dolgot.

Oly *választot adgjön*.

1672-ből: Mivel Kis Peter Uram *nem adhatóját adta*.

Nem oly *eszefeletj ember* volt Boldogh hazi Kis Janos Uram!

Darab *földnek avagy rétnék élésitül, kaszálásátul* kit *fegyver*
alat visznek el.

Eö Nagysága *képbeli emberét* bocsátván.

1683-ből. Egész kereszténysegnek *hitvös és öreökös ellenseghi*.

Illendőnek iteltük *kk ezen levelünk altall udvarolnunk*.

1684-ből: *Czondorlot* s — majd végheö pusztulásra jutott
edes Hazank. (Eszterházy Pál nádor levele.)

„Pogány ellen *elteket, sokan vitézül le tévén — vakmerőségtül*
viseltetvén.” (Eszterházy Pál nádor levele.)

Maga irgalmu Isten.

1685-ből: Egy testvér *valo* Attyafia.

Közli: BALOGHY DEZSÖ.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Útban van. Szász Károly jól mondja (MNy. II. 284. l.), hogy „útban van“ nemcsak annyit jelent, hogy „láb alatt van“, („nem akarom, hogy családom *útjokban legyen*“, Arany) hanem annyit is, hogy elindult, közeledik stb“. Példát is hoz fel. De sem ezt: „úton van“, mely csakugyan különbözik, vagy különbözhetik ettől: „útban van“, sem azt, hogy „útban van“ *átvitt értelemben* is használatos (mint a Zola-féle mondásban: *est en marche*) nem igazolja világosító példákkal. Ezt akarom itt pótolni.

„*Úton vagyok* s nem vagy velem,

Jó angyalom, szép kedvesem“ (Petöfi) = utazom.

„Tegnap *az úton* megint hallottunk lövéseket, de azért nem tértünk vissza“ (Arany: Hátr. h. Ir. II. 177. l.) = útközben, mikor marsoltunk hazafelé.

„A tatárok királyának fia fényes kísérettel *útban van* Timúr Lenkhez“ (u. o. I. 258. l.) = közeledik.

„Szalonta *útban van*, faluszerű mezővárosból csinos kisvárossá lenni“ (Arany levele Tompához). Itt már figurális értelem van, s ez egészen: „az igazság *útban van*“.

Egyébiránt „úton“ és „útban“ nem esnek oly messze egymástól, mint Szász Károly véli. Márton is, Ballagi is ezt: „unterwegs“ így fordítja: útközben, az *úton*, az *útban*. Dugonics ezt: „Az *útban* törött el csikorgó szekere“ így is mondhatta volna: „az *úton*“. Arany főntebbi példájával: „az *úton* hallottunk stb.“ ellenkezik a Polg.-Lex „mivel az *útban* meghallották a Kuthen gyalázatos halálát stb.“ (II. 503. l.) Gyulai, ha az első sor így végződik: hadnagyom, bizonyosan ezt írta volna: „El ne essék itt az *úton*“. Arany maga egyszer ezt mondja: „Bús bika — — törj a nádat rideg özvegy *útján*“ (Toldi Szer. III. É.), másszor ezt: „Ő neki *útjában* hintenek és fűznek Fátyol-ivet a nők, virágot a szüzek“. (B. H. X. É.) Sőt a nép is hol az egyiket, hol a másikat használja. Pl. e helyett: „Hány gyereke van? — Három, a negyedik *útban van*“ ezt is hallani „*úton van*“ stb.

Kajla. (L. májusi sz. 232. l.) Hogy nemcsak a rendetlen szarvat és bajuszt mondják „kajlának“, annak bizonyítására felhozom még ezeket. Márton lexicona Magy.-Ném. részében (1800) a 182. l. ez van: „Kajladni, inkább lekajladni, lekajolni, lekonyulni, herab od. herunterhängen. Innen *kajla tehén*, azaz lefelé görbedt szarvú.“ *Kukora*, melyet Herman O. említ, nem országos szó, legalább Dunántúl nem hallottam. Eötvös Károlynál meg ezt olvasom: „A hóhér (t. i. Haynau) két kézzel egyenesre húzta araszos hosszúságú *két kajla bajuszt* s úgy nézte a szép asszonyt.“ (Utazás a Balaton körül I. 178. l.). „Félkajlát“ és „egész kajlát“ csak különbségtételül mondanak. P. „Hajtsd ide azt a kajla ökröt. Ne azt a *félkajlát!*“ — A mit Arany „hiúságaról“ mondtam, azt Herman O. félreértette; komolyan vevén a — tréfát.

Mélységes télen. Hogy ez csakugyan nem azt jelenti „tél derekán“, hanem „egész télen“, Szivos Béla avval bizonyítja a MNy. jún. számában (283. l.), hogy „így is mondják: az *egész mélységes télen*“. Támogathatom ezt magam is. Arany „A Dismal mocsárok tavá“-ban (ford. Moore után) így ír:

„És elszökött a Dismal tó mocsárra,
Hol bolygó tűz világítván utára,
Egész mélységes éjszakán
Evez fehérlő csónakán.“

Szivos Bélának az a megjegyzése, hogy „a *mélységes*“ itt „hosszút“ jelent, gondolkodóba ejtett. Arra jutottam, hogy ez a *mélységes* (éj, tél) nagy valószínűséggel ebből lett: *míló*, *mélő*, (= mivelő), melyet még mondanak némely vidéken. Ide írom a Toldi Szerelméhez csatolt glossariumból ezt a jegyzetet: „*Míló*, *mélő*: egész. Van *míló* éj, *míló* nap, *míló* vagy álló hét; de már csak *álló* hó, *álló* esztendő. *Mívelő*-e, vagy *mélylő* (mélységes)? ám döntsék el a

tudósok.“ Már most én azt hiszem, hogy valamin a *míló* (míló) éj „csak újabban keletkezhetett, mikor már elfeledték, hogy a *míló nap, míló hét* = mivelő nap, mivelő hét“ (Nyr. VIII. 532. 1.): úgy az sem lehetetlen, hogy a *míló*-t, *méló*-t a „tél“-re is alkalmazták s utóbb *mélylő*-nek érezték, a honnan már csak egy kis ugrás a *mély*-ig vagy *mélyiséges*-ig. Azt kellene tudni csak, mondják-e még valahol ezt is: *míló télen* vagy *egész míló télen*?

Visszmond. A MNy. jún. számában Gönczy Béla ezt: „*visszmondta* neki a pletykát“ „a budapesti társaságban, különösen a nők közt rendkívül elterjedt, *helytelen* kifejezés“-nek mondja s azt állítja, hogy „*visszmondani* valamit csak szemtől-szembe lehet“ „a fenti értelemben — éppen ellenkezőt akarnak kifejezni vele, hogy t. i. a háta megett elmondja másnak, a mit bizalmasan beszéltek róla“. Szerinte helyesen így volna: „*elmondta* neki, mit beszéltek róla“.

Téved Gönczy abban, hogy „*visszmond*“ ily jelentésben helytelen volna. Ha Budapesten használják, hát nem itt keletkezett, hanem az egészséges beszédű vidékről került ide. Országos keletű szólás, melylyel a *nép* is él, sőt, magam legalább, másképp nem is hallottam tőle. Pl. „Kár volt előtte szólni, tudod, hogy *visszmondja*.“ (Megmondja, megviszi, elárulja, besűgja, befűttyenti, bef...ja az illetőnek.) Megjegyzendő, hogy *visszmondani* csak olyat *mondanak vissza*, a mit nem kellene. Tehát rossz értelme van. Bizvást használhatják a budapesti nők ezután is a „*visszmondást*“, de — ne tegyék! (Vö. evvel: *wiedersagen*, nem: *zurücksagen*.)

LEHR ALBERT.

Batka. A mit erről a szóról néhai Szarvas G. a Nyr. XXII. k. 517. lapján — s azt is, mit *Kúnos* ugyancsak a Nyr. XI k.: 545. lapján mond, hogy az ajakhangok disszimilációja *batkára* változtatták a *bapkát*, aláírom, csak azt nem, hogy a *batka* szó alaprésze a szláv *bob* „bohne“ jelentésű szó volna, melyből kicsinyítő képzővel *babka*, *bapka* keletkezett; mert a *batka* szó nem *szláv*, hanem tiszta *német* eredetű. Ugyanis Lexer Mhd. Taschenwb. szerint a kfn. *bapel* = kleine münze. Ezen szóban *bap* a *tó* és *el* kicsinyítő képző. Ugyanilyen jelentésű a szepesi tájszólásban a *bapchen* (lásd: Lindner Ernő kéziratát a M. T. Akad. könyvtárában) s ebből lett a magyar *bapka*, *batka* szó.

KÖVI IMRE.

Czalbáj. A MNy. 2: 196. lapján „zavaros bor“ jelentésű *czalbáj*, *szalváj*t szavunkat az osztrák-bajor *salwein*-ből származtattam. LEHR ALBERT tagtársunk szóbelileg arra figyelmeztetett, hogy a kérdéses szó talán inkább a latin *salvium* (*vinum*)-mal függ — közvetve vagy közvetlenül — össze. Két újabb adat azonban megerősíti a magam magyarázatot. 1. a *salwein* szó, a melyet csak HÖFER és CASTELLI szótárából idézhettem, közkeletű a tolnamegyei németeknél is; 2. ugyancsak Tolnában a *salwein*-hez közelebb álló magy. *szalvány* alakot is ismerik.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

ADATOK NYELVÜNK FEJLŐDÉSÉHEZ.

Aránysúly. Széchenyinél 1828-ban (Lov. 52, 101, 106) a. m. *egyensúly*; 1835-ben (Hunn. 24) *iránysúly*nak írja. Hanáknál 1846-ban (Term.-rajz), Toldynál (MűSzt. 1858) a. m. *fajsúly* s ugyanígy még ma is Ball., SimB. és KB.-nál.

Árverés. Márt. Szt.-ában (1807): „*árper* l. kótyavetye, versteigerung; *árperleni* l. kótyavetyélni, versteigern“. Ugyanígy 1811-ben, de 1816-ban már elhagyja.

Árnyéklát. Megvan már 1771-ben is (Kartigám, 168): „betért a sűrű *árnyéklát* alá“, tehát nem a mai értelmében.

Athasonítani. Előbb *áthasonlítani* Bugát 1833 (Orv.) és Tzs. (1838); Kossuthnál 1841 (Pest. Hirl. 20) *hasonegyíteni*. Vö. NyUSz.

Átlagos. Dugonicsnál 1801-ben (Magy. urod. 11) *átalagosan* a. m. „diagonaliter“. Széchenyinél 1845-ben (Pol. cz. 2 : 461) *átmérőleges* a. m. a mai *átlagos*. Ez Ballaginál (1857).

Atlan-talan. Nem Verseghy (l. NyUSz), hanem Márt. (Szt. 1803) volt az első, a ki a „gesetzlos“-t *törvényetlen*-nek és a „gesetzwidrig“-et *törvénytelennek* fordítva, különbséget állapított meg. Ugyanígy (u. o.) „gefühlos“: *érzéketlen* és „sinnlos“: *érzéktelen*.

Átvalósulás. A Hierolex. (1845) a „transsubstantiatio“-ra ezt ajánlja. Nincs meg egy újabb szótárban sem, pedig mindenesetre jobb mint az *átlényegülés*.

Azonosítani. A Phil. Müsz.-ban 1831-ből *azonítás, ugyanazonlás*; Bezerédj Istvánnál 1842-ben (Pest. Hirl. 661) *ugyanazonítani*; Guzmicsnál (Phil. Müsz.) *egyíteni*, de ugyanitt már *azonosítani* is.

Bánadalom. Mikes Kelemen (NySz.). A régi nyelvben csakis ő nála és senki másnál. Kresznerics is tőle idézi. Kunosznál 1834 (Szófüz.): „reue, poenitudo“.

Baráti. A régi nyelvben (NySz.) csak „monasticus, mönchisch“ a jelentése. „Freundlich, freundschaftlich“ értelemben először Márt.-nál (1803). *Barátilag* Tzs. (1835.)

Befolyásos. Széchenyi 1835 (Hunn. 153): „*befolyásos* emberek“.

Bírni vmivel. Előfordul már 1793-ban Sándor Istvánnál: „ezüst, réz, vas és ónbányákkal is bírnak“ (Lev. 369).

Bomba. Valamint a német „lampe“-ból a nép nyelvén *lámpai*, szintúgy a „bombe“-ból *bombi* lett. Még Márt.-nál is (1803) *bombi, bombihányó, bombizni*. A NySz. csakis Rákóczy F. leveleiből idézi a *bombát* és *bombázást*.

Bölcsélet. Versegly 1818-ban (M. Gramm. 220) tiltakozott az ellen, hogy a *bölcselkedik, gazdálkodik* stb. igékből *bölcsel, gazdál-t* szabadjon kikövetkeztetni.

Bósz fn. „Javitási bősünknek gátja lehessen“. (Pest. Hirl. 1842 : 23); és Széchenyinél 1843-ban: „mig lecsillapodik a felidézett bósz“. (Pol. cz. I. 485).

Burkony. A mult század harminczas éveiben nagy divat volt a nőknél a „wickler“. Kellett rá magyar szó. Kunossnál a „szoknya“ mintájára *buroknya* (Gyal. 1835); Fog.-nál (1836) *burkonya*; Tzs. (1838) *burkony*. Ez utóbbi megvan Aranyánál is (Aristoph. 3 : 274).

Bútor. Sándor Istvánnál 1793 (Lev. 161): „a szobáknak *ingó* készülétek;“ u. o. (345): „*ingó holmikkal* megrakottszobák = *chambres garnies*. Mártonnál (1800): *bútyor* vagy *bútor*: mindenféle házi eszközök, hausgeräth. Ugyan ő nála (1803) „*meuble*“: házi eszköz, *bútor*, *meublrén*: *kibútorozni*; *meublirung*: *kibútorozás*. — Ausstafiren: *felbútoroz*, *felszerel* 1835 (Tzs.).

Bútítani SzD.-nál (1784) a. m. „tompítani, életleníteni“; ugyanigy SI.-nál hebetare, de itt „*stupefacere*“ is. Márt. (1807) *bútítani, elbútítani*: dumm machen.

Bűnpalástolás. Széchenyi 1833 (Stadium 185): *palliatio criminis*. Törv. Msz. egyenest neki tulajdonítja.

Büntény. Hierolex. (1845): „rossztény, büntény, kártény“. Előbb *büntétel* (MA.); *büntett* (Fog. 1835); *büntét* (Tzs. 1835).

Csáb. Széchenyi 1828 (Lov. 145): „a külső *csábnak* feláldozza.“

Csal fn Széchenyi 1833 (Stadium 220): „ez felette nagy *csal* — *csalatközás*“. *Csalódás* helyett.

Cselekvényesség. Kemény Zsigmond 1851 (Cseng. Státusfér. 338): „Széchenyi óriási *cselekvényessége*“.

Csikland, fn. Széchenyi 1843 (Pol. cz. 1 : 522): „*idegcsikland*“; u. o. (438): *kéjcsiklandilag*. Elvonás a *csiklandozni* igéből.

Csillár. Kossuthnál 1843 (Jelent. az Iparműkiáll. 42) „*vilárlámpa*: lusterlampe“. De 1845-ben (Fog.) már „*csillár*: luster is“. „*Vilár*: luster“ megvan Ball.-nál még 1890-ben is.

Csöd. Eleinte „pályázat“-ot, sőt „gyülekezet“-et is jelentett. Így pl. 1841-ben (Pesti Hirl. 6): „*csöd* a Nemzeti színház igazgatóságára“; Kuthy Lajosnál pedig 1841-ben (Polg. Szóz.): „*ünnepi csöd*“.

Divatárús. Sándor Istvánnál 1793-ban (Lev. 344), a *marchande des modes*: „*módis kalmár*“ (vö. NyUSz.).

Döntvény. Kossuthnál már 1842-ben (Pest. Hirl. 717): *döntvénytár*.

Egyedüli. Kunoss 1834 (Szf.); ugyanitt *egyedüliesen* is. Széchenyinél (Vil. 56, 137, 232) és a Phil. Msz.-ban „*solitarius*: *egyedüles, egyedületes*“ is. Bugát (Szh), hihetőleg a *magános, különösré* gondolva, megjegyzi: „*non egyedüli, sed potius egyedülös* dicendum foret“.

Egyenlősíteni. Egyidejűleg Fog. és Hierolex. (399) 1845-ben,

előbb *egyenlőzni* Tzs. (1838). Kozma Andornál 1901-ben (Bp. Szemle) *egyenlősülni* is.

Egyensúly. Széchenyinél 1828-ban (Lov. 161): „mindent legszébb rendbe s legnagyobb *egyenlő súlyba* hoz“; de már 1831-ben (Vil. 87): „mig tökéletesb *egyensúlyba* helyezkedik“.

Elégületlen. Az *elégedni*, *elégíteni* megvan a régi nyelvben is (NySz.). *Elégült*, *elégületlen* a szótárak közül először Tzs. (1835). Érdekes Széchenyinél 1835-ben (Hunn. 175) *megelégtlenesség* és Fog.-nál (1836) *elégületlen* a. m. unzufrieden és *elégültlen* a. m. missvergnügt. Széch.-nél 1843 (Pol. cz. 1 : 351) „*megelégtlen házartsos*“; (u. o. 360): „*elégülj* meg ezzel“.

SZILY KÁLMÁN.

* * *

Bajtárs. V. ö. NyUSz. *társ* szó alatt. A Bod Péter tudakos népetymológiája által megteremtett *bajtárs* mellett, úgy látszik, élt még egy darabig a régi nyelvbeli *pajtárs* is és talán bizonyos értelmi különbséggel. Erre vall a következő idézet: Meg-emlékezvén kedves *paj- és bajtársáról* Batori Istvánról . . . (Bacsányi: Magy. vitézsége 37. megj. 1705-ben).

Fenkölt. A NyUSz. 1838-ból idézi; megvan már 1785-ben: Nagyságodnak nemes szívét, *fenn-költ* elmékedését . . . nincs ki ne tsudállya (Bacs. Magy. vitézsége ajánl).

Jelenlét. NyUSz. 1792-ből; megvan 1790-ben: És a' kinek tsak *jelenléte*, szemének járása, 's beszédének hangja, már előre fel buzdítja azoknak lelkeket (Pézteli: Hervay sirh. 32).

Mindenség. Az „universitas scientiarum“ Révainál: a tudományok mindenessége (1787); 1785-ben mindenséges tudomány: A' méltóságos báró Orczy Istvánhoz a' pesti *mindenséges-tudományoknak* királyi fő-oskoláiban tanuló társamhoz. (Bacs. Magy. vitézsége ajánl.)

Sükeres. V. ö. NyUSz. Már 1785-ben: Tudva vagyon pedig, hogy ezek annál *sükeresebb* ösztönökkel bennünket serkentgetnek . . . (Bacs. Magy. vitézsége Elj. besz).

Szöveget. V. ö. NyUSz. a. m. szöveget: De ha a' természetnek nem volt más tzélja, hanem tsak a' mának megörzése; mi szükség volt e' ragyogó *szövegetre*, e' mesterséggel készült pompás öltözetre? (Pézteli: Hervay sirh. 223).

Tülbuzgóság. Szótárilag először Kelemen Béla Kézi szótárában: der übertriebene Eifer, der Übereifer jelentésben.

Váz. Mai jelentése (gerippe) megvan már 1822-ben. V. ö. Vörösm. I : 9: Fagyos halálnak *váza*.

Vádeset. NyUSz. szerint először Ball. (1857). Megvan már 1835-ben Vajda Péter Magyar Nyelvtudomány cz. munkájában. (12. l.)

TELEKY ISTVÁN.

TÁJSZÓK GYŰJTEMÉNYE.

Hódmező-Vásárhely.

IV.

Lábszár-tekerő: a lábszárra csavart kapeca.

Lágy-só: finomra tört só.

Lájé: lám. — *Lájé, hoty kicsipte magát Sári a zinnepre.*

Lajtörja tüsök: iringó (*eryngium campestre*).

Lé bajusz: kajla bajuszú.

Léesött al lábárul: fekvő beteg lett. — *Régön húszta mán ü eszt, de mos mán léesött al lábárul.*

Léesött az álla: elcsodálkozott, elképpedt, elhallgatott. — *Eleinte szörnyen lármázott, de mos mán léesött a zálla.*

Lenge: hitvány, ritka szövésű [kelme].

Lepetyöl: 1. leves-félét csámcsogva kanalaz; 2. lepetyöl a kutya és a macska, mikor iszik.

Lillikös: félenk, a maga árnyékától is megijedő.

Lingázódikik. Lingázódikik a szénás-szekér a rossz úton.

Lisztöl: füstöl [a pipa].

Lófrangol: kószál, kóborol. — *Hát té hun az anyád p . . . jába lófrangolsz mindég?*

Lóggós: olyan ember, a kire valahol nem nagy szükség van.

Ló-hajtó: a ki nyomtatáskor a szérűben a lovakat hajtja.

Lüg-szappan: fekete szappan.

Lük: segít. — *Nagyot lükött rajta, mint Kis-Ferkén a kutya* (t. i. egy drága kutyát talált, a melyért a kutya gazdájától gazdag jutalmat kapott).

Macska-nadrág: egy darab — két végén összekötött — zsineggel, a kéz ujjain különféle hajtásokkal és átbújtatásokkal előállított, nadrághoz hasonló alak.

Macska nyomos: kivarrással díszített fehérnemű.

Maga alatt lát: maga alá ereszti bélsarát. — *Addig öszik, még maga alatt lát.*

Maj föl-vöszí ah házat: teli van a ház a lármájával.

Majter: vakolat.

Malom-por: a szárazmalom keringője alatt összegyűlt, száraz lóganaj pora.

Másfél-tojás: szabók gúnyneve. (Arra vonatkozik, hogy egy sovány szabónak elég másfél tojás egy ételre.)

Masina: termetes. — *Annye, de nagy masina embör!*

Mezczés: a tavalyi szőlővesszők levágása.

Mén a béle: hasmenése van.

Méncse mög azisten bitúl, bánattúl, fejit anynyakátúl. Átkozódó mondás.

Mestör-lepény: a mesterlegények gúnyneve.

Mestörség: szerkezet. — *De fura mestörsége van ennek am masinának.*

Mészárszék-ajtaja. — *Bátyám uram! nyitva van a mézárszék ajtaja* = lefityeg a [magyar] nadrág ellenzője.

Messzirül-gyütt: hazug.

Mezelit Móg-mezelit: megfoszt. — *Eszt a szögény emböört is mindenitül mögmezelitötték.*

— *Micsoda ez az embör?* — *Kutya f . . . án görcs* = semmi.

Mi jár érte?: mit kell érette fizetni? — *Vidd el az cipődet mökfódosztatni asz szuszterhon, osztán kérdőzd is mög mingyá, hogy mi jár érte.* Szólás: *Égy dénár, két dénár; Néköd öcsém sömmi sē jár.* A vagyonából kisémmizetre mondják.

'Mm. Szólás: Nem mégy attúl a kúttúl, te? — 'mm at terremtisit az anyádnak!

Mónár szömü csillag: A legnagyobb és legerősebben vibráló csillagokat hívják így, azon hasonlóság alapján, hogy a molnároknak a sok álmatlanságtól és a szálló lisztportól kidülledt, hurutos, pislogó szemek vannak. (Vö. MTsz.)

Morcso: szurtos, piszkos ábrázatú

Mosatlan: piszkos konyhaedény.

Mosdó: mosdáshoz használt szépitőszér.

Moslékol: eszik (tréf.).

Mögbornyúsodott: a bor, ha tetején nyálkagombákból álló bőrréteg képződött.

Mögöglik: meghal. Szólás: Hijába tartya pedig magát oan narra; ha mög döglik, ú is oam bűdös lösz mim más.

Mög-faggyúz. — *Eszt tessék mögfaggyúzni* = ezt tessék megnézni; erre tessék valamit mondani. (Talán onnan származhat, hogy régente ha valami eszköz nem működött rendesen, az volt reá a stereotyp tanács, hogy: Tessék megfaggyúzni (ma: megolajozni).

Mög-fingat: meg egzaminál, megkinoz.

Mög-fog = rátapad. A vörösbor megfogja az üveget.

Mög-hiszöm aszt!: dicsekvő igenlés kifejezése. — Jól mulattatok-e ténnap? — *Mök hiszöm aszt!*

Mög-lött: megszületett.

Mögnézte, mint Patyi az ördögöt: személyesen meggyőződött valamiről.

Mög-ódzik: megoldódik.

Mög-órol: megneheztel.

Mögpillesödött: a bor, ha tetejen fehér penész-szigetek úszkálnak.

Mögszöll: kicsinylő indulattal megbírál, megítél valamit v. valakit. — *De mindönkít mögszöllasz!*

Nábókos: eszelős.

Nád-ló: nádkévékből összetakolt tutaj, melyen az ember olyan formán ül, mint a lovon szokás és a vizen úszó alkotványt lábaival evezve hajtja tovább.

Nád-méz: darazsaktól a nádtetejű házak nádszálaiba hordott édeskés anyag, mely mézből és virág-porból áll.

Nagy-éhön-vármögye: felvidék.

Nagyot hall, mint tavasszal al ló: figyelmetlen, szórakozott, a ki a mondást egyszerre nem érti meg

Nap-lémönte. Szólás: *Nem soká oda ér a nap, ahun a kúdíusok a kanta vaját földütötték* = nemsokára lemegy.

Neki-mén: 1. reá támad. — *De hamis kutyátok van; écczörre csak neki mén az embörnek.* 2. Nagy erővel hozzáfog vmihez. — *Neki mönt ad dolognak.*

Ne lágyújjunk!: biztató mondás, melyet a lankadó mulatókhoz szoktak intézni.

Nem-élő. A családi vagyon felosztásánál, az idősebb testvérek kiszemeltek a fiatalabbak közül egyet, a kire rámondták, hogy: az *nem élő*. Az ilyennek örökségét maguk között felosztották és az illetőt minden segítség nélkül kizsáztották a világba. Sőt ha az ilyen *nem élő* idővel valamire vitte, a saját szerzeményét is elharácsolták tőle.

Némöt-hasú: fosos.

Nem ötte mög af fene?! — kétkedő meglepetés kifejezése = talán csak nem?!

Nē-mulass. — *Csak hazagyújjön édösapám, maj lösz nē-mulass.*

Nemzetség-level: a halott személyére vonatkozó, családi és társadalmi adatokat magában foglaló irat, melyet a pap a temetési prédikáció után felolvass.

Nē ögyön af fene, — *ögyön mög af fene!*: hagyj békét, a míg jól vagy!

Nincs ki an négy fertájja: hibás eszű, bolondos.

Nóta hozza magával: mentegető mondás, ha a dal szövegében valami csintalanság fordul elő.

Nyakba van: részeg.

Nyakfog: torokgyulladás.

Nyaksz: gikszer. A dőlézásnál (pinczkézésnél) a nem sikerült ütésekre mondják: eczczör 's nyaksz, kézczör 's nyaksz, háromszor 's nyaksz; lë vagy.

Nyakszi: ügyetlen.

Nyaldván, mög-öhedd: nyilván, meglehet (tréf.).

Nyavalya-szaró = élheterlen.

Nyikog: a rágós hús a fog alatt.

Nyilája. Szólás: Hogy az én istenöm nyilája üssön belé (tréf. átk.)

Nyivásza = élheterlen, beteges, nyaffadt. (L. nyivászka MTsz.)

Nyöttet: disznó vagy marhahólyagot felfújással, nyomkodással, dörszöléssel nagyobbra növeszt, vékonyabbra nyujt, hogy megszáritva, edények bekötözésére alkalmassá váljék.

Nyút Szólás: elnyútotta a bocskort = megdöglött.

Nyútószató: a ki a halott kiterítését végezi.

Nyúz: elront, elkoptat. — *El nyúzza a csizmáját*.

DR. ERDŐS JÁNOS.

ROVÁS.

Budapestben. Nem érthetek egyet legifj. Szász Károlynak egyik kifogásával, melyet Riedl Frigyes emlékbeszédére tesz, azzal t. i., a mely a *Budapestben* alak használatát hibáztatja (MNY. II. 237). Ha a kérdés egyszerűen az volna, helyes-e így beszélni: „Toldy *Budapestben* született, Vörösmarty *Budapestben* halt meg“ stb., mindenkivel egyetértve én is azt felelném: helytelen. És a ki a hibáztatott kifejezést csupán abból az erősen megrövidített idézésből olvassa, a melyet a cikk közöl („Toldy *abban a Budapestben* született . . . *abban a Budapestben* halt meg“), szintén helytelennek fogja érezni a mondatban a *-ben* rag használatát. Más benyomást tesz azonban a kifejezés, vagy legalább az én nyelvérzékemre más benyomást tett, a mikor, még e hibáztató cikk megjelenése előtt, magát az emlékbeszédet s így a kérdéses helyet is egész összefüggésében olvastam. Íme: „Kevés oly dolgot látott a nap örök pályafutásában, mint azt a lázas változást, azt az óriás lendületet, melyet Magyarország [a] Toldy születése és halála közti időszakban felmutat. Az állam emelkedése tükröződik a főváros fejlődésében. Toldy *abban a Budapestben* született, mely mint jelentéktelen városka inkább a mult emlékéből élt és *abban a Budapestben* halt meg, mely világvárossá kezdett tágulni.“

Ebben az összefüggésben, legalább az én nyelvérzékem előtt, legkevésbé sem ri ki a *Budapestben* ragos alak. S ezt meg is lehet lélektanilag magyarázni. A szerző lelkében ez a gondolat keresett kifejezésformát: „Toldy *abban a Budapest városban* született, mely mint jelentéktelen városka inkább a mult emlékéből élt és *abban a Budapest városban* halt meg, mely“ stb. Riedl képzetében tehát nem az volt a kifejezendő dolog: *hol* született Toldy, mert ezt kétségtelenül csak így fejezte volna ki: *Budapesten*, — hanem az, hogy *minő városban* született? Az én nyelvérzékem szerint ebben a jelzői mellékmondatnál megvilágított páros és alakzatos gondolatban a mutató névmással kapcsolt *Budapesten* alak, *azon a Budapesten*, egyenesen helytelen volna; ilyen fordulat pedig: „Toldy *Budapesten*, *abban a városban* született stb.“ tönkretette volna az ellentét erejét, mert a *Budapesten* előretételével ellapította volna az egész kifejezést. Az ellentét csak akkor emelkedik ki egész erejével, ha a fő kifejezés, melyhez a jelzői mellékmondatok kapcsolódnak, tömör és nem oszlik szét jelzetre (*Budapest*) és értelmezőre (*abban a városban*). E két képzetet, a jelzettét t. i. és az értelmezőét, praegnans módon forrasztja egybe az ellentétes mellékmondatok előtt azonos alakban hangsúlyozott *abban a Budapestben* kifejezés, melynek raghasználatát általánosságban sem ellenkezik nyelvünk szelle-

mével. Hiszen, ha azt mondjuk, hogy valakinek „*Szatmárban* nagy birtoka van“, ez éppen olyan praegnans raghasználat *Szatmár megyében* helyett, mint *Budapestben* e helyett: *Budapest városban* (vagy *Budapest városában*). Elejét veszi nyelvérzékünk megítélésének az is, hogy a *-ben* ragot — ha *Budapest* nevénel egyébként nem is — de számos helyneveinkön rendszeren használjuk: *Pozsonyban*, *Sopronban*, *Debreczenben* stb., sőt némelyekben az *-n*-nel váltakozva is: *Tatán* és *Tatában*, *Szőnyön* és *Szőnyben*, *Zalaszentiványon* és *Zalaszentiványban*, *Rimaszombaton* és *Rimaszombatban*; továbbá hogy a külföldi városneveket mindig ezzel a raggal mondjuk: *Berlinben*, *Bécsben*, *Prágában* stb.

A mi az *-n* és *-ben* ragnak helyneveinkben való alkalmazását illeti, az általános locativusi *-n* rag használatát kell eredetibbnek tartanunk (vö. *falun*, *utcán*, régiesen: *városon* stb.). A *-ben* amúgy is később, a magyar nyelv külön fejlődése folyamán vált raggá (ügynevezett *másodlagos rag*) és a *bél* szóból való származásánál fogva azt a képzetet fejezi ki, hogy a vele jelölt dolog bizonyos körülzárt térben van. A bensőségnek ez a képzete a helységfogalmak közt éppen ezért a városok nevének viszonyításában merült föl először (vö. *falun* és *városban*) s innen magyarázható az is, hogy a külföldi, ismeretlen helységeket népünk mindig nagyobb szabásúnak képzelte és képzei s az egyszerű hol-lételt jelentő locativusi *-n* ragot idegen helyneveken sohasem használjuk, míg a magyar helynevek egy részében az *-n*-nek régi használatát a *-ben* rag föllépése után is megmaradt s divatban van. A bensőség képzetének fölmerülése mármost *Budapest* nevénel is természetes, abban az ellentétes alakzatban pedig úgyszólván elkerülhetetlen.

Riedl egyébiránt *A magyar irodalom főirányai* című tanulmányában is mond a most tárgyalthoz hasonlót: „Nem nagy túlzással mondhatni: Pázmány protestáns *Magyarországban* születik és katolikus *Magyarországban* hal meg.“ (Olcsó Könyvtár 369. sz. 126. l.) A rendes kifejezés itt is: *Magyarországon született* s az idézett mondatban mégsem volna helyén. S | valamint ez a gondolat, úgy a Toldyra vonatkozó is nemcsak ügyes ellentét, hanem — nézetem szerint — nyelvtanilag is kifogástalanul van kifejezve. Más szóval: bár e kifejezés-mód: *valaki Budapestben született* magában véve föltétlenül hibás, a *Budapestben* alak használata Riedl idézett gondolatában a fönt előadottak alapján szerintem nem hibáztatható.

ZOLNAI GYULA.

Még egyszer a „*Budapestben*.“ A MNy. szerkesztősége szíves volt kéziratban közölni velem Zolnai Gyula fentebbi észrevételét, hogy együtt adhassa vele válaszomat.

Válaszom — röviden — a következő:

Hogy a községnevekhez mikor járul a meghatározó ragok közül az *-n* és mikor a *-ban*, *-ben*, arra — az én tudomásom szerint — egyáltalában nincs nyelvtani szabály. A községnevek alhangú vagy felhangú volta vagy utolsó betűje szerint, vagyis hangtani alapon meghatározni a kérdéses ragok egyikének vagy másikának használatát — azt hiszem, nem lehet.* Példák: 1. *Pozsonyban*, *Abonyban*, *Berényben*, *Csányon*, *Párdányon*; 2. *Nagykárolyban*, *Udvarhelyen*; 3. *Zomborban*, *Egerben*, *Monoron*, *Ecseren*, *Betlérben*; 4. *Nagyszombatban*, *Kecskeméten*, *Gyarmaton*; 5. *Szügyben*, *Torbágyon*, *Szentgyörgyön*; 6. *Debreczenben*, *Tétlénben*; 7. *Brassóban*, *Makón*, *Csurgón*, stb. stb.

E hevenyészve összeszedett példákból — azt gondolom — az is kiviláglék, hogy a községek nagysága, jelentősége, minősége se ad magyarázatot arra, hogy melyik községnévhez illeszkedik az *-n*, s melyikhez a *-ban*, *-ben* rag. S még a külföldi városnevekre nézve sem áll az, a mit Zolnai mond, hogy *mindig* a *-ban*, *-ben* ragot veszik fel, mert hiszen azt mondjuk, úgyebár, hogy: „az orosz czár Szentpétervár-on székelt“, — „a sógorom Mürrzusehlag-on nyaral“ — és Arany János is, a magyar Shakespeare megindítása tárgyában 1860 októberében a Kisz. Társ. hoz intézett jelentésében (Hátrah. Ir. II. 496.) a Delius-féle kiadásról szólóban azt mondja, hogy az *Eberfeld-en* jelent meg.

Míndezebből az látható, hogy a szóban lévő raghasználatot kizárólag

* A *-ban*, *-ben* ragot persze egynek veszem, mert azt, hogy *-ban* járul-e valamely szóhoz, vagy *-ben*, természetesen a szó al- vagy felhangú volta dönti el.

a nyelvszokás határozza meg, következésképp a kérdést csakis nyelvérzéki alapon lehet eldönteni.

Kétségtelen, hogy *Budapest*-hez nem a *-ben*, hanem az *-n* helyhatározó ragnak kell járulnia. Toldy *Budapest-en* született és magyar nyelvérzékek feltétlenül tiltakozik az ellen, hogy ezt a körülményt — bármilyen körülírással, bármilyen mondatszerkezetben, bármilyen gondolat kifejezését keresve is — így említsük, hogy: Toldy *Budapest-ben* született. Ezt mondani — az én fülem szerint — épp oly lehetetlen, mint pl. azt, hogy Arany Nagyszalontá-*ban*, Petőfi meg Kiskörös-*ben* született. Tessék csak ezt a két utóbbi ragos helynevet egy olyan értelmű és szerkezetű mondatba beleilleszteni, mint a milyen a Riedl vitás mondata — a mit én nem megtévesztés végett idéztem multkor csonkítva — s mondja meg bárki, megállhat-e Szalonta és Kiskörös mellett a *-ban*, *-ben* rag?

S vajjon miért nem volna jó az a Riedl-féle mondat így: „... Toldy az-*on* a *Budapest-en* született, a mely... a mult emlékeiből élt, s az-*on* a *Budapest-en* halt meg... stb.“? Nem ugyanazt a gondolatot fejezi-e ez ki — tiszta magyarsággal — a mit amaz, s a mit Riedl valóban kifejezni akart?

A mit Zolnai a *Szatmárban* példával felhoz — *Szatmár* megyéről szólván — az nyilvánvalóan nem megfelelő példa, mert hiszen a megyenevekhez, ha a *megye* szó nincs is mellettük igazán *mindig -ban, -ben* rag járul, — sokszor — mint éppen a szatmári esetben — megkülönböztetve az egyenűvű várost és megyét. Ha valakiről azt mondjuk, hogy *Szatmár-ban* birtoka van, mindenki tudja, hogy *Szatmár megyéről* van szó, ha pedig az a birtok éppen *Szatmár város* határában fekszik, s ezt akarjuk kifejezni, akkor — úgyebár — okvetlenül azt kell mondanunk, hogy az a birtok *Szatmár-on* van? (Épp így pl. *Csongrád-ban*, *Csongrád-on*, *Bács-ban*, *Bács-on* stb.)

Úgy érzem, hogy a Magyarország-*ban* és Magyarország-*on* példáját hasonlóképen rosszul választotta meg Zolnai, mikor közösgnevek ragozásáról vitatkozunk.

Legifj. SZÁSZ KÁROLY.

Évek előtt — évek után. Egyike a modern magyar nyelvben fölbujzánt legesünyább magyartalanságoknak. Természetes, hogy szemenszedett németesség. A napi sajtóban szeltében találkozunk vele; sajnos, ma már egyes kiváló íróink is használják. Így: ifj. *Abrányi Kornél*: „*Harminczegy év előtt*...“ (A *Pesti Napló* 1906 ápr. 15-iki, húsvéti száma tárczájában.) *Eötvös Károly*: „A Deák-köről akarok emlékezni. *Negyvenegy év előtt* alakult 1865-ben, *harminczegy év előtt* mult el 1875-ben“. (A *Pesti Hirlap* 1906 máj. 29-iki számában kezdődő „Emlékezzünk“ cz. tárcza bevezető sorai.) A napilapok különböző rovataiban mindig sürűbben fordul elő ez a bántó németesség; még a magyar nyelv tisztaságát leginkább szem előtt tartó *Budapesti Hirlap*-ban is elég gyakran olvashatjuk. Így: „Még csak *fél évtized előtt is*“ (1906 április 18. sz. vezércikkében), „*Két század előtt*“, „*Száz év előtt*“. (Az 1906 április 29-iki szám „Van-e még magyar élet?“ cz. vezércikkének ugyanegy mondatában!) *Huszonöt év előtt* (1906 június 3-iki pünkösd-i és egyúttal jubileumi számának 9-ik lapján). Ép nyelvérzéki magyar embernek alig kell magyarázni, hogy a helyes magyar kifejezés: „*Huszonöt évvel ezelőtt*; *évekkel ezelőtt*, *két századdal ezelőtt*“ stb.

Van azonban a *Budapesti Hirlap*nak ugyancsak fentidézett jubileumi számában. mindjárt az első lapon, a *Rákosi Jenő* vezércikkében egy szintén idevágó és szintén hibás kifejezés, a mely már bővebb magyarázatot érdemel, mert — más összefüggésben és más értelemben használva — megállhatná helyét. A „*Huszonöt év*“ cz. vezércikkben ugyanis egy mondat így kezdődik: „*Ha visszagondolok a huszonöt év előtti időre*...“ Nyilvánvaló, és a mondat folytatásából is kitűnik, hogy a cikkiró a *huszonöt évvel ezelőtti* időre gondol vissza, arra az *időpontra*, a *mikor* (25 évvel ezelőtti) a jubiláló lapot alapították. Ha azonban a (meghatározott) *huszonöt évet megelőző* időre mutatna vissza, akkor kifejezése nem volna kifogásolható. Így például beszélhetünk arról is, hogy *Napoleon* mit csinált a híres, közismert) *száz nap előtt*, vagy *után*; szóval, ha valamely hosszabb, de ismert időtartamot *dátum gyanánt* használunk és *határozott névelőt* teszünk elébe, akkor az képeletlenül egységes időponttá válik, mint egy határozatlan ideig tartó cselekmény (a csata előtt, a

gyűlés előtt, a honfoglalás előtt stb.). Ez az egyetlen eset, mikor a *napok*, *hónapok* vagy *évek* (10, 20 év, évszázad stb.) *előtti* időről lehet beszélni; minden más esetben a *napokkal*, *hónapokkal*, *évekkel* (10, 20 évvel stb.) *ezelőtt*, vagy 10, 20 *napja*, *éve* stb. a helyes. Különböztetve legfeljebb mutatja a különbséget az *óra*. *Két óra előtt* = délutáni vagy éjjelutáni 2 előtt. *Két órával ezelőtt* = 2 órája.

Az *évek* (10, 20 év stb.) *után*, mint az előbb tárgyalt kifejezés megfordítottja, szintén elég gyakori németesség. Például: „*Egy év után megtalált holttest.*” (Magyarország, 1906 május 5. Napihírek.) Magyarul *multán*, *mulva*, *elteltével* használandó helyette, a szükséghez képest. Ifj. KOMLÓSSY ARTHUR.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

58. N. K. úr írja: „A NySz. *torma* cikkében van egy adat, melyről az van ott mondva, hogy Mikes Kelemen Törökorsz. Levelei 411. lapján fordul elő; a *szekérrúd*-cikk ellenben ugyanazt az adatot Mikes 366. lapjáról veszi; egy másik adatot a *rubintos*-cikk a 346. lapról idéz, ellenben a *sor-cikk* ugyanazt az adatot a 391. lapról idézi; egy harmadik adatot a *zürzavar-cikk* a 428. lapról, ellenben a *farsang-cikk* a 447. lapról idéz stb. Honnan vannak ezek a még több helyen is ismétlődő furcsaságok s vajjon mi a magyarázatuk?”

Mikes leveleit a NySz. a Kulcsár-féle kiadás után dolgozta fel. E kiadásban a lapszámozás két helyen el van hibázva. Ugyanis 1-től 304-ig rendesen foly egymástól, de itt egyszerre átugrik 350-re; 442-nél megint visszaugrik 416-ra s ettől kezdve azután rendesen megy egész végig. E kiadást mármost kétszer dolgozták fel a NySz. számára: először Könyve Nándor, másodszer Szarvas Gábor. Könyve az adatokat az eredeti lapszámozás szerint írta ki; Szarvas ellenben előbb kijavította a hibás lapszámozást s azután jegyezte ki az adatokat. A mi tehát Könyvenél 350, 351 . . . 442, 416, az Szarvasnál 305, 306 . . . 396, 397. Az adatok egybeállításakor a szerkesztők nem ügyeltek rá, hogy a két munkatárs két külön malomban őrölt s nem egyeztették össze a kétféle számozást. Így történt, hogy a 305. laptól kezdve ugyanaz a mondat, ha Könyve is, Szarvas is kijegyezte, két külön jelző számot kapott.

59. M. K. úrnak. Önnek van igaza. „*Jövőre ismét Debreczenben találkozunk*” — azt teszi, hogy Debreczenben már találkoztunk s jövőre megint ott fogunk találkozni; ellenben: „*jövőre ismét találkozunk Debreczenben*” — azt teszi, hogy már találkoztunk valahol s jövőre Debreczenben fogunk majd találkozni. Csodálatos, hogy magyar emberek ily világos dolgon még vitatkozhatnak.

60. V. Gy. úrnak. 1. *Padka*, nem pedig *patka* és *fogadkozik*, *szabadkozik*, nem pedig *fogatkozik*, *szabatkozik*. Az utóbbiak csak akkor lennének jók, ha a kiejtést fogadnók el helyesírásunk alapjául, vagyis ha így íránk: *eczcer*, *kézczer*, *tuczcz*, *csabda*, *fáracscság* stb. 2. *Ehhez*, nem pedig *ehez*; mert ezeket sem így írjuk: *ebe*, *enek*, *ere*, *etől*, *evel* stb.

61. H. A. úrnak. *Szinte* annyit is tesz, mint *hasonlókép*, *szintügy*, *szintén*. Sz. K.

62. S. O. úrnak. Igaza van: az idézett mondat („Olyan eszköz ez a jó tanító kezében, a mely minden mást felülmul”) teljesen kifogástalan. Az az állítás, hogy „a vonatkozó névmás mindig azon szó után tartozik lenni, a melyre vonatkozik”, nem felel meg a nyelvtényeknek. Alig van ugyanis magyar ember, a ki ne mondaná pl.: „Olyan gyerekeknek nem veszek *vásárfiát*, a ki szófogatatlan”. Már pedig a vonatkozó névmás itt sem következik nyomban az illető névszó után. Ugyanilyen volna pl.: „Olyan gyümölcsért egy fityinget sem adok, a melyben kukacz van” stb. Világos, hogy az *olyan* erős hangsúlyra kétségtelenné teszi a vonatkozó névmásnak hova tartozását. Z. Gy.

Sajtóhibák: 283. l. 13. és 14. sor alulról: *beadták* helyett olv. *leadták*.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

II. KÖTET.

1906. OKTÓBER.

8. SZÁM.

Mikes Törökországi Leveli nyelvi szempontból.*

A Törökországi Leveli nyelvvel még nem igen foglalkozott senki behatóan. Sokan méltatták Mikest, mint író, mint stílistát, mint a magyar prózának egy új műalkalakkal gazdagítóját s mint a könnyedség, a bájos előadás első úttörőjét; mondtak egyet és mást nyelvről is, de leginkább csak az aesthetika, nem pedig a nyelvi sajátságok, még kevésbé a nyelvtörténet szempontjából.

Mikes tizenhat éves korában jó ki Erdélyből, „az édes tündérezésből“, s oda többé soha nem tér vissza. Ezentúl magyarországiak között él, tőlük hallja a magyar szót, székely beszéd, székely kiejtés csak elvétve hangzik már körülötte. De azért a magyarországiak beszéde alig van hatással az övére. Élte fogytaig hű marad a Háromszékről magával hozott édes anyanyelvhez. Leveli valódi nyelvemlékek: a háromszéki úri társaság beszédének kétszáz éves emlékei.

Noha szókincse nem oly gazdag, mint akár Gyöngyösié, akár Faludié, kik közé az ő kora esik, mégis érdekes és tanulságos, nemcsak nyelvjárási sajátságai, hanem sokféle régiességei miatt is. Mikes levelei őriztek meg számunkra nem egy különös értelemárnyalatot s nem egy feltűnő szóvonzatot, mely eddigelé csak itt mutatható ki. A mai olvasó, ha nyelvünk történetével nem foglalkozott, gyakran már nem érti meg tisztán, hogy voltaképen mit is akar Mikes mondani, nem ritkán pedig félreérti.

A Törökországi Leveli már öt teljes kiadást értek, de eddigelé egyikükhöz sem csatoltak még olyan szómagyarázót, mely a nehezebben érthető magyar szókra és kifejezésekre nyelvtörténeti fölvilágosítással szolgált volna.

Az itt következő kiseded szótár főleg ennek a gyakorlati követelménynek kíván megfelelni. A czimszó után jövő szám vagy számok Mikes azon leveleinek (ha nem is valamennyinek) számát jelentik, melyekben az illető czimszó előfordul. Ezen kívül mindössze két rövidítéssel éltünk: NySz. jelenti a *Nyelvtörténeti Szótárt*, MTsz. pedig a *Magyar Tájszótárt*.

A az helyett (13): „egyik *a*, hogy a császár a feleségit igen szereti; másik *a*, hogy magát is igen kedveli“. Ugyanott az *való* helyett „*a való*“. — (14): „E csak comédia“; „a bizonyos“ stb. stb.

* E tanulmányt, a Franklin-Társulat engedelmével, Mikes Törökországi Leveliinek, II. Rákóczy Ferencz hamvai hazaszállítása alkalmából készült, emlékkiadásából vesszük át. Szerk.

- Adom* mint főnév (22): „Egy erdélyi nemes emberről nem lehet nagyobb gyalázatot mondani, mint azt, hogy az *adomért* szolgál“; (34): „az erdélyi vér nem az *adomért* szolgál, hanem a becsületért“.
- Áer* (1), (184) stb. latinul a. m. levegő. (Vö. MTsz. ájer alatt).
- Agyúdörgés* (135); „Ágyúdörgések közt“. A NySz.-ből kimaradt.
- Alatt* (43) és (192); „se fent, se *alatt*“. Ma: *alant*.
- Alávaló* (91): „az Isten . . . micsoda alávaló eszközökkel munkálódik“.
- Jelentése: „egyszerű, közönséges“.
- Állapot* (9): „Legkisebb *állapotért* is postán küldöttek Konstantinápolyba“; (17): „semmi olyan *állapot* nem történt“. Itt „dolog“ a jelentése.
- A nyíron* (33). Érthetetlen; talán tollhiba „a bizony“ helyett.
- Asztali bor* (104). A NySz. csak innen idézi.
- Azon kéri* (117). Ma: „arra kéri“.
- Aztot* (2), (10), (27) stb. gyakran előforduló pleonastikus alak.
- Ban, ben* nagyon gyakran *ba, be* helyett. Völgyben (1); Ásiában, kezetskében (2); „török vendégségben nem megyek“ (3); „nagy pompával jött bé a városban“ (5) stb. stb.
- Bánadalom* (104): „bánadalommal bánom“. Egyedül ő nála. Vö. NySz.
- Baráti* (82) a. m. szerzetesi.
- Barátos* (101): „Barátosok lévén egymáshoz“. Értelme: „jó barátságban lévén egymással“.
- Béáll* (154), (155): „a tél jól béállott“. A NySz.-ből kimaradt.
- Becsap* (27): „a tenger habja becsap“. A NySz.-ből kimaradt.
- Béka-só* (82) a. m. *kova*. A NySz. csak innen idézi.
- Belé izeledik* (79). A NySz. csak innen idézi.
- Ben, böl* helyett (26): „Nekünk is jutott benne“.
- Benne* (76): „Mit nyertem benne?“ Ma: *vele*.
- Berakoskodik* (19) a. m. *berakodik*. A NySz. csakis innen idézi.
- Bíbelődés* (37). A NySz. csak innen idézi.
- Csákó* (184) „csákósüveg csákó nélkül“. A. m. a csákó fityegője.
- Császármadár* (136). Tréfásan „császár katonája“ helyett.
- Cseléd* (68), (108): a. m. *család*.
- Cstk* (22): „Nyernek is rajta, mint Birtok a csikben“, de (28) és (124) csikban.
- Czifra* (104): „négy után tegyen három czifrát“. A. m. *nulla, zérus*.
- Czinterem* (43) és (198). A. m. „temető“. A latin „coemeterium“ népetimológias elcsavarása. Erdélyben ma is mondják.
- Czirórkál* (75). A NySz.-ből kimaradt.
- Desőt* (201). A. m. *sót*. Nála legtöbbnyire így. A NySz.-ből kimaradt.
- Disznohal* (30): delphin.
- Dölnékez* (26): „A tálak is kezdenek tánczolni, mi is *dölnékezünk*“.
- Egészörű* (127). A NySz.-ből kimaradt.
- Egyarányosú* (30), (127): egyenlő, egyforma. A nép nyelvén, különösen Székelyföldön ma is élő szó. Alkalmasint az *egy arányosú*-ból van egyberántva. Vö. *egy idősü*.
- Egyenkét* (8). Régies; *egyenként* helyett. Ugyan így *lassankét* (66).
- Egyepetye*. (1), (6), (57): Annyi mint: *étvágy*. A latin „appetitus“-ból elrontott szó.
- Egy idősü* (97): „egyidősü volt véle.“ A. m. „egykorú“. — A NySz.-ből kimaradt.
- Egyik* (3): „Ez is jóvallotta egyik a császárnak“. Ma sokkal pongyolábban így mondanók: „ez is egyike volt azoknak, a kik javasolták“.
- Egyszer* (36): „ezeret vonnak ki egyszer a halászok“; (129): „a török gyakorta eszik, de keveset *egyszer*“. Ma: *egyszerre*. Ez utóbbi még nincs meg a NySz.-ban.

- Egyszersmind* (3), (8) stb. a. m. *egyszerre, egyidejűleg*. (Vö. „az isten nem egyszersmind teremtette a világot, hanem hat napon“. NySz.)
- Ejtél* (38), (84). „Megivott tizenkét ejtelnyit belőle.“ A veder nyolczad-része; az erdélyi szász „ächtel“.
- Elbővül* (60): „Idővel nálunk is elbővülne.“ A. m. elszaporodik.
- Elég a* (1), (2) stb. Annyi mint a mai: *elég az hozzá*, „genug an dem“.
- Elégséges* (91): „elégségesek a császárral“; a. m. „meg vannak vele elégedve“. Vö. NySz.
- Elfogyaszt* (80). Eddig ez az első adat erre az alakra. NySz.-ban nincs meg. A régi nyelvben: *elfogyat*.
- Elhinni magát* (71): elbizni magát. Vö. NySz., MTsz.
- Elig*: *alig* helyett (3), (15) és (60): „Igen apró, hogy elig látja az ember“.
- Elítél* (4), (5) stb. a. m. a mai *megítél*. Ma „verurtheilen“; a régieknél: „beurtheilen“.
- Ellépdegel* (24). A NySz. csakis innen idézi.
- Elméjü* (46): „Meg szabadított az elméjü inségből“. Iráshiba *elméji* = *elmei* helyett.
- Elmulat* (9), (33): „semmit nem mulatuunk el abban“. A. m. a mai *elmulaszt*. (Vö. NySz.). — Azonban már ily értelemben is: „*elmulatja* kéd magát“ (21).
- Elosont* (82) a. m. *eloston*. A NySz. csak innen ismeri.
- Előtte való* (13): „Csak olyan sorsa lesz még, mint az előtte valójának“. Ma: *előd*. — Ugyanígy *utánna való* (79). Ma: *utód*.
- Elpecsétel* (130), (145): „mindenit elpecsételték“. Ebben a jelentésben a NySz. nem ismeri.
- Elrop* (24): „Az a két becsületes személy elropnák az asszonyokért is“.
- Elsárgódik* (72): a. m. *elsárgul*.
- Élszégnyenedik* (92). A NySz.-ból kimaradt.
- Elvakarodik* (4): a. m. eltakarodik, elkotródik. (Székelyföld, MTsz.)
- El van* (112): „noha alig volt el“. A NySz.-ból kimaradt.
- Elvétet* (39). A NySz.-ból kimaradt.
- Elvon* (9): „elvonták volna a menyasszony tánczát“. Ma: „elhúzták volna“.
- Esmét* (11). A. m. *ismét*.
- Esze* (9), (66) stb. a. m. *össze*. Érdekes annyiban, hogy a *v* már Mikesnél kiesett a régi „össze = eszve“-ból.
- Ett* (111) és (136) *evett* helyett. Székelyes.
- Éveg* (6) a. m. üveg. Ma is mondják a székelyek.
- Fatáblás* (10): „fatáblás ablak“. A NySz. csakis innen idézi.
- Fazakas* (7) „Fazekas“ helyett. Vö. MTsz. Székelyes.
- Fejdedem*. Mindig így, noha a régi nyelvben is a „fejdedem“ volt szokásos. A NySz.-ban egy adat sincs a „fejdedem“re.
- Felad rajta* (140) a. m. *kiad, túl ad rajta*. Vö. NySz.
- Félben rüg* (178): „az engedelmességet félben rügják“. A. m. „farba rüg“. A NySz.-ból kimaradt.
- Felbődül* (151): „*felbődült* állapot“. Vö. NySz. Székelyes.
- Felépül* (42): „Itt a kadia csakhamar *felépül*, noha sok pénzen veszi“. A. m. *meggazdagszik*. A NySz.-ból kimaradt.
- Felesen* (42): „A török lakos itt felesen vagyon“. A. m. „nagy számmal, többségben“. — Ugyanígy *legfelesebb* (80).
- Feljár* (17): „Azt a szép cánálist már ked *feljárta*“; (57): „Gyalog járta fel a thébai pusztát“. Ma: *bejárta*.
- Felkalánóz* (108): A. m. *felkanalaz*. A NySz.-ból kimaradt.
- Felkendőz* (84): „felkendőzik sárral magokat“. A. m. *beken*. Csakis ő nála.
- Felkenet* (85): „Az isten keneti fel a fejdelmeket“. A NySz.-ból mind ez, mind a *felken* kimaradt.

- Felkeresztez* (80): „keresztet varrat föl a ruhájára“. A NySz.-ból kimaradt.
- Fölkever* (164). A NySz.-ból kimaradt.
- Fellobbaszt* (41). „Újontában fellobbasztom azt az édes haragot“. A. m. *fellobbant*. Csakis ő nála. Vö. NySz.
- Felment* (13): „Micsoda felment volt“: (mészárosból nagyvezér lett), parvenu. Egy szótárban sincs.
- Felró* (62): „felróván atyafiait . . . haza iromtat“. A NySz. e helyet „följegyez“ zel magyarázza, holott kétségtelenül „bejár, végig jár“ a jelentése. Vö. „rója az utcázat“.
- Felszámlál* (10): „Eppen ma, ha jól *felszámlálom*, egy hónapja“.
- Felszokotál* (104). A. m. összeszámít. Vö. MTSz. Oláh eredetű szó.
- Felteker* (51): „Az óras megcsinálván az órát, aztat feltekeri“. A. m. *felhúz*.
- Féltő irigység* (99) a. m. *féltékenység*.
- Felvarrat* (80). A NySz. csak innen idézi.
- Feredő* (189). A. m. fürdő; (84): megferedni. Székelyes.
- Fogyaszt* (165). Első adat e szóra. A NySz.-ból kimaradt. Vö. *elfogyaszt*.
- Fokház* (15): „Fokháznak pedig azért hívom, mert az ablakon ki nem nézhetnék, ha csak lajtorjára nem másznék“. A mai *fogház* is *fokház*ból heletkezett. Vö. Nyelvőr, 17: 510.
- Földi* (27): „Bár a mi földink azon volnának“. Ma: *földieink*.
- Főpolgármester* (68) a. m. consul a rómaiaknál.
- Fővebb* (183), (185): Legfővebb a szent Sophia temploma. A. m. *legfőbb*.
- Francia*. Ma nemzet neve; a régi nyelvben s néha még Mikesnél is országnév: Francziában való létünkör (39); Francziában az igen szokás (40), (80); Bécsből Francziába ment (82).
- Füző* (85): „a kórót nem szokták a füző mellé tenni“. A NySz. csak innen ismeri ezt az értelmét.
- Garázda* (37): „garázdát indítani“. A régi nyelvben főnév is, „veszedekedés“ értelemben.
- Gyenge* (82): „Szép gyenge munka“ a. m. szép finom munka. Faludinál is „tübeli gyenge munka“. Vö. NySz.
- Gyökeret vet* (105): „gyökeret kezd vetni Olaszországban“. A régi nyelvben is szokottabb volt: „gyökeret verni“. Vö. NySz.
- Gyúkhús* (71). A. m. *tyúkhús*. Vö. MTSz.
- Hab* (1) a mai „hullám“ helyett.
- Hajdú* (7), (36): „mi mind hajduk vagyunk“, vagyis *gyalog katonák*, *gyalogosok*. — A NySz. nem jól értelmezi.
- Hála* (1), (39) stb. Régies és a közbeszédben még ma is gyakran hallható alak, a mostani *hála* helyett.
- Halmaz* (64); „Halmazva megtöltik magokat“. A NySz. csak a XVIII. század második feléből ismeri.
- Hanem csak* (4), e helyett: „ha csak nem...“ Ugyanígy (150): „*hanem* mikor eszem“, e helyett: „csak mikor eszem“.
- Harcz* (203) „csata“ helyett: „megnyert harc“.
- Hártyika* (190), (193): a. m. *hártyácska*.
- Haszonvitel* (80): „Minden haszonvitel nélkül“. Voltaképen *haszon-végbevétel* helyett. A NySz., a Kulcsárkiadás nyomán, a *haszonvétel* alá sorozza
- Ház* (10): „a házamat egy cseréptáiban levő kevés szén melegíti“. Itt a. m. szoba. (Vö. MTSz.) Ugyanígy *íróház* (121) a. m. író-szoba.
- Házi eszköz* (19) a. m. a mai *bútor*.
- Házastüzes* (37). „Mi itt derék házastüzes emberek vagyunk“. Ma: *háztüzes*.
- Helyekben* (60): „írjunk tizenkettőt *helyekben*“, a. m. *helyettök*.
- Helyettek* (36): „másként gondolkodnám, ha *helyettek* volnék“. A. m. *helyők*:ben.

Herdiburdi (127): „szeleburdi“.

Hez, re helyett (53): „a melyhez oly érdemesnek tette magát“.

Hihetelenség (96). Itt a. m. „ungläubigkeit“; ma: „uglaublichkeit“.

Hijával (86) és (99): „De a héjával!“ Jelentése a. m. „hiában“.

Hiszem (29): „hiszem szégyenlem én azt“. Ma: *hiszen*.

Hítágotat (181), (188). A NySz.-ből kimaradt.

Hivutt (136) a. m. *hivott*. Székelyes.

Hivatalos (175): „nagy tisztségekre vannak hivatalosok“ vagyis: vannak *hivatva*.

Hostát (106): külváros. Kolozsvárott ma is mondják.

Hurut (49). A régi nyelvben s a Székelyföldön még ma is, nemcsak főnév, hanem ige is. A. m. *köhög*.

Idején (99): „ilyen idején sétálsz kertedben“ a. m. *korán*.

Igen jó reggel (25). Ma: *igen jókor reggel*.

Igeragozás a) jobban szeretem itt lenni (1); jobban szereti vezérné lenni (5); vigasságról beszélni igen szereti (22); oda jár a hova szereti (33); jobban szeretem Zsuzsival nevetni (71) stb. — Erdélyiesség.

b) *Tárgyas tárgyatlan helyett*; a melyet itt *adták* meg (3); a melyet az ember örömet megírná a feleséginek (27); a kit férjhez *adta* (41); a melyet a borbélyok rosszra magyarázzák (64); a melyeket a halál veszi el tőlök (75); a melyet egy hordó káposztalév sem gyógyíthatja meg (76); a kit is az Úr Jézus állítsa jobb keze felől (146); az ifjakat, a kiket az udvarban *nevelik* (174); a melyet bé nem *varrják* se fent, se alatt (192) stb. stb.

c) *szeretnök* (23); *megvizsgálnök*, *meglátnök* (27); *akarnök*, *ugorhatnök*, *viselnök* (44); *szégyenlenök* (57) stb. stb. — Ma már ez az alak is leginkább csak Erdélyben szokásos.

d) *viszen* (27), (41); *leszen* (28); *megyen* (28); *tészen* (61); *veszen* (194).

e) még nem *szállott vala* le, egy tatár hám egy szép lovat *külde* (1); látogatására *mene*; oly kevés idő alatt nem *leheténk* tatárokká; a szállásra *menénk* stb. stb. — Ma már ez az alak is leginkább csak Erdélyben szokásos.

f) *voltanak* (1); *mentenek* (5); *ültenek* (17); *szállottanak* (19); *birkozótnak* (25); *jöttenek* (27) stb. stb.

g) *kimélleni* (4); *kinyitani* (15); *becsülleni* (34); *prédikállani* (80), (86); *megnyitani* (180) stb.

h) hadi szerzetesek *lének* (71); kalvénista püspököket *tén* (86).

Illeni (79): „Mikor kell illeni a husvétot“. A. m. *ülni*.

Innya (38), (84), (104), (150) stb. Az *szik* régies és sok helyütt ma is népies infinitívusa.

Iromtat (54) és (62). „A bizonyos, hogy a mit elrendeltek felőlünk, a szerént kell iromtatnunk“. Ma: *iramlik*.

Ivutt (84): *ivott*. Székelyes.

Jó mag (149). Erdélyben a. m. jó madár, gazfi. Vö. MTSz.

Jovall (3), (4) stb.: *javasol*.

Jovunk (87) a. m. *javunk*.

Kacsiba (3): „jöttünk kacsiba lovakon“. Háromszéken a. m. „görbe, horgas“. (MTSz.)

Kamaraszék. A régi magyarban árnyékszékét is jelentett s a NySz. a Mikes (32) levelében előforduló kamaraszékét is így értelmezi, holott itt nyilvánvaló, hogy „kammergericht“ értendő rajta.

Kávéház (136). Eddigi tudomásunk szerint korábban nem fordul elő. Előbb: *kávészék*.

Kéd. Ez a népies megtisztelő megszólítás *ked*, *kéd*, *kied*, *kejed*, *kejéd* stb. csak Mikesnél fordul elő *kéd* alakban.

- Kelletik* „kell“ helyett (1), (4), (5), (11) stb. stb.
- Kérdek* (86): „azt kérdek“. Nyilván tollhiba „azt kérde“ helyett.
- Kérdést tesz tőle* (84). A „kérdést tesz hozzá“ és „kérdesz tőle“ egybekeverése.
- Keresztény* (13), (20), (23) stb. eleinte kivétel nélkül így; de a vége felé mindig *heresztyén* (125), (136), (165) stb.
- Kételen, kételetit* (36), (57). Régi és a. m. *kénytelen, kényteletit*. Ugyanez: *kitelen* (143).
- Kicsid* (58) és (60), (107): kicsiny. Székelyesség. Vö. MTSz.
- Kiég* (42): „a nyár meleg, minden kiég“. — A NySz. csak szótárból ismeri.
- Kies* (2): „puszta, kies, szomorú hely“. Itt annyi mint: kívül fekvő, kívül eső. Vö. MTSz.
- Kiesz* (57). „Őket mindeneből kieszik“. A NySz. e jelentésben csak szótárból ismeri.
- Kigondol* (36): „A ki azt nem látta, nem lehet annak azt *kigondolni*“. — Jelentése: *elgondol*.
- Kihúz* (43): „gyűrűit kihúzáván az ujjából“. Ma: leházáván az ujjáról.
- Kiköltözödik* (101). A NySz. csak innen idézi.
- Kiosztogat* (120). A NySz.-ban csak szótárákból idézve.
- Kiszerez* (84): „kiszerzi az engedelmet“. A. m. *megszerzi*.
- Kitölt* (155): „hideg házban keletett a nagy telet kitöltötenem“. A. m. *eltölt*.
- Kivan* (108): „De most ki vannak“, a. m. *vigan* vannak. A NySz.-ból kimaradt.
- Kivántam*, mint melléknév. (20): „Ezután mene a csácsár igen kivántam paripán“.
- Kókány* (37): „A mi kókány földünkön elegendő melege nem volna“. A. m. *girbe-gurba*. A NySz.-ból kimaradt.
- Kolcs* (182), *kolcsár* (74). Székelyes.
- Koldúsláb* (62), (74). Valami pogácsaféle tészta. Csakis Mikesnél fordul elő.
- Konyha-eszköz* (31) a. m. *konyha-edény*. Egy szótárban sincs; a NySz.-ból is kimaradt.
- Könyvem, könyves, könyvez* (69, 88, 112, 121) a. m. *könyvem, könnyes* stb.
- Köteles* (74): „A helyhez úgy kötelesek nem voltak, mint mi“. A. m. *kötött*.
- Köves portéka* (59), (118): a. m. *ékszer*.
- Közél* (4), (5) stb. a. m. *közel* — Udvarhelymegyében, Háromszéken, a moldvai csángóknál, Lozsádon (Hunyadm.) ina is szokásos. (MTSz.)
- Közükben* (117) a. m. *közéjük*.
- Közit tartja* (48): „közit tartaná hozzá“. A. m. „köze van hozzá, számít reá“. Faludinál is. (NySz.)
- Közmondások.**
- Mint vonják, úgy kell tánczolnunk (12).
- Nyerünk is rajta mint Bertók a csikban (22), (27).
- Oda leszünk a tyúkoknak (28); most oda vagyunk a tyúkoknak (154).
- Reá kell az embernek tartani magát, valamint a kompódi nemes asszonynak (37), (57).
- Nem lesz mindenkor pap sajtja (25).
- Halál ellen nincs fű a kertben (38).
- A ki a hideget adja, a mentét is ad melléje (39).
- Nem oda Buda (39).
- Kiki a maga kádjáról dézmál (41).
- Kizyót, békát kiált (41).
- Megharagutt Hermán, kövér ludat kíván (41).
- Nem sokára lekaszálják a szénát (47): meghal.
- Nemcsak a búcsút járják pénzzel, hanem a meunyaszonny tánczát is (50).

- Nincsen e világon hosszabb táncz a baráttáncznál (58).
 Vaknak nehéz a világtalant vezetni (62).
 Az ember a fogával ás magának vermet (64).
 Fél fogra nevet (64).
 Végy el engem te szegény, ketten leszünk szegények (75).
 Fölszedni a sátorfát (84).
 A ki másnak vermet ás, maga esik bele (106).
 Szegénynek szerencséje is szegény (106).
 Igen messze esett almafájától (123).
 Nem akarásnak nyögés a vége (140).
 A nemes vér vagy nyer, vagy vesz, de próbál (142).
 Olyan mint a szalmatűz (147).
 Ide hagyom őket, mint Sz. Pál az oláhokat (152).
 A ki a fogat adta, ennivalót is ad (153).
 A szegény fogja meg a madarat és a gazdag eszi meg (49).
- Különösen* (35), (49): „a fejedelem tsak különösen szemben volt a vezérrel“. A. m. magánosan, négy szem közt. Ugyanígy (183): „különös ember“, a. m. „magános ember“.
- Lakadalom* (112): „mennyei lakadalom“, a. m. *lakás*.
Leás (22). A NySz. csak szótárból ismeri.
Lebukik (189): „tengerben háromszor lebukják“. — A NySz.-ből kimaradt.
Lefeszeg (22). A NySz.-ből kimaradt.
Legkisebben (32): „legkisebben sem ártunk neki“; „dolgait legkisebben nem segítette“. — A. m. *semmiképen, legkevésbé*.
Lekuczuodik (185). A NySz.-ből kimaradt.
Lemetél (66). A NySz.-ből kimaradt.
Lépik (36), (94) a. m. lép. Székelyes. Vö. MTSz.
Leveles (159) a. m. számüzött.
Liktárium (133) a. m. lekvár; itt: csemege. Erdélyben ma is mondják.
Lötetni (136), (137), (138). Régies; ma: *lövetni*. Ugyanígy volt *vóvatni* helyett *vítatni* s ebből a mai *vítat*.
Majorkodás (58), (68): a. m. mezei gazdálkodás.
Megad (53), (70): „a királynak adja meg“; „a levelet a leánynak megadja“ a. m. *átadja*.
Megalkudni (76): „Mert ott senkivel meg nem alkudhatott“. — *Megalkhatunk* is (162). A. m. *megférni*, békén lenni.
Megcsalja magát (99) és (118) a. m. *csalódik*.
Megcsemcseg (150). A NySz. csak innen idézi.
Megérel (60), (65), (157): „A meleg jobban megérelhesse“. A NySz. csak Mikesből ismeri. Ma *megérlel*.
Megétel (201). A. m. *megevés*.
Megett (56). A. m. *megevett*. Székelyes.
Megfon (37). A NySz. csak szótárakból idézi.
Megfordít (62): „ha csak egy könyvet fordítana is meg életében“. A. m. *lefordít*. Ez utóbbi ebben a jelentésében a NySz.-ban még nincs meg. Először Márton 1799-ki szótárában találom.
Meggyengít (112): „a hideg erősen jött reá és annál inkább meggyengítette“. — A NySz. ez értelemben nem ismeri. A. m. *elgyengít*.
Meghasonlík (79): „meghasonlani az anyaszentegyháztól“. Ma: vagy „elhasonlani“, vagy „az anyaszentegyházszal“.
Megindul (1): „Franciaországból 15. szeptembris indultunk meg“. — Ma szokottabban: *elindul*.
Megjelentet (154): „megjelenteti magát“. Ma *bejelentet*.
Megkorodzani (84): „Valamely klastromban kell megkorodzani“. — Jelen-

- tése: *elvénnüni*. Mai helyesírással: *megkóródzani*. A NySz. a *kor(aetas)*-ból származtatja. (L. *kórózik* MTSz.)
- Megmásol* (32), (70). A. m. a mai *megmásít*. Ez utóbbi csak a XVIII. században jó divatba.
- Megment* (95): „hogy mentené meg magát a császár előtt“. — Ma: *kiment*.
- Megmocskosít* (188). A NySz.-ből kimaradt.
- Megnevet* (4): „ha megnevet is érte. A. m. *kinevet*. Ez utóbbi még nincs meg a NySz.-ban.
- Megpirít* (56): „Megbocsásson . . . , hogy megpirítom“. A. m. *elpirít*. Ez utóbbi még nincs meg a NySz.-ban.
- Megpirul* (33). „Piruljanak meg mindazok, a kik az én nyomorúságomon örülnek“. Jelentése: *elpirul*. Vö. NySz.
- Megrenget* (20). a. m. *megringat*. A NySz.-ből kimaradt. Vö. *renget*.
- Megszárazt* (30), (42). Ma: *megszárít*. Az utóbbi még nincs a NySz.-ban.
- Megtánczoltat* (157). A NySz.-ből kimaradt.
- Megtapaszt* (15): „A falt, vagy az asztalt, ha megtapasztja az ember, melegséget érez“. A. m. *megtapint*. — *Falt* a. m. *falat*.
- Megválaszt* (182): „a vallásbéli törvényt a papi törvénytől meg nem választják“. Ma: *elválaszt*.
- Mélyföld* (1), (2) stb. a mai *mérföld* helyett, még emlékeztetve a *meile*-ra.
- Mérték* (13): „Két embert a mértékben tettek“. Ma: *mérlegre*.
- Millium* (56) a. m. *millió*, *milliom*.
- Mirigghalál* (42) a. m. *pestis halál*.
- Mulat* (98): „úgy tudta őket mulatni és kedveket keresni“. „Mulatja magát“ (77). — A *mulat*nak ez a jelentése a XVIII. elején még neologismus volt. Vö. *elmulat*.
- Nádméz* (18) stb. A régi nyelvben és Háromszéken ma is a. m. *czukor*. Vö. MTSz.
- Nám* (19), (87), a. m. *lám*.
- „*Nekem ahhoz semmi nincsen*“ (37). Alkalmasint annyit tesz, mint: „*nekem ahhoz semmi közöm*“.
- Nénékám* (76), (77): stb. a. m. *nénikém*.
- Nevével* (3), (146): „megvendégele bennünket az ura *nevével*“. Ma: *nevében*.
- Névvel való* (69): névvel való király a. m. *névleges*.
- Nyavalyatörés* (179). A NySz.-ből kimaradt.
- O, a helyett*: lovakot, urunkot (16); hálákat (46); ajándékokot, kakasokat (56); oloszok (60) stb. fagyoson (8); magánoson (22), (37); pillangóson, kardoson (42); valóságoson (55), stb. stb. — Ez is székelyesség.
- Ó leány* (84): „ó leányul holt meg“. A. m. *vén leány*.
- Ónos-eső* (182). A NySz. csak innen idézi.
- Orvosságos forrás* (84). Ma: *gyógyforrás*.
- Őn, en* helyett: örökösön (47); különösön (49); gyöngyösön (59); stb.
- Örökösen* (47): „elhagyott bennünket örökösön“. A. m. *örökre*.
- Örömtől lő* (139); „meglővék örömet a táboron.“ A. m. *diadalt lő*.
- Ősszekonzol* (92). A NySz.-ből kimaradt.
- Papirosat* (4), (75) és *papirost* (10), (75). Ma is hol „papirost“, hol „papirosat“. (Vö. Aranynál, Nagyidai Czig. II. É.)
- Peshed* (70) a. m. *poshad*. A magashangú alakot a NySz. csak innen ismeri. Vö. MTSz.
- Peszmege* (108). A NySz. ez értelmét (szőlőszirup) csak innen ismeri.
- Péterke* (29): „Nem szabad, ha a *péterkéjét* elvetné is“. A. m. ha idétlent szülne is. A NySz.-ből kimaradt. Vö. MTSz.
- Pillangós* (42): „cziczomás“. A NySz. magyarázata nem illik ide. Vö. MTSz.

- Pisten* (61) a. m. *csirke*. Székelyes.
- Pite* (156) a. m. „kenyér“ oláh nyelven. A NySz. e helyett félre értette.
- Poháronként* (84). Ma: *poharanként*. Vö. *sugárát, számárok*.
- Portázó nyúl* (85). *Portázni* a. m. „ellenséges vidéken kalandozni, portyázni“. — Itt gúnynyal mondva.
- Rajta* igen gyakran *vele* helyett (37), (38): „Nem törődöm rajta“ (79); azon törődöm (42).
- Reáropni* (148): „a békeséget járják, itt is reá ropják“. A. m. ugyanazt a tánczot járják.
- Reávesz* (138) a. m. a mai *rászed*: megcsal.
- Rendes dolog* (41) és (84): a. m. *különös, furcsa*. Ilyen értelemben a NySz. nem ismeri.
- Rengetés* (1) a. m. ringatás.
- Ről, re* helyett (155): „Senki sem emlékezik ilyen kemény télről“.
- Rövid-eszű* (27). A NySz.-ből kimaradt.
- Sárgodik* (140) a. m. *sárgul*.
- Sárosi* (84): „felkendőzik sárral magokat . . . elég a, hogy ott meg lehet látni hűsz sárosit és annyi sárosinét egyszersmind.“ Nem személynév. Valamint *falusi, szőlőhegyesi* stb. az olyan ember, a ki falun, szőlőhegyen lakik, szintűgy értendő itt a *sárosi*. Vö. Lehr. Alb. „A -si képző“ (Budapesti Szemle, 1903.)
- Sárré* (111): „mintha az egész vére *sárré* változott volna“, vagyis *sárrá*. Székelyes.
- Sellegenként* (84). A. m. serlegenként. Vö. *párlani—pállani; parlag—pallag* stb.
- Sing* (34): a. m. róf. Erdélyben ma is élő szó.
- Sipad* (134). Annyi mint *süpped*.
- Sipadoz* (1): „mikor a vízben sipadoztak a lábai“. Annyi mint *süppedez*.
- Sohult* (88 és igen gyakran). A. m. *sehol*. — Székelyes.
- Stucz lövészji* (91). *Stucz* kurta, vágott puska. Német szó.
- Sugárát* (39). Ma: *sugarát*.
- Suhajt* (23) és (42). Mai kiejtése *sohajt*; jelentése pedig *ohajt*: „a kövér földet kell suhajtani“; ugyanígy a NySz.-ban: „ziros konczt sohajt“, szabadságunkat sohajtjuk.
- Suhajtozik* (30), (42) a. m. *sohajtozik*. A NySz.-ből kimaradt.
- Süvegek* (184). A. m. *süvegjök*.
- Süvölteni* (36) a. m. *füttyülni*.
- Számárok* (57), (104), (161). Vö. *poháronként*.
- Száraz kortyot nyelni* (42), (50). A NySz. csak Mikestől idézi.
- Szárközépig* (11). „A víz csak szárközépig ért“. A. m. „a felső lábszár közepe“. Nincs egy újabb szótárban sem.
- Szembe lenni* (139), (140), (148): „Szemben lesz a fejedelemmel“, a. m. találkozik vele.
- Szén* (10). Itt a. m. *tüz*. Régies.
- Szereda* (112). Székelyes.
- Szívutt* (67). A. m. *szívott*. Székelyes.
- Szomorúabb* (89). Ma sokan azt tartják, hogy a magánghanzón végződő mellénevek a fokozáskor nem tűrik meg a kötőhangzót. Vö. még: *régiebb* (71).
- Szőcs* (19), (37); „Erdélyben *szöts*, Magyarorszában *szüts*“ — mondja Kassai szótára.
- Szüle apa* és *szüle anya* (83) a. m. dédapa és dédanya.
- Szür* (65), (77): „itt most *szürnek*, azért beszéljünk a szüretről“. A. m. *szüretel*. Ez utóbbi csak a XVIII. század második feléből van kimutatva. Vö. NySz.

- Takarékos* új esztendő (86); *takarékos* királyság (107). Ma e helyett *takarost* mondanánk.
- Tanács* (146). „Mondá a több tanácsoknak“ a. m. a többi tanácsoknak.
- Távu* (19): „Távu azt mondhatná valaki“. Ma: *távu*ról. Vö. NySz.
- Tartásod szerént* (99): véleményed szerint.
- Tégedet megfojtsam* (53). Példátlan egyeztetés.
- Tehénhús-nóta* (50): „Fujják el a tehénhús nótát és vonják el a mennyasszony tánczát“. A parasztlakodalomban első étel volt a „tehenhús“.
- Telik* (39): „Egy pénziben sem telik kédnek“. A. m. egy pénzébe sem kerül“.
- Te monda* (7) a. m. mende-monda, pletyka. Erdélyben ma is szél-tében járja.
- Teremt* (23): „*teremtsen* bőv gyümölcsöt“ A régi nyelvben *teremt* annyit is tett, mint *terem*. Vö. NySz.
- Tócsás* (38): „tócsás hely.“ A NySz.-ből kimaradt.
- Tós* (203). Ma *tavas*.
- Több* (74): „az ilyen nemzet mi hasznára van a *több* emberi nemzetnek?“ Ma: „többi“. Ugyanígy (179): „fellyebbvaló volna a *több* embe-reknél“.
- Többes szám* egyes helyett: elég *szekereket* adtak (16); két *tevék* (20); egy sereg doktorok (22); sok *hajók* (42); sok menydörgések (58); sok veteményes kertek (37); öt vagy hat királyok (43); zarándokok számokra (71); világiak köntösök (71); nagy uraknak szerencsétlenségök (97); egynehány leveleidet (118); parancsolják a két vajdáknak (147) stb. stb.
- Többire* (175): „az iffiak *többire* keresztyén apáktól valók“. A. m. *többnyire*. Ez utóbbit Mikes korában még nem mondták. A NySz. idézete Mikes 200-ik leveléből Kulcsár hibás szövegén alapszik.
- Törvénytevés* (24). Ma: *törvényhozás* (legislatio). Vö. „igazságot tesz“. A NySz. csak szótárból idézi.
- Udvari* (27) a. m. udvarbeli, udvarnok.
- Udvaros* (62): „Jót nevettem a ked udvaros köszönetin“. Ma: *udvarias*.
- Unadalmás* (37): „Unadalmas dolog törököt látogatni“. (41); unadalmas Rodostó; (42): unadalmas idők; (45): unadalom. Valamint *nyugalom* és *nyugodalom, türelem* és *türedelem*. Vö. MTSz.
- Úsz, úszik* helyett (13): „Addig csak úsz, a míg lehet“.
- Utánna való* (79): L. *előtte való*.
- Útonjáró* (74): „Ha valami útonjárót jó köntösben látnak“. A. m. a mai *utazó*.
- Üsmér* (12) stb. — Az „ismer“ ige ezen alakját a MTSz. csakis a Székelyföldről idézi.
- Váz* (134). „váz akarnak belöllünk csinálni“. Régies. A. m. *madárijesztő*
- Végezék* (62). Bizonyára íráshiba „végezések“ helyett. A „végzés“ alak csak a XVIII. század végén jó divatba. Vö. NySz.
- Verdigályos* (83). Verdigálynak a régi nyelvben a szoknya egy fajtáját nevezték. „Verdigályos nyúl“ tehát tréfásan a. m. „fehér nép“.
- Vezeték* (20): A császár vezetéki. — „Kész ló, melyen ember nem ül: equus *vacuus“ Páriz-Pápainál.
- Visszá* (7), (8) stb. a. m. *vissza*. A régi nyelvben s a mai népnelvben sem szokatlan. (NySz. és MTSz.)
- Visszafogad* (109): „Visszá fogadnának-e a fészünkben?“ — A NySz.-ből kimaradt.

Vízbevető hétfő (78): A. m. husvéthétfő, a husvétii öntözködésről. — A NySz.-ból kimaradt.

Vízhegy (1). A. m. hullámhegy. A XVIII. század elején a *hullám* szó még szokatlan volt.

Von (12): „csak a mint vonják, úgy kell tánczolniunk“. Ma: *húzzák*.

SZILY KÁLMÁN.

Márton István nyelvészete.*

Szellemi életünk történetében nem ritkák az írói családok, melyeknek tagjai egymás után, mintegy örökségképpen átvéve egymástól a tehetséget, szolgálták az irodalmat, avagy egyidőben testvér a testvér példáján buzdulva, segítették elő művelődésünk ügyét. Különös kegyelme a sorsnak, hogy ezek a családok éppen akkor virágoztak írói talentumok tekintetében, a mikor ilyenekre irodalmunknak legnagyobb szüksége volt, a XVIII. század második és a XIX. század első felében. Közülök a legtöbb szépirodalmi téren szerzett magának maradandó nevet, kevés azoknak a száma, a kik egész életük tudományos irányával s műveivel czélozták a magyar műveltség előbbrevitelét.

A Rádaiak, Amadék, Telekiek és Kisfaludyak mellett szinte ritkaság a Mándi Mártonok családja, melyben egyszerre ketten töltötték életük javarészét a nyelvtudomány gyakorlati ágának, a grammatikának és szótárírásnak fáradságos, akkor még úttalan terén. Mert a pápai Kantnak, a mint Kazinczy Márton Istvánt, a kantianus philosophia legelső magyar hirdetőjét és alkalmazóját egyik levelében** nevezte, az is fő érdeme, hogy magyar tankönyveket irt s megkezdte ezzel görög s német nyelvtanainknak ma már szinte vég nélküli sorozatát. Testvére pedig: Márton József, a kit joggal nevezhetnénk magyar Adelungnak, tudunkkal, mindezideig legtermékenyebb szótárírónk volt. Munkáinknak számos kiadása mellett annak a szellemi haszonnak, a melyet nyújtottak, legmegbízhatóbb mértéke az a közmondás, melyet Erdélyi jegyzett fel gyűjteményében: Közjóra világol, mint Márton grammatikája.***

Azok a nyelvészeti nézetek, az a nyelvtudomány, a melyről itt szólni akarunk, „A német nyelv első kezdetében“ (1792) s ennek bővített második kiadásában: az Új német rudimentában (1801); A görög nyelv első kezdetében (1794), az Új deák rudimentában (1795) s végül a Keresztény Theologusi Moralban (1796) vannak lerakva.

* 1906 október 9-én tartott felolvasás.

** Kazinczy F. levelezése, kiad. Váczy J. 12 : 146.

*** Ez a közmondás a Márton István grammatikáinak czimlapján levő képtől vette eredetét s nem vonatkozik, mint én hittem a Nyelv. Füzet. 2. számában, Márton József grammatikáira. A czimkép égő gyertya: „A közjóra világol“ körülírással.

Az első, a mi ezekben a tankönyvekben szembetűnik, az egészen új hang, a majdnem jelenkori felfogás az idegen nyelvek céljáról, tanításmódjáról. Mindenre, a mi csak paedagogusnak körébe vághat, kiterjed a dunántúli reformatusok anya-oskolájának, a pápai kollegium megalapítójának figyelme a nemzeti nyelven való tanítás szükséges voltától a jó téntakészítés és a pennafaragás módjáig. Cellarius, Scheller, Broder, de még inkább Fichte és Schelling tanulmányozása arra a meggyőződésre vezette, hogy iskoláinkban a grammatika-tanítás célja egészen hibás. Eddig az volt a célja pl. a deák nyelv tanításának, hogy a tanuló a grammatikát „esze nélkül“ tudja, a paradigmákat könyv nélkül fújja s „edgy nehány nyomorék Deák Sententiát szajkó módra elmondjon“. Szerinte a nyelvtan tanítása csak eszköz, a gyermeki észtól legmegfoghatóbb eszköz, a léleknek gondolkodásra, itéletre, okoskodásra való indításához. Ez adja meg a legelső gondolatformát; olyan, mint egy kis pura mathesis a többi tudományokra, „de nem mechanismusból tanítva“. A haszon tehát nem oly kézzelfogható, mondja, mint p. o. mikor a halotti búcsúztatóért mindjárt lefizetik az egy forintot, hanem csak formális; csak kulcs, mely senkit meg nem gazdagít, ha azzal a tudományok kincstárát föl nem nyitja. És e tekintetben nem tulajdonít a deák nyelvnek „kirekesztőképpen valami igéző hasznot“, csupán mint nyelvnek s ép ezért mindegy volna, ha a magyar gyerek németül, a német magyarul, az angol pedig francziául tanulna. S hogy nálunk a legtöbb formális hasznot a deák nyelvvel lehet elérni, annak oka egyebekben az is, hogy a tanulók „kapnak rajta“, mivel a „Deákos ember nálunk néminemű példabeszéd 's különös dicséret“. Erősen elítéli azonban a latin vers-iratást, mely a tanulókat a deák nyelv mártirjaivá teszi s nemzeti poezisunk kifejlődésének útját állja. A nyelvet, kivált a tanítás elején, gyakorlatilag akarja tanítani; kevés szabályt tanítsunk s azt is inkább előszóval, mint könyvből; s folytonos ismétlés által vessük az elmébe. Csak annyi ismeretanyagot adjunk eleinte a grammatikából, hogy segítségével maga a tanuló fölkereshesse fordításközben az előforduló szók gyökerét, felismerje ragozási alakját. Épp ezért nem helyesli az olyan gyakorló- vagy olvasókönyvek eljárását, melyekben a textus alatti jegyzetekben talál a növendék mindent, mert ezek az önmunkásság kényelmes akadályai. A nyelvtant egész terjedelmében olvasás közben kell gyakorlatilag megtanítani, a fordítás először szóról-szóra s csak azután történjék az illető nyelv szellemében. S ha még azt is elmondjuk, hogy a fordítást lehetőleg kiterjedt szóelemzéssel, majd a szöveg tartalmi, stilusbeli s aesthetikai ismertetésével kapcsolatja egybe, s hogy végül szerinte „a memorizálás a fellyebb való Classisokra tartozik“, akkor mindnyájunknak igazat kell adni a kortársak ama véleményének, hogy „előadásai könnyűk, kedveltetők, világosak és nyomosak voltak.“*

Az első magyar görög nyelvtan, melylyel, mint érintők, ő ajándékozta meg irodalmunkat, 264 nyolczadrét oldalra terjed.

* Magyar Kurir 1831. II : 27.

A csinosan kiállított könyv teljes címe: „A görög nyelv első kezdete a magyar ifjúság javára kiadta Márton István, a reformátusok pápai gymnasiumában filozófiát tanító professzor. Győrben Streibig József betűivel 1794. Rádai Gedeonnak, a költőnek és Maecenasnak van ajánlva. Hosszú előbeszédében logikusan fejtegeti, hogy a görög nyelvet a jó izlés fejlesztése, s a literatura megismerésének szempontjából kell tanulni, s hogy nemcsak a papoknak kell tudni e nyelvet, mely nélkül a deák írókat tökéletesen érteni lehetetlen. Már a syntaxistákkal akarja megkezdeni a görögöt, mert utazása közben a német gyerekeknél is így látta, „a kik syntaxista korokban a Frantzia és Deák nyelv tanulása mellett Aesopus görög meséit olvasták, Rhetor korokban pedig Homerost“. A szöveget magyarra, nem deákra fordíttatja, mert az érthetőség úgy kívánja, de meg „mialatt a tanító a deák constructiók igazításával bajlódik, jól haladhat a fordításban nemzeti nyelven“. Az olvasást nem az Új testamentumon, hanem a „külső görög írók“-on kezdi.

A tulajdonképeni grammatikát szöveg előzi meg. A hét görög bölcs mondásai mellett ott találjuk a többek közt Demokritos jeles mondásait, Aesopus meséit, részleteket Plutarchosból, sőt Anakreonnak „Ὅτι πῖνω τὸν οἶνον kezdetű dalát is. A 130 lapra terjedő „rövid rajzolat“-ban legfeltűnőbb a declinatiók és coniugatiók felosztása. Három névragozást ismer; az elsőbe tartoznak azok a szók, a melyek a nőnemű articulus szerint ragoztatnak, másodikba tartozók ő vagy το ragozását követik, a harmadik declinatio szavai a genitivusban ος-ra végződnek. Kétféle igeragozást ismer: ω-végűt és azt, a mely igékben az ω- μt-re változott. Természetesen itt is, ott is vannak „rendeletlenek“ (irregularia). A tövek szerinti felosztásról nem is tudhatott még, épp úgy mint a tőváltozásokról sem; innen van az is, hogy szerinte az activum perfectumnak α, αα, φα, ψα jelei vannak. Hosszú sor paradigmával és szótárral fejezi be könyvét.

Ezekkel a nyelvtanokkal új utat törvén, nyelvtani terminológiánk megeremtése is jórészt az ő érdeme, hisz nyelvtanai a mult század ötvenes éveig divatban voltak. Maga is mondja görög nyelvtanának elején: „A Tudományszókat igyekeztem Magyarul is ki tenni, de ha valakinek izlését abban el nem találtam meg engedjen, s azért velem perbe ne szálljon, mert én azokat senki nyakára nem kötöm. De hogy a Tudományszókat, akár Deák, akár Görögök legyenek azok, mind edgyül edgyig Magyarra kellene fordítani, ezen itélettételemet kész vagyok akár magányosan, akár közönségesen, akár szóval, akár írással is oltalmazni“. Kezdetben — mint pl. a Német rudimentában — a latin elnevezéseket használja, de már görög és latin nyelvtanaiban sok mai műszóval találkozunk. Ő viszi be nyelvtanainkba az egyes és kettős mássalhangzók elnevezést, az előbbieknél: *lágakra* (liquidae), *némákra* (mutae) *íny-, nyelv-, ajak betűkre* való felosztását. Az ő nyelvtanai révén lesz általános a *név-szó, tulajdonnév, a határozott, határozatlan articulus* nevezet. Az *első-, másod- s harmadéles s másodhajtott* jelű szók; a *lágú és kemény hehentés* (spiritus lenis-asper); a *végelőző* vagy *kérvégelőző* (ante-penul-

tima) syllabán álló *éles hangjel*, az *aliota* már az ő nyelvtanaitól kezdve teszik a görög nyelvtanulás nagy nehézségeit. Az ő tanítványai hallották először, hogy a *névmások*: *mutatók*, *másváratók* (relativa), *viszontagló*k, *vagy magunkváratók* (reciproca) hogy továbbá a *számok*: *sark*, *rend*, *elosztó*, *sokszorozó* és *részes számok* lehetnek. Ő tanította először magyarul, hogy a *kötőszó* elé *vonás* vagy *pontosvonás* való, s mikor kell *véggpontot* vagy *kettőspontot* használni. Ige-műszavaink közül a *cselekvő*, *szenvedő*, *kezdő*, *gyakorló idősők* fordulnak elő nyelvtanaiban; a participium nála: *időrészes*, az adverbium: *időszócska*, coniugatio: *időzet*, coniugálni: *elidőzni*.

Különös azonban, hogy mikor a keresztyén erkölcsstudományt Kant szellemében, theologiai kathedráról először adja elő magyarul, aránylag kevés új szót alkot, s a Keresztyén Theologusi Moralhoz erkölcsi szótárt is csak azért fűz, hogy „a munkában elő forduló nehéz vagy tsak eddig nem közönséges, szokatlan kifejezéseket“ megértesse. Jobbára megtartja a deák terminusokat, de hevesen kifakad a puristák ellen. kik miatt kénytelen tiszta magyarságát a „régén megdöglött deák nyelv szavaival“ megzavarni. Nem alkot új szókat itt, mert némely deák kifejezést ki sem lehetne tenni alkalmasan magyarul, és mert még az új szók ajánlását is a magyar tudós társaság jogának tartja „mely azonban olly szerentsétlen méhmagzat vala fejünkben, hogy még születése előtt már megholt“. A Pesti Játszó Társaság „füvében“ való elveszését is éppen a nyelv-művelődés elhanyaglásának szempontjából sajnálja. Ebben a Theologusi Moralhoz irt bevezetésben, mely különösen maga után vonta Budai Ferencz és Rozgonyi támadásait, van az a kijelentés is, mely Szabó Károly szerint Márton előtt az akadémiai tagság útját elzárta: „Így hát mikor sem Tudós sem Játszó Magyar Társaság nints! sem senki azon Jussal nem bir, hogy Tudományos szavaink szaporításán igyekezzen, nekem is kénytelen kellelten közlenem kellett a vágást, 's nem lehetett azon kerékvágásba mennem „a“ mellyen más nemzetek menvén az egekig emelkedtek már felettünk, s mint megannyi Czédrusok nagy unalommal tekintenek onnan alá mi reánk tsak Galagonya Magyarokra, a kik midőn originalok nem akarunk lenni, tsak arra is alkalmatlanok vagyunk, hogy az előttünk tánczolókat hűségesen majmoljuk“. A tagajánlók a magyar nemzet sérelmét, lekicsinylését olvasták ki ezen erőss, bár igaz kijelentéséből, pedig csak a maradiságot, az újítás azon ellenségeit sújtotta, kik maguk se tettek semmit, s másoknak sem engedtek semmit csinálni. Ezek ellen szól akkor is, midőn Kazinczyék idegenszerűségét, német és latin kifejezéseit védi. Fanatizmusnak tarja az egész purizmust, olyanak, mint mikor valaki az úri ebédeknel tudatlanságból jóízűen megeszi csirke gyanánt a teknősbékát, mihelyt pedig megmondják neki, legottan kihányja. A magyar nyelvbéli cenzurát csak a fattyújövések ellen akarja alkalmaztatni, a leg-egészségesebb vesszőkre nem. Innen van aztán, hogy ebben a munkájában nagyrészt csak jelentésváltoztatásokkal és megszorításokkal újít, noha egy-két új szót ajánl, sőt öntudatlanul is alkot, de Baróti és Barczafalvi szavait széltében használja, bírálja s védi is.

Az ő szava az *általános és érzékmód*. Mindkettőt a legnagyobb szerénységgel ajánlja. „Az *általánost* — mondja — bátorkodtam nagy szükségből kényszerítetven felvenni s vele élni, ezen Nyelvünkbe készen található kifejezésből: *Általán fogva*, a mely annyit tesz, mint ezen Deák szó: *Absolute*. A honnan ezt: *Bonum absolutum* így tettem ki: *Általános jó*.“ „*Indoles*“ nála érzékmód „de ha valaki — jegyzi meg a *corrigendák* végén — ezen új szóhoz *érezékmód* nem szokhatik, ám gondolja a helyébe mindenütt ezen szót: *Jó indulat*“; ő igyekszik először a *conceptusnak* is magyar nevet adni: „Magyarul talán lehetne *Fogásnak*, *Megfogásnak*, *szvefogásnak* nevezni. Annyival inkább, mivel szerentsénkre! tsaknem mindennapi szóállásformájuk ez a *Magyaroknak*: nem foghatom meg“. Az *egyarányúság*, *egyarányos*, *egyarányútlan*, és *egyarányosít* szavakat a régi és szokásos: *egyenlő*, *egyenlőség* stb. értelem kizárásával a *proportio* és *származékai* számára akarja lefoglaltatni. A *phaenomen* jelentésű *tünet* helyébe a *jelenelet* ajánlja, de az *eszközöl* igét helyesnek tartja, szabadon is él vele, „jöllehet a *Debretzeni Grammatica* ez ellen kikölt“. Nagyon helyes érveléssel üti el a debreczeniek azon szófejtését, hogy az *eszköz szó* az *éll köz-ből* származik, a mennyiben a *subiectum* és *obiectum* között áll értelmileg; „illyetén *speculatio*ra — mondja Márton — nem voltak a mi ősi Magyarjaink alkalmasok“. Neki köszönjük a többek közt a *feltételes* (*hypotheticus, conditionalis*) *feltételetlen*, *határozat*, *kikezdet* szavunkat s számos összetételei közül a *néptanító*, *kicsinylelkű*, *emberismeret*, *erkölcstudomány*, *természettörvény*, *becsületsértés*, *káröröm* és *véredény* kifejezést, melyeket észrevétlenül alkotott a *Theologusi Moralba*n.

Ilyen nagy szerepe lévén az újítás munkájában, csak természetesnek találjuk, hogy Kazinczy nem akarta hinni Mártonnak a *Mondolat* megjelenésében való részvételét s idealistának tartotta őt a nyelv dolgában. Tény, hogy e gúnyirat megjelenésekor levelet is írt neki, hogy védje meg a jó ügyet, mint *philosophus*, azok ellen, kik azt, mivel nem értik, megtámadták.* Annál is inkább tehette ezt Kazinczy, mert volt idő, midőn Márton maga buzdított ez újításra, 1795-ben megjelent görög nyelvtana elején mondja ugyanis: „Nem lesz szük a magyar nyelv, csak pallérozzuk s *jó izlésű szókkal gazdagítsuk*“ s közvetlenül utána: „minden jóizlésű *Hazafi bizonyos Törvények* alatt új szókkal gazdagíthattya nyelvünket“. Márton hallgatott. Ebből a hallgatásból, meg Rumy, Radó leveleiből győződött aztán meg, hogy Somogyi Gedeon társai: Márton István és Oroszi Pál voltak. Ők voltak a *Mondolat* előtti képek, mely az egész könyvben legjobban bánthatta a nagy s mindamellert mérsékelt újítót, tulajdonképeni értelmi szerzői; a szöveg pedig Somogyinak *Pethe*, *Folnesics* és sok más újító idétlen szavaiból való összeválogatása. Somogyi kedves tanítványa volt Mártonnak, Oroszi pedig jó barátja. A kép metszéséről Márton József gondoskodott Bécsben. A nemeslelkű mesterben azonban a pápai *philosophus* érde-

* Váczy J. Kazinczy Lev. XIII. 384, XII: 146, 182, 296.

meinek tisztelete felülemelkedett személyes megbántás bosszút kívánó érzetén, különösen, mikor megtudta, hogy Mártont bántja a dolog: „dann schrieb man mir — írja Rumynak ** dem grossen Verehrer von Kant, Prof. Márton sei bange, weil er befürchtet, ich würde schon erfahren haben, dass auch er ein kleines Teilchen an dem Mondolat habe“. Sőt Kazinczy volt egyik legkardosabb védelmezője akkor, a mikor az 1817-ben megjelent Keresztény morális kis katekizmusát többen megtámadták, ő volt az, a ki az egész tollharcnak termékei: *Prof. úszt. Márton István úrnak a Keresztény morális kis katekizmus nevű munkájára írt recenziók, azokra tett feleletekkel egybekötve*“ czímen ki is adta.

Helyesírásunk egyszerűsítéséhez, mai kialakulásához is hozzájárultak végül Márton írásai. Latin rudimentájának végén külön toldalékban szól a „Magyar Helyesírásról“. Az etymologicus írás híve: „a szók leírásában szorgalmasan kell vigyázni azoknak eredeteikre vagy törzsökiszavaikra“. nem parasztosan, hanem úgy kell írni, a mint „a pallérozott beszédű emberek“ szoktak, tehát nem porófessor, peretzektor, karajtzár, peléh. — A *c* nem magyar betű, *tz-t* követel helyette, helyteleníti az *y-t* is a nemesi nevek végén, „mert ha az *y* tehetne valakit nemessé, sok consonanson végződő nevű Nemes Familiákat szerentsétlenekké tenne az orthographia“. Az összes idegen szavakat magyarosan akarja írni, még a tulajdonneveket is: Kszerkszesz, Kszenofon. — Ebben a tekintetben Molnár Jánost követte, a ki Fizikájában La Szórt, Laibnitzot, Rikktziolust írt. Márton az első, a ki a ragbeli szóvégi *n-* megkettőzését fölöslegesnek tartja, s a ki a kötőjelet az „edgy dolgot jelentő“ összetett szóknál s igekötős igéknél elhagyatja, főképen a „Tudomány-szókbán“, tehát nyelvtudomány, időszó, hangjel stb., s nem ki-megyek, le-irom, hanem kimegyek, leirom. Utána Sándor István tesz hasonló irányú ajánlást a Sokféléljében (4 : 123).

A pápai Kantnak imént ismertetett nyelvtudományi munkássága nem hagyott olyan nyomot, hogy halála után nyolczvan évvel a mai kor gyermeke is rámutathatna érdemeire a nélkül, hogy a multba vissza ne szálljon. De csak azért nem, mert munkái olyanok, mint a fundamentum falai, melyeket csak addig látunk, a míg rakják, s azon arányban tűnnek el szemünk elől, a minőben emelkedik az épület, míg végre teljesen föld alá kerülnek, de mindenki tudja, hogy a hatalmas épület azokon áll. S a mikor a Tekintetes Társaság előtt a magyar nyelv e lelkes bajnokának s egyik úttörőjének emlékét, munkásságát felidéztem, arról az emberről szóltam, a kinek iskolájában, a kinek szellemében egy Petőfi és egy Jókai szívta magába a magyar nyelv lángoló, munkás szeretetét. SIMAI ÖDÖN.

(Folytatjuk.)

Miért labancz a labancz?

Minden kor megtermi szükségkép a maga embereivel a maga kifejezéseit. Egyik a másiktól el nem maradhat. S míg az emberek elhalnak, a kifejezések élnek tovább, megőrizvén koruk lelkületét, hangulatát, hogy az utódokat belevarázsolják az elmúlt időkre.

E kifejezések közül nem egy annyira megfelel kora közhangulatának, hogy az utódok szemében valósággal jellegzetes tartalmat zár magába. Már ez a körülmény is eléggé megnehezíti az illető kifejezés eredetének fölismerését.

Igy vagyunk a mi híres *labancz* szónkkal is!

Keletkezése idejére nézve általános a megegyezés abban, a mit Csengey is mond a „Magyar reformáció történetében“ (1905. 311) a Wesselényi-féle összeesküvés kapcsán: „Lassanként azonban szélesebb lett fölkelésük . . . Egy Pika Gáspár nevű parasztvezért, ki Árvában és Liptóban vezette a fölkelést, karóba húztak . . . Ez a legborzasztóbb polgárháborúnak a képe. Ekkor kezdték egymást a szemben álló pártok kurucznak és labancznak elnevezni.“

Igy beszél a Pallas Nagy Lexikona is (XI : 147): „Labancz (néhol laboncz, loboncz) a császárpárti katonának, a bécsi udvar hívének, a német érzületnek s így a *kurucz* ellenségeinek gúnyneve, mely a XVII. sz. negyedik negyedében (1679 körül) keletkezhetett és II. Rákóczi Ferencz fölkelése alatt volt virágjában“.

Mangold szerint már a györkei csatában (1672) *kurucz* meg *labancz* áll szemközt egymással. Az 1672-ben erősen danolt „*Kurucz* tábori dal“ is már a *labancz* ellen izgat.

Szóval a szó keletkezése a Thököly-féle fölkeléssel esik össze.

A szó keletkezési idejének kérdése mellett egész másképp áll a dolog a szó eredetére nézve. Van rá nem egy vélemény s a mi legkülönösebb, már magából a XVII. századból is.

Otrokocsi Főrís Ferencz, ki nemcsak mint szófejtő, hanem mint ember is oly szerencsétlen volt (l. Szinnyi: M. Írók 10 : 4), alig húsz évre a szó keletkezése után (Orig. Hung. Pars II. 1693, a 156. lapon) már azt kérdi, vajjon nem a *lobbants*-tól (inflamma, zünde an) származik-e a *Labancz* név? Tollius (Epist. Itin. 1700, a 157. lapon) Jákob patriárka és *Laban* történetéből akarja megmagyarázni; B él M á t y á s pedig (Not. Hung. 4 : 595) a latin participiumtól, *labans*-tól származtatja; „quasi qui *Labantes* essent, ab amore et fide, patriae debita“.

Az első, ki a *labancz* névről figyelemre méltó magyarázatot adott, a nagytudományú Cornides Dániel volt. Az Ungarisches Magazin 1781-ben megjelent I. köt. 221—232. lapján egy tanulmányt tett közzé: „Von dem Ursprunge der ungrischen Wörter *Labantz* und *Kurutz*.“ Az utóbbit a török *kurudzi*-ből (obsitos katona). amazt pedig a német *landsknecht* (gyalog katona) magyaros formájából, a *lanczkenet*-ből, illetőleg ennek elrövidüléséből, a *lancz*-ből magyarázza s erre a régi nyelvből két példát idéz, ú. m. Tinóditól ezt: három ezer *lantz*, puskás, kopiás jöue“ és egy 1604-ben kelt magánlevélből: „Kassán száz *lantz* hajlott, 's Magyarrá lett, mindgyárást kurta Dolmányt tsináltak nékiek.“ Cornides okoskodása körülbelül ez: „Az elavult *lancz* szó lassanként *labancz*-ra változott, de hogy mi módon történt ez s mi adhatott okot ez átváltoztatásra és végleges elfogadására, ezt a feladatot nem tudom megoldani s lehet, hogy az örökre is megoldatlan marad. Talán a *labancz* szó a magyar fülnek akkoriban jobban hangzott, mint a *lancz*; talán valami apróság, például valami tréfa, vagy valami czélzás egy bizonyos névre, vagy valami eddig ismeretlen körülményre szolgálhatott okul a szó átalakulására.“ Ugyancsak a *lancz*-ből származtatja Cornides a *lánzos* . . . kezdetű csúnya káromkodásokat.

Nem sokkal Cornides után Sándor István (Told. Szt. 1803. megjelent 1808-ban) a *labantz* szót egynek veszi a *lafantz*-czal s azt mondja: „igy nevezték a' németet a' Kurutzok ezen német szóból: *Laufhans*“.

Czuczor-Fogarasi azt mondja: „Némelyek a *lauf Hans* német szóból származtatják, mások szerint am. *lafancz*, azaz ringy-rongy, vagy lafogó plundrában, lompos bugyogóban járó.“ Származhatott — CzF. szerint — a *láb* szótól is.

A Nyr.-ben is többször volt már szó a *labancz* eredetéről. Nevezetesen Halász Ignác (Nyr. 8 : 257) elfogadta a *laufhans*-ből származtatást; ellenben Szarvas Gábor (15 : 84) bevallja, hogy a *labancz* szó eredetét nem ismerjük s hozzáteszi, hogy a *lauf-Hans*-féle magyarázatban nincs semmi valószínűség s a *lafancz* is erőltetett. Szarvas e kijelentése Halász Ignácot nem győzte meg, mert (a Nyr. 17 : 447. lapján) megint csak azt mondja, hogy a *labancz* német eredetű. Melich is (Ortsn. u. Lehnw.) ezt tartja, s ő is, mint Cornides, a *lancz*-ből indul ki.

Szóval, úgy van a dolog, hogy a *labancz* eredete, biztos adat hiányában, mindeddig kétes. Legvalószínűbbnek látszanék a *lancz*-ből való származtatás, ha számtalan ok nem szólna ellene.

Első ok: az analogia hiánya. Nincs ugyanis analóg esetünk a *lancz* = *labancz*-féle alakulhatásra. Hogyan furakodott a *b* hang a szó közepére?

Második ok: a *labancz* szó alakjai. A némettel való érintkezés szinte állandó és közvetlen Dunántúlban, különösen a Rába-vidéken. Sőt ez az érintkezés a legrégebb és legsűrűbb is. Hisz ott a német közvetlen szomszéd. Ez a vidék egyszersmind az, a mely legtöbbet s legállandóbban szenved a némettől. Ha valahol, akkor bizonyára itt volt tehát legelsőben is ok arra, hogy a német

gyűlölet s vele gúny tárgya is legyen. S mint ilyennek, itt keresendő tehát a *labancz* szónak eredeti alakja legelső sorban is.

Erre nézve először is érdekes, hogy itt (t. i. Rábavidéken) a *labancz* széltségben *loboncz*. Ez a tény pedig merőben kétségessé teszi, hogy a *lancz*-ból lett légyen a *labancz*. Mert épp itt kellett volna különben a *labancz* alaknak megszületnie s élnie. Ily körülmények között itt nem *lobonczczá*, hanem *labanczczá* válik tehát a *lancz*. De ellene szól más is. Tudjuk, hogy Tinódi, *lanczkenet*-jével együtt, dunántúli. S ha tekintetbe vesszük, hogy a dunántúli nyelvjárás szívós tulajdonsága, hogy a német *á*-t megtartja *á*-nak, még inkább kétségessé válik a *lancz* > *loboncz* fejlődhetés. Különben is a *lancz* szó keletkezési helye bizonytalan. Tinódi is később használja, a mikor már vándor-bot van a kezében. Bocskai kora is Erdélyre mutat.

Ha pedig a *loboncz* szó más vidékről jön be ide, akkor: 1. a *labancz* közvetítése nélkül meg nem fejthető, értelmetlen, tartalmatlan eredeti értelmére nézve. S épp ez a hit volt eddig a félrevezető. 2. Rábavidéken valamilyen átmeneti alak is fejlődött volna ki; még pedig az itteni nyelvjárás természete szerint: a zártabb magánhangzós első szótagú alak (*lobancz*). Ilyen alak azonban nincs. A létező *loboncz* pedig itt ismeretlen. 3. A *laboncz* alak nem fejlődhetett a *labancz* ból, mert a dunántúli nyelvjárásokon kívül mindegyik nyelvjárás természete eltűri, megbírja, sőt megköveteli a *labancz* alakot, tehát semmiféle szükség sem lett volna *laboncz*-ra. Vagyis a *laboncz* csakis a *loboncz*-ból érthető meg.

Harmadik ok: a *jelentkezés ideje*. Vajjon miért keletkezik a *labancz* szó épp Thököly idejében? Miért kezdik épp *akkor* így titulálni a németet? Vagy talán csak úgy vaktában termett meg, úgy passióból, vagy véletlen? Avagy volt rá tán ok is? Sőt talán nagyon jellemző is lehetett az a bizonyos ok?

Negyedik és legfőbb ok: a *loboncz* ma is élő és a „*labancz*“-tól eltérő, *külön jelentésben használt szó* egész Rábavidéken.

Mindenekelőtt megemlítem a Cornidestől annyira szégyenlett *láncczos* . . .-val szemben a következő káromkodási formát: „Hogy a *láncczos*, *lobogós*, *durrogós*, *csattogós*, *villogós*, *tűzes istennyila* vágjon bele“ s hogy a villám, lecsapáskor, *láncczsörgés*-szerű zajt hallat.

Hanem, hogy a *láncczos* (tehát a *lancz* néven emlegetett német katona) volt *lobonczos* is, az bizonyos. Én egyenesen ebben látom a *lancz* > *laboncz*-féle téves származtatás eredetét.

Lássuk, hogyan?

Elsőben is megemlítem, hogy Rábamentén nemcsak a *loboncz* él külön jelentésben, hanem a vele rokonjelentésű *boncz* is, még pedig nem a „czomb“ és a „sacerdos orientalis“ (NySz.) jelentésben, hanem egész másban. A „*boncz*“ szónak ugyanis egész Rábavidéken a „nagy, bozontos, vastag s erős növéssű haj“ jelentése van. „Majd belemarkulok a *bonczodba*, csak né h^uógass!“ „Hozd ide a *bonczodat*!“ „Vigyázz a *bonczodra*, hogy még né tiptyem!“ „Akkora *bonczod* van, allig birok velé“, — mondják a dús-hajú lányok fésüléskor.

Hogy honnét származik ez a *boncz*, megmutatják a következő

kifejezések: „Mikor futott, csak u'lobogott utánno a na^bbonczos, haja“. „Egisz nap u^vvan a bonczos hajáv^uó.“ „Köll is a bonczosnak valami!“

Világos tehát, hogy a *bonczos* kifejezés értelme nem egyéb, mint: *kibonczolódtott, szabadjára igyekvő, neki eresztett*, a hajra érve. A *bonczol*-ból lett elvonás útján a föntebbi *boncz* s ebből a *bonczos*.

Mindez pedig azért fontos, mert rokon jelentéssel él Rábavidéken a *loboncz* szó is. De már nemcsak a szabadjára eresztett haját jelenti, hanem azt is, hogy az a *haj minden lépéssel megremeg, megrendül, hullámzik, lobbanik, lobog*, s ennek következtében *szétkőcözött, szétkúszált* haj, szőr, a melyet a „fűü alig jár“. — „Má mégin előbonc a fejed! Hányszor fűsüllelek ön^unap?“ „Akkora a lobonczod, hogy alig bírok velő!“ „Vesztég maraggy, mer belemarokulok a lobonczodba!“ A *lobonczra* nézve jellegzetes *lobonczos* alak épp oly járatos. „Gyütt egy nagy ménkü fekető lobonczos kutya.“ „Ollan lobonczos v^uót, hogy alig láczzott ki a szemő a na^bloboncz közü.“ Ige alakjában: „Ne lobonczúd össző a hajadat, mer majd belőd vágok!“ „Má mégin úgy összőlobonczúdat a hajadat, ho^ggeráblo kűő neki, nēm fűü!“ „Ne lobonczull itt, mer belepotyog a hajad az it^ébe!“ „Menny innen f^ére, itt nē loboncull!“ Sőt a melléknévi alakból is: „Nē lobonczoskoggy itt elöttem! Erigy f^ére!“ „Mit lobonczoskoccz itt illen p^utinczásson? Menny fűsükönny!“

Így lett a *lobonczol*-ból elvonás útján *loboncz*. Akárcsak a *lombál*-ból a *lómba, csuszkál* > *csuszka, hintál* > *hinta, borul* > *boru, pöröl* > *pör* stb.

Érdekessé teszi a dolgot az is, hogy a *loboncz* szétkúszált értelmének megfelelően ugyanott, Rábavidéken él a *gobonczul* szó *összekúszált, csomóba gabalyított, kúszált, csomózott* értelemben. Ez a szó épp oly járatos, mint a *lobonczul*. De míg a *lobonczul* kizárólag a hajra, szőre szól, a *gobonczul* azonkívül a ruhára, czernára, fonálra, kötélre, zsinigre s egyéb ily gobonczolható dologra is.

A *gobonczul gobonczos* és *goboncz* alakja szintén járatos. „Ollan gobonczos ez a kender, alig lehet méggerébnyezni.“ „Csupa goboncz.“

Mindezekből egész határozottan következtethetünk a „labancz“ szó eredetére is.

Hogyan?

A *loboncz* szónak rábavidéki külön jelentése ugyanis egész tökéletesen vág a *labancz* szó keletkezési idejének *labancz*-viseletével.

III. Ferdinánd — I. Lipót ideje a franczia paróka kora: a nagy, lobonczos hajé. Ezt a parókát hordta a német is, sőt a német-párti magyar is. Ez volt a *lobonczos* divat, holott Thököliék törökösen körülborotvált haját viseltek. Erről a császárpárti parókaról lett a német és pártja *loboncz*, azaz *labancz*.

A *labancz* eredeti jelentése tehát nem más, mint *parókás*, azaz nagy, lobogósra eresztett, bonczolt, kőczos hajú, a melyet kedve szerint lobogat a szél s repül, lobog gazdája után.

„Nini, milyen lobonczos!“ — kiáltották egykor tanítványaim, mikor a költő Zrínyi arczképét megmutattam nekik.

A labancz szónak ez az eredeti loboncz alakjával járó jelentése annyira él még ma is a Rábavidéken, hogy ha játék közben valamelyik gyerek kenderből, kóczból stb. parókat rögtönöz magának s így megy a többi közé „ijesztő“-nek, rögtön újjal mutogatva kiabálnak rá: „Nini! „Gyün a lobonczos nímét!“ Kemenesalján annak idején sokszor hallottam.

A lancz-nak tehát semmi köze a loboncz (*labancz*) eredetéhez. Mindamellettt fel kell tennem, hogy még élt, mikor a loboncz („német“ jelentésben) született, mert csak így tudom könnyű szerrel megérteni, hogy hogyan nőtte ki magát a loboncz labancz-czá.

Ugyanis a „loboncz“ szót a Dunántúlról menekülő politikai s vallási üldözöttek terjeszték. Igen, de a merre viszik, él még a lancz szó emlékezete. A lancz tehát arra készíti a nyelvet, hogy az új szót rokonítsa magához. Így válik a lobonczból laboncz. Vagyis az első szótag nyiltabbá lesz. A teljes nyiltabbá válás az erdélyi nyelvjárás hatása alatt aztán szinte természetszerűen bekövetkezik (okos, bolond, asszony ott; akas, baland, asszany).

De az eredeti alak eredeti értelmét is veszti egyúttal az alakváltozással. S a míg egyrészt mindez megmagyarázza, hogy miért nem fejlődhetett ki a labancz alak, másrészt világossá teszi előttünk annak a hiedelemnek alapját, tehát azt a föltevést, hogy a labancz a lancz-ból származott.

Az meg mindenesetre bizonyos, hogy a lancz roppant megkönnyítette a loboncz = laboncz = labancz terjedését. Ugy hogy mikor a menekülők összeverődtek s a fölkelés a felvidékre átcsapott, akkorra már az erdélyi hatás alapján, illetőleg az erdélyvidéki fölkelők többsége nyelvén inkább a „labancz“ alak járta a fölkelő seregekben. A „labancz“ szó hivatásos terjesztői ezentúl a fölkelők, a kuruczok.

Így lett általánosabbá, közkeletűbbé s irodalmilag is elfogadott alakká a „labancz“, a mely egyúttal feleslegessé tette, tehát elmosta a „lancz“ alakot.

Hogy a „labancz“ alak terjedt el igazában, oka abban is rejlik, hogy mikor a kurucz-világ Dunántúlba kap, akkor már a „labancz“ csúfos pántlikát hord hajában, tehát régen kialakult s közkeletű lett a labancz alak. S hogy az eredeti alakhoz nem tértek vissza, annak meg a magyarázata az, hogy ekkorra a labancz valósággal jellegzetes fogalommá nőtte ki magát és szinte új jelentményt, tartalmat nyert.

Ínnét van, hogy vegyest fordul elő a három alak a kurucz költészetben is. Ugyanis pl. a melyik dunántúli költő, vagy (szóban, írásban) terjesztő kiérezte a „labancz“ szóban az eredetet, az loboncz-nak írja és mondja, a melyik nem, az is az általánosan használt labancz alakot használja már. Természetes tehát, hogy a többi költő meg éppen nem használja a „loboncz“ alakot.

A „Vak-Bottyánrul való ének“ szerzője pl. dunántúlinak vallja magát: loboncz-ot használ. A „Csinom Palkó“ szerzője (v. másolója) Gyöngyösi Istvánnal közös vidékinek vallja magát s labonczot ír.

Kifejezései Gyöngyösire emlékeztetnek. A „Kurucz tábori dal“ szerzője pedig már a „labancz“ alakot használja.

Szóljunk még a *lafancz*-ről is.

Rábavidéken a *lafancz* első sorban a ruhából „kiszakadozott, repedezett s lelógó piszkos foszlánynak, *czufat*-nak a neve. Másod-sorban mindazt jelenti, a mi disznek való volna, de valójában piszok, piszkot rejt, avagy takar. *Lafancz* továbbá mindaz, a mi ott lóg, a hol csak piszok számba megy s lesz. Így egész közönséges átvitt értelme a *czufattal* egyetemben: ringyó, szajha, k... va.

A „*lafancz*“ szóról azt tartom, hogy a *lafog* (lefog = fityeg, lóg) igéhez tartozik, ilyenformán: *lafog* : *lafanczol* = *lafancz*. Szakasztott olyan kapcsolat, illetőleg összetartozás, mint: villog : villáncsol = villáncs; pillog : pilláncsol = pilláncs (Nyr. XXXII : 481), vagy az utóbbi dunántúliasan, rábavidékiesen: pislog : pisláncsul = pisláncs. Megemlítem továbbá a következő gyakorító alakokat: lohog : lohánczul (a vízben), vihog : vihánczul, liheg : lehinczül, mormog : mormiczul.

Tehát a *lafancz* a *lafog* igéből keletkezett gyakorító igeképzés, majd elvonás segítségével. Magashangú alakja: *lefenczül* szintén él; jelentése: fityeg, lödörög. *Lefencz* alakja nem járatos.

A labanczságot még egy érdekes gúnynévvel, a *tokos*-sal is illették. Badics (Magy. irod. olv. III : 80.) a csizmából következteti ki, melyben, mint *tok*-ban járt volna a német.

Csak hogy az a bökkenő, hogy a csizma nem tok, habár „ollan kemín is, mint a kirég“, vagy ha „ollan nagy is, mint é^hház“.

Tok a magyar nyelvben kemény héjat, burkot, hüvelyt, szilárdan álló kívülről védőt jelent, a mely a bent lévő puhát oltalmazza, hogy baja ne essék. Mert tokra olyasminnek van szüksége, a mi lágy, szétmálló, kényes.

Erre czéloz a következőféle mondás: „Az ám, a kobakod (azaz: a koponyád)! Az eszed tokja!“

A labanczkorban pedig a németiség közt még általános az olyan *vért* viselése, a mely a szó szoros értelemben tok-szerű.

Hogyne kapott volna hát rajta a magyar, különösen a kurucz, a ki mindenféle tok nélkül állott ki a sikra, a kinek a teste nem volt „gyöngye harmat“, afféle szétmálló húscsomó, hogy „tokra“ legyen szüksége. Kurucz virtus volt hát a labanczot kihúzni a „tok“-jából. A mit pedig hamar megkapott a „vasas nimét!“

Népünknek általánosan ismert tulajdonsága, hogy első sorban mindig a külsőségeket teszi gúny-tárgyává, tehát legelőször is a különös divatból, viseletből üz gúnyt. Hisz ez tűnik először is szembe. A jellegzetesből is azt kapja meg mindenekelőtt, a mi rögtön szembeötlő. Ilyen a divat, viselet, ügyetlenség, ferdeség, fogyatkozás s egyéb külsőség. A szokatlan viselettel úgy van, hogy akkor is gúnyolja, ha nem ellenségtől jön. Mert a magyar úgy nevelődött évszázadokon át, hogy minden újítás csak veszedelmet rejteget számára. Ezért bizalmatlan és nehezen bírható rá a haladásra is. Ezért még a viseletben is ellenséget lát. Innét a szokatlan viselet kigúnyolása. S ha hozzá még az a szokatlan viselet valami

gyűlölt alakon jelenik meg, a kit amúgy is „szeretne elemészteni egy kanál vízben“: jaj annak a viseletnek viselőjével együtt!

Ezért aprított a magyar kard „tököt“, ha „kontyos“-ra (török gúnyneve) vadászott. Ezért danolta:

„Bécsi német, így varr himet a magyar nóta párjára,
S ez nótára, ló módjára topog minden sorára.“

A magyarnak ez a jellemvonása pedig mindenekelőtt arra utal bennünket, hogy első sorban mindig a divatban, viseletben, szembe-ötölő külsőségekben keressük a gúnyt tartalmazó kifejezések élet, mert az ilyen kifejezések első sorban is mindig visszásságokat tartalmazhatnak. Ezt keressük hát s akkor az ismeretlen eredet, értelmével, keletkezésével kezünkbe adja a fonál szálát.

Legjobb tudásom szerint elmondtam mindent, a mi a dologra vonatkozik s ha a kutatás számára csak fonalat nyújtottam is, meg leszek munkámmal elégedve.

SZTRÓKAY LAJOS.

Kaczagány.

E szót a legtöbb művelt magyar ember Vörösmarty „Zalán futása“-ból ismeri. Fülébe csengenek a pattogó hexameterek:

„Látom, elől kaczagányos apák s heves ifjú leventék
Száguldó lovakon mint törnek halni vagy ölni . . .“

s hatásuk alatt elfelejti fölvetni a kérdést: csakugyan kétségtelen-e, hogy a *kaczagány* a magyarok ősi viselete volt, s ha igen, mindig kaczagánynak hívták e?

E kérdés első fele nem mi-reánk tartozik; lehet, hogy a köz-felfogásnak igaza van. De van-e bizonyítékunk arra, hogy a hátra vetett állatbőrnek ősi neve *kaczagány* volt? Lássuk az adatokat.

A *kaczagány* szónak a magyarban három jelentése van:

1. Hosszú darócz téli kabát, Udvarhelym. MTsz.; kurta női vászon-, darócz- vagy flanel újjas, Székelyföld, Udvarhelym., Keresztúr vid. MTsz.; női mente, Török-Becse, MTsz.

2. Hátí (jüh-)bőr, pásztorviselet. „Katzagánt viselnek a pásztorok, mások is az Alföldön hátokon párdutz bőr helyett; juh bőr ez“ Gvadányi, Fal. Nót. 8.; katzagány, katzogány hátí bőr; katzogányos SzD.; *katzogány* bőr, pellis ovilla dorsualis SL. E két utóbbi szótári adatot idézi Kresznerics. Jühbőr, a melyet a pásztorok féldoldalt hordanak, Gömör-m. MTsz.

3. Párducz, medve v. tigris bőr. Ebben az értelemben először Szirmay-nál találom. (Hungaria in parab. p. 45.) 1804-ben: „Ex Asia egressi corio munivere corpora, dorso hirsutas pelles luporum, ursorum, tygridum, pardorum (párdutz bőr, *kaczagány*) gerebant“. Thaly Kálmán, Adalékok 2: 302: „Párducz, farkast most hol varratsz, Kaczagányokat hol csinálsz, Nyalka kurucz“. A Thaly-közölte másik két változatból a *kaczagány* szó hiányzik; az idézett változatot Jankovics Miklós írta le valami régibbről a XVIII. század végén, s így csak mint akkori adat jöhet figyelembe. Érdekes volna

megtudni, hogy Vörösmarty honnan vette a *kaczagány* szót; Aranyosrákosi Székely Sándor, a kinek nagy hatása volt Vörösmarty nyelvére is, nem ismeri; helyette egyszerűen párduczot mond:

„Fegyverben párdúc-bőrrel nagy vállakon . . .“ 29. s.

„Vállakon párducz lengvén, kard czombjukon ingott“ 367. s.

Az eredmény tehát a következő: a *kaczagány* szóra a legrégebb adatunk a 18. század közepe tájáról való. Az OklSz., a mely pedig ruhanekvekben a NySz.-nál gazdagabb, nem ismeri. A *párducz-bőr-kaczagányt*, mint a magyarok ősi viseletét, először Szirmay említi. Mártonnál 1880-ban még kérdőjellel; 1807-ben pedig „winterfell“-nek magyarázva. A népnyelvben e szónak két jelentése van 1. daróc-köpönyeg v. újjas, 2. háti jűhbőr, mint pásztorviselet.

Az alakváltozatokat a következő fejlődés-fokozati rendbe állíthatjuk össze: *kaczagány* > *kaczogány* > *koczogány*. Ha a szó eredetét keressük, természetesen a legrégebb *kaczagány*, illetőleg számba véve, hogy jövevényszavaink hangzóközi *cz*-je rendszerint *sz*-ből származott, *kasagan alakból kell kiindulnunk.

Kassai komikus magyarázatát („ . . . Haec bunda est risibilis, ideo dicitur *Katzagány*, vel pellis haec non elaborata strepit in versando, ideo etiam *Kotzogány* nominatur, idest: Strepera vestis“ 3 : 124) bátran mellőzhetjük. Nem sokkal szerencsésebb Vámbéry magyarázata sem, Magyarok Eredete p. 308: „épen így emlékeztet az ősi magyar *kaczagány*, azaz párducz vagy tigris bőréből való mente a tatár *kužagan* szóra, a mely befoglalót, becsavarót jelent“. Nyilván úgy kell ezt értenünk, hogy a tatár *kužagan* valamely „befoglalni, becsavarni“ jelentésű *kuža-igéből alakult az ismert *-gan* melléknévképzővel. Vámbéry, rendes szokása szerint, forrást nem idéz, azt sem mondja meg, hogy a sok tatár nyelv közül melyiket gondolja, *kužagan* névszót vagy *kuža*-igét a szótárakban hiába keressük (legfellebb az oszmanli *kuša*- ,umgürten“ hasonlóit némileg hozzá), úgy hogy önkéntelenül arra a gondolatra jövünk, hogy a tatár *kužagan*-t maga Vámbéry alkotta — talán egy-két alakra és jelentésre némileg idevágó török szó alapján — a magy. *kaczagány* mintájára.

De meg ha valahonnan csakugyan előkerülne is ez a rejtelmes *kužagan*, a magyarban legfellebb *kosakány*, *kocsakány* vagy valami efféle felelhetne meg neki, de semmi esetre sem *kaczagány*, a mely hangzóközi *cz*-je miatt nem is lehet török eredetű.

Más irányban kell kutatnunk. Wolfram von Eschenbach Willehalm-jában fordul elő egy szó, a mely alakra és jelentésre pontosan illik a magyar *kaczagány*hoz: *casagân*, ‚reitrock‘ (Lexer, Mittelehochd. Wörterb. 1 : 1525.), a következő kapcsolatban: „Von samit ein *casagân* Ein pfeffel unde was getân, Iser unde palmât Da zwischn gesteppe und genât“ (1 : 791. a.). Ismeri ezt az adatot Nagy Géza is (A magyar viseletek története, 219. l. 110. jegyzet); engem Hoffmann Frigyes úr figyelmeztetett rá először. E szó eredetét illetőleg már Lexer rávezet a helyes nyomra, a fr. *casaguin* szóra utalva.

Az idetartozó román alakok a következők: olasz *casacca* „... specie di vestimento da uomo che copriva il busto come giubbone, ma che aveva di più i quarti ossia le falde; una specie di veste militare di panno, a foggia di saio o di gabbanella, e soppannata con panno d'altro colore, che i soldati portavano sopra l'armatura“. (Vocabolario degli academici della Crusca, 2 : 620) || fr. *casaque* „habillement, dont on se sert comme d'un manteau et qui a ordinairement des manches fort larges; nom donné aux manteaux que portaient les mousquetaires, surtout faite d'étoffe grossière (Littre) | spanyol, portugál *casaca* id. | vö. még középlat. *casaca* vestis species DuC.

Eredete bizonytalan; Diez a *casa* szóval kapcsolja össze, olyanféle metaphorikus jelentésváltozást föltételezve, mint a középlat. *casula* (házacska > köpeny) esetében. Gaston Paris idegen (szláv?) eredetűnek tartja („*casacca* est proprement, *cosaque*“ Romania, IX : 624.).

Ebből a *casacca*-ból keletkezett az *-inuš* végű névszók analogiájára az olasz *casacchino* | francia *casquin* „anciennement sorte de petite casaque à l'usage des hommes“ Littre. Valamiképen ezzel a *casquin*-nel függhet össze az a régifranzia *gasygan* „veste rembourrée“ szó, a melyre Godefroy szótára egyetlen adatot idéz: „et li empereres i ala auques folement: car il n'avoit de garnison por son cors a cel point ke un seul *gasygan*“, „testének minden védelme egyetlen *g* volt“. (H. de Valenciennes, Hist. d. la conqu. de Const. p. 310.).

A francia *casaque* és *casquin* átkerült a németekhez is, sok vidéken ma is ismerik.

Kasacke, rock, oberrock Grimm, Wörtb. 5 : 247. (1660-ból: *kasake* „sagum hodie pro thorace et quovis pectoris tegumento).

Riess-i népnelyvb: *die kasaken*, *das kasäklein* kurres oberkleid gemeiner frauen, Schmeller, Bayr. Wb. 3 1 : 1300. Svájczban: *gasägen*, m. bauernkittel, auch das feierkleid eines bauern, Grimm 5 : 247.) *gasgenger*, *gassagenger* sommerrock (Tobler, Appenzellischer sprachschatz, p. 214). Sváb: *gasgämg* mannsrock (Schmid, Schwäbisches Wörtb. p. 222.). Osztrák: *kasegên* hausrock, morgenrock (Castelli, Wörterbuch der Mundart in Österreich unter der Enns, 180.).

A magyar *kaczagány*-t egy feltehető német * *kasagan* (vö. fennebb Wolfram adatát) teljesen megmagyarázná. Hangzóközi *cz*-je olyan eredetű volna, mint a *kaczor*, *kecze*, *árbocz* stb. szavaké.

Tudom, hogy ezzel még nincsen minden nehézség elhárítva; az adatok sorozatából még hiányzik egy-egy láncszem, de annyit már ezek alapján is kimondhatunk, hogy a magyar *kaczagány*, mint a felsorolt román-germán szöcsoport tagja, újabb, 15—17. századbeli, valószínűleg német jövevényszó.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Az Országgyűlés és az Akadémia a „honosítás” szóról.

Már az 1840-iki országgyűlésen megpendítették a honosítás ügyét s az 1847-ikben az országgyűlés rendi tüzetesen hozzá is láttak, hogy a honosításról törvényt hozzanak. A honosítási törvény az 1847 december 10-iki kerületi ülésen került tanácskozássra s elsőnek Szemere Bertalan szólalt fel. Véleménye az volt, hogy e kérdésnél a fő a nemzetiség, azért ajánlja a *honosítás* szó helyett a legrégebbi törvényeinkben használt (pl. 1550 : 73. t.-cikkben : Fridericus Malatesta in ungarum creatur) *magyarrá bevételük* kitétel használatát, mert az *indigena* szó csak az utóbbi időben került forgalomba. Azt hiszi ugyanis, hogy a *magyarság* és *honpolgárság* eszméje ugyanaz és elválhatatlan (1741 : 61. t.-cz.). Mivel pedig nálunk vannak olyanok, a kik a *magyarság* és *honpolgárság* közt különbséget akarnak tenni, használjuk a többi nemzetek példájára is a *magyarrá lenni* kitételét. A mi a legalkalmasabb kifejezést illeti (magyarosodás, magyarítás, magyarosítás), ennek megválasztását a ker. jegyzőre bízna s e felett majd a hitelesítéskor lehetne határozni.

Szemere után Kossuth szólalt fel, szintén követelve a honosítás főkellékéül a magyarul tudást. Együttal azt is óhajtotta, hogy a vallás ne legyen akadály a honosításnál; a címre nézve pedig helyeselte Szemere véleményét.

Ezután hosszas beszélgetés kezdődött a cím megváltoztatásáról, mi közben Széchenyi is kifejezte nézetét. Véleménye szerint a „homlokirat” (a cím) nagyon fontos, de ő magasabb, „philosophiai szempontból veszi a dolgot s „ezen szókészítési processusnak eredményeül nem szeretne oly szót, melynek legkevésbé is erőltetés színét viselő jelentése volna, mert az ilyen mindig reactiót szül, s itt is a modortól legtöbb függ”. Erre nézve felhossa II. József módszerét, ki erőltetésével nem ért el semmit, míg anyja más módszerével majdnem czélt ért. Ezen okból nem akarván az ügynek eléje vágni, azt ajánlotta: kérjenek a rendek tanácsot az Akadémiától, mely nemsókára nagygyűléseit tartja.

A Pesti Hirlapban közölt tudósításból (412. l.) nem tűnik ki, hogy a rendek elfogadták-e Széchenyi ajánlatát. A beszélgetésnek az lett a vége, hogy a rendek a *honosítás* szó helyett nem találván más, alkalmasabb „kimerítő jelentésű” szót, a tanácskozást másnapra halasztották.

Másnap tárgyalták ugyan a javaslatot, de a címre nézve e napon nem történt megjegyzés: ellenben a december 13-iki ülésen, mikor Asztalos Pál jegyző a javaslat új szövegezését s új címét olvasta fel: „Törvényjavaslat a külföldiek *magyar-honpolgárosítá-*

sáról”, kitűnt, hogy a rendeknek jobban tetszettek a javaslat előbbi kifejezései, úgy hogy Asztalos vissza is vonta indítványát.

Széchenyi a kérdést annyira fontosnak tartotta, hogy az ülésről jegyzeteket készített magának (megvannak a Széchenyi-múzeumban) s lemenve Pestre, felkérte Toldy Ferenczet, az Akadémia titoknokát, terjeszse a *honosítás* szóra vonatkozó kérelmét az Akadémia nagygyűlése elé.

A M. T. A. 1847. évi nagygyűlésének XXX. pontja szerint a titoknok tényleg elő is terjesztette Széchenyi István másodelnöknek az Akadémiához intézett felkérését: „nyilatkozzék az iránt, mily magyar szót tart legcélszerűbbnek az *indigenatus* és *incolatus*, vagyis a’ magyar honpolgárok közé való felvétel fogalmának kifejezésére.” A jegyzőkönyv szerint a tagok közt „társalgás eredt” és a legtöbben a közéletben már elfogadott* *honosítás*, *honosított* szavak mellett nyilatkoztak. E szavak alapja ugyanis a *hon* szó, melynek kettős fogalma van, mert nemcsak pusztá lakást, telepet jelent, hanem „azon jogok összességét is, melyekkel a’ hon lakói ’s polgárai a’ törvények és alkotmány erejénél fogva bírnak ’s mellyekkel a’ honpolgárrá fogadott külföldi a’ bennlakási engedelmén felül megajándékoztatik.” E véleménynyel szemben mások szükségésnek látták külön szavakkal kifejezni azt a különbséget, hogy valamely külföldi „a közpolgárok számába vagy a’ nemesi rend, vagy épen a’ főrendek közé törvényhozói jog megadása mellett vétetik fel”.

A jegyzőkönyv szerint ezen (deczember 20-iki) gyűlésen Fáy András tiszteleti tag elnöklete alatt br. Eötvös József, Kubinyi Ágoston, Teleki László tiszteleti, Bajza József, Balogh Pál, Bugát Pál, Czech János, Czuczor Gergely, Frivaldszky Imre, Gebhardt Perencz, Gyóry Sándor, Horváth Mihály, Kállay Ferencz, Kiss Károly, Luczenbacher János, Péczely József, Szalay László, Szilasy János, Szontagh Gusztáv, Sztrokay Antal, Vállas Antal, Vörösmarty Mihály, Zsoldos Ignácz rendes és Garay János, Hanák János, Henszlmann Imre, Mátray Gábor, Széchy Agost levelező tagok, Toldy Ferencz titoknok és Lukács Mórícz helyettes segédjegyző voltak jelen.

A tagok a kérdésen megegyezni nem tudtak s elhatározták, hogy a további értekezést és megállapodást a másnapi ülésre halasztják.

A deczember 21-iki ülésen (XXXII. pont) újra vitatkozás alá került a *honosítás* szó, s az „különféle ajánlatok után” végre *egyértelműleg* helyeseltetett a következő okokból:

„*Honosítani* annyit tesz, mint valakinek hont vagy hazát adni, valakit a’ hon’ vagy haza’ fiává tenni. A’ *honos* tehát több mint a’ zsellér, vagy a’ lakos, mert a’ ki honos, az mindazon jogokkal bír, mellyel a’ hon’ fiai bírnak (értvén természetesen a’ legalsó osztályúakat). Megtartható tehát e szó, mivel

1-ör. Mind alkotására, mind tartalmára nézve megfelel a’ szabályoknak ’s annak, mit kifejezni akarunk.

* A *honosítani* igét Helmecezy használta először az 1832. évi Jelenkorban. Sz. K.

2. Mert jó hangzatú 's hajlékony. *Honosúl* p. o. az idegen 10 évi bennlakás által, vagy az idegennek itt született fia, ha Magyarország' lakója lesz; *honosítottatik* az idegen törvényhozás vagy törvényhatóság által.

Az sem tesz különbséget, ha valaki nemesi vagy főrendi ranggal honosítottatik; mert ez törvényhozás által történhetvén csak, a' honosítás minemősége is ott határozatnék meg 's rangja ott mondatnék ki. De ezen kivételes esetre kár volna külön szót alkotni, hanemha a' *magyarítás* szót akarnók ezen esetre elfogadni, kikötvén, hogy a' ki nemesi vagy főrendi czímmel honosítottatik, tökéletesen tudjon magyarul.

3. Meg kell e' szót tartani azért is, mert már némileg elfogadtatott. 'S mivel e' szó a' mellett nem rossz, 's nem is rossz hangzatú, nincs ok, miért keressünk helyette mást, igen sokat ártván nyelvünk' terjedésének, ha a' már divatnak indult új szók helyett minduntalan újabbakkal állunk elő. Verba valent usu.

4. A' *hon* és *haza* eredetileg csupán házat, lakot jelentett; de jelentésök most a' *patria* szó értelmével egy. A' *honos* tehát, mint mondatott, nem pusztán lakos, mi e' szókból is kitétszik: *hontalan*. kinek hazája, hona nincs; *sehonnai*, kinek hona nem tudatik.

5. *Honfűsítani*, *hazafűsítani*: alkalmatlanabb, mint a' *honosítani*, 's nyomósabb értelemmel, teljességgel nem bír; mert *honfi*, *hazafi* nemesebb értelemben nem vétethetik alapul, erkölcsileg lehetetlen levén valakit egyszerre jeles hazafivá tenni. Marad tehát alapul: a' *honfi* vagy *hazafi* közönséges értelemben, az az hon'fia, haza'fia, mi nem több, mint maga a' *honos*, mert a' ki itt honos, a' kinek itt hazája van, az mind fia e' honnak. Végre honosítani lehet nőt is, de honfűsítani nem."

Igy szól a jegyzőkönyv, a melyet Toldy Ferencz hivatalosan közölt Széchenyi Istvánnal.

Érdekes, hogy az Akadémia e határozat megállapításában szóról-szóra* Vörösmarty Mihály véleményét fogadta el. Ez t. i. Vörösmarty saját kezeirásával megvan az Akadémia főtítkári hivatalának iratai közt. (L. 78/1847. sz.)

VISZOTA GYULA.

ARANYMAGYARÁZATOK.

XIV.

Füstöt vet. „A Laczikonyha“ leírásában ezek a sorok vannak:

„Sátorban úgy, mint sátoron kívül,
Füstöt vet a bor, a velő hevül,
Az arcz kigyúlad, van dallás, kaczaj stb.“

Mit csinál a bor? *füstöt vet?* Bizonyosan *gőzölög*, mert vásárban meleg bort is isznak. Vagy talán, mint Gyulai „Szüreten“ című csodaszép költeményében: „Hallgatunk, pedig *fogy a bor?*“ Még

* Csak az utolsó mondat Toldy Ferencz fogalmazása.

nem tudom; de azt tudom, hogy ez a szólás nincs meg a legújabb szótárakban: a Simonyi- és Kelemen-félében; nem tud róla a MTsz. sem. Ebből azt lehetne következtetni, hogy se a köznyelv, se az irodalom nem ismeri, de a nép sem él vele. Tán a költő műhelyéből került ki? Kutassunk csak visszafelé. Megtaláljuk Ballagi szótáráiban, CzF.-nál, Kresznericsnél, a Magyarság Virághi-ban, Mártonnál, a NySz.-ban. Sajnos azonban, hogy ezek közül egyik se tudja, hányadán van vele, utánuk se külön-külön, se együttvéve nem jövünk tisztába e szóval, legalább e szóvalnak minden jelentésével, árnyalatával. Mint legtöbb esetben, itt is a nép nyelve az, melyhez nem folyamodunk hiába. Igen is, ez a szólás a nép száján mindennapos. Annál csudálatosabb, hogy az újabb irodalom megveti, s csak Arany használja több ízben, mint a kinek nyelve jórészt a népében gyökerezik.

Világosítsuk meg mármost a „füstöt vet“ kifejezést minden oldalról, még pedig a népnyelv útmutatása szerint, mely ország-szerzte él vele, részint saját, részint átvitt értelemben.

1. *Füstöt vet* valami, tulajdonképp = füstöt bocsát, füstöt csinál, füst csap föl belőle, el kezd füstölni. Ez az eredeti, első értelem. Leginkább oly tárgyak „vetnek füstöt“, melyek nehezen gyúlnak meg, pl. nyirkos szalma, nyers ágak, dudva, szemét s egyebek. Az a füst ez, mely a lángra lobbanást, az égést megelőzi, mikor a tűz még lappang, vagy nem látszik. Pl. „Hányjátok szét azt a szénát! nem látjátok, hogy már füstöt vetett?“ „Láttam messziről, a mint füstöt vetett a szélső búzakereszt.“ „Nagy füstöt vetett a pajta teteje.“ „De komisz ez a kénes gyújtó! mekkora füstöt vet, még se gyúlad meg.“ „Tennap belecsapott a mennykő a ganéba, de nem gyújtott. Sustorgott, de csak füstöt vetett.“ Ily értelemben használja ezt a szólást már Gyöngyösi:

„A mikor Keménynek dolga így változik,
Erdély is azonban füstöt vét s lángozik.“ (Kem. J. II. 8. rész)

[Hogy ez nem képes beszéd, megtudhatja, a ki ott tovább olvas.]
Így használja Édes Gergely is (Iram. 112. 1.):

„ — — mint repült
A bombi — —
A melylyel, a mint rája tüzeltetek,
Füstöt vetett a város előttetek.“

A szótárírók közül csak Ballagi és CzF. említik ezt az anyajelentést, de egyikök sem értelmez szabatosan. Amaz ezt mondja: „füstöt vet, „füstölög“ a tűzön lévő test, mielőtt lángolni kezdene.“ *Füstölög* folytonosságot fejez ki, holott „füstöt vet“ pillanatnyi, egyszerre való cselekvés. CzF.-nál ez: „az égő fa füstöt vet“, szintén nem helyes, mert nem az égő, hanem a meggyújtott.

NB. Megemlítem itt, hogy Molnár A.-nál „suffumigo“ alatt ez van: „füstölöm, valami alá füstöt vetek“. Ez persze más.

2. *Füstöt vet* valami akkor is, ha pl. tüzes vasra vizet freccsentenek, vagy parazsat dobnak vízbe. Ez a füst már nem füst, hanem gőz (de „gőzt vet“ nincs). [A német is használja ezt: „Rauch“ e h. „Dampf“.] Ide tartozik ez a példa: „Reszkető kézzel önté a

forró olvadékot, hogy meg ne égessen. Az öntvény *füstöt vetett* a dézsza hideg vízben“. (Kuthy: Hazai rejt. I. 428. l.) Ide való az a hely is „Buda halála“ I. énekében, midőn Etele esküt tévén iszik a vérrel-borral telt serlegből:

„— — — Azzal kavarintá,
Mind a maradékot oltárra zuhintá;
Serczegve a zsarát *füstöt vete* tőle,
Vérharagos lángok csaptak ki belőle.“

3. Az is *füstöt vet*, a mi *elégett*, úgy hogy a füst nem kezdete az égésnek (l. l. pont), hanem *rége*: Ilyenkor = füstté lesz (verrauch, vertitur in fumum). Pl. ha elfujom a gyertyát, mielőtt elalunék, utoljára *füstöt vet* a kanócza. A meggyújtott szerelmes levél is *füstöt vet*, miután körmödre égett. Hamuvá lesz. Könnyen érthető, hogy ebben a sajátképi jelentés többnyire átváltozik *képessé* (l. a köv. pontot). Még félig-meddig az eredeti értelem van meg a „Rózsa és Ibolya“-ban:

„*Füstöt vet* a tó is; fel a *füstből* pedig
Arany karimájú felhő kerekedik.“

(*valóban* is *füstöt vet* és — eltűnik.)

4. Az előbbiből származott e szólásnak az az átvitt jelentése, midőn = elenyészik (mint a füst, pára), eltűnik, semmivé lesz és (többnyire) *elfogy*. Márton ezt így fordítja (1807, 1811): aufgehen, gar werden. Kreszn. („vet“ alatt): „*füstöt vetett*“: in fumum abiit. Más szótáríróknál nem találom. Pl. „Hát már az a tíz forint is *füstöt vetett*? te préda!“ „Ha így folytatják, hamar *füstöt vet* az örökség.“ „A hol sok az evő, hamar *füstöt vet* a sok is.“ Most már megmondhatjuk, hogy a fent kitett: „*Füstöt vet* a bor“ = erősen iszszák, fogy. Azért is „hevül a velő“ s „gyulad ki az arcz.“

5. Erre hűz, de mégis megkülönböztetendő, midőn *füstöt vet* annyit tesz, hogy: semmit sem ér, nem sikerül, kudarczot vall stb. Pl. „*Füstöt vetett* a szándékom“ (nem vihettem ki). „*Füstöt vetett* a tudományod, hé!“ (elülhetsz vele). „No asszony, ma *füstöt vetett* az ebéd“ (nem „elfogyott“, hanem „nem ért semmit“, nem volt ingyenre). „Személyesen“ is használatos. Pl. „Evvél ugyan *füstöt vetettél*“ (megjártad, pórul jártál, felsültél). „Az is *füstöt vetett* a gyerekekivel“ (maga derék, aztán vézna, poszka gyereke lett). Ily értelemben használja Etédi „Magyar Gyász“-ában:

„Solimánnak is már meghült reménysége,
Látván, hogy *füstöt vét* minden mestersége.“

(meghiúsul, dugába dül).

Mondanom sem kell, hogy a „*füstöt vet*“-nek eme jelentésében használja a köznyelv és irodalom ezt a frázist: *füstbe megy* (száll, vész, enyészik). Pl. „*Füstbe ment* terv“ (Petőfi). Arany e helyett:

„Mely a pók fonalát százszor megfonatja,
Noha *füstbe* százszor *menjen* áldozatja.“

bátran írhatta volna így is: „noha *füstöt* százszor *vessen* áldozatja“.

Azt se kell mondanom, hogy a kettő mégsem fődözi teljesen egymást, már csak azért se, mert „*füstbe*“ nem „*mehet*“ senki.

6. Midőn valami, a mit titkoltak, „kitudódik“, „kipattan“, „elterjed“, azt is evvel a szólással szokták olykor kifejezni. Itt aztán *füst* átv. ért. = *hír*. Tehát „híre megy“. Pl. „Egyszer csak *füstöt vetett*, hiába titkolták annyira.“ Ide valót közöl a NySz. Baróti Magyarság Virági-ból: „Lappanghat a hamisság, de lehetetlen, hogy *füstöt* ne *veessen* és farka ki ne tessék a rókának“ Van ott egy másik példa is, melyet a NySz. nem vett észre, noha „értelmez“ is: „Ottan *füstöt veté* a tisztességes végezés: *kihírhedék*“ (176. l.) Ennek a *füst*nek különben is sokszoros használata van a nép nyelvében. Pl. „Ide érzik a *füstje*“ (a pletykának). „Nagyobb a *füstje*, mint a lángja“ (nagyobb a híre, mint a valósága). „Tele *füstölték* veled a falut: majd nem vesznek el!“ „Elveszek a szomszédban.“ „Dejusz! oda is elszáll a *füstöd!*“ (rossz híred.)

7. Néha *füstöt vet* = hiábavalóságot beszél. P. „Csak *füstöt vet*, nem érdemes hallgatni.“ „De sok *füstöt vetsz* maínap! Nem tom, mit dolgoztál“ (sokat darálsz, jár a szád). Vö. „Asszonybeszéd *pipafüst!*“ (nép).

8. Pipázók közt is hallani ezt a szólást. Azok is *vetnek füstöt*. Pl. „Hogy' mersz itt pipázni az istállóban? Nem megtiltottam?“ „Sz' csak egy vagy két *füstöt vetettem*“ (egyet-kettőt szippantottam, pöffentettem). „Hoczide, pajtás, azt a pipát! hadd *vessek* én is vagy egy *füstöt*.“

9. Olykor *füst* = por. Termetes, kövér emberről (leginkább asszonyról) mondják tréfásan: „Ez után is nagy *füstöt vet* az út!“ = nagy port ver, a merre megy. Vö. „Messze *füstöl* az út“ = porzik.

10. Végre „*füstöt* vethet“ a *fej* is. Ha valaki bolondul okoskodik, azt szokták neki mondani: „De bölcs vagy! utóbb *füstöt vet* a *fejed!*“ (így is: „elsüil“, „eldurran“). „Szinte *füstöt vet* az ember *feje!*“ (a nagy hőségben; így is: „lángot vet“, „meggyúlad“). Mondják ezt is: „Egyszerre *füstöt vetett a feje*“ (indulatba jött). Ezt is: „Majd *füstöt vet* a *fejem*, annyi a gondom“. Vö. „Majd *elmegy* a *fejem füstje*“ v. „göze“. „*Füstöl* belé a *feje*“ stb.

Íme, mily dús tenyészete van e szólásnak! Aztán ne fájjon, hogy az irodalom ügyet se vet rá? Karoljátok föl legalább abban a jelentésében, mely a divatos „*füstbe megy*“ egyértékese. Karoljátok föl, mert *színmagyar*, holott a másik, *ha magyar*, csak úgy lett azzá.

LEHR ALBERT.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Latin műkifejezések régi magyar fordításai. A pannonhalmi könyvtár kéziratai közt 118. E. 49* jelzéssel egy formulás könyv van *Libellus expeditorius* czimen, a melynek tartalmát legnagyobb részben a II. Rudolf királyunk korából való másolatok. oklevélkivonatok teszik. Ebben külön lapon, a XVI. század végére, a XVII. elejére valló irással egynéhány latin műkifejezésnek, a milyenek a leltárakban, végrendeletekben fordulnak elő, a magyar megfelelőjüket állította össze a formulás könyv valamelyik birtokosa. Mind-

össze csak 17 kifejezés, a melyet magyarul olvashatunk, de 27 régi magyar szó tűnik elő benne. A kis „szótár“ a következőkről ad számot:

Recula alba vel munda muliebria: *feyer ruhak*
 Vitta deaurata: *aranyos fekeoteo*
 Antipendium: *eleokeotheo*
 Crina gemmata: *gyeongyeos hayfonyo*
 Scutella argentea: *ezústeos talachka*
 Furcella argentea: *ezústh wellachka*
 Pelvis argentea cum fusorio: *ezústh medencze mosdostol*
 Sarissa: *ezústeos szablya*
 Mucro: *hegyes teor*
 Pugio: *hansar*
 Sica: *idem*
 Atlaseus rubeus: *weoreos athlacz*
 Flavus rufus: *sargha testh szyneo*
 Undula rubra: *weoreos chemeolleth*
 Damascus subnigrus: *szekfú szyneo kamw(ka)*
 Crocea seu multicia: *tafota*
 Holosericum: *weoreos barson.*

SÖRÖS PONGRÁCZ.

Pótlékok az „Oklevél-Szótár“-hoz. — *Apáturság.* 1585. Thowaba irt nagyságtok hog az Lebeny *apatursagnak* jozogat tytkon jo moddal meg tudakoznam (Orsz. Levéltár. Acta eccl. cam. fasc. 30. No. 59.)

Élni földet. — 1585 (Az OklSz.-ban 1760-ból van az első adat). Wagon Eothewyn fele ys mass darab fevlde *kyt* Hederwary és Reway wram *ilnek.* (Acta eccl. cam. f. 30. No. 59.)

Épület. — 1560 körül. (Az OklSz. első adata 1638-ból). Ha az *epwleth* job lezen az Handorffy az almakereky haznal.) Dl. 26081.

Erdőség. — 1339. Juxta angulum silve Mark appellate, que wlgariter *Mark erdeusege* vocitatur. (Dl. 5367.)

Esztergató. — 1519. Petrus de *Eztergathew.* (Dl. 23202.)

Gondviseletlenség. — 1560 körül. Hogyha *gondwyselethlenség* myat el zakadna az thő. (Dl. 26081.) (Az OklSz. első adata 1612-ből).

Gyalog hajó. — XVII. század. Similiter a scalma wulgo *gyalogh hayo* dicta, ipsorum erat etc. (Urb. et Conscr. 89/7.)

Hadakozó pénz. — XVII. század. Annuatim tenentur dare simul omnes viginti quatuor florenos, quae pecunia *hadakozo penz* dicitur. (Urb. et Conscr. 89/7.)

Halászek háza. — 1524. Villa *Halazok haza.* (Dl. 37006.)

Haza szállni = hazajönni. 1587. Hogi immár Jakczi Boldisar haza szallt volt Maximilian cziazar udvarabol. (Urb. et Conscr. 90/3.)

Házhely. — 1560 körül. Egy jobagh *hazhelyet* (!) jwthott volth Gergelnek, penygh nemes udwarhaz teglabol epythett. (Dl. 26081.)

Kaszáló föld. — 1560 körül. Folio molnawal, zantho kazalo feoldekkal (Dl. 26081.)

Korló (kalló). — 1340. Item adhuc duo molendina pilatoria wlgariter *korlow* dicta. (Dl. 3337, 3478, 3479.)

Könyves. — 1519. (Oklsz. 1282-ből idéz egy adatot Mátyás Flórián Fonteséből.). Mathia *Kewnyves.* (Dl. 24645.)

Köménymag. — 1632. Egy rosz szapuban *kömeni magh* (N. R. A. 786 : 17.)

Lengyel süveg. — 1606. Egy belletlen fekete bársony *lengyel síwveg* harmincz arany boglár rayta. (N. R. A. 818 : 25.)

Macsкас. — 1357. Nicolaus filius Joseph de *Machkas.* (Dl 26860.)

Makrancz. — 1339. Item Symone et Ladislao filiis Johannis de *Mokronch.* (Dl. 3240.)

Parasztház. — 1560 körül. Az en attyam chyak egy *parazthazban* lakoth holtygh. (Dl. 26081.)

Pártás. — 1503. Nobilis Emericus *Parthas* de Molnoszantho. (Dl. 26663.)

Pelengér. — 1519. Abindeque mediastrum wlgo *pelenger* in vico eiusdem porcionis (Zombathel) capituli exponentis erectum, sub quo videlicet forum ebdomadale singulis diebus dominicis fieri consvetum fuisset, asportari etc. (Dl. 29972.)

Pusztaház. — 1560 körül. Az ket *pwzta haaz* feleol azt kewanom, hogy stb. (Dl. 26081.)

Sóstó. — 1519. Item est quedam piscina wlgo *soostho*, quam nullus audet piscare. (Dl. 37007.)

Szakasz, szakaszt. — 1585. Az Rabcyabannys nagh ryez wagyon, kyt *zakazonkynt* add ell maga jobaginak, eg *zakaszt* pro fl. 1. Eccl. Cam. f. 30. No. 59.). Az Oklsz. adata 1683-ból való.

Szegetbástya. — 1636. Az kapu félen ualo *szegelet bastiatol* fogva. (Urb. et. Conscr. 90/15.). A NySz. egyetlen adata 1707-ből.

Téglaház. — 1560 körül. Az Ebesffalwy *teglahaaz* mynden hozza tartozó eöreöksegewel. (Dl. 26081.) Ez itt téglából épült ház; tehát más jelentésű, mint a NySz.-beli „tégláégető ház“.

Törpe. — 1401. (Az Oklsz. első adata 1525-ből való.) Michael *Terpe*, cocus regie maiestatis. (Dl. 8852.)

Veszekedés. — 1587. Akkor nem egi avagi ket urnak földéről, de nagio boldogokrolis sok *veszekedések* és hadak voltanak. (Urb. et Conscr. 90/3.)

DR. IVÁNYI BÉLA.

ADATOK NYELVÜNK ÚJABB FEJLŐDÉSÉHEZ.*

A finánczok *kiszagolták*, hogy szüzdohány van nálam. P. N. III : 25. 18.

A törvénytelen kormány *maszlaghintése* sem használt . . . M. III : 27. 2.

Olaszország *hovaelőbb* nyiltan kilép a hármasszövetségből. P. N. III : 26. 2.

* E szók még nincsenek meg egyszótárban sem. M. — Magyarország; P. N. = Pesti Napló. A római szám az idej hónapot, az első arab szám a napot, a második pedig a lapszámot jelenti. Pl.: „P. N III : 25. 18.“ ezt teszi: „Pesti Napló 1906 márczius 25-i számának 18. lapján.“

- Szerepvivő* politikus. M. III : 31. 1.
 Fejérváryék majd megcsinálják ismét a magok *kontrahúzását*.
 M. III : 31. 2.
 A fő *ütközőpont* a vezénnyelv kérdése. P. N. IV : 1. 3.
Czímhajtászat, haszonlesés hozta őket össze. P. N. IV : 1. 4.
 Járt házról-házra *versmondani*. M. IV : 3. 1.
Külábhegyeltem az udvarra (nesztelenül, lábhegyen kiment).
 M. III : 3. 4. (Móra István tárczája.) Szeged vidéke.
Füstörész a tornáczon (= pipázgat). Ugyanott, mint az előbbi.
 Jót tesz a meleg bor a *czámborodott* fejnek (koválygós, zavaros fej). Ugyanott.
Bundahátról tüzelte a tanulókat ildomtalan ugrándozásra (t. i. a kiterített bundára lefeküdve) P. N. IV : 1. 1.
Nyalkáskodik (= duhajkodó piperézkedés). (Ugyanott.)
Szívépítő szép könyvek. (Ugyanott.)
 Az eke vasa egyszerű, nem *pusztulékony*. P. N. IV : 22.
 Anyám lábbadozó nővéremet *babusgatta* (dédelgette). M. IV : 7. 4.
Könybefülő zokogás. (Ugyanott, 5.)
 Az opera helyárainak *felsrófolása*. P. N. IV : 6. 12.
 A fiatal komponista eddig csak komoly, *nagylélegzetű* művekkel szerepelt. P. N. IV : 8. 16.
 Hova lettek a nagyhangú, önérzetes *mellverők*? M. IV : 10. 5.
 A *divatjamult* operettnek nagyobb sikere volt, mint az újnak.
 M. IV : 12. 15.
 Demoralizálták a magyar társadalmat csupa merő „okosságból“, szelid szintelenségéből, *lányderekúságból*. M. IV : 13. 9.
 Meghatotta őt az özvegy szomorú *magáramaradása*. M. IV : 13.
 A női vádlott védekezésben csodálatos *idegerőt* fejt ki. P. N. IV : 12. 9.
 A földrengésben az ember a természet *öshatalmát* rettegi.
 P. N. IV : 12. 10.
Nemesvérű paripa M. IV : 14. 2.
 Ilyen eszközhöz kellett folyamodnia a *feketelelkű* csapatnak, hogy tönkre tegye ellenfelét. M. IV : 15. 4.
 Kellemetes társadalmi keretekben szabad *szellemesdit* játszanak (t. i. az az asszonyi szabadság fanatikusai). P. N. IV : 14. 7.
Érzékcsiklandozó okoskodás. P. N. IV : 14. 7.
 Magad szemével *gyertyázd meg*, hogy mit csinállok (t. i. világsd meg, lásd meg magad, mit csinállok, nehogy kételkedjél bennem) „Fidibusz“ IV : 13. 2.
Sűrűvest jár kend a városba. (Ugyanott.)
 A *képentörült* (= pofonvágott) atyafi. (Ugyanott.)
Eltrafikálták a klubokban a választókerületeket (suttyomban szétoztatták egymás közt). P. N. IV : 15. 2.
Azonkőzt meggyújtották a lámpát (= azonközben). P. N. (IV : 15. 42. (Móra István tárczája.)
Bevaczkolódtott a kutya a szalma közé. (Beásta magát vaczkába). (Ugyanott.)

Csak a *legorrahegye* látszott ki (a kutyának) a szalmából. (Ugyanott.)

Igazán nem érdemes *viszonykodni* az asszonyokkal (viszonyt folytatni) Budapesti Hirlap IV : 15. 33. (Berczik Árpád tárczája).

Egy ideig nagy *sokképpen* (= sokféleképen) sanyargatta a lakosokat. P. N. IV : 16. 33. (Pekár Gyula tárczája.)

Mennyi tudással *pöffeleghetnék*. (A pöffeszkedhetnék változata). P. N. IV : 15. 35. (Berczik Árpád.)

Különösen egy *fülberágó* nóta gyötör eleveneket és holtakat. M. IV : 22. 15.

Jó üzleteket csinált *utczavágó** (hamar népszerűvé lett) nóták gyártásával. (Ugyanott.)

Az antiszemitizmus zsidóhítű *falrafestői*-től (= rémitgetőitől) sokkal több okunk van a nemzeti egységet félteni. P. N. IV : 22. 6.

A szellemi *piperkőczkődést* ízó művészek. P. N. IV : 22. 11.

Tütytített egyet s az istállóból előgördült az automobil (= az újjával csettint). P. N. IV : 22. 16. (Nem füttyentett-e? Z. Gy.)

Mint Kisfaludy megvallá, a székely nép egyszerű, *éneményes* (?), magyaros költészete örök befolyással volt lantjára. M. IV : 27. 22.

A *perdó* kinzásait szó nélkül türte. A *perdó* felakasztotta őt. (= hóhér) M. IV : 22. 3. Vö. NySz. és Nyr. 25 : 129

Kénytelenek vagyunk komoly *nemtörődöm* udvarlókkkal is megelégedni. M. IV : 29. 21.

Nemzeti küzdelmünk egyik kimagasló *vezéralakja* M. 4 : 30. 4.

Ezek a megmondottak még *csúfoskodnak* (= csúfolódnak) és piszkolódnak egy ideig. M. V : 5. 1.

Durzos bajúsz (= kőczos, tüskés). M. V : 4. Móra István tárczája.

Németül *karatyál* nekik (= karattyol.) Ugyanott.

Gyerekek *patalléroztak* szanaszét a kertben. (Csoportokban felvultak.) Ugyanott.

Megérkezett az új collega bepakkolt *áriktonja* (einrichtungja). Ugyanott.

Igazából ez a lakás illetve volna őket. (= Igazabban vagyis jogosan). Ugyanott.

Végeláthatatlan nagy tábor lett belőlük . . . Budapesti Hirlap V : 7. 1.

Tizenhárompróbás mameluk. Bolond Istók 18. sz. 8.

Csámpít (= csámpásan jár). P. N. V : 10. 11.

Töntörög = tántorog? dülöngözve jár. Ugyanott.

GÖNCZY BÉLA.

* * *

Elhamarkodni. A codexek korában a. m. „gyorsan elszaladni“ (NySz.). „Übereilen“ értelemben Tzs. (1838); ez azelőtt „elhebegyálni“ Tzs. (1835).

* Nagyon kívánatos, hogy a „gassenhauer“-nek ez az otromba fordítása valahogyan bele ne kerüljön a szótárakba.

Szerk.

Elítélni. Régi jelentéseit l. NySz. — „Verurtheilen“ értelemben Tzs. (1838); ugyanez Márt. (1823) „kárhóztatni“.

Elkeseredni a régi nyelvben a. m. a mai „elszomorodni“. Az „erbittern“ NySz. és Márt. (1803 és 1823) *neki keseredik*; de ugyanaz már Tzs. (1835) *elkeseredni* is.

Ellenkezőleg. Sándor Istvánnál (Told.) *contrarie, repugnanter*, a diametro; de azért Márt.-nál még 1823-ban is „im gegentheil: ellenben, sőt inkább“. Kunossnál 1835 (Gyal.) „au contraire“. — Az „ellenkező“ régi jelentését l. NySz.: „ellenkező ember“ stb. — *Ellenkező* Széch.-nél 1828 a. m. „ellenfél“ (Lov. 118).

Engedélyezni. Széchenyinél 1841-ben (Kel. Nép. 45.) „a kormánytól engedelmezett Pesti Hirlap“.

Előérzet. Calepinusban „előbb való megérzés;“ MA., PP. Phras.: „elő megérzés“; Márt. (1803) *előre-érzés*; Fejér Györgynél (1817, czimlap): „Álomlátások és eleve-érzések“; végre Tzs. (1835): *előérzet*.

Előmozdítani. A NySz.-ban nincs meg, noha Medgyesinél 1658-ban: „a Joknac szeretője, becsülője s elő-mozdítója legyen“ (Ötödik Jaj, 9); és Pósalházinál 1669-ben: „a Reformatio munkájának ő általa való előmozdításáért (Igazs. Istáp. 704).

Férfiás. MA.-nál *férjfiás* a. m. „férfikivánó asszony, virosa mulier“. — A „männlich“ Márt.-nál (1803) *férjfiúi*. — Széch.-nél 1828-ban (Lov. 158): „olly férfi, kiben semmi asszonyos s olly leány, kiben semmi *férfiás* nincs“ — Tzs. (1835) „männlich“: *férfiás*.

Festékeny. Kölcsey 1838 (Kárp. kincst. V) a. m. festői, malerisch.

Fiatalos a régi nyelvben csakis „fiatal erdőt“ tett (NySz.). 1845-ből *fiatalos* juvenilis (Hierolex.); jung (Fog.). A mit azelőtt „fiatal hévnek“ mondtunk, ma némelyek *fiatalos* hév-nek mondják, bizonyosan a „jugendlich“ kedvéért.

Fordulatos. (Hierolex. 1845): „*conversivus*: fordulatos, térülletes; *invertibilis, versatilis*: fordulatos, fordulékony“. Vö. NyUSz.

Födözet. Széchenyi 1835 (Pol. cz. I: 132, 135) és Pesti Hirl. (1842: 602): a. m. a *hajó födézete*.

Fölbuvározni. A NySz.-ban nincs meg, noha Geleji Katonánál 1647 (Válts. titk. II: b): „*felbuvározhatatlan* mélységes tenger“.

Földművelés. Cellariusnál 1719-ben (Lib. mem.) agricultura; MA.-nál *földműves* a. m. *plastes*.

Fölkorbácsolni. Széchenyi 1842 (Akad. 15): „minden szenvedelmek úgy szólván, elvileg és rendszeresen *felkorbácsoltatnak*“. Egy évvel előbb (Kel. Nép.) „a közönség felostorozása“.

Föllelkesíteni. Széchenyi 1841 (Kel. Nép.); „szilárd elbánásra... lelkesíti föl“. Csakis Kelemen Béla szótárában. *Föllelkesülés*: extasis (Hierolex. 1845).

Fölvigyázni. A régi nyelvben a vigyáz ige csakis *meg* és *rá* igekötővel fordul elő. — *Felvigyázó* (inspector) először Baranya várm. Tsz. (1807); *felvigyázat* Széch. 1830. (Hit. 113.) Sz. K.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Vezérczikk. Kossuth Lajos Pesti Hirlapjának első száma 1841 január 6-ikán jelent meg s mindjárt az első cikke élén e szó állott: *Vezérczikk*, s a következő számok első cikke is rendszerint e czímet viselte.

Mínthogy a vezérczikket, legalább eleinte, kivétel nélkül Kossuth maga írta, Széchenyi a Kelet Népe 102. lapján így akarja kigúnyolni:

„Azon eszme, az annyi követeléssel járó cikket *vezérczikk*nek keresztelni, nem a legszerencsésebb ötlet volt; mert itt bizonyos egyedeknek elménczsége tüstént *a-t s nek-et* ragasztott a cikkhez, mi szerint a *vezérczikk*ből tüstént *a vezérnek cikkje* lön“. Széchenyiné (u. o. 264. l.) megvan a *vezérczikkezni* ige is.

Kossuth a Kelet Népére írt feleletében (179. l.) gróf Széchenyi Istvánnak így válaszol:

„Megengedem, hogy e cím nem a legszerencsésebb eszme volt, s olly kevés erőt is helyezek benne, hogy méltóztassék a nemes gróf más alkalmas czímet tanácsolni, azonnal örömet elfogadom, hanem annyit mondhatok, hogy minden igény nélküli ártatlan gondolat volt, mely semmit sem akart egyebet mondani, mint hogy a vezérczikk oly cikk, mely a hirlap azon számának irányát és speciális célját kimutatja, mely vezére a hirlap azon számabani cikkeknek, de más semmi és senkinek. Ebben, gondolom, semmi vezéri botor követelés nincs.“

A *vezérczikk* szó 1845-ben (l. NyUSz.) szótárba kerül s csakhamar irodalmi nyelvünk közkincsévé válik.* ANGYAL DÁVID.

Adalék a szöllőnevekhez. Gombocz Zoltán a MNy. 2 : 145—152. és 193—199. lapjain *A bor* című érdekes dolgozatát közli, a melyben a szőlőfajok és borfajták nálunk használatos neveit fejti meg. Sajnos — úgy látszik — kikerülte figyelmét egy nyelv-

* Újabb időben némely napilap a „leitartikel“-t, nem tudni mi okból, *vezető cikkely*nek nevezi. Igaz, hogy így németesebb, de ez mégsem lehet eleendő ok. A Nyelvörtől való félelem sem alapos. A *cikk* (artikel) szót maga a Nyr. is védelmébe fogadta a túlzók ellen (l. 25 : 450); a *vezérczikk* összetételre pedig már 1604-ből találunk analógiát Molnár Albert *vezérgyeplő* (németül leitseil) szavában, továbbá 1681-ből Szőnyi Nagy István „Kegyes lélek *vezérszillaga*“ (németül leitstern) című könyvében és a juhalkák *vezérúrjében* (németül leithammel). Hirlapjaink lehetnének annyi kegyelettel a legnagyobb magyar hirlapíró emléke iránt, hogy ezt a kitérően sikerült szóalkotását ne akarják holmi „vezető cikkely“-féle németességgel kiszorítani. Sz. K.

járás szempontból is használható, töredékes munka, a mely „A' Bétsi Magyar Újság mellé Toldalékul“, Bétsben, Nemes Haykul Antal betűivel, 1829-ben jelent meg ily czímmel: „Azon sokféle Szőlő-fajoknak Lajstroma, a' mellyeket egy érdemes Hazánkfia Európának majd minden nevezetesebb Szőlő-hegyeiről 's kertjeiből meghozatott, és a' Grintzingi Szőlőiben, Bétshez egy órányira, a' Cecius hegynek (Kahlenberg) meleg oldalán, 1819 's a' következő esztendőekben elültetett.“ (110 l., befejezetlen.) — Ez a nagy szorgalommal összeállított könyv több mint félezer szőlőnevet sorol föl, mindig megmondva, mely vidéken hogy hívják az illető fajtát. Ezek közül a szőlőfajok közül Gombocz dolgozata a következő elnevezéseket nem említi, vagy csak eltérő formában:

Agasfarkú, ágas-sz. 9, 54, 86 l. [MOLN. 111 l.]; * *alatt-termő* 45, 87 l. [„mivel rendszerént a tőkéjéből s nem a vesszeiből hozza a termést“; vö. MOLN. 109]; *aranka-formint* 47 l. [vö. TERS. 84 l.] *aranyszín-sz.* 60 l. [vö. ném. *goldtraube*; MOLN. 149]; *asszony-sz.* 3. l. [vö. TERS. 176. l. ném. *frauenfinger*]; *bácsing, básing* 99 l. [vö. *bárzsing* MNy. 2 : 147]; *bácsó-sz.* 84, 87 l.; *bagator* [Diós-Győrön, 3 l.]; *bagoly-gohér* 57 l.; *báling* 99 l. [vö. MNy. 2 : 147]; *barát-sz., barátköntös-, barátcsuhájú-sz.* 4, 10, 90, 99 l. [alighanem színéről kapta nevét, vö. német neve: *aschgrau* v. *cioccolato-tr.*]; *bég-* v. *beg-sz.* 4 l. (?); *betyke-sz.* 80 l.; *bodony-sz.* 54, 86 l. [MTsz. KEL. 71. Talán *Vidin*-ről?]; *bodor-sz.* 87 l.; *boros-bihar* 60 l. *boros-bivaly* 45, 81 l.; *böszö-sz.* 54 l.; *czigány-sz.* [vö. KEL. 73, TERS. 131, MTsz., CzF.]; *csep-sz.* 85 l. [vö. *Csep*, falu Komárom, Veszprém és Pestmegyékben]; *cser-sz.* 109. [vö. *cser-sz., cserbajor* MOLN. 111 l., MTsz.]; *csipkés-sz.* 95 l. *csókaszínü-sz.* 54 l. [vö. MOLN. 97, TERS. 131, KASSAI, 5 : 205 vö. szerb *čavka* „*Corvus monedula*“ és „*eine art schwarzer traube*“ VUK.⁵ 845.]; *denka, dinga* 4, 60 l. [vö. *dinka* MNy. 2 : 148]; *demjén* 45 l. [vö. *futó demjén* 58 l. *rongyos demjén* MTsz. *dömjény* KEL. 69]; *eleinérő* 5 l.; *erősinü* 86 l. [vö. MTsz.]; *erőssinór* 95 l.; *ezüst sz.* 90, 92 l. [vö. ném. *silberweiss*]; *görbe-sz.* 6, 86, 88 l. [„zöldes, hosszú, görbés szemű“ vö. a francia *cornichon blanc* MOLN. 150.]; *görin-sz., görin-varga* 4, 54, 86 l. [„van hasmenést okozó görin is“; vö. *görény* KEL. 69. Hasonló eredetű elnevezések: *fosóka* TERS. 113., *gatyaszalasztó* TERS. 164.]; *gyöngy-sz.* 54 l. [vö. *gyöngyfejér* MTsz. KASSAI 2 : 314; *gyöngyszőlő* MOLN. 141, 147. TERS. 95—8]; *hajnos* 60, 89 l. [vö. TERS. 90 l. = ném. *heunisch* MOLN. 112.]; *harasztlevelü* 54 l.; *király-sz., király-édes* 3, 7 l. [vö. TERS. 79, MOLN. 114, *király-édes* MTsz. vö. ném. *königstraube*]; *kökény-sz.* 100 l. [vö. ném. *schlechentraube*]; *köszemü* 57 l.; *lapú-levelü* 87 l., *lett sz.* 48 l. [vö. TERS. 94.]; *lisztes-sz.* 55 l. [vö. MOLN. 116, TERS. 163; vö. ném. *mehlweiss*]; *ludtálpú* 93 l. [KEL. 72. TERS. 82. vö. ném. *gänsefüßler*]; *majoránna-sz.* 86 l.; *mézes málé* [vö. *mézesfehér, mézédés* MOLN. 116, TERS. 103, vö. ném. *honigler*]; *nagy-sárgos-sz.* [vö. MOLN. 127 = *csúcsos bákör*]; *narancsszínü-sz.* 55, 58 l. [vö. *narancs-sz.* TERS. 78.]; *nyárhajú sz.* 80, 86, 89 l. [vö. *nyárhajú*

* A rövidítések magyarázata 1 MNy. 2 : 198 l.

nyárrhéjú: polyhos szöllő KASSAI 3°: 320, 408. Német neve: *mehl-weiss*]; *fekete nyíló* 80 l.; *ökör szem* 8 l. [vö. TERS. 80, MOLN. 137, 159. Németül is: *ochsenauge*; van *borjűszemű-sz.* is]; *petrezselyem-sz.* 8, 57 l. [vö. MTSZ. MOLN. 149, TERS. 96 vö. ném. *petersilien-tr.*]; *pihentel* 66, 77 l. [vö. ném. *Biehendl, Biehhahl*]; *pihor* 60 l. *polyhos* 45 l. [vö. MTSZ.]; *régutu bajor* 109 l. (?); *sajgó-sz.* 100 l.; *sérik-sz.* 55 l.; *som-bajom* 5, 57 l. [vö. KASSAI, 1 : 234, 4 : 328]; *szilva-sz.* 9, 64 l. [vö. TERS. 80, 173 vö. ném. *zwetschken-tr.*, szerb. *šliva-ruša*]; *tar-sz.* 87 l.; *tök-sz, tökfenek, tökö-s, töklevelű-sz.* 9, 54, 86 l. [vö. MOLN. 126, MTSZ., KASSAI, 4 : 61, 77]; *trifánd* 100 l.; *turcsin* 109 l. (?); *tűskűszemű, tűskűs-s. . gű* 82 l. [vö. MTSZ. *tűskűs-pupű* MOLN. 162]; *űrszűg* 9, 81 l., *varjű-sz.* 109 l. [vö. TERS. 115. vö. szerb (?) *vranek* uo.]; *vűkony nyakű-sz.* 85 [vö. KEL. 69.]; *veres-vállű* 9, 109 l.; *zelenecz-sz.* [MOLN. 113, KEL. 71.]

Ezek között a nevek között is akad nem egy, a mely megfejtésre vár.

GÁLOS REZSŐ.

A nyíl, a sors és a szerencse. A *Herman Ottó* nagyfontosságű értekezésében (Magyar Nyelv 2 : 205. és kk.) tárgyalt azon népszokás, hogy a nyílhűzást sorsdűntűsre használják, a $\beta\lambda\omicron\mu\alpha\nu\tau\acute{\iota}\alpha$ nagy körűbe tartozik és e szempontbűl tágabb ethnographiai körűben helyezkedik el.

Kűlűnűsen azok az analogiák érdekesek, melyeket a Hermantűl gyűjtűtt magyar adatokhoz a *sűmi* rűgisűg körűbűl hozhatunk fel. Ez analogiák Herman fejtegetűseit és kűvetkeztetűseit minden tekintetben tàmogatják. Mindjárt a babiloniai nűpen kezdhetűnk a bibliábűl ismeretes adat alapján. Ezekiel prűfeta, midűn a babiloniai királnak Jeruzsálem elleni kűszűlűdűsérűl szűl, a hűborű megkezdűse elűtt a sorsot kűrdetűti a királnyal:

„Mert Babel királya a választűtűra áll, a kűt űt fejűn,
hogy ott kuruzslást tegyen; rűzza a nyílakat, a teráfűm-hoz
kűrdűst tesz, a máját nűzi. Jobbjában tartja a „Jeruzsálem“
sorsot . . . . .“ (Ezekiel XXI. fej. 26. 27. [Károlinál 21. 22.] v. v.

Voltak ugyan, kik másra magyaráztták azt a vonatkozást, melybe a zsidű prűfeta itt a babiloniai király nyílhasználását helyezi. Károli Gáspar, hogy csak ezt az egyet emlűsem, az illetű szavakat így értelmezi: „nyílainak vasokat megfűnyesítette“; e szerint a nyílakat nem orákulumfűlűre használná. De az egűsz kapcsolat kűsűgtelennű teszi, hogy csakugyan *sorsvűtűsrűl* van szű. A király a hadjártat intűzűse elűtt az orákulum kűlűnfűle műdját prűbálja, hogy tervűnek sikerűsűgérűl bizonyosságot szerezzen: teráfűm-ot, mójnűzűst; a nyílakat is csak ily czűlbűl használja. A bibliai hely ily értelműt már rűgi idűben is felismertek (Luther is: „mit den Pfeilen um das Loos schiesse“); az űjabb magyarázók kűzt alig akad, ki mást találna a kűrdűses kűtűtelben, mint a nyílakkal tűrtűnű *sorsvűtűst*. Csak a „nyílakat“ szű mellett állű ige magyarázására nűzve van nűmi eltűrűs; mi a legtűbb űjabb magyarázűval a „razás“-ra értűnk. Abban azonban nem lehet kűsűsűg, hogy a nyílaknak, bárműly műdon, a sors megnyílatoztatására czűlű használatárűl van szű.

E babonás szokás gyakorlűsának műdjárűl és kűrűlműnyeirűl

különösen a pogány (iszlám-előtti) arabok köréből van pontosabb értesülésünk. Akár magán-, akár nyilvános ügyek megkezdése előtt az arab ember a szentélyt szolgáló kuruzsló-pap elé járult, ki a tollatlan sors-nyilakat is őrizete alatt tartotta. Ezeknek segítségével kérdezte az istenség akaratát. A nyilak közül az egyik igenlő, a másik tagadó, egy harmadik — állítólag — közömbös feleletet jelentett. A kuruzsló pap elé járuló ember feltette a kérdést: tegyem-e vagy ne tegyem-e ezt vagy azt a dolgot? A pap nyilat húz és a szerint, a mint az egyiket vagy másikat húzza ki, a szentély istenségének nevében a kérdést tevő szándékában levő vállalkozást javalja, vagy óvja tőle a kérdezőt. A ki e szokásoknak bővebben akarna utána járni, megtalálja az irodalmi apparátust Gesenius, Thesaurus philologicus criticus linguae hebraeae 1224. és Wellhausen, Reste arabischen Heidenthums (1-ső kiadás) 126. lapján, valamint az idéztem Ezékiel-helyre vonatkozó újabb magyarázó-munkákban. Arra is van azonban adatom, hogy a nyil oraculumért nem is mindig a szentély elé járultak, hanem hogy az ember, kuruzsló közbenjárása nélkül, magában vetette a sorsnyilakat.

Ugyanazon körből szolgálhatunk analogiával *Herman Ottó* fejtegetéseinek másik mozzanatára is: „a nyíl a földosztásban“ (241. és kk. lapok). Sőt nagy köszönettel tartozom Hermannak azért, hogy a régi magyar gazdasági szokások és a rajtuk alapuló nyelvhasználat történeti kifejtésével oly nyelvjelenségre is világosságot derített, mely kutatásának körébe ezúttal nem tartozik, de annál inkább az enyémbe. Az arab nyelvben, még pedig egyenlőképen a régiben is, az újabbban is, azoknak a szavaknak egyike, melyekkel a *nyilat* jelölik: *szahm*. Ennek az a jelentése is van, hogy: *osztályrész*, még pedig éppen úgy ingó, mint ingatlan jószágról beszélve. Így p. o a jogi irodalomban, az örökösödési törvényekről szóló fejezetekben az egyes osztályrészeket lépten-nyomon „*nyilak*“-nak nevezik. Az örökösödésre törvény szerint igényt tartó emberekről azt mondják, hogy „ahl al-sziham“ „a nyilaknak emberei“, azaz: a kik a hagyatékból egy-egy „nyilra“ igényt tarthatnak. Hogy irodalmi szokás szerint példát is hozzak fel, találonra rányitok a legújabb könyvre, mely a muszlim örökösödési jog irodalmából (angol fordítással) megjelent: Alexander David Russel, First steps in Muslim jurisprudence (London 1906). Itt a 296. cikkben (93. lap) az angol fordítás „if there are along with him any *sharers*“ mondatának az arab eredeti szövegben e szavak felelnek meg: „ha még vannak mellette a *nyilak emberei* közül még mások is“. Már most rég óta senki se gondol arra, hogy az *osztályrészt* kifejező szó eredetileg *nyilat* jelent és az illető szót mindjárt eleitől másra, mint *share-re*, osztályrésze nem értik. S e szóhasználat, a mint mondtam, a legújabb nyelvben is megvan, főképp természetesen, az üzleti élet terminológiájában. Minduntalan találkozunk vele az arab ujságok hirdetési rovataiban. Ha sorsjátékról van szó, az egyes *sorsjegy* = nyil; részvénytársaságok hirdetményeiben *szahm* (nyil) a. m. *részvény*. Ugyanazon jelentéssel átment a török nyelvbe: „szahm, I. Flèche; 2. Portion, lot“ (Bianchi) éppen úgy meghonosodott a perzsában is.

Ez arab nyelvhasználatnak, melynek magyarázata hiába keresem a hagyományban, ugyanazok a szokások szolgálhattak alapul, melyeket e nyelvi jelenség megértésére Herman Ottó a magyar régiségből hozott fel.

GOLDZIHER IGNÁCZ.

Köcsög. E szót Melich János a Nyr. 28 : 515. lapján török jövevényszónak magyarázta, a következő alakokra hivatkozva: lebed tatár *köč* der topf, napf Radl. 2 : 1287. | teleuti kumandu tatár *köš* topf, napf; tobrak *köš* ein irdener topf (Radloffnál hibásan *tobrok k.*), *tämür* k. ein gusseiserner topf Radl. 2 : 1304, Verb. 184. | teleuti t. *köžök* (kicsinyítő képzővel) ein kleiner topf Radl. 2 : 1307. Igaz, hogy a teleuti tatár alakok szóvégi *š*-sel váltakozó intervocalis *-ž*-je eredeti török *-č* ~ *-č*-re megy vissza. Valószínű az is, hogy a magyar *köcsög*, éppen úgy, mint a tel. *köžök*, kicsinyítő képzővel van ellátva (Munkácsi ÁKE. 415. lapján hivatkozik is a dráva-melléki *göcs* 'köcsög' szóra, a melyet azonban egyelőre csak a MTsz. egyetlen adata támogat), de azért Melich magyarázatainak mégis van egy nagy bökkenője: az idézett északi török alakok hosszú *ö*-je.

th

Az északi török nyelvek hosszú hangzói vocalisatio és összevonás útján keletkeztek s ilyenkor a déli nyelvjárások, különösen az oszmanli, rendszerint megőrizték az össze nem vont teljesebb alakot. Íme egy példa: altaji, teleuti tatár *ūš* | taranči *oč* | kirg. *ūs* | krimi *auč* | oszm. *awuž* 'marok'. Az analog esetek segítségével könnyű lesz a Melichtől idézett teleuti és lebed alakok megfelelőit megtalálni a többi törökségben is: jakut *küös* kochtopf, Böhtlingk. 72. | oszm. *güwäž* ein irdenes gefäss, irdener topf, eine irdene schüssel, *gügäž* eine flache irdene schüssel Radloff, Wörtb. 2 : 1632, 1652. Látni való, hogy az északi alakok hosszú *ö*-je köztörök *öböre* megy vissza (vö. Grönbech, Forstudier til tyrkisk lydhistorie, p. 49.), a minék a magyarban, régi török jövevényszavaink hangtana szerint, csak hosszú *ö* felelhetne meg, vö. pl. *köris* = csuv. *kavörös* id. De másrészt a magy. *köcsög* szóról sincs okunk feltenni, hogy tőhangzója a magyarban rövidült volna meg (a Nyr. 13 : 432. lapján olvasható *köcsög* adat talán csak sajtóhiba) s így Melich származtatását — legalább egyelőre — nem fogadhatjuk el. GOMBOCZ ZOLTÁN.

Nem föltehető. Ezt Kenedi Géza „hibás, németes összeragadás“-nak tartja (MNY. 2 : 236. l.). Szerinte csak így van jól: „nem tehető föl“ (föl nem tehető). Kérdés, melyik a helyesebb. Igaz, hogy a nép (a közbeszed is) nem él amavval s hasonlókcal, hanem ilyformán fejezi ki magát: „nem lehet föltenni“, „nem tudom róla föltenni“, „nem teszem föl róla“, „ki tenné föl róla“ stb. [Csak egy csizmadia leveléből olvastam ezt: „az anyai szárnyak alul *nem kibocsátható*“ (t. i. a lánya, a kit megkértek)]. De nem él emezzel se A régiségben pedig többnyire csak amúgy mondták. Az újabb írók közül egy Arany sem átallja tollára venni, még pedig versben, prózában egyaránt. Pl.

„A szolganépek arczán halálszín látható,
S a hun szívek keserve — az *nem kimondható*.“
(Csaba királyfi.)

„Javaslatom szerint a lap módosítása költség tekintetében *nem kivihető*“ (Levél Petőfihez.). Gyulai se: „A szönyeg 70 frt s így *csak 20 frt ledolgozandó*“ (Levél Aranyhoz). Jókai se: „Sokkal *nehezebben megejthető*, mint a mi gavallér betyárjaink“ (Mire megvénülünk). Ennyit Bartha Miklós mentségére. (Vö. Simonyi „A magyar szörend“ Nyr. 31 : 483. 1.)

LEHR ALBERT.

Vörös György. Lőcse város levéltárában található egy érdekes, 1666. szeptember 23-ikán kelt levél, melyben Fuchecz István nagy-szombati polgár azzal a panaszszal fordul a lőcsei városi tanácshoz, hogy egy lőcsei pandúr (*satrapa*), kivel egy kocsiban utazott, különféle holmiját, többek közt „unam ligneam lagenam, in his partibus [t. i. Tynnaviaie] rarissimam, valet enim pretio minimo unum aureum, lagenam hungarie *veorremés Geörgy* appellari solitam“ — alleopta. Erdemesnek gondoltam ezt az apró adatot e helyen közölni, annál inkább, mert tudomásom szerint ez a legrégebb a *vörös gyurkóról* főljegyzett eddigi adatok közt. Igen érdekes, hogy Fuchecz uram olyan hatalmas árát szabta az ő *fából való* kulacsának. Alig magyarázható ez másképp, minthogy ezek közt a furesa nevezetű ivó szerszámok közt sok művészi kivitelű, talán faragványokkal díszített s becses fából való is volt.

Dr. KÓSSA GYULA.

Vörös-gyurkó. (MNy. 1 : 273, 371, 430, 460). Még egy-két adattal szaporíthatom az eddigieket. Barcsay Ábrahám írja „Bacchus, s a tokaji bor eredete“ című versének 13. szakában :

Sőt mondják, hogy néha szép *veres csuporban*
Szerelmet elegyít titkon, az új borban

t. i. Ámor. Ez is azt igazolja, hogy a bornak szinte hagyományos ivóedénye volt a mázatlan, vörös cserépfazék, a csupor, tréfás meg-személyesítéssel *vörös-gyurkó*.*

Thaly Kálmán Vitézi énekeiben (2 : 385), a Részeges asszony dala című, bizonyára elég régi keletű csúfolódó versben is megtaláljuk :

Nem vagyok én paraszt asszony, úgy nézettek reám, | Ezt mutatja | s
bizonyítja nemés familiám ; | Sógorom a Lurkó | *A nagy veres gyurkó* . . . |
Héj dinom-dánom, | Töltsd tele, nem bánom !

TOLNAI VILMOS.

NÉPNYELV ÉS NÉPKÖLTÉS.

I.

A regös ének.

1. Beköszöntő.

Porka havak hulladoznak,
Nyulak, rókák játszadoznak,
Bényomozók a faluba,
[István] úrnak udvarába :
Ottan látánk rakva házat,
Bétekinténk az ablakon,
Abban látánk vetve ágyat.

Kívül fekszik jámbor gazda,
Belül fekszik felesége,
Felesége, gyöngye hölgye ;
Közbül fekszik fodor ficzkó,
Serkentgeti apját, anyját :
Kelj föl apám, kelj föl anyám,
Mert eljöttek a regösök !

* A *vörös-gyurkó* nem csupor volt, hanem kulacs.

2. Bekérezkedő mondóka.

Bébocsátsz-e, jámbor gazda?
Ha bébocsátsz, itt maradunk,
Ha nem bocsátsz, azt sem bánjuk.

3. Szarvasének.

Amott kerekedik	Azon legelészen
Egy fekete felhő,	Csodafejű szarvas,
Abban tollászkodik	Csodafejű szarvas
Egy fekete holló;	Ezer ágú-bogú,
S a hol keletkezik	Ezer ága-bogán
Egy sebes folyóvíz,	Százezer szövétnek:
Annak partján vagyon	Gyujtatlan gyűlada,
Egy kerek kis pázsit,	Óítatlan aluva.

4. A nagy dísznő és a nagy ökör éneke.

Rejtekem régi törvény,	Annak fele regösöké;
Haj, regul rejtem!	Orra tele vargattúvel,
A hidasban hizott sertés,	Az maradjon a gazdának;
Hátán által hatvan kolbász,	Köldökiben köből komló,
Annak fele regösöké,	Az maradjon az asszonyinak;
Hátán hosszan száz szalonna,	Fara tele magyaróval,
Annak fele regösöké,	Az maradjon a fiakónak;
Farka bojtján két kupa ser,	Farka bojtján két kupa bor,
Annak fele regösöké;	Annak fele regösöké;
A pajtában egy (négy?) nagy ökör,	Függ a rúdon véres májas,
Hátán hosszan sült pecsenye,	Annak fele regösöké;
Annak fele regösöké,	Az asztalon ordás béles,
Szarva tele főtt perezczel,	Annak fele regösöké.
Annak fele regösöké,	[Az asztalon két font kalács,
Füle tele font kalácsal,	Annak fele regösöké.]

5. Összeregőző mondóka. (Kiházasítás.)

Itt is látunk egy szép leányt,	Mossa össze mind a kettőt,
Kinek neve [Molnár Telka],	Höngörgesse, böngörgesse
Ott is látánk egy szép legényt,	Mint két arany almát,
Kinek neve [Fülöp Jancsi].	Söndörgesse, pöndörgesse
Rejtekem régi törvény,	Mint két arany vesszőt.
Haj, regul rejtem!	Rejtekem régi törvény,
Adjon isten lassú essőt,	Haj, regul rejtem!

6. Jutalomkérő mondóka.

Fogason függ csatos erszény,	Fele szegény regösöké.
Tele vagyon aprópénzzel,	Rejtekem régi törvény,
Annak fele a gazdáé,	Haj, regul rejtem!

A változatokból helyreállította és a mai ejtésre átírta

VIKÁR BÉLA.

II.

Tájszók.

(Hajdú-Szoboszlóról.)

Acsa : szitakötő.
Acsarkodik : ordít.
A falkában : minapában.
A falka esztendőben : néhány éve.

Agyarkodik: haragszik, áskálódik.

Álló nap, álló héten: egész nap, egész héten.

A régi számárórú öregek idejibe: a régi világban.

Beleszaladt a madzag: valami vállalkozás sem sikerült.

Debreczeni szeme van: a ki az utcán nem veszi észre az embert.

Fére áll a kontya: a becsipett asszonyra mondják.

Férefingó: kikapós menyecske.

Féreg: egér, patkány, ürge, hörcsög, légy s egyéb kártékony, alkalmatlan állat.

Férgel: mikor a pásztor a jószágba esett nyüvet kipiszkálja, vagy bagólével kiköpködi a sebből.

Füle botytyát se billenti: rá se hallgat valamire.

Gát: hid.

Ha: hanem.

Halálbíró: funerátor, a ki a halottakat bejelentette s a temetkezésnél közreműködött. Legújában már kihalt ez a szó. Helyette az „urasabb“ „temettető“ és „halottkém“ jött divatba.

Hummięgetmás: egy és más.

Ideelő: hajdan, ezelőtt.

Íli világát: a ki vigan él. Könnyelmű asszonyokra is mondják.

Irdal: megvagdál. Pl. mikor a megtisztított hal két oldalába bevágásokat tesznek, hogy a só jobban átjárja.

Isten öljön meg! Atkozódás.

Kiállaná mán az anynya kinynyát: a felserdült lányra mondják.

La: ni. Pl. ott la! = ott ni!

Kibészél: elárulja, kifecsegi a titkot.

Maga szopta az anynyát: erőteljes emberre, sőt feltűnően vaskos, életelen tárgyra is mondják.

Majd megvett az Isten hidege: majd megfagytam.

Megköpi a légy: mikor valami megnyüvesedik.

Megszuszzant: megharagudott.

Megverte a horpaszt: jól lakott.

Mimor: hermafrodita.

Odahótt: valahol idegen, távoli helyen halt meg. Ezelőtt a háborúban elesett katonára csak így mondták. Azt, hogy „elesett“, nem mondták.

Ór: keringel. Pl. mikor a vadlúd vagy egyéb madár csapatostól keringel a levegőben.

Ógyeleg: jön-megy, mászkál, kószál.

Ógyelíteni: vegyíteni.

Ógyelgetni: összekavargatni.

Sirály. Csak ezt a szót alkalmazzák valamennyi halászka- és csérféle madárra.

Só a jukamba!: gyermekjátékban azt jelenti, hogy abba a jukba, a melyikre az egyik játészó már kimondta, hogy „só a jukamba“, nem szabad a másiknak tekét vagy labdát hajtani. Vagyis, hogy már az a lyuk el van foglalva.

Só a seggibe!: olyan halottra mondják, a kivel nem sokat törődnek. Körülbelül ennek felel meg: „Isten neki, fakereszt!“

Szilágy, bajtor, csúcsor, hám!: gyermekmondóka. Hogy mi az a „bojtor“ meg „csúcsor“, senki se tudja. A „hám“ talán azt jelenti, hogy be kell kapni a játészónak az ujját.

Tiblab: habozik, ügyetlenkedik,

Torom: torony.

Toronkás: sárgaszájú fiatal madár.

Tüzet tesz: tüzet rak.

Vasfazik: bogrács.

Vidd fel só! Vidd le só!: a feleresztett sárkány után kiabálják a gyerekek.

Világgá ment: elbujdosott.

Világát se tulta: eszméletén kívül volt.

Úritarisznya: ujságpapiros. T. i. az „urak“ ha valahova kirándulnak, az eunivalót rendszeren ujságpapirosba pakolják.

III.

Idegen nevek és szók.)

Bajor : Bauer N. (Szentes.)

Belevájsz : Weisz N. (Hódmezővásárhely.)

Birka Feri : Birkhöfer N. (Mióta idősebb lett: Birkó úr.) (Inaszó.)

Bizom víz (?) : Bizam víz = Bisam Wasser = pézsmá víz, illatos víz.

(Vö. MTsz.)

Derefont : telefon. (Inaszó.)

Enderfender : Langenfelder N. (Hódmezővásárhely.)

Ereklyés ház : erkélyes ház. (Salgótarján.)

Ferde nád : Ferdinand. (Óbecse.)

Házi kenet : hausknecht. (Óbecse.)

Jäger : Reiniger N. (Hódmezővásárhely.)

Kos-táti : Konstantin. (Hódmezővásárhely.)

Levór : revolver. (Óbecse.)

Lükömfasz : Glückenfass N. (Hódmezővásárhely.)

Miskóczi por : antimonsulphid = Spiessglanz = *piskolcz*. (Kassa, Pécs stb.)

Nyaldföl : Neufeld N. (Óbecse.)

Pék Jóska : Bach József. (Hódmezővásárhely.)

Rossz Jancsi : Hroziencsik N. (Inaszó.)

Sináder Jankó : Schneider János. (Hódmezővásárhely.)

Szajorván, Szarváj : Sauerwein N. (Óbecse.)

Szusparádé : galuskás pörkölt (Sauce-Braten). — Új jól laktam zsiros tarhonyával, Mint a báró szusparádéjával. (Ma már aligha ismerik.) (Hódmezővásárhely.)

Takonypart (népetim.): pofaszakál — Backenbart. (Hódmezővásárhely.)

Vaj Istán : Weinstein N. (Hódmezővásárhely.)

Vergónia : virginiaszivar. (Hódmezővásárhely.)

Vindizsgiricz : Windischgrätz. (Hódmezővásárhely.)

Voszszér-vógnyi : vízi mérték (libella). (Inaszó.)

IV.

(Furcsaságok.)

1. Gabonakereskedő voltam Győrben, *jelenleg* harmincz esztendővel ezelőtt.

2. Kérem szépen nemzetös úr, tessék neköm megmondani, hogy mán mint igaz-è az, hogy van *állat ország*, mög hogy möre van a'? (Hódmezővásárhely.)

3. Fáj a fülem.

— Folyik?

— Igen; az écczaka már *mégfolyamodott*. (Vö. NySz.)

— Milyen a hallása?

— Római kathólikus. (Inaszó.)

4. Tessék adni valami orvosságot; mert az nyomnek az *arczképe* fel van *dudzava* = az arca meg van dagadva. (Inaszó.)

5. Barátom, beszéljen értelmesen; nem tudom hogy mi a kívánsága. — Mer kérem, én *határozatlan* embör vagyok; mögmonta aszt mán neköm Szeremlei tisztöletös úr is; úgy nizzön a zúr asz szömömbe. (Hódmezővásárhely.)

6. Egy csizmadia így panaszkolta el, hogy a leányát nem vették fel a szini műkedvelők közé:

A zén kis lányom is csak eljácsozott vóna, mer van hozzá *töheccségöm*; de a *göggös arisztokráczia* nem engedi. (Hódmezővásárhely.)

7. Tecczik tunnyi, az a baja ennek a betegnek, hogy nagyon megmérgette magát; mer a lakásából *kieszközölték* = nagyon megharagudott, hogy a lakást felmondták neki. (Inaszó.)

8. Csak olyan orvosságot tessén annyi mint amilyen ev vót; *ef fogott használni*. (Inaszó.)

9. Orvos úr, tessék hozzám eljönni *privát ügyben*.

— Privát ügyben? mi végett?

— A sógornőmnek *valami nagyszerű* hasmenése van. (Inaszó.)

10. Orvos úr, *légyen bátor* hozzánk el gyönni. (Inaszó)

11. Maj mászszor is *szíveskedék* tojást hozni. (Inaszói kofák.)

12. *Csörgős körmű; csuka talpú; parittyá fenekű; csipődött köldökű*: megszólítások, a melyekkel az urasági ispánok a munkára kirendelt jobbágyokat dirigálták. (Ha valakinek a lábujjain a körmök erősen megnőnek, és széleikkel a talpazatot érinthetik és ha az ilyen körmű ember mezítláb, deszkán vagy kemény talajon végigmegy, körmei halk csattogást, vagy csérgést idéznek elő. Ha a csukaszájún ferde száját értenek, a csuka talpú = ferde talpú. A gatyá ülep eresztéke rhombus- vagy parittyaalakú vászondarab; ha a szabás nem tökéletes, ez az ereszték hátul csúnyául feltűnik, néha túrós zacskó, máskor parittyá alakjában. V. ö. Hosszú gatyá, *nagy ülep*, | Vásárhelyi viselet. — A csipődött köldökűség nem szorul magyarázatra, némelyik ember köldöke valóban csipődött alakú. Hogy pedig látható volt, abból érthető meg, hogy a jobbágyok hajdanában köldökön felül erő inget viseltek.)

DR. ERDŐS JÁNOS.

ROVÁS.

Abnormális. Derűre-borúra keverjük a latin szókat beszédünkbe s írásunkba, ott is, hol semmi szükség sincs reájok. De nemcsak ezt teszszük, hanem csinálunk is szem-nemlátott, fül-nemhallott *új* latin szókat is, melyekre természetesen még kevesebb szükség van. Egy időben nagyon fölkapták a hirlapok az *inferiorist* és a *superiorist*. Úgy látszik, ezekről már lesszoktak; én legalább már régen nem találkoztam velök. Most meg egy másik *új* latin szó kezd divatba jönni: az *abnormális*. Ez sincs meg másutt sehol a világon, csak a magyar hirlap-irodalomban. Jelentése: *különös, sajtáságos, szabályellenes, rendellenes, kivételes* stb.

Lapszemle. A Budapesti Hirlap egyetlen számából (július 1) jegyeztem ki a következő szókat: *konfliktus, akció, katasztrófa, antáni, (?) konszolidálás, skeptikus, líkvidálta, intenzívebben, ruszofil, intelligensebb, antiúnaszitikus, direktíva, kulisszák, információ, unió, respektálta, kommuniké, konstatálja, proceszszus, exisztencia, lojális, pikáns, illusztrálás, büdzsé, koncesszió, kombináció, kampány (?), adeptus, teória, kommentár, amnesztia, revízió, antipatikus, szolidaritás, denunciació, peripezia.*

Ugyanott a július 6.-i számban szó van a *beszpartról* és a *hoszpartról*. Ma sem tudom, hogy miféle pártok lehetnek ezek? (*Baisse, hausse*. Szerk.)

És a Budapesti Hirlapot méltán tartja a közvélemény a legmagyarabb napilapnak. Nagyirgalmú Isten! Mi lesz belőlünk, ha a legmagyarabb is csak ilyen magyar.

FELLEGYHÁZY JOZSEF.

Rikimiaki. Néhány hónappal ezelőtt, a mikor Finnországban még a vörös gárda garázdálkodott, azt olvastam a Budapesti Hirlapban, hogy a felkelők „főrobbantották a *rikimiaki*-i vasúti hidat”. Hosszas fejtörés után jöttem csak rá, hogy a Helsinki-Szt.-Pétervári vonal mellett lévő *Riihimäki* állomásról van szó. Hogyan lesz *Riihimäki*-ből *Rikimiaki*? Nagyon egyszerűen. A finn *Riihimäki* helynevet az orosz lapok vagy ügynökségek — a szokott orosz átírás szerint РИКИМАКИ-nek írták. Ezt az orosz alakot a német lapok (pl. a Neue Fr. Presse) — a cyrill betűket német betűkkel helyettesítve — РИКИМИАКИ alakban közölték, a miből a B. H. *Rikimiaki*-t csinált, pedig a finn szót a kiejtés szerint magyarosan *Riihimeki*-nek kellett volna írnia.

G. Z.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

63. G. B. úrnak. Mind a logikánál, mind a nyelvérzéknel nagyobb úr a tapasztalás. Ha azt tapasztalom, hogy valamely szó, vagy valamely mondatfűzés megvolt már a régi nyelvben s megvan ma is, vagy ha nem volt is meg régente, de ma megvan mind a nép, mind az irodalom nyelvében, vagy végre ha azt tapasztalom, hogy valamely újdonság az irodalmi nyelvnek már közkincsévé vált, akárhogy agaskodjék is a logikám meg a nyelvérzésem, még sincs jogom embertársaimtól azt kívánni, hogy az én logikámnak, az én nyelvérzésemnek vessék alá a tapasztalást. Valamint az író nem, szintűgy a kritikus sem úr a nyelv felett! Sz. K.

64. M. V. úrnak. Ön azt kérdi: I. Mi a különbség a *bír* és *tud* igék s illetőleg a *hat-het* képzős igealak közt? Mikor és mily határig helyettesíthetők emezek a *bír* igével? Vajjon csak akkor, ha az értelem súlypontja valamelyes physikai (testi) erő kifejtésén van (pl. nem *birom fölemelni*), — [a mikor talán éppen csak a *bír* a helyes?], vagy egyébkor is? Ugyanis például a tudadnai magyar nép fölöttébb sűrűen él a *bír* szóval: „Nem birom ma megcsinálni“. „Nem birom megfizetni a tartozásom.“ „Nem birom megmondani“ „Nagysága, birok már ágyazni?“ Stb. Jók-e ezek és a hasonló mondások? II. Kérek szépen szíves választ arra is, hogy: *hol ejti* (melyik országrészben vagy vármegyében) *a nép legszebben a magyar szót?* III. Végül ha nem alkalmatlan ez a sok kérdés. lehet-e a magyar nyelv ellen való vétség nélkül ezt az erdélyies szerkezetet használni: *El kell, hogy menjek.*

Íme, megadjuk a kívánt felvilágosítást.

I. A *bír*, *tud* és *hat-het* képzős igék közt különbség van. A beteg nem *bír* járni, a kis gyerek nem *tud* járni, a gályarab nem *járhat*. Az elsőnek *nincs ereje*, a második még *nem tanult* meg, a harmadiknak *nem lehet* járni. De eredeti jelentésük sokképen változik, a nyelvszokás összecsereleréli őket, úgy hogy egymás dolgát végzik. Akkor van ez kivált, ha mint *módosító* igék a fő ige infinitívusával társulnak. Ezt: „nem *birom* fölemelni ezt a követ“ így is mondhatom: „nem *tudom* fölemelni“. Ezt: „egész éjjel nem *tudtam* aludni“, így is mondhatom: „nem *birtam* aludni“, sőt így is: „nem *alhattam*“. „Nem *nézhetem* tovább ezt a komiszágot“ vagy „nem *birom*“ vagy „nem *tudom* tovább nézni“ — jóformán egyre megy. Hogy mikor s mely esetekben cserélődhetnek fel egymással, arra nem kell tautítani magyar embert, a kinek jó nyelvérzéke van (mint önnek): legföllebb figyelmeztetni, hogy nem tanácsos mind azt fölvenni a műveltek nyelvébe és az irodalomba, a mit e részt a népi nyelvben ritkaságként találunk. Pl. sajtáságos a *tud* igének ez a népies használata (Arany: A méh románczában):

„Mert a szive, | Hiába parányi, Nagyon *tudott* | A virágért *fájni*“,

de országos keletű; teszem, az ön példái közül ennek: „Nagysága, *birok* már *ágyazni*?“ (e h. *ágyazhatok* már?) nem ajánlanám a követését, mert szűk körű tájszólás.

II. A második kérdésre nehéz egyenesen felelni. Nyilván azt akarja ön tudni, hol beszél a nép *legtisztábban*? Bizonyára ott, a hol az élő beszéd legközelebb áll a köznyelvhez, vagyis ott, a hol legkevesebb a köznyelvtől eltérő hangtani sajátosság, pl. diphthongizálás, hangok elnyelése s. t. eff. Hát ilyen vidék több is van, de egynek sem merem oda itélni az arany almát. Inkább Petőfire háritom a dolgot, a ki ezt írja *Kolozsvárról*:

„A magyar szó árad itten
Mindenütt, a merre járok,
Édes hangok, kedves hangok,
Illatoznak, mint virágok.“

III. Hogy ezt a szerkezetet „el kell hogy menjek“, szabad-e használni? nem vétség-e? Hogy ne volna szabad! hogy volna vétség! Némelyek barbarismusnak tartják, oláh hatás szülőttének, mert leginkább Erdélyben járja. De, ha újabban keletkezett, keletkezhett magyar szerkezetek analogiájára is, mint: „szükséges, hogy“, „illik, hogy“ stb.; különben is nemcsak Erdélyben honos, hanem másfelé is. Hallani Dunán túl is, pl. „Nem *kell*, *hogy* te engem *megcsókolj*“ (Pálfa, Tolna m.). Aztán legjobb íróink séltire használják; sőt sokszor jobban kifejezi a gondolatot, mint az infinitivusos szerkezet s úgy szólván „kelletti“ magát. Pl. Arany ezt:

„Régen elpusztult az ősi kert gyepűje,
Nem *kellett*, *hogy* azt az útas *megkerülje*“, (Toldi Est.)

így is mondhatta volna: „nem *kellett* azt az útasnak *megkerülni*(e)“, de már Petőfi Szécsi Máriájában, itt:

„*Kell*, *hogy* még *lássalak* az ütközet előtt,
Melyben eleshetem, *kell*, *hogy* *meglássalak*“.

a rendesebb szerkezet: „kell még látnom *téged*“ és „meg kell látnom *téged*“ bágyadt, tertyedt. A „*téged*“ szinte bántó, bár elkerülhetetlen.

Tehát ne hallgasson ön Steiner Zsigmondra, a ki így ítél e szerkezeetről a Nyr. 2 : 127. lapján: „Latinismus és magyaros irodalmi nyelvben még sokkal kevésbé tűrhetjük meg, mint *jól néz ki* és hasonló atyjafiait“. Tűrjük bizony, sőt *kell hogy tűrjünk*. Lám, túri Simonyi Zsigmond is s csak „erdélyies“-nek mondja. Nekem pedig csak az igazán erdélyies, ha elmarad a „*hogy*“: *el kell menjek*“, de az se vétség a magyar nyelv ellen.

65. Nyelvében él a nemzet. A s-i főgymnasium önképzőjének titkára ezt olvasta egy könyv legelején: „Nyelvében él a nemzet“. Ezt a nézetet, mely nálunk szálló igévé lett, a tudomány is teljes mértékben igazolja“. S most azt kérdi tőlünk: „jól van-e ez mondva?“ Hát persze hogy furcsa ezt „nyelvében él a nemzet“ nézetnek nevezni, még furcsább a nézetről(!) azt állítani: *hogy szálló igévé lett*. De ha ön, a mint írja, tökéletesedni kíván a stílusban, mért bújja a gyengéknek ismert stílistákat? Keressen követendő példát. Ott van Gyulai Pál, a nagyok nagyja.

LEHR ALBERT.

66. T. K. úrnak. A *személy* eredeti jelentése „imago, facies, vultus, conspectus, aspectus“ s a „*forma, figura, persona*“ jelentés ebből fejlődött (vö. NySz.), s így csakugyan nagyon valószínű, hogy első tagja a *szem*, „auge“ szó. A második tagja lehetne az *él* „acies“ szó, vagy — Réthei Prikkel Marián szerint Nyr. 28 : 207 — az *elő* „anticus, primus“, szerinte tehát *személy* = a *szem előtti rész*, a *szem eleje* (vö. gör. πρόσωπον). — A lat. *persona* eredeti jelentése „álarca“ s kétségkívül elvonás a *personare „maskieren“ igéből (vö. *personata fabula Naevi*, Festus p. 217). Skutsch F. (Archiv für lateinische Lexicographie u. Grammatik 15 : 145.) etruszk jövevényszókat magyarázza; etruszk feliratokon kétszer is előfordul ez a szó *persu* „nella parete a sinistra presso il volto mascherato di un mimo“, tehát nyilván „álarca“ a jelentése. Ennek a *persu*-nak a latinban szabályosan *perso*, *personis* felel meg. Ebből az idézett *personare ige, a melyből ismét elvonással a *persona*, mint *pugna* < *pugnare*, *proba* < *probare*. Ha számba vesszük, hogy Etruriának milyen nagy hatása volt a római színészetre, nem fogjuk e magyarázatot lehetetlennek tartani.

G. Z.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

II. KÖTET.

1906. NOVEMBER.

9. SZÁM.

Helynév-családok.

Néhány évvel ezelőtt egy jeles nevű író, egy tudományos társulat ülésén, rövid egy óra alatt az összes magyar hangzású helyneveket csoportosan megmagyarázta. A jelenvoltak közül a hozzáértőbbek fejcsóválva hallgatták a jóakarátú magyarázatokat, melyek a helyneveknek a *mai* Helységnévtárakban található alakját vették alapul, s azért tudományosnak nem voltak elfogadhatók. Szerencsére kellő felvilágosítás után ezt a felolvasó maga is belátta, s felolvasása nem jelent meg nyomtatásban.

Helynévmagyarázattal egyáltalában eleget foglalkoztak már nálunk is, tudósok és műkedvelők. De a kik túlmentek a mondák és helységnévtárak segítségével végzett szó-hüvelyezéseken s műveltség-történelmi, nyelvészeti, föld- és néprajzi stb. alapon a helynevek eredetéig s a helyneveket alkotó néplélek és képzelet műhelyébe igyekeztek hatolni: jól tudják, hogy a helynév-magyarázat, — gyakran csupán egy-egy ténynek és okainak megállapítása és igazolása is — mily nehéz feladat.

A helynév élő lény, még pedig nem ritkán hosszú életű. Születik, fejlődik és meghal, mint az emberck, mint a nép, a melynek lelkében, ajakán nyerte és éli életét. Fejlődése közben kopik, gyarapodik; megrövidül vagy meghosszabbodik; olykor teljesen átalakul, még pedig nemcsak külsőleg, hanem belső érteleme szerint is.

A fejlődés, átalakulás e folyamatának különféle oka lehet, pl. egy-egy alapnévnek vagy szónak, különféle vidéken, különféle módon való használata; de kétségkívül legérdekesebb az az eset, mikor az illető szó vagy név eredeti értelmét a következő nemzedékek többé meg nem értvén, — ugyanazt a nevet más értelemmel ruházzák fel. Ez eljárást a tudósok népetymológiának nevezik. Ha e népetymologiai vagy más mai alakokon át az eredeti alapnévig vagy szóig hatolunk, akkor találjuk meg az *igazi helynév-csoportokat*, melyek *eredet*, s ennek alapján természetes rokonsági fokozatok szerint alakulnak. Szeretném ez alkalommal legalább egy példával bizonyítani, hogy ez az eredet szerint való csoportosítás nem pusztán játék, hanem tudományos haszonnal járó megfigyelés. E szerint helynév-családok, ezen belül helynév-testvérek vannak, melyek egy szóból vagy névből különféle képzések útján, tehát mint külön-külön egyedek, mind egy atyától származnak le, s a melyeknek ily leszármazását ma már nem mindig könnyű felismerni. Vannak,

hogy a képet tovább vigyem: helynévrokonok, különösen az összetett nevék, a melyeknek egyik része ettől, másik része amattól a szótól vagy névtől, mint törzsből származik le.

Ez alapszók és nevek mögött a legkülönbözőbb körülmények és viszonyok rejtőzködnek, a természeti fekvésnek, az emberi kultúrának sat. mindenféle, gyakran rendkívül csekély igényű mozzanatai szerint, a melyeket ma már, éppen e látszólag csekély jelentőségük, részben pedig régiségük miatt, rendkívül nehéz, olykor lehetetlen is pontosan megfejteni. A helynevek nagyobb részének alapja azonban, mint tudva van, egyszerű *személynév*, oly személyek neve, a kiknek az illető lakott hely alakulásában döntő szerepük volt, de a kiket személy szerint megismerni és megállapítani, ma már gyakran szintén lehetetlen. A személynévből eredő helynevek magyarázása mégis könnyebb lenne, ha volna (részben már kihalt) régi személyneveinket — különösen régi, eredeti oklevelek alapján — ismertető Onomasticonunk.

Én ez alkalommal egy ily, könnyebben magyarázható személynévből, t. i. a *Saul névből leszármazó helynév-családot* óhajtom bemutatni, legnagyobbreszt levéltári adatok alapján. Arra a lehetőségre természetesen nem törekedhetem, hogy az illető Saulokat személy szerint keressem. De ez itt nem is szükséges. Csupán annak a feltüntetésére szoritkozom, hányféle helynév-alak származott nálunk csupán ez egy személynévből.

A bibliából ismeretes Saul személynév már az Árpád-korban elég gyakran előfordul. Nem akarom legelső feltűnését kutatni, elég a XII. század második és a XIII. század első felében több felé való előfordulását igazolnom.* Hasonlóképen több felé találjuk e személynevet helynévül, már az Árpádok korában. Így 1252-ben: Saul nevű föld (terra), — 1277-ben: Saul nevű birtok (possessio), — 1298-ban: Saulfölde (Saulfelde, terra), nevű föld; később, 1396-ban, az azóta eltűnt Saulteleke 1419-ben ismét Saulfölde nevű birtok említettik.**

A mennyire a hézagosságot kivehető, ez a Saul alak használatos az Árpád-korban mind a személy-, mint a helyneveknél. A későbbi századokban azonban ez az eredeti alak a magyar nép ajkán mindinkább átalakul, sőt lassanként teljesen feledésbe megy.

Ehhez képest a XIV., XV. századokban a következő helynévalakok keletkeznek.

I. Magam is észrevettem, de már Bunyitay s újabban Melich*** is említik, hogy a *Saul* névből magyar ajakon olyformán lett a *Sál*, mint a *Paul*-ból a *Pál*. Ez a *Sál* alak már a Várad Regestrumban is előfordul,† valamint a kései Árpád-korban is (pl. 1285-ben).†† Egyáltalában a Saul névnek ez a *magyaros főalakja*. Ezt az alakot,

* L. pl. Knauz. Monum. eccl. Strigon. I. kötet., Karácsonyi-Borovszky. Regestrum Váradense, Wenzel. Árpádok új okmánytár. VI. 122. és 148., I. 117., VI. 434., 530., 533. stb.

** Árpádok új okmt. VII. 346., XII. 214., 284. 624. és Orsz. Llt. Dl. 8185.

*** A várad püspökség tört. III. 383. és Szláv jövevényszavaink. 205. I. † 175 és 186. lapján.

†† Knauz. Mon. Strig. II. 791., Haz., okmt. VII. 195.

egyszerűen, azaz összetétel nélkül, habár előnévvel is, a következő helységek őrizték meg:

a) *Hegyhát-Sál* helység (és közelében Sál puszta) Körmentől dk. E helyek neve már 1368-ban és 1423-ban Sal, — 1394-től 1497-ig sokszor! Saal alakban iratik. Utóbbiban a megkettőztetett *aa* tudvalevőleg az *á* hangot akarja jelezni. 1483-ban még egyszer ismét az ősi Saul alak kerül elénk. E helységből eredt a sáli Sáli (Sali de Saal) nemes család. (Idézetek Csánkinál, II. 790. és 847. l.)

b) *Saal*, vagy — mivel a hivatalos Helységnévtár régies helyesírást nem ismer — Sál (helytelenül: Sal) helység, szintén Vas megyében, Felső-Lendvától keletre. E helység először 1366-ban *Sool* alakban fordul elő a hasonló nevű kerületben; 1430-ban pedig *Saal* alakban. Alább majd látni fogjuk, hogy az épp említett *Sool* alak szintén a Saul név ivadéka és Sál-ra is átfőrdőzhetett. Így pl. 1343-ban Veszprém megyében egy *Sool* nevű nemes szerepel mint a Gureger-i család ekkor élt tagjainak atyja. Másfél évszázad múlva, 1488-ban ugyanabban a Gereger, vagy ekkor már másként Gergeri, Gergyeri vagy Gergyeli (ma Gergeli vagy Gergelyi) helységben egy *Sál* vezetéknévű család, kétségkívül az 1343-ban említett *Sool* ivadéka a földesúr.* Az épp megbeszélte Sál vagy Saal helység különben a középkorban a hírneves Balog-nembeli Szécsieké volt, hasonló nevű egész kerületével együtt. (Idézetek Csánkinál, II. 790. l.)

c) Somogy megyében is volt hajdan (1475.) egy Saal alakban előforduló, köznemesektől lakott Sál nevű helység. De ez ma már nincs meg. (Csánki II. 639.)

II. A Saul-ból azonban nemcsak Sál lett a magyar ajakon a Paul = Pál mintájára, hanem *Sal* is, melyhez hasonló Pal formát a Paul már nem szült. Ennek az alaknak helynév-ivadékát őrizi ma a szintén vasvármegyei Salfa helység, Szombathelytől ék., Köveskút helység szomszédságában. E két helység 1309-ben és később is — úgy látszik — a XV. század közepéig még *egy* volt, Köveskút néven. Földesura 1309-ben Köveskúti Márton fia *Sol*, vagy a mint akkor bizonyosan ejtették: *Sal*. Kétségkívül ettől a *Sol* vagy *Sal* nevű nemestől kapta későbbi s mai nevét Salfa helység. 1489-ben már Solfolva másként Köveskút — 1507-ben pedig Salfalva másként Köveskút a neve; akkor a nemes *Sol*, ekkor a nemes köveskúti *Sal* család birtoka. A Saul névből itt tehát nem csupán a *Sal* keresztnév és helynév, hanem a *Sal* nemes családnév is származott, kétségkívül az 1309-ben élt említett *Sal* úrról.**

III. Következik a *Sály* alak, melyet Borsodvármegyében a Diósgyőrtől délre fekvő hasonló nevű helység őrzött meg számunkra. Ilyen alak (Pály) a Pál-ból szintén nem származott. E helynévnek eredeti formája 1348-ban szintén Saal a XV. század folyamán pedig *Sal*, *Saal*, majd *Saaly*. E helység az ősnemes Sályi családnak adott nevet a középkorban.***

* Anjouk. okmt. IV. 372. és Csánki III. 231. 285.

** Anjouk. okmt. I. 189. és Csánki II. 768. 847. l.

*** Anjouk. okmt. V. 207. és Csánki I. 178. 191. 192.

IV. Az eddigi három helynév-alaknál pusztán csak az *eredeti személynév*, habár *magyarosabb formában* szerepel; ellentétben (hogy a fölvet, találó példánál maradjak) a Pál névvel, mely sem ez egyszerű formájában, sem Pal és Paly alakokban nem használatos helynévül.

Most következik a (Saul-ból lett) Sál névből már képző segítségével alkotott helynév a *Sáli* vagy *Sályi*. Több ily nevű (Sályi) helység van ma az országban. Ezek közül:

a) Egy *Sályi* nevű helységet Biharvármegyében, Nagyváradtól délre találunk. E helység középkori nevét csupán a pápai tizedlajstromból ismerjük. Tudott dolog, hogy e lajstromok az eredeti magyar neveket gyakran, néha a felismerhetetlenségig eltorzítják. De többször e torzításoknak is megvan a maguk törvénye, melynek segítségével ezeket a XIV. század harmadik évtizedében kelt, tehát még elég korai, nagybecsű lajstromokat helynevek értelmezésére is felhasználhatjuk. A szóban levő biharvármegyei Sályi nevét e lajstromok Sady, Sauk, Sauli, Gauli, Gaily alakban írják, melyek közül a Sauk alak a Saul, — a többi pedig a Sauli vagy Sauly alaknak akar megfelelni, minthogy az „S” és „G” betűket a lajstrom meglehetősen következetességgel felcseréli. Ez az utóbbi *Sauli* vagy középkori helyesírással *Saully* alak, a mai vagy sokszor már XV. században is használatos Sályinak, az inkább Árpádkori Saulból „i” helynév-képzővel alakult, XIV. századi, kezdetlegesebb formája. Ugyanígy készül a Paul-ból a XIV. századi Pauli, vagy középkori helyesírással Paly is, melyből aztán a XV. századi Páli, Pályi alak támadt, mely ma is megvan a biharvármegyei Monostoros-Pályi és Hosszú-Pályi nevében.* Hasonló képzések pl a szintén személynevek magyaros alakjából származó Farkasi, Petri, Márki, Iványi, stb. helynevek is, melyekben az említett „i” képző azonos pl. az Apáti, Molnári, Haraszti, Kovácsi, Lovászi, Igriczi, Tóti, Udvari stb. helynevekben levő „i” képzővel.

b) a Szatmárvármegyében, Csengertől ény. fekvő mai *Sályi* az eredeti Saul alakban tűnik fel még az Árpádkorban, 1277-ben. Aztán két évszázadon át semmit sem hallunk róla. 1477-ben már Saly, mely alakot már szintén Sáli-nak vagy Sályi-nak kell olvasnunk.**

c) A Torda-Aranyosmegye ék. sarkában fekvő mai *Mező-Sályi* nevére 1407-ből ismerek legrégebb adatot, mely szerint ekkor még mindig Sauli-nak írják. A XIV. századi alak tehát ájtött a XV. századba is. 1461-ben egy összeírásban, melyben e helynév kétszer is előfordul, egy ízben még mindig Sawly (azaz Sauli), másik helyen azonban már Saly (azaz Sáli, Sályi). Utóbbi alakot használja egy 1481. évi oklevél is; míg egy másik, a század végén, 1498-ban

* Pápai tizedlajstromok I. 48. 58. 67. 74. 83. II. 573., Csánki I. 619. 621., Károlyi oklt. I. 181. II. 18. 67. 103. stb. Ortvay és Bunyitay (utóbbi a Váradi püspökség történetének III. kötetében) a csiki székely krónika nyomán inkább a Szent-István-kori Sály (mint a falu egykori birtokosa) nevéből, mint a Saul névből származtatják Sályi helység nevét. De, mint tudjuk, a kérdéses krónika csak újkori tákolmány, mely a Sály (nevet a nagyküüllőmegyei Sály falutól vette; holott mint látni fogjuk, e helynév is a Saul, Sál személynévből származott.

** Árpádk. új okmt. XII. 214. Orsz. Lit. Dl. 29004.

már a mai egész nevén nevezi, akkori helyesírással: Mezewesaly (azaz: Mező-Sáli, Mező-Sályi) alakban.*

d) A kisküküllővármegyei, Dicső-Szent-Mártontól északra eső mai *Oláh-Sályi* régi nevét csak XV. századi, 1442-ből és 1461-ből fenmaradt oklevelekből ismerem, *Saly* (Sáli) alakban. A kolozsmonostori konvent egyik jegyzőkönyvébe iktatott 1438. évi egykorú feljegyzésben azonban egyszerűen Sal (Sál) alakban is előfordul.**

e) Sályi nevű helység a hajdani Valkóvármegyében is volt, Atya város azaz a mai Duna-menti Sarengrád vidékén, mai szerémmegyei területen. E helység neve 1482-ben szintén *Saly* (Sáli): a hajdan e tájon élt magyarság egyik emléke. Azóta elpusztult. (Csánki II. 347.)

V. 1519-ben a mai Szerémmegye területén, Rivicza vidékén, mely hajdan Réva nevet viselt s a hirneves Révaiak névadó törzsbirtoka volt, egy *Saulincz* nevű helységet találunk. E név szláv alakja egy szintén Saulból származott helynévnek, s mint régebbi okleveleink mutatják, 1329-ben még Sauli, — 1451-ben pedig már Saly (Sályi, Sáli) nevet viselt; s így tulajdonképen előzményeinél fogva szintén a Sályi névesoporthoz számítható. (Idézet Csánkinál, II. 252., 259. l.)

VI. Eredetileg ugyane csoporthoz látszik tartozni a szintén elszlávosodott mai *Solyáni* is Szerémmegyében, nyd. Morovitytól, mely hajdan Marót nevet viselt s a hirneves Marótiak névadó törzsbirtoka volt. Általában e tájakon már oly földön járunk, melyet eredetileg nagyrészt magyar láb taposott és magyar kéz művelt, de a melyre, a törökök előnyomulásával, az előlök menekülő szlávok hullámai borultak, már a XVI. század második évtizede óta. Solyáni eredeti nevét is csupán az 1330-as években kelt pápai tizedlajstromokból ismerjük, a hol Sauli, Saly, Zauly alakokban fordul elő. Főntebb már láttuk, hogy e csak kevésbé torzított alakoknak szintén a Sauli, Sáli és Sályi magyaros kiejtés és név felel meg***

VII. A főntebb mellékesen érintett *Sályia* helység Nagyküküllőmegyében, Meggyestől dny. felé, eredeténél fogva, sorrendben itt következhetik. Mikor 1331-ben először szemünk elé kerül, magyarosan Saal azaz Sál a neve. 1368-ban és 1413-ban már Sauli; 1414-ben pedig, a salzburgi közjegyző oklevelében, latinosan, ablativusban Schalis, mely szónak egyes nominativusa Schala, többes nominativusa pedig, s úgy látszik ez értendő: Schale vagy Schalac. Minthogy itt már szász- és oláh-lakta vidéken járunk, a név fejlődése zavarosabb. De a fejlődés is a Saul, Sál, Saul, Sályi alakokon át haladt, s a legutolsó Sályiból lett, valószínűleg oláhos torzítással, az újabbkori Sályia, melyet a csiki székely krónika XVIII. századi tákolója Szent-István-kori név gyanánt árult.†

* 1407. : Orsz. Llt. Dl. 30151., 1461 : Dl. 25989. 6. és 7. lap., 1481 : Dl. 18529., 1498 : Teleki okl. II. 224.

** 1442. : Teleki okl. II. 9., 1461 : Dl. 25989. 5. l.

*** Páp. tiz. I. I. 279., 290., 302., 304., 308. I., II. 277. I., Csánki II. 348.

† Orsz. Llt. Dl. 29116., Zimmermann, Urkundenbuch etc. I. 441. II. 318. III. 217. és 600. I. Vö. Századok 1880. 492. I. és I. főntebb V. a) alatt a jegyzetben.

VIII. Főntebb láttuk, hogy a Saul-ból magyar ajakon a Sál, Sal, Sály és Sályi alakok keletkeztek, s ezekből támadtak és fejlődtek az eddig tárgyalt helynév-alakok. Ugyanily, magyar ajakon eltorzult alakja a Saulnak a *Sól* vagy *Sóly* is, mely a Veszprémtől k.-é. fekvő mai Sóly helység nevében maradt fenn. Ez a helység egy 1082. évi oklevélben fordul elő először Soyl alakban. E névalak mellé azonban bátran tehetünk kérdőjelet, mert az illető oklevél későbbi tákolója már a Sóly alakot akarta régiesen leírni, holott e helység neve még 1330-ban, sőt 1375-ben is Saul. Közben 1353-ban az átmeneti Sowl alak képződik; 1365-ben pedig már a végleg kialakult Sool (azaz: Sól vagy Sóly) név, a melyen pl. 1488-ban is nevezik a helységet. Ilyen (Póly) névalak a Paul-ból egyáltalában nem képződött Csupán Pólyi nevet ismerünk Abaujvármegyében, mely a XIV. században Pauli, Pauly, a XV-ikben pedig Poly alakban tűnik fel, mint ikertestvére a Pályi-nak. Viszont Sólyi helynév-alak meg a Sóly névből nem alakult. (Idézetek Csánkinál III. 250. l. és I. 215. l. V. ö. főntebb I. b) alatt.)

IX. a) Ugyancsak Veszprémvármegyében (helyesebben: itt is) támadt a Saul névnek egy másik magyaros, de más értelemben is magyarázható alakja, a *Sávoly*. E falu nevét legkorábban csak a XV. századból ismerjük, a mikor, már 1465-ben mint Savol, 1486-ban mint Sawl, és 1488-ban ismét mint Sawl merül fel. Ez alakokban tehát már a Saul, Savoly és Sávoly nevek küszködnek egymással. (Idézetek Csánkinál, III. 250. l.)

b) Nógrádmegyében is találunk ma egy Sávoly nevű helységet, mely a XIV. század harmadik évtizedében, a pápai tizedlajstromban még Sauli, egy 1435-iki oklevélben azonban már szintén Sawol, azaz mai kiejtés szerint Sávoly.*

c) Somogyvármegyében, Marczalítól nyug. szintén van ma egy Sávoly nevű helység és pusza, melynek nevében már a XIV—XV. században a Sauol (1397., 1417.), Sawoly (1406.), Sawl (1407., 1417., 1447., 1480.) és Sawol (1486—7.) alakok küzdenek egymással, hogy aztán szintén a Sávoly alak jusson győzelemre. (Idézetek Csánkinál, II. 639.)

A Saul és Sávoly személynév azonosságára különben Barsvármegyéből is vannak adataink, már a XIV. századból. 1380-ban ugyanis e megyei királyi emberek közt egy Zsemberi „Saul” nevűre is akadunk, a ki 1388-ban mint ügyvédő Zsemberi Sávoly (Sawol) néven kerül elénk.**

X. a) Sávoly (Sawol) keresztnévvel, még pedig már 1263-ban, Bácsmegyében is találkozunk, a hol ekkor egy Kesziből való nemes viseli ezt a nevet. Úgy látszik, családjában már előbb is ismeretes volt a Sávoly név, mert az ugyanekkor megejtett határjárás alkalmával Szent Iván-Keszi és Bódogasszony-Keszi mellett már egy Sávoly-Keszi nevezetű falut is emlitenek, melyet „más néven” Bul-

* Páp. tiz. I. I. 229. II. 40., Csánki I. 106. l.

** Esztergomi kápt. házi lt. Lad. 40. fasc. 13. n. 7. és Orsz. Levéltár. Dl. 7362.

Keszinek is neveztek. Pesty Frigyes e „más néven“ kitételt úgy értelmezi, hogy a Bul-Keszi név első „Bul“ szótagja és a Sávoly név második „voly“ szótagja azonosak, s hogy ennél fogva a Bács-megyében levő, megfelelő, mai Bulkesz helység nevének első szótagja szintén a Sávoly névből eredt.* Azt hiszem azonban, ez az állítás nem bizonyítható. A „Sávoly“ és „Bul“ hely-előnév összelálkozása csak véletlenség.

b) Az ősrégi, Árpád-kori Sávoly-Keszi helynév azonban, analogia útján a mai aradvármegyei Somoskesz helység nevének adhatja meg kellő magyarázatát. E helység nevét a pápai tizedlajstromok a XIV. század első felében Samulkesev, Gamulkezev, Zamulkesev stb. alakokban ismerik; az oklevelek pedig 1344-ben Samughkezew, 1363-ban Samulkezy, 1461-ben Samulkezy, Samolkezy, 1500-ban és 1510-ben Samolkezy, a XVI. századi adólajstromok (1552., 1564.) pedig Samolkezi, Samolkezy, Samolykezi (tehát Sámogykesző vagy Sámogykesző, Sámulkeszi, Sámolkeszi, Sámolykeszi) néven említik. Legnagyobb valószínűség szerint a Sámoly név sem egyéb, mint a Saul-ból származott Sávoly névnek, az eredeti értelem elhomályosodása következtében történt átalakítása. Mert hogy a Sámoly név a Sámuel névből származott legyen, azt hiszem, nyelvészeink hangtani alapon kénytelenek lesznek ellenezni.** Ezt azonban döntsék el ők.

XI. Ugyane csoportba sorakozik a szatmárvármegyei Zsarolyán helységhez tartozó mai Sámely pusztá neve is, melyet 1377-ben és 1382-ben Samel, 1380-ban és 1393-ban Samol, 1414-ben Samyl, 1418-ban Samely, 1424-ben, 1439-ben, 1448-ban és 1449-ben pedig Samelhaza (azaz Samelháza vagy Sámelháza) néven említik az oklevelek. Ezt a Samel, Samil, Samol középkori alakot különben a pápai tizedlajstromok a XIV. század első feléből az alább (XVIII.) tárgyalandó Saulhida vagy Sálhida helység régi névváltozatai között Samilhida (Gamilhida) alakban őrizték meg.***

Az utóbbi helynevek a Saul név Sávoly alakjával függenek össze. Visszatérhetünk a leghasználatosabb Sál vagy Sal magyaros névalakból készült helynevekre.

XII. a) Hunyadvármegyében, Dévától keletre fekszik ma egy *Sárfalva* nevű helység, mely 1384-ben villa Sauli néven merül föl; s 1387-ben, az illető latin oklevél szerint, a Ladislaus filius Sal de Salfalua birtoka volt. Ugyanez a László egy évtizeddel később Ladislaus de Saal néven fordul elő. 1429-ben a Salfalva i *Saul* fia István birtoka, a ki 1430-ban Salfalvay Saal fia István stb.

* Pesty F. Helynevek 48. és köv. I. Fejér. Cod. D. IV. 3. 156. VII. 1. 323. A vonatkozó eredeti Árpád-kori oklevelek a Fráter es. levéltárában a nagyváradi múzeumban. Tartalmuk szíves közléseért hálás köszönetemet fejezem ki dr. Karácsonyi János barátomnak.

** Pápai tiz. lajstr. I. 51., 52., 66., 75., 81., 1344-ben: Hazai okmt. III. 150—154., 1363: Zichy okmt. III. 214., 215., 1461: Dl. 18585., 1500: Dl. 37733., 1510: Dl. 37875. és Adólajstromok az Orsz. Levéltárban.

*** Csánki, i. m. I. 484. Gróf Károlyi oklt. II. 15., 41., 220., 281. Páp. tiz. lajstr. I. 65., 73., gr. Zichy oklt. IV. 3., 140., 232. 516.

Később ugyane családban (1446.) a Sál keresztnév ismét felmerül; a család vezetékneve Sály (1446.), Sálphy (1450.), Sálffy, Sálfy (1463., 1467., 1501., 1509. stb.), Sálfai (1468.), Sálfalvai (1494.); maga a helység pedig rendszeren Sálfalva, egy ízben (1468.) Sálfa nevet visel.* — Nyilvánvaló, hogy itt a Sál név eredeti értelme, talán az illető nemes család letűntével, veszendőbe ment, s így keletkezett, valamikor újabb időben, az értelmesebbnek látszó, de az eredetitől elütő értelmű, mai Sárfalva név. Hasonló átváltozásra a Pál névnel nem volt szükség és lehetőség sem, mert e név eredeti értelme nem ment ki a köztudatból, s mert a Párfalvának természetesen semmi értelme sem lett volna.

b) A Székelyföldön, a mai Háromszékmegyében, a Kézdi-járásban szintén van ma egy Sárfalva nevű helység, mely még 1567-ben is (mert a középkorban nem ismeretes), szintén Salfalva (azaz Sálfalva néven fordul elő a Kézdiszéki falvak között.**

XIII. Zólyomvármegyében újabb időben, egész a napjainkban e megyében történt helynév-magyarosításokig, Besztercebányától keletre egy *Salkova* nevű falu állt, mely 1886-ban *Sálfalva* nevet kapott. Csakugyan 1291-ben és 1293-ban, még mint csak föld (terra) a *Saul* fainak, Sámuelnek, Preuchelnek és Mihálynak birtoka volt. Mikor 1424-ben újra szemünk elé kerül, a Sokfalva — valószínűleg elferdített — nevet viseli. Később hol tótosan, hol magyarosan Salkovavas (azaz Salkova ves, 1411., 1504.), Salkfalva (1464., 1491.), Salkafalva (1504.), Salkófalva (1504.) néven emlegetik okirataink. Azt hiszem a terra Sauli és villa Sauli = magyarosan Sálfalva nevet már korán Salkovaves-re fordította a tót lakosság, s ebből a tótos alakból származtak a fent elősorolt szintén *k* betűs, -falva végű magyaros alakok.*** A helyes alakok azonban a Saulfalva, Sálfalva vagy Salfalva.

XIV. Ehhez hasonló alak a nagyküüllőmegyei mai *Salkó*, mely 1394-ben Salka és Salko formában merül fel.† De, hogy ugyanily szlávós helynévképzéssel van e dolgunk, s hogy e névben is a Saul vagy Sál név rejtőzik-e, — pontosan bizonyítani nem tudom.

XV. Szomszédos e helységgel a nagyküüllőmegyei *Saldorf* vagy Sáldorf, melynek németes neve már kétségtől a Saul = Sál személynévből ered; bár a középkorban is e németes alakban fordul elő; jelesül 1394-ben és 1467-ben Saldorff, 1477-ben pedig Saaldorph formában.††

XVI. A mai Aradvármegyében, Kerülős (hajdan Karulos), Zerind, Ósi stb. táján a középkorban s később a XVI. században is állt

* Orsz. Lit. Dl. 30731., 29442., 8261., 29462., 29772., 28812., 26394., 32304., 29511., 29517., 30208., 27499., 30485., 29587., 27593., 29619. stb.

** Székely oklt. II. 222.

*** Árpádkori új okmt. V. 31., X. 119., Orsz. Levéltár Dl. 30857., 30858., 30861., 21245., 30864., b. Révai cs. Lit. NeczPál I. 5. és Bécsi áll. Litár az 1424. évhez.

† Zimmermann, Urkundenbuch. III. 103. 104.

†† Urkundenbuch, III. 103. és Orsz. Lit. Dl. 26409. 30217.

egy azóta eltűnt helység, melynek neve következőkép váltakozik az iratokban: 1371-ben Sádzlaka (Saadlaka), egy másik, ugyanez évi oklevélben pedig Sállaka (Sallaka); az 1549., 1561. és 1564. évi adólajstromokban pedig már Sádzlaka (Sarlaka, Saarlaka).* Hacsak íráshibával nincs dolgunk, e helység neve már a XIV. században kezdi elveszíteni igazi értelmét; a XVI. század közepén pedig szintén megkapja a könnyebb értelmű, de nehezebb kiejtésű *r*-es Sádzlaka névalakot, melyről aztán az idevaló Sádzlaky nemes családot is nevezik.

XVII. Egy következő középkori helynév, melyből a Saul = Sál név már végkép kiveszett, a Bihar vármegyében, Mező-Keresztes határában (Bojt felé) elterülő Septely pusztarész neve. A XIV. század közepe táján (1342. 1346.) itt állott Septöl (Septul) nevű faluban egy Saul fia Mihály nevű nemes a birtokos. 1379-ben erről a Saulról már Sál-Septelye nevet visel a falu és mint ilyet kapja azt e „Saal“ fiának Mihálynak fia János. 1386-ban is „Salseptule“, 1457-ben pedig Salseptel néven fordul elő.**

XVIII. A mai biharmegyei Henczida (hajdan Hencz-hida) vidékén állott a XIV., XV. és XVI. században egy helység, melyet a pápai tizedlajstromok Saulhida, Salida, Gaulhida, Gulida, Samilhida, Gamilhida néven örököltettek meg. E nevekben — melyek elején az S és G betűket a jegyző következetesen felcseréli — láthatólag három, előttünk már ismeretes alak küzd egymással, ú. m. a Saul, Sal, vagy Sál és Samil vagy Sámil alakok. A XV. század közepén (1458.) már Sárhida (Sarhyda) néven ismeri egy oklevél; 1507-ben pedig egy másik oklevélben még egyszer a Sálhida (Saalhyda) név bukkan fel előttünk.***

XIX. A Kalotaszegen, Bánffy-Hunyad közelében fekszik ma a különös nevű *Sárvásár* helység. Okleveleinkben 1391-ben merül föl először, Kőrösfő helység határjárása alkalmával, a mikor azt a nagy országotat (strata publica) is említik, a mely Bánffy-Hunyad (illetőleg Nagyvárad) felől Kolozsvár felé vezet s a mely Sárvásár helységet ma is kettészeli. A helység neve akkor *Sál-vására* (Saluasara). Kétségtelen, hogy itt is egy *Sál* nevű úrral van dolgunk, a ki a királytól valamikor régebben engedélyt nyert, hogy birtokán vásárokat tarthasson, melynek maradványaként a különben kicsiny faluban évszázadokon át száraz-vámszedő hely volt. Magát a vásárt a földesurak valószínűleg már korán a szomszédos, alkalmasabb fekvésű Bánffy-Hunyadra tették át. A középkorból e helységre vonatkozólag fennmaradt többi oklevelek (1451., 1455., 1500.) szintén Sárvására (Salwasara) néven ismerik e falut.† Rokon hely-

* DI. 29176. 30128.

** Anjouk. okmt. IV. 229 — 231. DI. 7204. 6636. 28749. 14177. 15170.

*** Páp. tiz. lajstr. 43., 55., 65., 73., 79., 85. Orsz. Llt. DI 15261., 21755. Ortvay és Bunyitay, mint az 1458. és 1507. évi oklevelek mutatják, tévesen állítják (s utánok magam is, i. m. I. 621.), hogy e helység eredeti neve Gálhida volt. E tévedés a p. tiz.-lajstromban levő G betűs alakok félreértéséből származott.

† Orsz. Llt. DI. 26785. 31148. 28843. 27393. 28758.

név-képzés ezzel pl. a *Pot-vására* (1296—7. 1328. 1397.) vagy *Pat-vására* (1488.) is Veszprémvármegyében. Ebből meg később *Papvásárja* nevet faragott a nép, mely az értelme'len Pot vagy Pat személynevet a „vásár“ szó mellett épp úgy nem bírta allandóan megérteni, mint a „Sál“ személynevet. A Patvására név átalakulását különben az a körülmény is előmozdította, hogy közelében egy már 1488-ban Papkeszi (Papkezy) néven ismert s a veszprémi káptalan birtokában lévő helység feküdt; maga Patvására pedig ez időben a veszprémi püspökségé volt. A példa annál találóbb, mert idővel ez a vásárhely is elvesztette jelentőségét, s ma csak pusztá (Litér és Papkeszi között).

Különös, hogy a többi rokon képzésű helynevekben meg, minők pl. a régi *Martonvására* (Fejérmegyében), *Pétervására* (Hevesvármegyében) és *Mirkvására* (ma Nagyküküllővármegyében) a név végén levő birtokragot dobta el a nyelvhasználat, s a Sárvásár példájára a Martonvásár, Pétervásár és Mirkvásár neveket állandósította.*

XX. Végül talán a Saul = Sól név származékai közé számíthatjuk annak a ma már nem létező helységnek nevét is, melyet 1409-ben, 1411-ben és 1415-ben az oklevelek Swold, Sold, Svold, Sywld, azaz Sold, Söld, Suld, Süld néven sorolnak fel, Fejérmegye területén, a mai Dunapentele, Ráczalmás stb. vidékén. E nevet, mely a mai Páld helynévvel látszik analógnak, pontosan megkülönböztethetjük a mai Solt pestmegyei helység nevével, melyet állandóan Solth formában emlegetnek a régi oklevelek.**

*

Íme a Saul személynév helynév-családja.

Összefoglalva az elmondottakat, figyelemreméltó ellentéteket találunk.

A mai közhasználatban keresztnevül nálunk, tudomásom szerint, csupán az eredeti Saul alak maradt meg; noha, mint a hajdani Saul zsidó király, ez sem igen népszerű. A többi ebből a Saul névből származott magyaros névalak, a Sal, Sál, Sály, Sól, Soly, Sávoly stb. mint keresztnév végkép kiveszett. Holott a Saulhoz teljesen hasonló Paul-nál, mint keresztnév, ez a Paul alak tünt el végkép és az egyetlen magyaros Pál alak állandósult.

Viszont a helynevekben a Saul névalak ment ki lassanként a XIV. század második fele óta, különösen pedig a XV. században, a közhasználatból. De helyette olyan egységes név, mint a Paul = Pál, nem tudott állandósulni; hanem meglehetősen tarkán a Sal, Sál, Sály, Sól, Soly, Sávoly alakok keletkeztek, mely utóbbi, mint látszik, még Sámoly vagy Sámely (Zsámel, Zsámely) alakot is öltött.

De e helynevek sem tudták magukat tartani, különösen idegen nyelvi befolyás alatt, a határszéleken és Erdélyben, a hol a Saulincz, Solyáni, Sályá, Salkova, Salkova-ves (Salkó) alakoknak adtak helyet;

* V. ö. Csánki, I. 55., III, 246. 314. és Orsz. Llt. Dl. 26470. — A hevesmegyei Pétevásár-t legújabbán a Pétervására eredeti alakra változtatták vissza.

** Gr. Zichy okmt. V. 589. 593. VI. 79. 339—345. Csánki III. 345.

és összetételeknél, a hol a nyelvhasználat, miután belőle a Saul névtől való származás tudata kiveszett, megvált a Sal, Sál nevet jellemző *l* hangtól. Így lett az értelmet kereső népetymologia kedve szerint a Sálból leginkább Sár (Sárfalva, Sárlaka, Sárhida, Sárvásár); holott ez *r*-es alak kiejtése (pl. Sárlaka) olykor nehezebb is, mint az *l*-es alaké.

Helynévképzőül a Sál vagy Sól az *-i* és a *-d* képzőt vette föl csupán.

Mindezekből talán kiérezhető, hogy a helynév-magyarázatoknál is haszonnal jár, mint alkalmas módszer, egy kis genealogia. Az egy törzsnévből vagy szóból való eredés kimutatása más neveknel, más megfigyelőnél még több egybevetésre, megfejtésre, vagy összefoglalásra nyújthat alkalmat.

Dr. CSÁNKI DEZSŐ.

Márton István nyelvészete.

II.

Újtásait két csoportba osztottam; először azokat állítottam össze, a melyek a NyUSz.-t helyreigazítják, azután egyéb új szavait, külön választván a nyelvtani műszavaikat.

I. Helyreigazítások.*

állatország: Thierreich N. rud. szt.; *állatvilág* csak később Pethétől 1815.

ásványország: Mineralreich N. rud. szt.; az *ásvány* valódi műszóvá alig pár évvel előbb lett (1791.); vö. NyUSz.

alírás: aláírás. Theol. 324: „Esküvés helyett lévő Név-alírás . . . kevésbé kötelez“;

benyomás: Eindruck; Theol. 226: „sok ártalmas benyomásokat hagytak maguk után a' szívben“;

délpont: Theol. előb. XXXIII. „Az Igazság napja a' Délponthoz közelebb jöven . . .“;

életidő: Theol. 470 „Sokszor a' Vesztegetés Fösvénységgé válik . . az életidő (aetas) változásával“; vö. *életkor* a NyUSz.-ban;

előjegyzés: Theol. 655, „Előjegyzések“.

eszközletlen: immediatus Theol. 702; u. i. *eszközletlen* is u. e. jelentésben.

feltételes, feltételetlen: hypotheticus, conditionatus, inconditionatus, Theol. 67, 704.

fogás, megfogás: Begriff, Theol. 636, vö. NyUSz.-ban a *fogalom* czikkkel.

folyó beszéd: Theol. 787: „ezen szentírásbeli helyet a folyó Beszéd Stilusától nem kellene külön szakasztani“.

gőzkörnyék: Dunstkreis N. rud. szt.; *gőzkör* csak később SI.-nál.

* Rövidítések: Gör. gr. = A görög nyelv első kezdete 1794; N. rud. = Német rudimenta 1801; L. rud. = Latin rudimenta 1795; Theol. = Theologusi Morál 1796.

határozat: meghatározás Theol. 365: „A' Törvény méltóságának minden elgondolásával, mindenkor, Erköltsi érzés is van összekötve, a' mely a' határozatot . . munkásságába viszi“.

időkor: aetas L. rud. 128; *időpont* Gör. gr. előb. XXXVI.

játékdolog, játékpórtéka: Spielsache, Spielwaare N. rud. szt.; a régi *játékhely, játékszó* mintájára.

káröröm: Theol. 527: „a' Kárörömnek, Igazságtalanságnak . . gyűlölségre méltó voltokat . . érezhessük“.

kézmű: Handwerk N. rud. szt.

kicsinylelkű: Theol. 611: „Kitsinylelkűnek fogok látszani“.

kikezdet: paragrahus Gör. gr. 130: „Ki kell a grammaticából azt a' Kikezdetet keresni“ . Vö. NyUSz.

kinézés: Aussicht Theol. 461: „Kedves kinézéseket ad a' jövőre“
kockázatni: Gör. gr. előb.: „Elég legyen nekem kevés keresményemet kockázatni“, vö. *kockázat*. NyUSz.

köz: közboldogság Theol. 286, közhasznúság 459; közizlés (Gör. gr. előb. XIX; köznényelvi N. rud. előb.; közszolgálat Theol. 459.

középtenger: Gör. gr. 69: „tsak a' Középtengerből . . edgy néhány milliő akó víz takarodott föl“.

lak- lakpalota: Residenz N. rud. szt.; *lakszoba* Wohnstube. A *lakhelyet* lásd Baróti Szt. 1792.

lételesíteni: Theol. 723: „Akarat, mikor valamit éppen tsak azon okból akarok lételesíteni, mivel azt nekem a' Törvény parantsolja“.
Létesít Barczafalvitól.

levegővonat, levegővonulat: Zugluft N. rud. szt. és 55: „megmozgatja az ember a' levegőt, 's Levegő vonulatot okoz“.

mellüreg: Brusthöhle N. rud. szt.; s előbb is a „Német nyelv első kezdeté“-ben 1792-ben 99 l.

néptanító: Theol. 136: „Néptanító ez által rendkívül való munkával terheli meg magát“.

nyelvszokás: Theol. 33: „Minden Parantsolatot az akkori Nyelvszokás . . szerint kell kimagyarázni“.

ön- még mindig *önnön*: önnönesméret Theol. 283, önnöntetszés 407, önnönbizodalom 411; önnöntzél 97; önnönszeretet 184; önnöntagadás 201, önnönnyilkosság 423, önnönfentartás 428; önnönnyilkos 431; önnöntzélű 432; önnönhaszon 414; önnönmozgó Lat. rud. 95.

pároz: Gör. gr. előb. XI.: „a' Galagonyát a' Tzedrussal öszve nasomitanu nem akartjuk, hanem csak nem pározhatunk“ vö. *párosul* a NyUSz.-ban.

pótlék: Gör. gr. 180: „némely szókhöz pótléku is hozzá tétetik“: Valószínű, hogy Márton alkotása.

rakhely: Magazin, élésház N. rud. szt.

remek: Gör. gr. XI.: „e' Nyelven ismerkedhetünk meg . . remek példáival“.

rézmetsző: Kupferstecher N. rud. szt.; előbb (PP.): réztábla metsző.

selyemhernyó: Seidenraupe, selyemféreg, selyembogár N. rud. szt. Ma ez a szokottabb elnevezés.

szarvorrú: Nashorn. N. rud. szt.; nem bizonyos, hogy Földi alkotta. Vö. NyUSz.

tehenész: Βουκόλος, ó, ökrész Gör. gr. 179.

törvényhozó: Theol. 763: „Törvényhozó Hatalom“. Barótinál csak *törvényt hozó* van.

tűzjáték: Feuerwerk N. rud. szt.; *tűzlárma* Feuerlärm N. rud. szt.; *tűzgolyóbis*: Feuerkugel u. i.

válaszkártya: Zwerchfell N. rud. szt. Az első ilyenmü összetétel a régi *válaszút* mintájára.

véredény: Theol. 742: „unalmat ellenben akkor érzek, mikor a' Véredény, in 's ér öszvevonódik“.

világtenger: Weltmeer N. rud. szt. vö. *világtáj* a NyUSz.-ban.

zsebkeszkenő: Schnupftuch N. rud. szt.; a régebbi *zsebóra* mintájára.

Véleményünk szerint a NyUSz.-ba valók a következő újítások is:

aranyhal: Goldfisch N. rud. szt.; németből fordítva.

becsületsértés: Theol. 536: „eltörölhetetlen gyalázat van az illetén Betsületsértéssel összekötvé“.

bohókás: *σχολάστικος* = az edgyszeri bohókás Gör. gr. 251; a népnyelvből.

csapta: Mäusefall N. rud. szt. ma inkább *csapdának* írva és ejtve.

czukornád: Zuckerrohr N. rud. szt.; *czukorfőzés*: Zuckersiederei; *megczukrozni*: überzuckern N. rud. szt.

egyenes szívűség: aequitas Theol. 553; vö. *nemes szívű* a NyUSz.-ban.

előmenetelesít: gedeihen N. rud. szt.

emberismeret: Theol. 43.: „Hijjával voltak . . az annyira szükséges Emberismeretnek.“

erkölcsi érzés: sensus moralis Theol. 109; *erkölcsi Kötelezhetőség* vagy *Köteleztetés* Theol. 182; *erkölcsi természetvallás* Theol. 733. *erkölcsis* = erkölcsös Theol. 699; *erkölcsstudomány* u. i. *erkölcsíró*; = moralista Theol. 41. „a' nevezetesebb Erkölts Írók ebben az időben voltak“.

fenekrajzolat: Grundlage N. rud. szt. vö. NyUSz.: *fenékkő*, *fenéktétel*.

-fóka: *borjűfóka* = Seehund; *medvefóka* = Seebär N. rud. oszt.; ma is használatos természetrajzi elnevezések.

földszakasz: Erdstrich N. rud. szt. vö. *földrész*.

futóska: Rennthier, tarand N. rud. szt.; szabályosabb képzés, mint az *iram* vagy *nyargalóc*.

fűldobhártya: Trommelfell N. rud. szt. Különös, hogy a NySz. nem ismeri; belőle rövidült a mai *dobhártya*.

gondolatforma: L. rud. előb. XXI: „ez adja meg neki a' leg első Gondolatformát“.

gyomornedv: Magensaft N. rud. szt.

hitfelekezet: Theol. előb. XXXIV: „a' Keresztény Hitfelekezet (Confessio)“, *hittudomány* = dogmatika u. i. XXXV.

hivatalos köteletség: Theol. 491; a NySz. gefordert, geladen értelemben ismeri csak a *hivatalost*.

ifjalkodni: *ἡσάζω* Gör. gr. 226, kétségkívül a *fiatalkodni* (u. i.) analogiájára; a régi nyelvben *ifjaskodni*.

karkesztyű: Muff, tisszli N. rud. szt.; vö. *karperecz* a NyUSz.-ban.

kenyértudomány: kenyérkereső tudomány. Theol. 789: „a' Magyar Poesisba jöllehet e' nem Kenyértudomány, szép 's jeles Mustrákkal dicsekedhetünk“.

kézikönyv: L. rud. előb. IV: „Ezen két Classisoknak kézi könyvök leszsz hát ez az Új Rudimenta“; *kézikönyvecske* N. rud. előb.

középhártya. Mittelfell N. rud. szt.; *középviselet* indifferentia Theol. 356.

könnyű puska: Flinte, flinta N. rud. szt.; eddig nem fordul elő irodalmi nyelvünkben.

konyhasó: Kochsalz N. rud. szt. és a Német nyelv első kezd. szt.

lelküismeretesség: Theol. 727 conscientiositas; *lelküismeretes* sincs a régi nyelvben.

lelküismeretlen: gewissenlos, hitetlen N. rud. szt.

leszármaztatás: Theol. 71: „nem lehet homályosságot okozni ez edgyes kötelességek attól való leszármaztatásoknak“.

nemi ösztön: Theol. 627: „ellenkezik a' Nemi ösztönnek általán-fogva való megfojtása is“.

nyakkeszkenő: Halstuch N. rud. szt.; régebben *nyakravaló kendő*; vö. ugyancsak ő nála *zsebkeszkenő*-t.

óltalomfegyver: Theol. 27: „Vallás a' . . legerősebb óltalomfegy-ver a *testiség* 's az indulatok dühös ostromi közt“.

pálmaszilva: Dattelbaum N. rud. szt.; a datolya „igaz magyar“ neve.

példabeszédes: Theol. 31: „példabeszédes Kifejezések“.

pókhálózn: umspinnen N. rud. szt.

portubák: Schnupftaback N. rud. szt. vö. *porfelleg*.

rendeltetés: Theol. 113: „az ember legfőbb Rendeltetése“; régebben *rendelést* mondtak helyette.

summázat: Inhalt, a Német nyelv első kezd. szt.; a *foglalát* ki-szorította.

szántszándékos: Theol. 228: „A szántszándékos gonoszélettűek, a' kiknek semmi feltételek sincs magokat megjobbítani.“ A régi *szántszán-dék* továbbképzése.

szentíró: Theol. 259: „nem mindenkor a' bűnökön való szomorú-ságot értik a' Szentírók, hanem a' büslakodást“, az új testamentom írói; a *szentírás*-ból alkotva; vö. *erkölcsíró*.

-szeretet: *igazságszeretet* Theol. 453; *tudományszeretet* Theol. 423; előbb *tudományszeretés*, vö. NySz.

szívüreg: Herzkammer, a Német nyelv első kezd. szt.; ma gyak-rabban *szívkamrákat* hallani.

szollásforma: Theol. 35: „szollásformáknak derekas esmeretek“ vö. *gondolatforma*.

tízparancsolat: Theol. 51: „a' Tízparancsolat szoros határai közé rekesztették“, a codexekben: tíz parancsolatok, Istennek tíz paran-csolatja.

természettörvény; *értelemtörvény* Theol. 762.

vallásforma Theol. 767; *vallásosság*: religiositas u. i. 360; *vallás-talanság* Theol. 768; *vallásosít* u. i. 721: „a' Kegység nem egyéb, mint Vallásosított, vagy a Vallással összekötöttett Virtus“.

zsinórmérték: Theol. 727: „a' Törvény dotálásához s' sinórmérté-kéhez szabja“. Szótárilag Márt. 1823.

II. Nyelvtani műszavai.

a) hangtaniak:

Hangok: *magánhangzó*: vocalis minden grammatikájában; *mással-hangzó*: consonans szinte mindenütt; *kettős mássalhangzók*: duplices Gör. gr. a N. rud.-ban *kétédgyhanguak*, a L. rud.-ban: *két hanguak*; a mássalhangzók felosztása a Gör. gr.-ban: *Edgyes mássalhangzók*: 1. *Lágyak* (liquidae), 2. *Némák* (mutae) még pedig a) *vékony némák* (tenues), b) *közép némák* (mediae), c) *hehentő némák* (adspiratae), 3. *Iny-betűk* (palatinae), 4. *Torokbetűk* (gutturales), 5. *nyelvbetűk* (linguales), 5. *fog-betűk* (dentales), 6. *ajakbetűk* (labiales), 7. *végbetűk* (finales v, p, c, t); *aljóta* (jota subscriptum) Gör. gr. 71.

Jelek: *hangjel*: accentus; *hangjelezni* Gör. gr. 71, 76; a hangjelek háromfélék: 1. *Éles hangjel* (Accentus acutus). Ennek vagy a' *végelőző* (penultima) vagy a' *kétvégelőző* (ante-pen.) Syllabán van a' helye; 2. *Kemény h.* (A. gravis); 3. *Hajtott h.* (A. circumflexus). A görög szavak lehetnek; *Első-élesjelűek* (oxytona); *másodéles jelűek* (paroxytona); *harmadéles jelűek* (proparoxytona); *elsőhajtott jelűek* (perispomena), *másodhajtott jelűek* (properisp.) Gör. gr. 76; *lágú hehentés* (Spiritus lenis), *kemény hehentés* (sp. asper) Gör. gr. 74. — *Végpont* = punctum; *vonás* = comma; *pontos vonás* = semicolon; *kettőspont* = colon; *zárjel* = parenthesis; *összekötő jel* = nota unionis; *csonkító jel* = apostrophe; *választó jel* = diaeresis; *felkiáltó jel* = n. exclamationis Lat. rud. 42.

b) Szótaniak:

határozott, határozatlan articulus N. rud. 23; *fogás* = syllaba Gör. gr. 71; *névmás* = pronomen Lat. rud. 53; a Gör. gr. szerint: *mutatók, másravitetők* = relativa, a N. rud.-ban *rávittelesek*; *viszontagló* = reciproca; Lat. rud szerint = *magunkravitetők, birtokosok, kérdők*; a N. rud. még *személyesek* is, a Lat. rud.-ban pedig: *nemzetiek* = gentilitium; *névszó* = nomen Lat. r. 43; *törzsök n. és származott névszó* u. i., *tulajdonnév* már a Német nyelv első kezd. 57., *nevező névszó, kicsinyítő névszó* Lat. rud. 44, *elnemezni*: az adiectivumokat movealni; *nemezés*: motio Lat. rud. 48. A számok a Lat. rud. szerint: *sarkszámok* = cardinalia, a N. rud.-ban *sarkalatosak*; *rendsz.*; *elosztó sz.* = distributiva, a N. rud.-ban már csak: *osztók*; *sokszorozó sz.*; *részes sz.* = proportionalia. — *Időszó* = verbum; *elidőzni* = coniugálni; *időzet* = coniugatio Lat. rud. 59., az időszók lehetnek: *cselekvő, szenvedő, közép* i. Lat. rud. 55.; a derivatum verbumok pedig: *kezdő, gyakorló, kívánó* = desiderativa; *kicsinyítő* i. deminutiva; *időrészes* = participium; *időszócska* = adverbium; *kötőszó* = coniunctio; *személyes időszó* = v. personale Lat. rud. 57.; *személytelen* = impersonale N. rud. 45.

SIMAI ÖDÖN.

A magyar nyelv régi szótárai.

(Ismertetés.)

I.

Melich János terjedelmesebb tanulmányának (Nyelvtud. Közl. 35 : 127; 283 és 36 : 24; 165.), melyben először vannak szótáraink, tudományos ismertetés keretében, egymáshoz való viszonyuk szemmel tartásával feldolgozva, velejét és eredményeit adja a jelen ismertetés. Melich e tanulmányának legfőbb érdeme, hogy megállapítja a szótárak egymáshoz való viszonyát, a mit ha ismertek volna a NySz. szerkesztői, sok becsúsztott hibát kikerülhetek volna.

A *szótár* szó a Páriz-Pápai szótár 1767-iki Bod-kiadásában tűnik föl először: „Lexicon . . . *Zótár*, szöket magyarázó könyv“. Ez adat Bod Pétertől származik, mivel az előbbi kiadások latin részében se a *lexikon*, se a *dictionary* szó nem fordul elő; a régies z = sz hangjelölés pedig arra mutat, hogy valami könyvből került ide (vö. Sándor I. „Toldaléka“ 1808. előbeszéd és Szily

NyUSz.). A „Magyar Hirmondó“ 1781. évfolyamában eleveníti föl Ráth Mátyás s ajánlja a régebbi sokféle elnevezés helyett, melynek: „Neves könyv“ (Szikszai Nomencl., Ujfalvy kiad.), „dictionárium“, „könyv avagy Regestrom, Laystrom, Melyben minden igeek rendel föliratatnac es megmagyaraztatnac“, „Igéket magyarazo könyv“ (Molnár A. Szótára), „a Szoknak Lajstroma“, „Szokat magyarázó könyv“ (Comenius). Maga a *szótár* szó tudatos nyelvújítási összetétel a XVIII. sz. második feléből, mert a *tár* szó azon jelentésben, hogy olyan hely, terem, épület stb., melyben összegyűjtenek, vagy őriznek valamit, 1754-ben fordul elő legelőször.

A Debreczeni Grammatika helytelenítésének, Szaklányi csüfolódásának (vö. Szily, NyUSz.) s a Sándor István fölvetette Szókönyv (1808) = Wörterbuch terjesztésének (Versegly Ferencz, Márton József, Kassai József) ellenére is, a *szótár* általánossá válik, nemcsak mert sokan használják (Baróti Szabó, Makó Pál, Simai Kristóf, Kresznerics Ferencz), hanem mert a Magyar Tudós Társaság is ezt alkalmazza, úgy hogy a XIX. sz. 50-es éveitől kezdve egyedi kifejezéssé válik.

* * *

A *szótár* valamely nyelv betűrendbe szedett szavaiból álló nyelvtudományi vagy nyelvtanító segédkönyv, melynek lényeges jegye a szoros ábéczerend (pl. Grimm-Szótár, Czuczor-Fogarasi nagyszótár, Szamota-Zolnai Oklevél-Szótár, Szinnyi MTSz.), mitől eltérni, mint pl. a NySz., Schmeller „Bayerisches Wörterbuch“-ja és Simai Kristóf teszik, történetik bár nyelvtörténeti, phonetikai vagy egyéb ily tudományos szempontból, nem tanácsos.

E segédkönyvek önként válnak két részre, az egyik *A*) idegen nyelvre tanít, a másik *B*) valamely nyelv összes, vagy bizonyos szempont szerint csoportosított szavainak élete történetét adja. Az első fajta *szótárak* célja gyakorlati, a második fajtájúaké tudományos

Nemcsak a második, hanem az első csoportbeli *szótárak* történeti sorrendjének vizsgálata is tanúságos lehet; beleláthatunk elmúlt korok paedagogiájába, műveltségi viszonyaiba, megtudjuk pl., meddig tanítják nálunk a latin szavakat etymologiai csoportokban (XVII. sz.-ban is: Comenius „Janua“), mikor kezdenek szélesebb körökben tanulni idegen nyelvet (angolt, olaszt), nem is szólván a nyelvtudományi eredményekről (pl. sajtóhibából eredt szavaink stb.).

A második csoport a *tárgyi szótárak* csoportja; az ide tartozó *szótárak* tárgyi tartalommal töltik meg az egyes szavakról való fejtegetéseiket az által, hogy a szó első előfordulását, különféle jelentéseit, e jelentések fejlődéstörténetét adják. Kiterjedhetnek az egész nyelv szókészletére (nagyszótárak), beleértve a tulajdonneveket is, hisz ezek is követik a köznevek hangfejlődését (ezzel ellenkező felfogás: Zolnai Gy. „Az Új Nagy Szótár föladatáról“ 24. l. és NySz.); vagy csak egy szempontból nézik a nyelv egész anyagát,

esetleg egy részét (nyelvtörténeti, nyelvújítási, tájszótárak, egy író műveinek szótára, etymologiai szótár; szakszótárak).

Szótárainkat tehát következőképen lehet csoportosítani:

I.	II.
Paedagogiai segédművek.	Tárgyi szótárak.
A)	A)
Fogalomkörök szerint csoportosított szótárak (nomenclaturák):	Egész nyelvre kiterjedők (nagy- szótárak).
a) könyvnyomtatás előttiak	
b) könyvnyomtatás korabeliek.	
B)	B)
Betűrendes szótárak:	Részletszótárak:
a) egész szókészletre kiterjedők	a) etymologiai szótárak
1. olasz hatás alatt keletkezettek	b) szakszótárak
2. német hatás	c) onomasticon stb.
3. jezsuita isk. könyvek	
b) szakszótárak.	

I. Szótárak mint paedagogiai segédkönyvek.

A) *Nomenclaturák.*

A szótárirás csiráiul azokat az apró mondat-, vagy szóbejegyzéseket tekinthetjük, melyeket különösen a nem román nyelvű országoknak latint nehezen tanuló papsága írt szentbeszédeket, jogi, vagy a szerzetes „constitutiones“-eit tartalmazó *latin* kéziratos könyvek lapszéleire, vagy sorközeibe. E bejegyzéseket a classica philológiából vett műszóval *glosszáknak* nevezzük (γλῶσσα = nyelv, beszéd; elavult szó. Pape). Irodalmunk glosszáira nézve v. ö. Zolnai: Nyelv- emlékeink stb. Bpest, 1895. Ha most ilyen glosszákat irunk, mondjuk Papias „Elementarium“-ába, vagy Balbus „Catholicon“-jába (latin tárgyi szótárak), egy lépés választ csak el a kétnyelvű szótár írásától. A modern kétnyelvű betűrendes szótárak azonban mégsem a középkori, latin tárgyi szótárakból fejlődtek, hanem az ún. *nomenclator*, *nomenclatura*, iskolai használatra szánt, fogalomkörök szerint csoportosított két vagy több nyelvű szójegyzékekből. A fogalomkörökön belül vagy az egész és részei szerint történt a felsorolás, vagy ábéczérendben (az 1-re példa a Besztercei Szój. „mundus — világ“ csoportja, a 2-ra Szikszai Nomencl. „füvek“ csoportja), természetesen csak a főneveknél; néha egy-egy szócsoponton belül a szavakat versbe is szedték (e szokás nyomát őrizi az összes latin főneveket magában foglaló Honterus János-féle vers, Molnár A. szótára 1611 kiadásában a magyar-latin rész végén). A többi névszótakat betűrendbe szedték. A Szójegyzék így három szakaszra oszlott: a) főnevek és melléknevek, fogalomkörök szerint, esetleg ábéczé-rendben, b) igék ábéczé-rendben, c) a többi beszédrész ugyanígy. Ilyen emlék a brassói latin-német glosszarium (XV. sz.).

Tanulmányozásuknak van paedagogiai s van műveltség-történeti

fontossága: pl. a) mikor kezdődik a latin szavaknak fogalomkörök szerint való tanítása? b) miféle eszközöket nem sorolnak föl a szójegyzékek (a Beszterceiben például nincsenek felsorolva a tűzi fegyverek, melyek, noha már ismerték őket, nem voltak hadászatiilag fontosak).

A könyvnyomtatás előtti korból két ilyen szójegyzékünk van: a Besztercei és a Schlägli Szójegyzék.

a) A könyvnyomtatás kora előtti nomenclaturáink.

1. *Besztercei Szójegyzék*. 1891-ben fedezte fel Berger Albert tanár a beszterce-naszód-megyei levéltárban. Gróf Bethlen Pál, a megye főispánja figyelmeztette rá Finály Henriket s elküldte neki az emléket; Finály 1892. okt. 24. tanulmányt olvasott fel róla az Akadémiában (Ért. a nyelv- és széptud. k. XVI.). A tanulmány sok, még eddig teljesen össze nem állított olvasási hibája miatt, az egyes szavakat mindig össze kell vetni a tanulmány mellé csatolt hasonmással, sokszor téves tárgyi magyarázatait pedig javítani kell a Szamota kiadta Schlägli Szójegyzék és Tagányi Károly értekezése (A „B. Szószedet kulturtörténeti jelentősége.“ Századok XXVII.) alapján.

Tíz vastag bordás negyedréti papirlevélből áll e nyelvemlék, a melyből a szójegyzék 16 lapon foglal helyet, de a 16. lapon csupán egy magyar szó van (korsow), a többi latin szöveg. E papir-faj Nagy Lajos korában jön divatba s 1440 után teljesen kimegy a forgalomból (Tagányi). A 21 fogalomkörbe osztott 1316 magyar szó a már előbb megvonalozott papirosra írt nagyobb fekete betűs latin szavak sorai közé kisebb vörös betűkkel van beiktatva oly írással, mely a XV. sz. első negyedében volt használatos; csak a „Nomina aquarum et nauium“ csoportnál van négy, magyar szavakat tartalmazó sor, folyóírással írva. A rendesen latin fejezet-czimmel ellátott szócsoportok, melyeken belül az egész és részei szerint való felsorolás csak nagyjából van megtartva, a következők: 1. világ, 2. vitézek nevei, 3. földek, 4. Nomina aquarum et Nauium, ez egy magyar czimvel is: *Kezdehik viznek és hajjonak nevű*, 5. halak, 6. füvek, 7. házak stb., 8. ruhák és diszek, 9. posztók és érczek, 10. szekerek stb., 11. kutyák stb., 12. szőlők (czim nélkül s a 11. csoporthoz írva), 13. gyümölcsök, 14. fák, 15. lovak, 16. barmok, 17. vadállatok, 18. férgek, 19. madarak, 20. asztali eszközök, ételek, 21. konyhaeszközök.

E *tankönyv* (v. ö. a 14. szócsoport végén: *Disce puer dum tempus*) keletkezésére némi világot vet a 21. csoport után való e bejegyzés: „Explicit nominal. Per manus Georgij de regno dicto Sclauonye“. Finály szerint a szójegyzék ennek a Tótországi György tanulónak praeparatiója, de a gyakorlott írás, a latin nyelv XIV., XV. századi tanítására vonatkozó ismereteink, a csak másolásból eredhető tollhibák, az anyag sorrendjének egyezése a B. és Schl. Szój.-ben arra mutatnak, hogy Tótországi György, valószínűleg vándortanító, *másolta* a Schlägli szójegyzékkel közös eredetűnek egy másolatáról.

2. *Schlägli Szójegyzék.* A schlägli (Felső-Ausztria) premontrei ház könyvtárában levő, 184. lapból álló, s magyarországi eredetű „Hortularium“ nevű colligatum 177—184 lapjain fedezte föl Vielhaber Gottfried ottani könyvtáros. Horváth Balázs közvetítésével Szamota István lett rá figyelmes, ki maga a helyszínen leírta, lefényképezte, becses magyarázatokkal, pontosan kiadta 1894-ben.

A 2140 magyar szó 32 fogalomkörre osztva (melyeknek nincs külön fejezetcímük, csak az első szó külön kikezdésben nagy betűvel van írva) 7 negyedretű papirlevélen foglal helyet. E szócsoportok: 1. Isten (pl. első szó Deus, kiírva csak Eus, mert az utójára halasztott iniale beírása elmaradt; másutt is), 2. a világ, 3. számnevek, 4. ember, 5. testrészek, 6. világi és egyházi méltóságok, 7. tartományok, országok, 8. harcosok, 9. földek, 10. vizek, 11. hajók, 12. halak, 13. füvek, 14. házak stb., 15. ruhák, diszek, 16. posztók, 17. szekerek, 18. lovak, 19. barmok, 20. kutyák, 21. szőlők, 22. gyümölcsök, 23. erdő stb., 24. vadállatok, 25. férgek, 26. madarak, 27. asztali eszközök, 28. konyha, 29. testrészek s állapotuk, 30. hang- és játékszerek, 31. utak, 32. különféle szerszámok.

Másolat voltát tollhibái bizonyítják.

A két szójegyzék összevetésében felötlük, hogy: 1. az egyes fogalomkörökön belül a szavak teljesen következtelen felsorolása ugyanazon sorrendben halad mind a két szójegyzékben; 2. a valamivel bővebb Schl. Szój. anyagának (3 kis csoport kivételével, 1—181, 258—537, 1923—2140 közti szavak) egyes szakaszai egyeznek a B. Szój. egyes szakaszaival, pl. B. Szój. 75—85 szavai = Schl. Szój. 538—554. szavaival.

E két szójegyzék eredetije egy, az osztrák-bajor nomenclaturák hatása alatt latin-német (eddig ismeretlen) szójegyzékből készült latin-magyar szójegyzék s ebből való másolatok a Schl. Szój. és a B. Szój., mely utóbbiban György tanítónak semmi szellemi része nincs. Itt-ott becsúsztott német szó (Schl. Szój. *posch* — guctus = osztrák-bajor *pasch*: würfel), német helyesírás (farcasch) megmaradt a másolatokban is. Bizonyos, hogy nem valami besztercei német tanítótól másolta le György tanító a szójegyzéket, mert a XIV. sz. végén és XV. sz. elején a besztercei latin-német szójegyzékek berendezése s nyelvénya, az Arch. d. Vereines f. sieb. Landeskunde XXVI. kötetében kiadott latin-német szójegyzék után ítelve, elűtő lehetett e két emléketől (1. névszók, 2. igék ábéczé-rendben, 3. melléknevek és határozószók ábéczé-rendben; szász nyelvi alakok pl. *apfel* helyet *appel*). Viszont a B. Szój. osztrák-bajor eredetű német szavai (pl. *schaydenleich*, vö. osztr.-baj. *schaid*, *schaiden*, *scheiden*: harcsa, laich: halikra, ivadék), mivel osztrák-bajor hatás a szászra csak 1526 után mutatható ki, szintén a fent vázolt leszármazást teszik valószínűvé.

Mindkét szójegyzék 1415 előtről való (v. ö. Tagányi, Szamota), de a B. Szój. pár évtizeddel régebb: 1. a B. szój. a régebbi frank minusculát használja, míg a Schl. Szójegyzék cursive ír, 2. a B. Szój.-ben régebbi alakok találhatók, pl. B. nythow: Schl. nuto = nyújtó | B. sahthar: Schl. saytar = sajtár.

b) Könyvnyomtatás korabeli nomenclaturák.

1. Első ilyenfajta ismert mű *Murmellius* (eddig hibásan: *Murmellius*) *Lexicon*, melyet irodalmunk folyton számon tartott, de csak a legújabb időben ismert meg.

Első említése e szójegyzéknek Molnár Albert *Dictionarium*-ában (1604.) található „*Nomenclatura trilingvis*“, emlékezetből irt hibás cízzel, noha Molnárnak volt *Murmelliusa*. Ez az adat került a Bodkiadású Páriz-Pápai *Dict.*-ban a régebbi magyar szótárirodalom ismertetésébe, még pedig Molnár szótárából, mert ugyanazt a hibás címet adta s mert épp úgy *Calepinus* szótárának tárgyalása után említi, mint Molnár. Bod adata átvándorolt még Sándor István (*Sokféle* 8 : 44.), Kassai József (*Szókönyve* I. köt. 12. l.) és Toldy Ferencz (*A magy. nemz. irod.*⁴ 107.) könyveibe.

Molnáron kívül elsőnek *Ruscák Antal* plébános, ki a szabadságharcban való részvétele miatt a tiroli stamsi, majd a schwazi ferenczrendi kolostorba internáltatott, látta és használta föl ezt a schwazi ferenczes kolostorban található „*vermuthlich allerälteste*“ *Murmellius-féle* szójegyzéket helyesírásunk történetébe tartozó kis füzetében: „*Magyarische Kursivschrift-buchstaben mit ihrer Aussprache. Magyar folyóírási hangjegyek kimondásukkal.*“ *Innsbruck* 1857. — *Ruscák* nyomán emlékszik meg róla *Ponori Thewrewk Emil* (*Tanodai Lapok* 1864. 50. l.), s innen kerül *Szabó Károly Régi magyar könyvtára*-ba. A könyvet egyikük se látta.

Az 1893 augusztus havában *Schwazba* utazó *Szamota István* ismeri föl *Murmellius* nyelvtörténeti becsét, lemásolja s *Császár Elemér* új másolatával összevetve, az Akadémia megbízásából kiadja (*Ért. a nyelv- és széptud. k. XVI. 7. sz.*). Kiadása nyelvi magyarázatai miatt nagyon becses és hű is (az eredeti igen sok sajtóhibája megtartva). De hibázott *Szamota*, hogy *a*) *Murmellius* latin német-magyar szójegyzékéből csak a lat.-magy. részt közli s azt is a magyar nyelv szempontjából (a német szavak s az értelmezetlen latinok elmaradtak, pedig téves fordításoknál néha a német útbaigazíthat s fontos, hogy a szerző mily latin szóra nem talált magyart); *b*) hogy nem csatolta kiadásához az előforduló magyar szavak pontos betűrendes jegyzékét; s különösen hogy *c*) a mű keletkezésére úgyszólván egyedül világot vető *Heptamydius-féle* levelet kihagyta.

Az eddig egyetlennek tartott schwazi példány mellé, melyet a rettentő ár miatt a *M. N. Múzeum* könyvtára nem tudott megszerezni, *Maurer Mihály* egy *Fleischer György*től származó, gloszszákkal ellátott (*Varjú* szerint), csonka példányt (193—200. és a 207. oldal hiányzik) fedezett föl a körmöczbányai ferenczes-kolostorban, honnan a tartományi biztos ajándékából a Múzeumba került. Ismertette *Varjú Elemér* (*M. Könyvszemle, új foly. VII. 97—111*).

Ki volt *Murmellius*? Ki volt a szójegyzék magyar értelmezője?

Az erasmista „*Johannes Murmellius Ruremundensis*“ 1480. szül. *Roermond*-ban (életírója *Reichling Dietrich* „*Johannes Murmellius*“ *Freiburg* i. Br. 1880), a *deventeri* iskolából, *Hegius Sándor* keze alól 1496-ban *Kölnbe* megy az egyetemre. Előbb a *münsteri* (ezért mondja *Bod* „*Monasteriensis*“-nek, „*Erasmii condiscipulus et ami-*

cus“-nak, s ezért nevezi műveinek kiadója, Bömer Alajos, münsteri humanistának), később az alkmaar-i iskola rectora; meghal 1517 okt. 2-án Deventerben, hova visszavonult. Költői munkásságát nem tekintve, paedagogiai működése fontos. Híres tankönyve a „Pappa puerorum“ (Köln, 1513), mely sok kiadásban nagyon elterjedt. E négy részből álló könyv első része, fogalomkörök szerint csoportosított latin-német szójegyzék, csakhamar külön is megjelent; 1526-ban Krakóban, Hieronymus Vietor sajtójából lengyel értelmezéssel megtoldva kerül ki (utóbb többször, 1666-i utolsó kiadása a kilenczedik); Vietor nyomdájából való a latin-német-magyar Murmellius is: „Lexicon | Joannis Mvrmellii in qvo Latina | rerum uocabula in suas singula digesta classes, | cu[m] Germanica et Hungarica interpraetatio[n]e . . . Cracoviae, per Hieronymum Vietorem. Anno ab orbe redempto M. D. XXXIII.“

1. Az 1. b. oldalon három, Murmellius-ra vonatkozó költemény van közölve; 2. a 2. a. lapon) Heptamydius Márton, krakkói könyvkiadónak, a munka magyarra fordítatójának, Perényi István és neje Frangepán Erzsébet két fiához, Mihályhoz és Ferenczhez írt ajánló levele; ezután foglal helyet 3. a szócsoportok jegyzéke és 4. a latin betűrendes szójegyzék, 5. végül 207. számozott oldalon a tulajdonképeni szójegyzék, a hazánkban mindenkor idegen ügyn. közép Schwabacher betűtípussal és sok sajtó- és értelmezési hibával, következetlen magyar helyesírással nyomtatva. Ez utóbbi tulajdonságai miatt volt kevésbé elterjedve.

A rendkívül nagy fáradsággal dolgozó, csekély magyar szó-készletű, de *magyar* értelmező (v. ö. Szamota 2180., ered. 164. l.: „Cereuisia saxonica. Gerstenbier. Saxoniabeli sőr magyarnak nehéz es segen ital.“) az előtte fekvő latin-német-lengyel Murmellius latin részét fordította, a lengyel szavak helyébe a magyart írva, és sokszor félreértette, mivel a némettel ellenőrizni nem tudta.

Szamota azt sejtí, hogy e fordító Komjáthy Benedek, „Az Zent Paal leueley magyar nyeluen“ (1533) című mű szerzője, ki nevelő volt özv. Perényi Gáborné, szül. Frangepán Katalin házánál; e véleményen van Maurer Mihály is, kinek gyöngé érvei épp annyit bizonyítanak Komjáthy mellett, mint ellene.

A magyar rész elszórt görög értelmezései s egy vallástörténeti adat (v. ö. NyK. XXXV. 295) erasmista fordítóra vallanak, a mint hogy erasmista volt Komjáthy is; ő rá utal a Szent Pál levelei nyelvének sok egyezése a szójegyzékével, míg a sok eltérés az ellenkezőre mutat. Bárki is volt azonban a fordító, annyi bizonyos, hogy Erasmus híve volt s hazai művelődésünk történetében Pesthy Gábor, Komjáthy B. szellemi társaságában említendő.

2. A második ilyfajta emlék: *Pesthy Gábornak „Nomenclatura sex linguarum . . . Per Gabrielem Pannonium Pesthinum . . . Vocabular Sechsserlay sprachen . . . Wienn. Hans Singriener. 1538. . .“* cz. latin-olasz-francia-cseh-magyar-német nyelvű szójegyzéke, mely czíme szerint egy ötnyelvű szótárból készült, a magyarnak a latin alapján történt hozzáadásával s a latin rész átjavításával, míg a többi úgy maradt. Hogy a Toldy említette (A magy. nemz. ir. tört. 67.) Voca-

bularius utilissimus quinque linguarum (Nürnberg, 1531.), vagy Singreniusnál 1513-ban megjelent háromnyelvű szótár későbbi kibővítése szolgált-e alapul Pesthynek, e könyvek hiányában nem dönthetjük el. Az eredeti ismerete nagyon szükséges volna hibái ellenőrzésére.

A₁ a: Czimlap. A₁ b — A₂ a: Ajánló levél Ujlaky Ferencz, győri püspökhöz és pozsonyi préposthoz, kinek ösztönzésére készült e szójegyzék.

A₂ b — A₄ a: Bevezetés-féle, mely szerint a könyv magántanulásra van szánva. (De használták iskolákban is.)

A₄ b — C₁ a: A nomenclatura fogalmi csoportjainak indexe.

C₁ b — f₃: A tulajdonképeni Nomenclatvra két „liber“-re osztva: I. 55 csoportban főleg névszók, II. 9 csoportban névszók, igék, beszélgetések.

Végül: „Finis. Impressum Viennae Austriae per Joannem Singrenium 1538.“

A négy kiadásban (1538., 1550., 1561., 1568.) megjelent mű magyar-német része Möllerusnak, a brandenburgi választófejedelem orvosának kezétől lemásolva, korábban eredetinek tartva, a berlini „Königliche Bibliothek“-ben található.

Az első három kiadás Singrenius nyomtatta Ujlakyhoz intézett ajánló levéllel. A negyedik kiadás Nádasdy Ferencznek ajánlva „Casparus Stainhofer Tippographus Viennensis“ sajtója alól került ki. Az 1538-iki kiadást Pesthy rendezte sajtó alá, míg a többi nem magyar vagy magyarul nem tudó ember, a 2. és 3-at pedig, nyelvi és helyesírási bizonyítékok alapján ítélve, csehül tudó ember. E kiadások viszonya a következő: az elsőből készült a második, a másodikból a harmadik, a negyedik az elsőből, de a 2. és 3. felhasználásával (az 1. és 4. kiad. betűi egyformák, épp úgy, mint a 2. és 3. kiad.-éi). Magyar nyelvészeti czélokra legjobb az első kiadás.

Avas-Ujfalvy Sz. Imre (Szikszai Fabricius Nomencl. 1597), és Bod Péter (Molnárról nem tudjuk, melyik kiadást látta) csak az 1568. évi kiadást említik, megjegyezvén, hogy a szójegyzék a magyar szavaknak német betűvel való nyomása miatt nem terjedt el nálunk.

Négy kiadást a német és cseh nyelv miatt ért ez az igen kis terjedelmű magyar szókincset tartalmazó szójegyzék.

3. „*Nomenclatvra seu Dictionarium Latino-Vngaricum per Clarissimum virum D. Basilius Fabricium Szikszaiianum*. Debrecini. Excudebat Joannes Czaktornyaj, Anno Domini 1590“, egybekötve Heyden Sebald „*Colloquia puerilia*“ és „*Dicta Catonis*“ című magyar nyelvű művekkel, Pesthy Gáspár sárospataki tanár tanácsára jelent meg, miután már 16 évig kéziratban, másolatokban közkézen forgott.

E rendkívül gazdag szókincsű, becses, szótárirodalmunkra nagy hatást gyakorolt művet Szikszai Fabricius Balázs, sárospataki ref. kollégiumi tanár (megh. 1574) írta 1561—1574 között s tankönyvül alkalmazta, hogy ne kelljen a protestáns iskoláknak Pesthy kis szókészletű, nem a magyar szellemi szükségletet szem előtt tartó és katolikus színezetű szójegyzékét használniok. Debreczenben még a XVII. sz. első felében is használták.

Forrásai. Tárgyi egyezések eldöntik, hogy Murmelliuss (1593) adatait javítva fölhasználta; kétségtelen, hogy e mellett más művekből is merített. E kritikával földolgozott forrás(ok)on kívül a nép nyelvét is tekintetbe vette (v. ö. szentek nevével jelölt sok fő), a hazai viszonyokról sem feledkezett meg (magy. városok, hazai szőlőfajták latin nevei); s mindennek az lett az eredménye, hogy a Murmelliustól átvett szócsoportok, melyeken belül néha Murmelliusszal egyezően halad, kibővültek és másokkal szaporultak. Gazdag szókincse miatt sok kiadást ért, jelessége következtében német és cseh nyelvvel is kiegészítették és későbbi szótáriróink is fölhasználták.

Kiadásai. 1) 1590. Debreczen, editio princeps. A 101 fogalomcsoport 236 lapon foglal helyet; ezt követi négy lapon a fogalomcsoportok oldalszámára utaló index. A fogalmi körök a későbbi kiadásokban bővülnek és szaporodnak. 2) 1592. Debreczen (könyv-árusi jegyzék alapján állítják), 3) 1593. Debreczen, 4) 1597. Debreczen, 5) 1602. Sárvár, 6) 1619. Debreczen, 7) 1630. Bártfa (Szabó K.: Régi magy. könyvt.) — és 8) 1629. Bécs (név nélkül, latin-magyar-cseh-német nyelven), 9) 1641. Bécs (név nélkül, lat.-magy.-cseh-ném. nyelven).

E kiadások, melyeknek egyike sem egyezik teljesen a másikkal, három, más-más kéziratra visszamenő csoportra oszlanak: I. a) 1590 évi kiad.; b) 1593. évi kiad. ugyanazon czimmel, 12° 178+3, kissé bővítve, itt-ott sorrendi eltéréssel a fogalmi csoportok felsorolásában s megtoldva az állati hangokat jelölő igék csoportjával. II. a) 1597. évi kiad.: „Nomenclatura Seu Dictionarium Latino-Ungaricum. Clarissimi viri Domini Basilii Fabricii Zikzovii. Editio prioribus limatior et auctior, cum Indice duplici, opera Emerici A. Ujfalvii. Debrecini, Typis Pauli Rhedae Lipsensis. MDIIC.“ Alapul szolgált az A. Szilvás Ujfalvy Imrétől 1587-ben, pataki tanuló korában készített s egyéb másolatokkal összevetett kéziratú másolat. Eltérései az eddigiektől: a) a fogalmi körök 82 caputra vannak beosztva, b) s ezeknek címei a latin mellett magyarul is megvannak, épp így az index is latin-magyar, c) a fogalmi csoportok bővültek, d) a sárospataki iskola rektorához és növendékeihez intézett előszava van, mely értesít, hogy egykori iskolája iránt érzett háláját rója le a kiadó e könyvvel s melyből megtudunk egypár, az íróra és műve keletkezésére vonatkozó adatot. b) 1619. évi kiad. az előbbi egyszerű lenyomata, ugyancsak Ujfalvy sajtó alá rendezésében. III. a) 1602. évi kiad. Címe: „Nomenclatvra seu Dictionarium Latino-Hvngaricvm. Per Clarissimvm Virum D. Basilivm Fabricium Szikszovianum conscriptum. Cvi nvnc denovo adiecimus idioma Germanicum, in vsum Puerorum. Sarvarini. Excudebat Joannes Manlius. Anno MDCII.“, valószínűleg erdélyi szász embertől származó német nyelvi értelmezésekkel, s pontosabb ábéczé sorrenddel. b) 1630. évi kiad.: „Nomenclatvra sey Dictionarium Latino-Hungaricum. Per clarissimum Virum D. Basilivm Fabricium Szikszovianum Conscrip-tum. Nunc denuo edita, revisa, aucta et diligenter emendata in usum discentium. Bartphae. Typis et sumptibus Jacobi Klöz, Anno 1630.“ Az 1593. évi kiadást is tekintetbe veszi (az állati hangokat jelölő

igék csoportja itt is megvan) *csak* magyar-latin értelmezésekkel. Ide való Melichnek tárgyi adatok alapján történt megállapítása szerint két *név nélkül* (Bécs, 1629, 1641) megjelent szójegyzék, melyeknek hibáit a Nomenclatura alapján ki lehet javítani: *c)* Dictionarium qvator lingvarvm: Latinae, Hvngaricae, Bohemicae et Germanicae. Dilligenter et accurate *primum* editum. Viennae Austriae, Apud Gregorium Gelbhaar Typographum Caesareum. Anno MDCXXIX.“ és *d)* ugyanolyan cízzel, mint a *c)*, csak „*primum*“ helyett „*secundum*“ s a végén ez évszám áll: M. DC. XII.

4. „*Nomenclatura seu dictionarium Latino-Germanicum, ex varijs probatisque Autoribus collecta. Nunc denovo adiectum idioma Hungaricum, in usum discentium. Excusum Cibiniij. Per Marcum Pistorium; reparatae salutis: 1629,*“

Ennek a Nagy-Szebenben 1629-ben megjelent latin-német-magyar szójegyzéknek egyetlen és csonka (megvannak az A_1 — I_2 közti levelek), hibás bekötésű, későbbi bejegyzéseket tartalmazó példánya megvan a M. N. Múzeum könyvtárában (RMK. 623. jegy alatt).

A gondatlanságból származó sajtóhibákkal telt szójegyzék nem úgy készült, mint czime sejteti, nem egy előbb már kinyomatott, különféle auctorokból összeszerkesztett latin-német szójegyzékhez iktatták a magyar részt; ilyet eddig nem is találtak. Nem szólva a közös sajtóhibákról, 45 fogalomcsoportja (ennyi van meg t. i.) közül 32 a magyar-német értelmezésekben és a latin szavak felsorolása rendjében egyezik Szikszai Fabricius „Nomenclatura“-jának 1602. évi sárvári kiadásával; ezt alapul véve, alkalmasint más szójegyzékeket is felhasználva szerkeszték új szójegyzékké. Becesebb, mint Szikszai művének 8. és 9. kiadása.

5. A XVII. században a nomenclaturákat kiszorítják az iskolából Comenius Amos János könyvei, melyekben a fogalomkörökön belül a latin szavak összefüggő szövegű elbeszélésbe (vö. „Janua stb.“ és „Eruditiones stb.“ cz. műveit) vagy párbeszédbe (vö. „Orbis stb.“ cz. művét) vannak foglalva, függetlenül mindig egy latin, illetőleg latin-magyar index (l. a betűrendes szótáraknál).

Ilyen indexek eztán *csak* mint függelékek jelennek meg az ábéczés könyvek végén, még pedig jó sokáig. mire példa a Sopronban 1790-ben megjelent „Szlovenszki silabikár“, melyben szintén vannak latin-szlovén fogalmi csoportok.

1711 előttről a következő öt ábéczés könyvről van tudomásunk:

α) 1630-ból „Abecedarium Latino-Hungaricum. Seu elementa lingvae Latinae et Ungaricae. Papae 1630.“ Egyetlen csonka példánya (csak A és B iv van meg) a M. N. Múzeum könyvtárában (RMK. 636). A C iv tartalma valószínűleg lat.-magy. szójegyzék volt. (Ísm. M. Könyvszemle. 1881. 245. l.)

β) 1681-ből való Abc-könyv (vö. Szabó K. Régi m. könyvt. I. 1254) Debreczen. Egyetlen példánya a kolozsvári ref. coll. könyvtárában.

γ) 1694-ből való „Abecedarium Latino-Hungaricum pro Pueris. Leutschoviae. Typis Samuelis Brewer, Anno MDCXCIV.“ (vö. Szabó K. Régi m. könyvt. I. 1457.). E protestáns gyermekek számára írt

művecske, mely a betűkön s néhány legszükségesebb hittani ismereten kívül egy 12 fogalomkörbe osztott szójegyzéket is tartalmaz, megvan a M. N. Múzeum könyvtárában RMIr. O. 155. jelzet alatt.

δ) 1695-ből való Abc-könyv. „Magyar iskola stb.“ czimvel Kolozsvárt nyomtatta M. Tótfalusi Kis Miklós. (Szabó K. Régi m. könyvt. I. 1473)

ε) 1697-ből való „Libellus Alphabeticus. Cui praeter Rudimenta quaedam fidei Christianae, et aliquot Praeces, adjecta est brevis Nomenclatura Latino-Hungarica. Leutschoviae, Typis Samuelis Brewer. M. DC. XCVII.“ Hasonló szójegyzékkel, mint a γ) alatt leirt. (Vö. Szabó K. Régi m. könyvt. I. 1509.)

6. Nem említve a Lőcsén 1684-ben megjelent latin-német szójegyzéket, fel kell hozni az 1709-ben Nagyszébenben megjelent latin-német-magyar nomenclaturát. Czime: „*Vocabularium Trilingve, Pro Usu Scholae Cibiniensis recusum. Cibinii, Typis Reichardianis. Per Michaellem Heltzdörfer, 1709.*“ Elsősorban a szebeni iskola számára készült és csak német iskolák használták. A magyarokban ekkor már más a tanításmód.

Tartalom. A, a lapon egy latin vers; A, b lapon Sturmius János. XVI. sz.-i jeles német paedagogus egy levelének a Nomenclaturákra vonatkozó részlete (ugyanaz megvan a Szikszai Fabr. Nomenclaturájának II. csoportbeli kiadásaiban); A_{2, 3, 4} leveleken különféle versebe szedett dolgok (évszakok tulajdonságai, a változó es állandó ünnepek), záradékul: egy reggeli s egy esti ima. Ezután 69 számozott + 1 lapon a latin-német-magyar szavak 39 fogalmi körben, 1 lapon index, 1 lapon az egyszeregy.

Szerzője ismeretlen; a magyar rész értelmezője erdélyi magyar ember, ki Szikszai Nomenclaturáját és Comenius műveinek különféle kiadásait jól ismerte, bár nem ezek alapján dolgozott, hanem valószínűleg egy már kész latin-német nomenclaturát értelmezett.

LACZKÓ GÉZA.

Nyelvészet a gyermekszobában.

Lacziika nyelvének néhány sajátját akarom itt közölni, csatlakozván Ponorí Thewrewk Emilnek e folyóiratban (I. 392.) megjelent fejtegetéséhez.

Mindenekelőtt a hangtanból valami! Kis öcsém kb. három-éves koráig *ö* helyett *o*-t mondott. Hosszas tanítgatásunk után végre elhatározta, hogy változtat a dolgon, de a nagy erőlködésben, mikor az addigi korté, bór stb. helyett körtét, bór-t akart mondani, kérte, bér-féle alakokkal örvendeztetett meg egy ideig, míg végre beléjött a helyes kerékvágásba.

Mellözve a közönségesebb alaktani dolgokat, mint pl. *minkvel*, mely csak annyiban érdekes, hogy a *mink* alapszót csak a *minket* tárgyesetből vonhatta el a gyermek, mivel alanyesetként csak a *mi* alakot hallotta: áttérek a jelentés- és mondattani jelenségekre.

Okos a Laczi nyelvében *ügyes*-et is jelent, mint a hogy Homerosnak is egy szava van a két rokon fogalomra. — A nagyság Laczi számára felnőtteknél is a kor megkülönböztetője (mert hisz az ő korában tényleg az): „mikor leszel olyan *nagy*, mint a nagymama?“ — kérdi nagybátyjától, ki két fejjel magasabb, mint nagyanyja. — Végül ide tartozik a *lakni* ige következő használata: „az ablak, a mi mi mellettünk *lakik*.“

A párosával levő testrészeket a magyar egységnek tekinti, ezért *a szem* = 2 szem, *félszem* = 1 szem. A Nyr. 1906 : 218. l.-jén rámutattam, hogy a német az ellenkező felfogást érvényesíti, mikor azt mondja, hogy *ein Paar Hosen* (a. m. eine Hose): két szára van a nadrágnak, ezért mindegyik szárát külön egységnek veszik. Laczi is így gondolkodik. Azt kérdik tőle: „Hány szemed van?“ — *kettő*, „hány orrod?“ — *kettő*, felel Laczi, a két orrlyukára mutatva.

A határozók használatában is érdekes a gyermeknyelv. Laczi azt mondta egyszer: *a labda alatta van az asztalnál* e helyett, hogy *az asztal alatt*.

Az eszköz- és társhatározó édestestvérek: gyakran nehéz is őket megkülönböztetni. Figyeljük meg a gyermeket! Ha a kicsike „*kézzel-lábbal* kapálódzik“, a mi felfogásunkban a kéz és láb eszköz (tehát *kézzel-lábbal* eszközhatározó); de nem úgy a gyermek eredeti felfogásában Hiszen mindenki megfigyelheti, hogy a gyermek első két évében testrészeit külön lényeknek tekinti. Höföding (Psychologie, német ford. 8. l.) említ egy kisdedet, ki kétszersültet nyújt a lábának. — A határozók elkülönülésének kérdéséhez tartozik a következő is. Beszélgetek Laczival. Kérdek tőle valamit. „Emlékszel még . . .“ — „Mikor?“ — vág közbe Laczi, jól tudva, hogy az *emlékszel* ige a múlt időbe fogja utalni s ezért csak ez időpont közelebbi meghatározását kérve. Hiszen az időpontot épp avval fogom megjelölni, a mivel az elvárt „mire?“ kérdésre feleltem volna.

A gyermeknyelvben is megvan a fejlődésmenet, melylyel értelmes (fogalom-)szók viszonyzókká lettek. Laczi nyelvben *volna* annyit jelent, mint *csaknem* s ugyanaz a helye is a mondatban. *Volna elestem* a. m. csaknem elestem. Könnyen érthető! A *volna* szóban a gyermek a nem valósult lehetőséget (irrealis potentialis) érzi s ebben az értelemben határozó szónak is használja.

Az idők használatában gyakran önkényes a nyelv. Ha *soha* mellett jelen időt használunk, pl. *ez sohasem történik*: a jelen idő tulajdonképen a múltat és a jövőt is magában foglalja. Teljesen jogosult volt tehát Laczi eljárása, mikor azt mondta, hogy írjak egy bácsijának, „mért nem *jött* sohse el?“ Ó csak a múltra nézve constatálta a dolgot, mi mégis azt mondanók: nem *jön* sohse.

Végül a különböző érzékszervek körébe eső érzetek egymásba folyását fogja feltüntetni a Laczival folytatott következő párbeszédem. Laczi (forgat egy kereket, mi által légáram keletkezik): *Szagold*, milyen szél van itt! — Én: Mit tegyek? — Laczi (gondolkodik, aztán kijavítja): *Nézd* a szelet! — Én: Hát lehet a szelet látni? Laczi: Hiszen láthatod ezt a fehéret (a fehér küllök a gyors forgástól

fehér lapnak látszanak). *Hallani* is lehet, tedd csak ide a füledet! — Egyetlen jelenség egyszerre több érzékre is hat (látás, hallás s a légáram felfogása: „szaglás“). Az ily módon keletkezett érzeteket mi egységes benyomássá tudnók egyesíteni, de a gyermek nem, hanem mindegyiket külön fogja fel s mindegyiket külön tekinti a fő benyomásnak.

Más kapcsolatban ugyanezt mutatja Laczi egy másik kijelentése. A nagymamánál szeretne aludni s mikor azt mondják neki, hogy otthoni ágya sírni fog, ha nem megy haza, fölényes mosolylyal felel: „Az ágy nem tud sírni, hisz nincs szája!“ Arra a kérdésre, hogy hát a szájjal sír-e az ember, megmagyarázza, hogy: „Persze, a szájjal: a szemből csak a könnyek jönnek.“ Természetes. A könnyezés csak mellékkörülmény, — a fő a kiáltás a sírásnál.

KALLÓS EDE.

ARANYMAGYARÁZATOK.

XV.

I. Midőn a boldogult Lindtner Ernő Aranynek „A tölgyek alatt“ című költeményét, mindjárt megjelentekor, le akarta németre fordítani, hozzám jött felvilágosításért egy pár oly helyre nézve, melyeket nem értett tökéletesen. Ezek közül való volt (egyebeken kívül, mint: „zöld lomb közein áttörve az égbolt“, vagy „hajrá, gyerekek, a vízi malom“ stb.) az utolsó előtti versszak, mely így hangzik:

„A tölgyek alatt
Ím meglep az alkony.
Hűsebb fuvalat
Zörög át a parkon;
Felhők szeme rebben:
Haza sietek,
Jobb ott, melegebben,
Ki vén, ki beteg.“

1. **Felhők szeme rebben.** Ennek a képnek könnyű ugyan kivenni az értelmét a „felhők“ révén, de teljesen csak úgy jöhetünk vele tisztába, ha kifejtjük burkából. A „felhők szeme“ nem lehet más, mint a *villám* (a tertium comparationis-t nem nehéz megállapítani), de mit csinál a villám, ha *rebben*? tán czikázik? Aztán, minthogy „rebben“ maga nem tropus, mondhatni-e ezt: „a villám rebben?“ Hogy a „felhők szeme“ csakugyan „villám“, megvilágosítja a T. Sz. III. é. 45. versszaka, mely így kezdődik:

„Mint, ha sötét felhők gyülekeznek zordul,
Lassan elébb egyik vagy a másik mordul,
Azután a *villám szeme* itt-ott *rebben,*
Majd a tüzet, dörgést szaporazzák *többen.“*

Mert míg a „felhők szeme“ valódi metaphora, mely *rejti* a „hasonlítottat“; addig a „villám szeme“ úgynevezett *nyílt* meta-

phora. melyben a „hasonlított“ és „hasonló“ (villám és szem) bir-tokviszonyba került egymással (villám szemé). Ilyen Toldi-ban ez is: „Ütni készül ökle csontos *buzogánya*“ (ököl = buzogány). Még világosabbá teszi ezt az „Édua“ című töredék III. szakaszának vége

„Nyugot felé borul a táj,
Villám rebeg Körözs-szezen.“

Itt már *nincs kép*. Most a „rebben“, „rebeg“ megfejtése van még hátra. Mi hát ez: „a szem rebeg, (rebben)?“ Igazi Kolumbus tojása. Arany fönti képének forrását ebben a közönséges népi babonás mondásban találjuk meg: „*Rebeg a szemem: sírást érez*“ (= mozog, rángatózik a szemem héja. Így is: játszik, ugros). Átvive tehát: a „*felhők szeme rebben*“ = a felhők sírást éreznek (mert egyet-egyét villámlott), azaz: esőre áll az idő, esni akar, mindjárt megered az eső (tán zivatar is lesz). Azért „*siet haza*“. Különben is az esőt a felhő, az ég sirásának, könnyeinek mondogatják a költők. Íme néhány példa:

„*Sírt az ég egyik szemével,*
A másikkal nevetett.“ (A gyermek és a szivárvány.)

„*Csak sír az égbolt* ezután,
Örök unalmu, lanyha cseppel.“ (Őszszel.)

„*Hisz sirnom kellene,*
Sírtni, hogy oly gonosz a világ.
Az isten is *felhő szemével*
Gyakran *síratja*, hogy megalkotá.
De mit használ az *ég könnyűje is?*“ (Petőfi: Az őrült.)

„*Nagy sírásuk* (a felhőké) meglátszik az ugaron,
En is széthullt nyugodalmam *síratom*.“ (Tóth Kálmán.)

NB. Hogy ezt a képet maga Arany is kissé merésznek, olyannak tartotta melyet nem mindenki ért meg, vagy helyesel, mutatja abból a verséből, melyet tréfás feleletül írt a hozzá akkori-ban küldött névtelen gyalázatos verses levélre, a következő strófa:

„A tölgyek alatt
Felhők szeme rebben —
Van-e szép, vagy kép,
Vagy értelem ebben?
„Felhők szeme“ ilyen
Csoda-bogarat
Képzelní . . . ha czédrus,
Nem tölgyek alatt! . . .“
(Hátrah. Ir. I. 438. l.)

2. **Melegebben.** Minthogy L. barátom a két végső soron is fel-akadt, magyarazzuk meg azt is. Csakugyan kétféleképp lehetne fel-fogni. Vagy így: „Jobb ott, *melegebben* (van ott az), ki vén, ki beteg“ vagy így: „Jobb ott, *melegebbén* (annak), ki vén, ki beteg“. Az első esetben a relativ mondat *alanyi* s csak „melegebben“-re vonatkozik, jobban mondva: alanya a lappangó „van“ állítmánynak. A második felfogás szerint a relativ mondat *határozói* (kinek jobb?), tehát határozója a „jobb ott“-nak, mely alanytalan mondat. Továbbá:

amott „melegebben“ külön mondatot tesz, csonkát, mely okviszonyban van az első mondattal („jobb ott“, *mert* stb.); emiatt apposituma, értelmezője az „ott“-nak, úgy hogy az egész sor, mint egyes mondat okadója az előbbi mondatnak (*mert* „jobb ott“). Látjuk tehát, hogy az egész a „melegebben“ mondattagon fordul meg. Az a kérdés, vajjon az „melegebb-en“-e, vagy „melegebb-én“? vajjon állapóhatározó-e, vagy helyhatározó? Ennek a „vajjon“-nak mily szépen elejét venné, ha a *zárt* *ë*-t írva, nyomtatva is meg szoktuk volna különböztetni a *nyílt* *e*-től. Mert míg az alsófokon a rag *e*-je, akárminő határozó a „meleg-en“, *zárt* („elpipáznak a jó *melegén*“, [helyh.], én csak *melegén* szeretem a vadhúst“ [állapoth.], „tud az *melegén* érzeni“ [módh.]; addig a középfokon a rag magánhangzója a helyhatározóban *zárt*, egyéb határozóban mindig *nyílt*. Jobban szembetűnik ez a mélyhangú szavakban. Pl. „Melyik fán van a szarka-fészek?“ „Azon a vastag-on.“ „Ezen?“ „Nem, azon a vastagabb-on.“ De vastag-on tréfál.“ „Szokott az vastagabb-an is!“

Így állván a dolog, csak a hely értelmének mélyebb vizsgálata döntheti el, hogy miféle határozó ama *melegebben*. Én azt tartom, hogy helyhatározó, tehát *melegebbén*. Ez jobb értelmet ad. Bökkenője e magyarázatnak a mellékmondatra utaló „annak“ névmás elmaradása. De ezt a szokatlanságot másutt is megtaláljuk Aranynál. Pl. a Tetemre hívás ban: „*Jaj, ki* parancsom, élve, szegi = *jaj annak*, ki stb.

II. A „Szibinyáni Jank“ két félreértett helye.

1. „Áll a hajsza, vége hossza
Nincs vetélgő hegyke dicsnek:
„Magyar a magyar“ Zsigmondnak,
„Szerb a szerb“ Lazárevicsnek;
„Ámbár — mond ez — udvaromnál
Van egy apród, csak parányi:
Az magyar lesz! Erdély szülte,
Neve Janko Szibinyáni.“

E versszakhoz Greguss ezt a magyarazatot füzi: „Zsigmond magyar-nak mondja azt a magyart, Lazárevics szerbnek azt a szerbet, a ki magát a vadászaton kitiünteti. [Minden nép azt hiszi magáról, hogy ő a legjelesebb, azért a maga nevét egyszersmind a tökéletesség, kiválóság jelzőjéül használja. Magyarán megmondani, azt teszi, hogy: őszintén, kereken. Magyar miskásan megfogni, az azt jelenti, hogy: erősen, derekasan. Így beszélünk magyar becsületességről, magyar lovagiasságról, magyar vendégszeretetről, mintha csak az volna az igazi. S így tiszteli meg minden más nép is a maga nevét. E szerint a magyarnak már dicséret az, hogy magyar, a szerbnek az, hogy szerb.] Zsigmond tehát a magyart mint magyart dicséri, Lazárevics a szerbet mint szerbet. Csak magyar a magyar! mond az egyik; csak szerb a szerb! a másik.“ (Jeles írók isk. tára LXVII. 43. l.)

E magyarázatnak közepe ellen, melyet be is keritettem, semmi kifogásom sincs; de nagyon is van az eleje és vége ellen. Greguss ezeket a szavakat: „magyar a magyar“ Zsigmond szájába adja, ezeket meg: „szerb a szerb“ a Lazárevicsébe. Ő szerinte Zsigmond

a magyart dicséri, Lazárevics a szerbet. E felfogásnak ellene mond már maga a helyzet psychológiája, de ellene mond a szöveg is, a nyelvbeli kifejezés s az interpunctio. Megfér-e a fejedelmek méltóságával, kik lovon vagy sátor alatt, de mindenesetre egymás mellett, egymás közelében szemlélik a hadi játékot, majd a vadászatot, hogy „hetykén dicsekedjenek“, egyik a magyarjaival, másik a szerbjeivel, egymás füle hallatára? S ha már Zsigmond, a vendég, dicsérő szóval fejezné is ki megelégedését, mikor egyik-másik magyar lovag kitesz magáért: nem volna-e ildom nélküli ügyetlenség, sőt illetlenség Lazárevicstől, kérkedni a vendég magyarok rovására? tőle, a kinek bőrében állt, hogy a hatalmas szomszédot szívesen lássa, neki kedvét keresse, hogy jó benyomásokkal térjen majd haza? Nem ellenkeznek-e ez az udvariatlan magaviselet, ez a sértő versengés avval, hogy Zsigmondot Lazárevics, a mint az első versszak írja:

„Jól fogadja — —
Hét egész nap látja dúsan
Becsülettel, emberséggel;
Nem felejtí, ki a gazda,
S nem felejtí, kit vendéget“.

Így nem nyilatkozhatik az, a ki Zsigmondnak még azt a kérését is, hogy adja oda neki Szibinyánit, kedves apródját, szó nélkül teljesíti, mert hiába is akarná nem teljesíteni. Inkább az volna természetes, hogy, ha már nem hallgatag nézői a fejedelmek a vitézi versenynek, *Zsigmond a szerbeket, a vajda pedig a magyarokat dicsérje.*

Ennélfogva én azt hiszem, hogy a mely szókat Greguss Zsigmondnak tulajdonít, t. i. „magyar a magyar“, s a miket Lazárevicsnek, t. i. „szerb a szerb“, nem Zsigmond mondja, se Lazárevics. Hát ugyan ki? A kik a fejedelmek közelében vannak, a kíséret, az udvariak, a kik nem vesznek részt a versenyben, de — szokásuk szerint — uruknak kedveskedni akarnak, hízkelnek. Ez már épp oly természetes, a mint a Greguss értelme nem az. S a mit hiszek, az szinte bizonyossá lesz, ha tekintetbe veszem és vetetem magát az előadást s az írásjelek alkalmazását.

Az, hogy „vége-hossza nincs — — (a) dicsnek“ nem jelent egyebet, mint: „egyre folyton dicsekednek“. Ezt Zsigmondra és Lazárevicsre érteni nem lehet sehogy, legalább *magukra* nem.

A második sor után tett kettőspont azt jelöli, hogy következik a dicsekvés tárgya, az a mivel dicsekednek, t. i. hogy magyar a magyar stb.

Mintthogy „magyar a magyar“ és „szerb a szerb“ idéző jelek közé vannak téve, tehát mindkettő egyenes beszéd (oratio recta).

Ezt az idézetet bevezető ige, a verbum declarandi hiányzik, a mi itt, a szűkszavú balladában, éppen nem feltűnő.

Mi ez a lappangó verbum declarandi? vagy „mondja“ vagy „mondják“. De „mondja“ t. i. Zsigmond és Lazárevics, itt nem lehet, mert ezzel ellenkezik a dativusi alak.

Csak „mondják“ lehet tehát a lappangó *verbum declarandi*. Ennek természetes *részes határozója*: Zsigmondnak és L.-nek. Mintha így volna: „A dicsekvők azt mondják Zsigmondnak: „magyar a magyar“ és Lazárevicsnek: „szerb a szerb“.

Nyelvileg megállhatna a Greguss értelme is, hogy t. i. Zsigmondnak, az az Zs. szerint, Zs. állítása, hite szerint magyar a magyar, s L.-nek, az az stb. De mire való volna akkor idézőjelek használata, ha nincs egyenes beszéd? Eléggé kitüntetné a gondolatot az *első magyar* és *szerb* dültbetűs volta.

Hogy „szerb a szerb“ nem Lazárevics mondása, onnan is világos, hogy nyomban utána éppen ő van megszólaltatva: „Ámbár — mond ez — stb.“ Ez az *ez* ő rá mutat, de csak úgy mutathat rá, ha nem nyilatkozott közvetlenül előbb.

A mit mond L., az is mellettem bizonyít, nyelvileg is, tartalmilag is. Mondását „ámbár.“-ral kezdi, mely kötőszó, noha itt nem a szokásos megengedő jelentésű (etsi, obwol), mégis ellentétet fejez ki, megszorító ereje van, s körülbelül ennyit tesz: egyébiránt, különben (ceterum, úbrigens). Már most nem természetes, hogy L. a *maga* iménti „henczegő“ állítását rögtön megmásolja; azonban természetes, hogy *mások* dicsekvésének akarja élet venni, Zsigmond kedvéért. Mintha ezt mondaná: „Ám magasztaljátok a szerb vitézeket, nem bánom; *de* Szibinyánit tudom, hogy *magyar* lesz!“ A miben ez a kettő van: *magyarrá* is, *nagy vitézzé* is.

2. A 10. versszak értelmére nézve sem tartok Gregussal:

„Ott idővel, karral s fővel
Isten után vitte sokra;
Másszor is még, többször is még
Járt vadászni farkasokra:
Mint védője a keresztnek,
Megrontója büszke tarnak,
Idegen nép hőse is lett
Derék hőse a magyarnak“.

Greguss így magyarázza: „A török a kereszténység közös ellensége lévén, Hunyadi János, ki a keresztet védte s a törököt verte, *nemcsak a magyar, hanem a többi keresztény nemzet hősei közt is méltán helyet foglal*. Különösen pedig a szerb az az idegen nép, mely őt a maga hősei közé felvette s dalaiban dicsőíti“.

Ez a magyarázat félreértésen alapszik, félreértésén a versszak utolsó mondatának, mely magában véve s fölületesen tekintve csakugyan kettős jelentésű: „*idegen nép hőse is lett derék hőse a magyarnak*“. Attól függ, mit veszek benne alanynak, mit állítmánynak. Lehet az alany csoportja ez: „(derék) hőse (a magyarnak)“, az állítmányé: „(idegen nép hőse is) lett“; de lehet megfordítva is, az alany ez: „*idegen nép hőse is*“, állítmány pedig ez: „*lett derék hőse a magyarnak*“. Greguss amúgy értette, s szerintem rosszul értette. Mert hogy a költő nem azt akarta mondani és értetni, hogy egy *magyar* hős *más nemzetek* hőségé is lett, világos, ha a következőket fontolóra vesszük.

a) Az egész költemények előttünk folyó cselekménye azt hir-

deti nyilván, hogy Szibinyáni Jankból lett Hunyadi János, hogy előbb volt szerb, azután lett magyarrá, hogy „Erdély szülte“ ugyancsak hősi pályáját ott kezdte Szerbiában, s csak folytatta itt Magyarországon; más szóval, e költeményben Arany a magyar földnek átalakító erejét akarta festeni, melynél fogva beolvasztja, magáévá teszi az idegent is.

b) „Idegen nép“ alatt ilyformán sehogysem lehet „a többi keresztény nemzet“-et érteni. Nem volna-e furcsa „idegen nép“-nek mondani a kereszténységet, mely ünnepelte a kereszt védőjét, Hunyadi? Aztán mire való volna akkor az „idegen“ jelzőnek még különösen is kiemelése, dült betűkkel nyomatása? Ezt Arany mindig okkal teszi. Már pedig itt nem lehet ok arra hívni fel a figyelmet, hogy a keresztény népek is dicsőítették a keresztény hit oltalmozóját, mert hisz ez természetes; hanem annál több ok arra hívni fel, hogy, ime, még idegen nép hőseiből is vált magyar hős; mert ez csodálni való. Így már világos, hogy „idegen nép“ nem, mint Greguss érti, „a többi keresztény nemzet“, hanem = a szerb nép, vagyis: a szerb nép hőse is a magyarnak derék hőse lett.

c) Hogy ez a helyes felfogás, bizonyítja az utolsó strófa is

„Most is vallják, egyre dallják
Szerbhon ifjai, leányi,
Guzliczajok hangja mellett:
Ki volt Janko Szibinyáni.
De a magyar ajakon is
Neve, hire általános;
Mert hisz él még . . . él örökké
A dicső Hunyadi János“.

Ez, látni való, csak bővebb kifejtése a vitatott mondatnak „idegen nép stb.“ A gondolatmenet ugyanaz. Nemcsak a szerbek, hanem a magyarok is. Előbb a szerbek, azután a magyarok.

Ezzel bocsánatot kérek, türelmes olvasó, a sok szörszálhasogatásért. Ha ezt előre látja Arany, a ki mindig attól félt, hogy költeményeit a magyarázók megutáltatják, bizonyosan erre javítja (vagy rontja) ama két elmagyarázható sort:

„Idegen nép hőse is lett
Nagy hősevé a magyarnak“.

S nem erre:

„Idegen nép hőse is lett
Nagy hőseiből a magyarnak“.

LEHR ALBERT.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Cseréd. Egy különös, eddig még sehol nem említett magyar szóra akarom a nyelvészek figyelmét fölhívni. Határozzák meg szabatos jelentését és honnan származását.

Az Országos Levéltárban (N. R. A. 847 : 4. jelzéssel) van „Istenben elnyugott jó emlékezetű Kerffel János uram házánál Eperjesen Anno 1645 d. 16. novembris“ fölvett inventárium, melyben a hagyatéki tárgyak, minőségük szerint, külön fejezetekbe vannak beshozva. Egy ilyen fejezet címe: *Réz és bádog cseréd*, s e czim alatt ónkannák, palaczkok, tányérok, rézgyertyatartók vannak felsorolva. A fejezet végén ez olvasható: „Csak az tiszta *Oon cserédet* megmervén, találatott libr. 185.“

Mi ez a *cseréd*?

DR. IVÁNYI BÉLA.

Czalbáj, szalváj. (MNy. 2 : 327. 1.) Nem a *czalbáj*, hanem a *szalváj* adta nekem azt az ötletet, hogy ez talán a „salvium“-mal függ össze valamiképen. Főkép a *t* miatt. De jelentésbeli akadály sincs; mert a vinum salvium (német: Salveiwein, Salbeiwein), a zsályával készült füvesbor nem lehetett egészen *tiszta*, s könnyen átvitethetett általában a *zavaros* borra. Támogatja föltevésemet, a mit a *szalváj*-ről tudok. Én ezt a szót csak Veszprémből és Fehérből ismerem. Jelenti a bornak azt a zavaros *részét*, mely fejtéskor először s utoljára jön a csapon, s melyet külön töltenek: a *söprű ritkáját*. „Igyunk a *szalváj*tábul!“ Ha éppen zavaros bort akarnak e szóval jelölni, így mondják: „De *szalváj*tos ez a bor!“

A mi a *czalbáj*-t illeti, sohse kételkedtem, hogy ne a salweinből lett volna, így: szalváj-n-szalbáj-n-czalbáj-n-czalbáj (mint muszáj-n-ből muszáj), noha itt is közelebb van a fentebbi „salbei“ (ez most jutott eszembe), s hangtanilag természetesebben fejlődött a *szalvány* (melyet Gombocz említ). Egyébiránt a salwein-t régóta ismerem Sopronyból, Mosonyból, hallottam itt is Pesten, Kőbányán; tudom, hogy szalváj-n-t mondanak magyarok is Tolnában, Zalában; de a mi legfontosabb, ez is járja ugyancsak Tolnában s a Balaton mellékén: *szalbor*. Bizonyos, hogy e szó eredeti formájában s átidomulva azon osztrák (stájer) fuvarosok révén terjedt el nálunk, a kik régebben (a vasúttalan világban) évről-évre el-eljöttek a közel eső Dunántúlra borért (öregapámhoz is Gyönkre, Tolnába), s tőlük ragadt el a tolnamegyei svábokra is, kiknél (Gombocz szerint) közkeletű.

Maradjon hát az ötlet ötletnek. Csak azt várom még Gombocz Zoltántól, magyarozza meg a „szalváj“ *t*-jét. Hogy került oda? tán amolyan járulékhang? mint a zoll-ból *czal*? fein-ből fáint(os)?

Hogy pedig ennek a sok szóbeszédnek valami erője is legyen. a bor zavarosságának 42 synonymját, melyeket a MNy. 1: 417. lapján közöltem, megszerzem e kettővel: *hernyós*, *feles* (fölös).

LEHR ALBERT.

Egérüt. Lehr Albert becses Arany-magyarázatai során a Magyar Nyelv ez évi június havi számában (367. és köv. l.) az *egérüt*-ről van szó. Lehr Albert a népnyelvi használatra támaszkodó fejtegetésében a 3-ik pontban ezt mondja: „a nép az *egérutat* mint tropust . . . 3. akkor használja, ha valaki elébe kerül a másiknak, elhagyja; vagy ha valakit előre eresztenek vagy küldenek; sportnyelven *előnyt* adnak neki. Egérutat ad (hágy, enged), egérutat kap, nyer.“ Erre több példát is hoz fel népies szólásokból, Arany László egyik meséjéből, Jókai Rab Ráby-jából és Arany János TSz. IV. énekéből.

E példákat megtoldhatjuk még egygyel ugyancsak Arany Jánostól, *Hamlet* fordításából, mely annyival érdekesebb és tanulságosabb, mivelhogy fordítás lévén, az eredeti szöveg, Delius magyarázatával és Köhler német fordításával,* csak jobban megvilágosítja a szónak főntebb jelzett, de még képeesebb értelemben való használatát.

A példa ez:

Claudius király fogadást tesz Hamlet fejére, hogy a Laerteszel vivandó párbajban tizenkét összecsapás alatt Laertes háromnál többször nem talál mint Hamlet; mire Laertes tizenkettő ellen kilenczre fogad, azaz három *fór*-t (előnyt) ad Hamletnek.

Hamlet elfogadja a feltételeket s midőn a fogadás híréhez Osrick a királyfi izenetével távozik, Horatio és Hamlet között (V. felv. 2. szín) ilyen párbeszéd foly:

Hor. Elveszti a fogadást, fenség.

Ham. Nem gondolnám; mióta külföldön jár (t. i. Laertes), mindig gyakorlom magamat; ily *egérüttal* nyerni fogok.

Köhler fordításában:

Hor. Ihr werdet diese Wette verlieren, mein Prinz.

Ham. Das denk ich nicht; seit er nach Frankreich ging, blieb ich in beständiger Uebung; ich werde bei dem *Voraus* gewinnen.

Az eredetiben:

Hor. You will lose this wager, my lord.

Ham. I do not think so; since he went into France, I have been in continual practice; I shall win at the *odds*.

Delius magyarázata: *at the odds* = bei der Wette, deren Bedingungen, wie Osrick sie vorher berichtet. durch den Hamlet gewährten Vorsprung von drei Stößen, zu Hamlet's Gunsten sind.

Ugyanígy, mikor a király, királyné, Laertes és kísérik a színen megielesnek.

Hamletnek tehát *egérutat* engedtek (más szóval „fört adtak“) a párbajban.

NAGY GYULA.

* Shakspeare's sämtliche dramatische Werke. Lipsce. év n. kis 8-r. XI. köt.

Fukpancz. Zrinyi Miklósnak, a szigetvári hősnek fia, Zrinyi György (sz. 1549 — † 1603.) 1574. augusztus 15-ikén írja Bécsből Batthyány Boldizsárnak: „tegnap vadászni mentem vala királyal, *fukpanczot* akarok vala előtte vetni, azonban úgy esém, hogy az lábam kimenyüle és most is sántha vagyok.“ (Körmendi levéltár: Missilisek.)

Ez a *fukpancz* kétségtelenül annyi mint *bukfencz* s minden bizonynyal német szó, vagy valamely német szó elcsavarása. De miféle német szóé?

TAKÁTS SÁNDOR.

Nyíl és nyír. Herman Ottó a *nyír*-t (hufgabel) és *nyíl*-at (pfeil) merőben különálló dolognak tartja. (MNY 2:249.) Részemről e fölfogásban nem osztozom. Mert nem is szólva a két szó hangtani rokonságáról: (*nyíl-nyilaz-nyiraz-nyír*), a ló *nyírja* bizony sokkal inkább *nyíl-hegyhez*, mintsem szívhez hasonló, s ilyként a valóban ijalakú patába helyezve, bizony nagyon alkalmas lehetett rá, hogy a képletezni szerető ősök — mint sok egyebet — ezt is *nyílnak* nevezzék. S a lapp nyelvben is *nualla* = *nyír* és *nyíl*. (Nyr. 33:49.)

De még egyet! Gyermekekomban Nógrádban, kivált kiverős laptajátéknál a „szedés“ úgy történt, hogy a két szedő összeállván, egyik a laptaverót, mely megjegyzem, többnyire balta vagy kapanyél volt, függélyesen, fortélylyal dobta az ellenfél markába, aztán egy a más után markolták fölfelé, s kinek a vége jutott, az lett a potior: az választott s annak a pártja ütött.

Volt ennek a sorsolásnak próbája is, mely abból állt, hogy ha kinek a nyélből kis rész maradt a markában, jogában állt az ellenfélnek az így alácsüngő boton kis újjával lódítani, csavarítani. Ha kiesett a laptaveró, a művelet újból kezdődött. Vajjon nem volt-e ez a gyermekkézre csökkent gyakorlat a sorsoló „nyilvetés“ egy ős eredeti módja?

BALOGHY DEZSŐ.

Csúvár. Tömörkény István a Pesti Hirlap 1906 június 20-iki számában a *csúvározásról* írva, kitér a *csúvár* szó eredetére is. Abban igaza van T.-nek, hogy a *csúvár*-nak semmi köze sincsen a *csóvá*-hoz. Friedmann Bernátnak hibás Nyelvöbéli adata („*csóvás*: az a legény, a ki az örölni való búzát a malomba taligán vagy kocsin összehordja; *csóva*: az a taliga vagy kocsi, a melyen a búzát összehordják“ Nyr. IX.:94) tévesztette meg a MTsz.-t és Szily Kálmánt is (vö. MNY. 2:240).* Csakhogy Tömörkény származtatása (*csúvár* < ném. *zufuhr*, *zufahren*) sem állja meg a helyét. Ellene mond a hangtan: a ném. *zu*-nak a magy.-ban is *czu*-felel meg, nem pedig *csu*- (pl. m. *czuzat* < ném. *zusatz*; m. *czuwag*, *czubák* < osztr.-baj. *zuewag*; m. *czuk*-(ház) < n. *zucht*-haus; m. *czuspájz* (a *csuszpájz* metathetikus alak) < o.-b. *zuespeiz*; *czupász*; *czurukkol* stb. Melich-Lumtzer, Ortsn. u. Lehnw. p. 80—81.); a ném. hangzóközi *f* nem

* A szerkesztőség kérdezősködésére (Négyesy László, Molecz Béla, Farkas Sándor uraktól) beérkezett válaszok is azt bizonyítják, hogy Szentesen a *csóva* szó a fent idézett értelemben ismeretlen. A mi népnyelvi gyűjtőinkre is el lehet mondani: „vide, cui fide!“ Szerk.

válik *v*-vé (pl. m. *kufár* < ófn. *choufari*, kfn. *koufer* stb. i. m. p. 169). A n. *zufahren* tehát a magyarban *czufárol*-nak, nem pedig *csuvár*-olnak hangzanék.

Én azt hiszem, hogy a szóban forgó *csúvár* szláv jövevényszó, az alakilag pontosan ideillő szerb *čuvâr* „der hûter“ (< *čuvati* „hûten“ Vuk⁵ 857) szó átvétele. Erre mutat földrajzi elterjedése (csak Tisza-menti, Duna-Tisza-közi adataink vannak rá), meg a *csúvár* ~ *csúváros* („a malmoknak ki- s behordó kocsisa“ MTsz.) alakpár, vö. az ugyancsak szláv eredetű *mészár* ~ *mészáros*, *babkár*, ~ *babkáros*, *olajkár* ~ *olajkáros*. Számbaveendő, hogy a dunai meg tiszai molnárság műszavai közül több más is szerb eredetű, pl. *tombác*, *dombác*: „ponton“ < szerb *tumbâs* id ; *csardák* < szerb. *čardâk*, stb. Egészen biztosnak e származtatást majd csak akkor mondhatjuk, ha ki tudjuk azt is mutatni, hogy a sz. *čuvâr* a magy. *csúvár*éhoz közelebb álló jelentésben is használatos.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Vörös György. A kulacsnak e régi elnevezése előfordul az Országos Levéltárnak egy 1713-iki urbariumában. [Urb. et Conscr. 94/5] is, így: „Két Dupla Vöres György“. (Vö. *dupla-kulacs* Jókai Új földesurában, Nagy Gyula figyelmeztetése szerint). Ezek az adatok megerősítik a *vörösgyurkó* kulacs-névnek személynévi eredetét. A *vörösgyurkó* egyébként Kassai után is előkerül szótárban, még pedig CzF.-nál, az igaz, hogy nem külön a maga helyén, hanem csak a *kulacs* cikkekben. (Vö. MNY. I. 273.)

ZOLNAI GYULA.

NÉPNYELV ÉS NÉPKÖLTÉS.

I.

Lakodalmi kurjongatások.

(Tornyos puszta, Zenta mellett.)

Ijuhaja lakodalom,
Nálunk is léssz, ha akarom :
Kutyát, macskát férhő adom !

Kukoricza szárastú,
Szabó Róza párostú !

Czintányér, czimbalom,
Szabó Róza menyasszony !

Ez a kis lány piros alma,
Fôtészik a sifonérra,
Hogy a macska lë në verje,
Fukti Andris jádzon vele !

Kisujjamon a köröm,
Kaliékná az öröm,
Ucezu ucezu szilvalé,
Róza lét az Andrásé !

A ki esztet irilli,
Keze lába törjön ki !

Este viszik a menyasszony ágyát,
Évesztették a ládika lábát !

II.

Gyermekvers.

(Ugyanonnan.)

Kis pej lovam, mit tuezcz, hal lám,
Futtass velem, min da villám,
Falú végén éggy ágaczfá
Ráhajlik egy fehér házra.
Ott füstölög ám a kímíny,
Ott lakik a Kata néném,
Tulipánt a kerítésin.

Kis pej lovam, ugorj nagyot,
Mongyunk neki éggy jó napot,

Vár a néném friss lepinyé,
Égy kis malaczpücsényyé.
Réggel óta fá ja fogam,
Égy kis malacz pücsényére.

Kis pej lovam, ugorj nagyot,
Te is kapsz maj szénát, zabot,
Vár a néném, ugorj nagyot,
Mongyunk neki éggy jó napot!

VIG LAJOS.

III. Szólás-mondások.

(Hódmező-Vásárhely.)

Addig öszik még a zújjával el nem éri av végét: torkig eszi magát.

Addig tart, még két lót egymás seggit mög nyajja: rövid ideig, hamar végot ér.

Aj jó disznó is fekvé öszik: olyan emberre mondják, aki lustaságból fekvé eszik.

Án de szép!: ejnye bel szép! — *Án de szép gulimászti laptál van!*

Asz szór sē úgy ár rajta: nem felel meg a várakozásnak. — *E'v vóna a zújj szolgabiró? no, asz szór sē úgy ár rajta.*

„Az as sok úr nem falna, | Ha ap paraszt nem szarna.“ (A jobbágság idejéből származó mondás.)

A zisten teremcsön belölle böggös czigánt! Tréfás átk.

„Bámújj bornyú, új kapu; ma csinálták, hónap aranyozzák.“ (A bábész-kodónak mondják.)

Bolondabb a zipszilon bötünel: nehezen megérthető, bonyolódott, nagyon különös.

Bolon fárul puffant: félkegyelmű, eszelős. — *Nizzel mán av vén bolondot, mizen czifra féktője van.* — *Ó, ab bolon fárul puffant!*

Csillagot rüg: az, a kinek alvás közben lába újjai közé parázsló kanóczot dugnak és az égető fájdalomtól lábaival rugdalózik.

Csúnyább a jézusi-vásárnál. Rút időjárásra mondják. Arra vonatkozik, hogy a Jézus neve napján — január közepén — levő vásár idejében rendszeren sáros, lucskos idő szokott lenni.

Csúnyább a zélete ak kolonczos kutyáénál. Olyan emberre mondják, a ki körülményei folytán sok kellemetlenségnek van kitéve.

Csurgóra áll: lekonyúlt, lefelé irányult. — *Csurgóra áll ab bajuszszsa.* — *Csurgóra áll ah hód szarva,* — *eső lössz.*

Czigán moré, vas kandúré, tátom seggöm, bújj belé. (Czigányokat csúfoló mondás.)

De nagy úr a zúr, ugyan föl tunna-é váltani éty fillért? (hiában henczezs a gazdagsággal, a legkisebb dologban is felakadhat.)

Dögönyözi av világot: küzd az élettel.

„Édös atyám fiai gyeviek, né lögyenek kentők ojan kevésék, mint a vásárhajiek; mert — ebatta lögyek — mög veri az isten kentöket.“ Templomi prédikációt gúnyoló mondás.

Édös eszöm, tojnal mög: gúnyos mondás olyan emberre, a ki valami ügyetlen, bárgyú tanácsot ad; vagy olyat mond, a mit a nélkül is tud mindenki.

Elmönt ah haja: elment az esze. *Elmönt a jó dógu:* ugyanaz.

— *Essön ki ab belöd.* Atkozódás.

Essön rád ar rotygóság, hetvenhét féle fosás. Tréfás átkozódás.

Fene. — Ögje mög am mándoki fene. — *Bánnya at tót fene.* — Ögje mög a hant-házi fene.

Fene látta: ki hinné? ki gondolná? v. -hitte, -gondolta volna? — *Fene látta, hogy ak kántor lóbúrral kupeczkögygyön.*

Fosik mint egri szent. Fosik mint am murányi török.

Gyógyújjon be asz szömöd. (Kétértelmű kivánság: „gyógyuljon meg“ és „vakuljon meg.“)

Ha nem hiszöd, újj ah hiszöm farkára; osztán újj rajta addig, am még el nem hiszöd. (A kételkedőnek mondják, a ki nem akar valamit elhinni.)

Ha öregapánk mög nem halt vóna, még most is élne. (Olyan ember beszédére mondják, a ki nagy szóbőséggel magyaráz olyan dolgot, a mit úgy is tud mindenki.)

Hátra-mozdító: nem sokat érő cseléd; olyan alkalmazott, a ki több kárt tesz mint hasznot; alantás állású hivatali alkalmazottra is mondják.

Hogy a fenébe né: a hangsúly szerint igenlő vagy tagadó mondás.

— *Jó vóna-é, ha százsz forintot kapnál?*

— *H o g y a f e n é b e n é* = igen.

— *Annál-é kőcsön százsz forintot?*

— *H o g y a f e n é b e n é* = nem.

Hógy af fenébe né (hangsúly nélkül, gúnyosan): nem.

Hogy a zisten haragja öjje mög. Atk.

Hogy lötyög a fityög? : hogy vagy? (Ó Becséről.)

Hogy kött ak kenyér? (mi volt az ára a kenyérnek?) — *Öt garas híjján két forint.*

Igön, igön; maj mög mongyuk neki ha elő tanájjuk = valamely kivánság gúnyos visszautasítása.

Isten bérékat — vagy — *Istók bérékat.* Tréf. eskü. — *Az istók bérékat* (az bizony isten), *hónap mán Őrzsébet lössz.*

— *Jól tuggya ak kutyát vezetni:* érti a módját, hogy mindenből hasznot húzzon, másokat megcsaljon, rászedjen.

— *Két asszon köszt:* Nagy Boldogasszony és Kisasszony nap közötti időben.

„*Két bolond ety pár, Harmadik ab bojtár.*“ Talán azt akarja jelenteni, hogy a bolondoknak az őrizője is eszelős. (Vö. Egy bolond százat csinál.)

Kurta kutya. E zal lány is mindön kurta-kutyával össze agygya magát = mindenkivel ismeretséget köt.

Löhetetlenséggel határos: alig hihető (gúnyos csodálkozás).

Maga szopta a zannját: esetlen, faragatlan, durván megmunkált tárgy.

Mi feshött? : mi a baj?

— *Mikor adod mám mög a zadósságotat?* — *Maj mög adom, de ah hátad is elhánnya tülle ab bürt* = az adósságotam nem fizetem meg, sőt örülj, hogy végig nem verlek.

— *Mikor gyüssz mán el mihozzánk?* — *Maj ha a Krisztus elgyün Tápérül* = soha.

Mög-ájj könyér, mögöszlek! — *Csak ojan mögájj könyér mögöszlek embör* az: együgyű, bárgyú, ügyetlen ember, a kinek az igykezeze semmit se ér.

Napon sült málé: merda humana sicca.

Nem bánom én, én tüllem csinálhaccz anmit akarsz; bánomiséén, ha tót-ágast állasz is, oszt ény fosod végig magadat: nem törődöm veled.

Nem embör tájékára való: rossz, kellemetlen, utálatos, rút, visszataszító.

Nem érzük mög hajasan; kopaszon is bajosan: nagyon soká lesz

Nem láccz asz szömöttül, hé! Olyannak mondják, a ki figyelmetlenségéből valakit vagy valamit megtaszit.

Ojan okos mint a nádi-veréb: ostoba, buta.

Ojam piros mint acs csöppentött tókmag: nagyon halavány, sáppadt, beteges.

Ojan szép asszon, hoty szívesen lönnék érte három hétig juhászkutya.

Ojan szép, mint as segg szüretkor: rút, ocsmány.

„*Okos fajta, Nagy juk rajta; Hélémbai fúrta rajta.*“ Fontoskodó ostoba-ember beszédére mondják.

Ordombéli boszorkány: piszkos, házsártos asszony. — *Ojan vagy mindég, mint az ordombéli boszorkány.*

Ördög-kötötte-rokka: durczás, makranczos, akadémuskodó nőszemély.

Papíros-sárkány: folyton zsörtölődő, lármázó vén asszony, a kinek a szavára azonban semmit sem adnak és a kitől senki sem fél.

Pihent eszű embör: olyan ember, a ki valami szokatlan dolgon, újításon törí a fejét és a kit e miatt nevetség tárgyává akarnak tenni.

Radnai füttyürütyü: kis cserépkorsóhoz hasonló füttyülő játékszer, melyet ha félig vízzel töltve megfújnak, trillázó füttyhangot ad. (A radnai búcsún árulják; innen ered a neve.)

Soha mögadam fejibe: olyan adósságra mondják, a melyről tudják, hogy az adós soha sem fizeti vissza. — *Ez a zembör isz szeretné ak köcsönt, de csak úty soha mögadam fejibe.*

Sömmi lötte-képpenn: semmiesetre sem.

Szarba dugott kóró: magas természetű, nem sokat érő ember, a ki ülés közben a többiek közül kimagaslik.

Szömügyre vösz: figyelmesen megszemlél; érdeklődve nézeget. — *Esz al lánt mungyá szömügyre vötte, mihent möglátta.* (Vö. MTsz.)

Szentösi-szél fú: éjszakai szél fúj.

Szögedi szél: délnyugati szél.

Makai szél: dél-keleti szél.

Orosházi szél: éjszak keleti szél. Vö. *Hát tégöd mejik szél hozott?* honnan, merről kerültél ide?

Szeretném tunni: vajjon. — *Szeretném tunni, mér akarsz té, erőnek erejével, asz szomszédba mönni.*

Szögé nyembör Hódi Pál; *Nincs töb bökre hatvannál, Tinó-binó nyóczvannál.* A Hódi Pál gazdagságát hirdető mondóka.

Tödd-ide, tödd-oda. Gyámoltalan, együgyű emberre mondják.

Töhetös embör: vagyonos ember.

Törjön ki any nyavaja, ha nem igaz. *Fusson ki asz szömöm*, ha nem igaz. *Törjön ki ak kezem-lábom*, ha nem igaz. *Verjöm mög a zisten*, ha nem igaz. (Erősítő mondások.)

Törög basa, Nagy a hasa. — *Török császár ú fölsége, Két-háromszáz felesége.* A török világból származó mondások.

Tudom Istenöm: erősítő mondás. — *Úgy végig vellek, hogy tudom Istenöm mögcmölögetöd.*

Úgy áll asz szöme mint as sült halé: meredt szemű.

Úgy ám. Bizon. Úgy bizon. Bizott. Úgy bizott. Biz Istók. Biz Isten. Bizony Isten. Bizony atya úr Isten. Isten uccsö v. ucc-sa. Jézus uccsö. (Szűz) Mária uccsö. Szent uccsö. Isten Jézus uccsö. Isten Krisztus uccsö. Isten [Szűz] Mária uccsö. Isten szent uccsö. Isten uccsög. Isten uccsögömbre mondom. Böcsülletömbre mondom. Böcsülletöm szencségire mondom. Ojan igaz, minthogy a zisten a zégbe van. Nö lögyek böcsülletös embör egy gyórájig sē, ha nem igaz. It süjjegek el ha nem igaz. Vakújjak mög, ha nem igaz. (Erősítő mondások.)

Ú gyár rajta [úgy áll rajta] ar ruha, mintha veltával hánták vóna rá: rendetlenül, lomposan van öltözve.

— *Úgy mögüttek hátúrál mejbe, soha sē mégy menybe.* Tréfás fenyegetés.

Úgy, úgy; annyi esött érte: két garas híjján éty peták. E gúnyosan helyeslő mondás értelme a következő: egy régi garas = 3 krajczár, egy peták = 5 krajczár; két garas híjján egy peták = 5 — 6 = — 1. = Semminél is kevesebet ér a beszéded = si tacuisses.

Úgy uras, ha bogjas. Azon divatra vonatkozó mondás, mely a haját nem simára fésülve, hanem felborzolva hordja.

Úgy ül a lovon, mintha oda szarták vóna = görbén, ügyetlenül.

Újj ag gerebembe: lecsepülő mondás.

Vas vella szömü: szúrós tekintetű.

DR. ERDÖS JÁNOS.

ROVÁS.

S z á m l á l v a .

I.

Mindenek előtt azt akarom Lehr Albert válaszára (MNY. 2 : 317) megjegyezni, hogy ha én a *Pelcskei nótárius* egy-két szavát — fájdalom, többet is — rosszul magyaráztam, abból nem következik, hogy a „Buda halála” szóban forgó helyét ne értem.

De térjünk a dologra. Miről is vitatkozunk mi ketten? „Buda halála” utolsó éneke egyik versszakának következő két során :

„Jaj! betelik, mondá, már ime betelnek —
Népe jövendői számlálva Etelnek.”

Lehr szerint Hadúr azt akarja mondani a „népe jövendői számlálva” kifejezéssel, hogy Etelének *tudtára van adva* a maga s népe sorsa. Számlál tehát itt = előszámlál, értésére ad, megjeleut. (MNY. II. 222.)

Szerintem a *számlálva* szóban sémmiféle tudtul adás, értesítés, megjelentetés nincsen; a „jövendői számlálva” csak annyit tesz, mint a köznyelvben: „*esztendei, napjai meg vannak számlálva*”

Melyikünknek van igaza? Lehr a Zrinyiászra hivatkozik, a melynek II. énekében az isten így szól Zrinyihez :

„Im te *jövendőidet* fogom számlálni.” Azt hiszi, hogy Arany e sort tartotta szeme előtt és hogy Zrinyit tudatosan követve, szintén *elősorol, előszámlál* értelmében használja a *számlál* igét.

En a köznyelvre s főkép magára *Buda halálára* támaszkodom. Arany nem Zrinyit utánozta, hanem a köznyelvi *esztendei számlálva* kifejezést módosította, úgy hogy az *esztendő* szót felcserélte egy szintén időt jelentő másik szóval. De a sort szerintem maga a költemény magyarázza a legvilágosabban. Mert egészítsük ki csak Hadúrnak rapsodikus, a heves fájdalom kitérésétől megszakított beszédét! — „*Betelik a végzet*” (vagy ha Lehrnek jobban tetszik: *a mi betelendő, betelnek Etele s népe jövendői, sőt már meg is vannak az Etele s népe évei számlálva*).

Lehrnek több ellenvetése van az én magyarázatom ellen. Azt kérdi, hogy ha az én felfogásom áll, micsoda mondatrész „Etelnek”, részeshatározó-e vagy birtokos jelző? A kérdésre kérdéssel válaszolhatok: hát ha az ő értelmezését fogadjuk el, akkor micsoda, akkor talán könnyebben eldönthető az *Etelnek-határozó* vagy birtokos volta? Lehr kérdi továbbá, hogy ha Arany azt akarta mondani, hogy *meg vannak számlálva esztendei*, miért hagyja el a *számlál* mellől a *meg-et* s miért cseréli föl az *esztendő* szót *jövendővel*, a melyet szerinte nem is lehet számlálni. Az első ellenvetését maga czáfolja meg, később maga idézi Aranytól e mondatot: *Nappjai számítvák*, a melyből szintén hiányzik a *meg*. A második ellenvetésre csak ennyit. Furcsa volna az a költői szabadság, a mely azt sem engedné meg a költőnek, hogy *jövendő évek* (v. ö. *Evek*, ti még *jövendő évek!* Ar. kisebb költ.) helyett csupán *jövendőket* mondjon, kivált ha a vers is úgy kívánja. Igen, de Lehr szerint a vers a *Népe esztendeit* is elszentvedte volna. El, de csak *kinnal* . . . A mi fülünket is gyötörné a *népe* és *esztendei* közötti tátongó hiatus, valamint a sok egyforma hangzó, hát még az Arany finom hallását, a ki a verssor zeneiségére is ügyelt egy keveset és a *Népe jövendőiből* a világ minden kincseért sem hagyta volna el a hangzatos choriambust, a melyet más soraiába még inversiókkal is bele erőszakolt. (Vö.: *Össze az agy ember rogya*, stb., B. H. III. ének.)

Lehr a maga véleményét főképp azért tartja többre, mert az végzetes hősnék tünteti föl Etelét, a kinek tudtára adatik a maga és népe jövőndő sorsa. En sehol sem állítok ezzel ellenkezőt, csakhogy szerintem Hadúr már rég, már a VIII. és IX. énekben adta tudtára Etelének a reá váró hivatást álomban is, jóslat által is; most, mikor Etele éppen e hivatást játszsza el a maga szörnyű bűnével, nincs miért újra elszámolni az ő népe jövőndő sorsát. Hadúr e két sorban és három mondatban valóban nem mond egyebet, mint hogy a hún nép Etelével együtt nemsokára elpusztul. Csakhogy e három mondat nem ürgetés-forgatás, a minék Lehr nevezi az én értelmezésemet, hanem Hadúr fájdalomának s jövőndőbe látásának, az *ismétlés és fokozás gondolatrhythmusával* való kifejezése. (Lásd Arany: A magyar nemz. verselésről. Továbbá Gyulai: Népköltési gyűjtemény I. köt. 543–46. l.)

A mondat- és versszerkezetről szólva Lehr Albert a *számlálva Etelnek* kifejezésben összevont jelzői mondatot lát (t. i.: azok a jövőndők, a melyek számlálva vannak Etelnek), a *betelnek* utáni vízszintes vonást (—) pedig szerinte a vers rhythmusa is követeli. — Ezzel ellentétben én az egész utolsó sort (*Népe jövőndői számlálva Etelnek*) egy mondatnak, különálló mondatnak látom, a melyhez még a *vannak* ige sem szükséges. — A vízszintes vonást is (—) merően más okból alkalmazza a költő; kötőjel az inkább, mint választójel s azt érezteti velünk, hogy a *már ime betelnek* és a rákövetkező *„népe jövőndői számlálva Etelnek“* mondatok között szoros kapocs van: közös az alanyuk. — Arany költeményeiből, általában a régi magyar verselésből számtalan verspárt idézhetnék, a melyek ilyen különös módon, legtöbbször inversio segítségével vannak egybe-kapcsolva, a melyek *egy sarkon forgó két ajtó*- vagy ablakszárnyhoz hasonlítanak. A talán homályos hasonlatot hadd világítsa meg néhány példa:

Most valamint hajesár botja nehéz fáját,
Zúdítá Etele örves buzogányát. (B. H. VIII.)
Mint mikor a viz-ár Tisza dús lapályát,
Elönti körül az ég s föld karimáját. (B. H. VIII.)

Hanem osztán másra,
Fordultak az elmék vidor áldomásra. (B. H. I.)

Lehr végül magát Aranyt állítja ki ellenem, hasonmásban közli a Buda halála eredeti fogalmazásából a szóban forgó versszakot. De a fegyver visszafelé sült el. Mert ime az eredeti kéziratban (amelyet én is megnéztem a Nemzeti Múzeumban, valamint a *Buda halála* tisztázott kéziratát is a debreczeni kollektívában) nincs is ott kezdetül fogva a sokat emlegetett *számlálva* szó, a költő csak később iktatta bele az *Etelnek* előtt álló *haragos* jelző helyett. Hogy gondolt volna tehát a költő Zrínyire s a Zrínyiaszban *elszámlált jövőndőkre*, hogy akarta volna azt a kifejezést utánozni, különösen a Zrínyi használta szokatlan értelemben? Az ilyen magyarázások hallatára mondhatta Arany magyaros őszinteséggel az adoma szerinti szavakat: *Gondolt a jene!*

Hiszen, ha a *számlálva* szó kihagyásával visszaállítjuk az eredeti szöveget, lehetetlen nem látnunk, hogy Arany nem akart egyebet mondatni Hadúrral, mint hogy a gyilkosság miatt közeledik a vége Etelének és a hún népnek, lehetetlen ebbe az egy sarkon forduló két sorba, ebbe az Aranytól oly szokásos versszerkezetbe beleolvasni holmi jövőndők tudtul adását.

Az eredeti kézirat látása előtt csak *éreztem*, most már *tudom*, hogy igazam van. Nem tartom magam csalhatatlannak, de lelkem mélyéig meg vagyok győződve, hogy ha a kérdés szavazásra kerülne a *Magyar Nyelv* olvasói között, akkor számos és súlyos szavazatok esnének reám.

KARDOS ALBERT.

II.

Kardos Albertnek e replikájára nem kellene válaszolnom, csak szeptemberi cikkemhez utasítanom az érdeklődőket: olvassák el még egyszer. Felhoztam abban jóformán minden felhozhatót annak bizonyítására, hogy a vitás BH-beli sorok értelmére nézve az én felfogásom a valószínű, a helyes, nem az övé. Kardos itt az ő képzelt igaza védelmére beszélni beszél ugyan eleget, de

csak állít, nem bizonyít; tagad, nem czáfol. Nem is az ő kedvéért írom ezt a feletet, mint a kit meggyőzni úgy sem lehet, hanem azok kedvéért, a kik e folyóiratot olvassák, s a kik azt találnák hinni, hogy az mind drágakő, a mi csak — békasó.

Kardos A. előrebocsátja, hogy abból, hogy ő a *Pel skei nótáriust* többször nem értette s rosszul magyarázta, nem következik, hogy a BH. szóbanforgó helyét ne értsé. Nem következik, való igaz. De még kevésbbé következik, hogy értse. A ki tud löni, nem csoda, ha beletalál „a feketébe”; de a kinek sohasem volt puska a kezében, az is czélba találhat — véletlenül.

Lássuk mármost, hogyan s mi új érvekkel védelmezi Kardos a maga álláspontját? Van-e oka diadalittasan felkiáltani: „Az credeti kézirat látása előtt csak éreztem, most már tudom, hogy igazam van?”

Először is meg kell említenem, hogy nem híven közli Kardos az én magyarázatomat. Nem így értem én azt a helyet: „Etelének tudtára van adva a maga s népe sorsa”, hanem így: „A hún nép Etelének számlált jövendői betelnek” (319. l.) Vagyis, nekem a *betelés* a fontosabb, a fontos, nem a *számlálás*. Hogy így van, s így kell lenni, mutatja az első kézirat, melyben megvan a „betelnek”, de nincs meg se az én „számlálásom”, sem az övé. Mutatja, hogy szerintem „számlálva” csak *nyugodt jelzője* ennek: „jövendői”, s nem állítmány.

Azt mondja K. A., hogy „jövendői számlálva” csak annyit tesz, mint a köznyelvben: „esztendei, napjai meg vannak számlálva”. Tehát első sorban a „köznyelvre” támaszkodik. De mondja-e a köznyelv, hogy „jövendői számlálva (vannak)”? Ezt azt sem mondja, hogy „esztendei” vagy „évei” (noha mondhatná); csak ezt: „meg vannak számlálva a napjai”, mint a hogy Jókai írja a „Szegény gazdagok”-ban: „Bizonyos vagyok felőle, hogy megtudná, s arról még bizonyosabb, hogy napjaim meg volnának számlálva”. Ha hát K. A. el akarja hitetni velünk, hogy az ő értelmezése a helyes, be kellene bizonyítania, hogy így is mondják: „meg vannak számlálva a jövendői”; idézni kellene valahonnan, s idézni pedig olyat, a miben hiányzik a *meg* igekötő. Ez utóbbira nézve kezére jártam a minap, ezt hozván fel ugyancsak Aranytól: „*Napjaid számítvák*”; de itt is először „számítvák” van „számlálvák” helyett (könnyen érthető erőszak); másodsor a „számítvák” meg se tűrné a „meg”-et; harmadszor nem is így van: „számítva (számlálva) jövendőd”, pedig jobban is hangzanék. Aztán arra, hogy „jövendők” annyi volna, mint „jövendő esztendők”, vagy csak „esztenedők”, nem bizonyíték, a mit Aranyból idéz K. A.: „Évek, ti még jövendő évek”; mert itt jövendő csak annyi, hogy „melyek még jönni fognak” (noch kommende Jahre). „Népe jövendői” (fontos a többesi alak) költői szabadsággal sem teheti magát a j. életet, az életnek esztendőekkel mért rövidebb-hosszabb tartamát, hanem csak azt, a mi a hún népre jövendőben vár, a mi *érni fogja* = *jövendő sorsát*. A BH. következő helyén is:

„Csakugyan Etelhez gyűlnek vala jósok,
Jelre jövendőket himezni tudósok.”

a „jövendők himezése” nem a j. egyes évekre vonatkozik, hanem a történédökre, a jövendő eseményekre, melyeket holmi jelekből meg tudnak jósolni.

Tehát igazam volt, mikor azt mondtam, hogy „népe jövendői” betelhetnek, beteljesedhetnek, s hogy „számlálni” is lehet őket, azaz, előre megmondani, de számlálni úgy, a mint Kardos akarná, sehogys sem.

Felhoztam minapi cikkemben azt is, hogy „ha azt akarta volna mondani Arany, a mit K. A. gondol, nemde könnyen és világosan így mondhatta volna: „népe esztendei számlálva Etelnek”? „A vers is elszenevde volna.” (318. l.). Ez ellen K. A.-nak az a kifogása van, hogy „a mi fülünket is gyötörné a népe és esztendei között tatóngó hiatus, valamint a sok egyforma hangzó, hát még az Arany finom hallását, a ki a verssor zeneiségére is ügyelt egy keveset és a *Népe jövendőiből* a világ minden kincséért sem hagyta volna el a hangzatos choriambust, a melyet más soraiba még inverziókkal is bele erőszakol. Pl. „Össze az agg, ember rogya két térdére”. Bizonyosan azt hiszi K. A., hogy evvel valami nagy igazságot mondott ki. Csalódik. A hiatus máskor se gyöttri Arany „finom hullását”. A B.I.-ban, hol Arany verselése legkényesebb, találni bizony ilyeneket: „Tiszta az allég is” (II. É.) „s rendre egy-egy ott hál” (XI. É.) A „sok egyforma hangzó” (4 e) se tenné azt a sort méltatlanná Aranyhoz, a ki, igenis,

kerüli a monotoniát, de azért nem tartja halálos vétekek az effélet: „Sokat emlegetnek, szerelve szeretnek“ (III. É.), melyben 10 *c* szalad egymás után. — Továbbá szákszámra hozhatnák fel a BH.-ból oly sorokat, melyekben az első ütem nem choriambus. Mindjárt az első versszakban is csak a harmadik soré az, a többi nem. „Hullatja | levelét“, „Terítve | hatalmas“, „Egy régi | levélen“, s csak: „En ez avart | jártam“. Az sem áll, hogy Arany még inversiókkal is erőszakolja a choriambust. A K. A. idézte sorban nem azért van inversio, hogy choriambus kerekedjék ki, vagyis, nem azért tér el a költő a szavak szokott rendjétől; hanem azért szakasztja el az igekötőt az igójétől és csapja a sor legelejére, hogy azt *fesse*, mikép *esik össze egyszerre* az „Etele arczatól megszőrnyedt“ Detre. Tehát *szemléletesség* céljából. Egy okból nem ősmerné el a magáénak azt a sort Arany, t. i., hogy a diaeresisen inenni csonka ütem spondeus vagy trocheus helyett pyrrhichius (esztendéi). Noha erre is találkozik példa a BH.-ban: „Megvertelek, | úgy-é || fene szókkal elvén?“ (III. É.). Írhatta volna egyébiránt Arany, hogy ezt kikerülje, így is: „esztendői“. De hát minek tukmáljuk rá éppen az „esztendő“ szót? En ezt csak azért említettem, mert „esztendéi“ minden egyéb változtatás nélkül pótolná a „jövendői“-t. Azonban, hogy a köznyelvi használathoz is hívebb maradjon. K. A.-nak is megadja a choriambusos kedvét nem szerkeszthette volna Arany százféle más módon a szóban levő helyet? Teszem, így:

„Jaj, betelik immár . . . betelik a végzet:
Nappjai számlálva Etele népének.“

(Igaz, hogy a „végzet“ szó még nem volt meg Hadúr idejében, mire nézve l. a NyUSZ.-át).

De köznyelv és verstan nélkül is boldogul K. A.; hisz „a sort — úgy-mond — maga a költemény magyarázza a legvilágosabban“. Hogyhogy? Nohát úgy, ha kiegészítjük „Hadúrnak a heves fájdalom kitorésétől megszakított beszédét“. Nem említve, hogy „a heves fájdalom kitorésétől megszakított beszéd“ csak K. képzeletében van s idegen attól a Hadúrtól, a ki „könnyet“ ejt a hunokért s szépen megnyugszik a *fátumban* — valóban hallatlan, hogy-mikép *egészíti ki* Kardos Arany sorait. Így: „Betelik a végzet, betelnek *Etele*? s? népe jövendői, sőt? már? meg? is? vannak az? *Etele*? s? népe évei? számlálva.“ Lehet-e, szabad-e így egészíteni ki mondatokat? szabad-e nem-hiányos mondatokat akármilyen szókkal elárasztani? Ama sorokat, Kardos értelme szerint is, csak egyfélekép, csak így lehet kiegészíteni: „Jaj, betelik (a végzet), mondá; már ime betelnek (népe jövendői Etelek) — népe jövendői számlálva (vannak) Etelek.“ Így aztán „maga a költemény“ nem magyaráz semmit — Kardosnak. Amúgy maga Kardos magyaráz bele olyat, a mi nincs benne. Más a mondatok *kiegészítése*, más *magyarázása*: amaz még nem ez, de ezt elősegítheti.

Azt kérdeztem Kardostól, vajjon „Etelek“, ha az ő felfogása áll, micsoda mondatrész, részeshatározó-e vagy birtokosjelző? Erre nem felel. Felelet helyett rám fordítja vissza a kérdést, hogy hátha az én értelmezésem fogadtatnék el, akkor micsoda? könnyebb-e eldönteni? Felelek helyette is. Az ő felfogása szerint „Etelek“, bár messze esett a birtoknévtől (népe), nem lehet más, mint birtokosjelző. Ilyenféle a Petőfi sora: „*Élete gyertyáját soknak eloltatók*“ (János v.) [élete = népe; gyertyáját = jövendői; soknak = Etelek]; de szakasztott olyan, mert az állítmányi ige is közbe van szorulva, a BH.-nak következő sora: „*Szeme fénye* (lól már) az egész *nemzetnek*“ (III. É.). Arra a kérdésre pedig, hogy „Etelek“ micsoda mondatrész *nekem*, már kétszeresen megfelelttem szeptemberi cikkemben: „*Etelek* részeshatározó, dativus“ (319. l.) és: „a hún nép *Etelek* számlált jövendői“ (u. o.).

Azt mondja továbbá Kardos, hogy: „Lehr a maga véleményét főkép azért tartja többre, mert az végzetes hősnak tünteti föl Etelek, a kinek tudtára adatik a maga és népe jövendő sorsa. En sehol sem állítok ezzel ellenkezőt, csakhogy szerintem Hadúr már rég, már a VIII. és IX. években adta tudtára Eteleknek a reávaró hivatást álomban is, jóslat által is, *most*, mikor Etele éppen *e hivatást játsza el* (!) a maga szőrníi bűnével, *nincs miért újra elszámlálni az ő és népe jövendő sorsát*.“ Megáll az eszem erre a beszédre! Ki állította, hogy Hadúr *most* jelenti meg Eteleknek a jövendőt? vagy *most is? újra?* Hisz világosan előadtam én, mit értek a „számlált jövendői“-ön: nem részletes föltá-

rását a jövendőnek (mint a Zrinyiászban), hanem hogy Etele már tud azt, a mit, a maga és népe sorsáról, s (mivelhogy Buda Halála csak úgyszólván expositiója egy tervbe vett nagyszerű trilogiának) *majdan* többet is fog tudni. Azért utaltam a Csaba töredékeire (319. l.), melyekben pl. előfordul ez is:

„Mert az vala *egykor neki jövendő*lve:
Birodalma elvész, a semmibe dő'Ve,
Széthull a nagy ország, elzüllik a szittya.“ (Első dolg.)

Meg ez:

„Hogy *nagy birodalma elenyész holtával*“ (3. dolg.)

S legvilágosabban:

„Tudnillik, *a jövendő előtte nem titok,*
 Kimondva rá a jóslat: *Etele bukni fog,*
 De majd *országá romját* megépíti Csaba.“ (2. dolg.)

Itt Hadúr csak világbíró hőssé avatja Etelét s a csuda-kardot találta meg számára; itt Etele csak a tragikai vétséget követi el, melyből ki fog sarjadjani a végveszedelem, az által, hogy bátyját nem megölte, hanem keresztül-szúrta a fegyvertelent és megfútót. Hogy most még nem érzi s tudja Etele teljesen bűne súlyát s annak végzetes következményeit bizonyítja utolsó nyilatkozata (XII. É.):

„— — — szigorún, de *igazán bünteltem*“ (hogy megölte Budát.)

és:

„Húnok! Isten kardját emelem rá fenjen:
 Mind a világvégig általa kimenjen
 Népünk birodalma, neve, dicsősége! . . .
Örökkön-örökké nem lesz soha vége.“

Mindamellet már a BH.-ban érintve, jelezve, sejtetve van a szomorú vég: „Nemzetül a húnok ne legyen romlása!“ (XI. É.) „Vesztet ne jelentse mind az egész hadnak!“ (u. o.). Hadúr is mindent elkövet, hogy a veszedelemnek elejét vegye, a végzetet kikerültesse. Csuda-jelekkel:

„Hogy *Etelét intse*, a népet is ója:
 De nem érti a föld gyenge halandója“ (u. o.). —

De lássuk csak mármost, mikép elemzi Kardos a vitatott helyet, és magyarázza a maga javára. Íme: „Hadúr e két sorban s három mondatban valóban nem mond egyebet, mint hogy a hún nép Etelével együtt nemsokára elpusztul.“ Ez eddig transit. Ezt vallom én is, egy kis különbséggel; „Hadúr e két sorban s két mondatban nem mond egyebet, mint hogy a hún nép (nem ugyan „Etelével együtt“, mert Etelének, mint egyes halandónak így is, úgy is meg kell halnia, hanem) Etele miatt elpusztul.“ Azt ugyan nem értem, miért *siet* annyira Hadúr a húnok elpusztításával, mikor még előttük a nagy jövő s csak ezután lesz a „világaratás“; miért az Eteléével, a ki csak most indul hódító útjára? De halljuk a folytatását: „Csakhogy e három mondat nem ürgetés-forgatás, a minek Lehr nevezi az én értelmezésemet, hanem *Hadúr fájdalomának! s jövendőbe látásának!! az ismétlés és fokozás gondolatrhythmusával!!! való kifejezése.*“ Tehát a fájdalomnak is, a jövendőbe látásnak is, egyszerre. Ezt, úgy hiszem, így gondolja Kardos. Mikor Hadúr azt mondja: „jaj, betelik“, el kezd sajogni a szíve, de még csak sejtí a jövendőt; mikor azt mondja: „már íme betelnek“, éles nyilalások csapnak a szívébe, s kezdi látni a jövendőt; mikor végre azt mondja: „népe jövendői számlálva Etelének“, akkor már pokoli gyötrelmek marczangolják s ordítva számlálgatja (persze, a tiz ujján) a húnok tisztán látott jövendő éveit. Az igazság pedig az, hogy fájdalom és jövendőbe látás, ismétlés, fokozás és gondolatrhythmus — csak egyrem. Az a könny, mely Hadúr szeméből esordul, nem a fájdalom, hanem a számkokázás könnye, hogy a hún népnek el kell vesznie. S valamint ebben az érzésben nincs semmi fokozás vagy erősödés, úgy abban is, a mit Hadúr mond higgadt fenséggel, csak ez foglaltatik: „most már beteljesedik, a mi a végzetben van“. Nem ilyen az ismétlés és fokozás figurája. Íme egy gyönyörű

példa. A leigázott gótok fejedelme, Walamir mondja ezt, midőn a szász Det-rével azon tanakosznak, hogy lehetne „összetörni Étele jármát“:

„De ki tehet róla — ki merészel *tenni!*
Nem mondom, hogy tenni, csak egy szót *emelni*;
Nem mondom, hogy szólni, csupán *gondolkozni*,
Éjjel, a sötétben, *álmokat álmodni.*“

Kardos tovább álmodik. Erről a mondatról: „már ime betelnek — népe jövőendő számlálva Etelnek“, mely neki, tudnivalókép, két mondat, fölfedezi, hogy „különös módon vannak egybekapcsolva“, hogy „közös az alanyuk“, hogy a köztük levő vízszintes vonás (—) „kötőjel inkább, mint választójel“, hogy „egy sarkon forgó két ajtó- vagy ablakszárnyhoz hasonlítanak“. Ezt a hasonlatot maga is „talán homályos“-nak mondja (kétségkívül azért, mert egy sarkon forgó két ajtó- vagy ablakszárny még Debreczenben sincs, a hol pedig sok minden van. pl. olyan ház, a kit csak „udvardisz“-nek tartanak), de „megvilágítja“ 3 példával (l. a czikkét). Az, persze, nem baj, hogy a „megvilágító“ példamondatok egyikében sincs két igei állítmány (mint a Kardoséban: „betelnek“ és „számlálva vannak“), hogy egyikben sem választja el, vagy, mint K. véli, köti össze a mondatokat vízszintes jel (—); hanem mind a háromban az állítmány közös („zúdítá“, „előnti“, „fordultak“); a két utóbbiban az alany is („a vízár“, „az elmék“), de kitéve az első mondatban; a harmadik mondat első felében se alany, se állítmány („hanem osztán másra“); az írásjel valamennyiben *vessző*. Hogy lehet hát ezeknek kalapja alá zavarni a vitatott mondatot? Biz ez nem „világítás“, hanem sötétítés; s neki menné mindennek, a ki ezekből próbálná megérteni amazt. De én tudom, mire gondol Kardos. Vannak, igenis, oly „különös módon egybekapcsolt“ mondatok, melyekben van valami közös mondatrész, a mi csak egyszer van kitéve, de az összefüggésből (από κοινού) könnyen kiegészíthető. Zeugma- vagy syllepsisféle. Köztük és a közönséges összevont mondatok közt a szerkesztésben különbség van; ez a különbség pedig részint a mondatok feltagolásában, részint a mondatrészek elhelyezésében áll és mutatkozik. Ebben a sajátos szerkesztésben, minthogy szinte kirekesztőleg versekben találjuk, része van vagy lehet a *rimnek* is (talán éppen a rim szülte). Közös bennök az állítmány, jobban mondva, az állítmány majd mindig közös, s ez az a tengely (nem „sark“), mely körül a két mondat forog. Lehet bennök két alany, két tárgy, két határozó, azonban két állítmány — ismétlem — ritkán s csak bizonyos feltételek alatt. „Különösségükhöz“ tartozik, hogy az állítmány úgyszólván mindig a második mondatban van, s rendszerint *kezd* a mondatot; s éppen ezért többször nincs kötőszó a mondatok közt, mint van; vagyis ez a szerkezet jobbra asyndeton-nal kapcsolatos. Mindezt azonban csak példákon lehet látni és érteni világosan. Íme két mondat: 1. Csak egyszer a *vágya* teljesüljön. 2. Csak egyszer az *ágya* teljesüljön. Ezekből úgy válik összevont mondat, ha azt, a mi bennök közös, egyszer teszszük ki, s azt, a mi nem közös, egymás mellé helyezzük, illő kötőszóval, vagy a nélkül. „Csak egyszer a *vágya* és *ágya* teljesüljön“. Ez a rendes, szabályos összevonás. Már némileg eltér ettől, ha a nem-közös mondattagok egyikét hátra keritem: „Csak egyszer a *vágya* teljesüljön és *ágya*“. Sok grammatikus amazt is, emezt is az *egyszerű* mondatok közé sorolja, noha tulajdonkép két mondatból lettek egygyé két kimondás van bennök. De ha Arany azt mondja: „Csak egyszer a *vágya*, || teljesüljön *ágya*“ (BH. IX. É.), ez már szemelláthatólag két mondat, tehát, mert összevonás is van benne, összevonásos összetett mondat; szerkezete pedig elít a szokottól. Ez már syntactical figura, úgynevezett zeugma. „Különössége“ abban van, hogy az első mondat után, melyet komma választ el a másodiktól, némi szünet van; de minthogy nem zárul be az értelem, hiányozván éppen a kimondás, függőben vagyunk tartva, s várakozásunkat a második mondat elégti ki; más szóval, az első mondat a csonka, a második a teljes; különössége abban van még, hogy a két alany közös állítmánya („teljesüljön“) a második mondat *élen áll*, még pedig kötőszó nélkül. Végre abban, hogy a *nem-közös részek*, az alanyok, *összecsenyének*. Ily módon alakította át Arany ezt: „nosza sirni (és) zokogni kezd“ vagy „nosza kezd sirni (és) zokogni“ amolyan zeugmás szerkezeté: „Nosza, sirni, || kezd zokogni“.

Egyébiránt ez a szabálytalanságában is bizonyos szabályt mutató mondat-

kötés oly sokféle és változatos, hogy érdemes volna egy kis tanulmányt írni róla. Leginkább a régiebb magyar verselőknél találjuk; az újabbak közül jóformán csak Arany él vele tudatosan és sűrűn, s ez tán a legfeltűnőbbike a nála előforduló archaismusoknak, melyet még tovább fejlesztett és gazdagított. Hadd irok ide néhány példát tőle s a régiektől:

„Fáradása *hasznát*,
Most *vészi jutalmát*“ (Beniczki).

„Így ember *lopásra*,
Addig *jár fosztásra*,
Véletlen *felfüggesztik*“ (u. a.)

„Bujdosó *elmémet*,
Ovd *bútól szívemet*“ (Balassa).

„Én nyelvem *igazságodat*,
Hirdeti nagy jóvoltodat“ (Molnár A.).

„Országunk *kövárít*,
Terjeszték határit
Tengertől tengerig.“ (Koháry.)

„Etele pedig már ölben *Aladárját*,
S bévitte karöltve maga édes párját“ (BH. V. É.)

„Ezért szive *búval*, *tefi* sok *gyanúval*“ (BH. III. É.)

„Kérdezni *madártól*, *nem meri embertől*“ (TSz. V. É.)

„VékonypéNZű Nyúlláb szőrös *mivoltától*,
Vette nevét *Degesz domború hasától*.“ (NCz. II. É.)

„Ez alkonyságár, mely az *árnyakat*,
É köd, mely *nöteti a tárgyakat*“ (Vojtina a. p.)

„Majd a tengerparti *normanokra*,
Tábort jártak a pogány kunokra“ (Czuczor: Remete P.) stb. stb.

Efféle szerkesztést lát Kardos a szóban forgó mondatban. De balul lát. Mert abban ugyan semmi sem emlékeztet erre a constructióra, egyéb, hogy közös az alany, tehát összevont mondat, az is ordináré. Említettem már, hogy az ily szerkezetekben nem igen fordul elő, hogy ne legyen közös az állítmány; ha nem az, hát helyükkel vagy hangzásukkal kell kitűnniök. Pl. Zrinyinél:

„— — bizony nekünk nagy gondokat adna
Az egynehány *magyar és megcsorbítaná*,
Fényes *koronánkat* talán *megrontaná*.“ (I. É.)

Itt a közös alany *előre* van bocsátva, az igék közös *tárgya* a második mondatban van, s ennek híját érezzük az elsőben; az igék pedig rimelnek. Kardos mondatában a közös alany a második mondatban van, de a második mondatbeli állítmány se helyével s az első mondatbelinek megfelelőisével nem érvényesül; a mihez járul, hogy maga is csonka, jobban mondva, egészen hiányzik („vannak“). Ama hely csak ily vagy hasonló formában adna igazat Kardosnak s lenne félremagyarázhatatlanul világos:

„Jaj, *betelik*, *mondá*; már ime *betelnek*,
Hún nép *jövendői*, látom, *közelednek*.“*

* Voltak mások is, kik nem értették meg, vagy nem ismerték föl ezt a régieknél annyira divó szerkezetet. Pl. Toldy Ferencz kézikönyveiben nem egyszer megrontja a szöveget önkényes interpunctiójával; tönkre teszi a versbeli numerust is, melynek ez a szerkezet szolgál és eleget tesz; árt a rimnek is, nem engedvén megállapodást a sor végén. Balassából, teszem, ezt így közli:

„Eszet, bátorságot
Adál, || diadalmot“

e helyett: „Eszet, bátorságot, ||
Adál diadalmot.“

Multkori válaszbomban két főérvnek a mellett, hogy Arany nem gondolt a Kardos értelmében vett „számlálás”-ra, azt hoztam föl, hogy ez a kifejezés „jövendői számlálva” nyilvánvaló kölesösvétel a Zrinyiászból („az te jövendőidet fogom számlálni”) és azt, hogy az első fogalmazásban nincs is meg a „számlálva” szó, csak utóbb helyettesítette vele a „haragos” jelzőt; tehát Arany eredetileg nem is gondolhatott arra, a mit neki Kardos imputál. Ezek az érvek mást meggyőznének. Kardos azonban az első dolgozathól éppen azt következteti, hogy neki van igaza: eddig csak *érezte*, most már *tudja*, hogy neki van. Mert — azt mondja — „hogy gondolt volna a költő Zrinyire s a Zrinyiászbomb elszámolt jövendőkre, hogy akarta volna azt a kifejezést utánozni, különösen a Zrinyi használta szokatlan értelemben? Az ily magyarázatok hallatára mondhatta Arany magyaros őszinteséggel ez adoma szerinti szavakat: *Gondolt a fene!*”

Hát okok ezek: „hogy, gondolt volna”, „hogy” akarta volna”? Aztán, ha az első fogalmazáskor nem gondolt Arany Zrinyire, az következik-e ebből, hogy akkor se gondolt, midőn a „haragos” helyébe tette ezt: „számlálva”? Nem veszi észre Kardos, hogy ez az ellenem fordított érv nem kevésbé érv ő ellene is? Mert ha Arany eredetileg nem gondolt a Zrinyiászbomb kifejezésére, hát épp így nem gondolt arra se, hogy „napjai meg vannak számlálva”. *Számlálás*, akármilyen jelentésű, hiányzott nekem is, de *neki is*. Többet mondok. Az tagadhatatlan, hogy Kardos számára az első fogalmazásban nem volt *semmi*. De volt valami az én számomra: a Zrinyi féle kifejezésnek *fele*, t. i. „jövendői”. Mármost nem valószínű-e, hogy ez a *többszámú, személyragos* alak, melyet magát, mint ma szokatlant, már Zrinyi hatása alatt használhatott Arany, eszébe juttatta a szintén Zrinyiből ismert *megfelelőt* is („számlál”) ? Nem valószínű-e ez, ha tekintetbe vesszük, hogy Arany már fiatal korában (a negyvenes években) sokat forgatta a Zrinyiászt, megkezdte annak népies kidolgozását, tanárkorában olvasta, olvastatta, magyarázta, s éppen az időtájt, *mikor a Buda halálát írta*, a legtízetesebben foglalkozott vele, akad. székfoglalójába („Zrinyi és Tasso”), mely a *három* első éneket tárgyalja részletesen, bele esik a vitatott hely is (II. É.), melyet meg is említ — egyszóval annak minden zegét-zugát alaposan ismerte, szinte könyv nélkül tudta az egészet? Nem valószínű-e ez (a mint már multkor említettem) éppen a kifejezés *szokatlansága* miatt, melyet, hogy átvegyen s ne ottani jelentésében vegyen át, nem képzelhető? Nem valószínű-e, hogy Arany az író, csakugyan Zrinyiből „lopott”, mikor én, az olvasó, rögtön a Zrinyiászbomb kifejezésére gondoltam, és soha eszembe se ötlött, hogy azt másképp is lehetne érteni? — Bizony az én felfogásom és magyarázatom ellen *semmi* se szól, mellette minden; a Kardosé mellett *semmi*, de minden ellene. Hogy ez így van, azt már minap is erős okokkal bőségesen megmutattam, melyeket most csak ismételnem kellene (l. a szept. számban).

Vessük végét a meddő vitának. Nem azért meddőnek, mert *mi ketten* egymást meg nem győzzük soha, hanem, mert az igazságot teljesen kideríteni, mintegy kézzelfoghatóvá tenni nem lehet. Nem lehet megállapítani, hogy a „betelnek” utáni írásjel (—) már eredetileg ott volt-e, vagy csak a „haragos”-nak „számlálva” szóval helyettesítése után tette oda Arany. Aztán van abban az agyonkinzott szövegben valami, a mi — nincs. Egy árva *vesszőcske*, a „számlálva” előtt. Ha az ott van, nem pusztul el annyi papiros hiába, Kardos Albertban se támadt volna fel a kíváncsiság: jó volna megszavaztatni a Magyar Nyelv olvasóit! **

LEHR ALBERT.

vagy Beniczkiéből így :

„Fülemile ágon
Függ, || csak kicsiny szálon“

e helyett: „Fülemile ágon, ||
Függ csak kicsiny szálon.“ stb.

* Kardos hallott harangozni, de nem tudja, hol. Erdélyi *Arany kisebb költeményei* bírálatában (1856.) így szól többi közt: „Ő (t. i. Arany) *megvárta* az időjárást, míg hozzá felárad a víz, hogy elbocsáthassa csolnakát”. Erre jegyezte meg Arany tréfásan: „*Várta a fene!*“

** Ezzel lapunkban a vitát bezárjuk.

Szerk.

LEVÉLSZEKRÉNYUNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

67. Szinte és szintén. A M. Ny.-ben (2 : 336) egy kérdésre azt feleltük : „szinte annyit is tesz, mint hasonlókép, szintűgy, szintén“.

E válaszra olvasóink közül többen hosszú czikkeket küldtek be hozzáunk, melyekben azt bizonyítgatják, hogy szinte annyit tesz, mint majdnem, mintegy. Persze, hogy ezt is teszi, de nemcsak ezt, hanem amazt is. Lám a nép, az élet nyelve s az írók java a szintén és szinte szócskákat vegyesen használja, hol „etiam“, hol „fere“ értelemben. A szinte és szintén (valamint a kora és korán, eleinte és eleintén, a régi őszinte és őszintén I. NySz.) közt nincs különbség, de igen is nagy különbség van, a mint ezt Lehr Albert legelőször vette észre (1880-ban), a szintén és szintén, valamint a szinte és szinte közt. T. i. szintén, szinte, ha hangsúly van rajtuk = is, hasonlókép: ha hangsúly nincs rajtuk = mintegy, majdnem. „Én szinte tudtam, hogy nem jön el“ = úgyszólván; jóformán tudtam. Itt az igen a hangsúly. De ez : „Én szinte tudtam, hogy nem jön el“ = én is tudtam. Itt a particulán a hangsúly. E theoria helyességét Lehr a következő példákkal igazolja, melyek közül kettő-kettő mindig szembe van állítva, hogy a törvény megismerését könnyítse.

„Haja tél, ha látom szinte fázom.“ (Petőfi : „Sári néni.“) Hangsúly az igen.

„Ott legyek s az én szívemből szinte. Nőjön egy halálos vérvirág.“ (Pet. : „Ha az isten . . .“). Hangsúly a particulán.

„Tűz van bennök, hogy szinte süt, ragyog.“ (Arany, N. Czig. I. É.). Hangsúly az igen.

A király felállott, az urak is szinte (Ar. Told. Est. III. É.). Hangsúly a particulán.

„S nagy öreg harangok, viradattól estig. A tornyok falait szinte megrepesztik.“ (Told. Szer. VII. É. 25.). Hangsúly az igen.

„Andrási Temesből czinert hozza szinte.“ (U. o. 36.). Hangsúly a particulán.

„Orczája már szintén tüzes | Hogy üt s beszél: Adós, fizess.“ (Tomp. : „Adós, fizess“). Hangsúly a praedicatumon.

„Sisakját, vasüngét szintén levetette.“ (Ariostóból.). Hangsúly a particulán.

Mint hogy pedig főkép az egy „szintén“-re szokják ráfogni az „etiam“ értelmet, Lehr jó csomó olyan példát is hoz fel, melyekben a „fere“ jelentés nyilvánvaló. „Az iskolát úgy kitanulja, hogy a mesturnál szintén többet tudott.“ (Vadr. 478.). „Szintén visket belé az ember talpa“ (Népk. Gyűjt. 2 : 425.). „Döbrögi még szintén meg sem szabadult az elébbi megpüfölés szedres daganatjaitól; s ihol újra látogatásra megyen hozzá Matyi.“ („Lud. Matyi“). „Dorottya már szintén ugrott örömében.“ (Csokon., Dor.). „Haj, de ott van a baj, szintén elfeledtem.“ (Czuczor II : 233.). „Úgy hogy az ember általa szintén megifjodék“ (Tomp. : „A bajmóczy fördős“). „Fel a napig repüle szintén“. (Tomp. : „Ikarus“). „Ágy-e, a melyben hánykolódom, vagy a koporsó az szintén“. (Csokon. : „Tüdő-gyull.“). Vö. Toldi Comm. III. É. eleje. Sz. K.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

II. KÖTET.

1906. DECZEMBER.

10. SZÁM.

A magyar nyelv régi szótárai.

(Ismertetés.)

II.

B). Két, esetleg több nyelvű, betűrendes szótárak.

a) *A nyelv egész szókészletére kiterjedők.*

Míg a középkori latin tanítás az egyházi latinságon alapult, addig a humanizmus e nyelvet megvetve, a classikus latint állította oda eszményül; visszatükröződik ez a két kor szótáraiban és részben tankönyveiben is.

A latin iskolázás három fokának megfelelőleg, a tankönyvek három csoportját találjuk mind a középkori, mind a humanista iskolákban. A tabulisták abecedáriumokat (l. föntebb, 408.) tanultak, a donatisták a latin grammatika elemeit tanulták beszélgetések alakjában (vö. Heyden Sebald: „Puerilia colloquia“ latin-német-magyar-lengyel nyelven, 1531.), az alexandristák pedig grammatikán kívül stilsztikát és retorikát tanultak s latin szókészletüket gyarapították; szókészletet a) a nomenclaturák segítségével szereztek (l. fönt), míg a latin szavak eredetét, használatát, helyesírását b) betűrendes tárgyi szótárakból sajátították el. Ilyen mű volt Alexander de Villa Dei „Doctrinalé“-ja (innen az alexandrista elnevezés). E helyett nálunk, úgy látszik, inkább a következő *olasz* műveket használták:

1. A lombardi Papias Vocabulista-nak 1063 táján írt, a régibb szokatlan szavakat felsoroló és a hét szabad művészetre vonatkozó ismereteket tartalmazó „Elementarium doctrinae erudimentum“ cz. művét (I. kiad. 1476.). L. alább a Gyöngyösi szótártörödéket.

2. A pisai Hugutius-nak 1192 körül írt, Johannes Balbustól felhasznált s így szótáirodalmunkra közvetett hatást gyakorolt latin szófejtő „Liber deriuationum“-át.

3. A genuai dominikánusnak, Johannes Balbus de Janua-nak „Catholicon“-át, mely az előbbi kettő alapján készült (1286.). Az első kiadás 1460-ban jelent meg. 1520-ig húsz kiadást ért. Hazai könyvtárainkban található, magyar glosszákat tartalmazó példányai bizonyítják, hogy nálunk is elterjedt tankönyv volt (Vö. a Gyöngyösi szótártörödékekkel).

4. A XVI. században „Ambrosius Calepinus Bergomates professor ordinis Eremitarum sancti Augustini“ Dictionarium-a (1502)

lép helyébe, melynek utolsó kiadása 1778-ban jelenik meg. Kiadásai három csoportra oszthatók: a) 1502—1544 között megjelent kiadások; egynyelvűek, itt-ott görög értelmezéssel. A—Z közti latin szavakat sorolja fel, de pl. A-n belül A+a, A+b, A+c, stb. a felsorolás rendje (így a Gyöngyösi Szótártör. is). b) 1544—1568 között megjelent kiadásokban, a mennyiben Baselben jelentek meg, a tulajdonnevek „Onomasticon stb.” címmel Conradus Gesnerus Tigurinus összeállításában a mű végén külön vannak felsorolva. c) 1568—1778. között megjelent kiadások. Több nyelven, végül tizenegy nyelven jelennek meg. Vannak egy-egy ország számára készült külön kiadások is.

Hazánkban használták már akkor is, mikor magyar értelmezés még nem volt benne, I. Molnár A. tanúságtételét szótára 1604. kiadása latin-magyar részében; ezenkívül könyvtárainkban sok 1585. előtti kiadása található, némelyike magyar glosszákkal.

A Bod Pétertől (Párizs-Pápai Dict. 1782.) és Vass Józseftől (Latin-magyar szótáriródmunk 10. l.) szótárirásunk egyik forrása-ként emlegetett Nicolaus Perottus-féle „Cornucopiae seu latinae linguae commentarii” szótáraink keletkezésére semmi hatással nem volt.

I. Olasz hatás alatt keletkezett szótárak.

a) Kéziratosak.

1. Hortularium. A Schlägli Szój.-et is magában foglaló Hortularium gyűjtelékes codex neve tulajdonképen csak az első, 161 lapból álló kéziratot — egynyelvű latin tárgyi szótárt, 130 magyar glosszával — illeti meg; a latin rész végső forrása alkalmasint Papias, Hugutius vagy Balbus. A magyar glosszákról csak annyi bizonyos, hogy 1420 után keletkeztek, de helyesírási bizonyítékok (pl. a *cs* jelölésére nem a későbbi *cz*, hanem *c*, *ch*, *chy* használatos) eldöntik, hogy az Ehrenfeld-codex kéziratánál régiebbek, tehát közvetlenül a Schlägli Szój. után foglalnak helyet. A Hortularium kézírata 1420—1433 közt készült. (L. NyK. XXXVI. 32.)

A Gyöngyösi Latin-magyar Szótártöröredék. A Magy. Tud. Akadémia könyvtárában lévő 1487. évi velencei kiadású Balbus-féle „Catholicon”-hoz egy, két hasábon írt 39 a/b lapra terjedő latin-magyar szótártöröredék (Abba—Cilonos közti szavak) van kötve.

1836-ban szolgáltatta az Akadémiától 1835-ben a régi kéziratok kutatásával megbízott Döbrentei Gábor kezéhez többek közt ez emléket is Magócsy István, a gyöngyösi Ferencz-rendi kolostor gvárdiánja. Akkor nem adták ki s később feledésbe ment. Mátyás Flórián „Magyar nyelvtörténeti szótár-kísérlet”-ében (1868—71) idézi a források közt, de nem pontosan, ezért a NySz. szerkesztői nem találták meg a szótárt, pedig Hellebrant Á. (A Magy. Tud. Akadémia könyvtárában levő ősnymtatványok jegyzéke. Budapest, 1886. 100. l.) megemlékezik róla.

Végre, miután Szily Kálmán, akkori főtitkár 1893-ban felhívta rá az Akadémia I. osztályának figyelmét, 1898-ban kiadta Melich János az Akadémia megbízásából, terjedelmesebb bevezetéssel.

A latin rész tanúsága szerint e szótártöredék szerkesztett mű; a szerkesztéshez alapul egy eddig ismeretlen forráson kívül Papias „Vocabularium“-a, Johannes Balbus de Janua „Catholicon“-a, s Calepinus „Dictionarium“-ának valamelyik 1544 előtti kiadása szolgált.

A szótártöredék jelenlegi kézírata öt írónak másolata. Az öt közül egynek keze vonását feltaláljuk a gyöngyösi Ferencz-rendi kolostor könyvtárában levő XVI. századi, a rend „Constitutiones“-eit magában foglaló kéziratban; e másoló neve Frater Emericus de Gyöngyös. Egy másíknak kezevonása bár nem egyezik, de hasonlóit egy ugyane „Constutiones“ más helyén található, későbbi keletű íráshoz. Ez adatok eldöntik, hogy a szótártöredék Gyöngyösön a ferenczesek rendházában készült; másolat voltát íráshibái teszik kétségtelenné. Valószínű, hogy Gyöngyösön keletkezett is.

A mű előállításának kora Döbrentei szerint 1600 eleje, Hellebrant szerint a XVII. század, míg Mátyás Flórián és Szily véleménye szerint a XVI. század első fele. Melich tárgyi bizonyítékai (vö. NyK. XXXVI. 41. l.) kétségtelenné teszik, hogy a szótártöredék 1526—1556 között készült; írása a XVI. század végéről való „Constitutiones“ kézírásaival összehasonlítva, korábbi eredetre mutat, tehát *a másolat se sokkal későbbi az eredetnél*. Helyesírása is a XVI. század közepére vall, ugyancsak erre mutat az ábéczerend, mely éppen olyan, mint az 1544 előtti Calepinus-kiadásokban (l. fentebb). Aztán sok olyan szó található benne, mely csak 1550. előtti nyelvemlékeinkben fordul elő (pl. 4339: *vionnal való* — *cenos grece, nous latine* | 2431., 2686: *De magha* — *attamen, sed quia; De magha* — *autem*).

Szamosközy István magyar-latin szótártöredéke. E kéziratot töredék két részletben jött napvilágra.

Az első, két íves darab, melynek közepéről egy rész hiányzott, a gyulafehérvári káptalan levéltárából került 1882—1883. az Országos Levéltárba s onnan a M. N. Múzeumba. Ismertetője, Nagy Gyula (M. Könyvszemle 1887.) úgy vélte, hogy a kézirat Calepinus magyar értelmezői *magyar-latin* szótárának töredéke s talán magának Szántónak kezeírása.

Ezt a véleményt megczáfolta egy újabb fölfedezés. Mikor a budapesti Egyetemi Könyvtár megvette Wenzel Gusztáv könyvtárát, kézíratai közt talált egy Szamosközytól eredő bekötött gyűjteményt; ebbe egyszerűen bele volt téve egy magyar-latin szótártöredék ugyanazon kéz írásával. Ez a négy oldalnyi töredék éppen bele illik az előbbi töredék *közepébe*; a kézvonás is ugyanaz (vö. Szilágyi Sándor, M. Könyvszemle, 1891).

E két töredék csak az *én* — *erő* közti magyar szavakat értelmezi latinul; hogy az egész mű meg volt írva, bizonyíték rá a benne található utalások az ábéczesor valamennyi betűjén kezdődő szavakra.

A latin szöveg egyezése és a magyar értelmezés különbözőése Szamosközy szótártöredékében s Calepinus szótárában kétségtelenné teszi, hogy a magyar értelmezéseket nem tartalmazó Calepinus-kiadás nyomán dolgozott; támogatják ezt Szamosközy és Calepinus magyar

értelmezője helyesírásának eltérései is. Valószínű, hogy Szamosközy latin-magyar Calepinusról nem is tudott.

Ez utóbbi körülmény alapján Szamosközy, Erdély országos történetírója s a gyulafehérvári káptalan levéltárnoka, kiről 1608 után mit sem tudunk s ki 1592-ig külföldön tartózkodott, szótárát a XVI. század vége felé, talán a 80-as években írta.

Hiányzó részei esetleg csak lappanganak.

A brassói latin-magyar szótártöredék. 1744-ben került, mint Copony János ajándéka a brassói ág. főgymnasium könyvtárába, Johannes Balbus de Janua Catholicon-ának egy 1470 tájáról való Mentelin-féle kiadása, mely csiki-háromszéki hangalakot mutató magyar glosszákat tartalmaz. E glosszák írója a személyi bejegyzés szerint két osdolai székely: Szenczi György (1616-ban írt), Szurkos György (1621-ben írt), esetleg egy harmadik is, Járay István, kinek birtokában szintén volt a könyv.

A személyi bejegyzéseknek egy másik csoportja a könyv birtokosairól és vándorlásáról értesít.

E fontos, a XVI. század végéről és a XVII. század elejéről való *székely nyelvjárás emléket* Melich J. adta ki (Ért. a nyelv- és széptud. k. XIX. k. 4. f.)

3) Nyomtatottak.

Calepinus latin-magyar Dictionariuma. Calepinus szótárát (l. fönt), még mielőtt magyar értelmezéssel is bővült volna, hazánkban sokat használták. Könyvtárainkban sok, magyar glosszás Calepinus található; legtöbb bejegyzés egy 1551. évi bázeli Calepinus „*Dictionarium Linguae Latinae*”-ban van, melyet Nyitrán az egyházmegyei Roskoványi-könyvtárban őriznek. E példány eredetileg a felső elefánti pálos kolostor tulajdona lehetett, mert Mittuch József felső elefánti plébános adta a könyvtárnak 1902-ben, s ott irhatták bele az A—D között gyakori, az E—Z között ritkább magyar bejegyzéseket, melyeknek egy része Molnár A. szótárának 1621. évi kiadásából való, más része pedig eredeti, a XVI. század végéről.

Bod Péter és követői (Sándor István egy ideig, Szilágyi István, Vass József, Mátyás Flórián, Szamosi János) szerint Calepinus 1587. évi lyoni kiadásába van először bevéve a magyar nyelv is. E kiadás az említettek közül csak Bod és Mátyás kezében fordult meg.

Toldy Ferencz és Szabó Károly az 1590. bázeli kiadás címére támaszkodva azt állították, hogy Calepinus első, magyar nyelvvel bővült kiadása 1590-ben, Baselben jelent meg.

Sándor István említ (Sokféle X. 45.) egy 1586. évi lyoni kiadású, 10 nyelvű Calepinust, melyet valószínűleg látott, használt is.

De az 1586. és 1587. évi lyoni és az 1590-ben megjelent bázeli Calepinusnál van régiebb, a magyar nyelvet is tartalmazó kiadás. Ez pedig az 1585. évi tíz nyelvű lyoni kiadás, melynek két példányát ismerjük, az egyik Vagner József nyitrai kanonoké, a másik pedig a párizsi „*Bibliothèque Nationale*”-ban van. Hogy ez az első magyar nyelvű kiadás, azt egy időben, egymástól függetlenül Vagner József és Szily Kálmán írták meg. Vagner az 1884-ben

vásárolt példányát 1885-ben ismertette, Szily pedig arra a gondolatra jutott, hogy utána nézet a Bod említette 1587. évi Calepinusnak a Bibliothéque Nationale-ban. De Gerando Attilához fordult, a ki egy 1586. évi mellett 1585. évi kiadást is talált (Nyr. 15 : 260—262.)

Tehát az első magyar értelmezésű Calepinus-kiadás 1585-ben jelent meg Lyonban.

Saját példányát Vagner így írja le:

Nagy ívrétű példányom 1153 kéthasábú számozott lapra terjed . . . Címe: Ambrosii [Calepini]* Dictionarium [Decem Linguarum] Nuper hac postrema editione quanta maxima fide ac diligentia fieri potuit, accurate emendatum, multisque partibus cumulatam, et aliquot milibus vocabulorum locupletatum. [Ubi Latinis Dictionibus Hebraeae] Graecae, Gallicae, Italicae, Germanicae et Hispanicae, itemque *nunc primo* et Polonicae *Vngaricae* atque Anglicae adiectae sunt . . . Ezen sorok alatt van a nyomdász megszegű keretbe foglalt jelvénye: egy méhektől körülvelt szökő oroszlán; fölötte szalagon e jelmondat: De Forti Dulcedo. A fametszet alatt: [Lugduni] MDLXXXV. [Cum Privilegio Regis.] A czimlap utáni számozatlan levélen: Typographus Candido Lectori, S. D., mely ajánló levél így végződik: Vale, Lugduni CIO IO LXXXV. — Ezután következnek: Extrait du Priuilege du Roy, melyben a nyomdász *Estienne Michel* megneveztetik. Donnees a Paris le 25 Octobre 1579. Signees par le Roy en son conseil. Povtelain. Et seellees (így) en cire iaulne du grand Seel . . . a munka vége egyszerű: Finis szóval jeleztetik. Pédányom teljesen ép és tiszta minden régibb feljegyzés nélkül*.

Kiadások: I. Ennek az editio princepsnek egyszerű lenyomatai:** 1. Lyon, 1586. (Bibl. Nat., Kolozsvári Egy. Könyvt., Sándor I.; ez utóbbi elveszett) 2. Lyon, 1587. Bod említi, Mátyás Fl. belőle dolgozott. 3. Lyon, 1588. Szily Kálmáné is ilyen. 4. Genf, 1594., melyről Szily bizonyította be, hogy nem frankfurti, mint Toldy gondolta.

II. Az editio princepsnek *belgá*-val megtoldott lenyomatai:

Basel, 1590 (a bázeliak közül az első, melyben a magyar is benne van, vö. Toldy és Szabó véleményével), u. o. a következők: 1598. évi, 1605. évi, 1616. évi, 1627. évi. Ezekben külön onomasticon van; az I.-beliek *w* jegye itt *we* (= ü, ű) és a rövidítések itt fel vannak oldva.

Az editio pr. sajtóhibái megmaradnak, sőt itt-ott szaporodnak.

Ki volt az 1585. évi lyoni Calepinus magyar értelmezője?

Sem Molnár A. (1604.), sem Bod Péter (1782.) nem tudta, ki volt Calepinus magyar tolmácsa; Bod erdélyinek sejtí. Sándor István-nál (Sokféle VIII. 44.) merül fel 1801-ben Szántó István nevű jézsosvitának, mint az 1587. évi lyoni Calepinus magyar értelmezőjének neve. Rosty Kálmán (M. Könyvszemle, 1881.) szerint „Arátornak tulajdonítja a rendi hagyomány a magyar részt a Baselben 1590-ben megjelent Calepinus nagy szótárában, melyről Toldy magasztalón emlékezik meg.“ E két közlés forrását nem ismerjük. Szily Kálmán („Ki volt Calepinus magyar tolmácsa?“) szerint valóban Szántó István végezte e munkát 1580—1584. között egy vagy több rendtársával. Szántót valószínűleg a lyoni rendtársak ajánlták a kiadónak. Ez össze is egyeztethető Szántó (szül. 1541., győri egyházmegyei, meghalt

* „A rekeszjel közti szavak vörös festékekkel voltak nyomva.“

** Illetőleg czimlap-kiadásai.

1612. Olmücz) életével, ki Rómában végezve a theológiát, Grácban, majd Bécsben tanít, aztán Rómában lakik 1580-ig, végül 1580-tól 1588-ig, a kiüzetésig Erdélyben és Nagyváradon tartózkodik. Valószínű, hogy dolgozásakor Szikszait (kéziratosat), illetőleg Murmelliust használta.

Verancsics Faustus Dictionariuma. Czime: „Dictionarium quinque nobilissimarum Evropaе lingvarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Vngaricae. Cum privilegiis. Venetiis, Apud Nicolaum Monettum. 1595“. Hű és pontos lenyomatban újra kiadta 1834. Ponori Thewrewk József, Verancsicsnak életrajzával Gyurikovits György tollából.

Tartalom. 1. Carillius Alfonsushoz intézett ajánló levél, melyből megtudjuk, hogy ez előtt (1595) sok évvel rövid idő alatt készítette szótárkáját. Így magyar nyelvű Calepinust nem használhatott. 2. Előszó az olvasóhoz, a melyből többek közt megtudhatjuk, hogy nála a német nyelvet az osztrák-bajor nyelvjárás képviseli, míg a szláv nyelvet a régi horvát nyelv (ma *csa*-nyelvjárás Sebenicóban, a Quarnero szigetein, Isztriában), a szerző anyanyelve. Itt számol be a dalmát-horvát és magyar szavakban követett helyesírási elveiről, melyek olasz hatást mutatnak (*x* pro *zs*, *aa* pro *á*, mássalhangzó kettőzés ott, a hol nem kell). 3. Arconatus Jeromosnak, II. Rudolf udvari titkáranak költeménye. Ez mondja meg, hogy a mű szerzője Verantius Faustus.

Ezek után jön 4. a latin szavak magyarázat nélküli felsorolása olasz, német, horvát, magyar értelmezéssel, a hol a Magyar- és Olaszországban iskolázott sebenicói dalmata szerző, mind a latin szavakat (vö. Szamosi J., ki Calepinus hatását látja. Erd. Múz. I. 30.), mind az értelmező négy nyelv szavait saját tudásából merítette. (Mind a négyet teljesen bírta.) S ez oknál fogva becses magyar és horvát nyelvtörténeti szempontból, noha magyar szókészlete csak a mindennapi szükségletnek tesz eleget.

Becsét legjobban számos feldolgozása tanúsítja:

a) *Baldi Bernardino.* — A magyar nyelvtudomány szempontjából teljesen értéktelen ezen magyar-olasz, itt-ott magyar-latin szótárkára Toldy hívta fel a figyelmet (Adal. a régibb magy. irod. tört.-hez, Pest, 1869, 27—48); Baldi apát kéziratait tartalmazó gyűjtékes codexben foglal helyet (nápolyi Nemzeti Múzeum). Ugyancsak ő hibás olvasatok alapján azt állította, hogy Baldi hallomásból szerezte magyar nyelvi tudását.

Teza Emil, olasz nyelvtudós, az Akadémia kültagja, megvizsgálta a kéziratot, minek eredménye az, a) hogy Toldytól a keletkezés dátumául állított 1583 csak a gyűjtékes codex első darabját illeti meg; az évszámozatlan szótár 1617-ig, Baldi halála évéig bármely évből való lehet, b) hogy Baldi a Verancsics latin-olasz-német-horvát-magyar szótárából csinálta a maga magyar-olasz szótárát, melyben sok a hiba, a magyar nem tudása következtében. Eredeti benne csak az ábéczerendbe szedés.

b) *Loderecker Péter.* — „Dictionarium septem diversarum lingvarum . . . collectum Petro Lodereckero Prageno, Bohemo . . .

stb. . . . Pragmae, E Typographaeo Ottmariano. Impensis Authoris. CIO IO CV.“ czimmal a lengyel és cseh nyelvvel megtoldva adta ki 1605-ben, Prágában Loderecker benczés szerzetes az eredetileg öt nyelvű Verancsics-szótárt. Nyelvészeti értéke alig van.

c) *Megiser Jeromos.* „Thesaurus Polyglottus: vel Dictionarium Multilingue . . . collectum et concinnatum, ab Hieronymo Megisero P. C. Caes. et Sereniss. Austr. Archidd. Historiographo . . . Francofurti ad Moenym. Sumptibus Authoris. MDCIII.“ cz. rendkívül soknyelvű szótárának első kiadása 1603-ban, második kiadása 1613-ban jelent meg.

A szerző (szül. 1550 táján Stuttgartban, meghalt 1616.) a tübingai egyetem elvégzése után Károly osztrák főherceg gráci udvarában történetíró s levéltáros. Károly halála után mint protestáns menekül; a klagenfurti tartományi főiskola igazgatója lesz s mint rendkívüli tanár hal meg Lipsésben.

E nagy művének, melyhez előgyakorlatul egy 1592-ben Grácban megjelent négy nyelvű szótára szolgált, ábécze-rendű latin szavait a tömérdék európai élő és holt nyelven kívül zsidóul, afrikai, amerikai, ázsiai nyelveken, összesen valami negyven nyelven értelmezi.

A latin szavaknak magyar egyértékese sokszor egymás mellett kétféle helyesírással van adva, az egyik a Verancsics szótárára utal, mint forrásra, a másik pedig Calepinus bázeli kiadásaira (az ü, ű jelölése ezekben *we*, míg a lyoniakban *w*).

Harmadik forrásul Beythe István „Stirpivm nomenclator Pannonicvs, Antverpiae 1583.“ cz. szakszótára jelölhető meg.

De vannak benne olyan értelmezések is, melyek nem e három forrásból valók. Megiser szótárának tehát csak addig van nyelvészeti értéke, míg negyedik forrását is meg nem találjuk.

d) *Henisch György.* — „Teütsche Sprach und Weissheit. Thesavrvs lingvae et sapientiae Germanicae . . . adjectae sunt quoque dictionibus plerisque Anglicae, Bohemicae, Gallicae, Graecae, Hebraicae, Hispanicae, Hungaricae, Polonicae, Pars prima. Studio Georgij Henischij B. Medicinae doctoris et Mathematici Augustani. Augustae Vindelicorum MDCXVI.“ czimmal jelent meg a bártfai születésű Henisch, augsburgi orvos német-latin szótárának A—G terjedő része. 1618-ban bekövetkezett halála miatt a második rész elmaradt.

E mű a német irodalom maradandó alkotása, de mivel magyarja Megiser „Thesaurus“-ából van egyszerűen kiírva s néhány sajtóhibával szaporítva, a magyar nyelvészet szempontjából értéktelen.

II. Német hatás alatt keletkezett szótárak.

Az olasz szótárirók hatását a XVI. század végéig lehet kimutatni; ettől fogva a német humanismus szótárirása lesz a minta, a mi összefügg azzal, hogy ifjaink külföldi tanulmányokat Németországban végzik s az ottani classikus latinságra törekvő paedagogiai elveket sajátítják el.

Ez elvek szerint készülnek a humanismus szótárai, melyek közül kiemelkedik a strassburgi iskola görög tanárának (1533-tól

1559-ig), a svájci születésű Dasypodius (Hasenfuss) Péternek 1535—36-ban megjelent, „*Dictionarium Latino Germanicum et vice versa Germanico Latinum*“ cz. latin-német és német-latin szótára, melynek hatása alatt jöttek létre Szenczi Molnárnak és követőinek szótárai.

Szenczi Molnár Albert Dictionariuma. „Nem czac magunknac születetünk, hanem születésünknek egy részét hazanc tulaydonittya magánac“ írja Molnár a *Dict.* 1611. évi lat.-gör.-magy. kiadás előszavában. Életét, a melylyel ez írói hitvallását szépen valósította meg, Dézsi Lajos írta meg „*Szenczi Molnár Albert 1574—1633*“, (Budapest, 1897.) cz. monographiájában a szótáríró naplója, jegyzetei, széleskörű levelezése alapján, melyeket ugyanő ki is adott (Budapest, 1898.).

Molnár Albert (1574. aug. 30. — 1633.) ifjú korától fogva, a mikor birtokában volt a ritka Murmellius és Pesthy Nomenclaturájának 4. kiadása, Károlyi Gáspárnál való gönczi tartózkodása alatt, kassai nevelősködése közben (itt látott először Dasypodius), németországi tanulmányútjain, svájci, olaszországi bolyongásaiban folyton érezte, hogy a humanismus elvei alapján addig nem taníthatunk sikeresen iskoláinkban, a míg megfelelő tankönyveink, első sorban szótáraink nincsenek. — Ezért már ifjú korában elhatározta egy szótár készítését, mely Dasypodius külső és belső berendezését fogja követni. Ettől kezdve folyton gyűjt, minden kezébe jutó magyar könyvet elolvas, magyar prédikációkat hallgat, jegyez, saját magyar nyelvi ismeretét ellenőrzi, etymologizál, míg végre az anyagi gondoktól megszabadulva, aránylag rövid idő alatt megírja, illetőleg befejezi Aldortban 1603 májusától december haváig latin-magyar szótárát és 1604 januárjában (e nemben első) magyar-latin szótárát. (Vö. az 1604. *Dict.* latin-magyar részének előszavával.)

E műve öt ismert kiadásban jelent meg: Molnár gondozásában a) 1604. Nürnberg, b) 1611. Hanau, c) 1621. Heidelberg; a szerző halála után: d) 1644—45. Frankfurt, e) 1708. Nürnberg. A Sándor István (Sokféle VIII. 45.) említette 1700. évi és 1740. évi nürnbergi kiadásokról semmit sem tudunk.

A kiadások ismertetése:

a) 1604. Nürnberg. — Czíme: „*Dictionarium Latinovngaricum . . . Item vice versa Dictionarium Vngaricolatinum . . . Per Albertum Molnar Szenciensem Vngarum . . . Noribergae . . . Anno CIO IO CIV.*“ A második résznek külön czimlapja is van.

Tartalom. α) latin-magyar rész: 1. Ajánlás II. Rudolf császárhoz, 2. előszó az olvasóhoz (*szótáriróadalom-történetünk legfontosabb forrása*, a Bod-féle Páriz-Pápai szótár előszava is ennek alapján készült); 3. latin nyelvű verses buzdítások, 4. latin-magyar szótár; β) magyar-latin rész: 1. ajánlólevél Báthori István, Rákóczi Zsigmond, Thurzó Szaniszló főispánokhoz és Thökölyi Sebestyénhez, 2. a magyar és erdélyországi tanuló ifjúsághoz intézett előszó, melyben hangjelöléséről is beszámol (helyesírás-történeti emlék; helyesírása mégis következetlen, s éppen az elveitől eltérő hangjelölésű szavak vezetnek sokszor forrásaira), 3. verses buzdítás, 4. magyar-latin szótár,

melynek szókészlete *nem azonos* a latin-magyar rész szókészletével, 5. a régi magyar emlékekben előforduló, nehezen érthető jogi kifejezések ábéczerendű jegyzéke, mely Zsámbokinak nem eredeti. Molnár szótára részére készült czikke (Zs. 1584-ben megh.) mint a cím után gondolná az ember, hanem a Zsámboki-féle 1581-iki Verbóczy-kiadás végén található „Index tripartitorvm stb.“ cz. jogi szótárának egyszerű lenyomata; végül 6. ellentétes szavak, Cicero beszéd-ékesítő állandó jelzőinek betűrendes felsorolása (a humanista paedagogus!).

Hatások, források. Molnár nemcsak a belső szerkesztésben járt el úgy, mint Dasypodius, ki figyelembe vette a humanista iskolákban tanított latin írókat (Calepinusnál még sok a középkori latinság), szótárába iktatta a német városok neveit s a bőven magyarázott mythologiai tulajdonneveket és saját nyelvtudásán kívül régiebb német szójegyzékekből is merített, hanem a Dasypodius-féle szótár külsőségeit is mintául vette; így a jogi szótárkával megtoldott 8-ad retű két részt egybeköttette éppen úgy, mint előképe. Mivel jogi szótárka Dasypodiusnál csak a 4. kiadástól kezdve van, valószínű, hogy Molnár egy negyediken túli kiadást használt, talán Rihelius 1565. évi strassburgi kiadását. (Vö. a Dict. latin-magyar részének előszavát.)

Dasypodius hiányai pótlására Molnár Albert felhasználta Calepinust, Stephanus Robertus francia tudósnak Calepinusból átdolgozott latin, illetőleg latin-francia szótárát (1531), Joannes Frisius latin-német szótárát (1541) és egyebeket.

Magyar nyelvi anyagának egy része saját fejéből, másik része könyvekből, még pedig saját bevallása szerint Calepinusból és Baronyai Decsi János „Adagiorvm graeco-latino-vngaricorvm chiliades quinque . . . Bartphae 1598.“ cz. közmondásgyűjteményéből való; de nem áll, hogy Molnár „latin-magyar része egészen a Calepinus-féle híres soknyelvű szótáron alapszik“ (Simonyi: A magyar nyelv², 22.), mert pl. Molnárnál sok oly latin szó van értelmezve, a mely Calepinusban meg sincs. Molnár korántsem elégedett meg Calepinus lemásolásával, hanem fölhasználta az akkori jó magyar könyveket s tárgyi egyezések döntik el, hogy Calepinus és Baronyai mellett Szikszai Fabricius Nomenclaturájának 1597. évi kiadását is használta.

De ezekkel a forrásokkal szemben nem járt el kritikával, sajtóhibákat etymologizáló hajlama új szavaknak vett (főveg, nemtő, vö. Szily: NyUSz.) stb.

Toldy (és Szamosi János) még Károlyi bibliáját jelölik meg forrásul, de e tetszetős állítás nem igazolható.

Dézi Lajos (M. A. életrajza, 112. l.) azon állításával szemben, hogy „a Clusius-Beythe-féle „Stirpivm nomenclator Pannonicvs“-t (Antverpiae, 1583) vagy Beythe „Fives könyvét“ (1595) felhasználta volna, éppen az ellenkezőt lehet bizonyítani magából a szótárból.

b) 1611. Hanau. — Czime: „Lexicon latino graeco hungaricum . . . Item Dictiones Vngaricae . . . Auctore Alberto Molnar Senciensis . . . Hanoviae . . . MDCXI.“ A második rész itt is külön címlappal.

Tartalom. α) 1. ajánló levél Magyar- és Erdélyország főurai-

hoz, espereseihez stb. e kiadás újításairól értesít, 2. Molnárhoz intézett néhány üdvözlő, 3. „Catalogus auctorum“ (Smetius Prosodiájából kiírva), 4. latin-magyar-görög szótár, 5. „Numeri et notae arithmeticae“, 6. „De miraculis mundi“. 7. „Duorum clarissimorum virorum de Lexicis Judicia“; β) 1. magyar-latin szótár A—Z, 2. régi magyar jogi kifejezések szótárkája, 3. Honterus J. költeménye „De variarum rerum Nomenclaturis per classes distinctas“.

E kiadás, nem számítva mind a magyar, mind a latin résznek tetemes bővítését, a humanismus szempontjából három fontos pædagogiai újítást tartalmaz: *a)* első részébe föl van véve a mindinkább terjedő görög nyelv (Stephanus), *b)* a rossz latin kiejtés meggátlására s a latin verskészítés megkönnyítésére bele van dolgozva a latin szavak magánhangzóinak időtartamáról szóló Smetius-féle „Prosodia“, *c)* Baronyai Decsi közmondásai be vannak véve erkölcsnemesítő czélzattal. (Vö. a humanisták közmondásgyűjtését.)

c) 1621. Heidelberg. — Czíme: *Lexicon Latino-Graeco-Ungaricum. Jam recens tertiâ curâ recognitum . . . Item Dictionarium Ungarico-Latinum . . . Authore Alberto Molnar Szenciensi . . . Anno MDCXXI. Heidelbergae* „A magyar-latin rész külön czimlappal.

Tartalom. α) 1. Ajánló levél Bethlen Gábor erdélyi fejedelemehez, mely szerint művét hálából ajánlja a Mátyás királyhoz hasonlító Bethlennek, hogy könyvtárat, főiskolát alapított. 2. Molnárt magasztaló üdvözlő versek, 3. „Catalogus auctorum“, 4. latin-görög-magyar szótár, 5. számnevek, 6. a világ hét csodája, 7. két igen híres férfi véleménye a szótárakról. β) 1. Ajánlás Bethlen István kormányzóhoz, 2. magyar-latin szótár, 3. Zsámboki jogi szótárkája, 4. Magyarország vármegyéinek, városainak, püspökségeinek, vezéreinek, királyainak latin-magyar nevei, majd hasonló névsor a pápáról, római királyokról és császárokról, a török szultánokról, 5. a tulajdonkép önálló Syllecta Scholastica.

Nagyon gondos kiadás; nemcsak helyesírása tekintetében gondosabb, hanem eddigi czikkei itt-ott bővültek s újabbak is járultak hozzá.

d) 1644—45. Frankfurt. — Czíme: „*Lexicon Latino-Graeco-Ungaricum. Jam recens quartâ curâ recognitum . . . Item Dictionarium Ungarico-Latinum . . . Francofurti ad Maenum . . . MDCXLV.*“ A második rész, mely 1644-ben jelent meg, külön czimlappal. E csupán bibliographai értékkel bíró kiadás az 1621. évinek egyszerű lenyomata.

e) 1708. Nürnberg. — Czíme: „*Dictionarium Quadrilingve Latino-Ungarico-Graeco-Germanicum . . . in quartâ Editione . . . ab Autoribus Alberto Molnar, Szenciensi et Johanne Cristophoro Beer Noribergae . . . MDCCVIII.*“ A második rész külön czimlappal.

Tartalom. α) 1. *Judicium de Lexicis*, 2. latin-magyar-görög-német szótár, 3. számnevek; β) 1. *Judicium de Lexicis*, 2. magyar-latin-német szótár, 3. jogi kifejezések szótára, 4. görög index, 5. német index, 6. a világ hét csodája.

E tulajdonképen 5. kiadásnak, mely Beer Kristóf gondozásában jelent meg (vö. a czimlapot), mindkét része bővült a német nyelvel. A magyar-latin rész egyszerű lenyomata az 1621-iki kiadásnak, bővítve a némettel; az első részben azonban nemcsak a német az

új, hanem a latin rész is bővebb, sok az új czikk, de magyarral csak az *a* hangon kezdődők vannak értelmezve. Úgy látszik, a megbizott magyarázó belefáradt (Szily K. megfigyelése); ezt bizonyítja az 1621-iki kiadásnak megtartott, de 1708-ban már elavult helyesírása.

Nyelvészeti czélokra legalkalmasabb az 1621. évi kiadás.

A XVII. század folyamán új szótárakra lett szükség, mert MOLNÁR szótára már némileg elavult. Egyrészt az 1621. évi kiadás már meglehetősen terjedelmű s elég drága, olcsóbb és könnyebben kezelhető szótár kell a tanulóknak (Erdőbényei Deák előszava); másrészt a paedagógiában Comenius elvei válnak uralkodókká, kinek tankönyvei új szótárakat tesznek szükségessé; végül Molnár latin szókincse elégtelenné vált, mivel sok, eddig nem méltatott író ismertek el classikusnak (ezért írt új szótárt pl. PÁPAI PÁRIZ).

Erdőbényei Deák János „*Janua*“-ja Erdőbényei marosvásárhelyi (1633) és sárospataki (1637) tanárkodása között, 1634-ben Rákóczi Györgynek Zsigmond és György nevű fiai mellett nevelő. Velük együtt szerkeszt egy szótárkát is tartalmazó művet, melynek czíme egyetlen ismert kiadásában a következő: „*Janua Lingvarvm bilingvis Latina et Hungarica . . . Nunc denuo excusa . . . Varadini . . . MDCLIV.*“ Mivel Erdőbényei 1637-ben már Sárospatakon tanít s mivel a mű előszava 1634-ből van keltezve, valószínű, hogy az első kiadás (az 1654-ikről az van mondva, hogy új s ez egyszersmind az eddig ismert legrégebb kiadás) 1634 táján hagyta el a sajtót. Id. Szinnyei: Magy. írók II. 876. említ egy 1641. évi lőcsei kiadást is.

Tartalom. 1. A két tanítvány ajánló levele, melyben elmondják, hogy a szótárt tanítójukkal együtt szerkesztették. 2. „*Ad lectorem*“ czímmel Erdőbényei bevezetést ír, melyből megtudjuk e szótár szükségességének okát (l. fönt), s egyszersmind forrásait. Ezek saját nyelvtudásán kívül Calepinus (valószínűleg csak a latin szókészletre vonatkozólag) és Molnár (a magyar szavak főforrása). Czélja a szabatosság, ezért az elavult v. kevésbé használt latin szavakat elhagyja; 3. a tulajdonképeni szótár „*Dictionariolum Latino-Hungaricum . . . ex Calepino et aliis excerpta*“ czímmel. 4. „*Sententiarum moralium centuria XII.*“, azaz erkölcs-nemesítő bölcs mondások gyűjteménye, hol sokszor szabadon fordít. 5. „*Appendix de Ambiguis.*“ Toldalék a különböző-ből Jég'zésben vehető szókról.

Mivel csak a legszükségesebb magyar-latin szavakat adja e gondos, elég következetes helyesírású mű, nagy nyelvtörténeti becsé nincs. Egyetlen teljes példánya a nagyszombati Bruckenthal-Múzeumban (B. Bruckenthal. Bibl. N. 9. jelzet alatt); egy csonka példány a M. T. Akadémia könyvtárában (RM. Ir. O. 277.).

Használhatóságát bizonyítja a „*Dictionariolum*“ cz. résznek sok XVII. és XVIII. századi, a szerzőt meg nem nevező lenyomata. Ilyen a Bod nyomán (PP. szótár 1782. évi kiad.) Misztótfalusi Kis Miklós munkájának tartott (Dézsi L. Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században, 296. l.), 1694 táján Kolozsvárt megjelent szótár, mely csak egy 1702. évből való kiadásban ismeretes; czíme: „*Dictionariolum Latino-Hungaricum . . . in Usum Principistarum ad Classem Rudimentariam destinata.*“ Claudiopoli . . . Annô M. DCC. II. “

Misztótfalusinak később Tsétsi által szabályokba foglalt, következetes helyesírásával nyomtatva. Eltérése a Januától ezenkívül mindössze annyi, hogy Erdőbényei néhány szavát kihagyja.

Wendelinus „Medulla Latinitatis“ cz. phraseológiája. Marcus Fridericus Wendelinus-nak (1584—1652), a zerbsti gimnázium (anhalti hercegség) rektorának, XVI., XVII. századi értelemben vett (akkor phrasis = két szó viszonyítása pl. puer ingeniosus; Romulus rex, stb.), először 1634—35. táján megjelent phraseológiáját 1646-ban Piscator Fülöp Lajos és Bisterfeld János Henrik, Németországból behitt gyulafehérvári tanárok újból kiadták, magyar nyelvi értelmezésekkel Gyulafehérvárt. Címe: *Medvlla priscae puraeque Latinitatis... Denuo impressa Albae Juliae... M. DC. XLVI.*

Tartalom. 1. Wendelinusnak előszava, melyből megtudjuk, hogy a szerző, „gymnasii Anhaltini rector ac professor“, 1627-től fogva tanítja a phraseológiát, s hogy művét 1633-ban (?) adja ki először, 2. Bisterfeld előszava, mely a mű magyar kiadásáról főntebb elmondottakat adja tudtunkra, 3. a tulajdonképeni phraseologia: a) a latin igék ábéczerendben magyar értelmezéssel, a velük alkotott phrasisok értelmezetlenül; b) a határozó- és kötőszók egybe szerkesztésével járó latin phrasisok; c) a praepositiókkal alkotott phrasisok. 4. „Index Vocum Hungaricarum“, az előforduló magyar szavak pontos jegyzéke.

Az aránylag kis terjedelmű magyar szókészlet, melyet a kiadók csak tanulás-könnyítő szándékkal vettek föl, a mennyiben értékest tartalmaz, fel van dolgozva a NySz.-ban.

A magyar értelmezőről, a ki semmi esetre sem volt a magyarul nem tudó két kiadó, csak annyi bizonyos, hogy Geleji Katona István 1645-ben megjelent „Magyar grammatikátskájá“-nak helyesírási elveit követi (*fűni, jöni* helyett *fuvni, jövni*; -*val, -vel* mássalhangzón végződő szavaknál is megtartva, pl. azokval, ugyanval, a mi itt nem kiejtést jelöl, s ezek mellett -*vá, -vé* rag uszonyig. pl. rabvá) E legutóbbi etymologizáló törekvésnek legrégebbi nyoma Geleji Katona „Titkok titka“ cz. művében található. Az értelmező valamely gyulafehérvári tanár lehetett, vagy talán maga Geleji, ki akkortájt gyulafehérvári pap volt.

Comenius-Tsaholci-Bihari „Index vocabulorum“-a. Comenius Ámos János (1592—1670) tankönyvei arról nevezeteseek, hogy a fogalomkörök szerint csoportosított latin szókészletet elbeszélés („Janua lingvae Latinae . . .“) vagy párbeszéd („Orbis sensualium pictus“) alakjában alkalmazták.

Ezeket a könyveket aztán jelességük miatt sokszor és sok helyen kiadták, s mivel kezdő fokon a latint csak az anyanyelv segítségével lehet tanítani, készítettek belőlük országok szerint kétnyelvű kiadásokat, így Comeniusnak 1000 §-ban elmondott 100 fogalomcsoportot tartalmazó (kb. 8000 latin szó) „Janua lingvae Latinae reserata aurea“ cz. művét is (I. kiad. 1631) sokszor kiadták, efordították.

Magyarra fordította s párhuzamos szöveggel kiadta Szilágyi . . . Amos Comenii Janua lingvae latinae rese-

rata aurea . . . in Hungaricam Linguam translata per Stephanum Benjamin Szilagy . . . Bartphae 1643^a címmel, Szikszai Nomenclaturájának hatása alatt, a nagyváradai iskola számára.

Ilyen fordítások közül a (latin) angol és belga nyelvűek végén jelenik meg először a fejezetekre utaló szójegyzék, a mely kétféle volt: *a)* külön latin, külön angol (illetőleg belga) szómutató; *b)* latin szómutató, de hozzátéve a latin szavaknak e kiadásban előforduló angol (illetőleg belga) egyértékese. Ezek így még nem szótári művek, de mikor különösen az utóbbiak külön kötetben is megjelentek, a szótáriródalom körébe estek.

Ilyen az irodalmunkban „Index vocabulorum“ név alatt ismeretes szótár, a Comenius-féle „Janua“ végén lévő latin szómutató magyar fordítása. Czimlapja nincs; előszava így kezdődik: „Index vocabulorum . . . (innen a czim, Szabó K.); utána e colophon: „Albae Juliae, Typis Celsissimi Transsylvaniae Principis; An. M. DC. XLVII. Per Martinum Major Coronensem“. Következik a szótár; a mű, végén „Ad lectorem candidum“ című végszóból megtudjuk, hogy a mű szerzői Tsaholci János és Bihari Ferencz, gyulafehérvári tanárok. (A NySz. a colophon félreértésével Major Mártont tartja a szerzőnek). A művet, melyet a „Janua“ angol és belga nyelven értelmezett latin indexéből fordítottak, Bisterfeld Henrik adta ki saját költségén; II. kiadása Lőcsén 1649-ben kelt.

A szerzők közül, kik Szilágyi fordítását nem ismerték, Johannes Pastor Tsaholci, ki „Indicis Latino-Ungarici. Interpres“-nek nevezi magát a mű végén, a „Janua“-ban s az eredeti „Index“-ben meg nem levő hazai tulajdonneveket iktatta a szótárba, részben Calepinus, esetleg Molnár nyomán (vö. az itt előforduló „Barovia = Baronya“ egy Calepinus-féle sajtóhibának „Baronia = Baronya helyett“ átvételét), míg a másik, Franciscus Bihari, „Indicis Latino-Ungarici Translator“, a latin közszavakat értelmezte.

Határozottan erdélyi magyar szókészletet tartalmazó szótárunk önálló, jeles mű, nem könyvekből van összeszerkesztve, mint pl. Molnár szótára.

Comenius „*Lexicon januale*“ cz. műve. E latin etymologiai szótár az „*Eruditionis Scholasticae Pars II: Janua . . . Anno M. DC. LII.*“ cz. műnek első főrészét alkotja „*Sylva Latinae Lingvae. Vocum derivatarum copiam explicans. Sive Lexicon januale*“ címmel. A másik két résztől („*Grammatica janualis*“ = latin nyelvtan, a képzők tárgyalása elhagyásával; „*Janua lingvae Latinae*“ anyagában, de nem szövegében a Janua . . . aurea-hoz hasonló mű) elválasztva külön is megjelent.

A XVII. században tágabb értelemben vett etymologiai szóval a mai alaktant jelölték, szűkebb értelemben pedig a képzéstant, a mely a gyökér és a képző fölismerésére tanít. A „*Lexicon*“ egy ilyen szűkebb értelemben vett latin-magyar etymologiai szótár, melyben a latin szókészlet etymologiai csoportosításban, szócsaládok szerint van elrendezve. — A latin szavaknak szócsaládok szerint való tanítása Comenius előtt és után is, a mai napig divatos iskoláinkban.

Hanem azért Comenius mégis újított a felsorolásban, t. i. az

egy szócsaládhoz tartozó latin szavak együtt valami ismeretet tartalmazó mondatokban vannak felhasználva s ezek a szócsaládok aztán ábéczerendben vannak közölve.

A szótárt magyar értelmezéssel három sárospataki tanár, Kapossi Pál, Szántai M. és Helembai S. látta el, a mint ez a mű zárszavából kitűnik.

Az így előállott latin-magyar etymologiai szótár a következő beosztású: 1. A—V terjedő latin szavak elbeszélésbe öntött etymologiai csoportosításban. 2. „Voces derivandi et componendi artificium, regulis inclusum“, mely a latin szóképzés szabályait adja. 3. „Residuum Lexici Janualis, Vocum peregrinarum Januae insperarum“ cz. utolsó rész a latin nyelv idegen (görög és keleti) eredetű szavait sorolja fel, az „Eruditionis stb.“ mű harmadik részének (Janua) fejezeteire való utalásokkal.

Noha Toldy nézete (A magy. nemz. irod. tört. 107, 1), hogy a „Lexicon januale“ többet ér az „Index vocabulorum“-nál, túlzott, azért mégis sajnálandó, hogy a NySz.-ban nincs földolgozva, mert található benne egypár olyan szó, a mely egyetlen más szótárunkban sincs meg (pl. *czuglyos*, fűsületlen üstökű; *sereng*, sarju).

Ez ismertetés keretében még csak egy szótárról kell megemlékeznünk s ez

6. *Páriz-Pápai Ferencz „Dictionarium“-a.* A nagyapja révén pápai eredetű szerző, kinek apja dézsi ref. pap volt, szótára címében latinosan Fr. Pariz Pápai-nak írja magát: tulajdonképen Páriz a neve s családja azonos a mai *Párizs* családdal. Helyesen tehát Pápai Páriznak kellene írunk. (Életére vonatkozólag v. ö. Kátai Gábor, Vasárnapi Ujság 1860, 634. 1. Szótáráiról is ír, hasznos mű. Makkos Domokos, Alsófehérmegyei tört. és régészeti társulat évk. VIII., IX. köt., nem sokat ér; Dézsi Lajos, Magyar író és könyvnyomtató a XVII. sz.-ban. A szótárainak szánt 7 lap nem valami mélyreható.)

Azt tudjuk, hogy orvos létére egész életén át szókészletet gyűjtött, a mire tanúbizonyosság *a)* Molnár A. egyéb irataival keze közé jutott „Tameidion“ cz. Molnár-féle jegyzőkönyv, tele P. P. széljegyzeteivel (v. ö. Irod. tört. Közl. VIII.); *b)* szótára 1708. évi kiadásának egy példánya sok pótlásával, miket Bod később felhasznált s végül *c)* a szótár Nagy-Enyedről 1705-ben keltezett előszava, mely szerint 15 évig dolgozott szótárán; vagyis mindent összevéve 1691-től 1716-ig folyton szótárirással foglalkozott. Ez világos. De mi ösztönözte szótárirását? A Dézsi felhozta okok, hogy *a)* Molnár terjedelmes és drága volt; *b)* hogy szótárhiány volt (v. ö. a „Lexicon januale“ előszavát), nem magyaráznak meg semmit. Hisz ebben az időben igen sok apró szótár jelent meg, a miket P. P. föl is használt.

Szótárirásának valójában két oka volt (v. ö. naplója és levelei. Irod. tört. Közl. II. és IX.) egy tudományos s egy paedagogiai. Egyrésztől újabb latin írók fölfedezésével, Molnár szókincse szegényesnek bizonyult, másrésztől a tanterv nem ugyanaz volt, mint Molnár szótára keletkezésének idejében.

Ezért irt ő új szótárt (v. ö. P. P. előszavát). Noha mind külsőleg, mind belsőleg Molnár hatása alatt áll, őt követi, szótárának első része új és önálló.

A második rész, alapjában véve, Molnár magyar-latin szótára (l. czimlap). V. ö. Szómutatványok a Nyr.-ben P. P. magy.-lat. részéből; pedig ez tulajdonképen Molnár műve. Mesterét követi abban is, hogy sok személyi vonatkozást iktat be szótárába (pl. Helvétii, örüm: m. 2. *Lakosi Helvétziának, . . . kik mind a' régi, mind e' mostani Dictionarium szerzőjét kegyesen táplálták.*

Kiadásai. 1. 1708. Lőcse, „Dictionarium Latino-Hungaricum . . . coactum à Francisco Pariz Pápai . . . Leutschoviae, Apud Haeredes Samuelis Brewer, Annô MDCC VIII.“ czimmel, a második rész külön czimlappal. 2. 1762. Nagy-Szombat, 3. 1767. Nagy-Szeben, 4. 1782. Nagy-Szeben, 5. 1801. Pozsony. Irodalmunkban emlegetnek 1710, 1772. és 1803-ból való kiadásokat is; e vonatkozások azonban csak sajtóhibák vagy félreértések.

Mind az öt kiadásban megtalálhatók a következő tulajdonságok:

1. A két rész magyar szókészlete *nem azonos*; a második rész Molnár magy.-lat. szótárának bővített kiadása Molnár összes tévedéseivel, melyek P. P. első részében ki vannak javítva.

2. A magyar szókészlet háromféle:

a) köznyelvi szavak, melyek erdélyi hangsajátságokat tüntetnek föl (szücs h. szöcs, stb.)

b) idiotismusok; e terminus alatt P. P. a különböző mestersegekben különböző vidékeken járatos szavakat érti.

c) régi szavak „antique“ jelzéssel, melyek nem egyebek, mint *székely tájszók*, régieknek nézve, mivel 1700 táján a közfelfogás a székelyeket hazánk régiebb lakosainak tartotta, mint a magyarokat, (Tévesen tényleg régi szavaknak veszik Szily NyUSz., NySz., Mátyás Fl. s Baróti mint avult szavakat újítja fel őket.) „Antique“ a latin szavak mellett pedig azt jelenti „ó-latin.“

3. A *források* ugyanazok, t. i. Páriz saját gyűjtése, Molnár szótára, XVII. századi gyulafehérvári Apró Szótári tankönyvek (így az „Index vocabulorum“ is, l. fentebb).

A tulajdonnevek nem latinositott alakban vannak fölvéve, hanem az illető hely igazi régi latin neve van beiktatva, valószínűleg Páriz saját búvárkodása alapján.

4. Mind az öt kiadás az első négy kiadás végén megtalálható Tsétsi János-féle „Observationes Orthographico Grammaticae“ helyesírási elveinek pontos szemmeltartásával nyomtatva.

Az első kiadást a szerző gondozta, és Tsétsi fia corrigálta; a másodikat, mely az elsővel azonos, a jezsuiták adták ki sajtóhibáitól megtisztítva, kath. iskolák számára; a harmadik, negyedik (Bod Péter gondozásában, ki sokat pótol részint Páriz hagyatékából, részint saját tudásából; tömördek sajtóhibával), és a harmadik kiadástól kezdve a magy.-lat. rész német értelmezéssel is el van látva Fellmer Márton tollából, s az ötödikhez Éder József Károly egy német indexet irt s ugyanő iktatott be a magyar részbe nyelvújítási műkifejezéseket.

A 3., 4., 5. kiadás már teljesen *Molnár hatása* alatt áll.

a) A 3-ban van először Bod előszava Molnárból kiírva a szótáriródalomról, mely hibáival nemcsak a másik két kiadásba került bele, hanem későbbi téves állítások alapjául szolgált. b) Molnár mintájára „Glossariolum“ cz. a középkori magyarországi latinság külön szótárkája. c) Külön a tulajdonnevek szótara, d) Jegyzék a magyarországi pénzekről.

Páriz-Pápai szótárán alapulnak a következő szótárak:

1. Toldalék 1794-ből, a melyet a kortársak Páriz-Pápai magyar-latin része Appendixének tartottak. Szerzője talán Balogh István, vagy talán inkább Takáts Ráfael.

2. Cellarius: Liber memorialis szótára, a mely több kiadásban jelent meg, s melyet magyar értelmezéssel Páriz nyomán Bél Mátyás látott el. Lutheranus iskolákban használták.

3. Jambressich Latin-horvát-magyar lexicona 1742-ből, valamint a balázsfalvi gör. kath. főgymn. könyvtárában levő latin-oláh-magyar szótár.

4. Sándor István: Toldaléka, a mely-Páriz Pápai magyar-latin részének kiegészítése.

LACZKÓ GÉZA.

Az aranybulla XVI. századi magyar fordítása.

A m. kir. Országos Levéltár Dl. 1595 jelzet alatt egy, az irás jellegét tekintve, a XVI. század közepéről való kéziratot őriz, mely II. Endre 1222. évi *aranybullájának* jegyzetekkel kísért latin szövegét és magyar fordítását tartalmazza. Címe vagy bevezetése nincs, a jegyzetek azonban elárulják, hogy magán használatra, még pedig valamely főúr részére készült;* abból továbbá, hogy az aranybulla után még *Tituli decretorum regni Hungariae* czim alatt csoportosítva Werbőczy Hármaskönyvének egyes titulusait találjuk felsorolva, azt sejtjük, hogy félbenmaradt törvénygyűjteménnyel van dolgunk. Mikor kelt s ki a szerzője, a kézirat nem mondja meg, de azt hisszük, helyes nyomra vezet az irás jellege. E kézirat ugyanis azelőtt a m. kir. udvari kamarai levéltár „Acta Publica“ gyűjteményébe volt beosztva (fasc. 12, nr. 18), hová valószínűleg a Wesselényi-féle összeesküvés után elkobozott Nádasdy-iratokkal került; s Nádasdy Tamás nádornak (1554—1562) a kamarai levéltárban őrzött levelei között csakugyan számos olyan található, melynek írása teljesen megegyezik a kéziratéval.** Feltéve, hogy megfigyelésünk nem csal — mert föltétlen bizonyosságról itt nem lehet szó — joggal következtethetjük ebből, hogy az utóbbinak szerzője sem volt más, mint Nádasdynak egyik, még pedig, mint saját leveleiből kitűnik, az az íródeákja, ki magát egyszerűen *János deák*-nak írja alá. Vezetéknevét nem ismerjük; Nádasdy és családja is mindig csak így említi őt leveleikben.*** Ő maga volt-e a fordító, vagy más kéziratát

* Vö. az 1. jegyzetnek *apud spectabilem Magnificentiam* kifejezését.

** Erre Tagányi Károly t. barátom hívta fel figyelmemet.

*** L. dr. Károlyi Árpád és dr. Szalay József: Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. Budapest, 1882.

másolta-e, nem tudjuk eldönteni; annyit azonban valószínűnek tekinthetünk, hogy a kézirat Nádasdy Tamás részére készült. Megerősíti e feltevésünket a budapesti m. kir. tud. egyetemi könyvtár G. 39. jelzetű, XVI. századi különféle kezektől eredő codexe, mely szintén Nádasdy Tamás nádoré volt. E túlnyomó részében törvényeket (szt. Istvántól 1557-ig) tartalmazó codexnek 9—12. lapjain megtaláljuk ugyanis a mi kéziratunkéval azonos írással Werbőczynek fent említett, csoportokba szedett titulusait. Minthogy továbbá János deák írásával először egy 1556. évi levélben találkozunk s a nádor 1562-ben már meghalt, kéziratunk keltét e két év közé tehetjük.

Az aranybullának ez a magyar fordítása nem volt ismeretlen történetíróink előtt. Az 1. pontot közölte Kovachich Márton György (*Supplementum ad vestigia comitiorum*. Tom. I. p. 77—78) s felhasználták az egész szöveget az aranybulla fordításában Pauler Gyula (A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II. kötet. 100—107. l. és 72. sz. jegyzet 643—645. l.) és Nagy Gyula is (Magyar törvénytár. 1000—1526. évi törvényczikkek. Szerk. dr. Márkus Dezső 1899), minthogy azonban egészében közölve még nem volt, érdemesnek véljük e mind jogtörténeti, mind nyelvészeti szempontból figyelemre méltó emléket, mely az OklSz. gyűjtőinek szemét is elkerülte, itt közzétenni. A magyar szöveg mellett adjuk a latint is, egyrészt a könnyebb összehasonlítás kedvéért, másrészt abból az okból is, mivel kéziratunk szövege az aranybulla hiteles szövegétől több helyen eltér.* A közlés módjára nézve megjegyezzük, hogy a magyar szöveget betűhíven adjuk, a latin szövegénél azonban nem tartottuk szükségesnek a következőket írásmódhoz ragaszkodni s helyette a modern latin helyesírás elveit követtük. A törvény czikkeit illetőleg megtartottuk a *Corpus Juris* felosztását.

In nomine sanctae Trinitatis et individualae Unitatis. Andreas, Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Gallitiae³, Lodomeriaeque rex in perpetuum. Quoniam libertas tam nobilium regni nostri, quam etiam aliorum instituta a sancto Stephano rege per aliquorum regum potentiam, ulciscen-

Zenth Haromssagnak, es megh Ozolhatatlan Zenth Egýesssegnek Neweben. Endre Istennek kegelmessegebewl Magýar Orzagnak, Dalmacýanak, Horwath orzagnak, Boznanak, Raczorzagnak, Gallicianak, es Oroz Orzagnak kýrallýa, órók emlekezetre. Az zabaddssagh, kýth Zenth Isthwan kýrallý zerzeth wolph, az my Orzagwnkbely Nemesseknek, Egýebeknek es, myerth hogý egýnyhaú

* A hiteles szövegre nézve vö. Knauz: *Mon. Eccl. Strigoniensis* tom. I. p. 232—236 (hol legrégeb, 1318. évi hiteles másolatából van kiadva) s a Magyar Törvénytár fent idézett kiadását.

¹ A kézirat szerzője itt hosszasan czáfolgatja azt az állítást, melyet Nagyváginál (apud dominum Naghwagy) egy commentárban olvasott, t. i., hogy a Lodomeria, Moldavia, Gallitia és Walachia Transalpina nevek egy és ugyanazon tartományt jelentik; e mellett azonban ő maga is igen zavaros földrajzi és történelmi ismereteiről tesz tanúságot. Így Galicziát (Halicsot) összehavarja Spanyolország hasonló nevű tartományával, s azt véli, hogy II. Endre e címhez felesége jogán jutott, kiről azt írja, hogy „Estensis femina familiae Tarraconiae (!) fuerit”. Okoskodását a következő szavakkal fejezi be: „Quae tamen omnia ego apud spectabilem *Magnificentiam* tanquam arbitrum uberioris practicae expendendum relinquo”.

tium aliquando iram propriam, aliquando etiam attentantium consilia falsa hominum iniquorum, vel sectantium propria lucra, fuerant² in quamplurimis diminuta, multoties ipsi nobiles nostri serenitatem nostram et praedecessorum nostrorum regum suorum aures precibus et instantia multa pulsarunt super reformatione regni nostri. Nos igitur petitioni eorum satisfacere cupientes in omnibus, ut tenemur, praesertim quia inter nos et eos, occasione hac iam saepius ad amaritudines non modicas est processum, quod³ regia honorificentia plenius conservetur, convenit evitari; hoc enim per nullos alios melius fit, quam pereos, concedimus tam eis, quam aliis hominibus regni nostri libertatem a sancto rege concessam, ac alia ad statum regni nostri reformandum pertinentia salubriter ordinavimus in hunc modum:

1. Ut annuatim in festo s(ancti) regis, nisi ardua negotia⁴ ingruente vel infirmitate fuerimus prohibiti, Albae tenemur⁵ solemnizare; et si nos interesse non poterimus, palatinus procul dubio ibi erit pro nobis et vice nostra causas audiat, et omnes servientes, qui voluerint, libere illuc conveniant.

2. Volumus etiam, quod nec nos, nec posterum nostri aliquo tempore servientes capiat vel destruat⁷ favore alicuius potentis, nisi primo citati fuerint et ordine iudiciario convicti.

3. Item nullam collectam, nec liberos denarios colligere⁸ faciemus super praedia servientium, nec domos, nec villas descendemus, nisi vocati. Super populos etiam ecclesiarum nullam penitus collectam faciemus.

4. Si quis serviens sine filio decesserit, quartam partem possessionis filia obti-

kýral' mýath vagý sokban megh kýs-sebewlth, merth Nemellý azok kozól, Boszwith alloth twlaydon haragyárl, Nemellýk figelmazeth gonoz Embereknek hamý tanachokra, Nemellýk kówette az ew twlaydon haznath, Sokzer azerth az Nemessek, az mý elewtewnk walo kýralýoknakés, mý felesegewnknekés, nagy Zorgalmatossagal kónýörgóth, az mý orzagwnknak megh jobetasarwl. Mý azerth akartwnk az ew kónýörgeseknek mýndenben eleget tenný kýwel tartozwnk, Jelesben ezerth, merth az Zabadssagnak okaert mýnekewnk ew welek Nem kýchin Keserewssegh jwtoth igewnk kýt illýk el tawoztatwnk, hogý az Kýralý Týztessegh megh tartassek, Ez kedýgh senký által jobban nem lezen mýnth ew altolok Azerth az, mellý zabadssagoth, az Zenth Kýral mýnd az mý Orzagwnkbelýeknek, mýnd egýebeknek és engedóth walth, azth mý és megh engegýök, Ez fewlewth Zerzetewnk Egýeb Zerzeteket és, ký tartozando az mý Orzagwnknak allapathýanak megh epálesere illýen modon:

1. Elsew hogh ha mýnketh megh nem týlth walamý nagy jeles Zewksszegewnk wagh Betegsegewnk, mýnden ezthen-donkenth, Zenth Istwan Kýral' napýan Zekes Feyerwarath tartozwnk az innepet meg illený, es ha mý othh nem lehetewnk Nadrispan ketseghnekewl othh lezen Erethenk⁶ es mý kepewnkben mýnden ember dolgath megh halgassa. Az Nemessekés az Mellýknék akarathýa lezen Zabadon oda gýewlhessen.

2. Thowabba ezthýs akarýok, hogý se mý, se az Mý utannwnk walo kýralýok, walamýkor az Nemes Emberth meg ne fogýa, wagh megh ne Nyomorecha, walamell Hatalmas kedweerth, hanem ha elewzer el idezik es törwennek Zertartasawal Býntetýk.

3. Azonekppen semmý Zedeth wedeth, sem az zabadosok adayath megh nem vetethýek az Nemesek jozagan, ez fewlewth sem hazokra sem falwýokra, az okaerth hogý Raýtok elnenk, nem Zallwnk, hanem ha hýwatalosak lezünk. Ezenekppen az Egýhaz jozagan sem wezenk⁹ Semmý Zedeth wedeth.

² Hibásan fuerat helyett.

³ quod után kimaradt: ut.

⁴ Hibásan arduo negotio h.

⁵ Hibásan teneamur h.

⁶ Más, egykorú kézzel betoldva.

⁷ Hibásan capiant vel destruant helyett.

⁸ Hibásan colligi helyett.

⁹ Egykorú, idegen kézzel betoldva.

neat, de reliquo, sicut ipse voluerit, disponat; et si morte praeventus disponerenon poterit,¹⁰ propinqui sui, qui eum magis contingunt, obtineant; et si nullam penitus generationem habuerit, rex obtineat.

5. Comites parochiani praedia servientium non discutiant, nisi causam monetarum et decimarum. Comites curiae parochiani nullum penitus discutiant, nisi populos sui castris; fures et latrones bylochii¹² regales discutiant, ad pedes tamen ipsius comitis.

6. Item populi coniurati in unum fures nominari¹³ non possint, sicut consueverant.

7. Si autem rex extra regnum exercitum ducere voluerit, servientes cum ipso ire non teneantur, nisi pro pecunia ipsius, et post reversionem iudicium super eos exercitus non recipiat. Si vero ex adversa parte exercitus venerit super regnum, omnes universalliter ire teneantur. Item si extra regnum cum exercitu iverimus, qui comitatus habuerit vel pecuniam nostram, nobiscum ire teneantur.

8. Palatinus omnes homines regni indifferenter discutiat, sed causam nobilium, quae ad perditionem capitis vel ad destructionem possessionum pertinet, sine conscientia regis terminare non possit. Iudices vicarios non habeant, nisi in curia sua unum.

9. Curialis comes noster, donec in curia manserit, omnes possit iudicare et causam in curia inchoatam nihilo-

4. Ha walamellÿ Nemes Embernek holta történyk es ew nekÿ, fiw magh-zathÿa nem marad, az ew jozaganak Negÿed Reze leanyara Zallÿon, Az tÿbybowl azth myellÿe, az my nekÿ techÿk, Ha kedÿgh Testamenthom nekewl történyk halala, mell' kÿzhalb walo attafÿay wannak, jozaga azokra Zallÿon, Ha Semmÿ Nemzethsege Nÿnch Kÿrallÿra Zallÿon.

5 Az Varmegÿe Ispannÿa megh ne itellÿe az Nemessek jozagath, hanem itellÿen ollÿ Pewrth, kÿ Penz dolgath es Dezma dolgath illeth. Thowabba wgÿyan azon warmegÿe Ispannÿa¹¹ eggÿeth se itellÿen megh az Kÿral' wdwara Nepeben, hanem chak az ew Warmegÿeyeth. Az Kÿral Bÿloch Ispanÿs megh itellÿek az Lopokath es az Tholwayokath, De wgÿyan azon warmegÿe Ispannÿa elewth, es vgÿyan azon warmegÿe Ispannÿa Zekyben.

6. Azonkeppen az mellÿ Nepek Ôzwe eskkÿznek es Ôzwe partholkodnak, azokath az mynth zoktak Lopoknak ne mondhasak

7. Ha Kedÿgh az Kÿral' az orzagon kÿwewl Hadakozÿk, az Nemessegh ne tartozzek wele el mennÿ fÿzetesnekewl, Ha kedÿgh az Kÿral' az Hadbol megh jew az Nemesseken hadakozo Bÿrsagoth Ne vehessen. Ha Kedÿgh az Orzagrah ellensegh jewne az Nemessegh tartozek fel tamadnÿ es myndnÿayyan hadba mennÿ. Azonkeppen ha az Orzagon kÿwewl Hadakozwnk, walakÿnek Ispannÿa wagÿyon es walakÿ Penzewnkeh fel wetthe welewnk el tartozek jewnÿ.

8. Az nadrispan Mÿnden Emberth kÿ ez Orzagbelÿ, walogatas nekewl megh itellÿen de az Nemessek pewrÿth, kÿ feÿe jozaga vezedelmbe ÿar, Kÿral' hÿre nekewl el ne vegezhesse. Az Zer-

¹⁰ Hibásan *potuerit* helyett.

¹¹ A fordító nem vette észre a *comites parochiani* és a *comites curiae parochiani* közti különbséget. V. ö. erre nézve *Hajnik*: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes házi királyok alatt. Budapest, 1899. 8. l.

¹² A kézirat szerzője megjegyzi, hogy a *bylochii* alatt némelyek királyi küldötteket értettek; ez azonban nézete szerint nem áll, mert, mint e törvény világosan mondja, a bylochusok ítélkeztek a tolvajok és rablók felett, a mi pedig csak úgy történhetett, hogy ők a királyi jószágokon bizonyos birtokok élén állottak, melyekre bírói hatáskörüik kiterjedt. A bylochusok tehát, úgy mond, a királyi birtokokon élő tisztviselők, magyarul *Kÿrally falus Hispanÿ*-ok voltak.

¹³ Hiba *nominare* h. Ennek folytán a magyar fordítás értelme is teljesen hamis. A tolvajjá kikiáltásra nézve v. ö. Szt. László II. k. 4. fej.

minus ubique terminare; sed manens in praedio suo pristaldum dare non possit, nec partes citari facere.

10. Si quis iobagio habens honorem in exercitu fuerit mortuus, eius filius vel frater congruo honore sit donandus. Et si serviens eodem modo fuerit mortuus, eius filius, sicuti regi videbitur, donetur.

11. Si hospites videlicet boni homines ad regnum venerint, sine consilio regni ad dignitates non promoveantur.

12. Uxores decedentium vel condemnatorum ad mortem per sententiam, vel in duello succumbentium, vel ex quacunque alia causa non fraudentur dote sua.

13. Jobagiones ita sequantur curiam, vel quocunque proficiscantur, ut pauperes per eos non opprimantur nec spoliuntur.

14. Si quis comes honorifice se iuxta comitatus sui qualitatem non habuerit, vel destruxerit populos castri sui, convictus super hoc coram toto regno dignitate sua turpiter spoliatur cum restitutione ablatorum.

15. Agazones, caniferi et falconarii non praesumant descendere in villas servientium.

16. Integros comitatus vel dignitates quascunque in praedia seu possessiones non conferimus perpetuo.

17. Possessionibus etiam, quas quis iusto servitio obtinuerit, aliquo tempore non privetur.

18. Item servientes accepta licentia a nobis possint libere ire ad filium nostrum sen a maiori ad minorem, nec ideo possessiones eorum destruantur. Aliquem iusto iudicio filii nostri con-

zeth Býraknak aʒ Kýral' wdwaraban¹⁴ Vice Býrayok tewb ne lehessen egýnel.

9. Az Orzagh Ispannýa, mýgh az Kýralý Udwaraban wagýon, mýndeneket megh itelhessen es az mell'pewrth az Kýral' wdwaraban el kezdede, azth azerth mýndenewth el vegezhesse, de mýkor az ew jozaghaban lakýk, akkor ne Bochathasson idezew emberth ký, se az pórósóket eleýbe ne ideztetthesse.

10. Az mellý jobagý wrnak týztý wagýon, es az hadban törtenýk halala, annak fýat wagh áttáfáth, az Kýral' melto týztel megh aýandekoza, Azonkeppen ha mellý Nemes Embernek az hadban lezen halala Kýral' az mýnth neký techýk fýat megh aýandekoza.

11 Ha valamely Jambor ideghen Nemzetnek ez orzaghan törtenýk be jewese, Orzagh akarattýa es tanacha nekewl týzthre ne mehessen.

12. Ha törtenýk hogý az Nemes Azzonyóknak vrok megh hal, wagý törwen Zerenth megh Ewlýk, wagý Bajwýadalba halala lezen, es akarmýkeppen egýebkeppenýs, az ew jegh Rwhaýoktwl megh ne foztassanak.

13. Az Jobagý wrak wgy járýanak az Kýral' wdwaraba, mýkor mennek akarhol egýebewthýs, hogý az Zeghen kossegeth ne fozzak, ne Nýomor-gassak.

14. Ha valamely Varmegýe Ispannýa az ew Ispansaganak modýa Zerenth, magath týztessel nem výsely, az ew warmegýeth nýomorgáthýa mýnd az orzag elewth le vonnýak týztýth Zegýenere, es az mýt gonozwl el vetth, azth vele hatra adassak.

15. Az Kýralý Lowazý, Pezerý, Madarazý, az Nemessek falwaýn, ne merýenek Élný Zallány.

16. Ewrewkbe el nem adwnk Egez warmegýeth sem egýeb kýralý týzteth.

17. Thowabba ha walaký Jozagoth lelheth ýgaz Zolgalattýawal, attwl Soha megh ne foztassek.

18. Azonkeppen az Nemes Ember Bwchw vewe mý tewlewnk el mehessen, az mý fýwnkhoz wagh az Nagýtul kýchýnhez,¹⁵ es ez okaerth jozaga-

¹⁴ Hibás fordítás. De nézetünk szerint hibás a latin szöveg is, a mennyiben a *habeant* helyett *habeat*nak kellene lenni, a mint azt az 1318. évi másolatban találjuk ellentétben az 1351. évi átiratokkal, melyekben mind *habeantot* olvasunk. Ezzel az utolsó mondat értelme is teljesen megváltozik.

¹⁵ Vitás hely. Nagy Gyula (i. m. 139. l.), Timon Ákos (Magy. alkotmány-és jogtörténet. II. kiad. 115. l.) és Ferdinandy Gejza (Az arany bulla 45. l.) így fordítják: *mint a nagybóttól a kisebbhez*, míg Pauler (i. m. 104. l.) kéziratunk értelmezését fogadja el, a *nagy* alatt Béla, a *kicsiny* alatt pedig Kálmán herceget értvén. Részünkről az előbbi fordítást tartjuk helyesnek.

demnatum vel causam inchoatam coram ipso, priusquam terminetur coram eodem, non recipiemus, nec e converso filius noster.

19. Jobagiones castrorum teneantur secundum libertatem a sancto) rege constitutam; similiter et hospites cuiuscunque nationis secundum libertatem ab initio eis concessam teneantur.

20. Decimae argento non redimantur, sed sicut terra protulerit vinum vel segetes, persolvantur; et si episcopi contradixerint, non iuvabimus ipsos.

21. Episcopis super praedia servientium equis nostris decimas non dent, nec ad praedia regalia populi eorum decimas suas apportare teneantur.

22. Porci nostri in sylvis vel pratis servientium non pascantur contra voluntatem eorum.

23. Nova moneta nostra per annum observetur a pascha usque ad pascha, et denarii tales sint, quales fuerunt tempore regis Belae.

24. Comites camerarii, monetarum, salinarii et tributarii nobiles regni, Ismaelitae et Judaei fieri non possint.

25. Sales in medio regni non teneantur, nisi in Zalocz et Regez et confiniis.

26. Possessiones extra regnum non conferantur. Si aliquae collatae vel venditae, populo regni ad redimendum reddantur.

27. Mardurinae iuxta consuetudinem a Colomano rege constitutam solvantur.

28. Si quis ordine iudiciario fuerit condemnatus, nullus potentum possit eum defendere.

29. Comites iure sui comitatus tantum fruuntur, cetera ad regem pertinent, videlicet cibrones, tributa, boves et duas partes castrorum rex obtineat.

30. Item praeter hos quatuor iobagiones, scilicet palatinum, banum et curiales comites regis et reginae duas dignitates nullus teneat.

ban megh ne Banthassek, se megh ne karosethassek. Ha Valakých az mý fýwnk ýgaz törwen zerenth megh Sentenciaz azth mý elewnkbe nem vezek, es az mellý pewr ew elewtté kezdetýk, mýgh ugýan ottan veghe nem Zakad, azthés elewnkben nem vezek Vyzonth az mý fiwnkes ezen keppen.

19. A Varokhoz tartozó jobagýok az ew Zabadsagok Zerenth fýzessek az adothé,¹⁶ az mýnth az Zenth Kýral' vegezthe, azonkeppen az ideghen Nemzetýs fýzessen az Zabadssagh Zerenth, ký Regthewl fogwa vagýon nekýk Engedve.

20. Az Dezmáth Penzel ne tartozanak megh valtány, hanem az mýth az fewld teremth Wagh Bor, wagh gabona azt fýzessek. Ha ebben az Pýspekek ellen tartok leznek nem Segýettewnk nekýk.

21. Az Pýspekek az mý Lowáynknak Dezmáth ne aggyanak az Nemessek jozagarwl. Thowabba az Pýspekek jobbagý, ne tartozanak Dezmáth hordaný az kýral jozagaban.

22. Az mý Dýzmaýnkath az Nemessek Erdeýen es Rethéyn ne Ewrýzek, kedwek es akarattýok ellen.

23. Az Mý wý Penzewnk ezthendeýgh tarchon Hwssettul fogwa Hwswehýgh, es ollý Penz legýen, az Mýnemew wolth Bela Kýralý Ideýeben.

24. Sýdok es Zerechenek ne lehessenek Penz verew Komora Ispanok, se vamosok, se So Komora Ispanok, hanem ez fele týzteth, az Orzaghbely Nemessegh Výselhessen.

25. Az Soth ne tarchak az orzaghnak az közepýn, hanem chak Zalaehon es Regezben es az Vegekben.

26. Ideghen Nemzetnek az Orzaçon kýwewl jozagoth ne aggyanak, ha annak, azth az Orzaghbely ember hozza Valthassa.

27. Az Nesth Berth be fýzessek az mýnth Kalman Kýral' el vegezthe.

28. Ha kýth Törwen zerenth megh Sentencýaznak azt az Hatalmas megh ne oltalmazhassa.

29. Az Varmegýe Ispannýa chak az ew Ispansaga ýgassagawal ellýen, az több kýral' zamara legýen, Vgýmýnth Cheber penz, Vam, Ewkrewk, es az Varaknakes keth reze, kýralý Býrodalmaban legýen.

30. Azonekppen az Negh jobbagh vrthwl, Nadrispanthwl, Banthwl, es keth orzagh Ispannýathwl, kýralýetwl es Kýralne azzonýetwl el walwa, senký keth Týzteth ne tarthasson.

¹⁶ A XVI. század jogi felfogását visszatükröztető, nem helyes fordítás.

31. Et ut haec nostra tam concessio, quam ordinatio sit nostris nostrorumque successorum temporibus in perpetuum valitura, ea¹⁷ conscribi fecimus in septem paria literarum, et aureo sigillo nostro roborari. Ita quod unum par mittatur domino papae et ipse in registro suo scribi faciat; secundum penes hospitale, tertium penes templum, quartum apud regem, quintum in capitulo Strigoniensi, sextum in Colocensi, septimum apud palatinum, qui pro tempore fuerit, reservetur, ita quod ipsam scripturam prae oculis semper habens nec ipse deviet in aliquo praedictorum, nec regem vel nobiles, seu alios consentiat deviare, ut et ipsi gaudeant sua libertate et propter hoc nobis et successoribus nostris semper existant fideles, et coronae regiae obsequia debita non negentur. Statuimus etiam, quod si nos vel aliquis successorum nostrorum aliquo unquam tempore huic dispositioni contraire voluerit, liberam habeant harum autoritate sine nota alicuius infidelitatis tam episcopi, quam alii iobagiones ac nobiles regni nostri universi et singuli, praesentes et posterius resistendi et contradicendi nobis et nostris successoribus in perpetuum facultatem.

Datum per manus Clerii aulae nostrae cancellarii et Agriensis ecclesiae praepositi anno Verbi incarnati millesimo ducentesimo vigesimo secundo. Venerabilibus Joanne Strigoniensi, reverendo Ugrino Colocensi archiepiscopis existentibus, Desiderio Chanadiensi, Ruberto Wesprimiensi, Thoma Agriensi et Stephano Zagrabiansi, Alexandro Waradiensi, Bartholomaeo Quinqueecclesiensi, Cosma Jauriensi, Briccio Vaciansi episcopis existentibus, regni nostri anno decimo septimo.

31. Hogy kedýglen ez mý Engedel-mewnk es Zerzesewnk. Mýnd mý idenkben es mýnd az mý megh Maradekwnk ideýeben Erews legýen iratok ezeketh heth Lewelben mýnd Egh igen, es megh Erewsetetthek az my Arañý Pechetewnkkel Annak eggýik kýldesek Papanak hoýý ewýs az ew Cronikaýaban ýrassa, Az masýk az Hispítalban, az Harmadýk az Templomban allýon, Az Negýedýk Kýrálknak maradýon, Az Ewthewdýk az Eztergamý Kaptalomban, Az Hatodýk az Kalachaý Kapholomban allýon, Az Hethedýketh tarcha Nadrispan, ký idew zereneth lezen. Annak az ýras mýndenkor Zeme elewth legýen, es ez megh zerzeth dolgokban ne thewelegýen Kýralthýs az Nemesseghetýs egýebeketýs nõ engedýen teweleghný, hogy ewkes Örewlýenek az ew Zabadssagoknak, Es Ezerkerth Nekewnk es az mý megh maradekwnknak Hýwek legýenek, es az kýralý Coronanak az mýwel tartoznak Zolgalýanak. Vegezthek azthés, hoýh ha mý wagý mý vtannwnk walaký, az ýwendew kýralýok kózzewl ellene ýarna az mý mosthaný Zerzesównknek walamýkor, mýnd az Pýspek Urak, es mýnd az jobbagý wrak es mýnd az orzagbelý Nemessek nýndnyanyanes Eggýenkenthes mýnd az mostanyak, es mýnd az lwendók, Mýnden Hýtlenssegnek Szegýen walassa nekwel, az az, hýewssegék Týztessegék megh maradasawal, mýnd nekewnk es mýnd az vtannwnk walo kýrallyóknak ellenek alhassanak, es ellenek Mondhassanak Ewrókkýi Ereкке. Ez mý mosthaný Zerzesównknek Ereýewel es hatalmawal.

Kewlth Clerus keze által, ký Egrý Preposth, es az mý kýralý Udwarwnknak Cancellariussa, az megh testesewlth lghenek utanna, Ezer kethzaz, hwzon keth ezthendóben. Ezek á kýk akkor az few Zenth Egýhazakban Papý feýedelmek woltak, Elsew Týztelendew Eztergamý Janos Ersek, Masýk Kalachaý Ugran Ersek, Lhanadý (gy!) Desiderio Pýspek, Wesprýmý Rwbertus Pýspek, Egrý Thamas Pýspek, Zabragý Istwan Pýspek, Varadý Alexander Pýspek, Pechý Berthalan Pýspek, Gewrý Kozma Pýspek, Vaczý Bereczk Pýspek, az mý Kýral'ssagwnknak Týzenheth Ezthendéýeben.

DR. DÖRY FERENCZ.

¹⁷ Hibásan *cam* h.

A bakonyalji nyelvjárás.*

Néhány év óta ismét nagyobb buzgalommal indult meg a magyar nyelvjárások vizsgálata s több figyelemreméltó dolgozat gazdagítja ismereteinket. Örvendetes az is, hogy egy-egy nyelvi szempontból érdekes vidékkel többen is foglalkoznak s így egymás adatait ellenőrzik, a megfigyeléseket igazolják, a tévedéseket helyreigazítják. Több gyűjtőnek ilyen egymást támogató és kiegészítő munkája segít bennünket az olyan nehezebb feladatok megoldásában is, midőn a nyelvjárasi sajtások s ezek segítségével az egyes nyelvjárások határainak megállapításáról van szó. Veszprém megye nyugati felének nyelvjárásával Beke Ödön is foglalkozott (A pápavidéki nyelvjárás 1905.), s Horváth Endre ugyane vidék nyelvét nevezi *bakonyalji nyelvjárás*-nak. Beke a Pápa városát körülvevő községeket járta be s a nyelvjárás határát csak nyugat és kelet felé állapította meg; Horváth tovább haladt észak és dél felé is és megkeresve mindenütt az ugyanegy nyelvjárást beszélő községeket, megállapítja a nyelvjárás egész határát. Térképén meg is mutatja, hogy a bakonyaljinak nevezett nyelvjárás északon belenyúlik Győr megyébe, nyugaton és délen csaknem Veszprém megye határáig terjed, úgy hogy csak néhány község tartozik a szomszéd nyelvjárásokhoz.

Horváth az ő adatait legnagyobbbrészt egy községben, Lovász-Patonán gyűjtötte; ezen kívül bejárta a megjelölt területhez tartozó összes községeket. A népnyelvi gyűjtésnek legjobb módja, ha a gyűjtő egy helyen telepszik le hosszabb ideig s e község nyelvét igyekszik minden részletében megismerni; evvel a jól ismert nyelvvel összevetheti aztán a többi község nyelvének esetleg eltérő sajátosságait. Horváth helyzete még annyival is kedvezőbb volt, hogy az illető község szülőföldje, tehát a nyelvjárás, a melynek tanulmányozásával foglalkozott, anyanyelve. A gyűjtést éveken át folytatva, igen gazdag népnyelvi anyagot hordott össze s munkájának legnagyobb érdeme ez a gazdag anyag, a melyet az átírás pontossága még értékesebbé tesz. Nagy szorgalommal gyűjtötte a szavakat, s nem szoritkozott csak a feltűnő, különös szók összeírására, hanem tárgyi csoportok szerint összegyűjtött lehetőleg mindent, a mi feljegyzésre érdemes. Nagyon fontosnak tartjuk, hogy a gyűjtő már a gyűjtés munkája közben is ilyen csoportok szerint fogjon munkájához, mert így biztosabb, hogy gyűjtése teljes lesz. S ha feldolgozza anyagát, akkor is megkönnyíti a kiegészítés és bővítés munkáját az ilyen csoportosítás. A feldolgozásban is jobb az ilyen tárgyi csoportok összeállítása, mint ha a gyűjtő ábéczerendbe szedi az

* Horváth Endre, A bakonyalji nyelvjárás. A nyelvjárás térképével és rajzmelléklettel. Nyelvészeti Füzetek, 34. sz. — Ára 2 korona.

egész anyagot, mert sokkal világosabb képet nyertünk így a nyelvjárásról, mintha csak az ábéczesorban a véletlenül egymasmellé kerülő szavakat látjuk. Horváth összegyűjti a tárgyak és személyek elnevezésein kívül a betegségek elnevezéseit is, továbbá a járás-keelésre, veszekedésre, kiabálásra, egyes lelki tulajdonságokra (büszkeség, együgyűség) vonatkozó szavakat, a melyek érdekesen világítják meg e nyelvjárás szókészletének gazdagságát. A szavakon kívül bőven gyűjtött Horváth példabeszédeket, közmondásokat, babonákat, kisebb meséket és adomákat, mindenféle versikéket, népdalokat és balladákat s feljegyzett egy vizkereszti mysteriumot is; végül a hely- és személyneveknek gazdag gyűjteményét közli.

E gazdag anyaghoz képest a nyelvjárás feldolgozása kissé vázlatos. Az alaktanban tárgyalja Horváth a szóösszetétel, a szóképzés és szóragozás fontosabb jelenségeit, csakhogy a példákban kissé fukar, pedig jobb, ha mennél több példa világítja meg az egyes sajátságokat. Figyelemmel van Horváth a jelentéstanra is, érdekes példákkal világítva meg a jelentésváltozás különböző csoportjait. A mondattanban csak egy-két sajátság felemlítésére szorítkozik. A hangtanban követi a nyelvjárás tanulmányok írói rendes eljárását, a kik a hangváltozások (helyesebben: hangmegfelelések) megállapítására szorítkoznak; összevetik az illető népnyelvi adatokat az irodalmi alakokkal, s ezt nevezik hangváltozásnak, pedig igen gyakran a népnyelvi alak a régibb, vagy pedig nem is az irodalmi alakból fejlődött. Sokkal helyesebb volna a hangváltozások összeállítása helyett az egyes hangok használatát, elterjedését figyelni meg s ilyen szempontból dolgozni fel a nyelvjárás. Így világosabb és igazabb képet nyernénk az illető nyelvjárásról. Ez a megjegyzésünk nem megrovás Horváth munkájával szemben, mert hisz ő a nyelvjárás tanulmányok megszokott útján halad, inkább csak irányító megjegyzés akar lenni gyűjtőink számára, a kik most foglalkoznak egy-egy nyelvjárás tanulmányozásával vagy feldolgozásával.

BALASSA JÓZSEF.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XVI.

„A képmutogató.“ Van e balladában több oly hely, melyet érteni ért nagyjából akárki, de ha arra kerülne a sor, hogy számot adjon róla, bizony megakadna sok, a népnyelv és népelet ismerete nélkül pedig nem boldogulna senki. Nem lesz tehát fölösleges, ha ezúttal három versszakot kiszakasztok, olyat, melyre ráfér egy kis magyarázat:

1. A második versszakban:

„Grófkisasszonyt feddi atyja,
Mér fejére súlyos átkot,
Hogyha az írődeákat
F Még tovább is szíveli,
Kihez a sáros czipőjét
Sem méltó megtörlni.

Mit jelent itt ez: „szíveli?” talán *türi, szenved?* pl. „nem szível senkit maga körül“, „azt sohse szívelhettem“, „nem tudja szívelni“ (ki nem állhatja), „csodálom hogy megszíveli a háznál“, „ezt még csak *elszívelem* tőle“ stb. Világos, hogy itt nem ez a mindennapos értelem forog fenn (azért csak nem átkozná a gróf a leányát!). Van a „szível“ igének a nép ajkán s régibb-újabb magyaros írónál oly jelentése is, mely az eredeti, mert megfelel az alapszónak (szív), t. i. szívében hordja, viseli, szívében tartja, jó szívvvel van hozzá, von a szíve hozzá, vagyis: *szereti*. Pl. „Azok már régóta *szívelik* egymást“ (nép). Az írók közül ily értelemben tán Kisfaludy Sándor él vele legtöbbször. Pl.:

„Látván ezt az ősz Gyulafy,
Vigasztalta, kérlelte,
Dorgálta is gerliczjét (= leányát)
Oh! — mert nagyon *szívelte*“ (= szerette). Csobáncz.

NB. Érdekes, hogy a németben a „leiden“ ige használtatik néha ily jelentésben = gern haben. Diák koromban egy bécsi híres énekesnőtől hallottam egy népdalt, melynek ez volt az egyik sora: *Ich kann dich leiden* (= tetszel, szeretlek, *szívellek*). —

A két utolsó sor velejét könnyű kiérezni = rangján alul van, nem hozzá való, illő (*mésalliance* lenne belőle). A nép ezt így szokta megvetéssel, drasztikusan kifejezni: „*A sáros lábam* (csizmám, cipóm, bocskorom, kapczám) *se törölném* (törölöm) *hozzá* (v. bele).“ Mondhatja ezt legény, leány egyaránt.

De magán a nyelvbéli kifejezésen megütődhetik valaki, mert vajjon lehet-e ezt mondani: „*kihez megtörölni*“? „Bele törölni valamibe“, „hozzá törölni valamihez“, „megtörölni valamivel“ valamit — mind közönséges és helyes; de „*megtörölni hozzá* valamit“ legalább is szokatlan, úgyhogy nem egynek bánthatja a nyelvérzékét. Mégse lehet elítélni, mert ez a sajátságos szerkezet s más efféle nem ritka a nép beszédjében. Pl.:

„Adj nekem te jámbor gazda,
Mert *meg* vagyok *ahhoz szokva*“ (Népk. Gy. I. 145. l.)

„*Neki szokott*, mint hetes vászon a sulyokhoz“ (Dug. Péld.).
„*Reápillantott a királykisasszony képibe*“ (Népk. Gy. I. 365. l.).
„Semmi módon *be* nem juthatok a palotámhoz“ (Arany L. Ered. Népm. 279. l.),

Maga Arany a „megtöröl“ igével való ama szerkesztést másutt is használja. Pl. e mellett: „*Megtörülte* száját inge elejével“ (Toldi IV. É.) ezt is:

„Azzal a hú szolgál szemét az ökléhez,
S öklét *megtörölte* ócska köntöséhez“ (u. o.)

— — — *köpenyéhez*
Megtöröle arczát, kezeit s szétnéze az éjben“
(Elv. Alk. I. É.) [v. ö. Toldi Comm. IV. É.]

2. Az ötödik versszakban a gróf kiadja az utat az írődeáknak:

„Hogy *sem esztendő se' hónap,*
Kitélt éve, mehet holnap,
Messze ám! *nagy a világ.*“

Mit akar ez mondani: „*sem esztendő se' hónap*“? Ha valamely cseléd (szolga, szolgáló, kocsis stb.) olyat követ el, hogy a gazdának jogában áll rögtön, időközben elbocsátani, akkor szokás mondani effélet: „se hónap se esztendő“, „se hét se hónap“, „se nap se hónap“, „se nap se esztendő“, „se óra se nap“, „se idő se óra“ — azaz: *nincs fölmondás* (takarodj! szedd a sátorfádat, fel is út, alá is út stb). Hasonló mondások: „Zsebbe' az esztendő“ (mehetsz Isten hírével, idáig ki vagy fizetve). „Én nálam minden nap újesztendő, ne feledd!“ „Majd Szentgyörgynapot csapunk, csak szót ne fogadj!“ „Mindjárt Szentmihály napját csinálók“ (elkergetlek) „Ne szájkaszkodj! mert majd esztendő végét csinálók“ (kiteszem a szűrőd). [NB.: Szentgyörgy, Szentmihály, Újév szegődéséges napok]. Jegyezd még meg ezeket: „Ennek is lóg az új esztendő“, „az se rakja ám el a kukoriczáját“, „az mindig a fecskékkel jár“, „telelünk, szelelünk“ (kitelel, aztán megy), „nap az esztendeje“ (meg se melegszik), „csak a csalán virágzását várja“, „a hány hónap, annyi esztendő“, „soha sincs az esztendeje négy sarokra“. „Ezzel is hamar kitöltötték az esztendejét.“ „De hamar kitelt az esztendő, Jancsi!“ Van: „tört“, „szakított“ esztendő (= „szegődi, de nem tölti“, „darab esztendeje van“) „szökő“ esztendő, „áll“ esztendő (beszegődik, de nem áll helybe), „zavaros“ esztendő (rossz cseléd), „kemény“ esztendő (rossz hely), „hosszú esztendő“ („oda ne menj, mert két esztendő lesz egybe“), „rövid“ esztendő (hamar elmulik, jól bánnak a cseléddel). Így világosodik meg ez is: „*Kitelt éve*“ = tulajdonkép *nem* telt ki, de mennie kell (mert rossz fát tett a tűzre).

E mondás értelmére nézve: „*nagy a világ*“ l. Toldi Comm. 60. lapját, a hol meg van magyarázva.

3. A tizedik versszak ezt mondja az íródeákról (a ki elvette a grófkisasszonyt):

„Férje könnyebben veszi:
Savanyú tej neki nem kell,
A fölét ha leeszi“.

A ki *először* van valamely leánynyal, arról szokták mondani, hogy „leszedte róla a tejfölt“. Pl. „Hallottad-e, hogy a Pintér Örzse férjhez ment?“ — „Mégis csak én *szedtem le róla a tejfölt!*“ Mondják ezt is: „Ha leetted a fölét (szinét), edd meg a savanyúját (savóját, alját, tejét) is“ (= ha elcsábítottad, vedd is el). A nép ezt a kényes dolgot százfélékép ki tudja fejezni, durván is, de *finoman* is. Pl. „Az fölözte le.“ „Az kezdte ki.“ „Az vette ki belőle a vámot.“ „Az kóstolta meg először.“ „Annak adta le először a tejet.“ „Az szedte ki (lampolta ki) kelyhébül először a mézet.“ „Az verte fel először a kassát.“ „Az szedte ki odujából az első mézet.“ „Az törte le a bimbóját“. Továbbá: „Ha leszedted a virágát, takard el a kóróját.“ „Ha feketét látott, lásson fehérét.“ „Ha egyet szóltál, szólj kettőt is“. „Ha örültél a Húshagyónak, örülj a bőjtnek is.“ „Ha átúsztat a Dunát, úszd át a Tiszát is.“ „Ha jó volt az eleje, legyen jó a vadja is.“ „Ha úgy van, legyen amúgy is.“ „Búsra vigat!“ „Ha kitakartad, takard be is.“ „Ha letetted, vedd is föl.“ „Ha bekormoztat, meszeld be.“ „Ha elültetted, plántáld“ stb.

Arany tehát e szándékosan félhomályos képpel azt akarja jelenteni, hogy a diák az első szerelmi mámorból hamar kiocsúdott, s miután érzékiségének eleget tett s így fővágya teljesült, nincs se kedve, se ereje tovább, hogy az étellel megküzdjön. Ez a könnyűvérúsége, léhasága (mellesleg említem) nevezetes motívum a ballada cselekvényében, mert az kényszeríti a szegény grófleányt, hogy kegyetlen apjához merjen fordulni, segítségért vagy bocsánatért. S ebben is van tragikus bűnhődésének a magva, hogy azt követte apja ellenére, a ki ónala nemcsak rangra, de *jellemre* is alábbvaló.

LEHR ALBERT.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

A nyíl szerepe a görög jóslásban. Herman Ottó érdekes czikke („A nyíl“, MNy. 2 : 199. és 241.), a melyben a nyílnek magyar néprajzi jelentőségét tárgyalja és Goldziher Ignác hozzászólása (2 : 375), melyben sémi analógiákkal szolgál, arra indítanak, hogy magam is felsoroljak egy-két ide tartozó adatot a görög irodalom és történet köréből. Nem fogok sok ténylegeset nyújtani, de annak bizonyítására talán mégis elegendőt, hogy a βλομαντεία nyomait a görögöknel is megtaláljuk egy hamaros első áttekintésre is, s hogy itt a gondosabb részletkutatás bizonyára még sok egyebet volna képes felszínre hozni.

Mindenek előtt egy oly példát említek fel a görög irodalomból, mely nem magokra a görögökre vonatkozik, hanem a bennünket, magyarokat valamelyes módon még sokkal közelebről érdeklő skythákra. Herodotos említi egy különben jól ismert helyén, hogy a skythák fűzfavesszőkkel jósoltak (4 : 67), még pedig olyformán, hogy a nyalábba összefogott vesszőket szétszedték, a földön egyenként egymásra rakták. Bizonyára jegyekkel ellátott vesszőkről van itt szó, s a jóslás alapját az szolgáltatta, hogy rakosgatás közben mi-féle jegyek kerültek véletlenül egymás mellé. Tehát a skytha jósok vesszőikkel körülbelül úgy jövendöltek, mint manapság a cigányasszony a kártyáival. Itt ugyan, mint látjuk, nem tulajdonképeni nyiljóslásról, hanem a vesszőjóslásról van szó; de a kettő olyan szorosan egymáshoz tartozik, mint a faj a neméhez, lévén a nyíl szára a legtöbb esetben fából faragott vessző.

Hogy magok a görögök a vesszőkkel történő sorsolást (és tán jóslást is) ismerték, annak nyilvánvaló bizonyítéka, hogy a κληρος szót, a sorsolás (és folytatólag a jövendölés, a κληρομαντεία) eszközének e legelterjedtebb és legállandóbb kifejezését még a késői grammatikusok is a fa nevével hozták kapcsolatba.* Az Etymologi-

* A sorsolás és jövendölés egymásba átmenő cselekedetek, mert a kezdetleges gondolkozás előtt végső eredetben mindketten az isteni akarat kifürkészését czélozzák. A fejlődés itt tán olykép nyilvánul meg, hogy azok az eljárások, melyek eleintén a közös igényű tárgyak kisorsolásánál voltak használatban, később a jóslás gyakorlatába mentek át, ha t. i. az isteni akarat felvételének nagyobb jelentősége mellett az érdek a jövendő eseményekre irányult. A fejlődés végső állapotaként meg a jóslást a szerencsejáték szorította ki. Így lett pl. a kocka felváltva és a fejlődés egymásutánjában a sorsvetés, a jóslás és a játék eszköze. Mindezt a fönti fejtegetések megértése végett nem szabad szem elől téveszteni.

cum magnumban olvassuk (s. v. κληροσ), hogy Herodianos κλων-ból származtatta a κληροσ-t, mert az száraz fát jelent, s ilyenbe vésték be nevéket azok, a kik sorsot húztak. Feltűnő dolog itt, a κληροσ-ηját tekintve, hogy Herodianos nem a κλων-ra gondolt, a mely egyenesen nyilvánsszót jelent Apollonnak vagy Zeusnek kezében (vö. Apollonnak pusztulást hozó nyilairól Hom. A. 53.). Ebből talán azt következtethetjük, hogy Herodianos előtt épp a nyilvánsszónak sorsolásra való felhasználása nem volt közvetlenül kínálkozó gondolat, vagy hogy ezt a külön szokást nem is ismerte.

De van-e tárgyi bizonyítékunk a mellett, hogy a görögök a szoros értelemben vett βελομαντεία-t, a nyilvánsszónak sorsolásra vagy jóslásra való felhasználását ismerték? A βελομαντεία ugyan görög szó, de a kérdést éppenséggel nem dönti el, mint a hogy gondolni lehetne. Csupán egy helyen fordul elő, Hieronymus bibliai magyarázatában Ezékiel azon helyéhez, melyet Goldziher hozzászólása idéz (Migne, Patrol. VI. 206.). De egy ily könnyen képezhető összetett szó a 4—5. századbéli egyházatyá szájában, ki a mellett sémi szokást magyaráz, semmiesetre sem elegendő, hogy magát a ténnyt igazolja. Van azonban a görög vallástörténetnek egy mythikus alakja, ki mintha ide tartoznék, s ez Apollon szolgája, *Abaris* (l. az *Abaris* cikket Bethe-től a Pauly-Wissowa szótárban és különösen Rohde, *Psyche* II² 90. s köv. l.). „A monda szerint a hyperboreusoktól, a távol fekvő csodaországból, hol Apollon télre eltűnik, jött el *Abaris*, az istentől küldve, Görögországba; mint szent férfiú, kinek semmiféle emberi eledelre nincsen szüksége. Kezében az aranynyíllal, apolloni jellegének és küldetésének képével, vándorolt vidékről vidékre, betegségeket gyógyítva csodás áldozattal, előre megjósolva földrengést és másfajta csapásokat. Még a későbbi időben is olvastak jóslatokat és tisztítási szabályokat, melyek az ő nevét viselték.“ Így foglalja össze Rohde az *Abaris* személyére vonatkozó hagyatékunkat.

Tegyük már most fel a kérdést, hogy mit jelentett a nyíl *Abaris* kezében? De mindenekeelőtt állapítsuk meg, hogy nála mindig nyilról és sohasem íjról van szó, s hogy ez a nyíl annyira elengedhetetlen kelléke, hogy Herodotos egyenesen akként jellemzi működését, hogy: „étlenül hordozta körül a nyilat az egész világon.“ S ez a nyíl fogja a későbbi mythographusok képzeletét is izgatni, mikor azután azt mesélik *Abaris*ról, a csodaemberről, hogy Apollon nyilán ülve repült keresztül tengereken és hegyeken. De ilykép meglegyszünk-e majd avval a magyarázattal, melyet már egy lykurgosi töredékben megtalálunk, s melyben azután Rohde is megnyugszik, hogy t. i. *Abaris* Apollon jelvényeként hordja a nyilat magával? Először is kétségtelennek látszik előttünk, hogy csupán a monda egyszerűsíti és rögzíti meg *Abaris*t ilyen, kezében nyilat tartó szoboralakká: a valóság, az eleven cultus-élet az efféle *Abaris*ok elképzelését jósló működésök közt kívánja meg, s itt azután a nyilnak, vagy bátran mondhatjuk nyilaknak (mert az egyesszám szintén csak mondai egyszerűsítés), mint az egész személyt kifejező repraesentatív tárgyaknak különös szerepet kell juttatnunk. Másodszor meg azt fogjuk mondani, hogy *Abaris* nyilát Apollon nyilával

megokolni nem a kérdés megfejtése, hanem valóságos *petitio principii*, a hypostasisnak magyarázása a maga istene által. Mert fönmarad még mindig a kérdés, hogy mit jelent a nyíl Apollon kezében? Az Ilias elején Apollon mint a végzet istene jelenik meg, a ki — a dögvész mythikus magyarázataké — csak egyeseket talál el nyilaival a közös veszélyben forgók összességéből. Az isten e szerepének bizonyára mélyebb okadatolását tudjuk adni, ha feltehetjük, hogy Apollon kezében a nyíl nemcsak harci fegyver, mert nála annak nemcsak a bosszuló végzet, hanem a sorsvetés és jóslás jelképeként is értelme volt.

Sőt mintha következtetéseinkben tovább is mehetnénk. Abaris személye sajátos módon kapcsolatban van egy nyilván ősrégi szertartással: az athéni *προηροσίζα*-jal, azaz a szántást megelőző vallási ünnepel. Az illető *cultus*-legenda szerint egyenesen ő alapította az ünnepet. Apollon parancsára és kiengesztelésére, egy pusztító éhínség alkalmából S evvel összefüggésben Eratosthenes *Katasterismoi*-ában (29.) azt olvassuk Apollon nyíláról, tehát lényegében ugyanarról a nyílról, melyet Abaris hordozott kezében, hogy rajta Demeter (a gyümölcsöt hozó) repült a levegőn át a hyperboreusoktól Görögországba. Mit keres, kérdjük már most, a nyíl a földművelés körében? Semmit jelentő mondai képekkel van-e itt dolgunk, avagy a nyilnak valamelyes szerepéről azon *cultus* területén, a mely a földműveléssel állott vonatkozásban? Nem fog-e itt az a gondolat mintegy magától kínálkozni, hogy a szántás előtti vallásos cselekedetek közben valamiképp a nyilhoz vagy nyilakhoz is folyamodtak, ha már Abaris volt a *cultus*-alapító, s ha a gyümölcsöt hozó Demeter ül annak repülő fegyverén. A legrégebb időben a görögök, sőt a spártaiak — csak épp úgy, mint a gyarmatosok — még folytatólag is, sorsolás útján állapították meg, hogy a harcos polgárok közül kinek mely földrészt juttassanak a közösség által elfoglalt és betelepített területből. A magántulajdont képező és örökös földbirtokokat a görögök minden időben a sorsolás kifejezésével nevezték *κλήρος*-oknak (dórul *κλᾶρος*-oknak). Hogy a később használatos kövecskék, babok, kockák stb. előtt és mellett, a vesszőknek is szerepelniök kellett ennél a földkiosztásnál, azt fönnebb láttuk. Tudjuk továbbá, hogy a sorsolás és a jóslás egymásba átmenő fogalmak, mert elvégre a végzetszerű isteni akarat gondolatában találkoznak. Mindezt tekintetbe véve azzal a feltevessel végezhetjük hozzászólásunkat, hogy a nyilazó Apollon-Abaris, mint jósiszten került a földműveléssel összekötetésbe, lett a dögvész mellett egyszersmind a szárazság és éhínség istenévé, még pedig azon az alapon és abból az okból, mert a nyilnak, a sorsolás és jóslás ez ősi eszközének, valamikor a földkiosztásnál és a termésért aggódók mantikájában alkalmazása volt a görögök között.

HORNYÁNSZKY GYULA.

Egyelőre.* Érdekes egy tulajdonsága az *egy* számnévnek, hogy a jelzett szó és jelzője közé téve, a mondatnak nyomósító erőt

* Feleletül a Pesti Hirlapban 1906 november 15-én megjelent Esti Levélre.
Sz. K.

kölcsönöz, a nélkül, hogy az értelmén egyébként bármit is változtatna. „Derék *egy* ember“, „szép *egy* leány“, „jó *egy* négy ló“ csak annyit tesz, mint „derék ember“, „szép leány“, „jó négy ló“, de az *egygyel* ugyanaz a gondolat hathatósabban, nyomatékosabban van kifejezve, mint nélküle. Némely szóösszetételben is nyilvánul az *egy* nek ez az érdekes tulajdonsága. *Egyáltalában, egyáltalán-fogva* eredetileg csak annyit tett, mint az „általjában“ és az „általán fogva“ (vö. NySz.), de mégis azzal a különbséggel, hogy az *egy* az *általában*-nak, *általán-fogva*-nak nagyobb súlyt, nagyobb erőt ad, mintha ezek csak magukban állnának. Ilyen összetételek: az *egynéhány, egynémely, egykamar, egykönnyen* stb.

A régi nyelvyben még több ilyen összetétel is dívott, melyek ma már teljesen kiestek a forgalomból. Pl. 1669-ből: „Noha még akkor *egyelein* nem gondolta, hogy . . .“; „Sokat meg-engedet *egy. elein* Luther a pápistáknak“; 1707-ből: „az Felséges Fejedelem kivánta mindjárt *egyeleintén*, hogy ki-ki az maga opinióját szabadossan jelentse meg“; 1652-ből: „*egyelőbbszer* az . . . török seregek láttatának hátat adni nekik“; 1574-ből: „*egy előbe* sok embernek tétzik vala az Istennek igassága“; 1659-ből: „Keresztes mezejét ott hagyván *egy elsőben* Fejérvárra takarodék“; 1613-ból: „Luther magais meg vallyá, hogy *egyelsőben* mikor a pápát elhagyá, sok hamisságot tanított“. (Vö. NySz.).

Az *egy-előre* szóösszetételt eddigelé csak a XVIII. század legvégéről (SzD. 1792) mutathatjuk ki. Ezen a kései előjvetelen nincs mit csodálkoznunk, hiszen magáról az *előre* igehatározóról sincs a XVIII. század elejénél régiebb adatunk. Igaz, hogy a NySz. már a XVI. sz.-ból (Calepinus szótárából) idézi az *előre-meggondolás, előre-meglát, előre-siet* szókat, de ezek az idézetek egytől-egyig hibásak. Calepinusban ugyanis az illető helyeken ezek a szók állanak: *elől meg gondolás, elől meg latom, előre sietők* (vagyis: eleve sietek). Az *előre-meglát* igét MA.-ból is idézi a NySz., de innen is hibásan.

SzD, kinél — mint már említettem — először találjuk eddigelé az *egy előre*-t, a két szót még nem írja egybe s ekként magyarázza: „*egy előre* = elsőször, *egy elsőben*, kezdetkor, eleintén“. — SI.-nál pedig: „*egy előre*, *egyelőször*, *egyelsőben*. Primum, Primo, Initio“.

Látni ez adatokból, hogy akkoriban (a XVIII. sz. végén és a XIX. elején) az *egyelőre* csak annyit tett, mint az *előre*. Legvilágosabban kitűnik ez Kassai magyarázatából. Nála ugyanis: „*egy előre* = in antecessum“ és PP.-nál ugyancsak *előre* = in antecessum. — Fogarainál is (1845) „*egy-előre* = im Voraus“; viszont „Im Voraus = *előre*“.

Mai jelentésében (vor der Hand, vorläufig, einstweilen) a mult századnak csakis a negyvenes éveiben kezdhették használni. Úgy rémlik előttem, mintha Kossuth Pesti Hirlapjában (1841/3) már olvastam volna. Szótárilag Ballagi Ném.-magy. szótárának 1847. évi kiadásában van először: „vor der Hand = *egyelőre*“, holott az 1843-i kiadásban ugyanez „jelenleg, most“-tal van fordítva. A magyar-német szótárakban (s ez jellemző) az *egyelőre* továbbra is csak „im Voraus“-nak van értelmezve — egész 1890-ig. Ekkor találom Balaginál először ezt: *egyelőre* = im Voraus, vorläufig, vor der Hand.

A szó *jelentés-változása*, úgy látszik, a közönség legnagyobb részénél maga után vonta a *kiejtés megváltozását* is. A mig *egy előré*-nek, vagy *egy-előré*-nek irták, mindenki *egy előré*-nek ejtette; mikor pedig a két alkotórészt egybevonták s már nem „im Voraus“, hanem „vor der Hand“-ra értették, a közönség jó nagy része elfelejtette a szónak két szó összetételéből való származását, szimpla szónak vette s már nem is ejtette *eggyelőré*-nek, hanem *egyelőré*-nek, vagy (mivel ezt a pattogósan beszélő igen lapos hangzásúnak találhatta) *egyellőré*-nek is (Vö. *Kitellik tőlle, hetellő, tüzellő* stb.).

Az *eggyelőre* ejtés náluk megszokottá válván, nyelvérzékük tanakodni kezdett, vajjon miféle szó lehet ez? Bizonyára az *egyenlőré*-ből származott — mondá ő — az *n* és *l* hangok pongyola hasonítása útján, ha tehát helyesen akarok beszélni, nem *egyellőre*-t, hanem *egyenlőré*-t kell mondanom. (Vö. *szégyenlős* és *szégyellős, reményleni* és *remélleni*).

Íme ez a megtévedés, ez a közel fekvő népetymologia teremtette meg a helyes *egyelőre* helyett a helytelen *egyenlőré*-t. SZILY KÁLMÁN.

Útban van. Azokhoz az adatokhoz, melyeket e kifejezés használatára nézve legifj. Szász Károly és Lehr Albert felhoztak (MNY. II. 284. és 325. l.), egy újat csatolhatok. Még gyermekkoromban történt, Szentesen, hogy egy odavaló református gazdaember valahova igyekeztében valamiért betért a mi tanyánkra; jóízűn elbeszélgetett, de nem sokáig maradt; sietségét ezzel a kiszólással magyarázta meg: *Útba vagyok, mint a templom*. E különös hasonlítás az ő vontatott, szótagoló beszédmódján nagyon emlékezetemben maradt, sőt családukban az egész fiatalabb nemzedék felkapta és házi használatra állandó szólásul alkalmazta, azonban mindig produkálva hozzá az eredeti hanglejtést is.

Ez maga az adat. A mi magyarázatát illeti, két kérdés van: közszólással van-e dolgunk, vagy csak egyéni szólással? továbbá: mit jelent a szólás? — Mind a kettőre nézve előadom saját benyomásomat, nem úgy, mintha csalhatatlannak hinném, hanem szintén mint adatot. A szólás használatában éreztem bizonyos eredetiséget, de magát a szólást nem éreztem akkor természetnek, hanem ritkábban hallható közszólásnak, mely lehet helyi jellegű, talán helyben is csak igen kis körre szorító, de lehet általánosabb is. A hasonlítás első része érzésem szerint azt jelenti: „utam van“, „sietek“, „félbeszakított utamat folytatnom kell“ (úgy emlékszem: kocsija az úton várt); második része, a kép, az utak mellett fekvő, gyakran az utakba mintegy kiszögellő templomok képzetét idézte föl bennem. A hasonlítás furcsaságát szándékosnak éreztem, s úgy értelmeztem, hogy a jelentésjáték az „útban van“ kifejezés kétféle értelmének („útja van“ és „útba esik“) önkényes, humoros helyettesítésén alapul. Valószínűnek véltem, hogy e szólás a túlatizsai *íző*, jobbára kálvi nista magyarság nyelvében, a hova a szentesi lakosság református részének a nyelvjárása is tartozik, nem éppen a „hapax legomenon“. Ha azonban egyéni is, annak a nyelvjárásnak a szabását viseli.

Jó volna tudni: ismeri-e még valaki ezt a szólást, s nyelvérzéke szerint mit jelent?

NÉGYESSY LÁSZLÓ.

Szálvány. Borhúzáskor a seprőt mind egy hordóba töltik s ülepedni hagyják. A seprőn megtisztuló bornak a neve az Érmeléken *szálvány*. Ez a szó alighanem azonos a Dunántúlról idézett német eredetű *szálvány*-nyal (l. MNy. 2 : 327) s talán népetymologiai alakítás is (száll=ülepszik).

HORVÁTH JÁNOS

Tokos német. Sztrokay Lajos: *Miért labancz a labancz?* cz. cikkében (M. Ny. 2 : 358.) a *labancz* szót magyarázván, ezt is mondja: „A labanczságot még egy érdekes gúnynévvel, a *tokos*-sal is illették. Badics (Magy. irod. olv. III : 80.) a csizmából következő ki, melyben, mint *tok*-ban járt volna a német“. De nem helyesli Badics kikövetkeztetését. Ellenvetéseit én még azzal toldom meg, hogy hiszen a kuruczság is járt csizmában. „Zöld erdő harmatát, Piros *csizmám* nyomát Hóval lepi be a tél“, — mondja a bujdosó kurucz.

Sztrokay a *tokos* gúnynevet a pánczélből következő ki. Szerinte: „A labanczkorban . . . a németiség közt még általános az olyan *vért* viselése, a mely a szó szoros értelmében *tok*-szerű“ . . . „Kurucz virtus volt hát a labanczot kihúzni a „tok“-jából“.

En ezt a kikövetkeztetést sem tartom elfogadhatónak. Szerintem a *tokos*-nak semmi köze a *tok*-szerű *vér*thez. Másképp vélekedem én a *tokos* németről. Véleményem megerősítésére megvallattam a szótárakat.

A MTsz. szerint: *Tokos*: 3. tollatlan, tollasodni kezdő (madárfi, baromfi). CzF. szerint: „*Tokos*. 2. Mondják madárfiakról, midőn még csak sarjutollaik vannak. *Tokos még a líba; tokos veréb*, némely tájakon hangváltozattal: *tökös veréb*, mi egyebiránt talán a verébfiak idomtalan nagy hasára vonatkozik, mintha valósággal *tökös*ek volnának.“ A gyermek-kiolvasó vers is azt mondja:

Egyedem-begyedem tenger táncz,
Hajdu sógor mit kívánsz?
Nem kívánok egyebet,
Csak egy *tökös verebet*.

Gyerekkoromban Somogy-Csurgón mindig így mondtam. S a csupas, nagyhasú fiaveréb nekünk, gyerekeknek, is *tökös* volt. A MTsz. tovább vall: *Tökös*: 1. tollatlan, tollasodni kezdő (madárfi). *Tökös madárfi. Tökös veréb* 2. Fiaveréb. [vö. *tokos*].

Íme: a szótárak szerint is a *tokos* és *tökös* szók között csak hangváltozatbeli különbség van. (Vö. gomb-gömb, gombostü-gömböstü). Már ebből is kitetszik, hogy mire czélezok.

Átvitt értelemben a *tokos* szónak a MTsz. a következő jelentéseit közli: 4. lompos, rendetlenül öltözött. (Vö. Sűrű berek, ninccsen annyi levele, Mint a mennyi *lompos labancz* bújt bele. Bezerédi nótája). 5. Térdig érő nadrágot viselő. (CzF.) *Tokos német*. 6. Német. 7. Térdig érő német nadrág. (Vö. 2. *tökös*). Ugyancsak a MTsz. szerint: *Tökös polgár*: [gúny] német (Hol? CzF.). Végül a NySz. szerint: *Tokos* [pluderhosen habend?]. Sok *tokos*nak mentél te már életének végére stb. . . . Fut a *tokos* . . . (Thaly: Adal. II. 90.).

Ezek az adatok — azt hiszem — eléggé megerősítik azon

véleményemet, hogy a *tokos német* (labancz) nem más, mint bugyogós, lompos (pludihosen), totyakos, totykos, *tökös német*.

Erre aztán talál Sztrokaynak az a megjegyzése: „Népiünknek általánosan ismert tulajdonsága, hogy elsősorban mindig a külsőségeket teszi gúny-tárgyává, tehát legelőször is a különös divatból, viseletből űz gúnyt“.

TRENCSENY KÁROLY.

A tenger fővénye. Népi költészetünknek egyik gyakran használt hasonlata, hogy valami: *olyan sok, mint a tenger partján a fővény*. Említette ezt már Baros Gyula is, a ki *Városfalvy Szolga Mihály* „*Diáriuma*“-nak ismertetésében (olv. Erdélyi Múzeum, 22 : 23. és köv. l.) azt mondja róla, hogy „a régieknél nagyon kedvelt volt“ és megjegyzi, hogy Szolga Mihály *Diáriuma*-nak négy helyén (55/b, 75/a, 76/b és 130/a lapján*) kívül megvan a RMKT. 2 : 320. és Thaly V. É. 2 : 47. lapján, továbbá a *Bercsényi házasságáról* szóló éneken (1894-iki kiad. 103. l.), Ráday Pálnál (Négyesy kiad. 1720. 41. l.) — Ez a hasonlat csakugyan nagyon régi. A mi irodalmunkban is sokkal régebbi, mint ezek az adatok mutatják, a melyek közül a legrégebbi 1546-ból való. Pedig forrása nem is a mi irodalmunkban van, hanem a bibliában, a hol két (de talán több) helyen is előfordul. Mózes 1., 22 : 17. versében olvashatjuk ugyanis: „— — — megáldlak tégedet és bővségesen megsokasítom a te magodat, mint az égnek csillagait és *mint a tenger partján való fővenyet*“ (Károli ford., 1902-iki kiad., 25. l.) — Mózes 1., 41 : 49. versében pedig: „És takara József felette sok gabonát, *mint a tengernek fővénye*“ (U. ott, 49. l.) — A vulgátából került a Jordánszky-codexbe, a mely codex-irodalmunk biblia-fordításai közül egyedül tartotta meg ezt a részt. Tudvalevőleg 1516—1519. körül írták.** Bizonyára megvolt legrégebb biblia-fordításunkban is, csak-hogy, sajnos, a Bécsi-, Müncheneri- vagy az Apocodexnek egyikében sem maradt meg az ó-szövetség e részének fordítása. Egyébként is, úgy lehet, a XVI. és XVII. század lyrai költészetébe nem innen, hanem csak Heltai, Károli, Komáromi, Csipkés, illetőleg Káldy nyomtatásban is megjelent bibliafordításából jutott.

De, éppen mert a bibliában megvan, ismeretes ez a hasonlat más népeknél is. Minket az a finn népdal érdekel ezek közül legjobban, a melynek fordítását Halász Ignác közölte a *Budapesti Szemle* 1876-ban megjelent 22. kötetének 381. lapján :

Ki keservem megoldvasná,
Szomorúságom számlálná,
Mintha a folyó fővényét,
Mintha a tenger tajtékát,
Mintha csak a mocsár sarát,
Erdő mohát olvasná meg.

Természetes, hogy azért ebben a hasonlatban nem szabad közös finn-ugor vonást látnunk. Különben is Reinhold Köhler és Benfey ehhez hasonló, rokon hyperbolák eredetét a héber, illetőleg az indus költészetre vezetik vissza.

GÁLOS REZSÓ.

* Olv. Erd. Múzeum, 22 : 43., 94. és 150 l.

** L. MNy. 1 : 43. l. (*Zolnai*, Nyelvméleink.)

NÉPNYELV ÉS NÉPKÖLTÉS.

I. Szólasmondások.

(Nagykörös.)

- Nem fürödtem én, amőte mömmártott a bába.
— Eldős eszöm el ne hagyj! (Így kurjantja el magát nagy jókedvében a mulató ember, mikor muzsikáltatja magát.)
A kényeskedő legény, mikor „élkössen“ (ékesen) akar beszélni, így szól az édesanyjának:
— Eldős anyám, adjon kend rám kélk üngöt! ÁGAI ADOLF.

II. Tájszók.

(Szentlőrincz-Káta, Pestmegye.)

- Acsuján* vágla: pofon ütlek.
Agyonraver: agyonver.
Agyonraszid: nagyon összeszid.
Ajjadzó: alomszalma a marhák és lovak alatt. (Vö. aljazó, MTsz.)
Bajj: dolog; stb. „Sok bajjom lesz akkő“: sok dolgom.
Bändä: az aratómunkások közös neve.
Bändágazdá: az aratómunkások vezetője, feje.
Bécsájtosogyik a ruha: nedvessé, vizessé lesz.
Bécsávárogyik: becsavarodik, befordul az út, vagy az ember az úton.
Béfujják neki: besugják, hírül viszik.
Bég a bárány: béget.
Begő: böngöl.
Bélakták borvâ: ittak a mennyi beléjük fért.
Bészityakót: berúgott.
Béllagoz: gyinnyét béllagoz, a tulajdonos nevének kezdő betűit vágja bele.
Botrogál: botorkál.
Bufi: kövér.
Bukros czikâ: a czikázás egy faja, melyet leguggolva játszanak.
Csappig önti a pohárát: csordultig, csaptig: csappig.
Csëcsfej: csecsbimbó.
Csëcspîpa: czuczli.
Csencség: csemeseg.
Csiba ki!: kusti, kutyahajtó szó.
Csincsellő: a legkisebb harang s ezért többnyire lélekarang is.
Csiri: cserebogár.
Csiribugár: cserebogár.
Czirkángyi kukuricza: apró szemű. (Cinquantin).
Csónik és *csónyik*: csónak.
Csomaszoló: muszkuló (Somogyban), a mivel a szőlőt összezúzzák.
Csömbök: szöllőfűrt, melyen kevés szem van.
Csöszlög: csoszog, ha beteg is, elvégzi a dolgát, totoz-motoz.
Csupalé: rántott leves.
Dádálygós: lóti-futi ember.
Dagasztószezláb: állvány, melyre a dagasztóteknőt szokták tenni.
Drung: zúg; pl. a rovar drung.
Écsügett: elfáradt; pl. az *écsügett* embër nem bírja ám munkát.
Éggyezni, pl. répát *éggyezni*: sok közül egyet meghagyni.

- Elmulik*: elválik; pl. szeretőknek mondják: é nő mújatok egymástól.
Ellenzem: mondja a leány, ha a csiklandozás izgatja.
Étörekszik: elfárad.
Fáviri: akáczfavirág.
Fesztang: istálló; pl. Van ott éggy kis *fesztung*: istálló, putri.
Filokszia: filokszéra.
Főlellik a tehen: megellik.
Főrugott: megdöglött.
Fut a füle: foly.
Gánajos: trágyadomb.
Gébérusz, *veszettvíz*, *nyákolaj*: pálinka.
Gólesi: sárból gyúrt golyó, melyet gyerekek botvégre tűzve hajigálnak.
Gyühi, *gyühü*: lóhajtó szó.
Gyühöz: gyöz, bir; pl. Nem *gyühözöm* ad dolgot: nem gyözöm.
Hannagy: a levélhordó.
Hebiczköl: eviczkél, kapálódzik.
Haggátt: üllepedett; pl. a zén borom *higgáttabb* mán.
Hütekézni: hűtözni, lehűtözni.
Izmos: izzadtságtól piszkos.
Káffüd: fakad; pl. inkább hás káffággyon, mint valami máraggyon.
Káflyi: kifli
Kamukér: ravaszság, pl. valami kamukér van a dologban.
Kamukérba jár: csalafintaságon töri az eszté.
Kamukérom: ravaszság.
Kamukéros vagy *kamukéros*: ravasz; pl. kamukéros ember ám az.
Kándál: bandzsál, sanda.
Kaparó asszony: a ki gereblyével gyűjtöget.
Kaszakoccs: a kaszanyélből kiálló fa; kaszálásakor jobbkézbe fogják.
Kaszaorom: a kaszának vastagabb széle, az éllel átellenes oldalon.
Kaszasújtója: a kocson aluli rész.
Kaszatábla: a kasza lapja.
Kávályog a gyomrom: felhözik a gyomrom, éhes vagyok.
Kerü-fordú mán nincs: kis idő múlva már nincs.
Kétszörbe van a nád: melyet már két éven át nem vágtak le.
Kiadóba megyünk: a menyasszony szüleinél tartott muri neve: kiadó.
Kibán: elbán; pl. A jég óriássan *kibánt* vele: elbánt vele, tönkretette.
Kielégésüt: kielégít.
Kikerül: megkerül, előkerül valamely elveszett tárgy.
Kinagyollik: megnövekszik; pl. Mán *kinagyollik* a levele: nagyra nő.
Kütellesedhet: beteljesedhetik.
Konyit a ló: mikor füleit leeresztve támadásra készül.
Koporsódeszka: a háztetőn két oldalról a nádat összeszorítva tartja.
Kordul a gyomra: korog.
Köcsögös vagy *köcsögfa*: ágas ducz, melyre a köcsögöket szokták rakni.
Könyökésüva: kályhacső, a hol hajlik, fordul.
Kötet: kötés, szerződés.
Kötődik: a gyinnye: mutatkozik már a termés.
Krászog: köhécsel.
Kubluk: kuglóf.
Kullákol: kullog.
Kuppantyú: lámpasisak.
Kuttyogó: házasságközvetítő.
Lágos pofájú: fekete arczú, különösen cigányokról mondják.
Láncos nyelvű: pletykás.
Léhempereggyik: henteredik, lefordul.
Lőlappad: összehúzódik, pl. a daganat, a kelés.
Lyányok pizzerkéje: fiúgyermek, ki mindig a lányok közt van.
Madárfészekdeszka: két deszka a háztető külső részén, hol verebek [szoktak fészkelni].
Mánális: majális.
Mázuroskogyik: mint szegény ember él.
Mákot fejt: Somogyban mákot gubál.

- Méffárág*: valakit baltával megcsönkit.
Méghégyel: levágja a hegyét, pl. nincs még méghégyeve a szöllöm.
Meghőkül: megüti a hő pl. a növényeket.
Mégrögel: röggel megdobál.
Megsusóta a labda: érintette, cseszte.
Ménedék, folyadék: növényinda.
Misi: egérke, trefás elnevezés.
Mocézik: mókázik.
Mosatlan víz: mosogató víz, t. i. mosatlan edények vize.
Motorkál: motoszkál, pl. szeretne benne motorkányi.
Mucsi tök: uri tök, sütni való tök.
Musz-musz ember an nágyon: alamuszi.
Nászobá mennek: vidékre mennek a mennyasszonyért.
Nyelves ad dohány: csipi az ember nyelvét.
Nyírnyed: nyafog.
Nyulla: nulla.
Ördögháttya: a kocsikerékvágások közti rész a földön.
Összebohonzoz: összegabanczol, valakinek a haját összeborzazza.
Péctecs pite: pite, melyben pecztej, azaz borjas tehén teje van.
Pércz: ujj; pl. pérczödre ütök.
Poklocska, pl. jácczunk poklocskat, sántikálóst.
Póringó ember: takarékos a fukarságig.
Pöszmet: seprelek, szemét.
Pricz: a hurkatöltő hüvelye.
Pusztulat: romlás; pl. A *pusztulat* vigye el a fejedét: a fene egyen meg.
Puttonyt vegyenek: hátamra veszek egy kis gyermeket és másoknak
Ránczoska: női ruhaderék. [mondom.
Rápihél: ráver, rápüföl.
Rospád, berospád, rospádás: roskad, beroskad, roskadás.
Sébri: serbli, éjjeli edény.
Sikári: 1. sárgolyó, mit botra húzva dobálnak; 2. vizes, iszapos talaj.
Sikos ruha: csikos, sávos.
Sódér, sóderos út: kavics, -os.
Sorozó: káposzta-palánta ültetésénél használt sorjelző.
Súkáni megy: ruhát lapiczkázni, sulykolni.
Süvinydisznó: sündisznó. *Süvinykutya*: a sündisznó egy faja.
Szaglal, szaglalózik: szaglál.
Szákátt ember: tagbaszakadt, magas, vékony.
Szájizító: szájizestítő étel.
Szémél: szeméz; pl. Két éve, hogy *széméltem*.
Szityákó: pipál (Somogyban sutyakol).
Szunyátákol: bóbiskol.
Tányírmag: napraforgó.
Tetemetés kár: tetemes kár.
Tollhegy: íróttoll.
Túlát: odaát, ragozva is: „túlátra mék”.
Tuszlyi: muff.
Ugarvessző: a töke alján lévő vessző, a mely nem hoz termést.
Ústorfűrész: ráma nélküli, hosszú, keskeny fűrész.
Végyütött lé: krumpli és tarhonyakeverékből készült leves.
Vélve tett eskü: hamis. *Vélve hisz*: kötve hisz.
Vilka: ajadzó zsinór, a szoknya aljára szegett zsinór.
Vin: okos; pl.: *Nágyon vin* gyerek mán: ha a kis gyerek nagyon okos.
Visszametsz: a gyümölcsfa ágát végén elmetszi.
Zuhangol: zuhogó hangokat hallat, pl. favágásnál.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XV. Választmányi ülés.

(1906. május 30.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Zolnai Gyula titkár, Balassa József, Freckay János, Gyulai Pál, Lehr Albert, Melich János, Tiringer Béla, Vikár Béla vál. tagok. Jegyző: Gomboecz Zoltán.

1. A jegyzőkönyv felolvasása és hitelesítése után

2. a titkár bejelenti b. Radvánszky Béla koronaőr rendes tag elhunytát. Szomorú tudomásul szolgál.

3. Szily Kálmán elnök jelenti, hogy a Társaság vagyonából 7400 koronát értékpapirokban a Földhitelintézetnél helyezett el. Tudomásul szolgál.

4. Következik a tagválasztás.

Rendes taggá megválasztottak:

Deutsch Ödön, Nagykőrös

Gál Gyula, a Nemz. Színház tagja

Dr. Kaál Elek, Rahó

Puky József, Kiskún-félegyháza

Dr. Tordai Ányos, cziszt. főgymn. tanár Pécs

Vetro János, Hódmezővásárhely

Kilépett: egy. Az összes tagok száma: alapító 25, re. ndes 601, pártoló 7 előfizető 254. Összesen 887.

5. A titkár jelenti, hogy a Társaság részére a következő könyvadományok érkeztek: a Franklin Társulattól: Balassa, Kis magyar hangtan. Liszt Nándortól: Népies gyógyító módok és babonák Hajdú vármegyében.

6. Balassa Józsefnek, a Népnyelvi Bizottság előadójának indítványára a választmány elhatározza, hogy a gyűjtőkhöz a nyár elején tájékoztató körlevelet intéz s népnyelvi gyűjtésekre Erdélyi Lajosnak 150, Gálos Rezsőnek (Bibarcfalva), Mátrayné V. Rózának (Szarvas) és dr. Szabó Sándornak (Balassa-Gyarmat) 50—50 koronát szavaz meg.

7. Balassa József indítványára a választmány az újonnan jelentkezettek közül hármat felvesz gyűjtői sorába.

8. Az elnök indítványára a választmány elhatározza, hogy Vargha Damjának, a székesfehérvári gymnasiumi önképzőkör vezető tanárának két példány Magy. Tájékoztatót küld az általa hirdetett tájszó-gyűjtési pályázaton legjobban kitűnt két gyűjtő részére.

9. Végül a választmány meghallgatja a pénztáros félévi jelentését.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

68. **A** „zeugmás szerkezet.“ Lehr Albert a MNy. 2 : 425. lapján kezdődő érdekes cikkében azt írja, hogy az ú. n. zeugmás szerkezettel „az újabbak közül jóformán csak Arany él tudatosan és sűrűn.“ Azt hiszem, ez némileg túlzás, magam is gyakran élek ilyen szerkezettel, pl. Firduszi fordításomban: „Hatalmas buzogányt, arany trónus-széket, | Ad unokájának türkiszos fejéket. | Adja kincsesháza kulcsát, mely kövekkel, | Tele nyakbavető, övvel és főveggel.“ (28. l.) — „E két nemtelennek, két istentelennek, | Mond e két vakmerő, csupa fertelemnek.“ (34. l.) — Ugyanígy a 40., 59., 94. lapon is. — Többet is idézhetnék ilyet, ha utána néznék, még pedig természetesen nemcsak magamtól, hanem másoktól is.*

RADÓ ANTAL.

* Talán csak Arany-utánzóktól. Sz. K.

69. L. Gy. úrnak. A magyar *li* és a latin *ly*-re vonatkozólag (lásd MNy. 1: 288) csak most szolgálhatunk némi fölvilágosítással.

Viszota Alajos úr figyelmeztetett bennünket nem régiben, hogy a latin *ly* szóval már a középkori theologusok és philosophusok is gyakran éltek. Mégvan igen sokszor pl. Aquinói Szent Tamás 1265 körül írt Summa Theologiájában, és a „Thomas-Lezikon“ (von Dr. Ludw. Schütz, Paderborn 1895) e műkifejezést így magyarázza: „*ly* = a z (ném. d a s, gör. τδ), a latinban hiányzó articulus pótléka. Némelyek a *ly* szócskát az ó-olasz *li* (ma: *il*) articulusnak tekintik; mások a fordítva olvasott arab articulusnak, *al*-nak vélik, melyet a középkori scholastika idejében a vulgaris arab nyelv *ül* vagy *yl*-nek ejtett.“ Schütz az utóbbi véleményt tartja hihetőbbnek, noha mindenesetre szokatlan dolog a szóképzésben a szók fordítva olvasása. Különben bárhonnán származtassák is Aquinói Szent Tamás *ly* szócskáját, annyi bizonyos, hogy a középkori scholastika hozta hozzánk is; ebből jutott el azután a magyarországi latinság jogi műnyelvébe; s innen pedig magába a magyar közbeszédbe is: „*li* azt akartam“, „*li* azért jöttem“ stb.

70. Zsizsik = ürge. E. G. úr kérdezi: „mi lehet az oka annak, hogy a *curculio* vagy *gurgulio* szót, mely a latinban 1. lélekző géjét és 2. zsizsiket jelentett, a régi magyar szótárak: Calepinus, Szikszai Fabricius, Molnár Albert *zsizsik* helyett *ürgére*, *gözüre* fordítják. Képzhetet-e, hogy a zsizsiket az ürgével vagy gözüvel össze lehessen tévesztetni?“

Nyilvánvaló, hogy összetévesztésről itt szó sem lehet, hanem csakis értelem-módosulásról. *Baromfi* MA.-nál és PP.-nál am. „pecus“, Ball.-nál pedig „geffügel, federvieh“; *göböhly* és *gulya* Calepinusnál kis tehén, Ball.-nál amaz „mastochs“, ez „rinderheerde“. Bizonyára a *curculio* is ily jelentés-változáson ment át a középkori latinság folyamán. És erre csakugyan van bizonyító adatunk, sőt nem is egy. Graff (Althochdeutscher Sprachschatz, 4: 954) négy adatot idéz a VIII—XI. századból, melyek azt bizonyítják, hogy német glossa-írók a „*curculio*“ latin szón *hörsökhöt* (hamastro, hamistro) értettek; ugyanígy a régi cseh nyelvben a XIV. sz. végéről: „*gurgulio* = krcecz“, vagyis *hörsök* (Menčík: Prešpurský Slovník, 20); Diefenbachnál (Gloss. Lat. Germ. 97) a XV. századból: „*curculio* = agrestis timidus animal (így!), eyn grusslich diere“; Du Cangenál egy a XIV. sz. elejéről való kéziratból: „*curculio* mus agrestis = Gall. *mulot*“. A Schlägli és Besztercei szójegyzékeinkben „*gurgurio* = görény.“

Látjuk mindezekből, hogy a „*curculio*“ a középkori latinságban egy mezei állatot is jelentett, melyet a különböző források *hörsökhök*, *ürgének*, *gözünek*, *mezei egérnek*, sőt *görénynek* is neveznek, holott a klasszikus latinságban ugyancsak „*curculio*“ a *zsizsik*nek volt a neve. Mindezeknek az állatoknak, a görény kivételével, közös tulajdonsága: a gabonapusztítás és ez lehetett a jelentésmódosulás okozója is. Virgilius mondása (Georg. I: 185): „*populatque ingentem farris acervum curculio*“ éppen úgy ráillett a *hörsökhökre*, *ürgére*, mint a *zsizsikre*. Sz. K.

71. K. A. úrnak. A m. *kozsók* semmi atyafiságban sincsen sem a rom. *casacca*, *casaque*, sem a belőle származtatott m. *kaczagány*nyal. A m. *kozsók* oláh eredetű szó, a mint ezt már Edelspacher (NyK. 12: 104) és Szinyei (Nyr. 23: 250) megírták: vö. oláh *kožok* „börködmen, suba“, a mely viszont a szláv-ságból való: bulg. szerb *ujsl. kožuh*, orosz *kožuch* stb. (újg. *ко́жуха*) = *koža* „haut“ Miklosich, EtWb. 136.

72. T. L. úrnak. Ön azt írja, hogy a *kaczagány* és rokonai arab, ill. perzsa jövevényszavak (ebből: *kazajanda* (bun), selyemmel bélelt kabát“) s megjegyzi: „fogósabb az a kérdés, hogy hová lett az európai szavakban a perzsa *-da* szótag. De minthogy idegen szóról van szó (a fr. is hol *casaque*-t, hol *casquin*-t mond), nem kell ennek az egy végszótagnak különös fontosságot tulajdonítani.“ Mindenekelőtt a fr. nem mond hol *casaque*-ot, hol *casquin*-t, hanem *casaque*-ot és *casquin*-t. A kettő jelentésre sem mindegy, de alakra sem; *casaque* = ol. *casacca*, *casquin* = ol. *casacchino*, vagyis ez utóbbi az eredeti *-inus* typus (l. *matutinum* > fr. *matin*) mintájára alakult újabb analógias képzés, mint a milyen pl. *agassin*, *brassin*, *chevrotin*, *gorgerin*, *harpin*, *trottin* stb. Az eredet kutatásában tehát csakis *casacca* alakból indulhatunk ki, ez pedig az öntől idézett arab-perzsa szótól ugyancsak messze van. G. Z.

TARTALOM.

		Lap
ÁGAI ADOLF :	Szólás-mondások	466
ANGYAL DÁVID :	Vezérczikk	373
ARANY JÁNOS :	Válasz egy kérdésre	275
BALASSA JÓZSEF :	A bakonyalji nyelvjárás	455
BÁLINT KELEMEN :	Zártszók	40
BALOGHY DEZSŐ :	Retkes	47
	Szólásmódok Nógrádból	186
	Adatok nyelvünk történetéhez	324
	Nyíl és nyír	419
BEBESI ISTVÁN :	Tájszók (Szentlőrincz-Káta)	466
CSÁNKI DEZSŐ :	Helynév-családok	385
CSAPODI ISTVÁN :	A bige-bajusz és a természetrajzi műszók	214
DÖRY FERENCZ :	Az aranybulla XVI. századi magyar fordítása	448
ERDŐS JÁNOS :	Patikabeli szók a nép nyelvén	43
	Tájszók (Hódmezővásárhely)	92, 135, 234, 331
	Idegen nevek és szók	381
	Furcsaságok	381
	Szólás-mondások (Hódmezővásárhely)	421
FARKAS SÁNDOR :	Tájszók (Szentés)	137
FISCHER IZIDOR :	„Óly sok vizzály után“	30
	Atú-etű	144
GÁLOS REZSŐ :	Szeicz Leó nyelvjárási gyűjteménye	91
	Kortés	142
	Adalék a szőlő nevekhez	373
	A tenger fővénye	465
GOLDZSIHER IGNÁCZ :	A nyíl, a sors és a szerencse	375
GOMBOCZ ZOLTÁN :	A bor	145, 193
	Szalup, Freycor, Tintuk	239
	A tulipán	263
	Járdovány	279
	Látszassunk	288
	Magyar szófejtések	300
	Czalbáj	327
	Kaczagány	359, 470
	Köcsög	377
	Személy	384
	Csívár	419
	Kozsok	470
GÖNCZY BÉLA :	Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez	134, 369
	Eszközöl	238
	Hibás kifejezések	187, 233
GY. V.	Báthory Erzsébet bűnpöréből	171
HELLEBRANT ÁRPÁD :	A magyar nyelvtudományi irodalom 1905-ben	182
HERMAN OTTÓ :	A magyar bajusz	30
	A nyíl	199, 241
	A kajla bajusz	232
HORNÝÁNSZKY GYULA :	A nyíl szerepe a görög jóslásban	459
HORVÁTH JÁNOS :	Szálvány	464

	Lap
IVÁNYI BÉLA:	Adatok nyelvünk történetéhez 37, 73
	Ingóságok jegyzéke a XVI. század elejéről 256
	Pótlékok az „Oklevél-Szótár“-hoz 368
	Cseréd 417
JAKUBOVICH EMIL:	A madi határjáró-levél 1404-ből 152
KALLÓS EDE:	Nyelvészet a gyermekszobában 409
KARÁCSONYI JÁNOS	Kölyü és Esküillő 176
	Bakony és Bökény 273
	Furmint 273
KARDOS ALBERT:	Kazinczy s az „erény“ 275
	Lehr-helyesbítések 316
	Számlálva 424
KATONA LAJOS:	Laskai Ozsvát három glosszája 76
	Sulyokból lett fulánk 278
KENEDI GÉZA:	Rovás 137, 236
KERTÉSZ SAMU:	Szállítólevél 279
IFJ. KOMLOSSY ARTHUR:	Évek előtt — évek után 335
KÓSSA GYULA:	Vörös György 378
KOVÁCH ALADÁR:	Csángál 144
KÖRÖSI SÁNDOR:	An-drássy 94
	Meg lesz tartva 139
KÖVI IMRE:	Batka 327
KUJÁNI GÁBOR:	Zomor János levele 1554-ből 126
	Drágffy János két nyugtatványa 1514-ből 161
LACZKÓ GÉZA:	A magyar nyelv régi szótárai 399, 433
LEHR ALBERT:	Révén 16, 240
	Kárjában 41
	Vakbor 41
	Mást, másat 48
	Még egy élő képző, melyről keveset tud az iro- dalom 69
	Mindenüket eladnak 85
	Alig leli helyét 87
	Egyik szavát a másikba tölti 87
	Közöl 88
	Lék 88
	Tudatlanba 88
	Vasfejtű, vasfeje van, vas a feje 88
	Nagy ideje 96
	Iskolaviselt 124
	Vörös kakas 124
	A „tehát“ szórendi helye 143
	„Magatartásán múlik“ 143
	„Rovására“ 143
	„A magyar bajusz“-hoz 165
	Maga halála, maga döge 178
	Terem, toppan 178
	Eb fujja, kutya járja 229
	Adáz 231, 277
	Hirtelen hamar-jó 277
	Kevetál 278
	„Neki szidni“ 288
	Útban van 325
	Kajla 326
	Mélységes télen 326
	Visszամond 327
	Nem föltehető 377
	Feleletek (Bir, tud. El kell, hogy menjek) 383
	Czalbáj, szalvajt 417

	Lap
LEHR ALBERT	<i>Arany-magyarázatok:</i>
	Főzik a kapczáját. 34
	Testi ruha. 35
	Nem bolond 35
	Nemadhatója 36
	Nyers-nyakas. 78
	A „Tetemre hívás“ némely félreértett helye 119
	Tudákos 121
	Óreg embernek is a melle kívánja 121
	Holtszegény 121
	Télviz 172
	Virrada sok alvó örökös éjjelre 174
	Hamvából kialudt 219
	Vén gyerek 220
	Fölérez 220
	Mióta kétágú. 221
	Jövendői számlálva 262
	Egérút 227
	Válasz Kardos Albertnek 317, 425
	Füstöt vet 364
	Felhők szeme rebben. 411
	Melegebben 412
	A „Szibinyáni Jank“ két félreértett helye . 413
	„A képmutogató“ 456
MARUSÁK PÁL:	Hideg lakatos 47
MELICH JÁNOS:	Adatok hazánk honfoglaláskori s X—XII. szá- zadi helyneveinek értelmezéséhez 49, 97
	A magyar hún-monda néhány tulajdonnévről . 158
	Kolozsvár = Temesvár 175
	Szarkafalva 192
	Velence 212
	Magyar szófejtések 300
MÉSZÁROS KÁLMÁN:	Nyügös 48
NAGY GYULA:	Fordítás-töredék a XVI-ik századból 312
	Egérút 408
NÉGYESY LÁSZLÓ:	Útban van 463
ÓLYVEDI VAD IMRE:	Kuferces 192
PUNGUR GYULA:	A „sirály“ és rokonhangzású társnevei 114
	Eb fujja, kutya járja 229
RÉTHEI PRIKKEL MARLÁN:	A magyar táncnyelv 3, 59
	Az úrhatnás a magyar nyelvben 251, 289
RADÓ ANTAL:	Zeugmás szerkezet 469
SÁGI ISTVÁN:	Kortés 89
	Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez 133
SEBESTYÉN GYULA:	Czintus, czinkus. 83
SIMAI ÖDÖN:	Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez 180
	Gyöngyösi István nyelvújításához 313
	Márton István nyelvészete 347, 395
SOMLYÓDY ISTVÁN:	Tájszók (Hajdúmege) 185, 236
	Tájszók (Kisvárdá-Bezded) 280
	Szólásmódok 282
SÖRÖS PONGRÁCZ:	Latin műkifejezések régi magyar fordításai 367
SPISSÁK FERENCZ:	Az amerikai magyarság nyelve 259
LEGIFJ. SZÁSZ KÁROLY:	Útban van 284
	Budapestben 287
	Még egyszer „Budapestben“ 334
SZEGEDY-MASZÁK HUGÓ:	Rovás 138
SZENDREI JÁNOS:	Adatok nyelvünk történetéhez 323
SZERKEZTŐSÉG:	Magyar tudományos Akadémia 184
SZILÁDY ÁRON:	Sirály 39
	Szégnyenkő 177

	Lap
SZILY KÁLMÁN :	Olvasóinkhoz 1, 191
	Kulesol 44
	Háromfa 89
	A szavak elválasztása 94
	Úrasszony 95
	Mulatja magát 95
	Lámpa v. lámpás? 95
	Köntőrfalaz 96
	Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez 181, 328, 371
	Csend 191
	Szája izére beszél 192
	Beste karafia 240
	Tény 240
	Csuváros 240
	Csány 277
	Zuzmó 287
	Aachs Mihály széljegyzetei 321
	Mikes törökországi levelei nyelvi szempontból 337
	Szinte és szintén 432
	Egyelőre 462
	Ly 470
	Zsizsik = ürge 470
SZÍVÓS BÉLA :	Helyreigazítások a hajdumegyei tájszókhoz 283
	Tájszók (Hajduszoboszló) 379
SZTROKAY LAJOS :	Miért labancz a labancz? 353
TAKÁTS SÁNDOR :	Sztronga 22
	Valál 76
	A magyar sóvágók régi műszói 107
	Adatok nyelvünk történetéhez . 127, 169, 223, 270
	Fukpancz 419
TÉGLÁS GÁBOR :	Szászváros 123
TELEKY ISTVÁN :	Adatok nyelvünk fejlődéséhez 330
TOLNAI VILMOS :	Voltam Bánkbánnál 44
	Se pénz, se posztó 225
	Óreg embernek is a melle kívánja 227
	A nemesség szűz vállalai 228
	Hátra van még a fekete leves 228
	Vörös gyurkó 378
TRENCSENY KÁROLY :	Tokos német 464
VÁRDAI BÉLA :	Papucs-szájú 179
VIG LAJOS :	Lakodalmi kurjongatások (Zenta vidéke) 420
	Gyermekvers 421
VIKÁR BÉLA :	Eben gubát cserél 490
	Czinkus, czintus 33
	A regös ének 278
VISZOTA GYULA :	Az országgyűlés és az Akadémia a „honosítás” szóról 362
WERTNER LAURA :	Tájszók (Muzsla vidéke) 342
WERTNER MÓR :	Hétköznapiokról vett helynevek 122
ZÁVODSZKY LEVENTE :	Három ismeretlen nyelvenlékünk 209
ZOLNAI GYULA :	Gyöngyösi műveinek új kiadásáról 163
	Nemadhatója 233
	Budapestben 333
	Vörös György 420
LEVÉLSZEKRÉNYÜNK :	47, 95, 142, 191, 239, 287, 336, 383, 432, 469
ROVÁS :	44, 94, 137, 187, 236, 283, 333, 382, 424
TÁJSZÓK :	42, 91, 135, 185, 234, 280, 331, 379, 421, 466
TÁRSASÁGI ÜGYEK :	44, 140, 188, 238, 285, 468
TARTALOM ÉS SZÓMUTATÓ :	471

SZÓMUTATÓ.

- aba 127
 abrakos pincze 127
 abrocz 308
 abroncos pohár 37
 aca 216
 acsari 196
 ácsi 223
 ádáz 231, 277
 adoma 181
 adós-, adósság-levél 37
 agár 301
 ágár 301
 agármony 218
 Agárd 302
 aggály 181
 agykér 216
 agyon 180
 Ajándék 49
 ajánlkozni 181
 ajonca 302
 Ajtony 58
 ájul 304
 ájuldozni 181
 akadalom 314
 Akaratja 99
 al 302
 alá 303
 alacsony 303
 Aladár 160
 alag 303
 alakulni 181
 alamázia 160
 alamizsna 160
 alant 303
 alany 303
 alap 303
 Alap 305
 Aláson 303
 alatt 303
 alattomban 303
 alattomos 303
 áld 305
 áldomás 306
 áldoz 305
 alél 304
 alföldi 128
 alj 302
 alkalatos 181
 állandósulni 181
 álláspénz 169
 álláspont 181
 állat 217
 állópont (- hely) 181
- Almás 49
 almázia, alamázia 305
 Álmos 304
 álmalmodik 306
 álnok 306
 alól 303
 alom 304
 álom 304
 áloműző 165
 alsó 303
 által 19
 általános 181, 351
 aludni 304
 alut 304
 alvad 304
 alzat 181
 angol 307
 ángolna 308
 ántivilág 255
 Apalín 51
 aprafer 146
 aracsin (?) 37
 aránysúly 328
 arany szem 37, 129
 árbocz 308
 arez 180
 árdány 150
 árnyéklat 328
 árper 328
 ártomás 314
 árva 130
 Árva 105
 árverés 328
 Ascricus 49
 ásvány 217
 aszag 308
 aszat 309
 aszó 310
 Aszód 310
 asszony 56
 asszonyember 37
 asszú 310
 asztal 130
 áthasonítani 328
 átkoz 306
 atlacz 308
 átlagos 328
 atlan : talan 328
 átmérőleges 328
 átok 306
 atraczel 310
 Attila 158, 159
 atú-etű képző 69, 144
- átvalósulás 328
 azonítás 328
 azonositani 328
- Babót 98
 babug 215
 bajka 23
 bajnák, bajnár 150
 bajor-szöllő 150
 Bajót 98
 bajusznevek 31, 168—9
 bajtárs 330
 bakator 146
 bakgedő 23
 bakmonya-szöllő 149
 Bakony 104, 105, 161, 273
 bakonyi 223
 bákör, bakar 146
 bál 14
 balafánt 147
 Balaton 54, 56
 bálinka 147
 bálint-szöllő 147
 balita 130
 balog 166
 balszerencse 314
 Bálványos 56
 bánadalom 328
 barát 55
 baráti 328
 barázda 56
 barázdolni 169
 Barcza 103
 Barót 98
 bárzsing-szöllő 147
 básám bikája 144
 Bastel : Vastel 51
 batka 327
 batykó 23
 beburkózni 169
 Becsen 53
 becsű 37
 becsület 169
 befolyásos 328
 Bega 55
 behema 255
 béka 247
 beképzelt 138
 Béla : Wela 51
 Bendecuz 160
 Bene 55
 benzer 255
 berkenye 56

- Berzava 103
 beste karafia 240
 beszűntet 138
 betyár (leány) 131
 Bezeréd 52
 Beztricus : Veztricus 51,
 52
 bige-bajusz 214
 Bihar 99
 birke 23, 131
 bír : tud 383
 birni vmivel 328
 bíró-áldomás-só 111
 bizalmas 314
 biztosító intézet 133
 Bodon 51
 bodony-szőllő 374
 boér 131
 bogár 217
 Bokány 273
 boldogasszony-sója 110
 bolt 213
 bomba 328
 bonczos 356
 bor 193
 boriczatáncz 13
 bornevek 193
 boroneza 24
 borpinceze 314
 borvető 170
 bot 170
 Boyta : Voyta 51
 Bökény 273
 bölcelet 329
 bőnye 216
 bős 329
 bronz 23
 Buda 160
 Budapestben : Budapes-
 ten 237, 333, 334
 buffándli 42
 buktató 12
 Bulgaria : Vulgaria 51
 bulya 131
 bundás 90
 burcsák 195
 burkony 329
 busa szöketér 216
 butítani 329
 bútor 329
 bűnpalástolás 329
 bűntény 329
 bűntett 329
 búvós 77
 Cesunmaur 160
 Columbanus 50
 czafinka 323
 Czakompart 255
 czalbáj 196, 327, 417
 czankó, csángó 195
 czáp 23
 czellér 108
 czepedli 62
 czerkó 116
 czifrált, czifrás 37, 38
 czilifánt 147
 czímer-levél 38
 czímtábla 133
 czinifaj 147
 czinkus, czintus 83, 233
 czipellős-szajú 132
 czipő 132
 czipótartó-bolt 128
 czirkálat 314
 czukház 419
 czuspájz 419
 czuvág 419
 czuzat 419
 csáb 329
 Csaba 160
 csajla 166
 csákó 167
 csákó bajusz 31
 csal 3:9
 csaleMBER 180
 Csanád 105
 csángál 144
 csány 275, 277
 csardák 420
 csárdás 11
 császármadár 48
 csat 287
 csata 131
 csatorna 37
 csavirga 195
 Csejte 58
 Cseke 55
 cselebi csizma 132
 cselekvényesség 329
 cselige, csilige 116
 csélla 116
 csend 191
 csér 39, 116
 csere-bora 195
 cseréd 417
 csésze : kehely 218
 csevicza 195
 csibor 217
 csiger, csinger 195
 csikbogár 217
 csikland 329
 csillaghúr 215
 csillár 329
 csira 166
 csókaszintű-szőllő 374
 csonka 166
 csoportos kő 37
 csór 116
 csőd 329
 csök 131
 csökken 164
 csőrész 116
 csővirics 218
 csula 31
 csurgóra álló bajusz 33
 csutora 131
 csúvár 240, 419
 csúz 223
 csüllő 116
 csürdöngölő 13
 Csütörtökhegy 122
 Dal 132
 darabsó 109
 Déce 55
 Dejtár 57
 Dejte 58
 deli csizma 132
 détal 278
 Detre 160
 Déva 54
 dévánkozni 323
 dinka 148
 dinnye 55
 dinnyesajt 24
 divatárús 329
 dokumány 255
 döntvény 329
 duda 170
 Duna 104
 durbancs 148
 durmó-bajusz 168
 durung-bajusz 168
 Ebéd 309
 Ecsér 50
 egérút 267, 418
 égett bor 132
 egyaránsú 338
 egyedüli 329
 egyelőre : egyenlőre 461
 egyen 191
 egyenlősíteni 329
 egyensúly 330
 egyetem 275
 egyeztetésről 346
 egyíteni 328
 ejtél 57, 339
 elefánt-fog 38
 elégületlen 330
 éles töltés 138
 életteltig 133
 elhamarkodni 371
 elhibáz 180
 elítél 372
 elkeseredni 372
 ellenkezet 314
 ellenkezőleg 372
 élni (földet) 368
 előlik 304
 előérzet 372
 előfizetési díj 133
 előmozdítani 372
 előre 462

- eltakarít 170
 eltekint(vmitől) 138, 164, 187
 eltikkad 170
 ember-kép 38
 Embre 51
 Emró 51
 engedélyezni 372
 epitámfia 255
 epítus 255
 épület 368
 erény 275
 Ernák 160
 értekezik 133
 Esküllő 176
 Eszék 309
 eszközlő 238
 Esztelnek 103
 esztrenga 22
 Etel 50
 Etele 159
 e tudva 96
 évek előtt: után 335
 ezen, azon 287
- Fajzsúly 328
 fakszió 255
 fakúsz 216
 fa-ló 170
 far 170
 faragatlan 180
 faragó-só 110
 Farnád 105
 fartő 171
 fásúl 180
 Fátra 98
 fázás 324
 fedeles pohár 38
 fegyverszünet 314
 fehérekő 171
 fekete leves 228
 fekete só 109
 Feketeügy 103
 felad 139
 Feldör 50
 felhuzalkodni 38
 feling, felnadrág 171
 félkajla 166
 felülosztalék 133
 felvilágosítani(vmit) 284
 fenkölt 330
 fenyer 215
 férrias 372
 feredőház 111
 fertőpénz 38
 festékeny 372
 fészkesedik 180
 fiatalos 372
 figér, fügér 148
 figyelem 314
 fogasír 216
- fordulatos 372
 forgó grádics 38
 forró 164
 földözet 372
 fölbuvározni 372
 földes só 109
 földművelés 372
 fölébredés synonymái 221
 fölérez 220
 fölkorbácsolni 372
 föllekesíteni 372
 föl-só 108
 fölvygázni 372
 fővenyész 216
 freycor 240
 frizér 323
 fukpancz 419
 fulánk 279
 furdancs 216
 furmint 148, 273
 futosó bíró 24
 fuvalom 314
 fuvarlevél 280
 fűrész 171
 fűrőny 149
 füstöt vet 364
 füsülés 112
 füves bor 195
 füzény 218
- Gacsal-szöllő 149
 gajhóvas 112
 Gál 50
 Galamb 50
 galambicza 322
 Garam 55
 garázda 100
 gárdafa 111
 gáz 171
 gépely 108
 Gerencserőcz 55
 Gerencze 55
 gernely 223
 gerzsely-, gerzset-szöllő 149
 Géza 55
 gira 109
 gobonczul 356
 gohér 148, 150
 gondviseletlenség 368
 gordon 323
 göcs 377
 Gólnicz 97
 gránát 224
 grécezi só 113
 gubás 90
 gubás bársony 38
 guta 224
 guzsaly 224
 gyarapúl 180
- gyepitáció 255
 gyermekló 224
 gyilkol 180
 Gyimót 98
 gyógyrendszer 133
 Győr 53, 102
 gyövtény 217
 győzedelmeskedik 314
 gyümölcs: termés 218
- Hahót 98
 hajdú 23
 hajó-só 108
 hajszin 38
 hajtó 23
 halványodik 315
 harambasa 224
 haramia 225
 haraszt 56
 harcra-bajusz 31
 harmadlás 196
 harmat-kása 225
 három a táncz 67
 három fa 89
 Hárságy 49
 haskér 216
 hason 180
 hasonnegyeníteni 328
 ház 304
 haza 304
 hazafi 323
 házassítás 225
 házhely 368
 Héder 50
 hernác 270
 Hétfőhely 122
 Hetvehely 122
 hideg lakatos 47
 hirtelen hamar-jó 277
 Hitlen 49
 hivatal 323
 holyagos furmint 148
 holt-összetételei 122
 hóltszegény 121
 honn 304
 honosítás 362
 Hunor 160
 húsnagyvágó 187
 hús 180
 hűség 164
- Icsar 196
 idegrendszer 133
 idomár 133
 időmérő 133
 idős 270
 időz 315
 ikér 180
 lldico 160
 Imre 50
 ing 271

- ingolna 308
 innesső 303
 irány súly 328
 irtózat 315
 iskolaviselt 124
 isten-sója 110
 isztár 271
 itató tanya 271
- Jakab-szöllő 147
 jány-csecsű szöllő 148
 járdovány 150, 279
 jelenlét 330
 jelezni 180
 jerkebárány 23
 Jimró 51
 jogtalanság 134
 juh farkú szöllő 148
- Kaczagány 359
 kadarka 150
 Kajászó-Szt-Péter 310
 kajla 166, 232, 326
 kajla bajusz 31
 Kakas 50
 kakas-ülő 271
 kalamajka 62
 kállai kettős 13
 kalló 368
 Kálmán 50
 kaloda 271
 kalupos 12
 kamaraszék 341
 kanász bajusz 31
 kanczás barát 73
 kápszidenezia 255
 kapunálló 271
 karácsony 56
 Karakó 53, 57
 karika-só 110
 kárjában 41
 karvas 271
 kas 271
 Kassa 105
 kástélyos bor 193
 kávé 324
 kávé-s-ház 323
 kecskecsecsű szöllő 148
 Keddhely 122
 kehől 322
 kéknyelű 148
 Kelemen 53
 kelet 315
 kellem 191
 Kenese 55
 kenéz 23
 kent-bot 137
 kenyeres pincze 128
 képez 272
 kép-utálás 272
- kerekes 110
 kerekesház 111
 kereset 272
 kétágú 221
 Kéthely 122
 Keveháza 310
 kever 272
 kevetál 278
 ki-: bemenet 137
 király 56
 király-csákány 111
 királyédes-szöllő 374
 kigyózni 315
 kikiries 266
 kiteljesít 272
 kizsarol 181
 kolontár-, korontár-
 szöllő 150
 Kolosvár 55, 175
 komócsin 215
 kompetál 255
 koncz 272
 konya 31, 215
 -kor ragról 96
 korez 272
 korkovány 196
 koronaörökös 134
 korona 73
 kortes 89, 142
 kosárpénz 24
 kosbor 218
 Kovászna 103
 köcsög 377
 kökényszöllő 374
 kökőrcsin 266
 köldökköröm 247
 kölyü 176
 köntőrfalaz 96
 körmöl 181
 Körös 55, 99
 Körtvélyes 49
 kősó 113
 kötő köröm 247
 kötőr 194
 köz összetételekben 181
 közigazgatás 134
 közül 88
 Kremheld 160
 kuferczes 11, 192
 kulesol 44
 kupsó 113
 kút-biró 24
 kutyakopogós 12
 küljel 181
- Labancz 353
 lábbó 215
 labda paréj 322
 lafancz 354, 358
 lágyzó 111, 113
 lajhár 216
- Lajos 56
 lámpa: lámpás 95, 328
 Lampért 103
 lampért-szöllő 147
 lancz 354
 lándáris 62
 langász 62
 lángozat 315
 lap: kártya 138
 Lapincs 99
 látszassunk:lássunk 288
 lázongás 134
 lánya 148
 lefüggedség 165
 Lehota 99
 lejtő 3
 lék 88
 lemarasztal 138
 lepovino 150
 léteg 134
 levélszeres 323
 libatopp 215
 ligetes furmint 148
 likasir 216
 liktárium 343
 lippenős 12
 lisztes-szöllő 374
 loboncz 355
 locsagaz 215
 lovagol (vmit) 138
 löre 196
 lunyha 42
- Macs kabajusz 33
 madárhúr 215
 madarkás furmint 148
 maga halála (döge) 178
 máglyás 108
 Majtény 57
 malozsa, mazsola 151
 Maradék 53
 Maros 54, 100
 mártogató 12
 Márton 56
 marton-álló-pénz 111
 máslás 196
 mást: másat 48
 Mátra 98
 mefer 146
 meggyökönt 215
 megjuhászodik 95
 megkajonol 165
 megnyilaz 247
 megnyiraz 249
 megye 55
 mélankus 255
 melegebben: -bén 413
 mélységes tél 326
 merülő 217
 mézes málé 374
 mézkerep 215

- Mikolt 160
 millye-só 111
 millyér 105
 milő hét 327
 mindenés 181
 mindenség 330
 minét 62
 mohazat 315
 molyos 168
 Morva 100, 105
 Mosony 53, 54, 106, 161
 Munka 49
 muskotály 151
 must 194
 musztafer 146, 287
- Nagy ideje 96
 -nálhelytelen használata 44
 napdíj 134
 nemadhatója 36, 233
 Nemere 103
 neves könyv 400
 Nográd 97
 növény 217
 nyalka bajusz 31
 nyállik 197
 nyárlott bor 197
 nyellik 146
 nyers-nyakas 78
 nyíl 200, 375, 419, 459
 nyilal 246
 nyilas 207, 242, 244
 nyílföld 207, 242
 nyílhuzás, nyílvonás 200, 208, 242
 nyílvetés 208
 nyír 249, 419
 nyírlík 146
 nyírott bajusz 33
 nyomaték 181
 nyomán 47
 nyügös 48
- Ődanyilatkozni 237
 Odor 50
 olasz 274
 Olt 54, 103
 olt 304
 Olup-tulma 305
 Ompoly 101
 Ompolyicza 101
 orbonás 103
 orczatakaró 74, 129
 orgovány 279
 ostály 151
 osztoka 309
 ökörszem 375
 ő nagysága 192
 örkanonok 134
 örül 181
- örvénygyökerez bor 195
 összekülönbözik 296
- Pál** 386
 Palojta 58
 Paloznak 53
 Pályi 388
 papír: papiros 95
 páponya 215
 papucs-szajú 179
 párducz 74
 passivum használata 48, 139
 Péntekhely 122
 perelye 112
 Pest 99
 pihentel 375
 pilláncs 358
 pinyol 194
 pipehúr 215
 pislancs 358
 pogány 103
 Pohrágy 97
 polgárjog 134
 polka 62
 poresiny 151
 porhajás 145
 Pot 160
 Pot-vására 394
 pörge bajusz 31
 princzöltet 255
 publicán 74
 puskaszemű 324
 puskás 166
- Rába 54, 102
 Rábcza 102
 rag-, rajk-, rak-szólló 151
 ragyogvány 315
 rajtunk 57
 rámfol 194
 rámpás 197
 ratok-szólló 151
 Rátot 98
 reczés ingváll 75
 remény 315
 remete 55
 rény 277
 reszketős 12
 retkes 47
 révén 16, 240
 rójasó 110
 romonya-szólló 151
 rostatáncz 13
 rovar 217
 rovasára 143
 röffen 181
 rizling-szólló 151
 rumólya 151
- Sádlaka, Sállaka 393
 sajtár 57
- Sál, Sály 386, 387
 Saldorf 392
 Sálfalva 392
 Sáli 388
 Salkó 392
 Salkova 392
 Sály 389
 Sámoly 391
 Sárfalva 391
 sárfehér, sárfekete 152
 sárkerek 215
 Saul 386
 Saulincz 389
 Sávoly 390
 sekrestye 55
 selejt 57
 seprő 193
 sillenció 255
 siller 195
 simforizál 256
 sirály 39, 114
 sirály-félék nevei 116—118
 slogos szoknya 75
 sóhordó 111
 sóispán 107
 sójártatás 111
 Sól, Soly 390
 Sold 394
 soltész 23
 Solyáni 389
 som-szólló 148
 sónevek 108—113
 sorigály 117
 soroz 181
 sóvágó bíró 107
 sóre 166
 sörje, söjje 117
 sörte bajusz 33
 stucz 345
 sugár bajusz 33
 sükeres 330
 sülbige, sülszanót 215
 Süld 394
 szádor 216
 szája izére: szája izént 192
 szakaszt 369
 szala 148
 szalbor 417
 Száldobágy 49
 szállítólevél 279
 szalmabor 195
 szalup 239
 szalvajt 196, 327, 417, 464
 számlálva 222, 316, 424
 számsó 110
 Szarkafalva 192
 szárnyaz 315
 Szárszó 310
 Szarvasszó 310
 Szászváros 123

- szavak elválasztása 94
 szegez 246
 szegletbástya 369
 szégyenkő 177
 szekér-só 108
 szellem 275
 szélvíz 174
 szemel 181
 személy 384
 Szemere 55
 szemész 134
 szenderít 315
 szengpénz 108
 szentanna-szőllő 147
 szentiványalma 147
 Szentkirályszabadja 99
 szer 323
 Szerdahely 122
 Szikszó 310
 Szilágy 49
 Szilvagy 49
 szilva-szőllő 375
 szinte : szintén 336, 432
 szipoly 216
 szível 181, 457
 szíveskedik 315
 Szolnok 53
 Szombathely 122
 Szerelmes 49
 Szerém 101
 szerény 275
 Szerető 49
 szerkő 117
 szerkő 39
 szigeti-szőllő 148, 374
 szomorodni 195
 szótár 399
 szögfüszin 323
 szökni 3
 szöllő 145
 szöllőnevek 146, 374
 Szöny 160
 szövetség 330
 sztronga 22
 szukszummál 255
 szülemény 315
 szúr, szüret 193
- Tábla gyémánt 75
 tájcsolás 63
 ták 215
 Taksony 105
 Tállya 274
 táncz 3
 táncznevek 4, 11, 13
 tánczolás synonymái 14
 tánczvigalom 134
 tanítvány 57
 Tarezal 105
 tárgyias ragozásról 85,
 275, 341
 tarjag 215
- Tarján : Terjén 273
 Tasnád 105
 Táttra 98
 tehát 143
 télvíz 172
 Temes 99
 Temesvár 175
 tengeri só 113
 tény 240
 Terbegéc 97
 tereh-valló levél (-uta-
 sítás) 280
 terem : toppan 178
 testi ruha 35
 tintuk 240
 Tisza 55, 158
 tiszteleti : tiszteletbeli
 287
 toborzó 12
 tokos 358, 464
 tombác 420
 tombolás 3
 tonka 166
 toporzék 3
 toppan 178
 torkos him 76
 torsia 195
 tökös 464
 töltemény 315
 töményes 108
 töményesó 112
 Tömös 176
 törköly 194
 törpe 369
 tört levél 279
 tretinapénz 23
 trombita fa 214
 tudákos 121
 tudatlanba' 88
 túlbuzgóság 330
 tulipán 191, 263
 tulkó-só 110
 tyukhur 215
- Ugrás, ugordás 3
 ugrós 12
 ugyanazonlás 328
 ujságíró 134
 új magyar 323
 untifrák 256
 úrasszony 95
 utasítvány 134
 utazás 165
 útban : úton van 236,
 284, 325, 463
 utczavágó 371
 útján 19
 utolsó : legújabb
 üdvözít 57
 ütököző bajusz 30
- Vádeset 330
- vadköröm 247
 vakbor 41
 valál 76
 Valkó 99
 változat 315
 vargánya 322
 város 123
 vásár 51
 vasfejtő 88
 vastagabbon : -an 413
 vastag bajusz 31
 váz 330
 Vecse 55
 Vencze 212
 vendég-bajusz 33
 vén gyerek 220
 Vének 53
 verbung, verbunkos 12
 veriték 287
 verő malacz 47
 Verőcze 55
 verőcze-ér 216
 vesmás-só 108
 Veszprém 51
 vetélő ujj 216
 vezér 315
 vezérczikk 373
 vezérlét 134
 viesiri furmint 148
 vicior 216
 Vidin 51
 vigályos furmint 148
 világpolgári 134
 villáncs 358
 villás bajusz 31
 vinczellér 194
 vinkó 197
 Vinnye 55
 vinas 197
 virágzat 315
 virszinia-fa 214
 vizzály 80
 viszontagság 82
 visszamond 283, 327
 vitellel 280
 Vlachus : Blachus 51
 Volya 99
 Vörös György 378, 420
 vörös (kakas, bika,
 macska, tehén) 124-5
 Vukovár 99
- Zajos 165
 zártszék 40
 zelenka-szőllő 152
 Zemplén 99
 zeverliczás bor 197
 Zober 99
 zöld-szőllő 148
 zuzmó 287
 zsejtár 57
 zsengés 323

H. ÉVFOLYAM.

1906. JANUÁR

1. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

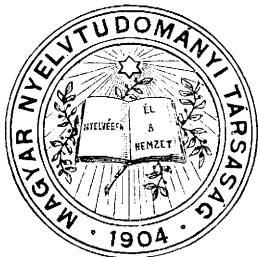
ZOLNAI GYULA

titkár

GOMBOCZ ZOLTÁN

jegyző

11. FÜZET

1906. JANUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1906.

TARTALOM:

	Lap
Olvasóinkhoz, <i>Szily Kálmán</i> -tól	1
A magyar táncnyelv, <i>Dr. Réthelyi Prikkel Marián</i> -tól	3
Révén, <i>Lehr Albert</i> -tól	16
Sztronga, <i>Takáts Sándor</i> -tól	22
A magyar bajusz, <i>Herman Ottó</i> -tól	30
Arany-magyarázatok VII. <i>Lehr Albert</i> -tól	34
Adatok nyelvünk történetéhez, <i>dr. Iványi Béla</i> -tól	37
Szómagyarázatok: <i>Sirály, Szilády Aron</i> -tól; <i>Zártszék, Bálint Kelemen</i> -tól; Kárjában, <i>Vakbor, Lehr Albert</i> -tól	39
Tájszók gyűjteménye: I. <i>Wertner Laurá</i> -tól; II. <i>Erdős János</i> -tól	42
Rovás, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól és <i>Sz. K.</i> -tól	44
Társasági ügyek: Az 1905. évi november 21-iki felolvasó és választmányi ülés, továbbá a december 19-iki választmányi ülés jegyzőkönyve	44
Levélszekrényünk: 1—11.	47
Horítékon: Értesítés — Kérelem. — Jelöléseink magyarázata. — Fizetők. — A „Magyar Nyelv“ előfizetőihez. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja az alapszabályok 8. §-a értelmében az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra czímezendő.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

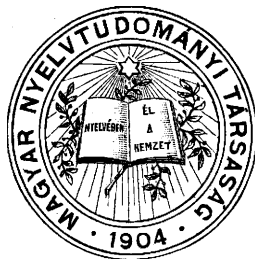
ZOLNAI GYULA

titkár

GOMBOCZ ZOLTÁN

jegyző

12. FÜZET

1906. FEBRUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1906.

TARTALOM:

	Lap
Adatok hazánk honfoglaláskori s X—XII. századi helyneveinek értelmezéséhez, <i>Melich János</i> -tól	49
A magyar táncnyelv (Vége), <i>Dr. Réthelyi Prikkel Marián</i> -tól	59
Még egy élő képző, melyről keveset tud az irodalom, <i>Lehr Albert</i> -tól	69
Adatok nyelvünk történetéhez: <i>Dr. Iványi Bélá</i> -tól, <i>Takáts Sándor</i> -tól, <i>Katona Lajos</i> -tól	73
Arany-magyarázatok VIII. <i>Lehr Albert</i> -tól	78
„Oly sok vizzály után“, <i>Dr. Fischer Izidor</i> -tól	80
Szó- és szólásmagyarázatok: <i>Czintus, Czinkus, Dr. Sebestyén Gyulá</i> -tól; Mindenüket eladnak, Alig leli helyét, Egyik szavát a másikba ölti, Közöl, Lék, Tudatlanba, Vasfejű, vas feje van, vas a feje, <i>Lehr Albert</i> -tól; Három-fa, <i>Sz. K.</i> -tól; <i>Kortcs, Sági István</i> -tól; Eben gubát cserél, <i>Vikár Bélá</i> -tól	83
Tájszók gyűjteménye: <i>Gálos Rezső</i> -tól és <i>Erdős János</i> -tól	91
Rovás, <i>Kőrösi Sándor</i> -tól	94
Levélsekrényünk: 12—21.	95
Horítékon: Értesítés — Kérelem. — Hangjeleink. — Fizetők.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja az alapszabályok 8. §-a értelmében az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utcza 2. sz.) mielőbb beküldeni.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utcza 2. sz.-ra címezendő.

HANGJELEINK.

I. A magyar ábéczéből vett jelek (ugyanazon hangértékkel, mint a magyarban): *p, b, f, v, t, d, k, g, j, h, c, l, m, n, r, o, u, i, ö, ü.*

II. Egyéb jelek: *t' = magy. ty | d' = magy. gy | w = angol w* ebben: *way | ð = angol th* ebben: *think* (zöngétlen) | *ð = angol th* ebben: *that* (zöngés) | *š = magy. s | s magy. sz | š = sj-forma* hang | *ś = szj-forma* hang | *ž = magy. zs | ž' = zsj-forma* hang | *č = zj-forma* hang | *χ = német ch* ebben: *ich | χ = német ch* ebben: *ach | γ = az előbbinek zöngés párja (újjörög γ) | l' = magy. ly | n' = magy. ny | η = magy. n* ebben: *engem, hang* (tkp. = *arngem, hãng* | *é = tš* (l. fönnebb) | *ě = magy. cs | č = tš* (l. fönnebb) | *š = dz | ś = dš* (l. fönnebb) | *ž = magy. ds | ž' = dž* (l. fönnebb) || *a = német a* ebben: *hat | á = magy. a* ebben: *vas | ä = magy. e* ebben: *el, erő | e = magy. ë* ebben: *még | i = mélyhangú i* (*i* hátrahúzott nyelvel ejtve | *ɛ = mélyhangú ë* (*ë* hátrahúzott nyelvel ejtve) — *ø = tökéletlenül képzett ë-féle* hang.

III. Mellékjelek: *˘* rövid (magánhangzó) | *ˉ* hosszú (magánhangzó) | *˚* = orrhangú magánhangzó pl. *ä, ä* (francia *entrée, fin = ätrë, fä*) | *˙* = főhangsúly, pl. *ne'kem* | *˘˘* = mellékhangsúly, pl. *bol'dogsá:ga.*

A magyar népnyelvi szövegekben: á a magy. *á* rövidje | *á* = a magy. *a* hosszúja | *ë* = közép *ë* pl. ebben: *embër* | *é* = a magy. *e* hosszúja.

1906 január 31-ig

Alapító tagdíjat fizetett: A pécsi főgymnasium önképző köre 200 kor., Rust József 500 koronát. — Összesen (l. 10. füz.) 6500 korona.

1905-re tagdíjat fizettek: Chyzer Béla, Fischer Colbrie Ágoston, Kriser Edéné Zuckmann Recha, Munkácsi Bernát, Nagy Lajos, Siposs József, Szádeczky Lajos, Veszprémi Vilmos. — Összesen (l. 10. füz.) 4844 korona.

Előfizettek 1905-re: Bártfa: Áll. Gymnasium, Budapest: VIII. ker. áll. Főgymnasium, Budapest: Képviselőház könyvtára, Kilián Fr. utóda. — Összesen (l. 10. füz.) 1920 korona.

1906-ra tagdíjat fizettek: Ágai Adolf, Bakó Sándor, Baksay Sándor, Balassa József, Barabás László, Bartoniek Géza, Berezik Árpád, Berde István, Bogdánffy Ödön, Darvas Adolf, Dirner Gusztáv, Döry Ferencz, Farkas Sándor (Érsek-Újvár), Fejér Adorján, Fenyvessy Adolf, Fiók Károly, Fischer Colbrie Ágoston, Forgács Ferencz, Freckay János, Friedländer Gyula, Füredi Ignác, Gárdonyi Géza, Gépész Mihály, Gönczy Béla, Grauer Vilmos, Gretzmacher Jenő, Gyömörey Vincze, Györgyei Illés, Győry Árpád, Győry Tibor, Heller Mór, Herman Ottó, Ilosvay Lajos, Jurenák Károly, Kanitz László, Karácsonyi János,

Károlyi Árpád, gr. Károlyi Gyuláné, Karsa Ferencz, Kherndl Antal, Klein Ede, Kocsis Lénárd, Kóssa Gyula, Kovács Gyula, Kovács Sándor, Kovács Gyula, Lauschmann Gyula, Lehr Albert, Lévay József, Mader Béla, Majunke József, Mándi Ede, Papp Gábor, Papp Illés, Péchy Gáspár, Perczel György, Peredi Géza, Rajner Lajos, Remenár Elek, Réthai Prikkel Marián, Révész Antal, Rónay Zoltán, Rövid Vozáry Gyula, Scheiber Zsigmond, Schmidt József, Schulek Géza, Stirling Sándor, Stoll Ernő, Szabó Imre, Szalay László, gr. Széchenyi Domokos, gr. Széchenyi Emil, gr. Széchenyi Ferencz, gr. Széchenyi Sándor, Szóts Albert, Tajthy Ferencz, Takáts Sándor, gr. Teleki Tiborné, Than Károly, Tiringler Béla, Tolnai Vilmos, Tóry Gusztáv, Vargha Damján, Varsányi Emil, Vurglich Gusztáv, Wertheimer Henrik, Wertner Mór, Wiklund Károly, Zalai Mihály, Zimmermann Lajos, Zoltványi Irén, Zsiros Lajos. — Összesen (l. 10. füz.) 1195 korona.

Előfizettek 1906-ra: Arad: kir. főgymn. „Petőfi“ önképző köre. Balatonfüred: Áll. gazd. felső népiskola, Bártfa: Áll. Gimnasium. Békés-Csaba: Rudolf-főgymnasium. Besztercze: Polgári fiúiskola. Budapest: A m. tud. Akadémia szótári bizottsága; Egyetemi könyvtár; B. Eötvös-kollegium; Ev. Főgymnasium „Arany János“ köre; Gyakorló Főgymnasium; Kegyesr. Kalazantinum; Képviselőház könyvtára; II. ker. felső keresk. iskola; Ludovika Akadémia; Magyar tisztviselők országos egyesülete; Országos Kaszinó; IX. ker. polg. leányiskola; VI. ker. Főreálisk. ifjús. könyvt.; VIII. ker. Főreáliskola; Áll. elemi iskolai Tanítóképző; Áll. polg. isk. Tanítóképző. Csáthy Ferencz. Czambel Samu. Czegléd: Áll. Főgymnasium. Debreczen: Ref. Főiskola anyakönyvtára; Áll. Főreáliskola; Kir. Ítéletábla. Dés: áll. Főgymnasium. Dobsina: Áll. polg. fiúiskola. Erzsébetváros: Áll. Főgymnasium. Fogaras: Áll. Főgymnasium. Gábor Rezső. Gyöng: Ev. ref. Gymnasium. Halas: A ref. gymn. „Szász Károly“ köre. H.-M.-Vásárhely: Ev. ref. Főgymnasium. Igló; Ev. Főgymnasium. Karczag: Ev. ref. Főgymnasium. Kassa: Prém. Főgymnasium; Áll. Főreáliskola; A főreálisk. „Eötvös“ önképző köre. Kecskemét: Áll. Főreáliskola. Késmárk: Ág. hitv. ev. polgári leányiskola. Keszthely: Kath. Főgymnasium. Kilián Fr. utóda (8. példány). Kisvárd: Közs. polgári fiúiskola. Kolozsvár: Áll. polg. leányiskola. Komárom: Szt.-Ben.-r. Gymnasium. Kőszeg: Gymnasium könyvtára; Kath. Tanítónő-képző Lőcse: Főreáliskola. Lugos: Áll. Főgymnasium. M.-Sziget: R. kath. Algymnasium; Áll. fels. leányiskola; Áll. Tanítóképző. Nagy Ákos. Nagybánya: Áll. Főgymnasium. Nagybeckerek: Közs. Főgymnasium. Nagyenyed: Bethlen-főiskola. Nagykőrös: Ref. Főgymnasium. Nagyrőcze: Áll. felső keresk. iskola. Nagyszében: Áll. Főgymnasium. Nagyvárad: Prém. Főgymnasium; Áll. Főreálisk.; Ev. ref. Tanítóképző. Német Sámuel. Nyiregyháza: Ev. Főgymnasium. Orosháza: Áll. polg. iskola. Orsova: Áll. elemi iskola. Pancsova: Áll. Főgymnasium. Pannonthalma: Szt.-Ben.-r. központi főkönyvtár. Pécs: R. kath. Főgymnasium. Polatsek-féle könyvkereskedés. Pozsony: Ev. Lyceum. Áll. Főreáliskola. Ranschburg Gusztáv. Rozsnyó: Kath. Főgymnasium. Sárvár: Iparos tanonciskola. Sopron: Ev. Főgymnasium; Áll. fels. leányiskola. Stein János (2 példány). Sümeg: Közs. elemi iskola. Szarvas: Ev. Főgymnasium; Vajda önképző kör (5 kor.). Szászváros: Ev. ref. Kuun-collegium. Szeged: III. ker. áll. polgári iskola; Somogyi könyvtár. Székelykeresztúr: Unit. Gymnasium: Áll. Tanítóképző; Székelyudvarhely: Áll. Főreáliskola. Székesfehérvár: Csiszt.-r. Főgymnasium. Szekszárd: Eötvös önképző kör. Szentés: áll. Főgymnasium. Szikrai Odó. Szolnok: Áll. Főgymnasium. Tapolca: Áll. polg. fiúiskola. Temesvár: Áll. Főreáliskola. Toldi Lajos. Új-Szent-Anna: Áll. polg. fiúiskola. Ungvár: Áll. polg. leányiskola. Zalaegerszeg: Felsőkeresk. iskola. Zechmeister Andor. Zilah: Ev. ref. Wesselényi-collegium. Zólyom: Áll. polgári iskola. — Összesen (l. 11. füz.) 1185 korona.

JELÖLÉSEINK MAGYARÁZATA.

Szótárainkra s egyéb forrásművekre hivatkozva, helykimelés okáért, következő jelölésekkel élünk :

- Adami* : Ungarische Sprachkunst, von M. Adami, 1760 és 1763.
Ball. : Ballagi M. szótárai. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.
Bart. : Magyarországi latinság szótára Bartal Antaltól, 1901.
Beszt. : Besztercezi szószedet. Közzétette Finály Henrik, 1882.
Cal. : Dictionarium Calepini, 1586 és 1590.
CzF. : Magy. nyelv szótára Czuczor és Fogarásitól, 1862—74.
Fog. : Fogarasi J. szótára. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.
Hartl. : Szókönyv, 1827. Kiadta Hartleben K.
Hierolex. : Hierolexikon, írta Nagy János, 1845.
Kass. : Magy.-diák szókönyv Kassai Józs.-tól, 1833/5.
Kaz. Lev. : Kazinczy levelezése, közléteszi Váczy János.
KB. : Magy. és Ném. kézi szótár, Kelemen B.-tól. 1901 és 1904.
Kreszn. : Magy. Szótár Kresznerics Ferencztől, 1831.
Kun. Gyal. : Gyalulat, szerző Kunoss Endre, 1835.
Lex. : Lexicon terminorum techn. Verseghytől, 1826.
MA. : Molnár Alb., Dictionarium, 1604, 1611, 1621, 1708.
MNyszet. : Magy. Nyelvészet, szerk. Hunfalvy P. 1856—61.
M. Vir. : Magyarság Virági, szedte Baróti Szabó Dáv. 1803.
Márt. : Márton F. szótárai. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.
Math. : Mathem. Műszótár 1834.
MTsz. : Magy. Tájszótár, szerk. Szinnyei Józs. 1901.
Nyr. : Magy. Nyelvőr, szerk. Szarvas G., utóbb Simonyi Zs.
NyEml. : Nyelvemléktár. 1—14. köt. M. Tud. Akad.
Ny. Ért. : Értekezések a nyelvtud. köréből. M. Tud. Akad.
NySz. : Nyelvtörténeti Szótár, szerkeszti Szarvas G. és Simonyi Zs.
NyUSz. : Magy. Nyelvújítás Szótára Szily Kálmántól, 1902.
Oklsz. : Oklevél-Szótár Szamota I. és Zolnai Gy.-tól, 1902—1906.
Phil. : Philosophiai Műszótár, 1834.
Phras. : Phraseologiae latinae Corpus, a Fr. Wagner, 1750.
PP. és *PPB.* : Páriz—Pápai, Dictionarium, 1708 és 1767.
Schl. : Schligli szójegyzék. Közzétette Szamota István, 1894.
SI. : Toldalék a Magy. Deák szókönyvhöz, Sándor Istv.-tól, 1808.
SimB. : Magy. Ném. Szótár, szerk. Simonyi Zs. és Balassa J. 1899—1901.
SK. : Végtagokra szedetett szótár, Simai Krist.-tól. 1809—10.
SzD. : Kisded szótár Baróti Szabó Dáv.-tól, 1784 és 1792.
Szf. : Szófüzér, Gyűjté Kunoss Endre, 1834, 1835, 1836, 1843.
Szl. : Természettud. Szóhalmaz Bugát Páltól, 1843.
Törv. : Törvénytudományi Műszótár, 1843 és 1847.
Tud. Msz. : Tud. Műszótár, szerk. Toldy Ferencz, 1858.
T. Zs. : Zsebszótár, Kiadta a M. Tud. Társ. 1835 és 1838.
Vers. : Tiszta Magyarság, írta Verseghy F. 1805:

1905 deczember 31-ig

Alapító tagdíjat fizetett: Heinrich Gusztáv, 200 koronát. — Összesen (l. 9. füz.) 5800 korona.

1905-re tagdíjat fizettek: Balázs Sándor, Baranyai Gyuláné (5 kor.), Berghoffer Károly, Bölkényi Dániel, Gálos Rezső (4 kor.), ifj. Komlóssy Arthur, Martos Ferencz, Papp Gábor, Pásztor Mihály, Rexa Dezső, Samu János, Surányi József. — Összesen (l. 9. füz.) 4764 korona.

Előfizettek 1905-re: Beregszász: Állami Főgymnasium Önképző köre, Budapest: Franklin-Társulat, Budapest: Lampel-féle könyvkereskedés, Kézdi-Vásárhely: Róm. kath. főgymnasium. — Összesen (l. 9. füz.) 1880 kor.

1906-ra tagdíjat fizettek: Altschul Adolf, Batta Béla, Berghoffer Károly, Berkovich Miklós, Csokán Pál, Csoma József, Custar J., Erdős János, Falk Miksa, Gärtner Henrik, Györgyei Miklós, Keczer Géza (5 kor.), Kicska Emil, Kiss Elemér, Kőrösy József, Kőszeghy Winkler Antal, Lányi Gyula, Maurer Rezső, Platthy Adorján, Pongrácz Sándor, Simon György (1907-re is), gróf Széchenyi Gyula, Szentiványi Zoltán, Thallóczy Lajos, Urbányi Karolina, Vásárhelyi Imre, Végh Arthur, Wilde Ferencz. — Összesen 275 korona.

Előfizettek 1906-ra: Beregszász: Állami Főgymnasium Önképző köre. Budapest: Csiszt. r. tanítóképző-intézet, Csiki Ferencz. Homona: állami polgári és felső kereskedelmi iskola. Kaposvár: állami főgymnasium, Krécsi A. Nándor, Mezőtúr. Ev. ref. főgymnasium. Pozsony: kir. Jogakadémia. — Összesen 80 kor.

A „Magyar Nyelv“ előfizetőihez.

Folyóiratunk mult évi előfizetőinek az idei első füzetet azzal a kéréssel küldjük meg, hogy azon esetben, ha a „Magyar Nyelv“-et az idén nem akarják járattni, legyenek oly jók, küldjék mindjárt a januári füzetet „Nem kell“ rájegyzéssel vissza.

E füzet vissza nem küldését szíves beleegyezésükkel azon szándékuk kifejezésének fogjuk tekinteni, hogy a „Magyar Nyelv“-et 1906-ban is járattni akarják.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

kiadásában megjelentek:

Balassa József-től, *A nép nyelvének tanulmányozása*. Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság népryelvi gyűjtői számára, Budapest 1905. (8 r. 18 l.) Ára 40 fillér.

Erdélyi Lajos-tól, *Nyelvjárásaink ügye és teendőink*. Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.

Pápay József-től, *Reguly Antal emlékezete*. Budapest 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.

Szily Kálmán-tól, *A mágnás-czím a magyarban*. Történeti és népryelvi tanulmány. Budapest 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.

Zolnai Gyulá-tól, *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Budapest 1905. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.

II. ÉVFOLYAM.

1906. MÁRCZIUS

3. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

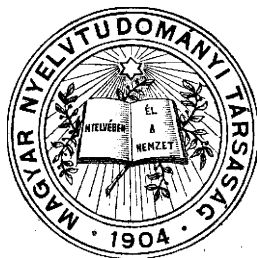
SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

ZOLNAI GYULA
titkár

GOMBOCZ ZOLTÁN
jegyző

13. FÜZET

1906. MÁRCZIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1906.

TARTALOM:

Lap

Adatok hazánk honfoglaláskori s X—XII. századi helyneveinek értelmezéséhez, <i>Melich János</i> -tól	97
A magyar sóvágók régi műszói, <i>Takáts Sándor</i> -tól	107
A „sirály“ és rokonhangzású társnevei, <i>Pungur Gyula</i> -tól	114
Arany-magyarázatok IX., <i>Lehr Albert</i> -tól	119
Névmagyarázatok: Hétköznapiokról vett helynevek, <i>Wertner Mór</i> -tól; Szászváros, <i>Téglás Gábor</i> -tól.	122
Szólásmagyarázatok: Iskolaviselt, Vörös kakas, <i>Lehr Albert</i> -tól	124
Adatok nyelvünk történetéhez, <i>Kujáni Gábor</i> -tól és <i>Takáts Sándor</i> -tól	126
Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez, <i>Sági István</i> -tól és <i>Gönczy Béla</i> -tól	133
Tájszók gyűjteménye, <i>Erdős János</i> -tól és <i>Farkas Sándor</i> -tól	135
Rovás, <i>Kenedi Géza</i> -tól, <i>Szegedy-Maszák Hugó</i> -tól és <i>Kőrösi Sándor</i> -tól	137
Társasági ügyek: XII. választmányi ülés. Jegyzőkönyvi melléletek	140
Levélszekrényünk: 22—30	142
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Kivonat az Alapszabályokból. — Fizetők. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja az alapszabályok 8. §-a értelmében az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, szíveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-utca 2. sz.-ra címezendő.

II. ÉVFOLYAM.

1906. ÁPRILIS

4. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

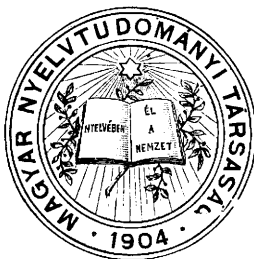
ZOLNAI GYULA

titkár

GOMBOCZ ZOLTÁN

jegyző

14. FÜZET

1906. ÁPRILIS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1906.

TARTALOM:

	Lap
A bor, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	145
A mádi határjáró-levél 1404-ből, <i>Jakubovich Emil</i> -től	152
A magyar hún-monda néhány tulajdonnevééről, <i>Melich János</i> -tól	158
Drágffy János két nyugtatóványa 1514-ből, <i>Kujáni Gábor</i> -tól	161
Gyöngyösi műveinek új kiadásáról, <i>Zolnai Gyulá</i> -tól	163
„A magyar bajusz“-hoz, <i>Lehr Albert</i> -től	165
Adatok nyelvünk történetéhez, <i>Takáts Sándor</i> -tól és <i>Gy. F.</i> -től	169
Aranymagyarázatok X., <i>Lehr Albert</i> -től	172
Névmagyarázatok: Kolozsvár = Temesvár <i>Melich János</i> -tól; Kölyű és Esküllő, <i>Karácsonyi János</i> -tól	174
Szó- és szólásmagyarázatok: Szégyenkő, <i>Szilády Áron</i> -tól; Maga halála, maga döge. — Terem, toppan, <i>Lehr Albert</i> -től; Eb fújja, kutya járja, <i>Pungur Gyulá</i> -tól; Papucs szája, <i>Várdai Belá</i> -tól	177
Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez, <i>Simai Ödön</i> -tól és <i>Sz. K.</i> -tól	180
A magyar nyelvtudományi irodalom 1905-ben, <i>Hellebrant Árpád</i> -tól	182
Magyar Tudományos Akadémia, III.	184
Társzók gyűjteménye, <i>Somlyódy István</i> -tól és <i>Baloghy Dezső</i> -tól	185
Rovás, <i>Sz. K.</i> -tól, <i>Gönczy Belá</i> -tól, <i>Várdai Belá</i> -tól és <i>Gärtner Henrik</i> -től	187
Társasági ügyek: IV. Közgyűlés. Jegyzőkönyvi melléklet	188
Levélszekrényünk: 31—40	191
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Kivonat az Alapszabályokból. — Fizetők. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. **Előfizetési ára egész évre 10 korona**; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja az alapszabályok 8. §-a értelmében az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

Kivonat

a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból.

2. §. Célja: A magyar nyelvnek mennél teljesebb tudományos átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közönségben a magyar nyelvtudomány iránt az érdeklődés felébresztése.

4. §. A tagok: *a)* tiszteletbeliek, *b)* alapítók, *c)* rendesek.

b) Alapító tagnak az választható, ki legalább 200 koronát tesz le alapítványképen. *c)* Rendes tag lehet mindenki, kit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel.

5. §. A ki alapító vagy rendes tagnak kívánja magát megválasztatni, szándékát a Társaság egy tagjának ajánlás végett bejelenti.

6. §. Az alapító és rendes tagok a társaságtól kívánatukra (6 koronáért) oklevelet kapnak. Joguk van a felolvasó és közgyűlésekben résztvenni, szavazni, új tagokat ajánlani. A tiszteletbeli, alapító és rendes tagok a Társaság folyóiratából egy-egy példányt kapnak, a Társaság esetleges könyvkiadványait pedig kedvezményes áron szerezhetik meg.

7. §. A rendes tag írásbeli nyilatkozattal legalább három évre vállal kötelezettséget s évenként 10 koronát fizet a Társaság pénztárába.

8. §. A tagsági díjat minden év első negyedében kell befizetni. Ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.

9. §. Ki a társaságból bármely oknál fogva ki akar lépni szándékát a titkárnak bejelenteni tartozik.

Intézetek, iskolák, könyvtárak stb. csak az alapító tagok vagy az előfizetők sorába léphetnek be.

1906 márczius 31-ig.

Alapító tagdíjat fizetett: Berczik Árpád 200 koronát. — Összesen (l. 12. füz.) 6700 korona.

1905-re tagdíjat fizetett: Horváth Endre, báró Huszár Károly. — Összesen (l. 13. füz.) 4874 korona.

1905-re fizetett: Kecskemét: Ev. ref. főgymnasium, Zechmeister Andor. — Összesen (l. 13. füz.) 1950 korona.

1906-ra tagdíjat fizetett: gróf Almásy Dénesné, Alszeghy Zsolt, Balassa Jenő, Beregi Oszkár, Bíró Imre, Bölcskey Ödön, Chernel István, Chityil Pál, Concha Győző, Csaplár Benedek, Dzubay István, Erdélyi Károly, Farkas Sándor (Szeged), Ferenczi Zoltán, Fischer Károly, Gaal Gaston, Glósz Ferencz, Halász Dezső, Hodinka Antal, Horváth Endre, báró Huszár Károly, Kammer Miksa, Keresztes Zsigmond, Kollányi Ferencz, Kosztolányi Zoltán, Köhalmi Mihály, Körösi Sándor, Krippel Móríc, Lányi Béla, Leővey Sándor, Ligeti Jenő, Ludig István, Melis István, Molnár Aladár, Nátly József, Pálfi Márton, Pungur Gyula, Schönherr Gyula, Somlyódy István, Szabó Lajos (5 kor.), Szegedy-Maszák Hugó, Szigeti József, Szilády Áron, id. Szinnyei József, Tagányi Károly, Thirring Lajos, ifj. gróf Tisza István, Tolnay Kornél, Vezér Márton, Vízota Gyula, Waisbecker Ede. — Összesen (l. 13. füz.) 2280 korona.

1906-ra előfizetett: Budapest: II. ker. tanítónőképző, V. ker. áll. főreáliskola, V. ker. polg. fiúiskola. Eperjes: Ág. hitv. evang. Collegium, Gansel Lipót, Katz Gusztáv. Kecskemét: Ev. ref. főgymnasium. Kézdivásárhely: Róm. kath. főgymnasium. Kolozsvár: Róm. kath. főgymnasium, Unit. kolleg. könyvtára. Marosvásárhely: Ev. ref. elemi és polg. leányiskola. Pozsony: II. ker. felső leányiskola, Schmidt Sándor. Selmeczbánya: Kir. kath. főgymnasium. Ungvár: Áll. főreáliskola. Kath. főgymnasium. Vác: Kegyesr. főgymnasium. Zechmeister Andor. — Összesen (l. 13. füz.) 1730 korona.

1906-ra pártoló tagdíjat fizetett: Grézló Ernő, Buzzi Géza Felix, Lux Mihály, Obendorfer József, Reinisch Henrik. — Összesen 20 kor.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

kiadásában megjelentek:

Balassa József-től, *A nép nyelvének tanulmányozása*. Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság népryelvi gyűjtői számára. Budapest 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.

Erdélyi Lajos-tól, *Nyelvjárásaink ügye és teendőink*. Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.

Pápay József-től, *Reguly Antal emlékezete*. Budapest 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.

Réthei Prikkel Marián-tól, *A magyar táncnyelv*. Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest 1906. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.

Szily Kálmán-tól, *A mágnás-czím a magyarban*. Történeti és népryelvi tanulmány. Budapest 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.

Zolnai Gyulá-tól, *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Budapest 1905. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.

Kivonat

a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból.

2. §. Célja: A magyar nyelvnek mennél teljesebb tudományos átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közönségben a magyar nyelvtudomány iránt az érdeklődés felébresztése.

4. §. A tagok: *a)* tiszteletbeliek, *b)* alapítók, *c)* rendesek.

b) Alapító tagnak az választható, ki legalább 200 koronát tesz le alapítványképen. *c)* Rendes tag lehet mindenki, kit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel.

5. §. A ki alapító vagy rendes tagnak kívánja magát megválasztatni, szándékát a Társaság egy tagjának ajánlás végett bejelenti.

6. §. Az alapító és rendes tagok a társaságtól kívánatukra (6 koronáért) oklevelet kapnak. Joguk van a felolvasó és közgyűlésekben résztvenni, szavazni, új tagokat ajánlani. A tiszteletbeli, alapító és rendes tagok a Társaság folyóiratából egy-egy példányt kapnak, a Társaság esetleges könyvkiadványait pedig kedvezményes áron szerezhetik meg.

7. §. A rendes tag írásbeli nyilatkozattal legalább három évre vállal kötelezettséget s évenként 10 koronát fizet a Társaság pénztárába.

8. §. A tagsági díjat minden év első negyedében kell befizetni. Ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.

9. §. Ki a társaságból bármely oknál fogva ki akar lépni szándékát a titkárnak bejelenteni tartozik.

Intézetek, iskolák, könyvtárak stb. csak az alapító tagok vagy az előfizetők sorába léphetnek be.

1906 február 28-ig

1905-re tagdíjat fizetett: Vörösváry Szigfrid. — Összesen (l. 12. füz.) 4854 korona.

1905-re fizetett: Fiume: Áll. polg. fiúiskola. — Összesen (l. 12. füz.) 1930 korona.

1906-ra tagdíjat fizettek: Balogh Jenő, Bán Aladár, Bartal Antal, Bodola Lajos, Boldizsár Kálmán, Dósa Imre, Entz Géza, Eösz Ferencz, Fehér Gyula, Gedeon Alajos, Gellén Endre, Görgey István, Haraszi Gyula, Horger Antal, Jakubovich Emil, Jambrikovics László, Iványi Béla, gróf Károlyi-Széchenyi Hanna, Kelemen Béla, Kiss István, Knobloch Ferencz, Komáromy Lajos, Könczöl József, Köpe Viktor, László Gábor, Legányi Gyula, Leheti Antal, Lenhossék Mihály, Lipták Pál, Loisch János, Lugosi István, Lukács József, Melich János, báró Miske Kálmán, Nagy Imre, Paal Gyula, Petz Gedeon, Pintér Sándor, Póra Ferencz, Rákossy Gyula, Rubinyi Mózes, Ruhmann Jenő, Sebestyénné-Stetina Ilona, Szász Károly, gróf Széchenyi Bertalan, Szilágyi Sándor, Szivos Béla, Sztompák Mariska, Tomka Emil, Tóth Gyula, Tragor Ignác, Vargha Gyula, Vargha Ilona, Vári Dezső, Végh Jenő, Veress Ignác, Vörösváry Szigfrid, Wollanka József. — Összesen (l. 12. füz.) 1775 korona.

1906-ra előfizettek: Arad: Felsőkeresk. iskola. Arad: Főreáliskola. Békés: Evang. ref. főgymnasium. Besztercebánya: Áll. polg. fiúiskola. Brassó: Áll. felső keresk. iskola. Brassó: Áll. főreáliskola. Budapest: I. ker. közs. felső leányiskola. Budapest: VI. ker. főreáliskola. Csiksomlyó: Róm. kath. főgymnasium. Erzsébetváros: Kath. főgymnasium. Esztergom: Főgymnasium. Fiume: Áll. polg. fiúiskola. Gömör Arpad. Győr: Főgymnasium. Győr: Áll. főreáliskola. Hajdúnánás: Evang. ref. főgymnasium. Halas: Ref. főgymnasium. Jászberény: Áll. főgymnasium. Kassa: Múzeum. Kecskemét: Polgármesteri hivatal. Keller Bencze. Kisujszállás: Evang. ref. főgymnasium. Körömczbánya: Áll. főreáliskola. Losonc: Áll. főgymnasium. Löwy Mihály. Miskolc: Evang. ref. felső leányiskola. Munkács: Áll. főgymnasium. Nagyvárad: Róm. kath. Tanítóképző. Ravasz Ferencz (5 kor.), Selmezbánya: Evang. lyceum. Stampfel Károly. Szokolca: Gymnasium. Szeged: Áll. főgymnasium. Szigeti Pál. Szombathely: Róm. kath. főgymnasium. Versecz: Áll. főreáliskola. Zenta: Főgymnasium. — Összesen (l. 12. füz.) 1550 korona.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

kiadásában megjelentek:

Balassa József-től, *A nép nyelvének tanulmányozása.* Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság néprajzi gyűjtői számára. Budapest 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.

Erdélyi Lajos-tól, *Nyelvjárásaink ügye és teendőink.* Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.

Pápay József-től, *Reguly Antal emlékezete.* Budapest 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.

Réthei Prikkel Marián-tól, *A magyar táncnyelv.* Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest 1906. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.

Szily Kálmán-tól, *A mágnás-czím a magyarban.* Történeti és néprajzi tanulmány. Budapest 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.

Zolnai Gyulától, *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.* A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Budapest 1905. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.

II. ÉVFOLYAM.

1906. MÁJUS

5. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

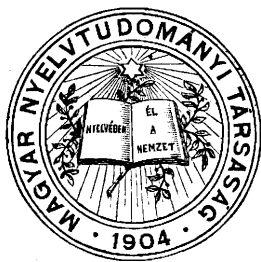
ZOLNAI GYULA

titkár

GOMBOCZ ZOLTÁN

jegyző

15. FÜZET

1906. MÁJUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1906.

TARTALOM:

	Lap
A bor, II. (Vége), <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	193
A nyíl, I., <i>Herman Ottó</i> -tól	199
Három ismeretlen nyelvemléküink, <i>Závodszy Leventé</i> -tól	209
Velencze, <i>Melich János</i> -tól	212
A bige-bajusz és a természetrajzi műszók, <i>Çsupodi István</i> -tól	214
Arany-magyarázatok XI., <i>Lehr Albert</i> -tól	219
Adatok nyelvünk történetéhez, <i>Takáts Sándor</i> -tól	223
Szó- és szólásmagyarázatok: Se pénz, se posztó, Öreg embernek is a melle kívánja, A nemesség szűz vállal, Hátra van még a fekete leves, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; Eb fujja, kutya járja, Adáz, <i>Lehr Albert</i> -tól; A kajla bajusz, <i>Herman Ottó</i> -tól; Czinkus, czintus, <i>Vikár Béla</i> -tól; Nem adhatója, <i>Zolnai Gyula</i> -tól	2:
Tájszók gyűjteménye, <i>Erdős János</i> -tól és <i>Somlyódi István</i> -tól	234
Rovás, <i>Kenedi Géza</i> -tól, <i>legifj. Szász Károly</i> -tól és <i>Gönczy Béla</i> -tól	236
Társasági ügyek, XIII. választmányi ülés	238
Levélszekrényünk: 41—46	239
Boritékon: Hirdetés. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvi gyűjtői. — Sajtóhibák. — Fizetők.	

Minden nyelvésznek fontos!

SZARVAS—SIMONYI. Magyar nyelvtörténeti szótár, a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig, 3 kötet eredeti vászonkötésben. 74 korona helyett .. .. 36 kor.

SZINNYEI JÓZSEF. Magyar tájszótár 2 kötet eredeti vászonkötésben 42 korona helyett .. .. 15 kor.

A „**MAGYAR NYELV**“ előfizetői az öt kötetet, egyszerre véve, 116 korona helyett 48 koronáért kapják.

Dobrovsky Ágost és Társa

antiquarium és könyvkereskedésében.

Budapest, IV. Eskü-út 6. — Fióküzlet VII.,
Erzsébet-körút 26.

II. ÉVFOLYAM.

1906. JÚNIUS

6. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

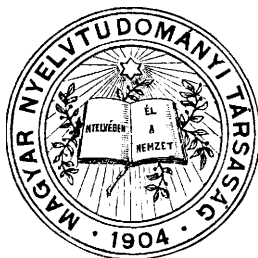
ZOLNAI GYULA

titkár

GOMBOCZ ZOLTÁN

jegyző

16. FÜZET

1906. JÚNIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1906.

TARTALOM:

	Lap
A nyíl, II. (Vége), <i>Herman Ottó</i> -tól	241
Az úrhatnáság a magyar nyelvben, I., <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól	251
Ingóságok jegyzéke a XVI. század elejéről, <i>Iványi Béla</i> -tól	256
Az amerikai magyarság nyelve, <i>Spissák Ferencz</i> -tól	259
A tulipán, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	263
Arany-magyarázatok XII., <i>Lehr Albert</i> -tól	267
Adatok nyelvünk történetéhez, <i>Takáts Sándor</i> -tól	270
Névmagyarázatok: Bakony és Bökény, Furmint, <i>Karácsonyi János</i> -tól	273
Szó- és szólásmagyarázatok: Válasz egy kérdésre, <i>Arany János</i> -tól; Kazinczy s az „erény“, <i>Kardos Albert</i> -tól; Csány, <i>Szily Kálmán</i> - tól; Ádáz, Hirtelen hamar-jó, Kevetál, <i>Lehr Albert</i> -tól; Sulyokból lett fulánk, <i>Katona Lajos</i> -tól; Járdovány, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; Szállító levél, <i>Kertész Samu</i> -tól	275
Tájszók gyűjteménye, <i>Somlyódi István</i> -tól és <i>Szűcs Béla</i> -tól	280
Rovás, <i>Gönczy Béla</i> -tól, <i>legifj. Szász Károly</i> -tól, <i>Vértesy Dezső</i> -tól és <i>E. G.</i> -tól	283
Társasági ügyek, VI. Fölolvasó ülés, VII. Fölolvasó ülés, XIV. választ- mányi ülés jegyzőkönyve	285
Levélszokrényünk: 47—57	287
Borítékon: A Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvi gyűjtői. — Fizetők.	

A Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvi gyűjtői.

18. Hajdu megye: *Kemény Ferencz*, Debreczen. *Novák Márton*, r. k. tanító, Debreczen. *Dr. Barcsa János*, tanár, Debreczen (gyűjt. Szilágy m.-ben). *Ritoók Sándor*, tanítójelölt, Debreczen. *Aldobolyi Nagy Zoltán*, aljárásbíró, H.-Szoboszló (gyűjt. Püspökladány környékén). *Dr. Liszt Nándor*, főorvos, Tetétlen.

19. Heves megye: *Benkóczy Emil*, tanárjelölt, Eger. *Major István*, főgymn. VIII. oszt. tan. Eger. *Fekete József*, tanítójelölt, Eger, Lyceum. *Racsek Rafael*, tanítójelölt, Eger, Lyceum. *Péter Kálmán*, tanítójelölt, Eger, Lyceum (Heves m.). *Adamcsék József*, tanítójelölt, Eger, Lyceum (Heves m.). *Schönwitzky Imre*, tanítójelölt, Eger, Lyceum (Borsod m.). *Csöke László*, tanítójelölt, Eger, Lyceum (Nagyhortobágy). *Blaskó Béla*, tanítójelölt, Eger, Lyceum (Törökszentmiklós). *Bajnóczy Imre*, tanítójelölt, Eger, Lyceum. *Krígler Andor*, tanítójelölt, Eger, Lyceum (Csongrád). *Beleznay János*, tanítójelölt, Eger, Lyceum (Jászberény). *Chikán Melíthon*, tanítójelölt, Eger, Lyceum (Nógrád m.). *Póta Gyula*, tanítójelölt, Eger, Lyceum. *Bodor Gyula*, tanítójelölt, Eger, Lyceum. *Polgáry József*, tanítójelölt, Eger, Lyceum. *Paál István*, tanító, Kápolna. *Násza Erzsébet*, tanítónő, Füzesabony.

20. Hont megye: *Tóth Aladár*, ág. ev. tanító, Ipolyszakállas.

21. Hunyad megye: *Bárdos Rezső*, Lapusnyak, u. p. Hunyad-Dobra.

22. Jász-Nagy-Kún-Szolnok megye: *Bárczy Gyula*, ügyvéd, Solnok. *Dr. Ágner Lajos*, tanár, Jászberény. *Gajda Béla*, tanárjelölt, Kisujszállás. *Révfy Lajos*, tanító, Jászdózsa. *Czakó Gyula*, tanító, Jásztelek. *Blockner Gyula*, műépítész, Jászkisér.

23. Kis-Küküllő megye: *Makkay János*, áll. isk. ig. Vámosgátfalva.
24. Kolozs megye: *Gebély Lajos*, ev. ref. theologus, Kolozsvár (Zilah-Diósád vid.). *Joó Győző*, tanárjelölt, Kolozsvár (Hunyad m.). *Németh Sándor*, ev. ref. lelkész, Gyerővásárhely, u. p. Nagykapus. *Bene Lajos*, ig. tanító, Magyarbikal.
25. Komárom megye: *Rechnitz Ignác*, hirlapíró, Komárom. *Juhász Kelemen*, szerkesztő, Tata-Tóváros. *Kotucs János*, tanító, Bábolna-pusztá, *Mari-kovszky Pál*, tanító, Ete. *Ujlaki Ödön*, Kisbér.
26. Liptó megye: *Deák Béla*, p.-ü.-őri biztos, Rózsahegy.
27. Máramaros megye: *Jáross Béla*, jogszigorló, Máramarossziget.
28. Maros-Torda megye: *Jánossy Gerő*, főgymn. tanár, Marosvásárhely. *Szánthó Gábor*, hirlapíró, Marosvásárhely. *Péter Viktor*, ref. tanító, Vaja.
29. Moson megye: *Pintér Gyula*, mérnök, Pomogy. *Rada Miklós*, m. á. v. tisztviselő, Lébény-Szt-Miklós. *Glaser Gyula*, Pa. Novák (Szigetköz).
30. Nagy-Küküllő megye: *Ütő Sándor*, áll. tanító, Segesvár.
31. Nógrád megye: *Farkas Pál*, főgymn. tanár, Balassagyarmat. *Jeszenák Rafael*, nyug. főgymn. tanár, Losoncz. *Gáti Samu*, tanítójelölt, Losoncz, (Hajdu m.). *Lengyel Sándor*, tanító, Salgótarján. *Erdős János*, orvos, Inaszó, u. p. Salgótarján. *Schönvizner János*, tanító, Mizersbányatelep, u. p. Kis-Terence. *Süle Dénes*, tanító, Vilke.
32. Pest megye: *Fekete Győző*, jav.-int. családfő, Aszód. *Somogyi Balázs*, Kecskemét. *Geleta János*, kántortanító, Kóka. *Barsy Viktor*, segéd-lelkész, Pest-Fajszt. *Parubszky Lajos*, állomásfőnök, Pa Péteri (K.-K.-Felegyháza mellett). *Fodor Ignác*, tanító, Solt. *Dluhy János*, Ujpest. *Dr. Szabó Ignác*, kegyesrendi tanár, Vác.
- Budapest: *Bartucz Lajos*, kegy.-r. tanárjelölt, IV. Városház-tér 4. (Szegvár). *Dr. Beke Ödön*, tanárjelölt, Trefort-u. 8. (Veszprém m.). *Benkóczy Emil*, polg. isk. tanárjelölt, I. Pálya-u. 11. (Eger vid.). *Forgács Ferencz*, tanárjelölt, VIII., Szentkirályi-u. 47. (Szabolcs m.). *Horváth E. János*, szék főv. tanító, IX. Viola-u. 7. II. 7. *Horváth Endre*, gym. tanár, ev. ref. főgymn. (Lónyai-u.). *Horváth Sándor*, főv. tanító, IX. Viola-u. 7. (Nógrád m.). *Kalocsay Endre*, tanárjelölt, Eötvös-kollegium (Somogy m.). *Dr. Rubinyi Mózes*, tanár, VII. Klauzál-u. 32. *Dr. Szemkő Aladár*, főgymn. tanár, VI. Lovag-u. (Abauj m.). *Teléky István*, tanárjelölt, VII. Elemér-u. 28. (Zenta).
33. Pozsony megye: *Áldor Bertalan*, tanító, Dunaszerdahely.
34. Sáros megye: *Kubányi Béla*, főgymn. tanár, Eperjes (Nógrád m.). *Boross György*, tanítónöv., Eperjes.
35. Somogy megye: *Haraszthy Lajos*, hirlapíró, Kaposvár. *Schaffer Jenő*, Vése. *Jámbor Lajos*, ev. ref. tanító, Somogy-Endréd. *Horváth Géza*, tanító, Töröcske, u. p. Simonfa. *Kacsóh Ilona*, özv. *Barláné*, postamester nő, Somogy-Szt-Miklós. *Hofman Gáspár*, tanító, Marczali). *Bartos Gyula*, erdőgyakornok, Iharosberény. *Horváth János*, tanító növ., Somogy-Csurgó.
36. Sopron megye: *Kiss Samu*, theol. hallg., Sopron, ev. lyceum (Rábaköz). *Förhéncz Sándor*, főgymn. tanuló, Sopron, ev. lyceum. *Bohár László*, theol. akad. hallgató, Sopron (Toponár). *Dr. Pollák Miksa*, főrabbi, Sopron. *Göttl Mariska*, tanítónő, Himód. *Kondor József*, hirlapíró, Csorna. *Felber János*, plébános, Páli.
37. Szabolcs megye: *Stoll Ernő*, tanító, Nyiregyháza. *Halász Mór*, néptanító, Nyiregyháza. *Fehér Simon*, tanító, Büdöszentmihály.
38. Szatmár megye: *Kovács József*, áll. tanító, Sza. tmárhegy.
39. Szepes megye: *Kolumbán Lajos*, polg. isk. tanár, Késmárk (Hétfalu).
40. Szilágy megye: *Kőhalmi Mihály*, Szilágysomlyó.
41. Szolnok-Doboka megye: *Kádár József*, ig. tanító, Deés.
42. Temes megye: *Asbóth Arthur*, áll. tanító, Vadászerdő. *Weber Mihály*, segédlelkész, Szakálháza.

43. Tolna megye: *Porohnyai István*, nyug. áll. tisztviselő, Dunaföldvár. *Pápay Ödön*, tanító, Mőzs. *Aulik Dávid*, káplán, Fadd. *Mányok Ferencz*, tanító, Szakes.

44. Torontál megye: *Ambrus Artur*, plébános, Törökbecse. *Sztrokay Lajos*, Franzfeld.

45. Udvarhely megye: *Fejes Aron*, tanár, Székelyudvarhely. *Gálos Rezső*, tanárjelölt, Bibarczfalva. *Szilágyi Béla*, jogszigorló, Etéd, *Bakó Dániel*, ig. tanító, Etéd. *József Mihály*, unit. iskolamester, Rava.

46. Vas megye: *Kállor Győző*, Szombathely. *Csike Károly*, takp. könyvelő, Körmend. *Szumrák Károly*, ker. isk. tanár, Szombathely.

47. Veszprém megye: *Vathy János*, tanító, Borszörcsök, u. p. Somló-Vásárhely. *Kertész Endre*, tanárjelölt, Giczhathalom. *Szombath Ernő*, tanító, Lajos-Komárom. *Sarudy Ottó*, tanítóképzőint. tanár, Pápa. *Nagy Béla*, segédgyógyyszerész, Siófok. *Káldy József*, tanító, Varsány. *Szilárd Irma*, Várpalota.

48. Zala megye: *Szalmai József*, tb. főszolgabíró, Csáktornya. *Németh Jenő*, ig. tanító, Zala-Szt-Mihály. *Dr. Berger Dezső*, ügyvédjelölt, Tapolca, *Kollányi Ödön*, polg. isk. tan., Tapolca (Komárom m.). *Szigethy Ödön*, tanító, Tapolca. *Vázsonyi Izidor*, tanító, Tapolca. *Lakits József*, tanító, Szigliget. *Tukasz Teréz*, tanítónő, Alsó-Szilvágy, u. p. Nova.

49. Zemplén megye: *Kántor Mihály*, tan.-képz. növ. Sárospatak.

*

Fiume: *Pálinkás Béla*, áll. tanár, Fiume (Muraköz.).

Belovár megye: *Haller Jenő*, isk. igazgató, Nagy-Piszanicza.

1906 május 31-ig

1905-re fizettek: Ágner Lajos, Gyulai Ágost, Závodszy Levente. — Összesen (l. 15. füz.) 4924 korona.

1906-ra tagdíjat fizetett: Angyal Dávid, Ascher István, Balogh Pál, Barabás Miklós (5 kor.), Beöthy Zsolt, Chmilevsky Endre, Dézsi Lajos, Dittrich Vilmos, Dongó Gyárfás Géza, Andrei Zalán, Erdélyi Lajos, Erődi Béla, Frenkel Bertalan, Gál Gyula, Horváth János, Horváth Sándor, Kaál Elek, Katona Lajos, Köszeghy Sándor, Kovács János, Kövesligethy Radó, Laczkó Géza, Manninger Vilmos, Martos Ferencz, Nyusztay Antal, Petz István, Rätz István, Ravasz Árpád, Siegescu József, Somogyi Béla, Surányi József, Szabó Viktor, gróf Széchenyi Béla, gróf Széchenyi Géza, Ponor Thewrewk Emil, Tömlő Lajos, Töttösy Béla, Újfalussy Viktor, Váczy János, Várdai Béla (5 kor.), Varga Bálint, Vikár Béla, Závodszy Levente. (Összesen l. 15. füz.) 3935.

1906-ra előfizetett Beregszász: Áll. főgymnasium, Budapest: Franklin-társulat, IX. ref. Főgymnasium, Hódmezővásárhely: Áll. Óvónőképző-intézet, Margitai Valér, Szekszárd: Áll. főgymnasium. — Összesen (l. 15. füz.) 2005 kor.

A „MAGYAR NYELV“ legközelebbi füzeté szeptember 25-ikén jelenik meg.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvi gyűjtői.

1. **Abauj-Torna megye:** *H. Fekete Péter*, tanító, Kassa. *Hoffmann Rikárd*, javító int. családőr, Kassa (gyűjt Háromszék m.-ben). *Budaházy József*, tanító, Petőszinye, u. p. Magyarböd. *Mayer Géza* r. k. s.-lelkész, Encs. *Tamáská Endre*, tanító, Szádelő.

2. **Arad megye:** *Jurányi Gusztáv*, tanító-növ., Arad.

3. **Bács-Bodrog megye:** *Bakota Péter*, tanító, Magyar-Kanizsa. *Orehoja Béla*, tanító, Monostorszeg. *Simó Géza*, polg. isk. tanár, Titel (gyűjt Udvarhely m.-ben). *Kalmár Simon*, joghallgató, Zenta. *Patay Iza*, polg. isk. tan., Obecse.

4. **Baranya megye:** *Somssich Sándor*, tanító, Keszü, u. p. Pellérd.

5. **Bars megye:** *Korentsy Sándor*, Barstaszár. *Ifj. Lakner László*, gazd. intéző, Sénye, u. p. Léva. *Sebő János*, tanító-növ., Garamlök.]

6. **Békés megye:** *Mátraié N. Róza*, Szarvas. *Bérczi Fülöp*, igazg.-tanító, Orosháza. *Gajdác Pál*, ág. ev. lelkész, Tótkomlós. *Váróczy Pál*, földbirtokos, Sárosorosi, u. p. Tiszaujtrak. *Dicső Endre*, ig.-tanító, Csonkapapi, u. p. Mezőkaszás.

7. **Bereg megye:** *Dr. Endrei Gerzson*, tanár, Beregszász. *Korpás Ferencz*, tanár, Beregszász. *Id. R. Vozáry Gyula*, tanár, Munkács. *Halász Gyula*, földbirtokos, Sárosorosi, u. p. Tiszaujtrak. *Dicső Endre*, ig.-tanító, Csonkapapi, u. p. Mezőkaszás.

8. **Bihar megye:** *Budaméri Ujházy Andor*, főhadnagy, Nagyvárad. *Lehoczky Gyula*, ev. ref. tanító, Nagyszalonta. *Dr. Kádár Jenő*, kir. albiró, tanárjelölt, Ujfalu. *Szabados Pál*, tanító, Görbed, u. p. Tenke. *Rácz Béla*, áll. gazd. tudósító, Szerep. *Tóth Lajos*, tanító, Jánosfalva, u. p. Belényes-Újlak.

9. **Borsod megye:** *Kovács Kálmán*, ev. ref. tanító, Kisgyőr, u. p. Borsodharsány. *Novák Sándor*, r. k. káplán, Mezőkövesd.

10. **Brassó megye:** *Horger Antal*, tanár, Brassó. *Csulak Lajos*, tanító, Brassó. *Manczók Bálint*, Hosszúfalu. *Petrovics Pál*, ev. lelkész, Hosszúfalu.

11. **Csanád m.:** *Ifj. Szirbik Antal*, Makó.

12. **Csik m.:** *T. Nagy Imre*, Csikszereda. *Sárossy József*, tan.-jelölt, Csiktapoleza. *Krippel Móricz*, főerdész, Gyertyószentmiklós.

13. **Csongrád megye:** *Ölyvedi Vad Imre*, Szeged. *Szécsy György*, tanító, Szeged. *Csokán Pál*, tanító, Hódmező-Vásárhely. *Sarkadi Nagy József*, technikus, Szentés. *Parkas Sándor*, Szentés.

14. **Esztergom megye:** *Palik Vendel*, papnövendék, Esztergom (gyűjt Komárom m. udvardi járásban). *Jóba László*, papnövendék, Esztergom, (gyűjt Komárom m.-ben). *Karácsonyi Béla*, tanító, Esztergom. *Pető Lajos*, hittanhallgató, Esztergom. *Csönkös László*, Tinnye. *Wertner Laura*, Muzsla.

15. **Fehér megye:** *Miklós Géza*, ev. ref. lelkész, Sz.-Fehérvár. *Fülöpp Gyula*, tanító, Nagy-Venyim, u. p. Herczegfalva. *Mészöly Győző*, ev. ref. lelkész, Aicsut. *Lénárth Imre*, tanító, P.-Jakabszállás, u. p. Sárosd. *Walder Artur*, urad. számtartó, P.-Jakabszállás, u. p. Sárosd.

16. **Gömör megye:** *Csiszár Andor*, ev. ref. tanító, Jéne, u. p. Rimaszécs.

17. **Győr megye:** *Kárpáti Endre*, nyug. igazgató, Győr. *Benedek Vince*, tanító, Győr. *Komoczy Gáspár*, tanárjelölt, Pannonhalma, *Gerő László*, tanárjelölt, Pannonhalma (gyűjt Balaton mellékén, Zala m.-ben). *Pechó Péter*, tanító, Tótszentkút.

(Folytatjuk.)

SAJTÓHIBÁK.

136. l. *gazitető*, *gazos tető* helyett ol. *gazitétj*, *gazos tetéj*.

186. l. 1. sor. alulról: *abrakos ruhát* helyett olv. *abrakos rostát*.

1906 április 30-ig

Alapító tagdíjat fizetett: Ifjú Szinnyei József 200 koronát. — Összesen (l. 14. füz.) 6900 korona.

1905-re tagdíjat fizetett: Czeglédy István, Czövek Lajos. — Összesen (l. 14. füz.) 4894 korona.

1905-re fizetett: Báró Radvánszky Béla, Vác: Siketnémák orsz. intézete. — Összesen (lásd 14. füz.) 1970 korona.

1906-ra tagdíjat fizetett: Áldásy Antal, Alexander Bernát, Alexics György, Ásbóth Oszkár, Badics Ferencz, Ballagi Aladár, Bánóczy József, Baross Lajos, Baumgartner Alajos, Bebési István, Bedő Albert, Békefi Remig, Berger (Némedi) Dezső, Berzeviczy Albert, Bleyer Jakab, Bloch Leó, Breyer István, Chyzer Béla, Csánki Dezső, Csapodi István, Császár Elemér, Császár Ernő, Cserny Károly, Demeczky Mihály, Dessewffy Arisztid, Dóczy Imre, báró Dóczy Lajos, Dorogsághy Dénesné, Edvi Illés Aladár, Éles József, Eötvös Károly, báró Eötvös Loránd, Fejér Gábor, Fejérpataky Kálmán, Fejérpataky László, Fenyő Miksa, Finály Gábor, Fischer Izidor, Fraknoi Vilmos, Gauthiot Róbert, Goldziher Ignác, Gombocz József, Görgői Arthur, Grexa János, Gyomlay Gyula, Hajas Béla, Hampel József, Hársing István, Hatvany József, Hatvany Lajos, Hegedűs István, Hegedűs Loránt, Heinlein István, Hellebrant Árpád, Heltai Lajos, Horváth Jeromos, Horváth Zoltán, Hutyra Ferencz, Jalsoviczky Károly, Jónás Károly, Karlovsky Geyza, Kautz Gyula, Keleti Jenő, Kenedi Géza, Kiss József, Kolumbán Samu, Kónyi Manó, König György, Krémer Gyula, Kúnos Ignác, Kürschák József, Lampért Géza, Latzkó Hugó, Lengyel Béla, Liebermann Emanuel, Lippich Elek, Lovrich Gyula, Lovrich József, Mágócsy-Dietz Sándor, Majovszky Pál, Marczali Henrik, Máthé György, Mátrai János, Méhely Lajos, Moldvai Vilmos, Molnár Kálmán, Nagy Gyula, O. Nagy József, Nagy Károly, Négyesy László, Némethy Géza, Palmer Kálmán, Pecz Samu, Perényi Adolf, Plechl Béla, Putnoky Imre, Radó Antal, Radó Vilmos, báró Radvánszky Béla, Rákosi Jenő, Ranschburg Viktor, Réthy László, Révy Ferencz, Rhoussopoulos Roussos, Riedl Frigyes, Röser Alfréd Ervin, Sándor Pál, Schack Béla, Schafarzik Ferencz, Sebestyén Gyula, Simon Dezső, Simonyi Zsigmond, Szabó Lajos (5 kor.), Szentiványi Béla, Sziuts Béla, Taksonyi József, Téglás Gábor, Tóth István, Trebitsch Ignác, Trocsányi Zoltán, Varju Elemér, Varró István, Zlinszky Aladár, Zolnai Gyula. — Összesen (l. 14. füz.) 3515 korona.

1906-ra előfizetett: Budapest: I. ker. főgymnasium, Budapest: Kegyesr. főgymnasium, Budapest: V. ker. főgymn. tanári könyvtára, Budapest: VIII. ker. főgymnasium, Budapest: IX. ker. főgymnasium önképzőköre, Budapest: Kir. József-műegyetem, Budapest: VI. ker. felső kereskedelmi iskola, Budapest: VI. ker. felső leányiskola, Budapest: IV. ker. főrealiskola, Budapest: Magyar mérnök- és építész-egylet, Budapest: Országos nőképző-egylet, Budapest: Tud. egyet. modern philolog. seminarium, Eger: Kath. főgymnasium, Emmer Kornél, Franklin-társulat, Pfeifer Ferdinánd, báró Radvánszky Béla, Róth Dezső, Szabadka: Közs. főgymnasium, Szarvas: Főgymnas. „Vajda-önképző-kör“ (5 kor.), Szelinski György, Ujvidék: Gör. kel. szerb főgymnasium. — Összesen (l. 14. füz.) 1945 korona.

II. ÉVFOLYAM.

1906. SZEPTEMBER

7. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

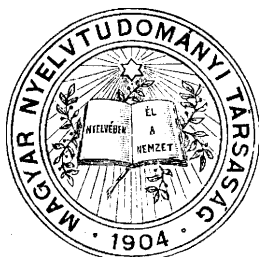
ZOLNAI GYULA

titkár

GOMBOCZ ZOLTÁN

jegyző

17. FÜZET

1906. SZEPTEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1906.

TARTALOM:

	Lap
Az írhatnáság a magyar nyelvben, II. <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól . . .	289
Magyar szófejtések, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól és <i>Melich János</i> -tól	300
Fordítás-töredék a XVI. századból, <i>Nagy Gyulá</i> -tól	312
Gyöngyösi István nyelvújításához, <i>Simai Ödön</i> -tól	313
Aranymagyarázatok, XIII. <i>Kardos Albert</i> -tól és <i>Lehr Albert</i> -tól	316
Aachs Mihály szeljegyzetei, <i>Sz. K.</i> -tól	321
Adatok nyelvünk történetéhez, <i>dr. Szendrei János</i> -tól és <i>Baloghy Dezső</i> -tól	323
Szó- és szólásmagyarázatok: Útban van, Kajla, Mélységes télen, Vissza- mond, <i>Lehr Albert</i> -tól; Batka, <i>Kövi Imré</i> -tól; Czalbáj, <i>Gombocz</i> <i>Zoltán</i> -tól	325
Adatok nyelvünk fejlődéséhez, <i>Szily Kálmán</i> -tól és <i>Teleky István</i> -tól . .	328
Tájszók gyűjteménye, <i>dr. Erdős János</i> -tól	331
Rovás, <i>Zolnai Gyulá</i> -tól, legifj. <i>Szász Károly</i> -tól és ifj. <i>Kömlössy Arthur</i> -tól	333
Levélszekrényünk 58—62.	336
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Kivonat a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból. — Hirdetés.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében (l. „Magyar Nyelv“ mostani füzete borítékán) „*ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.*“

Mínthogy azonban a postai megbízás mind a tagoknak, mind a Társaságnak fölösleges költséget okoz, a hátrálékban lévő tagoknak előbb egy teljesen kitöltött utalvány-lappal szolgálunk, arra kérvén őket, szíveskedjenek az évdíjat e módon beküldeni.

Ha az évdíj október hó 15-ikéig nem érkeznek be, ezt olybá fogjuk venni, hogy az illető tag a díjat postai megbízás útján kívánja befizetni.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra címezendő.

II. ÉVFOLYAM.

1906. OKTÓBER

8. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

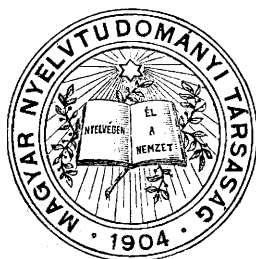
ZOLNAI GYULA

titkár

GOMBOCZ ZOLTÁN

jegyző

18. FÜZET

1906. OKTÓBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1906.

TARTALOM:

Lap

Mikes Törökországi Leveli nyelvi szempontból, <i>Szily Kálmán</i> -tól	337
Márton István nyelvészete, <i>Simai Ödön</i> -tól	347
Miért labancz a labancz? <i>Sztrokay Lajos</i> -tól	353
Kaczagány, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	359
Az Országgyűlés és az Akadémia a „honosítás” szóról, <i>Viszola Gyulá</i> -tól	362
Arany-magyarázat XIV., <i>Lehr Albert</i> -tól	364
Adatok nyelvünk történetéhez, <i>Sörös Pongrácz</i> -tól és <i>Iványi Bélá</i> -tól	368
Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez, <i>Gönczy Bélá</i> -tól és <i>Sz. K.</i> -tól	369
Szó- és szólásmagyarázatok: Vezéreznikk, <i>Angyal Dávid</i> -tól; Adalék a szöllőnevekhez, <i>Gálos Rezső</i> -tól; A nyelv, a sors és a szerencse, <i>Goldziher Ignác</i> -tól; Köcsög, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; Nem föltehető, <i>Lehr Albert</i> -tól; Vörös György, dr. <i>Kóssa Gyulá</i> -tól; Vörös-gyurkó, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	373
Népnyelv és népköltés I. <i>Vikár Bélá</i> -tól; II. <i>Szivos Bélá</i> -tól; III., IV. <i>Erdős János</i> -tól	378
Rovás: <i>Félegyházy József</i> -tól és <i>G. Z.</i> -tól	382
Levélszekrényünk: 63—66.	383
Horitékön: Értesítés. — Kérelem. — Kivonat a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból. — Fizetők.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében (l. „Magyar Nyelv” mostani füzete borítékán) „ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.”

Mint hogy azonban a postai megbízás mind a tagoknak, mind a Társaságnak fölösleges költséget okoz, a hátrálékban lévő tagoknak előbb egy teljesen kitöltött utalvány-lappal szolgáltunk, arra kérvén őket, sziveskedjenek az évdíjat e módon beküldeni.

Azon tagok, kik az évdíjat még nem küldték be, november hó első napjaiban fogják a postai megbízást kézhez kapni.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra címezendő.

Kivonat

a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból.

2. §. Célja: A magyar nyelvnek mennél teljesebb tudományos átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közönségben a magyar nyelvtudomány iránt az érdeklődés felébresztése.

4. §. A tagok: *a)* tiszteletbeliek, *b)* alapítók, *c)* rendesek.

b) Alapító tagnak az választható, ki legalább 200 koronát tesz le alapítványképen. *c)* Rendes tag lehet mindenki, kit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel.

5. §. A ki alapító vagy rendes tagnak kívánja magát megválasztatni, szándékát a Társaság egy tagjának ajánlás végett bejelenti.

6. §. Az alapító és rendes tagok a társaságtól kívánatukra (6 koronáért) oklevelet kapnak. Joguk van a felolvasó és közgyűlésekben résztvenni, szavazni, új tagokat ajánlani. A tiszteletbeli, alapító és rendes tagok a Társaság folyóiratából egy-egy példányt kapnak, a Társaság esetleges könyvkiadványait pedig kedvezményes áron szerezhetik meg.

7. §. A rendes tag írásbeli nyilatkozattal legalább három évre vállal kötelezettséget s évenként 10 koronát fizet a Társaság pénztárába.

8. §. A tagsági díjat minden év első negyedében kell befizetni. Ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.

9. §. Ki a társaságból bármely oknál fogva ki akar lépni szándékát a titkárnak bejelenteni tartozik.

Intézetek, iskolák, könyvtárak stb. csak az alapító tagok vagy az előfizetők sorába léphetnek be.

1906 október 15-ig

Alapító tagdíjat fizetett: Nagy Ernő, Papnövelde könyvtára Veszprém-ben 2—200 koronát. — Összesen (I. 15. füz.) 7300 korona.

1905-re tagdíjat fizetett: Gróf Apponyi Sándor, Gálos Rezső (II. részl. 6 kor.), Ruisz Gyula. — Összesen (I. 16. füz.) 4950 korona.

1905-re fizetett: Fehértemplomi főgymnasium Önképzőköre. — Összesen (I. 15. füz.) 1980 korona.

1906-ra tagdíjat fizetett: Gróf Apponyi Sándor, Balázs Sándor, Balogh Péter, Barabás Miklós (II. részl. 5 kor.), Baros Gyula, Beke Ödön, Bellaagh Aladár, Benő Béla, Berger Miksa, Biringer Rezső, Bökényi Dániel, Bolgár István, Borbély Sándor, Csefkó Gyula, Czeizel János, Deutsch Ödön, Dicsőfi Sándor, Donát Dezső, Erdélyi Pál, Erdős Jeromos, Faragó Mátyás, Freund Antal, Fried Leó, Fülöp Áron, Gál Erzsébet (I. részl. 5 kor.), Gerencsér István, Géresy Kálmán, Gergely Fülöp, Gombássy Imre, Gombos Rózsika, Grünwald Margit, György Lajos, Gyulai Ágost, Halmy István, Hermann István, Jacobi Gyula, Imets Irén, Imre József, Karácsony Lajos, Keczer Géza (II. részl. 5 kor.), Kéki Lajos, Kimmach Ödön, Koch Károly, Komjáthy Sándor, ifj. Komlóssy Arthur, Kováts S. János, Kritsa Melitta, Lázár Kálmán, Matolay Etele, Méray Irén, Mészáros Kálmán, özv. Mike Kálmánné, Miskolezy Lajos, Molecz Béla, Munkás László, Nagy Sándor, Námesy Medárd, Németh Béla, Ojansuu Heikki, Pápay József, Péter Lajos, Pollner Benő, Prónay Antal, Puky József, Ruisz Gyula, Sági István, Samu János, Sarudy Ottó, Sasi Nagy Imre, Schmidt (Vasverő) Rajmund, Simai Ödön, Simonyi Kálmán, Sípos József, Spissák Ferencz, Stokka Tankréd, Szabó Béla, Széll Farkas, Szemkő Aladár, Szeremley Császár Loránd, Szikszay György, Szily Dezső, Szöts Gyula, Sztrokay Lajos, Teleky István (I. részl. 5 kor.), Tóth Károly, Tordai Ányos, Török László, Tüdős János, Ujsághy Géza, Vadas Jenő, Várdai Béla (II. részl. 5 kor.), Veress Endre, Vetró Lajos Endre, Viski Károly, Vrányi Teofil, Wagner János, Wartha Vincze, Wertner Sándor, Weszprémy Zoltán, Zircz: Apátsági könyvtár (alapítói kamat), Zombory János — Összesen (I. 16. füz.) 4920 korona.

1906-ra előfizetett: Baja: főgymnasium, Besztercebánya: főgymnasium tanári könyvtára, Budapest: VII. ker. (Barcsay-utcai) főgymnasiumi ifjúsági kör, Budapest: VI. ker. polg. leányiskola, Debreczen: Az ev. ref. főgymnasium önképzőköri olvasója, Debreczen: r. kath. főgymnasium, Debreczen: Kaszinó könyvtára, Debreczen: ev. ref. felső leányiskola, Eperjes: kolleg. „Magyar Társaság“, Fehértemplom: főgymnasiumi önképzőkör, Gyula: kath. főgymnasium, Kassa: áll. fels. leányiskola, Kun-Szent-Miklós: ev. ref. gymnasium, Liptó-Szent-Miklós: áll. polgári iskola, Lőcse: kir. főgymnasium, Nagyszombat: érs. főgymnasium, Naszód: főgymnasium, Nyitra: r. kath. főgymnasium, Pozsony: ev. theolog. akadémia, Ranschburg Gusztáv, Ravasz Ferencz (II. részl. 5 kor.), Sepsi-Szent-György: Székely Mikó kollegium, Sopron: áll. főreáliskola, Szászrégen: evang. gymnasium, Szászváros: Arany János ifjús. önképzőkör, Szeged: kegyes. főgymnasium, Szeged: áll. főreáliskola, Székesfehérvár: áll. főreáliskola, Szolnok: főgymn. Versegly önképzőkör (I. részl. 5 kor.) Temesvár: áll. főreáliskola ifjúsági könyvtára, Topolya: Bács-topolyai takarékpénztár, Vácz: Siketnémák intézete, Zombor: felsőkeres. isk., Zombor: áll. főgymnasium. — Összesen (I. 16. füz.) 2335 korona.

Kivonat

a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból.

2. §. Célja: A magyar nyelvnek mennél teljesebb tudományos átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közön-ségben a magyar nyelvtudomány iránt az érdeklődés felébresztése.

4. §. A tagok: *a)* tiszteletbeliek, *b)* alapítók, *c)* rendesek.

b) Alapító tagnak az választható, ki legalább 200 koronát tesz le alapítványképen. *c)* Rendes tag lehet mindenki, kit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel.

5. §. A ki alapító vagy rendes tagnak kívánja magát megválasztatni, szándékát a Társaság egy tagjának ajánlás végett bejelenti.

6. §. Az alapító és rendes tagok a társaságtól kívánatukra (6 koronáért) oklevelet kapnak. Joguk van a felolvasó és közgyűlésekben résztvenni, szavazni, új tagokat ajánlani. A tiszteletbeli, alapító és rendes tagok a Társaság folyóiratából egy-egy példányt kapnak, a Társaság esetleges könyvkiadványait pedig kedvezményes áron szerezhetik meg.

7. §. A rendes tag írásbeli nyilatkozattal legalább három évre vállal kötelezettséget s évenként 10 koronát fizet a Társaság pénztárába.

8. §. A tagsági díjat minden év első negyedében kell befizetni. Ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.

9. §. Ki a társaságból bármely oknál fogva ki akar lépni szándékát a titkárnak bejelenteni tartozik.

Intézetek, iskolák, könyvtárak stb. csak az alapító tagok vagy az előfizetők sorába léphetnek be.

II. ÉVFOLYAM.

1906. NOVEMBER

9. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

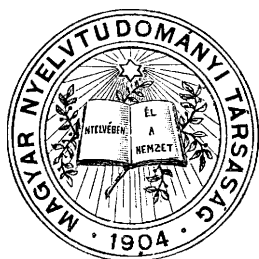
ZOLNAI GYULA

titkár

GÖMBOCZ ZOLTÁN

jegyző

19. FÜZET

1906. NOVEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1906.

TARTALOM:

	Lap
Helynév-családok, <i>Csánki Dezső</i> -től	385
Márton István nyelvészete (Vége), <i>Simai Ödön</i> -től	395
A magyar nyelv régi szótárai (Ismeretetés) I., <i>Laczkó Géza</i> -től	399
Nyelvészet a gyermekszobában, <i>Kallós Edé</i> -től	409
Arany-magyarázat XV., 1. Felhők szeme rebben, 2. Melegebben, 3. Szibinyáni Jank két félreértett helye, <i>Lehr Albert</i> -től	411
Szó- és szólásmagyarázatok: Cseréd, <i>Dr. Iványi Béla</i> -től; Czalbáj, szalvált, <i>Lehr Albert</i> -től; Egérút, <i>Nagy Gyula</i> -től; Fukpancz, <i>Takáts Sándor</i> -től; Nyil és nyír, <i>Baloghy Dezső</i> -től; Csúvár, <i>Gombocz Zoltán</i> -től; Vörös György, <i>Zolnai Gyula</i> -től	417
Népnyelv és népköltés I. II., <i>Víg Lajos</i> -től; III. <i>Erdős János</i> -től	420
Rovás: <i>Kardos Albert</i> -től és <i>Lehr Albert</i> -től	424
Levélszekrényünk: 67	432
Borítékon: Ertesítés. — Kérelem. — Kivonat a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból. — Fizetők. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. **Előfizetési ára egész évre 10 korona**; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében (l. „Magyar Nyelv“ mostani füzete borítékán) „*ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.*“

A postai megbízásokat október végén küldöttük szét s a tagok nagyobb része ez úton be is fizette az évdíjat.

Néhány tagtól azonban a megküldött évjegy kiválatlanul érkezett vissza, talán az illető tag lakásváltoztatása vagy otthon nem léte miatt is.

Ezek részére a „Magyar Nyelv“ jelen számát mindaddig visszatartjuk, a míg nem értesítik a Társaságot a ki nem váltás okáról.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra czimezendő.

II. ÉVFOLYAM.

1906. DECZEMBER

10. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

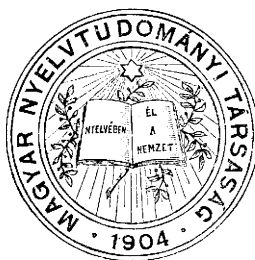
ZOLNAI GYULA

titkár

GOMBOCZ ZOLTÁN

jegyző

20. FÜZET

1906. DECZEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1906.

TARTALOM:

	Lap
A magyar nyelv régi szótárai II. (Vége) <i>Laczkó Gézá</i> -tól	433
Az aranybulla XVI. századi magyar fordítása, <i>Döry Ferencz</i> -tól	448
A bakonyalji nyelvjárás, <i>Balassa József</i> -tól	455
Aranymagyarázatok, XVI. A képmutogató, <i>Lehr Albert</i> -tól	456
Szó- és szólásmagyarázatok: A nyíl szerepe a görög jóslásban, <i>Hornyánszky Gyulá</i> -tól; Egyelőre, <i>Szily Kálmán</i> -tól: Útban van, <i>Négyesy László</i> -tól; Szálvány, <i>Horváth János</i> -tól; Tokos német, <i>Trencsény Károly</i> -tól A tenger füvénye, <i>Gálos Rezső</i> -tól	459
Népnyelv és népköltés I. <i>Ágai Adolf</i> -tól, II. <i>Bebesi István</i> -tól	466
Társasági ügyek, XV. választmányi ülés	469
Levélszekrényünk: 68—72.	469
A II. köt. tartalma	471
Szómutató	475
Borítékon: Értesítés. — Sajtóhibák. — Kivonat a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból. — Meghívó.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ívnyi terjedelmű füzetekben. **Előfizetési ára egész évre 10 korona**; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

HIBAIGAZÍTÁSOK

a Magyar Nyelv II. kötetében.

- 89. l. 23. sor. „NyUSz.“ helyett olvasd „NySz.“
- 120. l. 2. s. alulról „poroszló“ h. olv. „pörosztó“.
- 136. l. „gaztető, gazos tető“ h. olv. „gaztetéj, gazos tetéj“.
- 186. l. 1. s. alulról „abrakos ruhát“ h. olv. „abrakos rostát“.
- 234. l. 18. s. alulról „rászorúsz“ h. olv. „rászorulsz“.
- 238. l. 16. s. felülről „előtte többé“ h. olv. „előkelőbbé“.
- 283. l. 13. és 14. s. alulról „beadták“ h. olv. „leadták“.
- 361. l. 16. s. felülről „-inuš“ h. olv. „-inus“.
- 432. l. 10. s. „kora és korán“ h. „akkor és akkora“.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra címezendő.

Kivonat

a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból.

2. §. Célja: A magyar nyelvnek mennél teljesebb tudományos átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közönségben a magyar nyelvtudomány iránt az érdeklődés felébresztése.

4. §. A tagok: a) tiszteletbeliek, b) alapítók, c) rendesek.

b) Alapító tagnak az választható, ki legalább 200 koronát tesz le alapítványképen. c) Rendes tag lehet mindenki, kit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel.

5. §. A ki alapító vagy rendes tagnak kívánja magát megválasztatni, szándékát a Társaság egy tagjának ajánlás végett bejelenti.

6. §. Az alapító és rendes tagok a társaságtól kívánatukra (6 koronáért) körlevelet kapnak. Joguk van a folyóirat és közgyűlésekben résztvenni, szavazni, új tagokat ajánlani. A tiszteletbeli, alapító és rendes tagok a Társaság folyóiratából egy-egy példányt kapnak, a Társaság esetleges könyvkiadványait pedig kedvezményes áron szerezhetik meg.

7. §. A rendes tag írásbeli nyilatkozattal legalább három évre vállal kötelezettséget s évenként 10 koronát fizet a Társaság pénztárába.

8. §. A tagsági díjat minden év első negyedében kell befizetni. Ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbizással szedi be.

9. §. Ki a társaságból bármely oknál fogva ki akar lépni szándékát a titkárnak bejelenteni tartozik.

Intézetek, iskolák, könyvtárak stb. csak az alapító tagok vagy az előfizetők sorába léphetnek be.

A jelen füzethez mellékelt körlevelet ajánljuk olvasóink figyelmébe.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság

1907 január 15-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia
heti üléstermében

==== Felolvasó-Ülést ====

tart, melynek tárgya

GOMBÓCZ ZOLTÁN-tól: Régi török jövevényszavaink.

Ezt d. u. 6 órakor ugyanott

==== Tisztújító Közgyűlés ====

követi, melynek tárgyai:

A közgyűlés megnyitása.

Jelentés a Társaság 1906. évi működéséről.

Pénztári jelentés 1906-ról.

Költségvetés 1907-re.

Tisztviselők (elnök, alelnök, titkár, pénztáros és tíz
választmányi tag) választása.

A választás eredményének kihirdetése.

Netáni indítványok.

A közgyűlés berekesztése.

* Az Alapszabályok 11. §. c) pontja szerint: „a közgyűlés elé terjesztendő mindennemű indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmánynak be kell jelenteni, hogy ez a kérdést alaposan megfontolhassa és véleményét felőle a közgyűlésnek előterjeszthesse. Ha az indítványokat a választmánynak be nem jelentették, tárgyalásuk a legközelebbi közgyűlés napirendjére marad.“

Kivonat

a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból.

2. §. Célja: A magyar nyelvnek mennél teljesebb tudományos átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közönségben a magyar nyelvtudomány iránt az érdeklődés felébresztése.

4. §. A tagok: *a)* tiszteletbeliek, *b)* alapítók, *c)* rendesek.

b) Alapító tagnak az választható, ki legalább 200 koronát tesz le alapítványképen. *c)* Rendes tag lehet mindenki, kit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel.

5. §. A ki alapító vagy rendes tagnak kívánja magát megválasztatni, szándékát a Társaság egy tagjának ajánlás végett bejelenti.

6. §. Az alapító és rendes tagok a társaságtól kívánatukra (6 koronáért) oklevelet kapnak. Joguk van a felolvasó és közgyűlésekben résztvenni, szavazni, új tagokat ajánlani. A tiszteletbeli, alapító és rendes tagok a Társaság folyóiratából egy-egy példányt kapnak, a Társaság esetleges könyvkiadványait pedig kedvezményes áron szerezhetik meg.

7. §. A rendes tag írásbeli nyilatkozattal legalább három évre vállal kötelezettséget s évenként 10 koronát fizet a Társaság pénztárába.

8. §. A tagsági díjat minden év első negyedében kell befizetni. Ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.

9. §. Ki a társaságból bármely oknál fogva ki akar lépni szándékát a titkárnak bejelenteni tartozik.

Intézetek, iskolák, könyvtárak stb. csak az alapító tagok vagy az előfizetők sorába léphetnek be.

1906 november 15-ig

1905-re tagdíjat fizetett: Balogh Dezső. — Összesen (I. 18. füzet) 4960 korona.

1905-re fizetett: S.-A.-Ujhely: Főgymnasium. Összesen (I. 18. füzet) 1990 korona.

1906-ra tagdíjat fizetett: Almásy György, Asbóth János, Baranyai Gyuláné, gróf Batthyány Gyula, ifj. Bibó István, Bódis Jusztián, Csengery János, Deák Andor, Demichler Vilmos, Fejér Irme, Földes János, Frencz Géza, Gál Erzsébet (II. részl. 5 kor.), Gálos Rezső, Gineverné Győry Ilona, Gregorovits Antal László, Greksa Kázmér, Gulyás István, Hegedűs János, Heves Kornél, Horváth Cyrill, Irinyi István, Kállay Ubul, Kalmár Elek, Kolbenhayer Kálmán. Kölesey Sándor, Kondor Zsigmond, Kőszegi Armand, Lőfkovits Márton, Majthényi Géza, Megyery Géza, Molnár János, Nagy Lajos, Németh István, Németh Sándor, Pásztor Mihály, Pruzsinszky János, Rexa Dezső, Rochel Aurél, Schön József, Szabó Sándor, Szathmáry Ödön, Széman István (I. részl. 5 kor.), Szemző Sándor, Sztankó Béla, Szűts Miklós, Tóth Aurél, Vajdafy Lehel, Zsen József. — Összesen (I. 18. füzet) 5400 korona.

1906-ra előfizetett: Aszód: Evang. gymnasium, Baja: Áll. Tanítóképző önképzőkör, Kecskemét: Rom. Kath. főgymnasium, Késmárk: Ev. lyceum, Lőcse: Kaszinó, Magyar-Óvár: Gazdasági akadémia, S.-A.-Ujhely: Főgymnasium. Összesen (I. 18. füzet) 2405 korona.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

kiadásában megjelentek:

Balassa József-től, *A nép nyelvének tanulmányozása.* Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvi gyűjtői számára. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.

Erdélyi Lajos-tól, *Nyelvjárásaink ügye és teendőink.* Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest. 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.

Pápay József-től, *Reguly Antal emlékezete.* Budapest. 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.

Réthei Prikkel Marián-tól, *A magyar táncnyelv.* Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest 1906. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.

Szily Kálmán-tól, *A mágnás-czím a magyarban.* Történeti és népnyelvi tanulmány. Budapest 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.

Zolnai Gyulától, *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.* A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Budapest 1905. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.